

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ'NİN KOPUŞ
SÜRECİNDE SON AŞAMA (1911-1914)**

DOKTORA TEZİ

Önder KOCATÜRK

NO: 2902030003

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL

İstanbul 2010

TEZ ONAYI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında 2902030003 numaralı Önder KOCATÜRK'ün hazırladığı “**Türk- İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**” konulu YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, LİSANÜSTÜ Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca 12.10.2010 Salı günü saat : 16.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *kabulüne*.....'ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANATI (2)	İMZA
Prof.Dr.Sabahattin ÖZEL (Danışman)	<i>Kabul</i>	<i>Önder Kocatürk</i>
Prof.Dr.Mustafa KAÇAR	<i>Kabul</i>	<i>M. Kaçar</i>
Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU (Mar.Üniv.)	<i>Kabul</i>	<i>S. Beyoğlu</i>
Doç.Dr. Işıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU	<i>Kabul</i>	<i>Işıl Çakan</i>
Yrd.Doç.Dr.H.Cevahir KAYAM	<i>Kabul</i>	<i>H. Cevahir Kayam</i>

İÜ Beyazıt Kampüsü Rektörlük Binası Kat : 3

Tel : 0 212 440 03 66 – 0 212 440 00 00 /10056 Fax :0 212 440 03 45–0 212 440 0000/10441

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuř Sürecinde Son Ařama (1911-1914)**” adlı çalışmamın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir, bunu şerefim ve onurumla doğrularım.

12/10/2010

Önder KOCATÜRK

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	384873
Yazar Adı / Soyadı	Önder Kocatürk
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 17717532496
Telefon / Cep Telefonu	(0216) 318 97 80 (0536) 268 95 05
e-Posta	onderkocaturk@yahoo.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)
Tezin Tercümesi	The Last Phase in the Collapse of Turco-British Relations (1911-1914)
Konu Başlıkları	Tarih Türk İnkılap Tarihi Uluslararası İlişkiler
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2010
Sayfa	905
Tez Danışmanları	Prof. Dr. Sabahattin Özel
Dizin Terimleri	Osmanlı Devleti=Ottoman Empire İngiltere=England İngiliz tarihi=British history Meşrutiyet II=Constitutional Monarchy II Türk-İngiliz ilişkileri=Turkish English relations 20. yüzyıl=20th century
Önerilen Dizin Terimleri	Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1911-1914) Osmanlı Devleti-İngiltere İlişkileri (1911-1914)
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **16.10.2013** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtım ve yayımı için, tezime ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

17.10.2010

İmza:.....

Yazar

ÖZET

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN KOPUŞ SÜRECİNDE SON AŞAMA (1911-1914)

1911-1914 yılları tarihte Osmanlı Devleti ve İngiltere ilişkileri açısından çok önemli gelişmelerin yaşandığı kritik bir dönemdir. 23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı-İngiliz ilişkileri yeni bir döneme girmişti. İki ülke arasında Kırım Savaşı'ndan beri hiç olmadığı kadar büyük boyutta bir yakınlaşma başlamıştı. Ancak 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ve İngiltere ilişkilerinde bozulma ve krizler ciddi olarak başlamıştır.

Osmanlı Devleti İngiltere ile olan ilişkilerini düzelterek ve onun yardımını alarak çöküş sürecini durdurmayı amaçlamaktaydı. İngiltere ise önemli ticaret yolları ve durakları üzerinde bulunan ve zengin petrol yataklarına sahip olan Osmanlı Devleti'nde nüfuzunu ve hakimiyetini mümkün mertebe artırmak istemekteydi. Dolayısıyla iki ülke ilişkileri beraberinde çeşitli sorunları, tartışmaları ve çatışmaları da beraberinde getirdi. 1911 yılından Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülkenin savaş haline kadar (5 Kasım 1914) geçen dört yıllık sürede Osmanlı Devleti ve İngiltere'yi ortaklaşa ilgilendiren çok önemli gelişmeler ve olaylar yaşandı.

Bu dönemde iki ülke ilişkilerine damgasını vuran çeşitli mesele ve gelişmeler ağırlıklı olarak dört temel eksen üzerindedir. Bunlardan ilki Ortadoğu ve daha çok Irak, İran, Arabistan Yarımadası ve Basra Körfezi bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. İkincisi, özellikle Balkan Savaşları'nın sonuna kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını yani kısaca Makedonya veya Üç Vilayet olarak tanımlanan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini ilgilendiren hususlardır. Üçüncüsü 1914 Ağustosuna kadar İstanbul'da faaliyet gösteren İngiliz Bahriye Misyonu ile Osmanlı donanmasının reform çalışmalarında İngilizlerin oynadığı rol üzerinedir. Dördüncü olarak da İngiltere'nin dönem boyunca Ermeni meselesine ilişkin olarak Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri ve siyaseti gelmektedir.

Bu devreyi Osmanlı-İngiliz ilişkileri bağlamında ilginç kılan bir başka dikkat çekici husus, iki ülke arasında tam bir anlaşma için görüşmelerin yapıldığı ve belli başlı konularda sözleşmelerin imzalandığı bir süreç sonunda ilişkilerin savaşla tamamen kopmasıdır.

Osmanlı arşivlerinde bu dört yıllık döneme (1911-1914) ilişkin olarak hem Türk hem de İngiliz tarihini aydınlatan çok sayıda belge mevcuttur. İlk bakışta sadece Türk-İngiliz ilişkilerini ilgilendiriyor görünen pek çok mesele ve bunlara ilişkin belgeler, aynı zamanda bu iki ülkenin egemenliğinde veya himayesinde bulunan ve bugün bağımsız olan ulusların da tarihlerine ışık tutmaktadır. Altı yılı aşkın süren bir çalışmanın ürünü olan bu tez ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgelerinin ışığında, Türk-İngiliz ilişkileri tarihinin çok önemli bir evresini birçok yönüyle incelemektedir.

ABSTRACT

THE LAST PHASE IN THE COLLAPSE OF TURCO-BRITISH RELATIONS (1911-1914)

The years between 1911 and 1914 constitute a very critical period when quite important developments took place with respect to the relations between the Ottoman Empire and Great Britain. After the proclamation of the Second Constitution, Ottoman-British relations entered into a new period. A close affinity started between the two countries on such a great dimension that had never existed since the Crimean War. However, deterioration and crises in the relations between the Ottoman Empire and Great Britain seriously began in 1911.

The Ottoman Empire aimed to stop the process of decline by improving her relations with Great Britain as well as getting her aid. On the other hand, Great Britain wished as far as possible to increase her influence and dominance in the Ottoman Empire that was located on the major trade routes and centres and had rich petrol sources. Consequently, the close relations established between the two countries brought about various issues, arguments and conflicts as well. During the time span of four years from the year 1911 to the state of fight between the two countries in the First World War (5 November 1914), very important incidents and developments jointly related to the Ottoman Empire and Great Britain occurred.

Various problems and developments that made their marks on the relationships between the two nations in this period are predominantly on four main axes. The first of these is largely centred on the Middle East, especially the regions of Iraq, Iran, Arabian Peninsula and Persian Gulf. The second one is particularly about the matters up until the end of The Balkan Wars concerning the European territories of the Ottoman Empire, which are also described as “Macedonia” or “The Three Provinces”. The third is on the British naval mission who worked in Istanbul until August 1914 and the British role in the reforms of the Ottoman navy. As the fourth, come the relations and policies of Great Britain with the Ottoman Empire with regard to the Armenian question throughout the period.

Another striking aspect that makes this period interesting in connection with the Ottoman-British relations is the fact that at the end of a process of time in which negotiations were made for a total agreement and contracts were signed in regard to the main subjects, the relationships between the two countries were completely broken off with the war.

Related to this four-year period (1911-1914), there are a great number of documents illuminating both the Turkish and the British histories in the Ottoman archives. Many issues and relevant documents, which at first glance seem only to concern the Turco-British relations, actually shed light on the histories of nations that were under the rule or protection of these two countries and are independent today. This thesis, which is the product of six-year study, examines a very crucial stage of Turco-British relations in many aspects largely by the light of Ottoman archival documents.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v	
ABSTRACT	vi	
İÇİNDEKİLER	vii	
ÖNSÖZ	xii	
KISALTMALAR.....	xiv	
GİRİŞ.....	1	
BİRİNCİ BÖLÜM		
OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BOZULMASI VE İLK KRİZLER (1911-1912).....		29
A. AVRUPA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....		29
1. GİRİT MESELESİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER	29	
2. SELANİK KÖRFEZİ'NDE BİR İNGİLİZ GEMİSİ'NİN YARATTIĞI SORUN	31	
3. LONDRA'DA İNŞASI KARARLAŞTIRILAN CAMİ VE FLORENCE NİGHTİNGALE ANISINA İNGİLTERE'DE DİKİLEN HEYKEL	35	
4. MAKEDONYA MESELESİ VE İNGİLTERE'DE TÜRK KARŞITLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ	37	
5. ARNAVUTLUK (MALİSOR) MESELESİ'NDE İNGİLTERE'NİN POLİTİKASI	49	
6. LORD HALDEN'İN BERLİN ZİYARETİ.....	82	
7. BARON MARSCHALL'IN LONDRA'YA BÜYÜKELÇİ ATANMASI MESELESİ	83	
8. LONDRA'DA YAPILACAK TELSİZ TELGRAF KONFERANSI.....	87	
9. BALKAN SAVAŞLARI'NIN İLK DÖNEMİNDE İNGİLİZ SİYASETİ.....	88	
B. ORTADOĞU EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....		123
1. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE BAĞDAT, BASRA VE KUVEYT BÖLGELERİNE İLİŞKİN MESELELER.....	123	
1.1 BASRA BÖLGESİNE İLİŞKİN GELİŞMELER.....	123	

1.2.	BAĞDAT VİLAYETİ İLE İNGİLİZ SİR JOHN JACKSON ŞİRKETİ ARASINDA İMZALANAN SÖZLEŞME.....	134
1.3.	İNGİLTERE BAĞDAT KONSOLOSLUĞU'NA AİT ASKER, SİLAH VE CEPHANE NEDENİYLE YAŞANAN KRİZ	137
1.4.	DİCLE, FIRAT VE ŞATTÜLARAP İLE FAV BOĞAZI'NDA GEMİCİLİK HUSUSLARINDA İNGİLTERE İLE YAŞANAN ANLAŞMAZLIKLAR	152
1.5.	BAĞDAT VİLAYETİ'NDE İNGİLİZ MEMURLARI MESELESİ.....	188
1.6.	SADAKA (VASİYET) AKÇESİ'NİN DAĞITIMI MESELESİ.....	197
1.7.	HORASAN KAZASI'NDA BİR İNGİLİZ VATANDAŞINA TOPRAK SATIŞI MESELESİ	206
1.8.	KERBELA'DA OTURAN BAZI HİNTLİLERİN MÜLKLERİNE İLİŞKİN MESELE... ..	207
1.9.	MUSUL'DA BİR İNGİLİZ HASTANESİNİN YARATTIĞI MESELE	210
1.10.	OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE BAĞDAT DEMİRYOLU, BASRA KÖRFEZİ VE KUVEYT'E İLİŞKİN MESELELER.....	211
2.	BAHREYN VE KATAR'A İLİŞKİN MESELELER	297
2.1.	BAHREYNLİ TUTUKLULAR KRİZİ	297
2.2.	KATAR'A İLİŞKİN YAŞANAN GELİŞMELER	302
2.3.	BAHREYN VE KATAR'DAN GÖÇ ETMEK İSTEYEN AHALİ MESELESİ	306
3.	YEMEN'DE YAŞANAN GELİŞMELER	310
3.1.	HACI ALİ (WAVELL) OLAYI	310
3.2.	YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA CEREYAN EDEN DİĞER OLAYLAR	324
4.	TRABLUSGARP SAVAŞI VE İNGİLTERE'NİN TUTUMU	328
5.	CİDDE'DE YAŞANAN GELİŞMELER VE İNGİLTERE	391
5.1.	CİDDE'YE İTHAL EDİLEN PETROL GAZLARI MESELESİ VE İNGİLTERE'NİN TAVRI	391
5.2.	CİDDE'DE HİNTLİ HACILAR İÇİN MİSAFİRHANE İNŞASI HAKKINDA İNGİLTERE'NİN TALEBİ	400
6.	İRAN'LA SINIR MESELESİ VE İNGİLTERE.....	401
7.	İNGİLİZ ARKEOLOJİ HEYETİ'NİN NEDEN OLDUĞU GERGİNLİK.....	402
C.	İSTANBUL VE ANADOLU EKSENLİ GELİŞMELERDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	407
1.	OSMANLI BAHRİYESİ'NDE İNGİLİZ NÜFUZU VE YANSIMALARI	407
2.	İNGİLTERE'NİN ERMENİ HASSASİYETİ VE GERÇEK DURUM	439

3.	DÜYUN-I UMUMİYE KATİBİ'NE VERİLEN NİŞAN	446
4.	İSTANBUL'DA TELEFON SİSTEMİ KURULMASI	447
5.	DOĞAL AFETLERDE İNGİLİZ YARDIMSEVERLİĞİ.....	449
6.	TARABYA İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN YANMASI	450
7.	İNGİLİZLERDEN ALINAN BORÇ PARA	451
8.	OSMANLI JANDARMA HİZMETİNDEKİ YABANCI SUBAYLAR VE ALBAY HAWKER	452
9.	1904 ANTLAŞMASI'NIN AÇIKLANMASI'NIN BAB-I ALİ'DE UYANDIRDIĞI TEDİRGİNLİK.....	453

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİRME ÇABALARI VE İKİLİ İLİŞKİLERİN KOPMASI (1913-1914) .. 454

A.	BALKAN SAVAŞLARININ SON EVRESİNDE İNGİLTERE İLE İKİLİ İLİŞKİLER VE LONDRA GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI.....	454
1.	BALKAN SAVAŞLARI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ VE İNGİLTERE İLE LONDRA GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI.....	454
2.	LONDRA'DA OSMANLI-İNGİLİZ GÖRÜŞMELERİ SONUCUNDA İMZALANAN İLK SÖZLEŞMELER.....	503
2.1.	SÖZLEŞMELERİN İMZALANMA SÜRECİ VE YAŞANAN GELİŞMELER.....	503
2.2.	BASRA KÖRFEZİ VE CİVAR ARAZİYE DAİR SÖZLEŞME	519
2.3.	ŞATTÜLARAP'IN ISLAH VE TANZİMİ İÇİN GÖREVLENDİRİLECEK KOMİSYONA DAİR SÖZLEŞME.....	528
2.4.	FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİNDE GEMİCİLİĞE DAİR BEYANNAME.....	541
2.5.	MUHAMMARA HUDUDUNA DAİR BEYANNAME.....	543
2.6.	ANLAŞMALAR SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER.....	547
3.	LONDRA'DA GÖRÜŞÜLEN DİĞER MESELELER VE İMZALANAN ANLAŞMALAR.....	555
3.1.	LORD INCHCAPE'LE İMZALANAN SÖZLEŞME	555
3.2.	OSMANLI-İNGİLİZ GÖRÜŞMELERİNDE ADEN SINIRI (YEMEN) MESELESİ.....	609
3.3.	3 NİSAN 1914 OSMANLI-İNGİLİZ ANLAŞMASI	613
3.4.	İZMİR-AYDIN OSMANLI DEMİRYOLU ŞİRKETİ İLE YAPILAN ANLAŞMA.....	623

B.	ORTADOĞU EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	635
1.	İNGİLİZLERİN ARAP AŞİRET LİDERLERİYLE TEMASLARI VE ARABİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ.....	635
1.1.	İNGİLTERE'NİN ADEN VALİSİ'NİN FAALİYETLERİ.....	635
1.2.	BAĞDAT İNGİLİZ KONSOLosu'NUN FAALİYETLERİ.....	637
1.3.	MUHAMMARA, KATAR VE YEMEN'DEKİ BAZI GELİŞMELER.....	640
1.4.	HUDEYDE'DE AÇILAN OKULUN YARATTIĞI SORUN.....	642
1.5.	İBNÜSSUUD MESELESİ VE HİCAZ BÖLGESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER.....	647
2.	BASRA, ŞATTÜLARAP VE FAV BOĞAZI'NDA İNGİLTERE İLE YAŞANAN MUHTELİF MESELELER.....	656
2.1.	BASRA'DAKİ İNGİLİZ TELEFON HATTI MESELESİ.....	656
2.2.	İNGİLİZ GAMBOTUN YARATTIĞI TEDİRGİNLİK.....	657
2.3.	BİR İNGİLİZ ŞİRKETİNİN YARATTIĞI ÇEVRE KİRLİLİĞİ.....	659
2.4.	İNGİLİZ KAPTAN CİNAYETİ MESELESİ.....	661
3.	İRAK'LA İLGİLİ İNGİLTERE İLE YAŞANAN MESELELER.....	665
3.1.	İRAK PETROLLERİ MESELESİ.....	665
3.2.	İRAK'TA İNGİLİZLER TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN SULAMA VE BATAKLIK KURUTMA ÇALIŞMALARI.....	668
3.3.	KERBELA'DAKİ SETLERE İLİŞKİN İNGİLTERE'NİN ŞİKAYETİ.....	671
3.4.	AMARA'DA GERÇEKLEŞEN HIRSIZLIK OLAYI.....	671
C.	İSTANBUL VE ANADOLU EKSENLİ GELİŞMELERDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	672
1.	POLİS GENEL MÜFETTİŞLİĞİ MESELESİ.....	672
2.	ERMENİ MESELESİ VE İNGİLTERE.....	678
3.	OSMANLI BAHRİYESİ'NDE İNGİLİZ NÜFUZU VE İNGİLİZ BAHRİYE MİSYONU'NUN SONU.....	703
4.	OSMANLI-İNGİLİZ SPORTİF İLİŞKİLERİ.....	734
5.	İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NDE GÖREV DEĞİŞİMİ.....	739
6.	KAMİL PAŞA'NIN VEFATI.....	741
7.	LİMAN VON SANDERS'İN YARATTIĞI TEPKİ.....	742
8.	OSMANLI DERNEĞİ (THE OTTOMAN ASSOCIATION).....	744
9.	RİCHARD CRAWFORD'A İKRAMİYE VERİLMESİ.....	748

10.	MUSUL VALİSİ'NİN İLGİNÇ BİR UYARISI	748
D.	İNGİLTERE'DEN SATIN ALINAN İKİ SAVAŞ GEMİSİNE EL KONULMASI OLAYI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ	749
1.	OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER VE OSMANLI SAVAŞ GEMİLERİNE EL KONULMASI OLAYI.....	749
2.	OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE YIL SONUNA KADAR YAŞANAN GELİŞMELER.....	805
	SONUÇ.....	851
	KAYNAKÇA	856
	ÖNDER KOCATÜRK'ÜN ÖZGEÇMİŞİ	893

ÖNSÖZ

Doktora tezimin konusu olan Türk-İngiliz ilişkileri her zaman ilgi duyduğum ve çalışmak istediğim bir alan olmuştur. Tez danışmanım olan Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel'e sunduğum öneriler arasında da bu konu ön plana çıkmaktaydı. Ancak tecrübesiz ve işin başında olmam nedeniyle Türk-İngiliz ilişkilerine dair sunduğum öneriler çok geniş zaman aralıklarını kapsamaktaydı. Türk-İngiliz ilişkilerini çalışmam hususunda bana tam destek veren değerli hocam Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel bu zaman aralıklarının bir doktora tezi için çok geniş olduğunu ve daha kısa bir döneme odaklanıp çalışmam gerektiğini bana anlattı. Osmanlı Arşivleri'nde çalışmayı çok istediğimden ötürü ilk etapta Cumhuriyet dönemini dışarıda bıraktık. Yaptığım incelemelere rağmen çalışacağım dönem hala belirleyememiştik. Sonuç olarak Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel'in tespit ve önerisiyle, şimdiye kadar ciddi ve kapsamlı bir çalışma yapılmamış olan ve aynı zamanda her iki ülke tarihi açısından çok önemli gelişmelerin yaşandığı 1911-1914 arası kritik dönem tez konumun zaman aralığını teşkil etti.

Başlangıçta heyecanımın yanı sıra tereddütlerim ve korkularım da vardı. Öncelikle dört senelik dönem bana oldukça kısa görünmüştü ve doktora tezimin konusu bakımından yeterli kaynak ve bilgilere ulaşacağım konusunda kuşkularım vardı. Buna karşın tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel engin tarih bilgisi ve tecrübesiyle bana bu dört yıllık dönemin bile doktora tezim için uzun bir zaman olduğunu açıkladı.

Doktora tezi çalışmalarıma Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan mevcut belgeleri saptayarak ve bunların ilk başta fotokopilerini, daha sonra CD ortamında fotoğraflarını alarak işe başladım. Ayrıca çalıştığım dönemle doğrudan ilgili olan makale ve kitap gibi ikinci el kaynakları da toplayıp değerlendirerek, Türk-İngiliz ilişkileri bağlamında yaşanan gelişmelerin ana hatlarını tespit etmeye çalıştım. Diğer taraftan çok yoğun bir şekilde Osmanlıca bilgi ve pratiğimi geliştirmek için bireysel çalışmalara başladım. Aylar boyunca tek başıma, evde ve okulumda boş kaldığım her anda ve çoğu zaman gecenin ilerleyen vakitlerine kadar Osmanlıca ve özellikle de rika yazısı üzerine çalıştım.

İtiraf etmem gerekir ki bu gerçekten çok zor bir süreçti. Ancak bu işi yaparken gerçekten büyük zevk aldım ve heyecan duydum. Günler geçtikçe gelişme gösteren Osmanlıca okuma ve anlama yeteneğimin bana çok şeyler kazandırdığını fark ettim. Zamanla Osmanlı arşiv belgelerini okumak ve analiz etmek ben de alışkanlık ve tutku haline aldı. Çalıştığım dönemin Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkiler bakımından ne kadar çeşitli, önemli ve bir o kadar da kapsamlı gelişmelere sahne olduğunu anladım. Şimdiye kadar okuduğum çok sayıda belge üzerinde ne kadar seçici davransam da, tarihe kaydedilmesini şart olarak gördüğüm olaylar ve gelişmeler tezin hacmini de sürekli genişletti. Çalışmalarıma başladığım an ile bu satırları kaleme aldığım zaman arasında geçen beş seneyi aşkın süre de zamanımın çok büyük bir kısmını tezin ortaya çıkması için harcadım. Maddi ve

manevi olarak çok önemli fedakarlıklarda bulundum. Ancak bunların hepsini severek ve isteyerek yaptım. Tarih ve bilim literatürüne unutulmayacak temel bir eser kazandırmak için çok çalıştım. Umarım başarılı olmuşumdur.

Doktora Tezi'nde geçen alıntılarının tamamını günümüz Türkçesine çevirmeye özen gösterdim. Osmanlı Türkçesi'nde günümüzde kullanılmayan veya az kullanılan sözcüklerin ve tamlama şeklinde yapıların fazla olması, aynı zamanda cümlelerin ve ifadelerin genellikle noktalama işareti olmaksızın çok uzun ve devamlı şekilde kurulması okuyucular için anlamayı güçleştiren çok önemli faktörlerdir. Bu nedenle alıntıları mümkün olduğu kadar günümüz Türkçesine yakın bir şekilde çevirmeye ve oluşturmaya çalıştım.

Tezin oluşum süreci ve çalışmalarım esnasında bana her zaman ve her hususta destek olup yönlendiren, tarihçi kimliğimin oluşmasında çok büyük emek sarf edip katkıda bulunan ve şu anda bulunduğum konuma gelmemi sağlayan saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel'e en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimi baştan sona titizlikle okuyarak ve değerli görüşleriyle beni aydınlatarak katkıda bulunan saygıdeğer hocalarım Sayın Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Doç. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu ve Yrd. Doç. Dr. Cevahir Kayam'a çok teşekkür ederim. Son olarak tezimin yazım aşamasında bana her konuda yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Oktay Aslanapa hocama ve Enstitü Sekreteri Sayın Çelebi Bozkurt'a teşekkürü borç bilirim.

Önder Kocatürk

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser, aynı yer
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bk./bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
K.	: Kısım
s.	: sayfa
[t.y.]	: Basım tarihi yok
vs.	: ve saire
vb.	: ve benzeri

Not: Osmanlı Arşivi Fonları'nın kısaltmaları "Kaynakça" kısmında açıklanmıştır.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel araştırma konusu olan 1911-1914 arası Türk-İngiliz ilişkilerine geçmeden önce iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişine kısa bir bakış yararlı olacaktır. Ancak daha önce terminoloji konusunda bazı açıklamalar yapmak uygun düşecektir. Yabancı ülkelerde ve kaynaklarda çoğunlukla “Osmanlı İmparatorluğu” yerine “Türkiye” isminin kullanıldığı ve “Osmanlı” yerine “Türk” tabirinin tercih edildiği gözlenmektedir. Osmanlı Devleti’nde de özellikle İkinci Meşrutiyet’in ilanından itibaren “Türkiye” ve “Türk” kelimelerinin arşiv belgelerinde daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla 1908-1914 arası dönemi kapsayan bu çalışmada da “Türkiye” ve “Türk” sözcüğü zaman zaman “Osmanlı Devleti” ve “Osmanlı” yerine kullanılmıştır. Ancak günümüz “Türkiye Cumhuriyeti” ile “Osmanlı Devleti”, “Cumhuriyet” ile “Osmanlı” dönemi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen radikal ve geniş çaplı bir devrim hareketiyle birbirinden kesin olarak ayrılmıştır.¹ Ayrıca 1908-1914 arası dönemde Osmanlı Devleti hala “çok uluslu imparatorluk” vasfını korumaktaydı. Bu gerçek göz önünde tutularak temelde araştırma boyunca terminoloji bakımından daha doğru görülen “Osmanlı Devleti” ve “Osmanlı” kelimelerinin kullanılması tercih edilmiştir. Bununla birlikte inceleme altına alınan dönem ve konu “Genel Türk Tarihi”nin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. “Türk Tarihi” ya da “Türkiye Tarihi”nin asırlar boyu süre gelen bir süreç olduğu, sadece “Cumhuriyet Dönemini” kapsamadığı unutulmamalıdır. Bu nedenle araştırmanın başlığında kullanılan “Türk-İngiliz İlişkileri” ifadesi “Osmanlı-İngiliz İlişkileri” tabiriyle kıyaslandığında daha doğru ve mantıklıdır.

Türklerle İngilizlerin bilinen ilk temasları Haçlı Seferleri esnasında olmuştur. Ancak ekonomik ve siyasi ilişkilerin gerçek manasıyla kurulmasına ilişkin ilk somut olay 1553 yılında gerçekleşmiştir. İki ulus arasındaki mesafenin uzaklığı ve bu

¹ Bu kavramlarla beraber Atatürk ve Türk Devrimi’ni iyi ve doğru bir şekilde anlamak ve özümsemek için bk. Sabahattin Özel, **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, 2008. “Türk”, “Türkiye” ve “Türklük” kavramları için özellikle bk. **a.g.e.**, s.155-178.

zamana kadar İngilizlerin Akdeniz ticaretine ve ülkelerine ilgisiz kalması ikili ilişkilerdeki gecikmenin nedeni olarak gösterilmektedir. 1553 yılında Anthony Jenkinson isimli bir İngiliz tüccar Halep'te Padişah Kanuni Sultan Süleyman'dan bir ticaret izni almıştı. Ancak kendisi bu imtiyazdan yararlanmadı ve sonrasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmadı.²

1575 yılında Kraliçe Elizabeth ve bazı devlet adamlarının desteğiyle, Londra'nın tanınmış tüccarlarından Edward Osborne ve ortağı Richard Staper tarafından Osmanlı Devleti'nde ticaret imkanlarını ve koşullarını inceleyip öğrenmek amacıyla Joseph Clement ve John Wright İstanbul'a gönderildiler. Bunlardan Joseph Clement on sekiz ay İstanbul'da kaldıktan sonra İngiltere'ye dönmüştür. Bundan sonra Edward Osborne tarafından Ekim 1578'de İstanbul'a ticari temsilci sıfatıyla William Harborne gönderildi. 15 Mart 1579'da Padişah III. Murat tarafından Harborne aracılığıyla Kraliçe Elizabeth'e bir mektup gönderildi. Mektupta İngilizlerden üç kişiye Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma izni verilerek ilişkilerin devamı temennisi iletilmekteydi. 25 Ekim 1579'da da Kraliçe Elizabeth tarafından III. Murat'a Harborne vasıtasıyla bir mektup yollandı. Bütün bu gelişmeler iki ülke arasındaki resmi ve diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³

1580 yılının Mayıs ayında III. Murat tarafından bir ahitname ile İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapma hakkı ve imtiyazı (kapitülasyon) verildi. Tek taraflı olarak Padişah tarafından Kraliçe'ye verilen bu belge iki ülke arasındaki ilk antlaşma metnidir.⁴ Bu imtiyazın verilmesinden sonra 11 Eylül 1581 tarihinde Londralı on iki tüccar tarafından Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma tekeline sahip "The Levant Company" şirketi kuruldu. 1825 yılında kapanmasına kadar bu şirket Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli rol oynamıştır.⁵ 3 veya 4 Mayıs 1583'de İngiltere'nin ilk büyükelçisi William Harborne İstanbul'da

² Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1553-1952)**, Ankara, 1952, s.5., **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara, 1953, s.10-11; Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, 1974, s. 8-11.

³ Ayrıntılar için bk. Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, s.13-31; Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969, s.12-17; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 11-13.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, s.31-41.; Ali Kemal Meram, **a.g.e.**, s.17-28; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.20-23.

⁵ Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.6; **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, s.41-44; Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.13-16.

resmen görevine başladı.⁶ İngiltere'ye verilen ticari imtiyazlar 1601 ve 1675 senelerinde genişletildi.⁷

Osmanlı Devleti'nin bilhassa Rusya ve Avusturya karşısında ağır toprak kayıplarına uğradığı 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılın ilk yarısında, İngiltere'nin taraflar arasında sadece İstanbul'daki büyükelçileri vasıtasıyla arabuluculuk rolü oynadığı ve Bab-ı Ali'ye sempatik görünmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁸ 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya, Fransa ve Avusturya'nın gittikçe güçlenerek izledikleri yayılmacı siyaset ile Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye başlaması, meydana gelen krizlerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik ilgisini artırmıştır. Bu dönemde Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlayarak hızla yayılması sömürgeleşmeyi de beraberinde getirdi. Savaşlarda Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgilere uğrayarak ciddi toprak kayıpları yaşaması ve hızlı bir çöküş sürecine girmesi İngiltere'nin kaygılarını artırmaya başladı. Sanayi Devrimi'nin doğduğu ve bütün dünyaya yayıldığı ülke olan İngiltere dünyanın en zengin ve güçlü ülkesi konumuna geldi. Kısa zamanda küresel çapta bir sömürge imparatorluğu kurdu. Dolayısıyla başta Hindistan olmak üzere Uzakdoğu sömürgelerine giden kara ve deniz yollarının, Boğazlar, Doğu Akdeniz, Irak ve Basra Körfezi gibi stratejik ve ticari bakımdan önemli bölgelerin Osmanlı Devleti gibi zayıf bir devletin elinde bulunması yani statükonun korunması İngiltere için gitgide hayati bir önem kazandı. Bu yeni bakış açısının ilk somut göstergesi 1787-1792 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı yaptığı savaşta görüldü. İngiltere'nin genç Başbakanı William Pitt⁹ Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savundu. Bu yolda Rusya'ya karşı bir ultiatom bile vermek istedi. Ancak özellikle Whig grubu milletvekillerinin¹⁰ sert muhalefeti nedeniyle bu girişiminden vazgeçmek zorunda kaldı. Yine de taraflar arasındaki savaş halinin sona ermesinde ve barışın gerçekleşmesinde İngiltere'nin arabuluculuğu ve Osmanlı yanlısı tavrı etkili oldu.¹¹

⁶ Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, s.51.

⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.23-24, 30-33.

⁸ Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.10.

⁹ Kendisi 1830'larda Muhafazakar Parti'ye dönüşecek olan Tory grubuna mensuptu.

¹⁰ 1830'larda Liberal Parti'ye dönüşecektir.

¹¹ William Pitt ve İngiltere'de Tory (Muhafazakar) ve Whig (Liberal) akımlar için bk. John Belchem, Richard Price (eds.), **The Penguin Dictionary of Nineteenth-Century History**, London, 1996, s.619-621, 657-658; Martin Pugh, **Britain Since 1789**, London, 1999, s.15-18, 26-27, 50-53, 92-93. 1782-1792 Savaşı'nda İngiltere'nin oynadığı rol için bk. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 2003, s.20-22; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, 2008, s.68-79.

İlk İngiliz Büyükelçisinin İstanbul da göreve başlamasından iki asrı aşkın bir süre geçtikten sonra 4 Ocak 1794 tarihinde ilk Osmanlı Büyükelçisi Yusuf Agah Efendi İngiltere Kralı III. George tarafından kabul edilerek göreve başladı.¹²

Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart'ın Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Fransa'ya karşı olmak üzere ilk ittifak antlaşması 5 Ocak 1799 tarihinde imzalandı. Sonuçta 1801 yılında Osmanlı-İngiliz orduları karşısında yenilgiye uğrayan Fransız kuvvetleri Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı.¹³

Ne var ki Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki bu dostluk ve yakınlaşma etkisini kısa süre içinde kaybetti. Savaşın sona ermesinden ve Fransa'nın Mısır'ı boşaltmasının ardından burada bulunan İngiliz askerleri çekilmediler. Kölemenleri destekleyerek Mısır'ı kontrol altında tutmaya çalıştılar. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Napolyon ile yeniden savaşa başlayan İngiltere'nin 9 Ocak 1803'te Mısır'dan askerlerini çekmesi de iki ülke arasındaki soğukluğu gidermedi. İlişkilerin bozulmasında Rusya'nın hareketleri de etkili oldu. Sonuçta 1806 yılı Ekim ayında Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesiyle Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan savaşa, 19 Şubat 1807'de İngiltere de Marmara'ya bir donanma sokarak Rusya'nın yanında dahil oldu. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında iki yıl kadar süren savaş hali 5 Ocak 1809 tarihinde imzalanan Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması ile son buldu.¹⁴

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik düşmanca siyaseti bu olayla son bulmadı. 1821'de başlayan Yunan (Mora) İsyanı kısa süre içinde gelişmiş ve yayılmıştı. Rusya isyanı en başından beri açıkça desteklemişti. İsyana patlak verdiğinde İngiltere'de Dışişleri Bakanı Muhafazakar Robert Stewart Castlereagh'dı. Kendisi Avrupa'da devletlerin toprak bütünlüğüne saygı gösteren barış ve denge ortamının şiddetli savunucusuydu. Bu nedenle İngiltere başta Yunan ayaklanmasına destek vermedi. Ancak 1822'de Castlereagh'ın intihar etmesinden sonra İngiltere'de Liberal eğilimli George Canning Dışişleri Bakanı oldu ve Yunanlıları açıktan açığa desteklemeye başladı. İsyanın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından 1825

¹² Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.14.

¹³ Meram, **a.g.e.**, s.36-46; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 84-88; Uçarol, **a.g.e.**, s.95-99. Bu ittifakta 23 Aralık 1798 tarihi itibarıyla Rusya'da vardı. 21 Ocak 1799'da İki Sicilya Krallığı da ittifaka katıldı.

¹⁴ Ayrıntılar için bk. Meram, **a.g.e.**, s.52-65; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.91-97; Uçarol, **a.g.e.**, s.106-113.

yılından itibaren başarıyla bastırılmaya başlanması üzerine önce Rusya ve ardından İngiltere Osmanlı Hükümeti üzerinde baskı uygulamaya başladılar. İngiltere ve Rusya arasında 4 Nisan 1826'da imzalanan St. Petersburg Protokolü uyarınca sözde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Yunanistan devletinin kurulması kabul edildi. İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek protokol esaslarının uygulanmasını talep ettiler. Osmanlı Devleti bu teklifi reddetti. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya ortaklığına Fransa'nın da katılımıyla 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. Antlaşma bağımsız bir Yunanistan'ın resmen kurulmasını ve bunun gerekirse güç kullanarak Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesini öngörmekteydi. Antlaşmanın Bab-ı Ali tarafından reddedilmesinden sonra üç devletin ortak donanması Navarin'de 20 Ekim 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanmasını yakarak yok etti. 14 Nisan 1828'de Rusya Osmanlı Devleti'ne saldırdı. İngilizler ve Fransızların baskısıyla Mehmet Ali Paşa Mora'daki askerlerini Ağustos-Eylül 1828'de geri çekmek zorunda kaldı. 22 Mart 1829'da imzalanan Londra Protokolü ile Avrupa Devletleri bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması üzerinde uzlaştılar ve kararlarını Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Osmanlı Devleti tarafından bu talepler de reddedildi. Ancak Edirne'nin de düşmesiyle süren Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti 14 Eylül 1829'da imzaladığı Edirne Antlaşması'yla bağımsız Yunanistan'ın kurulması dahil olmak üzere kendisine dayatılan bütün şartları kabul etmek zorunda kaldı. 24 Nisan 1830 tarihinde bağımsız Yunanistan devleti başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere Büyük Devletler'in baskısıyla resmen kuruldu. Yine bu üç devletin girişimi ve baskısıyla 21 Temmuz 1832'de Yunanistan'ın sınırlarını genişleten İstanbul Konvansiyonu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirildi.¹⁵

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan ederek Konya'da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratması ve İstanbul'u tehdit etmeye başlaması üzerine Padişah II. Mahmud İngiltere'nin yardımını istedi. Ancak bu yardım isteği kabul görmeyince Rusya'nın yardım teklifi kabul edildi ve 20 Şubat 1833'te bir Rus donanması İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerine demirledi. Bir süre sonra da binlerce Rus askeri İstanbul'da konuşlandı. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere ve Fransa'nın devreye girmesi, hem Vali hem de Padişah üzerinde baskı uygulaması

¹⁵ Meram, **a.g.e.**, s.66-79; Belchem, **a.g.e.**, s.95-96, 104, 412; P. Philip Graves, **İngilizler ve Türkler**, Ankara 1999, s.1-3; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.172-187; Uçarol, **a.g.e.**, s.157-170.

sonucunda taraflar arasında 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Anlaşması imzalandı ve krizin ilk aşaması son buldu. Rus donanması ve askerleri İstanbul'dan ayrılmadan iki gün önce, 8 Temmuz 1833'de Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanması İngiltere ve Fransa'nın büyük tepkisine yol açtı.¹⁶

Kütahya Antlaşması Padişah II. Mahmud ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasındaki gerginliğe ve düşmanlığa son vermediği gibi bilakis artırmıştı. Her iki taraf da birbirine karşı hazırlıklara devam etmekteydi. Osmanlı Devleti yakında çıkması muhtemel görünen savaş esnasında İngiltere'nin desteğini de sağlama almak için 16 Ağustos 1838 tarihinde bu ülke ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla İngiltere'ye yeni ve önemli ticari imtiyazlar verildi.¹⁷

1839 yılında II. Mahmud ile Mehmet Ali Paşa arasındaki savaş tekrar başladı. 24 Haziran 1839'da Osmanlı ordusu Nizip'te ağır bir yenilgiye uğradı. 1 Temmuz'da II. Mahmud'un ölümü üzerine yerine henüz 16 yaşında bulunan büyük oğlu Abdülmecit geçti. Birkaç gün sonra Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa tarafından Osmanlı donanması Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildi. Savunmasız bir durumda kalan Osmanlı Devleti'ne Büyük Devletler'in müdahalesi gecikmedi. Aslında Osmanlı Devleti'nin de güveneceği ve yardım isteyeceği başka bir dayanak kalmamıştı. Nitekim 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, Mehmet Ali Paşa karşısında aciz ve savunmasız duruma düşen Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine daha da yanaşmak için attığı bir adım olarak değerlendirilebilir. 15 Temmuz 1840'da İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Mısır meselesine çözüm önerileri getiren Londra Antlaşması imzalandı. Fransa bu ittifaka ve anlaşmaya katılmayarak Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Hatta savaş hazırlıklarına başladı. Mehmet Ali Paşa da Londra Antlaşması kararlarını reddetti. Bunun üzerine Osmanlı-İngiliz-Avusturya ortak donanması Suriye kıyılarını kontrol altına aldıktan sonra Lübnan'a asker çıkarıldı. Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri yenilerek Suriye'den çekilmek zorunda kaldı. Bir İngiliz donanması da İskenderiye önlerine gelerek Mısır'ı tehdit etmeye başladı. Bütün bu gelişmeler yaşanırken

¹⁶ Graves, **a.g.e.**, s.5; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.200-210; Uçarol, **a.g.e.**, s.190-195.

¹⁷ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.92-125; Uçarol, **a.g.e.**, s.196-199. Bu antlaşma ile İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar 25 Kasım 1838'de yapılan anlaşmayla Fransa'ya da tanındı. Böylece Mehmet Ali Paşa'ya destek veren Fransa Osmanlı Devleti tarafına çekilmek istendi ve bunda da başarılı olundu. Beş yıl içinde bu imtiyazlar pek çok Avrupa ülkesine de tanındı. Son olarak Rusya'ya Nisan 1846'da yapılan anlaşmayla bu ayrıcalıklar verildi.

Fransa Mehmet Ali Paşa'yı desteklemesine rağmen onun yanında savaşa girmeye cesaret edemedi. Sonunda 27 Kasım 1840 tarihinde İngiliz Amiral Charles Napier ile Mehmet Ali Paşa arasında savaşı sona erdiren İskenderiye Sözleşmesi imzalandı. 13 Şubat 1841 tarihinde de Mısır'ın yeni statüsünü belirleyen Padişah fermanı yayımlandı ve böylece İngiltere'nin başını çektiği Büyük Devletler koşullarını Mehmet Ali Paşa'ya kabul ettirdiler.¹⁸

Mısır sorununun sona ermesinden sonra 13 Temmuz 1841 tarihinde Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalandı ve Boğazların yeni statüsü belirlenmiş oldu.¹⁹ Ancak devletler arasında meydana gelen bu barış ve uzlaşma ortamı sadece 12 yıl sürecekti. 1848 Mülteciler Sorunu nedeniyle Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskı karşısında İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ni desteklediler. İki ülkenin kamuoyunda da Osmanlı Devleti'ne karşı belirgin bir sempati doğdu. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında 1850 yılında yapılan Gümrük Tarifesi Antlaşması da iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırdı. Diğer taraftan Rusya özellikle Kutsal Yerler Sorunu'nu bahane ederek Osmanlı Devleti'ni parçalama girişimlerine başladı. Bu yolda İngiltere'yi de yanına almak için Ocak 1853'ten itibaren Çar I. Nikola Osmanlı Devleti'ni paylaşmak hususunda İngiltere'ye tekliflerde bulundu. Ancak bu önerileri İngiltere tarafından kabul görmeyince tek başına harekete geçti. Osmanlı Devleti'ne 5 Mayıs 1853 tarihinde Rusya tarafından bir ultimatom verildi. İngiltere'nin yardım sözünü alan Osmanlı Devleti Rus teklifini reddetti. Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkisini kesen Rusya Haziran ayında Eflak-Boğdan'a girerek Osmanlı topraklarını işgal etti. Osmanlı Devleti'nin 4 Ekim 1853'te savaş ilanı ile Kırım Savaşı başlamış oldu. 22 Ekim'de İngiliz-Fransız donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önlerine geldi. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında devam eden savaşta, Osmanlı donanmasının 30 Kasım 1853'te Sinop'ta yok edilmesi üzerine ibre Rusya'nın tarafına döndü. 27 Şubat 1854'te İngiltere ve Fransa Rusya'ya bir ultimatom vererek savaşa son vermesini ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi. Rusya'nın bunu reddetmesi ve savaşa devam etmesi üzerine İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854 tarihinde Osmanlı Devleti ile bir ittifak anlaşması yaptılar. 27 Mart'ta da iki devlet Rusya'ya savaş ilan ederek

¹⁸ Graves, **a.g.e.**, s.7; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.211-216; Uçarol, **a.g.e.**, s.195-203.

¹⁹ Ayrıntılar için bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.216-218; Uçarol, **a.g.e.**, s.210-212.

Osmanlı Devleti'ne katıldılar. Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa İngiltere ve Fransa'dan dış borçlanma gerçekleştirdi ve Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasıyla sonuçlanacak borçlanma süreci böylece başlamış oldu. Eylül 1854'te Müttefiklerin Kırım'a asker çıkarması ile süren savaş Aralık 1855'te Rusya'nın yenilgisi ile sonuçlandı. 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması'nın imzalanması ile Kırım Savaşı fiilen sona ermiş oldu.²⁰ Bu arada İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın girişimiyle 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmişti.

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkiler Temmuz 1858 Cidde Olayları ve Mayıs 1860'ta başlayan ve Haziran 1861'e kadar devam eden Suriye Krizi²¹ ile gergin ve soğuk bir döneme girse de İngiltere Girit İsyanı (1866-1869) sırasında statükonun korunmasından yana oldu ve diğer Büyük Devletler'le beraber meselenin Osmanlı Devleti lehinde Şubat 1869'da sona erdirilmesinde etkin rol oynadı.²² Bu arada 20 Eylül 1870'de İtalya'nın, 18 Ocak 1871'de Almanya'nın birliğini sağlaması Avrupa dengelerini önemli ölçüde değiştirmeye başladı. 13 Mart 1871'de Londra'da Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya arasında imzalanan antlaşmayla Rusya'nın isteğine uygun olarak Karadeniz'in statüsü yeniden belirlendi.²³ 1873 yılında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Yemen'de yaşanan gerginlik Bab-ı Ali'nin geri adım atmasıyla fazla büyümeden sona erdi.²⁴

1875 yılı Temmuz ayında başlayan Hersek İsyanı Büyük Devletler'in müdahalesini de beraberinde getirmişti. İsyanın Bulgaristan'da Filibe'ye ve Selanik'e de sıçrayarak burada olaylara neden olması sonucunda Rusya, Almanya ve Avusturya tarafından hazırlanan ve Osmanlı Devleti'nden bazı istekleri içeren Berlin Memorandumu 12 Mayıs 1876'da kabul edildi. Ancak memorandum İngiltere tarafından reddedildi. Osmanlı Devleti'nin yanında olduğunu göstermek amacıyla donanmasını da Çanakkale önlerine gönderdi. Ne var ki İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği bu destek çok kısa sürdü. Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle yeni bir kriz patlak vermişti. Osmanlı Devleti'nin kısa zamanda her iki devleti de ağır yenilgiye uğratması sonucunda Sırp'lar 24 Ağustos'ta Büyük Devletler'e başvurarak ateşkes için yardım

²⁰ Meram, **a.g.e.**, s.135-142; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.227-257; Uçarol, **a.g.e.**, s.212-236.

²¹ Bu olayların ayrıntıları için bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.265-270; Uçarol, **a.g.e.**, s.240-244.

²² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.279-284; Uçarol, **a.g.e.**, s.254-260.

²³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.329-332; Uçarol, **a.g.e.**, s.345-347.

²⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s.358-359.

istediler. Rusya'nın büyük tepkisi ve savaşa katılma ihtimali nedeniyle İngiltere Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istedi. Özellikle William Ewart Gladstone liderliğindeki radikal görüşlü Liberal Parti muhalefette olmasına rağmen İngiliz kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtmaktaydı ve bunda da başarılı olmuştu.²⁵ Türk ve İslam düşmanlığıyla tanınan radikal-liberal eğilimli Gladstone 1868-1874 yılları arası iktidarı elinde tutarak Başbakanlık yapmıştı. Ancak 1874 seçimlerini Benjamin Disraeli liderliğindeki Muhafazakar Parti kazandı. Ancak Muhafazakarlar kısa süreli birkaç azınlık hükümetinin dışında (1852, 1858-1859, 1866-1868) 1846 yılından beri ilk kez iktidara gelmişti. Bu süre zarfında Liberaller iktidarı ellerinde tutmayı başarmışlardı.²⁶ Dolayısıyla Gladstone liderliğindeki Liberal Parti, muhalefette olmasına rağmen İngiliz kamuoyunu ve Muhafazakar Hükümeti Türkler aleyhine çevirmede etkili oldu.

Osmanlı Devleti İngiltere'nin talebi üzerine askeri hareketini durdurdu ve Eylül 1876'da barış için koşullarını açıkladı. Osmanlı Devleti'nin isteklerini kabul etmeyen İngiltere 21 Eylül'de Büyük Devletler adına yeni barış şartlarını Bab-ı Ali'ye ilettiler. Barış görüşmeleri yapılırken Sırp'ların yeniden saldırıya geçmesi üzerine ateşkes bozuldu. Sırp'lar bir kez daha yenilgiye uğrayınca bu sefer Rusya tutumunu sertleştirdi ve Osmanlı Devleti'ne 31 Ekim 1876'da savaşı durdurması için bir ultimatom verdi. İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlı Devleti iki aylık ateşkes yapmayı kabul etti. Bu aşamada İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyor görünmekte, hatta Rusya'ya savaşa bile girebileceği yolunda gözdağı veriyordu. Sonunda krizi aşabilmek için İngiltere'nin girişimiyle İstanbul'da devletlerarası bir konferans yapılması kararı alındı. İstanbul (Tersane) Konferansı'nın açıldığı 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devleti I. Meşrutiyet'i ilan edip, konferansa gerek kalmadığını belirterek durumu lehine çevirmek istemişse de beklenen etki sağlanamadı. İngiltere'nin desteğini uman Osmanlı Hükümeti, bu devletin tam aksi yönde teklifleri ve hareketleri üzerine tam bir hayal kırıklığı yaşadı. Konferans sonrasında alınan kararları Osmanlı Devleti kabul etmedi ve konferans 20 Ocak 1877'de dağıldı. 31 Mart 1877'de Tersane Konferansı'na katılan devletler Londra Protokolü'nü imzaladılar ve taleplerini bir kez daha Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Bab-ı Ali bu istekleri de Nisan 1877'de reddettiğini açıklayınca Rusya aynı ay içinde

²⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.501-502, 504-507; Uçarol, **a.g.e.**, s.360-364, 367-369.

²⁶ Pugh, **a.g.e.**, s.91-105.

Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açma kararı aldı ve böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başlamış oldu. İngiltere ve diğer Büyük Devletler tarafsızlıklarını ilan ettiler. Rus ilerleyişini durduramayan Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi yapıldı. 3 Mart 1878 tarihinde de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalandı.²⁷

Rus saldırısı ve ilerleyişine baştan beri sessiz kalan İngiltere ve Avusturya Ayastefanos Antlaşması'na büyük tepki gösterdiler. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra iki devlet uluslararası bir konferansla bu antlaşmanın düzeltilmesine karar verdiler. İngiltere savaş olasılığını da göz önüne alarak 1878 Mart ayından itibaren Rusya'ya karşı askeri hazırlıklara başladı. Bir süre sonra diğer Büyük Devletler de İngiltere ve Avusturya'yı desteklemeye başladı. Kongrenin yeri Berlin olarak saptandı. Yalnız kalan Rusya da yeni ve çok daha büyük bir savaşı göze alamadığından kongrenin toplanmasına razı oldu. Meydana gelen bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de umutlandırmış ve beklenti içine sokmuştu. Bu durumdan yararlanmak isteyen İngiltere Mayıs 1878'de Bab-ı Ali'ye başvurarak Kıbrıs'ın geçici olarak üs yapılmak üzere kendisine bırakılmasını talep etti. İngiltere buna karşılık Berlin Kongresi'nde yardım vaat etti. Aksi durumda ise kongrede barış koşullarının değiştirilmesi konusunda çaba göstermeyeceğini ve Kıbrıs'ın askeri güçle işgal edileceğini bildirdi. Bunun üzerine teklifi kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti 4 Haziran 1878'de İstanbul'da yapılan anlaşmayla Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretti. Aynı antlaşmada Asya topraklarında oturan Hıristiyan tebaanın idare ve himayesi konusunda yapılacak ıslahatın ayrıntılarının İngiltere devletiyle görüşülerek kararlaştırılması Osmanlı Devleti tarafından taahhüt edilmekteydi.²⁸

Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 tarihinde toplandı ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Antlaşma Ayastefanos'un ağır koşullarını diğer Büyük Devletler'in çıkarları doğrultusunda yumuşatıp yeni bir şekil verse de İngiltere'nin yardımını umarak büyük beklenti içinde olan Osmanlı Devleti için tam bir hayal kırıklığı oldu. Kongre süresince Osmanlı Devleti İngiltere'nin yardımını alamadığı gibi yalnız başına bırakılmış ve kaderine razı olmuştur. Berlin Antlaşması ise

²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.507-523; Uçarol, **a.g.e.**, s.369-386.

²⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.523-525, 533-537; Uçarol, **a.g.e.**, s.386-394.

Ayastefanos'la kıyaslandığında Osmanlı Devleti için kötünün iyisi olmaktan öteye geçmemiştir.²⁹

Bütün bu olanlara rağmen İngiltere'de iktidarda bulunan Muhafazakar Parti'nin lideri ve Başbakan Benjamin Disraeli İngiltere'nin çıkarları için Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesinden ve toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Berlin Antlaşması'nın özellikle Makedonya'da ve Ermenilerin bulunduğu Anadolu illerinde ıslahat yapılmasını öngören maddeleri Osmanlı Devleti için son derece kaygı vericiydi. Bu maddeler hem Büyük Devletlerin Osmanlı içişlerine müdahalesini davet etmekte, hem de bu topraklarda yaşayan gayri Müslimlerin isyanına zemin hazırlamaktaydı. Berlin Antlaşması sonrası İngiltere'de Muhafazakar Parti'nin iktidarda olduğu 1878-1880 yılları arasında Rumeli ve Anadolu'da ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne ciddi bir baskı gelmedi. Sadece 19 Ağustos 1878 tarihinde İngiltere Sefareti tarafından Bab-ı Ali'ye verilen bir notayla, Berlin Antlaşması ve 4 Haziran 1878 tarihli sözleşme gereğince Osmanlı Asyası'nda yapılması gereken ıslahatlara geciktirilmeden girişilmesi istenmiş ve bu hususta İngiltere'nin teklifleri iletilmiştir. Bab-ı Ali bu notaya verdiği cevabında Meclis-i Vükela'da konunun etrafıca görüşüldüğünü vurgulayarak "Londra Kabinesi'ne teşekkür etmiş", ıslahatların yapılmasının zaten kabul edildiğini ve sadece gecikme olduğunu ifade etmiştir. İngiltere'nin tekliflerinin ayrı ayrı Meclis-i Vükela'da ele alındığı belirtildikten sonra alınan kararlar ve yapılacak reformlar İngiliz Sefareti'ne bildirilmiştir.³⁰ Ancak bu yıllarda muhalefette bulunan Liberal Parti'nin lideri Gladstone yoğun bir Türk karşıtı ırkçı siyasetle halkın popülaritesini kazanıp Disraeli'yi yıpratmaya çalışmaktaydı. Yaptığı konuşmaların birinde "Türkleri genel olarak insanlık dışı büyük bir tür" olarak nitelendirdi. Amacında başarılı olan Gladstone Nisan 1880 genel seçimlerini açık farkla kazanarak Başbakan oldu.³¹

1878 Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar olan olaylara, genel duruma ve geleceğe bakışını bir ölçüde yansıtmaması bakımından, Askeri Teftiş Komisyonu Üyesi Ferik Enver Hasan Celaleddin mührüyle Padişah'a

²⁹ Berlin Antlaşması için bk. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, K.I, Ankara, 1991, s.1-5; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.523-532; Uçarol, **a.g.e.**, s.394-400.

³⁰ Ayrıntılar için bk. Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara, 2001, s.8-9, 221-224 (BOA. Y. EE. 95/20'deki belgeler aynen yayınlanmıştır).

³¹ Pugh, **a.g.e.**, s.105.

sunulmak üzere kaleme alınmış “Osmanlı Devleti’nin Menfaatleri Hakkında Layihadır” başlıklı raporun bazı kısımları dikkat çekicidir:

“İngiltere Devleti-...1134 (1718) senesinden itibaren Osmanlı Devleti yayılma devrinden çıkıp Rusya ile savaflara başladığı dönemden beri İngiltere Rusya’nın aleyhinde, Osmanlı Devleti’nin lehinde bulunmaya başlamıştır. Buna sebep ise bilhassa menfaat meselesidir. Özellikle İngiltere 1173 (1757) tarihinden başlayarak Hindistan’ı peyderpey zapt etmiş ve bütün Asya Müslüman hükümetleriyle ilişki kurmuş bulunduğundan, Osmanlı Devleti ile Asya’daki durumun devam ve muhafazası İngiltere için asli bir siyasi tutum olmuş ve Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’nin menfaatlerini muhafaza etmek İngiltere Hükümeti’nce bir genel kaide hükmüne girmiştir. Ancak bu kaideye “Tory” yani İngiltere hükümdarlarıyla soyluların taraftarı ve “Whig” yani İngiltere zenginlerinin taraftarı partilerden olan İngilizler istisnasız olarak devam ve riayet etmişlerse de, Avrupa basınında Osmanlı topraklarında meydana gelmiş olan eşkıyalık ve isyanlardan dolayı Osmanlı Devleti aleyhine genel bir kanı oluştuğu zamanlarda, Avam Kamarası’nın ekseriyetle vekiller sırasına geçen “Liberal” ve “Radikal” İngilizler bu kaideye uymadılar. Rusya ise bu durumu layıkıyla bildiğinden, bunu amacını desteklemek için en etkin ve yararlı bir araç olarak eskiden beri kullanmış ve kullanmaktadır.

Manen Rusya’nın ve maddeten Tepedelenli Ali Paşa’nın hainlik eseri olarak meydana gelen Mora İsyanı’nın, başlangıcı olan 1237 (1821) senesinden 1241 (1825) senesine kadar sürmesi esnasında, İngiltere ile Avusturya ittifak halinde Mora’nın bağımsızlığının karşısında iken bütün Avrupa ve Amerika’da Osmanlı Devleti aleyhine ve Rumlar lehine oluşan genel kanı İngiltere’ye birdenbire tutumunu değiştirtmiştir. Buna sebep ise Avam Kamarası’nda çoğunluğu kazanmış olan Canning olmuştur. Canning İngiltere’de yeni bir siyasi tavır ve yeni tarzda bir “Tory” usulü, yani İngiltere ve İrlanda da eskiden beri yapılması istenen reformlara bizzat hükümdarın taraftar olması usulünü icat etmek istemiş olduğundan, bu aralık İrlanda’ya bazı imtiyazlar verildiği gibi Yunanlıların özgür yönetim iddiası da uygun görülmüştür. Çünkü o sırada Petersburg’da Mora meselesinin halledilmesi için bir kongre toplanmış ve her ne kadar Avusturya devletinin itirazlarıyla bu kongre hükümsüz bir hale getirilmişse de Canning Rusya’ya hiçbir ilgisi bulunmamak ve güya Doğu’da Rusya’nın nüfuzunu kırmak üzere tamamıyla bağımsız olmak şartıyla Yunanistan Hükümeti’nin kurulmasına karar verir. Avusturya ittifakından ayrılarak ve Fransa’ya uyararak Mora sularına donanma gönderir. Rusya, Fransa ve İngiltere donanmaları Osmanlı Devleti donanmasını vurmaksızın, güya dostane şekilde Mora sularından uzaklaştırmak için Navarin’e giderler. Kale tarafından atılan bir topa Fransa gemileri tarafından karşılık verilmesiyle başlayan savaşa bu üç devlet donanması katılarak, savaş ilanı olmaksızın Osmanlı Devleti ile Mısır donanmasını yakarlar. Daha sonra 1243 (1827) senesinde Londra’da Rusya, Fransa ve İngiltere devletleri delegeleri tarafından oluşturulan özel bir

kongrede Yunanistan'ın bağımsızlığı imzalanırsa da Osmanlı Devleti ile Avusturya bu kararı reddettiklerinden Rusya savaş ilan ederek 1244 (1828) seferi meydana gelir. Bu meselede İngiltere Rusya'yı aldatmak istediği halde kendisi Rusya tarafından aldatılarak 1244 senesi zararlı Edirne Antlaşması imzalanır ve Rusya'nın nüfuzu eskisinden çok artarak İngiltere siyaseti mağlup olur.

Bir süre sonra İngiltere Parlamentosu'nda değişiklik olarak, bu zamandan 1270 (1854) senesine yani Kırım Savaşı'na kadar İngiltere bütün işlerde Rusya çıkarlarına karşı şiddetle harekette bulunur. Nihayet İngiltere siyasetçileri Kırım'da Nikola ile Rusya siyasetçilerini mağlup ederler.

İmparator Nikola Kırım Savaşı'ndan on sene önce 1260 (1844) senesinde İngiltere'ye yaptığı seyahatte İngiliz vekillere 'Türkiye hakkında vekillerim arasında iki düşünce vardır. Bazıları <ölmek üzere> ve bazıları da <ölmüştür> diyorlar. Her halde yakında ölümü kesindir' demesi ve 1268 (1852) senesinde Petersburg'da İngiltere sefirine hitaben 'Türkiye'nin cenaze alayına hazırlanmalıdır' ifadesinde bulunması İngiltere tarafından önemle karşılanmıştır. Palmerston Rusya aleyhine III. Napolyon'u desteklemiş, Rusya'nın Osmanlı sınırını tecavüz etmesi ve Osmanlı Devleti'nce de başarılı bir siyaset izlenmesi üzerine Kırım Savaşı'nda Rusya büyük bir felakete uğramıştır. Fakat Rus politikacıları eski siyasetlerine devam ederek Hersek'te ve Bulgaristan'da kargaşa çıkarmayı başardıktan sonra Mora İsyanı zamanında olduğu gibi Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine yöneltip kıskırtır. O sırada İngiltere Başbakanlığı'nda Liberal ve Radikallerin lideri olan Gladstone bulunduğu ve İngiltere'nin her yerinde güya Bulgaristan'da Türklerin yaptıkları mezalime karşı mitingler düzenleyip halkı galeyana getirdiğinden, Rusya'ya karşı Avrupa'da hiçbir devlet bulunamayarak son Rusya seferi meydana gelir. Rusya siyasetçileri İngiltere siyasetçilerinden Kırım Savaşı yenilgisinin acısını çıkarır. Gladstone kabinesinin yerine gelen Muhafazakarlardan Disraeli İngiltere'nin eski siyasetine devam ederek Rusya aleyhinde Berlin Kongresi'nin yapılmasını sağlar.³²

Raporda Rusya ile ilgili de ilginç saptamalar ve yorumlar da vardır:

"Rusya Devleti-...Osmanlı Devleti'ni mahvetme siyasetini uygulamak için Rusya'nın kullandığı yöntem ise geçmişten beri asla değişmemiş olan şu esastır: Başkent İstanbul'da

³² **BOA. Y. PRK. KOM. Dosya No:16 Gömlek No:19.** Başlığı "Menafi-i Saltanat-ı Seniyye Hakkında Layihadır" olan bu raporun her hangi bir yerinde tarih görülmemekle beraber Osmanlı Arşiv'inde 29 Zilhicce 1325 (2 Şubat 1908) tarihiyle kataloglanmıştır. Ancak raporda anlatılanlara bakılırsa 1878 Berlin Kongresi sonrasında yazılmış olması gerekir. Çünkü raporu yazan kişi Rusya'nın yayılmasına çözüm ve çare olarak Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avusturya ittifakını göstermekte ve savunmaktadır. Rapor muhtemelen II. Gladstone Hükümeti İngiltere'de 1880 yılında işbaşına gelmeden önce ve Disraeli'nin iktidarda olduğu zamanda (1878-1880 arası dönemde) yazılmış olmalıdır. Disraeli seçimi kaybetmesinin ardından 19 Nisan 1881'de ölmüştür. Raporda Osmanlı Devleti'nin ilişki içinde bulunduğu devletler hakkında bilgi ve yorumlara yer verilmektedir. Anlatılanlar tam olarak gerçekleri yansıtmasa da Bab-ı Ali'nin ve askerlerin olaylara bakış açısını yansıtmaya açısından ilgi çekicidir.

en güçlü memurları bulundurarak ikiyüzlü hareketle dostluk iddiasında bulunmak. Bu suretle Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerinden nefret ettirerek hiçbiriyle cidden ittifak ettirmemek. Osmanlı Devleti'nde karışıklık ve isyan çıkarmada başarılı olduktan sonra, isyanın bastırılması için yapılan askeri harekatlara “mukatele” ve “mezalim” diyerek Avrupa devletleri ve hükümetlerine sefirleri aracılığıyla şikayette bulunmak. Avrupa basınının heyecanına neden olarak Avrupalıları Türklere nefret ettirmek ve bundan sonra serbestçe Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmektir.”³³

Osmanlı Devleti'nin durumunu ve beklentilerini yansıtan şu ifadeler de dikkat çekicidir:

“İnsanlar dostsuz yaşayabilirler ise de devletler müttefiksiz yaşayamazlar. Bu ittifak ise her devletin dış siyasetini teşkil eder. Osmanlı Devleti ilk zamanlardan beri ciddi ve devamlı bir surette hiçbir devlet ile ittifak etmemiş olduğundan yayılma devrinden sonra bir başına kalarak ve kesintisiz belalara maruz kalarak peyderpey sınırları daralmıştır...Öteden beri Osmanlı Devleti'nin en çok muhtaç olduğu şey yalnız genel zenginlik ve mali kuvvet olup, bunun temini için gereken asayiş, müttefiksizlik yüzünden meydana gelen dış etkilerden dolayı devam edememiş ve devletin sıkıntılardan bir an hali kalmamıştır. Osmanlı Devleti her bir sıkıntıya eskiden beri sabır ve tahammül ile direnmiş ise de bundan sonra sabra mahal kalmayıp, devletin ne olursa olsun diyerek kendisine ciddi müttefik sağlaması zamanı gelmiştir. Böyle bir ittifak ise ancak Osmanlı Devleti'yle ortak yaşayabilen İngiltere ve Avusturya ile olabilir. Bu üç devlet arasında tam emniyet ile savunma ve saldırı amaçlı, gizli olmayıp açık olan, tam ve ciddi bir ittifak yapılırsa, Osmanlı Devleti Avrupa'ya ve Rusya'ya karşı bütün saldırılardan korunmuş bir mevki sağlamış olur. Böyle bir ittifak devletin bağımsız yönetimine sekte vurmaz ve belki yabancı müdahalelerin önünü alır...Osmanlı Hükümeti devlet içinde ikamet eden bütün tebaa hakkında eşit ve adil muamele etmekte olduğundan, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olacak devletlerden gizleyecek hiçbir resmi işlemi yoktur. Avrupa basınının Osmanlı Hükümeti aleyhinde yaptığı yayınlar tamamıyla yalan ve iftira olduğundan, müttefiklerin her hususta gerçek durumu bilmeleri Osmanlı Devleti için menfaat vesilesidir...Bu ittifakın yapılmasıyla müttefikler arasında bir müddet birbirine güven oluştuktan sonra, Osmanlı Devleti yabancı tebaa ile ithalat hakkında geçerli olan kapitülasyonları ve hakkında zararlı olup geçmişte yapılmış olan antlaşmaları ilk fırsattan yararlanarak hükümsüz bırakabilir. Zamanla yabancı devletlerin müdahaleleri, iç isyanlar, Avrupa basınının tenkit ve iftiraları ile sefirlerin birlikte ikide bir saldırılarından kesinlikle kurtulabilir.”³⁴

³³ Aynı vesika.

³⁴ Aynı vesika.

Gladstone İngiltere’de iktidara gelir gelmez Osmanlı Devleti’ne karşı olan siyasetini fiilen gerçekleştirmeye başladı. Diğer Büyük Devletler’in de desteğini alarak Berlin Antlaşması’nın Anadolu’da Ermeniler ve Makedonya’da Hıristiyan halk için ıslahat yapılmasını öngören maddelerinin uygulanması için Osmanlı Devleti’ne baskı yapılmasını sağladı. Aynı zamanda eylemleriyle bu topraklarda yaşayan halkı da Osmanlı egemenliğine karşı kışkırtmaya ve desteklemeye başladı. 11 Haziran 1880 tarihinde İstanbul’da bulunan altı büyük devletin sefirleri tarafından Bab-ı Ali’ye ortak bir nota verildi. Notada Berlin Antlaşması’nın bazı maddelerinin yerine getirilmesinin geciktirilmesi yüzünden Hariciye Nezareti’nden açıklama istenmekteydi. Altı büyük devletin notadaki ilk şikayeti Yunan sınırının düzeltilmesi ve saptanması ile ilgiliydi. Bunun için karma bir komisyonun kurulmasına karar verildiği halde Osmanlı Hükümeti’nin bu hususta bir cevap vermemesi ve yalnız bu önerinin zorluklarından bahsetmekle yetinmesi eleştirilmekteydi. Notada bu sessizliğin ret olarak kabul edildiği vurgulanarak, artık Osmanlı Devleti ile görüşmenin yararsız olduğu, bu meselenin kısa zamanda çözülmesi için gereken tedbirlerin alınacağı ve 16 Haziran’da Berlin’de sefirler arasında bir konferans yapılacağı beyan edilmekteydi. Notada Karadağ sınırı meselesine de değinilerek burada Karadağ askerleriyle Arnavutların karşı karşıya geldiği belirtilmiş ve Bab-ı Ali’den fikirlerini ve isteklerini bir an önce bildirmesi talep edilmiştir. Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşmayla Karadağ Prensiği tarafından kazanılmış hakların verilmesinde tekrar gecikme olduğu takdirde Büyük Devletler’in Bab-ı Ali’yi sorumlu tutacağı vurgulanmıştır. Notada üçüncü ve son olarak Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi uyarınca; Bab-ı Ali’nin halkı Ermeni olan eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı gecikmeksizin yapacağını, Çerkes ve Kürtlerin saldırılarına karşı Ermenilerin huzur ve emniyetlerini sağlayacağını taahhüt ettiği hatırlatıldı. Bab-ı Ali’nin aldığı tedbirleri devletlere bildirmediği ve devletler tarafından yapılması gereken denetime dair hiçbir girişim yapmadığı belirtildi. Ayrıca yabancı konsoloslardan gelen raporlar bu eyaletlerin pek fena bir halde bulduklarını göstermekte ve kanıtlamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti’nden 61. maddenin tamamen ve süratle uygulanması talep edilmiş ve yeniden gecikme olduğu takdirde üzerine düşecek sorumluluğun vahametine dikkat çekilmiştir.³⁵ Gladstone’un girişimiyle 16 Haziran 1880’de Berlin’de toplanan Büyük Devletler, Osmanlı

³⁵ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.8-9, 219-220 (BOA. Y.A. RES. 6/6’da bulunan belge aynen yayınlanmıştır).

Devleti'nin Yunanistan'a toprak vermesini ve sınır değişikliği yapılmasını kabul ettiler. 24 Mayıs 1881'de Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasında yapılan anlaşmayla Teselya Yunanistan'da kalacak şekilde yeni sınır belirlendi. Gladstone liderliğindeki İngiltere Nisan 1881'de Fransa'nın Tunus'u işgal etmesine destek verdi. Eylül 1882 tarihinde ise İngiliz askerleri Kahire'ye girerek Mısır'ı işgal etti. İngiltere Eylül 1885'te Berlin Antlaşması'na aykırı olarak Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasına da destek oldu.³⁶

İngiltere'nin Mısır'ı işgali Osmanlı Devleti aleyhine dönmüş olan siyasetinin yeni ve önemli bir göstergesi oldu. 10 Kasım 1918 tarihinde eski Adliye Nazırı İbrahim Bey'in sözleri de bunu desteklemektedir:

*İngilizlere gelince, bu devlet şimdiye kadar yani Mısır ve Arap meselelerinin ortaya çıkışına kadar bizim lehimizde idi. Fakat bu meselelerden sonra İngilizler Mısır'a el koymak suretiyle Hindistan irtibatını sağladıkları için ne yazık ki eski dostluğu terk ettiler ve bizim düşmanımız olan ittifak grubuna dahil oldular.*³⁷

1886 yılında İngiltere'de Robert Arthur Salisbury liderliğindeki Muhafazakar Parti seçimleri kazandı ve iktidarı ele geçirdi. Bu iktidar değişiminin Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun temel nedeni Başbakan Lord Salisbury'nin Osmanlı Devleti'ne ve Türklere karşı Gladstone kadar olmasa da olumsuz görüşlere sahip olmasıdır. Zaten bunu geçmişte İngiltere adına katıldığı Tersane Konferansı ve Berlin Kongresi'nde açıkça göstermişti. Zaten bu dönemde (1886-1892) Gladstone liderliğindeki Liberal Parti muhalefette kalmasına rağmen etkin konumunu devam ettirmiş, hatta 1894 seçimlerini az farkla da olsa kazanarak iki yıl süreyle (1892-1894) iktidarı tekrar ele geçirmişti. 1895'te yapılan seçimleri tekrar kazanan Muhafazakar lider Lord Salisbury 1902 yılına kadar başbakanlık görevini sürdürmüştür. Daha sonra emekli olmuş ve yerini A.J. Balfour'a bırakmıştır. Balfour liderliğindeki yeni Muhafazakar Hükümet 1905 yılına kadar iktidarda kalmıştır. Dolayısıyla hem iktidar hem de muhalefetin Türk karşıtı olduğu bu on dokuz senelik dönemde (1896-1905) İngiliz kamuoyu da aynı şekilde olumsuz etkilenmiş ve yönlendirilmiştir. Bunun en somut göstergesi 18 Nisan 1897'de başlayan Osmanlı-Yunan savaşı esnasında gerçekleşti.

³⁶ Bu olayların ayrıntıları için bk. Bayur, **a.g.e.**, s.17, 19-23, 26, 31-34, 42-49; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.411-413, 541-542, 545-546, 550-551, 570-571; Uçarol, **a.g.e.**, s.402-407, 412-413, 424-439.

³⁷ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, İstanbul, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334 (1918), s.75-76.

Osmanlı Devleti Yunanistan'ı 17 Mayıs'ta ağır bir yenilgiye uğratmasına rağmen İngiltere, Rusya ve diğer Büyük Devletler'in baskısıyla ateşkes yapmak zorunda kaldı. 4 Aralık 1897 tarihinde yapılan barış antlaşmasıyla da Osmanlı Devleti savaş sırasında ele geçirdiği toprakları Yunanistan'a iade etmek zorunda bırakıldı.

Girit meselesi 1908 yılında yeniden alevlenecek ve gündeme oturacaktı. Meselenin geçmişine ışık tutması bakımından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın³⁸ Sadrazam'a gönderdiği 19 Mayıs 1908 tarihli yazının bazı bölümlerini aktarmakta fayda vardır: Buna göre Girit'te gereken ıslahatın yapılması için 25 Ağustos 1896 tarihinde devletlerle kararlaştırılıp ilan edilen ve 14 maddeden oluşan çözüm programının uygulanmasında gecikme olduğu bahanesiyle adada karışıklıklar çıkarılmıştı. Bu esnada Girit'e Yunan Hükümeti tarafından da asker sevk edilmesi üzerine asayişin geri getirilmesi amacıyla Büyük Devletler tarafından adaya karma askeri birlikler gönderildi. Altı büyük devletin İstanbul büyükelçileri tarafından 2 Mart 1897 tarihinde verilen müşterek notada; mevcut durumda adanın hiçbir şekilde Yunanistan'a ilhak olmayıp özerk bir yönetime sahip olacağı garanti ve beyan edildi. Buna cevap olarak Osmanlı Hariciye Nezareti'nden gönderilen yazıda, Osmanlı Devleti'nin ada üzerinde ki tam egemenliğinin korunmasına dair bu teminatın senet kabul edildiği bildirildi. Sefirlerin 4 Mart 1897 tarihinde yolladığı notada ise Girit'in Yunan askerleri tarafından tahliyesinin ardından, Osmanlı askerlerinin yabancı askerlerin güvenlik çemberine aldıkları yerlerden çıkarılması talep edildi. Bunun üzerine 16 Mart 1897'de yazılan Sadaret tezkeresi üzerine bunun Girit'te kurulacak idare şeklinin görüşülmesi sırasında söz konusu olabileceği bildirildi. Daha sonra Dört Devlet büyükelçilerinin Bab-ı Ali'ye 4 Ekim 1898³⁹ tarihinde verdikleri ortak notada, Girit'te Osmanlı askerlerinin varlığının adaya verilen özerklik idaresiyle bağdaşmadığı, adada tahriklere ve karışıklıklara yola açtığı, asayişin yerleşmemesinin asıl nedeni olduğu, dolayısıyla özerk yönetimin kurulamadığı ifade edildi. Bundan başka ada üzerindeki Osmanlı egemenlik haklarının korunmasına ilişkin daha önce verilen garanti teyit olundu ve Osmanlı askerlerinin adadan alınması talep edildi. Bab-ı Ali tarafından bu notaya yazılan cevapta, Osmanlı Hükümeti'nin Dört Devlet ile uzlaşmacı hareketinin kanıtı olmak üzere, adada

³⁸ Ahmed Tevfik Paşa (1845-1936) 1895'ten beri Hariciye Nezareti görevini sürdürmekteydi. Belgelerde ve kaynaklarda genelde ismi sadece Tevfik Paşa olarak geçtiğinden bu çalışmada da kendisi Tevfik Paşa olarak anılacaktır.

³⁹ Kaynaklarda genelde 5 Ekim olarak geçmektedir.

bulunan Osmanlı askerlerinden, kendi egemenlik haklarının ve bayrağının korunması için mevcut kaleler ve istihkam edilmiş mevkiilerde yetecek kadarını bırakarak kalanları geri almak için gereken emirlerin verildiği bildirildi. Ancak 14 Ekim 1898'de⁴⁰ Dört Devlet'in gönderdiği ortak notada adadan Osmanlı askerlerinin kayıtsız şartsız tamamen nakli talebi tekrarlandı. Sonradan Osmanlı Hükümeti'nin ada ile ilgili meşru isteklerinin yerine getirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasından kaçınmayacaklarını belirttiler. 19 Ekim 1898'de çıkan Sadrazam tezkeresiyle sefirlere yazılan cevapta, Osmanlı Devleti'nin Girit'teki egemenlik haklarının korunması hakkında Dört Devlet tarafından defalarca verilen teminata güvenilerek talebin kabul edildiği ve gereken emirlerin verildiği iletildi. 3 Kasım 1898 tarihli Sadaret tezkeresi gereğince de Hariciye Nezareti üzerine düşen görevleri yerine getirdi. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın yorumuna göre Girit'e karma yabancı askerlerin gönderilmesi, son Yunan savaşı sırasında meydana gelen Girit karışıklığında Yunan askerlerinin adaya girişi üzerine gerçekleşmişti. Gerek o sırada ve gerek iki sene sonra Girit'ten Osmanlı askerlerinin çıkarılması esnasında, ada üzerinde Osmanlı egemenlik haklarının eskiden olduğu gibi saklı kalacağı tekrar tekrar devletlerce beyan ve temin olunmuştu.⁴¹

İngiltere'nin desteği ve müdahaleleri sadece Rumlarla sınırlı kalmadı. 1890 yılından itibaren (bilhassa 1894-1896 yıllarında) isyanlar çıkaran ve terör eylemlerinde bulunan Ermeni komitecilerini de aktif bir şekilde destekledi ve Osmanlı Devleti'ne özellikle Rusya ve Fransa ile beraber baskı yaptı.⁴² 1894 Sason Olayı'nı araştırmak üzere kurulan komisyona Bab-ı Ali İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Erzurum konsolosluk delegelerinin katılmasına izin vermek zorunda bırakıldı. Bu üç devletin temsilcilerinin katılımıyla komisyon Muş'ta ilk toplantısını 24 Ocak 1895 tarihinde gerçekleştirdi.⁴³ Bu üç devlet 11 Mayıs 1895'te Osmanlı

⁴⁰ Belgede "Teşrin-i Sani (Kasım)" yazılmasına rağmen sonra gelen tarihler itibariyle Teşrin-i Evvel (Ekim) olması gerekir.

⁴¹ **BOA. İ. MTZ. GR. Dosya No:34 Gömlek No:1489** (Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Sadrazam'a yolladığı 6 Mayıs 1324 [19 Mayıs 1908] tarihli yazı). Literatüre göre bu dört devlet Osmanlı Devleti'nin reddetmesi üzerine 5 Kasım 1898'de Osmanlı askerlerini ve memurlarını Girit'ten zorla çıkarmış ve yine bu devletlerin baskısıyla Bab-ı Ali Girit'e Yunan Prensi Yorgi'yi Vali olarak atamak zorunda kalmıştır, bk. Bayur, **a.g.e.**, s. 112-114; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.560-563; Uçarol, **a.g.e.**, s.416-421. Dolayısıyla bu yazıda Dört Büyük Devlet'in Osmanlı Hükümeti'ne uyguladığı baskının tam olarak yansıtılmadığı görülmektedir.

⁴² Ayrıntılar için bk. Bayur, **a.g.e.**, s.76-79, 82-87, 89-95, 97-98, 105-107; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.572-580; Uçarol, **a.g.e.**, s.425-427. İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin ön plana çıktığı görülmektedir.

⁴³ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.24-27.

Hükümeti'ne hazırladıkları ıslahat tasarısı ile beraber bir nota verdiler.⁴⁴ Osmanlı Devleti'nin bu tasarıya 3, 17 Haziran ve 2 Ağustos 1895 tarihlerinde verdiği cevaplar ise kabul edilmemiş ve baskı ortamı devam etmiştir. Devam eden görüşmeler sonucunda bu üç devletin sefirleri tarafından Bab-ı Ali'ye sunulan son tasarı metni 18 Ekim 1895 tarihinde kabul edilmiştir.⁴⁵

İngiltere ayrıca 1899 yılından itibaren Makedonya meselesine ilişkin müdahalelerini de artırdı.⁴⁶ Padişah II. Abdülhamit'in izlediği İslamcılık politikası sömürgelerinde büyük bir Müslüman nüfusu barındıran İngiltere'nin tepkisine yol açmıştı. Bundan dolayı gerek petrol kaynakları açısından, gerekse stratejik bakımdan ve Hindistan ticaret yolunun güvenliği için çok önemli olan Ortadoğu'da Arapları elde etmeye ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaya yönelik bir siyaset izlemeye başladı⁴⁷ Özellikle Basra Körfezi Bölgesi'nde kontrol ve nüfuzunu artırmak ve aynı zamanda Osmanlı hakimiyetini de zayıflatmak için girişimlerde bulunmaya başladı.

1880'de Gladstone'un iktidara gelmesiyle başlayan dönem Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde çok olumsuz etkiler yarattı. İngiltere'de hem Liberal lider Gladstone hem de Muhafazakar lider Salisbury hükümetlerinin izledikleri çok açık Türk karşıtı ve yıkıcı siyaset doğal olarak Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den soğumasına ve uzaklaşmasına yol açtı. Üstelik bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin can düşmanı Rusya ile gitgide yaklaşması ve ortak hareket etmesi de gözlerden kaçmıyordu.⁴⁸ Bu durumun az çok farkında olan Padişah II. Abdülhamit ve Bab-ı Ali Osmanlı Devleti'ni yalnızlıktan kurtarma arayışına girmişti. Beklenen fırsat Haziran 1888'de, Almanya'da III. Frederick'in ölümünün ardından oğlu II. Wilhelm'in imparator olmasıyla geldi. 1918 yılına kadar tahtta kalacak olan II. Wilhelm imparator olur olmaz Osmanlı Devleti ile olan ilişkilere büyük önem verdi. İki ülke arasındaki ilişkiler II. Wilhelm'in Kasım 1889'da İstanbul'u ziyareti ve 20 Mart 1890'da Türklere karşı mesafeli davranan Bismarck'ın Başbakanlıktan istifasıyla daha da gelişti ve yakınlaştı. II. Wilhelm Padişahın İslamcılık politikasına

⁴⁴ A.e., s.31-32, 450-502 (BOA. Y.EE. 95/2'de bulunan belge aynen yayınlanmıştır).

⁴⁵ Ayrıntılar için bk. A.e., s.32-52.

⁴⁶ Bayur, a.g.e., s.139-141; Armaoğlu, a.g.e., s.587-589; Uçarol, a.g.e., s.440-442.

⁴⁷ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, 2009, s.32-33.

⁴⁸ Nitekim bu yaklaşma süreci 1907 yılında Üçlü İtilaf'ın kurulmasıyla sonuçlanacaktı.

da açıkça destek oldu.⁴⁹ Gelişen ticari ilişkilerin yanında Almanlar Osmanlı Devleti'nde demiryolu yatırımlarına da ilgi gösterdiler. Osmanlı Devleti Konya'da son bulan Anadolu demiryollarını Bağdat'a ve oradan da Basra Körfezi'ne uzatacak bir projeyi hayata geçirmek istiyordu. İngilizlerin projeye ilgisiz kalmaları üzerine 27 Kasım 1899'da Padişah II. Abdülhamit bu demiryolu imtiyazının Almanlara verildiğini ilan etti. İmtiyazın resmen Padişah fermanıyla Alman demiryolu şirketine verilmesi ise 1902 yılında gerçekleşmiş, kesin sözleşme ise şirket ile Bab-ı Ali arasında 5 Mart 1903 tarihinde imzalanmıştır.⁵⁰ İngiltere demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi kesinleştikten sonra muhalefetini giderek artırdı ve projenin ilerlemesini engellemek için çeşitli talepler ve bahaneler ileri sürerek girişimlerde bulundu. Böylece İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da önem ve etkisini sürdürecektir olan "Bağdat Demiryolu Meselesi" Bağdat Demiryolu imtiyazının Alman Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na verilmesiyle Mart 1903'te doğmuş oldu. İmtiyazın verilmesinden sonra bölgedeki (Irak, Güney İran ve Basra Körfezi) ve Hindistan'daki rekabetten uzak ticari menfaatlerinin zarar göreceğinden hatta yok olacağından endişelenen İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne karşı bir "dargınlık politikası" başlatmıştı. İngiltere'nin bazen vahim sonuçlar yaratan bu siyasi tavrı meşrutiyetin ilanını izleyen birkaç aylık dönem hariç dokuz seneden beri ağırlaşarak devam etmekteydi ve ancak Bab-ı Ali'nin son günlerde ciddi olarak gösterdiği "uzlaşma eğilimi" üzerine bir bekleme devresine girmişti. İngiliz Hükümeti bu nedenle 1903 Antlaşması'nın kendi menfaatlerine aykırı hükümlerinin uygulanmasını mümkün mertebe engellemeyi veya hiç olmazsa İngiliz görüşüne uyabilecek bir şekilde düzeltilmesini "Doğu siyasetinin eksenini" kabul etmiş, bunu ulusal amaç olarak benimsemiştir. Bundan ötürü Osmanlı Devleti kapitülasyonlarla, onlara dayanan sonraki antlaşmaların hükümleri sonucu gerçekleşen ekonomik esaretten bir derece olsun kurtulmak için gümrük resminin artırılması ve patent konulması gibi isteklerinin yerine getirilmesi için Londra'ya müracaat ettikçe ret cevabı almaktan başka bir sonuç elde edememişti. Ayrıca bu "yeni Doğu siyasetinin" sonucu olarak Irak'ta Alman hattının yanında bir İngiliz hattının inşası imtiyazının

⁴⁹ A.e., s.33.

⁵⁰ Bayur, a.g.e., s.159, 178; Uçarol, a.g.e., s.446-447. BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24'de bulunan layihada, 1903 miladi yılına rastlayan 1320 Hicri Zilhiccesi'nin yirmi ikisinde (22 Mart 1903) çıkan padişah fermanı sonucunda Konya Demiryolu'nun Bağdat ve oradan Basra'ya uzatılması imtiyazının Alman sermayedarlarından oluşan Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na verildiği belirtilmektedir. Bk. BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24, "Hariciye Nezareti, Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Mütteallik İngiltere Mutalebatı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı", İstanbul Matbaa-i Amire, 24 Kanun-ı Sani 1327 (6 Şubat 1912), s.3.

verilmesi talebine tehditkar bir dille muhatap olmuş ve Basra Körfezi'nde eskiden beri mevcut meselelere ilaveten bir Kuveyt meselesi çıkarılmıştı.⁵¹

1902 yılından itibaren Makedonya'daki karışıklıkların artması başta İngiltere, Rusya ve Avusturya olmak üzere Büyük Devletler'in müdahalelerini de yoğunlaştırdı. Rusya ve Avusturya'nın girişimiyle hazırlanan Mürzsteg Programı diğer Büyük Devletler'in de onayı alındıktan sonra Ekim 1903'te Osmanlı Devleti'ne bildirildi. Osmanlı Devleti bu koşulları başta kabul etmek istemese de gördüğü baskı sonucunda programı uygulayacağını taahhüt etti.⁵² Mürzsteg Programı'nı yeterli görmeyen İngiltere, Avusturya ve Rusya 17 Ocak 1905'de Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak bir mali ıslahat projesi önerdiler. Bab-ı Ali bu öneriyi reddettikten sonra kendisi bir plan teklif etti. Ancak İngiltere tarafından Bab-ı Ali'nin reform planı kabul edilmedi. Bundan sonra Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne önerilerinin kabul edilmesi için baskı uygulamaya devam ettiler. 26 Ekim 1905'te Büyük Devletler Makedonya'da uluslararası bir mali komisyon (Makedonya Mali Komisyonu) kurmaya karar verdiklerini Bab-ı Ali'ye bildirdiler. Osmanlı Devleti bunu da kabul etmeyince gözdağı mahiyetinde Almanya dışındaki beş Büyük Devlet'in ortak donanması Kasım sonu ve Aralık ayı başında Midilli ve Limni adalarını işgal etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Makedonya Mali Komisyonu'nun kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.⁵³ II. Abdülhamid 17 Aralık 1905 tarihinde vilayetlerin yöneticilerine komisyonun otoritesini kabul etmeleri yönünde emir verdi.⁵⁴ Büyük Devletler'in müdahaleleri ve Bab-ı Ali'ye zorla kabul ettirdikleri çözüm projeleri sadece Makedonya'nın durumunu daha da kötüleştirmekten ve Osmanlı Devleti'nden kopuş sürecini hızlandırmaktan başka bir sonuç vermeyecekti.

Bu bağlamda Kaymakam Hamdi Efendi tarafından tahminen 20. yüzyılın ilk yıllarında yazılan bir layihaya değinmek yararlı olacaktır. Layihada İngiltere'nin son 20-25 sene zarfında Osmanlı Devleti'nin birinci derecede düşmanı konumuna geçtiği, İngilizlerin Osmanlı Devleti aleyhinde benimsedikleri zararlı siyaset

⁵¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24** ("Hariciye Nezareti, Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Mütteallik İngiltere Mutalebatı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı", İstanbul Matbaa-i Amire, 24 Kanun-ı Sani 1327 [6 Şubat 1912]), s.3-4.

⁵² Ayrıntılar için bk. Bayur, **a.g.e.**, s.173-174; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.588-589; Uçarol, **a.g.e.**, s.440-441.

⁵³ Bayur, **a.g.e.**, s.197-198; Uçarol, **a.g.e.**, s.442.

⁵⁴ "The Work of The Macedonian Financial Commission", **The Times**, 1 Ekim 1909, s.3.

yüzünden Osmanlı Devleti'nin çok büyük zarar ve ziyana uğradığı belirtilmektedir.⁵⁵

Hamdi Efendi daha sonra şu açıklamayı yapmaktadır:

“Halbuki Osmanlı Devleti İngilizlerle bir savaş yapmadığı halde sürekli onlardan zarar görmektedir. Bu husus İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin birinci düşmanı olduğuna büyük bir delildir. İngilizlerin daimi surette Osmanlı Devleti aleyhinde kabul etmiş oldukları düşmanca politikanın sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin az zamanda fakat büyük miktarda kaybettiği topraklar ile iç siyasetinde uğradığı güç durumlar ve zarar ziyan: Kıbrıs Adası'nın elden gitmesi, Mısır siyasi meselesi, Yemen'deki Arapların çeşitli fenalıkları, Ermeni olayları ve tekrarlayan fenalıkları⁵⁶, Girit meselesi. Osmanlı Devleti Ruslarla yapmış olduğu savaşta, onlardan bu kadar zarara uğramamıştır. Makedonya siyasi meselesinde de içten içe İngilizlerin parmağı vardır.”⁵⁷

Hamdi Efendi'ye göre İngilizlerin eskiden beri benimsedikleri kesin bir siyaset vardı: Osmanlı Devleti'nin her yerinde tartışmalı bir siyasi mesele (bir Şark meselesi) çıkarmaya çalışmak. Bu şekilde Avrupalıları ve özellikle Rusları bu tip sorunlarla meşgul ederek Rusların dikkatini Hindistan'dan, Avrupa hükümetlerinin bakışını Mısır, Sudan meselelerinden ve bölgelerinden uzaklaştırmaktı. Böylece Hindistan'da, Mısır'da, Sudan'da, Transvaal'da istediği gibi oyun oynamak için serbest kalacaktı. İngilizler eskiden beri meydana getirdikleri Şark meseleleri ile Ruslarla Avrupalıları meşgul edip amaçlarına ulaşmakla kalmamış, diğer taraftan bu meselelerin çözümlenmesinde büyük kazançlar elde etmeyi başarmışlardı (Mısır, Girit gibi). Bundan dolayı İngilizlerin siyaseti “bir taşla iki kuş vurmak” şeklindeydi.⁵⁸ İngilizler bir Makedonya meselesinin çıkmasını sabırsızlıkla

⁵⁵ **BOA. Y. EE. Dosya No:8 Gömlek No:17**, s.1. Kaymakam Hamdi Efendi'nin ismiyle beraber layihanın kapağında “Makedonya Meselesi'nin Sebeb-i Zuhuru”, Hazine-i Evrak Numero: 377 yazılıdır ve tarih yoktur. Arşivde 6 Rebi'ülahır 1327 (27 Nisan 1909) tarihiyle kayıtlı layihanın bu tarihe ait olması mümkün görünmemektedir. Layihada 1899 yılına ilişkin gelişmeler ön plandadır ve Bağdat Demiryolu imtiyazı (1902), Mürzsteg Programı (1903) gibi gelişmelere değinilmemektedir. Dolayısıyla layihanın içeriğine bakılarak tahminen 1900 veya 1901 yılında yazılmış olması daha mantıklıdır. 1. sayfadaki ilk başlık ise “İngiltere Hükümeti'nin Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Başlıca Düşmanı Olduğu ve Makedonya Mesele-i Mühime-i Siyasiyesinin Sebeb-i Zuhuru”dur. Layihanın sonunda (15. sayfada) “Fahri yaveran-ı hazret-i şehriyarilerinden ve Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Almanya'da tahsil eden kulları” yazısının altına Hamdi Efendi'nin mührü vurulmuştur. Layihadaki keskin İngiliz karşıtlığının altında Hamdi Efendi'nin Almanya'da eğitim yapmış olması etkili olmalıdır.

⁵⁶ Burada Hamdi Efendi bir dipnot atmış ve şunu yazmıştır: “Ermeni olayları ve kargaşasını meydana getiren yalnız İngilizlerdir. İngilizlerin karışıklıktan maksatlarının neden ibaret bulunduğuna dair ayrıca bir muhtıra arz ve takdim olunacaktır.”

⁵⁷ **Aynı vesika**, s.2-3.

⁵⁸ **Aynı vesika**, s.3. Hamdi Efendi'nin İngiliz karşıtlığını gösteren, layihanın sonundaki (s.15.) şu sözleri dikkate değerdir: “...Dünyanın her hangi bir noktasında bir ihtilal, karışıklık, savaş vb. olmasın ki orada İngilizlerin parmağı bulunmasın? Çin, Hint, Transvaal, Mısır, Sudan, Yemen, Girit meseleleri, Ermeni ve Makedonya karışıklıkları vb. hep İngilizlerin yüzündendir.”

beklemekte ve Makedonya'da karışıklıkların meydana gelmesine gizlice yardım etmekteydi. İngilizler Makedonya'da bir ihtilal çıkarmak amacıyla Bulgarlara Girit'i örnek olarak göstermekteydi. Girit'teki Hıristiyan halkın yaptıkları isyanlar neticesinde bağımsızlıklarını kazandıkları gibi, Makedonya'da bulunan Bulgarların da aynı şekilde ayaklanarak Hıristiyan bir valinin yönetimi altında bağımsızlıklarını elde edebilecekleri fikri Bulgarlara aşılarmaktaydı. Bu durum zaten saldırı ve toprak genişletme arzusunda olan Bulgarların ekmeğine yağ sürmüştü.⁵⁹ Makedonya'da ihtilalin çıkması için, orada bulunan İngiliz konsolosları da mümkün mertebe yardım etmekteydiler.⁶⁰ İngiltere'nin Selanik Konsolosluğu'na atanan kişi aslında Girit'ten gelmiş mükemmel bir İngiliz siyasi memuruydu. Girit ihtilalinin meydana getirilmesinde birinci derecede rol oynamıştı ve geçmişi Bab-ı Ali tarafından da bilinmekteydi. Hamdi Efendi'nin düşüncesine göre böyle zararlı bir kişinin Makedonya'nın merkezi demek olan Selanik şehrine başkonsolos olarak atanması son derece dikkat çekiciydi.⁶¹

Yine Padişah II. Abdülhamit'e hitaben yazılmış olan başka bir belgede ki değerlendirmeler de ilgi çekicidir:

*“Osmanlı Devleti'nin kesin toprak bütünlüğü ilkesinde Avrupa devletlerine lider olmuş olan İngiliz diplomasisi, bir süreden beri mezhep taassubundan başak bir şeye dayanmayacak garip bir vadiye saparak ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin hayati çıkarlarına uygunsuz bir yolda inat edip duruyor...Bugün İngiliz politikası aynı durumda görünüyor: Doğuda milletlerin serbestliği politikasını sermaye etmiş, Sırp, Bulgar, Yunan hep onun desteği altına girmiştir. VII. Edward'ın kral olduğu tarihten itibaren görüşmeler, ziyaretler çoğalmış, antlaşmalar bile değişmiştir...”*⁶²

“Avrupa'da İngiliz politikası bir zamandan beri mühim bir rol oynamaktadır. Rumeli işinde de en ileri gidenler İngilizler oluyor. Bunun sebebi Kral VII. Edward'dır. Gerçi İngiliz diplomasisi hayli zamandır basınının şikayetleri sermaye kabul ettiği Ermeni hadisesi gibi bazı olaylardan dolayı Osmanlı Devleti'ne karşı adeta düşmanca bir tutum takınmış ise de, zamanın geçmesiyle değişmesi gereken bu düşünce ve tutum ne yazık ki hala devam etmektedir. Bunun yegane yahut başlıca sebebi Kral olabilir...Kral olduğundan beri biri

⁵⁹ Aynı vesika, s.3-4. Hamdi Efendi'ye göre Bulgar komiteleri 1899 yılının ilkbaharında ihtilal hareketine başlamak üzereyken Bulgaristan Prensi'nin vefatı üzerine yaşanan gelişmeler bunu engellemiştir.

⁶⁰ Aynı vesika, s.14.

⁶¹ Aynı vesika, s.15.

⁶² BOA. Y. PRK. HR. Dosya No:36 Gömlek No:36. (İmzanın okunamadığı bu tarihsiz belge arşivde 29 Zilhicce 1326 (22 Ocak 1909) tarihiyle kaydedilmiştir. Ancak belge içeriğinden anlaşıldığına göre Fas Buhranı (Mart 1905-1906) devam ederken kaleme alınmıştır.

*diğerini izleyen diğer devletlerle yaptığı veya yaptırdığı anlaşmalar kendisinin İngiliz siyasetindeki nüfuzunun derecesine ve müdahalelerine açık kanıttır...Kısacası Kral Edward'ın zamanında hangi kabine iktidar olursa olsun İngiliz politikası bir olacaktır. Çoğu zaman ve bilhassa önemli konularda her şey Kralın gücü altındadır. Kral Prens Ferdinand gibi Osmanlı egemenlik haklarına karşı emeller besleyen kişileri özel şekilde kabul ve sözlerine itibar ediyor. Halbuki Osmanlı Devleti Sefiri özel şekilde belki bir kere bile Kral ile görüşüp, açıklama yapamamıştır. Avusturya'nın Londra Sefiri Kont Mensdorff, İngiliz kraliyet ailesine mensup olduğundan ne vakit olsa Kral ile görüşüp gizlice amacını benimsetmektedir.*⁶³

İngiltere'de 1906 seçimlerini kazanan Herbert Asquith liderliğindeki Liberal Parti'nin iktidara gelmesi (1915 yılına kadar iktidarda kalacaktı), 1908 yılına kadar geçen iki senelik zaman zarfında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde belirgin bir iyileşme yaratmadı. İngiltere ve Rusya arasındaki yakınlaşma ise artarak devam etti. İngiltere ve Fransa 8 Nisan 1904 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Fransa ve Rusya arasındaki ittifak ise çok daha önce 4 Ocak 1894 tarihinde kurulmuştu. Bu üç devletin resmi ittifakı yani Üçlü İtilaf'ın oluşumu İngiltere ve Rusya arasında yapılacak bir antlaşmayı beklemekteydi. Nitekim bu antlaşma 31 Ağustos 1907'de Petersburg'da imzalandı. Antlaşma Asya'da (İran, Afganistan, Tibet) İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmekteydi. Ancak asıl önemi şüphesiz 20 Mayıs 1882'de kurulan Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) karşısında Üçlü İtilaf'ın (İngiltere, Fransa, Rusya) oluşumunu fiilen sağlamasıydı. 1907 Petersburg Antlaşması Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'e giden süreci de hızlandırmıştır.

1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nde yarattığı etkiler Padişaha yazılan bir raporda şöyle gösteren bir belgede şöyle belirtilmekteydi: *"Dünkü ajans telgrafları asrın en önemli siyasi sayfalarını teşkil edecek olayların temeli olan İngiltere-Rusya ittifakının güya itilaf şeklinde imzalandığını ilan ediyorlar. Bu siyasi sözleşmenin ilan olunabilecek kısmı doğal olarak gazetelerde görülmüyor. Ancak gizli tutulan maddeler vardır ki onlar hakkında bilgi edinmek bilgece tedbirler alınmasına bağlıdır. Bu gizli maddelerin sırf Osmanlı Devleti'ne ve İran'a ilişkin olduğu şüphesizdir. Gizli tutulan bu maddelere ait bilgilerin çalışma, gayret, dirayet ve sadakat sayesinde üç siyasi merkezden elde edilmesi mümkündür. Birincisi Petersburg, ikincisi Londra ve üçüncüsü*

⁶³ Aynı vesika.

Viyana'dır. Avusturya Hükümeti'nin Doğudaki politikasına oldukça ilgisi olduğundan, bu gizli maddeleri anlamak için her fedakarlığı yapıp elde edeceği kesindir."⁶⁴

Çarlık Rusyası'nın amacı her şeyden önce İstanbul ve Boğazları ele geçirerek Akdeniz'e çıkmaktı. Daha sonraları bu düşüncesini Kafkasya'dan İskenderun Körfezi'ne inmek şeklinde göstermeye başlamıştı. Rusya'nın Akdeniz'e inmesi İngiltere için olağanüstü öneme sahip bir sorun olarak kabul edilmekteydi. Bu gerçekleştiği takdirde Akdeniz'de kuvvetli bir Rus deniz üssü meydana gelecek, büyük bir Rus donanması kurulacak ve dolayısıyla Akdeniz'deki deniz gücü dengesini İngiltere aleyhine çevirecekti. Sonuç olarak da İngiltere için hayati önem taşıyan Süveyş Kanalı, Doğu yolu, Mısır, Filistin, Suriye, Irak ve İran'daki İngiliz menfaatleri güçlü bir şekilde tehdit edilecekti. Boğazlar'ın Rusya'nın eline geçmesi Karadeniz yolunun da İngiltere'ye kapanması demek olacaktı. Rusya'nın İskenderun'a inmesi aynı zamanda Basra Körfezi ve Hindistan yolunu da açmış olacaktı. Bu nedenle İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yok etmesine izin vermemeyi bir ulusal ilke haline getirmişti. Yani asıl sebep İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne olan sevgi ve merhameti değil, kendi çıkarlarını korumak için izlediği siyasetti.⁶⁵ Ancak İngiltere'de özellikle Gladstone ile yükselişe geçen Türk karşıtlığı ve İngiltere-Rusya yakınlaşması 1908'e gelindiğinde bu siyasetin sonunu getirmişti.

Bununla beraber sayıları az da olsa Türk yanlısı İngilizler de yok değildi. Bunlardan Türkiye ve İslam siyasi tarihçisi David Urquhart, 1830-1878 arası dönemde Türkiye'nin Avrupa sistemine kabul edilmesi ve içişlerine kesinlikle karışılmaması gerektiğini savundu. Böylece Türkiye'nin güç dengesi içinde tekrar çok faydalı ve zengin bir unsur olacağını, Batı biliminin Asya'daki koruyucusu şeklindeki tarihi rolünü de çok güzel oynayabilecekti. Urquhart, İslam karşıtları tarafından Avrupa kamuoyuna sunulduğu şekliyle Yakın Doğu meselesinin yanıltıcı olduğunu ve katliamlara yol açacağını vurguladı. Avrupa ve Asya arasındaki ilişkilerde temel bir değişim olması ve Müslümanların kendi sorunlarını dış

⁶⁴ **BOA. Y. PRK. HR. Dosya No:36 Gömlek No:35.** Padişaha yazılmış olan bu belgenin kimin tarafından ve hangi tarihte yazıldığı belli olmamakla beraber arşivde 29 Zilhicce 1326 [22 Ocak 1909] tarihiyle kaydedilmiştir. Ancak içeriğinden İngiltere-Rusya Antlaşması'nın yapıldığı 31 Ağustos 1907 tarihinin hemen sonrasına ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁵ N.M.S., **Harb-i Umumide Türkiye**, Trabzon, İkbâl Matbaası, 1338 (1922), s.15-18.

entrikalar olmadan çözmelerine izin verilmesi gerekliliğini Batı diplomasisinin asla anlamadığını ifade etti.⁶⁶

İngiliz Hükümeti 3 Mart 1908 tarihinde bir genelge ile Makedonya sorununa dair şartlarını ilan etti. İngiltere'nin önerisine göre Büyük Devletler tarafından Makedonya'ya bir vali atanacak ve bu vali sadece Büyük Devletler'in onayıyla görevinden alınabilecekti. Çetelere karşı mücadele için valinin emrine gerekli sayıda yabancı subay ve jandarma kuvveti verilecekti. Makedonya'daki Türk askeri birliklerinin sayısı da büyük oranda azaltılacaktı.⁶⁷

Osmanlı Devleti üzerinde dış baskının gittikçe arttığı bir ortamda İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında 8-9 Haziran 1908 tarihlerinde Reval Mülakatı'nın yapılması İkinci Meşrutiyet'in ilanına giden süreci hızlandırmıştır. Ayrıntıları gizli kalan görüşme dünya kamuoyunda Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılmasına dair iki ülke arasında gizli bir anlaşma yapıldığı şeklinde yorumlandı. Devletin esenlik ve kurtuluşunu İkinci Meşrutiyet'in ilanında gören İttihat ve Terakki Cemiyeti'de faaliyetlerini hızlandırdı.⁶⁸

İkinci Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 tarihinde ilanı Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yeni bir dönem açmıştır. O ana kadar soğuk ve gergin konumunu sürdüren iki ülke ilişkilerinde hızla gelen bir bahar havası egemen olmuştur. II. Abdülhamid'e ve onun Alman yanlısı siyasetine duyulan tepki Osmanlı kamuoyunda İngiltere'ye doğru aşırı sayılabilecek bir yöneliş ve eğilim yaratmıştır. Ayrıca çöküş sürecinde olduğu bilinen devletin yeniden ayağa kaldırılması için gerekli reformların İngiltere'nin desteğiyle gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. İngiltere ile dostluk ve yakınlaşma ortamının en azından reformların yapılacağı kısa vadede imparatorluğun toprak bütünlüğünü güvence altına alacağı da umut edildi. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın en somut örneği çeşitli İngiliz askeri ve sivil görevlilerinin Osmanlı Devleti'nde hizmete alınmasıyla oldu.⁶⁹

⁶⁶ Felix Valyi, **Spiritual and Political Revolutions in Islam**, London, 1925, s.29-31.

⁶⁷ Bayur, **a.g.e.**, C.I, K.I, s.234-235, 412-413, C.II, K.IV, s.151-152.

⁶⁸ Önder Kocatürk, **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, İstanbul, 2009, s.99-112.

⁶⁹ Ayrıntılar için bk. **A.e.**, s.21-58.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı Makedonya meselesi başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin dış sorunlarının kısa bir süre için yatışmasını sağladı.⁷⁰ Ancak bu barış ve huzur ortamı fazla uzun sürmedi. 5 Ekim 1908 tarihinden itibaren patlak veren Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ve Girit sorunu yeniden kriz ortamının oluşmasına yol açtı. Osmanlı Hükümeti'nin bu krizler karşısında İngiltere'den beklediği yardım ve desteği alamaması iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi.⁷¹

1908-1910 yılı arası dönemde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında zaman zaman gerginlik yaratan sorun ve gelişmeler yaşanmasına rağmen genel olarak Meşrutiyetin ilanı sonrası oluşan olumlu havanın iki ülke ilişkilerinde etkisini azalarak da olsa sürdürdüğü söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde soğukluk ve anlaşmazlık doğuran ilk önemli mesele Bağdat Demiryolu'na, özellikle hattın Bağdat'tan Basra'ya kadar olan bölümüyle ilgiliydi. İngiltere demiryolu hattının Bağdat-Basra kısmının Almanların kontrolünde olmasına kesinlikle karşı çıkmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nin talep ettiği gümrük vergisinde % 4 oranındaki artışı da söz konusu artıştan kaynaklanacak gelirin demiryolu inşasına harcanacağını gerekçe göstererek kabul etmemekteydi.⁷²

Osmanlı-İngiliz ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen ikinci önemli olay İngiltere'nin almaya çok yaklaştığı Irak petrolü imtiyazının 31 Mart ve Adana Olayları sonrasında İngiliz sermayedarlarına verilmeyip sürüncemede bırakılması olmuştur.⁷³ Bu dönemde iki ülke ilişkilerine olumsuz etkide bulunan diğer önemli bir mesele de 1909 Aralık ayı içinde başlayan Lynch Olayı'dır. Fırat ve Dicle nehirlerinde gemicilik yapan Osmanlı Hamidiye ve İngiliz Lynch şirketlerinin İngiliz yönetim kurulu başkanının idaresi altında ve yeni kurulacak bir şirket bünyesinde birleştirilmesi için yapılan girişim sonuçsuz kalmıştır.⁷⁴ İngiltere'nin çok önem verdiği bu iki imtiyazı Osmanlı Devleti'nden alamaması Meşrutiyetin ilanından sonra yaklaşan iki ülke münasebetlerinin kötüye gitmesinde ciddi ölçüde katkıda bulunmuştur. Nitekim 1910 yılı Temmuz ayında borç para almak için Londra'ya giden Maliye Nazırı Cavid Bey'in İstanbul'a eli boş dönmesi ve İngiltere'nin

⁷⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve gelişmeler için bk. **A.e.**, s.113-128.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. **A.e.**, s.138-193.

⁷² **A.e.**, s.304-323.

⁷³ **A.e.**, s.264-272.

⁷⁴ **A.e.**, s.273-304.

müttefikleri Fransa tarafından da Osmanlı Devleti'ne borç para verilmemesini sağlaması bozulan ilişkilerin güzel bir yansımasıdır.⁷⁵ Ayrıca İngiltere ile özellikle Irak, Kuveyt ve Basra Körfezi başta olmak üzere Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan sorunlar (Bağdat'ta İngilizlere ait bazı binaların yıkılması nedeniyle yaşanan sorun gibi) ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.⁷⁶

1911 yılından itibaren ilişkilerde yaşanan bozulma ortaya çıkan yeni sorunlar ve krizlerle daha da ağırlaşacaktır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa süreliğine durulmuş olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son toprakları Makedonya ve Arnavutluk'ta isyanlar ve karışıklıklar hız kazanacak, asılsız haberler ve söylentiler İngiliz kamuoyunda Türk karşıtlığını körükleyecektir. Bunun sonucunda başta İngiltere ve müttefikleri olmak üzere Bab-ı Ali üzerindeki dış baskılarda gittikçe artacaktır. Diğer taraftan Ortadoğu'da İngiltere ile süregelen meselelere yenileri eklenecek, Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi'ne ilişkin konularda İngiliz Hükümeti'yle ihtilafli hususlar etkisini iyiden iyiye hissettirecektir. Bu dönemde Londra Ermenilerinin de etkisiyle İngiliz Hükümeti'nin bir Ermeni sorunu yaratma yolunda açık politikalar izlediği de görülmektedir.

⁷⁵ Maliye Nazırı Cavid Bey'in Londra'da yaptığı görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Edward Mead Earle, **Turkey, The Great Powers, and The Bagdad Railway**, New York, 1924, s.225-227; Kocatürk, **a.g.e.**, s.317-320

⁷⁶ Ortadoğu'da Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 1908-1910 döneminde yaşanan sorun ve gelişmeler için bk. Kocatürk, **a.g.e.**, "Üçüncü Bölüm" "Ortadoğu Ekseninde Osmanlı-İngiliz İlişkileri", s.201-387.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BOZULMASI VE İLK KRİZLER (1911-1912)

A. AVRUPA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. GİRİT MESELESİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

Giritli Rumların 1908 yılından beri adayı Yunanistan'a ilhak etmek için yaptığı girişimler ve faaliyetler bu dönemde de devam etmiştir.⁷⁷ Girit Milli Meclisi'nin çıkardığı bir yasayla bütün genç Giritlilerin askerlik hizmetlerini zorunlu hale getirmesi üzerine Bab-ı Ali 1911 Ocak ayı başlarında koruyucu devletler⁷⁸ (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) nezdindeki sefirlerine protestoda bulunma talimatı verdi. Yunan Hükümeti'nin askere alma yasası Girit halkına da uygulanacaktı. Dolayısıyla Girit Meclisi'nin çıkardığı bu kanun ada üzerindeki Osmanlı egemenlik hakkına bir saldırı anlamına geliyordu. Sonuç olarak Hariciye Nezareti sefirler aracılığıyla Koruyucu Devletlere protesto yazısı gönderdi.⁷⁹ Askere alma yasasına Müslümanlar da dahil edilerek onların adadan göçe zorlanması amaçlandı. Diğer taraftan Müslümanlara karşı işlenen cinayetler artarak devam etti. Resmo'da dört Müslüman katledildi.⁸⁰ Girit Resmo Müslüman halkı genel temsilcisi unvanıyla Ahmed Satı Bey'in Sadrazama hitaben kaleme aldığı "açık mektup" Osmanlı basınına yansıdı. Mektupta Koruyucu Dört Devlet'in sürekli taahhüt ve teminatlarına rağmen adada bulunan otuz bini aşkın Müslüman halkın bilfiil her türlü himaye ve destekten, tüm haklardan mahrum olduğu, her dakika ölüm tehdidi altında çok elim bir hayat geçirdiği vurgulandı. Katliamların, yağma olaylarının, Müslüman

⁷⁷ Girit'te bu bağlamda 1908-1910 yılları arasında yaşanan gelişmeler için bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.146-151, 153, 157-158, 162-192.

⁷⁸ Düvel-i Hamiye tabiri kullanılmaktadır.

⁷⁹ "Telgraf", **Ahenk**, 4 Kanun-ı Sani (Ocak) 1911, s.2; "Girit Meselesi", **Ahenk**, 6 Kanun-ı Sani (Ocak) 1911, s.1.

⁸⁰ "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 6 Kanun-ı Sani 1326 (19 Ocak 1911), s.8.

kadınlara, kutsal mekanlara ve kabirlere saldırıların her gün artarak devam ettiği belirtilerek Sadrazamdan acilen yardım istendi.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde Yunanistan'a karşı boykot hareketi başlamış ve etkili bir seviyeye ulaşmıştı. Yunan Hükümeti boykotun kaldırılması için Büyük Devletlere başvurdu, fakat ret cevabı aldı.⁸²

Yine 17 Ağustos 1911 tarihinde Osmanlı Hükümeti, koruyucu devletlere bir nota vererek Girit'teki Yunanlı Yüksek Komiser M. Zaimis'in gelecek ay dolacak olan görev süresinin uzatılmamasını istemiş ve benzer bir atama yapılmasına da itiraz etmiştir. Mevcut durumun Girit meselesini kesin bir çözüme ulaştırmak için uygun olduğunu da bildirmiştir. Buna karşılık koruyucu devletler, görev süresi dolan Zaimis'in yerine başka bir yüksek komiserin atanmayacağını, ancak mevcut durumun Girit'in kesin statüsünü belirlemek için uygun olmadığını Osmanlı Hükümeti'ne iletmişlerdi.⁸³

Girit Milli Meclisi Yunan Kralı adına 22 Ekim 1911 tarihinde açıldı. Milletvekilleri büyük bir coşkuyla Kralı alkışladılar ve “Yaşasın Kral Yorgi” “Yaşasın vatan birliği” diye bağırdılar. Daha sonra Girit'in Yunanistan'la birleşmesine ümitli olduklarını beyan ederek koruyucu devletlerin son notalarına teessüf olarak meclisi tatil ettiler. Müslüman milletvekilleri toplantıya katılmayarak durumu protesto etti.⁸⁴

Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilen Giritli Rumlar Yunanistan meclisine milletvekili seçerek ilhak projesini yeniden uygulamaya koymuşlardı. Seçilen milletvekilleri 28 Nisan 1912 tarihinde Atina'ya doğru yola çıktı. Ancak koruyucu devletler, milletvekillerinin Yunan Meclisi'ne katılmasını yasaklamıştı. İngiliz kruvazör Minerva milletvekillerini Atina'ya taşıyan Peloponisos gemisini boş bir fişek atarak durdurdu. Milletvekilleri tutuklanıp İngiliz kruvazör Hampshire'a nakledildikten sonra geminin yola devam etmesine izin verildi. Milletvekillerinin tutuklanması Yunanistan ve Girit'te dehşetle karşılandı. Gazetelerde olay bir

⁸¹ “Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup”, **Hikmet**, 2 Şubat 1911, s.1.

⁸² “Bir Haftalık Vukuat”, **Hikmet**, 21 Nisan 1327 (4 Mayıs 1911), s.8.

⁸³ **The Times**, “The Cretan Question”, 18 Ağustos 1911, s.3; “The Powers and Crete”, 19 Eylül 1911, s.3.

⁸⁴ “Girit Meclis-i Millisi'nin Açılması”, **Barbaros**, 28 Eylül 1327 (11 Ekim 1911), s.3.

korsanlık hareketi olarak nitelendirilip şiddetle protesto edildi.⁸⁵ Tutuklanan milletvekilleri 6 Haziran 1912 tarihinde serbest bırakıldı.⁸⁶

2. SELANİK KÖRFEZİ'NDE BİR İNGİLİZ GEMİSİ'NİN YARATTIĞI SORUN

1911 Nisan ayı başlarında, İngiliz bandıralı Levant isimli bir telgraf gemisinin Küçük Karaburun taraflarında faaliyetlerde bulunduğu buradaki sürat vapuru süvarisi tarafından tespit edilmişti. İngiliz kablo (telgraf) gemisi, Selanik Limanı içinde ve Vardar civarında torpil (mayın) hatlarının dışında kablo tamiri ile meşguldü. Akşam geç vakitte geminin mendireğe giriş yaptığı da görülmüştü. İngiliz şirketin konsolosluk aracılığıyla Liman Dairesi ve İstasyoner Torpil Süvariliği'ne bildirimde bulunması gerekirken, bu şekilde kendi başına iş yapmasına izin verilemezdi.⁸⁷

3 Nisan 1911 tarihinde On Yedinci Nizamiye Fırkası (Tümen) Kumandanlığı'ndan Selanik Vilayeti'ne söz konusu vapurun Büyük Karaburun ile Küçük Karaburun arasında faaliyet gösterdiği haberi gelmişti. Selanik Limanı askeri bir liman olması sebebiyle, her hangi bir noktada yapılacak incelemelerde yerel hükümet aracılığıyla askeriyenin haberdar olması gerekmektedir. Oysa geminin torpil hatlarına yakın yerlerde incelemelerde bulunması ve bu hususta bilgi vermemesi hiçbir şekilde uygun değildi. Bu nedenle Fırka Kumandanlığı, Vilayet'in Selanik'teki kablo idaresi nezdinde hızla girişimde bulunmasını talep etti. Ayrıca şirketin yapacağı incelemelerin çeşit ve miktarının belirlenmesini ve inceleme havzasının sınırlanarak beyan edilmesinin sağlanmasını istedi.⁸⁸

Selanik Vilayeti bunun üzerine aynı gün (3 Nisan) İngiliz telgraf şirketine bir yazıyla durumu bildirdi ve gerekli uyarıyı yaptı:

“Selanik Limanı askeri bir liman olduğundan ve torpil hatlarını barındırdığından ötürü, içinde yapılacak her çeşit inceleme vs. için her şeyden önce askeriyeye bilgi verilmesi

⁸⁵ “The Position in The Aegean”, “The Cretan Deputies”, **The Guardian**, 29 Nisan 1912, s.7; The Arrest of Cretan Deputies”, **The Guardian**, 30 Nisan 1912, s.6.

⁸⁶ “The Cretan Deputies”, **The Guardian**, 7 Haziran 1912, s.9.

⁸⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3** (Selanik Vilayeti Komodorluğu'ndan Selanik Vilayeti'ne yazılan 20 ve 21 Mart 1327 [2 ve 3 Nisan 1911], Sürat Vapuru Süvariliği'nden Komodorluğa yazılan 21 Mart 1327 [3 Nisan 1911] tarihli tezkereler).

⁸⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3** (On Yedinci Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'ndan Selanik Vilayeti'ne gönderilen 21 Mart 1327 [3 Nisan 1911] tarihli yazı).

gerekirken, hiçbir bilgi verilmeden Levant vapurunun şirket adına kablo incelemelerine başladığı bildirilmiştir. Usule aykırı olan bu hareketin durdurulmasıyla, ilk önce yapılacak incelemelerin çeşidi ve miktarı hakkında bilgi verilmesi gerektiği On Yedinci Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'nın ifadesiyle tebliğ olunur.”⁸⁹

Bu yazı üzerine şirket yerine İngiliz Konsolosu'ndan 4 Nisan 1911 tarihli meseleye yeni boyutlar katan beklenmedik bir cevap geldi:

“Stern telgraf şirketi'nin Selanik şubesine dünkü tarihle tarafınızdan gönderilen resmi yazıda, şirkete mensup “Levant” isimli vapur kaptanının Selanik Körfezi dahilinde usule aykırı kablo tamiratyyla uğraşmasından, bu hususta hükümete önceden bildirimde bulunmamasından ve Körfez içine ateşli ve patlayıcı maddeler konularak Selanik Limanı'nın bir askeri liman (veya harp limanı) haline dönüştürülmüş olduğundan bahsedildiğini haber aldım. Bir İngiliz şirketi memuruna karşı zataalinizin kullanmak lüzumunu hissettikleri ‘usule aykırı’ tabirini tahlil etmeden geçemeyeceğim. Gerek ben ve gerek şirket müdürü Selanik'in bir harp limanı haline dönüştürüldüğüne veya askeriye tarafından körfeze torpil konulmuş olduğuna dair şimdiye kadar hiçbir resmi bilgi almadık. Yalnız Selanik Limanı'nın mevcut durumuna temas eden bir bildirim olduysa, o da zataalinizin 15 Haziran 1910 tarihli genel yazısıdır. Bu yazıda Selanik'teki istihkamlar lağvedilmiş olduğundan özel günlerde top atılmayacağı bildiriliyordu. Bu durumda şunu söylemeden geçemeyeceğim. Ticaret dünyasına önceden durum bildirilmeden, bir tüccar limanı girişine torpil yerleştirmekle ve uluslararası gemilerin güzergahı olan bir sahaya ateşli maddeler koymakla Osmanlı askeriyesi ‘usule aykırı’ bir harekette bulunmuş oluyor. İngiliz şirketi, hükümet ile olan sözleşmesi gereğince kablosunu iyi bir halde bulundurmamak mecburiyetindedir. Bu kablo için de imtiyaz sahibidir. Bilakis bir olay, bir kaza ve zarar meydana geldiğinde, resmen genel tebligatta bulunmadığı için bütün mesuliyet Osmanlı Hükümeti'ne aittir. En derin saygılarımın kabulünü temenni ederim.”⁹⁰

Gelişmeler Selanik Valisi tarafından 5 Nisan 1911 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti'ne iletildi ve “meselenin haiz olduğu önemden dolayı gereğinin yapılması ve sonucun acilen telgrafla bildirilmesi” istendi.⁹¹ Bu arada Selanik Vilayeti İngiltere Konsolosu'nun notasını 13. Fırka Kumandanlığı'na göndererek görüşünü sormuştu. Fırka Kumandanlığı'ndan gelen cevap şöyleydi:

⁸⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Selanik Vilayeti'nden Kablo Direktörlüğü'ne gönderilen 21 Mart 1327 [3 Nisan 1911] tarihli tezkere).

⁹⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (İngiltere Konsolosluğu'nun Selanik Vilayeti'ne gönderdiği 4 Nisan 1911 tarihli nota).

⁹¹ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Selanik Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1327 [5 Nisan 1911] tarihli yazı). İngiliz şirket su altı kablo onarımını Büyük Karaburun ile Küçük Karaburun mevkiileri arasında yapmaktaydı.

“Her şeyden önce fırkaca anlaşılamayan husus bu meseleye İngiltere Konsolosu'nun müdahale edebilmesidir. İkinci olarak Konsolos, Selanik Limanı'nın bir harp limanı haline dönüştürüldüğünden, askeriye tarafından torpil konulduğuna dair şimdiye kadar kendisine hiçbir resmi bilgi verilmediğinden ve askeriye tarafından bu suretle usule aykırı bir harekette bulunmuş olduğundan bahsediyor. Halbuki Selanik'te eskiden beri bir kale bulunduğu ve hatta bu kalenin birinci sınıf kalelerden olduğu bütün devletler tarafından malum bir durumdur. Bunun için şimdiye kadar tüm yabancı devletler donanması Selanik önüne ulaştıklarında bu kaleyi selamlamak üzere yirmi bir pare top atmaktaydılar. Sonra Küçük Karaburun ile Büyük Karaburun'da yeni istihkamlar da inşa edilmiş olduğundan, Selanik Limanı'nın tamamıyla bir askeri limanı bulunduğu bütün devletlerce bilindiği halde İngiltere Konsolosu tarafından bu hususun şimdiye kadar meçhul bulunması pek şaşırtıcıdır. Şu kadar ki Selanik eski kalesiyle yeni Küçük Karaburun istihkamlarının lağvına devletçe lüzum görülmüş olduğundan, bu husus Hariciye Nezareti aracılığıyla bütün sefirlere bildirilmişti. Bundan böyle Selanik Limanı'na gelecek olan yabancı donanmaların şehir önünde selam için top atmayıp, milletlerarası geçerli olan usule uygun olarak Selanik Limanı'na girerken Büyük Karaburun güvenlik bölgesi önünde top atması gerekmekteydi. Buna da yabancı donanmalar tarafından uyulmaktadır. Selanik Limanı'nın içinde bulunan Büyük Karaburun mevki güvenlik bölgesi olduğundan, burada sahil istihkamlarında bulunması gereken tüm savaş savunma araçları mevcuttur. Genel olarak sahil istihkamları önünde ve sularında özellikle yabancı bayraklı bir gemi tarafından, habersiz ve izin almadan deniz altı işleri yapmak bütün devletlerde kesinlikle yasaktır. Bundan dolayı daha önce tarafınıza yazılmış olan tezkerede arz olunduğu üzere, adı geçen kablo şirketinin bundan sonra yerel hükümete bilgi vermeksizin Karaburun ile civarında su altı işleri yapmaması ve şirketçe yapılacak inceleme havzasının sınırlandırılarak beyan edilmesi tekrar arz olunur.”⁹²

Selanik Valisi, Fırka Kumandanlığı'ndan aldığı bu cevabı 16 Nisan 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirdi ve meselenin önemini vurgulayarak ne yapılması gerektiğinin acilen bildirilmesini tekrar istedi.⁹³ Çünkü Vali'nin daha önce Nezarete 5 Nisan'da gönderdiği ve acilen yanıt beklediği yazıya aradan geçen 11 gün içinde henüz bir cevap gelmemişti. Dahiliye Nezareti'nden Selanik Valisi'nin 5 Nisan 1911 tarihli yazısına cevap 17 Nisan 1911 tarihli telgrafla geldi. Telgrafta öncelikle her devletin kendi limanlarını istediği gibi güçlendirme hakkına sahip olduğu ve bu konuda hiçbir yönden itiraz edilemeyeceği vurgulanmıştır. Ancak Stern

⁹² BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (On Üçüncü Fırka Kumandanlığı'nın Selanik Vilayeti'ne gönderdiği 28 Mart 1327 [10 Nisan 1911] tarihli yazı).

⁹³ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Selanik Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Nisan 1327 [16 Nisan 1911] tarihli yazı).

şirketi devlet tarafından imtiyaz sahibi olduğundan, istihkamlara ait girişimlerin usulen şirkete bildirilmesi gerekli görülmüştü ve buna göre hareket edilmesi vilayetten istenmekteydi.⁹⁴

Dahiliye Nezareti'nin bu cevap telgrafında İngiltere Konsolosu'nun alaycı ve ukala notasına verilecek tepkiye dair hiçbir emare yoktu. Selanik Valisi her halde bir süre daha 16 Nisan 1911 tarihli ikinci yazısına Dahiliye Nezareti'nden cevap beklemiş olmalıdır. Ancak her hangi bir cevap gelmeyince Vali tarafından 24 Nisan 1911 tarihli ikinci bir yazı Dahiliye Nezareti'ne gönderildi. Vali bu yazısında Dahiliye Nezareti'nin kısa cevabından tatmin olmadığını ve hatta hayal kırıklığına uğradığını belli etmekte, meseleye açıklık getirerek ne yapılması gerektiğini sormaktadır:

“4 Nisan 1327 (17 Nisan 1911) tarihli ve 141 numaralı yazınızda Stern şirketi devletçe imtiyaz sahibi bir şirket olduğu için istihkamlara ait girişimlerin şirkete tebliğinin gerekli bulunduğu bildiriliyor. Zaten daha önce de arz edildiği gibi, anılan şirketin hükümete bilgi vermeksizin Karaburunlar arasında kablo incelemeleri ve işlerine kalkıştığı askeriye tarafından bildirilmişti. Bunun ardından doğrudan doğruya şirkete tebligat yapılmıştı. Şirketten beklenen cevap yazısının her nedense konsolosluktan yazılması ve bununla birlikte yazının üslubunun dikkat çekici olması nedeniyle, bu konuda yapılacak işlem hakkında danışmak mecburiyetinde kalınmıştı. Şu anda şirket işlerini tamamlamış olduğundan bir tebligata gerek kalmamış ise de, bu meseleye dair konsolosluktan yazılmış olan notanın cevapsız kalıp kalmaması, yani nezaretinizin bildireceği şekilde konsolosluğa bir cevap tebligatı yapıp yapılmaması hususunda tereddüt yaşandığından, bu konu hakkında yapılacak işlemi soruyoruz.”⁹⁵

Dahiliye Nezareti, Selanik Vilayeti'nin bu yazısını ve daha önceki gelişmeleri 7 Mayıs 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir tezkereyle aktardı ve görüşünü sordu.⁹⁶ Hariciye Nezareti'nin cevabı ise bir ayı aşkın bir süre sonra 13 Haziran 1911 tarihli yazıyla gelmiştir. Buna göre askeri deniz bölgelerinde yapılacak kablo işleri ve incelemeleri için her şeyden önce Osmanlı Hükümeti'ne bilgi verilmesi, iş sahasının sınırlanması ve beyan edilmesi gerektiği Stern şirketi Genel Müdürlüğü'ne

⁹⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Dahiliye Nezareti'nin Selanik Vilayeti'ne çektiği 4 Nisan 1327 [17 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁹⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Selanik Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 11 Nisan 1327 [24 Nisan 1911] tarihli yazı).

⁹⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne yolladığı 24 Nisan 1327 [7 Mayıs 1911] tarihli yazı).

tebliğ edilmeliydi. Bunun için de Maliye Nezareti'ne durumun bildirilmesi lazımdı. Ayrıca Selanik Limanı askeri bir liman haline getirildiğinden, özellikle torpil konulmuşsa o bölgede gidip gelen tüccar gemileri için gerekli tedbirler alınmalıydı. İlgili şirket ve kişilere tebligat ve uyarıların da yapılması gerekmektedir. Bu tebligat yapıldığı takdirde, İngiltere Konsolosu'nun notasını cevapsız bırakmakta bir mahzur yoktu. Selanik İngiliz Konsolosu, Vilayete karşı kullandığı sözlerden dolayı İngiltere Sefareti'ne şikayet edilmişti.⁹⁷ Dahiliye Nezareti Hariciye Nezareti'nin bu önerilerini 15 Haziran'da Maliye ve Harbiye Nezaretleri'ne aktardı ve gereğinin yapılmasını istedi.⁹⁸

Nezaretler arası bu yazışmalar sürerken Selanik Vilayeti'ne verilecek cevap unutulmuştu. Vilayet Dahiliye Nezareti'ne yolladığı 24 Nisan 1911 tarihli son yazısına Temmuz sonuna gelindiğinde hala cevap alamamıştı ve gelişmelerden habersizdi. Öyle ki Harbiye Nezareti Levant gemisinin ne yaptığının araştırılarak sonucun kendisine bildirilmesini ve torpil yerleştirilen yerlerde bundan sonra hiçbir vapurun incelemelerde bulunmasına izin ve imkan verilmemesini 13. Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'na bildirmişti. Fırka Kumandanlığı da Harbiye Nezareti'nin bu talebini Selanik Vilayeti'ne iletmişti. Bunun üzerine Selanik Vilayeti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Temmuz 1911 tarihli yazısında Harbiye Nezareti'nin talebini bildirdi. 16 ve 24 Nisan 1911 tarihli iki yazısına henüz cevap gelmediğini hatırlatarak ne yapılması gerektiğini sordu.⁹⁹ Dahiliye Nezareti bunun üzerine 7 Ağustos 1911 tarihli bir yazıyla bütün gelişmeleri Selanik Vilayeti'ne aktardı.¹⁰⁰

3. LONDRA'DA İNŞASI KARARLAŞTIRILAN CAMİ VE FLORENCE NIGHTİNGALE ANISINA İNGİLTERE'DE DİKİLEN HEYKEL

⁹⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mayıs 1327 [13 Haziran 1911] tarihli yazı).

⁹⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Dahiliye Nezareti'nin Maliye ve Harbiye Nezaretleri'ne gönderdiği 2 Haziran 1327 [15 Haziran 1911] tarihli yazı).

⁹⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Selanik Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Temmuz 1327 [27 Temmuz 1911] tarihli yazı). Burada Harbiye Nezareti'nin söz konusu İngiliz gemisinin telgraf kabloları bahanesiyle limandaki istihkamları ve torpil (mayın) hatlarını tespit etmeye çalıştığından ve askeri istihbarat topladığından kuşkulandığı sezilmektedir.

¹⁰⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:127 Gömlek No:3 (Dahiliye Nezareti'nden Selanik Vilayeti'ne gönderilen 25 Temmuz 1327 [7 Ağustos 1911] tarihli yazı). Son iki yazışmanın özetlerinde bu olayla ilgili olarak "Levant Vapuru Meselesi" tabiri kullanılmaktadır.

Londra’da Müslüman ziyaretçilerin günden güne çoğalması, özellikle Londra ve civarında eğitim alan Müslüman öğrencilerin benzeri hiç görülmemiş derecede artmış olması nedeniyle buradaki Müslümanlar dini ihtiyaçlarını yeterli şekilde karşılayacak bir camiye ihtiyaç duyuyorlardı. Bu caminin mümkün olan hızla kurulması için Hint Müslümanları’nın ileri gelenlerinden Emir Ali’nin başkanlığında bir hayır cemiyeti kuruldu. Cemiyete aralarında lortlar ve milletvekillerinin de bulunduğu bazı İngiliz ileri gelenleri de katıldı. Yapılmak istenilen cami, kütüphane ve diğer tesisler için 80-100 bin liraya ihtiyaç duyuldu. Cemiyete Londra Sefiri Tevfik Paşa, Brüksel Sefiri Abdülhak Hamid ve Londra Osmanlı Başkonsolosu da katıldılar. Başta Tanin gazetesi olmak üzere Osmanlı basınında girişim kamuoyuna duyuruldu ve caminin inşası için yardım çağrısı yapıldı.¹⁰¹ Padişah 1000 lira bağışta bulundu.¹⁰²

Seyyar ve sabit askeri hastanelerin düzenlenmesinde önemli hizmetlerde bulunan Florence Nightingale’in vefatı üzerine, Kırım Savaşı’nın hatırası olarak Kral ve Kraliçe’nin himayesinde İngiltere’de bir heykel dikilmesi kararlaştırılmıştı. Londra Sefareti, Nightingale’in Rusya savaşı esnasında Osmanlı askerlerine insani hizmetlerinden dolayı heykelin yapımı için Osmanlı Hükümeti tarafından da 100 Osmanlı lirası paranın tahsis edilmesi gerektiğini Bab-ı Ali’ye bildirdi. Hariciye Nezareti’nin bu gibi olağandışı masraflar için kendi bütçesinde karşılık olmadığını ifade etmesi üzerine, sefaretin bu talebi 25 Nisan 1911 tarihinde Meclis-i Vükela’da görüşüldü. Alınan kararda Florence Nightingale’in Osmanlı askerlerine yaptığı insani hizmetler takdir edildi ve anılan heykelin masraflarına Osmanlı Hükümeti’nin de katılmasının gerekli olduğu vurgulandı. Söz konusu 100 liranın Hazine tarafından ödenmesine karar verildi.¹⁰³

¹⁰¹ “Londra Camii-i Şerifi”, **Hak Yolu**, 10 Mart 1327 (23 Mart 1911), s.6-7.

¹⁰² “Bir Haftalık Vukuat”, **Hikmet**, 30 Mart 1911, s.8. Günümüzde “East London Mosque (Doğu Londra Camii)” olarak bilinen bu cami satın alınan üç evin camiye dönüştürülmesiyle 30 seneyi aşkın bir süre sonra 1 Ağustos 1941 tarihinde açılabilmiştir. Bu tarihe kadar Cuma ibadetleri kiralanan odalarda yapılmıştır. Bk. <http://www.eastlondonmosque.org.uk/history>

¹⁰³ **BOA. MV. Dosya No:151 Gömlek No:70** (12 Nisan 1327 [25 Nisan 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

4. MAKEDONYA MESELESİ VE İNGİLTERE’DE TÜRK KARŞITLIĞI’NIN YÜKSELİŞİ

Makedonya meselesinde İngiltere ve Türkiye arasında soğuk rüzgarların esmesine neden olacak gelişmelerin ilki Yanya Vilayeti’nde jandarma düzenlemesinde görevli İngiliz subay Binbaşı Nicole nedeniyle gerçekleşti. Binbaşı Nicole, memuriyeti sona yaklaşmadığı halde diğer yabancı subaylarla beraber teftiş görevine atandığı için şikayet etti. Hüseyin Hilmi Paşa’nın sadareti zamanında jandarma düzenleme görevinde kalmaları için söz verildiğini ve bu görev değişikliğinin kendisine verilen taahhülle ters düştüğünü üzüntülü bir dille Vali Mustafa Zihni Bey’e söyledi. Ancak İngiliz Binbaşı’nın görev değişikliği ve diğer hususlar hakkında vilayetin hiçbir bilgisi yoktu ve kendisine de bu şekilde cevap verildi. Nicole’un kesin bir cevap beklediğini ima etmesi üzerine Vali durumu 18 Ocak 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne iletti ve ne yapılması gerektiğini sordu.¹⁰⁴

Dahiliye Nezareti bunun üzerine Jandarma Genel Komutanlığı’na 22 Ocak’ta gönderdiği yazıyla durumu bildirdi ve süratle açıklama istedi.¹⁰⁵ Jandarma Genel Kumandanı’nın Dahiliye Nezareti’ne cevabı 7 Şubat 1911 tarihli yazıyla geldi. Yapılan açıklamaya göre, jandarmanın düzenlenmesinde görevli olan Avrupalı subaylardan bazılarının ayrı ayrı alay merkezlerinde bulunması devamlı zorluklara yol açıyordu. Bu nedenle Nicole geçenlerde teftiş heyetlerine dönüştürülen düzenleme daireleri¹⁰⁶ merkezine çağrılmıştı. Burada Osmanlı subaylarıyla birlikte teftiş işiyle görevlendirilmesi uygun bulunmuştu. Nicole ile yapılmış sözleşme uyarınca Osmanlı Hükümeti kendisine gereken yerde iş vermekte serbestti. Jandarma Kumandanı’na göre, Binbaşı Nicole Bey’in yaptığı başvurunun bu konudaki tebligatı iyi anlamamasından kaynaklanmış olması beklenirdi. Ayrıca bu konuda “Jandarma Genel Müfettişi Ferik Robilan Paşa hazretlerine” de gerekli bildirimde

¹⁰⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:67/-2 Gömlek No:7 (Yanya Valisi Mustafa Zihni imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne gelen 5 Kanun-ı Sani 1326 [18 Ocak 1911] tarihli telgraf).

¹⁰⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:67/-2 Gömlek No:7 (Dahiliye Nezareti’nin Jandarma Genel Kumandanlığı’na gönderdiği 9 Kanun-ı Sani 1326 [22 Ocak 1911] tarihli yazı).

¹⁰⁶ “Devair-i tensikiyye” tabiri kullanılmaktadır.

bulunulmuştu.¹⁰⁷ Dahiliye Nezareti de aldığı bu cevabı 16 Şubat 1911 tarihinde Yanya Vilayeti'ne bildirdi.¹⁰⁸

Ne var ki İngiliz subay Nicole ile yaşanan gerginlik sona ermedi. Nitekim bir süre sonra Binbaşı Nicole ve Yarbay Tyrell'in görevlerini bırakarak ülkelerine döndükleri anlaşılmaktadır. Bu iki subayın teçhizat ve yolculuk masraflarından kaynaklanan alacakları olan toplam 170 sterlinin de Hazine tarafından ödenmesine 28 Şubat 1912 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda karar verildi.¹⁰⁹

Diğer taraftan Makedonya meselesiyle ilgili olarak Lordlar Kamarası'nda Lord Crewe ve Lord Lansdowne'un 6 Şubat 1911 tarihinde verdiği demeçler Osmanlı kamuoyu ve basınında sert tepkiye yol açtı. Yaşanan gerginlikle beraber Türk-İngiliz ilişkilerine dair yazılar İngiliz basınında çıkmaya başladı. Bunlardan 11 Şubat 1911 tarihli Morning Post gazetesinde yayınlanan makale sert Türk karşıtı üslubuyla dikkat çekmektedir. Gazete ilk önce Türk Hariciye Nazırı'nın dün birçok İngiliz gazeteciye kabul ettiğini ve onlara Türkiye hakkında Pazartesi Lordlar Kamarası'nda yapılan açıklamaların Türk Hükümeti üzerinde kötü bir izlenim bıraktığını söylediğini alaycı bir şekilde belirtmekteydi. Gazeteye göre Türk idaresi, uyruklarını ilgilendiren konularda baskıcı, yetenezsiz ve bozuktur. Kendisini iyileştirmekten de acizdir. Kırım Savaşı'nda Türk toprak bütünlüğünün korunması karşılığında Padişah tarafından Batılı Güçlere idari reform sözü verilmesine rağmen, bu söz tutulmamıştı. Türkler, Türk olmayan komşularını yasa önünde ve mahkemede bile eşit olarak görmemekteydi. Bu iddiaların ardından makalede, Türklerin Kırım Savaşı'ndan sonraki altmış yılda maruz kaldığı isyanları ve toprak kayıplarını hak ettiği izlenimi verilmekte, Makedonya'daki karışıklıkların da esas sorumlusu olarak Türk idaresi gösterilmekteydi.¹¹⁰

¹⁰⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:67/-2 Gömlek No:7** (Umum Jandarma Kumandanı imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gelen 25 Kanun-ı Sani 1326 [7 Şubat 1911] tarihli yazı). Jandarma Genel Müfettişi Robilan Paşa İtalyan bir generaldir.

¹⁰⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:67/-2 Gömlek No:7** (Dahiliye Nezareti'nin Yanya Vilayeti'ne gönderdiği 3 Şubat 1326 [16 Şubat 1911] tarihli telgraf metni).

¹⁰⁹ **BOA. MV. Dosya No:161 Gömlek No:66** (1 Şubat 1327 [14 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. MV. Dosya No:162 Gömlek No:30** (15 Şubat 1327 [28 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) .

¹¹⁰ İngiltere'deki Türk karşıtlığının basına yansımaları gözler önüne seren bu yazı için bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:22**.

Gazete İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni rejimin başta İngiltere olmak üzere bütün güçler tarafından desteklendiğini ve Makedonya'dan Avrupalı subayların geri çekildiğini belirttikten sonra mesnetsiz ve gerçekdışı suçlamalarda bulunmuştur. Gazeteye göre Meşrutiyet hareketi, gerçekte Türk egemenliğini Türkiye'de, yani ırk bakımından çok az Türkün olduğu Avrupa Türkiyesi'nde (Müslüman unsur için) yeniden yerleştirmeyi amaçlamaktaydı. Parlamento'ya ilk seçimler de bunu göstermişti. Seçimlerden beri Türk Ordusu Makedonya, Arnavutluk ve diğer bölgelerde "silahsızlandırma" adı altında "yıkım" yapmaktaydı. Ordunun Adana'da yaptığı katliamlara aralarında bir İngiliz askeri ataşesinin de bulunduğu pek çok Avrupalı ve Amerikalı tarafından tanık olunmuştu. Jön Türk Yönetimi tüm bunlardan sorumluydu. Gazete daha sonra Lord Crewe'un "Biz hepimiz Türk Hükümeti'nin tüm ırklara ve inançlara doğru davranması sorumluluğunu fark edeceğini umuyoruz" sözünü hatırlatarak, her iki İngiliz partisinin de aynı görüşte olduğunu belirtmiştir. Gazeteye göre bu "son derece dostane temenni" Türk Parlamentosu'nun hareket tarzı sonucunda, Makedonya'da yüzlerce kişinin ölünceye veya sakat kalıncaya kadar dövüldüğü haberi üzerine yapılmıştı. Makalede ayrıca Türk Hariciye Nazırı'nın ve Jön Türk gazetelerinin tepkisi alaycı ve sert bir dile eleştirilmekte, İngiliz siyasetçileri ve kamuoyu Türklere karşı kışkırtılmaktaydı.¹¹¹

Aynı gün (11 Şubat 1911) Times gazetesinde çıkan "Türkiye ve Büyük Britanya" başlıklı makale ise yumuşak ve ılımlı bir üslupta Türk-İngiliz ilişkilerini değerlendirmektedir. Makalede Osmanlı Hariciye Nazırı'nın Mezopotamya ve Basra Körfezi ile ilgili meselelerde Bab-ı Ali'nin görüşmeye hazır olduğunu İngiliz Büyükelçisi'ne bildirmesi hayırlı bir haber olarak yorumlanmış, iki ülke arasındaki mevcut sorunların aşılabileceğine olan inanç vurgulanmıştır. Türkiye ile anlaşma yoluyla İngiltere'nin Körfez ve Mezopotamya'daki meşru etkisi desteklenirse, Bağdat Demiryolu meselesi'nin siyasi yönlerinin epeyce kolaylaştırılacağı ifade edilmiştir. Gazete daha sonra Bağdat Demiryolu'nun ticari önemini inkar etmemekle beraber, Hindistan'a karadan ticari ve seyahat amaçlı bir güzergah olarak öneminin muazzam abartıldığını yazmış ve bunun nedenlerini açıklamıştır. Ayrıca Alman sermayesinin, Türk Hükümeti tarafından verilen kilometre garantisi gibi aşırı koşullar üzerinde ısrar etmesinin, Bağdat Demiryolu'nun ticari görünümü bakımından da şüphe uyandırdığını belirtmektedir. Kilometre garantisinin tüm hattın

¹¹¹ Aynı vesika.

uluslararası bir hale gelmesi önünde aşılabilir bir engel oluşturduğu, İngiliz Hükümeti'nin böyle insafsız bir sistem uygulamaktan devamlı surette kaçındığı ve Türkiye'de İngiliz sermayesiyle inşa edilmiş demiryollarının hiçbirinde bu sistemin kullanılmadığı açıklanmıştır. Eğer Alman girişimciler hattın Bağdat'tan Körfez'e kadar olan son kısmı için gereksinim duydukları İngiliz desteğini almak istiyorlarsa, hattın bu kısmı için kilometre garantisinden vazgeçmek durumundaydılar.¹¹²

Gazete Crewe ve Lansdowne'un Makedonya'daki durum nedeniyle Lordlar Kamarası'nda yaptıkları açıklamaların, en azından daha sorumlu Türk basınının büyük bir kısmı tarafından "ciddi ancak kesinlikle düşmanca olmayan bir uyarı" olarak kabul edildiğini ve bunun memnun edici olduğunu yazmaktadır. Daha sonra Tanin gazetesine seslenerek, İngiltere'nin Türkiye'nin içişlerine karışmak gibi bir isteğinin kesinlikle olmadığını taahhüt etmekte, fakat Abdülhamid'in¹¹³ kötü yöntemlerine geri dönmenin İngiliz kamuoyunda kaçınılmaz olarak müessif etki yaratacağı uyarısında bulunmaktadır. Gazete, İngiliz Hükümeti'nin görüşünü aktarır gibi bir üslupta, Türk Hükümeti'ne ve Jön Türklere Makedonya ile ilgili gözdağı şeklinde uyarılarda bulunmayı da ihmal etmemektedir:

"İnanıyoruz ki Türk Hükümeti'nin kendisi de şüphesiz Makedonya'daki birçok yerel idareci tarafından halkı silahsızlandırmaya ilişkin uygulanan aşırı sert yöntemlere son vermek istemektedir. Resmi olarak bildirildiğine göre Makedonya'daki son askeri mahkeme de kaldırıldı. Ayrıca bir araştırma komisyonu anladığımızı göre iddia edilen en kötü sertlik ve zulümleri inceleyecek. Komisyonun adaleti yerine getirmede tereddüt etmeyeceğine güveniyoruz. Eski rejimin altında çok çeken Jön Türkler, Abdülhamid'in tâbi ırklara siyasetinin sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek menfaatlerine ne kadar felaketsiz olduğunu, ayrıca Almanya'nın bitmez tükenmez desteğinin bile onu kaçınılmaz neticelerden koruyamadığını ilk gören olmalıdır."

Makalede ayrıca İstanbul'un şoven (aşırı milliyetçi) gazetelerinin şehirdeki en önemli Alman yayın organı Osmanischer Lloyd gazetesi tarafından teşvik edilerek Mr. Noel Buxton ve onun Balkan Komitesi'ndeki¹¹⁴ arkadaşlarına karşı şiddetli bir kampanya başlattığı da vurgulanmaktadır. Gazetenin yorumuna göre Buxton ve

¹¹² "Turkey and Great Britain", **The Times**, 11 Şubat 1911, s.9; **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:22.**

¹¹³ Makalede "**Hamidianism**" terimi kullanılmıştır.

¹¹⁴ Balkan Komitesi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki reformlarını destekleyen İngilizler tarafından Londra'da kurulmuş, sözde "insani amaçlı" gayri resmi bir örgüttü. Üyeleri arasında İngiliz parlamenterler de vardı. Bu örgüt hakkında bilgi ve 1908-1910 yıllarındaki bazı faaliyetlerine ilişkin olarak bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.128-135.

arkadaşları, devrimden sonra davasını içten bir şekilde destekledikleri Jön Türkleri sadece “Hıristiyanlığın ve medeniyetin yüksek menfaatleri açısından”, Almanya’nın somut ve geçici çıkarlarına hizmet etmiş olsa da, Abdülhamid’i mahveden ve intihar mahiyetinde olan aynı siyasetin tehlikelerine karşı uyarmak istemişlerdi.¹¹⁵

Noel Buxton ve kardeşi Rahip Harold Buxton’ın Sofya seyahati esnasında Jön Türkler hakkında şikayetlerde bulunmaları ve Makedonya Hıristiyanlarını Türklere karşı birliğe çağırımları Osmanlı basınının bazı çevrelerinde büyük tepki yaratmış ve Balkan Komitesi’nin gerçek yüzünün daha iyi görülmesini sağlamıştı:

“Bizim hükümümüze göre merkezi Londra’da bulunan Balkan Komitesi de bazı siyasi serserilerin girişimi eseridir. Bu benzersiz komitenin hayalindeki gayenin ne olduğunu başlangıçta kimse anlamıyordu. Hatta bu komite üyelerine çektiğimiz ziyafetlerde sarf ettiğimiz manasız sözler dikkate alınır, bizim de anlamayanlara kafile başı olduğumuz ortaya çıkar. Zaman sırları keşfedendir. Bu komitenin başkanı hürmetli Buxton’ın bu defa ki Sofya seyahati, çete reislerine, mültecilere, gazetecilere karşı esirgemediği beyanları, bu şerefli komitenin izlediği amaç hakkında şüphe bırakmamaktadır. Hürmetli Buxton’ın beyanlarından anlaşıldığına göre bu komitenin asıl ve hakiki ismi: Balkan Hıristiyanlarını Türkler Aleyhine Sevk ve Birleştirmek Üzere İngiliz Sofuları Haçlılar Komitesi olması gerekir. Hürmetli rahip Buxton, Bulgar, Rum, Sırp, Hıristiyan Arnavut, Ulah ve saire gibi Osmanlı gayri Müslim unsurlarının birleşmesini ve Türklerle iyi !! geçinmelerini tavsiye ediyor. Balkan Komitesi’nin Makedonyalılar için çalışmaktan vazgeçmediğini ve vazgeçmeyeceğini müjdeliyor. Genç Türklerin Makedonya’da Hıristiyanların durumunun iyileştirilmesine yanaşmadığını ve daha nice şikayetler söylüyor.”¹¹⁶

Bu sırada genel siyasetle ilgili bir görüşme esnasında Avusturya Hariciye Nazırı Aehrenthal, Viyana Sefiri Reşid Paşa’ya Bulgar unsuruna karşı Osmanlı Hükümeti tarafından reva görülen zulüm ve baskıdan dolayı Bulgaristan Hükümeti tarafından dikkatinin çekildiğini, ayrıca biraz önce kendisine gelen ve görüşen İngiltere Büyükelçisi’nin de söz konusu vilayetlerdeki (Vilayat-ı Selase) İngiliz konsoloslarının raporlarına dayanarak olayları doğrulayacak şekilde sözler söylediğini belirtti. Buna karşılık Reşid Paşa, iddia edilen zulüm ve baskının bazı çıkarıcılar tarafından yayılan yalanlardan ibaret olduğu cevabını verdi. Ancak bu olaylara dair İngiltere Parlamentosu’nda bile memnuniyetsizlik görüldüğünden,

¹¹⁵ “Turkey and Great Britain”, **The Times**, 11 Şubat 1911, s.9; **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:22**. “Hürmetli Buxton”, **Hikmet**, 9 Şubat 1911, s.3.

¹¹⁶ “İntikadat”, “Hürmetli Buxton”, **Hikmet**, 9 Şubat 1911, s.3.

Osmanlı Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'nden iddianın kesin bir surette araştırılmasını talep etti. Eğer iddia gerçek çıkarsa kötülük yapanların sert bir şekilde cezalandırılmalarını, aksi takdirde iddianın tekzibi için gereken bilgilerin çabucak gönderilmesini istedi.¹¹⁷

Times gazetesinin Almanya'yı suçlayıcı yukarıdaki haberinden bir ay sonra, Balkan Komitesi'nin önde gelen ismi Noel Buxton Almanya'ya dostluk mesajları vererek onun desteğini almaya veya en azından tepkisini önlemeye çalışmıştır. 20 Mart 1911'de İngiliz basınında yayınlanan açıklamalarında İngiltere ve Almanya arasında dostane ve samimi ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi gereği üzerinde durmuş, Avrupa'da ve Dünya'da barış ve huzurun devam etmesi, ülkeler arasındaki sorunların çözülmesi yolunda mesajlar vermiştir. Hatta Almanya'nın koloni ele geçirmede geride kaldığını, bu nedenle dünyanın çeşitli bölgelerinde ticari yayılmasına İngiltere'nin karşı çıkmaması gerektiğini savunmuştur.¹¹⁸

Times Gazetesi 1911 Nisan ayı içinde Makedonya'da Bulgaristan ileri gelenlerine yapılan sistemli suikastlardan Jön Türkler'in yerel komitelerini sorumlu tutmuş, suikastların polisin ve askeri otoritelerin bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Aşırı milliyetçi komitelerin bu suçların işlenmesinde bazen jandarmaları ve askerleri de kullandığı ileri sürülmüştür. Jön Türkler'in böyle şiddet metotları uygulamanın getirdiği tehlikenin hemen hiç farkında olmadığı yazılmıştır. Başka bir haberde ise imparatorluk içindeki Yunan unsuruna karşı uygulanan boykottan dolayı Jön Türk Komiteleri ağır bir şekilde suçlanmıştır.¹¹⁹

1912 yılı başında Makedonya meselesinin kritik bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nazırı Asım Bey'e 6 Ocak 1912 tarihinde gelen bir telgraf içeriği açısından çok dikkat çekicidir:

¹¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:107 Gömlek No:24** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Kanun-ı Sani 1326 [11 Şubat 1911] tarihli yazı).

¹¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:2** (20 Mart 1911 tarihli The Daily Chronicle Gazetesi'nin haberi). Aynı gazetede aynı gün yayınlanan bir makalede ise Buxton'un görüşlerine destek verilmiş, Almanya'nın hızla artan nüfusu ve büyüyen ticareti ile beraber yeni alanlar aramasının doğal olduğu, bu nedenle yatırım yaparak Anadolu'nun ekonomik kaynaklarını geliştirmesinin engellenmemesi, bilakis hoş karşılanması gerektiği vurgulanmıştır.

¹¹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:65** (13 Nisan 1911 tarihli haberler). Gazetenin şu yorumu ilgi çekicidir: *"Türkiye her taraftan zorluklar ve tehlikelerle kuşatılmışken, hukuki körlük dışında hiçbir şey Jön Türk komitelerinin tüm imparatorluk içindeki Yunan unsurunu kızdıran çıldırma davranışını açıklayamaz. Ayrıca dolaylı olarak diğer devletlerin de ticari menfaatlerine büyük zarara neden olunmaktadır ve seyahat eden insanlara büyük rahatsızlık verilmektedir"*.

“Osmanlı Avrupası'nın ve bilhassa Makedonya'nın durumu ve konumu İngiliz kamuoyu ile siyasi çevrelerini pek fazla kaygılandırıyor. Haber verilen karışıklıklar önümüzdeki ilkbaharda gerçekleştiği takdirde, durumun çok fazla vahamet kazanarak, devletin esenliğini İtalya ile olan savaşımızdan¹²⁰ daha ciddi şekilde tehlikeye atacağı anlaşılıyor. Zaten birkaç gündün beri gazeteler Makedonya'nın durumu hakkında heyecan verici haberler yayınlıyorlar. Yerel halkın talep ve şikayetlerini yerinde incelemek ve bunları gerektiği zaman Avrupa tarafından talep edilen esas ile bağdaşır bir şekilde gerçekleştirerek, halkı mümkün mertebe tatmin etmek için; Makedonya'ya ve Arnavutluk'a birer karma ve tarafsız komisyonun acilen ve aynı zamanda gönderilmesi Osmanlı Hükümeti'nin temel menfaatleri gereğidir. Araştırma heyetlerinde birkaç Makedonyalı ve Arnavut bulunması da çok faydalı olur. Bu oluşum burada fazlasıyla iyi etki yaratacağı gibi, yabancı unsurlara mensup ihtilal liderlerinin tahrik ve hareketlerini de sonuçsuz bırakır. İngiltere'nin sömürgelerinde şikayet ve karışıklıklar olması durumunda, araştırma heyeti gönderme yöntemi İngiliz Hükümeti tarafından daima uygulanmış ve her zaman iyi sonuçlar doğurmuştur. Makedonya'da ve Arnavutluk'ta hoşnutsuzluğu etkin şekilde yatıştırmak ve karışıklıklara son vermek için bu tedbirin hemen alınmasını buradaki dostlarımızın en ileri gelenleri tavsiye etmektedir.”¹²¹

Hariciye Nazırı Asım Bey, Tevfik Paşa'dan aldığı bu telgrafı aynı gün içinde (6 Ocak 1912) Sadarete iletmış ve kendisi de şunu eklemiştir:

“Tevfik Paşa hazretlerinin bir komisyon gönderilmesi hakkındaki isabetli düşüncesine büyük bir önem ve ısrarla katıldığımı da arz ederim.”¹²²

Bundan sonra Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın emriyle, vekaleten Hariciye Nazırı Asım Bey'in başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela'da Rumeli ve Anadolu vilayetlerine gönderilmek üzere eski sadrazamlardan Ferid Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve Ayan'dan Reşid Akif Paşa'nın başkanlıklarında üç ayrı karma komisyonun süratle kurulmasına karar verildi. Komisyonlarda maliye, mülkiye, adliye, maarif ve jandarmaya mensup kişiler olacaktı. Birinci komisyon Arnavutluk, ikincisi Kosova ve Selanik, üçüncüsü Doğu Vilayetleri'ne gidecekti. Bu şekilde halkın şikayet sebeplerinin adil ve eksiksiz şekilde incelenerek ilkbahardan önce kesinlikle giderilmesi kararı alındı. Birkaç gün sonra Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye

¹²⁰ Trablusgarp Savaşı kastedilmektedir.

¹²¹ **BOA. MV. Dosya No:226 Gömlek No:99** (Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadarete gönderdiği 24 Kanun-ı Evvel 1327 [6 Ocak 1912] tarihli gizli yazı). Asım Bey, Tevfik Paşa'dan şimdi aldığı belirttiği bu telgrafın tercümesini aynen Sadarete nakletmiştir.

¹²² **Aynı vesika.**

Nazırı Asım Bey'e gönderilen gizli yazı İngiltere'nin meseleye bakış açısını göstermesi açısından çok önemlidir:

“Osmanlı Avrupası'nda, bilhassa Makedonya ve Arnavutluk'ta cereyan eden olayların bir süreden beri mühim bir renk aldığı telgraflarımla hükümetin dikkatine arz etmişim. Gözlenen karışıklıklar ister Bulgar ihtilal komitelerinin tertibi, ister bazı menfaatçi devletlerin teşvikinin eseri olsun, adı geçen bölge halkının hoşnutsuzluğunun ve ihtilal hareketlerine girişmelerinin sebepleri Avrupa özellikle İngiltere kamuoyu tarafından bu bölgede süregelen emniyetsizliğe, memurlarımızın keyfi hareket ve davranışlarına ve bilhassa işlenen cinayetlerin gerçek faillerinin yakalanıp cezalandırılmasında yerel hükümetlerin görülen tereddüdüne (mesela كره بنه Rum papazı olayında olduğu gibi) bağlanmaktadır.

Birçok ihtilal cemiyetinin kışkırtması sonucu olan gerçek durum hakkında gerek basın ve gerek kamuoyunu aydınlatma amacına yönelik olan ciddi çalışmalarım, olayların cereyan ettiği yerlerde bulunan gazete muhabirlerinin aksi yöndeki ifadeleri ve doğal olmayan etkenlerin baskısı altında hareket eden, 'yerel görevlilerin taraftarlığı, gaddarlığı ve keyfi işlemleri' tarzında yapılan ihbarlar karşısında hiçbir olumlu sonuç vermiyor. Bu suretle Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile geri verilen eşit adalet, can ve mal güvenliği vaatlerinin kabul edilmeyişi, Rumeli Vilayetimizdeki isyan için meşru bir mazeret gibi görülüyor. Her gün İngiliz gazeteleri Makedonya'daki güç durumdan bahsediyorlar. Bu durumun Balkanlarda barışı bozabileceğini, hatta devletimizin bekasının bile sarsılacağını söylüyorlar. Bu hal devam edecek olursa esasen Balkan Komitesi bu işle uğraşmaya başladığı için, meselenin İngiliz Parlamentosu'na bile yansımaları olasıdır. Osmanlı Hükümeti'nin ezici siyasi gücüyle bu ihtilal hareketlerini sonuçsuz bırakması ve Makedonya'da geçici olarak asayişini geri getirmesi mümkündür. Fakat İngiliz kamuoyunu aleyhimize çevirmemeye ve bu şekilde Avusturya ve Rusya gibi çıkarıcı bazı hükümetlerin kışkırtmalarına karşı İngiltere'nin diplomatik desteğinden mahrum kalmamaya dikkat etmemiz gerekmektedir.

İngiltere Osmanlı Avrupası'nda ilgisi olmayan tek devlet olduğu ve Balkanlar'da statükonun korunmasını içtenlikle arzu ettiği için, bu Makedonya meselesinde aleyhimize dönmemesine gayret etmeliyiz. Bunun için de İngiltere'ye Kanun-ı Esasi ile ilan edilen adalet, emniyet, eşitlik esaslarının bütün unsurlara eşit olarak uygulanacağına dair sözlerin yerine getirilmesine çalıştığımızı maddi delilleriyle ispat etmemiz gerektiği düşüncesindeyim. Halkımızın ihtiyaç, şikayet ve emellerini yerinde ve ciddi şekilde öğrenmek, imkan uygun olduğu derecede arzularını gerçekleştirerek onları hükümete bağlamak ve bu suretle yabancı kışkırtıcıların tahriklerine bir set teşkil etmelerini sağlamak için, zaman kaybetmeden karma soruşturma komisyonları oluşturarak Rumeli Vilayeti'yle Arnavutluk'a gönderilmesi hakkında nezaretinize ne kadar ısrar etsem azdır. Krallık Komisyonu adını taşıyan bu gibi komisyon yöntemi burada geçerli olup, pek yararlı neticeler sağlamıştır. Bu komisyonlar sırf

idari olup, Parlatentonun kesinlikle müdahalesi olmaksızın yürütme gücü tarafından belirlenir.

Sözlerime son vermeden önce şunu da ekleyeceğim ki, burada bazı siyasi çevrelerde 'Türklerin Avrupa'da devamının imkansız bulunduğu ve mevcut durumda Avrupa genel barışını tehdit eden Balkanlar meselesinin kesin şekilde halledilmesi gerektiğinin söz konusu olduğu' yönünde söylentilerin dolaştığını öğrendim. Böyle bir görüşün vahamet derecesi zatıalınızca de takdir edilir. Basına henüz yansımamış olan bu görüşün, gerek dış ve gerek iç düşmanlarımız elinde müthiş bir silah haline girmesine izin vermeden yok edilmesi (gerekmektedir). Bunun için hükümet, siyasi partilerimizden aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek kabineye katılıp (hükümetin) konumunu sağlamlaştırmasını ve Avrupa hükümetlerine karşı memleketin esenliğine çalışabileceğini sağlayacak güveni vermelerini talep etmeye gayret gösterip, bu mesele ile cidden meşgul olması gereklidir."¹²³

Asım Bey, Tevfik Paşa'dan aldığı bu yazıyı 15 Ocak 1912 tarihinde Sadarete bildirdi ve Meclis-i Vükela'da komisyonların kurulmasına ilişkin alınan kararın bir an önce uygulamaya konması gerektiğini belirtti.¹²⁴ Bundan sonra çalışmaların hızlandırılarak gönderilmesi planlanan komisyonların üyelerine verilecek ücretlerin belirlendiği anlaşılmaktadır. Yola çıkışları esnasında başkanlara on bin kuruş, diğerlerine beş bin kuruş verilecekti. Ayrıca gidişlerinden dönüşlerine kadar geçecek süre içinde her gün başkan ve yabancı memurlara 300'er, diğerlerine 200'er kuruş ve vilayetlerin halkından refakatlerine alacakları kişilere de her gün için 200'er kuruş ödenmesi kabul edildi.¹²⁵ Bu bağlamda Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in başkanlığında bir komisyonun geniş yetkilerle Kosova, Manastır, Selanik, İşkodra, Yanya ve Edirne vilayetlerine gönderilmesine dair bir Padişah iradesi de hazırlanmıştır. Adil Bey'e iki mülkiye müfettişiyle, maliye, harbiye, jandarma, adliye, nafia, maarif memurlarından ilgili dairelerce seçilecek birer kişi eşlik edecekti. Ayrıca Maliye Nezareti'nde ve Jandarmada çalışan yabancılardan da uygun birer memur Adil Bey'in refakatine verilecekti. Bunun yanında, Adil Bey'e olaylara ve ihtiyaçlara vakıf, vilayetlerdeki yerel halktan uygun görülecek kişileri de gerekirse maiyetine alması için yetki verilmekteydi. Söz konusu komisyonun görev ve yetkileri şu şekilde belirlendi:

¹²³ BOA. MV. Dosya No:226 Gömlük No:99 (Hariciye Nazırı Asım Bey'den Sadarete gönderilen 2 Kanun-ı Sani 1327 [15 Ocak 1912] tarihli çok gizli yazı). Asım Bey, Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan aldığı gizli yazının tercümesini aynen Sadarete aktarmıştır.

¹²⁴ Aynı vesika

¹²⁵ BOA. MV. Dosya No:226 Gömlük No:99 ("Rumeli ve Anadolu Vilayetlerine Gidecek Heyetlere Verilecek Mebaliğ" başlıklı ve 19 Kanun-ı Sani 1327 [1 Şubat 1912] tarihli belge).

1. Rumeli vilayetlerini dolaşıp teftiş ederek halkın şikayet ve isteklerini incelemek.
2. Adı geçen vilayetlerin ıslah ve imar çarelerini ve halkın gerçek ihtiyaçlarını incelemek.
3. İnceleme ve soruşturmalar sonucunda yerinde yapılabilecek hususları hemen uygulamaya koymak.
4. Bu hususlarda her nezaretin Rumeli’de bulunan teşkilat ve memurları üzerinde etki ve yetki sahibi olarak, komisyonun denetim gezileri sırasında askeriye yapacak başvuru ve uyarılara da dikkat ve özen göstermek.
5. Rumeli’de bulunan bütün devlet memurlarından Padişah iradesi ile atanmış olanları, sorumluluğu üzerine alarak gerektiği zaman görevden alma ve alt düzey memurları da azletme yetkisine sahip olmak.¹²⁶

Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey’in başkanlığındaki komisyon 17 Şubat 1912 tarihinde Makedonya ve Arnavutluk gezisine çıkmış, gerginlik ve karışıklığın giderilmesi için çalışmalarda bulunmuştur.¹²⁷ Adil Bey gezide yanına Osmanlı Maliye Nezareti’nde görev yapan İngiliz Robert Graves ve jandarmanın reformunda görevli Fransız Albay Foulon’u almıştı.¹²⁸ Komisyon 19 Mart 1912 tarihinde İşkodra’ya geldi. Graves burada Edith Durham’ı¹²⁹ ziyaret ederek kendisine reform komisyonunun samimi olduğunu ve ellerinden geleni yapacaklarını söyledi. Komisyonun görevden aldığı verimsiz memurlar hakkında detaylar verdi. Buna karşılık Durham komisyonun niyetlerine tamamen inandığını, fakat gelinen noktada çok geç kalındığını belirtti. Yeni bir isyanın engellenmesi için yapılması gerekenleri Graves ile görüştü. Komisyon İşkodra’da kaldığı sürece halkın yazdığı dilekçeleri Fransızca’ya çevirdi. Ancak çağrılmalarına rağmen isyancı Malisor reisleri Hacı Adil

¹²⁶ BOA. MV. Dosya No:226 Gömlek No:99 (Sadaret Dairesi Meclis-i Vükela ve Maruzat Kalemî’ne ait tarihsiz irade-i seniyye metni).

¹²⁷ “Kiamil Pasha and The Young Turks”, **The Times**, 20 Şubat 1912, s.5; Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, İstanbul, 2007, s.172-173. Heyetin Arnavutluk’ta ilgisiz karşılandığı, Yanya ve İşkodra valilerini değiştirdiği, çeşitli yerlerde yol, okul ve hastane inşası için başlılarda bulunduğu, bazı okulları yeniden açtığı ve jandarmanın güçlendirilmesi için çalışmalar yaptığı belirtilmektedir.

¹²⁸ Philip P. Graves, **İngilizler ve Türkler: Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)**, Ankara, 1999, s.113. Graves, heyetin gezisi sırasında Arnavutluk’ta bir eşkıyanın saldırısına uğradığını belirtmektedir.

¹²⁹ Mary Edith Durham (1863-1944) İngiliz gezgin, yazar ve ressam olarak tanınmaktadır. Balkanlar’da yıllarca yaptığı geziler sonucunda Arnavutlarla yakınlaştı ve onların birliği ve bağımsızlığı için çalışmaya başladı. 1909 yılında yayınlanan “High Albania (Yüce Arnavutluk)” isimli kitabıyla ün kazandı. Bilhassa Hıristiyan Arnavutlar tarafından çok sevildi ve sayıldı. 1910-1913 yılları arasındaki anılarını 1914 yılında yayınlanan “The Struggle for Scutari (İşkodra için Mücadele)” isimli kitabında yazmıştır.

Bey ile görüşmeye gelmediler. Komisyon 30 Mart'ta İşkodra'dan ayrıldı.¹³⁰ Adil Bey başkanlığındaki komisyon 29 Mayıs 1912 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.¹³¹

Londra'da faaliyetlerini sürdüren Balkan Komitesi 1912 Nisan ayı başlarında bir manifesto yayınladı. Noel Buxton'ın başkanlığında ve Arthur G. Symonds'un sekreterliğinde Avam Kamarası'nda düzenlenen toplantıda komite Makedonya ve Arnavutluk'ta geniş ve artan ölçekte saldırılar olduğunu vurguladı. Bunları doğrulayıcı kaynak olarak Türkiye'nin bazı bölgelerini ziyaret eden Sir Edward Boyle ile geçen kışın bir bölümünü Arnavutluk'ta geçiren H. W. Nevinston'dan ve Türkiye'de yaşayan Avrupalılardan aldığı raporları gösterdi. Komite yayınladığı bildiri Osmanlı hükümet memurlarının da bizzat bu zulümlerin içinde olduğunu ileri sürdükten sonra, Makedonya ve Arnavutluk'ta geniş özerkliğe dayanan kesin ve hızlı bir idari reform gerçekleştirilmezse, Reval programında önerildiği gibi Türklerin uluslararası kontrol yoluyla zorla baskı altına alınmasının en iyi çözüm olacağını ilan etti.¹³²

Yine 1912 Nisan ayı başlarında Sofya Üniversitesi'nden Dr. L. Miletitch ve Dr. Ivan Georgoff'tan oluşan bir Bulgar heyeti "Makedonya İç Devrim Komitesi" adına İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'le görüşmek üzere Londra'ya gelmişti. Reuters temsilcisine açıklamalarda bulunan heyet üyeleri, Makedonya'daki durumun Abdülhamid döneminden çok daha kötü olduğunu, Jön Türklerin Hıristiyan unsuru sistematik olarak zayıflattığını ileri sürdüler. Bu nedenle Büyük Devletler'in denetiminde reformların uygulamaya konulmasını istediler. 1911 Aralık ayından 1912 Şubat ayına kadar İştip, Kiçevo (Kırçova) ve Üsküp'te Bulgar Hıristiyanların

¹³⁰ M. Edith Durham, **The Struggle for Scutari**, London, 1914, s.137-141. Durham, Malisor liderlerinin gelmesi için Graves ve Fransız Konsolosu'nun kendisinden aracılık yapmasını istediklerini yazmıştır. Durham, bunun üzerine harekete geçerek bir kabile reisi ile görüşmüş ve can güvenlikleri konusunda garanti verilmesi halinde tüm reislerin getirilmesinin bir haftayı bulacağı kendisine söylenmişti. Ancak komisyonun üç gün sonra ayrılması planlandığından ve Adil Bey'in isteksiz davranmasından dolayı bunun gerçekleşmediğini belirtmektedir. Komisyonun ziyaretinin ise tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlandığını, gerginliğin daha da arttığını anlatmaktadır. Malisor liderlerinin son derece uyuşmaz, Türklere düşman ve bağımsızlık için savaş yanlısı bir tutum takındıkları da açıkça görülmektedir (s.141-147).

¹³¹ "The Turkish Reform Commission", **The Times**, 30 Mayıs 1912, s.3.

¹³² "Imperial and Foreign Intelligence", "Manifesto from The Balkan Committee", **The Times**, 6 Nisan 1912, s.3; "Turkish Rule", "Balkan Committee's Manifesto", **The Guardian**, 6 Nisan 1912, s.8.

güya Türkler tarafından katledildiğine ve yaralandığına dair bazı “örnekler” anlattılar.¹³³

Balkan Komitesi'nin 19 Haziran 1912 tarihinde Westminster Palace Otel'de yapılan yıllık toplantısında Profesör K. C. Westlake söz aldı. Westlake, Osmanlı Devleti'nin Avrupa vilayetlerinden gelen son raporlar ışığında, kötü yönetimi iyileştirecek tedbirler hızla alınmadığı takdirde, Büyük Devletler'in Berlin Antlaşması ile belirlenmiş yükümlülükleri uyarınca acilen toplu olarak müdahale etmeleri gerekeceğini vurguladı. İtalya'nın ele geçirdiği Ege adaları hususuna da değinen Westlake, adaların ele geçirilmeden önceki konumlarına çekilmesi için herhangi bir girişimde bulunulduğu takdirde büyük hayal kırıklığı olacağını belirtti ve İngiltere'nin buna engel olması gerektiğini söyledi. Aralarında Sir Edwin Pears¹³⁴, Noel Buxton (milletvekili), Sir Arthur Evans, H. Ponsby (milletvekili) ve G. Gooch'un bulunduğu diğer üyeler de Westlake'in önerisini oybirliğiyle desteklediler.¹³⁵

Diğer taraftan 1912 yılı içinde Makedonya'da yapılan terör eylemlerinden Osmanlı Devleti ve Türklerin sorumlu olmadığı, Bulgar Hükümeti'nin ve komitelerinin olayların arkasında olduğu Belgrat'ta bulunan İngiliz Dışişleri Müsteşarı A. C. Barclay tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e bildirilmişti.¹³⁶ Dolayısıyla İngiltere aslında gerçeklerin farkındaydı. Ancak artık Osmanlı Devleti'nin parçalanarak bütün milletlerin ondan ayrılması ve İngiltere'nin

¹³³ “The State of Macedonia”, **The Guardian**, 4 Nisan 1912, s.4. Gazete yapılan açıklamaları “Bir Bulgar Heyeti'nin İddiaları” alt başlığıyla nakletmiştir.

¹³⁴ Sir Edwin Pears (1835-1919) İngiliz avukat, gazeteci ve yazardı. 1873 yılında İstanbul'a yerleşti. Avukatlık ve gazetecilik mesleğini sürdürdü. Konsolosluk mahkemelerinde çalıştı. İstanbul'daki Avrupa Barosu'nun başkanı oldu. Osmanlı Devleti'nde birçok yeri dolaştı. 9 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. 1919 yılında İstanbul'a yaptığı seyahatin dönüşünde Malta'da geçirdiği bir kaza sonucu öldü.

¹³⁵ “The Balkan Committee and The Young Turks”, **The Times**, 20 Haziran 1912, s.5; “Turkish Rule”, **The Guardian**, 20 Haziran 1912, s.11.

¹³⁶ Ö. Andaç Ugurlu, **İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri: Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası 1900-1920**, İstanbul, 2005, s.163; Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 2009, s.112 (10 Ağustos 1912 tarihli belge). “*Bulgar Hükümeti bunu katliam olarak adlandırdı ve basın Hristiyan halkın eziyet gördüğünü ve Avrupa'nın derhal karışması gerektiğini yazıyor. Bu bomba olayı da Makedonya Komitesi'nin planlarını tamamlamak üzere yaptığı vahşi bir kasaplıktır. Hesaplı bir şekilde ortalığı karıştırıp Türkiye'ye karşı Bulgaristan'ı harekete geçirmek istiyorlar.*”

de buna destek vermesi gerektiği görüşü İngiliz siyasi çevrelerinde hakim olmaya başlamıştı.¹³⁷

5. ARNAVUTLUK (MALİSOR) MESELESİ'NDE İNGİLTERE'NİN POLİTİKASI

Kısa süre içinde Makedonya meselesinin de bir parçası haline gelen bu sorun 1911 Mart ayında Katolik Malisorların¹³⁸ Kuzey Arnavutluk'ta Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmasıyla başladı. İsyanda İtalya'nın parmağı olduğu anlaşılıyordu. Zira ayaklanmaya Karadağ büyük destek veriyordu ve İtalya Kralı da Karadağ Kralı Nikola'nın (Nicholas) kayınpederiydi. İtalya hazırlıklarını sürdürdüğü Trablusgarp işgali öncesinde Osmanlı Devleti'ni yıpratmayı amaçlamaktaydı.¹³⁹ İngiliz kadın yazar Mary Edith Durham, Karadağ Hükümeti'nin desteğiyle baharda Arnavutların isyana hazırlandıklarını tanıdığı genç bir Arnavut'tan 23 Ocak 1911 tarihinde Çetine'den¹⁴⁰ aldığı mektupta öğrenmişti. Arnavut mektubunda Karadağ Hükümeti'nin kendilerine günde 4 kron verdiğini, bazı bakanlarla konuştuğunu, baharda Karadağ Hükümeti'nden silah alıp komiteci olarak Arnavutluk'a gitmeyi umduğunu yazmıştı. Durham, mektuba derhal cevap vererek tüm Arnavutluk beraber silahlanıp ayaklanmadıkça isyanın delilik olacağını vurgulamış ve sabır gösterilmesini istemişti. Buna karşılık kendisine gelen cevapta İşkodra Vilayeti'ndeki tüm Malisorların (Mirditler dahil) Arnavut yemini ettikleri, sadece Karadağ'ın çok miktarda silah sözü vermediği, ayrıca General Riciotti Garibaldi'nin de aynı şekilde yardım sözü verdiği ve İtalya'dan gönüllüler göndereceği belirtildi. Buna kanıt olarak Garibaldi'nin dağıttığı bir broşür gösterildi.¹⁴¹

İşkodra da bulunan birbirini dost sayan devletler konsolosları adına İngiltere ve İtalya konsolosları, 2 Nisan 1911 akşamı İşkodra Valisi'nin huzuruna gelerek konsoloslukların, yabancı kurumların ve tüm mahallelerin korunması hususunda

¹³⁷ Uğurlu, **a.g.e.**, s.164-165, Ulubelen, **a.g.e.**, s.113 (3 Eylül 1912 tarihli belge). Burada İstanbul'daki İngiliz müsteşar Marling'in Dışişleri Bakanı Edward Grey'e söyledikleri dikkat çekmektedir: *"Şimdiki durum yalnız Balkanları ve Avrupa'yı değil Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır. Türkiye'de yapacağımız propaganda İttihat ve Terakki'nin Türkiye'yi uçuruma sürüklediği ve kesin olarak ortadan kalkması gerektiği yolunda olacaktır."*

¹³⁸ Arnavutça'da Malisor "Dağlı" anlamına gelmektedir.

¹³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, 1991, C.II., K.I, s.35.

¹⁴⁰ Karadağ'ın başkentidir.

¹⁴¹ M. Edith Durham, **a.g.e.**, s.18-19.

gösterilen gayrete teşekkür ettiler. Ancak mevcut olayların zorlamasıyla Müslümanların silahlanmasından dolayı Hıristiyan halkın korku ve telaşa kapıldıklarını belirterek, gelmesi beklenen askerlerden bir kısmının İşkodra'da alıkonmasını ve kocabaşılar (muhtarlar) kefaletiyle Hıristiyanlara da silah dağıtılmasını talep ettiler. Ayrıca askeri hareket esnasında isyana katılmayan köylülere karşı merhamet ve şefkat gösterilmesini, ev yakma ve yıkma gibi olaylara izin verilmemesini istediler. Bu hususlar hakkında konsoloslar bir de resmi nota verdiler. Bunun üzerine Vali, korunan bireyler olan Müslümanların silahlandırılmasının kanun hükmünce yapıldığını, Hıristiyanların silahlandırılmasına izin vermenin yasal olmadığını, bütün halkın can ve mal güvenliğini sağlamanın hükümetin görevi olduğunu söyledi. Vali ayrıca özellikle Müslüman halkta kentli Hıristiyanlara karşı hiçbir düşmanlık hissi mevcut olmadığından, bu konuda kesinlikle endişeye yer olmadığını, isyana katılmayan köy halkına karşı saldırılara elbette izin verilmeyeceğini uygun bir dille konsoloslara anlattı. İşkodra Valisi ertesi gün Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek gelişmeleri bildirdi.¹⁴²

Dahiliye Nezareti İşkodra Valisi'nin telgrafının bir suretini Hariciye Nezareti'ne 4 Nisan 1911'de gönderdi.¹⁴³ Notadan kısa süre içinde Sadaretin de haberi oldu. Sadarettten Harbiye Nezareti'ne gönderilen gizli yazıda, ev yakılması ve dövülme gibi olaylara kesinlikle izin verilmemesi için bölge komutanlığına gereken talimatların süratle verilmesi istendi. Sadaret, Dahiliye Nezareti'ni de benzer bir gizli yazıyla bilgilendirdi ve bu tür olayların önlenmesi için vilayete de hızla gerekli emirlerin verilmesini talep etti.¹⁴⁴

Bundan sonra sayıları on bini bulan Mirdit isyancıları Tuz kentini yeniden ele geçirdiler. Sınırı geçerek Osmanlı topraklarına giren on bin isyancının yarısı Karadağlıydı. İsyancıların silah ve cephaneleri de Karadağ devleti tarafından verilmişti.¹⁴⁵

¹⁴² **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:16** (İşkodra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Mart 1327 [3 Nisan 1911] tarihli telgrafın sureti).

¹⁴³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:16** (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne yolladığı 22 Mart 1327 [4 Nisan 1911] tarihli yazı).

¹⁴⁴ **A. MKT. MHM. Dosya No:735 Gömlek No:8** (Sadarettten Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne gönderilen 24 Mart 1327 [6 Nisan 1911] tarihli gizli yazıların metni).

¹⁴⁵ "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 13 Nisan 1911 s.8.

Nisan ayında Arnavutluk isyanına değinen İngiliz Daily Graphic Gazetesi, Karadağ Kralı Nikola'nın Arnavutlar adına Büyük Devletler'e başvurmasını doğru bulmamaktadır. Arnavutların isyanını da tamamen haksız gören gazete, Osmanlı Hükümeti'nin yanında bir tutum sergilemektedir.¹⁴⁶ Bununla beraber Pall Mall Gazetesi özellikle isyanın bastırılması için adı geçen Cavid ve Şevket Turgut Paşalar'ın Arnavut isyancılara karşı geçmişte (1909 ve 1910 isyanlarında) acımasız davrandıklarını ileri sürmektedir. Yine de imparatorluktaki tüm ırklar içinde tüm yanlışlarına rağmen sadece Türklerin askeri yetenekleri ve düzen anlayışlarıyla devleti yönetebileceğini belirtmektedir. Gazete zafer kazanmış Jön Türkler'in aşırı zorlu ve patavatsız Osmanlılaştırmaya direnen vatandaşlarına karşı büyük ihtimalle daha saygılı ve ılımlı olacağını da ifade etmektedir.¹⁴⁷

Çetine Sefareti'nden Nisan ayı içinde gelen haberlere göre Büyük Devletler Karadağ'ın başvurusuna verecekleri cevabı belirleyip, Karadağ Hükümeti'ne bildirmek üzere sefirlerini görevlendirmişlerdi. Büyük Devletler, Karadağ'dan Arnavutların isyanı esnasında tamamen tarafsızlığını korumasını ve her ne şekilde olursa olsun meseleye dahil olmamasını istemiş, aksi takdirde bundan doğacak kargaşadan sorumlu tutulacağını bildirmişti. Bunun üzerine Karadağ Kralı ve Hükümeti isyancılara her türlü yardımın engellenmesi için ellerinden geleni yaptıklarını beyan etmişlerdi. Büyük Devletler'in bu tebligatı Çetine'de üzücü bir etki yaratmakla beraber durumu daha çok belirlemeye yardım edecekti.¹⁴⁸ Yine aynı ay içinde Çetine Sefiri'nin bildirdiğine göre, Büyük Devletler'in sefirleri Karadağ Kralı'na akıllıca hareket etmesi yolunda tavsiyelerini tekrar etmişler ve Bulgaristan ile Sırbistan'da Osmanlı Devleti'ne destek veren sözlerini Karadağ Kralı'na iletmişlerdi.¹⁴⁹ Bununla birlikte Karadağ Kralı Nikola isyancılara destek vermeye

¹⁴⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:23** (6 Nisan 1911 tarihli The Daily Graphic Gazetesi'nin haberi). Gazete Arnavutların geçmişte Abdülhamid'e bağlılıklarını ve serbestliklerini vurgulayarak onların yeni Anayasal rejim altında haksız bir tutum içinde olduklarını yazmaktadır.

¹⁴⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:65** (Pall Mall Gazetesi'nin 12 Nisan 1911 tarihli haberi).

¹⁴⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:142 Gömlek No:49** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 28 Mart 1327 [10 Nisan 1911] tarihli acele yazı). Sefaret ayrıca asayişin yerleşmesi için sınırın korunmasına özen gösterilmesi gerekeceğini belirtmişti.

¹⁴⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:143 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 2 Nisan 1327 [15 Nisan 1911] tarihli acele yazı).

devam etti ve 22 Mayıs 1911 tarihinde Çetine'deki Büyük Devletler temsilcilerine bir nota vererek Osmanlı Devleti ile savaşa hazır olduğunu ilan etti.¹⁵⁰

Bazı kaynaklarda ayaklanmayı İngiltere'nin de teşvik ettiği ve desteklediği ileri sürülmektedir.¹⁵¹ Nitekim İngiliz Edith Durham Mayıs ayı başlarında Çetine'deydi. Burada İşkodra ve diğer yerlerden kaçan milliyetçi Arnavutlarla bir araya gelerek Arnavutluk'un özerkliğini başarmak ve Avrupa'nın da bunu tanınmasını sağlamak için görüşmeler ve planlar yaptılar.¹⁵² 24 Mayıs 1911'de Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı Karadağ'ı destekleyen bir bildiri yayınlanması¹⁵³ gerginliği artırmış ve meseleye yeni bir boyut getirmişti. 24 Mayıs'ta¹⁵⁴ Londra Osmanlı Sefiri Tevfik Paşa, İngiltere Dışişleri Müsteşarı ile konuyu görüştü. Müsteşar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Rus bildirisini ile ilgili resmen bilgi verilmediğini, basında çıkan yayınları gerçekdışı olarak gördüğünü ve Karadağ'ın Büyük Devletler'e başvurusunun henüz belli olmadığını söyledi. Tevfik Paşa ise Rus bildirisinin doğru olması halinde bunun öncelikle Arnavutluk isyanını teşvik edeceğini, sonra da Üçlü İtilaf'ı oluşturan devletler hakkında duyulan dostluğu bozacağını belirtti. Ancak ertesi gün İngiliz müsteşar, Karadağ Hükümeti'nin Büyük Devletler'e başvurduğunu, bunun üzerine (İngiltere'nin) Çetine Büyükelçiliği aracılığıyla Karadağ işlerinin Orta Avrupa devletlerini ilgilendirdiğinin ve İngiltere'nin alakası olmadığını Karadağ Hükümeti'ne bildirildiğini açıkladı. Ayrıca Rus Hükümeti'nin girişiminin ani olup, görüşme gerçekleşmediğini belirtti.¹⁵⁵

25 Mayıs'ta Londra gazeteleri Rus bildirisinin Berlin'de yarattığı kötü etkiyi gösteren telgraflar yayınlamışlar, fakat bu konuda sert düşünce belirtmekten kaçınmışlardı. Ertesi gün (26 Mayıs) İngiliz basımında İngiltere'nin Rusya'ya katılıp, destek verdiği haberlerinin asılsız olduğu, Bab-ı Ali'ye böyle bir tebligatta bulunulmadığı haberi yayınlandı. Aynı gün İngiltere Dışişleri Müsteşarı, Osmanlı

¹⁵⁰ Bilgin Çelik, **II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2003, s.272.

¹⁵¹ Hans Rohde, **Asya İçin Mücadele I. Kitap Şark Meselesi**, İstanbul, 1932, s.54-55. Rohde ve Bayur'un belirttiği gibi ayaklanmaya Hıristiyan Mirditler de katılmıştır. Ayaklanma Haziran'da Arnavutluk'a gönderilen Şevket Turgut Paşa tarafından Müslüman Arnavutların yardımıyla önemli ölçüde bastırılmıştı.

¹⁵² Durham, **a.g.e.**, s.23. Hıristiyan Arnavut kabileleri (Malisor ve Mirditler) Durham'a büyük saygı gösteriyordu. Kendisine "Dağlıların Kraliçesi" unvanını bile vermişlerdi, bk. **A.e.**, s.37.

¹⁵³ Rusya'nın Karadağ hakkındaki bu tebligatının ayrıntıları için bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:20.**

¹⁵⁴ Belgede yanlışlıkla 2 Mayıs tarihi verilmektedir.

¹⁵⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:20.**

Büyükelçisi'ne Karadağ'ın başvurusu ve Rus tebligatı meseleleriyle ilgili bir açıklama yapmıştır. Müsteşarın söylediğine göre, İngiltere'nin Karadağ'a cevabı bu işin Osmanlı Devleti ile Karadağ'a ait ve İngiltere'yi ilgilendiren tek yönünün genel barışın devamı olduğu, barışın da ancak Karadağ'ın tam tarafsızlığı sayesinde sağlanabileceği şeklindeydi. Müsteşar Rus bildirisini ile ilgili olarak da Osmanlı sefirine şunları söylemiştir:

“Rusya sefiri bu sabah bana gelerek İstanbul'daki bildiri hakkında bilgi verdi. İngiltere'nin bu meselede diğer devletler gibi alakadar olmadığını, bu işe karışmayacağını ve şu durumda Rusya'nın girişimini onaylamayacağını, bu hususta yapabileceği bir girişim varsa o da genel barışın korunması için Karadağ Hükümeti'ne tamamıyla tarafsız kalmasını tavsiye etmek olduğunu söyledim.” İngiltere Dışişleri Müsteşarı Almanya'nın daha kesin bir cevap vermesinin Avusturya'nın müttefiki olmasından ileri geldiğini, bildirisinin ilk defa Petersburg'dan açığa çıkmasına hayret ettiğini ve Osmanlı Hükümeti'nin haklı cevabı üzerine işin yoluna gireceği ümidinde olduğunu da belirtmiştir.¹⁵⁶

1911 Haziran başında Arnavutluk'ta bağımsızlıklarını ilan eden Katolik Mirditlerle Osmanlı askerleri arasında çatışmalar meydana geldi.¹⁵⁷ A.B.D.'nin Boston kentinde bir toplantı yapan Arnavutlar, Karadağ Kralı Nikola'ya mültecilere karşı insaniyetinden ötürü, İngiliz ve Avrupa basınına ise dünyaya isyanın gerçeklerini duyurduğu için teşekkür etti. Ayrıca isyanda zarar görenler için kurulmuş bir yardım fonuna 3000 dolar bağışladılar.¹⁵⁸ Bir İngiliz kadının da

¹⁵⁶ Aynı vesika.

¹⁵⁷ Mirditlerin isyan ederek Arnavutluk'ta bağımsızlık ilan etmeleriyle başlayan olaylar 6 Haziran 1911 tarihli İngiliz basınında yer bulmuştur, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:29**. Bazı İngiliz gazeteleri Türk askerlerini barbarlık ve vahşet yapmakla suçlayan, taraflı ve asılsız sadece İngiliz kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtmayı amaçlayan yayınlar yapmıştır. Örneğin Morning Post Gazetesi, güya “Arnavutluk'ta bulunan bir İngiliz yolcunun” 1 Haziran tarihinde bildirdiğine dayanarak Türk askerlerinin evleri yaktığını, masum insanları öldürdüğünü, bir kiliseyi yağmalayıp, kirlettiğini ileri sürmüştü, eğer Avrupa'nın yardımı gelmezse Karadağ'da Podgoriçe (Podgoritza) civarına kaçan binlerce mültecinin açlıktan öleceğini yazmıştır. Aynı gazete isyancı Arnavutların Osmanlı Hükümeti'nden taleplerini de makul ve kabul edilebilir bulmuştur. Buna karşın “Balkan Komitesi'nin idolü olan genç Türkiye'nin” bölgeye Kürtleri göndererek Hıristiyan köylerini ve kiliselerini yaktığını ileri sürmüştür. Gazete sadece Balkan Komitesi'ni Türkiye'ye karşı hoşgörülü davranmakla suçlamamış, İngiltere'nin de Karadağlıların Osmanlı Hükümeti'ne müdahale çağrılarını kayıtsız kaldığını belirtmiştir. Sir Edward Grey'e hemen konuşması için çağrıda bulunmuş, aksi takdirde İngiliz prestijinin yok olacağını vurgulamıştır. Morning Post Gazetesi'nin Türk karşıtı ve taraflı bu yayınına karşın aynı gün yayınlanan Daily Mail Gazetesi hem Makedonya meselesine hem de Arnavutluk isyanına son derece gerçekçi ve doğru bir şekilde yaklaşmıştır.

¹⁵⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:29**. 6 Haziran 1911 tarihli The Times Gazetesi Boston'dan dün aldığı bir telgrafa dayanarak bu toplantının önceki gün yapıldığını bildirmiştir.

Trepçe'ye giderek buradaki eşkıyaya 1000 Napolyon altını dağıttığı haberi alındı.¹⁵⁹ Arnavut asıllı İtalyan bir avukat olan Tocci'nin¹⁶⁰ başkanlığında Mirditler geçici bir hükümet kurdular ve bir beyanname yayınlayarak “Müslüman ve Hıristiyan bütün Arnavutları Osmanlı boyunduruğundan kurtularak müstakil bir Arnavut hükümeti kurmak için” isyana davet ettiler.¹⁶¹

İngiliz basınında çıkan, bölgedeki Türk askerlerini kıyım ve zulüm yapmakla suçlayan haberlerin asılsız ve aşırı mübalağalı olduğu Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 8 Haziran 1911 tarihli gizli ve acele belgede açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yalan haberlerin kaynağı ve sorumlusu olarak geçmişten beri Osmanlılar aleyhine yayın yapmakla ünlenmiş ve o sırada Çetine'de bulunan Times gazetesi muhabiri Bay Bouchier¹⁶² gösterilmekte, ayrıca Karadağ Kralı'nın da parmağı olduğu belirtilmektedir. Bu gibi yayınların hemen tekzip edilmesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı askerlerine silahla karşı koymak amacıyla isyancılar tarafından kullanılan bazı ibadethaneler ve meskenlere zorunlu olarak saldırıldığı, bunun sadece nefsi müdafaa için yapılan bir savunma hareketi olduğu vurgulanarak, durumun uygun ve inandırıcı bir şekilde ilan edilmesi sefaretlerden istenmiştir. Bundan başka en küçük bir olayın bile aşırı abartılarak yansıtıldığı ifade edilerek

¹⁵⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:146 Gömlek No:1** (30 Mayıs 1327 [12 Haziran 1911] tarihli belge). 19 Haziran 1911 tarihli bir başka belgede Podgoriçe Şehbender Vekaleti yine bir İngiliz kadının her bir eşkıyaya beşer florin dağıttığını belirtmektedir, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:146 Gömlek No:32** (4.madde). Bu kadının ismi burada verilmemesine rağmen Mary Edith Durham olmalıdır, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:2 ve BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:32**. Durham kendi kitabında o tarihlerde Trepçe'de (Triepshi) bulunduğunu belirtmekte ve başından geçenleri anlatmaktadır. Durham isyancılarla sık sık bir araya gelmiştir. Charles Crane isimli kendisini ziyaret eden Chicago'lu bir İngiliz'den 80 sterlin aldığını, aynı kişinin kendisi için Podgoriçe Bankası'na 10.000 kron yatırdığını ve daha sonraları da yardım yapmaya devam ettiğini belirtmektedir. Durham, İsmail Kemal Bey'in bu parayı ihtilal amaçları için kullanılmasını kendisinden istemesine rağmen paranın ihtiyaç sahibi insanlar (özellikle mülteci kadın ve çocuklar) için harcandığını yazmaktadır. Bk. Durham, **a.g.e.**, s.43-54, 119.

¹⁶⁰ Terenc Tocci Arnavut asıllı bir İtalyan'dı. Osmanlı belgelerinde ismi “Toki” şeklinde yazılmaktadır.

¹⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:39**.

¹⁶² James David Bouchier (1850-1920) İrlandalı gazeteci ve politik danışman. Özellikle Times gazetesinin Balkan muhabiri olarak çalıştı. Hayatı boyunca Bulgar taraftarı olarak tanındı ve Bulgarlar tarafından da kendisi çok sevildi. Mezarı Sofya'dadır. Yakın arkadaşı ve yine Balkan Savaşı'nda Times gazetesinin Bulgar kuvvetleri yanındaki savaş muhabiri olan Yarbay Reginald Rankin tarafından “Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'nu yıkan serbest diplomat” olarak tanımlanmaktadır. Bk. Reginald Rankin, **The Inner History of The Balkan War**, London, 1914, s.1. Rankin kitabını Bouchier'a adamıştır. Kitabın en başında Bouchier'in Bulgar köylü kıyafetiyle bir fotoğrafı yer almaktadır. Jön Türklerin Hıristiyan milletlere karşı Osmanlılaştırma siyaseti ve sözde eziyetleri nedeniyle Bouchier'in 1910 yılı sonunda harekete geçmeye karar verdiği belirtilmektedir (s.11). Fotoğrafın altına “Reginald Rankin'e Eton ve Sofya hatırasına” şeklinde James Bouchier'in el yazısı ve imzası konulmuştur. Kitabın “James David Bouchier” başlıklı birinci bölümü ise sadece onun üzerine yazılmıştır. Rankin'in kitabının tamamında Türk ve Müslüman karşıtlığı görülmekte ve Jön Türklere yönelik suçlamalara yer verilmektedir.

mevcut gayret ve tedbirlerin Kolordu Komutanları tarafından bir kat daha artırılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁶³

Yine bu bağlamda Arnavutluk'ta yapılmakta olan askeri hareketi izlemesine izin verilen Times gazetesinin muhabiri Bay James'in¹⁶⁴ İşkodra'ya doğrudan doğruya gitmesi planlanmaktaydı. Bu nedenle İşkodra'ya ulaştığında iyi karşılanması ve kendisine kolaylık gösterilmesi için, Kuva-yı Mürettebe Başkumandanlığı'na telgrafla gerekli emrin verilmesi Harbiye Nezareti'nden istendi.¹⁶⁵

İşkodra Vilayeti'nin durumu hakkında Londra gazeteleriyle Batı basımında görülen kötü niyetli yayınların tezkibine ilişkin olarak Hariciye Nezareti tarafından sefaretlere genelge mahiyetinde bir telgraf çekildi. Çetine Sefiri Sadreddin Bey bu telgrafa cevaben Hariciye Nezareti'ne 10 Haziran 1911 tarihli bir yazı göndererek gelişmeleri aktardı. Malisorların isyanı nedeniyle Çetine'ye birçok gazete muhabiri gelmişti. Bay Bouchier da sonradan kente ulaşmıştı. Kendisi ve diğer arkadaşları çok iyi karşılanmış ve kabul edilmişlerdi:

“Güya insaniyet adına asilerin yaralılarına bakılıyormuş fikrini Avrupa kamuoyuna telkin ve Karadağlılar lehine kamuoyunu değiştirmek için Bay Bouchier, Prenses Danilo'nun refakatinde Podgoriçe'deki hastaneyi ziyaret etmiş ve sarayda yemeğe davet olunmuştur. Sonra diğer gazeteciler de yeniden kurulan İstihbarat Kalemi memurlarıyla beraber bilhassa

¹⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:39** (Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 26 Mayıs 1327 [8 Haziran 1911] tarihli acele ve gizli yazı). Bu belgenin önemli bölümü şöyledir: *“İngiliz basınının son günlerde Malisorların isyanını yatıştırmak için gerçekleştirilen askeri hareketin pek vahim bir surette yapıldığı, askeri hareket esnasında kiliseler, köyler yakıldığı ve kadınlarla çocukların bile katledildiği şeklinde kötü yayınlarda buldukları Londra Sefareti'nden gelen telgrafta bildirilmiştir. İngiliz basınına bu şekilde heyecan yaratan ihbarlarda bulunan, öteden beri Osmanlılar aleyhinde yayımlar yapmakla ünlenen ve şu anda Çetine'de bulunan Times gazetesi muhabiri Bay Bouchier'in bu gibi kötü ihbarları, muhtemelen Avrupa halkının düşüncesini zehirleyecek bir mahiyettedir. Geçenlerde 'Leş' olayı hakkında gayet kötümser bir şekilde çıkan yayımlarla Mirditlerin bağımsızlık ilan etmeleri gibi henüz merkezi hükümet tarafından haber alınmayan bu olayın Çetine'den sızması ve hemen Avrupa basınına yansması, Karadağ Hükümeti'nin bile bu hususta parmağı olduğunu göstermektedir. Bu gibi yayınların hemen tezkibi sefaretlere iletilmiştir. Osmanlı askerine silahla karşı koyma amacıyla asiler tarafından kullanılan bazı ibadethaneler ve meskenlere zorunlu olarak saldırıldığı, bunun sadece nefsi müdafaa için yapılmış bir savunma hareketinden ibaret olduğunun sefaretler tarafından uygun ve ikna edici şekilde yayınlanması bildirilmiştir. Osmanlı Hükümeti aleyhinde bu gibi karamsar yayınlarda bulunan ve bu sayede halkın düşüncesini aleyhimize çevirerek yararlanma arzusuna düşen bazı kötü insanların yalan yayınlarının etkisini yok edecek çarelere mümkün surette başlanmaktadır. Kolordu kumandanlarımızın doğruluğu herkesçe kabul edilmiş ihtiyatlı hareketleri ve hakim tedbirleri ile bu gibi yalanlara izin vermeyecekleri malum ise de, en küçük bir olayın bile pek abartılı bir şekilde yayınlanmasından dolayı, mevcut çaba ve tedbirlerin bir kat daha artırılması hususunda sorunlu olanlara gereken emirlerin verilmesi istenmektedir”.*

¹⁶⁴ James David Bouchier kastedilmektedir.

¹⁶⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:49** (Harbiye Nezareti'ne gönderilen 28 Mayıs 1327 [10 Haziran 1911] tarihli Kalem-i Mahsus Müdürü'nün yazısı).

anılan hastaneyi ziyaret etmişlerdir. Karadağlıların bu düşüncelerini bildiğim için muhabirlerin çoğuyla görüştim. Durumun uygun olan taraflarını anlattım. Doğru haberler aldıkça bildirdim ve kendilerini gidip Şevket Turgut Paşa ile görüşmeleri için teşvik ettim. Bunlardan bazıları bu seyahati gerçekleştirdiler ve aynen görüp bizzat yaptıkları araştırmalarla mensup oldukları gazetelere doğruyu yazdılar. Fakat Leş 'de ve Serez 'de olan malum olay birdenbire burada bir heyecan meydana getirdi. Bu isyanın geniş bir ölçekte olduğu zannı oluştu. Bunun üzerine kumandan paşa hazretlerinden ayrıntıları talep ettim. Gelen bilgileri bunlara bildirdim. Bu sırada yine yanlış haberler aldıklarını ve mesela Mirdityahlılara otuz bin tüfek ulaştığı, Leş kasabasıyla Şengin limanını zaptettikleri haberlerinin insanlar arasında dolaştığını işitince, hem sefirlere ve hem de muhabirlere gerçek durumu etraflıca anlattım. Yayılmış yalan haberler aleyhine o derecelerde şikayetlerde bulundum ki, Kral bizzat bunu işittiğinden özür bulmak için muhabirlerin sokaklarda boş gezindiklerini, oradan buradan topladıkları asılsız haberleri gazetelerine gönderdiklerini ve bunun için kendilerine doğru haberler vermek gerekeceğinden bahsetti. Bu suretle kabahatin kendilerinde olmadığını anlatmak istedi. Yaptığım şikayetlerin etkili olduğunu da bu şekilde anladım. Sözün kısası burada mevcut gazetecilerin hakkımızda doğruyu söylemelerine özen göstermekten bir an geri durmadığımı arz ederim. ”¹⁶⁶

Diğer taraftan Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği de harekete geçerek yayınladığı bir deklarasyonla gerçekleri İngiliz kamuoyuna duyurmaya çalıştı. Arnavutluk'taki Malisor isyanını bastırmakla görevli Türk askerlerinin zulüm ve aşırı hareketlerde bulunduğu şeklinde basında son zamanlarda çıkan haberlerin büyük şaşkınlıkla karşılandığı ifade edildi. Bu haberlerin dolaylı ve taraflı kaynaklardan çıktığı, Osmanlı Hükümeti ne zaman bir iç sorunla karşılaşırsa Avrupa'da yayılarak kamuoyu üzerinde olumsuz bir hava yarattığı vurgulandı. İngilizce yayınlanan bu deklarasyonun geri kalanında şu açıklama yapılmaktaydı:

“Malisor isyanı, zaten bilindiği üzere, iddia edildiği gibi Bab-ı Ali tarafından zorla uygulanan bir ‘Osmanlılaştırma’ sisteminin sonucu değildir. Bu daha çok şimdiye kadar her çeşit imtiyaz ve muafiyetten yararlanmış İmparatorluk nüfusunun bir bölümünün, tüm Osmanlı unsurlarına uygulanan tedbirlere karşı (örneğin hiçbir istisna olmaksızın askerlik hizmeti ve kamu yükümlülüklerinin eşit olarak uygulanması) düşmanlığından kaynaklanmaktadır.

Türk Hükümeti, şüphesiz her ülkenin yapacağı gibi böyle bir isyanı bastırmakta haklıdır ve General Şevket Turgut Paşa'yı ayaklanmanın bastırılması ile görevlendirmiştir. Askeri

¹⁶⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:50 (Çetine Sefiri tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1911 tarihli yazı).

operasyonlara başlamadan önce Başkomutan bir ilan yayınlayarak sınır ötesine sığınmış isyancıları belirli bir mühlet içinde teslim olmaya çağırıldı. İsyancıların üzerine mühlet dolmadan önce ateş açma emri verildiği şeklindeki ifadeler tamamen gerçekdir. İsyancıların kendisi askerlerin geçici hareketsizliğinden yararlanarak ateş açmış ve çatışmaların başlamasını provoke etmişlerdir.

Şerefli ve sadık bir asker olduğu zaten bilinen Başkomutan, emrindeki askerlere harekatta gereksiz olan tüm aşırılıklardan kaçınmaları için durmadan kesin emirler verdi. Eğer bazı binalar ve zaman zaman kiliseler isyancılara karşı hareket eden Osmanlı askerlerinin hedefi olduysa, bunun nedeni asilerin bu binalara ve kiliselere yerleşmeleri ve buraları kale gibi kullanarak askerlere ateş açmalarıdır. Nitekim askerler böyle bir provokasyon karşısında pasif konumda kalamazlardı. Arnavutluk'taki askeri operasyonlar hakkında abartma ve dolaylı kaynaklardan buraya ulaşan haberlerin taraflı niteliği şu örnekte ilginç bir yansıma bulunmaktadır. Bir süre önce Çetine'den gelen telgraflar Leş'in aynı zamanda bağımsızlıklarını ilan eden Mirditler tarafından ele geçirildiğini duyurdu. Bab-ı Ali tarafından ikinci derecede önemli sayılan bu olayın hikayesi şöyledir: Sadece üçte biri silahlı olan yaklaşık 300 veya 400 Mirdit, Leş'te bulunan ve devlete ait olan bir silah fabrikasını ele geçirmeye kalkıştılar. Düzenli birlikler ve isyancılar arasında karşılıklı açılan pek çok ateşten sonra asiler arkalarında birçok ölü ve yaralı bırakarak geri çekildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sakinleri için tam eşitlik sağlama görevinde çok titiz olan hükümet Malisor ayaklanmasını bastırma işine devam etmektedir. Harbiye Nezareti'nin aldığı son haberlere göre durum daha güven vericidir. Osmanlı askerlerinin zayıfatı 170'i yaralı olmak üzere yaklaşık 300'dür. Hükümet ve Harbiye Nezareti, düşmanca davranmayan bölge sakinlerine karşı taşkınlık ve şiddetten kaçınmaları ve dinsel törenlerin yapılmasına tahsis edilmiş özel ya da kamusal tüm binalara saygı göstermeleri için askerlere yeniden katı emirler verdi.”¹⁶⁷

Bu sırada Çetine'de bulunan İsmail Kemal'in girişimiyle Gerçe'de toplanan Malisor delegeleri Osmanlı Hükümeti'nden istedikleri 12 talebi ilan etmişlerdi. Osmanlı Devleti içinde geniş bir özgürlük ve özerklik içeren talepler destek amaçlı olarak 12 Haziran 1911 tarihinde İngiliz Dışişleri'ne de gönderilmişti. Talepleri olumlu karşılayan İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, bunların yerine getirilmesi için Büyük Devletleri Bab-ı Ali'ye çağrıda bulunmaya davet etmişti. Ancak Grey'in bu önerisi Almanya tarafından Osmanlı Devleti'nin içişlerine

¹⁶⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:46. Londra Sefareti bu İngilizce deklarasyonun metnini Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya 10 Haziran 1911 tarihinde göndermiştir. Aşağıda Mary Edith Durham'ın tepkisi ve karşı mektubunda görüleceği üzere, Sefaretin bu deklarasyonunun 10 Haziran 1911 tarihli Times gazetesinde yayınlandığı anlaşılmaktadır.

müdahale olur gerekçesiyle reddedildi. Gelişmelerden kaygı duyan Osmanlı Hükümeti, Padişah V. Mehmed Reşad ve Sadrazam (İbrahim) Hakkı Paşa'nın¹⁶⁸ da içinde bulunduğu bir heyeti 1911 Haziran ayı ortalarında Arnavutluk ve Kosova'ya göndererek genel af ilan etti.¹⁶⁹ Padişah Arnavutluk gezisinden 26 Haziran 1911 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.¹⁷⁰

İşkodra Kuva-yı Mürettebe (Düzenli Kuvvetler) Kumandanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne bildirdiğine göre, isyancıların ölü ve yaralılarını beraberlerinde götürmekte gösterdikleri gayrete rağmen, Karadağlıların fiilen çarpışmalara katıldıkları terk edilen cesetlerin çoğunun üzerindeki kaputlardan, milli kıyafetlerden, "Nikola" yazılı cephanes torbaları ve paketlerden anlaşılmaktaydı. Bu da isyana katılan Karadağlıların Malisorlar kadar ve belki daha çok olduklarını göstermekteydi. Ayrıca Karadağlıların isyancılara yardım ettiği, asilerin elinde bulunan Karadağ tüfekleriyle cephanelerinin bolca bulunmasından, bıraktıkları ekmeklerin Podgoriçe'de pişirilen ekmeklerden olmasından belliydi. İsyancılar Karadağ hastanelerinde tedavi edilmekte, beslenmekte ve silahlandırılmaktaydı.¹⁷¹

Osmanlı Sefareti'nin yukarıda bahsedilen deklarasyonuna tepki olarak Mary Edith Durham tarafından 21 Haziran 1911 tarihli bir mektup Karadağ'ın Podgoriçe şehrinde Times gazetesi editörüne gönderildi. Durham, 10 Haziran 1911 tarihli Times gazetesinde yayınlanan Osmanlı Sefareti'nin "*Eğer bazı binalar ve zaman zaman kiliseler isyancılara karşı hareket eden Osmanlı askerlerinin hedefi olduysa, bunun nedeni asilerin bu binalara ve kiliselere yerleşmeleri ve buraları kale gibi kullanarak askerlere ateş açmalarıdır. Nitekim askerler böyle bir provokasyon karşısında pasif konumda kalamazlardı.*" demecini az önce hayretle okuduğunu belirterek mektubuna başlamaktaydı. Kendi karşılaştığı durumlara göre bu ifadenin tamamen yanlış olduğunu ileri sürdü. Yangınların sistematik olarak isyancılar tarafından boşaltılan bölgelerde uygulandığını, çarpışmalar sona erdikten bir veya birkaç gün sonra meydana geldiğini ve Osmanlı askerlerinin gerçekleştirdiğini iddia etti. Durham kendince bazı örnekler de vermiştir. Anlattıklarına göre, Osmanlı askerleri isyancıları cezalandırmak amacıyla çatışma olmadığı veya daha önce sona erdiği halde

¹⁶⁸ İbrahim Hakkı Paşa'nın (1863-1918) ismi belgelerde ve kaynaklarda çoğunlukla sadece Hakkı Paşa olarak geçtiğinden bu çalışmada da bundan sonra sadece Hakkı Paşa ismi kullanılacaktır.

¹⁶⁹ Sönmez, **a.g.e.**, s.184-185; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.40; Çelik, **a.g.e.**, s.273-274, 278-282.

¹⁷⁰ "Return of the Sultan", **The Times**, 27 Haziran 1911, s.5.

¹⁷¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:145 Gömlek No:50** (Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Haziran 1327 [19 Haziran 1911] tarihli acele yazı).

isyancıların boş evlerini ateşe vermekteydi. Durham 6 Haziran'da bir grup yabancı gazetecinin, İstanbul'daki Yabancı Basın Kurumu Başkanı Baron Sint-Yoost de Kruyff'un refakatinde Podgoriçe'yi ziyaret ettiğinden de bahsetmektedir. Durham bu gazetecilerin de "yanan evlerin dumanını gördüklerini", "silah sesi işitmediklerini" ve "büyük öfke ifade eden bir karar aldıklarını" belirtmekteydi. Durham gezintileri esnasında ayrıca kendisine gelen isyancılarla da konuşmuştu. İsyancılar Türklerin evlerini yaktıklarını Durham'a söylemişlerdi. Durham mektubunda Secolo gazetesi muhabiri Signor Zoli ile görüşmesini de aktarmaktadır. Zoli isyan bölgesinde bir hafta geçirmişti. Boş olan iki kilisenin top ateşiyle bombardıman edildiğine, yine boş olan pek çok evin yakılmasına tanık olduğunu Durham'a söylemişti. Zoli ayrıca Şevket Turgut Paşa ile bir görüşme yaptığını, Paşa'nın kendisine açıkça Arnavutlara yedi nesil unutamayacakları bir ders verilmesi için yakma ve yıkma olaylarının kendi emirleri ile gerçekleştirildiğini söylediğini belirtmişti. Durham son olarak Pulati kabileleri ve Vraka'daki Sırp köylülerinin isyana katılmadıkları ve sessiz kaldıkları halde, ihtiyaçları olan mısırı satın almak için şehre girmelerinin yasaklandığını ve açlıktan ölmeye mahkum edildiklerini ileri sürmekteydi. Ayrıca Alessio ovalarındaki çobanların buradan ayrılmasına izin verilmeyerek, ölümcül sıtmaya mahkum edildiklerini de iddia ediyordu.¹⁷²

Edith Durham kendi kitabında Times gazetesine gönderdiği bu mektubun hikayesini şöyle anlatmaktadır:

*"Bir başka telgraf-Bu sefer The Times'ın Bay Bouchier'ından- derhal beni Podgoriçe'ye çağırıldı. Kilisenin atını ödünç aldım ve akşam geç saatte oraya vardım...Bay Bouchier bana Türk Hükümeti'nin evlerin yakıldığını yalanladığını haber verdi. Diğer taraftan Turgut Paşa geçenlerde Secolo'nun muhabiri Zoli'ye bunun kendi emirleriyle yapıldığı yönünde böbürlenmişti. Günlüğümde yakılmayı birçok gün gördüğümü fark ettikten sonra bu yönde The Times'a bir açıklama yazdım. Bu Karadağlılara en büyük memnuniyeti verdi."*¹⁷³

Durham'ın Times gazetesinde yayınlanan bu mektubu Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderildi. Hariciye Nezareti de 15 Temmuz 1911

¹⁷² "Turkish Policy in Rebel Districts", **The Times**, 29 Haziran 1911, s.5 ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:148 Gömlek No:11**. Durham'ın bu mektubu dikkatle okunduğunda anlattıklarının hiçbirisine bizzat şahit olmadığı, isyancılardan veya başkalarından duyduklarını kendi önyargılı fikirleriyle birleştirerek aktardığı açıkça görülmektedir. Diğer taraftan iddialarının bazılarının doğru olduğu kabul edilse bile, bunların her isyan hareketini bastırma esnasında meydana gelebilecek münferit olaylardan ibaret olduğu fark edilmektedir. Durham'ın ölüm, yaralama, dayak, işkence vb. olaylara rastlamadığı kendi mektubundan açıkça anlaşılmaktadır.

¹⁷³ Durham, **a.g.e.**, s.52-53.

tarifli bir yazıyla mektubu Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Hariciye Nezareti yazısında, bu mektubun “Osmanlı askerleri tarafından güya Malisorlar hakkında yapılan kötü ve uygunsuz muamelelere dair Bab-ı Ali tarafından Avrupa gazetelerinin yayınlarını tekzip için yapılan tebligatı reddetme amacına” yönelik olduğunu ve bu nedenle adı geçen gazeteye gönderildiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴ Sadareten bunun üzerine Harbiye Nezareti'ne gönderilen 18 Temmuz 1911 tarihli gizli yazıda şöyle denilmektedir:

“Eğer gerçek yönleri varsa kesinlikle uygunsuz ve devlet menfaatine aykırıdır. Bunun hala bazılarınca anlaşılmaması üzüntü nedeni olur. Değilse tekzip gerekir. Şevket Turgut Paşa'ya isnat olunan sözde kesinlikle tekzibe uygundur. Buna göre gereğinin yapılmasıyla neticesinin bildirilmesi...”¹⁷⁵

Bundan başka Şevket Turgut Paşa'nın Kuva-yı Mürettebe Kumandanlığını üstlenmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı sırada, “Malisorların birçok nesle ibret olacak derecede şiddetli bir ceza tokadına uğratılacağı” şeklinde ifadelerde bulunduğu Times gazetesi tarafından iddia edilmişti. Bu yayınların kötü niyetli bir yakıştırmadan ibaret olduğu şüphesizdi. Hariciye Nezareti bu isnadın asker tarafından kesin bir şekilde tekzip edilmesi gerektiğini belirtti. Şevket Turgut Paşa'nın doğrudan doğruya Times gazetesine bir telgraf çekmesinin “İngilizlerin malum olan karakterlerine nazaran pek büyük bir etki yaratacağı” vurgulanarak, adı geçen gazeteye telgrafla bir yalanlama gönderilmesi veya nezaretçe yazdırılması tercih edilirse durumun bildirilmesi istendi.¹⁷⁶

Bu gelişmeler yaşanırken Podgoriçe'deki Arnavut isyan komitesi, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e bir mektup gönderdi. Mektubun kopyası Avusturya gazetesi Reichpost'ta 24 Haziran 1911 tarihinde yayınlandı. Mektup isyancıların İngiliz Parlamentosu'nda kendi isteklerini dile getirecek temsilci olmadığını ve her yerde baskı altında kaldıklarını belirterek başlamaktaydı. Daha

¹⁷⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:148 Gömlek No:11** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 2 Temmuz 1327 [15 Temmuz 1911] tarihli acele yazı) ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:4** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 2 Temmuz 1327 tarihli yazı).

¹⁷⁵ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:4** (Sadareten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911] tarihli gizli yazı).

¹⁷⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:146 Gömlek No:52** (Hariciye Nezareti'nden Şevket Turgut Paşa'ya gönderilen telgrafın metni). Hariciye Nezareti, telgrafın metnini Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 11 Haziran 1327 [24 Haziran 1911] tarihli yazısına eklemiş ve Şevket Turgut Paşa'ya ekteki telgrafın aynı gün gönderilmesini istemiştir.

sonra Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine karşı uyguladığı sözde kötülüklerden, katliamlardan ve eylemlerden söz ederek, yenildiklerini ve çaresiz durumda kaldıklarını ifade ediyorlardı. Avrupalı Büyük Devletlerin kendilerine yardım etmeleri gerektiğini vurgulayarak, Arnavut ulusuna 50 yıldır özlem duydukları geniş otonominin sağlanmasını istiyorlardı.¹⁷⁷

Podgoriçe'de Arnavut isyancılar, onlara yardım eden Karadağlı subaylar, muhabirler, casuslar ve maceracılarla birlikte Europa Oteli'nde akşam yemeği yiyen Durham, masada zaman zaman savaşa eğilimin oluştuğunu belirtmekte ve ilginç bir anekdot aktarmaktadır: Bay Bouchier yakılan köyleri denetlemek için otelden ayrılmış ve ertesi günkü yemeğe katılmamıştı. Yemekte Durham'ın sağında oturan bir sivil Bouchier'ı kastederek *"O gitti, Tanrım. O adam bütün bir Karadağ taburundan daha fazla güce sahip!"* dedi. Durham'ın solunda oturan ve bu sözleri işiten genç bir Karadağlı subay *"Ne! Kalem olan yabancı bir adam bizim taburlarımızdan daha mı değerli? Orduya hakaret ettin..."* diye bağırarak öfkeyle yerinden kalkmış ve masadaki gerilim herkesin tartışmaya katılmasıyla artmıştı. Bunun üzerine bazı yaşlı adamlar araya girip Durham'ın Bay Bouchier'ın vatandaşı olduğunu, bu nedenle hakarete uğradığını belirtmişlerdi. Durham ise gülümseyerek iki adamın arasında oturmaya devam etmiş ve daha sonra müdahale ederek gerginliğin sona ermesini sağlamıştı.¹⁷⁸

Times gazetesinin 24 Haziran 1911 tarihli sayısında, Avusturya'da çıkan Muhafazakar Katolik "Vaterland" isimindeki gazeteye dayanılarak, Şevket Turgut Paşa komutasındaki Osmanlı askeri birliklerinin Malisorlara karşı yaptığı söylenen sözde kötülük ve zulümlere yer verilmekte, bunların doğru olduğunu ileri süren bir yorumda bulunmaktadır. Asılsız olduğu son derece açık olan bu iddialara göre Türkler, Malisorların yaşadığı toprakları tahrip etmekte, bütün meyve ağaçlarını, asmaları kesmekte, bütün evleri ve yeni ekilmiş ürünleri yok etmekte, tüm koyun ve sığırları öldürmekteydi. Türklerin amacı barış yapıldıktan sonra Malisorları göçe zorlamak veya açlıktan ölmelerini sağlamaktı. İşkodra'daki tüm Malisorlar sürülmüş, her zamanki gibi sürüleri ve sığırlarıyla kıyı yakınında kışı geçirenlerin ise tepelere

¹⁷⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:147 Gömlek No:2.** Gazetenin kupaürü (Almanca) ve Fransızca tercümesi Bab-ı Ali'ye gönderilmiştir. Durham bu mektubun Arnavut liderler tarafından kendisinden onay alınarak yazıldığını, içeriğini beğendiğini ve hiçbir değişiklik yapmadığını belirterek mektubun tam metnini vermektedir. Bk. Durham, **a.g.e.**, s.54-57.

¹⁷⁸ Durham, **a.g.e.**, s.57-58.

dönmeleri yasaklanmıştı. Böylece sığırlar yemsizlikten, sahipleri de sıtmadan dolayı yok olacaktı. Malisorların ülkesi bu şekilde nüfussuz hale getirildikten sonra, Türkler göçmen Müslümanları oraya yerleştirecekti. Vaterland gazetesi, Jön Türklerin iğrençlik ve vahşiliklerine Büyük Devletler'in ve Avusturya'nın sessiz kalmasını da ağır bir dille eleştirmekte, Türkler tarafından yok edilme sırasının sonunda Avusturya himayesindeki Katolik Mirditlere geleceğini yazmaktadır.

Avusturya'daki radikal eğilimli ve Türk-İslam düşmanı bir gazetenin güya Podgoriçe'den aldığı ve "tamamen güvenilir olduğunu belirttiği" iki telgrafa dayanarak böyle hayal mahsulü ve asılsız yayınlar yapması bir bakıma normal karşılanabilir. Ancak İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden Times'ın bunları okuyucularına naklederek gerçek olduğunu savunan ve İngiliz kamuoyunu kışkırtan şu yorum ve çağrıda bulunması çok dikkat çekicidir:

*"Ne yazık ki Vaterland'in Türk amaçlarına ilişkin yorumunu abartılı olarak kabul etmek için sebep yoktur. Üslubu sert gibi görünse de durumun mazur göstereceğinden daha sert değildir. Hıristiyan ırkların sistematik yok edilmesi ve yerlerine Bosna'dan, Kafkasya'dan ve Türkistan'dan Müslüman göçmenleri konulması geçen Ekim'deki Selanik Komitesi'nin gizli kongresinde tartışıldı ve İngiliz Hükümeti'nin iyi bildiği üzere kasten kararlaştırıldı. Eğer devletler hemen müdahale etmez ve şimdi etkin şekilde Malisorları ve Mirditleri kurtarmazsa, Makedonya'nın bir kere daha mezbahaya döneceği uzak olmayan gelecekte, çok daha şiddetli olarak müdahalede bulunmak zorunda kalacaklardır. Bu anda seri hareket etmek sadece Hıristiyan Arnavutları kurtarmayacak, fakat Jön Türkleri durmaya, tehdit edici Balkan yangınına engellemeye veya en azından süresiz ertelemeye mecbur bırakabilecektir."*¹⁷⁹

Times gazetesi yine Viyana muhabiri aracılığıyla yayınladığı 26 Haziran 1911 tarihli haberde aynı iddiaları tekrarlayarak doğru olduğunu savunmuş, hatta daha da ileri giderek Türklerin Karadağ'a kaçamayan yaşlı erkekleri, kadınları ve çocukları öldürdüğünü, kadınların öldürülmeden tecavüze uğradıklarını yazmıştır. Bu hayal mahsulü iddiaları da Arnavutluk ve Karadağ'dan Viyana'ya 24 Haziran'da gelen ve ismini belirtmediği "tecrübeli bir Amerikalı yolcunun" ifadelerine ve yine "Vaterland" gazetesinin haberlerine dayandırmıştır. Gazete Miss Edith Durham'ın Podgoriçe'ye akın eden mülteciler için geceli gündüzlü çalıştığını, ancak erzakların yetersiz olduğunu ve acilen paraya ihtiyaç duyulduğunu da yazmıştır. Ayrıca yazının

¹⁷⁹ "Imperial and Foreign Intelligence", "Turkish Severity in Albania", **The Times**, 24 Haziran 1911, s.5. Haber gazetenin Viyana muhabiri tarafından nakledilmektedir ve 23 Haziran 1911 tarihidir.

sonunda tehditkar bir uyarıda bulunmaktan da geri durmamıştır: Eğer Türkler Selanik Komitesi tarafından kendilerine zorla yaptırılan kanlı hatadan derhal vazgeçmezlerse, Büyük Devletler tarafından II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca yapılanlar kadar küçük düşürücü ve çok daha tehlikeli bir müdahaleye maruz kalacaklardı.¹⁸⁰

Yine Times gazetesinin İşkodra muhabiri tarafından yazılan 29 Haziran 1911 tarihli bir mektup gazetenin 4 Temmuz 1911 tarihli sayısında “Arnavutluk’ta Osmanlı Askerleri, Katolik Köylerinin Tahribi” başlığıyla yayınlandı. Muhabir Tuz’dan başlayarak güney batıya doğru isyan bölgesinde yaptığı geziyi aktarmakta, pek çok Katolik köyünün yok edildiğini, Müslüman halkın ifadesine dayanarak evlerin Osmanlı askerleri ve başbozuklar tarafından yakılıp yıkıldığını ileri sürmektedir.¹⁸¹ Guardian gazetesinde de kiliselerin ve evlerin yakıldığı, evlerde pek çok yaşlı insanın yanarak öldüğü, çocukların alevlere atıldığını, az sayıda da olsa sınırın öteki tarafına kaçamayıp Türk askerlerinin eline düşen kadınların tecavüze uğradığı iddia edildi. Kiliselere yapılan saygısızlık nedeniyle isyancıların dinleri için de savaştıkları belirtildi.¹⁸²

Daily Graphic gazetesinin 30 Haziran 1911 tarihli sayısında çıkan bir haber Malisor meselesine daha sağduyulu yaklaşmaktaydı. Bazı İngiliz gazetelerinin, Arnavut isyancıların tüm taleplerini kabul etmeye isteksiz olan Türklere karşı yaptığı yayınlar eleştirilmekteydi. Bunun Viyana ve Çetine gazeteleri tarafından yapılmasının mantıklı olduğu, çünkü onların Arnavutluk üzerinde siyasi emelleri bulunduğu ifade edilmekte ve şu yorumda bulunmaktadır:

“Bu ülkede (İngiltere) bizim Osmanlı İmparatorluğu’nun iyi hali dışında hiçbir endişemiz olamaz. İnsani hedefleri olmayan bir kampanyayı destekleyerek bu amaca kesinlikle hizmet etmiyoruz. Bu kampanya bir taraftan sadece Arnavutluk’taki Avusturya etkisini güçlendirmeye yönelik bir istek tarafından harekete geçirilmekte, diğer taraftan Karadağ’ın itibarının Türkiye’nin pahasına yükselmesine yol açmaktadır.”¹⁸³

¹⁸⁰ “The Turkish Outrages”, **The Times**, 26 Haziran 1911, s.5.

¹⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:147 Gömlek No:33.**

¹⁸² “The Turks in Albania”, **The Guardian**, 5 Temmuz 1911, s.10; “A Deadlock in Albania”, **The Guardian**, 6 Temmuz 1911, s.9, “The Albanian Rising”, **The Guardian**, 11 Temmuz 1911, s.9. Gazete sırasıyla Podgoriçe’deki bir muhabirden aldığı 29, 30 Haziran ve 5 Temmuz 1911 tarihli haberleri nakletmektedir.

¹⁸³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:147 Gömlek No:16.** (The Daily Graphic gazetesinin 30 Haziran 1911 tarihli sayısında “Albania And The Powers” [Arnavutluk ve Büyük Devletler] başlıklı haber kupürü).

Gazetenin haberinde Türklerin isyancılara “fazla iyi” davranmadıkları hususunun “belki doğru olduğu, ancak bu konuda hiçbir bağımsız kanıt olmadığı” vurgulandıktan sonra, “isyancılara gülsuyu ile bastırılmadığı” ifade edilerek “Avusturya’nın Bosna Hersek’teki düşmanı pasivize etmek için pek şefkat göstermediği” hatırlatılmaktaydı. Ayrıca Malisörlerin davranışları da doğru ve haklı bulunmuyordu:

“...Temel zorluk Arnavutların büyük kısmını temsil etmeyen Malisörlerin otonomi benzeri iddialarından ve onların (Malisörlerin) Türkler tarafından verilen tavizlerin bir yabancı güç tarafından garanti edilmesi talebinden doğmaktadır. Bu kesinlikle mantıksızdır. Özel imtiyazlar, diğer Türk olmayan milletleri de benzer talepler ileri sürmeye teşvik etmeden Arnavutlara verilemez ve bu sadece genel anarşiye yol açabilir. Önerilen garantiye gelince, kendisine saygısı olan herhangi bir hükümetin, bunu bir an bile düşünebilmesini hayal etmek saçmadır. Üstelik gerekli de değildir, çünkü Arnavut meselesine derin ilgi nedeniyle zaten Avrupa genelinde çok muazzam bir manevi garanti oluşmuştur.”¹⁸⁴

Diğer taraftan İngiltere Dışişleri Müsteşarı ile uzun uzadıya görüşen Londra Sefiri Tevfik Paşa meselenin bütün tarihçesini anlatmış, Malisörlerin kim olduklarını, ne kadar ilkel bir halde yaşadıklarını ve Osmanlı Hükümeti’nin saygınlığı sayesinde Meşrutî yönetim ile bağdaşan tüm izinleri aldıklarını belirtmiştir. Ayrıca müdahale niteliğinde gelişigüzel bir girişimin Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmeyeceğini, asilerin başvurusunun Büyük Devletler tarafından dikkate alınacağı söylentisinin bile isyancıları ve taraftarlarını cesaretlendirdiğini ve bunun sorunu bir an evvel çözmek için gösterdikleri çabaya güçlük çıkaracağını ifade etti. Bundan dolayı yapılması gerekli bir girişim varsa, öncelikle Karadağ Kralı’nın asileri geri dönmeye zorlaması için Çetine’de yapılması gerektiğini belirtmiş, Kralın olumsuz tavır ve hareketlerine dikkat çekmiştir.¹⁸⁵

İngiltere Dışişleri Müsteşarı, Tevfik Paşa’nın ifade tarzından dolayı üzgün görünmüş ve Karadağ Kralı’nın Türkiye hakkındaki dostane hislerini sürekli gösterdiğini belirtmiştir. Buna karşılık Tevfik Paşa bu gösteriye itimat edilmemesi

Gazetenin bu haberi Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından aynı tarihli yazıyla Hariciye Nazırı Rifat Paşa’ya gönderilmiştir.

¹⁸⁴ Aynı vesika.

¹⁸⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:147 Gömlek No:54 (Londra Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gelen 4 Temmuz 1911 tarihli belge). Sefir Tevfik Paşa, Karadağ Kralı’nı İngiliz Dışişleri Müsteşarı’na şu sözlerle şikayet etmiştir: “Karadağ Kralı’nın tavır ve hareketinin karışıklığını açıklayarak bir taraftan asileri ikna etmek üzere sefirimizi görüşmeye sevk ettiği halde, diğer taraftan el altından asileri direnişe cesaretlendirdiğini söyledim.”

gerektiğini söylemiştir. Müsteşar, Çetine’de ortaklaşa yeni bir girişim gerçekleştirmenin uygun olup olmadığının incelenmesi için Sir Edward Grey ile görüşeceğini ve bu girişimin yapılacağını açıklamıştır. Bundan sonra Tefvik Paşa, isyancı liderler tarafından verilen dilekçe hakkında başka devletlerin görüşünü öğrenip öğrenmediğini müsteşara sordu. Müsteşar şimdiye kadar bir şey yapılmadığı yanıtını verdi. Bu vesileden istifade eden Tefvik Paşa, Karadağ Prensi’nin İngiliz Morning Post Gazetesi’nde yayınlanan ve babasının “iddia olunan dostane hisleri ile bağdaşmayan” mülakatından söz etmiştir.¹⁸⁶

Balkan Komitesi 4 Temmuz 1911 tarihinde Londra’da The New Reform Club’ta (Yeni Reform Kulübü) Noel Buxton’ın başkanlığında ve Bay A. G. Symonds’un sekreterliğinde yıllık toplantısını yaptı. Toplantının gündeminde yıllık raporun görüşülmesi vardı. Toplantıda söz alıp rapor lehinde konuşma yapan isimler Bay Westlake, Sir Edwin Pears, Bayan Gertrude Bell, Bay A. M. Scott, Sir Arthur Evans ve Bay H. M. Brailsford oldu. Westlake, Pears, Evans ve Brailsford yaptıkları konuşmalarda Arnavutluk üzerine vurgu yaparak Türk Hükümeti’nin bölgede izlediği birleştirme ve Türkleştirme siyasetini eleştirdiler. Bell ve Scott ise rapora destek verdiklerini açıkladılar. Bayan Bell, ayrıca kişisel gözlemlerine dayanarak Osmanlı Devleti’nin Asya vilayetlerindeki gelişimden bahsetti. Toplantı sonucunda yedinci yıllık rapor kabul ve ilan edildi. Raporda Jön Türklerin Makedonya’da söz verdikleri reformları yapmamaları, şoven bir tutumla vilayetlerde silahsızlandırma siyaseti takip ederek şiddetin yeniden canlanmasına yol açmaları eleştirildi. Bunun esas sorumlusunun İttihat ve Terakki Cemiyeti olmadığı, Manastır ve Üsküp’teki askeri derneklerin hükümeti silahsızlandırma siyaseti izlemeye zorladıkları belirtildi. Sonuç olarak çeteleri ve devrimci propagandayı ezmek için kullanılan yöntemlerin Abdülhamid devrinde kullanılanlara benzediği, halkın durumunun ve hoşnutsuzluğunun gittikçe kötüye gittiği ifade edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne çağrıda bulunularak, durumun bir an önce düzeltilmesi için gerekli reformların yapılması istendi.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti aleyhinde sürekli gerçekdışı ve olumsuz haberler yazan Times gazetesi muhabirinin Koplik şehrine geleceği haber alınmıştı. Bunun üzerine

¹⁸⁶ **Aynı vesika.** Tefvik Paşa, İngiliz Dışişleri Müsteşarı’nın tepkisini şöyle aktarmaktadır: “*Hariciye Müsteşarı’nın bu mülakata dair bilgisi yokmuş. Hayret eder gibi göründü.*”

¹⁸⁷ “The Reform Movement in Turkey”, **The Guardian**, 5 Temmuz 1911, s.5. Haberde toplantıda yapılan bazı konuşmaların ayrıntılarına da yer verilmektedir.

Harbiye Nezareti, muhabire saygı gösterilerek kendisine ikna edici açıklamalar yapılmasını Kopluk'teki İşkodra Kuvayı Mürettebe Kumandanı Şevket Turgut Paşa'dan istedi. Cevap olarak alınan telgrafta Times muhabirinin Kopluk'e geldiği, hakkında her türlü hürmetin gösterildiği ve birlikte ordugahta akşam yemeği yenildiği bildirildi. Ayrıca kendisi Kopluk'te bir Arnavut evinde misafir edilmiş ve saatlerce kendisini ikna edecek inandırıcı kanıtlar sunularak gerçek durumun gösterilmesine çalışılmıştı. Ancak muhabir kendisine söylenenlere inanmış gibi görünse de, eskiden beri bilinen Osmanlı düşmanlığını sergileyerek yalan ve iftirada bulunmaya devam etmiş ve Kopluk'te her şeyin tahrip edilip yakıldığını yazmıştır.¹⁸⁸

Osmanlı yönetici ve yetkililerinin tüm çabalarına rağmen Times gazetesi 11 Temmuz 1911 tarihli nüshasında Viyana muhabiri'nin gönderdiği ve Şevket Turgut Paşa hakkında ağır ithamlara yer veren bir makaleyi yayınladı. İlginç ve dikkat çekici olan husus Times Viyana muhabirinin yazısını "Arnavut olmayan bir görgü tanığının '*Turgut Şevket Paşa'nın Savaş Yöntemleri*' başlıklı makalesine dayandırmasıdır." Bu isimsiz görgü tanığı ! yazısını Zeit gazetesine göndermişti. Zeit gazetesinin editörü de bu yazının bir kopyasını Times gazetesinin muhabirine vermişti. Muhabir, "bu önemli makalenin" kopyasını önceden kendisine verdiği için Zeit gazetesinin editörüne minnettar olduğunu 10 Temmuz tarihli yazısının başında belirtmekte ve makalenin aslının Zeit gazetesinde ertesi gün (11 Temmuz 1911) yayınlanacağını açıklamaktadır. Yani Viyana muhabirinin yazısının Times gazetesinde yayınlandığı gün bu makale de Zeit gazetesinde aynı anda yayınlanmış olacaktı. Muhabir söz konusu makale yazarının ehliyetinden kuşku duyulmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Makalenin içeriğine gelince, kısaca Şevket Turgut Paşa'nın sayıları yaklaşık 100.000 olan tüm Katolik dağlı kabileleri yok etmek istediği, bunlara Malisorların dışında isyancı olmayan ve barış içinde yaşayanların da dahil olduğu, insanların özellikle abluka altına alınıp açlığa veya bataklık alanlarda salgınlara ve kötü yaşam koşullarına mahkum edilerek öldürüldüğü ileri sürülmektedir. Bütün Avrupa'nın Kuzey Arnavut Katoliklerine bir an önce yardım etmesi gerektiği, aksi takdirde hepsinin Şevket Turgut Paşa tarafından kısa süre içinde yok edileceği iddia edilmektedir. Times gazetesinin Viyana muhabiri, aktardığı makaledeki bütün bu iddiaları haklı ve doğru bulmakla beraber, Avrupa diplomasisinin Osmanlı

¹⁸⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:23 (Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Haziran 1327 [8 Temmuz 1911] tarihli yazı).

Hükümeti'ne başvurmasından bir sonuç çıkmayacağını söylemekte ve tuhaf yorumlarda ve önerilerde bulunmaktadır. İngiltere'nin en çok okunan ve en saygın gazetelerinden biri olarak tanınan Times gazetesinde kendi muhabirinin ağzıyla yer bulan bu iddialar şöyle özetlenebilir:

Times gazetesinin Viyana muhabirine göre Şevket Turgut Paşa aslında resmi olmayan, gizli ve kolay anlaşılmaz Selanik Komitesi'nin emirleri altında faaliyet göstermekteydi. Şevket Turgut Paşa Selanik Komitesi'nin emirleri doğrultusunda geçen sene Arnavutlara kötü muamelede bulunmuştu ve bu kötü muamele şu anki isyanı tahrik etmişti. Şevket Turgut Paşa Selanik Komitesi'nin gizli programını şimdi uygulamaya çalışıyordu. Bu nedenle eğer komitenin saygı duyacağı veya en azından korkacağı nüfuzlu çevrelerden baskı geldiği takdirde Şevket Turgut Paşa durdurulabilirdi. Times muhabirine göre komite üzerinde etkili olabilecek bu çevreler İngiltere, A.B.D., İtalya ve diğer ülkelerin dürüst ve insani Yahudileriydi. Selanik Komitesi Yahudilerin, Dönmelerin (Times muhabiri "Donmehs" şeklinde aynen bu kelimeyi kullanmaktadır) veya Türkiye'deki gizli-Yahudilerin yardımıyla kurulmuş Masonik bir teşkilattı. Abdülhamid döneminde bile karargahı Selanik olan bu teşkilat vardı. Yahudilerden Emmanuel Carasso, Salem, Sassum, Fardji, Meslah; Dönmelerden veya gizli-Yahudilerden Cavid Bey ve Baldji Ailesi bu teşkilatta etkin rol oynamışlardı. Muhabirin ifadesiyle bu gerçekler ! Avrupa'daki bütün hükümetler tarafından bilindiği gibi Türkiye ve Balkanlar'ın her yerinde de bilinmekteydi. Dolayısıyla Jön Türk rejiminin ve komitenin yaptığı kanlı eylemlerden, Adana katliamlarından, geçen sonbaharda Bulgar köylülerinin dövülmesinden ve şu anki Arnavutluk operasyonlarından Yahudiler ve Dönmeler de sorumluydu. Times muhabiri bu garip iddialarının ardından tekrar İngiltere'deki ve Batı dünyasındaki bütün aydın ve insani Yahudileri Şevket Turgut Paşa'yı engellemek ve bir felakete engel olmak için harekete geçmeye çağırmıştır.¹⁸⁹

Osmanlı Hükümeti başta İngiltere olmak üzere artan dış baskıları hafifletmek için Şevket Turgut Paşa'nın Temmuz ayı içinde geri çağırılmasını sağlamıştır.

Times gazetesinin muhabiri tarafından Çetine'den 14 Temmuz 1911 tarihiyle gönderilen ve gazetenin 21 Temmuz 1911 tarihli nüshasında "Sebepler ve Sonuçlar" başlığıyla yayınlanan yazıda ileri düzeyde Türk ve İslam düşmanlığı açıkça dile

¹⁸⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:147 Gömlek No:70 (11 Temmuz 1911 tarihli Times gazetesinde "Yahudiler ve Arnavutluk'taki Durum" başlıklı makalenin kupürü).

getirilmektedir. Muhabir sona eren Malisorların ayaklanmasını edebi bir üslupla yüceltmekte ve övmekte, düşmanlarına karşı özgürlükleri için umutsuzca ve cesurca savaştıklarını ve yenildiklerini yazarak Avrupa devletlerini göreve çağırmaktadır: *“Son nihayet geldi. Şimdiye kadar hareketsiz kalan uygar Avrupa’nın mağlupların bahtını yatıştırmak ve topraklarının Müslüman yabancılar tarafından kolonileştirilmekten kurtarılması için bir şey yapıp yapmayacağı görülecektir.”*

Muhabir daha sonra Müslüman Arnavutları ve bölgeye gönderilen Osmanlı vali ve komutanlarının (Mazhar Bey, Cavid Paşa, Şevket Turgut Paşa) uygulamalarını eleştirerek, kendince meselenin Meşrutiyetin ilanından başlayarak o güne kadar ki gelişimini özetle aktarmaktadır. Bölgede yaşayan Müslüman Arnavutları vahşi ve yağmacı olarak nitelendirmekte ve Katolik Arnavutlardan ayırmaktadır. Osmanlılaştırma politikası, buna bağlı uygulamalar (askere alınma, koyun vergisi, falaka cezası, silahsızlandırma vb.) ve reformların yapılmaması nedeniyle Malisorların isyan ettiğini ileri sürmektedir. Muhabirin yorumuna göre Büyük Devletler 1908 yılında Makedonya’daki subaylarını geri çekerek hata yapmıştı ve reformların uygulanma garantisi ortadan kalkmıştı:

“Eğer Makedonya kontrolünün kalmasına izin verilseydi, onun bölgesinin Kuzey Arnavutluk’a genişletilmesi ve birkaç subayın Malisor bölgelerine gönderilmesi yeterli olacaktı. Arnavutluk meselesi şimdi Makedonya meselesine eklendi ve Büyük Devletler yakında yeniden ilgilenmek zorunda kalacaklar...”

Muhabir yazısının “Mültecilerin Durumu” alt başlıklı son bölümünde, Balkan Komitesi Sekreteri Bay A. G. Symonds’dan aldığını söylediği Bayan Edith Durham’ın Karadağ sınırındaki bir köyden yazdığı 11 Haziran tarihli mektuptan alıntılara yer vermektedir. Durham’ın yazdığı söylenen bu mektupta Karadağ’a sığınan ve sayıları 20.000 olan mültecilerin içinde bulunduğu kötü durumdan söz edilmektedir. Dikkat çekici husus Durham’ın burada güya Osmanlı askerleri tarafından işlenen cinayet ve tecavüz iddialarına yer vermesidir:

“Bütün kadınlar ve çocuklar, kaçamayacak kadar dermansız olup evleri içinde yakılan birkaç istisna dışında burada barınıyorlar...Böylece zulümden kaçtılar fakat şimdi açlık karşısındalar...Karadağ’ın yardımseverliği olmasaydı şu anda hayatta olmayacaklardı...Bir çocuk birkaç gün önce açlıktan öldü...Yardım hızla gelmezse ölüm oranı yakında korkunç olacak. Büyük acı ve terör hüküm sürüyor. Türk ordusu iki ay süren şiddetli savaşın ardından dağlardaki yardım yolunu kesti. Bölgedeki bütün kabilelerin kadınları kaçmaya zaman bulamadan her tür yardımdan mahrum edildi. Buradaki akrabalarının tümü onların tecavüze uğrayacaklarına inanıyorlar. Çünkü şimdiye kadar askerlerin eline düşen çok az

sayıda genç kadının kaderi bu oldu...Kısa bir süre içinde yabancı yardım gelmezse, Arnavut ulusunun büyük bir bölümü yok olacak...”

Durham’ın mektupta bahsettiği ve kendi ifadesiyle “istisnai ve çok az sayıdaki” cinayet ve tecavüz olaylarını kulaktan dolma sözlere dayanarak elde ettiği, hiçbir kanıt, somut bilgi ve kaynağa sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Açlıktan öldüğünü ileri sürdüğü çocuk içinde Osmanlı Devleti’ni suçlamak doğru ve gerçekçi bir yaklaşım değildir. Türk ve İslam düşmanlığını yazdığı her cümlede belli eden ve ismi açıklanmayan Times muhabiri, makalesinin sonuna düştüğü bir notta şu çağrışı yapmaktadır:

“Dağdaki mültecileri görüp yeni döndüm. Çirişotu yaprakları ve ısırgan otlarını doğrayıp petrol tenekeleri içinde kaynatacak hale geldiler. Açlık ve hastalık kol geziyor. Çıplak dağ yamacında 500 aile var. Birkaç günde bir şiddetli yağmurlar boşalıyor. Islak ve perişan yavrular yiyecek için ağlıyor. Çabuk olun yoksa çok geç kalacaksınız!”¹⁹⁰

Aynı tarihlerde Guardian gazetesi de Podgoriçe’deki isimsiz muhabirinden aldığı sözde vahşet ve zulüm haberlerini yayınlamaya devam etmekteydi. Bunlar kadın, çocuk ve yaşlıların başına geldiği söylenen yanma, ateşe atılma, dövülme, tecavüz gibi olaylardı ve muhabirin belirttiğine göre kurbanların sayısı elliyi geçmiyordu. Muhabir ayrıca Türk askerlerinin açlık yaratarak isyancılara boyun eğdirmeye çalıştığını, bu nedenle yakında tüm Hıristiyan nüfusun açlıktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını iddia etmekteydi.¹⁹¹

Osmanlı Devleti’ne Arnavutluk meselesinin çözümlenmesi için sunulan tekliflerden İngiltere kaynaklı olan birisinde, İngiliz Hükümeti’nin Hindistan ve başka bir yerde ne zaman kendisini güç durumda bulsa bir Soruşturma Komisyonu’na (Commision of Enquiry) başvurduğu vurgulanmaktadır. Böyle bir komisyonun kurulmasının her zaman düşmanca eleştiriyi zararsız hale getirdiği ve hoşnutsuz olanları haksız çıkardığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı Osmanlı Hükümeti’nden İngiltere örnek alınarak Arnavutların dertlerini ve hatta ihtiyaçları ile isteklerini araştırarak bir Soruşturma Komisyonu’nun kurulması istenmekte, bu

¹⁹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:148 Gömlek No:59** (Times gazetesinin 21 Temmuz 1911 tarihli sayısında yayınlanan kendi muhabirinin Çetine’den gönderdiği 14 Temmuz 1911 tarihli yazı).

Muhabirin ismi belirtilmesi de Bouchier olma ihtimali çok yüksektir.

¹⁹¹ “Albanian Sufferings”, **The Guardian**, 20 Temmuz 1911, s.9. Gazete, bu muhabirin 15 Temmuz 1911 tarihli haberini yayınlamıştır. Guardian gazetesine Podgoriçe’den haber gönderen bu muhabir tecavüze uğrayan veya öldürülen bazı kadınların isimlerinin (ailelerinin isteği üzerine açıklamadığını belirtmektedir) baş harflerini ve iki kadının da tam ismini örnek olarak vermektedir. Ancak her nedense gazete çok sayıda haberini yayınladığı bu muhabirin ismini vermemekte ve gizli tutmaktadır.

komisyonun birkaç Türk'le bir veya iki ılımlı Arnavut'tan ve belki Osmanlı hizmetindeki birkaç İngiliz'den oluşması gerektiği belirtilmektedir. Böyle bir komisyonun oluşturulmasının İngiltere kamuoyu üzerinde olağanüstü olumlu bir etki yaratacağı da ifade edilmiştir.¹⁹²

Diğer taraftan İngiliz kamuoyunu etkileyen olumsuz haberler de sürmekteydi. Kısa bir süre sonra İngiliz basınında bazı tanınmış kimselerin imzasıyla Arnavutlar için yardım isteyen bir mektup yayınlandı.¹⁹³ Arnavutluk isyanı ve bastırılması nedeniyle en az 25.000 kişinin açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu vurgulanarak başlayan yayın ilk bakışta insani ve yardım amaçlı gibi görünse de esas amacın İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak olduğu açıkça fark edilmektedir. Gazetenin İşkodra muhabiri, Malisorların evlerinin operasyonlar esnasında ya bombalandığını, ya da akabinde yakıldığını, tam bir imha gerçekleştirildiğini, ülkenin ıssız bir halde olduğunu yazmıştır. Bunun bölgedeki diğer gözlemciler tarafından da doğrulandığını belirttikten sonra bölgede bulunan ve “ünlü bir gezgin ve ‘High Albania’ kitabının yazarı” olarak tanıtılan Miss. Durham'ın destekleyici sözlerine yer vermiştir.¹⁹⁴ Daha sonra İngiliz Hükümeti'ni de uyaran ve harekete geçmeye çağırın ifadeler kullanmıştır. Bu arada mektubu yazanların İngiltere'de “Makedonya Yardım Fonu Komitesi” adıyla bir teşkilat kurmuş oldukları da anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ Yardımın inanç ve siyasete bakılmaksızın

¹⁹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:148 Gömlek No:74.** Arşive “gizli” ibaresiyle konulan bu İngilizce mektup A? Ali (İsmi tam okunmuyor) imzasıyla 28 Temmuz 1911 tarihinde Reform Kulübü, Pall Mall, Londra, S.W. adresi verilerek yazılmıştır. Ali isimli bu kişi fikrini Osmanlı ayanından Süleyman Bustani Efendi'ye söylediğini, onun da onaylamış görüldüğünü belirtmiştir. Bu nedenle mektubu yazan kişi muhtemelen Ameer (Emir) Ali'dir. 26-29 Temmuz 1911 tarihleri arasında Londra'da “Evrensel Irklar Kongresi (Universal Races Congress) düzenlenmiş ve Süleyman El Bustani Efendi ile Dr. Rıza Tevfik'de kongreye delege olarak katılmışlardı. Seyit Emir Ali'de Londra'da bulunuyordu. 25 Temmuz 1911 tarihinde Süleyman Bustani Efendi ile Rıza Tevfik için Eastern Association tarafından Profesör D. S. Margoliouth başkanlığında düzenlenen bir öğle yemeğine Seyit Emir Ali'de başkan yardımcısı olarak katılmıştı. Yemeğe katılanlar arasında Lord Weardale ve Amiral Fremantle'da vardı. Yemekte yapılan konuşmaların detayları için bk. “Ottoman Reform”, **The Guardian**, 26 Temmuz 1911, s.4. Londra Üniversitesi'nde düzenlenen Birinci Evrensel Irklar Kongresi'nin davetiye ve program kitapçığı için bk. **Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920)**, İstanbul, 2010, s.190-191.

¹⁹³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:2** (The Times Gazetesi'nin 31 Temmuz 1911 tarihli haber kupürü).

¹⁹⁴ **Aynı vesika.** İngiliz uyruklu olan Mary Edith Durham'ın bölgede Malisorları destekleyici faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Hükümeti ilgili makamlar nezdinde girişimlerde bulunma ihtiyacını duymuştur, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:32.**

¹⁹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:2** (The Times Gazetesi'nin 31 Temmuz 1911 tarihli haber kupürü). “*Sir Edward Grey'in Dışişleri Bakanlığı'nın destek sözünü verdiği yardım operasyonlarının hemen başlatılması zorunludur. Bu maksatla dağıtım temsilcilerin yönetiminde düzenlemeyi kararlaştıran Makedonya Yardım Fonu Komitesi Arnavutluk'a gitmek üzere İngiltere'den hemen ayrılacaktır.*”

tüm ihtiyacı olanlara verileceği söylenmekle beraber mültecilerin çoğunlukla Hıristiyan olduğu üzerine vurgu yapılarak İngiliz kamuoyundan destek istenmesi dikkat çekicidir.¹⁹⁶

Malisorların ayaklanması altı aya yakın sürdü ve Osmanlı Hükümeti Malisorlara bir takım ayrıcalıklar vermek suretiyle ayaklanmayı Ağustos'ta sona erdirdi.¹⁹⁷ Barış koşulları Büyük Devletler'in garantisini isteyen Malisorlara güçlükle kabul ettirildi. İsyancılara baştan beri destek veren Karadağ bile Osmanlı Devleti'nin barış koşullarını kabul etmesine rağmen Edith Durham Malisorlara barışın kabul ettirilmesini sağlamak için aracı ve yardımcı olmayı başlangıçta reddetti. Ancak Karadağlı General Yanko Vukotić tarafından daha sonra ikna edildi. Durham bizzat isyancı dağlı kabilelerin yanına giderek ve görüşmeler yaparak onları barışa ikna etmeye ve köylerine geri döndürmeye çalıştı. Dağdan incekleri zaman onlara eşlik edeceğine ve onlarla birlikte olacağına söz verdi. Sonunda başarılı oldu.¹⁹⁸ Osmanlı Hükümeti'nin 3 Ağustos 1911 tarihinde Podgoriçe'de Malisor temsilcileri ve 18 Ağustos 1911 tarihinde Tepedelen'de güney Arnavutların temsilcileri ile imzaladığı anlaşmalarla kısa bir süre için (1912 Mayıs'ına kadar) son bulmuştur. Her iki anlaşmada da Arnavutlara çok geniş haklar tanınmıştır.¹⁹⁹ Durham Malisorların geri dönüşleri için yola çıkarken Times muhabiri Bay Butler ve Makedonya Yardım Komitesi üyesi Bay Leland Buxton²⁰⁰ da kendisine eşlik etmiştir.²⁰¹

Osmanlı Hükümeti, Arnavutluk meselesinde aleyhinde çıkan yayınlara karşı gerçekleri bilhassa İngiliz kamuoyuna duyurmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Times Gazetesi'nin haberine göre Osmanlı İçişleri Bakanlığı 1911 Eylül ayı sonunda Malisorlar tarafından yapılan şikayetler üzerine titiz bir soruşturma başlatmıştı. Karadağ'dan dönen Malisorların geçinmesi için Osmanlı Hükümeti tarafından para

¹⁹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:2** (The Times Gazetesi'nin 31 Temmuz 1911 tarihli haber kupürü).Yardım çağrısının yapılış şekli bile isyancıları destekler niteliktedir: "*Cesur bir ırkı açlıktan ölmekten ve yıkımdan kurtarmak için İngiliz sempatisinin cömert desteğine başvuruyoruz.*" Mektuba imza koyanlar arasında Westminster Başpiskoposu Francis ve Balkan Komitesi'nin başkanı Noel Buxton'un isimleri dikkat çekmektedir.

¹⁹⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 2003, s.636; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.35-45.

¹⁹⁸ Durham, **a.g.e.**, s.75-79. Durham barış yapılmasını kabul eden Karadağlı yetkilileri Malisorlara ihanet etmekle suçlamaktadır, bk. **A.e.**, s.71-77. Mary Edith Durham'ın isyancı Arnavutlar üzerinde ne kadar etkili olduğu ve barışın yapılmasında adeta tek başına kritik bir rol oynadığı açıkça görülmektedir.

¹⁹⁹ Ayrıntılar için bk. Sönmez, **a.g.e.**, s.186-188.

²⁰⁰ Leland William Wilberforce Buxton (1884-1967) Buxton kardeşlerin en küçüğüdü.

²⁰¹ Durham, **a.g.e.**, s.80-81.

ve mısır yardımı yapılmış, evlerin yeniden inşası içinde para yardımında bulunulmuştu. Para ve yiyecek yardımları halen devam etmekteydi. Osmanlı Hükümeti ayrıca isyan sonrası yanmış evleri tespit etmekte, Malisorlar arasında da nüfus sayımı yapmaktaydı. Bazı Malisorlar tarafından kendilerine vergi muafiyeti uygulanmadığı yönünde yapılan şikayetlere de açıklık getirilmişti. Bu Malisorların varlıklı ve büyük mülk sahibi oldukları, isyana katılmadıkları ve isyan esnasında Karadağ'a gitmedikleri vurgulanmış, dolayısıyla topraklarını işlemeye devam ettikleri ve ürünlerine zarar gelmediği için asi Malisorlara uygulanan iki yıllık vergi muafiyetinden yararlanamayacakları belirtilmiştir. İsyana öncesi olduğu gibi vergilerini ödemekle yükümlü oldukları ifade edilmiştir.²⁰²

Malisor isyanı hakkında Osmanlı Devleti aleyhinde ağır suçlamalar ve iddialarda bulunanlar arasında H. W. Nevinson'un önemli bir yeri vardı. Nevinson Makedonya Yardım Komitesi'nin temsilcisi sıfatıyla 1911 yılı Ağustos ayı sonlarında bölgeye gönderilerek Durham ile bir araya gelmişti.²⁰³ 21 Ekim 1911 tarihli Daily News gazetesi Nevinson ile yapılan bir mülakatı yayınladı. Türk Hükümeti ve askerlerini hedef alan suçlamaların yer aldığı mülakata geçilmeden önce Nevinson kısaca tanıtılmaktaydı:

“Bay H. W. Nevinson, ünlü gazeteci ve savaş muhabiri, Arnavutluk'un dağlık kuzeybatı ucunda, Arnavutluk Yardım Komitesi'nin bir komiseri olarak pek çok hafta geçirdikten sonra İngiltere'ye henüz döndü. Yazın başındaki isyandan sonra Karadağ sınırının ötesine sığınmış dağlı aileler döndüklerinde evlerini ve sığırlarını Türk askerleri tarafından yok edilmiş halde bulmuşlardı. Bay Nevinson'un görevi dağlı aileler arasında yardımı düzenlemektir.”²⁰⁴

Nevinson'un iddialarına göre insanların durumu çok kötüydü. İşkodra Başpiskoposu yok edilen evlerin sayısını 2000 olarak tahmin ediyordu. Nevinson yaklaşık 10.000 insanın tam bir yokluk içinde bulunduğunu belirtmekteydi. Evleri, eşyaları, giyecekleri ve sığırlarının yarısını kaybetmişlerdi ve kış yaklaşıyordu.

²⁰² **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:1.** Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan bu açıklama İngiliz Times Gazetesi'nde “Malisor Şikayetleri, Türk Soruşturması'nın Sonucu” başlığı ile yayınladıktan sonra Londra Sefiri Tefik Paşa gazetesinin haberini Hariciye Nazırı Asım Bey'e 2 Aralık 1911 tarihinde göndermiştir.

²⁰³ Durham, **a.g.e.**, s.90-91. Durham, Nevinson'un 9 Ekim 1911 tarihinde Avusturya ve Karadağ'ın kolera karantinası sebebiyle kendileriyle tüm iletişimi kesmesi üzerine aceleyle ayrıldığını belirtmektedir (s.100).

²⁰⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:59** (21 Ekim 1911 tarihli Daily News gazetesinin kupürü). Daily News gazetesinde yayınlanan bu mülakatın büyük puntolu alt alta dört ayrı başlığı vardı. Bunlar sırasıyla “Arnavutluk'ta Yokluk”, “Son İsyana Sonrası”, “10.000 kişi Açlıktan Ölüyor” ve “Bay H. W. Nevinson ile Mülakat” şeklindeydi.

Temel gıdaları olan mısır Türk Hükümeti tarafından düzensiz ve az miktarda dağıtılmaktaydı. İşkodra'yı merkez büro yapan Nevinson, bölgeyi bahar ve yaz başında işgal eden 60.000 Türk askeri tarafından mal ve mülkleri zarar gören bütün dağ kabilelerini ziyaret etmişti. Beraberinde Bayan Durham ile birlikte sahildeki Bragumati ovasında bulunan ve yaz boyunca Türk Hükümeti tarafından ayrılmalarına izin verilmeyen bazı kabileleri de ziyaret etmiş ve tüm nüfusun öldürücü sıtmanın pençesinde olduğunu görmüştü. Nevinson'un Durham hakkındaki yorumu ise şöyleydi:

*"Bayan Durham'ın yardımı eşsiz oldu. O zaten dağlıların güven ve sevgisini, isyan sırasında onların Karadağ sınırının diğer tarafında Podgoriçe'ye sığınan ailelerine yardım yaparak kazanmıştı. Kendisine 'Krahlitza' yani 'Kraliçe' diyorlar ve sözü kanun değilse bile her halükarda çok güçlü. Yardımın bir kısmını denetlemek için kışı orada geçirecek."*²⁰⁵

Nevinson komitenin yaptığı yardımların yeterli olmadığını, fonun haznedarının Bay Bertram Christian olduğunu da belirterek, onun (İngiltere'deki) adresini vermektedir. Nevinson sorulan soru üzerine, Osmanlı Hükümeti'nin isyanı bastırışının şüphesiz vahşi ve barbarca olduğunu vurgulamakta, ancak Osmanlı yetkililerinin kendilerini çok daha medeni gören Büyük Devletler'den aşağı kalmadığını da ifade etmektedir. Nevinson İşkodra Valisi'nin barışın devamı için büyük çaba gösterdiğini ve yok edilen köyler için kabile liderlerini çağırarak barış koşulu ve tazminat olarak 40.000-50.000 lira arası bir paranın ödenmesi sözünü verdiğini belirtmektedir. Kabile şefleri bunu kabul etmişlerdi. Ancak Vali'nin bu parayı nereden bulacağını belirsiz olduğunu ve Bab-ı Ali'nin bunu sağlamasının imkansız görüldüğünü söylemektedir. Nevinson Arnavutluk'un bu kesiminin pek de vatansever olmadığını, savaş sırasında İşkodra Kumandanı'nın anavatanı savunmak üzere 5000 gönüllü için yaptığı çağrıya sadece 15 Müslüman'ın katıldığını ifade etmiştir. Nevinson'a göre Türklerin Kuzey Arnavutluk'taki askeri konumu çok güçlenmişti ve isyanın tekrar başlama ihtimali kesinlikle yoktu. Jön (Genç) Türkler²⁰⁶ ve yeni rejim hakkında ise şu yorumlarda bulunmaktadır:

"Genç Türkleri onaylamıyorum. Abdülhamid'i devirdikten sonra uyandırdıkları büyük umutlara rağmen bariz hatalar ve suçlar işlediler. Hükümet askeri bir grup tarafından yönetilen despotizm olmaya başladı. İdarecilerin ilk düşüncesi yönetim reformu değil,

²⁰⁵ Aynı vesika.

²⁰⁶ İngilizce'de Fransızca'dan gelen Jön Türkler tabirine karşılık olarak "Young Turks" (Genç Türkler) denilmektedir.

ordunun geliştirilmesidir. Ordunun düzenlenmesinde büyük reformlar şüphesiz uygulandı ve deneyimli Türk subaylar ordunun bir yıl içinde çok güçlü bir araç olacağından övgüyle bahsediyorlar. Diğer meselelerde ülkenin durumunda çok az gelişme görebiliyorum. Aynı zamanda hatırlanmalıdır ki baştan beri Genç Türk Hükümeti'ne Büyük Devletler tarafından dürüst davranılmadı. Büyük Devletler'in ilk düşüncesi, Türkiye'deki bir reform partisinin başarısının gelecekte paylaşmak istedikleri mirastan kendilerini yoksun bırakacağı oldu.”²⁰⁷

Nevinson'un mülakatı baştan aşağı incelendiğinde abartılı görünen iddialarının altındaki gerçekler kolaylıkla fark edilmektedir. Nevinson bazı sayılar vermesine ve kabileleri yakından ziyaret etmesine rağmen Katolik Arnavutlara dair ölü, ağır hasta veya yaralı sayısı hakkında hiçbir şey söylememektedir. Mesela ölümcül sıtma nedeniyle Bragumati'deki kabilelerin büyük tehlikede olduğunu vurgulamakta, ancak hasta veya ölü sayısı hakkında bilgi vermemektedir. Aynı şekilde 10.000 kişinin çok büyük bir yokluk ve açlıkla karşı karşıya olduğunu söylemesine ve bütün dağ kabilelerini ziyaret etmesine karşın rastladığı ölümlerden, hasta veya işkence görmüş insanlardan bahsetmemektedir. Oysa genelde büyük isyan hareketleri ve buna karşı ordunun mücadelesi esnasında ne kadar sağduyulu ve dikkatli davranılsa da, bazı istenmeyen elim olayların gerçekleşmesinin normal ve kaçınılmaz olduğu kabul edilmektedir. Ancak Nevinson'un mülakatında daha önce Durham'ın 21 Haziran tarihli mektubunda da olduğu gibi, Osmanlı askerlerinin ciddi ve ağır denebilecek hiçbir suç işlemediği ortaya çıkmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, Times gazetesinde 31 Temmuz'da açlıktan ölmek üzere olan insan sayısı en az 25.000 olarak verilmişken, şimdi bu sayı nedense 10.000'e düşmüştür. Geçen iki ayı aşkın bir sürede açlıktan veya hastalıktan çok sayıda insanın ölmesi gerekirken, güya bölgedeki yakın ve kapsamlı incelemelere rağmen ölü veya hasta sayısı hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir.

Nevinson'un bu mülakatı Londra Sefiri Tefik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e 22 Eylül 1911 tarihli bir yazıyla bildirildi. Tefik Paşa'nın

²⁰⁷ **Aynı vesika.** Nevinson'un Büyük Devletler'in politikalarını eleştirmesi, onların Osmanlı Devleti'ni gelecekte parçalamaya ve paylaşmaya yönelik siyasetlerini açıkça dile getirmesi ve bunu yanlış bulduğunu ima etmesi dikkate değerdir.

Nevinson'un delegesi olduğu Arnavutluk Yardım Komitesi'nin (Albanian Relief Committee) Balkan Komitesi tarafından kurulduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.²⁰⁸

Nevinson'un 23 Ekim 1911 tarihli İngiliz Guardian gazetesinde kendi ağzından yayınlanan bir başka makalesinde ise benzer ama daha yumuşak ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir. Malisorların içinde bulunduğu kötü yaşam koşullarından, Osmanlı Hükümeti'nin yardımlarının yetersizliğinden ve Durham ile birlikte çalıştığı Yardım Fonu'ndaki faaliyetlerinden bahseden Nevinson, yoksul Malisor köylülerine tahrip olan evlerinin yeniden yapımı için gerekli malzeme, mısır ve giyecek yardımının yanında sıtma için kinin dağıtımında bulduklarını anlatmaktadır. Nevinson yardım yaptıkları Malisorların Hıristiyanlığına vurgu yaparak fondaki paranın azaldığını ifade etmiş ve gazetenin okuyucularına yardım çağrısında bulunmuştur.²⁰⁹

İsyan sona erdikten sonra bile yarattığı gerilim sürmeye devam etmiştir. 13 Kasım 1911 tarihinde Harbiye Nazırı Mahmud şevket Paşa Hariciye Nezareti'ne acil ve gizli ibaresiyle bir yazı gönderdi. Yazıda hükümetin aldığı bilgiye göre bazı izinler verilmesinden dolayı, Malisorların bağımsızlıklarının onaylanacağı telkin edilerek Karadağlılar tarafından ikinci defa isyana davet edildiği ve kendilerine gizlice para yardımında bulunulduğu bildirilmekteydi. Böyle bir isyana kalkışılması halinde şiddetli askeri tedbirler uygulanacaksa, hareket sonucunda geçmişteki gibi siyasi açıdan zor durumda kalınmaması için şimdiden Avusturya, İngiltere, Rusya, Karadağ gibi gereken hükümetler nezdinde girişimlerde bulunmak zorunluluğu belirtilmiştir. Bu sayede, yapılacak hareketin kötü ve yanlış anlamaya yol açmayarak kesinlikle dış sorunlar ortaya çıkarmaması gerektiği de ifade edilmiştir.²¹⁰

Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti Londra, Petersburg ve Viyana Sefaretleri'ne gerekli talimatları vermiştir. Londra Sefareti'nden gelen cevapta bu konuda İngiliz Dışışleri Müsteşarı ile görüşüldüğu bildirilmiştir. İngiliz

²⁰⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:149 Gömlek No:59** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderilen 22 Ekim 1911 tarihli yazı).

²⁰⁹ "After The Revolt in Albania", **The Guardian**, 23 Ekim 1911, s.14. Nevinson yardımların gönderileceği iki adres vermiştir. Bunlardan ilki Fonun Başkanı Bay Bertram Christian'ın 10, Lancaster Place, Savoy, Londra adresidir. Diğerı Nevinson'un "bankacılarımız" olarak gösterdiği Messrs Barclay'in (Bay Barclayler'in) 1, Pall Mall East adresidir.

²¹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Harbiye Nazırı Mahmud şevket Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Teşrin-i Evvel 1327 [13 Kasım 1911] tarihli gizli ve acil yazı). Söz konusu istihbarat Mahmud şevket Paşa'ya da İşkodra Mürettep Kolordu Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir.

Müsteşar, Malisoları kışkırtma tehlikesi hakkında Karadağ'ın dikkatini bir kere daha çekmek için Çetine'deki İngiltere Sefiri'ne telgrafla emir vereceğine söz vermişti. Ayrıca Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilebilecek askeri tedbirlerin meşruluğunu onaylayarak sınır memurlarının olaylara sebep olmaması için çok fazla tedbir ve itidal ile hareket edilmesi gerekeceğini ilave etmiştir.²¹¹

Aralık 1911'de Daily Telegraph gazetesi, İstanbul muhabirinin iddialarını içeren bir telgrafi yayınladı. Muhabir, Osmanlı siyasi partileri arasında görünüşte mevcut birliğe rağmen, Osmanlı topraklarının paylaşılması için İstanbul'da faaliyetler gerçekleştirildiğini ileri sürmekteydi. Osmanlı Hükümeti'nin verdiği teminat ve sözlere karşın Arnavutluk'un galeyan içinde bulunduğunu yazıyordu. Muhabir Arnavut liderleriyle temas içinde olduğunu, olağanüstü tedbirler alınmazsa yakında yeni bir Arnavutluk isyanı çıkacağını belirtmekteydi. Daily Telegraph gazetesinin bu yayını Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne iletildi. Sefaret mevcut durumda böyle bir isyanın çok üzücü ve vahim sonuçlar doğurabileceğini, bunun önünün alınması için gerekli tedbirlerin acilen alınması gerektiğini de bildirdi.²¹²

Rumeli vilayetlerinde, özellikle Arnavutluk'ta Avusturya tarafından yapıldığı söylenen kışkırtmalar hakkında Bab-ı Ali Osmanlı sefaretlerine bir genelge göndermişti. Genelgeye cevap olarak Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda Sefir Tevfik Paşa şu açıklamalarda bulunuyordu:

“Osmanlı Hükümeti Rumeli vilayetlerinde emniyet ve asayiş yerleştirip ihtilalci kışkırtmaları yok etmedikçe, söz konusu vilayetlerde dış etkiler her zaman uygun bir mücadele zemini bulacak ve Panislavizm propagandacılarıyla Avusturya taraftarları arasında sürekli bir mücadele mevcut olacaktır. Bu ise dış siyasetten ziyade iç idareyi ilgilendirir. Rusya ve Avusturya Hükümetleri'nin Makedonya ve Arnavutluk'un sükunetini ihlal eden bozguncu tahriklerde müdahil olmadıklarını kesin bir şekilde söyleyecekleri şüphesizdir. Geçenlerde Hariciye Müsteşarı ile yaptığım görüşmemde, Sir Nicolson²¹³

²¹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 15 Teşrin-i Sani 1327 [28 Kasım 1911] tarihli acil yazı).

²¹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 26 Teşrin-i Sani 1327 [9 Aralık 1911] tarihli yazı).

²¹³ İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson (1849-1928). 1910-1916 yılları arasında İngiliz Dışişleri Müsteşarlığı görevinde bulunan Nicolson, özellikle İngiltere'nin Rusya'nın dostluğuna olan ihtiyacını sürekli olarak savunmuştur. St. Petersburg'da büyükelçi olarak görev yaptığı dönemde (1906-1910) 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nın gerçekleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Nicolson'a göre İngiltere'nin bilhassa Asya'daki menfaatlerinin korunması için Rusya'nın dostluğu

Avusturya'nın Osmanlı Rumeli vilayetlerinde kışkırtmalar yaptığına dair İngiltere'nin ne Petersburg ne de Viyana sefirlerinden hiçbir bilgi gelmediğini; sürekli basında görülen bu haberlerin Rusya'yı kötü zan altında bırakmak için Panislavizm aleyhtarları tarafından veya bu karışıklıkların sorumluluğunu Viyana Kabinesi'ne yüklemek amacıyla Panislavizm taraftarları tarafından yayıldığını ifade etmiştir. Ve aciliyetinden dolayı, memleketimizin o bölgesinde sükun ve asayişin sağlanmasına yarayacak etkin ve kesin tedbirlerin hızla uygulanmasını Osmanlı Hükümeti'ne özel olarak tavsiye etmiştir.”²¹⁴

Tevfik Paşa, Hariciye Nezareti'ne çektiği birçok telgrafında Makedonya ve Arnavutluk'taki durum yüzünden Avrupa'nın barışını bozabilecek, belki de saltanat yapısını sarsacak vahim karışıklıkların çıkabileceğine dair İngiliz gazetelerinin yayınladıkları haberler hakkında Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çektiğini hatırlatmış, Rumeli'de sükuneti ve unsurlar arasında yakınlığı temin edebilecek yollara hemen başvurulacağından şüphesi olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında gerek Rusya ve gerek Avusturya'nın kışkırtmalarının yeni bir şey olmadığını, meselenin ortaya çıkışından beri Rumeli vilayetlerimizin asayiş meselesine her zaman eklenen güçlüklerden olduğunu yazmış, bu yabancı tahriklerden kurtulmak için asayiş meselesinin halledilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tevfik Paşa ayrıca Viyana ve Petersburg kabineleri arasında daha sıkı bir anlaşma ihtimalinin birkaç günden beri ciddiyet kazandığını, bu anlaşmanın başlıca esaslarından birinin Makedonya olacağından şüphe olmadığını ve her iki devletin bu meselede ortak hareket edebilecekleri konusunda uyarıda bulunmuştur.²¹⁵

1912 Mayıs ayında Arnavutluk'ta yeni bir ayaklanma çıktı. Katolik Arnavutlar bağımsızlık istiyorlardı. Bu sefer İttihat ve Terakki karşıtı Arnavut liderlerin ve ileri gelenlerin kışkırttığı Müslüman Arnavutların da önemli bir bölümü isyana katılıp destek verdiler. İtalya, Avusturya, Karadağ ve diğer Balkan devletleri de Arnavutları kışkırttılar ve desteklediler.²¹⁶ Bunun yanında daha önce de değinildiği üzere Arnavut isyancılara destek verenlerin başında gelen İngiliz Mary Edith Durham faaliyetlerini sürdürmekteydi. Dahiliye Nazırı Vekili 12 Mayıs'ta

şarttı ve hatta bu uğurda İngiltere gerekirse Almanya ile dostluk kurmamalıydı. Bk. Stuart A. Cohen, “Sir Arthur Nicolson and Russia: The Case of The Baghdad Railway”, **The Historical Journal**, Vol. 18, No:4, December 1975, s.863.

²¹⁴ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:25** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 27 Kanun-ı Evvel 1327 [9 Ocak 1912] tarihli gizli yazı).

²¹⁵ **Aynı vesika.**

²¹⁶ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.261-272; Armaoğlu, **a.g.e.**; s.661-662, 664-665; Sönmez, **a.g.e.**, s.189-200; Çelik, **a.g.e.**, s.302-314.

Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Arnavutluk İhtilal Komitesi azasından olan ve İşkodra'da bulunan bu İngiliz kadının isyan nedeniyle şu sıralarda orada bulunmasının gerek devletin çıkarlarına, gerekse kendi (Durham'ın) şahsi menfaatine uygun olmadığını vurgulamış, kadının Osmanlı Devleti'nden uzaklaşması hususunun süratle İngiliz Sefareti'ne bildirilmesini talep etmiştir.²¹⁷ Bunun üzerine Hariciye Nazırı iki gün sonra (14 Mayıs) huzuruna gelen İngiliz Sefiri'ne kadının Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılması gerektiğini aynı şekilde iletmiştir. Sefir karşılık olarak hükümetinin nezdinde Osmanlı görüşünü destekleyerek girişimlerde bulunacağını ve alacağı cevabı da hızlı bir şekilde bildireceğini söylemiştir.²¹⁸ Durham, 1912 yılı Mayıs sonunda İşkodra'dan ayrılıp Roma'ya gitse de Temmuz ayı başında geri dönmüş 1913 Eylül ayı ortalarına kadar bölgede kalmaya devam etmiştir.²¹⁹

Diğer taraftan yeni baş gösteren isyan hakkında dış basında da haberler çıkmaya devam ediyordu. Peşte (Budapeşte) Başşehbenderi'nin bir gazetede çıkan ve tercümesini 21 Mayıs 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği "*Arnavutluk'ta İngiliz Nüfuzu*" başlıklı yazı dikkat çekiciydi.²²⁰ Osmanlı Devleti aleyhine yorumların da bulunduğu yazıda Kuzey Arnavutluk'taki karışıklıkların tehlikeli olaylara neden olacağını umulmadığı, Arnavutluk'un senelerden beri devam eden hazırlıklarının (Osmanlı Devleti aleyhine hazırlıkları kastedilmektedir) fevkalade eksik ve düzensiz olduğu belirtilmekteydi. İçinde birlik ve uzlaşmanın olmadığı bir milletten asla korkulmazdı. Balkan Komitesi, Arnavutların iki kısmını birleştirmek için çok fazla gayret göstermekteydi. Büyük bir sessizlik içinde senelerden beri devam eden ve hatalı biçimde İtalya'ya isnat olunan çalışmaları Arnavutluk'a baştan başa sirayet etmişti. Arnavutluk'taki bütün bu faaliyetlerin kaynağı ve merkezi de Londra'ydı. İngiltere ve Arnavutluk arasındaki vasıta Arnavut delegelerdi. Londra ile Arnavutluk arasındaki mektup alışverişi ve haberlerin yayılması Akdeniz'den geçip giden İngiliz posta vapurları aracılığıyla gerçekleşmekteydi. İngilizlerin bu kadar para harcamasındaki amaç malumdu. Kurnaz İngilizler Arnavut ileri gelenlerinden bir kişiyi elde etmişti ve bu Arnavut

²¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:66** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 1328 [12 Mayıs 1912] tarihli belge).

²¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:150 Gömlek No:66** (Hariciye Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Mayıs 1912 tarihli yazı).

²¹⁹ Durham, **a.g.e.**, s.149-150, 311, 314. Durham, üç yıl altı ay sonra İngiltere'ye geri dönmüştür.

²²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:151 Gömlek No:11** (21 Mayıs 1912 tarihli yazı).

vatanseveri her türlü fedakarlığa hazırды.²²¹ Gazetenin iddiasına göre, Osmanlı Devleti birkaç okul ile karayolları ve demiryolları inşa etseydi, özellikle Arnavutların çok istedikleri özerk yönetim yoluyla bu vilayetlerin halkını kendisine pek güvenilir ve sadık yapabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti herkesten şüphelenerek en samimi dostları arasında düşman aramıştı. Çoğunlukla da kötü niyetlileri görmemişti. Arnavutluk'u yabancılar eline teslim eden sebep geçen seneki askeri harekattı. Arnavutların ileri gelenleri İngiliz parası ile vatanlarının bağımsızlığı için büyük bir memnuniyetle çalışacaklar ve çalışmaları başarıyla sonuçlandırdığı takdirde İngiliz çıkarlarına değil kendi menfaatlerine hizmet edeceklerdi.²²²

İttihat ve Terakki Partisi'nin etkin olduğu Mehmed Said Paşa Hükümeti'nin 16 Temmuz 1912 tarihinde istifa etmesi ve yerine Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne yakın Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin kurulması isyanının yatışmasına olumlu katkıda bulundu.

İngiltere kamuoyunu memnun etmek amacıyla Arnavutluk'taki jandarma gücünde İngiliz subaylarının istihdamı ve araştırma heyetinin çalışmaları İngiliz Times gazetesinde olumlu karşılandı. Ancak lisan ve tarım gibi iki hayati meseleye değinilmemesi nedeniyle heyet tarafından önerilen tedbirlerin huzursuz halkı memnun etmekte yetersiz kalacağına dikkat çekildi. Buna rağmen Arnavutluk'taki mevcut durumun pek o kadar vahim olmadığı da belirtilmiştir.²²³

Bununla birlikte, Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne çekilen 3 Ağustos 1912 tarihli telgraf şu noktaya dikkat çekmekteydi:

“Osmanlı Arnavutları hareketına dair Londra basınına gelen heyecan verici telgraflar vahim ve tehlikeli duygu ve düşünceler doğurmaktadır. İtalya'nın Osmanlı Avrupası'na saldırısına Avusturya'nın meselenin başında engel olması, Arnavutluk'ta isyan çıkmasıyla çıkarlarının bozulacağı düşüncesine dayanmaktaydı. Halbuki olmaması istenen söz konusu isyanın, iç idaremizin düzensizliğinden ve bir takım beyinsizlerin aldatma ve telkinlerinden ötürü dışarıdan daha çok içerde tertip edildiğine burada tam bir kanaat vardır.”

²²¹ **Aynı vesika.** Gazete bu şahsın isminin bilindiğini fakat burada yazılmasının uygun olmayacağını belirtmişti.

²²² **Aynı vesika.** Gazetenin haberine göre Arnavut ayaklanmasının en önemli destekçisi İngiltere'ydi. Dolayısıyla Londra merkezli Balkan Komitesi'nin de İngiliz siyasetine uygun olarak yine Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketleri destekleyen ve faaliyet gösteren bir örgüt olduğu görüşü ortaya konulmaktadır.

²²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:151 Gömlek No:18** (Times Gazetesi'nin makalesini özetleyen 1 Haziran 1912 tarihli yazı).

Tevfik Paşa devletin esenliği için gerekli tedbirlerin süratle alınması gerektiğini belirterek sözlerine son vermiştir.²²⁴

Karadağ'ın 16 Ağustos 1912 tarihinde Brana'ya saldırması nedeniyle buraya gönderilen Osmanlı askeri kuvveti 24 Ağustos'ta bölgeye gelerek duruma hakim olmuştu. Osmanlı Hükümeti Karadağ'ın yanında yer alan isyancı Malisorlara karşı son derece yumuşak hareket etmiş, hiçbir cezalandırma yapmadığı gibi evleri yananlara para yardımında bulunmuştu.²²⁵ Buna rağmen Londra Sefareti, Brana Olayı nedeniyle bazı muhabirler tarafından kötü niyetli yayınlar yapıldığını Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Hariciye Nezareti'de 7 Eylül'de durumu Sadarete iletmış ve sonuç olarak Müşir İbrahim Paşa'ya telgrafla konu hakkında gerekli tebligat yapılmıştır.²²⁶

Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti ile Arnavut liderler arasında 1912 Ağustos ayında başlayan görüşmeler 4 Eylül 1912 tarihinde anlaşmayla sonuçlanmış, Arnavutların talepleri büyük ölçüde kabul edilerek 1912 Mayıs'ında başlamış olan isyan sona erdirilmişti.²²⁷

1912 Eylül ayında Sir Edward Grey yazılığında Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya özel olarak bazı açıklamalarda bulundu. Tavsiyelerinin Osmanlı Hükümeti tarafından algılanışını son derece takdir ettiğini ve sözde kalmaması gereken Arnavutluk ıslahatının uygulanmasına büyük bir önem verdiğini söyledi. Koçana Olayı²²⁸ suçlularının cezalandırılacağını haber almasının kendisinde memnuniyet yarattığını da vurgulayarak, bunun asayişin korunması için Bulgaristan üzerinde uyguladıkları

²²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:151 Gömlek No:88** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 3 Ağustos 1912 tarihli telgraf). İngiliz kamuoyundaki bu düşünce (Arnavutluk'taki karışıklıklardan dış etkenlerden daha çok Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğu düşüncesi) şüphesiz gerçekleri yansıtmaktan uzaktı. İngiliz Hükümeti kamuoyunu bu şekilde yönlendirerek, "reform" adı altında istenilenleri yapması için Osmanlı Hükümeti'ni baskı altına almaya çalışmaktaydı.

²²⁵ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.333-334.

²²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:152 Gömlek No:17** (Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 26 Ağustos 1328 [8 Eylül 1912] tarihli yazı).

²²⁷ Sönmez, **a.g.e.**, s.200; Çelik, **a.g.e.**, s.312-314.

²²⁸ 1 Ağustos 1912 tarihinde Üsküp'e 120 km. uzaklıktaki Koçana kasabasında iki bombanın pazar yerinde patlaması ve sonrasında gelişmelerdir. Olayı taraflı ve saptırarak bildiren Reuters muhabirine göre 140 Bulgarın öldürülmesiyle sonuçlanan katliam Müslüman çeteler tarafından yapılmış, yöneticiler ve askerler katliama göz yummuştu. Bk. "The Butchery at Katchana, **The Guardian**, 12 Ağustos 1912, s.7.

baskıda Büyük Devletleri her şeyden daha çok güçlendirmeye yardımcı olacağını belirtti.²²⁹

Ancak aynı ay içinde “Osmanlı Hükümeti tarafından gösterilen merhamet, şefkat ve verilen izinlere rağmen” mevcut durumdan yararlanılarak Karadağ’ın teşvikiyle Malisya’da bağımsızlık amaçlı genel bir isyanın başlaması için işaretler ortaya çıkmıştı. Osmanlı Hükümeti doğal olarak cezalandırma yoluna gideceğini telgrafla sefirlerine bildirdi. Sefirlerden buldukları ülkelerin siyasi çevrelerine ve basınına bu şekilde açıklamada bulunmaları istendi. Sefirlere ayrıca Karadağ Hükümeti’nin teşvik ve tahriklerine son verilmesi için, Çetine’deki Büyük Devletler sefirlerine de Dışişleri Bakanlıkları yoluyla emir verdirilerek harekete geçmelerinin sağlanması tavsiye edilmişti. Londra Sefiri Tevfik Paşa, Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi’ye²³⁰ gönderdiği 21 Eylül 1912 tarihli cevap telgrafında, kendisinden istenenleri yerine getirdiğini vurgulamış ve Karadağ’ın entrikaları hakkında Sir Edward Grey’in dikkatini çektiğini yazmıştır. Edward Grey cevap olarak bu entrikaların kendileri tarafından bilindiğini, İngiltere Sefiri aracılığıyla Çetine’de girişimde bulunulduğunu, fakat ne yazık ki bir sonuç alınamadığını ifade etmiş ve Tevfik Paşa’ya şu sözleri söylemişti:

“Daha önce de size söylemiş olduğum gibi, bu duruma tek çare Osmanlı Hükümeti için ıslahat programının yayınlanıp ilan edilmesidir. Gereken kanıtlar elde olduğu takdirde, Karadağ nezdinde daha etkili bir şekilde hareket için elimizde bir silah olmuş olacaktır.”

Hariciye Nezareti Tevfik Paşa’dan aldığı bu telgrafı 24 Eylül 1912 tarihli yazıyla beraber Sadarete iletmiştir.²³¹

Bu tarihten kısa bir süre sonra Balkan Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarını kaybetmesi sonucunda, 28 Kasım 1912 tarihinde İsmail Kemal Bey’in başkanlığında Avlonya’da toplanan bir kongrede Arnavutluk’un bağımsızlığı ilan edilecek ve mesele bir daha açılmamak üzere son bulacaktır.²³²

²²⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:152 Gömlek No:24** (Londra Sefiri Tevfik Paşa’dan Hariciye Nazırı Gabriel Efendi’ye çekilen 12 Eylül 1912 tarihli Fransızca gizli telgraf ve tercümesi). Hariciye Nezareti Edward Grey’in bu açıklamasını içeren Tevfik Paşa’nın telgrafını 16 Eylül 1912 tarihli yazıyla Sadarete iletmiştir.

²³⁰ Kaynaklarda ismi Noradungyan veya Noradungyan olarak da geçmektedir.

²³¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:152 Gömlek No:56** (Londra Sefiri Tevfik Paşa’dan Hariciye Nazırı Gabriel Efendi’ye çekilen 21 Eylül 1912 tarihli Fransızca telgraf ve tercümesi ile Hariciye Nezareti’nden Sadarete gönderilen 24 Eylül 1912 tarihli yazı).

²³² Çelik, a.g.e., s.330-331; Sönmez, a.g.e., s.222.

6. LORD HALDEN'İN BERLİN ZİYARETİ

1912 Şubat ayında İngiltere Savaş Bakanı²³³ Lord Haldane, Kayzer'in konuğu olarak Berlin'i ziyaret etti. Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa'nın bildirdiğine göre Lord Haldane Berlin'de üç gün kaldıktan sonra Londra'ya döndü. Ziyareti Avrupa basınında çeşitli yorumlara ve yalan yanlış birçok haberin yayınlanmasına neden oldu. Osman Nizami Paşa'nın değerlendirmesine göre ziyaretin gerçek sebebi şuydu: Geçen yaz (1911 yazında) İngiltere ve Almanya arasındaki ilişkilerin son derece gerginleşmesi üzerine bu durumun devam etmesinin doğru olmayacağı İngiltere kamuoyu tarafından da iyi bilinmekteydi. Bundan dolayı, ilişkilerin tarafların menfaatlerini sağlayacak surette iyileştirilmesi için bir zemin aramak ve Berlin siyasi çevrelerinin bu konudaki düşünce ve duygularını öğrenmek amacıyla ziyaret gerçekleştirilmişti. Osman Nizami Paşa, Lord Haldane'nin seyahati sonucunda ileride iki devlet arasında görüşmelere başlanıldığı ve görüşmeler esnasında da Bağdat Demiryolu hattı gibi Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren meseleler açıldığı takdirde, hükümeti gelişmelerden tamamıyla haberdar edeceğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi.²³⁴

Yapılan görüşmelerden sızan bilgilere göre Almanya donanma inşasında İngiltere'nin istediği indirimle yanaşmadı. Almanya, Fransa ile savaşması halinde İngiltere'nin tarafsız kalmasını talep etti. Buna karşılık İngiltere, bir Fransız-Alman savaşı halinde tarafsızlık garantisi vermeyi kabul etmedi. Yapılan görüşmelerde Bağdat Demiryolu da gündeme gelmişti ve bu konuda Lord Haldane Alman Hükümeti'ne İngiltere'nin 1907'deki tutumunda bir değişiklik olmadığını, Mezopotamya'daki İngiliz siyasi çıkarları güvence altına alındığı zaman girişime karşı çıkılmaktan vazgeçileceğini bildirmişti.²³⁵

Konuya ilişkin olarak Hariciye Nazırı Asım Bey, Almanya Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein ile bir mülakat esnasında, İngiltere Savaş Bakanı Haldane ile Almanya Hükümeti arasında Bağdat-Basra Demiryolu hattı hakkında Berlin'de görüşmelerin devam ettiğine dair ajanslar tarafından yayınlanan haberlerin doğruluk derecesini sormuştu. 22 Şubat 1912 tarihinde Hariciye Nazırı'nın yanına giden Baron

²³³ Günümüzde Savunma Bakanı olarak adlandırılmaktadır.

²³⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:24 Gömlek No:8 (Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 1912 tarihli gizli yazı).

²³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.483.

Marschall Berlin'den aldığı bilgiye dayanarak yaptığı açıklamada, Haldane ile gerçekleşen görüşmelerden amacın Almanya ve İngiltere arasında genel olarak bir uzlaşma zemini aramak olduğunu belirtti. Görüşmelerde Bağdat-Basra hattına kesinlikle değinilmediğini söyledi. Bunun esas olarak İngiltere, Türkiye ve Anadolu Demiryolu Şirketi arasında çözümlenecek bir mesele olduğunu da ilave etti. Marschall'a göre eğer Almanya ve İngiltere arasında bir anlaşma sağlanabilirse bu şüphesiz Bağdat-Basra Demiryolu hattı meselesinin de çözümlenmesine yardım edecekti.²³⁶

7. BARON MARSCHALL'IN LONDRA'YA BÜYÜKELÇİ ATANMASI MESELESİ

İstanbul Alman Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein'in Londra Alman Büyükelçiliği'ne atanmasına karar verilmişti. Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa'nın 11 Mayıs 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ulaşan telgrafına göre Almanya tarafından İngiliz Hükümeti'nin onayı talep edilmişti. Fransız ve İngiliz gazeteleri, Baron Marschall'ın Almanya'nın Basra Körfezi'nde İngiliz nüfuzunu tanımasına karşılık olarak İngiltere'den Zengibar'ın (Zanzibar) Almanya'ya bırakılmasını sağlaması için görevlendirildiğini yazdılar.²³⁷ Yani söylentilere göre Almanya Zengibar karşılığında Basra Körfezi'ndeki her türlü hakkından İngiltere lehine feragat edecekti. Bu söylentilerin ısrarla sürmesi üzerine Hariciye Nezareti durumu Londra ve Berlin Sefirleri'ne aktardı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin parçası olan bir bölge hakkında Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi ve katılımı olmaksızın adı geçen devletlerin aralarında müzakereye girişmeleri uygun değildi. Sefirlerden bunun engellenmesi için çaba göstermeleri rica edildi.²³⁸

Londra Sefiri Tevfik Paşa cevap olarak yazdığı telgrafta, bu meseleye dair hiçbir resmi müzakere mevcut olmadığı hususunda İngiliz Dışişleri Müsteşarı tarafından güvence verildiğini hatırlattı. Almanya'nın niyet ve amaçlarının neden

²³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:30** (Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 22 Şubat 1912 tarihli gizli yazı). Osmanlı Hükümeti'ni tatmin etmeye yönelik bu açıklamaya rağmen Osmanlı Devleti olmaksızın Almanya ve İngiltere arasında gerçekleşen bu ikili görüşmelerde meselenin gündeme gelmiş olması çok güçlü bir ihtimaldir.

²³⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:24 Gömlek No:8** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 12 Mayıs 1912 tarihli yazı). Osman Nizami Paşa'ya göre bu haber asılsızdı.

²³⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:8** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 18 Mayıs 1912 tarihli yazı).

ibaret olduğunu tamamen takdir edecek konumda olmadığını da ilave ettikten sonra şu açıklamayı yaptı:

“Bağdat meselesini bir anlaşma suretiyle bizimle halletmeye istekli olan İngiltere’ye gelince, hislerim İngiliz Hükümeti’nin bizimle Bağdat müzakereleri iyi şekilde devam ettiği sürece bu gibi tertiplere kesinlikle katılmayacağı merkezindedir. Ancak bu müzakereler başarıyla son bulmaz ve İngiltere sonuçtan ümitsiz olursa, Hint sınırının iyi korunması bakımından önemli olan Basra Körfezi’nde konumunu güçlendirmek için İngiliz Hükümeti’nin bu bölge hakkında doğrudan doğruya Almanya ile anlaşması mümkün olabilir. Bundan dolayı Bağdat ve Basra Körfezi meselelerine dair cereyan eden müzakerelerde, her türlü ısrar ve inatlaşmadan uzak, uzlaşma arayıcı bir görüş sergileyerek mutlaka İngiltere ile anlaşmamız gerektiğini gerek zatıalileri gerek hükümet nezdinde ne kadar tekrar etsem yine azdır...Diğer taraftan söz konusu meselenin gereğinden fazla uzatılmaması ve büyütülmemesi için basınımıza biraz sakinlik ve sessizlik tavsiye olunması uygun olur düşüncesindeyim.”²³⁹

Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa da Alman Dışişleri Bakanlığı’nın söz konusu olayın asılsız olduğu yönünde teminat verdiğini, ancak mesele önemli olduğundan başka kaynaklardan da araştırmaya devam ettiğini bildirmiştir.²⁴⁰

Londra Sefiri Tevfik Paşa’nın Marschall’ın atanması ile ilgili 21 Mayıs 1912 tarihinde bildirdikleri de dikkat çekicidir. Basında çıkan hikayelere ve söylentilere göre Marschall’ın Londra’ya atanmasının başlıca sebepleri olarak Almanya ve İngiltere arasında Bağdat Demiryolu ve Basra meseleleri hakkında doğrudan doğruya bir uzlaşma sağlamak ve Trablusgarp Savaşı’na son vermek için İstanbul’da o zamana kadar Almanya tarafından izlenen politikayı değiştirmek gelmekteydi. Bu gibi tuhaf söylentilerden biri de Viyana Osmanlı Sefiri’nin bildirmiş olduğu İngiltere ve İtalya arasında Rodos’un işgaline dair yapılmış “hayali anlaşmaydı”. Tevfik Paşa’ya göre Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi ile ilgili Almanya-İngiltere arasındaki anlaşma söylentisi de gerçekdışıydı. Çünkü İngilizlerin bu meselelerle ilgili olarak Bab-ı Ali ile samimi görüşmelerde bulunduğu bir sırada Almanlarla uzlaşmaya eğilim göstermeleri imkansızdı. Böyle bir ihtimal ancak Bab-ı Ali ile İngiliz Hükümeti arasındaki görüşmelerin kesilmesi halinde söz konusu olabilirdi. Bu da İngiltere ile ilişkilerin büsbütün fenalaşması demektir. Dolayısıyla bu ihtimalin gerçekleşmemesi yönünde kesin karar alınmıştı. Tevfik Paşa daha sonra Sir Arthur

²³⁹ Aynı vesika.

²⁴⁰ Aynı vesika.

Nicolson ile yaptığı mülakatında, Baron Marschall'ın Londra'ya tayini nedeniyle çıkan sayfalar dolusu yazılardan ve her türlü söylentiden bahsetti. Bunun üzerine Nicolson, yayınların birçoğunun uydurma ve asılsız tahminlerden ibaret olduğunu, Baron Marschall'ın Londra'ya naklinin devletlerarası ilişkileri eski iyi haline geri getirme niyetiyle olabileceğini söyledi. Ancak buna mevcut olmayan bir şekil ve anlam vermenin, gazetelerin ve sorumsuz kişilerin hayal dünyalarında beslenen olasılıkların gerçekler gibi kabul edilmesinin abes olduğunu belirtti. Bağdat-Basra işleri ve Rodos olayı hakkındaki söylentilerinde gerçek dışı olduğunu ilave etti.²⁴¹

Tevfik Paşa'nın değerlendirmesine göre Almanya ve İngiltere ilişkileri pek samimi değildi. Bunun sebeplerinin ticaret ve ekonomi alanlarındaki rekabet ile Alman deniz kuvvetlerinin artış göstermesi sonucu ortaya çıkan güvensizlik ve kuşku ortamı olduğu açıktı. Bundan dolayı Baron Marschall'ın Londra'ya atanması, sadece mevcut ilişkileri istenilen iyi hale dönüştürme amacından başka bir nedene dayandırılmazdı. Marschall'ın Londra'ya gelmesinden sonra, kavrayışlılığı ve deneyimi sayesinde çeşitli meselelerin çözülmesi için Berlin ve Londra kabineleri arasında uzlaşmalar sağlamada başarılı olması ihtimal dışı değildi. Ancak doğal olarak bunun gerçekleşmesi gelecekteki koşulların uygun olmasına bağlıydı.²⁴²

Tevfik Paşa 24 Mayıs 1912 tarihli gizli yazısında ise Tanin ve Yeni Gazete'de çıkan makaleleri gördüğünü belirterek bunların ne anlama geldiğini yorumlamıştır. Gazetelerdeki yazılarda Almanya ve İngiltere arasında esas mesele olan deniz silahlanmasının çözümünün sonraki bir zamana ertelendiği, Baron Marschall'ın Londra'ya ulaştığında Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi gibi ikinci derece meseleler hakkında anlaşmalar sağlanmasının kararlaştırıldığı haber verilmekteydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin Bağdat işi için ektiği uzlaşma tohumlarının meyvelerini Osmanlı'nın bilgisi olmadan Almanya'nın hesabına toplanmasına izin verilmemesi gerektiği dile getirilmekteydi. Tevfik Paşa'ya göre bunlar doğru değildi. Fakat Almanya ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni de ilgilendiren meselelerde uzlaşmaları ihtimal dahilindeydi ve böyle bir ihtimalin gerçekleşmesine yol açıp açmamak meselede doğrudan doğruya ilgili tarafın yani

²⁴¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:24 Gömlek No:8 (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Mayıs 1912 tarihli gizli yazı).

²⁴² Aynı vesika.

Osmanlı Devleti'nin elindeydi. Tevfik Paşa Bab-1 Ali'nin tavrını ve siyasetini sitem dolusu sözlerle eleştirmiştir:

*“Bağdat-Basra Körfezi meselelerinde biz henüz İngilizlerce kabul edilecek ve yakın zamanda tam bir uzlaşma doğmasına neden olacak bir konumda bulunmadık ve bulunmuyoruz. İngiliz Dışişleri'nin cevap notasına karşılık olarak göstermek istediğimiz yardımlar İngilizlerin gözünde kuruntuya dayalı şeyler derecesinde olup, önerilerimizin genel olarak değilse de önemli kısmının iyi karşılanacağını düşünmüyorum. Sir Edward Grey ile devam eden mülakat ve müzakerelerde tarafımdan bütün tekliflerimizin çok büyük fedakarlıklar şeklinde gösterilmesi için gayrette doğal olarak kusur edilmiyorsa da, araştırmalarım göre önerilerimizin ekonomik ve siyasi bölümlerine ilişkin noktaların değiştirilerek bize yeni teklifler verileceği anlaşılıyor”.*²⁴³

Tevfik Paşa'ya göre İngiliz Hükümeti Bab-1 Ali ile gerçekten uyuşmak amacıyla olduğundan, cevap olarak bildireceği yeniden düzenlenmiş tekliflerinde bir takım izinler vereceği hissedilmekteydi. Bundan dolayı meselenin çözümü için karamsar olmadığını ve Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz teklifini kabul edilebilir bulmayacağına inanmadığını söylemiştir. Tevfik Paşa amacını ve uyarılarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Amacım, halledilmesi durumunda iki devlet arasındaki ilişkileri fevkalade samimi bir hale getirecek bu meselelerin görüşmelerinde ‘devlet hayatında büyük menfaatler için küçük yararlar feda edilebilir’ prensibini dikkate alarak hareket etmek gerektiğini hatırlatmaya yöneliktir. Yararsız teorik değişiklikler, kuruntuya dayanan tasarruf hakkı ve hakimiyet davaları içinde boğulmakta devam edersek, görüşmelerin kesilmesini ve bu sebepten iyileşmeğe yüz tutan iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmuş halde kalmasını vatanımız için vahim görüyorum. Mevcut buhranın şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin geçirdiği siyasi sıkıntıların en mühimi olduğunu düşünen bendeniz, İngilizlerle tarafların menfaatlerine uygun surette mutlaka bir uzlaşma zemini hazırlanarak güçlüklerin ortadan kalkmasına çalışmalıyız düşüncesindedir”.

Tevfik Paşa, vatan sevgisi ve vicdanıyla söylediği bu düşünce ve tavsiyelerinin dikkate alınmasını ve değerlendirilmesini, aşırı fikirlerin taraftarı olan bazı vatandaşların sadece İstanbul'da sergiledikleri tavırlardan etkilenilmemesini özellikle rica ederek sözlerine son vermiştir.²⁴⁴

²⁴³ BOA. HR. SYS. Dosya No:24 Gömlek No:8 (Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Mayıs 1912 tarihli gizli yazı).

²⁴⁴ Aynı vesika.

Baron Marschall'ın atanma olayı Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzu ile İngiliz emperyalist çıkarlarını bağdaştırmanın ilk adımı olarak da yorumlanmıştır.²⁴⁵

8. LONDRA'DA YAPILACAK TELSİZ TELGRAF KONFERANSI

4 Haziran 1912 tarihinde Londra'da toplanacak olan Uluslararası Telsiz Telgraf Konferansı'na Osmanlı Hükümeti'nce gönderilecek delegelerin isimlerinin bildirilmesi İngiltere Sefareti tarafından istenmişti. Konferansta İngiliz Hükümeti tarafından yapılacak öneriler Telsiz Telgraf Sözleşmesi ile tüzüklerde bazı değişiklikler yapılmasını içerecekti. Konferansta Osmanlı Hükümeti adına delege olarak Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti Teknik Heyeti Başkanı Mehmed Emin ve Telgraf İşleri Müdür Muavini Fahri Beyler'in görevlendirilmesi uygun bulundu. Telsiz Telgraf Sözleşmesi'nin 11. maddesi uyarınca delegelerin hükümetleri adına imza atmaları ve tam yetkili olmaları gerekmektedir.²⁴⁶ Bu heyetin içine daha sonra Bahriye Birinci Dairesi Telsiz Telgraf Şubesi Müdürü olan Çarkçı Birinci Sınıf Yüzbaşı Osman Sadi Efendi'nin de katılması uygun bulundu.²⁴⁷ Konuya ilişkin toplanan Meclis-i Vükela'da adı geçen kişilerin delege olarak konferansa katılmaları kararı alındı ve Padişah iradesi taslağı da hazırlandı.²⁴⁸ 22 Mayıs 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus'ta konferansa Osmanlı Hükümeti tarafından da iştirak edilmesinin yararlı olacağı vurgulanmış ve anılan kişilerin delege olarak Londra'ya gönderilmesine karar verilmiştir.²⁴⁹ 25 Mayıs'ta da gerekli Padişah iradesi (emri) çıkmıştır.²⁵⁰

²⁴⁵ Earle, **a.g.e.**, s.254.

²⁴⁶ **BOA. İ. MMS. Dosya No:151 Gömlek No:1330/C-03** (Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912] tarihli yazı).

²⁴⁷ **BOA. İ. MMS. Dosya No:151 Gömlek No:1330/C-03** (Bahriye Nazırı'nın Sadarete yolladığı 29 Nisan 1328 [12 Mayıs 1912] ve Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912] tarihli yazılar). Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın ifadesine göre telsiz telgraf bahriye işlerinde çok geniş ölçekli kullanıldığından ve yabancı hükümetler tarafından her zaman bu gibi konferanslara bahriyeden de birer memur yollandığından, Yüzbaşı Osman Sadi Bey'in de heyete katılması uygundu.

²⁴⁸ **BOA. MV. Dosya No:227 Gömlek No:120.**

²⁴⁹ **BOA. İ. MMS. Dosya No:151 Gömlek No:1330/C-03** (9 Mayıs 1328 [22 Mayıs 1912] tarihli Meclis-i Mahsus kararı).

²⁵⁰ **BOA. İ. MMS. Dosya No:151 Gömlek No:1330/C-03** (12 Mayıs 1328 [25 Mayıs 1912] tarihli Padişah iradesi).

9. BALKAN SAVAŞLARI'NIN İLK DÖNEMİNDE İNGİLİZ SİYASETİ

Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açacakları ve İngiltere'nin de Balkan devletlerine destek vereceği daha 1911 Şubat ayında İngiliz gazeteleri tarafından ilan edilmiş ve bu durum Osmanlı kamuoyuna da yansımıştı. Ancak gerek Osmanlı basını ve gerekse Osmanlı Hükümeti bu haberlere fazla önem vermedi ve hatta küçümsedi:

“İngiliz gazeteleri ve özellikle Pall Mall Gazette küçük Balkan hükümetlerinin aleyhimize ittifak ettiklerini, ordularını hazırladıklarını ve İngiltere'nin onlara destek çıkacağını yazıyor. Bu muhterem gazeteler Balkan hükümetçiklerinin bize saldırmasından pek memnun görünüyorsa da korktukları böyle bir savaşın genel savaşa sebep olacağıdır! Biz de muhterem Pall Mall'a deriz ki bizim hiç korkmadığımız bir şey varsa, o da genel savaş ve İngiliz kolonilerinde ortaya çıkması muhtemel olan ihtilallerdir. Acaba bu muhterem kişiler bizim Bulgar ve Yunan Ordusu'na beş paralık bile kıymet takdir etmediğimizi ne zaman anlayacaklar?”²⁵¹

Bab-ı Ali Balkan Savaşı başlamadan hemen önce Rumeli vilayetleri için Londra'dan müşavir getirtmeyi düşünmekteydi. Fikir Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan gelmişti. Tevfik Paşa Japonya Hükümeti tarafından İngiltere'den getirilmiş olan müşavirlerin istihdam şekil ve şartları ile Osmanlı Devleti'nin iç yönetimi için İngiliz müşavir çalıştırılmasının memlekete faydalı olacağını anlatan bir yazıyı Hariciye Nezareti'ne göndermişti. Konu 16 Eylül 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Bazı idari şubelerde yabancı müşavirler istihdamı esasen kararlaştırılmış olduğundan Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'yle, Şehremaneti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Polis Müdüriyeti, Ticaret Nezareti ve İstatistik İdaresi için birer uzman müşavirin İngiltere Hükümeti'nden talep edilmesine karar verildi. Bunlara verilecek maaşların miktarının da memuriyetlerinin önemine göre saptanması ve ayrıntıların halledilmesi hususlarının Londra Sefareti'ne bildirilmesi kabul edildi.²⁵²

29 Eylül 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da, müşavirlerin atama ve istihdam şeklinin görüşülerek kararlaştırılması için ilk önce Dahiliye Nezareti'ne bir

²⁵¹ “Bir Haftalık Vukuat”, **Hikmet**, 24 Şubat 1911, s.10.

²⁵² **BOA. MV. Dosya No:169 Gömlek No:3** (3 Eylül 1328 [16 Eylül 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

yabancı müşavirin çağrılmasının gerekli olduğuna karar verildi. Daha önce Telgraf ve Posta Nezareti için İngiltere'den talep edilen müşavirin getirilmesinden vazgeçilip, onun yerine Dahiliye Nezareti'ne bir uzman müşavirin seçilmesi ve kendisiyle iki senelik kontrat yapılması için Londra Sefareti'ne tebligatta bulunulması kabul edildi.²⁵³

Diğer taraftan Maliye Islahat Komisyonu üyesi İngiliz Robert Graves'in 14 Eylül 1912 tarihinde sözleşmesi sona ermişti. Kendisiyle yapılan görüşmede devletinden izin alarak görevine devam etmek için sözleşmesini yenileyebileceği anlaşılmıştı. Maliye Nazırı'nın ifadesine göre Graves Meşrutiyetin ilanından sonra feshedilen Rumeli Maliye Komisyonu üyeliğiyle Osmanlı hizmetine girmiş, gerek o komisyonda ve gerekse Maliye Islahat Komisyonu'nda ciddi hizmet ve çalışmaları görülmüştü. Bu nedenle kendisinin üç sene müddetle ve aynı ödenekle görevine devam etmesi uygun bulunmuştu. Hazırlanan Padişah iradesi taslağı 30 Eylül 1912 tarihinde Maliye Nazırı tarafından Sadarete sunuldu.²⁵⁴ 3 Ekim 1912 tarihinde eski sözleşme hükümleri çerçevesinde ve 14 Eylül 1912 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Graves'i yeniden göreve atayan irade Padişah Mehmed Reşad tarafından imzalanmıştır.²⁵⁵

30 Eylül 1912 tarihinde Balkan ülkelerinde, 1 Ekim'de Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edildi. İngiltere o zamana kadar görünüşte Balkanlar'da statükonun korunmasını ve barışın bozulmamasını arzulayan bir tutum içinde olmuştu. Aslında müttefiki Rusya'nın Balkan siyasetine karşı çıkmıyordu. Ancak daha önce Trablusgarp Savaşı sömürgelerinde yaşayan Müslümanların tepkisi ve protestosuna yol açmıştı. Aynı şekilde sömürgelerindeki Müslüman kitlelerin tepkisinden çekinen ve endişelenen İngiltere, Rusya'nın Balkan siyasetine ve Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Balkan Birliği'ne açık destek vermekten kaçınmıştır. Balkan devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin de yer alacağı bir Balkan Konfederasyonu düşüncesini benimsemişti. Bu tasarı Arnavut mebuslar İsmail Kemal ve Basri Dukakinade tarafından da desteklenmekteydi. Adı geçen iki mebus bunun gerçekleşmesi halinde

²⁵³ BOA. MV. Dosya No:169 Gömlek No:36 (16 Eylül 1328 [29 Eylül 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁵⁴ BOA. İ. ML. Dosya No:92 Gömlek No:1330/L-10 (Maliye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 17 Eylül 1328 [30 Eylül 1912] tarihli yazı).

²⁵⁵ BOA. İ. ML. Dosya No:92 Gömlek No:1330/L-10 (20 Eylül 1328 [3 Ekim 1912] tarihli Padişah iradesi).

Arnavutluk'ta özerkliğin daha kolay yerleşeceğini düşünüyorlardı. İngiliz devlet adamlarıyla yakın ilişki içerisinde olup onlardan talimat alıyorlardı.²⁵⁶

İngiliz Hükümeti ayrıca mevcut İngiliz yanlısı Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti'nin düşerek İttihat ve Terakki Partisi'nin yeniden iktidarı ele geçirmesini de istememekteydi. Bununla birlikte İngiliz Hükümeti Hıristiyanlar için Osmanlı Hükümeti'nden reform taleplerini ve uyarılarını her fırsatta dile getirerek Osmanlı içişlerine “dostane” müdahalelerde bulunmaktan geri durmamıştır.²⁵⁷ İngiltere bundan başka Balkanlar nedeniyle Avusturya ve Rusya arasında bir savaş başlamasından ve bunun tüm Avrupa'yı sarmasından endişelenmekteydi. Bu nedenle savaş çıktığı takdirde sadece Balkan ulusları ile Osmanlı Devleti arasında sınırlı kalmasını ve Büyük Devletler arasındaki barış ortamının korunmasını istemiştir.²⁵⁸ Nitekim savaş öncesinde Karadağ, Osmanlı Devleti ile olan sınırın belirlenmesi meselesi nedeniyle aracılık yapmaları için Büyük Devletler'e başvurmuştu. Bunun üzerine Bab-ı Ali İngiliz Hükümeti'nden Karadağ'ın girişimi hakkındaki görüşünü sormuştu. İngiliz Hükümeti de buna cevap olarak Osmanlı Hükümeti'nin Karadağ'la olan sınır meselesini bir an önce halletmesini istediğini belirtmişti. Fransa ve Rusya'nın da aynı doğrultuda görüş bildirmesi karşısında Osmanlı Hükümeti Karadağ'la olan sınır meselesini çözmek için harekete geçmişti.²⁵⁹

İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Partisi 3 Ekim 1912 tarihinde Sultanahmet'te bir miting düzenledi. Mitingde Balkan devletlerinin ağır istekleri reddedildikten ve onlara karşı savaş yemini yapıldıktan sonra katılımcılar İngiliz Büyükelçiliği önünden geçerek İngiltere için sevgi gösterilerinde bulundular. Bir gün sonra da İttihat ve Terakki Partisi tarafından bir miting yapıldı.²⁶⁰

Osmanlı Devleti Ekim ayı başlarında Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi'nin girişimleriyle İngiltere ve diğer büyük devletlerden savaşın önlenmesini talep etmişti. İngiltere'den Yunan limanlarının ablukasını da dahil olmak üzere,

²⁵⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi IX.Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, 1999, s.291.

²⁵⁷ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.349-350, 365-366. İngiltere Arnavutlara verilen hakların Osmanlı Devleti'ndeki bütün Hıristiyanlara resmen verilmesi gerektiğini telkin etmekteydi.

²⁵⁸ Sevtap Demirci, **British Public Opinion Towards The Ottoman Empire During The Two Crises: Bosnia-Herzegovina (1908-1909) The Balkan Wars (1912-1913)**, İstanbul, 2006, s.39-40.

²⁵⁹ **BOA. MV. Dosya No:168 Gömlek No:58** (28 Ağustos 1328 [10 Eylül 1912] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁶⁰ Karal, **a.g.e.**, s.300.

Yunanistan'a baskı yaparak halen Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Ege Adaları'nı işgal etmesine engel olması istendi. Trablusgarp Savaşı'nın sürmesi ve İtalyan ablukası nedeniyle Osmanlı Donanması Boğazlar'dan dışarı çıkamamaktaydı. İngiliz makamları İngiltere'nin tarafsız kalacağını ve hiçbir şekilde bu işe karışmayacağını açıkladı. İtalya ile bir an önce barış yapılmasını, böylece Osmanlı Donanması serbest kalacağından Yunanlılara engel olunabileceğini tavsiye ettiler.²⁶¹ İngiltere kendisinden satın almış olduğu dört modern destroyeri de Yunanistan'a teslim etti.²⁶² 5 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti savaşı engellemek için son çare olarak Rumeli'deki Hıristiyanlara çok büyük haklar veren Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine uygun olarak 1880 Kanunu'nu yürürlüğe koyacağını bir genelgeyle ilan etti.²⁶³ İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, 7 Ekim 1912 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Büyük Devletler arasında anlaşmanın tamamlandığını, barışın korunması yönünde derhal ortak önlemler alınması için Balkan devletlerine ve İstanbul'a çağrıda bulunulacağını açıkladı.²⁶⁴

Balkan Komitesi'nin Başkanı İngiliz milletvekili Noel Buxton ve kardeşi Charles Roden Buxton'ın 1915 yılında yayınladıkları bir kitapta, Balkan İttifakı'nın oluşumu hakkında dikkat çekici bir tespit yapılmaktadır:

*"1912 baharında o zamana kadar Balkan devlet adamlarının en büyük siyasi başarısı gerçekleşti. Yunanistan'ı temsil eden M. Venizelos, Bulgaristan'ı temsil eden M. Gueshoff ve Sırbistan'ı temsil eden M. Pasich (Pasiç) Avrupa'daki Türk İmparatorluğu'nu yok etmek amacıyla bir Balkan İttifakı kurmayı başardılar. Üç devlet arasında o zamana değin keskin bir düşmanlık hüküm sürmüştü ve böyle bir birleşimin umutsuz olduğu her yerde düşünüldü...Zorluklar ekseriyetle The Times'ın veteran (emektar) muhabiri Bay Bouchier'in dostane arabuluculuğu ile karşılandı ve üstesinden gelindi. Kendisi (Bouchier) olmasaydı, İttifak'ın yaratıcıları ön görüşmelerine başlayamazlardı."*²⁶⁵

²⁶¹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.394, 398-401. Noradunkyan Efendi savaşın önlenmesi için bu başvuruları 2 ve 4 Ekim 1912 tarihlerinde gerçekleştirmiştir.

²⁶² "The Turkish and Greek Navies", **The Times**, 7 Ekim 1912, s.8. İngiltere'nin eli kulağında olan savaşın hemen öncesinde ve Ekim ayının ilk haftası içinde bu modern dört destroyeri Yunanistan'a teslim etmesi anlamlıdır.

²⁶³ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.401-404.

²⁶⁴ "Sir Edward Grey's Statement", **The Times**, 8 Ekim 1912, s.7.

²⁶⁵ Noel Buxton, Charles Roden Buxton, **The War and The Balkans**, London, December 1915, s.24-25. Bouchier'in faaliyetlerine daha önce Arnavutluk meselesine ilişkin bölümde değinilmişti. Balkan İttifakı'nın oluşumunda Noel Buxton'ın başkanı olduğu Balkan Komitesi çok önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle Bouchier aslında Balkan Komitesi'nin faaliyetlerinde aktif rol oynayan bir kişi olarak görülmelidir.

James David Bouchier'a göre "yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan" Hıristiyan milletlerin kurtuluşu için Osmanlı baskısı ve egemenliğine silahlı güç kullanılarak son verilmeliydi. Bouchier bu amaç uğruna Balkan devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı bir araya getirmek için devlet adamları ve yönetimde söz sahibi etkili kişilerle birebir temas kurarak faaliyetlerde bulunmaya başladı ve Balkan İttifakı'nın kurulmasında çok önemli bir rol oynadı.²⁶⁶ Daha Balkan Savaşı devam ederken Sofya'da bir caddeye onun ismi verildi.²⁶⁷

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Birinci Balkan Savaşı başladı. Aynı gün (8 Ekim) Avusturya ve Rusya bütün Büyük Devletler adına bir bildiri yayınlarak, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş çıkacak olursa, bu savaşın sonunda Rumeli'de sınır değişikliklerini kabul etmeyeceklerini ve statükonun devam edeceğini açıkladılar.²⁶⁸ Bu esnada Tüm Hindistan Müslüman Birliği (All-India Moslem League) Londra Komitesi de bir toplantı düzenledi. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride Osmanlı Devleti'nin düşmanları tarafından içine sokulmak istendiği savaşa karşı Müslüman dünyanın hissettiği öfke dile getirildi. Avrupa devletleri tarafından Osmanlı egemenliğine ve prestijine zarar gelecek eylem ve baskı yapılması halinde tüm İslam aleminde çok derin bir kırgınlık oluşacağı vurgulandı. Olası savaşın dünya çapında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında bir inanç savaşına dönüşebileceği uyarısı yapıldı.²⁶⁹ Bütün bu girişimlere karşın Bulgaristan ve Sırbistan 17 Ekim'de, Yunanistan'da 19 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti.

Osmanlı Devleti'nin savaşı engellemek için yaptığı son bir hamle de 12 Ekim 1912 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda, Rumeli vilayetleri için İngiliz müşavirlerin getirilmesinin uygun bulunması ve Londra Sefareti ile süratle yazılıp gereken girişimlerin başlatılması kararının alınmasıdır.²⁷⁰ Bu sırada sadece Karadağ Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiş bulunuyordu. Diğer Balkan devletlerinin de savaşa

²⁶⁶ Rankin, **a.g.e.**, s. 7, 11-18, 45-46, 138, 143-144. Bouchier'in Yunanistan Başbakanı Venizelos, Yunanistan Kralı George, Bulgaristan Kralı Ferdinand, Bulgaristan Başbakanı Gueshoff gibi en üst düzey kişilerle çok yakın ve samimi ilişki içinde olduğu açıkça görülmektedir.

²⁶⁷ **A.e.**, s.117. Rankin bu bilgiyi Bouchier ile bir araya geldiği ve sohbet ettiği 5 Aralık 1912 tarihinde yazmıştır.

²⁶⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.411-416; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, 2008, s.512; İngiltere tarafından hazırlanan benzer bir notada Bab-ı Ali'ye 10 Ekim 1912 tarihinde verildi.

²⁶⁹ "The All-India Moslem League", **The Guardian**, 9 Ekim 1912, s.10.

²⁷⁰ **BOA. MV. Dosya No:170 Gömlek No:4** (29 Eylül 1328 [12 Ekim 1912] tarihli acele Meclis-i Vükela zabtı).

girmesiyle bu girişimin anlamsız hale geldiği söylenebilir. Ancak bu aşamadan sonra bile ilginç şekilde Londra Sefareti gerekli İngiliz müşavirlerin bir an evvel çağrılmasını Hariciye Nezareti'nden istemiştir. Bunun arkasında yatan sebep İngiltere'nin desteği sağlandığı takdirde, savaşın her an sona erdirilebileceği umududur. Bu bağlamda Dahiliye Nezareti tarafından gereken teşkilatın kurulması ve vilayetlerce de gerekli ıslahatın mükemmel şekilde uygulanması için beş İngiliz müşavirin getirtilmesi planlandı. Nezaretin 2 Kasım 1912 tarihli yazısıyla da konu Meclis-i Vükela'da 3 Kasım'da görüşüldü. Müşavirlerin getirtilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmasına ve bu müşavirler geldikten sonra gerek onlardan gerekse diğer bilgili ve uzman kişilerden oluşan bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Bu şekilde Vilayat (Vilayetler) Kanunu'nun incelenmesi ve anılan müşavirlerin görevlerini gösteren bir talimatname düzenlenmesi işi de Dahiliye Nezareti'ne havale edildi.²⁷¹

Bu arada Londra'da bulunan Türkiye Milli Bankası'nın sahibi İngiliz işadamı Sir Ernest Cassel, adı geçen bankanın Londra'daki merkezinden İstanbul'daki Müdürlüğü'ne ilginç bir telgraf gönderdi. Telgrafta, bütün masrafları kendisi tarafından ödenecek üç seyyar hastanenin savaş meydanında yaralanan Osmanlı askerlerinin tedavisi için uygun yere gönderilmek üzere Osmanlı Hükümeti'nin emrine hazır olduğu belirtilmekteydi. Seyyar hastanelerin her biri ayrı ayrı birer müdür, üç doktor ve on beş hastabakıcıdan oluşacak, her türlü tıbbi ilaç, cerrahi alet ve diğer tüm araç gerece sahip olacaktı. Hastaneler gelecek hafta Londra'dan hareket edecekti. Banka Müdürlüğü durumu Şura-yı Devlet Başkanlığı'na ilettili. 19 Ekim 1912 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda, seyyar hastanelerin Osmanlı Hükümeti tarafından şükranla kabul edileceğinin Londra Sefareti'ne bildirilmesine ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na da bilgi verilmesine karar verilmiştir.²⁷²

Cephedeki yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin durumu Kızılay'ın tek başına baş edemeyeceği ölçüde vahim bir boyuttaydı. Eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığındaki İstanbul Osmanlı Kızılay Cemiyeti Londra'daki Başkonsolos aracılığıyla İngiltere'den yardım talep etti. Yapılan başvuruda “şanlı İngiliz ulusunun tanınmış ve son derece saygın hayırseverliği ile her zaman hazır

²⁷¹ BOA. MV. Dosya No:170 Gömlek No:77 (21 Teşrin-i Evvel 1328 [3 Kasım 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁷² BOA. MV. Dosya No:170 Gömlek No:40 (6 Teşrin-i Evvel 1328 [19 Ekim 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

sempatisine” vurgu yapılarak “haklarını, onurlarını ve anavatanlarının haysiyetini savunmak için cephede bulunan hasta ve yaralı askerler için yardım çağrısında bulunuldu. Küçük olsa bile her tür bağışın Londra’daki Türk Başkonsolosu tarafından memnuniyetle karşılanacağı ve usulüne uygun olarak kabul edileceği ifade edildi.²⁷³

Osmanlı Devleti savaşın getirdiği korkunç boyuttaki ekonomik sıkıntılarla da karşı karşıyaydı. Bu bağlamda uzun süredir arzu ettiği ve İngiltere’ye kabul ettirmek için uğraştığı ithalata % 4 gümrük vergisi artışını bir emrivaki ile yürürlüğe koymak için girişimde bulundu. Maliye Nazırı mevcut olağanüstü durum gereğince 20 Ekim 1912 tarihli bir tezkereyle hükümetten % 4 gümrük vergisi artışını talep etti ve konu Meclis-i Vükela’da görüşülerek kabul edildi. Zamlarla ilgili ayrı ayrı yasa ve gerekçe (esbab-ı mucibe) tasarıları hazırlandı. Maliye Nazırı hazırlanan bu tasarıları 21 Ekim 1912 tarihli yazıyla Sadarete sundu. Maliye Nazırı tasarının daha sonra Meclis-i Mebusan’ın toplantısında yasalaşıp onaylanmak üzere, şimdiden geçici kanun olarak uygulanması için gerekli Padişah iradesinin çıkarılmasını istedi.²⁷⁴ Konu ertesi gün (22 Ekim) Meclis-i Mahsus’ta görüşüldü. Genel Tarife’nin uygulanmasına kadar geçerli olmak üzere, gümrük vergisine % 4 zammı öngören yasa tasarısı ve gerekçe tasarısı uygun bulundu ve Padişahın onayına sunuldu.²⁷⁵

Sonuçta 24 Ekim 1912 tarihli geçici kanun Padişah tarafından da imzalandı. “Genel Tarife’nin uygulanmasına kadar geçerli olmak üzere ithalat gümrük vergisine yüzde dört zam hakkında kanun tasarısıdır” başlıklı sekiz maddeden oluşan geçici yasa şöyleydi:

“Madde 1- Şu anda gümrük ambarlarında bulunup, henüz vergileri ödenmemiş olan mal ve eşyalar dahil, gümrük vergisine tabi olarak ithal edilecek bütün ticari malların değerleri üzerinden yüzde dört vergi zammı alınmak suretiyle mevcut ithalat vergisi yüzde on beşe çıkarılacaktır.

Madde 2- Mısır’dan ithal edilecek ticari eşyadan da bu yüzde dört vergi zammı alınacaktır.

²⁷³ “Turkish Red Crescent Society’s Appeal for Funds”, **The Guardian**, 22 Ekim 1912, s.11. Osmanlı Başkonsolosluğu Reuters Haber Ajansı’na da yardım talebini bildirmiştir. Yardımın yapılacağı başkonsolosluk adresi Londra, 7, Union Court, E.C. olarak belirtilmiştir.

²⁷⁴ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:78 Gömlek No:4** (Maliye Nazırı’ndan Sadarete gönderilen 8 Teşrin-i Evvel 1328 [21 Ekim 1912] tarihli yazı). Bu işlem yeniden düzenlenmiş anayasanın 36. maddesine (Devleti tehlikeden korumak için tamamiyle mevcut olan zorlayıcı gereksinimden dolayı) dayandırılmaktaydı.

²⁷⁵ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:78 Gömlek No:4** (9 Teşrin-i Evvel 1328 [22 Ekim 1912] tarihli Meclis-i Mahsus kararı).

Madde 3- Adı geçen yüzde dört vergi zammı bir kere alındıktan sonra hiçbir şekilde reddedilemeyecektir.

Madde 4- İşbu yüzde dört ilavelerden gelecek miktar Muharrem Kararnamesi hükümlerine tabi olup, tamamen ve doğrudan doğruya Devlet Hazinesi'ne ait olacaktır.

Madde 5- Gümrük ambarlarında ticari malların birikmesi halinde, Rüsumat Genel Müdürlüğü tarafından gerektiği zaman ambarlarda dört günden fazla kalacak olan bırakılmış mallardan ardiye vergisi, kuralına göre ve sekizinci günden sonra iki kat olarak alınacaktır.

Madde 6- İşbu kanunun yayınlanmasından önce yapılmış ve imzalanmış olan kontratlar gereğince getirtilen malların vergi zamlarını üstlenicisinin ödemesi durumunda, üstlenicinin söz konusu malların kontrat fiyatı üzerine ödediği yüzde dört vergi artışına denk bir miktar eklemesi yasal hakkı olacaktır.

Madde 7- Bu kanun Takvim-i Vekayi ile yayınlanması tarihinden itibaren on beş gün sonra yürürlüğe konacaktır.

Madde 8- İşbu kanunun uygulanmasına Maliye Nazırı görevlidir.”

Meclis-i Umumi'nin toplanmasında kanunlaşması teklif olunmak üzere işbu yasa tasarısının geçici olarak yürürlüğe konmasına ve devlet kanunlarına eklenmesine irade ederim.”²⁷⁶

Yasa için hazırlanan gerekçe tasarısının (esbab-ı mucibe layihası) ise dikkat çekici kısımları şöyledir:

“Bir seneden beri devam eden İtalya Savaşı'nda ve onu takip eden şu anki Balkan Savaşı'nda, Büyük Devletler'in aldıkları tarafsızlık kararının gereği olarak savaşanlara borç para verilmesini yasaklamış olmaları sebebiyle, seferberlik haline giren Osmanlı ordularının beslenmesi ve askeri hareketin düzen ve idaresi için olağanüstü tedbirlerle içerde para temini acil zorunluluk olmuştur. Bu yüzden, geçende gelir kaynaklarımızı oluşturan vergilerin bir kısmına yüzde yirmi beş oranında zamlar yapılması, bazı vergilerin artırılması kabul edilmiş ve tüm maaşlardan yüzde üç kesinti suretiyle bir savaş vergisi konulmuştu. Ancak büyük ihtiyaçlara yeterli olmadığından, askeri yığınak ve sevkıyatın aldığı son şekil üzerine vergilerin dolaylı kısmına da olağanüstü bir zam yapılarak para ihtiyacının hafifletilmesi zorunlu görülmüştür. Bundan ötürü, değer üzerine alınmakta olan

²⁷⁶ BOA. İ. DUİT. Dosya No:78 Gömlek No:4 (11 Teşrin-i Evvel 1328 [24 Ekim 1912] tarihli kanun tasarısı ve Padişah iradesi). Tasarının altında Padişahın, Sadrazamın ve Maliye Nazırı'nın imzaları bulunmaktadır.

ithalat g m ruk vergisine yüzde dört oranında bir miktar zam ile, verginin yüzde on beş çıkarılması hakkında bu kanun tasarısı düzenlenmiş ve sunulmuştur.

Meşrutiyetin ilanıyla beraber devletçe yapılması gereken idari reformların masraflarını temin için, bundan  c sene önce Büyük Devletler'e böyle bir zam teklif edildiği halde gecikmeye maruz kaldığı malum olup, bugün devlet olağanüstü bir savaş hali karşısında bulunarak, haysiyetini ve mevcudiyetini savunmak için hak ve yetkisi çerçevesinde, her türlü olağanüstü tedbire kalkışabilecektir. Bunu haklı görmeyecek hiçbir devlet d ş n lemeyeceği gibi, milletin hayat ve bağımsızlık hakkına ait olan bir meselede yine sonuç olarak milletin ödeyeceği bir zamdan dolayı mevcut hükümeti mazur saymayacak hiçbir hakbilir görülemeyecektir.

Bundan dolayı devletler hukuku noktasından, devletlerce de her zaman onaylanmış olan ve vaktiyle tabiiyetimiz altındayken Osmanlı Devleti'nin adil yönetimi sayesinde milliyetlerini koruyarak, sonradan bağımsızlıklarını kazanıp bugün aleyhimizde ittifakla saldırıya başlamış olan küçük Balkan devletlerine bile bahşedilen mali bağımsızlık hakkının bizden esirgenmeyeceği ve özellikle dört devletle savaşa mecbur olduğu şu sırada, Osmanlı Devleti'nin bu zammın uygulanmasındaki hakkı ve zorunluluğunun Büyük Devletler tarafından da kabul edileceği kuvvetli şekilde umulur.

Bundan sonra yasa maddelerinin her biri için gerekçeler sıralanmaktadır. Burada ilk dikkat çeken ikinci maddeye ilişkin sunulan gerekçedir:

“Mısır'dan ithal edilmekte olan yerli ve yabancı mallardan Osmanlı Devleti'nin parçası olması itibariyle şu anda yüzde sekiz vergi alınmaktaysa da, mevcut olağanüstü haller sonucunda, savaş ihtiyaçlarını karşılamak için alınacak olan zamdan Mısır'ın ithalatının istisnasının uygun olmayacağı d ş n lm ştir.”

G r ld ğu gibi 1882 yılından beri İngiltere'nin işgali ve sömürgesi altında olan ve görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı kabul edilen Mısır'a o ana değin % 11 g m ruk vergisi bile uygulanmayıp, % 8'lik bir oran geçerli kabul edilmişti. Yedinci maddeye dair sunulan gerekçede yasanın 15 gün sonra yürürlüğe girmesinin nedeni şöyle açıklanmıştır:

“Kanunun muntazaman uygulanmasını sağlamak için seferberlik hali sebebiyle mavnaların büyük çoğunluğu ve diğer nakliye araçları askeri nakliyata tahsis edildiklerinden, ticari mallar vapurlardan ve g m ruk ambarlarından çıkarılmadığından, bunların tahliye ve nakillerini kolaylaştırmak için irade-i seniyye tarihi ile uygulama tarihi arasında on beş gün kadar bir vakte ihtiyaç olduğundan yedinci madde ona göre kaleme alınmıştır.”

Gerekçe tasarısının son kısmında (Hatme) yasa hakkında şu açıklamaya yer verilmiştir:

“Bu suretle uygulanacak yüzde dört vergi zammından dolayı yıllık bir buçuk milyon lira kadar bir fazla gelmesi beklenmekte ise de, kanunun ilk uygulaması sırasında tüccar elinde mevcut mallar satılincaya kadar ithalatın aylık miktarı ancak seksen bin lira derecesinde olacağı ve gittikçe artarak aylık yüz otuz bin lirayı bulacağı tahmin edilmektedir. Bu vergi artışını Osmanlıların fakir olanlarından çok zengin olanları ödeyeceği için, her bakımdan adil ve hakka yakın olacağını arz ederim.”²⁷⁷

Bundan sonra gümrük vergisi artışına engel olunmaması için İngiltere Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması Londra Sefiri’ne bildirildi. Sefir Tevfik Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne gelen 4 Kasım 1912 tarihli cevap telgrafında, İngiltere Hükümeti’nin zamma onay vermemekte ısrar ettiği, fakat Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu mali güçlükler nedeniyle adı geçen karardan haberdar değilmiş gibi görünmeye razı olduğu belirtilmekteydi. İngiltere sadece söz konusu zammın uygulanması esnasında görünüşte bir protesto vermekle yetinecekti. Bu nedenle Sir Edward Grey’in vaadi uyarınca, Osmanlı Hükümeti’nin siyasi yönünü daha sonra halletmek üzere söz konusu uygulamaya başlayabileceği vurgulandı.²⁷⁸

Osmanlı ordularının aldığı yenilgiler ve geri çekilmeler başlar başlamaz Büyük Devletlerce daha önce alınmış olan statükonun korunması kararının yok sayıldığı İtilaf Devletleri tarafından ilan edilmiş, bu hususta İngiltere başı çekmiştir.²⁷⁹ Savaşın önce sonuç ne olursa olsun sınır değişikliğini kabul etmeyeceğini, statükoyu koruyacağını diğer Büyük Devletler’le beraber ilan eden İngiltere’de Osmanlı yenilgisi ve geri çekilişi başlar başlamaz Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Başbakan Herbert Asquith Balkan devletlerinin ele geçirdiği toprakların geri alınmayacağı ve hiçbir müdahalede bulunulmayacağı şeklinde tavır almışlardır.²⁸⁰ 30 Ekim 1912 tarihinde Hindistan Genel Valisi Hardinge, Hint Müslümanlarını kontrol altında tutabileceği garantisini İngiliz Hükümeti’ne verdi.²⁸¹

²⁷⁷ BOA. İ. DÜİT. Dosya No:78 Gömlek No:4 (Maliye Nezareti’nin Esbab-ı Mucibe Layihası).

²⁷⁸ BOA. İ. DÜİT. Dosya No:78 Gömlek No:4 (Hariciye Nazırı’ndan Sadarete gönderilen 24 Teşrin-i Evvel 1328 [6 Kasım 1912] tarihli yazı ve ona ekli Tevfik Paşa’nın Hariciye Nazırı Gabriel Efendi’ye gönderdiği 4 Kasım 1912 tarihli Fransızca telgraf sureti). Hariciye Nazırı’nın Sadarete gönderdiği yazıdan anlaşıldığına göre İstanbul’daki Fransa ve Rusya Sefirleri de hükümetleri adına bu vergi artışına esas olarak karşı olmadıklarını, ancak kendileriyle bu konuda görüşme yapıp karar alınmadıkça uygulanmasına muhalif olduklarını ifade etmişlerdi.

²⁷⁹ Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz”, **Yeni Gün**, 3 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919.

²⁸⁰ Demirci, **a.g.e.**, s.44-45.

²⁸¹ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm : Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, Ankara, 1997, s.207.

Bundan sonra İngiltere Balkan devletlerini daha açık bir şekilde desteklemeye başladı. İngiltere'nin Osmanlı Ordusu'nun peş peşe yenilgilerle Çatalca hattına çekilmesine tepkisiz kalması ve müdahale etmemesi Osmanlı kamuoyunda büyük hayal kırıklığına yol açtı.

29 Ekim 1912 tarihinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa istifa etti. Aynı gün Sadrazam ve Hariciye Nazırı olan Kamil Paşa 7 Kasım 1912'de Grey'e yazdığı şahsi bir mektupla İngiltere'nin "müttefiki Rusya'yı, tek amacı Türkiye'yi ortadan kaldırmak olan bu savaşı önlemeye teşvik etmesini" istiyordu.²⁸² Ancak Kamil Paşa'nın Sadarete gelmesi İngiltere ve müttefiklerinin beklenen sempatisini kazandırmadı. İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sürdürülelemeyeceğine inandığından olumsuz yanıt verdi.

Kamil Paşa İngiltere'den yardım gelmemesinin sebebinin Büyükelçi Lowther olarak görüyor ve onu suçluyordu.²⁸³ Ancak Lowther'ın dışında çok daha etkin kişi ve kurumlar İngiltere'deki Türk düşmanlığını körüklemekte ve Balkan devletleri'nin saldırısını kamuoyuna sempatik gösterme çabası içindeydi. Bunların başında Balkan Komitesi ve onun başkanı Noel Buxton gelmekteydi. Noel Buxton, 14 Ekim 1912 tarihinde Guardian gazetesine verdiği bir mülakatta Balkan Komitesi'nin tutumuna ilişkin olarak "gözden düşmüş ve bizzat savaş gerçeğiyle reform yapamaz görülen Türk direkt hakimiyetinin savaş sonucunda yeniden sağlanmasının feci olacağını" düşündüklerini belirtti.²⁸⁴ Barış zamanlarında Osmanlı Hükümeti'ne daima sempatik görünüp içişlerine karışmak için her fırsatı kullanmış olan bu kurumun gerçek yüzü Yürütme (İcra) Kurulu adına Başkan Noel Buxton ve Sekreter Arthur G. Symonds'un imzalarıyla komite üyelerine ve muhabirlerine dağıtılan ve Guardian gazetesinde 30 Ekim 1912 tarihinde yayınlanan duyurunun bazı bölümlerinde açıkça görülmektedir:

"Balkan Komitesi 1903'teki başlangıcından itibaren kendisini bu halklar için hoş görülebilir yaşam koşullarına ulaşılmasına adadı. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi uyarınca onların yasal taleplerine başvurdu ve İngiltere'ye 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın iptalinde oynadığı baskın rolden kaynaklanan özel sorumluluğunu hatırlattı. O antlaşma eğer uygulansaydı o zamandan beri sıkıntı, karışıklık ve katliam sahnesi olan tüm bölgeyi kurtaracaktı... Türk memurlarına nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmayan hiçbir ülkenin

²⁸² Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul, 1999, s.142.

²⁸³ Karal, **a.g.e.**, s.189.

²⁸⁴ "Future of Macedonia", **The Guardian**, 15 Ekim 1912, s.10.

doğrudan yönetiminin artık teslim edilemeyeceği açıktır... Avrupa, hem sınırları ötesindeki milliyetçi kardeşlerinin ıstıraplarından haberi olmasından ve hem de dayanılmaz koşullardan kaçan çok sayıda mültecinin ortasında bulunmaktan dolayı, senelerdir tahammül ettiği korkunç provokasyonu kabul etmelidir. Türklerin kendilerine vermeyi reddettiği ve Büyük Devletler'in de zorla gerçekleştirmede başarısız olduğu hukuk ve düzeni sağlamak için, onların (Balkan devletlerinin) silah gücüyle ve kendilerini tehlikeye atarak gösterdikleri azme sempati duymamak imkansızdır... Türk egemenliğinden bir kere kurtarılmış hiçbir toprak veya halk asla onun boyunduruğu altına tekrar yerleştirilmemelidir... Bu amaçların başarılmasında İngiltere onuruyla öncü bir pay almak zorundadır. Mevcut koşullarda, Berlin Antlaşması'ndaki rolü sebebiyle onun (İngiltere'nin) sorumluluğu en fazladır. Siyasetinin ve eyleminin nedenleri en az şüphe çekecektir, çünkü elde edeceği topraksal veya başka bir maddi avantajı yoktur. Zayıf ve ezilmişin destekçisi olarak sahip olduğu ün, medeni bir Hıristiyan devlet olmanın onuru ve 1885'te Bulgaristan'a yardım ederken Canning, Gladstone ve Lord Salisbury'nin isimleriyle bağlantılı uzun gelenek-bütün bunlar Türkiye'nin bağımlı halklarına yardıma koşma işinde onun (İngiltere'nin) öncü bir yer işgal etmesini zorunlu yapmaktadır. ”²⁸⁵

Balkan Komitesi'nin Başkanı ve İngiliz milletvekili Noel Buxton, Bulgar Genelkurmayı ile beraber Trakya'da süren savaşı 1912 Kasım ayı başından itibaren bir süre takip etmiş ve anılarını 1913 Mart ayında “With The Bulgarian Staff (Bulgar Kurmay Subaylarıyla Birlikte)” isimli bir kitapta yayınlamıştır.²⁸⁶ Buxton kendisinin ve erkek kardeşinin Kızılağaç'ta Bulgaristan Başbakanı Gueshoff ve General Savoff'un özel izniyle kurmay subaylara katıldıklarını belirtmiştir. 8 Kasım 1912 Cuma günü, şafaktan önce Buxton kardeşler kaldıkları köylü kulübesinin kapısında mükemmel atlar bulmuşlardı. Daha sonra açık arazide Bulgar Birinci Ordusu'nun güzergahında yola çıkmışlardı. Yolculuk esnasında iki Bulgar süvari bölüğü kendilerine eşlik etmişti.²⁸⁷ Buxton, kitabında Kırklareli'yi²⁸⁸ bir Hıristiyan şehri

²⁸⁵ “The Responsibility of England”, **The Guardian**, 30 Ekim 1912, s.10.

²⁸⁶ Noel Buxton, **With The Bulgarian Staff**, New York, 1913, s.vii-xi. Bu kitabın önsözünde Buxton, Bulgaristan Başbakanı Gueshoff ile General Savoff'un kendisine hitaben yazdıkları mektuplardan alıntılar yapmıştır. Mektuplarda özetle Balkan Komitesi ve Buxton övülmekte ve takdir edilmektedir. Gueshoff'un mektubunda savaşın başlamasından reformları yapmayan Jön Türkler sorumlu tutulmakta, Makedonya'da anarşinin sona erdirilmesi için savaşın haklı ve kaçınılmaz bir hal aldığı vurgulanmaktadır. Gueshoff, Balkan Komitesi'nin de dokuz yıl gibi kısa bir süre içinde amaçlarını başardığını ifade ederek tebrik etmiştir. Buna karşılık Buxton'da Gueshoff ve Savoff'a minnettar olduğunu yazmıştır. Buxton kitapta Balkan uluslarının geleceği hakkında yazmadığını, bu geleceğin şimdi mutlu bir şekilde onların elinde olduğunu ve savaşın ilgi çekici yönlerini yazdığını belirtmiştir. Ayrıca kitabın yazımında kendisine yardım eden İngiliz milletvekili J. H. Whitehouse'a da minnettar olduğunu, onun yazımını olmadan bu kitabın yazılamayacağını vurgulamıştır.

²⁸⁷ **A.e.**, s.1-2. Noel Buxton kitabında Edirne önlerine gelmiş Bulgarları “ezilmiş bir ırkın kurtuluş liderleri” olarak tanımlamakta ve Bulgarların vatanlarına sahip çıktıklarını belirtmektedir (s.2). Ayrıca

şeklinde yansıtarak Bulgar işgalinden sonra şehrin insanlarına mutluluk ve özgürlük geldiğini ileri sürmektedir. Hıristiyan halkın kırmızı esaret rozetlerini çıkardıklarını, fes yerine şapka giymeye başladıklarını, kadınların ve kızların rahatlıkla sokaklarda dolaşabildiklerini yazmıştır.²⁸⁹ Buxton, övgüler yağdırdığı Bulgar kurmayları, özellikle Savoff ve Ficheff ile de gezisi sırasında yakın ilişki içinde olmuş, bazen onlarla beraber gece geç saatlere kadar sigara içip sohbet etmiştir.²⁹⁰

İstanbul'daki yabancı büyükelçilerin en kıdemlisi olan Avusturya Sefiri Marki Pallaviçini 2 Kasım 1912 tarihinde Sadarete geldi. Mevcut durumdan dolayı İstanbul'da bulunan vatandaşlarının korunması için İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya devletlerinin birer adet savaş gemisini İstanbul limanına getirmelerine izin verilmesini adı geçen devletlerin sefirleri adına istedi. Aynı gün toplanan Meclis-i Mahsus'ta mevcut durumdan ötürü söz konusu gemilerin İstanbul Limanı'nda bulunmasının yabancı tebaa ve çevrelerin anlayışını sağlayacağı, ayrıca bu teklifin reddedilmesinin olanaksız bulunduğu vurgulandı. Bu sebeple, İngiliz, Fransız, Alman ve Avusturya gemilerinin Çanakkale, Rus gemisinin de İstanbul Boğazı'ndan girişine izin verilmesi uygun bulundu. Buna ilişkin kaleme alınan irade de yine aynı gün için de Padişah Mehmed Reşad tarafından imzalandı.²⁹¹ 5 Kasım'da aynı ülkelerin ve daha sonra başvuran İtalya'nın birer gemi daha göndermelerine ilişkin Meclis-i Vükela'dan bir karar daha çıkmıştır.²⁹² İngiltere Weymouth ve

Türk askerlerini Bulgar askerlerinin, kadınlarının ve kız çocuklarının uzuvlarını kesip parçalamakla suçlamaktadır (s.8-10, 27). Türk askerlerinin kadınları ve çocukları, hatta yaralandıkları zaman kendilerine yardım etmek isteyen Bulgar doktorlarını bile vahşice öldürdüklerini iddia etmektedir (s.27, 101-104). Savaş sırasında Hıristiyan kızların Türkler tarafından eşi benzeri görülmemiş ölçekte tecavüze uğradığını ve ortadan kaybolduklarını da ileri sürmektedir (s.17-18). Buxton buna karşın ziyaret ettikleri şehirlerde Türklere karşı "intikam eylemlerinin" çok az olduğunu yazmaktadır. Buxton'ın tek taraflı ve hiçbir somut kanıtı dayanmadan Türklere karşı yönelttiği bu asılsız ve çirkin iddialar, kendisinin gerçek karakterini ve düşüncelerini göstermesi açısından önemlidir. Buxton kitabın genelinde Bulgarlar'dan övgüyle bahsederken Türkler ve asırlardır süren Türk egemenliği hakkında hakaret derecesinde çok ağır ifadeler kullanmıştır (Örneğin bk. s.20-22, 27). İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşındaki siyasetini de eleştiren Buxton, eğer İngiltere o tarihte Osmanlı yanlısı siyaset izlemeseydi Bulgaristan'ın özgürlüğüne kavuşacağını, Balkan Savaşı'ndaki yıkımın olmayacağını yazmaktadır (s.125). Yine Buxton'a göre İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in 1908'deki çabası Türk Devrimi'yle (İkinci Meşrutiyet'in ilanı) kesintiye uğramasaydı, bir Avrupalı vali Selanik'e yerleştirilmiş olacaktı. Kan dökülmesi duracaktı ve savaşa gerek kalmadan zamanla otonom bir devlet gelişebilecekti (s.130, 163).

²⁸⁸ Kaynaklarda eski adıyla "Kırkkilise" olarak geçmektedir.

²⁸⁹ A.e., s.16-17.

²⁹⁰ A.e., s.19-20.

²⁹¹ BOA. İ. MMS. Dosya No:153 Gömlek No:1330/Za-03 (21 Teşrin-i Evvel 1328 [3 Kasım 1912] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve aynı tarihli irade-i seniyye).

²⁹² BOA. MV. Dosya No:227 Gömlek No:270 (Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye taslağı). Belge arşivde 25 Zilkade 1330 (5 Kasım 1912) tarihiyle kayıtlıdır. Meclis-i Vükela altı devlete ait

Hampshire savaş gemilerini İstanbul'a göndermiştir. İngiliz Büyükelçisi de vatandaşları için tehlike durumunda kullanılmak üzere bir İngiliz gemisini limanda tutmaktaydı.²⁹³ İngiliz savaş gemilerinden Galata'da karaya denizci askerler de çıkarıldı. Bu askerler Maxim silahlarını portatif karyolalarda yatan hastalar gibi saklayarak indirmişlerdi.²⁹⁴

Osmanlı Hükümeti savaşın durdurulması ve arabuluculuk için 4 Kasım 1912 tarihinde Büyük Devletlere başvurdu.²⁹⁵ Avam Kamarası'nın 5 Kasım 1912 tarihli oturumunda başta Bay J. King olmak üzere diğer milletvekillerinin sorularını cevaplayan Grey, Balkan devletleri barış yapmak istediklerinde koşullarını belirlemeye hakları olduğunu, hiç kimsenin bu hakkı tartışmak niyetinde bulunmadığını söyledi. Büyük Devletler'in savaşın her iki tarafın da arzusu olmadan müdahale etmesinin çok nazik bir husus olduğunu da belirtti. Ayrıca Bay Bonar Law'ın²⁹⁶ bir sorusunu yanıtlayan Grey, İngiltere tarafından Bulgaristan'a karşı bir uyarıda bulunulduğuna dair haberin asılsız olduğunu açıkladı.²⁹⁷ 8 Kasım 1912 tarihinde Selanik Yunanlılar tarafından işgal edildi. Aynı gün Osmanlı Hükümeti kendisine hiçbir bakımdan yardımda bulunmadığı için İngiliz Hükümeti'ne sitemde bulundu.²⁹⁸ Bu gelişmeler yaşanırken Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi İstanbul'daki Büyük Devletler sefirleriyle görüşmelerini sürdürmekteydi. Görüşmelerin esas noktasını İstanbul'da karışıklık çıkacağı söylentisi nedeniyle asayişin sağlanması hususu ve gümrük vergisine % 4 zammın devletler tarafından kabul edilmesi oluşturmaktaydı.²⁹⁹

9 Kasım 1912 Cumartesi gecesini Guildhall'da (Londra Belediye Binası) Londra Belediye Başkanı'nın düzenlediği ziyafette İngiltere Başbakanı Asquith Balkan devletlerini destekleyen ve statükonun değiştirilmesi gerektiğini belirten bir konuşma yaptı. Asquith'in konuşması konuklar tarafından büyük alkış ve tezahüratla

savaş gemilerinin İstanbul'a gelişine mevcut durumun ortadan kalkmasından sonra dönmeleri şartıyla izin vermiştir.

²⁹³ "Turkish Appeal to the Powers", **The Times**, 5 Kasım 1912, s.8.

²⁹⁴ H. C. Seppings Wright, **Two Years Under Crescent**, Boston, 1913, s.271. Seppings Wright, The Illustrated London News'un Türkiye muhabiri ve ressamı olarak Ekim 1912'de İstanbul'a gelmiş ve zaman zaman cephelere de giderek savaşı takip etmiştir.

²⁹⁵ "The War", **The Guardian**, 5 Kasım 1912, s.9.

²⁹⁶ Andrew Bonar Law (1858-1923) Muhalefetteki Muhafazakar Parti'nin lideriydi.

²⁹⁷ "Questions in The House", **The Guardian**, 6 Kasım 1912, s.10.

²⁹⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.114.

²⁹⁹ "Süfere Bab-ı Ali'de", "Yüzde Dört Gümrük Resmi", **Adl**, 26 Teşrin-i Evvel 1328 (8 Kasım 1912), s.2.

dinlendi. Asquith, Doğu Avrupa'da durumun asla eskisi gibi olamayacağını vurgulayarak, Doğu Avrupa haritasının yeniden çizilmesi, eski fikirlerin ve politikaların değiştirilmesi gerektiğini söyledi. Konuşmasının yoğun alkış alan dikkat çekici kısmı şöyleydi:

“Bir hususta Avrupa'nın genel görüşünün ortak olduğuna inanıyorum-savaşı kazananlar kendilerine bu denli pahalıya mal olan meyvelerden mahrum bırakılmamalıdır.”

Ziyafetten önce gerçekleşen olaylar da İngiliz kamuoyunun genel görüş ve tutumunu yansıtmaya bakımdan önemliydi. Ziyafete gelen konukların Belediye Başkanı ve eşi tarafından karşılanma seremonisinde, Yunan ve Bulgar orta elçileriyle Sırbistan maslahatgüzarına konuklar tarafından çok büyük alkış ve yakın ilgi gösterildi. Gelen konuklar normalde isimleri anons edildikten sonra selamlaşmak üzere tek tek salonun yukarı ucundaki kürsüde ayakta bekleyen Belediye Başkanı ve eşine doğru alkışlar ve tezahüratlar eşliğinde yürümekteydiler. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistanlı diplomatlar salona birlikte gelmişlerdi. İsimleri tek tek anons edileceği sırada Yunanlı elçi “Hayır. Biz birlikte gideceğiz” demişti. Böylece üçü yan yana yürüyerek çok yoğun alkışlar arasında Belediye Başkanı ile eşinin yanına gitmişlerdi.³⁰⁰

Yine Kasım ayı içerisinde İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin kendisinden sipariş etmiş olduğu iki savaş gemisinin (biri Reşadiye'dir) yapım işini durdurmuştur.³⁰¹

11 Kasım 1912 tarihinde Bulgarlar Tekirdağ'ı ele geçirdi. 12 Kasım'da Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan ateşkes istedi.³⁰² Lüleburgaz civarında Bulgar askerleriyle beraber cephede dolaşmakta olan Noel Buxton durumdan çok memnundu:

“Bulgar ordusu Çatalca'ya bitkin ve hasta bir halde ulaştı. Ancak Türklerin Avrupa'daki kaderi tayin edildi. Barışsever köylülere karşı barbarlığın intikamı alındı. Avrupa sonunda kurtarıldı.”³⁰³

Noel Buxton ve erkek kardeşi 12 Kasım 1912 tarihinde Çorlu'ya ulaştılar. Burası Bulgar süvari tümeninin karargahı konumundaydı. Tümen komuta eden

³⁰⁰ “Mr. Asquith on The Balkan War”, **The Times**, 11 Kasım 1912, s.9.

³⁰¹ “New Turkish Battleship”, **The Times**, 2 Eylül 1913, s.3.

³⁰² Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.115.

³⁰³ Noel Buxton, **a.g.e.**, s.44.

General Nazlamoff nazik bir şekilde Buxton kardeşleri karargaha davet etti. Buxtonlar bir Bulgar teğmenin eşliğinde karargaha gittiler. Bundan sonrasını Buxton şöyle anlatmaktadır:

“Temiz bir Rum evinde hoş bir partiydi. General ve benim İngiliz ordusunda ortak arkadaşlarımız vardı. Orient Express’te seyahat ederken bulduğum bir Türk milletvekilinin sözleri onu (General Nazlamoff’u) eğlendirdi. Doğulu milletvekili Lüleburgaz savaşından sonra bile Türk ordusunun tüm geri çekilmelerini stratejik bir planın parçası olarak görmekteydi. Amaçları düşmanı tuzağa düşürmektir. Nazlamoff ‘Evet’ dedi. ‘Arkada yiyeceklerini, silahlarını, cephanelerini ve tüm demiryolu köprülerini tahrip edilmeden bırakmak ve Çatalca istihkamlarının arkasına ulaşmak tipik bir Türk planıydı.”³⁰⁴

Diğer taraftan 11 Kasım 1912’de Kudüs İngiliz Konsolosu McGregor³⁰⁵ Osmanlı Kudüs Mutasarrıfı’nın yanına geldi. Yafa Konsolos Vekilliği’nden aldığı telgrafa dayanarak Yafa’da yabancılara karşı bir düşmanlık ve intikam hissini egemen olduğunu söyledi. Mutasarrıf tarafından McGregor’a sancak dahilinde yanlış anlamaya yol açacak bir olayın olmaması için her türlü tedbirin alındığı ve gerçek durumda halkın gözünde korkacak hiçbir şeyin mevcut olmadığı anlatıldı. Konsolosa bu hususta kesin teminat da verildi. Ayrıca Yafa Kaymakamlığı’na gerekli ve etkili talimatlar verilip bilgi istendi. Kaymakamlıktan gelen cevapta halkta heyecana neden olacak hiçbir şey mevcut olmadığı bildirilmiştir.³⁰⁶

Bununla beraber İngiltere’nin Yafa Viskonsülü ortada hiçbir sebep olmaksızın doğrudan doğruya İngiliz Sefareti’ne bilgi vermiş olmalıydı. Çünkü Beyrut’ta bulunan İngiliz kruvazörlerinden bir tanesi viskonsülün ihbarı üzerine Yafa’ya doğru hareket ettirildi.³⁰⁷ Mutasarrıfın beyanına göre Kudüs İngiliz Konsolosu Yafa’daki Viskonsül’ün hareketini tasvip etmek şöyle dursun şiddetle ayıplamış ve sefarete de bu şekilde bilgi vermişti. Konsolos ayrıca Yafa Viskonsülü

³⁰⁴ A.e., s.45.

³⁰⁵ Konsolos Peter J.C. McGregor 1909’dan beri İngiltere Kudüs Konsolosluğu görevini yürütmekteydi.

³⁰⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:20** (Kudüs Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gelen 1 Teşrin-i Sani 1328 [14 Kasım 1912] tarihli telgrafın sureti).

³⁰⁷ **Aynı vesika.** Kudüs Mutasarrıfı bu davranışından ötürü Yafa Konsolos Vekili’nin düşük karakterli bir kişi olduğunu ifade etmiş, İngiliz kruvazörünün yola çıktığı haberini kaymakamlıktan ve Kudüs Konsolosu’ndan haber aldığını da sözlerine eklemiştir.

hakkında soruşturma ve cezalandırma için bugün (14 Kasım) veya yarın (15 Kasım) Yafa'ya gideceğini de söylemişti.³⁰⁸

Bu olay bizzat Dahiliye Nazırı tarafından 17 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne de aktarılmış ve gereğinin yapılarak sonucun bildirilmesi istenmiştir.³⁰⁹ Hariciye Nezareti 26 Kasım'da verdiği cevapta ilgili sefaretlere gerekli tebligatların yapıldığını bildirdi. Ancak Hariciye Nazırı'na göre gerek sefaretlerden alınan haberler, gerekse başka yollardan gelen bilgiler Osmanlı vilayetlerinde emniyet ve asayiş ile huzur ve sükunun arzu edilen mükemmel derecede olduğunu şüpheye düşürecek bir mahiyetteydi. Şu aralık en küçük bir hadiseden pek vahim sonuçlar çıkabileceğinden, vilayetlerdeki Osmanlı memurlarının güvenlik işine son derece dikkat ve özen göstermesi, olumsuz hiçbir duruma izin vermemeleri istenmiştir. Hariciye Nazırı bu konuda bütün vilayetlere etkin tebligatlar yapılmasını Dahiliye Nezareti'nden rica etmiştir.³¹⁰

Başta İskenderun, Mersin ve Beyrut olmak üzere bölgede kendi vatandaşlarının tehlike altında olduğunu ve asayişin bozulduğunu ileri süren İngiltere, Fransa ve Almanya devletleri ortak harekete geçmişlerdi. 10 Kasım'da İngiliz kruvazör Prometheus Beyrut'a ulaşmıştı. Yine İngiltere'nin Barham kruvazörü Lazkiye ve Trablusşam'ı ziyaret ettikten sonra 11 Kasım'da Beyrut'a geldi.³¹¹ Aynı kruvazör 12 Kasım'da yine Trablusşam'daydı. Kruvazör kumandanı burada Trablusşam Mutasarrıfı ile görüştü.³¹² İngiliz kumandan Trablusşam'dan beş gün sürecek yolculuğu esnasında İngiltere ve Almanya Konsolosları'ndan güvenliği bozan en ufak bir olayın olduğu kendisine haber verildiği takdirde, derhal asayişin sağlamaya ve soruşturma yapmaya izinli olduğunu söyledi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin gözlemci sıfatıyla kendisini sorumlu yapacağını bildirmekle görevli olduğunu da belirtti. Mutasarrıf ile kumandan arasında geçen bu konuşma tümüyle

³⁰⁸ Aynı vesika. Kudüs Mutasarrıfı diğer yabancı konsoloslara da büyükelçileri aracılığıyla gerekli tavsiyelerin yapılmasını istemiştir.

³⁰⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:20 (Dahiliye Nazırı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrin-i Sani 1328 [17 Kasım 1912] tarihli yazı).

³¹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:20 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Teşrin-i Sani [Kasım] 1912 tarihli yazı).

³¹¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33 (Beyrut Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i Evvel 1328 [11 Kasım 1912] tarihli telgrafın sureti); "Warship Movements in the Aegean", *The Times*, 12 Kasım 1912, s.7.

³¹² BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33 (Beyrut Valisi Edhem Bey tarafından Sadarete gönderilen 30 Teşrin-i Evvel 1328 [12 Kasım 1912] tarihli telgraf). Vali Edhem Bey bu olayı Trablusşam Mutasarrıfı'nın telgrafla kendisine bildirdiğini belirtmektedir.

herkese duyuruldu. Görüşmede hazır bulunan ve aslen Yunan vatandaşı olan İngiliz Trablusşam Konsolos Vekili ve tercümanı ise Beyrut Valisi'nin tepkisine neden oldu. Çünkü Osmanlı Devleti Yunanistan ile 19 Ekim 1911 tarihinden beri savaş halindeydi. Halbuki savaşılan devletlerin uyuğundan olan diğer devletlerin konsolos ve tercümanlarının bildirilen emir gereği görevlerine son verilmiş olması gerekmektedir. Nasılsa Trablusşam Mutasarrıflığı şimdiye kadar Yunan uyruklu İngiliz Konsolos Vekili ve tercümanını görevden men ettirmemişti. Beyrut Valisi'nin müdahalesiyle bu sefer gereği yapıldı. Ayrıca Beyrut Valisi Edhem Bey, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Beyrut İngiliz Başkonsolosu'na cevaben gelen açık bir telgrafi görmüştü. Telgrafta Osmanlı Devleti içine müfreze sevkine imkan olmadığından, iç kesimlerde bulunan İngiliz vatandaşlarının en yakın limanlara gelerek savaş gemilerinin koruması altında bulunmaları gerektiği bildiriliyordu. Dolayısıyla telgraftan İngiliz Başkonsolos'un hükümetinden iç kesimlere asker sevki istemiş olduğu anlaşılmaktaydı. Beyrut Valisi'nin bildirdiğine göre Şam'da meydana gelen önemsiz ve münferit bir iki olay yüzünden böyle bir talepte bulunmuştu.³¹³

Beyrut Valisi'nin bu telgrafiyle hemen harekete geçen Sadrazam Kamil Paşa, asayişin her tarafta korunup sağlanmasına her zamankinden daha çok özen ve dikkat gösterilmesini, en adi bir olayın bile meydana gelmesine ve bir müdahale sebebi olmasına asla imkan bırakılmamasını Beyrut Vilayeti'ne cevap olarak bildirdi. Hariciye Nezareti'ne de meseleyi aktararak gereğinin hızla yapılmasını ve sonucun kendisine bildirilmesini istedi.³¹⁴ Kamil Paşa ayrıca Barham kruvazörü kumandanının uygunsuz taleplerine yol açan Şam'da meydana gelen olayların ne olduğunu da Suriye Vilayeti'ne sordu.³¹⁵ Suriye Valiliği'nden cevap olarak aldığı 14 Kasım 1912 tarihli telgrafta “çok şükür böyle bir hadisenin gerçekleşmediği”, Hıristiyan halkın korktuğu haber alınsa da bu durumun kötü niyetli kişilerin fesat çıkarıcı haberler yaymasından kaynaklandığı ifade edilmekteydi. Müslüman halk arasında da böyle kötü bir fikir bulunmadığı, zaten ilgililere gerekli talimatların

³¹³ **Aynı vesika.** Vali Edhem Bey Şam'da meydana gelen bir iki önemsiz ve münferit olaydan dolayı böyle bir talepte bulunma girişimini hayret ve teessüfle karşılamış ve Sadrazamın dikkatini çekmeye değer bulmuştu.

³¹⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33** (Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Teşrin-i Evvel 1328 [13 Kasım 1912] tarihli yazı).

³¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33** (Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sani 1328 [14 Kasım 1912] tarihli acele yazı).

verildiği, ayrıca dikkatli ve uyanık davranıldığı da bildirilmiştir.³¹⁶ Sadaret bunun üzerine durumu aynen Hariciye Nezareti'ne aktararak gereğinin acilen yapılmasını talep etti. Suriye ile ilgili olarak bazı kötü niyetli haberlerin yayıldığı vurgulandı ve bu haberlerin de hızlı ve kesin olarak tekzip edilmesi istendi.³¹⁷

Bu girişimlerin ardından İngiltere geri adım atacakmış gibi görüldü. Trablusşam Mutasarrıfı 15 Kasım 1912 tarihinde Barham savaş gemisinin İngiliz kumandanına iade-i ziyaret yaptı. Kumandan İngiliz konsolosların verdiği bilgilere dayanarak asayiş ve yerel güvenliğin mükemmel olmasından dolayı hem kendi adına hem de Beyrut İngiltere Başkonsolosu adına teşekkür etti.³¹⁸ Ne var ki genel durum değişmedi. İngiltere ve diğer devletlere ait savaş gemileri kendi vatandaşlarını korumak bahanesiyle Osmanlı sularında bulunmaya devam ettiler. 15 Kasım'da Almanya'nın Breslau kruvazörü İskenderun limanına ulaştı. 17 Kasım'da da geçen Cuma günü İskenderun'a gelip gitmiş olan İngiliz Barham kruvazörü tekrar İskenderun'a geldi.³¹⁹ İskenderun ve Mersin dolaylarında "olağanüstü durumların ortaya çıkmasıyla" İngiliz, Alman ve Fransız kruvazörleri tarafından karaya asker çıkarılması ihtimali belirdi. Buna gerek görüldüğü takdirde durum daha da güçleşeceğinden bu yerlerde güvenlik tedbirlerine özen gösterilerek olayların önünün alınması Halep Vilayeti'nden istendi. Bu gemilerden karaya asker çıkarılması muhtemel görünmese de yine de sefaretlere tebligat gönderilerek "askere talim yaptırmak gerekçesiyle" karaya asker çıkarılmasının engellenmesi Dahiliye Nezareti tarafından önerildi.³²⁰

Oysa Halep ve Adana yörelerinde alınan tedbirler sayesinde sükun ve asayiş eskisinden daha mükemmeldi. Ancak İskenderun ve Mersin Limanları'yla Beyrut'a gelen yabancı savaş gemileri asker çıkarma teşebbüsünden geri durmamaktaydı. Bu gemiler her zaman oralarda bulunuyordu. Bu durumun kendi vatandaşlarını ve asayişini korumaktan ziyade heyecana, huzur ve asayişin ihlaline neden olacağı mevcut

³¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33 (Suriye Vali Vekili tarafından Sadarete gönderilen 1 Teşrin-i Sani 1328 [14 Kasım 1912] tarihli telgraf).

³¹⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:33 (Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sani 1328 [14 Kasım 1912] tarihli acele yazı).

³¹⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:35 (Dahiliye Nazırı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş 4 Teşrin-i Sani 1328 [17 Kasım 1912] tarihli yazı).

³¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:11 (Dahiliye Nezareti'nin Halep Vilayeti'nden aldığı 3 ve 4 Teşrin-i Sani 1328 [16 ve 17 Kasım 1912] tarihli telgrafların suretleri).

³²⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:17 (Sadrazam Kamil Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Teşrin-i Sani (Kasım) 1912 tarihli yazı). Sadrazam Kamil Paşa Hariciye Nezareti'nden gereğinin hızla yapılmasını istemiştir.

gidişattan ve mevki komutanlıklarından alınan telgraflardan anlaşılıyordu. Bundan dolayı söz konusu gemilerin bir an evvel sahillere uzaklaşmaları sükun ve asayişin sağlanmasına daha çok hizmet edecekti. Sadrazam Kamil Paşa gereken girişimlerin hızlı bir şekilde gerçekleştirilerek sonucun kendisine bildirilmesini Hariciye Nezareti'nden talep etti.³²¹

17-18 Kasım gecesi İstanbul'daki yabancı savaş gemilerinden Beyoğlu'na yaklaşık 2250 asker çıkarıldı. Bunlardan 200 tanesi İngiliz'di ve birde mitralyözleri vardı.³²² 19 Kasım'da Avam Kamarası'nda Bonar Law tarafından kendisine sorulan bir soruyu cevaplayan İngiltere Başbakanı Asquith, Osmanlı idarecilerine önceden haber verilerek 18 Kasım'da sabah erkenden Beyoğlu'na yaklaşık 3000 asker çıkarıldığını, bunun 497 tanesinin İngiliz olduğunu, askerlerin şimdilik ambarlarda ve büyükelçiliklerde tutulacağını ve acil durum dışında şehrin diğer mahallerinde devriye gezmeyeceklerini söylemiştir.³²³

17 Kasım-19 Kasım 1912 tarihleri arasında Bulgarların Çatalca savunmasını kırarak İstanbul'a girme amacıyla başlattıkları taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Bu dönemde yaralı Osmanlı askerleri için Londra'da Madam Virginia Graham tarafından Osmanlı Bankası'nın³²⁴ Londra şubesi aracılığıyla bin lira gönderilmesi dikkat çekicidir.³²⁵

Bu gelişmeler yaşanırken Avam Kamarası'nda Bay Fell tarafından kendisine yöneltilen soruyu cevaplayan Sir Edward Grey, İstanbul'daki Hampshire ve Weymouth savaş gemilerinden başka, Beşik Körfezi'nde bir, Selanik'te bir, İzmir'de bir, Suriye kıyısı açıklarında üç geminin hazır bulunduğunu, gemilerin gerek duyulduğunda İngiliz vatandaşlarının korunmasında kullanılacağını

³²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:26** (Sadrazam Kamil Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Teşrin-i Sani 1328 [29 Kasım 1912] tarihli yazı). Bu istihbarat Sadarete Harbiye Nezareti aracılığıyla Sekizinci Kolordu Kumandanlığı'ndan ulaşmıştı.

³²² Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.124. Bayur, bu askerlerin sayısını Sadarettten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Kasım 1912 tarihli bir tezkereye dayandırmaktadır. Bayur, askerlerin Osmanlı Hükümeti'nin onayı alınmadan 17-18 Kasım gecesi karaya çıkarıldıklarını ve daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından geri alınmaları için girişimde bulunulduğunu belirtmektedir.

³²³ "Parliament", "House of Commons", **The Times**, 20 Kasım 1912, s.12.

³²⁴ Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani-i Şahane/ Banque Impériale Ottomane) İngiliz ve Fransız sermayesiyle 1863 yılında kurulmuştu. Genel Merkezi Galata'daydı. Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'nın önemli şehirlerinde şubeleri vardı. 1914 yılı Ağustos ayı itibarıyla sermayesi 250 milyon frank yani 10 milyon Osmanlı lirasıydı. Bk. "Bank-ı Osmani-i Şahane, Banque Impériale Ottomane", **İşhad (İctihad)**, No:116, 24 Temmuz 1330 (6 Ağustos 1914), s.3. (Reklam sayfası).

³²⁵ **BOA. İ. MBH. Dosya No:10 Gömlek No:1330/Z-011** (6 Teşrin-i Sani 1328 [19 Kasım 1912] tarihli Padişah Başkatibi'nin yazısı).

belirtmiştir.³²⁶ 30 Kasım'da İskenderun Limanı'nda birer adet İngiliz, Alman ve Fransız savaş gemisi bulunmaktaydı.³²⁷

Savaş esnasında Osmanlı Devleti Yunanistan'a maden ve kok kömürü ile antrasit taşıdığı gerekçesiyle Linarya isimli bir İngiliz vapurunu İstanbul limanında alıkoymuştu. Bunun üzerine İngiliz Sefareti 14 ve 19 Kasım 1912 tarihli iki notayı Bab-ı Ali'ye göndermişti. Notalarda vapurun alıkonulmasından dolayı şikayet edilmekte ve el koyma sebeplerinin bildirilmesi talep edilmekteydi. Ayrıca vapurun sahibine gelecek bütün zarar ve ziyandan Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağı belirtilmekteydi. 23 Kasım 1912 tarihinde meseleyi inceleyen Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği, vapurun bir an önce boşaltılarak serbest bırakılmasının Bahriye Nezareti'ne bildirilmesi yönünde görüş bildirmişti.³²⁸

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne giden maden kömürünü savaş kaçağı ilan etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti de aynı şekilde karşılık vermiş ve Büyük Devletler'in sefirlerine bu kararı bildirmişti. Ancak İngiliz Sefareti'nden gelen notada, İngiltere'nin ısrarı üzerine Yunan Hükümeti tarafından yalnız Çanakkale Boğazı içerisindeki Osmanlı limanlarına gidecek kömür yüklerinin savaş kaçağı sayılacağı belirtildi. Sefaret bu hususta Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararın kapsamının da İngiltere Hükümeti tarafından bilinmesinin çok gerekli olduğunu vurguladı ve süratle cevap verilmesini talep etti. Ancak Harbiye Nezareti 24 Kasım 1912 tarihli tezkeresiyle maden kömürünün Yunan Donanması için elzem olduğunu belirterek, bunun kayıtsız şartsız savaş kaçağı sayılması gerektiğini ileri sürdü. Mesele 26 Kasım 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Harbiye Nezareti'nin yazısına rağmen, daha önce savaş kaçağı sayılıp ilan edilen şeyler arasında maden kömürünün olmadığı vurgulandı. Dolayısıyla İngiltere Sefareti'nin de bildirimine dayanılarak, Meclis-i Vükela tarafından maden kömürünün savaş kaçağı kabul edilmesine gerek görülmedi.³²⁹

³²⁶ "House of Commons", **The Times**, 29 Kasım 1912, s.12.

³²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:28** (Halep Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 17 Teşrin-i Sani 1328 [30 Kasım 1912] tarihli telgrafın sureti).

³²⁸ **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:31 Gömlek No:11** (Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin 10 Teşrin-i Sani 1328 [23 Kasım 1912] tarihli yazısı).

³²⁹ **BOA. MV. Dosya No:171 Gömlek No:44** (13 Teşrin-i Sani 1328 [26 Kasım 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

Bununla birlikte İngiliz Linarya vapuruna ilişkin mesele uzun bir süre devam etmiştir. Bahriye Nezareti tarafından yüküne el konulan vapur hakkında İngiltere Sefareti'nden 1 Aralık 1912 tarihli bir şikayet notası daha Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmiştir.³³⁰ Linarya vapurunun yükünün hükümetçe satın alınıp kayda geçirilmesine karar verildi. Ancak bir süre sonra yüküne el konulan geminin bağlı bulunduğu İngiliz şirket tarafından 3271 sterlin tazminat talep edildi. Ancak Osmanlı Hükümeti suçlamayı kabul etmeyerek sorunun siyasi yazışmalarla halledilecek bir mahiyeti olmadığını ve ilgili mahkemelerce çözülecek bir konu olduğunu öne sürdü. Ayrıca meseleden kömürü gönderen İngilizlerle teslimattan kaçınan gemi kaptanını sorumlu tuttu. Sonuçta Bahriye Nezareti Deniz Ticaret Mahkemesi'ne başvurmuş ve mahkeme günü 13 Ağustos 1913 tarihi olarak belirlenerek taraflara bildirilmiştir. İngiliz Sefareti ise 33 günlük gecikme nedeniyle şirket adına tazminat talep ediyordu. Sonuçta İngiliz Sefareti'ne kendilerini zarara uğramış gören kişilerin mahkemeye başvurmaları gerektiğinin bildirilmesine karar verildi. Hariciye Nezareti 6 Temmuz 1913 tarihli bir yazıyla İngiliz Sefareti'ne durumu ilettiler. İngiliz Sefareti 19 Ağustos 1913 tarihli bir notayla Hariciye Nezareti'ne cevap verdi. Sefaret İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığı talimata uygun olarak, Bahriye Nezareti'nin açtığı davanın sonucu her ne olursa olsun tazminat talebinin geçici tedbir olarak ele alınmasını talep etti. Gerekçe olarak da gemi yükünün satın alınıp kayda tabi tutulmasının geçici bir tedbir niteliğinde olması gösterildi.³³¹

Bundan başka 11 Kasım 1912 tarihinde Haliç'te Osmanlı bahriye memurları tarafından "Starlight" adında bir İngiliz römorkörüne de el konulmuş ve mahkemeye götürülen bu meselede 22 Mart 1913 tarihinde Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmıştı. Ancak buna rağmen İngiliz Sefareti Bab-ı Ali'ye gönderdiği 25 Haziran 1913 tarihli bir notayla devreye girmiş ve römorkör sahibi İngiliz vatandaşının zararının karşılanmasını talep ederek itiraz ve şikayetlerde bulunmuştur.³³²

³³⁰ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:31 Gömlek No:11 (18 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1912 tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazısı).

³³¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:31 Gömlek No:11 (8 Mayıs 1329 [21 Mayıs 1913], 8 Haziran 1329 [21 Haziran 1913] ve 24 Ağustos 1329 [6 Eylül 1913] tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazıları). İngiliz Sefareti meseleye ilişkin olarak 25 Nisan 1913 tarihinde Bab-ı Ali'ye bir nota daha vermiştir.

³³² BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:31 Gömlek No:11 (3 Temmuz 1913 tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazısı).

Diğer taraftan “İngiltere Kralı’nın Özel Müşaviri unvanına sahip, Hindistan’ın itibar sahibi Müslümanlarından Emir Ali hazretleri” aynı zamanda “İngiliz Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı ve Hindistan İslam halkının hislerine tercüman sıfatıyla” bazı açıklamalarda bulunmuştu. Emir Ali, Osmanlı’nın Asya’daki topraklarının gelecekte ihtirasların hedefi olmasına izin verilmemesi için yeniden ciddi ve mükemmel ıslahatlar yapılması gerektiğini öne sürmüştü. İstanbul’a gelmekte olan göçmenler için de 1800 sterlin gönderildiğini belirtmişti. Emir Ali’nin bu açıklamaları Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti’ne bildirildi. Hariciye Nezareti’nin 24 Kasım 1912 tarihli tezkeresiyle de konu Meclis-i Vükela’nın gündemine alındı. 27 Kasım 1912 tarihli oturumda “zaten Osmanlı Hükümeti tarafından Anadolu vilayetlerinde gerekli ıslahatların yapılmasına karar verilip, bunların uygulanmasına girişilmek üzere olunduğunun” Emir Ali’ye iletilmesine ve Hindistan Müslümanları adına gösterdiği iyiliksever hislerden dolayı kendisine Londra Sefareti aracılığıyla teşekkür edilmesine karar verildi.³³³

Balkan Savaşı öncesinde isyan başlamış olan Sisam (Samos) Adası’nda ise Sofulis tam anlamıyla adanın denetimini ele geçirmişti. Sisam’ın Yunanistan’a ilhaki için girişimlerine devam eden ve adadaki Genel Meclis’in de başkanı seçilen Sofulis, geçici bir hükümet heyetinin kurulmasını ve adanın yönetiminin bu heyete verilmesini sağlamıştı. Resmi binalara da Yunan Kralı’na mahsus birer bayrak çektirmişti. Sisam Beyliği, Aydın Vilayeti aracılığıyla 24 Kasım 1912 tarihinde Bab-ı Ali’ye çektiği telgrafla son durumu bildirmişti. Bunun üzerine toplanan Meclis-i Vükela da koruyucu devletlere başvurulmak üzere telgrafın Hariciye Nezareti’ne yollanmasına karar verildi. Sisam Beyliği’ne ise koruyucu devletlere başvurulduğundan ve ayrıca savaşılan devletlerle barış görüşmelerine başlanacağından sonucun beklenmesinin cevap olarak bildirilmesi kabul edildi.³³⁴

28 Kasım 1912 tarihinde Arnavutlar Valona’da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Aynı gün Bulgarlarla ateşkes görüşmeleri Çatalca’da başladı.³³⁵ 3 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ hükümetleri arasında

³³³ BOA. MV. Dosya No:171 Gömlek No:50 (14 Teşrin-i Sani 1328 [27 Kasım 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

³³⁴ BOA. MV. Dosya No:171 Gömlek No:73 (Meclis-i Vükela zabtı). Belge arşivde 23 Zilhicce 1330 (2 Aralık 1912) tarihiyle kayıtlıdır.

³³⁵ Bayur, a.g.e., C.II, K.II, s.130. Bazı kaynaklarda görüşmelerin 24 Kasım’da başladığı belirtilmektedir.

ateşkes yapıldı. Tarafların Büyük Devletler'in nezaretinde Londra'da barış görüşmelerine başlamaları kararı alındı. Konferansa ateşkes yapmamasına rağmen Yunanistan'da katılacaktı. Kamil Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırı olan Mustafa Reşid Paşa, Bahriye Nazırı Vekili Salih Paşa ve Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa 9 Aralık'ta hükümet tarafından delege olarak belirlendiler. Osmanlı Hükümeti Yunanistan'la ateşkes yapılmadığından dolayı, delegelerini bu ülke ile görüşmeler yapmakla görevlendirmemişti.³³⁶ Delege olarak belirlenen ve kendisine teklif yapılan Londra Sefiri Tefvik Paşa ise görevi kabul etmemiştir.³³⁷

Londra'daki barış görüşmelerine gönderilecek Osmanlı delegelerinin harcırah ve yevmiyeleri de belli olmuştu. Adı geçen üç paşaya 125'er, refakatlerinde bulunacak Ali Rıza ve Reşid Safvet Beyler'e 85'er lira gidiş dönüş harcırahi verilmiştir.³³⁸ Ayrıca Reşid Paşa, Salih Paşa ve Osman Nizami Paşa'ya zorunlu harcamaları için günlük 11'er lira, refakatlerinde bulunacak olan Erkan-ı Harbiye miralaylarından Ali Rıza ve Maliye Özel Kalem Müdürü Reşid Safvet Beyler'e günlük üçer lira olmak üzere 15 günlük yevmiyeleri Hazine tarafından sağlandı. 15 günlük süre sona erdikten sonra 29 Aralık 1912 tarihli Meclis-i Vükela'da aynı miktarda 15 günlük yevmiyelerin Osmanlı Bankası'nın Londra Şubesi yoluyla kendilerine tekrar gönderilmesine karar verildi. Ayrıca Londra'ya sonradan gönderilen Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Hırant ve Paris Sefareti Başkatibi Diran Beyler'e de yine günlük üç liradan 15 günlük yevmiyeleri ödenecekti.³³⁹

Osmanlı delegeleri Londra'ya 13 Aralık 1912 gecesi geldiler. İlk gelen Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, Sefir Tefvik Paşa ile bir saatlik görüşme yaptı. Daha sonra saat 11.16'da diğer delegeler Charing Cross'a ulaştılar. Delegeler Osmanlı Büyükelçilik üyeleri ve Londra'daki Türk nüfusunun önde gelenleri

³³⁶ **BOA. İ. MMS. Dosya No:156 Gömlek No:1330/Z-06** (26 Teşrin-i Sani 1328 [9 Aralık 1912] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve aynı tarihli Padişah iradesi). Bu belgelerde ateşkes yapılmayan ülke olarak sadece Yunanistan'ın adı geçmektedir. Ancak daha sonra 2 Kanun-ı Evvel 1328 (15 Aralık 1912) tarihinde çıkarılan Padişah iradesinde, Yunan delegeleriyle ateşkes ve barış görüşmelerini yapmak ve imzalamak için de yine aynı paşaların görevlendirildiği görülmektedir. Ayrıca bk. **BOA. İ. MBH. Dosya No:11 Gömlek No:1331/M-012**. Bundan başka Osmanlı Hükümeti'nin Londra'daki barış görüşmeleri için tam yetkili birinci delege olarak Londra Sefiri Tefvik Paşa'yı düşündüğü, ancak kendisinin bunu kabul etmediği ve yerini Reşid Paşa'nın aldığı haberi İngiliz basınına yansımıştır, bk. "The Porte and Peace", **The Times**, 10 Aralık 1912, s.7.

³³⁷ "The War", "The Peace Delegates", **The Guardian**, 9 Aralık 1912, s.9.

³³⁸ **BOA. MV. Dosya No:171 Gömlek No:97** (26 Teşrin-i Sani 1328 [9 Aralık 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

³³⁹ **BOA. MV. Dosya No:172 Gömlek No:19** (16 Kanun-ı Evvel 1328 [29 Aralık 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

tarafından karşılandı. Keyifsiz olan Tevfik Paşa karşılamaya katılmadı.³⁴⁰ Delegeler ertesi gün (14 Aralık) öğle vakti Edward Grey tarafından İngiliz Dışişleri'nde kabul edildi. Delegelere eşlik eden Sefir Tevfik Paşa, resmi olarak onları Grey'e tanıttı. Görüşme sadece birkaç dakika sürdü.³⁴¹

Taraflar Londra'da 16 Aralık 1912 tarihinde öğle vakti Saint James Sarayı'nda görüşmelere başladılar. Sir Edward Grey delegelere hitaben Fransızca olarak kısa bir hoş geldin konuşması yaptı. Edward Grey'e karşılık olarak delegasyonlar da kısa ve uygun bir şekilde cevap verdiler. Osmanlı delegasyonu adına Fransızca konuşan Reşid Paşa, Edward Grey'den delegasyonuna gösterilen nazik konukseverlikten ötürü Krala ve İngiliz Hükümeti'ne teşekkürlerini iletmesini rica etti.³⁴² 17 Aralık'taki oturumda Osmanlı delegelerinin Yunanistan'la görüşmeye yetkili kılınmadıkları ortaya çıkınca, konferans delegelerin Osmanlı Hükümeti'nden yeni talimatlar alması için 19 Aralık'a ertelendi. Osmanlı Heyeti, Yunanistan dışında ateşkes yapmış dört ülkenin görüşmelere devam etmesini istediye de bu öneri diğer heyetler tarafından kabul edilmedi. Diğer taraftan Londra'da Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya büyükelçilerinin katılımıyla 17 Aralık'ta Elçiler Konferansı³⁴³ başladı. Dışişleri Bakanı Edward Grey'in İngiltere'yi temsil ettiği ilk toplantı İngiliz Dışişleri'nde öğleden sonra saat üç buçukta yapıldı.³⁴⁴

Konferansa katılan ülkelerin delegasyonları Edward Grey'den bir sekreter atamasını talep etmişlerdi. Grey bunun üzerine İngiliz Diplomasi Servisi'nde Birinci Sekreter olan Bay H. C. Norman'ı Barış Konferansı'nın sekreteri olarak görevlendirdi.³⁴⁵

Bu arada Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton konferansların sonucunu etkilemek için elinden gelen gayreti göstermekteydi. Basına yansıyan bir mülakatında yaptığı açıklamalar dikkat çekiciydi:

³⁴⁰ "The London Peace Conference", **The Guardian**, 14 Aralık 1912, s.9.

³⁴¹ "The Balkan Peace Conference", "Final Preparations", **The Guardian**, 16 Aralık 1912, s.9.

³⁴² "Peace Conference Opened", **The Guardian**, 17 Aralık 1912, s.9. Gazetenin haberinde konferansın açılışıyla ilgili detaylar, delegelerin isimleri ve Edward Grey'in yapmış olduğu konuşmanın resmi çevirisi verilmektedir. Grey konuşmasında ağırlıklı olarak barışın sağlanacağına olan inancını ve temennisini dile getirmiştir.

³⁴³ Kaynaklarda ve belgelerde Süfera veya Sefirler Konferansı olarak da geçmektedir.

³⁴⁴ "Adjournment of the Conference", **The Times**, 18 Aralık 1912, s.6; "Peace Conference", "The Foreign Office Conversations", **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.9.

³⁴⁵ "Peace Conference", **The Guardian**, 19 Aralık 1912, s.8.

“Türk egemenliğine iade edilecek herhangi bir bölge sadece rehabilitasyon imkanından mahrum kalmayacak, ayrıca ikinci bir öfke felaketini çekecek. Anakarada veya Ege Adaları’nda her Hıristiyan kasaba ve köy işgalcileri memnuniyetle karşıladı ve doğal olarak Türkler tarafından cezaya müstahak olarak davranılacaktır. Böyle herhangi bir bölgenin Makedonya’ya 1878’de verilen akıbetle karşılaşması dayanılmaz olacaktır.”³⁴⁶

Buxton basına yaptığı benzer fakat daha detaylı bir başka açıklamada, siyasi açıdan en önemli meselenin Marmara Denizi ve Karadeniz arasındaki bölgenin medeni bir hükümetin yönetimi altında kalıp kalmaması olduğunu belirtti. 1878 yılında Makedonya’ya benzer bir şekilde bu bölgenin “yüksek siyasi menfaatlere saygı” nedeniyle Türkiye’ye geri verilmesine şiddetle karşı çıkan Buxton, Bulgarların Çanakkale Boğazı dışında bu bölgeye sahip olmaları gerektiğini belirtti. Avrupa köylerinin “Türk anarşisine iadesinin” Lord Salisbury’nin ilan ettiği gibi evrensel şekilde kabul edilen “bir kere kurtarılan toprak asla Türklere geri verilmemelidir” ilkesinin ihlali olacağını vurguladı. Eğer bu bölgenin Bulgaristan’a bırakılmasında gerçekten bir zorluk varsa, o zaman bölge otonom yapılmalıydı. Buxton sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Doğu Rumeli 1878 yılında Türklerin onurunu korumak ve gerideki kurtarılmış ülkenin stratejik gücünü azaltmak için Türk egemenliği altında yarı otonom bir eyalet olarak oluşturuldu. Deneme başarısızlığa uğradı, çünkü yerel nüfus Bulgarlarla birleşmek istedi. Mevcut durumda otonomi tam olarak ekseriyetle Rum ve kısmen Ermeni olan insanların arzularını karşılayacaktır. Bu plan Türkiye ve Bulgaristan arasında bir tampon sağlayacak ve tekrarlanan kurtuluş savaşları olasılığını engelleyecek, barış anlaşmasını kalıcı yapacaktır. Boğazlar sorununu çıkarmayacak ve sonuç olarak barışın sonuçlanması için zorluklara ilave yapmaktan uzak şekilde en çok tartışmalı problemi ortadan kaldıracaktır. Her Hıristiyan köyünün insanları işgal kuvvetlerini memnuniyetle karşıladı ve eğer Türklere tekrar teslim edilecek olurlarsa, hazırda onlar için korkunç bir ihtimal olacaktır.”³⁴⁷

Elçiler Konferansı’nın ilk üç oturumu sonucunda Büyük Devletler Arnavutluk’un bağımsızlığını tanıyan ve Sırbistan’a da Adriyatik Denizi’ne bir çıkış noktası sağlayan kararlar aldılar. Resmi açıklama İngiliz Dışişleri’nde yapılan 20 Aralık 1912 tarihli üçüncü oturum sonrasında yapıldı.³⁴⁸ 18 Aralık 1912 tarihinde ise Grey’in önerisi doğrultusunda Ege Adaları’nın Büyük Devletler’in teminatı altında

³⁴⁶ “The Balkan Committee”, **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.9.

³⁴⁷ “War-Stricken Region”, **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.5.

³⁴⁸ “An Agreement of The Powers”, **The Times**, 21 Aralık 1912, s.6.

tarafsızlaştırılmasına karar verildi.³⁴⁹ 19 Aralık'ta Osmanlı delegelerine kurye yoluyla Bab-ı Ali'nin talimatlarının tam metni gelmediği için St. James'teki konferans 21 Aralık Cumartesi gününe ertelendi.³⁵⁰ 20 Aralık'ta İngiliz Büyükelçi Lowther ve Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi arasında yapılan görüşmede, Lowther Osmanlı temsilcilerinin demeçlerinin Londra'da iyi etki bırakmadığını söyledi ve uysallık ögüdünde bulundu. Gabriel Efendi Edirne meselesinin Londra'daki Elçiler Konferansı'nda çözümlenmesi gerektiğini belirtti.³⁵¹

Barış Konferansı'nın 21 Aralık 1912 tarihinde gerçekleşen dördüncü oturumunda Osmanlı delegasyonu adına Reşid Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin barış için Yunanlı delegelerle görüşmelerine izin verdiğini açıkladı. Ancak buna karşılık kuşatma altındaki Edirne'ye erzak yardımına izin verilmesini talep etti. Balkan devletlerinin temsilcileri ise bu isteği kesin bir dille reddetti ve konferans 23 Aralık'a ertelendi.³⁵² 23 Aralık 1912 tarihinde yapılan toplantıda Osmanlı delegasyonu hükümetten aldıkları talimat uyarınca bu koşulu (Edirne'ye erzak yardımına izin verilmesini) geri çektiklerini açıkladılar. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'nden Çanakkale Yarımadası hariç Tekirdağ'ın doğusunda Marmara sahilindeki bir noktadan başlayan ve Karadeniz sahilinde Malatra Koyu'nda biten bir hattın batısında kalan tüm Avrupa topraklarını, Ege Adaları'nın tamamını ve Girit'i koşulsuz bırakmasını talep ettiler. Arnavutluk ise Padişahın hükümdarlığı altında özerk olacaktı. Konferans Osmanlı Devleti'nin cevabını hazırlaması için 28 Aralık 1912 tarihine ertelendi.³⁵³

Osmanlı Devleti'nin barış önerisi Mustafa Reşid Paşa tarafından 28 Aralık 1912 tarihinde konferansta açıklandı. Osmanlı Devleti, Edirne Vilayeti'nden ve Ege Adaları'ndan vazgeçmiyordu. Makedonya ve Arnavutluk'un Padişahın egemenliğinde özerk olmasını teklif ediyor, Girit sorununun kendisi ve Büyük Devletler arasında çözümlenmesi gerektiğini öne sürüyordu. Osmanlı Devleti'nin

³⁴⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.187-188. İngiltere ve Fransa adaların Rus emellerine karşı şimdiden Yunanistan'ın eline geçmesini istemekte, İstanbul ve Boğazları ilerde ele geçirmeyi uman Rusya ise bu aşamada Boğazlara yakın 4 adada (Limni, Bozcaada, Gökçeada, Semadirek) Osmanlı egemenliğinin sürmesini desteklemekteydi.

³⁵⁰ "The Peace Conference", **The Times**, 20.12.1912, s.6; "Peace Conference", "A Further Delay in The Negotiations", **The Guardian**, 20 Aralık 1912, s.9.

³⁵¹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.194. Bayur, Gabriel Efendi'nin yaptığı açıklamalarla Edirne meselesinde Osmanlı Hükümeti tarafından ısrar edilmeyeceği izlenimi yarattığını vurgulamaktadır.

³⁵² "Deadlock at St. James's", **The Observer**, 22 Aralık 1912, s.9; **The Guardian**, "Fourth Meeting of The Conference", 23 Aralık 1912, s.7.

³⁵³ "Peace Conference", "The Peace Terms", **The Guardian**, 24 Aralık 1912, s.7.

teklifi Balkan İttifakı tarafından reddedildi.³⁵⁴ Aynı gün Nicolson Tevfik Paşa'ya tehditkar uyarılarda bulundu. Konferansın 30 Aralık'taki toplantısında Osmanlı Devleti Edirne Vilayeti kendisinde kalmak koşuluyla diğer meselelerin çözümünü Büyük Devletler'e bırakmayı teklif etti.³⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin önerileri Balkan devletleri tarafından kabul edilmedi.

Balkan Savaşı Hindistan Müslümanları arasında tepki ile karşılanmasına rağmen etkili sonuçlar vermemiştir. İngiliz Guardian gazetesinin 9 Kasım 1912 tarihli haberine göre Bombay Müslümanları Kızılay fonlarına her gün 1000 sterlinin üzerinde bağış topluyordu. İstanbul'a da 17.000 sterlin göndermişlerdi.³⁵⁶ 15 Kasım 1912 tarihinde Hindistan Müslümanları, İngiltere'nin Balkan devletleri lehinde tavır alması sebebiyle İngiliz-Hindistan Hükümeti'ni telgraf bombardımanı ile protesto etti. İngiliz Hükümeti Müslümanların çıkardığı bazı gazetelerde sert bir şekilde eleştirildi.³⁵⁷ Bundan başka İslam Üniversitesi (Aligarh Üniversitesi) kurulması için toplanmış olan 200.000 sterlinin Balkan Savaşları'ndan etkilenen Müslümanlara yardım için kullanılması fikri Muhammed Ağa Han'ın kuvvetle karşı çıkmasıyla sonuçsuz kaldı.³⁵⁸ Şevket Ali tarafından başlatılan gönüllü asker kampanyası İngiliz-Hindistan Hükümeti'nin, İngiltere'nin tarafsızlığını zedeleyeceği gerekçesiyle izin vermemesi üzerine başarısızlıkla son buldu. Osmanlılar için yardım kampanyaları düzenlendi, boykotlar yapıldı. Yaralı Osmanlı askerlerine yardım amacıyla oluşturulan Kızılay Heyeti 15 Aralık 1912 tarihinde Bombay'dan hareket etti.³⁵⁹ Aralık 1912'de Hindistan'dan bir Müslüman delegasyon Muhammed Ali ve Seyyid Vezir Hasan başkanlığında Londra'ya geldi ve Edward Grey'e Türklerin İngilizler tarafından yalnız bırakılmasını protesto etti. Hint Müslümanları'nın temsilcisi sıfatıyla Muhammed Ali Londra'ya geldikten sonra, Türk bayraklarıyla süslenmiş bir ziyafette etrafı hem Avam hem de Lordlar Kamarası'nın çok sayıda üyesi tarafından çevrelenmiş bir halde, Hint Müslümanları'nın Türkiye ile dayanışmasını ilan ettiği

³⁵⁴ "Peace Conference", **The Observer**, 29 Aralık 1912, s.7. Osmanlı Devleti'nin teklifine göre Makedonya, Balkan İttifakı tarafından seçilen ve Padişah tarafından onaylanan tarafsız bir devlete mensup Protestan bir prensin idaresinde özerk olacaktı. Arnavutluk'ta ise beş yıl süreyle görevde kalacak Osmanlı hanedanından bir prensin idaresinde özerk bir yönetim kurulacaktı.

³⁵⁵ Bayur, **a.g.e.**, s.209-210. Nicolson Tevfik Paşa'ya şunları söylemişti: "*Bariş görüşmelerinin kesilmesinden kaçınmalısınız. Mali sıkıntınız var ve ordunuz devleti kurtaracak durumda değildir. Savaş yeniden başlarsa Doğu Anadolu'da ve Suriye'de çıkabilecek olaylar Asya'daki varlığını tehlikeye düşürebilir. Bu yüzden İstanbul'daki Büyükelçiler Bab-ı Ali'ye başvuracaklardır.*"

³⁵⁶ "Bombay Moslem's Contributions", **The Guardian**, 9 Kasım 1912, s.12.

³⁵⁷ Özcan, **a.g.e.**, s.207.

³⁵⁸ "Indian Moslems and The War", **The Times**, 11 Kasım 1912, s.7.

³⁵⁹ Özcan, **a.g.e.**, s.190-194.

konuşmasını yapmıştır. Delegeler daha sonra ziyafete Sultan-Halife için bir dua ederek başlamışlardı ve bu durum İngilizleri çok şaşırtmıştı.³⁶⁰ Yine 1913 Martı'nda Hindistan Müslümanları tarafından "Encümen-i Hüddam-ı Kabe" adlı bir cemiyet kuruldu. Cemiyet mukaddes toprakları gayri Müslimlerin saldırılarından korumak için Osmanlılara yardım etmeyi amaçlamaktaydı. Encümenin merkez komitesinde Abdülbari, Müşir Hüseyin Kıdvâî, Şevket Ali, Muhammed Ali gibi isimler bulunmaktaydı. Cemiyet kuruluşundan itibaren İngiliz-Hindistan Hükümeti'nin baskısı ve engellemeleriyle karşılaştı.³⁶¹ Sonuç olarak Balkan Savaşları sırasında Hint Müslümanları'nın tepkileri, İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı karşıtı tavır ve siyasetini değiştirmesi için bir baskı unsuru olmaktan çok uzak kalmıştır. Muhtemelen savaş öncesinde İngiliz Hükümeti bile Hindistan ve diğer sömürgelerinde yaşayan Müslümanları bu kadar kolay ve rahat kontrol altında tutup pasivize edebileceğini düşünmemiştir.

Bununla birlikte İngiliz Hükümeti'nin tüm engellemelerine rağmen Hindistan Müslümanları'nın Balkan Savaşları süresince Osmanlı Devleti'ne yaptıkları yardımın toplam miktarı yaklaşık 200.000 liraydı.³⁶²

Osmanlı Devleti'nde savaş nedeniyle zor ve muhtaç durumda kalan insanlar için İngiliz Büyükelçi Gerard Lowther'ın eşi Lady Lowther'ın başkanlığındaki komitelerce yardım çalışmaları yapılmaktaydı. Organizasyon için kurulan iki büyük yardım komitesinden biri erkekler komitesiydi. Sir Adam Block ve Edwin Whittall bu komitenin başkan yardımcılarıydı. Diğer olan bayanlar komitesinde Lady Block, Lady Woods Paşa ve İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosu'nun eşi Bayan Eyres başkan yardımcılarıydı. Ayrıca 16 tane erkek ve bayan alt komite İstanbul'un çeşitli semtlerinde ve dış mahallerinde yardım dağıtımıyla uğraşmaktaydı. İstanbul'da bulunan İngiliz savaş gemisi Hampshire'ın denizcileri tarafından yardım edilen bir bayan dikiş komitesi her gün İngiliz Büyükelçiliği'nde toplanmaktaydı. İçerde ve dışarıda olan 160 dikişçi 1912 Ekim ayı ortalarından beri 2000'nin üzerinde mülteci ve yaralı asker için giysi yapmıştı. Yardım fonunun bu kolu tarafından yaklaşık 3000

³⁶⁰ Felix Valyi, **a.g.e.**, s.52-53.

³⁶¹ Özcan, **a.g.e.**, s.199-206. Encümen Birinci Dünya Savaşı süresince de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktı.

³⁶² "Haftalık Havadis", **Halka Doğru**, Yıl:1, Sayı:47, 27 Şubat 1329 (12 Mart 1914), s.376. Derginin haberine göre Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, üyelerinden birkaçını teşekkür için Hindistan'a göndermişti. Üyeler Hindistan'da büyük bir sevinçle karşılanmış ve ziyafetler düzenlenmişti. Hint Müslümanları "kalplerinin Hilafete ait olduğunu" söylemişlerdi.

kişi desteklenmekteydi. Mültecilere ve asker ailelerine yapılan yardımlar temel olarak kömür, giysi ve asker ailelerinde olduğu gibi belediye sağlamadığı zamanlarda ekmekten oluşmaktaydı. Ayrıca mülteci kadın ve çocuklara tıbbi yardım verilmekte ve gerektiğinde barınmaları sağlanmaktaydı. Diğer yardımların dışında, 1912 Kasım ayı içinde 6000 giysi, 58.000 lb. (libre/pound)³⁶³ kömür ve 110.000 lb.³⁶⁴ ekmek dağıtılmıştı. Ayrıca Londra’da Sir Henry Babington Smith tarafından kurulan yardım komitesi de Lady Lowther’ın başkanı olduğu “Lady Lowther’in Savaş Yardım Fonu”na (Lady Lowther’s War Relief Fund) destek olmaktaydı.

Lady Lowther’in Yardım Fonu, Osmanlı Bankası ve diğer bağışçılardan temin ettiği 260 sterlinin hastanelere ve aşevlerine harcanmasını sağlamıştı. Taşkışla’daki Osmanlı askeri hastanesi ve yoksullar evi bu yardımdan faydalanmıştı. Kumkapı’daki mülteciler için rahibelerin de yardımıyla bir aşevi kurulmuştu. Ayrıca iki Kızılhaç misyonu bir süredir İstanbul’da çalışmaktaydı. Bunlardan ilki Sir Ernest Cassel tarafından kurulmuştu ve üç gruptan oluşmaktaydı. İki grup Çatalca’da Binbaşı Doughty Wylie’nin idaresinde çalışmaktaydı. Üçüncü grup Müze’de Bayan Doughty Wylie tarafından kurulan hastane ile Amerikan misyonuyla ortaklaşa çalışan Vefa’daki hastane arasında bölünmüştü. İkinci Kızılhaç misyonu Bay Emir Ali tarafından kurulmuştu. Beş doktor, altı hemşire ve on asistanla daha önce İstanbul’da askeri ataşelik yapmış olan Albay C. B. Surtees’in idaresindeydi. Üsküdar’daki hastanenin 60 yatağından bu misyon sorumluydu. Ayrıca üçüncü bir misyon özel olarak kolerayla ilgilenmek, Tuzla veya Beykoz’da çalışmak üzere İstanbul’a gelmişti.

Bunların yanında İngiliz girişimiyle başka hastaneler de kurulmuştu. şişli’de İngiliz Büyükelçilik doktoru Clemow tarafından düzenlenen 50 yataklı hastane ile Moda’da Fransız Katolik Rahipleri’nin yardımıyla kurulan hastane bunlar arasındaydı. Mevcut yerin küçüklüğüne rağmen, Türk hasta ve yaralılar için İngiliz Denizcileri Hastanesi’ne on yatak ilave edilmişti. Matmazel Eyres’lerin girişimiyle İngiliz Hastanesi’ne 30 nekahet halindeki hasta için Dr. McClean’in idaresinde bir ek yapılmıştı.³⁶⁵

³⁶³ 26.332 kilograma, yani 26 ton 332 kilograma denk gelmektedir.

³⁶⁴ 49.940 kilograma, yani 49 ton 940 kilograma denk gelmektedir.

³⁶⁵ “British Relief Work at Constantinople”, **The Times**, 25 Aralık 1912, s.5.

Lady Lowther'dan başka Quaker Misyonu'nun başı Miss. (Bayan) Burgess, Mr. Hobhouse'un desteğiyle yardım faaliyetinde bulunmuştur. Yine Sir Edwin Pears kitabında kızının Lady Block'un yardım komitesinde aktif görev aldığı, eşinin ise yardım dağıtımında aktif rol alamasa da aynı durumdaki diğer hanımlarla beraber sürekli mülteciler için sargı bezi ve elbise yapımında çalıştığını yazmaktadır. Pears, ayrıca İngiltere'de Hint Müslümanlarının ileri gelenlerinden Emir Ali'nin başkanlığında kurulan yardım komitesi hakkında da bilgi vermektedir. Albay Surtees, Emir Ali tarafından yardım dağıtımını yapacak bir yerel komite kurulması için İstanbul'a gönderilmişti. Üç İngiliz ve üç Türk tarafından bu komite oluşturuldu. Türkler eski sadrazam Ferid Paşa, Damat Ferid Paşa ve Mekke Şerifi'nin erkek kardeşiydi. Üç İngiliz ise Albay Surtees, Edwin Pears ve Albay Vinicombe Paşa'ydı. Daha sonra Albay Surtees İngiltere'ye dönmek zorunda kalınca Rahip Bay Robert Frew onun yerine seçilmişti. Komitenin toplantıları aylar boyunca düzenli olarak Damat Ferid Paşa'nın evinde yapıldı. 4000-5000 arası Türk kadın ve çocuğa günlük yiyecek dağıtıldı. Dağıtım yapılması için İstanbul'daki camilerden birinin avlusu komitenin kullanımına tahsis ediliyordu. Yiyecek almaya gelen kadın ve çocukların birçoğu gıdasızlıktan deri ve kemik haline gelmişti. Bir süre sonra komitenin başkanı Damat Ferid sağlık sorunları nedeniyle istifa etmek zorunda kalınca Edwin Pears başkan oldu. Komite savaş bitene kadar faaliyetlerine devam etti. Komite mültecilerin Trakya'daki köylerine dönmelerine ve evlerini yeniden inşa etmelerine de yardım etti. Özellikle Frew, Trakya'daki birçok köyü dolaşarak yardımların doğru şekilde yapılmasını denetledi. Genellikle yerel yöneticilerle bir araya gelerek yardımın alenen verilmesini sağladı. Böylece dağıtıcıların yardımları zimmete geçirmeleri ihtimalini ortadan kaldırmaya çalıştı.³⁶⁶

Bu faaliyetlerin dışında 1912 Kasım ayı başlarında İngiltere'de Lady Roberts, Lady Askwith, Lady Neave, Mrs. Emir Ali, Mrs. Convers Surtees isimli hanımlar tarafından basın aracılığıyla İngiliz halkına yaklaşan kış mevsimi nedeniyle Türk askerleri ve muhtaçlarına dağıtılmak üzere kalın giyecek yardımı çağrısı yapıldı.³⁶⁷ Ayrıca İngiltere'de bulunan Lady Newton kendi adresini vererek basın aracılığıyla

³⁶⁶ Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, London, 1916, s.336-338. Edwin Pears, yaralı Osmanlı askerlerinin ve mültecilerinin çok kötü ve her türlü yardıma muhtaç bir durumda olduklarını anlatmaktadır, bk. **A.e.**, s.335-336. Diğer taraftan İngiliz Stephen Hobhouse, İstanbul'da "Friends' War Victims Fund (Dostların Savaş Kurbanları Fonu)" ve "Lady Lowther's Fund"ın dağıtımına yardım ediyordu, bk. "Relief Work at Constantinople", **The Guardian**, 31 Aralık 1912, s.10.

³⁶⁷ "The Servian Progress", "Clothing for Turkish Soldiers", **The Guardian**, 4 Kasım 1912, s.8. Yardım kolilerinin teslim edileceği bayanların adresleri de belirtilmiştir.

İstanbul'daki Lady Lowther Fonu için para ve kışlık giysi yardımı çağrısında bulundu.³⁶⁸

İngilizlerin yaralı ve hasta Osmanlı askerlerine yaptıkları bu yardımlar çok sınırlı kalmıştır. Bulgar Ordusu'nun ilerleyişi karşısında Lüleburgaz'dan çekilen Osmanlı askerleriyle birlikte Sakızköy'e giden İngiliz savaş muhabiri Ellis Ashmead-Bartlett sağlık hizmeti eksikliği nedeniyle Osmanlı yaralı askerlerinin durumunun korkunç olduğunu, neredeyse hiç ilk yardım alamadıklarını, atlı ambulansın ve hatta sedyenin bile bulunmaması nedeniyle taşınamayan ciddi yaralıların ölüme terk edildiğini, yürüyebilen yaralıların ise çaresizce mevcut olmayan hastaneleri aradıklarını belirtmektedir.³⁶⁹

Buna karşın Noel Buxton'ın başkanlığını yaptığı "The Balkan War Relief Fund Committee (Balkan Savaşı Yardım Fonu Komitesi)" Balkan İttifakı'nın yaralı ve hasta askerlerine etkin hizmetler sunmaktaydı. Özellikle İstanbul kapılarına dayanmış olan Bulgar Ordusu'nun yaralı ve hasta askerleri için yapılan yardım faaliyetlerinin çok kapsamlı ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bizzat Noel Buxton bölgede dolaşarak yardım faaliyetlerini denetlemekte ve organize etmekteydi. Örneğin Stara Zagora'da Belediye Başkanı ve Vali'nin bulunduğu bir heyet tarafından karşılanan Buxton'ın onuruna yemek verilmişti. Bulgaristan'ın aldığı yardımlar ve cephe gerisi imkanları o kadar yeterliydi ki İngiliz M. A. (St. Clair) Stobart'ın başkanlığında Kırklareli'ne gelen ve "Women's Convoy Corps" olarak adlandırılan bir İngiliz kadın sağlık ekibi³⁷⁰ sadece yedi hafta çalışmış, daha sonra yerel idarecilerin halledemeyeceği bir iş kalmadığını görerek faaliyetlerine son vermiştir.³⁷¹

³⁶⁸ "The Turks and Their Position", "Lady Lowther's Turkish Relief Fund", **The Guardian**, 16 Kasım 1912, s.10. Lady Newton yardımları kabul edeceği kendi adresini Lyme Park, Disley, Cheshire olarak vermektedir.

³⁶⁹ Ellis Ashmead-Bartlett, **With The Turks in Thrace**, New York, 1913, s.148.

³⁷⁰ Buxton, bir İngiliz gazetesinde yayınlanan mülakatında bu ekibin 15 Aralık 1912 Pazar öğle vakti Kırkkilise'ye ulaştığını söylemektedir. Bk. "War-Stricken Region", **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.5.

³⁷¹ St. Clair Stobart, **War and Women**, London, 1913, s.39, 42-44, 58, 62-68, 189-191; M. A. (St. Clair) Stobart, "Women And War", **World Peace Foundation Pamphlet Series**, Vol. III, 1913, No.2, Boston, February (Şubat) 1913, s.11-12, 16. Makale ve kitabın yazarı İngiliz Bayan Stobart, Bulgar askerlerine yardım etmek için Kırklareli'ndeki bir hastaneye giden hemşiredir ve anılarını anlatmıştır. Aynı zamanda Londra'dan gelen bir sağlık ekibinin de başındadır. 16 kişiden oluşan bu ekipte Stobart'ın dışında üç bayan doktor (Dr. Alice Hutchison, Dr. D. Tudor ve Dr. E. Ramsbotham), iki başhemşire bayan (V. Adams ve P. Gadsden), dört eğitilmiş hastabakıcı ve diğer genel işler içinde altı kişi vardı. Misyonun diğer üyelerinden önce gerekli hazırlıkları tamamlamak için önce Stobart Sofya'ya gelmişti. Stobart'a Londra'dan Sofya'ya kadar Noel Buxton ve Harold Buxton eşlik etmiştir.

Noel Buxton kitabında kadınlardan oluşan bu sağlık ekibinin yabancı yardım ekipleri içinde en iyi hizmeti veren olduğunu belirtmekte ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. İngiliz Kızılhaç Cemiyeti, Balkan Savaşı'nda kadınların yeri olmadığını ve savaşta görev alacak kadınlar için sorumlu olmayacağını Times gazetesinde duyurmuştu. Buxton'a göre bu doğru değildi ve İngiliz yardım birimleri gereksiz yere cezalandırılmıştı.³⁷² Buxton önce Sofya'ya daha sonra buradan Kırklareli'ne giden İngiliz kadın sağlık ekibinin tüm yolculuk masraflarını karşılamış ve hastane gereksinimlerinin karşılanması için de Bayan Stobart'ın kullanımına bir miktar para vermişti.³⁷³

Yine Çatalca'da savaş devam ederken İngiliz Kızılhaç grupları Bulgarlara yardım için gelmiş ve cephede dolaşmakta olan Buxton kardeşler de onları karşılamak üzere Sofya'ya dönmüştü. Buxtonlara göre İngiliz yardım ekipleri sadece Sofya ve Türk sınırına yakın yerlerdeki hastanelerde hizmet vermemeliydi. Böylece Buxtonlar'ın girişimleriyle İngiliz yardım ekiplerinin savaş bölgesine gitmeleri ve burada faaliyet gösteren Rus yardım ekiplerine katılmaları sağlandı. İngiliz Kızılhaç birimleri faaliyete geçmek üzere Türklerin terk ettikleri kışlalardan birisini temizleyerek faaliyete başladı. Burada Noel Buxton, iki Kızılhaç biriminin (Sussex Kızılhaç Cemiyeti³⁷⁴ ve Balkan Savaşı Yardım Fonu³⁷⁵) komutanı Binbaşı Birrell'i ziyaret etti ve incelemelerde bulundu.³⁷⁶

Bundan başka Filibe'de (Philippopolis-Plovdiv) İngiltere Kraliçesi, daha önce Mançurya savaşında yönettiği hastaneyi kurmuştu. Hastanenin başında Dr.

Stobart ve misyonun diğer üyeleri Sofya'da bulunduğu esnada Kırklareli'ye geçmeden önce Bulgaristan Kraliçesi Elanora tarafından da kabul edilmiş ve ağırlandırılmıştır. Ayrıca Noel Buxton'ın destek verdiği bu sağlık misyonu ihtiyaçtan ziyade bir iyi niyet gösterisi olarak cepheye gelmiş ve çalışmıştır. Stobart gerek kitabında gerekse makalesinde açıkça Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Bulgaristan ve diğer Balkan devletlerini överek yüceltmekte, onların askerlerini özgürlük savaşçıları olarak tanımlamaktadır. Kitabının en başına Bulgaristan Kraliçesi'nin fotoğrafını koymuş ve kitabını ona adanmıştır.

³⁷² Noel Buxton, **a.g.e.**, s.54-58. Kırklareli'ye gelen bu ekibe iki genç Bulgar kadın tercümanlık görevini üstlenmişti. Ekibin başkanı Mrs. Stobart, Times gazetesindeki duyuruyu gördükten sonra kadınların çalışıp çalışmayacağına karar vermeden önce savaş alanına bir ziyaret yapmıştı. Buxton, Balkan Savaşı Yardım Fonu'nun temsilcisi olarak bu ekibin sadece yol masraflarını karşıladığını, gerisinin ekibin kendisi tarafından sağlandığını belirtmektedir.

³⁷³ Stobart, **War and Women**, s.47, 58.

³⁷⁴ The Sussex Red Cross Society.

³⁷⁵ The Balkan War Relief Fund.

³⁷⁶ Noel Buxton, **a.g.e.**, s.48-51. Buxton, hastanede altı doktorun çalıştığını ve bir ameliyat odası bulunduğunu yazmıştır.

Michaelovski vardı. Ayrıca Filibe'nin İngiliz Viskonsülü Bay Wilkie Young yardım temsilcisi olarak çalışmaya başlamıştı.³⁷⁷

1912 Kasım sonlarında yaralı Bulgar askerlerinin sayısının artması sonucunda, Buxton ve erkek kardeşi ziyaret edip denetledikleri Kırklareli'ndeki bir hastanenin tedavi ve bakım işlerinde çok yetersiz kaldığını gördüler. Hatta hastanenin sorumlu doktoru, Buxton ve erkek kardeşinden (Harold Buxton) tedavi işlerine katılmalarını rica etti. Buxtonlar da 20 metrekarelik, sekiz yaralının aynı anda tedavi gördüğü bir odada (eski bir Türk okulunun sınıfıydı) tüm gün pansuman işinde çalışmaya başladılar. Buxton kardeşlerle birlikte aynı hastanede Miss Sanders isimli bir İngiliz hanım da pansumancı olarak çalıştı.³⁷⁸

Muhabir olarak Bulgar kuvvetleriyle beraber Kırklareli'nde bulunan İngiliz Yarbay Reginald Rankin 29 Kasım 1912 tarihinde İngiliz misyonları tarafından Bulgarlar için kurulan iki hastaneyi ziyaret etti. Bunlardan ilki bayan Stobart'ın tamamen kadın doktorların çalıştığı "mükemmel" hastanesiydi. Diğeri ise Binbaşı Birrell'in Yenno köyüne giden yol üzerindeki İngiliz Kızılhaç hastanesiydi. Birrell'in sorumluluğundaki bu hastane de "temiz ve düzen açısından bir modeldi". Hastanede 13 cerrah ve 22 hastabakıcının yanında bir tane de röntgen uzmanı bulunuyordu.³⁷⁹ Kırklareli'ne iki mil (yaklaşık 3,22 km.) uzaklıkta ve eski Osmanlı kışlasında kurulan bu hastanede İngiliz Kraliyet Ordusu Sağlık Kolordusu'na (Royal Army Medical Corps) mensup Binbaşı Birrell'in dışında Binbaşı Hudson ve Yüzbaşı Byam da görev yapmaktaydı.³⁸⁰

Buxton'ın başkanlığını yaptığı Balkan Savaşı Yardım Fonu Doğu Makedonya ve Trakya'da çalışmalar yaparken, daha batıda Makedonya Yardım Fonu (Macedonian Relief Fund) faaliyet göstermekteydi. Özellikle Canterbury Başpiskoposu ve Londra Belediye Başkanı'nın girişimleriyle bu yardım kurumları için bağış çağrıları yapılmıştı. Buxton'da Balkan mezalimlerine duyarlı herkesin bu kurumlara bağış yapması gerektiğini kitabında belirtmiştir. Diğer taraftan Buxton'ın erkek kardeşi Rahip Harold Buxton Drama bölgesindeki yardım faaliyetlerini

³⁷⁷ A.e., s.66, 95.

³⁷⁸ A.e., s.66-70; "War-Stricken Region", **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.5.

³⁷⁹ Rankin, **a.g.e.**, s.112-113. Hastane bizzat Binbaşı Birrell tarafından Rankin ve beraberindeki kişilere gezdirilmiştir.

³⁸⁰ Stobart, **War and Women**, s.177.

organize etmekteydi. Kendisi, Yüzbaşı Masterman ve Bay Orloff Sofya'dan dört gün süren bir yolculuğun ardından 13 Aralık 1912 tarihinde Drama'ya ulaşmışlardı. Aralık sonlarında Harold Buxton ve Bay Orloff Plevne köyünü ziyaret ettiler. Harold Buxton ellerindeki sınırlı imkanlar nedeniyle, burada görüştüğü Bulgar ve Rumlara giyecek veya un verebileceklerini, her ikisini de vermelerinin mümkün olmadığını söyledi. Plevneli Bulgar ve Rumlar giyecek almayı tercih edince, Harold Buxton 27 Aralık'ta Drama'dan onlara giyecek gönderdi.³⁸¹

Noel Buxton, İngiliz basını aracılığıyla da Bulgarlara bağış yapılması çağrısını her fırsatta dile getirmiştir. Bulgar nüfusunun büyük bir bölümünün gelecek yılki ürünler yetişinceye kadar geçinemeyeceğini belirten Buxton, şiddetli sefalet ve açlığın engellenmesi için 100.000 sterlinden fazla bir paraya ihtiyaç duyulduğunu, kendilerinin ise sadece 3300 sterline sahip olduğunu söylemiştir. Londra Belediye Başkanı'nın Fonu (Lord Mayor's Fund) tarafından gereken paranın önemli bir bölümünün sağlanacağını umduklarını, ancak halkın da acilen yardım etmesi gerektiğini vurguladı.³⁸²

İngilizlerin Bulgarlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından Kırklareli'ye yeni gelen İngiliz kadın sağlık ekibinin başındaki Bayan Stobart'ın anlattığı bir anekdot oldukça dikkat çekicidir. Stobart ve ekibi Kırklareli'ne Pazar günü geldikten sonra yemek yiyecek bir lokanta aradılar. Ancak gittikleri lokantalar Pazar günü ve yemek saatinin bitmiş olması nedeniyle kapandıklarını belirtip kendilerini geri çevirdiler. Bu sırada Stobart ve beraberindekiler yolda üniformalarıyla yürüyen İngiliz ve Amerikan askeri ataşelerine rastladılar. Stobart kendilerine durumu anlatıp yiyeceğe ihtiyaçları olduğunu söyledi. Bunun üzerine ataşeler yakındaki ilk lokantaya giderek kapanmış olan dükkanı açtırmak istediler. Ancak reddedilince ataşeler Bulgar askerleriyle kaynayan ana caddeye geri dönüp rasgele yarım düzine güçlü asker topladılar. İngiliz ataşe daha sonra bu askerlere "Süngüleri tak" emrini verdi ve onlarla birlikte lokantaya geri döndü. Kapıyı zorla açtıktan sonra askerlerle beraber içeri girdi ve lokanta sahibine "Şimdi bu hanımlara yiyecek verecek misin, vermeyecek misin?" diye sordu. Dükkanda sadece yumurta olduğundan dolayı İngiliz subayın emriyle lokanta sahibi Stobart ve ekibine omlet pişirdi. İngiliz ve

³⁸¹ Noel Buxton, **a.g.e.**, s.94-97, 99-100.

³⁸² "War-Stricken Region", **The Guardian**, 18 Aralık 1912, s.5.

Amerikan subaylar Stobart ve ekibi yemeklerini yiyinceye kadar onlarla birlikte kaldılar.³⁸³

B. ORTADOĞU EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE BAĞDAT, BASRA VE KUVEYT BÖLGELERİNE İLİŞKİN MESELELER

1.1 BASRA BÖLGESİNE İLİŞKİN GELİŞMELER

Basra bölgesi stratejik konumu nedeniyle Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahipti. 2 Ocak 1911 tarihinde Basra Valisi Celal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta ilginç ve dikkat çekici bir olay aktarılmaktadır:

*“Hindistan Donanması kumandanı buraya geldiği vakit havanın fenalığından bahsederek kolaylık olması için iade-i ziyareti İngiltere Konsolosluğu'nda kabul edeceğini söylemesi üzerine ziyaret için konsolosluğa gittim. Dönüşte konsolosluk civarında bir Bahriye mülâzımının (teğmen) kumandasında altı yedi nefer Hindistan kara askeri, resmi selamı gerçekleştirdiler. Uğurlama için yanımda bulunan konsolosluk tercümanına ‘bu nedir’ diye sorduğumda cevap olarak ‘size özel bir hürmet olması için vapurdan getirildi’ dedi. Bende ‘Bu hürmet vapurda veyahut İngiltere toprağında olsaydı memnuniyet yaratırdı. Osmanlı toprağına silahlı ecnebi askerinin çıkarılması devletler genel hukuku kurallarına aykırıdır. Konsolos beye bu şekilde söyleyiniz’ dedim. Bununla beraber askerlerin hemen akabinde vapura geri gönderildiği doğrulanmıştır”.*³⁸⁴

Bu olay haklı olarak ciddiye alındı ve Hariciye Nazırı, Londra Büyükelçiliği'ne silahlı asker çıkarmanın kurallara aykırı olduğunun dostane şekilde İngiltere Hükümeti'ne bildirilmesini tavsiye etti. Bu husus hakkında İngiltere Dışişleri Müsteşarı nezdinde girişimde bulunan büyükelçiliğe, müsteşar “bu gibi kurallara

³⁸³ Stobart, *War and Women*, s.100-103.

³⁸⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:24 (Basra Valisi Celal Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 20 Kanun-ı Evvel 1326 [2 Ocak 1911] tarihli telgraf).

aykırı düzenlemelerin tekrarını engellemek için gerekeni yapacağını” söyledi. Bütün bu gelişmeler Hariciye Nezareti tarafından Sadrazam Hakkı Paşa’ya da bildirildi.³⁸⁵

6 Ocak 1911 tarihinde Basra’da huzur ve genel asayişin eski valinin zamanına oranla çok fazla bozulduğu, yabancı uyrukluların can ve mallarını tehlikeye düşürebilecek karışıklıkların ortaya çıkmasından korkulduğu İngiliz Konsolos Marling tarafından Hariciye Nezareti’ne “özel ve gayri resmi olarak” bildirildi. Ertesi gün (7 Ocak) Hariciye Nezareti bu durumu Dahiliye Nezareti’ne bir yazıyla ilettiler. İngiltere Konsolosu’nun girişimi gayri-resmi olsa da, Basra gibi “nazik konumu bilinen” bir vilayetin asayışı hakkında, başka vilayetlerde olduğu gibi huzurun sağlanması ve korunması için sıkı çalışmalar yapılması gerektiğinin etkili bir şekilde ve telgrafla Basra’ya bildirilmesi istendi.³⁸⁶

Basra Valisi Celal Bey, Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 22 Şubat 1911 tarihli telgrafında İngilizlerin faaliyetlerine ilişkin ele geçirdiği yeni bilgileri aktarmaktaydı: *“İngiltere’den Şeyh Hazal Han’a daha önce verilen nişan ve hediyelerin, adı geçen Şeyh ile Basra ve Muhammara konsolosları arasında yapılan gizli bir sözleşmenin mükafatı olduğunu güvenilir şekilde bugün haber aldım. Birkaç gün önce İngiltere’nin Bender Büşir, Bağdat ve Basra Konsolosları Muhammara’ya gitmiş, Londra’dan gelen Bay Grevi? غره وی ve üç arkadaşı da bu konsoloslara katılarak kah konsoloslukta kah Şeyhin evinde toplanarak pek gizli görüşmelerde bulunmuşlar ve Şeyhe epeyce kıymetli hediyeler vermişlerdi. Bay Grevi bir iki gün önce Bağdat yoluyla İran’a hareket etmiş, arkadaşlarının ise orada kaldığı haber alınmıştır. İngilizlerin Muhammara Şeyhi’ne yaptığı bu güzel davranışlarından toplayacağı meyvelerin Irak’a ve bilhassa Basra ve civarına getireceği halin vahamet ve dehşetinin takdiri ve tasavvuru iktidar haricindedir. Faciaları ve elim alçaklıklarıyla bu bölgede korkunç bir mevki temin eden bu şeyh İngilizlere olan bağlılığıyla nüfuz ve ezici kuvvet kazanmış ve pekiştirmiştir. Bundan dolayı her ne suretle olursa olsun onun zararlarını sınırlamak ve nüfuzunu kırmak için, etkin ve kesin yolların tamamlanmasının zorunlu ve acil vecibelerden olduğunu bilgi vermek için arz ederim.”*³⁸⁷

³⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:24** (Hariciye Nezareti’nden Sadarete gönderilen 12 Şubat 1326 [25 Şubat 1911] tarihli yazı).

³⁸⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:23** (6 Ocak 1911 ve 25 Kanun-ı Evvel 1326 [7 Ocak 1911] tarihli yazışmalar). İngiliz Konsolos’un aslında Vali Celal Bey’i kötülediği ve şikayet ettiği dikkatten kaçırılmamalıdır.

³⁸⁷ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:25** (Basra Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 9 Şubat 1326 [22 Şubat 1911] tarihli telgraf).

Basra Valisi'nin bu telgrafı Dahiliye Nazırı tarafından 27 Şubat 1911 tarihli yazıyla Sadarete iletildi.³⁸⁸ Sadareten Dahiliye Nezareti'ne cevaben gönderilen 1 Mart 1911 tarihli yazıda, Muhammara İran toprağı olduğundan bu konuda doğrudan doğruya yapılacak bir şey olmadığı belirtildi. Ancak tasarlanıp girişimlere başlanıldığı üzere, Basra Körfezi'yle Şattularap'ta Osmanlı deniz kuvvetlerinin olgunlaşması, Osmanlı topraklarında asayiş ve güvenliğin yerleşmesi ve Şeyhin Osmanlı tarafında da rivayet olunan yasadışı hareketlerine engel olunması zararların azaltılmasına neden olacaktı. Basra Vilayeti'ne bu şekilde gereken tebligatın ve tavsiyelerin yapılması istendi.³⁸⁹

İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerinden biri de silah kaçakçılığı ile mücadele idi. Muhalefet milletvekilleri tarafından Parlamento'da sorulan soruları yanıtlayan Hindistan Müsteşarı Mr. Montagu'nun açıklamalarına göre silah kaçakçılığının merkezi Maskat olmaya devam etmekteydi. İngiltere silah kaçakçılığını önlemek için Hindistan gelirlerinden yılda £100.000 harcamaktaydı. Buna ilave olarak son iki yıl içinde olağanüstü tedbirler gerekmişti ve bunlar da 1909-1910 da £44.000 ve 1910-1911 arası dönemde ise £188.000 harcanmasına neden olmuştu. Montagu'nun beyanatına göre Basra Körfezi'nde yasadışı silah ticaretini yok etmek İngiltere Hükümeti'nin kesin amacıydı.³⁹⁰ Nitekim 1911 yılı Mart sonunda İngiltere silah kaçakçılığıyla mücadele etmek için Bombay'dan Hint Deniz Kuvvetleri'ne ait gemilerle Basra Körfezi'ne asker sevkıyatı ve kapsamlı bir operasyon için hazırlıklara başlamıştı. İngilizlerin bu hazırlıkları Londra Sefiri ve Bombay Başşehbender Vekili tarafından 31 Mart ve 1 Nisan 1911 tarihlerinde Hariciye Nezareti'ne bildirildi.³⁹¹

Silah kaçakçılığı Afgan ve Arap tüccarlar aracılığıyla yapılmaktaydı ve özellikle Hindistan sınırındaki aşiretlere ateşli silahlar tedarik edilmekteydi. Operasyon 7 Nisan 1911 tarihinde Amiral Sir Edmond Slade komutasında üç savaş gemisinin (Amiral gemisi H.M.S. Highflyer ile nakliye gemileri Hardinge ve

³⁸⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:25** (Dahiliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 14 Şubat 1326 [27 Şubat 1911] tarihli yazı).

³⁸⁹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:25** (Sadaret tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Şubat 1326 [1 Mart 1911] tarihli gizli yazı).

³⁹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:29** (İngiliz basınında yayınlanan görüşmeler 9 Mart 1911 tarihinde Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir).

³⁹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:33, BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:35** (Advocate of India Gazetesi'nin 28 ve 30 Mart 1911 tarihli haberleri).

Northbrook) Bombay'dan Mekran'a hareketiyle başlamıştır. Sevk edilen askeri kuvvetin başında ise Albay W. S. Delamain bulunmaktaydı. Ancak Dubai'de saygın ve masum bir Arabın evine gece kadınlar dahil tüm hane halkı uyurken İngiliz askerler tarafından düzenlenen baskında silah bulunamamış, bu olay çok büyük bir hakaret olarak kabul edilmişti. Öyle ki Hyacinth adlı gemiden indirilen askerlerin tamamının katledilmesi Dubai Şeyhi'nin müdahalesiyle önlenebilmişti. Bölgedeki Arapların öfkesi büyük boyutlara ulaşmış, hiçbir İngiliz siyasi memuruna tahammül etmeyeceklerini, posta ve telgraf hizmetleri istemediklerini ilan etmişlerdi. Kendilerine ödenmek istenen parayı da kabul etmemişlerdi. Ayrıca herhangi bir İngiliz şirketinin menfaatlerini temsil eden bir Avrupalının Dubai'ye çıkmasına izin vermeyeceklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Araplar tarafından sevildiği anlaşılan Albay Cox³⁹² Arapların gönlünü almak için bu bölgeyi ziyaret etmeyi gerekli görmüştü.³⁹³

Basra Körfezi'nde İngiltere'nin bu kadar rahat hareket edebilmesi Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü de gözler önüne sermekteydi. Bir örnek vermek gerekirse, Bombay'da Osmanlı tebaasından bazı tüccar tarafından Bombay-Basra arasında vapur işletilmek üzere El Merakib'il Arabiyet'ül Mahdude isimli bir şirket kurulmuştu. Bu şirket Basra Körfezi'nde asayişin yeterli olmadığı bahanesiyle şimdilik vapurlarını İngiliz bayrağı altında işletmeyi uygun görmüştü. Osmanlı Devleti şirketi bundan vazgeçirmek için Bombay Başkonsolosluğu aracılığıyla girişimlerde bulunmuş, ancak olumlu sonuç alamamıştır.³⁹⁴

1911 yılı Mayıs ayında İngiltere Basra Körfezi'ne önemli miktarda askeri sevkıyat gerçekleştirmekteydi. Bu durum İran'ı rahatsız etmiş, İran Hariciye Nazırı sevkıyatın İngiliz Hükümeti'yle gerçekleştirilen bir anlaşmaya dayanmadığını ve sadece deniz yoluyla yapılması gerektiğini beyan etmişti. 2 Mayıs 1911 tarihinde Avam Kamarası'nda bu konuyla ilgili olarak Mr. Dillon'ın sorularına yanıt veren Edward Grey, Basra Körfezi'nde devam eden askeri sevkıyatın silah kaçakçılığını engellemek amacıyla yapıldığını, gerekmedikçe karaya asker çıkarılmayacağını ve sevkıyattan İran Hükümeti'nin haberdar edildiğini açıkladı. Harekatın, İngiliz

³⁹² Sir Percy Zachariah Cox (1864-1937).

³⁹³ BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:35.

³⁹⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:75/1 Gömlek No:25 (Dahiliye Nezareti'nin Sadarete yolladığı 30 Mart 1327 [12 Nisan 1911] tarihli yazı).

gemilerine İran karasularında güvenlik hizmeti yapması için İran Hükümeti tarafından birkaç sene önce verilmiş izne dayandırılarak gerçekleştirildiğini ifade etmiş, askeri hareketin planı hakkında bilgi veremeyeceğini belirtmiştir.³⁹⁵

1911 Temmuz ayına gelindiğinde Doğu Hindistan Filosu (East India Squadron) Amiral Sir Edmond Slade'in komutasında silah kaçakçılığıyla mücadeleye bütün gücüyle devam etmekteydi. Umman Denizi ve Basra Körfezi'nin Arap sahilini kontrol eden filo, İran tarafındaki tüm sahil şeridine (özellikle Mekran Sahiline) etkili bir biçimde abluka uygulamaktaydı. Filoda iki ikinci sınıf ve üç üçüncü sınıf kruvazörün yanında çok sayıda daha küçük ve hızlı deniz taşıtı yer almaktaydı. Ayrıca filonun verimini iki kat artıran telsiz telgraf sayesinde tüm birimler arasında sürekli ve etkin bir haberleşme mümkün olmaktadır. Pek az tekne denetimden kaçabilmekteydi. Denetim sonucu silah bulunan tekneler derhal alıkonulmakta ve yedeğe alınarak karaya oturtulmaktaydı. Masum kargo serbest bırakılmakta, ancak bazı kötü durumlarda, özellikle sahibi daha önce uyarılmış veya yakalanmışsa tekne imha edilmekteydi. Tanınmış silah kaçakçıları ve Afgan tüccarlar ele geçirildiklerinde genellikle Karaçi'ye gönderilmekteydi. Orada bir süre tutuklu kaldıktan sonra evlerine dönmelerine izin veriliyordu.³⁹⁶

Basra Valisi Celal Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Temmuz 1911 tarihli telgrafında, geçenlerde gelip az bir süre kaldıktan sonra giden Posta ve Telgraf Genel Müfettişi ile yaptığı görüşmeden bahsetmektedir. Müfettiş Basra postasının İngiliz postasıyla dağıtılması hakkında bir düşüncesi olduğunu Celal Bey'e söylemişti. Vali zamanın izin vermemesi nedeniyle müfettişin bu fikrinin düzeltilemediğini belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“İngilizlerin yavaş yavaş Irak ile olan ilişkilerini ve her an izleri görülen siyasi zararlarını hafifletmek gerekirken, postamızın da kendilerine verilmesi suretiyle alakalarını teyit etmek akla ve siyasete uygun değildir. İtalya postasıyla alınıp verilen Trablusgarp postası bizim

³⁹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:36 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 3 Mayıs 1911 tarihli yazı). Gelişmeler 6 Haziran 1911 tarihinde Sadarete de bildirilmiştir.

³⁹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:37 (Times Gazetesi'nin 8 Temmuz 1911 tarihli makalesi). Gazete silah kaçakçılığıyla mücadelenin çok başarılı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca silahlı direniş olaylarına da az rastlandığını belirtmektedir. Gazetenin şu yorumu ilgi çekicidir: *“Genelde vahşilikten çok fazla uzak olmayan bir nüfusun ilkel karakteri göz önüne alınırsa operasyonlar çok az kan dökülerek gerçekleştirildi...”*. Gazete silah kaçakçılığıyla mücadelenin gevşemeden devam etmesi gerektiğini, aksi takdirde hızla yeniden canlanacağını yazmaktadır. Ayrıca silah kaçakçılığının Hindistan hudut bölgesinin güvenliğini tehlikeye atmasının yanında, Basra Körfezi'nin huzurlu ve düzenli gelişimini sağlamak için İngiltere'nin yaptığı yarım asırlık gayretlerin sonuçlarını da tehlikeye soktuğunu vurgulamaktadır.

*için bir ibret örneğidir. Çoğu zaman çantalarımızı açmak, resmi evrakın bir kısmını kaybetmek, kendi postalarına önem vermek için yetiştirilemediği bahanesiyle postamızı Katanya'da bozmak gibi durumların burada daha geniş bir ölçekte uygulanacağı şüphesizdir. Postamızın alınıp verilmesini hızlandırmak ve muntazam hale sokmak isteniyorsa, Bağdat eski valisi Nazım Paşa'nın düşüncelerini gerçekleştirmek, yani Felluce ile Meskene arasında vapurla sevk edilmesini sağlamak bu amaca ulaşmaya yeterlidir. Bu temin edildiği takdirde İstanbul postasının sonuçta on iki on üç günde Basra'ya ve buradan da on beş on altı günde İstanbul'a ulaşacağı kesindir. Bu durumda Hindistan postasının da bu yola intikal etmesi beklenir. Bundan dolayı Genel Müdür'ün düşüncesinin düzeltilmesine özen gösterilmesini arz ederim.*³⁹⁷

Dahiliye Nezareti Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderdiği 13 Temmuz 1911 tarihli yazısına ek olarak Basra Valisi'nin bu telgrafının bir suretini de eklemiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.³⁹⁸

Bu arada Basra ve civarında kolera salgını baş göstermişti. Ağustos ortalarında hastalık Basra'da hafiflediği halde Muhammara'da şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Basra Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, oradaki İngiliz doktor sağlık tedbirlerini tamamıyla almamakta ve Muhammara'dan gelenlere karantina beklemeksizin temiz kağıdı vermekteydi. Bu nedenle hastalığın yayılmasına izin verilmemesi için girişimlerde bulunulması istenmiştir.³⁹⁹

Bu dönemde İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının başında İran'daki İngiliz ticareti gelmekteydi. İngiliz kamuoyunda uzun dönemde en emin ve ucuz yol olarak İngiliz himayesi altında İran'da demiryollarının inşa edilmesi fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bu, ülkenin (İran'ın) pasifleştirilmesine yardım etmenin yanında İngiliz ticareti için yeni ve daha az tehlikeli yollar yaratacaktı.⁴⁰⁰ Diğer taraftan Almanların haklarından vazgeçmesiyle İngiltere'nin Bağdat Demiryolu'nun Körfez kısmı için Türkiye'ye yardım etmesine genel olarak olumlu bakılmaktaydı. Ancak böyle bir yardım Türkiye ve İngiltere arasında Körfez'deki bütün sorunların

³⁹⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:119/2 Gömlek No:11 (Basra Valisi Celal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 20 Haziran 1327 [3 Temmuz 1911] tarihli telgraf).

³⁹⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:119/2 Gömlek No:11 (Dahiliye Nezareti'nin Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderdiği 27 Haziran 1327 [10 Temmuz 1911] tarihli yazı).

³⁹⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:50/-2 Gömlek No:22 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Ağustos 1327 [15 Ağustos 1911] tarihli yazı).

⁴⁰⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:8 (Times gazetesi'nin "Basra Körfezi'nde İngiliz Çıkarları" başlıklı makalesi Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya 12 Ağustos 1911 tarihinde gönderilmiştir).

uygun bir çözüme kavuşturulması koşuluna bağlanmalıydı. Bu sorunların bazıları çok eskiydi, diğerleri ise son zamanlarda Bab-ı Ali'nin onayı olsun olmasın yerel Türk idarecileri tarafından neredeyse açık ve saldırgan bir düşmanlık eğilimiyle yaratılmıştı. Bazıları direkt İngiliz konumuna meydan okurken, bazıları da İngilizlerin özel dostluk ilişkileri kurduğu Arap liderleri hedef almaktaydı. Meselelerin en başında Kuveyt'in özerkliği ve Şattularap gemiciliğinin bağımsızlığı gelmekteydi.⁴⁰¹

İngiltere'nin bakış açısına göre bu büyük su yolunun sadece bir kısmına sahip olan Türkiye'nin tam kontrol isteme talebi makul görülemezdi. İngiltere bu meselede yalnız kendi ticaret ve gemicilik çıkarlarını değil, ayrıca İran'ın tartışılmaz haklarını ve özellikle de sadık dostu Muhammara Şeyhi'nin (Şeyh Hazal) de haklarını korumak zorundaydı. Muhammara Şeyhi'nin statüsü Kuveyt Şeyhi'nin ki kadar özeldi. Onun toprakları Şahın dominyonlarını tamamlayan bir parçaydı ve Tahran onun imtiyazlı konumunu tanıyordu. Ayrıca büyük mülklere sahipti ve Türk sınırının ötesindeki Arap aşiretleri üzerinde çok fazla nüfuzu vardı. Her iki hükümdar da (İran Şahı ve Muhammara Şeyhi) Türk ihlallerine karşı İngiliz himayesine başvurmakta idi. İngiltere onları desteklemeye söz vermişti ve sözleşmelerin kendilerine ait olan kısmını yerine getirdikleri sürece de bu devam edecekti.⁴⁰² Buna karşın Türkiye ile kesin bir anlaşmaya varma zamanının geldiği belirtilerek, Türkiye'nin El Katif ve bazı limitler içinde Katar'a ilişkin taleplerinin ödün olarak tanınabileceği ifade edilmiştir. Bu da Türkiye'nin Arabistan'daki konumunu güçlendirecekti. Ancak güç İngilizlerin elindeydi ve bu Türkiye'ye hatırlatılmıyordu. İngiliz-Türk dostluğu tüm kaçınılmaz tecrübesizlik kusurlarına rağmen İstanbul'daki yeni rejimle mutlu bir şekilde canlanmıştı. Bu dostluğun çıkarları için Körfez'deki iki ülke ilişkilerinin tehlikeye düşmesine izin verilmemeliydi. İstanbul'daki değilse

⁴⁰¹ **Aynı vesika.** Gazetenin makalesinden görüldüğü üzere Bağdat ve Basra Valileri gibi İngilizlerin faaliyetlerine engel olmak veya en azından frenlemek isteyen yerel Osmanlı yöneticileri İngiltere'nin boy hedefi haline gelmekteydi.

⁴⁰² **Aynı vesika.** İngilizlerin İran Şahı ve Muhammara Şeyhi gibi liderleri Osmanlı Devleti'ne ve diğer güçlere karşı bölgedeki çıkarlarını korumak ve faaliyetlerini rahatça sürdürmek için nasıl avucunun içine almış olduğu açıkça görülmektedir. Makalede ayrıca Körfez bölgesindeki yerli halkın başlıca geçim kaynağı olan inci avcılığının yabancı yatırımcıların ilgisini çektiği, yerli halkın kendi haklarını koruması için İngiltere'ye başvurduğu belirtilmektedir, İngiltere'nin bu koruyucu görevini devam ettirmesinin Körfez'deki nüfuzu açısından çok önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. İngiltere, Basra Körfezi'ndeki yerli halkı nüfuzu altında tutmak için onların temel geçim ve gelir kaynaklarının sözde koruyuculuğunu bile üstlenmekten geri durmamıştır.

bile Basra ve Bağdat'taki Türk şovenizmi (aşırı milliyetçilik) açıkça bu ilişkilerin yok olmasına gayret göstermekteydi.⁴⁰³

Basra Körfezi'ndeki İngiliz faaliyetleri 1911 yılı içinde kendisini müttefiki Rusya ile de karşı karşıya getirdi. İngiliz Yüzbaşı Stokes'un İran'daki jandarma teşkilatını düzenlemek üzere görevlendirilmesi Rusya'da büyük öfke yarattı. Çünkü Yüzbaşı Stokes ateşli bir Rus düşmanı olarak tanınmaktaydı. Bu nedenle onun atanmasının Rusya'ya karşı bir gösteri olarak görülmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle Rusya atanmanın gerçekleşmesi halinde Stokes'un işinin sadece Güney İran'la sınırlı kalmasını talep etti. Ancak İran Hükümeti ısrarla Stokes'u istemekteydi ve görevinin sadece Güney İran'la sınırlı kalmasına da karşıydı.⁴⁰⁴

İngiltere'nin gözünde anayasal hareket Güney İran'a kaostan başka bir şey getirmemişti.⁴⁰⁵ Nitekim İngiltere 1911 Ekim ayında İran'daki kargaşa nedeniyle bölgeye yeni askerler göndermiş, bunun sonucu olarak İran Hükümeti İngiltere'ye birçok nota göndererek itirazda bulunmuş ve yeni asker gönderilmemesini talep etmişti. İran'a gönderilen İngiliz askerlerinin faaliyetleri Osmanlı Hükümeti tarafından da yıl sonuna kadar yakından takip edilmiştir. Aynı zamanda Rusya da Kuzey İran'a asker takviyesi yapmaktaydı.⁴⁰⁶

Tevfik Paşa hükümetin talimatıyla 28 Kasım 1911 tarihinde Sir Arthur Nicolson ile bu konuda görüştü. Nicolson, İngiliz Hükümeti'nin Hindistan'daki ordusundan bir miktar asker getirttiğini, bunu sadece ticari çıkarları ve İran'ın güneyinde bulunan yolların korunması amacıyla yaptığını söylemiştir. İran Hükümeti'nin zaaf ve ihmali nedeniyle bu yolların ciddi şekilde bozulmuş olan

⁴⁰³ **Aynı vesika.** Gazetenin makalesine göre tatminkar koşullar sağlandığı takdirde Bağdat'tan Körfeze yapılacak demiryolu hattında İngiltere'nin Türkiye ile işbirliği yapması hoş ve uygulanabilir olabilecekti. Ancak her halükarda Hindistan'daki İngiliz hakimiyetinin en önemli ileri karakollarından biri durumunda olan Körfez bölgesinde İngiliz himayesi sağlamlaştırılmalı ve savunulmalıydı.

⁴⁰⁴ **Aynı vesika.** İngiliz Times gazetesi Rusya'nın bu tavrını haklı bulmakta ve desteklemektedir. Gazeteye göre bu tip önemli görevler partizanlık kuşkularına daha az maruz kalan Rus ve İngiliz olmayan kişilere emanet edilmeliydi. Gazete İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmanın sağlam ve sorunsuz olması gereğini savunarak, azledilen eski Şah Muhammed Ali'nin tahtı yeniden ele geçirmek için başlattığı hareketin Rusya tarafından desteklendiği iddiasını kabul etmemektedir. Gazete İngiltere ve Rusya kamuoylarından iki ülke arasındaki anlaşmayı bozmayı amaçlayan böyle girişimlere izin vermeyerek dikkatli olmasını istemekteydi.

⁴⁰⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:37** (14 Temmuz 1911 tarihli Times Gazetesi'nin "V.- İran Milliyetçiliği'nin Bazı Sonuçları" başlıklı makalesi).

⁴⁰⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:3.**

asayiş ve emniyetini yeniden sağlamayı amaçladıklarını da belirtmiştir.⁴⁰⁷ Bab-ı Ali'yi en çok kaygılandıran husus İngiltere ve Rusya arasında mevcut olan ve İran'ı iki ayrı nüfuz alanına bölmüş anlaşmanın gelecekte Osmanlı Devleti'ne tesirleri ve şimdiden alınması gereken tedbirlerdi.⁴⁰⁸

Bağdat'ta bulunan Basra Valisi'nin 11 Aralık 1911 tarihinde bildirdiğine göre, Necd Sancağı içindeki Katar kazasına İngilizler ve Fransızlar tarafından kaçak silah sokulmaktaydı. Ayrıca Katar'da oturan Fransız tüccar vekiline Maskat'tan silah gönderildiği bilgisini alan İngilizler, kaçakçı gemilerini takip etme bahanesiyle Katar limanına savaş gemileri sevk etmişlerdi. İngilizler Katar Kaymakamı Şeyh Casim el Sani'nin oğlu Abdullah ile de görüşmeler yapıp telkinlerde bulunmuşlardı. Ayrıca Fransız ticari işletmesinin Arap soyundan olan vekili yerine şirket tarafından bir Fransız vekil gönderileceği haberi alındığından dolayı halkın heyecana geldiği belirtilmekteydi. Belucistan ve Afganistan halkının silah getirmelerinden ötürü İngilizlerin son zamanlarda silah kaçakçılığına karşı çok hassas ve basiretli davrandıkları da vurgulanmaktaydı.⁴⁰⁹

Basra Valisi Hasan Rıza Bey tarafından 17 Mart 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, İran sahilinde takriben Debi (Dubai)'nin karşısında bulunan باسقه Baseka? isimli yerde İngilizler tarafından bir telsiz telgraf istasyonu kurulduğu, bu istasyondan Bombay, Aden ve Süveyş mevkileri ile bütün savaş gemileri arasında haberleşme yapıldığı bildirilmiştir. Vali daha sonra şu istekte bulunmuştur:

“Hakimiyetini iddia ettiğimiz büyük Necd arazisinin telgrafsız kalmasına son verilmesi istirham olunur.”⁴¹⁰

Dahiliye Nezareti Basra Valisi'nin bu telgrafını 20 Mart 1912 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne iletti ve gereğinin yapılmasını istedi.⁴¹¹ Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın cevabı 13 Nisan 1912'de Dahiliye Nezareti'ne gönderildi.

⁴⁰⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:3 (Tevfik Paşa'dan Asım Bey'e gönderilen 29 Kasım 1911 tarihli gizli yazı).

⁴⁰⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:3 (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nazırı'na gönderilen 12 Kanun-ı Evvel 1327 [25 Aralık 1911] tarihli gizli yazı).

⁴⁰⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:17 (3 Kanun-ı Evvel 1327 [16 Aralık 1911] tarihli yazışmalar).

⁴¹⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:145/-1 Gömlek No:4 (Basra Valisi Hasan Rıza imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 4 Mart 1328 [17 Mart 1912] tarihli telgraf).

⁴¹¹ BOA. DH. İD. Dosya No:145/-1 Gömlek No:4 (Dahiliye Nezareti'nden Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderilen 7 Mart 1328 [20 Mart 1912] tarihli yazı).

Buna göre Necd bölgesinin iletişimi için Bağdat ve El Hufuf'ta birer telsiz telgraf istasyonu kurulması uygun görülmüştü. Arazi bedeli ile bunların masrafı yaklaşık 15-20 bin liraya ulaşmaktaydı. Dolayısıyla anılan iki merkezin açılması Dahiliye Nezareti tarafından da kesin ve zorunlu hissedilirse, masrafı Rumi 1329 senesi bütçesine katılmak üzere nezaretin bunu kendisine bildirmesini istendi.⁴¹² Dahiliye Nezareti 20 Nisan'da verdiği cevapta, Necd bölgesine telgraf hatları uzanmamasından dolayı merkez vilayetin ve İstanbul'un bölgenin durumu hakkında zamanında bilgi alamadığı, bunun da doğal olarak güvenlik ve asayişin sağlanması ve hazinenin hakları bakımından uygunsuz olduğu vurgulandı. Dolayısıyla bölgede haberleşmenin sağlanması için Bağdat ve El Hufuf ile Basra Vilayeti tarafından lüzum görülecek başka yerler arasında telsiz telgraf istasyonları kurulmasının gerekli ve önemli olduğu ifade edildi. Basra Vilayeti ve yerel Telgraf ve Posta Müdüriyeti ile temasa geçilerek gereğinin yapılması istendi.⁴¹³

Basra bölgesinde İngilizlerle yaşanan bir başka sorun ise Mackenzie şirketinin Aşar nehri ağzında, Topçu Kışlası'nın bitişiğindeki araziyi satın almaya kalkışmasıyla başlamıştır. Şirket arazinin sahil kısmını doldurarak rıhtım ve başka binalar inşasıyla Şattülarap içerisine doğru ilerletme girişiminde bulunmaktaydı. Bağdat'ta bulunan 13. Kolordu Kumandanlığı'na göre bunun sakıncaları şöyleydi:

- 1) Topçu Kışlası'nın bitişiğinde bulunmasından dolayı oraya yapılacak özel binaların askeri binalara olması gereken uzaklıkta olmaması.
- 2) Anılan kışlanın Şattülarap'ın güney yönüne, yani Fav tarafına doğru olan seyrini kapatması.
- 3) Topçu Kışlası'nın önünde olup haritada çamurluk ismiyle gösterilen yerin yapılacak binalarla engellenmesi yüzünden orada meydana gelecek tortulaşmaların kışla önünde engel teşkil etmesi.
- 4) Söz konusu binaların Topçu Kışlası önünde oluşturacağı tortulaşmaların Basra'nın yegane suyu olan Aşar nehrinin ağzını kapaması.
- 5) Bahsedilen arazi şirketin eline geçtikten sonra Topçu Kışlası'nın güneyindeki cephesi yine binalarla doldurularak, kışlanın Aşar nehri sahiliyle şirket binaları ve şehir binaları arasında mahsur kalması.

⁴¹² BOA. DH. İD. Dosya No:145/-1 Gömlek No:4 (Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 31 Mart 1328 [13 Nisan 1912] tarihli yazı).

⁴¹³ BOA. DH. İD. Dosya No:145/-1 Gömlek No:4 (Dahiliye Nezareti'nden Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderilen 7 Nisan 1328 [20 Nisan 1912] tarihli yazı).

- 6) Civarındaki binalara nazaran üstün olması gereken bir askeri konutun bir taraftan nehir yönünden seyrinin engellenmesi ve diğer taraflardan binalarla kuşatılarak üstün konumunun yok olması.⁴¹⁴

İngiliz Mackenzie şirketinin Şattularap nehri alüvyonlarından oluşan söz konusu 1 dönüm araziyi doldurup satın alma girişimine en aşağı 1911 Eylül-Ekim aylarında başladığı anlaşılmaktadır. Bu girişime bitişiğinde kışlanın olması ve top ateşleme açısını bozduğu gerekçeleriyle askeriye tarafından itiraz edilmişti. Sadaretin Erkan-ı Harbiye'ye konuyla ilgili gönderdiği ilk yazı 7 Ekim 1911 tarihlidir. Bundan sonra 21 Kasım 1911 ve son olarak 8 Mart 1912 tarihlerinde Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne meseleyle ilgili tezkereler yazılmıştır. Harbiye Nezareti'nden Sadarete cevabın 10 Haziran 1912 tarihinde yazılması ve yukarıda bahsedilen 13. Kolordu Kumandanlığı'nın yazısı ile krokisinin ekte gönderilmesi meselenin oldukça ağırdan alındığını göstermektedir. Sadarete gönderilen cevap yazısında üzerine bina yapılmamak şartıyla söz konusu arazinin satılmasında bir sakınca olmadığı, tapuda da bu şekilde gösterilerek satış işlemine başlandığı ifade edilmekteydi. Muntika Nizamnamesi'ne göre askeri mekanların civarına yapılacak binaların 40 metre uzak olması gerekmektedir. Halbuki anılan yer bu miktar arsaya bile sahip değildi. Dolayısıyla nizamname hükümlerine uygun olarak, üzerine bina yapılamayacağı şartı tapuya yazılmak üzere arazinin satışında askeri bakımdan bir mahzur yoktu.⁴¹⁵

Mesele bu şekilde bir süreliğine kapanmış görünse de Ekim ayında yeniden alevlenmiştir. Defter-i Hakani Nezareti tarafından 13. Kolordu Kumandanlığı'nın uyarıları dikkate alınmış ve Vilayet Defter-i Hakani Müdüriyeti'ne söz konusu alanın doldurulmasının uygun olmadığı bildirilmişti. Müdürlükten gelen cevapta, askeriye tarafından söz konusu yerin doldurulmasına karşı çıkıldığı halde şirket tarafından doldurulmuş olduğu haber verilmişti. Bunun üzerine Defter-i Hakani Nazırı meselenin askeri ve siyasi öneminden ötürü ne yapılması gerektiğini 29 Ekim 1912

⁴¹⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16** (13. Kolordu Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne gelen 5 Nisan 1328 [18 Nisan 1912] tarihli yazı). Kolordu Kumandanlığı meseleye ilişkin hazırladığı bir krokiyi de göndermiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.

⁴¹⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16** (Harbiye Nezareti Müsteşarı tarafından Sadarete gönderilen 28 Mayıs 1328 [10 Haziran 1912] ve Maliye Nazırı adına Defter-i Hakani Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 16 Teşrin-i Evvel 1328 [29 Ekim 1912] tarihli yazılar).

tarikhinde Sadarete sormuştur.⁴¹⁶ Sadaretin de meseleyi Harbiye Nezareti'ne iletteği anlaşılmaktadır. Harbiye Nezareti'nden 7 Kasım 1912 tarihinde gelen cevapta, söz konusu kısım üzerinde bina inşa edilmemesi koşuluyla doldurulmasında askeri bakımdan sakınca olmadığı vurgulanmıştır. Arazinin doldurulması ve Aşar deresinin yatağının kapanması hususlarının ise daha çok mülki makamları ilgilendirdiği ifade edilmiştir.⁴¹⁷ Bunun üzerine 14 Kasım'da bizzat Sadrazam Kamil Paşa, Dahiliye Nezareti'ne meseleyi bütün hatlarıyla aktararak gereğinin yapılmasını istemiştir.⁴¹⁸ Dahiliye Nezareti 20 Kasım 1912 tarihli yazıyla Basra Vilayeti'ne durumu aktardıktan sonra, askeri bakımdan sakıncalı olan noktanın sadece arazide bina inşa ettirilmesi olduğunu, doldurulma hususunda vilayet tarafından etraflı inceleme yapılmasının gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle belediye ve nafia mühendisleri yoluyla gerekli araştırmaların yapılmasını Basra Vilayeti'nden istemiştir.⁴¹⁹

1.2. BAĞDAT VİLAYETİ İLE İNGİLİZ SİR JOHN JACKSON ŞİRKETİ ARASINDA İMZALANAN SÖZLEŞME

Irak'taki sulama sorununun çözümlenmesi için Osmanlı Hükümeti tarafından işe alınan İngiliz mühendis Sir William Willcocks 1908 yılı sonundan itibaren Dicle ve Fırat deltasının tamamında incelemelerde bulunmuştu. Willcocks'un hazırladığı rapor 1911 Ocak ayı içinde yayınlandı. Rapor Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde toplam 2.500.000 pound harcama yapılmasını önermekteydi.⁴²⁰

İngiliz mühendis Sir William Willcocks'un projesine uygun olarak Irak'ta yapılması kararlaştırılan sulama işleri için Bağdat Vilayeti ve Sir John Jackson

⁴¹⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16 (Maliye Nazırı adına Defter-i Hakani Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 16 Teşrin-i Evvel 1328 [29 Ekim 1912] tarihli yazı).

⁴¹⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16 (Harbiye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 25 Teşrin-i Evvel 1328 [7 Kasım 1912] tarihli yazı).

⁴¹⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16 (Sadrazam Kamil Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sani 1328 [14 Kasım 1912] tarihli yazı).

⁴¹⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:160/-1 Gömlek No:16 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 8 Teşrin-i Sani 1328 [21 Kasım 1912] tarihli yazı).

⁴²⁰ The Guardian, "Waters of Babylon", 20 Aralık 1913, s.9 William Willcocks'un Osmanlı hizmetine alınması hakkında bk. Kocatürk, a.g.e., s.34-36. William Willcocks 1911 Temmuz ayında Osmanlı Hükümeti'ne danışmanlık görevinden istifa etmiştir.

Şirketi arasında 26 Şubat 1911 tarihinde bir sözleşme yapıldı.⁴²¹ Sözleşme Osmanlı Hükümeti adına Bağdat Valisi Nazım Paşa tarafından imzalandı.⁴²² Sözleşme gereğince Hindiye barajı ve Habbaniye savakının inşasına da başlandı. 1327 (14 Mart 1911-13 Mart 1912) yılı için bütçede 250.000 lira ödenek ayrılmasıyla, Jackson şirketi çalışmalarına devam etmiştir. İşin ihale yoluyla ve inşaat bedelinin borçlanılarak sağlanması ve ödenmesi kararlaştırılmıştı. İhale işleminin yapılmasına kadar işlerin sürmesini sağlamak için 1328 (14 Mart 1912-13 Mart 1913) yılı bütçesine 55.000 lira konulmuştu. Buna karşın eksiltme yoluyla yapılan ihaleye Jackson ve Pearson şirketlerinden başka bir talip katılmamıştı. Bu iki şirketin teklifleri de kabul edilmeye değer görülmemişti. Ancak işlerin gecikmesi uygun bulunmadığından dolayı, yapılmış sözleşme gereğince yine Jackson şirketi aracılığıyla işlerin yapılması zorunlu olmuştu. Bütçeye konulmuş 55.000 lira ödeneğe 28 Eylül 1912 tarihinde geçici kanun maddesiyle 120.000 lira ilave edilerek işlere devam edilmiştir.⁴²³

Jackson şirketinin faaliyetlerine ilişkin dikkat çekici gelişmeler de yaşandı. Divaniye sancağı halkının başvuru ve şikayetlerini değerlendiren Divaniye mebusu Şevket Paşa, Bağdat Vilayeti'nden gerekli tedbirlerin hızla alınmasını talep etti ve ayrıca Vilayet Meclisi'ne de sözlü olarak gerekli açıklamalarda bulundu. Şikayetlerin konusu şöyleydi:

Divaniye sancağının 9-10 seneden beri maruz kaldığı susuzluk belası yüzünden halk kuyu sularını içmeye mecbur kalmıştı. Ancak kuyu sularının bozulmasından ötürü halkın sağlığı da bozulmuştu. Hindiye barajı işlerinin uzaması ve mühendislerin olağanüstü savurganlıklarından dolayı halk tümüyle üzgündü. Bu sene de yapılan işten sonuç alınamazsa halkın geri kalanı da göç edecek ve sancak (liva) mahvolacaktı. Jackson ile imzalanmış sözleşmenin zararları yanında, sadece % 20

⁴²¹ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:27** (Nafia Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli esbab-ı mucibe layihası).

⁴²² **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (El Cezire'de Hindiye ve Habbaniye İşleri için Bağdat Eski Valisi Nazım Paşa ile Sir John Jackson Şirketi Arasında Teati Edilmiş Olan Mukavelenamenin On Üçüncü Maddesi). Nazım Paşa, Harbiye Nazırı olduğu esnada 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali baskını sırasında öldürülünce, İngiliz Guardan gazetesinde Nazım Paşa'yı öven biyografik bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda Nazım Paşa'nın İngiltere'ye eğilimli olduğu, bu nedenle sık sık Alman yanlısı İttihat ve Terakki liderleriyle karşı karşıya geldiği belirtilmektedir. Bu duruma verilen örnekler arasında Nazım Paşa'nın Bağdat Valisi'yken Jackson barajı anlaşmasını onaylaması nedeniyle valilik görevinden alınması gösterilmiştir. Bk. "Nazım Pasha", **The Guardian**, 25 Ocak 1913, s.13.

⁴²³ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:27** (Nafia Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli esbab-ı mucibe layihası).

aidat almak için Jackson bu günlerde Avrupa'ya gitmeye karar vermişti. Jackson 200.000 liralık sipariş yapacaktı ve yalnız bu sipariştten 42.000 lira aidat alacaktı. Eğer bu gerçekleşirse işleri toptan olarak üstlenmeye talip olanların isteği kırılacak ve iki ay içinde işlerin tek fiyata (götürüye) bağlanması hakkında Meclis-i Mebusan'da Dahiliye Nezareti tarafından yapılan beyanlar ve taahhütler de sonuçsuz kalacaktı. Bağdat Vilayeti bunun üzerine 15 Temmuz 1911 tarihli telgrafla durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Telgrafta Divaniye Mebusu Şevket Paşa'nın açıklamalarının doğru bulunduğu vurgulanmaktaydı:

“Gerçekten bu işlerin tek fiyata (götürüye) bağlanmasından önce,⁴²⁴ Jackson'un iki yüz bin liralık siparişte bulunması ve bundan kırk iki bin lira aidat alınması, bu işte talip olanlar için beklenen faydanın elden gitmesiyle rağbetin kırılmasına ve zorunlu olarak işlerin pek çok zararı malum olan söz konusu sözleşme hükümleriyle⁴²⁵ Jackson yönetiminde ve emanetinde kalmasına (yol açacaktır). Bu durumun işin daha uzun müddet sürmesine, zararların çok aşırı derecede artmasına, zaten mevcut işlerin yapılma şekline üzgün olan halkın artık tamamen ümidi keserek göç etmelerine ve sancağın tamamen mahvolmasına yol açması muhakkaktır. Bu üzücü sonuca yer vermemek için, bu işlerin bir an önce tek fiyata bağlanarak tamamlanması; sancağın ve halkın bayındırlığı ile yaşamının geri getirilmesinin hızla sağlanmasına nezaretinizce çalışılması temenni olunur.”⁴²⁶

Dahiliye Nezareti Bağdat Vilayeti'nden aldığı bu telgrafi 22 Temmuz 1911 tarihli yazıyla Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirdi. Telgrafın önemine nazaran gereğinin acilen yapılmasını ve sonucun iletilmesini istedi.⁴²⁷ Ticaret ve Nafia Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne cevap 22 Ağustos 1911 tarihli yazıyla geldi. Buna göre Irak sulama işinin daimi bir müteahhit yoluyla yapılması için açılan ihaleye Jackson ve Pearson adında iki şirket katılmışsa da, her ikisinin teklifleri uygun görülmemeye özel komisyonca ihale iptal edilmişti. Müteahhit tarafından fazla satın alma yapılmaması için 17 Haziran 1911 tarihinde Bağdat Vilayeti'nin dikkati de çekilmişti. Yeni Vali Cemal Bey⁴²⁸ tarafından bu konuda yapılacak bildirim kadar, işlerin eskiden olduğu gibi geçici müteahhit olan Jackson şirketi aracılığıyla

⁴²⁴ Orijinal metinde “Filvaki bu ameliyatın maktua rabtından evvel...” denilmektedir.

⁴²⁵ Yukarıda değinilen ve John Jackson'la yapılmış olan 26 Şubat 1911 tarihli anlaşma kastedilmektedir.

⁴²⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56** (Bağdat Vilayet Meclisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Temmuz 1327 [15 Temmuz 1911] tarihli telgraf). Telgrafın altında sırasıyla Bağdat Vali Vekili Ferik Yusuf, Naib Asım, Muavin Lütfi, Defterdar İsmail, Nakib Abdurrahman, Müfti Said, Tahrirat Müdürü Mustafa ve dört üyenin isimleri yazılmıştır.

⁴²⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56** (Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli yazı).

⁴²⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinden Ahmed Cemal Paşa (1872-1922)'dir.

yapılması zorunlu bulunmuştu.⁴²⁹ Dahiliye Nezareti Ticaret ve Nafia Nazırı'nın bu açıklamasını 30 Ağustos'ta Bağdat Vilayeti'ne telgrafla bildirmiştir.⁴³⁰

1912 Ocak ayı sonlarında sulama projesinin önünde yeni bir gecikme tehlikesi belirdi. John Jackson şirketi Hindiyeye barajı ve Habbaniye savakı için acil işleri yapmaya devam ediyordu. Projenin tamamlanması için yaklaşık 15.000.000 liraya ihtiyaç vardı. Osmanlı Hükümeti yeni bir ihale açarak projenin bütünüünün tamamlanması için teklif almaya başladı. 20 Ocak 1912 tarihi teklifler için son gündü. Bu tarihin bitimi itibariyle üç İngiliz şirketi ihaleye teklif vermişti. Bunlar halen mevcut işleri yapan Sir John Jackson Limited şirketi ile S. Pearson and Son Limited ve Paulings and Co., Limited şirketleriydi. Her şirket ayrıca bir banka tarafından desteklenmekteydi. John Jackson şirketi The National Bank of Turkey (Türkiye Milli Bankası), S. Pearson and Son şirketi The Imperial Ottoman Bank ve Paulings şirketi de Erlanger and Co. tarafından destekleniyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti son anda işi daha uzun bir döneme yaymayı ve şimdilik projenin toplam maliyetinin üçte biri bir masrafı üstlenmeyi düşünüyordu. Bu da projenin sürdürülmesi için yeni bir gecikmeyi beraberinde getirecekti.⁴³¹

1.3. İNGİLTERE BAĞDAT KONSOLOSLUĞU'NA AİT ASKER, SİLAH VE CEPHANE NEDENİYLE YAŞANAN KRİZ

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki siyasi ilişkilerde gündemi uzun süre işgal eden bu önemli olayın başlangıcı 1911 Mart-Nisan aylarına dayanmasına rağmen daha çok 1912 senesinde şiddet ve ivme kazanarak çok ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Basra Valisi Celal Bey 1 Nisan 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne acele bir telgraf çekti. Telgrafta bildirdiğine göre Mackenzie Şirketi'nin Dwarke? دواركه adındaki vapuruyla Bombay'dan İngiliz bir mülazım (teğmen) kumandasında silahlı otuz altı sipahi (süvari) askeriyle iki sandık cephane gelmiş ve Basra karantina bölümü'ne (tahaffuzhaneye) çıkarılmıştı. Basra Valisi bunu haber alır almaz

⁴²⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Ticaret ve Nafia Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911] tarihli yazı).

⁴³⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 17 Ağustos 1327 [30 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

⁴³¹ "Mesopotamian Irrigation Scheme", **The Guardian**, 22 Ocak 1912, s.14.

devletlerarası hukuka aykırı olan bu hareketi protesto etmiş ve askerlerin geri gönderilmesini Basra Konsolosu'ndan resmen istemişti. Vali Celal Bey bu askerlerin Bağdat'a gideceği duyumunu almıştı. Ancak Vali'ye göre her durumda askerlerin silahlı olarak cephaneleriyle karaya çıkarılmaları Osmanlı hukukuna büyük bir darbeydi ve İngiliz Konsolos'un amacı da bir olay çıkarmaktan ibaretti.⁴³²

Basra İngiltere Konsolosluğu Vali Celal Bey'e yanıt olarak Basra'ya gelen askerlerin her yıl bu mevsimde adet olduğu üzere Bağdat Başkonsolosu'na ait muhafızlarla değiştirilmek için gönderildiklerini bildirdi.⁴³³ İngiltere Hükümeti de sefaret aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne yaptığı açıklamada, Basra'ya çıkarılan otuz altı sipahi askerinin eskiden beri İngiltere Konsolosluğu'nu korumakla görevli ve aynı sayıda olan sipahilerin yerini almak üzere geldiklerini ifade etti. Osmanlı yetkililerine zamanında bilgi verilememesini ise, askerlerin öngörülenden bir hafta önce Basra'ya gelmelerinden kaynaklandığını söyledi. Bu açıklamayı inandırıcı bulan Hariciye Nezareti, İngiliz süvarilerin Bağdat'a gitmesine mani olunmaması gerektiğini 5 Nisan 1911 tarihinde Basra Vilayeti'ne bildirdi.⁴³⁴ Ancak aynı gün Bağdat Vilayeti'ne gönderdiği ikinci bir telgrafla, Bağdat İngiliz Konsolosluğu'nda şimdiye kadar kaç muhafız askerinin mevcut olduğunun ve Basra'dan gelecek yeni askerlerin ulaşmasından sonra eskilerin Bağdat'tan ayrılıp ayrılmadıklarının bildirilmesini istedi.⁴³⁵

Bağdat Vilayeti'nden cevap 18 Nisan 1911 tarihinde geldi. Otuz altı İngiliz askeri ve bir subay Nisan'ın birinci günü (Miladi 14 Nisan'da) Bağdat'a ulaşmış, konsoloslukta bulunan otuz sekiz asker ile bir subay da 18 Nisan'da kalkan Lynch vapuruyla Basra'ya hareket etmişti. 28 Haziran 1299 (11 Temmuz 1883) tarihli Bağdat Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılmış şifreli telgrafa göre o tarihte İngiliz Konsolosluğu'nda bir yüzbaşı, bir mülazım (teğmen), bir başçavuş, bir çavuş, bir onbaşı ile beraber toplam yirmi beş mevcut olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak

⁴³² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Mart 1327 [1 Nisan 1911] tarihli acele telgraf).

⁴³³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 22 Mart 1327 [4 Nisan 1911] tarihli telgraf). Vali Celal Bey, İngiliz askerlerin silah ve cephaneleriyle Osmanlı toprağına çıkmalarını dikkat çekici bulunduğunu belirtmiştir.

⁴³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 23 Mart 1327 [5 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁴³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 23 Mart 1327 [5 Nisan 1911] tarihli telgraf). Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın olaya tamamen kayıtsız kalmaması ve durumdan şüphelenerek meseleyi soruşturmaya kalkması dikkat çekicidir.

yapılan özel araştırmalar sonucunda zaman geçtikçe bu sayının arttığı ve şu anda konsoloslukta mevcut kara askeri sayısının elli-elli beş civarında olduğu bildirilmiştir. Ayrıca eskiden beri konsolosluk maiyetine hizmet eden vapurdaki deniz askerlerinin sayısı da yirmi beş kadardı.⁴³⁶

Bu bilgi üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti böyle bir kuvvetin konsoloslukta varlığının kurallara aykırı olduğunu belirterek muhafız sayısının uygun miktara indirilmesi için İngiltere Hükümeti nezdinde dostane girişimlerde bulunulmasını Londra Sefareti'nden istedi. Sefir Tevfik Paşa'dan konuya ilişkin alınan cevaba göre, İngiltere Dışışleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson söz konusu muhafızların sayısının artırılmadığını, eğer Osmanlı Hükümeti'nin Bağdat görevlileri layıkıyla bilgi almış olsalardı, muhafızların sayısının eskiden beri aynı olduğunun anlaşılacağını söylemişti. Ancak Nicolson'un bu kaba ve alaycı yanıtına aldırmayan Hariciye Nazırı Rifat Paşa olayın peşini bırakmadı. Bağdat İngiltere Konsolosluğu'na asker yerleştirilen senede ve bunu izleyen yılların her birinde gelen ve giden askerlerin sayılarının Bağdat Vilayeti'nden renilmesini talep etti.⁴³⁷

Bağdat Vilayeti'nden gelen cevapta İngiliz Konsolosluğu'na 1246 (1830)'dan beri asker yerleştirildiği, daha önce mevcut rakam bir subay ile beraber yirmi beş askerden oluşmakta iken gitgide bu sayının arttığı, şu anda konsolosluktaki kara askeri sayısının tahminen elli beş ve maiyet vapurundaki deniz askeri sayısının ise yirmi beş civarında olduğu bildirilmiştir. Son kez geçen Nisan ayı içinde bir subay ile otuz altı asker gelmiş ve buna karşılık otuz askerle bir subay gitmişti.⁴³⁸ Bağdat Vilayeti daha sonra konsolosluktaki İngiliz askerlerinin geçen seneler zarfında ne miktarlarda arttığının araştırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca maiyet vapurundaki denizcilerin sayısının eskiden beri yirmi beş olduğunu ve on beş

⁴³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Bağdat Vali Vekili Ferik Yusuf tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 5 Nisan 1327 [18 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁴³⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya gönderilen 23 Mayıs 1911 tarihli ve Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Haziran 1327 [13 Temmuz 1911] tarihli yazılar). 13 Temmuz tarihli belgenin üzerindeki tarihler Haziran 1911'de yazılmış ve hazırlanmış olduğunu gösterse de Dahiliye Nezareti'ne 13 Temmuz'da gönderildiği sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır.

⁴³⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Temmuz 1327 [26 Temmuz 1911] tarihli yazı). Daha nce 18 Nisan tarihli yazışmada otuz sekiz İngiliz askeri ve bir subayın Bağdat'tan ayrıldığı bildirilmesine rağmen burada rakam otuz askere ve bir subaya inmiştir. Vilayet son sene dışında diğer yıllarda gelip giden asker miktarları hakkında bilgi vermemiştir. Bunun zerine Dahiliye Nezareti bu hususta bilgi talebini yenilemiştir.

güne kadar yirmi İngiliz kara askerinin daha ulaşacağı haberinin polis müdüriyeti vasıtasıyla alındığını ilave etmiştir.⁴³⁹

Bundan sonra Aralık sonuna kadar çok önemli bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. 30 Aralık 1911 tarihinde Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne ulaşan telgraf yeni ve önemli gelişmeleri haber vermekteydi.⁴⁴⁰ Mevcut teamüle göre Bağdat İngiltere Konsolosluğu'nun maiyetinde Comet isiminde bir vapur ve 25-35 kişilik bir kara müfrezesi vardı. Bu askerler senenin belli zamanlarında değiştirildiğinde silahlarını konsoloslukta bırakıp silahsız olarak giderler ve onların yerini alanlar da aynı şekilde silahsız olarak gelip konsolosluktaki silahları alırlardı.⁴⁴¹ Ancak 30 Aralık'ta polis müdüriyetinden verilen rapora göre önceki gün (29 Aralık 1911) Basra'dan gelen Lynch vapuruyla silahlı iki subay ve kırk iki İngiliz kara askeri Bağdat'a gelmiş ve yine silahlı olarak karaya çıkarak konsolosluğa gitmişlerdi. Bunun üzerine valilik derhal bir yazı göndererek konsolosluktan açıklama istedi. Ancak bir yanıt verilmedi. Bundan başka Vali, Lynch vapurunda on sandık kadar cephaneye ve bir sandık silah daha olduğunu haber aldı. Vali bu cephaneye ile silahları Dahiliye Nezareti'nin izni olmadan teslim ettirmeyeceğini duyurdu. Lynch vapuru Salı günü (2 Ocak 1912) Basra'ya döneceği için eğer o vakte kadar kendisine bir cevap ulaşmazsa, bunların karaya çıkarılarak Dahiliye Nezareti'nden cevap gelinceye kadar ordu kumandanlığında emanet olarak muhafaza edileceğini Yabancı İşleri Müdürü aracılığıyla İngiliz Konsolosluğu'na bildirdi. Buna karşılık Konsolosluk Salı gününe kadar Dahiliye Nezareti'nden bir emir gelmezse, gereğini yapmak için yeniden görüşme başlatacaklarını güçlü bir şekilde beyan etti ve bu konuda sefarete başvuruda bulduklarını belirtti. Bağdat Valisi, Dahiliye Nezareti'nden sorunların ayrı ayrı incelenerek kendisine açık talimat verilmesini istedi.⁴⁴²

⁴³⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Bağdat Vali Vekili Yusuf imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gelen 28 Temmuz 1327 [10 Ağustos 1911] tarihli telgraf ve Dahiliye Nazırı tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 6 Ağustos 1327 [19 Ağustos 1911] tarihli yazı). Olay hakkında Sadrazama da bilgi verildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 17 Kanun-ı Evvel 1327 [30 Aralık 1911] tarihli telgrafın sureti).

⁴⁴¹ **Aynı vesika.** Özellikle Nisan ayında gerçekleşen son olaydan sonra Bağdat İngiliz Konsolosluğu'nun daha sıkı denetim ve gözlem altına alındığı görülmektedir.

⁴⁴² **Aynı vesika.** Vali'nin talebi aynen şöyleydi: "*Bundan dolayı ciddi mükim olan vapurdaki cephaneye ve silah sandıklarını, silahlı ve miktarı maiyetten fazla olarak çağırıldıkları askerleri ve bunların silahlı olarak memleket içinden geçirilmeleri meselelerinin ayrı ayrı incelenmesini ve vilayete açık talimatın verilmesini arz ederim*".

Bağdat Vilayeti'nin bu telgrafının ardından Bab-ı Ali hızla harekete geçti. Mesele bizzat Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne de aktarıldı. Sadrazam, Hariciye Nezareti'ne Bağdat İngiliz Konsolosluğu'nda bulunan askerlerin daha önce de artırıldığını ve bu konuda yazışmalar yapıldığını hatırlattı. Bu yazışmaların da bulunduğu dosyaya başvurularak İngiltere Sefareti ve gerekirse Osmanlı Londra Sefareti ile haberleşilmesini, Bağdat Konsolosluğu'nda eskiden beri bulundurulmakta olan miktardan fazla asker, silah ve cephanenin İngiltere'ye iade ettirilmesini istedi. Ayrıca değişim esnasında fazla asker ve cephane gönderilmesi ile askerlerin karaya silahlı olarak çıkarılması gibi olayların bundan sonra tekrarına izin verilmemesi için çalışmaların tamamlanmasını, talimat bekleyen vilayete cevap yazılabilmesi için sonucun anılan tarihten (2 Ocak 1912) bir gün önce bildirilmesine gayret edilmesini talep etti.⁴⁴³

Sadrazamın bir devlet adamına yakışan tavrına rağmen aynı gün içinde çok ilginç gelişmeler oldu. İngiltere Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne aynı gün gelen yazıda, Bağdat İngiltere Başkonsolosluğu için gelmiş olan “yirmi bir kutu fişek ile iki adet tüfeğin” geçirilmesine Bağdat vergi memurları tarafından karşı çıkıldığı bildirildi. Bunları taşıyan vapurun yarın sabah erkenden Basra'ya hareket edeceği belirtildikten sonra, gerekli iznin verilmesi için Hariciye Nazırı'nın telgrafla ilgili kişilere emir göndermesi istendi.⁴⁴⁴ Bunun üzerine aynı gün Hariciye Nezareti, İngiliz Büyükelçiliği'nin verdiği bu bilgiyi doğru kabul ederek ve “*bu yüzden bir ihtilaf meydana gelmesine mahal bırakmamak*” için ikinci bir emir gelinceye kadar gümrüğe geçirilmesine izin verilmesini ve orada muhafaza edilmesini Bağdat Vilayeti'nden talep etti. Bundan başka fişeklerin ve tüfeklerin cinsi ve kime ait oldukları konusunda bilginin kendisine hızla bildirilmesini de istedi.⁴⁴⁵

Bağdat Vilayeti'nden cevap 4 Ocak 1912 tarihinde bizzat Vali Cemal Bey'in gönderdiği telgrafla geldi.⁴⁴⁶ Lynch vapurundaki silah ve cephane hakkında İngiliz Konsolosluğu'ndan resmen bilgi istenmişti. Alınan yanıtta her birinde 1100'er adet

⁴⁴³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Kanun-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912] tarihli çok acele yazı).

⁴⁴⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 1 Kanun-ı Sani [Ocak] 1912 tarihli yazı).

⁴⁴⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 19 Kanun-ı Evvel 1327 [1 Ocak 1912] tarihli telgraf).

⁴⁴⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Bağdat Valisi Cemal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 22 Kanun-ı Evvel 1327 [4 Ocak 1912] tarihli telgraf).

olmak üzere 21 sandık içinde toplam 23,100 adet fişek, bir Martini Henry ve bir de çifte tüfek ile 20 kurşun olduğu söylenmişti. Ne var ki İngiliz Konsolosluğu cephanenin karaya çıkarılıp Osmanlı Hükümeti'nin gözetimi ve koruması altında bulundurulmasına razı olmadı ve cephane aynı vapurla Basra'ya geri gönderildi. Ancak Vali Cemal Bey'in tespitlerine göre vapur Bağdat'ta bulunduğu sırada cephane gece gizlice konsolosluga götürülmek istendi ve bu amaçla yerli küfecilere teklif yapıldı.⁴⁴⁷

Bağdat Vilayeti İngiliz Konsolosluğu'na gelen kırk iki askere karşılık otuz beş İngiliz askerinin silahlarıyla beraber Lynch vapuruyla Basra'ya gittiklerini haber verdi. Bundan başka şimdye kadar Hindistan halkından Müslüman askerler çağrıldığı halde sonradan gelenlerin gayri Müslim olduklarını bildirdi.⁴⁴⁸

Meseleye ve gittikçe ağırlaşan gerginliğe bir son vermek için ilk adım yine Osmanlı Devleti'nden geldi.⁴⁴⁹ Sorun İngilizlerin istediği gibi "21 sandık içindeki 23 bin fişek" haline indirildi. Bu konuda gösterilen engellemenin sürüp gitmesi uygun olmayacağından, geciken işlemlerin Hariciye Nezareti tarafından yerine getirilmesine karar verildi ve fişeklerin geçirilmesine izin verilmesi gerektiği Bağdat Vilayeti'ne telgrafla bildirildi. Ancak bu kez de cephane sandıklarının geçmişte bildirilen miktarla uyuşmadığı Dahiliye Nezareti tarafından iletildi. Bunun üzerine Sadrazam Said Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, daha önceki (1 Ocak 1912) taleplerini yineledi. Fazla sayıda asker, silah ve cephane getirilmesine ve askerlerin silahlı olarak ülke içinden geçirilmesine izin verilmesinin mümkün olmadığını vurguladı. Eğer müsamaha edilecek olursa bu işlemlerin teamül hükmünü kazanacağını ve daha sonra başka güçlülere neden olacağını da ifade etti. Bundan dolayı gerekirse Londra Sefareti ile de haberleşilerek İngiliz Konsolosluğu'nda

⁴⁴⁷ **Aynı vesika.** Vali Cemal Bey, cephanenin sonradan gizlice ve tekrar sokulmaya çalışılacağını beklediğini belirtmiştir. Burada cevaplanması gereken soru eğer konsolosluğun beyanı doğruysa neden bu cephaneyi karaya çıkarmaktan ve Osmanlı nezaretinde bir süre bekletmekten kaçındığı olmalıdır. Osmanlı Hükümeti'nin beyan edilen bu miktarda cephaneye kısa süre içinde onay vererek konsolosluga gitmesine izin vermesi neredeyse kesindi. Aynı şekilde İngilizlerin bu cephaneyi gece gizlice konsolosluga götürmeye kalkışmaları ve başaramayınca vazgeçip Basra'ya geri götürmeleri de anlamsızdı. Bütün bunlar vapurda veya sandıkların içinde Osmanlı yetkililerinin görmemesi gereken başka şeyler olduğu düşüncesini akıllara getirmekte ve bu ihtimali de oldukça güçlendirmektedir.

⁴⁴⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Kanun-ı Evvel 1327 [7 Ocak 1912] tarihli yazı).

⁴⁴⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Kanun-ı Sani 1327 [25 Ocak 1912] tarihli ve Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Kanun-ı Sani 1327 tarihli ve 1873 numaralı yazılar).

eskiden beri bulundurulmakta olan asker, silah ve cephaneden fazlasının iadesi ve eskiden beri mevcut olsa da usule aykırı olayların tekrarına izin verilmemesi için çalışmaların tamamlanmasını istedi.⁴⁵⁰

Bununla beraber Hariciye Nazırı Asım Bey için asıl önemli olan Sadrazamın fişeklerin geçirilmesine izin vermiş olmasıydı. Asım Bey, meselenin bir an önce kapanması için hemen harekete geçti. Sadrazamla yaptığı yazışma sonucunda fişeklerin geçirilmesine izin verilmesi hususunda karara varıldığını Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Ayrıca fişeklerin yarın (28 Ocak) üçüncü defa olmak üzere Bağdat'a ulaşacağı İngiliz Sefareti'nden bildirildiğinden, tekrar iadeleri gibi bir işleme izin verilmemesi için durumun Bağdat Vilayeti'ne derhal telgrafla bildirilmesini talep etti.⁴⁵¹ Asım Bey, Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın 25 Ocak tarihli yazısına ise 17 gün sonra 11 Şubat 1912 tarihinde yanıt verdi. Hükümetçe alınan karar üzerine fişeklerin geçirilmesine izin verilmesi için Dahiliye Nezareti'ne gereken tebliğin yapıldığını haber verdi. Daha sonra Sadrazamın esas talebi üzerine yaptığı girişimden bahsetti. Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği yazıda, asker, silah ve cephanenin artışı halk arasında kötü etkiler bırakacağından bahsederek İngiltere Hariciye Nazırı veya müsteşarı ile görüşmesini, gelecekte her türlü ihtilaf ve tartışmaya yol açmamak için asker, silah ve cephanenin miktarının kesin şekilde tayin edilmesini Tevfik Paşa'ya tavsiye ettiğini Sadrazama ilettili. Bu girişimden çıkacak sonucu Sadrazama bildireceğini de sözlerine ekledi.⁴⁵²

Sadrazam Said Paşa Hariciye Nazırı'nın yazısına hızlı ve kısa bir cevap verdi. Sadrazamın Hariciye Nazırı Asım Bey'den farklı olarak meseleye bakışını göstermesi bakımından bu cevap dikkat çekicidir:

"Bağdat İngiltere Konsolosluğu'ndaki muhafız, silah ve cephanenin miktarının kesin surette saptanması hakkında yapılan girişimin neticesini hızlandırmasının Londra Sefiri Tevfik Paşa

⁴⁵⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Sadrazam Said Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 12 Kanun-ı Sani 1327 [25 Ocak 1912] tarihli yazı).

⁴⁵¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Kanun-ı Sani 1327 [27 Ocak 1912] tarihli çok acele yazı).

⁴⁵² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli yazı). Asım Bey Dahiliye Nezareti'ne tebliği 27 Ocak'ta yapmış olduğu halde Sadarete bu yazıyla bildirmekteydi. Belgede dikkat çekici yeni bir bilgi de göze çarpmaktadır: "...yirmi bir sandık içindeki yirmi üç bin fişegin geçirilmesine Osmanlı Hükümeti tarafından onay verilmişse de bunların vapurun Bağdat'ta bulunduğu sırada gece gizli olarak konsolosluğa götürülmeye çalışılmakta olduğu Bağdat Vilayeti'nin haber vermesinden ve diğer bazı hile ve entrikalara başvurulacağı da sefaret tercümanının ifadelerinden anlaşılmasına..." Burada İngiliz Sefaret tercümanının ne söylediği hakkında bir bilgiye dosyada rastlanmamıştır.

*hazretlerine tavsiyesiyle beraber, mühimmatın azaltılması lüzumunun da pekiştirilerek bildirilmesine gayret edilmesi için bu tezkire yazılmıştır efendim ”.*⁴⁵³

Görüldüğü gibi Asım Bey için meselenin en önemli ve acil çözüm bekleyen noktası İngiliz mühimmatının bir an önce geçirilmesine izin verilerek gerginliğe son vermek ve meseleyi kapatmak, Said Paşa için ise mevcut usulsüzlüklere son vermek ve bir daha tekrarlanmamasına kesinlikle engel olmaktı.

Sadrazam Said Paşa'nın uyarısı etkili oldu. Asım Bey girişimin hızlandırılması talebini Tefvik Paşa'ya telgrafla bildirdi. Londra Sefiri Tefvik Paşa da Asım Bey'e 16 Şubat 1912 tarihli yazıyla cevap verdi. Buna göre Tefvik Paşa bütün konular hakkında İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson ile 15 Şubat'ta dostane bir şekilde görüşmüştü. Nicolson, Tefvik Paşa'nın anlattıklarını hemen kaydettikten sonra, Osmanlı Hükümeti'nin iki ülke arasında olabilecek tüm meselelerin dostane şekilde halledilmesine yarayabilecek olan bu güveninden dolayı teşekkür etmişti. Anlatılan hususlar hakkında derhal çok titiz soruşturma başlatacağına da söz vermişti. Müsteşar ayrıca silah kaçakçılığının engellenmesine özellikle destek veren İngiliz Hükümeti'nin kendi konsoloslukunda bir silah ve cephane deposu kurmasına dolaylı olarak hizmet edemeyeceğini ve Osmanlı Hükümeti'nin bundan emin olması gerektiğini belirtmişti. Tefvik Paşa, Nicolson'a yanıt olarak bu konuda tam anlamıyla hemfikir olduklarını, muhtemelen İngiltere Hükümeti'nin basiretinden uzak kalmış bir suiistimal ile karşı karşıya bulduklarını ifade etmiştir. Tefvik Paşa'nın bildirdiğine göre mesele hakkındaki görüşme gayet samimi bir şekilde cereyan etmişti. Durumdan habersiz olan İngiliz Hükümeti Bağdat'ta soruşturma gerçekleştirecek ve suiistimal mevcut ise engellenmesi için gereken tedbirleri alacaktı.⁴⁵⁴

Asım Bey 25 Şubat'ta bu son gelişmeleri Sadrazama aktardı. Sadrazam Said Paşa 27 Şubat'ta verdiği cevapta, Bağdat İngiltere Konsolosluğu için önceden kabulü zorunlu görülenler hariç olmak üzere, bundan sonra dışarıdan getirilecek

⁴⁵³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Sadrazam Said Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 31 Kanun-ı Sani [13 Şubat 1912] tarihli yazı). Sadrazamın bu uyarıyı yapmasının sebebi İngilizlerle iyi geçinme ve gönüllerini hoş tutma hususunda karakter olarak Asım Bey'den daha ileri seviyede olan Tefvik Paşa'nın, bu meseleyi sürüncemeye ve unutulmaya bırakacağını düşünmüş olmasıdır.

⁴⁵⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Tefvik Paşa'dan Asım Bey'e gönderilen 16 Şubat 1912 tarihli ve Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912] tarihli yazılar).

mühimmatın miktarının tespitinin ve girişine izin verilmesinin doğal olarak yerel hükümete ait olacağını vurguladı. Yani bu hususta İngiliz Hükümeti'nin söz hakkı olamazdı. Bunun Londra Sefareti'ne bildirilmesini de istedi.⁴⁵⁵

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Londra'daki Osmanlı Sefareti'ne 7 Mart 1912 tarihli bir nota verdi. Bu nota 9 Mart'ta Hariciye Nezareti'ne ulaştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in İstanbul Sefiri Gerard Lowther'a meydana gelen olaylara ilişkin bilgi verilmesi talimatını içeren bir nota gönderildiği vurgulanmıştır. Ancak bu nota henüz İstanbul'a ulaşmadan Lowther'ın gönderdiği bir yazı İngiliz Dışişleri'ne gelmişti. Lowther'ın yazısında, Bab-ı Ali'ye verilen bilginin aksine muhafız askerlerinin sayısının iki sene önce ilave edilen bir borazancı dışında her zamanki mevcut olan otuz altıyı geçmediği ifade edilmekteydi. Muhafız askerlerinin değişimi sırasında fazla olarak gelen kişilerin (giden Müslümanların yerine Hintlilerin yerleştirilmesi nedeniyle) ise istihdamı gerekli görünen başıbozuk üç nefer aşçıdan ibaret olduğu bildirilmişti. Bundan başka askerlerin konsolosluğa ulaşım şeklinde de alışılmışın dışında hiçbir şey görülmemekteydi. Şehirden geçilmeyerek kayıklardan karaya çıkıldığı zaman, askerlerin silahlarını taşıyarak Başkonsolosluğa gitmeleri gelenek halini almıştı. Yeni gelen askeri müfrezenin normalden fazla mühimmat getirdiği iddiası hakkında ise Lowther bunun gerçekten doğru olduğunu, fakat mühimmatın Hindistan'daki askeri görevliler tarafından yanlışlıkla gönderildiğini söylemiştir.⁴⁵⁶

Edward Grey 7 Mart 1912 tarihli notasında, bu yanlışlıklardan dolayı üzgün olduğunu ifade etti. Ayrılan müfrezeye ait olan tüfeklerin alıkonulmasından ve bunların yeni gelen müfrezenin getirdiği tüfeklere eklenmesinden ötürü, askeri müfreme elindeki tüfeklerin sayısında artış meydana geldiğine dair Tevfik Paşa tarafından yapılan beyanata ilgili olarak Lowther'ın yazısında bir açıklama yoktu. Lowther'ın bu hususta dikkatinin çekileceği İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın notasında belirtildi.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Sadrazam'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Şubat 1327 [27 Şubat 1912] tarihli yazı). Sadrazam, Londra'daki Tevfik Paşa-Nicolson görüşmesi hakkında başka bir fikir beyan etmemiştir.

⁴⁵⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Sefareti'ne gönderilen 7 Mart 1912 tarihli nota ve Osmanlıca tercümesi).

⁴⁵⁷ **Aynı vesika.** Burada fark edilmesi gereken önemli nokta, Tevfik Paşa tarafından söylendiği anlaşılan bu iddianın nereden çıktığıdır. Yukarıda görüldüğü gibi Bağdat Vilayeti 25 Kanun-ı Evvel

Hariciye Nezareti İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın bu açıklaması ile notanın tercümesini 27 Mart'ta Sadarete ilette.⁴⁵⁸ İngiliz Dışişleri'nin bu açıklaması ve Grey'in teessüfünü bildirmesi meseleyi kapatmış göründü. Ne var ki iki ayı aşkın bir süre sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan 3 Haziran 1912 tarihli bir nota daha geldi. Notada Bağdat Konsolosluğu'nda görevi devralan kuvvetin tüfeklerini getirirken ayrılan birliğin tüfeklerinin alıkonulduğu iddiasına cevap verilmekteydi. Bu güya Tevfik Paşa tarafından sorulan ve şimdiye kadar açıklanmamış tek noktaydı. Sir Edward Grey İstanbul Büyükelçiliği'nden konuyla ilgili bir rapor almıştı. Buna göre Bağdat Başkonsolosu Lorimer söz konusu iddianın asılsız olduğunu, ayrılan müfrezenin tüfeklerini Bağdat'ta bırakmadığını ve bu gibi durumlarda her zaman izlenen prosedür gereği götürdüklerini beyan etmişti. Son müfrezenin ayrılışına tanık olan herkesin bunun böyle olduğunu görmüş olması gerektiğini de ilave etmişti. Nota *“Dolayısıyla Sir Edward Grey Türk Hükümeti'ne bu konu hakkında ulaşan raporun nasıl ortaya çıktığını anlayamamaktadır”* serzenişiyle son bulmaktaydı.⁴⁵⁹

İngiliz notasını 4 Haziran'da Hariciye Nezareti'ne gönderen Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın yorumları ise hayli ilgi çekicidir. İngiltere Dışişleri'nin açıklamasını notadakinden daha kesin ve etkili bir tarzda tekrar eden Tevfik Paşa, *“meselenin bu şekilde tamamen çözümlenmiş olduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin Bağdat Konsolosluğu'nun asker sayısını 36 er ve bir borazancıdan fazla artırmayacağına dair İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan teminat aldığını”* vurgulamaktadır. Tevfik Paşa daha sonra İngiliz Dışişleri'nin bile yapmadığı bir biçimde hükümetten valileri uyarmasını istemiş, hem hükümeti hem de Bağdat Valisi'ni sert bir şekilde eleştirmekten geri kalmamıştır:

“Bir valinin kişiliği pek yüksek olduğundan verdiği demeçlerde tereddüt ve şüpheye yer olamaz. Bir valinin beyanatına dayanarak girişimlerde bulunmakla görevlendirilen ve yabancı ülkelerde oturan sefirlerimiz de, şikayet etmiş oldukları hususların yerinde yapılan soruşturmadan sonra aslı olmadığı keskinleşmesi gibi bir duruma maruz kalmamalıdır.”

1327 (7 Ocak 1912) tarihli yazısında konsolosluktan ayrılan İngiliz askerlerinin silahlarıyla beraber Lynch vapuruna binerek gittiklerini açıkça belirtmekteydi. Dolayısıyla meseleyle ilgili zaten böyle bir iddia ortada yoktu. Tevfik Paşa doğru olmadığı açıkça belli olan ve İngilizlere koz olacak böyle asılsız bir iddiayı Nicolson'a dile getirmişti. Nitekim yapılan bu hata nedeniyle mesele yeni bir boyut kazanacaktır.

⁴⁵⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 27 Mart 1912 tarihli yazı).

⁴⁵⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Sefareti'ne gönderilen 3 Haziran 1912 tarihli notanın İngilizce sureti). Yukarıda da açıklandığı gibi aslında Bağdat Vilayeti tarafından böyle bir iddia ortaya atılmamış, tam aksine ayrılan İngiliz askerlerinin tüfeklerini beraberlerinde götürdükleri bildirilmişti.

Bağdat Valisi'nin bir takım maiyet memurları veya sorumsuz adamları tarafından yanıtlanmış olduğuna şüphe yoktur. Zira Bağdat'taki İngiltere Başkonsolosu muhafız askerlerinin ayrılışında hazır bulunan kimselerin, askerlerin tüfeklerini birlikte götürdüklerini kendi gözleriyle görebilmiş olduklarını hükümetine resmen beyan ve haber veriyor".⁴⁶⁰

Tevfik Paşa adeta bir İngiliz yetkili gibi konuşmuştu. Meselenin tamamen asılsız olduğunu ileri sürmekten ve İngilizlerin açıklamalarını tamamen doğru olarak kabul edip inanmaktan başka kendisinin de İngiliz Hükümeti nezdinde zor durumda bırakıldığını söylemekteydi. Yani Vali Cemal Bey ve Bab-ı Ali yüzünden Tevfik Paşa Londra'da mahcup bir vaziyetteydi. Meselenin derhal kapanması ve bu durumun bir daha olmaması için de uyarılarda bulunmaktaydı.

Hariciye Nezareti bu son gelişmeleri Sadrazama 29 Haziran 1912 tarihli yazıyla aktardı. Gereğinin yapılması için gerekli talimatın Dahiliye Nezareti'ne bildirilmesi Sadrazamın görüşüne ve iradesine sunuldu.⁴⁶¹ Bundan sonra meselenin geldiği aşama yeni Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Temmuz 1912 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Yapılan ciddi hatayı Dahiliye Nezareti fark etmiş ve yeni Sadrazamı uyarılmıştı. Ayrılan İngiliz askerlerinin silahlarını konsoloslukta bıraktıklarına dair ne Bağdat Vilayeti'nden ne de Dahiliye Nezareti'nden bir bildirimde bulunulmadığı gibi, 25 Kanun-ı Evvel 1327 (7 Ocak 1912) tarihli tezkerede Bağdat Vilayeti İngiliz askerlerinin silahlarıyla beraber Lynch vapuruna binerek Basra'ya gittiklerini zaten bildirmişti. Bundan dolayı Bağdat Vilayeti'ne tebligat yapılmasına gerek görülmediği Dahiliye Nezareti tarafından belirtilmiştir.⁴⁶²

Hariciye Nezareti bu durumu Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya 17 Ağustos 1912 tarihli yazıyla bildirdi. Gerçek durum nazik bir üslupla Tevfik Paşa'ya

⁴⁶⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Tevfik Paşa tarafından Asım Bey'e gönderilen 4 Haziran 1912 tarihli yazı ve tercümesi). Tevfik Paşa hükümetten şunu istemiştir: *"Yabancı devletler tarafından gerçekleştirildiği rivayet olan suiistimaller hakkında araştırmalarını ve aldıkları bilgileri merkezi hükümete bildirmeden, soruşturma sonucu gerçekleşmediği ortaya çıkan bir takım olaylar hakkında diplomatik girişim yapılmasına mahal vermeden önce, mümkün mertebe köklü araştırma yapmaları için hükümet tarafından valilerimize talimat verilmesi gerekir"*.

⁴⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 29 Haziran 1912 tarihli yazı). Tevfik Paşa'nın gönderdiği yazılarda Sadrazama sunulmuştur.

⁴⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Temmuz 1328 [21 Temmuz 1912] tarihli yazı). Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi yine bu tarihte (21 Temmuz'da) resmen görevine başlamıştı. Sadrazamın yanı sıra Hariciye ve Dahiliye Nazırları da değişmişti. Yeni hükümet göreve başlayınca kadar bu konuyla ilgili bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır.

hatırlatıldıktan sonra, kendisinden bu düşüncenin bir yanlışlık eseri olduğunun İngiltere Dışişleri Bakanı'na uygun şekilde bildirmesi istenmiştir.⁴⁶³ Bu yazıda Hariciye Nezareti'nin Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya vaktiyle gerçeği (yani ayrılan İngiliz askerlerinin tüfekleriyle beraber Lynch vapuruna binerek Basra'ya gitmiş olduklarını) yazı ile bildirmiş olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Tevfik Paşa daha önce kendisine doğru bilgi verildiği halde İngiliz Müsteşar Nicolson'a tam aksi şekilde bu olayı aktarmış ve nedenini sormuştu. Tevfik Paşa bu ciddi hatayı muhtemelen bir dikkatsizlik ve yanlış anlama sonucu yapmıştı. Sonuç olarak meselede gelinen son noktada Osmanlı Devleti İngiltere karşısında haksız ve hatalı bir konuma sokulmuştur.

Bu meseleye dair yılın geri kalanında gelişen olaylarda Bab-ı Ali'nin İngiltere'ye karşı daha pasif ve kayıtsız kaldığı gözlemlenebilir. Elbette bunda özellikle Trablusgarp Savaşı ve Balkanlar'daki kargaşanın gittikçe ağırlaşarak savaşa dönüşmesi etkili oldu. Böylesine ciddi krizlerle boğuşan Osmanlı Devleti diğer taraftan İngiltere ile arasındaki sorunları çözerek bir anlaşmaya varma ve ilişkileri eski haline getirme çabası içindeydi. Dolayısıyla iki ülke arasındaki meselelerde Osmanlı Hükümeti'nin pasif ve aşırı hoşgörülü yaklaşımı bu zamanda normal olarak karşılanabilir.

1912 Eylül ayı başlarında mesele yeni bir gelişmeye sahne oldu. Bağdat Rüşumat Başmüdüriyeti, İngiltere Bağdat Konsolosluğu adına gelen 31 sandıkta bulunan 1500 kilo ilacın maiyet vapuru tayfalarıyla İngiliz sipahilere ait olduğunun anlaşıldığını bildirerek ne yapılması gerektiğini Maliye Nezareti'ne sordu. Sorunun içyüzü şöyleydi: Yabancı devletlerin konsolos memurları adına gelen eşya hakkında ilgili nizamname uyarınca her tür işlemde muafiyet uygulanmaktaydı. Sefaret maiyet vapurları için gelen barut ve diğer mühimmat ise, sefaret vapurları için getirildiği doğrulandıktan sonra gözetim altında vapurdan vapura aktarma suretiyle geçirilmekteydi. Şimdi Bağdat İngiltere Konsolosu adına gelen 1500 kilo ilacın ister istemez İngiliz tayfalara ve süvarilere ait olduğu beyan edilmişti.⁴⁶⁴

⁴⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 17 Ağustos 1912 tarihli yazı).

⁴⁶⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Ağustos 1328 [5 Eylül 1912] tarihli yazı). Ne var ki Maliye

Hariciye Nezareti İstişare Odası konuyu değerlendirdi ve bir rapor hazırladı. Bu rapor doğrultusunda Hariciye Nezareti 25 Eylül 1912 tarihli yazıyla görüşünü Maliye Nezareti'ne bildirdi. Buna göre "31 sandık eşyanın gümrük vergisinden muafiyeti hakkında" yapılan açıklamada, ticaretle meşgul olmayan konsolosların kullanımlarına mahsus eşya gümrük vergilerinden muafı. Ayrıca eşyayı içeren sandıkların açılma veya kontrol edilme gibi işlemlere tabi olmadığı kabul edilmekteydi. Ancak Rumi 1285 tarihli nizamnamenin ilgili maddeleri uyarınca, bu muafiyetten konsolostan başka sadece konsolosun maiyetinde bulunan bir veya iki büyük memur yararlanabilirdi. Bundan başka söz konusu muafiyet hiçbir konsolos memurunu veya konsolosluk maiyetinde bulunan kimseleri kapsamıyordu. Dolayısıyla konsolosun maiyetinde bulunan süvari ve tayfalar da böyle bir muafiyetten yararlanamazlardı. Durum böyle olduğu halde bunlar adına gelen eşyalar da şimdiye kadar gümrük vergisinden muaf tutulmuştu. Dolayısıyla bundan sonra böyle hareket edilmemesi iki devlet arasında siyasi zorluklara sebep olabileceğinden, uygun olmasa da muafiyetin sürdürülmesi gerekirdi. Bununla beraber konsolosluk maiyetindeki askerlerin sayısı 36-40 kişiden ibaret olduğundan, bu 31 sandıktaki 1500 kilo ilacın miktarı çok kabul edilebilecek bir derecedeydi. Bundan ötürü sandıkların içindekilerin hakikaten ilaç olup olmadığının vilayetçe kontrol edilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca konsolosluk tercümanı tarafından yapılan açıklamaya göre bu miktar ilaç her sene gelmekteydi. Fakat önceden daha büyük sandıklara konulmaktayken, bu defa sandıkların küçük olması yüzünden daha fazla ilaç ulaştığı şeklinde bir kanı doğmuştu. Ancak Osmanlı Hükümeti'ni ilgilendiren husus ilaç miktarı değildi. Gelen bu 31 sandık içinde gerçekten ilaç olup olmadığıydı. Nitekim Hariciye Nezareti sandıklarda ilaç olduğunun anlaşılması durumunda vergisiz olarak geçirilmesine izin verilmesi gerektiğini Maliye Nezareti'ne bildirdi.⁴⁶⁵

Nezareti de bu konuda bir cevap verememiş, Hariciye Nezareti'nden acele olarak yapılacak işlemin tespit edilmesini ve bildirilmesini rica etmiştir.

⁴⁶⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912] tarihli Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın raporu ve Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 25 Eylül 1912 tarihli acele yazı). Hukuk Müşavirliği'nin raporu aynı zamanda **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:59 Gömlek No:23**'te de mevcuttur. Bu olayla ilgili başka bir belge bulunmadığından sandıkların muafiyetten yararlanarak yerine ulaştığı kesin gibidir. Ancak sandıkların Osmanlı yetkilileri tarafından kontrol edilip edilmediği belirsizdir. Titiz ve sağlıklı bir şekilde kontrol edilmiş olma olasılığı ise düşüktür.

Diğer taraftan yeni İngiliz askerlerinin Bağdat Konsolosluğu'na gelecekleri haberi Kasım başında duyuldu.⁴⁶⁶ Bağdat İngiltere Konsolosluğu için yola çıkanlar bir yüzbaşı maiyetinde kırk sipahi askeri idi. Her asker bir mavzer tüfeği, bir kasatura ve 200 fişek ile donatılmıştı ve askerlerin yanında içinde ne olduğu bilinmeyen beş sandık vardı. Askerler Lynch Şirketi'nin Halife vapuru'na binerek Basra'dan Bağdat'a doğru hareket ettiler. Bağdat Vilayeti bu esnada harekete geçerek İngiliz Konsolosluğu'ndan "uygun ve dostane bir şekilde" sandıkların içindekinin açıklanmasını ve usule uygun olarak gümrük memurlarına gösterilmesini rica etti. Bağdat Vilayeti bu hareketini Dahiliye Nezareti'ne de bildirdi. Gerekçe olarak da şu gösterildi: Sadrazamın Bağdat Vilayeti'ne 31 Mart 1912 tarihli yazısıyla beraber gönderdiği İngiltere Dışişleri Bakanlığı notasının tercümesinde, geçen sene fazla mühimmat gönderilmesinin yanlışlıktan kaynaklandığı belirtilerek İngiltere tarafından özür dilenmiş ve üzgün olunduğu ifade edilmişti. Ancak şimdi getirilen ve içinde ne olduğu belirsiz beş sandıkla bu davranış tekrarlanmaktaydı.⁴⁶⁷

İngilizlerin sandıkların içindekini gösterme gibi bir niyeti yoktu. Vilayetin bu talebi İngilizleri o denli rahatsız etmiş olmalıydı ki İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği bile devreye sokuldu. İngiliz Sefareti 4 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderdi. Yazıda 7 Kasım Perşembe günü Basra'ya ulaşacak olan İngiltere Bağdat Başkonsolosluğu sipahilerinin beraberlerinde bulundurdukları bir miktar fişegin geçirilmesine izin verilmesi için, gereken tebligatın telgrafla gereken kişilere bildirilmesi istenmekteydi.⁴⁶⁸ Bunun üzerine derhal harekete geçen Hariciye Nezareti aynı gün Basra Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla durumu haber

⁴⁶⁶ Bu asker değişiminin 1912 Kasım ayı içinde yapıldığı hesaba katılırsa bundan önceki son iki değişim yukarıda belirtildiği üzere 14 Nisan 1911 ve 29 Aralık 1911 tarihlerinde yapılmıştı.

⁴⁶⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (Dahiliye Nazırı tarafından Sadrazama gönderilen 5 Teşrin-i Sani 1328 [18 Kasım 1912] tarihli yazı).

⁴⁶⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10** (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrin-i Sani [Kasım] 1912 tarihli yazı). Osmanlıca kaleme alınmış bu yazıdaki üslup dikkat çekicidir. Daha önce yaşananlar ve Bağdat Vilayeti'nin son talebi nedeniyle İngiliz Büyükelçiliği'nin kızgın olduğu açıkça hissedilmektedir: "...bir miktar fişekin imrarına müsaade edilmesi babında tebligat-ı mukteziyenin ba telgraf lazım gelenlere işar buyurulması canib-i sefaretten iltimas olunuyor". Dikkat edilirse ve yukarıda bahsedilen 23 sandık-1500 fişek olayı hatırlanırsa, bu ifade de bir oyun vardı. 5 sandık içindekinin fişek olduğu izlenimi yaratılmaktaydı. Bu esnada Sadrazam ve Hariciye Nazırı İngiliz dostu ve taraftarı olarak tanınan Kamil Paşa'ydı. 29 Ekim'de istifâ eden Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan görevi devralmıştı.

verdi. Söz konusu fişeklerin çok fazla olmaması halinde geçirilmesine izin verilmesini, aksi halde ise durumun kendisine bildirilmesini istedi.⁴⁶⁹

28 Kasım'a kadar Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri'nin bundan sonraki gelişmelerden haberdar olmadıkları, neler olup bittiğini bilmedikleri mevcut yazışmalardan anlaşılmaktadır. Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, 4 Kasım 1912 tarihinde Basra Vilayeti'ne yapılan talimattan sonra bir yanıt gelmediği, sandıkların içindekilere dair bir bilginin bulunmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca İngiliz askerlerinin ve mühimmatının miktarı hususunda usul ve teamüle aykırı, Hariciye Nezareti'nin girişimde bulunmasını gerektirecek bir durum olup olmadığının Dahiliye Nezareti tarafından gerekli kişilere sorulması istendi.⁴⁷⁰

Dahiliye Nezareti 8 Aralık 1912 tarihinde cevap verdi. Bağdat İngiltere Konsolosluğu'na gelen sipahilerin konsoloslukta mevcut askerlerle değiştirilmek için getirildiği belirtilmiştir. Değişimi yapılan otuz dokuz asker, bir yüzbaşı kumandasında silahlı olarak 6 Teşrin-i Sani'de (19 Kasım'da) Basra yoluyla Bombay'a gitmek üzere Bağdat'tan hareket etmişti. Gelen askerlerin beraberlerinde getirdikleri sandıkların içinde kendilerine ait özel eşyaların olduğu Rüsumat Başmüdüriyeti'nden bildirilmişti. Askerlerin ve silahların çeşidi ve miktarı daha önce bildirilen rakamlarla örtüşmekteydi. Fazla mühimmat yoktu. Yüzbaşı rütbesinde bir sevk memuru, dört işçi ve otuz altı süvari askerinden oluşan grup Bombay'dan Basra'ya gelmiş ve buradan da Bağdat'a gitmişti. Yanlarında otuz altı tüfek, her askerde de 40-50 fişek bulunmaktaydı. Bu çok görülecek bir seviyede değildi. Dolayısıyla ortada girişimde bulunmayı gerektirecek bir durum da yoktu.⁴⁷¹ Meselenin bu son aşaması da böylece kapanmış oldu.

⁴⁶⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10 (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 4 Teşrin-i Sani [Kasım] 1912 tarihli telgraf).

⁴⁷⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Teşrin-i Sani 1328 [21 Kasım 1912] ve Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Teşrin-i Sani [Kasım] 1912 tarihli yazışmalar).

⁴⁷¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:10 (Dahiliye Nazırı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Teşrin-i Sani 1328 [8 Aralık 1912] tarihli yazı). Dahiliye Nazırı bu bilgilerin Bağdat Vilayeti'nden ve Basra Vilayeti Vekaleti'nden cevap olarak alınan telgraflarda bildirildiğini ve Sadrazam Kamil Paşa'ya sunulduğunu da ifade etmiştir. Ancak vilayetlerden gelen bu belgeler dosyada mevcut değildir. Daha önce İngiliz Sefareti'nin yazısında içinde fişek varmış izlenimi yaratılan sandıklarda bu kez askerlerin özel eşyalarının bulunduğu bildirilmişti. Dolayısıyla bu son belgedeki bilgilere de şüpheli bir gözle bakılmalıdır.

1.4. DİCLE, FIRAT VE ŞATTÜLARAP İLE FAV BOĞAZI'NDA GEMİCİLİK HUSUSLARINDA İNGİLTERE İLE YAŞANAN ANLAŞMAZLIKLAR

1.4.1. FIRAT VE DİCLE'DE GEMİCİLİK FAALİYETLERİNDE İNGİLİZLERE KARŞI ÖZEL TEŞEBBÜSÜN DESTEKLENMESİ GİRİŞİMLERİ

Ağa Cafer Çelebi ve Abdülkadir Ed-Dana⁴⁷² Bağdat Vilayeti'nden aldıkları ve Bab-ı Ali tarafından onaylanmayan ruhsatla Dicle üzerinde vapur işletiyorlardı. Ancak konumları sağlam ve emin olmaktan uzaktı. Bölgede etkin olan İngilizler kendilerini istemiyordu. Bağdat Vilayeti ve Almanların desteği ile ayakta kalmaya çalışmaktaydılar. Bunun farkında olan Ağa Cafer girişimlerine devam etti ve doğrudan Sadarete bir dilekçe ile başvurdu. İki seneye yakın bir süredir vapur işletmekte olduğunu, ancak ruhsatının bir türlü onaylanmadığını, bunun kazanmış olduğu bir hakkın kendisinden koparılması demek olduğunu belirterek şikayet etti ve eşitlik istedi. Sadaret, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 16 Ocak 1911 tarihli tezkere ile beraber Ağa Cafer'in dilekçesini de ilettili ve gereğinin yapılarak sonucun kendisine bildirilmesini istedi.⁴⁷³

Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Sadarete gönderilen 25 Ocak 1911 tarihli cevap yazısında meselenin geçmişi ile ilgili bilgi verildikten sonra şu açıklama yapılmıştır:

"...Ağa Cafer Çelebi Lynch meselesinin ortaya çıkışından önce ve sonra olmak üzere muhtelif zamanlarda biri Fırat ve diğeri Dicle nehrinde vapur işletmek için iki ruhsat talep etmiştir. Bunlardan birincisi vilayet tarafından verilerek (kendisi) gerektiği gibi hareket etmektedir. İkincisi ise yukarıda belirtildiği gibi Sadaretinize sorulmuştur. Ancak belirtilen nehirlerde gemicilik için imtiyaz verilmeyip, taliplere adi ruhsat ile izin verildiği devletçe son zamanlarda kabul edilen hareket tarzıdır. Bağdat Vilayeti tarafından verilmekte olan ruhsatlardan anlaşıldığına göre ve bu gibi ruhsatların geçmişteki talimatlara uygun olarak verilmesi vilayetin yetkisi kapsamında olduğundan, nezaretimce her hangi bir onay işlemine gerek ve ihtiyaç yoktur..."

⁴⁷² Bazı belgelerde Abdülkadir Paşa olarak geçen kişi olmalıdır.

⁴⁷³ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Sadaret'ten Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gelen 3 Kanun-ı Sani 1326 [16 Ocak 1911] tarihli tezkerenin sureti). Bu konuya ilişkin 1909-1910 yılları arası gelişmeler için bk. Kocatürk, a.g.e., s.211-218.

Nazırın ifadesine göre, sadece ruhsat için başvuran kişiden alınacak beyannamenin geçerli bir suretinin saklanmak üzere kendisine gönderilmesi yeterliydi. Bu nedenle Ağa Cafer Çelebi tarafından Dicle nehrinde vapur işletilmek üzere talep edilen ikinci ruhsatın da verilmesi için Dahiliye Nezareti tarafından Basra Vilayeti'ne tavsiyede bulunulması şeklinde görüş belirtmiştir.⁴⁷⁴

Bu cevap üzerine Sadaret 30 Ocak 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne durumu bildirdi. Bağdat Vilayeti'nin bu gibi durumlarda kendi görüşünün de alınmasını Bab-ı Ali'den istediği hatırlatılarak, bu doğrultuda hareket edilip Bağdat Vilayeti'nden alınacak cevabın kendisine bildirilmesini istedi.⁴⁷⁵ Dahiliye Nezareti Sadaretin bu isteğini 5 Nisan 1911 tarihli yazıyla Bağdat Vilayeti'ne iletmiştir.⁴⁷⁶

Bölgedeki Osmanlı yerel yöneticileri, Dicle ve Fırat nehirlerinde taşıma tekeli büyük ölçüde elinde bulunduran İngiliz Lynch Şirketi'nin etkisini kırmak için başka girişimlere de destek vermekten geri durmamıştır. Örneğin, net gelirin % 10'unu belediyeye bırakmak şartıyla Dicle nehri üzerinde iki römorkör ve dört duba işletilmesi için Bağdat Vilayet Meclisi tarafından tüccardan Yakub İsa Paşa'ya ruhsat verilmiş ve belgeler onaylanması için 4 Şubat 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne de gönderilmişti.⁴⁷⁷ Yine Muhammed Cemil ve ortakları tarafından Fırat nehrinde vapur işletmek için kurulan şirketin getireceği araç ve gereçlerin gümrük vergisinden muaf tutulması gerektiği Zor Mutasarrıflığı tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirilmişti. Nezaretten verilen cevapta, büyük sermayeli anonim şirketlerin bu şekilde getirttikleri ham madde ve vapurların gümrük vergisinden muaf tutulmasından dolayı, bu gibi sınırlı sermayeli ve belirli kişilerce kurulmuş şirketlerin de aynı muafiyetten yararlanmalarının uygun olacağı belirtilmiştir. Ancak anılan şirket tarafından İngiltere'ye sipariş edilip geçenlerde Beyrut'a gelen vapurun, bu konuda bir kanun olmadıkça gümrük vergisinden muaf tutulmasının mümkün olamayacağı Maliye Nezareti'nden Sadarete bildirilmişti. Maliye Nezareti ayrıca

⁴⁷⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Ticaret ve Nafia Nazırının Sadarete gönderdiği 12 Kanun-ı Sani 1326 [25 Ocak 1911] tarihli yazı).

⁴⁷⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Kanun-ı Sani 1326 [30 Ocak 1911] tarihli yazı).

⁴⁷⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti Vekaleti'ne gönderilen 23 Mart 1327 [5 Nisan 1911] tarihli yazı).

⁴⁷⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Dahiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 20 Şubat 1326 [5 Mart 1911], Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 3 Mart 1327 [16 Mart 1911] ve Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne 8 Mart 1327 [21 Mart 1911] tarihli yazılar). Ticaret ve Nafia Nezareti'nin ruhsat hakkında daha önce Ağa Cafer ve Abdülkadir Paşa hakkında yapılan uyarıları aynen tekrarladığı görülmektedir.

Fırat ve Dicle nehirlerinde gemicilik imtiyazının sonradan Padişah iradesi ile Hazine-i Hassa'nın sorumluluğundan Maliye Hazinesi'ne devredildiğini hatırlatmış, Hazine'nin haklarının korunması için adı geçen şirketin getirdiği vapurun bu iki nehirde işletilmesine izin verilmemesi gerektiğini iletmiştir. Maliye Nezareti'nin bu karşı çıkışı karşısında bu sefer Dahiliye Nezareti harekete geçerek Sadarete gönderdiği 28 Haziran 1911 tarihli yazıda şu dikkat çekici uyarı ve isteklerde bulunmuştur:

“Adı geçen nehirlerde vapur işletmek üzere başka kişilere de ruhsatlar verilmiştir. Eskiden beri o bölgede nehir ulaşımı Lynch Şirketi'nin fiili tekelinde kalmış olduğundan, ulaşımın yabancıların elinden kurtarılması için kuvvetli bir Osmanlı şirketinin kurulması ve ona tekel verilinceye kadar yerel Osmanlı sermayedarlarına ruhsat verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, durumun Meclis-i Vükela'ca görüşülerek bir karara bağlanması gerektiğini Sadaretinize arz ederim.”⁴⁷⁸

Mesele Temmuz ayı içinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Buna göre Ticaret ve Nafia Nezareti'nin tezkeresinde de belirtildiği gibi, Nehir İdaresi vapurları Lynch Şirketi'nin vapurlarıyla rekabet edememiş ve gemicilik fiilen İngiliz şirketinin tekeli altına girmişti. Siyasi ve ekonomik sakıncaları açık olan bu durumun giderilmesi, Osmanlı'nın mevcut gemilerinin sayısının artırılmasına bağlıydı. Bununla birlikte, bahsedilen nehirlerde gemiciliğin bir tekel oluşturmaması yerel yönetim tarafından kabul edilip, bu karar Ticaret ve Nafia Nezareti'ne de bildirilmişti. Dolayısıyla halktan talep edenlere basit ruhsat verilmesi buna uygun bir davranıştı ve ayrıca ulaşımın layıkıyla sağlanması ve kolaylaştırılması içinde gerekliydi. Bundan başka, Lynch Şirketi'nin malların yığılmasını neden gösterip vapurlarına duba bağlamak için sürekli başvuruda bulunmasına da sınırlama getirecekti. Buna karşılık Maliye Nezareti'nin karşı savına göre ise, Lynch Şirketi bu ruhsatların verilmesinden faydalanıp gemi sayısını artırmaya kalkışabilirdi. Buna karşı Meclis-i Vükela'da sadece Osmanlı topraklarında akan söz konusu nehirlerdeki gemicilik hakkının tüm devletlerce kabul edilmiş olan genel kurallar uyarınca Osmanlı tebaasına ait olduğu vurgulandı. Adı geçen nehirlerin birinde vapur işletmek için Lynch Şirketi'ne verilen ruhsatta sınırlıydı. Dolayısıyla Osmanlı tebaasına genel kurallar içinde ruhsat vermenin, İngiliz şirketine verilmiş olan izni genişletmeye asla yol açamayacağı ortadaydı. Sonuç olarak, Meclis-i Vükela'da alınan karar gereğince, Fırat ve Dicle

⁴⁷⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911] tarihli yazı).

nehirlerinde vapur işletmek isteyen Osmanlı tebaasına tekell olmamak kaydıyla sıradan ruhsat verilmesi uygun bulundu.⁴⁷⁹ Meclis-i Vükela'nın bu kararı Dahiliye Nezareti tarafından Bağdat ve Basra Vilayetleri'ne 5 Ağustos 1911 tarihli yazıyla tebliğ edilmiştir.⁴⁸⁰

Bu arada Muhammed Cafer imzasıyla Basra'dan Sadarete 4 Ağustos 1911 tarihli bir telgraf çekildi. Telgrafta Dicle nehrinde vapur işletmek için yaptıkları başvurunun henüz sonuçlanmadığı ve Lynch Şirketi'nin Dicle nehrinde işlettiği iki vapur ve dubayı üçe çıkardığı, dördüncüsü içinde girişimde bulunduğu belirtildi. Kendisinin gecikmesinden ötürü yabancıların zaman kazanarak maddi ve manevi açıdan çıkar sağladıklarını ve onların emellerine hizmet eden bu durumun engellenmesi için iznin telgrafla kendisine verilmesini istedi.⁴⁸¹ Bunun üzerine Sadrazam Hakkı Paşa tarafından 9 Ağustos 1911 tarihli tezkereyle Dahiliye Nezareti durumdan haberdar edildi. Meclis-i Vükela'da alınan karar hatırlatılarak, eğer bu karar Basra'ya tebliğ edilmediyse süratle bunun yapılmasını istedi.⁴⁸² Bununla beraber Sadaretin 11 Kasım 1911 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne Ağa Cafer ve Abdülkadir Ed-Dana'ya ikinci ruhsatın verilmesi için yeniden girişimde bulunduğu görülmektedir. 15 Kasım'da da Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın Sadarete verdiği cevapta, beyannamenin geçerli suretinin kendisine gönderilmesi ve belirtilen şartlara uyulması durumunda ikinci ruhsatın verilmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli tezkereye ekli Meclis-i Vükela zabtı).

⁴⁸⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat ve Basra Vilayetleri'ne gönderilen 23 Temmuz 1327 [5 Ağustos 1911] tarihli yazı).

⁴⁸¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Muhammed Cafer imzasıyla Sadarete çekilen 22 Temmuz 1327 [4 Ağustos 1911] tarihli telgraf). Telgrafı çeken kişi Ağa Cafer Çelebi olmalıdır. Daha önce Bağdat Vilayeti'nden gemi işletmek için ruhsat almasına karşın, Basra Vilayeti'nden Dicle'de gemi işletmek için talep ettiği ikinci ruhsatı hala alamadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁸² **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Sadrazam tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Temmuz 1327 [9 Ağustos 1911] tarihli yazı). İlginç olan husus bundan sonraki bazı belgelerde Ağa Cafer'in Bağdat Vilayeti'nden aldığı ruhsatın sadece Fırat nehri için geçerli olduğunun, Dicle nehrinde gemicilik yapabilmesi için Basra Vilayeti'nden ruhsat alması gerektiğinin ifade edilmesidir. (Örneğin Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 27 Teşrin-i Evvel 1327 [9 Kasım 1911] ve Ticaret ve Ziraat Nazırı'ndan Sadarete yollanan 2 Teşrin-i Sani 1327 [15 Kasım 1911] tarihli yazılar). Oysa her iki nehrin konumu ve Bağdat Vilayeti'nin yukarıda değinilen ruhsatı göz önüne alındığında bunun doğru olmadığı, Bağdat Vilayeti'nden alınan ruhsatın vilayet sınırları içerisinde Dicle nehrini de kapsadığı görülmektedir.

⁴⁸³ **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 2 Teşrin-i Sani 1327 [15 Kasım 1911] tarihli yazı).

1911 yılı içinde gerçekleşen bir başka olay, Osmanlı Hükümeti'nin nehirlerde taşımacılık konusunda İngilizler de dahil olmak üzere yabancılara imtiyaz verilmesinden sakındığını gözler önüne sermektedir. Bağdat tüccarından ve İngiltere tebaasından Hintli Abdülali'nin⁴⁸⁴ sahip olduğu iki adet motorbotun Bağdat limanı ve civarında yolcu taşımalarına Liman Başkanlığı'ndan izin verilmişti. Ancak konu önce Bahriye Nezareti'ne, oradan da Sadarete intikal etti. Sadaret 22 Temmuz 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'nden yabancı uyrukluların nehirlerde vapur işletmek için hakları olup olmadığının araştırılmasını ve sonucun bildirilmesini istedi. Hariciye Nezareti'nin cevap yazısı üç ayı aşkın bir süre sonra, 2 Kasım 1911 tarihinde Sadarete ulaştı. Buna göre taşra limanlarında, liman dahilinde ticaret yapan römorkörlerden diğer küçük deniz taşıtları gibi 15 kuruş ve vapurlara yolcu ve ticari eşya nakleden sandal ve kayıklardan taşıma kapasitelerine göre 5 kuruştan 15 kuruşa kadar aylık vergi alınmaktaydı. İstanbul'da esnaf sandal ve kayıklarından vergi alınmayıp, özel tarife gereğince içlerinde ticaret yapan kişilerden ayda bir kuruştan 16 kuruşa kadar vergi almıyordu. Şirket-i Hayriye ve Osmanlı Seyr-i Sefain vapurlarından 18'er ve Haliç vapurlarından 9 lira şamandıra yıllık vergisi tahsil edilmekteydi. Taşra liman başkanlarına özgü talimatın 69. maddesine göre, yabancı uyruklu deniz taşıtı sahipleri sandal ve kayıklarla liman dahilinde ticaret yaparlarsa aylık tezkere (resmi izin kağıdı) almaya mecburdular. Bunlardan sınıfına göre tespit edilmiş vergiler ve gerekirse ceza bile alınacağı açıktı. Dolayısıyla motorbotların da bu vergilere ve şartlara tabi tutulacaklarına şüphe yoktu. Motorbotlar tonajlarına göre kayık ve sandaldan ya da römorkörler gibi daha büyük taşıtlardan hangilerine benzemekteyse ona göre vergiye tabiidiler.⁴⁸⁵

Hal böyleyken, mevzubahis olan İngiltere tebaasından Hintli Abdülali'nin sahibi bulunduğu Bağdat limanı ve civarında yolcu taşıyan 5 ve 4 tonluk iki motorbot hakkında durum farklıydı. Devlet toprakları içerisindeki nehirlerde seyrüsefer hakkı yerel tebaaya ait olduğu gibi Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletme hakkı imtiyaz yoluyla Hazine-i Hassa'ya verilmişti. Sadece Lynch Şirketi'nin üç vapur işletmeye hakkı olup, bunlardan üçüncünün Osmanlı bayrağı altında ve Hazine-i Hassa vapurlarının sayısı 14'e çıkarılıncaya kadar geçici olarak işlemesi şart koşulmuştu.

⁴⁸⁴ Şahsın ismi 2 Kasım 1911 tarihli belgede Abdülala عبدالاعلى şeklinde yazılmıştır ve arşiv kayıtlarında da bu şekilde geçmektedir. Diğer belgelerde ise Abdülali şeklinde yazılmıştır.

⁴⁸⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:74 Gömlek No:29** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gelen 20 Teşrin-i Evvel 1327 [2 Kasım 1911] tarihli tezkere sureti).

Şu halde kapasitesi çok küçük olsa bile bir yabancı gemiye Bağdat ve civarında, nehir içinde yolcu taşımaya izin vermek, gemiciliğin Osmanlı deniz taşıtlarının tekelinde olmadığı kuralının kabul edilmesi demek olacaktı. Vapurlarını çoğaltmak için bahane kaçırmayan Lynch Şirketi de bu hususta Bab-ı Ali'den izin talep etmeye cesaret edecekti. Söz konusu talebin hakkaniyetli bir şekilde reddedilmesi de güçleşecekti. Bu nedenle Abdülali'ye ait motorbotların yabancı bandıra altında dolaşmasına izin verilmeyerek, botlarını Osmanlı tebaasından birine devretmesi ve Osmanlı bayrağı altında seyretmelerinin sağlanması gerekmekteydi.⁴⁸⁶

Sadrazam Mehmet Said Paşa, Hariciye Nezareti'nin bu yazısını 6 Kasım 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne göndererek gereğinin yapılmasını istedi.⁴⁸⁷ Dahiliye Nezareti'de Bağdat Vilayeti'ne 13 Kasım 1911 tarihli yazıyla durumu ve alınan kararı bildirerek gerekli işlemin yapılmasını talep etti.⁴⁸⁸ Ancak Abdülali'nin motorlarını işletmeye devam ettiği haber alındı. Bunun üzerine Bağdat Vilayeti'nden 26 Aralık 1911 tarihinde Belediye Dairesi ve Liman Başkanlıkları'na gönderilen yazılarda, Hintli Abdülali'nin iki motorbotunun işlettirilmesine asla izin verilmemesi, aksi halde kendilerinin sorumlu olacakları uyarısında bulunuldu.⁴⁸⁹

Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gemicilik hususunda Bağdat Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Şubat 1912 tarihli bir yazıda yer alan ifadeler ve sunulan öneri dikkat çekicidir:

“Nezaretinizin 8 Mart 1327 (21 Mart 1911) tarih ve ... numaralı yazısında, ‘Dicle ve Fırat nehirlerinde gemicilik için imtiyaz verilmesi halinde veya başka bir zorlayıcı sebebin ortaya çıkmasından ötürü, hükümetin hiçbir karşılık olmaksızın vermiş olduğu ruhsatı geri almaya yetkisinin aşıkâr olduğu’ hükmü mevcuttur. İşte bu koşul Osmanlı sermayedarlarının şevk ve rağbetini kırmakta ve ruhsat isteyenlere karşı tehditkar bir durum yaratmaktadır. İhtiyatlı düşünüldüğü takdirde açık şekilde saptanın ki, Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletme işinin imtiyaz ve tekel şekillerine dönüştürülmesi devletin çıkarlarına ve Irak'ın gelecek siyasi selametine son derece zararlı bir girişim olur. Fikrime göre Osmanlı Hükümeti bu iki nehirde gemicilik hususunun gerek şimdi gerekse gelecekte imtiyaz ve tekel altına

⁴⁸⁶ Aynı vesika.

⁴⁸⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:74 Gömlek No:29 (Sadrazam tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Teşrin-i Evvel 1327 [6 Kasım 1911] tarihli yazı).

⁴⁸⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:74 Gömlek No:29 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 31 Ekim 1327 [13 Kasım 1911] tarihli yazı).

⁴⁸⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Belediye Dairesi ve Liman Başkanlıkları'na yazılan 13 Kanun-ı Evvel 1327 [26 Aralık 1911] tarihli tezkerelerin sureti). Bu belge Bağdat Valisi Cemal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 24 Mayıs 1328 [6 Haziran 1912] tarihi yazıya eklidir.

alınmayacağını kesin şekilde kararlaştırarak açıkça ilan etmeli ve hiçbir kabine tarafından değiştirilmemek üzere de tek bir kanuni maddeye bağlamalıdır. Bu durumda adı geçen yazınızdaki “ileride hükümetçe imtiyaz verildiği ve vapurlar yasaklandığı takdirde, kimsenin zarar ve ziyan talebine hakkı olmayacağı” şeklindeki koşulun kaldırılması gereklidir. Birde asıl şirket sermayedarları yabancılardan olduğu halde, Osmanlı tebaasından birisinin ismiyle ve takma adla vapur işletme talebinde bulunmaları muhtemel olduğundan, böyle bir durumun mümkün olduğu kadar engellenmesi için izin talebinde bulunacak kişinin devlet kanunlarına uygun olarak bir şirket kurması (gerekmektedir). Eğer yalnız kendi sermayesiyle vapur işleteceğini iddia ettiği takdirde, işleteceği vapurların değerinin üçte ikisi miktarında bir kişisel sermaye sahibi olduğunu ya da o nispette bir mali saygınlığa sahip bulunduğunu Ticaret Odası’nca geçerli belgelerle ispat etmesi şartının diğer koşullar arasına sokulması uygun olur. Görüşlerim uygun bulunduğu takdirde, gereğinin yapılması için buraya ve Basra Vilayeti’ne gerekli tebligatın yapılmasını...”⁴⁹⁰

Dahiliye Nezareti Bağdat Vilayeti’nin “önemli görünen bu yazısını” 27 Şubat 1912 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti’ne bildirmiştir. Ticaret ve Ziraat Nazırı’ndan cevap ise 16 Mart 1912 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti’ne gönderilmiştir. Buna göre söz konusu çekincenin koyulmasından amaç bölgede eskiden beri elde etmiş olduğu ruhsata dayanarak iki römorkör işleten, her fırsattan yararlanarak faaliyetlerini genişletmeye çalışan ve bölge ticaretine yönelik istilacı amaçlar güden İngiliz Lynch Şirketi’ne engel olmaktı. Römorkörlerini üçe çıkarıp, arkalarına çeşitli dubalar bağlayarak gemicilik yapan bu şirketin ileride daha çok taleplerde bulunmaya kalkışması pek muhtemeldi. Bu nedenle Dicle ve Fırat’ta gemicilik işlemlerinin yabancılardan elinden tamamen kurtarılması için, Osmanlı Hükümeti tarafından ihtiyaç duyulduğu zaman bir Osmanlı şirketine imtiyaz verme yetkisinin korunması gerekli görülmüştü. Dolayısıyla bu koşuldan vazgeçilmesi uygun değildi. Osmanlı tebaasından birinin aracılığıyla ve takma isimle yabancılardan vapur işletilmesine izin verilmemesi hususunda ise; verilen ruhsatların kesinlikle yabancılara devredilemeyeceğine dair zaten ruhsatnamelere bir şart yazılmaktaydı. Bunu pekiştirmek için vilayet tarafından uygun görülecek başka koşul

⁴⁹⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8 (Bağdat Valisi’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 25 Kanun-ı Sani 1327 [7 Şubat 1912] tarihli yazı). Vali’nin bu uyarı ve önerilerine rağmen kısa süre sonra Londra’da başlayacak görüşmeler sonucunda 1913 yılı Ağustosunda Fırat, Dicle ve Şattularap’ta gemicilik imtiyazı İngiltere’nin isteği doğrultusunda Bab-ı Ali tarafından İngiliz Lord Inchcape’e verilecektir.

ve çekincelerin eklenmesinde bir sakınca yoktu.⁴⁹¹ Dahiliye Nezareti Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin bu açıklamalarını 19 Mart 1912 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne bildirmiş ve buna uygun şekilde hareket edilmesini istemiştir.⁴⁹²

1.4.2. İNGİLİZLERİN BÖLGEDEKİ KONUMU VE FAALİYETLERİ

Şattularap ve Basra bölgesinde tek hakim konumundaki İngiliz denizcilik şirketlerinin çok yoğun faaliyetleri devam etmekteydi. Bu şirketlerden Lynch Şirketi'nin Basra ile Bağdat arasında işleyen Halife, Mecidiye ve Jurnal adlarında üç yolcu vapuru ve bunların her birinde ikişer yük dubası bulunmaktaydı. Haber vermek suretiyle Kurna'ya kadar İngiliz bandırasıyla ve Kurna'dan Bağdat'a kadar her zaman Osmanlı sancağı çekerek taşımacılık yapmaktaydı. Lynch Şirketi'nin bu üç vapurdan başka Bloss Lynch isimli yedek bir vapuru daha vardı. Bu şirketin yük dubaları yaklaşık otuz kadardı. Bundan başka şirketin Belucistan, Ermenistan, Hindistan, Kürdistan vs. isimlerinde sekiz adet büyük vapuru Basra ile Londra ve Amerika arasında Bender Büşir ve Maskat'a da uğrayarak seyahat etmekteydi. Bu büyük vapurlar fazla yüklerini Fav açığında Lynch Şirketi'ne ait sürekli Basra'da bulunan iki vapura boşaltıp (19 kademeye inip), Basra'da Aşar mevkiine kadar gelerek bütün yüklerini boşaltırlardı. Giderken de Basra'da 19 kademe kadar yük aldıktan sonra Fav Boğazı dışında aynı iki vapur tarafından eksik tamamlanarak yollarına devam ederlerdi.⁴⁹³

Bağdat Demiryolu sözleşmesinin dokuzuncu maddesine göre inşaat süresince hattın ve şubelerinin inşası ve işletilmesi için gereken araç gereçler ile memur ve

⁴⁹¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne gönderilen 14 Şubat 1327 [27 Şubat 1912] ve Ticaret ve Ziraat Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Mart 1328 [16 Mart 1912] tarihli yazılar).

⁴⁹² **BOA. DH. İD. Dosya No:52 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 6 Mart 1328 [19 Mart 1912] tarihli gizli yazı).

⁴⁹³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Bahriye Nezareti Birinci Daire Müdüriyeti tarafından hazırlanan 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli rapor). Ayrıca bk. İlhan Ekinci, **Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti**, Ankara, 2007, s.55. Şattularap bölgesinde İngilizlerle yaşanan ihtilaflar hakkında yazılmış bu önemli rapor Bahriye Nezareti Müsteşarı Rüstem tarafından Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Reşid Bey'e gönderilmiştir. Raporun "*Şattularab'da Seyr-i Sefain Keyfiyyati*" isimli ilk başlığının altında bölgedeki Osmanlı, İngiliz ve diğer devletlerin denizcilik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bölgede İngiltere'nin hala tek hakim konumundaki ülke olduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı'nın sahip olduğu birkaç yolcu ve yük vapuru dışında Rusya'nın Fırat ve Dicle isimli iki yolcu vapuru senede üç defa (Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında) İstanbul'dan Basra'ya gelirdi. Hamburg Amerikan adlı Alman Şirketi'nin büyük şilepleri ise ayda bir kez Basra, Bombay ve Hamburg arasında gidip gelirdi.

amelelerin taşınmasına tahsis edilmek üzere Bahriye Nezareti'nin denetimi altında olmak şartıyla Şattularap, Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde İngiliz Lynch Şirketi tarafından her türlü deniz taşıtı sağlanacak ve işletilecekti. Bu nakliye araçları gümrük resmi ve diğer vergilerden muaf tutulacaktı. Ancak Lynch Şirketi bundan yararlanarak kendi nakliyat işlerini de gerçekleştirmeye girişti. Bu konuda Nafia Nezareti'ne başvurmadığı halde, nehir idare işlerini yöneten Maliye Nezareti Emlak-ı Müdevvere İdaresi ile görüşmelere başladı.⁴⁹⁴

Bölgede faaliyet gösteren West Hartlepool isimli diğer İngiliz şirketinin büyük şilepleri vardı. Bunlar Bombay, Maskat, Cask, Bender Büşir ve Bender Abbas mevkilerine uğramak üzere Londra ile Basra arasında gidip gelirlerdi. Gray Mackenzie ve Strick⁴⁹⁵ isimli diğer İngiliz şirketlerinin büyük şilepleri de Avrupa ile Basra arasında işlemekteydi. İngiliz uyruklu ve Bombay'da bulunan Hüseyini adlı Acem şirketinin yolcu vapurları Bombay ile Basra arasında ve Hac mevsiminde Basra ile Cidde arasında yolculuk yapardı. British India adlı şirketin haftada iki defa sadece Basra ile Bombay arasında hızlı giden yedi yolcu, posta ve yük vapuru vardı.⁴⁹⁶

Yük ve yolcu gemilerinin dışında İngiliz konsolosluk gemileri dikkat çekmekteydi. Önceden silahsız olarak Bağdat Konsolosu maiyetinde kullanılmak üzere Bağdat İngiliz Konsolosluğu önünde demirli bulunan Comet isimli İngiliz gemisi 1906'da tamir için Bombay'a gitmiş, köprü üstüne hafif iki top koyarak geri gelmişti. Şu anda (1912 Şubat) Bağdat'ta silahlı olarak demirliydi. Bender Büşir İngiliz konsolosu maiyetine ait لورانس Lorans? adında dört top taşıyan İngiliz savaş gemisi de genellikle Muhammara önünde durmaktaydı. Muhammara İngiliz Konsolosu maiyetinde görevli "Muhammara" adlı bir İngiliz gemisi daha vardı. Bu üç gemi zaman zaman Fav önüne gelerek birlikte demirliyordular.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:23** (Nafia Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Ağustos 1328 [8 Eylül 1912] tarihli yazı).

⁴⁹⁵ Belgede ستریک şeklinde yazılan bu şirketin ismi Frank Clarke Strick (1849-1943) tarafından kurulmuş olan Strick Line Ltd. şirkettir. Şirket daha sonra kurduğu ortaklıkla Strict, Scott and Co Ltd. olarak da bilinmektedir.

⁴⁹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Bahriye Nezareti Birinci Daire Müdüriyeti tarafından hazırlanan 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli rapor).

⁴⁹⁷ **Aynı vesika.**

İngilizlerin Basra Körfezi'nde birkaç top taşıyan Palinurus⁴⁹⁸ ve Odin adlarında iki savaş gemisi (gambot) vardı ve bunlar Basra, Fav ve Muhammara önlerine kadar gelirlerdi. Buna karşın Osmanlı savaş gemisi olarak bölgede yalnız Marmaris gambotu bulunmaktaydı. Bu sularda başka devletlerin savaş gemileri yoktu. Marmaris gambotu Katif, Uceyr ve Katar arasında ara sıra gerektiğçe ve özellikle inci avı zamanları dolaşmaktaydı.⁴⁹⁹ Aslında Bağdat Vali ve Kumandanı Nazım Paşa bir buçuk senedir bölgedeki Osmanlı deniz gücünü güçlendirmek için Bab-ı Ali nezdinde girişimlerde bulunmaktaydı. Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Mart 1911 tarihli sitem ve şikayet yüklü telgraf dikkat çekicidir:

“Önemini ve nazik konumunu belirtmeye gerek olmayan Irak topraklarının emniyet ve asayişinin korunması için daha bir buçuk sene önce tayinime ilişkin yazılan ferman ile Dördüncü Ordu'dan ilave edilecek askeri kuvvetlerden başka, emre tabi olmak üzere Basra Körfezi'nde üç gambot, bir nakliye gemisi, Fırat ve Dicle nehirlerinde dört zırhlı kano? قانو otomobilin süratle tedarik edilip gönderilmesi kabul edilip onaylanmıştı. Bağdat'a geldiğimden beri bu hususta neredeyse on beş günde bir yaptığım çok sayıda başvurum üzerine, sonunda birkaç gün önce Peyk-i Şevket ve bu seferde onun yerine Zuhaif gambotunun gönderilmesine ve diğer iki büyük gambotun siparişine karar verildiği bildirilmiştir. Sürati ve dayanıklılığı belirsiz olan Zuhaif gambotunun gönderilmesi de tamir ve donanımının tamamlanmasına bağlanmıştır. Ne zaman eksikliklerinin tamamlanacağı belirsiz olan bu gambotu tamamen isteğe uygun farz etsek bile, bin kilometreyi aşan uzunlukta, tamamen yasaklanmış silah ve eşya kaçakçılığıyla meşgul, seyyar ve yerleşik olmayan aşiretlerle çevrili bir halde bulunan Basra Körfezi'yle Necd kıyılarının bununla korunması imkan dışıdır. Bir buçuk seneden beri gerçekleşen sürekli başvurulara rağmen fermana apaçık ve en çok gerekli olan kararlardan hiçbirinin geçirilmemesi, bu kıymetli ve mühim ülke hakkında tehlikeli neticeler doğmasını gerektirecek davranışların reva görüldüğünü hissettirmektedir. Dolayısıyla bu sıralar bir kat daha hassasiyet ve önem kazanmıştır. İngiliz konsoloslarının alışılmışın dışında seyahatler yapması, bazı şeyhlerle göze çarpacak surette görüşmeleri ve kendilerine hediyeler ve para vermeleri, üç gün önce akşam üstü İngiltere'nin Odin gambotunun Fav askeri mevki karşısında demir atarak oradaki kuvvetimizi denetleyip gözlemesi gibi cidden şüpheli durum ve hareketlere karşı daha çok ihmal ve gecikmenin, ...engellenmesi güç bir takım belalar ve meseleler karşısında kalmamıza yol açacağını büyük önemle nezaretinizin dikkatine sunarım. Basra'da şu anda mevcut Marmaris ve Peyk-i Şevket gibi iş göremez gemilerle kendimizi aldatmamak şartıyla, Padişah fermanında açıkça belirtilmiş üç gambotun ve su kesimi az zırhlı dört kano otomobil

⁴⁹⁸ Belgelerde پالينوراس “Palinoras” şeklinde yazılmasına rağmen bu gambotun ismi Palinurus'tur.

⁴⁹⁹ Aynı vesika.

ile nakliye gemisinin son sistem elektrik projektörleri, telsiz telgraf aletleri, gerekli silahlar ile donatılmış ve hızlı seyre sahip olarak geciktirilemeden ve hemen sağlanıp gönderilmesini; zırhlı otomobillerin Necd taraflarında ve Irak çöllerinde urban ve aşiretlere karşı maddi ve manevi etkisi kesin olduğundan, Harbiye Nezareti'ne birçok kez yazıldığı gibi, ordu hesabına birkaç mitralyözlü otomobilin yollanmasını; en başta nezaretinize arz edilen telsiz telgrafın bu bölgede bir an evvel kurulmasıyla birbirlerine günlerce mesafede ve çöl ortalarındaki hükümet merkezleri ile askeri mevkilerin birbirine ve Irak'ın da saltanat merkezine bağlanmasının sağlanması gereğini son defa olarak vatanın yüksek çıkarları gereğince tekrar ve teyit ederim.”⁵⁰⁰

İngilizlerin Şattularap'taki büyük ölçekli ticari gemi trafiğine rağmen nehir vergileri alınmamaktaydı.⁵⁰¹ Şattularap bölgesinde İngiltere ile yaşanan sorunlardan birisi Fav Boğazı geçidindeki şamandıralarla ilgiliydi. Şattularap'ın Fav Geçidi'ne vaktiyle “British India” isimli İngiliz şirketi tarafından ruhsatsız konulan beş adet şamandıranın ikisi 1326 (1910) senesinde eskiliklerinden dolayı akıntılarla sürüklenip kaybolmuştu.⁵⁰² Bunlarına yerlerine hemen Osmanlı Hükümeti tarafından Basra Komodorluğu aracılığıyla 12 Şubat 1326 (25 Şubat 1911) tarihinde yeniden imal edilen şamandıralar konuldu. Şattularap'ın yolu değişmiş olduğundan, gemilerin gidiş gelişini sağlamak ve kolaylaştırmak için imal edilmiş olan diğer yepyeni üç şamandıra da yolun en son almış olduğu yön ve istikamete Osmanlı Hükümeti tarafından yine komodorluk aracılığıyla koyulmuştur. Böylece “hakiki geçit” düzenlenmiştir.⁵⁰³

İngilizlerin geçitten açık durumda ve yararsız mevkilerde kalan üç şamandırasına hiç gerek kalmamıştı. Ancak bu üç şamandıra iki İngiliz savaş gemisi

⁵⁰⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:4** (Bağdat Vali ve Kumandanı Nazım Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Şubat 1326 [6 Mart 1911] tarihli acele telgraf). Nazım Paşa bu şikayet ve uyarılarında son derece haklıydı. Basra'ya gönderilmek istenen 1894 yapımı Zuhaf korvetinin hazırlığı iki seneyi aşkın bir süredir devam etmekteydi, bk. **BOA. Y. EE. KP. Dosya No:34 Gömlek No:3302** (24 Kanun-ı Evvel 1324 [6 Ocak 1909] tarihli Şura-yı Bahriye raporu). Raporda Basra'ya gönderilecek Zuhaf korvetinin hazırlanmasına büyük bir gayretle çalışıldığı belirtilmektedir.

⁵⁰¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Bahriye Nezareti Birinci Daire Müdüriyeti tarafından hazırlanan 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli rapor). Bahriye Nezareti raporunun bu kısmında silahlı konsolosluk gemileri ve savaş gemilerinden başka en önemli rahatsızlık yaratan unsurun hiç şüphesiz bu olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰² Kaybolan şamandıralara ilişkin 1910 yılı içinde yaşanan gelişmeler için bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.347-348.

⁵⁰³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Bahriye Nezareti Birinci Daire Müdüriyeti tarafından hazırlanan 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli rapor). Raporun ikinci başlığı “Şattularab'da Fav Boğazı Geçidindeki Şamandıralar” dır.

(Odin ve Palinurus) tarafından yerlerinden kaldırılıp Osmanlı Hükümeti'nin koyduğu şamandıralar yakınına gereksiz olarak konuldu. Bundan başka harita düzeltmeleri bahanesiyle ve iskandil (denizin derinliğini ölçme) işleri yapacakları gerekçesiyle iki ufak şamandıra daha İngilizler tarafından koyuldu. İngilizlere ait bu beş şamandıranın kaldırılması için Basra Bahriye Komodorluğu tarafından British India Şirketi'ne 15 Mayıs 1327 (28 Mayıs 1911) tarihinde yazılı bildirimde bulunuldu ve ayrıca hükümet tarafından da tebligat yapıldı. Ancak Şubat 1912 tarihi itibarıyla şirketten hala bir cevap alınamamıştı.

Bundan başka Bahriye Nezareti boğazlara ve geçitlere konulmuş işaret şamandıralarından vergi alınmadığına dikkat çekmişti. Vergi alınması gemilerin bağlanmasında kullanılan palamar şamandıralarına özgüydü. Basra Limanı için palamar şamandıraları kurulmak üzere olduğundan bunlar için vergi talep edileceği belirtilmişti.⁵⁰⁴

1912 Şubatı'nda sıcaklığını koruyan başka bir sorun Şattularap içindeki ve dışındaki fenerler sebebiyle İngiltere'yle yaşanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti gece vakti de denizciliğin esenliğini sağlamak amacıyla şamandıralara ek olarak Şattularap'taki Fav Boğazı kumsal geçidinin dış girişine geçici olarak iki adet fener yakılmak üzere bir fener gemisi koydu. Buna müteakip aynı iki İngiliz savaş gemisi (Odin ve Palinurus) Osmanlı fener gemisinin yakınına ve güney yönüne ancak 5-6 milden görülebilen bir fenerli şamandıra koydular. Daha sonra 14 Mayıs 1327 (27 Mayıs 1911) tarihinde bu iki feneri taşıyan Osmanlı fener gemisi değiştirilerek, İngilizlerin fenerli şamandırasının dışına, on beş milden görülebilen ve her beş saniyede bir parlayan (şimşekli) fener yakan diğer bir fener gemisi yerleştirildi. Bu fenerin tutuşturulma işi Fenerler İdare-i Umumiyesi'nin memurları tarafından yapılmaktaydı. Tutuşturma masrafları ve memurların maaşları Bahriye Nezareti hesabından karşılanmaktaydı.⁵⁰⁵

Osmanlı Hükümeti fener gemisi ve şamandıralar vasıtasıyla denizciliğin esenliğini tamamen sağlamıştı. Bu nedenle British India Şirketi'ne yukarıda belirtilen 28 Mayıs 1911 tarihli tebligatta bu fenerli şamandıranın da kaldırılması bildirilmişti. Ne var ki bu konuda Şubat 1912 tarihiyle henüz bir cevap alınamamıştı. Bu

⁵⁰⁴ Aynı vesika.

⁵⁰⁵ Aynı vesika. Raporun üçüncü başlığı “Şattularab Dahil ve Haricindeki Fenerlar” şeklindedir.

lüzumsuz fenerli şamandıra 26 Eylül 1327 (9 Ekim 1911) tarihinde delinip batmak ve yok olmak üzereyken bir derece tamir edilmiş, fakat güvenliği sağlanamayarak üzerindeki fener İngilizler tarafından kaldırılmıştı.

Fav'da ayrıca sahilde eskiden beri Osmanlı Hükümeti'nin kurduğu bir fener gönderi mevcut olup dikey iki beyaz fener yakılmaktaydı. Kızıldeniz ve Basra kıyılarında inşa edilecek fenerler için 1881 tarihinde Fenerler İdare-i Umumiyesi ile yapılan sözleşme maddelerindeki vergi tarifesi Düvel-i Muazzama (Büyük Devletler) tarafından kabul edilmemişti. Bu nedenle gerek Kızıldeniz'de ve gerek Basra Körfezi'nde inşa edilen ve yerleştirilen fenerler için vergi tahsil edilememekteydi.⁵⁰⁶

Şattularap'ta İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan bir başka mesele Fav'da telgrafhanenin önüne gelgiti yazı ile bildiren bir direğin İngiliz savaş gemisi Odin tarafından habersiz şekilde 12 Şubat 1326 (25 Şubat 1911) tarihinde dikilmesiyle yaşandı. Dikilmesinin hemen ardından söz konusu direk Osmanlı Hükümeti tarafından kaldırılmıştı. Buna karşılık Basra Körfezi'nde Şattularap girişindeki sığılıklar üzerinde, Osmanlı Hükümeti'ne ait gelgit işaretlerini bildiren direkler Basra Komodorluğu tarafından 11 Şubat 1912 tarihinde dikilmek üzereydi.⁵⁰⁷

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki kılavuzluk meselesi Şattularap için ayrı bir önem arz etmekteydi. Şattularap'a girecek gemiler Bender Büşir'e uğrayarak kılavuz ve yükleme boşaltma için amele temin etmekteydiler. Dolayısıyla kılavuzluk ücreti İranlılar tarafından alınmaktaydı. Bu nedenle Fav'da yerleştirmek ve dönüşümlü olarak dış girişteki fener gemisinde bulunmak üzere kılavuzlar hazırlanacaktı. Osmanlı kılavuzlarıyla nehirde gidiş gelişin zorunlu hale getirilmesi ve bu yolla kılavuzluk ücretinin Osmanlı Hükümeti tarafından alınıp toplanması kararlaştırıldı.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Aynı vesika.

⁵⁰⁷ Aynı vesika. Raporun dördüncü başlığı "*Medd ü Cezr Alameti olan Direkler*" dir.

⁵⁰⁸ Aynı vesika. "*Şattularab'ta Kılavuzluk*" başlıklı beşinci ve son başlıkta yıl içinde ciddi gerilime yol açacak olan kılavuzluk meselesine kısaca değinilmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir uygulamaya başvurmasının nedeni kılavuzluk yapan kişilerin pek çoğunun İngiltere adına çalışan İranlılar olmasıydı. Bunların statüsü neredeyse Osmanlı toprağında faaliyet gösteren resmi İngiliz memurları gibi olmuştu ve İngiltere'nin himayesi altında son derece serbest hareket etmekteydiler.

Osmanlı Devleti'nin şamandıra, fener ve direk yerleştirme gibi konulara özellikle Bahriye Nezareti ve yerel idarecilerin etkisiyle son derece önem verdiği, bu gibi işlerin ve anılan nesnelerin tamamen kendi mülkiyetinde ve kontrolünde olmasını istediği gözlenmektedir. İngiltere'nin başlangıçta bu işleri üstüne alarak kendi başına gerçekleştirmesi Osmanlı'nın egemenlik anlayışına ters düşmüş ve büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Nitekim dikkat edilirse meselelerin peş peşe meydana geldiği bu dönemde, İngilizler söz konusu nesnelere yerleştirdiği zaman derhal kaldırılması için harekete geçilmiş ve aynıları, hatta daha iyileri ve "Osmanlı" sıfatına sahip olanlar "İngiliz" olanların yerini almaya çalışmıştır. Bu bağlamda İngiliz şamandıralarının kaybolması veya delinip batma tehlikesi geçirmesi anlamlıdır.⁵⁰⁹

Şamandıraların yerleştirilmesi aslında hiç de kolay olmamış, Basra Valisi Celal Bey girişimleriyle önemli bir rol oynamıştır. Şamandıralardan ikisi tamamlandıktan sonra yerine konulmak üzere Fav Kazası merkezinde bulunan Marmaris Gambotu'na gönderilmişti. Ancak 22 Şubat 1911 tarihinde Gambot Süvari Vekaleti'nden Basra Valisi'ne gönderilen telgrafta, bölgeye gelen İngiltere Hükümeti'ne mensup Lorans vapurunda bulunan Bender Büşir İngiliz Konsolosu'ndan bir muhtıra (nota) alındığı bildirilmekteydi. Notada özetle söz konusu şamandıraların yerine yerleştirilmesi hakkı İngiltere Hükümeti'ne ait olduğundan, yazı ile yüksek bir makamdan emir olmadıkça konulmaması gerektiği öne sürülmekteydi. Basra Valisi Celal Bey'in buna tepkisi ise son derece kesin ve kararlıydı:

"Fav Boğazı açık mülkümüz olması nedeniyle şamandıra konulması, fener dikilmesi gibi işler şüphe götürmez hakkımızdır. İngiltere'nin amacı işi yazışma ile geçirerek birdenbire adı geçen yere şamandıralar koyarak bizi bir emrivaki karşısında bırakmak olduğundan hemen şamandıraların uygun noktalara konulmasını ve konsolosa şu şekilde cevap verilmesini yazdım: 'Şamandıra koyma hakkının kime ait olduğunu takdir ve tayin etmek

⁵⁰⁹ Burada akla gelen yerel idarecilerin (özellikle Basra Valisi Celal Bey'in) girişimiyle İngiliz şamandıralarına bu eylemlerin yapılmış olması ihtimalidir. İngilizler tarafından uzun zaman önce yerleştirilmiş olan şamandıraların yerini yeni ve Osmanlı olanların alması için mevcut olanların başlarına bir şey gelmesi ve devre dışı kalmaları gerekmektedir. Nitekim iki şamandıra kaybolduktan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin kendi şamandıralarını hızla yerleştirmesi bu olasılığı akla getirmektedir.

*yetkim dışındadır. Hükümetten aldığım emir şamandıraları gereken noktalara koymaktır. Buda gemilerin gidiş gelişini kolaylaştırmak amacına yöneliktir.*⁵¹⁰

Nitekim Basra Valisi Celal Bey şamandıraların 25 Şubat 1911'de olaysız bir şekilde yerlerine yerleştirildiğini Sadarete bildirdi.⁵¹¹ Ne var ki yukarıda kısaca değinildiği üzere aynı gün içinde bu sefer de direk meselesi patlak vermiştir. Mesele yakından incelendiğinde İngilizlerin bu direği dikiş şekli ve zamanlamasının gerçekten çok ilginç olduğu görülmektedir. Adı geçen İngiliz gambotu Odin 25 Şubat'ta saat 7'de Fav'a gelmiş ve beklemeye başlamıştı. Marmaris Gambotu şamandıraları koyduktan ve saat 11'de Basra'ya hareket ettikten sonra İngiliz gambotundan inen askerler, Fav Telgrafhanesi'nin önüne, fenerin istikametinde ve tam hükümet konağının karşısına suların ne oranda yükseleceğini gösteren bir direği nehrin içine dikmişlerdi.⁵¹² Kaymakamlıktan gelen bu haber üzerine harekete geçen Vali Celal Bey, bu hareketin devletlerarası hukuk kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle Basra Liman Başkanlığı aracılığıyla İngilizlere direğin kaldırılması için gerekli tebliğin yapılmasını istedi. Eğer kaldırılmayacak olursa da jandarma yoluyla kaldırılarak direğin kendilerine (İngilizlere) teslim edilmesini, İngilizler almayı kabul etmezlerse, direğin hükümet konağında muhafaza edilerek daha sonra merkez vilayete gönderilmesini talep etti.⁵¹³

Basra Liman Reisi aracılığıyla gambottaki İngilizlere gerekli tebligat aynı gün içinde yapıldı. Ancak İngiliz askerler direği kaldırmayınca Osmanlı Hükümet yetkilileri tarafından ertesi gün (26 Şubat 1911) direk yerinden kaldırıldı ve Liman Reisliği'ne ait bir filikayla gambota gönderildi. Direk İngiliz kaptan tarafından kabul edilerek geri alındı.⁵¹⁴ Basra Valisi Celal Bey Odin gambotunun kaptanını da izinsiz

⁵¹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Sadarete gönderilen 9 Şubat 1326 [22 Şubat 1911] tarihli yazı).

⁵¹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Sadarete gönderilen 13 Şubat 1326 [26 Şubat 1911] tarihli yazı).

⁵¹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Liman Reisi'nin 12 Şubat 1326 [25 Şubat 1911] tarihli telgrafi ve Basra Valisi Celal Bey tarafından Sadarete çekilen 13 Şubat 1326 [26 Şubat 1911] tarihli telgraf).

⁵¹³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Sadarete gönderilen 13 Şubat 1326 tarihli telgraf).

⁵¹⁴ **Aynı vesika.** Basra Valisi İngilizlerin son zamanlarda bu bölgede ve bilhassa Fav taraflarında yaptıkları eylemlerin dikkat çekici olduğunu ve bir sorun çıkarmak amacı taşıdığını belirterek, bunun karşısında Sadaret tarafından kabul edilecek programın kendisine bildirilmesini istemiştir. Sadaret'te bunun üzerine harekete geçerek tüm gelişmeleri Hariciye Nezareti'ne 13 ve 15 Şubat 1326 (26 ve 28 Şubat 1911) tarihli yazılarla aktardıktan sonra gereğinin yapılmasını talep etmiştir.

diktiği direktten dolayı protesto etmişti. İngiliz kaptan buna nazik bir üslupla şu yanıtı verdi:

*“Direk hakkındaki itirazınızı büyük teessüfle karşıladım. Fav’da bir direk bulunmuş olsaydı sizin güzel nehrinizi kullanan bütün milletler için büyük bir yarar sağlayacaktı...Selamlarımı sunmakla beraber itaatli hizmetçiniz olmaktan iftihar ederim”.*⁵¹⁵

Ancak Odin gambotu Fav civarında dolaşmaya devam etmiş, 28 Şubat’ta gece saat 1’de tekrar gelerek Fav karşısında demirlemiş, 1 Mart sabahı da denize doğru hareket etmişti.⁵¹⁶ Gambotun 2 Mart sabahı yeniden Fav’a gelmesi üzerine aynı gün Basra Valisi Dahiliye Nezareti’ne durumu bildirerek şu isteğini iletti: *“Bunların ikide bir gidip gelmesi uygunsuzdur. Hariciye Nezareti vasıtasıyla sefaretten gerekli tebligatın yapılması uygun olur kanısındayım”.*⁵¹⁷ Ne var ki durumda hiçbir değişiklik olmadı.

Kısa bir süre sonra Odin savaş gemisi tarafından Fav Boğazı’nın İran sahili yönüne bir işaret konulduğu haberi alındı. Marmaris gambotu inceleme ve gözlem için oraya gönderildi. Döndükten sonra gambot kaptanı tarafından verilen raporda sonradan Palinurus gemisinin de geldiği, on adet şamandıra taşıdığı ve bunları koymak için fırsat kolladıkları belirtilmekteydi. Nitekim Odin gambotunun Fav’dan büyük bir salapurya⁵¹⁸ kiralayarak götürdüğü kaymakamlık tarafından da bildirildi. Vali Celal Bey’e göre İngilizler şamandıraları bu salapurya vasıtasıyla yerlerine koyacaklardı.⁵¹⁹

12 Mart 1911 tarihinde Rusya Konsolosu Basra Valisi Celal Bey’in makamına geldi. İngilizlerin iki vapurunun Fav Boğaz’ında bir takım işler yaptıklarını ve şamandıralar koyduklarını belirttikten sonra vilayetten önce bir fener koymaya teşebbüs edeceklerini, hatta vilayet fener yerleştirse bile İngilizlerin de bir fener koyacağını haber aldığını söyledi. Konsolos ayrıca bu durum sayesinde İngilizlerin Fav Boğazı’nda bir tasarruf hakkı iddia etmesinin doğal olduğunu da ilave etti. Bunun üzerine Celal Bey, Rus Konsolosa Boğaz’ın şüphesiz doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti’nin tasarrufu altında bulunduğunu, İngilizlerin

⁵¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi’nden Dahiliye Nezareti’ne gelen 27 Şubat 1326 [12 Mart 1911] tarihli telgraf).

⁵¹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gelen 15 ve 16 Şubat 1326 [28 Şubat ve 1 Mart 1911] tarihli telgraflar).

⁵¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gelen 17 Şubat 1326 [2 Mart 1911] tarihli telgraf).

⁵¹⁸ Yük taşımakta kullanılan yelkenli bir deniz taşıtı

⁵¹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey’in Sadarete gönderdiği 24 ve 25 Şubat 1326 [9 ve 10 Mart 1911] tarihli telgraflar).

girişiminin hiçbir zaman kendilerine bir hak kazandırmayacağını ve amaçlarının sadece hükümeti meşgul etmek olduğunu söyledi.⁵²⁰

Rus Konsolosa bu açıklamayı yapmasına karşın Celal Bey, Sadrazama gerçek durumda İngilizlerin Fav Boğazı'ndaki girişimlerinin zararlı olduğunu ve Osmanlı hukukunu ihlal ettiğini bildirdi. Tedarik ettiği üç şamandırayı yarın Marmaris gambotu ile Fav Boğazı'na göndereceğini, geçici bir fener için yapılmakta olan dubanın da hazır olur olmaz yerleştirileceğini ifade etti. Ayrıca Fav'da bulunan Komodor Vekili'nin tembel ve beyinsiz olduğunu, ona laf anlatmanın ve iş gördürmenin imkansız olduğunu söyledi. Asaleten atanacak komodorun bir an evvel gönderilmesini, Fav gibi gündem güne siyasi önemi ve konumu yükselen bir kazaya mektepli ve güçlü bir kaymakam ile bahriye devletler hukuku hakkında bilgili bir liman reisinin atanmasını ve yollanmasını da talep etti.⁵²¹ Sadrazam nezaretlere gerekli yazıları yazmakla beraber Celal Bey'den dikilen direğin bulunduğu mevkiin Osmanlı Devleti'ne mi yoksa İran'a mı ait sahilde olduğunun açıkça bildirilmesini talep etti.⁵²²

18 ve 19 Mart günlerinde İngilizlerin iki gambotu tekrar gelmiş ve Fav'a demir atmışlardı. Celal Bey 20 Mart 1911'de Sadarete gönderdiği telgrafta İngilizler tarafından yeni konulmuş küçük şamandıranın Osmanlı sahilinde olduğunu, direğin ise gerek Osmanlı ve gerek İran sahilinde dikilmiş olduğunu bildirdi. Ayrıca Fav Boğazı ve nehrin (Şattülarap) tamamen Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu, İran'ın sadece gemilerinin gidip gelebileceğini, dolayısıyla İngiltere'nin İran'ı ileri sürerek bir hak iddia etme yetkisine sahip olmadığını ifade etti.⁵²³

Bu arada İngiltere'nin bölgedeki eylemleri devam etmekteydi ve kısa süre içinde gerilim tırmandı. Basra Valisi Celal Bey, Fav Boğazı'ndaki yar ve civarında İngiliz savaş gemileri tarafından şamandıralar ve başka işaretler konulduğunu, ayrıca

⁵²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey'in Sadarete gönderdiği 27 Şubat 1326 [12 Mart 1911] tarihli telgraf).

⁵²¹ **Aynı vesika.** Celal Bey önemli gördüğü konularda doğrudan Sadrazam'la yazışmayı tercih etmekteydi. Bunu kendisi Sadrazama (Bu dönemde Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ydı) şöyle açıklamıştır: "*Fav meselesi mühim ve birkaç nezaretle ilgili olduğundan dolayı makamınızı rahatsız etmeye cesaret ettiğimi arz ederim*".

⁵²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Mart 1327 [16 Mart 1911] tarihli yazı).

⁵²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Vilayeti'nden Sadarete gelen 7 Mart 1327 [20 Mart 1911] tarihli telgraf).

İngiliz bandırası çekilmiş bir geminin de buraya yerleştirildiğini haber aldı. Şattularap nehri tamamıyla Osmanlı Hükümeti'nin tasarrufu ve mülkiyeti altında, Fav Boğazı'ndaki yarın dışı da Osmanlı karasularında bulunmaktaydı. Vali, devletlerarası hukuk kurallarına aykırı bu işlemleri ve hareketleri protesto ederek İngiliz Basra Konsolosu'ndan şamandıraların, işaretlerin ve geminin oradan kaldırılmasını talep etti.⁵²⁴

Aynı zamanda Bahriye Nazırı'da 27 Mart 1911 tarihinde Hariciye Nazırı'na gönderdiği yazıda mesele ile ilgili detaylı bilgi verdi. Buna göre Basra'da Fav girişine gidiş gelişin esenliği için Osmanlı Hükümeti tarafından beş adet şamandıra konulmuş ve ayrıca girişi göstermek için de bir adet fener dubası hazırlanmıştı. Aydınlatma mekanizması da Avrupa'dan sipariş edilmişti ve bir iki güne kadar Basra'ya gelmesi beklenmekteydi. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin izni ve bilgisi olmaksızın iskandil işleri gerekçesiyle yirmi gün önce İngiliz savaş gemisi tarafından şamandıralar konulmuş, Osmanlı fenerinin konulacağı yere yakın olarak da fener yakan bir yelkenli gemi yerleştirilmişti. Bahriye Nazırı, Hariciye Nazırı'ndan bunların buradan hızlı bir şekilde kaldırılması için ciddi girişimlerde bulunmasını istedi.⁵²⁵ Bu arada 28 Mart'ta Hariciye Nazırı'nın makamına gelen İngiltere Sefiri, Basra Valisi'nin protestosuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı'nın cevabını sözlü olarak iletmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı söz konusu şamandıraların Osmanlı sularında olmadığını iddia etmekteydi. Bunun üzerine Basra Vilayeti'ne bu durum aktararak gerekli açıklamanın yapılması ve şimdilik protesto ile yetinerek Bab-ı Ali'den gelecek talimata göre hareket etmesi bildirildi.⁵²⁶

Basra Valisi Celal Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 6 Nisan 1911 tarihli yanıt son derece kesin ve kararlıydı. Vali, İngiliz gambotları tarafından atılan şamandıraların hepsinin Şattularap deltasında ve nehrin Osmanlı Devleti'ne ait olan kısmında olduğunu vurgulamıştır. Şattularap'ın Osmanlı'ya ait olduğunu ve İran'ın yalnız geçiş hakkı bulunduğunu tekrar ettikten sonra altı şamandıranın enlem ve

⁵²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey'den Sadarete gelen 12 Mart 1327 [25 Mart 1911] tarihli telgraf). Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ertesini gün 13 Mart 1327 (26 Mart 1911) tarihli yazıyla durumu Hariciye Nezareti'ne aktararak acilen gerekli girişimlerin yapılmasını ve Osmanlı hukukunun korunmasını istedi.

⁵²⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Bahriye Nazırı'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Mart 1327 [27 Mart 1911] tarihli yazı).

⁵²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 16 Mart 1327 [29 Mart 1911] tarihli telgraf).

boylamlarını iletmiştir.⁵²⁷ Celal Bey iki gün sonra da (8 Nisan) Dahiliye Nezareti'ne İngiliz savaş gemileri tarafından İran sahiline yakın fakat tamamen Şattularap içerisinde ve istihkam kışlası hizasında suların yükselmesini gösteren üç direk dikildiğini bildirdi. Ayrıca 6 Nisan'da şamandıraların bulunduğu taraflarda bir top atıldığını da belirtti.⁵²⁸

Mesele Hariciye Nezareti aracılığıyla Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya da aktarılmış ve kendisinden Sir Edward Grey ile görüşmesi istenmişti. Ancak bu sırada 19 Mart'ta patlak vermiş ve üç Bahreynlinin Vali Celal Bey tarafından tutuklanması ile ortaya çıkmış sorun zaten gergin ve soğuk olan Osmanlı-İngiliz ilişkilerini daha da kötüleştirmişti.⁵²⁹ Basra Valisi Celal Bey ise İngiltere'nin tam anlamıyla hedefi haline gelmişti. Yine de bu ortamda Tevfik Paşa, Edward Grey Londra'da olmadığından dolayı yerine vekalet eden Müsteşar Sir Arthur Nicolson'la sadece Fav meselesi ile ilgili olarak görüştü. Nicolson Tevfik Paşa'yı büyük bir dikkat ve nezaketle dinledikten sonra şamandıra konulmasının yeni bir şey olmayıp, eskiden beri ticari gemilere kolaylık sağlamak amacıyla uygulandığını ve bunların Osmanlı suları içinde bulunmadığını beyan etti. Fav Boğazı'nın yalnız bir tarafının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu, diğer tarafın İran'a ait olması sebebiyle nehrin kenarlarına gerektikçe sırıklar dikildiğini de belirtti. Bu sırıklar Şattularap çoğu zaman yatağını değiştirdiğinden dolayı gemilere yol göstermek ve karaya oturma gibi kazalardan korumak amacıyla dikilmekteydi. Nicolson bu gibi eylemlerde bir tecavüz fikrinin olamayacağını da vurguladı.⁵³⁰

Nicolson bu açıklamanın ardından konuyu üç Bahreynlinin "Osmanlı pasaportu taşımadıkları bahanesiyle" tutuklanmasına getirmişti. Nicolson'a göre, Meşrutiyetin ilanından sonra durumun iyileşmesi beklenirken ve umulurken, rahatlık ve güven yerine eskiden olduğu gibi korku ve kuşku sürecinin devam etmesi, İngiltere tarafından takip edilmek istenilen samimiyet politikasıyla bağdaşmamaktaydı. İngiltere Hükümeti'nin gayesi Osmanlı hukuk ve menfaatlerinin bozulmayıp korunması ve yüceltilmesine yönelikti. Bu amaca ulaşmanın ise ancak

⁵²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 24 Mart 1327 [6 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁵²⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 26 Mart 1327 [8 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁵²⁹ Bu mesele ilerde ayrı bir başlık altında ve detaylı olarak ele alındığından burada değinilmeyecektir.

⁵³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 8 Nisan 1911 tarihli yazı).

karşılıklı güvenle sağlanacağını söyledi. Tevfik Paşa'nın Nicolson'un bu sözlerinden ikna olmuş görüldüğü verdiği cevapta açıkça anlaşılmaktadır:

*"Müsteşarın bu düşünceleri karşısında Kraliyet Hükümeti'nin ara sıra dikkatini çekmek istememin sebebinin güvensizlikten değil, bilakis iki devletin memurları tarafından meydana getirilen bazı yanlış hareketleri düzeltmek ve mevcut samimiyeti tehlikeden korumak emeline dayandığını söyledim".*⁵³¹

İngiliz Odin Gambotu 22 Nisan 1911 tarihinde Fav Boğazı'ndan Basra yönüne doğru ve Şattularap içinde (Osmanlı karasularında) derinlik ölçerek ilerlemekteydi. Diğer taraftan Fav'a gelen ve İngiltere Büşir Konsolosu'nu taşıyan vapur da buradan ayrılmıştı. Basra Valisi Celal Bey Hariciye Nezareti'ne ertesi gün gönderdiği telgrafta sert uyarılarda bulundu ve yapılması gerekenleri ilettiler. Fav civarlarında dolaşan İngiliz savaş gemileri bir olay çıkarmak için vesileler hazırlamaktaydı. Osmanlı hakimiyeti altındaki Şattularap'ta harita almak, derinlik ölçmek, şamandıra koymak, fener dikmek gibi devletler hukuku kurallarına aykırı birçok hareket ve işlemlerde bulunuyorlardı. Ayrıca dokuzu silahsız otuz dokuz tane askeri sahraya çıkarmışlardı. Yapılan protestolardan bir fayda görülüyordu. Vali Celal Bey, Sefaret aracılığıyla etkili tebligat yapılmasını ve bundan da bir yarar sağlanamazsa deniz kuvvetlerine başvurulmasını önerdi. Çünkü İngilizlerin yaptıkları hareketler Osmanlı hukukunu ihlal ettiği gibi henüz uygarlaşamayan halk ve aşiretler arasında pek fena etki yaratmaktaydı. Müsamaha göstermek ve iyi davranmak da İngiliz gemi kaptanlarının cesaretini artırıyordu.⁵³²

Basra Valisi Celal Bey'in gerekirse güç kullanılması yönünde yaptığı uyarılara rağmen durumda hiçbir değişiklik olmadı ve İngilizlerin eylemleri devam etti. Harita almak için İngiltere'nin Odin gambotu Fav'dan bir buçuk saat öteye beyaz ve kırmızı işaretli bir gönder bıraktı.⁵³³ Basra Komodorluğu'nun Bahriye Nezareti'ne bildirdiğine göre İngiltere'nin iki savaş gemisi (gambotu) birkaç günden beri Fav'dan itibaren Şattularap içerisinde izinsiz iskandil işleri yapmaktaydı.⁵³⁴

⁵³¹ Aynı vesika.

⁵³² BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20 (Basra Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 10 Nisan 1327 [23 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁵³³ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20 (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 13 Nisan 1327 [26 Nisan 1911] tarihli telgraf).

⁵³⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20 (Basra Komodorluğu'ndan çekilip 19 Nisan 1327 [2 Mayıs 1911] tarihinde Bahriye Nezareti'ne gelen 12 Nisan 1327 [25 Nisan 1911] tarihli telgraf). Olayın önemli olduğu ve engellenmesi gerektiği bildirilmekteydi. Bunun üzerine olay aynı gün içinde (2 Mayıs) Sadarete ve Hariciye Nezareti'ne de aktarılmıştır.

Aynı zamanda Fav Boğazi'nda fener yakmakta olan Osmanlı gemisinin deniz yönünde bir mil uzağına ve sekiz kulaç suya İngilizler tarafından gazlı bir şamandıra konulmuş ve ateşlenmişti.⁵³⁵ 20 Mayıs 1911'de İngiltere Büşir Konsolosu vapuruyla yine Fav'a geldi.⁵³⁶ Vali Celal Bey 22 Mayıs 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne şu telgrafi çekti:

“İngiltere Hükümeti'nin Fav Boğazi'ndaki şamandıralarını yenilemiş olduğu gibi, yeniden bir tane daha attığının Bahriye Kumandanlığı'nın tezkeresinden anlaşılması üzerine, usulen İngiltere Konsoloslugu'na bir protesto yazısı gönderilmiş olduğu bilgimize arz olunur.”⁵³⁷

Basra Valisi'nin kendi başına İngiliz Konsoloslugu'na protesto yazısı göndermesi Hariciye Nazırı'nın tepkisine yol açtı. Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayetine çekilen 31 Mayıs 1911 tarihli telgrafta bu hareketin bir daha tekrarlanmaması yönünde yapılan uyarı dikkat çekicidir:

“Benzer durumlarda vilayetçe konsoloslara doğrudan doğruya protesto çekilmesi usulen uygunsuz olduğundan, burası tarafından sefaret nezdinde gereken girişimler yapılmak üzere durumun sebep ve ayrıntılarıyla merkeze bildirilmesi, vilayetçe protesto muamelesinin tekrarından katiyen sakınılması lüzumu Hariciye Nazırı Paşa hazretlerinin ifadesiyle beyan olunur.”⁵³⁸

Yine Mayıs ayı içinde gelişen bir başka olayda, Bağdat'a gönderilmek üzere Basra'ya gelen 4000 ton ticari mal Lynch Şirketi vapurları tarafından nakledilemediğinden dolayı sahilde kalmıştı. Bu malların naklini hızlandırmak için vapurlara iki duba bağlanmasına izin verilmesi İngiltere Sefareti tarafından istendi. 1906 yılında bu gibi eşyanın nakline mahsus olmak ve gelecekte bir hak teşkil etmemek üzere Lynch Şirketi vapuruna geçici olarak mavna (duba) bağlanmasına izin verilmişti. Hariciye Nezareti'nin 2 Mayıs 1911 tarihli tezkeresiyle konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Alınan kararda sadece bu olay için ve bir seferliğine, yerel

⁵³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne yollanan 19 Nisan 1327 [2 Mayıs 1911] tarihli yazı). Bu bilgi teftiş için gönderilen Marmaris gambotunun kaptanı tarafından bildirilmişti. Basra Komodorluğu'na göre bu şamandırayı koymanın hiçbir lüzumu ve faydası yoktu. Ayrıca ışıklı şamandıra “British India” adında bir İngiliz denizcilik şirketi tarafından dikildiğinden dolayı Collas & Michel şirketine mensup olan Fenerler İdaresi Genel Müdürü Mösyö Baudouy? imtiyaz haklarına tecavüz edildiği gerekçesiyle 13 Mayıs 1911 tarihli yazıyla haklarının korunması için Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'ya başvurdu.

⁵³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 8 Mayıs 1327 [21 Mayıs 1911] tarihli telgraf).

⁵³⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne çekilen 9 Mayıs 1327 [22 Mayıs 1911] tarihli telgraf).

⁵³⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 18 Mayıs 1327 [31 Mayıs 1911] tarihli telgraf).

yöneticiler tarafından incelemeler ve denetim yapılarak vapurlara geçici olarak iki duba bağlanmasına izin verildi.⁵³⁹

Ancak mesele bu aşamada kapanmadı. Basra Valisi Celal Bey'in 26 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgraf meselenin geldiği boyuta ışık tutmaktadır:

“Lynch Şirketi, sefaretinden yapılan tebligat üzerine hemen iki duba bağlamaya başladı. Haberi alır almaz bağlanan ikinci dubanın alıkonulması gerektiğini Amara Mutasarrıflığı'na yazdım. Ayrıca dört bin tondan fazla nakledemeyeceğine ve bu izin bir misal teşkil etmeyeceğine dair olan teminat verilmedikçe iki dubanın bağlanması uygun olmadığından, fazla bağlanan dubanın alıkonması gerektiğinin Amara Mutasarrıflığı'na yazıldığını da İngiltere Konsolosu'na yazdım. Geceleyin Konsolos Vekili bizzat evime gelerek ertesi gün teminatı içeren tezkere yazacağını ve dubanın geciktirilmemesi için mutasarrıflığa yazılmasını rica etti. Konsolos Vekili'nin sözlü ifadesine güvenerek dubaya ilişilmemesi için mutasarrıflığa telgraf yazdım. Konsolos teminatı içeren tezkereyi yazmadı, yani sözlü vaadini yerine getirmedi. Artık bugün gayri resmi şekilde görüşüldü. Teminat vermek niyetinde olmadığı ifade tarzından anlaşıldı. İki gün sonra bir vapur hareket edeceği ve iki duba bağlanacağı anlaşılıyor. Vaziyet öyle gösteriyor ki İngiltere Hükümeti bizi bir emrivaki karşısında bulundurmamak istiyor. Öyle anlıyorum ki teminat alınmazsa iki duba bağlamak usulü yerleşecek ve bu durum İdare-i Nehriyye vapurlarına büyük bir darbe vuracaktır. Bundan dolayı bu konuda kabul edilecek hareket tarzının acele olarak bildirilmesi rica olunur.”⁵⁴⁰

Basra Vilayeti'ne Dahiliye Nezareti'nden cevap 6 Haziran 1911 tarihli telgrafla geldi. Buna göre Lynch Şirketi vapurlarına iki duba bağlanması, Bağdat'a nakledilmek için Basra'ya getirilerek sahilde kalan dört bin ton ağırlığında ki ticari malın Bağdat'a nakline mahsustu ve bir defalıktı. Bu nedenle söz konusu malın naklinden sonra dubaların bağlanmasına devam edilmek istenirse engel olunması doğaldı. Eğer dubaların bağlanmasına devam edilmek istenirse, gerekli girişimlerde bulunulmak üzere durumun acilen bildirilmesi Basra Vilayeti'nden istendi.⁵⁴¹

⁵³⁹ **BOA. MV. Dosya No:152 Gömlek No:14** (19 Nisan 1327 [2 Mayıs 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 21 Nisan 1327 [4 Mayıs 1911] tarihli yazı ve Dahiliye Nezareti'nden Bağdat ve Basra Vilayetleri'ne çekilen 24 Nisan 1327 [7 Mayıs 1911] tarihli telgraf).

⁵⁴⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Bağdat Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Mayıs 1327 [26 Mayıs 1911] tarihli telgraf)

⁵⁴¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 24 Mayıs 1327 [6 Haziran 1911] tarihli telgraf).

Yukarıda sözü edilen 4000 ton malın naklinden sonra Lynch vapurlarına bağlanmış mavnaların (dubaların) kaldırılması gerekmekteydi. Ancak malların naklinden sonra da Lynch vapurları ikişer mavna bağlamaya devam ettiler. Bunun üzerine Basra Vilayeti mavnaların kaldırılması hususunda uyarılarda bulundu. Devreye yine İngiliz Sefareti girdi. Hariciye Nezareti'ne başvurarak Bağdat'a nakledilecek malların tekrar 3800 tonu bulunduğunu ve Dicle Seyr-i Sefain Şirket-i Osmaniyesi⁵⁴² tarafından ihtiyaçlar mertebesinde nakliyat yapılamadığını bildirdi. Ayrıca sulama işleri müteahhitleri de nakliye araçlarının yetersizliğinden şikayet etmekteydi. Bu sebeple ruhsat süresinin uzatılması talep edildi. Hariciye Nezareti verilen ruhsatın uzatılmasına ihtiyaç görüldüğü kanaatiyle, bu mükerrer ruhsatların istisnai olduğunun sefarete bildirilmesi şartıyla talep edilen izin verilmesini uygun buldu ve 7 Ağustos 1911 tarihli tezkereyle durumu Bab-ı Ali'ye bildirdi. 16 Ağustos 1911 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla da “geçmişte olduğu gibi yerel yönetimin denetiminde, yalnız anılan malların nakline özgü ve sınırlı olarak, adı geçen malların naklinden sonra vapurlara mavna bağlanmamak ve ilerde misal teşkil etmemek üzere vapurlara bu defalık da geçici iki mavna bağlanmasına istisnai şekilde izin verildi.”⁵⁴³

Basra Valisi Celal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği 17 Ağustos 1911 tarihli telgrafa göre birikmiş 4000 tonluk yükün nakli bitinceye kadar vapurlara ikinci bir duba bağlanmasına izin verilmiş ve gereği yapılmıştı. Geçenlerde Basra Bahriye Kumandanlığı ve Bağdat Nehir İdaresi Müdürlüğü'nden alınan yazı ve telgrafta, anılan miktarda malın (4000 ton) nakliyatının sona erdiğinin haber verilmesi üzerine, artık ikinci dubanın bağlanmamasının İngiliz şirketine bildirilmesi gerektiği İngiltere Konsoloslugu'na yazılmıştı. Konsolosluktan gelen cevapta, ikinci duba ile nakledilen yükün 800 ton olduğu bildirilmişti. Vali 4000 ton yükün sadece ikinci duba ile nakledilmesinin nezaretin telgrafından anlaşılmadığını belirterek, ne yapılması gerektiğini sormuştur.⁵⁴⁴

⁵⁴² Burada kastedilen Lynch Şirketi'dir.

⁵⁴³ **BOA. MV. Dosya No:155 Gömlek No:55** (3 Ağustos 1327 [16 Ağustos 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Ağustos 1327 [19 Ağustos 1911] tarihli yazı).

⁵⁴⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Basra Valisi Celal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği 4 Ağustos 1327 [17 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 23 Ağustos 1911 tarihli telgraf meseleye bu aşamada son noktayı koymuştur:

“Bağdat’a gidecek eşyanın tekrar üç bin sekiz yüz tonu bulunduğu, Dicle Seyr-i Sefain Şirket-i Osmaniyesi’nin ihtiyaç mertebesinde nakliyat yapamadığı ve sulama işleri müteahhitlerinin de nakliye araçlarının yetersizliğinden şikayet etmekte oldukları İngiltere Sefareti tarafından Hariciye Nezareti’ne başvurularak ifade edildi. Bundan dolayı yerel hükümet tarafından eskiden olduğu gibi gözetim yapılarak yalnız bahsedilen birikmiş malların taşınmasına özgü ve sınırlı olmak, bu malların naklinden sonra vapurlara mavna bağlanmamak ve gelecekte emsal kabul edilmemek üzere Lynch Şirketi vapurlarına bu defalıkta geçici olarak iki mavna bağlanmasına istisnai şekilde izin verilmesi Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararı ve Sadrazamın emriyle tebliğ olunur.”⁵⁴⁵

Alınan bu karar 6 Eylül 1911 tarihinde İngiltere Sefareti’ne de bildirilmişti. Ancak İngiliz gemileri dubaları bağlamaya devam etmiş ve şirket tarafından yeni dubalar inşa edilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine Basra Vilayeti 20 Ocak 1912 tarihli yazısıyla şikayet etmiş, bu durumun devam etmesi halinde Nehir İdaresi vapurlarının gelirlerinin sekteye uğrayacağını bildirmiştir. Mesele Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği tarafından da incelenmiş ve 22 Şubat 1912 tarihli raporda, İngiliz şirketinin bu şekilde nakliye araçlarını arttırmasının hem Osmanlı Nehir İdaresi vapurlarının, hem de yerel kayık ve mavna sahiplerinin haklarını çiğnediği, İngiliz tüccar ve fabrikatörlerinin yerel nakliye araçlarıyla yetinmeye mecbur olduğu belirtilmiştir. Ancak büyük kısmı İngiliz ürünleri olmak üzere 20.000 ton ticari malın biriktiğinin anlaşılması nedeniyle vapurlara ikişer mavna bağlanmasının yasaklanması durumunda, bu malların naklinin bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla Hukuk Müşavirliği hükümetin bu durumu göz önünde bulundurarak bir karar alması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁶

Basra Vilayeti’nin İngiliz Lynch Şirketi ile ilgili endişe ve uyarıları 1911 Haziran ayından itibaren hız ve çeşitlilik kazanmıştır. Basra Valisi Celal Bey Dahiliye Nezareti’ne çektiği 14 Haziran 1911 tarihli telgrafında Lynch Şirketi’nin Fırat nehrinde de vapur işletmek düşüncesinde olduğunun haber alındığını belirtmiş, Bab-ı Ali’ye bu şekilde bir başvuru olup olmadığını, başvuru varsa kabul edilip

⁵⁴⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti’nden Basra Vilayeti’ne gönderilen 10 Ağustos 1327 [23 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

⁵⁴⁶ BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:83 Gömlek No:18 (9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912] tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği raporu).

edilmediğinin ya da ne şekilde bir karar alınacağıının ve eğer şu sırada bir girişimde bulunulursa ne şekilde engelleneceğinin kendisine bildirilmesini istedi. Vali daha sonra konuyla ilgili kendi düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Her ne kadar vaktiyle Fırat nehrinde vapur işletmek üzere izin almışlarsa da daha sonra Dicle’ye dönüştürmelerinden dolayı hakları kalmamış olduğundan, bu konuda henüz bir karar alınmamış ise bunları Fırat nehrine de sokmak gayet zararlı ve girdikten sonra çıkarılması imkansız olacağıından başvurularının reddedilmesi gerekli bulunmakla...”⁵⁴⁷

Dahiliye Nezareti Basra Valisi’nin talebini *“adı geçen şirketçe böyle bir girişimin gerçekleşmesi halinde hükümetçe desteklenmeyeceği belli olsa da”* Sadarete 17 Haziran 1911 tarihinde ilettili.⁵⁴⁸ Sadrazam adına Adliye Nazırı’nın konuyla ilgili açıklaması 21 Haziran’da Dahiliye Nezareti’ne bildirildi. Buna göre Lynch Şirketi’nin Fırat nehrinde vapur işletmesine izin verilmesi için Sadarete herhangi bir başvuru olmamıştı. Basra Valisi’nin düşünceleri doğrudu. Şirketin her iki nehirde vapur işletmeye yetkisi olmadığı açıktı. Eğer Fırat’ta vapur işletmek için şirket veya İngiliz Sefareti’nden başvuru olursa, kendilerine bu şekilde cevap verilecekti.⁵⁴⁹ Dahiliye Nezareti Sadaretin bu açıklaması doğrultusunda Basra Vilayeti’ni bilgilendirmiştir.⁵⁵⁰

Basra Valisi Celal Bey Dahiliye Nezareti’ne çektiği 21 Haziran 1911 tarihli telgrafında, Hindiye barajı için gelecek 15.000 ton kömür ve diğer gereçlerin Lynch vapurlarıyla taşınacağıının haber alındığını bildirdi. Bay Jackson ile hükümet arasında yapılmış sözleşmenin içeriği Basra Vilayeti tarafından bilinmediği için, araç gereçlerin Lynch vapurlarıyla nakline dair bir şart mevcutsa, doğal olarak bir şey söylenemezdi. Ancak böyle bir koşul olmadığı halde Lynch vapurlarıyla nakli uygun görmek onlara bir fırsat vermek olacağıından, buna izin verilmemesinin ekonomik çıkarlar bakımından elzem olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Basra Valisi Celal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne çektiği 1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁵⁴⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti’nden Sadarete gönderilen 4 Haziran 1327 [17 Haziran 1911] tarihli yazı).

⁵⁴⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Sadrazam adına Adliye Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 8 Haziran 1327 (21 Haziran 1911) tarihli yazı).

⁵⁵⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti’nden Basra Vilayeti’ne gönderilen 9 Haziran 1327 [22 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁵⁵¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne çekilen 8 Haziran 1327 [21 Haziran 1911] tarihli telgraf).

Dahiliye Nezareti'nden Basra Valisi'ne bu konuyla ilgili cevap 4 Temmuz 1911 tarihli telgrafla gönderilmiştir. Sir John Jackson ile imzalanmış sözleşmede Hindiyeye barajı için gelecek kömürün ve araç gerecin Lynch vapurlarıyla nakledileceğine dair bir koşul yoktu. Ancak sözleşmenin 13. maddesinde işlerin hızla yapılması için gerekli amele ile malzemelerin ve diğer araç gerecin nakilleri İdare-i Nehriyye vapurlarıyla hızlı ve ekonomik bir şekilde sağlanmadığı takdirde, yalnız işlerin devamı müddetine özgü olmak ve hiçbir şekilde imtiyazı içermemek üzere bunların Osmanlı sancağı altında düzenlenmiş özel vapurlarla geçici olarak nakledilebileceği belirtilmekteydi. Dahiliye Nezareti Basra Vilayeti'nden buna göre davranılmasının sağlanmasını istedi.⁵⁵² Burada sözü edilen Bağdat eski valisi Nazım Paşa ile Sir John Jackson şirketi arasında, Irak'ta Hindiyeye ve Habbaniyeye barajları için yapılmış olan sözleşmenin 13. maddesi şöyleydi:

“İşlerin yapılmasını hızlandırmak için ve Osmanlı Nehir İdaresi şirketi tarafından kendi vapurlarıyla şirketin arzusu üzerine amele, makine ve araçların ekonomik ve süratli şekilde nakilleri sağlanmadığı takdirde, Sir John Jackson şirketi yalnız kendisine ihale edilen işlerin devamı süresince amele, makine ve araçların taşınmasını Osmanlı sancağı altında olarak düzenlenmiş özel vapurlarla geçici olarak yapmaya yetkili olacaktır. Anılan geçici yetki hiçbir şekilde bir imtiyazı içermeyeceği gibi nehirler arası seyrüsefer hakkını gerektirmeyecektir. Yalnız işlerin devamı müddetince hızlı ve ekonomik şekilde nakillerin yapılması için verilmiş geçici bir yetkiden ibaret olup, bu sözleşmenin sona ermesinden sonra hiçbir hükmü olmayacaktır.”⁵⁵³

Basra Valisi Celal Bey'in 1 Ağustos 1911 tarihli telgrafi bölgedeki son gelişmelere ışık tutmaktadır. Liman Başkanlığı'nın aynı gün içinde (1 Ağustos) bildirdiğine göre Lynch Şirketi Hindiyeye barajının gereksinimi olan bir duba kömürü bir istimbota bağlayarak Hindiyeye'ye hareket ettirmek üzereydi. Kendisine yapılan ihtara uymayarak “İstanbul'dan emir almışız. Gideceğiz” şeklinde cevap vermişlerdi. Bunun üzere Vilayet, şirketin eskiden Fırat'ta işletmek için almış olduğu izni daha sonra Dicle'ye değiştirmiş olmasından dolayı Fırat'ta vapur işletmeye hakkı kalmamış olduğunu belirterek, devletler hukukuna aykırı olan bu hareketin durdurulmasını İngiliz Konsolosu'na bildirdi. Konsolosluktan henüz cevap gelmeden

⁵⁵² BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 21 Haziran 1327 [4 Temmuz 1911] tarihli acele telgraf).

⁵⁵³ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (El Cezire'de Hindiyeye ve Habbaniyeye İşleri için Bağdat Eski Valisi Nazım Paşa ile Sir John Jackson Şirketi Arasında Teati Edilmiş Olan Mukavelename'nin On Üçüncü Maddesi).

Liman Başkanlığı'ndan gelen ikinci telgrafta istimbütün hareket ettirildiği haber verilmişti. Bunun üzerine hükümetin emrine karşı olarak Fırat nehrinde istimbütün sefer yapılması Osmanlı hukukuna açık bir tecavüz olduğundan konsolosluğa bir protesto gönderilmişti. Vali Celal Bey'in bundan sonraki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir:

“Bunların bu keyfi hareketlerinden Fırat nehrine de yerleşmek kararını verdikleri ve Lorans'ın Basra limanında bulundurulmasıyla bu mesele arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Açıktan açığa yapılan bu tecavüzün engellenmesini bilhassa rica ederim. Şayet yapılan bu tecavüz üzerine de bir şey yapılmayacaksa, Osmanlı hukukunun bu şekilde çiğnenmesine bir türlü tahammül edemeyeceğimden lütfen başka bir yere atanmama lütfedilmesini arz ederim.”⁵⁵⁴

Basra Valisi'nin bu telgrafı Dahiliye Nezareti tarafından 3 Ağustos'ta Sadarete iletilerek, içeriği açısından önemli olması nedeniyle süratle gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁵ Aynı gün Basra Valisi'ne de çekilen telgrafla “Lynch Şirketi'nin oradaki hukuki durumu meselesinin” önemli madde olarak uygun şekilde Bab-ı Ali tarafından incelenip görüşüldüğü bildirildi. Ayrıca hükümetin kutsal haklarının tamamen korunması için yakında alınacak kararın vilayete de bildirileceği ve bunun için bıkkınlık beyanına yer olmadığı vurgulanarak, Vali Celal Bey'den hükümetin tebligatını beklemesi ve vilayet işlerini eskiden olduğu gibi iyi şekilde yürütmeye devam edip özen göstermesi istendi.⁵⁵⁶

3 Ağustos 1911 tarihinde Vali Celal Bey Dahiliye Nezareti'ne şu telgrafi çekti:

“Daha önce Karun nehrinde işlettilmekte olan Lynch Şirketi'ne ait Bülbül isminde kuvvetli bir istimbütün bir duba bağlanarak Bağdat hareket ettirileceği haber alındı. Böyle bir harekette bulunduğu takdirde vilayetçe ne yapılması gerekeceği sorulur.”⁵⁵⁷

Bu telgrafa Dahiliye Nezareti tarafından 7 Ağustos'ta şu cevap verildi:

⁵⁵⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 19 Temmuz 1327 [1 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

⁵⁵⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 21 Temmuz 1327 [3 Ağustos 1911] tarihli acele telgraf).

⁵⁵⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 21 Temmuz 1327 [3 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

⁵⁵⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Basra Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 21 Temmuz 1327 [3 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

“Daha önce de bildirildiği üzere Lynch Şirketi’nin nehirlerde vapur işletme hususundaki haklarına dair Bab-ı Ali tarafından incelemeler yapılmakta olduğundan, sonucu bekleyerek bir işlem yapılmaması gereği tebliğ olunur.”⁵⁵⁸

Bölgede 1911 Haziranı’nda patlak veren diğer olaylar da iki ülke arasında tam bir kriz yarattı. Basra Valisi Celal Bey Dahiliye Nezareti’ne çektiği 5 Haziran 1911 tarihli telgrafında bir İngiliz vapurunun Baraim’de⁵⁵⁹ karaya iki yeni şamandıra çıkardığını, bunların oraya gelecek olan vapurlara bağlanmak için suya itileceğinin anlaşıldığını bildirmiş, şamandıraların konulmasından önce gerekli girişimlerin yapılmasını nezaretin görüşüne sunmuştur.⁵⁶⁰ Vali 11 Haziran’da çektiği telgrafta gelişmeleri şöyle aktarmıştı: İngiliz petrol şirketi adeta bir sömürge haline dönüştürdüğü Şattularap’ta Abadan sahilinin “Baraim” mevkiine koymak üzere iki vapur şamandırası getirtmişti. Bunlardan birisi Şattularap’a bırakılmıştı. Diğerinin de konulacağı açıktı. Bu şamandıraların gemiciliğe güçlük çıkarmakla beraber gelecekte de birçok sakınca ve zorluk doğuracağı şüphesizdi. Celal Bey’in bundan sonraki yorumları dikkat çekicidir:

“Şattularap sadece Osmanlı suyu olup, hiçbir hükümetin tasarruf hakkı olmadığı halde İngilizler malları gibi dilediği şekilde tasarruf etmektedirler. Bu duruma karşı merkezi hükümetin pek müsamahalı davranması, hatta vilayeti bile hakkını kullanmaktan men etmesi, bunların cesaretini artırmaktadır. Bu uysalca tutum sürdürüldüğü takdirde yakında Basra’da benzer tecavüzlere cesaretli olacakları şüphesizdir. Bab-ı Ali tarafından kesintisiz tecavüzlere son verecek tedbirlere girişilmesini veyahut gereken girişimlerde bulunmak üzere vilayete izin verilmesi önemle rica ederim.”⁵⁶¹

Mesele gerekli girişimlerin yapılması için Hariciye Nezareti’ne de iletildi. Ancak İngiltere Sefareti Baştercümanı’nın Hariciye Nezareti’ne bildirdiğine göre, İngilizler tarafından Şattularap’ta konulan ve Osmanlı karasularının dışında bulunan şamandıraların Basra yerel memurları tarafından kaldırılmasına teşebbüs edildiği haberi alınmış ve buna engel olmak için İngiltere Hükümeti bir savaş gemisini bölgeye göndermişti. Hariciye Nazırı Rifat Paşa, belli ki kendisini çok fazla ürkütmüş olan bu haberi Dahiliye Nezareti’ne aktardıktan sonra yakında İngiliz

⁵⁵⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti’nden Basra Vilayeti’ne gönderilen 25 Temmuz 1327 [7 Ağustos 1911] tarihli telgraf).

⁵⁵⁹ Berim, Brim veya Braim de denilen bu yerin İngilizce asıl adı Baraim’dir.

⁵⁶⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:2** (Basra Valisi Celal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne çektiği 23 Mayıs 1327 [5 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁵⁶¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:2** (Basra Valisi Celal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 29 Mayıs 1327 [11 Haziran 1911] tarihli telgraf).

Hükümeti ile görüşmelere başlanacağını, şamandıra meselesinin çözümünün de o zamana kadar ertelenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca şamandıraların Basra Valisi tarafından kaldırılmaması gerektiğini, çünkü kaldırılmaya teşebbüs edildiği takdirde İngiliz savaş gemisinin buna engel olmaya girişmesi beklenmekteydi. Dolayısıyla Vali'ye mevcut durumun korunması tavsiye edilmeliydi.⁵⁶² Dahiliye Nezareti Hariciye Nazırı'nın bu cevabını 14 Haziran 1911 tarihinde Basra Vilayeti'ne ilettili.⁵⁶³

Basra Valisi Celal Bey ile benzer görüşlere sahip olduğu gözlenen Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa devreye girerek Sadarete yazdığı yazıda, iç sularda yabancıların şamandıra koymaya teşebbüs etmelerine asla izin verilemeyeceğini, bunun kanunen ihmal edilip görmezden gelinecek hususlardan olmadığını vurgulamıştır. İç ve karasularda şamandıra konulması, işaret vs. dikilmesi gibi tasarruflar sadece egemenlik hakkına sahip devlet tarafından uygulanabilirdi. Osmanlı tebaasından olanlar bile ancak bir takım kanuni şartlarla, kayıt altında ve bazı sınırlı durumlarda bu gibi tasarruflara hak kazanabilirdi. Dolayısıyla İngilizler tarafından yerleştirilmeye çalışılan bu şamandıralara kesinlikle izin verilmemesi için Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ni harekete geçirmesini ve gereken kişiler nezdinde girişimlerin yapılmasını istedi.⁵⁶⁴

Hariciye Nezareti'nin sorması üzerine Basra Valisi Celal Bey "Baraim" denilen yerin daha önce İran'a bırakılan Ceziret'ül Hanif üzerinde, Muhammara'nın tahminen beş mil güneyinde, nehir kıyısında bulunduğunu ve İngilizlerin petrol şirketinin iskele kabul ettiği bir yer olduğunu enlem ve boylamıyla beraber bildirdi.⁵⁶⁵ Bu bilgi Bab-ı Ali'yi biraz olsun rahatlatmıştır. Hariciye Nezareti Londra Sefareti'ne gönderdiği bir yazıyla İngilizler tarafından Şattularap'a şamandıralar

⁵⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yollanan 30 Mayıs 1327 [12 Haziran 1911] ve Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mayıs 1327 [13 Haziran 1911] tarihli yazılar).

⁵⁶³ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:2** (Dahiliye Nezareti'nin Basra Vilayeti'ne gönderdiği 1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁵⁶⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'dan Sadarete gönderilen 5 Haziran 1327 [18 Haziran 1911] tarihli yazı). Ancak Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa sorunun İngiltere'yle diyalog ve görüşme yoluyla çözümlenmesini önermiş, Vali Celal Bey gibi deniz kuvvetlerinin kullanılması hakkında ise hiçbir görüş ve beyanda bulunmamıştır. Sadrazam adına Adliye Nazırı durumu Hariciye Nezareti'ne aktarmıştır. Bu sırada Hariciye Nazırı ise Rifat Paşa'ydı.

⁵⁶⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Basra Valisi Celal Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgraf).

konulması nehirde gemiciliğin düzenlenmesi amacına yönelikse, bunun için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmak gerektiğini, dostane şekilde fikir alışverişi neticesinde gerekli tedbirlerin alınabileceğini bildirdi. Aksi takdirde İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı sularına müdahalesi haklı olamazdı. Bu görüşler ışığında mevcut duruma son verilmesi yollarının bulunması için İngiltere Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması gerektiği Londra Sefareti'ne tavsiye edildi. Hariciye Nezareti bu girişimini Dahiliye Nezareti'ne 18 Temmuz 1911 tarihinde bildirdi.⁵⁶⁶ Dahiliye Nezareti de Basra Vilayeti'ne çektiği 22 Temmuz 1911 tarihli telgrafta, “Şattülarap'a konulan şamandıralar hakkında Hariciye Nezareti'nce gerekli girişimlerde bulunulmuştur” ifadesini kullanmıştır.⁵⁶⁷

1911 Ağustos sonunda Basra Bahriye Kumandanlığı'ndan bildirildiğine göre Osmanlı şamandıraları ve fener dubası gemilerin Fav Boğazı'ndan giriş ve çıkışını mükemmel şekilde sağlamaktaydı ve durum bütün denizcilere ilan edilmişti. Ancak buna rağmen İngiltere Hükümeti tarafından Fav Boğaz'ı girişine bir takım “adi şamandıralarla” bir ışıklı şamandıra konulmuştu.⁵⁶⁸

Bağdat'a gönderilmek üzere Basra'ya gelen 3800 ton ticari eşyanın nakline mahsus olmak üzere Lynch Şirketi vapurlarına geçici olarak iki duba bağlanmasına izin verildiğine yukarıda değinilmişti. 28 Eylül 1911 tarihinden 27 Ocak 1912 tarihine kadar Lynch Şirketi tarafından 3780 ton yük taşınmış olduğu halde, anılan dubaların bağlanmasına devam edilmekteydi. Bu nedenle Bağdat Defterdarlığı tarafından Vilayete başvurulmuş ve sürdürülmesi hükümetin menfaatlerine aykırı olan bu izne son verilmesi gerektiği de Maliye Nezareti tarafından bildirilmişti. Devreye Sadrazam Mehmed Said Paşa da girmiş ve Dahiliye Nezareti'ne durumu bildirerek söz konusu 3800 ton mal nakledilmiş olduğundan, dubaların bağlanmasına

⁵⁶⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:2** (Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne yolladığı 5 Temmuz 1327 [18 Temmuz 1911] tarihli yazı).

⁵⁶⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:2** (Dahiliye Nezareti'nin Basra Vilayeti'ne gönderdiği 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli telgraf).

⁵⁶⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Ağustos 1327 [31 Ağustos 1911] tarihli yazı). Bahriye Nazırı adına Müsteşar, Hariciye Nezareti'nden İngiliz şamandıralarının kaldırılması için İngiliz Sefareti nezdinde gerekli girişimlerde bulunmasını istemiştir. Ancak Bahriye Nezareti'nin şamandıraların kaldırılması yönündeki tezkeresi İngiltere ile Basra Körfezi'ne ilişkin görüşmeler sonuçlanıncaya kadar elde tutulmuş, yani sürüncemede bırakılmıştır, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Fav'da İngilizlerin Harekatı başlıklı ve 13 Şubat 1327 (26 Şubat 1912) tarihli yazı).

son verilmesi için Bağdat Vilayeti'ne tebligatta bulunulmasını istemiştir.⁵⁶⁹ Dahiliye Nezareti Sadrazamın bu talebini 7 Mart 1912 tarihinde Basra Vilayeti'ne iletmiştir.⁵⁷⁰

Bağdat Valisi Cemal Bey 6 Ocak 1912 tarihinde Bağdat Liman Başkanlığı'na gönderdiği yazıda ve 7 Ocak 1912 tarihinde kendi vilayetine bağlı tüm yerlerle Basra Vilayeti'ne çektiği telgraflarda, bundan böyle Lynch Şirketi'nin üç vapuru hariç Fırat ve Dicle nehirlerine her çeşit yabancı deniz taşıtının geçmesine kesinlikle izin verilmemesini duyurmuştu. Bu tarihten önce girmiş ve halen nehirlerde bulunan yabancı gemiler içinse işlerini tamamlayarak dönmeleri için üç ay süre tanınacaktı. Nehirlere bu tarihten sonra giren veya verilen süre içinde çıkmayan yabancı gemilere el konulacaktı. Buna karşın Maliye Nezareti'nden Vali Cemal Bey'e gelen 24 Ocak 1912 tarihli telgrafta, 28 Aralık 1911 tarihli telgraflarla bildirilen şartlar çerçevesinde bir vapurun Lynch Şirketi'nden kiralanmasının uygun olduğu yazılıydı.⁵⁷¹

Bağdat Valisi Cemal Bey bu duyuruyu Bab-ı Ali'nin kararı ve isteği üzerine gerçekleştirmişti. Ancak konuyla ilgili Bahriye Nezareti'nin de aynı anda harekete geçtiği ve vilayetlerden bağımsız olarak Basra Komodorluğu'na emirler verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, İdare-i Nehriyye tarafından Lynch Şirketi'nden bir römorkörün kiralanmasına ve buna duba bağlanarak Bağdat'a ticari eşya taşınmasına karar verilmişti. Ancak Basra Komodorluğu iç nehirlerde yabancı kimlikli taşıtların sefer yapmasının yasalara aykırı olmasının yanında ayrıca büyük sakıncalar yaratacağını belirterek, aldığı talimat uyarınca buna engel olmak için girişimde bulunmuştu. Yine Sir John Jackson şirketi Hindiyeye barajı malzemesini nakletmek için hükümet adına bir römorkör ile iki duba kiralamıştı. Vilayetten engel olunmaması bildirildiği halde Basra Liman Reisi "talimata aykırı olarak geçmelerine izin verilip verilmemesini" İstanbul'a sormuştu. Konunun intikal ettirildiği Nafia Nezareti de nehirlerde her çeşit aracın seyrüsefer ve nakliyat hakkına Osmanlı tebaasının sahip olduğunu vurgulayarak, izin verilmemesi yönünde görüş

⁵⁶⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Sadrazam Said Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Şubat 1327 [3 Mart 1912] tarihli yazı).

⁵⁷⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 23 Şubat 1327 [7 Mart 1912] tarihli telgraf).

⁵⁷¹ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Bağdat Vilayeti'nden bağlı yerlere çekilen 25 Kanun-ı Evvel 1327 [7 Ocak 1912] tarihli telgraf sureti, Basra Vilayeti'ne çekilen 25 Kanun-ı Evvel 1327 [7 Ocak 1912] tarihli telgraf sureti ve Bağdat Liman Riyaseti'ne yazılan 24 Kanun-ı Evvel 1327 [6 Ocak 1912] tarihli tezkere sureti ile Maliye Nezareti'nden gelen 1 Kanun-ı Sani 1327 [24 Ocak 1912] tarihli telgrafın sureti). Bu belgeler iki varaka halinde aşağıda değinilen Bağdat Valisi Cemal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 24 Mayıs 1328 [6 Haziran 1912] tarihli yazıya eklidir.

belirtmiştir.⁵⁷² Bunun üzerine Dahiliye Nezareti’de Bağdat Vilayeti’ne durumu bildirmiş ve görüşünü istemiştir. Ayrıca Lynch Şirketi’nden kiralanan vapurun hangisi olduğunu (işletmekte olduğu üç vapurdan birisi mi yoksa geçenlerde parçalar halinde Basra’ya getirip birleştirdiği ve tamir edilen vapurun yerine geçici olarak kullandığı yedek vapur mu?) sormuş ve bu kiralama işleminin şirket tarafından bir hak talebine yol açıp açmayacağı hususunda görüş bildirilmesini talep etmiştir.⁵⁷³

Bağdat Valisi Cemal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne cevaben gönderdiği 25 Nisan 1912 tarihli gizli ve özel telgraf içeriği açısından gerçekten dikkat çekicidir:

“Lynch Şirketi’nden kiralanan vapur hakkındaki işlem Maliye Nezareti’nce tafsilatlı olarak malumdur. Nafia’ya ilgisi olmayan bu mesele hakkında Maliye Nezareti’nden işlemin sorulması rica olunur. Bahriye Nezareti eğer Lynch vapuru ve diğer deniz taşıtları hakkında Bağdat ve Basra vilayetleri dururken Basra Komodorluğu’na emir vermeğe kalkarsa, buna hükümet muamelesi demekten ziyade eski devrin geri getirilmesi anlamını vermek gerekir. Durum böyleyken Bahriye Nezareti’nin Komodorluğa verdiği emrin hiçbir önemi olmamış ve kiralanan vapur yalnız bir defa Bağdat’a kadar seyahatini yapabilmıştır. Daha sonra fiyat meselesinde uyuşamadığım için kiralama işleminden vazgeçtim. Bunu da Maliye Nezareti’ne yazdım. Şimdi yalnız Hindiye barajı inşaatı geçici müteahhidi olan Jackson şirketi tarafından Lynch’den kiralanan Bülbül isminde bir vapur Fırat nehrinde ve Basra ile Hindiye arasında işlemektedir. Bu işlem Nazım Paşa’nın Jackson’la yapmış olduğu sözleşme gereği olduğundan kabul edilmesi zorunludur. Bir aralık Bahriye Komodorluğu bu işe de müdahale etmek istediye de mani oldum. Şurasını gayet açık bir dille arz etmek isterim ki, vilayetçe giriştiğim her önemli meseleyi ait olduğu nezaretlerle haberleşip kararlaştırarak uygulamaya koymaya başladığım sırada, diğer bir nezaretin sekizinci derecedeki bir memuru bu işe bir müdahale vaziyeti alır ve mensup olduğu nezaretten ‘vilayetin emrini dinlemeyiniz’ tarzında bir emir alırsa, buna hükümet muamelesi demek mümkün olamayacaktır. Hele bendenizin bu gibi davranışlara hiç tahammül edemeyerek emri alan ast görevliyi cezalandırmaktan çekinmeyeceğimin unutulmamasının gerekenlere beyan edilmesini arz ederim.”⁵⁷⁴

Vali Cemal Bey 6 Haziran 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazıda da aynı sert üslubunu ve uyarılarını tekrarlamıştır:

⁵⁷² **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 29 Mart 1328 [11 Nisan 1912] tarihli yazı).

⁵⁷³ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne gönderilen 10 Nisan 1328 [23 Nisan 1912] tarihli yazı ve Dahiliye Nezareti’nin Bağdat Vilayeti’ne çektiği 11 Nisan 1328 [24 Nisan 1912] tarihli telgraflar).

⁵⁷⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6** (Bağdat Valisi Cemal Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne çekilen 12 Nisan 1328 [25 Nisan 1912] gizli ve özel telgraf).

“...devletin her vilayette genel iş ve işlemlerinden sorumlu olmak üzere bir valisi vardır. O vilayet içinde meydana gelen her durum ve hareket için ilk önce kendisinden konu hakkında açıklama istenmek ve alınacak cevap ikna edici görülmezse, o zaman yüksek veya ait olduğu makamlara başvurup şikayette bulunmak geçerli usul ve kurallardan ve bölge kuvvetleri gereklerindedir.

Bir vilayet valisinin ilgili nezaretle haberleşerek kararlaştırmış olduğu ve ona göre gereğini yapmaya kalktığı bir meseleye diğer bir nezaretin yedinci sekizinci derecedeki memuru tarafından müdahaleye kalkışılır ve mensup olduğu nezarettin ‘Vilayetin emrini dinlemeyiniz’ tarzında emirler verilirse, buna hükümet muamelesi demenin mümkün olamayacağı aşikardır.

Hal böyleyken gerek Basra Liman Dairesi’nin ve gerek Komodorluğu’nun vilayet icraatlarına karşı olan bu teşebbüsleri men edilmiş ve bundan sonra hükümet işlemlerine asla müdahale etmemeleri gereği kendilerine tebliğ ve ihtar olunmuştur. Bundan böyle bu gibi yolsuz bildirimler ve emirler üzerine görev ve yetkileri dışında müdahalelere kalkışacak ast memurlar hakkında sıkı yasal takibat yapılmasından zerre kadar çekinmeyeceğimi arz ettim. Gerek Abdülali’nin motorları ve gerek Fırat ve Dicle nehirlerinde sadece liman dairelerinin dalgınlık ve hataları sonucu işlemekte olduğunu geçenlerde haber aldığım İran bayrağını taşıyan birçok yelkenli gemiler hakkında Belediye Başkanlığı’na, vilayete bağlı birimlere, Basra Vilayeti’ne yazdığım tebligat ile İdare-i Nehriyye adına Lynch Şirketi’nden kiralanın Bülbül vapuru ve Hindiye Barajı malzemesini nakletmek üzere Jackson şirketi tarafından hükümet adına kiralanın römorkör ve dubalar hakkında Maliye Nezareti’nden onay cevaplı telgrafların suretlerini bilginize ekte takdim ediyorum. Bahriye Nezareti Komodor ve Liman Reisi’nden aldığı bilgi üzerine bir kere bendenizden konuyu araştırma tenezzülünde bulunacak olsaydı böyle, bir nezaretin emir ve onayıyla iş gören valisinin diğer bir nezaretin azarlama ve paylamasına uğratılması gibi garip muamelelere meydan vermemiş olurdu...”⁵⁷⁵

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Londra görüşmeleri 1912 Martı’nda başlamıştı. Görüşmelerde Şattülarap’taki bu meseleler de gündeme geldi ve tartışıldı. Şattülarap’ta denizcilik işlerinin ıslahı görevini üstüne alacak bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Bu komisyon Osmanlı Hükümeti hizmetinde bir İngiliz teknik memurun da içinde olduğu bir Osmanlı heyeti olacaktı. Şamandıra koyulması ve kılavuzluk işlerinin de bu komisyona verilmesine karar verildi.⁵⁷⁶ Ancak Mayıs

⁵⁷⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Bağdat Valisi Cemal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 24 Mayıs 1328 [6 Haziran 1912] tarihi yazı).

⁵⁷⁶ Londra’daki görüşmelere ayrı bir başlık altında (Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi’ne İlişkin İngiltere’ye Verilen Cevap ve Londra’da Yapılan Görüşmeler) ve detaylı olarak ileride değinilecektir.

ayına gelindiğinde henüz tam olarak kesinleşmiş veya sonuçlanmış bir durum yoktu. Bu sırada Hariciye Nezareti, Şattularap'ta İngilizlere ait olan şamandıraların kaldırılması hakkında Basra Valisi'nin bazı istekleri olduğu duyumunu aldı. Bunun üzerine Hariciye Nezareti Basra Valisi'ne meselenin devletçe görüşülmekte olduğunu belirttiğinden sonra, netice alınincaya kadar mevcut durumun korunmasına memleket çıkarları adına gayret gösterilmesini rica etti.⁵⁷⁷

Basra Valisi Hasan Rıza Bey'den Hariciye Nezareti'ne gelen cevapta, İngilizler tarafından konulmuş şamandıranın deniz trafiğini karmakarışık edeceğinin İngiliz Konsolosa özel bir yazıyla iletiildiği bildirilmiştir. Bu görüş kaptanlar tarafından da doğru bulunmuş olmalıydı ki, İngiliz Konsolos şamandıranın enlem ve boylamını talep etmişti. Vali konsolosa cevap olarak yazdığı tezkerede, eğer bu şamandıranın yeri değiştirilecekse Osmanlı sularında yerleştirilmesine izin vermeyeceğini de belirtmişti. Basra Valisi bununla beraber zamanın nezaketini takdir ettiğinden, İngilizler tarafından konulmuş bir şamandıranın kaldırılmasına kesinlikle teşebbüs etmeyeceğini bildirdi.⁵⁷⁸ Dahiliye Nezareti Basra Vilayeti'ne durumu aktaran bir tebligat göndermekle beraber Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, İngilizlere müsamahakar davranılması halinde kendilerine cesaret verileceğini vurgulamıştır. Ayrıca İngilizlerin sürekli devam eden tecavüzlerine son vermek için tedbirlere girişilmesi gerektiğini önemle ifade etmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁷⁹

Bu olaydan kısa bir süre sonra Londra Sefiri Tevfik Paşa Hariciye Nazırı Asım Bey'e 13 Mayıs 1912 tarihli bir telgraf gönderdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın söylediğine göre, Basra Valisi Şattularap girişinde drenaj işleri yaptırmak için bir İngiliz şirketiyle görüşmelere girişmişti. İngiliz Dışişleri, bu gibi girişimlerin Bağdat meselesine dair devam eden görüşmelere kötü etki yapacağını öne sürerek, işin geçici olarak ertelenmesini Tevfik Paşa'dan gizli olarak rica etti. Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nazırı, Dahiliye Nezareti'ne gizli olarak

Ön görüşmeler sona erdikten sonra İngiltere'nin kesin kararı ve resmi cevabı beklenmeye başlanmıştı. Ayrıca Londra Sefareti aracılığıyla İngiliz Hükümeti ile görüşmeler sürdürülmekteydi.

⁵⁷⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912] tarihli gizli telgraf).

⁵⁷⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Basra Valisi'nden Hariciye Nezareti'ne çekilen 21 Nisan 1328 [4 Mayıs 1912] tarihli telgraf).

⁵⁷⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Haziran 1328 [14 Haziran 1912] tarihli yazı).

gönderdiği bir yazıyla konuyu aktardı ve Tevfik Paşa'nın da onayladığı bu isteğin kabul edilmesi gerektiği görüşünde olduğunu da vurguladı. Alınacak kararın ve bu konudaki görüşlerin kendisine bildirilmesini istedi.⁵⁸⁰ Dahiliye Nezareti 19 Mayıs 1912 tarihinde Basra Vilayeti'ne bir telgraf çekerek durumu iletti ve bu konu hakkında bilgi verilerek ne gibi işlem yapıldığının acilen bildirilmesini istedi.⁵⁸¹

Basra Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne yanıt 20 Mayıs 1912 tarihli yazıyla geldi. Yazıda Şattularap girişinde kurutma işleri gerçekleştirilmesi için İngiliz şirketiyle kesinlikle bir görüşme yapılmadığı vurgulanmıştır. Sadece Basra'da yapılması mümkün olan bayındırlık işlerine dair bir program düzenlenmiş ve oradaki yerli ve yabancı sermayedarlara verilmişti. Bu programın bir maddesi Fav Boğazı'yla Şattularap'ın ve bunlardan ayrılan kanalların temizlenmesi ile ilgiliydi. Zaten temizleme işlerine talip çıkmamıştı ve Şattularap'ın girişinde kurutulacak Osmanlı arazisi de yoktu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın isteği ise Basra İngiliz Konsolosu'nun yanlış anlamaya yol açan bildiriminden kaynaklanmış olmalıydı.⁵⁸² Bununla birlikte nehirde drenaj işinin yapılmasına ancak bir Alman tarafından Almanya'dan getirilen tarakla 1913 Mart'ında başlanıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁸³

Basra Bahriye Kumandanlığı tarafından 1913 yılı Ocak ayı içinde Fav'da bulunan adi iki beyaz fenerin yerine deniz yüzeyinden 25 kadem yüksekliğinde⁵⁸⁴, 6 milden görülebilen mükemmel ve yeni kırmızı bir fener konuldu. Fener yakılarak

⁵⁸⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderilen 13 Mayıs 1912 tarihli telgraf ve Asım Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mayıs 1912 tarihli gizli yazı). Belgelerde Şattularap girişinde (ağzında) yapılacak iş için "drainage" (drenaj) ve "teybis" (kurutma) sözcükleri kullanılmaktadır.

⁵⁸¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:35** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912] tarihli telgraf).

⁵⁸² **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:35** (Basra Valisi Hasan Rıza imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gelen 7 Mayıs 1328 [20 Mayıs 1912] tarihli yazı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:19** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912] tarihli yazı). Vali Hasan Rıza'nın yazısı şöyledir: "*Şattularap medhalinde ameliyat-ı teybiye icrası zımında İngiliz şirketiyle katıyen bir müzakereye girişmedim. Yalnız Basra'da icrası kabil olan asar-ı umrana dair bir program tertib ederek buradaki yerli ve ecnebi sermayedarına verdim. Bu programın bir maddesi Fav Boğazı'yla Şattularap'ın ve bunlardan teşaub eden kanalların tathiridir. Zaten ameliyat-ı tathiriyeye hiçbir talib çıkmadığı gibi Şattularap'ın medhalinde teybis edilecek bir arazimiz olmadığından İngiltere Hariciye Nezareti'nin iltiması buradaki İngiliz Konsolosu'nun su-i tefehhümüne müstenid işarından münbais olduğu maruzdur.*" Hariciye Nezareti Basra Valisi'nin bu cevabını 24 Haziran 1912 tarihli yazıyla Tevfik Paşa'ya bildirmiştir.

⁵⁸³ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:35** (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 8 Mart 1913 tarihli telgraf). Hariciye Nezareti bu drenaj işinin kim tarafından ve ne şekilde yapıldığına dair acele açıklama istemiştir).

⁵⁸⁴ Yaklaşık sekiz buçuk metreye karşılık gelmektedir.

başarıyla denendi ve 10 gün içinde düzenli olarak yakılacağı Basra Vilayeti'ne bildirildi. Fener 5 Mayıs 1912 tarihinde İstanbul'dan bölgeye gönderilmişti.⁵⁸⁵

Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın 5 Nisan 1913 tarihinde Sadarete gönderdiği telgrafta bildirdiğine göre Basra Fenerler Mühendisi, bir ticaret gemisi kaptanından Fav'a iki adet gazlı aydınlatma şamandırasının ücretsiz olarak naklini rica etmişti. Bu şamandıralardan biri derhal aydınlatma için kullanılacak, diğerinden yedek olarak yararlanılacaktı. Bunun üzerine Sadrazam Mahmud Şevket Paşa aynı gün (5 Nisan 1913) Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği gizli ve acele bir yazıyla durumu aktardı ve şu istekte bulundu:

*“İngiltere Hükümeti mevcut görüşmelerin neticesi alınıncaya kadar statükonun korunmasını rica etmekte ve bu ricanın tarafımızdan yerine getirilmesi lüzumu ortadadır. Bundan dolayı Basra Valisi'ne statükonun mutlaka korunması ve şu sırada oralarda bu gibi uygulamalardan vazgeçilmesi hakkında süratli emirler verilmesi... Bahriye Nezareti'nce de oradaki memurlarına bu şekilde telgrafla gereken talimatların verilmesi bildirildi efendim.”*⁵⁸⁶

Dahiliye Nezareti, Sadrazamın bu isteğini aynı gün çekilen acele telgrafla Basra Vilayeti'ne bildirdi.⁵⁸⁷ Basra Vilayeti'nden cevap 13 Nisan 1913 tarihli telgrafla geldi. Buna göre bahsedilen iki adet şamandırının Fav Boğazı'nda bulunan ve şimdiki durumu Bahriye Nezareti'nce tamamen malum olan fener dubasını değiştirmek ve onun yerine konulmak üzere Fenerler İdaresi tarafından getirilmek istendiği ifade edilmekteydi. Durumun sorulması üzerine “fazla bir şey yapılmayacağı” oradaki fener memurlarının söylediklerine atfen Basra Bahriye Kumandanlığı aracılığıyla bildirilmişti. Bu bilginin ışığında Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey ne yapılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne sordu.⁵⁸⁸ Dahiliye Nezareti Basra Vilayeti'nin bu açıklamasını 14 Nisan'da Sadarete ilettili.⁵⁸⁹ Sadareten 19 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne yapılan açıklamadan, Bahriye Nezareti'nin girişimiyle

⁵⁸⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7 (Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 19 Kanun-ı Sani 1328 [1 Şubat 1913], 18 Şubat 1328 [3 Mart 1913] tarihli telgraflar ve Dahiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 27 Şubat 1328 [12 Mart 1913] tarihli yazı).

⁵⁸⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7 (Sadrazam Mahmud Şevket Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1329 [5 Nisan 1913] tarihli gizli ve acele yazı).

⁵⁸⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti Vekaleti'ne çekilen 23 Mart 1329 [5 Nisan 1913] tarihli acele telgraf).

⁵⁸⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7 (Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913] tarihli telgraf).

⁵⁸⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 1 Nisan 1329 [14 Nisan 1913] tarihli yazı).

söz konusu ışıklı şamandıranın konulması işleminden şimdilik vazgeçildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁰ Dahiliye Nezareti 20 Nisan 1913 tarihinde Basra Vilayeti'ne çektiği telgrafla fener dubasının yerleştirilmesinden vazgeçildiğini bildirdi.⁵⁹¹

1.5. BAĞDAT VİLAYETİ'NDE İNGİLİZ MEMURLARI MESELESİ

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 1912 yılı içinde önemli bir gündem maddesi olan bu olay Bağdat Valisi Cemal Bey'in anlatımıyla şöyle gelişmiştir: 30 Nisan 1912 sabahı İngiltere Başkonsolosu, baştercümanı aracılığıyla valiliğe başvurdu. Hindistan ve başka yerlerden Kerbela, Necef, Müseyyeb ve Samara'ya gelecek İngiliz vatandaşı olan ziyaretçilere kolaylık sağlamak amacıyla, buralarda yine İngiliz uyruğundan armalı birer kılavuz tayin etmiş olduğunu, bu kılavuzlara Samara'dan başka hiçbir yerde itiraz edilmediğini belirterek Samara'nın da buna izin vermesini talep etti.⁵⁹²

Vali Cemal Bey ne isimle olursa olsun bu gibi resmi sığata sahip memuriyet oluşturmanın antlaşmalara aykırı olduğunu, Bağdat Vilayeti dahilinde Bağdat Başkonsolosluğu ile Kerbela Konsolos Memurluğu'ndan başka hiçbir yerde ve hiçbir adla İngiliz resmi memuru tanıyamayacağını söyledi. Ayrıca bu gibi işlere girişmeden önce Başkonsolosun valiliğe başvurarak sorup öğrenmesinin kendileri içinde uygun olacağı düşüncesinde olduğunu cevaben bildirdi. Vali Cemal Bey'e göre, Başkonsolosun aldığı bu yanıt üzerine İngiliz Sefareti'ne başvuracağı ve önemsiz gösterdiği şimdilik sıradan birer kılavuz şeklindeki bu İngiliz memurlarının kabul edilmesini talep edeceği besbelliydi. Bunun kabul edilmesi vilayetin onurunu kırmak, yabancıların nüfuzunu artırmak ve onaylamak demekti. Bundan dolayı Vali Cemal Bey, İngilizlerin bu girişiminin hükümet tarafından desteklemesi halinde görevinde kalamayacağını da belirtmiştir.⁵⁹³

⁵⁹⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7** (Sadarettten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913] tarihli yazı).

⁵⁹¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:7** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli telgraf).

⁵⁹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Vilayeti'nin 17 Nisan 1328 [30 Nisan 1912] tarihli çok acil telgrafı).

⁵⁹³ **Aynı vesika.**

Bağdat Valisi'nin bu sert telgrafından sonra harekete geçen Hariciye Nezareti "İngiliz Sefareti'ne gereken tebligatı" yaptı. İngiliz Büyükelçi Lowther'ın 3 Mayıs 1912 tarihinde Bağdat Konsolosu'na verdiği "talimat" ve aldığı "cevap" Bağdat Vilayeti'ne iletildi. İngiliz Sefareti, gönderdiği yazıyla Bağdat Konsolosu'nun Hindistan hacılarının kolay seyahati için yaptığı bu uygulamayı düzeltmekteydi. İngiliz memurları için resmi bir nitelik ve konsolos imtiyazları istenilmediği, armaların da sadece hacılar tarafından zorluk çekilmeden tanınmaları amacıyla taşınmasına karar verildiği konsolosluga hatırlatılmaktaydı. Bundan dolayı Konsolosluktan Vali'ye bu şahısların "gerçek niteliği hakkında izahat vermesi" istenmekteydi. Lowther ayrıca bu şahısların (İngiliz memurların) hacılar için yerel memurlara resmen başvurmasını ve taşıdıkları armalarında yanlış anlamaya neden olmayacak şekilde olmasını Bağdat Konsoloslugu'ndan talep ediyordu.⁵⁹⁴

Lowther'ın bu sözde "uyarısına" Bağdat Konsolosu cevap olarak hacı rehberlerinin hükümet memuru olmadıklarını, Osmanlı memurları tarafından resmen tanınmalarının talep edilmediğini ve armaların MM. Cook şirketi rehberlerinde olduğu gibi, sadece rehberleri sahtekarlardan ayırmak için kullanıldığını ifade etmişti. Bütün bunları Bağdat Vilayeti'ne yazılı olarak da bildirdiğini belirtmişti. Armanın yıldız şeklinde ve madeni (metal) olduğunu, üzerinde sadece "İngiliz Hacılar Acentesi (British Pilgrim Agent)" ibaresinin bulunduğunu açıklamıştı. Konsolos bu memurların görevlendirilmesinden amacın, pasaportlara dair zorluklar çıkması halinde yerel lisanı bilmeyen hacılara yardım etmek için olduğunu vurgulamıştı. Bu nedenle Bab-ı Ali tarafından memurların atanmasında ve arma taşımalarında sakınca olmadığını Bağdat Valiliği'ne bildirilmesini istemişti. Bu memurların saygıdeğer İngiliz tebaasından olduğunu, şimdiye kadar kabul edilen gayri resmi hizmetlerinden her iki tarafça da istifade edildiğini sözlerine eklemişti.⁵⁹⁵

Görüldüğü gibi İngiliz Hükümeti yine usta manevralarla haklı bir konumda olduğunu göstermeye çalışmış, İngiliz memurların sadece İngiliz hacılara yardım etmek maksadıyla görevlendirildiği iddiasını Osmanlı Hükümeti'ne dayatmış ve

⁵⁹⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Hariciye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 7 Mayıs 1912 tarihli yazı). İngiliz Sefareti 3 Mayıs 1912 tarihli bu yazışmaların Fransızca birer suretini Osmanlı Hükümeti'ne vermiştir. Ancak bunların göstermelik olduğu ve sadece Osmanlı Hükümeti'ni tatmin etmek amacıyla düzenlendiği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca ortada daha çok Bağdat Valisi'nden kaynaklanan bir yanlış anlama varmış izlenimi yaratıldığı fark edilmektedir.

⁵⁹⁵ **Aynı vesika.**

Bağdat Valisi'nin karşı çıkışını da bu şekilde sindirme yoluna gitmiştir. Burada dikkat çekici bir nokta da İngilizlerin Bağdat Valisi'ni ortaya çıkan gerginliğin tek sorumlusu olarak Osmanlı Hükümeti'ne göstermeye çalışmasıdır. İngiliz Konsolos'un "Vali şu anda devrede olduğu için Vali Vekili'nin gerekli emirleri veremeyeceğini beyan ettiğini" söylemesi, Bab-ı Ali tarafından sakıncalı bir durum olmadığına dair tebliğin "Bağdat Vali Vekaleti'ne" yapılmasını telkin etmesi, İngiltere'nin Bağdat Vali Vekili ile arasının iyi olduğunu göstermekteydi. Başka bir deyişle İngiltere için çıkarları ve amaçları doğrultusunda ortadan kaldırılması gereken kişi bizzat Vali Cemal Bey'di. Bu nedenle Cemal Bey'e tek başına ve haksız konumda kaldığı gösterilerek görevinden ayrılmak zorunda olduğu hissettirilmekteydi.

Hariciye Nezareti İngiliz Sefareti'nin açıklamalarını Vali Cemal Bey'e ileterek yumuşak bir üslupla görüşünü sormuştur. Meselenin iyi şekilde halledilmesi için gösterilen eğilime de dikkat çekerek, imkanlar dahilinde bir çözümün bulunması hususunu kendisine bırakmış ve bu konuda çaba gösterilmesini dilemiştir.⁵⁹⁶

Bağdat Valisi Cemal Bey 10 Mayıs 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta meseleyle ilgili son gelişmeleri, kendi görüşlerini ve yaptığı girişimleri etraflıca aktararak cevap vermiştir.⁵⁹⁷ İngiliz Konsolos, Vali'ye cevap olarak gönderdiği yazıda sert ve otoriter bir tavır takınmıştı:

*"İngiltere Başkonsolosu olmakla Bağdat Vilayeti dahilinde ziyaret edilen her hangi bir yerde, İngiliz Hindistan ziyaretçilerine yardım etmek üzere resmi sifata sahip olmayan bir kimseyi atamaya, ziyaretçilerin tanıyabilmesi için böyle resmi niteliği olmayan uyruğumuzdan bir kişiye gereken özel şekilde elbise veya işaret vermeye yetkim vardır. Şurasını da beyan ederim ki Avrupa'da Cook Şirketi gibi yolcu rehberlik şirketlerinin çalışanları, yolcuların kendilerini tanıyabilmesi için her yerde aynı şekilde elbise giyerler".*⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ **Aynı vesika.** Bu nazik üslup Cemal Bey'in Hükümet katındaki etkisinin ve gücünün bir göstergesidir. Cemal Bey'e Lowther ve Bağdat Konsolosu'nun meseleye ilişkin yazışmaları da gönderilmiştir.

⁵⁹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Vali Cemal Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 27 Nisan 1328 [10 Mayıs 1912] tarihli telgraf). Bu önemli telgrafın bazı kısımlarında yazılar okunamayacak derecede silinmiştir. Cemal Bey'in meseleye yaklaşımında belirgin bir yumuşama meydana geldiği, oldukça tavizkar ve uzlaşmacı bir tutum sergilemeye çalıştığı gözlenmektedir.

⁵⁹⁸ **Aynı vesika.**

Vali Cemal Bey Avrupa'daki Cook Şirketi örneği ile ilgili iddiaya verdiği yanıtta, bu memurların gerçekte her yerde aynı şekilde elbise (üniforma) giydiklerini fakat bu özel elbiseyi giydikleri sürece Cook Şirketi'nin resmi ve sorumlu memurları olduklarını belirtmiştir. Oysa Bağdat Başkonsolosu'nun arma vererek çalıştıracağı kişiler her hangi bir suç işledikleri takdirde, Konsolosun bunların sorumluluğunu üstlenmesi gerekecekti. Bundan dolayı bu şahıslar Konsolosun resmi görevlileri sıfatına sahip olacaklardı. Sonuç olarak bu memurların resmîyeti görünüşte kabul edilsin veya edilmesin, gerçekte ve uygulamada Bağdat İngiliz Konsolosu'nun resmi memurları sıfatından başka bir niteliğe sahip olmaları düşünülemezdi.⁵⁹⁹

Cemal Bey'e göre rehber sıfatında bu insanların çalıştırılmasının muhtemel siyasi sakıncaları da vardı. Cemal Bey bunlardan “şimdilik aklına gelen bir örneği” vermiştir. Konsolosun kendisi tarafından bile onaylandığı üzere, bu İranlı kılavuzlardan bazıları Hintli ve İranlı ziyaretçileri aldatarak paralarını almak için çeşitli hilelere başvurdukları ya da bozgunculuk yaptıkları takdirde yargılanacaklar ve mahkum edileceklerdi. Konsolosluğun resmi memurları oldukları o zaman ortaya çıkacaktı ve bu durum iki devlet arasında birçok yanlış anlamaya ve görüş ayrılığına yol açacaktı. Nitekim Konsolos istihdam ettiği bu kişileri kurtarmak için diplomatik araçlara başvuracaktı. Başvurusuna karşın kişi ya da kişilerin mahkum edilmesi ise Konsolosta üzüntü yaratacaktı. Böyle bir olay İngiliz kamuoyunda tepkiye neden olacak ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açacaktı.⁶⁰⁰

Cemal Bey, Bağdat vilayetindeki söz konusu şehirlerde İngiltere Başkonsolosluğu'nun yardım amaçlı olarak İngiliz uyruklu ve resmi sıfatı olmayan şahısları çalıştırmak için yetki istemesinin haklı olduğunu ve yadsınamayacağını Hariciye Nezareti'ne bildirmiş, ancak söz konusu kişilerin konsolosluğa mensubiyetlerini gösterecek arma veya üniforma taşımalarına kesinlikle karşı çıkmıştır. Cemal Bey kabul edebileceği yegane çözüm yolunu da açıklamıştır.⁶⁰¹ Buna göre doğrudan doğruya İngiliz Konsolos tarafından seçilecek kılavuzlar güya

⁵⁹⁹ **Aynı vesika.** Vali Cemal Bey telgrafta Bağdat İngiliz Konsolosu'nun kötü niyetli birisi olduğunu Hariciye Nezareti'ne söylemiştir.

⁶⁰⁰ **Aynı vesika.** Cemal Bey'e göre “Konsolosluğun arma vererek çalıştıracağı rehberlerin Osmanlı Devleti tarafından onaylanmış bir İngiliz polisinden başka hiçbir mahiyeti olamaz”dı.

⁶⁰¹ **Aynı vesika.** “Birçok vurguncu ve insafsız kişinin acımasız davranışlarından İngiliz ziyaretçilerini korumak için insaniyetli ve vatandaşsever bir amaçla girişilmiş olduğuna vicdanen şüphem olmayan bu teşebbüslerinin tamamen semeresiz kalmasını katiiyen arzu etmediğimden bu konuda aşağıdaki çözümü teklif etmekten şeref duyarım”. Cemal Bey diğer açıklamalarla beraber bu önerisini 9 Mayıs'ta Bağdat İngiliz Konsolosu'na gönderdiğini de ifade etmiştir.

bu işi kendileri yapmak arzusundaymış gibi Hintli ziyaretçilere rehberlik edeceklerine ve ziyaretçiler tarafından tanınmak içinde üniforma giyeceklerine dair vilayet makamına bir dilekçe sunacaklardı. Taşıyacakları arma üzerinde konsolosluğa mensup olduklarını ima edecek bir şekil bulunmaması şartıyla, valilik tarafından kendilerine hemen izin verilecekti. İranlı ziyaretçilere rehberlik eden kişiler eskiden beri vilayet tarafından şahsi ve nakdi kefaletle bağlanmıştı. İngiliz rehberleri hakkında valilik şahsi ve nakdi kefalet talebinden vazgeçmeyi, kendilerinin namuslu ve güvenilir İngiliz vatandaşı olduklarına dair Konsolos tarafından yazılacak resmi bir nota ile yetinmeyi de kabul etmekteydi. Vali Cemal Bey bu çözüm şeklinin İngiltere tarafından kabul edilmesi halinde şimdi ve gelecekte hiçbir yanlış anlamaya yer kalmayacağı gibi, İngiliz ziyaretçilerin de layık oldukları kolaylıklardan yararlanacaklarını vurgulamıştır. Ayrıca Osmanlı polisinin her hususta kendisine başvuracak ziyaretçilere daima yardım edeceğini, bu konunun Hindistan Hükümeti aracılığıyla bütün Hintli ziyaretçilere ilan edilmesini umduğunu belirtmiştir.⁶⁰²

Vali Cemal Bey'in bu uzlaşmacı önerisine rağmen 14 Mayıs 1912 tarihinde Gerard Lowther tarafından sefaret tercümanı aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne bir nota verildi. Nota aynı gün Bağdat Valiliği'ne bildirildi. Ertesi gün Dahiliye Nazırı Vekili Talat Bey'e de sunuldu.⁶⁰³ İngiliz notasında Samara ve Müseyyeb⁶⁰⁴ memurlarının konsolosluğa haber vermeden İngiliz kılavuzlardan dördünü kovdukları ve sürgün ettikleri belirtilmekte, kılavuzların hemen iadesi ile beraber bu haksız muameleden ötürü Başkonsolosa uygun bir özür verilmesi talep edilmekteydi. Hariciye Nezareti bu sefer Bağdat Valiliği'ne gönderdiği yazısında daha sert bir üslupla uyarılarda bulundu. İngiliz Sefareti ve Konsolosluğu'nun rehberlere bir resmi sıfat verilmesinin gerekmediğini yazılı ve net bir şekilde beyan etmesine, bir anlaşma zemini bulma imkanı olmasına rağmen, işin bu raddeye düşürülmüş olmasının

⁶⁰² **Aynı vesika.** Vali Cemal Bey'in bu önerisi valilikten alınacak göstermelik bir izin ve bazı küçük farklılıklar dışında İngiliz Konsolosu'nun teklifini kabul etmek anlamına gelmekteydi. Cemal Bey baştaki sert ve kararlı tutumundan 9 gün gibi kısa bir süre içinde büyük ölçüde vazgeçmiş görünmekteydi. Bunun sebebi aşağıda ayrı bir kısımda (Trablusgarp Savaşı ve İngiltere'nin Tutumu) değinileceği üzere Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı kriz ortamı ve savaşın sona erdirilmesi için İngiltere'den beklenen destek ve arabuluculuk girişimiydi. Balkanlar'da da durum hiç iyi değildi ve savaş ihtimali gittikçe artmaktaydı. Böyle ağır buhranlı bir ortamda Bab-ı Ali'nin bu meselede İngiliz Hükümeti'ni kızdırmak istememesi doğal olarak karşılanabilir.

⁶⁰³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (14 Mayıs 1912 tarihli nota ve aynı tarihli Bağdat Vilayeti'ne gönderilen telgraf).

⁶⁰⁴ Bu yerin İngilizce ismi Musaib olarak geçmektedir.

üzüntü yarattığı ve menfaatlerimize aykırı olduğu vurgulandı. Ayrıca yabancıları kovma ve sürgüne gönderme şeklinde bir davranışın Bab-ı Ali'ye danışılmadan uygulanmasının uygun olmadığı da ifade edildi. Sürgün edilen dört kişinin geri gönderilmeleri ve meselenin iyi şekilde halledilmesi istendi.⁶⁰⁵

Basra'da bulunan Bağdat Valisi Cemal Bey'in ilk cevabı hemen ertesi gün (15 Mayıs 1912) telgrafla geldi:

*“Hindistan hacıları kılavuzlarından dördünün küçük düşürülerek kovulmaları ve sürgün edilmeleri hakkında benim şimdiye kadar hiçbir bilgim yoktur. İlk defa olarak sizden işitiyorum zaten. Bu rehberlerin arma meselesinin halline kadar yerlerine gönderilmeyeceğini Konsolos bir tezkire ile bana yazdığı halde, bunların nasıl olup da hükümet memurları tarafından kovulduklarına aklım ermiyor. Sonraki bildirime kadar kendilerine ilişilmemesi için merkez vilayete şimdi emir verdim ve ben de yarın Bağdat'a dönüyorum. Fakat bu meselenin İngiliz Konsolosu tarafından özellikle icat edildiğinden ve rehberlerin istihdamına bir vesile bulmak amacına yönelik olduğundan zerre kadar şüphem yoktur. Ben Hariciye Nazırı'na bu iş hakkındaki görüşümü yazdım. Onun haricinde bir muameleye hiçbir şekilde iştirak edemeyeceğime emin olabilirsiniz. Bundan dolayı Hariciye Nazırı fikrimi sefarete kabul ettirdi mi ettirmedi mi yarın akşama kadar haber verilmesini rica ederim”.*⁶⁰⁶

Valilikten gelen 16 Mayıs tarihli ikinci açıklamada Cemal Bey olayın içyüzünü açıklamıştır. Merkeze bağlı birimlere bu gibi kişilerin arma taşımalarına izin verilmemesine ilişkin daha önce bir tebligat yapılmıştı. Bunun üzerine kaymakamlardan birisinin bir rehberle sözlü olarak ihtarda bulunması İngiliz Konsolos tarafından “kovma ve sürgüne gönderilme” ifadeleriyle çarpıtılmıştı. Vali Cemal Bey, durum böyleyken meselenin halledilmesine kadar rehberlere ilişilmemesi hakkında yeniden gerekli talimatı verdiğini, kesin çözüm olana kadar da Konsolosun faaliyetlerine müdahale etmeyeceklerini bildirmiştir.⁶⁰⁷

20 Mayıs'ta Kerbela Mutasarrıflığı ile Samara Kaymakamlığı'ndan meseleyle ilgili Bağdat Valiliği'ne gelen cevaba göre, sadece Necef'te bu rehberler vazifeden

⁶⁰⁵ Aynı vesika.

⁶⁰⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Bağdat Valisi Cemal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Mayıs 1328 [15 Mayıs 1912] tarihli telgraf).

⁶⁰⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Mayıs 1328 [16 Mayıs 1912] tarihli çok acele telgraf).

men edilmiş ve taşıdıkları arma da sökülmüştü.⁶⁰⁸ Bu olay İngiliz Sefareti'nin meselenin iyi şekilde çözümleneceğine ilişkin vaadi vilayet tarafından öğrenilmeden önce, 30 Nisan 1912 tarihinde verilmiş bir emirden kaynaklanmıştı. Vali, armaların İngiliz Başkonsolosluğu'na iade edilmesi için hemen vilayet makamına yazdığını, kendisinin de üç güne kadar merkeze döneceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Cemal Bey, sorunun Hariciye Nezareti tarafından vilayetin çok açık ve aşikar olan görüşüne uygun bir biçimde çözümleneceğini umduğunu, kararın kendisine bildirilmesini beklediğini ve başka bir girişimde bulunmayacağını vurguladı. Ancak Samara Kaymakamı'nın telgrafında bildirdiğine göre, İngiliz rehber kendisine sıfat ve görevi hakkında sorulan soruya cevap olarak "Konsolos Vekili" olduğunu söylemişti. Vali bu sözün cidden dikkat çekici olduğunu ve valiliğin daha önce düşündüğü siyasi sakıncaları ispat ettiğini belirtmiştir.⁶⁰⁹

Bundan sonra üç gün içinde mesele daha ciddi bir boyut kazanarak Bağdat Valisi Cemal Bey'in de tutumunun yeniden sertleşmesine ve gerginliğin artmasına neden oldu. Vali'nin Hariciye Nezareti'ne 23 Mayıs'ta bildirdiğine göre, Osmanlı Hükümeti'nin iznine gerek görmeden kendi başına ve "ziyaretçi kılavuzu" adı altında çalıştırdığı memurların yeni bir engelleme ile karşılaşmamasından cesaret alan Bağdat İngiltere Başkonsolosu, bu sefer de Kazimiye'den İmam Musa El Kazım Hazretleri'nin mezarı bitişiğinde, Necef'te bir mahkeme kurmuştu.⁶¹⁰ Mahkeme kapısının üzerinde "Mahkeme-i İhtimam-ı Zairin" (Ziyaretçilere İhtimam Mahkemesi) levhası asılıydı. Mahkeme başkanlığına konsolosluk üçüncü tercümanı Hüseyin bin Mirza Ali getirilmişti. Bundan başka İngiliz Konsolos, kasabayı oluşturan mahallelerden dördüne birer muhtar atamıştı ve bunların görevleri de güya ellerinde ikamet tezkeresi olmayan İngilizlere tezkere yani resmi izin kağıdı vermektir. Ayrıca Polis Müdürü'nün şimdi Vali'ye verdiği habere göre, Bağdat'ın

⁶⁰⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Mayıs 1328 [20 Mayıs 1912] tarihli telgraf ve Kerbela Mutasarrıflığı'ndan Bağdat Valiliği'ne gelen yazının sureti). Necef'te kaza polisi tarafından görevden men edilen ve armaları alınan iki İngiliz uyruklu rehberin adları Seyyid Abdülhüseyin ve Seyyid Hasan bin Seyyid Gani idi.

⁶⁰⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Mayıs 1328 tarihli telgraf ve Samara Kaymakamı'ndan Bağdat Valiliği'ne gönderilen telgrafın sureti). Kaymakam, kılavuzu arma taşımadığı halde çarşıda görüp tanımış ve görevini sormuştu. "Konsolos vekili" yanıtını alınca kendisinde valiliğin emri olup olmadığını sormuş ve "yoktur" cevabını alınca da memuriyetine dair emir getirmesi için Bağdat'a gitmesini ihtar etmişti.

⁶¹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Valisi'nin Hariciye Nezareti'ne çektiği 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912] tarihli çok acele telgraf). Yusuf Hikmet Bayur'da çok kısa bir şekilde bu olaya değinmiştir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.370-371.

Karşıyaka Mahallesi'nde de levhası olan bir mahkeme açılacaktı. Vali Cemal Bey'in bütün bu gelişmelere tepkisi sert oldu:

*“Osmanlı memleketinde, Osmanlı toprağında, Osmanlı memurunun gözü önünde mahallelere muhtarlar atayan ve mahkemeler kuran İngiltere Konsolosu'na karşı sessiz kalmak ve görmezden gelebilmek vicdan ve ulusal onur sahibi için imkan haricinde olduğundan, yarın (Cuma günü) akşama kadar bu konuda kesin bir emir verilmediği takdirde Cumartesi günü sabah saat 12'den itibaren Konsolosa 24 saat süre vereceğim. Eğer bu teşkilatı kendiliğinden feshetmediği takdirde Hükümet marifetiyle mahkemeyi kapatacağımı ve levhayı indirerek posta yoluyla yüce Nezaretinize takdim eyleyeceğimi arz ederim”.*⁶¹¹

Buna karşılık olarak Bağdat Valisi'ne bildirilen yanıtta, yapılan görüşme sonucunda İngiltere Sefiri'nin Konsolos'tan alacağı cevaba göre meselenin Pazartesi günü halledileceğini söylediği ifade edildi. Bundan dolayı *“mevcut durumumuza göre İngilizleri idare mecburiyetinde bulunduğumuzdan”* İstanbul'dan bildirilene kadar Bağdat Vilayeti tarafından bir girişimde bulunulmaması tavsiye edildi.⁶¹²

Vali aynı gün Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir başka telgrafta, Polis Müdüriyeti'nden aldığı bilgiye göre İngiltere Başkonsolosu'nun Bağdat'ta bile muhtarlar atamaya başladığını haber verdi. Kazimiye Kaymakamlığı'ndan alınan haberde ise Konsolosluğun yazılı emri ile Kazimiye'de muhtar olarak atanan kişiler İngiliz tebaasının evlerini tek tek dolaşarak *“isimler defteri”* düzenlemiş ve mahkeme başkanlığına sunmuşlardı. Vali daha önceki talebini mühlet vererek yeniledi.⁶¹³ Ancak bir kez daha *“bu sırada İngiltere ile olan ilişkilerimizi ihlal edebilecek bir şekilde girişimde bulunulmayıp, haber vermenin beklenmesi gerektiği”* cevap olarak Bab-ı Ali'den Bağdat Valiliği'ne bildirildi.⁶¹⁴

Vali Cemal Bey'in 26 Mayıs 1912 tarihli yanıtı bir kez daha kesin ve kararlı bir şekilde Dahiliye Nezareti'ni uyarmaktaydı:

⁶¹¹ Aynı vesika.

⁶¹² BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Dahiliye Nazırı Vekili Talat Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Mayıs 1328 [25 Mayıs 1912] tarihli acele yazı).

⁶¹³ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Vali Cemal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mayıs 1328 [23 Mayıs 1912] tarihli ikinci çok acele telgraf). Vali üç kişinin muhtar olarak atandığını belirtmekteydi.

⁶¹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Dahiliye Nazırı Vekili Talat Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Mayıs 1328 [25 Mayıs 1912] tarihli acele yazı).

*“İngilizler şu aralık devlete yardım etmekte olduklarından kendilerine bir dereceye kadar yüz vermek mecburiyetinde bulunduğumuzu bende takdir ederim. Fakat bizim bu mecburiyetimizi görüp de mahkeme kurmalarına ve rehber adıyla armalı polisler çalıştırmalarına, hükümet etmekte bulunduğum bir vilayet dahilinde göz yummak bence imkan haricindedir”.*⁶¹⁵

Vali mesele ile ilgili kesin kararını da bildirmiştir. Mahkeme levhası mutlaka kaldırılacaktı. Kılavuzlar ya daha önce açıkladığı gibi bizzat dilekçe ile başvurarak ve izin aldıktan sonra arma taşıyabilecekler, ya da Konsolos kendilerini istihdam edecekse arma taşımayacaklardı. Vali Cemal Bey’e göre elebaşılar konumundaki muhtarlar karşı hiçbir itiraz öne sürülemezdi. Görevinden ayrılmak zorunda kalsa da kararının arkasında duracağını, dikkat çekici sözlerle ifade etmiştir:

*“Eğer bu kararım devletin genel siyasetine muhalif ise, o genel siyaset dairesinde hareket edebilecek halefimin atanmasının devletçe bilinecek hususlardan olduğu arz edilir”.*⁶¹⁶

Mesele kötüye gider gibi görünmüştü de iki gün içinde Vali Cemal Bey İngiltere Konsolosu ile anlaşmaya varmıştır. 27 Mayıs 1912 tarihinde akşamüstü İngiltere Başkonsolosu’nu evine davet eden Vali “levha ve rehberler meselesini” arzu ettiği şekilde çözümlenmişti.⁶¹⁷ Buluşmada Vali Muavini Lütfi Bey ile Konsolos Vekili de hazır bulundu. Varılan anlaşmaya göre Kazimiye’deki levha bulunduğu yerden tamamen indirilecekti. Rehberlere daha önce Konsolos tarafından verilmiş olan arma büsbütün değiştirilecekti. Rehberler üzerlerinde Hint lisanıyla yazılmış “Hintli ziyaretçiler kılavuzu” ibaresi bulunan oval birer işaret taşıyacaklardı. Bu yeni arma Lütfi Bey ile Viskonsül arasında kararlaştırılmıştı. Daha önceki armaların yazısı İngilizce’ydi ve “İngiliz ziyaretçiler kılavuzu” ibaresi olan büyük bir güneş şeklindeydi. Armaların hiçbirinin resmi niteliği olmayacak ve bir anlaşmazlık durumunda Konsolosluk bu armaları taşıyanların kendi memuru olduğu iddiasında bulunmayacaktı. Başka bir deyişle, arma taşıyan ve ismi İngiliz Başkonsolosluğu’ndan Valiliğe verilecek listede kayıtlı olan kılavuzlar Hintli

⁶¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 13 Mayıs 1328 [26 Mayıs 1912] tarihli telgraf sureti).

⁶¹⁶ **Aynı vesika.**

⁶¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4** (Bağdat Valisi Cemal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 14 Mayıs 1328 [27 Mayıs 1912] tarihli telgraf). Vali meselenin halledildiğini Dahiliye Nezareti’ne şöyle bildirmiştir: *“Konsolos ile tamamen mutabık olarak meseleyi hallettiğimizi ve müsterih olabileceğinizi arz eylerim”*. Dahiliye Nezareti’de ertesi gün (15 Mayıs) acele olarak Hariciye Nezareti’ne anlaşmaya varıldığını bildirmiştir.

ziyaretçilere serbestçe rehberlik edebilirlerdi. Ancak bunlar konsolosluk memurları gibi hiçbir resmi sığata sahip olamazlardı ve bir ihtilaf durumunda tabiiyetlerine riayet edilmek şartıyla haklarında sıradan kişiler gibi işlem yapılacaktı. Bu sözlü anlaşmaya göre Başkonsolosluk bu kılavuzlar heyetinin oluşum şekline, esas meşguliyetine ve bir resmi niteliğe sahip olmadığına dair yazılı açıklama vereceği gibi, kılavuzların her birinin nerelerde hizmet edeceğini gösteren liste de gönderecekti.⁶¹⁸

İngiliz Başkonsolosu Kazimiye'deki levhayı iki gün içinde kaldırdı.⁶¹⁹ Mahkeme artık İngiliz Konsolosun tabiriyle "ziyaretçiler bürosu" oldu. Yeni armaların rehberlere yakında dağıtılacağını da Vali'ye bildirdi. Konsolos bu değişiklikleri "resmen gereklidir diye düşündüğünden değil Vali'ye olan dostluğundan" ötürü gerçekleştirdiğini belirtti. Ayrıca rehberler heyetini oluşturan üyelerin bir fihristini de gönderdi. Üyelerin tamamı kayıtlı İngiliz uyruğundandı. Fihrist rehberlerin her birinin tayin oldukları yerleri de göstermekteydi.⁶²⁰

1.6. SADAKA (VASİYET) AKÇESİ'NİN DAĞITIMI MESELESİ

Bağdat İngiltere Konsolosu Kerbela, Hindiye, Hille, Necef; Rusya Başkonsolosu da Horasan, Bedre, Mendeli, Kutulamare kazalarını dolaşarak Basra'ya kadar gitmek ve daha sonra dönmek üzere Bağdat'tan hareket etmişlerdi. İngiliz Konsolos ayrılışı esnasında yaptığı açıklamayla bu meselenin fitilini de yakmış oldu. Hindistan Caferi zenginlerinden bir kişi vefat ettiğinde, faizi her sene Kerbela ve Necef'teki Caferi mezhebinden Osmanlı, İranlı, Hintli fakirlere ve müçtehitlere dağıtılmak üzere Hindistan bankalarına büyük miktarda para bırakıyordu. Bu paranın senelik faizi sekiz bin liraya ulaşmıştı. İngiliz Konsolos şimdiye kadar yapılan dağıtımda müçtehitlerin suiistimal yaparak yardımın çoğunu kendilerine arpalık olarak aldıklarını ileri sürdü. Bundan dolayı Bağdat'a geldiği iki

⁶¹⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Bağdat Vilayeti'nin 14 ve 15 Mayıs 1328 [27 ve 28 Mayıs 1912] tarihli telgrafları).

⁶¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912] tarihli yazı).

⁶²⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:4 (Bağdat Vilayeti'nin 19 Mayıs 1328 [1 Haziran 1912] tarihli telgrafının sureti). Vali Konsolos'tan aldığı 17 Mayıs 1328 [30 Mayıs 1912] tarihli cevabı aynen nakletmektedir. Konsolos mektubuna şöyle son vermiştir: "Mektubumun sonunda bu meselenin hallinden dolayı her ikimizi de tebrik etmekle şeref duyar ve en derin saygılarımı sunarım efendim".

seneden beri İngiltere Hükümeti'yle bu dağıtımların sağlıklı bir şekilde yapılması için haberleştiğini ve sonunda Kerbela İngiltere Konsolosu'nun başkanlığında yerel Caferi ulemasından oluşan bir komisyonun oluşturularak paranın eşit olarak müçtehitler ve yoksullar arasında dağıtılmasına karar verildiğini ilan etti. Kerbela Mutasarrıflığı'nın 13 Mart 1912 tarihli telgrafla bildirdiğine göre, bu komisyon işe başlamıştı.⁶²¹

Bağdat Valisi Cemal Bey gelişmeleri kaygıyla yakından takip etmekte ve Bab-ı Ali'yi bilgilendirerek öneriler sunmaktaydı. Bağdat İngiliz Başkonsolosu'nun Kerbela ve Necef'e gitmesinin amacı buralardaki yoksul halka yardım akçesi dağıtımı için İngiltere'nin Kerbela Viskonsülü'nün başkanlığında Osmanlı ve İranlı ulema ile eşraftan oluşan bir komisyon oluşturmaktı. Yıllık sekiz bin lira kadar olan söz konusu paranın bu iki şehirdeki Osmanlılara dağıtılmasının neden olacağı sakıncalar ise yeteri kadar düşünülmüyordu. Konsolosun oluşturacağı komisyonda bir Osmanlı memurunun görevlendirilmesi bile bu sakıncaları gidermeye yeterli değildi. Önceden müçtehitler aracılığıyla dağıtılmakta olan yardım parası şimdi İngiltere Hükümeti tarafından vakıf şartı değiştirilerek konsolosun oluşturduğu bir komisyon eliyle dağıtmaya başlanmıştı. Vali'ye göre bu komisyonun Kerbela ve Necef'te mutasarrıf ve kaymakamın başkanlığı altında ve Osmanlı Hükümeti'nin seçeceği Osmanlı ve İranlı ulemadan oluşması gerekmektedir. Kerbela İngiliz Konsolosu ise ancak yardımın dağıtımında hazır bulunabilecekti. Bu kabul edilmediği takdirde, İngiliz Konsolosun oluşturduğu komisyona Osmanlı ulema ve eşrafından kişilerin üye olarak katılımına ve yardım akçesinin Osmanlı yoksulları ile ihtiyaç sahipleri tarafından kabul edilmesine Osmanlı Hükümeti tarafından sert ve kesin bir şekilde engel olunmalıydı.⁶²²

Vali Cemal Bey, Kerbela'daki komisyonun biri Osmanlı, yedisi İranlı ve kalanı İngiliz uyruklu olmak üzere on iki kişiden oluştuğunu ve kendi başına

⁶²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Mart 1328 [14 Mart 1912] tarihli telgrafın sureti). Bağdat Valisi Cemal Bey, Dahiliye Nezareti'ni bu konuda şöyle uyarmıştır: "*Osmanlı Devleti'nde Osmanlı ve İranlı ulema ve yoksullara para dağıtımı için İngilizlerin teşkil edecekleri komisyonlara karşı Osmanlı memurlarının tamamen kayıtsız durmasını, bu komisyonlarda cereyan edecek olaylardan habersiz kalmasını ve dolayısıyla komisyonlarda bir Osmanlı memuru bulundurulmamasını siyaset ve memleketin selameti için uygun görmemekteysem de gereğinin yapılması görüşünüze bağlıdır*".

⁶²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Bağdat Valisi Cemal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Mart 1328 [28 Mart 1912] tarihli telgrafın sureti). Cemal Bey yerel gazetelerin birinde bu yardım olayının sakıncalarını anlatan ve Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda bir tedbir almamasını eleştiren önemli gördüğü bir makaleyi de posta ile göndermiştir.

faaliyete başladığını haber aldıktan sonra tutumunu daha da sertleştirerek bir talimat kaleme aldı.⁶²³ Vali Cemal Bey'in Kerbela'daki yetkililere verdiği bu talimat şöyleydi:

“İngiliz Konsolosu'nun Kerbela'da teşkil ettiği komisyona devam eden Osmanlı tebaasından Hakimzade Seyyid Hüseyin Efendi'yi huzurunuzda davet ederek hükümetten izin almaksızın bir yabancı'nın başkanlığı altındaki bir komisyona katılmasından dolayı hükümetin kesin teessüfünü kendisine tebliğ ediniz. Bu komisyonda kalacak olursa kendisinin Kerbela'da ve hatta vilayet dahilinde tutulmayarak hakkında şiddetli tedbirlere başvurulacağını bildiriniz. Bu yolsuz (usulsüz, kurallara aykırı) hareketinin cezasından kurtulmak için yegane çare, Kerbela Konsolos memuruna bu komisyona devam etmesi hamiyet-i Osmaniyyesine (Osmanlı ulusal onuruna) ters düşeceğinden istifa ettiğini şifahen beyan etmesi ve Bağdat'taki gazetelerden bir veya ikisine kendi imzası altında her ne kadar böyle bir komisyona katılmışsa da sonradan vicdanen rahatsız olarak ayrıldığını bildirmesidir. Bunu da ilaveten kendisine söyleyiniz ve tekzipnameyi yazdırıp gazetelere verilmek üzere bana gönderiniz. Aynı muamele İranlı üyeler hakkında da uygulanacaktır. Ancak bu tebligat kendilerine konsolosluk vasıtasıyla uygulanacağından, siz bu konuda bir harekette bulunmazsınız ve yalnız konsolos tarafından çıkacak tebligat üzerine takip edecekleri hareket tarzını gözden kaçırmazsınız. Bundan başka İngilizlerin kapı kapı Osmanlı evlerini gezerek araştırmalara girişmeleri katiyen uygun olmayıp her durumda Osmanlı hükümet memurlarının aracılık etmeleri gerekeceğinden, böyle bir teklif olur ve kendileri de rıza gösterirlerse sert şekilde sorumlu tutulacaklarını bütün mahalle muhtarlarına tebliğ ediniz ve polis marifetiyle durumu gözlemleyiniz. Aynı zamanda Kerbela İngiliz Konsolosu ile en erken yapılacak görüşmenizde yardım parası dağıtımı için araştırma yapmaya gerek varsa hükümete başvurmalarını ve doğrudan doğruya araştırmalar gerçekleştirmenin uygun olmayacağını şifahen ve uygun şekilde anlatınız. Bunlar hakkında alacağınız malumatı peyderpey bildiriniz”.

Cemal Bey 31 Mart 1912 tarihinde İran Konsolosu'nu yanına çağırarak İranlı üyelerin aynen Osmanlı üyeye yapılan işlem gibi konsolosluk aracılığıyla istifa ettirilmelerini ve gazetelere beyanname vermelerini emretti. Konsolostan bu hususta sağlam söz aldı.⁶²⁴

⁶²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 19 Mart 1328 [1 Nisan 1912] tarihli telgrafın sureti). Cemal Bey bu talimatın uygulanmasına karşı İngiltere Konsolosu'nun bir şey söylemeğe hakkı olmayacağına inandığını belirtmiştir.

⁶²⁴ **Aynı vesika.**

Kerbela Mutasarrıflığı, Kerbela'dan Necef'e giden Bağdat İngiltere Başkonsolosu'nun orada da kendi başına Osmanlı, İranlı ve İngilizlerden oluşan karma bir komisyon oluşturduğunu, araştırmalar ve dağıtımlar yaptığını 4 Nisan 1912 tarihinde Bağdat Valiliği'ne bildirdi. Ayrıca Kerbela Konsolosu'nun mahallelere İngiliz uyruğundan muhtarlar seçip atama teşebbüsünde bulunduğu, bir takım görevlerle yükümlü maaşlı memurlar istihdam ettiği anlaşıldı. Bunun üzerine Vali Cemal Bey, mutasarrıflıktan Kerbela İngiliz Konsolos Vekili ile görüşme yapıldığında kendisine şu tebliğin yapılmasını talep etti:

“Dağıtılacak para yardımından dolayı Kerbela'da mevcut yoksulların sayısını ve isimlerini bilmek gerekirse, bunun yerel Osmanlı hükümeti aracılığıyla araştırılması gerekmektedir. Özellikle mahallelere İngiliz tebaasından muhtar atanması kesinlikle kabul edilemez ve Osmanlı tebaasıyla konsolosluğun doğrudan doğruya temasta bulunmasına izin verilemez.”

Vali ayrıca konsolosluğun dışarıdan muhtar veya herhangi bir resmi sıfatla adam istihdam etmesine polis yoluyla izin verilmemesi için sürekli çaba gösterilmesini, çalıştırılmakta olan kişilerin de ne gibi görevlerle ve ne şekilde istihdam edildiklerinin incelenerek bildirilmesini istedi. İngiliz Konsolos'un oluşturduğu komisyona katılan İranlı üyelerin, Bağdat İran Başkonsolosluğu'nun uyarıları üzerine komisyondan istifa ederek durumu gazete ile tekzip etmek için nasıl hareket ettiklerinin araştırılmasını da talep etti. Bundan başka bütün muhtarlara, Kerbela ulema, yoksul ve zenginlerine her kim İngiltere Konsolosluğu'ndan dağıtılacak para yardımını doğrudan doğruya kabul ederse vatan haini olarak kabul edileceğinin ve hükümet tarafından haklarında bu şekilde işlem yapılacağıın anlatılmasını istedi.⁶²⁵

Bundan başka Bağdat Valisi Cemal Bey, Necef Kaymakamlığı'nı uyararak Necef'te oluşturulan komisyona katılan Osmanlı üyelerinin tek tek çağırılıp kendilerine aynı tebligatın yapılmasını, gazetelerde yayınlanmak üzere verecekleri beyannamelerin gönderilmesini istedi. Ayrıca Necef mahalle muhtarlarına hükümetin emri ve izni olmadan doğrudan doğruya gerek konsolos ve gerekse bu komisyondan gelecek tebligat üzerine asla inceleme yapmamalarını, aksi takdirde haklarında sert şekilde kanuni soruşturma yapılacağını belirtti. Necef'te bulunan Osmanlı ulema,

⁶²⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Mart 1328 [7 Nisan 1912] tarihli telgrafın sureti, s.1-2).

müçtehit ve talebelerinden uygun olanların çağırılarak konsolos tarafından kendi başına dağıtılacak para yardımlarını kabul etmemelerinin kesin ve sert bir dille anlatılmasını da talep etti. Bununla birlikte Necef Kaymakamı'nın İngiltere Başkonsolosu ile kimseye danışmadan yazışmaya veya görüşmeye yetkili olmadığını da vurguladı.⁶²⁶

Bütün bu gelişmeler 15 Nisan 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne aktararak gereğinin hızla yapılması ve sonucunda acilen bildirilmesi istendi.⁶²⁷ Olay Bağdat basınına da yansıdı. Bağdat'ta yayınlanan El Riyaz gazetesinde çıkan "*Irak'ta İngilizler-Hindistan vesikalari*⁶²⁸ hayır için mi siyaset için mi" başlıklı bir makale oldukça dikkat çekmiştir.⁶²⁹

Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 23 Haziran 1912 tarihinde gelen cevapta, komisyona atanacak kişinin "memur" olması halinde işe bir resmiyet kazandırılacağı belirtildi. Ayrıca İngiliz Büyükelçiliği'nin, İngiliz Konsolos'un

⁶²⁶ Aynı vesika, s.2.

⁶²⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1328 [15 Nisan 1912] tarihli yazı).

⁶²⁸ Vesika yardımın halka eşit dağıtılması için hükümetçe verilen izin kağıdına denilmekteydi. Burada vesika olarak kastedilen yardımın dağıtımı için İngiliz Hükümeti tarafından insanlara verilen izin kağıdı olmalıdır.

⁶²⁹ Aynı vesika. Makale Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiş, burada tercümesi yapıldıktan sonra acele olarak Hariciye Nezareti'ne 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) tarihli yazıyla gönderilerek gereğinin hızla yapılması istenmiştir. Bağdat Valisi Cemal Bey'in de endişelerini yansıtan bu makalenin önemli kısımları şöyle özetlenebilir: "Avrupa devletleri, özellikle İngilizler İslam topraklarında sömürgeciler edinmek için birçok vasıtaya başvuruyordu. Bu emellere ulaşmak için en çok özen gösterdikleri şey hediye veya hayır işleri adı altında para dağıtarak kalpleri fethetmek ve sonuçta bu suretle nüfuzlarını sağlamlaştırmaktı. İngilizler Osmanlı Irakı'na ihtiraslı bakışlar atmaktan ve orada bir sömürge devleti kurmaktan vazgeçemedikleri gibi, bu arzularına ulaşmak için sonunda hayır işleri adı altında Hint vesikalarının dağıtımına girişmişlerdi. Iraklılar arasında İngilizler adalette, hayır işlerine ilgide yegane devlet olarak sunulmaya başlanmıştı. İngiliz konsoloslukları artık yoksul ve ihtiyaç sahiplerinin yegane sığınakları olarak tanınmaya başlanarak nüfuz ve müdahalelerini artırdıkça artırmışlardı. Önceleri İngiliz Konsoloslugu aracılığıyla Necef ve Kerbela'daki iki müçtehide verilen ve bu müçtehitler tarafından güya fakirlere bölüştürülen paranın halk üzerinde meydana getirdiği etkiyi anlayan ve takdir eden İngiltere, mukasımaların (parayı taksim edenlerin, paylaştıranların) sayısını artırmıştı. Her müçtehide aylık beş yüz rubiye verilmek üzere, iki olan sayılarını yirmiyeye çıkarmıştı. Sonunda İngiliz memurları ile Osmanlı, İranlı ve başka kimselerden bir heyet (komisyon) oluşturup güya nüfus sayımı yapar gibi mahalle mahalle gezerek, kadın erkek herkesin halini sorarak para yardımları yapmaya başlamışlardı. Destek oldukları halktan İngiliz Hükümeti'ne ve İngiltere devletine dualar etmeleri istenmekteydi. Kerbela'da Konsolosun başarıları arttıkça ihtirası da artmıştı. Çok defa siyasi durumdan habersiz olan İranlılar konsolosluk etrafında toplanıp yerel hükümetin (Osmanlı yerel hükümeti) mezaliminin üzerlerinden kaldırmasını ve kendilerine para yardımında bulunmasını istemişlerdi".

Makalede ayrıca yerel hükümet bu olaylar karşısında pasif kaldığı için uyarılmıştır: "Avrupa devletleri İslam memleketlerinde sömürgeciler elde etmeyi ancak böyle kalpleri ele geçirerek başardılar. Memleketlerde ihtilaller meydana getirmeyi ticareti genişletme ve nüfuzu sağlamlaştırma ile gerçekleştirdiler. İngilizler de Almanlar Bağdat Demiryolu imtiyazını aldıktan sonra bu hususa tamamen kendilerini adadılar".

Bağdat Valisi nezdinde iyi kabul görecek bir kişi seçimine özen göstermesini sağlayacağını, dolayısıyla memur olmayan birisinin atanması için Vali'nin yerel konsoloslarla görüşmeler yapması tavsiye edildi.⁶³⁰

Vali Cemal Bey'in bu yumuşak ve taviz veren anlayışa tepkisi sert oldu. Komisyonlar kurarak kendi başlarına dağıtıma başlayan Bağdat ve Kербela Konsolosları'nın da resmi sığfata sahip olduklarını vurgulayarak, onların müdahalelerinin kesinlikle ortadan kaldırılması ve paranın eskiden olduğu gibi müçtehitler aracılığıyla dağıtılması gerektiğini belirtti. Vali, İngilizler tarafından uygulanan çifte standardı da gözler önüne serdi:

*“Kendileri vakıf şartını ve teamülü bozarak konsolosları aracılığıyla resmi şekilde bir takım girişimlere kalkıştıkları halde, Osmanlı memurunun kendi tebaaları hakkında yapılan araştırmalara ve para dağıtımlarına kayıtsız kalmalarını teklif kadar akıl ve mantığa aykırı bir durum düşünülemez. Hal böyle iken Konsolos bu konuda henüz müracaat etmediğinden görüştüğümde sonucu ayrıca arz ederim”.*⁶³¹

Yerel ulema ve müçtehitler aracılığıyla dağıtılan sadaka akçesinin, vakıf şartına aykırı olarak bu sene Bağdat İngiltere Konsolosu tarafından dağıtılmaya kalkışılması 7 Haziran'da yeni bir gerginliğin daha doğmasına sebep olmuştu. Bağdat Valisi'ne göre bu olay İngiliz siyasetine hizmet edilmesi amacıyla gerçekleştirildi ve kendisi çeşitli tedbirler aldı.⁶³² Bu tedbirlerin etkili ve yararlı sonuçlarından biri de İran müctehidinden ve Necef'te oturan Şeyh Abdullah Mazendarani tarafından Bağdat İngiliz Başkonsolosu'na gönderilmiş yazıda görölmekteydi.⁶³³

Şeyh Abdullah, İngiltere'nin Bağdat Konsolosu'na Necef'te yardımların dağıtılması için kurulan komisyonu uygun bulmadığını ve imza vermeyeceğini bildirmişti. Buradan alacağı paraya muhtaç olmadığını, kendisine tahsis edilen aylığın artırılması, azaltılması veya tamamen kesilmesi durumunda bile bunu kabul etmeyeceğini ifade etmekteydi. Hatta bunun on mislini kendi kesesinden katıp

⁶³⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Haziran 1912 tarihli acele yazı). Hariciye Nezareti'nin meselenin daha fazla büyümeden kapanması için yumuşak ve tavizkar bir tavır takınmayı tercih ettiğı açıkça görölmektedir.

⁶³¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Bağdat Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Haziran 1328 [29 Haziran 1912] tarihli telgrafın sureti).

⁶³² BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:5 (Bağdat Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Temmuz 1912 tarihli yazı).

⁶³³ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:5. Vali tarafından bu yazının aslı ve tercümesi Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.

harcadığına yemin etti. Bununla birlikte yoksullardan utanarak özür diledi. Komisyonun muamelesini ebediyen kabul edip imzalamayacağını, bunun padişahlardan gelen vasiyetnameye karşı olduğunu, bu vasiyetin sonsuza kadar değişmeden ve bozulmadan korunacağını vurguladı. Şeyh Abdullah, ikinci olarak İngiliz Konsolosu bu işlem nedeniyle Şii ulemaya karşı töhmet ve iftira meydana geldiğini belirtti. Şii ulemanın yoksulların haklarını vermediği, bu sebepten dolayı da İngiltere memurlarının fakirlere para dağıtmak zorunda kaldığı düşüncesi halkın zihnine aşılarmaktaydı. Halbuki Şeyh Abdullah'a göre müçtehitler hakkında oluşan bu düşünce yalan, iftira ve töhmetti. Özellikle Kerbela'da ki Elhac Şeyh Hüseyin El Hayri El Mazendarani hazretlerine her ay beş yüzden fazla yoksul başvurarmaktaydı. Şeyh Abdullah, yoksulların günün her vakti ondan aldıkları yardımları herkesin gördüğünü kızgın bir şekilde ifade etti.⁶³⁴ Son olarak kendisine de vurgu yapan Şeyh Abdullah⁶³⁵ İngiliz Konsolosu bu işin sorumlusu olarak suçlamaktan kaçınmak istemiştir:

*“Ancak insaf ve adalete aykırılığı açık ve aşikar olan bu muamelenin zat-ı alilerinden olmadığını biliyorum. Bunun, meşhur ve bizce malum ve sizce meçhul olan bazı davranışlardan kesinlikle biliyorum ki tümü Viskonsolos (Konsolos Vekili) Muhammed Hasan Han'dandır. O da bazı kimselerle olan kişisel amaçları sonucudur ki anlaşma ve vasiyet karşısında bir muamelenin cereyanına sebebiyet vermiştir. Cenab-ı Hak ona Ahiret azabından evvel dünyada cezasını verecektir. İrfan ve din erbaplarına bu kadar kafidir”.*⁶³⁶

İngiltere'nin uygulamasına yönelik hoşnutsuzluk kendini başka şekillerde de gösterdi. Kerbela ile Ncef ulema ve müçtehitleri Şeyhülislama hitaben yazılmış bir rica mektubu düzenlediler. Bu mektup Bağdat Vilayeti aracılığıyla Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne de ulaştı.⁶³⁷ İranlı müçtehitlerin ileri gelenlerinden on üç kişinin mühür ve imzalarıyla Şeyhülislama gönderilen bu mektup şöyle özetlenebilir: “Hindistan ülkesi racalarından müteveffa Sultan Gaziüddin Haydar tarafından 1825 yılında İngiltere devletine elli milyon rubiye (rupye) borç verilmişti. Bu paranın yüzde beş itibariyle her sene birikecek faizinden (500.000 rubiye) altmış bin rubiyesi

⁶³⁴ **Aynı vesika.** “Bunların da gece gündüz her vakit kendisinden aldıklarını ve daima beraberinde olduklarını herkes görüyor. Artık müçtehidlerin fukaraya para vermemekte olduklarını hangi imansız ve hamiyetsiz söyler”.

⁶³⁵ **Aynı vesika.** “Müçtehidlerden birisi de Ncef'te oturan ben kulunuz Abdullah Mazendarani'dir. Fukara ile olan muamelemizi yukarıda beyan ettim”.

⁶³⁶ **Aynı vesika.**

⁶³⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912] tarihli yazı).

Necef'te ibadete çekilmiş Şii müçtehitlere, diğer altmış bin rubiye Kerbela'daki müçtehitlere verilecekti. Müçtehitler faizin kalan kısmını hiçbir kişinin müdahalesi olmamak şartıyla lüzum gördükleri ihtiyaç sahiplerine dağıtacak ve paylaştıracaktı. Bu hususta Padişah ve İngiltere Hükümeti arasında birde sözleşme yapılmıştı. Sözleşme ve vasiyet edilen miktar uyarınca Bağdat Başkonsolosu Mr. Newmarch? نیومارج zamanında, aylıkla tutma yöntemine çevrilerek Necef ve Kerbela müçtehitlerine dağıtım yapılmakta ve karşılığında da ilm ü haber (hal kağıdı) alınmaktaydı. Ancak daha sonra Bağdat Konsolosluğu'na atanan Bay Lorimer tarafından vakıf şartına ve İngiltere devletiyle vakıf arasında yapılmış sözleşme hükümlerine aykırı olarak işe müdahale edilmişti. Kerbela müçtehitlerinden Molla Kazım Horasani'nin vefatına kadar Kerbela müçtehitlerine ait olan büyük miktarın yüzde ellisini konsolosluk adına keserek, bundan bir kısmını kendisi ganimet aldıktan sonra geri kalanını dilediğine dağıtmaya başlamıştı. Molla Kazım'ın vefatından sonrada (Hicri 1330 [1912] Muharrem) bizzat Kerbela'ya gelip paranın dağıtım işi için özel komisyon kurmuştu. Katipler tayin ederek ve mahalle mahalle gezerek gerek Osmanlı Devleti tebaasından, gerek diğer tebaadan yoksul halkı deftere kaydetmeye başlamıştı. Böylece Kerbela'daki İngiliz Konsolosluğu fakir halkın başvuru yeri olmuştu. Diğer taraftan Necef'e giderek orada da aynı uygulamaları gerçekleştirmişti. Müçtehitlerden bu duruma karşı çıkan ve parayı kendilerinin alıp dağıtması gerektiğini ileri süren olduğunda, onların aylıklarını kesmeye başlamıştı. Mektupta Sultan Haydar'ın Kerbela ve Necef müçtehitlerine tahsis ettiği bu büyük parayı Bağdat İngiliz Konsolosluğu'nun çıkarları doğrultusunda gönülleri fethetmek için araç olarak kullandığı açıklanmıştır. Bundan sonra aklen, siyaseten ve şeriat kurallarına göre haksız ve adaletsiz, vakıf şartına aykırı olan bu müdahalenin giderilmesi ve yetmiş seneden fazla bir uygulamaya sahip olan bu işlemin yapılmasından (sadaka parasının dağıtım işinden) İngilizlerin men ettirilmeleri Şeyhülislam'dan istenmiştir.⁶³⁸

Burada dikkat çeken esas nokta Haydar Han'ın vasiyetinde % 5'lik orana gelen 500.000 rubiye yıllık faizin Necef ve Kerbela müçtehitlerine eşit olarak bölüştürülmesiydi. Yani her iki yerdeki müçtehitlere Haydar Han'ın vasiyetine göre

⁶³⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6. (Müçtehitler tarafından Şeyhülislama hitaben yazılmış Arapça mektubun Osmanlıca tercüme edilmiş sureti). Bu belge 14 Haziran 1328 [27 Haziran 1912] tarihinde Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne, oradan da 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912] tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.

250'şer bin rubiye düşmekteydi. Necef ve Kerbela'daki müçtehitlere bu miktarın sadece 60'şar bin rubiyesinin tahsis edildiği düşünülürse, bu iki şehrin her birinde yoksullara dağıtılması gereken asgari miktar 190 bin rubiye, toplamda ise 380.000 rubiye olmalıydı.⁶³⁹

Bağdat Valisi Cemal Bey'in paranın müçtehitler aracılığıyla dağıtılmasını ısrarla savunması karşısında Hariciye Nezareti'nden Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey şu değerlendirmeyi yaptı:

“Gerçekten yabancı memurların Osmanlı Devleti'nde-bir hayır işinde harcanacak olsa bile-para dağıtmaları siyaseten hoş görülmeyecek bir durumdur ve işin siyasi bakımdan sakıncası inkar edilmemektedir. Bağdat Valisi'nin merkezi hükümetten emri beklemeksizin Bağdat'ta İngiliz Başkonsolosu ile görüşmelere girişmesi gelecekte başka sakıncalı durumlara neden olabileceğinden, bu gibi hareketlerden kaçınılmasının kendisine ihtarı elzemdir. Bağdat Vilayeti'nin önem vererek gönderdiği fotoğrafla alınmış suret⁶⁴⁰ o denli mühim olmayıp, paranın dağıtımını İranlı müçtehitlerin eline terk etmek ayrıca sakıncalıdır.”⁶⁴¹

Hariciye Nazırı, Müşavir Ahmed Reşid Bey'in görüşü doğrultusunda Dahiliye Nezareti'ne gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁶⁴² Dahiliye Nezareti 24 Ağustos 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne verdiği yanıtta, meseleye Osmanlı Hükümeti'nin hak iddiası zemininde müdahale imkanı olmadığını, siyasi ve gizli girişimlerde de bulunulamayacağını nedenleriyle vurguladı. Bunlardan ilki parayı vasiyet edenlerin İngiliz uyruklu veya İngiliz himayesi altında bulunan kişiler olmasıydı. İkincisi paranın vasiyet edildiği kişiler İranlıydı. Ayrıca parada yabancı

⁶³⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Şeyhülislama yazılan mektubun sureti ve Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid imzalı Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 18 Temmuz 1328 [31 Temmuz 1912] tarihli yazısı).

⁶⁴⁰ Paranın sevk ve idaresi hakkında 64 sene önce (1848) o zamanın İngiliz konsolosu tarafından Mirza Ali'ye yazılmış ve içeriği dikkat çekici bulunduğundan Bağdat Vilayeti tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilmiş bir belge kastedilmektedir. Belge bu dosyada mevcut değildir.

⁶⁴¹ **Aynı vesika ve BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:205 Gömlek No:41** (18 Temmuz 1328 [31 Temmuz 1912] tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid imzalı Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın yazısı). Ahmed Reşid Bey, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bu işe müdahale edip edemeyeceği hususunda kararsız olduğunu belirtmekle beraber, Şeyhülislama hitaben yazılmış mektubun yerine ulaştırılmasını ve meselenin orada incelettirilmesini, gerektiği takdirde de Evkaf Nezareti ile haberleşilmesini Dahiliye Nezareti'ne tavsiye etmiştir.

⁶⁴² **BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6** (Hariciye Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 10 Ağustos 1912 tarihli yazı).

bir bankada bulunmaktaydı. Dolayısıyla Şeyhülislamlık ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile haberleşmenin bir yararı yoktu.⁶⁴³

Meselenin bu aşamadan sonra gündemden düşürüldüğü ve olayın üzerine gidilmediği anlaşılmaktadır. Bağdat Valisi Cemal Bey'in bu olayın ardından görevinden ayrılması da şüphesiz bunu kolaylaştırmıştır. Muhtemelen vasiyet veya sadaka akçesi olarak adlandırılan paranın dağıtım işinin de bütün bu gerilimlere rağmen 1912 yılı için tamamlanması da meselenin kapanmasına katkıda bulunmuş olmalıdır. Unutulmaya bırakılan bu mesele 1913 yılı içerisinde Bağdat İngiltere Konsolosu'nun tezkeresiyle yeniden gündeme geldi. İngiliz Konsolos, Kerbela ve Necef'te dağıtılacak vasiyet akçesi hususunda eski vali tarafından geçen sene yapılan itiraza yeni vali ve hükümetin katılıp katılmayacağını Bağdat Vilayeti'nden sormaktaydı. Yani 1913 yılı dağıtımı için bir nevi nabız yoklamaktaydı. Bağdat Vilayeti bu konuda Konsolosa yanıt veremedi ve Dahiliye Nezareti'ne telgrafla durumu bildirerek verilecek cevap ve izlenecek siyasetin hızla bildirilmesini talep etti. Ancak Dahiliye Nezareti'de "cevap" bulamamış olsa gerek, konuyu Hariciye Nezareti'ne aktararak gereğinin acilen yapılıp haber verilmesini istedi.⁶⁴⁴ On gün geçmesine rağmen Hariciye Nezareti'nden bir yanıt gelmemesi üzerine Dahiliye Nezareti 20 Nisan 1913'te talebini yeniledi. Bağdat İngiltere Konsolosu tarafından vasiyet (sadaka) akçesinin dağıtımı için konsolosluk katibinin Kerbela'ya gönderildiği de vilayetten bildirilmişti.⁶⁴⁵

1.7. HORASAN KAZASI'NDA BİR İNGİLİZ VATANDAŞINA TOPRAK SATIŞI MESELESİ

Horasan Kazası'nda,⁶⁴⁶ Osmanlı tebaasından Melak İbrahim tarafından İngiltere tebaasından Bağdat İngiltere Konsololuğu Tercümanı Afganlı Muhammed bin Abdürrab bin Abdülkebir Peşaveri'ye arazi hisseleri satılmak istendi. Buna dair

⁶⁴³ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 11 Ağustos 1328 [24 Ağustos 1912] tarihli yazı).

⁶⁴⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Mart 1329 [10 Nisan 1913] tarihli acele yazı).

⁶⁴⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:91 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli acele yazı). Araştırmalar esnasında başka belgeye rastlanmadığından, Bab-ı Ali tarafından İngiliz Konsolosa her hangi bir itirazda bulunulmayıp, meselenin tamamen kapatılmış olması muhtemeldir.

⁶⁴⁶ Bağdat'ın kuzeyinde Bakuba olarak da anılan kaza.

işlemlerin yapılıp yapılmamasına ilişkin olarak Defter-i Hakani tarafından Şura-yı Devlet'e bir tezkere yollandı. Yabancı tebaanın Hicaz bölgesi dışında Osmanlı Devleti'nin her tarafında, Osmanlı vatandaşları gibi mülk edinebilecekleri ilgili kanunun birinci maddesinde açıkça öngörülmekteydi. Dolayısıyla satışa izin verilmemesi yasaya uygun değildi. Ancak Bağdat Vilayeti, söz konusu arazinin yabancıların eline geçmesinde devletçe sakınca görüldüğü takdirde bedeli sahiplerine ödenerek Hazine adına devir işleminin yapılması gerekeceğini Defter Hakani'ye ve Maliye Nezareti'ne bildirdi. Sadaret durumu 23 Ekim 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ileterek görüşünü sordu. Dahiliye Nezareti Bağdat Vilayeti'ne çektiği 29 Ekim 1911 tarihli telgrafla söz konusu araziye ilişkin olarak satılacak hisselerin değerini, bunların teşvik ve tavsiye ile diğer hissedarlarca satın aldırılmasının mümkün olup olmadığını, buraların yabancı mülkiyetine geçmesinde ne gibi sakıncalar olduğunu sordu. Bağdat Valisi Cemal Bey bir süredir Bağdat merkezi dışında dolaşmaktaydı. Hille'den 5 Kasım'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, üç gün sonra merkeze döneceğini ve döndükten sonra meseleyi soruşturarak neticesini aktaracağını bildirdi.⁶⁴⁷

Vali'nin cevap telgrafı 17 Kasım 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaştı. Vali kaygısını şu sözlerle ifade etmekteydi:

*"Vilayetin en önemli ve İran sınırına yakın Horasan gibi bir kazasında, büyük bir arazinin bir Hintli üzerine geçmesindeki sakıncaları söylemeye lüzum göremem. Yapılan teşvikler üzerine adı geçen arazinin diğer hissedar adına devredilmesi güven altına alınmış ve bir iki güne kadar her türlü işlemin kararlaştırılmış ve meselenin bu suretle bertaraf edilmiş olduğunu arz ederim."*⁶⁴⁸

Dahiliye Nezareti Vali'nin bu telgrafını 22 Kasım'da Sadarete ilettili ve böylece mesele kapanmış oldu.⁶⁴⁹

1.8. KERBELA'DA OTURAN BAZI HİNTLİLERİN MÜLKLERİNE İLİŞKİN MESELE

İngiltere Sefareti'nin devreye girdiği bu mesele Bağdat İngiliz Konsolosluğu'nun anlatımına göre şöyle gelişmiştir: Kerbela'da Efdal Han isminde

⁶⁴⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:66 Gömlek No:8 (Muhtelif yazışmalar).

⁶⁴⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:66 Gömlek No:8 (Bağdat Valisi Cemal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrin-i Sani 1327 [17 Kasım 1911] tarihli telgraf).

⁶⁴⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:66 Gömlek No:8 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 9 Teşrin-i Sani 1327 [22 Kasım 1911] tarihli yazı).

bir memurları olup, kendileri Lahor'da oturan İngiltere tebaasından Hidayet Ali Han ve Muhammed Ali Han Kerbela'da bir takım mülklere sahiptiler. Ancak yerel görevlilerin ihmalleri sebebiyle her sene Şattülhindiye sularının taşmasından dolayı sel tehlikesine maruz kalmaktaydılar. Nehir kıyılarında yeterli tedbir alınması taşkın önlenmesi için tek çareydi. Şehir ile civarındaki araziye selden korumak için yerel yönetim tarafından Kerbela'da inşa edilen setler taşkın nedeniyle yıkılmaktaydı. Setler ayrıca her zaman tamire muhtaç haldeydi. Taşkınlar mülk sahiplerini zarara uğratmasına rağmen, yerel memurlar arazinin korunması için önlem almaya kayıtsız kalmaktaydı. Ayrıca Efdal Han'dan setlerin tamiri için çok miktarda para talep ediyorlardı.⁶⁵⁰

İngilizlerin Bağdat Konsoloslugu'na şikayetleri üzerine, konsolosluk da durumu İstanbul'daki İngiliz Sefareti'ne bildirmişti. İngiliz Sefareti, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği notayla meseleyi ileterek Efdal Han'dan talep edilen paradan hemen vazgeçilmesini ve İngilizlere ait söz konusu mülklerin taşkından korunması için yerel yetkililere acil emirler verilmesini istedi. Hariciye Nezareti bunun üzerine konuyu 5 Eylül 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne aktardı. Efdal Han'dan istenen paranın diğer emlak sahiplerinden de alınıp alınmadığını ve setlerin ekili araziye korumaya yeterli olup olmadığının sorulup araştırılmasını istedi.⁶⁵¹ Dahiliye Nezareti 11 Eylül'de Bağdat Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla Hariciye Nezareti'nin bu talebini bildirdi.⁶⁵²

Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne cevap 16 Ekim 1912 tarihli yazıyla geldi. Vilayet meseleyi Kerbela Mutasarrıflığı'ndan sormuştu. Mutasarrıflıktan gelen cevapta, Kerbela kasabasının selden korunması için inşa edilmiş olan setlerin (Kerbela, Feriha فریحه, Layih لایح ve Hayreddin mukataaları setleri olarak belirtilmektedir) güçlendirmeye ihtiyacı olduğu ve bunların ait oldukları arazi sahiplerine yaptırılmasına karar verildiği belirtilmekteydi. Arazi sahipleri arasında kendilerine ait payın ödenmesinde gecikme ve zorluk gösterenlerin paylarının, sahip oldukları taşınabilir (menkul) mallardan ödetilmesi için yasal takip yapılmaktaydı. Bununla beraber gecikmeye neden olmamak için ilerde kendilerinden

⁶⁵⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Ağustos 1328 [5 Eylül 1912] tarihli yazı).

⁶⁵¹ Aynı vesika.

⁶⁵² BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 29 Ağustos 1328 [11 Eylül 1912] tarihli telgraf).

tahsil edilmek üzere, liva belediye gelirlerinden masrafların ödenmesi kararlaştırılmıştı. Kerbela arazisine ait setlerin masrafları 1323 yılı sonuna (13 Mart 1908) kadar sahipleri tarafından ödendiği halde, 1324 senesinden beri (14 Mart 1908) sahipleri olan Nevvab Muhammed ve Hidayet Ali Han ödemekten kaçınıyorlardı. Bunun sonucunda masraflar bir sene halkın bağışları ve belediyenin yardımıyla, bir sene de Mal Sandığı'ndan ödenmişti. Ancak geçen sene alınan kararlar kendilerinin taşınabilir mallarından kesilmek üzere belediye tarafından masraflar ödenmişti. Kerbela ve Feriha setlerinin 1325, 1326 ve 1327⁶⁵³ yıllarında Maliye tarafından ödenmiş olan tamir masrafları 73.813 kuruş 10 paraydı. Bunun için İngiliz tebaasından Efdal Han hakkında mahkeme tarafından dava açılmıştı.⁶⁵⁴ Söz konusu setler bu sene içinde tamire muhtaç haldeydi. Setlerin muhafazasının sağlanması, ekinlerin ve Kerbela kasabasının selden korunması halen geçerli olan yöntemin sürdürülmesiyle mümkün olabilecekti.⁶⁵⁵

Dahiliye Nezareti Bağdat Vilayeti'nden aldığı bu cevabı aynen ve kısa bir yorumla 10 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ilettili. Dahiliye Nezareti'nin görüşünü yansıtan kısa yorumda şöyle denilmektedir:

*“Suların taşmasına karşı her sene alınması zorunlu olan tedbirlerden dolayı, katlanılacak masrafların bütün arazi sahiplerinden eşit olarak alınması yönünde bahsedilmiş kararlardan, yabancı uyruklu olan arazi sahibinin ayrı tutulması uygunsuz bulunmuş olmakla gereğinin yapılması...”*⁶⁵⁶

Hariciye Nezareti'de Dahiliye Nezareti'nin yazısı ve görüşü doğrultusunda İngiltere Sefareti'ne gereken tebligatı yapmıştır.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Belgede “1320” şeklinde yazılmasına rağmen doğrusu “1327” olmalıdır. Çünkü belgede arazi sahiplerinin 1324 yılından beri masrafları ödemedikleri belirtilmektedir. Ancak burada “1320” yazıldığı için Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 10 Kasım 1912 tarihli bir sonraki yazıda da aynı hata bu sefer yazıyla “bin üç yüz yirmi” şeklinde tekrar edilmiştir.

⁶⁵⁴ Davanın içinde bulunulan sene (sene-i haliyye) Ağustos ayının 11. gününe ertelendiği belirtilmektedir. Rumi olarak düşünüldüğünde bu tarih (11 Ağustos 1328) 24 Ağustos 1912 tarihine denk gelmektedir. Bağdat Vilayeti'nin yazısı 16 Ekim 1912 tarihli olmasına rağmen iki ayı aşkın bir süre önce yapılmış olması gereken davanın sonucu hakkında bilgi verilmemektedir. Bu durum eğer Kerbela Mutasarrıflığı tarafından tarihte bir yanlışlık yapılmamışsa, eski bir bilginin dikkatsizlikle yeni belgeye girdiğini göstermektedir. Aynı ifade Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 10 Kasım 1912 tarihli yazıda da tekrarlanmıştır.

⁶⁵⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i Evvel 1328 [16 Ekim 1912] tarihli yazı).

⁶⁵⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Teşrin-i Evvel 1328 [10 Kasım 1912] tarihli yazı).

⁶⁵⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen (18 Kanun-ı Sani 1329 [31 Ocak 1914] tarihli yazı). 1914 Ocak ayında İngiliz Sefareti'nin notasıyla yeniden gündeme gelen meselenin kısa bir geçmişi verilmektedir.

1.9. MUSUL'DA BİR İNGİLİZ HASTANESİNİN YARATTIĞI MESELE

İngiliz tebaasından George Veled-i Mr. Stanley, Musul'un شہر سوق Şehr-i Suk? mahallesinde bulunan bir evi kiralayarak ve hastane yaparak halktan başvuran hastaları ücretle tedavi etmekte ve cerrahi ameliyat yapmaktaydı. Stanley'in elinde doktorluk ruhsatı almaya hak kazandığına dair, Mekteb-i Tıbbiye Başkanlığı'ndan mühürlü 4 Aralık 1909 tarihli bir belge bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Musul Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği 14 Haziran 1912 tarihli yazısıyla yabancı uyruklu kişilerin bir evi hastane yaparak mesleklerini yapmalarına engel bir kanun olup olmadığını İstanbul'dan sordu. Konuyla ilgili Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi tarafından 13 Temmuz 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Osmanlı Devleti'nde özel hastane açmak arzusunda olanların Osmanlı tebaasından olmalarının şart olduğu ve adı geçen doktorun bu hareketinin yasa hükümlerine tamamiyle aykırı olduğu belirtildi. Bu nedenle, İngiliz doktorun faaliyetinin hemen engellenmesi gerektiğinin vilayete bildirilmesi istendi.⁶⁵⁸

Dahiliye Nezareti 17 Temmuz 1912 tarihli yazıyla Musul Vilayeti'ne durumu bildirdi. Ancak İngiliz doktorun faaliyetinin hemen engellenmesi için bir talimat vermedi. Sadece doktorun söz konusu hastane için resmen başvuruda bulunup bulunmadığını ve her hangi bir işlem yapılıp yapılmadığını sorarak konuyla ilgili görüş bildirmesini istedi.⁶⁵⁹

Musul Valisi 24 Ağustos 1912 tarihinde gönderdiği cevap yazısıyla beraber, hastane hakkında yaptırılan soruşturma sonucunda Polis Müdüriyeti tarafından hazırlanan raporu sundu. Rapora göre, anılan hastane bulunduğu mahalde ilk kez sekiz yıl önce bir İngiliz doktor⁶⁶⁰ tarafından açılmıştı. İngiliz doktor bir süre bu hastanede doktorluk yaptıktan sonra, hastalığından dolayı daha fazla kalamayacağından istifa etmiş ve ülkesine dönmüştü. Onun yerine şu anda doktorluk yapmakta olan İngiliz Stanley gelmişti. Hastanenin açılmasından beri Osmanlı tebaasından ve Musul'un Nakışlı Hamam Mahallesi'nden Doktor Fethullah Efendi

⁶⁵⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:47/-2 Gömlek No:4 (Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Haziran 1328 [13 Temmuz 1912] tarihli yazı).

⁶⁵⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:47/-2 Gömlek No:4 (Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen 4 Temmuz 1328 [17 Temmuz 1912] tarihli yazı).

⁶⁶⁰ Belgede doktorun ismi Mr. كرافث şeklinde yazılmıştır.

ile beraber yaz mevsimi, Pazar ve resmi tatil günleri dışında her zaman açık olan hastanede doktorluk yapmaktaydı. Hastanede çeşitli yerlerden gelen erkek ve kadın günde kırkı aşan hastayı tedavi etmekteydiler. Hastaneye giden yoksul hastalardan kişi başı ilaç ve muayene ücreti olarak kırk para alıyorlardı. Bu hastaların bir kısmı ilaçlarını alarak evlerine dönmekte, bir kısmı ise cerrahi ameliyat yapılmak üzere tedavi için 10-20 gün hastaneye yatırılmaktaydı. Muayene ve tedaviye muhtaç bir kısım kadınlar için de İngiltere tebaasından Miss. Bolton? بالطن adında kadın tayin edilmişti. Doktorlar yanlarında daimi surette 5-6 hademe bulunduruyorlardı. Hastanede çalışanların maaşları ve gerekli masrafları İngiltere’de bulunan hayır cemiyeti tarafından ödenmekteydi.⁶⁶¹

Bundan sonra konuya ilişkin rastlanan son belge Dahiliye Nezareti’nden Musul Vilayeti’ne çekilen 22 Eylül 1912 tarihli telgraftır. Telgrafta, Dahiliye Nezareti Musul Vilayeti’ne yukarıda belirtilen 17 Temmuz 1912 tarihli yazısında yaptığı talepleri hatırlatmakta ve tekrarlamaktaydı.⁶⁶²

1.10. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE BAĞDAT DEMİRYOLU, BASRA KÖRFEZİ VE KUVEYT’E İLİŞKİN MESELELER

1.10.1. DUBAİ, BAĞDAT DEMİRYOLU VE KUVEYT’İN STATÜSÜ MESELELERİ

1911 Ocak ayında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında patlak veren Dubai meselesi iki ülke ilişkilerinde ön plana çıkan olaylardan birisi oldu. Aynı zamanda Bağdat Demiryolu meselesi ile ilgili görüşmelerin sürdüğü bir dönemde mevcut duruma yeni boyutlar kazandırmış, her iki mesele iç içe geçerek gerginlik daha da

⁶⁶¹ BOA. DH. İD. Dosya No:47/-2 Gömlek No:4 (Musul Valisi’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 11 Ağustos 1328 [24 Ağustos 1912] tarihli yazı ve ona ekli Komiser Muavini tarafından Musul Polis Müdüriyeti’ne hitaben yazılan 8 Ağustos 1328 [21 Ağustos 1912] tarihli rapor).

⁶⁶² BOA. DH. İD. Dosya No:47/-2 Gömlek No:4 (Dahiliye Nezareti’nden Musul Vilayeti’ne çekilen 9 Eylül 1328 [22 Eylül 1912] tarihli telgraf).

artmıştır.⁶⁶³ Ocak ayı boyunca Basra Vilayeti, Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti ve Sadaret arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre olay şöyle gerçekleşmiştir: Dubai mevkiine giden bir İngiliz savaş gemisinden karaya çıkan subaylar şeyhlerin yanına çıkmış, askerler ise evlere dağılmışlardı. Askerler tarafından kadınlara yapılan saldırı üzerine halk tarafından gemi mürettebatından dört asker öldürülmüştü. Bunun üzerine geri dönen ve yardım isteyen İngiliz subaylar, üç gün sonra aynı gemi ile beraber iki tane daha savaş gemisiyle gelerek köyü topa tutmuşlardı. Bunun sonucunda birçok Arap öldürülmüş, halktan tazminat olarak elli bin rube alınmış ve köy işgal edilerek İngiliz bayrağı çekilmişti. Ayrıca İngiltere Hükümeti buraya bir siyasi memur tayin etmeye de karar vermişti.⁶⁶⁴

Dubai'nin Necd Sancağı'nın Katar Kazası'na bağlı bir Osmanlı toprağı olması olayın vahametini artırmıştı. İngilizlerin bu hareketi statükoya aykırı olmakla beraber "elde bir talimat olmadığı için bu konuda Necd Mutasarrıflığı'nın bir şey yapması imkanı ve yetkisi dışındaydı."⁶⁶⁵ Vilayet Jandarma Kumandanı'nın bir gambotla Katar'a gönderilmesi düşünülmüş, fakat daha sonra gambot gönderilmesine şimdilik gerek olmadığına karar verilmişti. Ayrıca İngiltere Sefareti nezdinde girişimde bulunan Hariciye Nezareti'ne şu cevap verilmişti: Dubai Şeyhi ile İngiltere Hükümeti arasında önceden yapılmış anlaşmaya aykırı olarak, söz konusu yerde Hindistan'a gönderilmek üzere silah bulunduğu haberinin alınması üzerine karaya çıkan askerlere halk engel olunca çatışma meydana gelmiş, dört asker ölmüş, dokuzu yaralanmış ve biri de kaybolmuştu. Şeyhin müdahalesiyle çarpışmaya son verilmişti.⁶⁶⁶

1911 Ocak ayında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Dubai meselesi tek başına gündemi işgal etmedi. Londra'da bulunan Cevad Bey, Hariciye Nazırı'na 11 Ocak

⁶⁶³ Olay 7 Ocak 1911 tarihinde Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafla gündeme gelmiştir, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (25 Kanun-ı Evvel 1326 [7 Ocak 1911] tarihli belge).

⁶⁶⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28**. Bazılarında gizli ibaresi bulunan bu yazışmalar 7, 9, 12, 15, 17, 18, 24, 25 Ocak 1911 tarihlidir. Özellikle Basra Vilayeti'nden alınan 2 Kanun-ı Sani (15 Ocak) 1911 tarihli yazıda olay hakkında bilginin, İngiliz Konsolos'un ifadesine atfen Rus Konsolosu tarafından "Rumların yılbaşı yortusu münasebetiyle Rusya Konsolosluğu'na giden" Vali'ye 9 Ocak'ta verildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁶⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:23 ve BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:204 Gömlek No:69**. Necd Mutasarrıflığı'nın bu açıklamayı 13 Şubat 1911 tarihinde Basra Vilayeti'ne de bildirdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁶⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (Muhtelif yazışmalar).

1911 tarihli özel ve gizli bir mektup yolladı. Cevad Bey'in mektubunun önemli kısımları şöyledir:

“İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Bay Mallet ile uzun bir söyleşi yaptıktan sonra geldim. Bugün kendisini çok kötü bir mizaçta buldum. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden gelen, Nazım Paşa'nın İngiliz vatandaşlarına ait evleri yıktığına dair raporları ve bir telgrafi okudum. İngiliz maslahatgüzar (telgrafında) sizin Bağdat'a telgraf çekeceğinize söz verdiğinizizi belirtmekle beraber, Vali'nin merkezi hükümetin emirlerini dikkate aldığı hususunda güçlü şüpheleri olduğunu ifade etmekteydi. Bay Mallet, Nazım Paşa'nın yasadışı uygulamalarından şikayet etti ve Bab-ı Ali'ye nasıl itaat etmediğini anlamadığını söyledi. Bence bu meseleyi sona erdirmeye zamanıdır. Kısa zamanda tatminkar bir çözüm bulmak için mükemmel Valimizin vatansever hislerine hitap ederek Hükümet akıllıca davranacaktır.”⁶⁶⁷

Bay Mallet daha sonra bana içinde Bay Marling'in ifadeleriyle Babanzade Hakkı Bey'in geçenlerde Tanin'de yayınladığı Basra Körfezi ile ilgili makalelerin tercümelerinin bulunduğu hacimli bir paketi gösterdi ve şunları söyledi: ‘Tanin gibi önemli bir Türk gazetesinde, Dışişleri makamına aday olacak Komitenin çok etkili bir üyesinin kaleminden İngiltere'ye bu denli düşman yayınları görmek inanılmaz. Tanin'in idarecisi Cahid Bey⁶⁶⁸ ve onun sadık arkadaşı Cavid Bey çok büyük ihtimalle Hakkı Bey'in görüşlerini benimsemiştir, çünkü bu yayınlara engel olmak istemediler. İngiliz Dışişleri ayrıca Sadrazamın Sir Babington Smith'e⁶⁶⁹ Hakkı Bey'in açıklamalarından, özellikle de Kuveyt ve silah kaçakçılığına ilişkin olanlarından olumsuz etkilendiğini söylemesini üzüntüyle karşılamıştır. Ancak size temin ederim ki İngiltere'ye karşı bütün bu çirkin iddialar yanlış ya da aldatıcı ve abartılıdır. İlişkilerimiz bugün olması gerektiği kadar iyi durumda değildir. Ancak İngiliz prestijini Türkiye'de azaltmaya yarayan bu gibi hareketlerle iki ülke raporlarının gelecekte daha iyi olup olmayacağını gerçekten bilmiyorum.’

Mr. Mallet'i dikkatlice ve sakince dinledikten sonra şu cevabı verdim: ‘Hakkı Bey'in bütün bu yayınlarını okudum. İlk olarak bunlar düşündüğünüz gibi Basra Körfezi meselesi gündemde olduğu için yayınlanmadı. Bunlar yayınlandı çünkü yazar Bağdat ve Basra'ya bir seçim gezisine çıktı. Sonra Bağdat milletvekili bağımsız ve hükümetle bir ilgisi olmadığından yayınları Bab-ı Ali'nin hislerini yansıtamaz. Cahid Bey'in Hakkı Bey'le aynı fikirde olduğunu söylemekte kesinlikle yanlış olur, çünkü her ikisi de Tanin'de son derece bağımsız olarak yazmaktadır. Cavid Bey'e gelince, onun bu yayınlarda bir payı olduğunu ileri sürmek çocukça olurdu. Sadrazamın Sir Babington Smith'e söylediğiyle ilgili olarak; Sadrazamın Hakkı Bey'in yayınlarından olumsuz şekilde etkilendiğini söylemesinde bir

⁶⁶⁷ Burada sözü edilen İngiliz vatandaşlarına ait evlerin yıkılmasına dair mesele 1910 yılı Temmuz ayında başlamış ve 1911 Ekim ayı sonlarına kadar devam etmiştir. Bu meselenin ayrıntıları için bk. Kocatürk, a.g.e., s.229-252.

⁶⁶⁸ Hüseyin Cahid (Yalçın).

⁶⁶⁹ Duyun-ı Umumiye İngiliz temsilcisi, Türkiye Milli Bankası başkanı.

olağandışılık yoktur ve bu onun görüşlerini tamamen destekliyor anlamına gelmez. Bu tarz yayınların Osmanlı kamuoyu üzerinde kötü bir etki bıraktığını ve bunun sizi rahatsız ettiğini anlıyorum. Ancak buna neden çare aramayalım? Son günlerde Londra gazeteleri, özellikle Times, Türkiye'ye karşı düşmanca makaleler yayınlayıp İngiltere'de Genç Türkiye'ye karşı bir güvensizlik atmosferi yaratmadı mı?' ... '670

Cevad Bey bundan sonra Mr. Mallet'e Times veya başka bir gazetede yayınlanmak üzere resmi bir açıklama yaparak Osmanlı kamuoyuna güven tazelemesini tavsiye etti. Bunu yaparken de dostane bir üslup kullanmasını istedi. Ayrıca Basra Körfezi'ne ilişkin olarak günümüzde yanlış anlamaların her zamankinden daha fazla olduğunu, bu durumun devamının her iki ülkede de güvensizlik ve sorun yarattığını ve ikili ilişkilerin samimiyetine her zaman engel teşkil ettiğini belirtti. Bütün bu yanlış anlamaları yok etmek için iki ülke hükümetlerinin Basra Körfezi konusunda iş birliği içinde olması gerektiğini de sözlerine ekledi. Cevad Bey mektubunun sonunda, Mallet'in kendi konuşma şeklinden sakinleşmiş görüldüğünü ve kendisiyle el sıkıştıktan sonra görüşmelerini Edward Grey'e aktaracağını ifade ettiğini yazmış, Hakkı Bey'in İngiltere'ye karşı yürüttüğü kampanyanın durdurulması gerektiğini vurgulamıştı.⁶⁷¹

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa tarafından 21 Ocak 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen gizli yazıda Bağdat Demiryolu meselesi ile ilgili son gelişmelere yer verilmekteydi. Tevfik Paşa geçen hafta İstanbul'a gitmek üzere Londra'dan ayrılan Lowther'a Bağdat'tan Basra Körfezi'ne yapılacak demiryolu görüşmeleri için İngiltere Hükümeti tarafından yeni talimat verildiği bilgisini aldığını, haberin mahiyeti hakkında Dışişleri Müsteşarı Nicolson'dan açıklama istediğini bildirmekteydi. Nicolson sefire verilen talimatın Bab-ı Ali'ye konuyla ilgili yeni öneriler sunmakla ilgili olmadığını, Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanan çözüm yolunun kendilerine iletilmesi ve İngiliz Sefiri'nin alacağı cevaba göre hareket etmesi hakkında olduğunu söylemişti. Nicolson ayrıca söz konusu hattın bitiş noktasının büyük gemileri barındırmaya yeterli olmayan Basra değil, genişlik ve uygunluğu belli olan Kuveyt olmasını istemişti. Bunun üzerine Tevfik Paşa, Kuveyt deniz sahilinde geniş ve doğal bir ticaret limanı olabileceği için Osmanlı Hükümeti

⁶⁷⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:24 (Cevad Bey'in Londra'dan Hariciye Nazırı'na gönderdiği 11 Ocak 1911 tarihli gizli ve özel Fransızca mektup).

⁶⁷¹ Aynı vesika.

tarafından demiryolunun oraya kadar uzatılmasının uygun bulunabileceğini söylemişti. Ancak Kuveyt İngiltere tarafından eskiden yapılan müdahaleden ve karşılıklı notalardan dolayı özel bir konuma girdiğinden, yerel idaresi ellerinde olmayan bir yerin demiryolunun bitiş noktası olarak manen ve maddeten kabul edilemeyeceğini de açıklıkla belirtmişti. Müsteşar Nicolson, Tevfik Paşa'ya yanıt olarak bu konuda yapılacak görüşmelerin iyi neticeye yaklaşması halinde bazı düzenlemelerin söz konusu olabileceğini söylemişti.⁶⁷²

Tevfik Paşa, Bağdat'tan Kuveyt'e kadar Osmanlı Hükümeti adı ve hesabına yapılacak bir hattın inşası koşullarını da Hariciye Nazırı'na hatırlatmaktaydı: Birinci koşul Alman sermayedarlarının resmen onaylarını elde etmektir. İkincisi Kuveyt'in mülkiyetinin Osmanlı'ya ait olduğunun İngiltere tarafından yazılı olarak onaylanmasıdır. Üçüncüsü ise Kuveyt Şeyhi'nin görevinde kalması durumunda gümrük, polis ve diğer işlerin oraya gönderilecek diğer Osmanlı memurlarına teslim edilmesiydi. Bundan başka % 4 gümrük vergisi artışı ve patent vergisi de İngiltere'ye kabul ettirilmeliydi. Bu şartlar İngiltere tarafından kabul edilerek uygulamaya konulmazsa demiryolu hattı sadece Bağdat'a kadar yapılıp, gerisi en uygun zamana ertelenmeliydi. Çünkü zaman çoğu kez güç bir duruma ilahtı.⁶⁷³

Bu arada mesele iki ülke basınına da yansdı. 28 Ocak 1911 tarihli Times gazetesinde yayınlanan makalede, Kuveyt'in hiçbir zaman Osmanlı Devleti'ne ait olmadığı ve İngiltere'nin 23 Ocak 1899 tarihinde Şeyh Mübarek ile yapılan gizli antlaşmayla Kuveyt üzerinde himaye hakkı olduğu savunuldu. Makalede ayrıca Tanin gazetesinde yayınlanan ve Kuveyt'in bir Osmanlı kaymakamlığı ve toprağı olduğuna ilişkin İsmail Hakkı Bey ve Hüseyin Cahid'in yazıları da eleştirildi. Makalenin yazarına göre "Kuveyt üzerindeki Osmanlı hakimiyeti hiçbir zaman tatlı bir hülyadan başka bir şey değildi." Şeyh Mübarek hem Osmanlı Hükümeti'ni hem de İngiltere Hükümeti'ni idare etmeyi uygun buluyordu. Bu nedenle merkezi idaresinin tehlikeye maruz kaldığını görür görmez İngiliz donanma askerlerinin yardımına başvurduğu gibi, Osmanlı bayrağını da çekmekten çekinmiyordu. Makalenin yazarı Bağdat Demiryolu ile ilgili olarak şu yorumda bulunmaktaydı:

⁶⁷² BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:16 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 21 Kanun-ı Sani [Ocak] 1911 tarihli gizli yazı).

⁶⁷³ Aynı vesika.

“Kuveyt’in Bağdat Demiryolu Hattı’nın ticari bitiş noktası olabilmesi biraz şüphelidir. Bu son nokta Basra’ya nasip olabilecektir. Şattülarap’ın ağzında oluşan engel kolaylıkla temizlenebilir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti yeni durumunda da bazen samimi bazen tehditkar Kuveyt’e yanaşmaktan vazgeçmedi. 1909 yılında Şeyh Mübarek’in Irak’ta yapmış olduğu geniş toprak alımları, kendisinin Osmanlı vatandaşı olmaması bahanesiyle iptal edilerek Şeyh üzerinde baskı kurulmuştu.”

Yazar, makalenin “Mübarek’in Bugünkü Konumu” alt başlıklı son kısmında ise şu ifadelerle yer vermektedir:

“Bununla birlikte Şeyh Mübarek şu anda her zamankinden fazla kuvvetlidir. Kuveyt kasabası hızla gelişmekte ve eski duvarlarının dışına yayılmaktadır. Ticareti muntazaman artmakta ve Şeyh de gittikçe zenginleşmektedir. Şeyhin bugün 10-15 bin kişilik bir kuvveti savaş alanına koyabileceği söyleniyor. Bir yat satın almıştı ve sık sık kendisiyle mükemmel ilişki içinde olan güçlü Muhammara hükümdarı Şeyhi Hazal’in yanına gidip kalmaktadır. Lord Curzon Şeyh Mübarek’i ziyaret ederek bir onur kılıcı hediye ettiği zaman, Şeyh kendisini ‘İngiltere İmparatorluğu’nun askeri bir subayı’ olarak tanımlamıştı...Kuveyt’in geleceği asla belirsizlikten kurtulmuş değildir ve üzerinde sürdürdüğümüz denetimi yumuşatamayız.”⁶⁷⁴

Hüseyin Cahid 3 Şubat 1911 tarihli Tanin gazetesindeki makalesinde Times gazetesinin aksi yöndeki makalesine çatarak, Kuveyt’in Osmanlı Devleti’ne bağlı bir kaymakamlık olduğunu savunmaya devam etti. Hüseyin Cahid’e göre Times gazetesinin bu makaleyi yazmasından amaç Kuveyt üzerinde Osmanlı egemenliğinin şüpheli olduğunu ispat etmektir. Osmanlı Hükümeti fiilen bir takım hakların oluşabileceğini dikkate alarak İngiltere’nin Basra Körfezi’nde bazı hakları olacağını kabul etse de, inkar edilmesi mümkün olmayan Osmanlı hukukunun ve menfaatlerinin çiğnenmesine rıza göstermeyeceği aşıkardı. Hüseyin Cahid Kuveyt üzerindeki Osmanlı egemenliğini şöyle açıklamaktaydı:

“Kuveyt merhum Midhat Paşa’nın hatıralarında apaçık olduğu üzere, kendisinin Bağdat Valiliği zamanında kaymakamlık şeklinde bazı izinler ve muafiyetler verilerek Osmanlı Hükümeti’ne sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Hatta ondan önce Kuveyt gemicileri bazı yabancı bayraklar kullanmaktayken Osmanlı sancağını kabul edip bugüne gelinceye kadar Osmanlı sancağı altında yaşamaları, Şeyh Mübarek’in şu anda sadece Osmanlı Devleti’ne özgü unvan ile paşa olarak anılması Osmanlı hakimiyetinin bilfiil devam ettiğinin en açık

⁶⁷⁴ “Turkey and Koweit”, **The Times**, 28 Ocak 1911, s.7; **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:17** (Londra Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gelen 28 Kanun-ı Sani (Ocak) 1911 tarihli yazı ve ekleri). Söz konusu makale İngiltere Hükümeti’nin Kuveyt meselesi hakkındaki görüşünü yansıtmaya ve önemli görülmesinden dolayı Londra Sefiri tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilmiştir. Makalede ayrıca Meşrutiyet öncesi dönemde Kuveyt’e ilişkin önemli olaylardan İngiliz bakış açısıyla ve Türkleri suçlayıcı ifadelerle bahsedilmiştir.

kanıtıdır. Kuveyt'in bazı izinlere ve muafiyetlere sahip olmasına gelince, bu hiçbir zaman Kuveyt üzerindeki Osmanlı egemenliğinin yok olmasına işaret etmez. Daha Kuveyt'e gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin her tarafında böyle az çok izinler verilmiş yerler vardı. Bunların bu istisnai durumu ise hiçbir zaman Osmanlı egemenliğini yok etmemiştir.”⁶⁷⁵

Hüseyin Cahid makalesinde mevcut durumu ise şu sözlerle ifade etmekteydi:

“Meselenin halihazırına gelince, Hindistan Hükümeti Abdülhamid idaresinin acizliğinden ve zaafından faydalanarak Basra Körfezi'nde nüfuzunu genişletmeye çalışmış ve Kuveyt Şeyhini himayesi altına almaya kalkışmıştır. Bu münasebetle Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasında siyasi yazışmalar cereyan etmiş ve hatırımızda kaldığına göre 1901 tarihinde yazışmalar neticelenmiştir. Eski idare her işte olduğu gibi bunu da bir pamuk ipliğine bağlamayı tercih etmiştir. Bununla birlikte eski idarenin açıkça kabul etmediği, fakat kabul eder gibi görüldüğü hususlarda bile Times'ın 'Basra Körfezi'ndeki müttefik dostlarımızı terk etmeyiz' tarzındaki iddiasına hak verecek bir nokta mevcut değildir. Çünkü 1901'de İngiltere'nin bizden istediği şey Osmanlı Devleti'nin Kuveyt'e asker göndermemesi ve statükoya riayet etmesiydi. Osmanlı Hükümeti statükoya riayet ettikçe İngiltere Hükümeti'de Kuveyt'i işgal etmemeyi, Kuveyt üzerinde himaye kurmamayı üstlenmişti. Hatta Kuveyt'teki İngiliz memuruna Osmanlı Hükümeti konsolos sıfatını bile tanımamış, berat vermemiştir. 1904 tarihinde İngiltere'nin Kuveyt'e bir siyasi memur göndermesi üzerine, Osmanlı Hükümeti şikayet etmiş ve bunun üzerine İngiltere Hükümeti memurun siyasi görevli olmayıp, geçici bazı görüşmeler için Şeyh nezdine gönderildiğini beyan etmişti.

İşte şu izahat Kuveyt meselesinde Osmanlı görüşünün neden ibaret olacağını göstermeye kafidir zannederiz. Kuveyt hukuken Osmanlı toprağı olduğu gibi şu anda Osmanlı sancağı altında yaşamaktadır. İngiltere Hükümeti Kuveyt üzerinde himaye hakkı iddia etmemeyi Osmanlı Hükümeti'ne karşı taahhüt etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti'de Kuveyt'e asker göndermemeyi ve mevcut durumu ihlal etmemeyi kabul etmiştir. Fakat gerek Bağdat-Basra Demiryolu'nun inşası tasarısı, gerekse Irak'ın asayişinin sağlanması düşüncesiyle bu durumun devamı iyi olmayacağından, Osmanlı Hükümeti ile İngiltere devleti arasında dostane ve iyiliksever bir müzakere sonucunda Kuveyt meselesinin kesin bir neticeye bağlanacağını ümit ederiz. Biz İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki hukukuna riayet

⁶⁷⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:18** (Hüseyin Cahid'in 21 Kanun-ı Sani 1326 [3 Şubat 1911] tarihli Tanin gazetesinde “Siyasiyat, Kuveyt” başlıklı makalesinin kupürü). Hüseyin Cahid makalede Times gazetesinin iddialarına karşılık, İngiltere'nin eski Hindistan Valisi Lord Curzon'un 15-20 sene önce yazdığı ve “İran ve Basra Körfezi” adıyla yayınladığı kitaptan alıntılar yaparak (2.cilt sayfa 463-464'ten) Kuveyt'in Osmanlı egemenliğinde olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Hüseyin Cahid bu alıntıların İngilizce esas şekillerini de yayınlamıştır. Buna göre Osmanlı hakimiyeti tartışmasız olarak El Katif'ten Fav'a (Fao) kadar uzanmaktaydı ve Kuveyt Basra vilayetinin vergi veren kısımlarından birini oluşturuyordu.

ederiz. Buna karşılık Kuveyt üzerinde olduğu gibi inkar edilmesi mümkün olmayan Osmanlı hukukuna riayeti de İngiltere'nin dostane hislerinden ve haktanırlığından bekleriz.”⁶⁷⁶

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi hakkında görüşmelere başlandığı haberi Fransa'yı tedirgin ettiğinden (özellikle Alman-Rus görüşmelerinden dolayı zaten telaşta bulunan Fransız basını habere şevkle atılmıştı), onları yatıştırmak için Londra'dan Türklerle görüşmelere başlanmadığı, ancak İngiltere'nin böyle bir teklif olursa görüşmeğe hazır olduğu açıklaması yapılmıştı.⁶⁷⁷ Eğer görüşmeler başlarsa İngiltere Fransa'yı zamanında bilgilendirecek, buna karşılık da Fransa Türkiye'deki başka demiryollarına dair ileride yapacağı görüşmelerden İngiltere'yi haberdar edecekti. Ayrıca Osmanlı Sefareti'ne gelen Reuter Ajansı'na, bir Osmanlı mensubundan diye küçük bir yazılı açıklama verilmiş ve bu açıklama 7 Şubat 1911 tarihinde Daily Telegraph gazetesinde yayınlanmıştır. Yayının nasıl olduğunu Tevfik Paşa Müsteşar Nicolson'a sormuş, o da “pek ala yapılmış” demiştir.⁶⁷⁸

Bağdat Demiryolu meselesi İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme geldi. Lord Lamington, Asya Türkiyesi ve İran'da demiryolu gelişimine dair Rusya ve Almanya hükümetleri arasında son zamanlarda yapılan görüşmenin içeriği hakkında Rusya Hükümeti tarafından İngiliz Hükümeti'ne bilgi verilip verilmediğini öğrenmek istedi. Ayrıca görüşmenin içeriğini, Rusya'nın bu konudaki tutumunu ve Mezopotamya ile İran'daki İngiliz çıkarlarının etkilenip etkilenmediğini sordu. Kendisine yanıt veren

⁶⁷⁶ Aynı vesika.

⁶⁷⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:18 (7 Şubat 1911 tarihli yazı). Belge “İstanbul seması ve Bab-ı Ali Kubbesi altında hiçbir şeyin gizli tutulması kabil olmadığı cihetle Bağdat Şimendiferi ve Basra Körfezi hakkında Londra ve Dersaadet beyninde müzakerata başlandığı havadisi...” şeklinde başladığından görüşmelerin gerçekten ve gizli olarak başladığı anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁸ Aynı vesika. Dosyanın içinde bulunan İngiliz Daily Telegraph gazetesinin ilk haberinde özetle şöyle denilmektedir: “İstanbul'da Bağdat Demiryolu sorununun dostane bir şekilde halledilmesi için görüşmelerin devam ettiğini duymak özellikle hoş olurdu. Fakat bu konuyla ilgili hiçbir şey söylenmedi. Genç Türkler arasındaki İngiliz karşıtı hareketin durdurulduğu malumdur ve İstanbul'daki manevi atmosferde büyük bir değişim var. Biz o bölgede geçmiş üç yılın hatalarını ve eksikliklerini telafi etmek için altın bir fırsata sahibiz. Umuyoruz ki Kralın konuşmasında bu meseleden bahsedilmemesi, Bağdat Demiryolu sorununun aciliyetinin veya İstanbul'daki durumumuzu geliştirmek için sahip olduğumuz şans kullanmanın öneminin Hükümet tarafından önemsenmediği anlamına gelmemektedir”. “Bağdat Demiryolu Türk Tavrı” başlıklı diğer haber ise şöyle özetlenebilir: “İstanbul ve Londra hükümetleri arasında Bağdat Demiryolu'na ilişkin görüşmeler yapıldığı haberlerine dair Reuter Ajansı'nın bir Osmanlı kaynağından aldığı bilgiye göre, bu doğrultuda şu ana kadar hiçbir adım atılmamıştır. Osmanlı Hükümeti İngiltere ile geleneksel dostluk ilişkilerini daha samimi yapmaktan geri durmamaktadır. Bunu başarmak için İstanbul Hükümeti, İngiltere ve Türkiye'nin bu husustaki karşılıklı isteğini izleyerek bu sorunları samimi ve dostane bir şekilde tartışmak istemektedir. Bununla beraber konu hakkındaki mevcut dedikodulara bahsedilenin dışında önem vermek tamamen hayalciliktir”.

Vikont Morley of Blackburn bu konunun öneminden dolayı cevabının kısa ve oldukça hayal kırıcı olacağını belirttikten sonra özetle şunları söyledi: “Almanya ve Rusya arasında bu konu üzerine görüşmeler halen devam etmektedir. İki yabancı hükümet arasında cereyan eden gizli karakterdeki görüşmeler hakkında demec verecek bir konumda değilim. İngiliz çıkarlarına gelince, bunlar reddedilmiyor. Görüşmeler anlaşmayla sonuçlanıncaya kadar nasıl etkileneceğini söylemek imkansızdır. Bu arada bu menfaatlerin çok dikkatli bir şekilde gözetildiğini, Rusya Hükümeti’nin görüşlerimizden tamamen haberdar edildiğini temin ederim”. Bu cevap üzerine Lord Lamington, hükümetin bu görüşmelerden Rusya Hükümeti tarafından tam anlamıyla bilgilendirilip bilgilendirilmediğini sordu. Morley daha fazla bir şey söyleyemeyeceğini, çok önemli sorunların çıkabileceğini belirtti. Yine Avam Kamarası’nda muhalif üye Mr. Lloyd İngiliz Hükümeti’nin Basra Körfezi ve Bağdat Demiryolu siyasetini eleştirmiş ve sorgulamıştır.⁶⁷⁹

İngiliz Westminster Gazetesi 24 Şubat 1911’de “Bağdat Demiryolu” başlıklı bir makale yayınladı. Makale Sir Edward Grey’in Mr. Mason’un sorusu üzerine Bağdat Demiryolu ile ilgili önceki gün (23 Şubat) yaptığı son açıklamaları naklederek başlamaktaydı. Grey şu anda hükümetin önünde somut teklifler olmadığını, bu mesele Almanya ve Türkiye gibi iki devleti ilgilendirdiğinden konu üzerinde daha fazla görüş aktaramayacağını belirtmişti. Bunun üzerine Mason, Grey’i sıkıştırarak Türkiye Kuveyt üzerindeki İngiliz himayesini tanımadıkça İngiltere’nin de Türkiye ile görüşmeyi reddettiğine dair haberin doğru olup olmadığını sormuştu. Grey böyle bir demecin verilmediğini, aksine İngiliz Hükümeti’nin önüne koyulacak teklifleri değerlendirmeye hazır olduğunu açıkladığını söylemişti. Bunun üzerine hükümeti eleştiren bazı parlamenterler İngiliz menfaatlerine karşı bir tehdidin mevcudiyeti sırasında bu tavrı inanılmaz derecede kayıtsızlık ve pasiflik olarak değerlendirmişlerdi.⁶⁸⁰

Gazetenin makalesi bundan sonra Bağdat Demiryolu meselesini analiz etmekteydi. Meselenin geçmişte Almanya ile halledilebilmesi için iki fırsatın kaçırıldığı belirtilmiştir: Bunlardan ilki 1903 yılında projenin başlangıcında olmuştu.

⁶⁷⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:20** (Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Rifat Paşa’ya gönderilen 8 Şubat 1911 tarihli İngiliz gazetesinin kupürü).

⁶⁸⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:25** (İngiliz Westminster Gazetesi’nin 24 Şubat 1911 tarihli sayısında yayınladığı “Bağdat Demiryolu” başlıklı makale).

Çünkü İngiliz kamuoyu düşmandı. Diğeri ise 1909'da kaçırılmıştı. Bunun nedeni diğer güçlerin onayının çıkmamasıydı. Son birkaç aydır başka bir faktör ortaya çıkmıştı. Almanya ve Rusya arasında Tahran'a şube hattının inşası konusunda ayrı bir anlaşma yapıldığı takdirde, Rusya için bu mesele kapanmış olabilecekti. Böylece sorunlar sadece Almanya, Fransa ve İngiltere arasında çözülebilecekti. Fransa'nın Bağdat'tan Körfeze kadar uzanacak hattın son kısmı ile ilgili menfaatleri pek az olduğundan sorunun bu kısmı sadece Almanya ve İngiltere'yi ilgilendirecekti. Bu da uzun vadede bir çözümü kolaylaştırabilecekti. Bundan dolayı Rusya-Almanya anlaşmasını engellemeye çalışmak ya da şube hattının İngiliz çıkarlarına aykırı olacağını savunmak büyük bir aptallıktı. Makale Bağdat'tan Körfeze kadar yapılacak son kısmın sadece İngiltere ve Almanya'yı ilgilendiren (Rusya ve Fransa'nın olmadığı) bir sorun olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Almanya Türkiye'den hattı Körfez'e kadar indirme imtiyazını almış olsa da, İngiltere'nin dostane onayı olmadan Körfez'de çok büyük güçlülere maruz kalacağı hatırlatılmaktaydı. İngiltere'nin Körfez'deki üstün ticari çıkarı ve büyük deniz gücü vurgulandıktan sonra, demiryolunun bitiş noktasında yeni ve güçlü bir silah kaçakçılığının doğmamasının İngiltere için çok büyük önem arz ettiği belirtilmiştir. Makalenin geri kalanında iki ülke arasında bir anlaşma sağlanabileceği ifade edilmekte, Bağdat Demiryolu'nun öneminin abartılmaması gerektiği vurgulanmaktaydı. Her iki ülke gazetelerinin sanki Bağdat Demiryolu Körfez'e ulaşırsa İngiliz İmparatorluğu mahvolacak, ulaşmazsa Alman İmparatorluğu feci bir darbe alacak gibi haberler yazdıkları, meselenin bu kadar önemli olmadığı, hattın tamamlanmasının her iki ülkenin de ticari menfaatlerine uygun düşeceği ifade edilmiştir. Ayrıca hattın tamamlanmasının Alman askeri gücünü artıracığı veya İngiliz deniz kuvvetini zayıflatacağı iddiasının doğru olmadığı, eğer bir askeri güç artacaksa bunun iyi veya kötü Türkiye'nin askeri gücü olacağı ve kontrol edilemeyeceği belirtilmiştir.⁶⁸¹

Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda Mısır, Kıbrıs ve Tunus halkı Osmanlı olduğundan arzu edenlerin Osmanlı Ordusu'na girecekleri kararlaştırıldı. Cezayirlilerden de isteyenler Osmanlı uyruğuna girebilecekti.⁶⁸²

⁶⁸¹ Aynı vesika.

⁶⁸² "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 2 Mart 1911, s.8.

Bab-1 Ali 1 Mart 1911'de İngiliz Hükümeti'ne bir nota vererek Bağdat Demiryolu'nun Bağdat-Basra hattı hususunda yeni bir öneride bulunuldu. Bu teklife göre yeni bir şirket kurulacak, sermaye Osmanlı Hükümeti (% 40 oranında hisse sahibi olacak), İngiliz, Fransız ve Alman grupları arasında (Her biri % 20 oranında hisse sahibi olacak) paylaşılacaktı. Mali düzenlemelerin detayları ilgili taraflar arasında daha sonra yapılacak anlaşmaya bırakılmaktaydı.⁶⁸³

7 Mart 1911 tarihinde Bağdat Demiryolu Şirketi'nin iki önemli ismi Helfferich (Genel Müdür) ve Gwinner (Deutsche Bank Başkanı) tarafından Berlin'de bir deklarasyon imzalandı ve Osmanlı Sefareti aracılığıyla 1 Mart notasına ek olarak İngiliz Hükümeti'ne bildirildi. Buna göre Basra Körfezi'nden itibaren 400-500 km. kadar hesaplanan bir hat (bu cümleyle Bağdat ile Basra Körfezi arasında olacak hattın kastedildiği 21 Mart'ta her iki kişi tarafından da kabul edilmiştir) ile yine körfezde kurulacak limanlar için 1903 tarihli sözleşmeyle şirkete verilen imtiyaz, yeni kurulacak bir Osmanlı anonim şirketine (Osmanlı Hükümeti ve şirket arasında kararlaştırılacak koşullar çerçevesinde) devredilebilecekti. El Halif hattının Bağdat'a kadar uzatılması konusunda ise, Osmanlı Hükümeti patent vergisini uygulamaya koyduğu takdirde, şirket vergi geliri hasılatına ilişkin bütün haklarından kesin olarak feragat edecekti.⁶⁸⁴

Diğer taraftan Bağdat Demiryolu meselesi İngiltere'de gündemi işgal etmeye devam etmekteydi. Muhalif Londra milletvekili Mr. Balfour (Muhafazakar Parti'nin lideriydi) Avam Kamarası'nda hükümetin bu konudaki siyasetini eleştiren bir konuşma yaptı. Tasarım aşamasında bulunan Bağdat ve Hanikin'i birbirine bağlayacak şube hattının inşası ile hattın Bağdat'tan güneye doğru devamında hükümetin izleyeceği yolu soran Balfour, her iki konunun İngiltere açısından büyük ticari ve stratejik önemine dikkat çekmiştir. Batıda Bağdat ve doğuda İran sınırı arasında yapılacak Bağdat-Hanikin hattının, bölgede diğer tüm ülkelerin toplamından on kat fazla ticaret hacmine sahip olan İngiltere için büyük bir tehdit olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda İran'ı nüfuz alanlarına bölen geçmişteki İngiliz-Rus

⁶⁸³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:25.** Önerinin ayrıntıları için ayrıca bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II., K.I, s.469-470.

⁶⁸⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24.** ("Hariciye Nezareti, Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Mütteallik İngiltere Mutalebatı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı", İstanbul Matbaa-i Amire, 24 Kanun-ı Sani 1327 [6 Şubat 1912], s.5-7). Bu beyannamelerin tercümeleleri ayrıca layihanın en sonuna (s.34-37) konulmuştur.

Antlaşması'nı da İngiliz ticaretine zarar verdiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Güzergah boyunca İngilizlerin sorumluluğundaki mevcut gemi ve yolların yerini kısmen Alman, kısmen Rus bir demiryolu hattının alacağını belirttikten sonra alkış almıştır. Ayrıca bunun çok büyük endişe yaratması gereken bir sorun olduğunu söylemiştir. Bundan sonra Balfour, İngiliz mallarının diğerleriyle eşit muamele göreceğine dair hükümet tarafından yapılan açıklamayı da eleştirmiş ve yetersiz bulmuştur. Demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar devam etmesi hususunda İngiltere'nin Hindistan, Afganistan ve tüm komşu ülkelerdeki stratejik menfaatlerini hatırlatmış, bunların kendi himayeleri altındaki bölgelere ve Osmanlı Devleti'ne ait olmayan yerlere demiryolu inşası projeleriyle tehdit edildiğini vurgulamıştır. Son olarak hükümet'ten Kuveyt ve Basra Körfezi'ne dair teminat istemiş ve uyarıda bulunmuştur.⁶⁸⁵

Balfour'a cevap vermek üzere kürsüye gelen iktidardaki Liberal Parti'den Dışişleri Bakanı Edward Grey öncelikle Bağdat Demiryolu meselesini ele almıştır. Grey, meselenin İngiltere'nin kontrolü ve gücü altında olmayan bir bölgede geçtiğini, Balfour'un görevde olduğu zaman Bağdat Demiryolu'na katılım ve anlaşma fırsatının kaçırıldığını vurgulamıştır. Mevcut durumun kendileri için kolay olmadığı bir zaman ve ortamda bu mesele üzerine Balfour'un yorum yapmasını eleştirmiştir. Muhafazakar Parti iktidarda olduğu vakit Bağdat Demiryolu imtiyazı ortaya çıktığında, bunu uygulanabilir görmemişlerdi. Bundan dolayı girişim sağlam şekilde yerleştikten ve ilerledikten sonra kendileri (Liberal Parti) iktidara geldiğinde daha uygun koşullar elde etme fırsatı çoktan kaçırılmıştı. Bağdat Demiryolu'na eğer İngiliz menfaatleri için karşı çıkılacaksa, karşı çıkılması gereken zaman imtiyazdan öncesiydi. İmtiyaz verildikten sonra Türk topraklarında bir Alman ayrıcalığı halini almıştı ve buna engel olunamazdı.

Görüldüğü gibi Edward Grey tüm suçu imtiyaz verildiğinde iktidarda olan muhalefete yüklemiştir. Grey daha sonra sözü Bağdat-Hanikin hattına getirmiştir.⁶⁸⁶ Bu hat için ayrıcalığın orijinal Bağdat Demiryolu imtiyazının içinde olduğunu, İngiltere'nin Kuzey İran'la ilgili her hangi bir imtiyaz almasının mümkün olmadığını, eğer demiryolu imtiyazı alacaksa bunu sadece Güney İran için alması

⁶⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:28.** İngiliz basınında yayınlanan Avam Kamarası görüşmeleri 13 Mart 1911 tarihinde Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.

⁶⁸⁶ Bu husus Almanya ve Rusya arasında Potsdam Anlaşması'nda kararlaştırılmıştı, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:32.**

gerektiğini ifade etmiştir. İngiltere ticari çıkarlarını Kuzey İran için değil yalnız Güney İran için korumalıydı. İngiliz ticareti için eşit hak garantilerinin de arkasında duran Grey, İngiltere için izlenecek başka bir yol ve imkan olmadığını vurgulayarak Balfour'un eleştirilerine karşı çıkmıştır. Balfour'un sadece eleştirmek için yorum yaptığını, ne yapılması gerektiğini, nasıl yapılabileceğini söyleyemediğini belirtmiştir. Edward Grey, bundan sonra Türk-İngiliz ilişkilerine dair çarpıcı değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Türk topraklarındaki bu demiryolları para gerektirecektir. Türk Hükümeti'nin paraya ihtiyacı var. İki sene önce sınırlı bir süre için % 3'lük bir gümrük vergisi artışı için onay almışlardı. Türk Hükümeti o zamandan beri % 4'lük bir artış için başvurmaktadır. Bu bizim rızamız olmadan uygulanamaz. Türkiye'deki yeni rejimin güçlendirilmesini arzu ediyorum. Türk İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde kuvvetli ve adil bir hükümet kurmaları için onların gerekli kaynaklarla tedarik edilmelerini istiyorum. Bu amaçlar için para gerektiğinin farkındayım ve İngiliz ticaretinden bir fedakarlık yapılmasını severek isterdim. Ancak bu fedakarlık İngiliz ticareti ve bu amaçlar için yapılabilir. Eğer para İngiliz ticaretine aykırı düşebilecek demiryollarını desteklemek ve dahası İngiliz imtiyaz sahiplerinin elinde bulunan ulaşım araçlarının yerini alacak demiryolları inşasında kullanılacaksa, o zaman % 4'lük artışı kabul etmemiz imkansızdır. İngiliz ticari çıkarlarının tatmin edici bir şekilde korunması halinde buna onay verebiliriz...Türk Hükümeti gelirin bizim istediğimiz amaçlar için kullanılacağını- yani iyi yönetim ve Türk İmparatorluğu'nun güçlenmesi için- ve İngiliz ticaretinin çıkarlarını zedeleyecek demiryolları inşası için (stratejik veya diğer sebeplerden dolayı) kullanılmayacağını belli etmelidir.

Grey son olarak Basra Körfezi'nde statükonun korunması taraftarı olduklarını, Bağdat Demiryolu Türk topraklarında kaldığı sürece sorun olmadığını, aksi durumda ise Basra Körfezi'ndeki konumlarını ve statükoyu (büyük oranda İngiltere tarafından geçmiş nesillerde kurulmuştu) korumak için şüphesiz tüm imkanların kullanılacağını açıklamıştır. Bu statükonun bir parçası da anlaşma yükümlülükleri içine girdikleri Kuveyt Şeyhi'nin konumunu sürdürmekti.⁶⁸⁷

⁶⁸⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:28;** “House of Commons”, “Committee of Supply”, “Foreign Secretary's Reply”, **The Guardian**, 9 Mart 1911, s.9. Edward Grey konuşması boyunca yoğun alkış ve destek almıştır. Grey'in 8 Mart 1911 tarihinde yaptığı anlaşılan bu konuşması gerçekten çok önemlidir ve Times gazetesi'nin makalesine göre belki de Bakanın ağzından şimdiye kadar İngiltere'nin Bağdat Demiryolu ile ilgili durumu hakkında resmen yapılmış en belirgin ve en açık demeçti, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:30.** Makalede ayrıca Kuveyt'te tüm söz hakkının İngiltere'ye ait olduğu, demiryolunun bitiş noktasının Kuveyt olabilmesi için sadece ve mutlaka İngiltere'nin onayının gerektiği örneklerle açıklanmaktadır. Ayrıca İngiliz Hükümetleri'nin geçmişten beri Kuveyt kent ve limanını korumasına rağmen, ihmalkarlıkla Şeyh'in uzaktaki dominyonlarına Türk askerleri tarafından yapılan haksız tecavüzlere izin verdiklerini belirterek

Grey'in konuşmasından sonra konuyu yeniden açan Noel Buxton (Balkan Komitesi Başkanı ve milletvekili), hükümetin Türkiye'ye karşı candan onay vermesinin haklı görüldüğünü, son bir iki yıldır Türk Hükümeti'ne karşı tavırlarının çok soğuk olduğunu söylemiştir. Büyük bir kısmı genç olan ve devrim mucizesini gerçekleştiren Türk siyasetçilere karşı daha içten davranma zamanının geldiğini ifade etmiştir. Türkiye'de daha aktif olma ihtiyacı duyduklarını belirtmekle beraber körü körüne hayırsever bir politika da önermemiştir. Daha sonra söz alan Mr. Lloyd ise Dışişleri Bakanı'nın açıklamasını memnuniyetle karşıladığını söyledikten sonra, Almanya tarafından konulacak tarifelere karşı İngiliz ticaretini korumak için İran'a alternatif bir demiryolunun önemi üzerinde durmuştur. Grey ise bu konuda yorum yapmaktan kaçınmıştır.⁶⁸⁸

İngiliz Büyükelçiliği tarafından 13 Mart 1911 tarihinde Bab-ı Ali'ye verilen bir notada, 1 Mart tarihli Osmanlı notasının İngiliz Hükümeti'ne iletildiği, tekliflerin dikkatle değerlendirilip uygun bir cevabın zamanında gönderileceği ifade edildi. Elçilik bu arada hükümetinden aldığı direktifler üzerine bazı konulara dikkat çekmek istediğini belirtti. İngiliz Hükümeti tarafından her zaman benimsenen görüşe göre, eğer gümrük vergisi artışı Mezopotamya'da uzun zamandır yerleşmiş İngiliz ticari çıkarlarına zararlı olacak bir demiryolunun uzatılmasını kolaylaştırmak için kullanılacaksa, buna razı olamayacaklardı. Bu geçen yılın (1910) 19 Mayıs'ında Osmanlı ve İngiliz Dışişleri Bakanları arasında Londra'da gerçekleşen bir görüşmede açıkça anlatılmış, yine 20 Temmuz 1910'da Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi'ne (beraberinde Maliye Bakanı da vardı) Dışişleri Bakanlığı'nda tekrar açıklanmıştı.

uyarıda bulunmaktadır. Hindistan'da İngiliz egemenliğinin istikrarı için Basra Körfezi'nde statükonun devamının bir koşul olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan The Standard gazetesi 10 Mart 1911 tarihli bir makalede Grey'in Dışişleri Bakanlığı dönemini ağır bir şekilde yermekte ve eleştirmektedir. Rusya'ya yardım etmek uğruna Türkiye'yi gücendirmenin ve Avusturya'yı yabancılaştırmanın hata olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Grey'in Bağdat Demiryolu siyaseti ve geçmiş dönemi suçlayan son açıklaması da eleştirilmiştir, bk. **Aynı vesika.**

Standard gazetesinde çıkan "Kuveyt'te İngilizler" başlıklı haberde ise Grey'in son beyanı ışığında, Kuveyt'in Osmanlı hakimiyetinden tamamen bağımsız ve İngiltere'nin himayesinde bulunmasının Basra Körfezi'nde statükonun devamı açısından taşıdığı temel önem üzerinde durulmuştur. Türklerin Kuveyt üzerinde egemenlik iddiasının reddedilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Grey'in sözleri, son zamanlarda Türkler için Kuveyt'in bir Osmanlı toprağı olduğunu söyleyen Türk yazara doğrudan bir cevap olarak değerlendirilmiştir, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:32.** 11 Mart 1911 tarihli bu makalede "Körfezin en iyi limanı" ve "bütün İngiliz donanmasını barındıracak kadar geniş" denilen Kuveyt hakkında genel bilgi verilmekte ve İngiliz himayesinin 1899 Ocak ayından itibaren nasıl yerleştiği de anlatılmaktadır.

⁶⁸⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:31;** "House of Commons", "Committee of Supply", **The Guardian**, 9 Mart 1911, s.9.

Daha sonra bu görüşler Londra’da bulunan Maliye Bakanı’na⁶⁸⁹ elden verilen bir notayla uzun uzadıya aktarılmıştı. İngiliz Büyükelçiliği’nin notasında son olarak, İngiltere’nin Mısır Hıdivi’nin borç alma yetkileri üzerine 7 Ağustos 1879 tarihli fermanla koyulan kısıtlamaların kaldırılması talebi hatırlatılmış ve 8 Temmuz 1873 tarihli fermanla belirtilen duruma geri dönülmesi istenmiştir.⁶⁹⁰

İngiltere’nin Mısır’la ilgili talebi kendi menfaatlerini ilgilendirmekteydi. Hıdiv İngiliz Hükümeti’nin kontrolünde tamamen kukla ve göstermelik bir otoriteye sahipti. Bu gerçek bizzat İngiliz basını tarafından da açıkça dile getirilmekteydi. Times gazetesinin 3 Eylül 1912 tarihli nüshasındaki bir yorum bunu açıkça göstermektedir:

“Türkiye Sultanı Abdülhamid ve Şah Muhammed Ali’nin (İran Şahı) azlinden beri Afganistan Emiri kendisini Müslüman dünyasının savunucusu olarak kabul etmeye başladı. Bazı bakımdan aslında iddiası için iyi sebepleri vardır. İstanbul’daki hükümdar, Tahran’daki çocuk gibi bir partinin elindeki bir kukladan fazlası olarak bilinmemektedir. Aynı şekilde Fas Sultanı Fransızların ve Mısır Hıdivi de İngilizlerin elinde bir kukladır. Bu gerçekler Kabil’de geniş ölçüde söylenmektedir ve Emir, kardeşi Nasrullah ve tüm molla grubu tarafından kendisini İslam’ın kalan tek umudu olarak görmesi için teşvik edilmektedir.”⁶⁹¹

Bu bağlamda küçük bir anekdot Mısır Hıdivi’nin İngilizlerin gözündeki yerini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Yunan tebaasından olan ve Hıdiv ile eskiden beri mali ilişkileri olan Zervodaki? زرووداکی intihar etmişti. Bu kişi Hıdiv’den senetsiz olarak borçlandığı 150.000 liraya karşılık divan üyelerine karşı kendisine kefil olmasını istemiş ve bunun sözünü de almıştı. İntiharına Hıdiv’in sözünden vazgeçmesinin neden olduğu söylentisi ortaya çıktı. Bu söylentiye Mısır İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener işittiği zaman, Hıdiv hakkında “Ben ona gösteririm” demişti. Kitchener’in bu tehdidi gelişmelerden haberdar bir kişi tarafından Osmanlı Devleti’nin Mısır Fevkalade Komiseri’ne bildirilmişti.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Cavid Bey kastedilmektedir.

⁶⁹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:6** (İngiliz Büyükelçiliği’nin 13 Mart 1911 tarihli notası) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:34**. Söz konusu notanın metni İngilizcedir.

⁶⁹¹ “Pan-Islamism in India”, **The Times**, 3 Eylül 1912, s.3. Gazete, makalenin yazarı olan muhabirin Afgan Emiri hakkındaki yorumuna katılmadığını ve abartılı bulduğunu aynı nüshanın 5. sayfasındaki “The Danger from Pan-Islamism” başlıklı başka bir makalede ifade etmektedir.

⁶⁹² **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:6** (Mısır Fevkalade Komiseri’nin Sadarete gönderdiği 25 Teşrin-i Evvel 1327 [7 Kasım 1911] tarihli gizli yazı). Mısır Fevkalade Komiseri’ne göre Kitchener’in bu tehdidi başka sebeplerden kaynaklanmış olabilirdi. Yarın (8 Kasım) gece Lord Kitchener tarafından kendisi için verilecek ziyafetten yararlanarak bu konuda bilgi almaya çalışacağını söylemiştir.

Mısır halkının çoğunluğunu oluşturan Müslümanlarla, eski halkını oluşturan Hıristiyan Kıptiler yakın zamana kadar büyük bir refah ve birlik içinde yaşamaktayken 1911 Nisan-Mayıs aylarında aralarında gittikçe şiddetlenen ihtilaflar meydana geldi. Osmanlı gazetesi Süngü bunların İngiliz teşvikiyle olduğunu, İngilizlerin Mısır'daki egemenliklerine karşı harekete geçen Müslümanları bu şekilde durdurmayı amaçladığını yazdı ve şu yorumu yaptı:

*“Bunda müthiş bir İngiliz parmağı mevcut olduğuna hiç şüphe edilmemelidir. Çünkü azınlığı teşkil eden bu Hıristiyan Kıptilerin taleplerine bakılacak olursa gerçek anlaşılır. Bunlar tatil günlerinin Pazar günü olmasını ve memuriyetin eşit olarak bölüştürülmesini ve daha daha birçok şeyleri talep ediyorlar. Fakat genç, gayretli, fedakar Mısırlıların, muhterem Hizbulvatani Cemiyeti'nin bunda muzaffer olacağını ümit eder ve haklarında mutluluklar, zaferler temenni ederiz.”*⁶⁹³

Diğer taraftan Dubai meselesi de sıcaklığını korumaktaydı. Hariciye Nezareti'nin olayla ilgili görüşleri ve önerileri şöyle özetlenebilir: İngiltere Basra Körfezi'nin batı sahillerindeki kabile şeyhleriyle geçmiş asrın (19. yüzyıl) ilk zamanlarından beri yapmış olduğu anlaşmalara dayanarak bunların oturdukları yerler üzerinde (Bahreyn gibi) himaye iddia etmekteydi. Bu anlaşmalardan nezaret evrakında bulunanlar incelenmiş fakat Dubai Şeyhi ile bir anlaşma kaydı görülmemiştir. Bundan dolayı eğer böyle bir anlaşmaya rastlanmazsa metnin Londra Sefareti aracılığıyla talep edilmesi gerekliydi. Eğer bir anlaşma olsa bile şeyh tarafından sıfat ve yetkisi dışında yapılmış olduğundan ve Dubai Necd'e bağlı bulunduğundan, bu anlaşmanın Osmanlı Hükümeti gözünde hukuki değeri yoktu. Dolayısıyla İngiltere Hükümeti nezdinde protesto edilmesi gerekecekti. Ayrıca Dubai'nin tarihçesine ve idaresine tam anlamıyla vakıf olmak maksadıyla Bağdat ve Basra'dan yardım alınması, İngiltere Sefareti ile açılacak tartışmada başarılı olmak için gerekliydi.⁶⁹⁴ Nitekim Londra Sefareti'nden böyle bir anlaşma varsa metnin elde edilerek gönderilmesi istenmiştir.⁶⁹⁵ Ancak Basra Valisi Celal Bey Umman ve Katar arasındaki arazinin sahipliği belirlenmemiş olduğundan, Dubai'nin Osmanlı toprağı olduğunu ispat edecek belge olmadığını, sadece eskiden beri Katar'a bağlı kabul edilmesinin Osmanlı toprağı olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca belge

⁶⁹³ “İngiliz Parmağı”, **Süngü**, 28 Nisan 1327 (11 Mayıs 1911), s.4.

⁶⁹⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28.**

⁶⁹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (6 Mart 1911 tarihli belge).

olup olmadığını Necd Mutasarrıflığı'na da sormuştu.⁶⁹⁶ Bağdat Valisi ve Kumandanı Nazım Paşa'dan gelen yanıtta da bir kayıt bulunmadığı, bir seneden beri gönderilmesi istenen deniz taşıtlarının gelmemesi ve vasıta yokluğu nedeniyle hükümet nüfuzunun etkisiz bir halde kaldığı, eğer önlem alınmazsa maalesef yakında Necd bölgesinin büsbütün elden çıkacağı Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁶⁹⁷

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Arthur Nicolson, konuyla ilgili kendisinden açıklama isteyen Londra Sefiri Tefik Paşa'ya şu cevabı vermişti: Dubai (Debai) mevki Necd Sancağı'na bağlı olmayıp "Korsanlar Sahili" adı verilen ve bağımsız idareye sahip bir takım Arap Şeyhleri tarafından yönetilen yerlerden birisiydi. İngiltere Hükümeti çeşitli tarihlerde bu şeyhlerin hepsiyle korsanlığın ve silah kaçakçılığının yasaklanması hakkında anlaşmalar yapmıştı. Geçenlerde meydana gelen olay ise Dubai Şeyhi'nin anlaşmaya aykırı olarak silah kaçakçılığını desteklemesinden ileri gelmiş, şeyhin bundan sonra anlaşmaya aykırı davranmayacağına dair taahhüt ve teminat vermesi üzerine mesele sona ermişti.⁶⁹⁸

Bundan başka Tefik Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, anlaşma metni hakkında bilgi istemenin gelecekte doğurabileceği sonuçlar itibariyle faydalı olmayacağını belirterek dikkat çekici açıklamalar yapmıştır:

"Bağdat Hattı'nın bitiş noktasını tayin için eskiden Alman bilim heyetinin Kuveyt'e gitmesi şu anki acı durumu yaratmıştı. Müteveffa Sefir O'Conor'un itiraz ve muhalefetine karşı savunma tarzında 'Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü üstlenen Paris ve Berlin Antlaşmaları'nı imzalayan devletlerden biri de İngiltere'dir' dememe karşılık olarak müteveffa Sefir'in 'Söz ettiğiniz Paris Antlaşması Osmanlı Hükümeti'nin Necd sahillerini işgalinden çok önce olmuştur. Bundan dolayı hükümetimin söz konusu bölgeye dair size karşı ne resmi ne de dolaylı bir tarzda taahhütte bulunduğuna vakıf değilim' cevabını vermesi işin tarafımızdan daha fazla kurcalanması halinde ne gibi sonuçlara yol açacağını açıkça göstermiştir."

Tefik Paşa ayrıca Necd'e komşu olan ve Casim El Sani adlı şeyhin idaresinde bulunan Katar kazasının Osmanlı Devleti'ne katılımını sağlamak için Basra'dan elli memurun atanıp gönderildiğini, fakat yine İngiliz Sefiri'nin tehditkar talepleri nedeniyle geri alındıklarını ifade etmektedir. Tefik Paşa'ya göre Necd

⁶⁹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (26 Şubat 1326 [11 Mart 1911] tarihli yazı).

⁶⁹⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (28 Şubat 1326 [13 Mart 1911] tarihli yazı).

⁶⁹⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mart 1911 tarihli gizli yazı).

sahillerinde etkili nüfuz sahibi olabilmek birçok arazi içinden demiryolu geçirmek suretiyle büyük masraflara katlanmaya ve kuvvetli bir donanmaya sahip olmaya bağlıydı. Bundan dolayı, şimdilik yapılması gereken şey iç idare ve asayişin yola koyulmaya çalışıldığı bir sırada, elde bulunan yerleri mümkün mertebe korumak ve imar etmektir. Kaybolanı elde etmenin itaatsizlik nedeniyle imkansız bir istek olduğu kabul edilmeli, hiçbir yabancı hükümet ile kavgaya neden olacak durumların ortaya çıkmasına izin vermemek ve yerel asayişini sürdürmek gerekmektedir. İngiltere Hükümeti Hindistan yolu üzerinde bulunan veya ona yakın olan yerlerin hemen tamamını eskiden beri yavaş yavaş nüfuz ve idaresi altına almıştı. Necd sancağında fiilen Osmanlı Hükümeti'nin kurulduğu yerler hariç olmak üzere Arabistan Yarımadası'nın Aden'den Kuveyt'e kadar olan kıyıları tamamen İngilizlerin eline geçmişti. Tefvik Paşa, bu duruma kayıtsız kalamayan Rusya ve Fransa hükümetlerinin Basra Körfezi'nde menfaat temini için beş on sene öncesine kadar hayli uğraştığını, maddi olarak bir sonuç alamayıp neticede İngiltere ile uzlaşmak zorunda kaldıklarını da hatırlatmaktadır.

Tefvik Paşa'nın bundan sonra söylediği sözler Osmanlı yöneticilerinin İngiltere'ye bakış açısını yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir:

“Meşrutiyet idaremizin takviyesi arzusunun her fırsatta memnuniyetle beyan eden İngiltere devletiyle cidden bir samimiyet politikası takip edersek yanlış hareket etmiş olmayız kanısındayım. Gerçekten İngilizler de diğerleri gibi memleketimizde menfaat temin etmek istemektedirler. Ancak kazançlar elde etmenin karşılıklı olduğu malumunuzdur.”

Tefvik Paşa, Bağdat Demiryolu meselesinin arzu ve teklifleri doğrultusunda güzel bir sonuca ulaşmasının ve ardından % 4 gümrük vergisi artışıyla patent ve diğer vergilerin kolaylıkla uygulamaya konulmasının önemine dikkat çekmiştir.⁶⁹⁹

Tefvik Paşa Nicolson'la görüşmesinde, Sir Edward Grey'in Avam Kamarası'nda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevabı gündeme getirmiş, “% 4 gümrük vergisi artışına onaylarının Osmanlı Hükümeti tarafından bazı koşulların kabulüne ve bildirilmesine bağlı bulunduğu” sözlerinin gerçek manasını anlayamadığını belirtmiştir. Tefvik Paşa, “Eğer koşullardan maksat gümrük vergisinin demiryolu teminatına karşılık olarak kabul edilmemesi ise Osmanlı Hükümeti Bağdat Demiryolu Şirketi'ni bu talebinden feragat ettirmiş, bunu resmen ve tekrar size bildirmişti” demiştir. Bunun üzerine Nicolson, Grey'in ifadesinin

⁶⁹⁹ Aynı vesika.

parlamentoda sorulan soruları cevapsız bırakmamak için söylendiğini, Osmanlı Hükümeti'nin vermiş olduğu teklifin incelenmekte olduğunu, inceleme bitmeden kesin bir karar alınmasının mümkün olamayacağını, parlamentoda devam eden sorular ve beyanların da duruma göre değişmesinin normal kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁰⁰

Bu gelişmelerin ardından Sir Arthur Nicolson ile görüşen Tevfik Paşa Osmanlı teklifinde bir yanlılık olmadığını, en son tekliflerinin İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilmiş olan notanın esasına dayandığını söyledi.⁷⁰¹ Mısır'da yerel bayındırlık işleri için borç akdi meselesi ile ilgili olarak da, meselenin daha o zaman halledilerek zamanın Dışişleri Müsteşarı ve şu anda Hindistan Valisi olan Charles Hardinge'e sözlü şekilde bildirildiğini ifade etti. Buna göre fermanların kurallarını değiştirmek için borç gereksinimi olduğunda, Hıdivlik tarafından doğrudan doğruya yapılacak başvuruya Bab-ı Ali onay cevabı verecekti. İngiltere Hükümeti o zaman bunu hoşnutlukla karşılamış ve kararın yazılı olarak uygulanmasına bile izin vermişti. Şimdi ise bu mesele tekrar açılmakta, diğeri ile beraber bu iki konunun düzeltilmesi % 4 gümrük vergisi artışına koşul olarak gösterilmekteydi.⁷⁰²

Hariciye Nezareti'ne 17 Mart 1911 tarihinde gelen yazıda İngiltere'nin Dubai'ye siyasi memur yerleştirmeye, bayrak çekmeye ve postane kurmaya giriştiği bildirilmişti. Dubai Şeyhi yavaş davranarak bunları onaylamamakta ve süre talebinde bulunmaktaydı. Ayrıca İslam Hilafeti'ne bağlı olarak yabancı müdahale ve saldırısına engel olmak için Osmanlı Hükümeti'nin yardım ve himayesini istemişti.⁷⁰³

Bağdat Demiryolu meselesi İngiltere Parlamentosu'nda ve basınında gündemi işgal etmeye devam ediyordu. Times gazetesinin haberine göre eğer Kuveyt meselesi Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında anlaşma ile sonuçlanmazsa, demiryolunun

⁷⁰⁰ **Aynı vesika.** Tevfik Paşa 10 Mart 1911 tarihli gizli yazıda özetle İngiltere ile münasebetlerde Dubai meselesi üzerinde fazla ısrar edilmemesi, daha önemli sorunların aşılması gerektiği ve anlaşma metninin talep edilmesine gerek olmadığı yönünde yorum ve görüşlerini Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.

⁷⁰¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:46** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1911 tarihli gizli belge).

⁷⁰² **Aynı vesika.** Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin Bağdat'tan Basra Körfezi'ne yapılacak hat için son teklifine İngiltere'den henüz resmi bir yanıt gelmediğini belirtmektedir.

⁷⁰³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (4 Mart 1327 [17 Mart 1911] tarihli yazı).

Körfez kısmının inşası sadece Bağdat Demiryolu Şirketi'ne bırakılacaktı. Hattın bitiş noktası ise ya Basra'da ya da Kuveyt'in kuzeyinde, Basra Körfezi kıyısında bir nokta (Umm Kasr veya Khor Abdullah gibi Türk toprağı kabul edilen yerler) olacaktı.⁷⁰⁴ 15 Mart 1911 tarihli Daily Graphic Gazetesi ise Bağdat Demiryolu Meselesi'nin çözüme ulaşmak üzere olduğunu haber vermektedir. Büyük aşama kaydeden tartışmalar üç kısma ayrılmaktaydı: 1) Kilometre garantileri meselesi, 2) Demiryolunun Bağdat-Körfez kısmının geleceğı, 3) Kuveyt'in siyasi statüsü.⁷⁰⁵ Morning Post gazetesi, İngiltere'nin Fransa'yı Fas meselesinde desteklediğı gibi Fransa'nın da Bağdat Demiryolu meselesinde İngiltere'nin yanında yer aldığını ve gelecekte de bu durumun devam edeceğini yazıyordu.⁷⁰⁶

21 Mart 1911 tarihli İngiliz Parlamentosu görüşmelerinde muhalif üye Kont Ronaldshay (The Earl of Ronaldshay), Dışişleri Bakanı Edward Grey'e 1914 Nisanı'nda Türk gümrük vergilerinin otomatik olarak % 8'e dönüp dönmeyeceğini sordu. Grey cevap olarak ithal İngiliz mallarına 25 Nisan 1914'ten sonra % 8'den daha yüksek bir oran uygulanmasının İngiliz Hükümeti'nin ve diğer devletlerin onayını gerektirdiğini söyledi. Bunun üzerine muhalif Sheffield milletvekili J. F. Hope ile Sir Edward Grey arasında şu ilginç konuşma gerçekleşti:

J. F. Hope: "Hükümetin Türk tüketicisi üzerindeki bu yükün cefasına taraf olmayı mı amaçladığını sorabilir miyim?"

E. Grey: "Bu Türk tüketicisi üzerine bir yükün cefasına taraf olma meselesi değildir. Bu geliri olmayan Türk Hükümeti'nin sorunudur."

J. F. Hope: "O zaman bu durumda tüketicinin yararının gözardı edileceğini anlıyorum?"

⁷⁰⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:36.** Times gazetesinin 12 Mart 1911 tarihli diğer bir makalesinde ilginç olarak Türkiye'de demiryollarının yapımı için hükümet tarafından Almanlara verilen kilometre garantisi haklı ve gerekli bir uygulama olarak görülmektedir. Bundan dolayı Alman yatırımcıları veya Türk Hükümeti'ni suçlamanın yanlış olduğu da açıklanmaktadır. Buna karşın bu yazıya tepki gecikmemiş, gazetenin 14 Mart tarihli nüshasında kilometre garantisinin sakıncalarını belirten karşı bir yazı yayımlanmıştır.

⁷⁰⁵ **Aynı vesika.** Makaleye göre % 4'lük gümrük vergisi artışından gelecek gelir demiryolu inşasında kullanılmayacak, inşa edilmiş demiryolunun gelirleri kalan kısmın tamamlanmasına yetecekti. Bağdat ve Basra Körfezi arası kısım ise kurulacak bir Osmanlı şirketi tarafından yapılacak, Alman şirketi imtiyazı devredecekti.

⁷⁰⁶ **Aynı vesika.** Gazete, Tanin gazetesinin Bağdat Demiryolu meselesinde İngiliz kamuoyunun Türklere karşı tavrını eleştiren ifadelerine de yer vermiştir. Tanin gazetesi, İngiliz basını bu çok önemli meselede Türkiye'yi önemsememekle ve yok saymakla suçlamakta, Osmanlıların bundan ötürü derin bir şekilde yaralandığını yazmaktaydı. İngilizlerin Türklere gösterdiği bu "düşmanca tavırdan sonra" Bağdat-Hanikin Demiryolu'nun karşılığı olarak hiçbir şey beklenemeyeceğı vurgulanmaktaydı.

E. Grey: “Eğer bir hükümet gelir istiyorsa, yükün kimin üstüne düşeceğini düşünmek o hükümete aittir.”⁷⁰⁷

Aynı gün İngiliz Avam Kamarası’nda Kuveyt’in statüsü üzerine de Grey’e sorular yöneltildi. Edward Grey sorulan soru üzerine, Kuveyt’le uzun zamandan beri önemli ticari ilişkileri olduğunu, Kuveyt Şeyhi ile 1899’da yapılan bir resmi anlaşma dahil olmak üzere son yıllarda görüşmeler gerçekleştiğini ve İngiliz Hükümeti’nin Kuveyt Şeyhi adına her zaman statükonun sürdürülmesi şartını koyduğunu belirtti. Buna karşın Grey, İngiltere’nin Kuveyt üzerinde koruyucu hakları olduğunu ifade etmekten ve Türkiye ile görüşmelerin devam ettiği bir esnada konuya ilişkin belgeleri sunmaktan kaçınmıştır. Devounport milletvekili Sir C. Kinloch-Cooke’un Kuveyt Şeyhi’nin Türkiye’ye ilişkin konumunu sorması üzerine, Grey “*Sadece İngiliz Hükümeti’nin konumunu yani statükonun sürdürülmesini söyleyebilirim*” demiş ve bu sözler görüşmelere yol açmıştır.⁷⁰⁸

Daily Graphic gazetesinin 22 Mart 1911 tarihli nüshasında yer alan “Körfez Bilmecesi” başlıklı makalede, Türk Hükümeti ve Alman demiryolu şirketi arasında yapılan antlaşmaların sonucunda hattın Bağdat-Körfez arası kısmından “aptalca adlandırılan Alman tehlikesinin” bertaraf edildiği vurgulanmaktaydı. Makalenin yazarı Lucien Wolf, Türk Hükümeti ve Alman demiryolu şirketinin İngiliz çıkar ve hassasiyetlerine gösterdiği “bu dikkate değer ve dostane saygıdan” dolayı bugünkü Parlamento görüşmelerinde nazikçe takdir edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁰⁹

22 Mart 1911 tarihinde Lordlar Kamarası’nda muhalefet adına konuşma yapan Lord Curzon, İran’da kral naibi tarafından kurulan yeni rejimin (Anayasal rejim) başarılı olmasını istediklerini belirtmiştir. Naibin şahsi arkadaşı olarak yüksek kabiliyetli, ülkede vatansever ve içten duygularla hareket eden bir devlet adamı olduğunu, İngiltere Hükümeti’nin ona her bakımdan elden geldiği kadar destek olması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Basra Körfezi’nde silah kaçaklığı meselesine değinen Curzon, silah trafiğinin Hindistan dağ sınırına kadar genişlediğini, bu sınırdaki kabilelerin silahlanmasının çok ciddi ve büyük bir tehlike

⁷⁰⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:36 (Daily Graphic gazetesinin 22 Mart 1911 tarihli ve “Türk İthalat Vergileri” başlıklı İngiliz Parlamentosu görüşmelerine ilişkin haber kupürü).

⁷⁰⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:36 (Daily Graphic gazetesinin 22 Mart 1911 tarihli ve “Kuveyt” başlıklı İngiliz Parlamentosu görüşmelerine ilişkin haber kupürü).

⁷⁰⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:43 (Daily Graphic gazetesi’nin 22 Mart 1911 tarihli makalesinin kupürü).

teşkil ettiğini, tüfeklerin Avrupa'dan geldiğini ve dağıtım ambarının Maskat şehri olduğunu anlatmıştır. Hükümetin geçmişte uyuşuk davranması sonucu silah ticaretinin alarm verici boyutlara ulaştığını da belirtmiştir. Geçen sene içinde yapılan etkin mücadele sonucunda silah kaçakçılığının merkezinin Maskat'tan Debay'a (Dubai) kaydığını ifade etmiştir. Umman'da silah kaçakçılığının devam etmesinden Fransa'yı sorumlu gören Curzon, nazik bir üslupla Fransa'yı uyarılmış ve yardımını istemiştir. Bundan sonra Bağdat Demiryolu meselesine geçen Curzon önce sorunun kısa bir tarihçesini vermiş daha sonrada endişelerini ve uyarılarını dile getirmiştir. Bunlar İngiliz mallarına ayrımcılık yapılabileceği, Bağdat'tan Hanikin'e yapılacak hattın İran'daki İngiliz ticaretine darbe vurabileceği, Basra Körfezi'ne rakip ve yabancı bir gücün inmesinin İngiltere ve Hindistan açısından tehlikeler doğurabileceği konularındaydı. Curzon'un Osmanlı Devleti ile ilgili görüşü ise çok çarpıcıdır:

“Körfezin yukarı ucuna ve Basra ile Bağdat arasındaki bölgeye gelecek olursak, benim fikrime göre güçlü, zengin ve bağımsız bir Türkiye- ki kuvvetini sağlamlaştırabilir, azgın kabileleri kontrol altında tutabilir, su yollarının güvenliğini garanti edebilir ve Delta'nın muazzam potansiyel kaynaklarını geliştirebilir- sadece kaygı ve ilgi isteyen bir amaç değil, fakat bir İngiliz Hükümeti için en önemli zorunluluktur. Bu bölgelerde bizim için güçlü bir Türk Hükümeti'nden daha önemli bir şey yoktur ve eminim ki bu meclis Türkiye'nin bu bölgede güçlenmesi için her adımı atacaktır...”⁷¹⁰

Curzon'dan sonra iktidar adına cevaben konuşan Lord Morley, İran'ın yeni rejimiyle ilgili olarak hükümetin kendisiyle hemfikir olduğunu belirtmiştir. Basra Körfezi ile ilgili olarak İngiliz siyasetinin ilkelerini ise şöyle vurgulamıştır:

“İngiltere bu bölgelerde toprak elde etmeyi istemedi. İki yüzyıldan fazladır kendi uyruğu olmayan insanlar arasında barışı korudu, kendine ait olmayan kıyıları denetledi ve her ülkeden tüccarların uzak marketlere ulaşmasını sağladı. Eğer İngiltere Körfezin hakemi ve koruyucusu olduysa bu dünyanın ıssız yerlerini kontrol altına alma ihtirasından değil, geçmişte kendisine yapılan çağrılara uyarak savaşan kabileler arasında barışı sağlamak, ticarete özgür bir akış sağlamak ve çapulcuları zaptetmek amacıyla gerçekleşti”.

Morley, silah kaçakçılığı konusunda Fransızların sadece dağıtımını yaptığını, silahların çoğunluğunun diğer üç ülkeden geldiğini, etkin mücadele sonucu silah kaçakçılığında önemli azalma gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bağdat Demiryolu

⁷¹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:95 Gömlek No:32 (The Times gazetesinde 23 Mart 1911 tarihinde yayınlanan Lordlar Kamarası görüşmeleri); “Great Britain and The Bagdad Railway”, **The Guardian**, 23 Mart 1911, s.8.

hakkında ise İngiliz menfaatlerine karşı tehlike oluşturduğu yolunda birçok saçmalığın yazıldığını (Mısır'a tehdit oluşturduğu gibi), bununla beraber Mezopotamya'daki İngiliz ticari çıkarlarını tehdit etmesi hususunda yapılacak hiçbir şey bulunmadığını, Türk topraklarında Almanlara verilmiş bir imtiyaza karşı çıkmanın mümkün olmadığını, karşı çıkılacaksa bunun imtiyaz verilmeden önce yapılması gerektiğini vurgulayarak, sorumluluğun o zaman iktidarda bulunan muhalefete ait olduğunu belirtmiştir. Buna karşın İngiliz çıkarlarının korunması için hükümetin elinden geleni yapacağını açıklamıştır. Osmanlı Devleti hakkında Morley şu sözleri sarf etmiştir:

“Şu inkar edilemez ki İngiliz Hükümeti ilke olarak Türkiye’de demiryollarının inşasına karşı olumludur. Bu inşaatın yeni rejimin güçlenmesi için ne kadar önemli olduğunu takdir ediyorlar ve biz içten bir şekilde İstanbul’daki yeni rejimin devamını ve gelişmesini arzu ediyoruz. Bundan dolayı Mezopotamya’daki demiryolu meselesinde eğer ülkemizce kabul edilebilir şartlarla bir anlaşma bekleyebilirsek, demiryolunun bazı koşullar altında Kuveyt Şeyhi’nin sahip olduğu mükemmel limanda bitişine itiraz etmeyeceğiz. O zaman Türk gümrük vergilerinin artışına koyduğumuz itiraz da ortadan kalkmış olacaktır.”⁷¹¹

23 Mart 1911 günü İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası’nda Bağdat Demiryolu meselesi gündeme ağırlığını koymuştur. Sorulan soru üzerine bir açıklama yapan Edward Grey, Türk Hükümeti ve Bağdat Demiryolu Şirketi arasında 21 Mart’ta bir anlaşma yapıldığını, şirketin hattın Bağdat’tan Basra Körfezi’ne kadar olan kısmı ve Basra’da bir liman inşa etme hakkından yeni bir Türk şirketi adına feragat ettiğini söyledi. Bunun karşılığında Bağdat Demiryolu Şirketi’nin yeni şirketten veya Türk Hükümeti’nden tazminat talep etme hakkı olacaktı. Şirket ayrıca İskenderun’da bir liman ile buradan Osmaniye ana hattına bir şube hattını kilometre garantisi olmaksızın inşa edecekti. Yeni kurulacak şirkette Türkiye dışında hiçbir devlet Bağdat Demiryolu Şirketi’nden fazla hisseye sahip olamayacaktı. Şirket ayrıca hattı Bağdat’a kadar sahip olduğu gelirlerle tamamlamayı kabul etmekteydi.⁷¹²

Parlamentoda daha sonra söz alan The Earl (Kont) of Ronaldshay İngiltere’nin dış siyasetine ışık tutan açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye, İran ve Afganistan’ın bağımsızlık ve bütünlüğünü korumak İngiltere’nin siyasetinin ana hedefi olmuştu. Hindistan’daki Müslümanlarla bu bölgelerdeki dindaşları arasındaki

⁷¹¹ Aynı yer.

⁷¹² BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:45; “House of Commons”, **The Guardian**, 24 Mart 1911, s.8.

bağı tanımış ve saygı göstermişti. Ayrıca buralarda güçlü bir bağımsız krallıklar zincirinin mevcudiyeti İngiliz İmparatorluğu'nun güvenliği için çok önemliydi. Bu bölgeler iki olası tehlikeye karşı korunmalıydı. Birincisi Hindistan'ı, hatta Avustralya ve Uzakdoğu'yu tehdit edecek bir Avrupalı gücün özellikle Basra Körfezi civarına yerleşmesini önlemektir. Bu tehlikeden 1907 İngiliz-Rus Antlaşması ile korunulmuştu. Ancak ikinci tehlike karşısında İngiltere, İran'daki haklı konumunu terk etmesinin imkansız olduğunu dünyaya açıkladığı on sene öncesi kadar kesinlikle güvenlikte değildi. Son iki üç yıl içinde ve özellikle de son iki üç ay zarfında İran'da büyük bir değişim meydana gelmişti. Almanya ve Rusya Türk-İran sınırı çevresindeki özellikle demiryolu yapımına dair menfaatleri için görüşmüşlerdi. Bundan dolayı İngilizler Bağdat ve çevre bölgelerde Alman nüfuzunun üstün hale gelme ihtimaliyle karşı karşıyaydı. Kont Ronaldshay, Dr. Rohrbach isimli Bağdat Demiryolu'na mali destek arayan bir Alman gazetecinin, Almanya ve Türkiye'nin gelecekte birlikte Mısır'a saldırabileceklerini yazdığını kaygıyla belirtmiştir. İngiltere bundan dolayı özellikle kendisi için çok büyük önem taşıyan Bağdat'ın güney bölgesinde Alman nüfuzunun ilerlemesine karşı koymalıydı. Çünkü İngilizler bu bölgedeki ticaretin neredeyse tamamına yakını elinde tutmaktaydı. £1.259.000 toplam ithalat içinde İngiliz ve Hindistan ürünleri £1.025.000 değerinde paya sahipti. Kalan £183.000 ise dünyanın diğer ülkeleri arasında paylaşılmaktaydı. Ronaldshay, Dünya'nın Türkiye ile ticaretinde İngilizler hakim konumda olduğundan, Türkiye'nin gümrük vergileri artırılırsa en çok zararı İngiltere'nin göreceğini vurgulayarak, artış yapıldığı takdirde yeterli ayrıcalıkların alınması konusunda uyarıda bulunmuştur.⁷¹³

Bundan sonra söz alan ve hükümeti eleştiren bir konuşma yapan Mr. Dillon, Rusya Hükümeti ile ittifak yapmaları dolayısıyla kendilerine karşı başlangıçta sempati ve sevgi duyan İranlılar ile Jön Türklerin güven ve sevgisini tamamen kaybettiklerini ileri sürmektedir.⁷¹⁴ Dillon'dan sonra söz alan Mr. Ponsonby de İran'da Rusya Hükümeti ile yapılan ittifakı eleştirmekte ve yanlış bulmaktadır. Hükümeti eleştiren ve sorular soran diğer milletvekillerinden sonra Edward Grey kürsüye gelerek cevap niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Grey, Bağdat Demiryolu

⁷¹³ Aynı yer.

⁷¹⁴ Aynı yer. Dillon'un şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: *"Türk Devrimi patlak verdiğinde bütün Jön Türkler İngilizlere sadıktı. Şimdi her şey mahvoldu. En gözden düşmüş olanlar İngilizler ve Türkler ilgi ve destek için Almanya'ya güvenmekte...Türkiye ve İran'daki siyasetimiz bize en kötü neticesini verecek"*.

ile ilgili olarak Türk Hükümeti'nin kendilerine bazı teklifler yaptığını, devam eden görüşmeler esnasında bunların gizli tutulması gerektiğini, Türk Hükümeti ve Bağdat Demiryolu Şirketi arasında bir anlaşma yapıldığını söylemiştir. Görüşmelerin sonunda bir anlaşmaya varılmasını içten bir şekilde arzu ettiğini belirtmiştir. Amacın Bağdat Demiryolu tamamlandığında İngiliz ticaretinin farklı vergilere maruz bırakılmaması ve İngiliz ticaretinin demiryolundan diğer devletler gibi yararlanmasının sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Basra Körfezi ile ilgili olarak da Körfezde Hindistan ile ulaşım yoluna yakın başka bir gücün yerleşmesi riskinin olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁷¹⁵

Alman demiryolu şirketinin 1911 yılı Mart ayı içinde Osmanlı Hükümeti ile resmen anlaşarak önceki taleplerinden vazgeçmesi Osmanlı kamuoyuna da yansdı ve olumlu karşılandı:

“Alman şirketinin Bağdat-Basra hattı imtiyazından vazgeçmesi ve hele yüzde dört gümrük zammının teminata karşılık tutulmayacağına gerçekleşmesi İngilizler için işlerimizde güçlükler çıkarma nedenlerini kaldırmıştır. Bundan dolayı şimdi biz gerek gümrük zamlarında ve gerek Bağdat demiryolları inşaatında İngilizlerden de kolaylıklar beklemeye hak kazanmış olduk. Biz bu hakkımızı İngilizlerden talep etmeliyiz. Dostluğumuzdaki kідeme dayanarak İngilizlerin bize bu hakkı esirgemeyeceğine ve gümrük zamlarını zorluk çıkarmadan kabul edip destekleyeceklerine güvenimiz tamdır.”⁷¹⁶

İngiliz Hükümeti 30 Mart 1911 tarihinde gerçekleşen bir toplantı sonucunda söz konusu demiryolundan % 50 hisse talep etme kararı aldı.⁷¹⁷ 1 Nisan 1911 tarihinde Londra Sefareti'nde bulunan Cevad Bey tarafından Hariciye Nazırı'na bir mektup gönderildi. Cevad Bey'in çok iyi bir kaynaktan aldığı habere göre Edward Grey Lord Curzon'u evinde toplantıya çağırması ve Bağdat'tan devam edecek demiryolu üzerine görüşmeler devam ederken, hükümete engel çıkarılmaması için uzun süre konuşmuşlardı. İngilizler sorunun çözümlenmesini istiyorlardı, ancak Cevad Bey'e göre Osmanlı egemenliğinin sadece teorik olarak tanınacağı bir demiryolu bitiş noktası asla kabul edilmemeliydi.⁷¹⁸ Bununla birlikte Nisan ayı

⁷¹⁵ Aynı yer.

⁷¹⁶ “Hafta”, **Hak Yolu**, 10 Mart 1327 (23 Mart 1911), s.8.

⁷¹⁷ Cohen, **a.g.m.**, s.864.

⁷¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:3** (Cevad Bey tarafından Hariciye Nazırı'na gönderilen 1 Nisan 1911 tarihli özel ve gizli Fransızca mektup).

içinde Rusya'nın söz konusu demiryolu hattından hisse talep etmesi üzerine olay yeni bir boyut kazanmıştır.⁷¹⁹

1911 Nisan ayı içinde İngiltere Hükümeti, Bağdat'tan Basra Körfezi'ne yapılacak hat için uluslararası katılım miktarı üzerine Osmanlı Hükümeti'ne teklif yaptığı yolunda çıkan haberleri yalanladı. İngiltere Hükümeti'ne sunulan Osmanlı önerilerinin dikkatle incelenmeye devam edildiği belirtildi.⁷²⁰ Lordlar Kamarası'nda Bağdat Demiryolu ile ilgili son gelişmelerin ışığında hükümeti eleştiren ve uyarın Lord Newton'a⁷²¹ hükümet adına yanıt veren Vikont Morley, Türk Hükümeti'nin bağımsız ve egemen bir hükümet olduğunu, toprakları üzerinde istediğini yapabileceği savunmasını tekrarladı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti ile Bağdat Demiryolu Şirketi ve Osmanlı Hükümeti ile İngiliz Hükümeti arasında gerçekleşen ikili görüşmelerin henüz başlangıç aşamasında olduğunu ifade etti. Ancak Morley'e yanıt veren Marki Salisbury'nin sözleri oldukça dikkat çekicidir:

“Asil Vikont (Morley), Lord Newton'un buranın Türk toprağı olduğunu unutmuş görüldüğünü söylemişti. Bununla beraber herkes biliyor ki mali konumu nedeniyle Türkiye kendi işleri üzerinde tam bir kontrole sahip değildir. İngiliz çıkarlarının korunup korunmadığı sorusuna ‘Türkiye bağımsız, egemen bir devlettir’ sözleriyle cevap olmaz...”⁷²²

Diğer taraftan Dubai ile ilgili olarak Tefvik Paşa'nın meselenin üzerine gidilmemesi yönündeki tavrına karşın, Hariciye Nezareti Dubai Şeyhi ile İngiliz Hükümeti arasında imzalanmış anlaşmanın metnini talep etmekte ısrarını sürdürdü. 3 Mayıs 1911'de Londra Sefareti'ne gönderilen yazıda İngilizlere karşı takip edilmekte olan samimiyet politikasının bozulmamasının hükümet tarafından da istendiği ve gerekli görüldüğü, sefirin söz konusu yerlere ilişkin düşüncelerinin de tam isabet olduğu ifade edilmekteydi. Ancak söz konusu yerleri olduğu gibi bırakmanın ve bölgedeki hakimiyet ve komşuluk haklarından vazgeçmenin doğru olmayacağı vurgulanarak, uygun bir şekilde anlaşma metninin talep edilmesi ve gönderilmesi

⁷¹⁹ Cohen, **a.g.m.**, s.864-866. Edward Grey ilk başta bunun kabul edilmesinin mümkün olmadığını Rus makamlara bildirmesine rağmen Arthur Nicolson devreye girmiş ve girişimlerde bulunarak Rusya'nın da hisse sahibi olacağı bir teklifin Osmanlı Devleti'ne yapılmasını sağlamıştır.

⁷²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:4** (The Daily Telegraph Gazetesi'nin 4 Nisan 1911 tarihli haberi).

⁷²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:5.** Newton genel hatlarıyla Bağdat Demiryolu Şirketi'nin hattın son kısmının yapımından feragat etmesi karşılığında çok önemli ayrıcalıklar ve haklar kazandığını ve aslında hiçbir şey kaybetmediğini, Alman Hükümeti'nin tam tersi bu anlaşmadan çok önemli menfaatler kazandığını ileri sürmüştür.

⁷²² **Aynı vesika.**

istenmiştir.⁷²³ Buna karşılık Büyükelçi Tevfik Paşa direnmeye devam etmiş, işi sürüncemede bırakıp oyalanarak zaman geçirme taktiğine başvurmuştur. 10 Mayıs'ta cevap olarak Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, bu konuda Nicolson'a başvurmanın çok kolay olduğunu, ancak Dubai üzerinde egemenlik haklarını dikkate almadan, bunu sadece bilgi edinmek için istediklerini söylemenin bile Osmanlı haklarının geri alınma yolunu kapatacağını ve işlemin resmîyetini tanımalarına yol açacağını açıkladı. Dolayısıyla “davaya mahal kalmayacağı açıktı.” Tevfik Paşa anlaşmanın alınıp gönderilmesi zorunlu ise bunun kendisine tekrar bildirilmesini ve bir de harita gönderilmesini istemiştir.⁷²⁴

Gene Mayıs ayı içinde İngiliz kamuoyunda Hicaz Demiryolu'na ilişkin bazı kaygılar uyanmıştı. İngiliz kamuoyundaki şüphe ve endişeler Hicaz Demiryolu'nun son istasyonu hakkında yoğunlaşmaktaydı. Hicaz Demiryolu'nun Mekke'de sona ermeyeceği ve Aden Körfezi'ne doğru uzatılmasının muhtemel olduğu kanısı ortaya çıktı. Bu da bölgedeki İngiliz menfaatlerini doğrudan ilgilendiren ve önceden tedbir alınması gereken bir durumdu. İngiltere Hicaz Demiryolu'nun Türk egemenliğindeki Yemen'e devamına engel olamazdı. Bu nedenle Aden'den Sana'ya bir hattın inşası için İngiltere'nin Türkiye ile işbirliği yapması gerektiği görüşü dile getirilmeye başlandı. Böylece Hicaz Demiryolu Yemen'e ulaştığında Aden ticareti üzerindeki zararlı tesiri etkisiz hale gelebilecekti.⁷²⁵

İngiliz Parlamentosu'nda Lord Lamington, Hindistan Bakanı'na Aden hinterlandında (arka bölgesinde) demiryolu uzatma fikrinden tamamen vazgeçilip vazgeçilmediğini sordu. Bakan Vikont Morley of Blackburn bulunmadığından soruyu yanıtlayan Kont Beauchamp, Türk Hükümeti statükoya katı bir şekilde riayet ettiği sürece Aden hinterlandında hükümetin değişmez siyasetinin sorumluluklarını

⁷²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 3 Mayıs 1911 tarihli gizli yazı).

⁷²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mayıs 1911 tarihli gizli yazı).

⁷²⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:90 Gömlek No:25** (Pall Mall Gazetesi'nin 11 Mayıs 1911 tarihli “Yemen'de İngiliz Menfaatleri, Bir İngiliz-Türk Demiryolu” başlıklı makalesi). Gazete İngilizlerin Osmanlı demiryollarına gösterdiği ilginin Fransızların ve Almanların çok gerisinde kaldığını, sadece İzmir-Aydın hattı ile sınırlı olduğunu da hatırlatmaktadır.

genişletmekten kaçınmak olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle demiryolu inşasına yönelik her proje bu siyasetin ışığı altında dikkatle araştırılacaktı.⁷²⁶

Tevfik Paşa'nın aksi yöndeki itirazına rağmen Hariciye Nezareti İngiltere'nin Dubai Şeyhi ile yaptığı anlaşmanın metnini istemekte kararlıydı. Hariciye Nezareti'ne göre anlaşmayı öğrenip itiraz etmek hiçbir şey yapmamaktan daha iyiydi. Nitekim Hariciye Nezareti metnin sözle talep edilmesinin kendilerince onaylanması anlamına gelmeyeceğini, metnin özel surette, mesela mavi kitaplara başvurularak aranmasını Tevfik Paşa'ya bildirmiştir.⁷²⁷ Bu talebe 17 Haziran 1911 tarihinde yanıt veren büyükelçi, gizli belge olması nedeniyle mavi kitaplarda anlaşmanın yer almadığını belirtmiştir. Anlaşma metnini İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan şifahen talep etmesi ve alması halinde bunun onaylama anlamına gelmeyeceği doğru bile olsa, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın başvurularına mutlaka ret cevabı vereceğini, bu konuda girişimde bulunmadan önce kendisine talimatın gönderilmesini istemiştir.⁷²⁸

Buna karşılık Hariciye Nezareti'nden gönderilen cevapta, İngiltere ile Dubai Şeyhi arasında yapılan anlaşmanın İngiliz Hükümeti'nin iddia ettiği hakları tespiti ve açıkça vurgulamaya yardımcı olacağı, dolayısıyla İngiliz makamlarının bunun bir suretini vermektan kaçınmamasının muhtemel olduğu ifade edildi. Ayrıca bu konudaki başvurularına ret yanıtı da verilse, bu anlaşmanın ilelebet gizli kalmasının mümkün olamayacağı belirtilerek, bir suretinin imkan olur olmaz elde edilerek gönderilmesi istendi.⁷²⁹ Tevfik Paşa 14 Ağustos 1911 tarihinde verdiği cevabında İngiltere Dışişleri Bakanı ve Müsteşarı'nın Londra'da izin nedeniyle bulunmamlarından ötürü müsteşar yardımcısı Mallet ile görüştüğünü yazmıştı. Tevfik Paşa İngiltere'nin Kuveyt, Dubai ve diğer şeyhlerle yaptığı anlaşmaların nitelik ve içeriklerinin, hükümetler arasında görüşülen sorunların çözümlenmesi bakımından Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesi gerektiğini Mallet'e açıklamıştı. Mallet bu talebin doğru olduğunu vurgulamış ve desteklenmesi için gayret

⁷²⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:90 Gömlek No:25 (31 Mayıs 1911 tarihli ve 7062/346 numaralı belge).

⁷²⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (27 Mayıs ve 13 Haziran 1911 tarihli gizli yazılar).

⁷²⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 17 Haziran 1911 tarihli gizli yazı).

⁷²⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28 (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 9 Ağustos 1911 tarihli yazı). Bu belgede Tevfik Paşa'ya yol gösterilerek ve birazda baskı yapılarak artık harekete geçmesi istenmekteydi.

göstereceğine söz vermişti. Mallet, yapacağı girişimin neticesinin beklenmesini de söylemişti.⁷³⁰

1.10.2. İNGİLTERE’NİN BAĞDAT DEMİRYOLU VE BASRA KÖRFEZİ’NE İLİŞKİN MESELELERDE OSMANLI DEVLETİ’NE VERDİĞİ RESMİ YANIT

Londra’da bulunan Cevad Bey 5 Temmuz 1911 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na ziyaret etti ve Bağdat Demiryolu meselesi ile ilgili görevlendirilen memur Bay Parker ile görüştü. Parker İngiltere’nin vereceği cevabı kaleme almakla sorumluydu. Parker, Cevad Bey’e gözden geçirmenin yakında tamamlanacağını, İngiliz Dışişleri’nin cevabının bol anlayış ve uzlaşma içerdiğini söyledi. Bağdat Demiryolu meselesiyle ilgili olarak Cevad Bey, Parker’a Osmanlı Hükümeti’nin sadece İngiltere’nin isteklerine uygun hareket ettiğini, çünkü kendileri için imtiyaz sahibi Alman şirketin tüm hattı Basra Körfezi’ne kadar tamamlamasında bir mahzur olmadığını belirtti. Bunun üzerine Parker, Alman şirketiyle yapılan bu düzenlemenin İngiltere’de yeni bir durum yarattığını, Bağdat Demiryolu meselesinde oldukça şoven olan kamuoyunun tutumu karşısında İngiliz Hükümeti’nin bunu özellikle tam anlamıyla dikkate aldığını ifade etti.⁷³¹

Parker’la yaptığı görüşmeyi 6 Temmuz 1911 tarihli yazıyla Hariciye Nazırı’na bildiren Cevad Bey şu yorumda bulunmaktaydı:

“Bu cevap göstermektedir ki Alman Şirketi’yle yaptığımız anlaşmanın koşulları burada pek iyi karşılanmadı ve İngiliz Hükümeti vereceği uzlaşma yanıtında bazı kısıtlamalar yapmaya mecbur kalacaktır.”⁷³²

29 Temmuz 1911 tarihinde İngiltere, Osmanlı Devleti’nin 1 Mart’ta sunduğu tekliflere resmi cevabını bildirmiştir.⁷³³ Metin İngiliz Hükümeti’nin Osmanlı Devleti’nin 1 Mart notasında yaptığı önemli teklifleri dikkatle değerlendirdiğini

⁷³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:28** (Tevfik Paşa’nın 14 Ağustos 1911 tarihli yazısı). Hariciye Nezareti’nin ısrarlı taleplerine rağmen, sonuçta Tevfik Paşa’nın fazla ısrarcı bir tavır sergilemediği görülmektedir.

⁷³¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:15** (Cevad Bey tarafından Hariciye Nazırı’na gönderilen 6 Temmuz 1911 tarihli Fransızca mektup).

⁷³² **Aynı vesika.**

⁷³³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:25** (İngiltere Dışişleri Bakanlığı’ndan gönderilen 29 Temmuz 1911 tarihli gizli yazının İngilizce metni). Aynı yazının Osmanlıca tercümesi ve Fransızca metinleri için bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:16.**

belirterek başlamaktadır. Bu önerilerin iç içe geçmiş menfaatleri yakından etkilemesine ve birbirinden bağımsız çözülememesine rağmen kolaylık açısından üç ayrı başlık altına yerleştirildiği ifade edilmektedir:

- 1) Bağdat Demiryolu Meselesi.
- 2) İngiltere ve Türkiye'nin Basra Körfezi Bölgesinde Şahsi Menfaatleri.
- 3) Türk Gümrük Vergilerinde Değer Üzerinden % 11'den % 15'e Artış.

“Bağdat Demiryolu Meselesi” başlıklı ilk kısımda İngiltere Hükümeti'nin cevap niteliğindeki açıklaması şöyleydi:

“Cavid Bey'e Temmuz 1910'da sunulan düzenleme İngiliz Hükümeti tarafından verilmiş büyük bir ödün olduğundan şimdi Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan öneriler biraz şaşkınlıkla karşılandı. (Türk teklifleri sıralandıktan sonra)⁷³⁴ Hükümet üzülerek bu teklifleri kabul edemeyecektir. Eğer demiryolunun Bağdat'ın güneyine doğru inşası ve işletilmesi için yeni bir şirket oluşturulacaksa ve bu uluslararası bir temel üzerinde teşkil edilecekse, İngiliz Hükümeti sadece şu şekilde bir düzenlemeye razı olabilir: İngiliz çıkarları Türkiye de dahil olmak üzere diğer devletlerle en azından eşit olacak bir derecede temsil edilecektir. Bunu uygulamak ve girişimin uluslararası ve ticari karakterini vurgulamak düşüncesiyle Rusya'nın da katılımına izin verilmeli, her ülkeye düşecek hisse oranı % 20 olmalıdır. Bu dağılım benimsendi farz edilirse, İngiliz Hükümeti ilgili devletler arasında bir anlaşma yapılmasını istemektedir. Bu anlaşma, Asya Türkiyesi'nde ki tüm demiryolları için farklı ücretlerin reddini, taşıma imkanlarında ve benzer konularda eşit muameleyi, Bağdat'ın güneyine yapılacak demiryolunun ayarlanması ve inşa koşullarını, trafiğin gelişimini artırmaya yönelik onaylanmış mali düzenlemelerin uygulanmasını sağlamalıdır. Ayrıca anlaşma, ilgili birçok tarafın teşebbüse ilgisini sürekli kılmayı, yani Bağdat Demiryolu imtiyazının süresi dolduğunda ortadan kalkmamasını garanti etmelidir. Bundan başka Osmanlı Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin rızası olmadan İngiliz gemiciliği veya kargoları üzerine nehir ücreti koymamayı resmen taahhüt etmelidir. Uç liman meselesine gelince, Basra'da çoktan beri önemli ticari menfaatlerin yerleşmiş olduğu gerçeği takdir edildikten sonra, İngiliz Hükümeti bu noktada bitişin tesis edilmesinden dolayı çok büyük avantajlar meydana geleceğini düşünmektedir. Bundan dolayı liman bütün ulusların sınırsız ticareti için teklif edilen yeni şirket tarafından inşa ve kontrol edilmelidir. Ancak böyle bir düzenleme yapılırsa, demiryolu Basra Körfezi'ne kadar uzatıldığı takdirde Kuveyt'e sadece İngiltere ve Türkiye arasında yapılacak anlaşmanın koşullarına göre demiryolunun

⁷³⁴ Bu tekliflere yukarıda değinilmişti.

getirilmesi şart koşulmalıdır. Bunu uygulayacak bir madde sorunlarla ilgili yapılacak bir anlaşmaya eklenmelidir.”⁷³⁵

İngiltere'nin cevabının bu ilk kısmında en dikkat çekici noktalardan birisi de Rusya'nın katılımının istenmesidir.

“İngiltere ve Türkiye'nin Basra Körfezi Bölgesindeki Şahsi Menfaatleri” başlıklı ikinci kısımda İngiliz Hükümeti tarafından yapılan açıklamanın dikkat çekici noktaları şu şekildedir:

“İngiliz Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin notasında belirttiği her iki devletin Basra Körfezi'ndeki ticari ve politik konumuna yönelik kesin bir tanıma ulaşma arzusunu gidermeye isteklidir. Sorunların daimi bir çözüme ulaşmaması için de bir sebep görmemektedir. İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin yasal taleplerine kesinlikle karşı değildir. İngiliz Hükümeti'nin Basra Körfezi kıyısında bu talepleri tanıdığı en güney nokta El Katif bölgesindeki Ojeir'dir (Uceyr). Bu noktanın güneyine doğru Türk gücünden bir eser yoktur ve hiçbir zaman da olmamıştır. 1870 yılında Osmanlı Dışişleri Bakanı İngiliz Büyükelçisi'ne Bab-ı Ali'nin Bahreyn, Maskat veya Basra Körfezi sahilindeki bağımsız aşiretler üzerinde üstünlük kurma amacı beslemediğine dair resmi teminatlar vermişti. Sadece bu tarihten beri Osmanlı Hükümeti tarafından Ojeir'in (Uceyr) güneyine doğru olan noktalarda müdürlükler ve diğer Türk otoritesinin sembollerini kurmak için bazı teşebbüsler yapıldı.”⁷³⁶

İfadeden anlaşılacağı gibi İngiltere Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ndeki etki alanının sınırlarını bildirmektedir. Bundan sonra İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı etki alanı dışında kabul ettiği Bahreyn, Maskat ve bölgedeki diğer aşiretler üzerindeki genel siyaseti, amaçları ve menfaatleri vurgulanmıştır. Akabinde Osmanlı Devleti'ne uyarı ve gözdağı niteliğinde ifade ve taleplere yer verilmiştir:

“İngiliz Hükümeti bu kadar faydalı sonuçlarla kesintisiz süren otoritesini sınırlayacak veya zayıflatacak her hangi bir düzenlemeye razı olamaz. Türk nüfuzunun Basra Körfezi kıyısı boyunca Ojeir'in (Uceyr) güneyine doğru genişlemesi bu sonuçlara zararlı olduğundan ve Türk egemenliğinin yasal talepleriyle bağdaşmadığından, İngiliz Hükümeti bu bölgelere tecavüz amacıyla yapılan müdahalelere karşı koydu. Bundan dolayı iki devlet arasında sürekli bir anlaşma, Osmanlı Hükümeti'nin Bahreyn Şeyhi'nin önemli hakları olduğu Bahreyn ve bitişik adalarla El Bidaa dahil olmak üzere tüm Katar Yarımadası'ndan feragat

⁷³⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:25 (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan gönderilen 29 Temmuz 1911 tarihli gizli yazının İngilizce metni, s.1-2).

⁷³⁶ Aynı vesika, s.3.

etmesini sağlamalıdır. İngiliz Hükümeti böyle bir anlaşmanın en sonunda yöresel sürtüşmenin daimi kaynağını ortadan kaldıracacağı görüşündedir.⁷³⁷

Umman, Bahreyn ve Katar'dan sonra konu Kuveyt'e gelmiştir.

“Osmanlı Hükümeti Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilişkilerini düzene koymayı temenni etmektedir. İngiliz Hükümeti, haklarına ve taleplerine karşı zararlı öneriler olmaması şartıyla ki bunlar boşunadır, memnuniyetle böyle bir çözüme katkıda bulunacaktır. Osmanlı Hükümeti'nin de farkında olduğu gibi İngiliz Hükümeti asla Kuveyt'in Türk himayesi altında olduğunu kabul etmedi. İki hükümet arasındaki bazı fikir ayrılıkları olmasına karşın geçici bir anlaşma 1901 senesinde yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'nin Kuveyt'e asker göndermekten kaçınması ve oradaki statükoya saygı göstermesi koşuluyla, Kuveyt'i işgal etmemek veya Kuveyt üzerinde bir İngiliz himayesi kurmamaya dair bir teminat vermeye razı oldu. Kuveyt Şeyhleriyle İngiliz ticari ilişkileri iki asırdan fazladır devam etmektedir. Burası idaresinin dürüstlüğü ve ticaretinin özgürlüğü ile tüm bölgelerden tüccarları çekmeye devam ettiği sürece İngiliz Hükümeti, Şeyhin tam özerkliğine herhangi bir tecavüzü veya soy hakkı ya da iç yönetime her hangi bir müdahaleyi kabul edemez. Diğer taraftan, İngiliz Hükümeti Kuveyt üzerindeki Türk hükümdarlığını ve Şeyhi bir Türk Kaymakamı olarak tanımaya hazırdır. Buna karşılık olarak statükonun garanti edilmesi, Şeyh ile İngiliz Hükümeti arasında yapılmış anlaşmaların geçerliliğinin tanınması, Varba ve Bubiyan (Bubian) adalarının Kuveyt sınırları içinde olduğunun kabul edilmesi ve Türk askeri karakollarının geri çekilmesi, Şeyhin Türk toprağı üzerinde sahip olduğu ve bundan sonra satın alacağı her türlü mal ve mülkün tam ve rahat kullanımına izin verilmesi şarttır. Kuveyt böylece Osmanlı İmparatorluğu içinde ve parçası olarak bir yerleşim bölgesi olacak, Türk egemenliği altında tam bir özerkliğe sahip olacaktır.⁷³⁸

Basra Körfezi ile ilgili bu kısımda ayrıca Şattularap'ta şamandıralara ilişkin son zamanlarda ortaya çıkan güçlülere değinilerek İngiltere'nin diğer hakları ve talepleri sıralanmıştır:

“Çok uzun yıllardır İngiliz gemiciliği hacminden ötürü hakim olarak ve son zamanlara kadar neredeyse münhasıran denizcilik için bu yardımlara ilgi gösterdi. Elli yıldan fazladır, araştırma, şamandıra koyma ve nehri aydınlatma işleri İngiliz acentesi tarafından ilgili herkesi memnun edecek şekilde yapılmaktadır. Bu durumda İngiliz Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin mevcut ve çok eski düzenlemelere neden itiraz ettiğini değerlendirmede biraz

⁷³⁷ Aynı vesika, s.3-4.

⁷³⁸ Aynı vesika, s.4. Açıkça görüleceği gibi bu koşullar altında Kuveyt üzerinde gerçek bir Osmanlı hakimiyetinden bahsetmek olanaksızdı. İngiltere Kuveyt üzerindeki Osmanlı egemenliğini sadece sözde ve görünüşte kabul etmekteydi.

güçlük çekmektedir. Ancak sorunu uzlaşma ortamında ele almaya istekli olarak İngiliz Hükümeti Osmanlı Hükümeti'ne bir İngiliz ve bir Türk temsilciyle beraber, üzerinde karşılıklı anlaşılacak bir mühendisten oluşan küçük bir nehir kıyısı komisyonu kurulmasını önermektedir. Bu komisyon gemiciliğin gelişimine dair tüm meselelerle beraber gerekli dönemsel tetkikleri de denetleyecektir. Diğer taraftan Basra Körfezi'nin geri kalanı ile ilgili olarak Türk Hükümeti, alakalı olduğu kadar İngiltere'nin a) inceleme, aydınlatma, şamandıra koyma ve kılavuzluk işlerini kontrol etme; b) sularının güvenliğini sağlama; c) tüm karantina düzenlemelerini yönetme hakkını tanıyacaktı. ”⁷³⁹

“Türk Gümrük Vergilerinde Değer Üzerinden yüzde 11'den yüzde 15'e Artış” başlıklı üçüncü ve son kısımda İngiliz Hükümeti söz konusu artışa onay vermek için gerekli şartlarını belirtmektedir:

“İngiliz Hükümeti, Bağdat Demiryolu Meselesi'ne ilişkin tatminkar bir anlaşmaya varılmadan hiçbir surette Türk gümrük vergilerindeki artışa izin veremeyeceğini sürekli olarak savundu. Bu tavrına bağlı kalmaktadır. Buna karşın demiryoluyla ilgili belirtilen koşullarda bir anlaşmaya varılsa bile, bu durum İngiltere'nin Mezopotamya ve Basra Körfezi'ndeki menfaatlerini yakından etkileyen pek çok sorunu belirsiz bir halde bırakacağından yeterli değildir. İngiliz Hükümeti prensip olarak Türkiye'de demiryolu yapımına olumlu bakmaktadır. Ancak eğer Bağdat Demiryolu İngiliz haklarının ve çıkarlarının özellikle son günlerde nedensiz yere saldırıldığı bir bölgeye başka bir olası rahatsızlık unsuru sokacaksa, İngiliz Hükümeti Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasına doğrudan katkıda bulunamaz. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin de istediği gibi Basra Körfezi'ndeki siyasi meselelerin genel bir çözümünü sağlamadığı ve yine keyfi hareketlerin (örneğin makul bir gerekçe olmadan Bağdat'taki İngiliz mülkünün yıkımı gibi) devamına karşı bir tazminat ve garanti elde etmediği takdirde, Mezopotamya'da % 60'lık paya sahip İngiliz ticaretini etkileyecek bir verginin konulmasını İngiliz kamuoyuna haklı gösteremez. Eğer Osmanlı Hükümeti bu doğrultuda bir müzakereye girmeye hazırsa ve şart koşulduğu gibi Mısır'ın borç alma gücü üzerindeki veto hakkını kaldırmayı kabul ederse ki bu tedbir Mısır'da mali reformun yararınadır, İngiliz Hükümeti iki devlet arasındaki tüm sürtüşme nedenlerini muhtemelen kaldıracak bir uzlaşmaya katkıda bulunmayı ilk hedef edinecektir. İngiliz Hükümeti (diğer devletlerin de onaylaması şartıyla) sadece belli bir süre için Türk gümrük vergilerinde artışı kabul etmekle kalmayacak, aynı şekilde 1914 yılına kadar geçici olarak onaylanmış % 3'lük gümrük vergisi artışına da onay verecektir.”⁷⁴⁰

⁷³⁹ Aynı vesika, s.4-5.

⁷⁴⁰ Aynı vesika, s.5-6.

İngiltere'nin verdiği bu resmi cevap 31 Temmuz 1911 tarihinde Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından kendi düşünce ve önerilerini de ifade ettiği gizli bir yazıyla beraber Hariciye Nezareti'ne bildirildi.⁷⁴¹ Tevfik Paşa İngiltere'nin teminatının kendi önerilerinden bir hayli uzak olduğunu, Kuveyt ile Basra'nın ilerisindeki bütün körfez sahilleri üzerinde, siyasi üstünlüğü sayesinde kendi himaye hakkının yeminli onayına çalıştığını belirtmektedir. Ayrıca İngiltere Hükümeti, Basra Körfezi'ndeki konumunun kesin şekilde belirlenmesi ve Şattularap'ta gemilerin seyrinin düzene koyulması gibi birbirine bağlı başka sorunların çözümünü de demiryolu meselesinde bir uzlaşmanın ve % 4 gümrük vergisi artışına onayın ayrılmaz birer şartı olarak göstermekte, böylece daha da ileri gitmekteydi. Bu belgenin hazırlanması esnasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Basra Körfezi'ndeki bağımsız şeyhlere karşı fiilen sahip olduğu konumunu güçlendirmek istemişti. Bundan başka katılım hissesi ile ilgili olarak ısrarlı talepleri ve Rusya'nın da ortaklığını telkin etmesi dolayısıyla, İngiltere'nin Bağdat-Basra Körfezi demiryolu hattının inşası için kurulacak yeni şirkette üstün bir pay elde etmeyi amaçladığı aşıkardı.⁷⁴²

Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı'nın dikkatini çektiği diğer bir esaslı nokta şuydu:

*“İngiltere Hükümeti, İngiliz ticari menfaatlerinin muhtaç olduğu himaye maskesi altında belirsiz bir duruma sahip olan Basra Körfezi'ndeki amaçlarını ve eğilimlerinin içyüzünü hiçbir zaman bu derece açık bir surette ilan etmemiştir. Şimdi bu vesikada söz konusu amaçları ve eğilimleri ilk defa olarak açıkça belli olmakta ve gerçek bir nitelik kazanmaktadır”.*⁷⁴³

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Basra Körfezi sahillerindeki çeşitli şeyhlerle resmen karşılıklı yapmış olduğu anlaşmaları ileri sürmekte ve bilhassa Kuveyt Şeyhi'yle imzaladığı ve gizli evrak olarak kabul ettiği anlaşmaların onaylanmasını talep etmekteydi. Tevfik Paşa'ya göre, Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanması istenilen sözleşmelerin niteliği hakkında gerçek bir fikir ortaya çıkarmak için, her çeşit görüşmeyi kabul etmeden önce bu belgeler hakkında bilgi edinmek haklarıydı. Bu nedenle ilk fırsatta bu talebi öne sürmek niyetinde olduğunu açıklamıştır. Tevfik

⁷⁴¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:16** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 31 Temmuz 1911 tarihli gizli yazı). Tevfik Paşa, bu resmi cevabın kendisine İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından tebliğ edildiğini belirtmektedir.

⁷⁴² **Aynı vesika.**

⁷⁴³ **Aynı vesika.** Tevfik Paşa'nın bu sözleri İngiltere tarafından bildirilen bu resmi cevabın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Paşa son olarak Osmanlı Hükümeti'nin ne yapması gerektiği hususunda kendi önerilerini aktarmaktadır:

“İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın cevabını ne suretle anlayıp kabul etmemiz gerektiği konusuna gelince, bu mesele hakkında İngiltere ile bir anlaşmaya varma amacına yönelmiş görüşmelerimizi kesintiye uğratmadan işi sürüncemede bırakabiliriz. Çünkü şimdiki hat Bağdat'a seneler sonra ulaşabilir. İhtimal ki o zamana kadar cihan siyasetinde meydana gelecek değişiklikler bize daha müsait bir görüşme zemini hazırlar. Bunu beklerken maliye programımızın gerekleri karşısında ve gümrük vergisi artışının Bağdat Demiryolu Hattı'nın teminat akçesine tahsis olunmayacağına dair İngiltere'ye vermiş olduğumuz garantiye dayanarak, Osmanlı Hükümeti hattın Bağdat'ın güneyi yönündeki kısmının inşası meselesini bir tarafa bırakıp, görüşmeleri sadece bu esas üzerine çekmelidir. Örneğin, Mısır Hıdivliği'nin yalnız umumi menfaatlere ait işlere mahsus borçları alma yetkisi hususunda görüş verme hakkımızdan feragat etmemize karşılık olarak, İngiltere'nin % 4 gümrük vergisi artışına onay vermesini talep edebiliriz.”⁷⁴⁴

Tevfik Paşa, 3 Ağustos 1911 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na giderek burada Müsteşar Nicolson ile İngiltere'nin en son verdiği karşı teklifler hakkında bir görüşme yaptı. Müsteşara teklifleri Hariciye Nazırı'na ilettiğini, ancak ileri sürülen şartların uygun bir zemin teşkil etmediğini, ayrıca bazı şeyhlerle ve özellikle Kuveyt Şeyhi ile yapılmış anlaşmaların Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesi talebinin, her şeyden önce bu anlaşmaların içeriği hakkında bilgi edinmelerine bağlı olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Müsteşar söz konusu anlaşmaların silah ticareti, korsanlığın engellenmesi vs. ile ilgili olduğunu, eğer meseleyi görüşmek isterlerse bu anlaşmaların içeriğinden uygun bir zamanda kendilerine bilgi verebileceklerini söyledi. Ancak Tevfik Paşa'ya göre Müsteşar bu soruyu cevaplarırken açık bir yanıt vermekten kaçınır görünmüştü. Çünkü bütün bu sözleşmeler şu anda İngiltere Hükümeti'nin gizli evrakı konumundaydı. Ardından Müsteşar altı hafta kadar izinli olacağından dolayı yokluğunda gerekirse Mr. Mallet ile görüşebileceğini Tevfik Paşa'ya iletmişti. Tevfik Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın söz konusu anlaşmaların içeriğini kendilerine bildirme hususunda bazen kararsız bulunduğunu hissettiğini İstanbul'a aktarmıştır.⁷⁴⁵

17 Ağustos 1911 tarihinde Avam Kamarası'nda muhalif üye Mr. Lloyd tarafından Dışişleri Bakanı Grey'e Bağdat Demiryolu ile ilgili yapılan

⁷⁴⁴ Aynı vesika.

⁷⁴⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:17 (4 Ağustos 1911 tarihli belge).

görüşmelerdeki son gelişmeler soruldu. Grey, Türk gümrük vergilerinin % 11'den % 14'e yükseltilmesi hakkında görüşmelerin sürdüğünü, bu görüşmelerin Bağdat Demiryolu meselesi ile de ilgili olduğunu, İngiliz Hükümeti'nin demiryolu üzerinde ekonomik eşitliği ve Basra Körfezi bölgesinde kesin bir anlaşmayı sağlayacak teklifleri Türk Hükümeti'ne yaptığını belirtti. Ancak ayrıntıların görüşmeler sonuçlanıncaya kadar gizli kalması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁶ Böylece İngiliz kamuoyu tarafından Bağdat Demiryolu'na İngiliz katılımının sadece iki ülke arasında tartışılan sorunlardan bir tanesi olduğu, aslında İngiltere ve Türkiye arasında Ortadoğu'da en önemli görüş ayrılıklarının kesin çözümünün amaçlandığı açıkça anlaşılmıştı.⁷⁴⁷

8 Eylül 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir telgraf gönderen Büşir eski konsolosu Nebil Ziya Bey, kendisi ulaşınca kadar Umman ahalisi hakkında İngiltere ile bir müzakereye girişilmemesi gerektiğini “devletin ve milletin menfaati adına” ilettili.⁷⁴⁸

Bu gelişmeler yaşanırken Kuveyt'e telgraf hattı uzatılması ve bir Osmanlı postanesi kurulması düşüncesi Osmanlı Hükümeti'nin gündemindeydi. İlk kez 1910 yılında ortaya çıkan bu fikir o zamanki Basra Valisi'ne aitti ve bölgedeki Osmanlı egemenliğini sağlamlaştırmak amacına yönelikti. Vali, Kuveyt Kaymakamı Mübarek El Sabah Paşa'nın oğluyla yaptığı bir görüşme esnasında onu bu fikre meylettiğini ve dolayısıyla hattın bir an önce inşa edilmesi gerektiğini Bab-ı Ali'ye telgrafla bildirmişti. Dahiliye Nezareti de 7 Mart 1910 tarihli bir tezkereyle gereğinin yapılması için harekete geçmişti. Ancak projenin hayata geçirilmesi için süreç çok ağır işlemiştir. Öyle ki Mübarek El Sabah 1911 yılı başında bir okul ile telgrafhane ve postaneler kurmak için Basra Vilayeti'ne teklifte bulunmuş ve görüş istemişti. Dahiliye Nezareti'de Bab-ı Ali'yi bu tekliften 23 Ocak 1911 tarihli tezkereyle haberdar etmiş, konu Meclis-i Vükela'ya havale edilmişti. Sonuçta Basra Vilayeti'nin görüşü sorulmuş, gelen cevap telgrafında teklifin ciddi olmadığı ve Mübarek El Sabah'ın İngilizlerden dolayı Osmanlı Hükümeti'ne meyletmeye cesaret

⁷⁴⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:21.

⁷⁴⁷ Aynı vesika. 18 Ağustos 1911 tarihli The Times gazetesinin “Ortadoğu” başlıklı makalesinde ayrıca Bağdat Demiryolu ve güney kısmının sadece daha büyük sorun içindeki unsurlar olduğu ve kesinlikle en önemli faktörler olmadıkları belirtilmektedir. İngiliz menfaatleri açısından en önde gelen husus İngiltere'nin Kuveyt Şeyhi ile yapmış olduğu anlaşma sonucu sahip olduğu hakları korumaktır.

⁷⁴⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:2.

edemeyeceği belirtilerek durum anlaşılmıştı. Yine de Fav'dan Kuveyt'e kadar 175 kilometrelik bir hat inşası için tesis masrafı olarak 7845 Frank ile 130025 kuruş, memur ve hizmetlilerin maaşları için yıllık 58.800 kuruş ve sürekli masraflar için de 463 Frank ile 800 kuruş 1911 bütçesine sokularak tasarının kabulüne yaklaşılmıştı. Ancak Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, Kuveyt arazisi hakkında son zamanlarda cereyan eden görüşmeler ışığında söz konusu hattın şu sırada uzatılmasının uygun olup olmadığını 28 Haziran 1911 tarihli yazıyla Sadarete sormuştu.⁷⁴⁹

Sadaretin bu yazıya yaklaşık iki ay cevap vermediği ve tasarının sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır. Konunun tekrar gündeme gelmesi Mübarek El Sabah'ın isteği ve başvurusu ile oldu. Mübarek El Sabah Fav'dan Kuveyt'e kadar bir telgraf hattı uzatılmasını ve Kuveyt'te iki üç telgraf memurunun işe alınmasını talep ediyordu. Bunun üzerine Sadaret Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'nin 28 Haziran'daki yazısını da dikkate alarak 22 Ağustos 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'nin görüşünü sordu.⁷⁵⁰ 9 Eylül 1911'de Londra Sefiri Tefvik Paşa Hariciye Nezareti'ne uyarı niteliğinde bir yazı gönderdi. Tefvik Paşa'ya göre Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselelerine dair İngiltere ile görüşmeler sürerken ve tarafların amaçlarına ve çıkarlarına uygun bir çözüm aranıldığı sırada, Kuveyt'e bir telgraf hattı uzatmanın ve bir Osmanlı postanesi kurmanın yanlış anlamaya yol açarak müzakereleri güçleştirmesi pek muhtemeldi. Ayrıca postane inşası ve telgraf hattı uzatılması egemenlik teyidi bakımından bir vesile oluşturamayacağı gibi, ihtiyaç açısından da çok fazla bir fayda sağlamayacaktı. Bundan dolayı en azından yapılmakta olan görüşmeler sonuçlanıncaya kadar ertelenmelerinde zarar olmayacağını bildirmiştir.⁷⁵¹

15 Kasım 1911 tarihinde Sir Edward Grey Tefvik Paşa'ya bir nota gönderdi. Notaya İngiltere'nin Kuveyt, Bahreyn ve Umman'da şeyhlerle imzaladığı anlaşmaların suretleri de eklenmişti.⁷⁵² 24 Ekim'de yazıldığı anlaşılan notada Grey, 16 Eylül'de Osmanlı Hükümeti tarafından talep edilen İngiltere'nin Umman kabile

⁷⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:31 (Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Sadarete gönderilen 15 Haziran 1327 [28 Haziran 1911] tarihli yazı).

⁷⁵⁰ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:31 (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911] tarihli gizli yazı).

⁷⁵¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:22.

⁷⁵² BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23. Burada ilginç olan husus Tefvik Paşa'nın kendisine 15 Kasım'da gönderilen Grey'in notası ve eklerini bir aya yakın bir süre geçtikten sonra Hariciye Nazırı Asım Bey'e göndermesidir. Öyle ki Hariciye Nezareti bu belgelerin 15 Kasım'da Tefvik Paşa'ya gönderildiğini İngiliz Sefareti tercümanının haber vermesiyle öğrenmiştir.

reisleri, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhleri ile yaptığı anlaşmaların suretlerini gönderdiğini belirtmekteydi. İlişikte gönderilen ek dört parçadan oluşmaktaydı. Birinci ek Kuveyt Şeyhi ile 23 Ocak 1899 tarihinde yapılan anlaşmanın suretiydi. Anlaşma İngiliz Hükümeti adına Basra Körfezi Siyasi Mümessili Yarbay Malcolm John Meade ile Kuveyt Şeyhi Mübarek Bin Şeyh Sabah (Mübarek El Sabah) arasında imzalanmıştı.⁷⁵³ İkinci ek Kuveyt Şeyhi Mübarek bin Sabah tarafından mühürlenmiş, Kuveyt'te silah ithalini ve ihracını yasaklayan 24 Mayıs 1900 tarihli anlaşmaydı. Üçüncü ek yine Kuveyt Şeyhi ile yapılmış olan 28 Şubat 1904 tarihli Posta Anlaşmasıydı.⁷⁵⁴ Dördüncü ek ise Bahreyn Şeyhi ile Umman'daki diğer şeyhler ve kabile reisleriyle muhtelif tarihlerde yapılmış anlaşmaları kapsamaktaydı.⁷⁵⁵

Edward Grey, bu nota ve eklerin 29 Temmuz notasındaki İngiliz talepleri ile ilerleyen görüşmelerin sonuçlanmasını kolaylaştırmada Bab-ı Ali tarafından İngiliz Hükümeti'nin iyi niyet ve arzusunun kanıtı olarak görülmesini temenni ederek sözlerine son vermiştir.⁷⁵⁶ Grey'in bu notası ekleriyle beraber Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e 11 Aralık 1911 tarihinde gönderilmiştir.⁷⁵⁷

1.10.3. TEVFIK PAŞA'NIN ASIM BEY'E GÖNDERDİĞİ GİZLİ RAPOR

19 Aralık 1911 tarihinde Londra Sefiri Tevfik Paşa, Hariciye Nazırı Asım Bey'e Bağdat Demiryolu ve ona bağlı olan Basra Körfezi meselesine dair görüş ve

⁷⁵³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23** (24 Ekim 1911 tarihli nota ve Ek 1). Anlaşma Şeyhin haleflerini ve mirasçılarını da bağlayacak şekilde yapılmıştı. Hükümleri itibarıyla Kuveyt'i tam bir İngiliz sömürgeci haline getirmektedir. Karşılığında ise Şeyh ve haleflerine İngiltere tarafından destek ve mevkiilerini koruma teminatı verilmekteydi. Grey notada bu teminatı şu sözlerle açıklamaktadır: "...o ve onun varisleri ile halefleri bu antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece Majesteleri'nin Hükümeti onları desteklemeyi ve güzel görevlerini bahşetmeyi üstlenmektedir." İki İngiliz ve bir Arap şahit tarafından da imzalanan bu küçük düşürücü anlaşmanın Ramazan ayının 10. gününde yapılmış olması dikkat çekicidir.

⁷⁵⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23** (Ek 2 ve 3). Posta anlaşması ile Şeyh, kendisi ve halefleri adına İngiliz Hükümeti'nden başka bir hükümete Kuveyt'te postane kurma izni verilmeyeceğini taahhüt etmekteydi.

⁷⁵⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23** (Ek 4). İngiliz Hükümeti adına Grey, Ek 4 ile ilgili olarak Basra Körfezi ve sahilindeki İngiliz haklarının sadece yapılan anlaşmalara değil, geleneklere ve yerel kabile liderleriyle Hindistan Hükümeti arasındaki uzun ilişkilere de dayandığını Bab-ı Ali'ye hatırlatmaktadır.

⁷⁵⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23** (İngiltere'nin 24 Ekim 1911 tarihli notası)

⁷⁵⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:23** (Tevfik Paşa'nın Asım Bey'e gönderdiği 11 Aralık 1911 tarihli çok gizli yazı).

değerlendirmelerini sunduğu gizli bir yazı gönderdi.⁷⁵⁸ Tevfik Paşa bir rapor halinde kaleme aldığı yazısına meselenin kısa geçmişinden bahsederek başlamıştır. Tevfik Paşa Bağdat Hattı'nın son kısmının bir Alman şirketi tarafından inşa edilmesi söz konusu olduğunda, bunun İngiltere'nin en önemli meşguliyeti haline geldiğini belirtmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile görüşmeler esnasında, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren işlerin halledilmesi için yapılan başvurularda İngiliz Hükümeti güvensizliğini ve zorlukları her zaman sefarete hissettirmişti. Bundan dolayı Tevfik Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği çok sayıda yazıda, İngiltere'nin günün birinde Almanya'nın Hindistan yolunu kendisine kapaması ve ticaretini İngiliz ticareti zararına olarak genişletmesi hakkındaki endişelerini giderecek surette, İngiltere ile Basra Körfezi ve Bağdat Demiryolu hakkında kesin bir çözüme ve anlaşmaya varmanın tek çözüm olduğunu açıklamıştı.

Bu doğrultuda Hakkı Paşa Kabinesi, Tevfik Paşa tarafından anlatılan düşünce ve değerlendirmeleri onaylayarak başlangıç olmak üzere Bağdat Demiryolu imtiyazını elinde tutan Alman şirketi ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşma gereğince Alman şirket hattın Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar olan son kısmı üzerindeki hak ayrıcalığından feragat etmişti. Bu ilk güçlüğe karşı koyulduktan sonra, 1 Mart 1911 tarihinde Rifat Paşa tarafından Sir Gerard Lowther'a bir anlaşma teklif edilmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Osmanlı tekliflerini kılı kırk yarararak inceledikten sonra kendi karşı teklifini 29 Temmuz 1911 tarihinde gizli bir nota şeklinde sefarete ulaştırmıştı. Tevfik Paşa da bunun metni ve tercümesini Hariciye Nezareti'ne göndermişti.

İngiltere Basra Körfezi'ndeki ayrıcalıklı siyasi konumunun ve kendisiyle Kuveyt Şeyhi ve diğer şeyhler arasında yapılmış anlaşmaların onaylanmasını Osmanlı Devleti'nden talep ediyordu. Tevfik Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 31 Temmuz 1911 tarihli gizli yazısında, bu sözleşmelerin nitelik ve kapsamlarının kendilerince belirsiz olmasının ve devletin başlıca demiryollarından birinin yönetiminde yabancı bir devlete etkili bir nüfuz verilmesinin siyasi sakıncalarını vurgulamıştı. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti bu nazik ve önemli Basra Körfezi meselesi hakkında Osmanlı Hükümeti'yle anlaşma yapma hususundaki iyi niyetli girişimini göstermek istemişti. Basra Körfezi bölgesindeki şeyhlerle yaklaşık bir

⁷⁵⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:25 (Tevfik Paşa'nın Asım Bey'e gönderdiği 19 Aralık 1911 tarihli gizli yazı).

asırlık zamandan beri yapılmış olan sözleşmeleri (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgeleri sayıldığı halde) Osmanlı Hükümeti'nin talebi üzerine bir süre sonra Tevfik Paşa'ya bildirmişti. O da bunları Hariciye Nazırı'na göndermişti.⁷⁵⁹

Meselenin kısa geçmişi ve gelinen noktayı bu şekilde özetledikten sonra Tevfik Paşa İngiltere tarafından öne sürülen şartların analizine başlamıştır. Tevfik Paşa'ya göre bu şartlar birbirinden ayrı iki aşamadan oluşmaktaydı. Bu aşamalardan biri ekonomik duruma ve diğeri de siyasi bir hüküm kapsamına sahipti. Ekonomik durum ve görüşler başlıca iki madde halinde özetlenebilirdi: En önce Bağdat-Basra Körfezi hattının inşa ve idaresini yapacak karma sendikaya yüzde hesabıyla verilecek tutarın dağıtımını, ikinci olarak İngiliz ticaret mallarının demiryolu hattından naklinde başka ulusların ticari mallarının yararına olarak, (İngiliz malları için) farklı bir tarife uygulanmayacağını sağlanması gelmekteydi.

“Ekonomik Görüşler” başlıklı kısımda Tevfik Paşa, iki ülkenin karşılıklı teklifleri ışığında kendi değerlendirmelerini ve fikirlerini belirtmektedir. Osmanlı Hükümeti'nin teklifinde, kurulacak yeni şirkette Osmanlı Devleti'ne % 40 oranında bir hisse verilmesi, kalanın da her biri % 20 oranında olmak üzere Fransa, Almanya ve İngiltere'ye ayrılması öngörülmüştü. Buna karşı İngiltere Hükümeti şüphesiz gelecekte demiryolu idare meclisinde (yönetim kurulunda) Osmanlı ve Alman vekiller arasında bir birlik oluşarak kendisine karşı bir çoğunluk oluşmasını engellemek amacıyla Rusya'nın da katılımıyla % 20 oranında eşit hisse paylaşımını teklif etmişti. Tevfik Paşa, bu işte hiçbir menfaati olmayan Rusya'nın çıkarılarak Osmanlı Devleti'nin % 25 oranında eşit hisse dağılımını kabul etmesinin bir sakıncası olmayacağını ve bu sayede kolaylıkla anlaşmanın mümkün olduğunu vurgulamıştır. Ancak Tevfik Paşa inşaatın tekel şeklinde tarafsız bir ülkeye mensup bir sanayi kurumuna ihale etmek suretiyle, bizzat Osmanlı Devleti'nin üstlenmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu açıklamıştır. Bununla beraber eğer Osmanlı Hükümeti hattın inşasını karma bir sendikaya ihale etmeyi tercih ederse, bu tedbiri yani Rusya'nın çıkarılarak % 25 eşit hisse dağılımı yapılmasını en doğru yol olarak gördüğünü ifade etmiştir. Böylece İngiltere'nin itirazlarının arkası kesilecek ve bütün ülkelerin ekonomik gelişimi bakımından bu kadar büyük bir ilerlemeyi getirecek hattın inşası için gerekli parayı bulmakta Osmanlı Hükümeti güçlük çekmeyecekti.

⁷⁵⁹ Aynı vesika.

Ayrıca İngiltere'nin kendisine farklı tarifeler uygulanacağı yönündeki kaygısı da kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Tevfik Paşa'ya göre bu endişe Almanya'nın rekabeti korkusundan hali kalmayan İngiliz Hükümeti'nin zihnini meşgul eden noktalardan birisiydi. Bağdat Demiryolu meselesi İngiltere'de Lordlar ve Avam Kamaraları'nda ne zaman gündeme gelse muhalefetten veya iktidardan olsun, söz alan bütün üyeler İngiliz ticari mallarına farklı tarifeler uygulanması tehlikesine karşı hükümetin dikkatini çekmişlerdi. Bu İngilizlerce kökleşmiş bir fikri sabitti ve hiçbir şekilde zihinlerinden çıkarılamazdı.⁷⁶⁰

Tevfik Paşa “Siyasi Görüşler” başlıklı bölüme ise şu değerlendirmeleri yaparak başlamaktadır:

“Şu anda İngiltere bizim Basra'dan Uceyr'e (Ojeir) kadar uzanan bütün topraklar üzerindeki egemenlik haklarımızı tanıyor. Belki Katar yarımadasından da pek çok zorlukla birkaç nokta elde edebiliriz. Uceyr'in ötesine uzanan bütün arazi üzerinde hiçbir zaman fiilen en ufak bir egemenlik hakkına sahip olmadığımızın dikkatten uzak tutulmaması gerekir. Hatta şunu da zatialinize ihtar ederim ki Hariciye Nezareti makamında bulunduğum zaman Osmanlı Hükümeti o zaman Basra Valisi olan şahsın teklifi üzerine Katar Yarımadası'nın bazı yerlerine idareciler göndermeye karar vermişti. O zaman İngiltere Sefiri olan Sir Nicholas O'Conor makamıma gelerek eğer bu karardan vazgeçilmez ve memurlar geri aldırılmazsa İngiliz Hükümeti'nin onları zorla kovup yollamak zorunda kalacağını resmen bana söyledi. Ona cevaben Paris Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarını garanti altına aldığını söyledim. Bunun üzerine O'Conor, Paris Antlaşması'nın Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne tayininden çok önce imzalandığını ve Necd sahillerine memurlar gönderenin o olduğunu belirtmiş ve bu duruma göre Paris Antlaşması'nın öne sürülemeyeceğini belirtmiştir. Fiilen işgal altında bulduğumuz yerlerin sınırından ötesine memurlar gönderilmesi konusunda Osmanlı Hükümeti'nin ısrar etmemesini rica etmiş ve aksi takdirde İngiltere Hükümeti'nin bizim Kuveyt'ten Uceyr'e kadar uzanan egemenlik hakkımızın meşruluğuna bile itiraz edeceği uyarısında bulunmuştur. Bundan dolayı İngiltere'nin talebine uymaya mecbur olduk. Bugün ise İngiltere Necd'den Uceyr'e kadar olan bütün sahil üzerindeki egemenlik hakkımızı dolaylı olarak onaylıyor. Basra Körfezi hakkında İngiltere ile bir anlaşma yapılmasından sağlayabileceğimiz yarar, bütün bu bölge üzerindeki egemenlik hakkımızın resmen tanınması ve Necd Sancağı sınırının kesin olarak çizilmesidir.”

⁷⁶⁰ Aynı vesika.

Tevfik Paşa bu açıklamaların ardından “İngiltere karşı tekliflerinin esas noktalarından birini teşkil eden Kuveyt meselesine” değinmektedir:

“Şeyhin İngiltere ile imzalamış olduğu sözleşme ve anlaşmaların incelenmesi ve değerlendirilmesi İngiltere’nin yalnız birkaç seneden beri değil, bir asra yakın bir zamandan beri bir adet ve uygulamaya dayanarak oralarda gerçek bir himaye sürdürdüğünü açıkça göstermekte ve kanıtlamaktadır. Bu gün bu haktan feragat etmesini İngiltere’den talep etmek kesin bir ret cevabına maruz kalmamıza ve bir çözüme ulaşmak için gerçekleştirilecek görüşmelerin kesin olarak kesilmesine neden olur. Bundan dolayı bir çözüme ulaşmayı ve İngiltere ile bir anlaşma yapmayı istiyorsak, Kuveyt’in durumu ve siyasi konumu hakkında İngiltere’nin teklifini kabule katlanmalıyız. Ancak bunu kayıtsız şartsız yapmayıp, bazı sınırlamalar göz önünde bulundurulmalıdır.”

Tevfik Paşa’nın sözünü ettiği sınırlamaların başında Bubiyan Adası’nın durumu ve konumu gelmekteydi. Bağdat-Basra Demiryolu’nun son noktasını oluşturacak Basra şehrine hakim bir konumda olan bu ada, günün birinde bölgenin asayiş ve huzurunu bozabilecek ve demiryolunun bütün ticaretini tehlikeye atabilecekti. Bundan dolayı bu adanın “yarı bağımsız bir şeyhe” terk edilemeyeceği açıktı. Buna karşılık İngiltere tarafından ileri sürülen sözleşmelere karşı Osmanlı Hükümeti’nin elinde Bahreyn Adaları üzerindeki hukukunu ispat edebilecek hiçbir kanuni hakkı ve anlaşması yoktu. Tevfik Paşa’ya göre ayrıca Basra Körfezi’nde silah kaçakçılığının engellenmesi ve deniz güvenliği hizmeti için İngiltere tarafından çok önemli görünen Bahreyn Adaları için İngiltere’nin önerdiği çözüm yolunu kabul etmekte bir sakınca yoktu.⁷⁶¹

Tevfik Paşa “meselenin analizine son vermeden önce Basra-Kuveyt bölümünün inşası hakkında” görüşlerini aktarmıştır. Tevfik Paşa’ya göre er geç bu hattın inşası zorunlu olacak ve hat hiçbir taraftan itiraza yer olmaksızın İngiltere ile Osmanlı Devleti tarafından inşa edilebilecekti. Ancak Kuveyt’in Osmanlı egemenliği altında kalması ve limanın da tamamen Osmanlı toprağından geçen milli bir demiryolunun çıkış yerini oluşturması nedeniyle, gümrüklerle güvenlik görevlilerinin doğrudan doğruya Osmanlı emir ve nüfuzu altında bulunması gerekmektedir. İngiltere Hükümeti’nin karşı koyulması olanaksız bir takım itirazlar ileri sürmesi pek de olası değildi. Bundan dolayı görüşmeler her iki taraftan da ciddi bir uzlaştırıcı düşünce ile yapılacak olursa, gerek İngiltere’nin karşı tekliflerindeki esas noktaların

⁷⁶¹ Aynı vesika.

ve gerekse Basra Körfezi'nde güvenlik hizmetinin yapılması, şamandıra konulması vs. gibi ikinci derece önem taşıyan sorunların ve ayrıntıların da çözümüne kolaylıkla ulaşılabilecekti. Tevfik Paşa'ya göre, İngiltere'ye bu şekilde verilecek izinler İngiltere ile kesin bir çözüm anlaşmasından kazanılacak fayda ve çıkarlarla eşdeğer olacaktı:

“Her şeyden önce memleketimiz için çok önemli bir milli servet kaynağı olmakla beraber başkentten uzak bulunan bölgelerdeki egemenlik hakkımızın teyidi ve sağlamlaştırılması için de değerli bir araç olacak olan Bağdat Demiryolu’nu büyük bir lütufla ileriye götürüp tamamlayabiliriz.”

Tevfik Paşa daha sonra gümrük vergisine % 4 zam meselesi ile Osmanlı Devleti'nde ikamet eden ve her hangi bir ticaret veya sanatla uğraşan yabancılar hakkında patent vergisinin uygulanmasının halledilebileceğini de belirtmektedir. Ayrıca İngiltere'nin gücenme ve kıskançlık nedeni olan Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselesi münasebetiyle, o zamana kadar çözümünden çekinilen diğer ikinci derece meselelerin halledilmesi hususunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan daha uygun ve uzlaştırıcı bir çözüm yolu elde edeceklerdi. Tevfik Paşa'ya göre işin bir de manevi boyutu vardı:

“Bu fiili faydalarla beraber şu anda mevcut olan güvensizliğin yegane sebebi ortadan kalkacağından, İngiltere ile ilişkilerimizde meydana gelecek içtenlik ve netlikten doğacak manevi menfaatleri bile ciddi bir şekilde dikkate almalıyız... Bu durum daha samimi bir siyasi uzlaşmaya doğru ilk adım olacağı gibi, Basra Körfezi’de Fas gibi şimdiye kadar Londra ve Berlin kabinelerini teyakkuz halinde bulundurması sebebiyle genel barışın korunması için bir teminat olacaktır.”⁷⁶²

1.10.4. KUVEYT’TE İNGİLİZ FAALİYETLERİ

İngiliz gazeteci Lucien Wolf'un ifadesiyle Kuveyt Basra Körfezi'nin en iyi limanıydı ve gelen demiryolunun olası bitiş istasyonu olarak önünde parlak bir gelecek vardı.⁷⁶³ Hatırlanacağı üzere, Kuveyt görünüşte Osmanlı egemenliğinde özerk bir statüye sahipse de gerçekte bölgedeki İngiliz nüfuzu ve faaliyetleri burasını bir İngiliz sömürgesi haline getirmişti. Osmanlı Devleti bu durumun farkında olup

⁷⁶² Aynı vesika.

⁷⁶³ BOA. HR. SYS. Dosya No:109 Gömlek No:43 (Daily Graphic gazetesinde “Körfez Bilmecesi” başlıklı 22 Mart 1911 tarihli makale).

zaman zaman nüfuzunu artırmak için bir takım girişimlerde bulunsa da, karşısında daima İngiltere'yi bulmuş ve boyun eğerek durumu kabullenmek zorunda kalmıştı.

Bender Büşir İngiliz Konsolosu'nun beraberinde pek çok hediye ile Kuveyt'e giderek Mübarek El Sabah ve o civardaki başka şeyhlere kıymetli hediyeler dağıttığı ve karşılıklı ziyafetler verildiği haberi üzerine Hariciye Nezareti, Bender Büşir Şehbenderliği'nden gerçeğin anlaşılmasını ve durumun bildirilmesini istedi.⁷⁶⁴

Bender Büşir Konsolosu Nebil Ziya Bey, 3 Mart 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta görüşlerini ve önerilerini bildirdi. İlk olarak Bağdat'tan Kuveyt'e inşası düşünülen, siyaset ve ticaret açısından olağanüstü önemi açık olan demiryolu hattı imtiyazının yabancılara verilmesinin sakıncalı olduğunu vurguladı. Kuveyt meselesinin çözümlenmesinden sonra Basra Limanı'na zarar vermeyecek şekilde hattın hükümet adına inşasının daha yararlı olduğunu belirtti. İkinci olarak; İngiltere'nin bu bölgede takip etmekte olduğu yayılma siyasetine set çekmek için, mevcut durumda şimdilik Basra ile Necd arasındaki Osmanlı sahillerinde "bayrağımızı göstermek ve daimi şekilde gidip gelmek üzere vapur tahsisi" gerektiğini ifade etti. Üçüncü olarak; posta işlemleriyle sıradan ve önemli işlerin Osmanlı Hükümeti tarafından hemen sağlanmasını, Kuveyt'in mutasarrıflığa dönüştürülerek Mübarek Paşa'ya aynen bırakılmasını ve başka biçimde de kendisinin onurlandırılmasını istedi. Son olarak; Kuveyt'te şimdilik şeri mahkemelerin kurulmasını, böylece Irak'a gizlice vergisiz sokulan malların da gümrük resmine tabi tutulması için vergi memuru yerleştirilmesini talep etti.⁷⁶⁵ Aynı gün Büşir Şehbenderi Nebil Ziya Bey, İngiltere Bender Büşir Başkonsolosu müşavirinin bir kere daha Kuveyt'e gittiğini haber verdi. Olayın araştırılması için güvenilir bir kişinin gönderildiğini de bildirdi.⁷⁶⁶

Kuveyt'teki İngiliz faaliyetleri Basra Vilayet'inden Dahiliye Nezareti'ne gelen 27 Mart 1911 tarihli bir telgrafla yeniden gündemi işgal etmeye başladı. Vilayetin aldığı haberlere göre İngiliz siyasi memuru altmış bedevi süvarisiyle Abdülaziz bin Suud'un (İbnüsuud) bulunduğu Sac noktasına gelerek orada kendisiyle görüşmüştü. Abdülaziz bin Suud'un belirttiğine göre İngiliz memurun

⁷⁶⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:19 (16 Şubat 1911 tarihli belge).

⁷⁶⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:20 (Büşir Şehbenderi Nebil Ziya Bey'den Hariciye Nezareti'ne gelen 3 Mart 1911 tarihli telgraf).

⁷⁶⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:21.

dolaşması seyahat ve gezinti amaçlıydı. Geçen sene de yine böyle bir Kuveyt siyasi memuru büyük maiyeti ile beraber birkaç deve yükü aba vb. hediyelerle Arap aşiretleri içinde tarihi harabeleri dolaşmaya çıkmış, o zaman da maiyetinde otuzar rüpye aylıklı bedevi süvarileri bulunmuştu.⁷⁶⁷ Olay 29 Mart'ta Dahiliye Nazırı tarafından Sadaret'e aktarıldı.⁷⁶⁸ Mesele 3 Nisan'da Sadrazam Hakkı Paşa tarafından Kuveyt'te siyasi memur olamayacağı vurgulanarak Hariciye Nezareti'ne iletildi ve görüşü soruldu.⁷⁶⁹ 9 Nisan'da Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen gizli yazıda olayın araştırılması için Kuveyt'e bir kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır.⁷⁷⁰ Bu kişinin verdiği bilgiye göre İngiliz memurun maksadı güya bölgedeki mağaralarda⁷⁷¹ bulunan eski eserleri görmek ve fotoğraflarını çekmekti. Ancak Kuveyt'e yakın aşiretlerden birer mutemedin İbnüsuud'a doğru gittikleri de Basra Vilayeti'nden alınan bilgiyle tespit edildiğinden, Sadrazam "İngiliz siyasi memuru denilen ve böyle bir unvanı olmaması gereken kişinin sıfat ve yetkisi hakkında" Hariciye Nezareti'nden bilgi ve görüş istemiştir.⁷⁷²

Hariciye Nezareti'nin 16 Nisan 1911 tarihli yanıtında, memurun görevi ve kimliği hakkında 5 Temmuz 1909'da Basra'dan bilgi istendiği halde cevap gelmediği ve araştırmanın sonuç vermesinin Sadaretin isteğine bağlı olduğu belirtilmiştir. Meselenin geçen iki seneye yakın zaman zarfında sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷³

Sadrazam bir ayı aşkın bir süre sonra, 24 Mayıs 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda talebini yenilemiş ve meselenin tekrar gündemden düşmemesi için gerekli girişimi yapmıştır.⁷⁷⁴ Bunun üzerine harekete geçen Hariciye

⁷⁶⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Mart 1327 [27 Mart 1911] tarihli telgraf).

⁷⁶⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Dahiliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 16 Mart 1327 [29 Mart 1911] tarihli yazı).

⁷⁶⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 21 Mart 1327 [3 Nisan 1911] tarihli yazı).

⁷⁷⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 27 Mart 1327 [9 Nisan 1911] tarihli gizli yazı).

⁷⁷¹ **Aynı vesika.** Belgede yerlerin isimleri "El Arız? العارض beldesi civarında Cebel'ül ? جبل السلحه da ki mağaralarda" şeklinde yazılmıştır

⁷⁷² **Aynı vesika.**

⁷⁷³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 3 Nisan 1327 [16 Nisan 1911] tarihli yazı).

⁷⁷⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Mayıs 1327 [24 Mayıs 1911] tarihli yazı).

Nezareti Basra Vilayeti'ne 29 Haziran'da gönderdiği yazıyla 5 Temmuz 1909 tarihinde talep edilen bilginin hızla gönderilmesini istemiştir.⁷⁷⁵

Bu arada Necd'e seyahat etmek isteyen Kuveyt İngiliz Konsolosu'nu gitmekten men ettiği için Abdülaziz bin Suud hakkında gazetelerde övgü dolu yayınlar yapılmaya başlandı. Havran Kolordu Kumandanlığı, Konsolos ile İmam (Abdülaziz bin Suud) arasındaki ilişkiler kesin olduğundan, bu yayınların maksatlı olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Harbiye Nezareti de gelecekte bir "Necd meselesi" karşısında kalmamak için bölgede sükun ve huzuru devam ettirecek bir tedbirin alınması gerektiğini 1 Temmuz 1911 tarihinde Sadarete bildirdi. Sadarete 4 Temmuz 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne durumu aktararak bu konuda ne gibi tedbirler alınmasının uygun olacağını gizli şekilde Harbiye Nezareti ve Vilayete haberleşilerek kararlaştırılmasını istedi. Aynı zamanda Harbiye Nezareti de Dahiliye Nezareti'ne yapılan bu bildirimden haberdar edildi.⁷⁷⁶

1 Ağustos 1911 tarihinde Basra Valisi Celal Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta yazılanlar ilgi çekicidir:

"Eski Vali Arif Bey, zamanına ait önemli evrakı beraberinde alıp götürmüştür. Kuveyt İngiliz memuruna ait 1325 senesi Haziran'ının yirmi ikisi tarihli yazınızda o arada olduğundan buldurulamadığı arz edilir."

Bu cevap üzerine 22 Ağustos 1911'de Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen acele yazıda 5 Temmuz 1909 tarihli yazının bir sureti gönderilmiş ve İngiliz siyasi memuru hakkında gerekli bilginin hızla elde edilerek bildirilmesi istenmiştir.⁷⁷⁷

Basra Valisi tarafından cevap niteliğindeki açıklama 31 Ekim 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁷⁷⁸ Vali'nin elde ettiği ve aktardığı bilgiye göre Kuveyt hakimi (şeyhi) nezdinde yaklaşık 1322 (1906) yılından beri aralıksız olarak

⁷⁷⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26 (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 16 Haziran 1327 [29 Haziran 1911] tarihli yazı). Bab-ı Ali'nin meselenin üzerine gitmekte ağır davrandığı yazışmalar arasındaki bir ayı geçen sürelerden anlaşılmaktadır.

⁷⁷⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:736 Gömlek No:19 (Sadareten Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'ne gönderilen 21 Haziran 1327 [4 Temmuz 1911] tarihli gizli yazılar).

⁷⁷⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26 (Hariciye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 9 Ağustos 1327 [22 Ağustos 1911] tarihli acele yazı).

⁷⁷⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26 (Basra Valisi Hasan Rıza Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 1327 [31 Ekim 1911] tarihli yazı).

konsolos sıfatıyla Yüzbaşı Shakespeare⁷⁷⁹ adında biri bulunmaktaydı. Bu şahıs Osmanlı Devleti tarafından Kuveyt Kaymakamı sıfatıyla tanınan Mübarek El Sabah'ın mutemedi ve siyasi işlerde müşaviriydi. Son zamanda Mübarek'in bir dereceye kadar güvenini kaybetmişti. Özellikle Kuveyt'te Shakespeare'in düzenlemesi ile yapılan bir karantina yeri son zamanda Kuveyt hakimi Mübarek El Sabah tarafından kaldırılmıştı. Shakespeare İngiltere Hükümeti adına çöl Arapları (urban) ve aşiretlerin başkanları ile anlaşma yapma yetkisine de sahipti. Her sene avlanma bahanesiyle Necd Araplarına ve aşiretlerine, bilhassa Medine yolu üzerindeki aşiretlere uğradı. En çok da Abdülaziz Paşa El Suud'u⁷⁸⁰ elde etmek için çalışmaktaydı. Vali'ye göre "Abdülaziz Paşa zeki ve kurnaz olduğundan şimdiye kadar İngilizleri avutmaktaydı". Abdülaziz bin Suud birkaç gün önce Basra Valisi'ne vekili aracılığıyla başvurarak Osmanlı Hükümeti tarafından bağımsızlığının tanınması şartıyla şu teklifi ileri sürmüştü:

1. Osmanlı Hükümeti'nin belirleyeceği miktarda (en çok on bin) askeri daima hükümetin emrine hazır bulundurmak.
2. Osmanlı Hükümeti'nin izni olmaksızın yabancılar ile katiyen bir anlaşma yapmamak ve bir imtiyaz veya ruhsat vermemek.
3. Sikke çıkarmamak.
4. Dış ve askeri işlerde tamamen Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunmak.

Basra Valisi'ne göre medeni bir prensin düşünebileceği bu şeyleri Abdülaziz bin Suud'un aklına yerleştiren İngilizlerdi. Bağdat Demiryolu yapıldıktan sonra Abdülaziz bin Suud'un bulunduğu yerin önemi artacaktı. Hattın sonuna yakın bir yerde ve Hicaz yolu üzerinde, İngiliz himayesi altında bir Arap prensinin bulunmasına kesinlikle izin verilemezdi. Mübarek El Sabah'ın kuzeyde ve doğuda itaatkar Araplar, batıda can düşmanı olan Mekke Emiri, güneyde Osmanlı askerleri ile cezalandırılması gibi bir tedbir akla gelse de, mutemedi olan İngiliz bu önleme karşı Kuveyt hakiminin yaptığı gibi Abdülaziz bin Suud'un da hemen İngiliz himayesine gireceğini temin etmişti. Yani Abdülaziz bin Suud kuvvet yoluyla

⁷⁷⁹ Burada adı geçen kişi Yüzbaşı William Henry Irvine Shakespeare'dir.

⁷⁸⁰ Basra Valisi, Abdülaziz bin Suud'u böyle adlandırmaktadır. Kaynaklarda İbnüsuud, Abdülaziz bin Abdurrahman veya Abdülaziz Paşa olarak da geçmektedir. Abdülaziz bin Suud, İngilizlerin yardımı ve desteğini alarak Osmanlı Devleti'nin Ahsa'daki egemenliğine son vermek istiyordu. Bunun için 1911 yılı içinde Shakespeare aracılığıyla İngiliz Hükümeti'ne başvurmuş, ancak İngiliz Dışişleri kabul etmemişti, bk. Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, Ankara, 1998, s.198-199.

sindirilmek istenirse İngiliz himayesine girecekti. Abdülaziz bin Suud bağımsızlık fikrini de iyiden iyiye aklına yerleştirmişti. Araplara yazdığı emirlerde imzasını “Sultan’ül Ber–i Emir’ül Arap İmam Abdülaziz” şeklinde atmaktaydı. Abdülaziz bin Suud Paşa’ya en çok karşı gelen Mekke Emiriydi. Necd yoluyla Hac vazifesi için giden hacılar Abdülaziz bin Suud’un himayesi altında bulduklarından, Mekke Emiri bu hacılara eziyet ederek Abdülaziz bin Suud’a darbe vurmaktaydı.⁷⁸¹

Vali’ye göre bütün bu anlattıkları meseleyi çözümlenmeden kapatmaktan başka bir sonuç vermeyecekti. Vali’nin şu sitem dolu son sözleri dikkat çekicidir: *“Bir İngiliz yüzbaşısı urban (çöl Arapları) ve aşiretlerin başkanları ile geniş ölçekte anlaşma yapma yetkisine sahip olduğu halde, bizde bir valinin hiçbir şeye muktedir olmadığını ve danıştığı bir konu hakkında bazen hiçbir cevap alamadığını gören urban ve aşiretlerin artık hükümetin ezici kuvvetini nasıl kabul edecekleri takdirinizdir.”*⁷⁸²

Hariciye Nezareti İstişare Odası’nın bu meseleye ilişkin fikirleri ve önerileri 1 Ocak 1912 tarihinde son şeklini almıştır.⁷⁸³ Kuveyt meselesi ile ilgili genel bir değerlendirme de yapılmıştır. Buna göre İngiltere’nin Kuveyt’i işgal etmemesi ve himaye kurmaması şartıyla Osmanlı Devleti’nin de oraya asker göndermeyeceği ve statükoyu devam ettireceği yolundaki açıklaması İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın 11 Eylül 1901 tarihli notasıyla kabul edilmişti. Bu tarihten sonra bazı İngiliz gemileri Kuveyt’e gidip işaret amaçlı direkler dikmişlerse de sonradan bu olaylar halledilmişti. Bundan başka İngiltere Hükümeti Necd Emiri tarafından bir tecavüz olmasından korkarak ara sıra Kuveyt’in korunması amacına girişmiş ve hatta karaya top çıkarmışsa da tehlike atlatıldıktan sonra toplar geri alınmıştır. İngiliz gemilerinin Kuveyt’ten geçişlerine ve Uceyr’in kuzeyinde teknik incelemelerde bulunmak üzere geçici işaret direkleri koymalarına da tanık olunmuştu.

Siyasi memur ise İngiltere tarafından Basra Valisi’nin dediği gibi 1906’da değil yedi sene önce yani 1904’te gönderilmişti. Bab-ı Ali bu memurun gönderilmesinden haberdar olunca İngiliz Hükümeti nezdinde gerekli girişimleri yapmış, bunun üzerine İngiliz Hükümeti memurun Şeyh ile bazı meseleleri çözmek

⁷⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Basra Valisi Hasan Rıza Bey tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 1327 [31 Ekim 1911] tarihli yazı).

⁷⁸² **Aynı vesika.** Vali uzun muhaberata izin verilmeden kendisine bir cevap verilmesini rica ederek sözlerine son vermiştir.

⁷⁸³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:26** (Hariciye Nezareti İstişare Odası’nın 1 Kanun-ı Sani 1912 tarihli raporu).

için Hindistan Hükümeti tarafından gönderildiğini ve statükoyu değiştirme arzusunda olmadıklarını beyan etmişti. İngiliz Hükümeti Basra Körfezi sahilinde olan bazı yerlerin Osmanlı Devleti'ne ait olmadığını kanıtlayamamasına rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin bu yöndeki girişimlerine engel olmaktaydı. Diğer taraftan da Kuveyt Şeyhi'nin yanına bir memur göndermesi ve yerleştirmesi statükoyu bozmaktaydı. Ancak memurun geçici olarak gönderildiği İngiliz Hükümeti'nin bildiriş tarzından anlaşıldığından dolayı, bu mesele o zaman takip edilmemiş ve açıklama ikna edici görülümüştü.⁷⁸⁴

İstişare Odası son olarak İngiliz Hükümeti'ne uygun bir bildiri gönderilmesi işinin eğer bir siyasi engeli yoksa Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya havale edilmesine karar vermiştir. Ayrıca Şeyh'in İngiliz memura karşı güvensizliğinden istifade ederek, memurun Kuveyt'ten çıkartılması için Mübarek El Sabah nezdinde akıllıca ve gayet gizli girişimlerde bulunulması ve etki edilmesinin Basra Valisi'ne tavsiyesi uygun görülümüştü.⁷⁸⁵ Mübarek El Sabah hakkında da bir araştırma başlatılmış, bunun sonucunda 10 Mart 1912'de Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Mübarek El Sabah'ın Osmanlı tabiiyetinde olduğunu doğrulayan evrak ve belge bulunamadığını, ancak İngiliz himayesine girdiğinin asılsız olduğunu belirten 1316 yılına ait (1900-1901) bir yazışmaya rastlandığını, kendisine ulaştığında bu belgeyi göndereceğini bildirmiştir.⁷⁸⁶

22 Nisan 1912 tarihinde Dahiliye Nazırı Vekili tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Basra Vilayeti'nden telgrafla alınan haber aktarılmıştır. Buna göre birkaç gün önce Highflyer isimli İngiliz savaş gemisine komuta eden bir amiral ile İngiltere'nin Bender Büşir'de oturan Basra Körfezi siyasi memuru Albay Cox'un Kuveyt'e gittikleri, burada Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah Paşa'ya İngiltere tarafından verilen "Sir" payesi ile hediye edilen "Knight Commmander Indian Empire"? nişanını top atışı ve özel merasimle beraber tebliğ ve teslim ettikleri bildirilmişti.⁷⁸⁷ Olay Hariciye Nezareti tarafından Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya 29 Nisan 1912'de iletildi. Şeyh'in Paşa unvanına sahip olması ve

⁷⁸⁴ Aynı vesika. Raporda ayrıca 1909 yılındaki posta çantaları olayından başlayarak o zamana kadar ki gelişmeler özetlenmiştir.

⁷⁸⁵ Aynı vesika.

⁷⁸⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:33 (Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Şubat 1327 tarihli yazı).

⁷⁸⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:40 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Nisan 1328 [22 Nisan 1912] tarihli yazı).

Kuveyt'in Osmanlı Devleti'nin parçası olduğunun esasen İngiltere tarafından da itiraf edilmesi dolayısıyla, İngilizlere mahsus olan "Sir" unvanının Şeyhe verilmesinin dikkat çekici olduğu vurgulanmış, bu konuda sefirin görüşleri sorulmuştur.⁷⁸⁸

Olayın aktarıldığı Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa meselenin bir an önce kapanması doğrultusunda açıklamalarda bulunmuştur. Tevfik Paşa 7 Mayıs 1912 tarihli cevabında, İngiliz nişanı "Knight Commander" rütbesine sahip her kişinin "Sir" unvanı taşımasının kural olduğunu, adı geçen şeyhe mahsus bir unvan olmadığını ve Basra Vilayeti'nin haberinin bilgisizlikten kaynaklandığının anlaşıldığını bildirmiştir. Tevfik Paşa, Mübarek El Sabah'a İngiliz Hükümeti tarafından nişan verilmesine sebep olarak ise onun geçenlerde bir adet Osmanlı nişanı ile onurlandırılmasını göstermektedir. Tevfik Paşa'nın deyişiyle bu olay "İngilizleri de aynı şekilde bir hoşluk sergilemeye sevk etmişti". Ayrıca iki devlet arasında sürüncemede kalmış mühim meselelerin çözülmesi için görüş alışverişi yapıldığı ve anlaşma zemini arandığı bir zamanda, bu gibi olaylara lüzumundan fazla önem verilmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir.⁷⁸⁹ Tevfik Paşa'nın bu açıklama ve tavsiyesi Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne de bildirilmiştir.⁷⁹⁰

Diğer taraftan 1911 Ekim ayından itibaren Basra Körfezi'nde El Hufuf yakınındaki bölgede, Bağdat ile Basra'da ve buradan güneybatıya uzanan yerlerde teknik incelemeler yapacak olan mülazım (teğmen) Davidsen ile Edebiyattan mezun بارقلاى Barclay'den?⁷⁹¹ oluşan Danimarkalı heyete gerekli izin verilmişti. Davidsen bu seyahati Mısır yoluyla gerçekleştirmek istediğinden Mısır'da bulunan İngiliz memuruna başvurmuş, fakat talebi reddedilmişti. Bu nedenle sadece Barclay söz konusu seyahati yapmıştı. Basra Valisi'nin ifadesine göre, Barclay döndüğünde seyahat etmiş olduğu Kuveyt, Riyad, Kasim, El Hufuf ve Uceyr hakkında büyük bir tarafsızlıkla Vali'ye önemli bilgiler vermişti. Barclay, Mübarek El Sabah Paşa'nın Kuveyt'te bulunan İngiliz siyasi memuru Yüzbaşı Shakespeare'in bir dereceye kadar etkisi altında bulunduğunu ve İngiltere Hükümeti ile iyi geçinmek taraftarı olduğunu

⁷⁸⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:40 (Hariciye Nezareti'nin Londra Sefareti'ne gönderdiği 29 Nisan 1912 tarihli yazı).

⁷⁸⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:40 (Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Mayıs 1912 tarihli gizli yazı).

⁷⁹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:40 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mayıs 1912 tarihli yazı).

⁷⁹¹ Burada ismin Barkley olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

belirtmişti. Riyad'da Abdülaziz bin Suud Paşa'yı görmemişse de babası Faysal'ın Osmanlı Hükümeti'ne bağlılığına karşın, yabancı devletlerden en çok İngiltere'ye bir nevi sevgisi olduğunu söylemişti. Basra Valisi bundan sonra şu yorumda bulunmaktadır:

“Gördüklerime göre, Irak topraklarının en zayıf noktası adliyedir. Adliye halkı hükümetten ürkütmeye yegane sebeptir. Bu durum değil Necd'de merkez vilayette bile ortaya çıkıyor. Mısır'da Kitchener Paşa'nın idaresinde bir askeri hükümet kurulmasını, bütün Sudan sahillerinde işlerin yalnız bir memurla yönetilmesini, Hindistan'da da adliyenin henüz oluşmadığını dikkate alırsak, Basra Vilayeti'nde ne yazık ki adil kişilerden olmayan adliye memurlarının yapacağı etkiyi söylemeye ve açıklamaya lüzum yoktur. Bundan dolayı, hiç olmazsa Necd'de bir askeri idare kurulması, hükümetin nüfuzunun mevcut durumdan daha fazla oluşmasına yardımcı olacaktır düşüncesindeyim.”⁷⁹²

20 Aralık 1912'de İngiltere'nin piyade binbaşlarından Mr. Leachman⁷⁹³ adında birisi belgesiz olarak Şam ve daha sonra Riyad'a gitmişti. Riyad'dan Kuveyt'e gitmek niyetinde olsa da İbnüssuud tarafından rıza gösterilmeyip, kendisi Necd sancağı merkezine gönderilmişti. Leachman buradan Bahreyn'e geçmek üzere jandarma refakatiyle Necd Mutasarrıfı'na teslim edildi. İngiliz binbaşı İngilizce'den başka Arapça ve Fransızca da konuşmaktaydı. İfadesine göre Hindistan'ın Afgan sınırı üzerindeki Peşaver şehrinde tabur kumandanı olmakla beraber Londra'da Lord Krinisi'nin? قرينسينك başkanlığında kurulmuş Coğrafya Cemiyeti üyesiydi. Vaktiyle Bağdat, Basra ve Kuveyt taraflarında bulunmuş ve bedevi kıyafetleriyle çöl Arapları arasında dolaşmıştı. İngiliz binbaşının yanında fotoğraf ve topograf aletleri ile beraber çok sayıda akçe bulunmaktaydı. Necd Mutasarrıfı'na göre bu kişinin misyoner olduğuna şüphe yoktu. Ancak bin çeşit tehlike içinde, bir Hıristiyan bile bulunmayan aşiretler arasında dolaşması kendisinin bu seyahatteki amacının tespitine yeterliydi.⁷⁹⁴

⁷⁹² BOA. DH. İD. Dosya No:129/-1 Gömlek No:9 (Basra Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912] tarihli yazı).

⁷⁹³ Burada adı geçen kişi Binbaşı Gerard Evelyn Leachman'dır (1880-1920). Kendisi İngiliz askeri olmasının yanında bir İngiliz ajanıydı. Arabistan'daki gezilerini Kraliyet Coğrafya Derneği'nin doğa bilimcisi sıfatıyla yapmaktaydı. 1909 ve 1912 yıllarında Arabistan'a iki gezi yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na katılarak Kutülamare savaşında General Townshend'in yanında yer aldı ve süvari birliğiyle kaçmayı başardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra “Kürdistan Askeri Valisi” yapıldı. 12 Ağustos 1920 tarihinde Felluce yakınlarında bir aşiret lideri tarafından öldürüldü.

⁷⁹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:3 (Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1328 [13 Ocak 1913] tarihli yazı). Necd Mutasarrıflığı gözaltındaki İngilizin aslında bir ajan olduğunu ima etmekteydi. Necd Mutasarrıflığı bundan sonra böyle belgesiz ortaya çıkanlar

Sadaret tarafından görüşüne başvurulmuş Hariciye Nezareti, bu gibi yabancıların Arap aşiretleri arasında dolaşarak zararlı faaliyetlerde bulunmalarına izin verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna karşın bu kişilere karşı uygulanacak muamelelerde ihtiyatlı ve itidalli olunması, kanundan ayrılmayarak mensup oldukları sefaretlerin şikayetlerine imkan verilmemesi gerektiği de belirtilmiştir. Bunlar usulüne göre belge taşımazlar, kanuna aykırı hareketlere ve fesatlıklara başvururlarsa haklarında gereken yasal işlemin yapılmasında tereddüt edilmemeliydi. Hariciye Nezareti bu konuda gereken kişilere gerekli emirlerin verilmesini, gerek adı geçen binbaşının tekrar bölgede gezindiği, gerekse bu gibi başka şahısların dolaştıkları görülürse, kanuna aykırı durum ve davranışlara izin verilmemesini Sadarete önermiştir.⁷⁹⁵

1.10.5. BAĞDAT DEMİRYOLU VE BASRA KÖRFEZİ'NE İLİŞKİN İNGİLTERE'YE VERİLEN CEVAP VE LONDRA'DA YAPILAN GÖRÜŞMELER

İngiltere'nin daha önce değinilen 29 Temmuz 1911 tarihli taleplerine verilecek cevap 8 ayı aşkın bir süre sonra kesinleşebildi. İngiltere'nin tekliflerini ve Hariciye Nazırı'nın görüşlerini içeren bir layiha Hariciye Nezareti tarafından hazırlandı.⁷⁹⁶

Hatırlanacağı üzere İngiltere Osmanlı Devleti (% 40) ve Almanya (% 20) hisseleri karşısında kendisinin (% 20) ve Fransa'nın (% 20) azınlıkta kalmaması için Rusya'nın da eşit oranda şirkete katılımını talep etmişti. Böylece İtilaf Devletleri % 60 oranla çoğunluğu ele geçirmiş olacaktı. Buna karşı Osmanlı Devleti Rusya'nın ortaklığını reddedecek, Büyük Devletler'in dışında bir ülkeyi örneğin İsviçre veya Belçika'yı önerecekti. Ne var ki her iki ülkede de Alman sermayesi ve nüfuzu çok

hakkında ne gibi işlem yapılacağını Dahiliye Nezareti'ne sormuştu. Dahiliye Nezareti Sadarete, Sadarete Hariciye Nezareti'ne konuyu aktararak sorunun cevabını aramıştır. Leachman hakkındaki bu bilgiye başka bir arşiv belgesinde (BOA. BEO. 310399) Zekeriya Kurşun tarafından da değinilmektedir, bk. Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.200.

⁷⁹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete yollanan 1 Şubat 1913 tarihli yazı).

⁷⁹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24** ("Hariciye Nezareti, Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Mütteallik İngiltere Mutalebatı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı"). 37 sayfalık (20 sayfa asıl metin ve 17 sayfa ek) bu kitapçık 24 Kanun-ı Sani 1327 (6 Şubat 1912) tarihinde İstanbul Matbaa-i Amire de basılmıştır. 23 Kanun-ı Sani 1327 (5 Şubat 1912) tarihli asıl metnin son sayfasında (s.20) "Ahmed Reşid" imzası bulunmaktadır.

hakimdi ve dolayısıyla İngiltere'nin bu öneriyi kabul etmeme ihtimali çok yüksekti. Bu durumda başkanlık Osmanlı tarafında kalmak ve ayrılık halinde bu tarafın oyu üstün olmak üzere Bab-ı Ali Osmanlı Devleti, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın eşit oranda (% 25) katılımını teklif edecekti. Buna da İngiltere razı edilemezse-ki bu olasılık da çok yüksekti- şirketin yönetim kurulunda her hangi bir meseleden dolayı karşılıklı oyların eşitliği meydana gelirse, hakeme başvurulması yöntemi ileri sürülecekti.⁷⁹⁷

İngiltere'nin bir diğer önemli talebi ise Osmanlı Asyası'ndaki bütün demiryolu hatlarında farklı tarife uygulanmayacağını yapılması planlanan anlaşmaya konulmasıydı. Bağdat Demiryolu Şirketi'nin şartnamesi teknik olarak böyle farklı işleme izin vermemesine rağmen, uygulamada İngiliz görüşüne göre gerçekten farklılık olmasının mümkün olduğu itiraf edilmiştir. Ancak Osmanlı mallarının bile aynı şekilde zarar gördüğü açıklanarak, tek bir tarife uygulamasının hiçbir demiryolu şirketi için mümkün olamayacağı, mevcut koşulların değiştirilmesine imkan olmadığı İngiliz Hükümeti'ne anlatılmalıydı. Tarifelerin düzenlenmesi ve onaylanmasında İngiliz ticaretinin dikkate alınacağı temin edilebilirdi.⁷⁹⁸ İngiltere'nin nehir vergilerinden muafiyet talebinin de kabul edilmesi çok zordu.⁷⁹⁹ İngiltere'nin bir başka teklifi de hattın Basra Körfezi'ne kadar uzatılması halinde, sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında kararlaştırılacak şartlar altında Kuveyt'e ulaştırılmasıydı. Demiryolu hattının şimdilik İngiliz nüfuzu altındaki Kuveyt'e uzatılmayıp Osmanlı toprağı olan Basra'da bırakılması, devletin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin gereğı olarak uygun bulunmuştu.⁸⁰⁰

Layihada İngiltere'nin Kuveyt'le ilgili talepleri de olumsuz karşılanmaktaydı. İngiltere'nin buradaki Osmanlı hakimiyetini sözde tanıması şüpheli bulunmuştur. Ayrıca Bubiyan Adası'ndaki Osmanlı karakollarının kaldırılması ve bu ada ile kuzeyindeki Varba Adası'nın Kuveyt dahilinde tanınması taleplerinin İngiltere'nin samimiyetsizliğini gösterdiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Kuveyt'le ilgili İngiliz

⁷⁹⁷ Aynı vesika, s.10.

⁷⁹⁸ Aynı vesika, s.11-12.

⁷⁹⁹ Aynı vesika, s.12-13.

⁸⁰⁰ Aynı vesika, s.13.

talepleri kabul görmediği takdirde zaten demiryolunun Basra'da durdurulması kararlaştırıldığından, mevcut durumun devam ettirilmesiyle yetinilebilirdi.⁸⁰¹

İngiltere'nin Bahreyn ile ilgili talebi Bab-ı Ali tarafından kabul edilebilir bulunmuştur. İngiltere Hükümeti Bahreyn ile ona komşu adalardan Osmanlı Hükümeti'nin kesin ve açık olarak feragatini anlaşma şartlarından biri olarak ileri sürmüştü. Bab-ı Ali, İngiltere Hükümeti'nin bir asırdan beri Bahreyn'de süregelen nüfuz ve himayesine karşı oranın kendisine ait olduğunu fiili ve uygun kanıtlarla ispatlamaya muktedir değildi:

“Gerçi adadaki camiin kapıları ve kaledeki topraklar üzerinde padişah tuğrası işlenmiş ve kazanmış olduğunun vaktiyle görüldüğüne dair bilgiler ulaşmışsa da, böyle belirsiz haberlerle İngiltere'yi ikna elbette kolay değildi. Zaten söz konusu işaretlerin şu anda saklı kalmış olması da olası değildi.”⁸⁰²

Ancak Bahreyn'in mevcut siyasi durumu onaylanacak olursa, Osmanlı tebaasının Bahreyn sahillerinde inci ve sedef avı ticaretini vergisiz olarak yapmasının sağlanması gerekmektedir. Basra Vilayeti'nden geçenlerde alınan bilgiye göre, inci ve sedef avcıları Bahreyn ve Kuveyt Hakimleri'ne birer vergi vermek şartıyla, kendilerine bu hakimler ve bilhassa İngilizler tarafından engel olunmuyordu.⁸⁰³

İngiltere'nin Katar'a ilişkin talebi de Bahreyn'e benzer biçimde uygun görülmüştür. Her ne kadar eski zamanlardan beri Katar resmen Osmanlı Devleti'nin bir kazası, yerel şeyhler de Osmanlı idaresine bağlı olsa da buradaki Osmanlı egemenliğinin yok olma aşamasına geldiği ve İngiltere'nin varlığı ve nüfuzu karşısında artık durulamayacağı kabul edilmiştir.⁸⁰⁴ Ne var ki layihanın sonuna yapılan trajikomik bir ekle gerçek durum gözler önüne serilmektedir:

“Katar kazasında Osmanlı askeri ve bazı mülkiye memurları bulunduğunu dışardan haber aldığımdan dolayı Harbiye Nezareti'nden araştırdıktan sonra, hakikaten anılan kazada bir

⁸⁰¹ Aynı vesika, s.15. Bu taleplerin İngiltere'nin şimdiye kadar yegane amacı olduğunu söylediği statükonun korunması için değil, statükonun Kuveyt Hakimine lehine olarak Bab-ı Ali'nin toprak terki ve asker çekmesiyle değiştirilmesi demek olduğu vurgulanmıştır.

⁸⁰² Aynı vesika, s.16. Bahreyn'deki durum etraflı bir şekilde anlatıldıktan sonra şu yorumda bulunulmuştur: *“Osmanlı Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin bazen düşmanlık biçimini alan dargınlığını yok etmek, dostluğunu uyandırmak ve bu sayede ekonomik amaçlarını da gerçekleştirmek için Bahreyn'le ilgili talebi kabul ederse, uygulamada bir değişiklik meydana gelmeyeceği, hükümetin saklı hakkını terk etmiş olmayacağı aşikardır.”* İngiltere'nin sadece Bahreyn'le ilgili talebinin kabul edilmesiyle böyle bir sonuca ulaşılması aşırı iyimser hatta olanaksız bir beklentiydi.

⁸⁰³ Aynı vesika, s.16-17.

⁸⁰⁴ Aynı vesika, s.17-18. *“Bahreyn hakkında söylenmiş düşünceler Katar sahillerini de içine alabilir.”*

*bölükten fazla askerimiz olduğunu anladığımdan, Katar'a dair yukarıda bulunan düşüncelerde direnmediğimi ve mülkiye memurlarının miktar ve sıfatlarını Dahiliye Nezareti'nden incelemeye giriştiğimi ilaveten arz ederim.*⁸⁰⁵

Layihada Tevfik Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen 10 Mart 1911 tarihli gizli yazıdaki nasihat ve önerilerin hatırlatılması, bunların İngiltere'ye karşı izlenecek siyasette rehber olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁸⁰⁶

İngiltere'nin Şattularap'a ilişkin teklifi ise kabul edilemez görülmüştür. Yapılan değerlendirmede Osmanlı Devleti'nin Şattularap'ta gemiciliğe ait hizmetleri şimdiye kadar ihmal ettiği, bunun sonucunda İngilizlerin uzun zamandan beri bölgede yerel yönetimin yapması gereken işleri gerçekleştirdiği kabul edilmekteydi. Ancak bu durum Şattularap'ta bir İngiliz kontrolü kurulmasını haklı gösteremezdi. Dolayısıyla karma bir komisyon yerine denizcilik işlerinin sadece Osmanlı Hükümeti sorumluluğunda kalması istenmeliydi. Eğer İngilizler buna razı edilemezse komisyonda veya idarede bir İngiliz teknik memuru Osmanlı Hükümeti tarafından bulundurabilecekti. Ancak bu memura Osmanlı hizmetine alınan yabancılardan fazla bir derece ve sıfat verilmemesi sağlanacaktı.⁸⁰⁷ Fener yakılması, şamandıra koyulması, kılavuzluk, deniz güvenliği ve karantina işlerinin Osmanlı sahillerinde ve Osmanlı karasularında Osmanlı Devleti'ne ait olması gerekmektedir. Bu hususlarda İngiltere ile Osmanlı egemenlik haklarını tamamen saklı bulunduracak bir çözüm bulunmalı ve açık denizde güvenlik işlerine Osmanlı Devleti'nin katılımı sağlanmalıydı. Bu mümkün görünmekteydi. Çünkü zenci köleliğinin takibi, yargılanması ve cezalandırılması hususunda İngiltere ile gerçekleşen sözleşme

⁸⁰⁵ Aynı vesika, s.20. Ahmed Reşid Bey bu ilavenin altına bir gün sonranın "24 Kanun-ı Sani 1327"(6 Şubat 1912) tarihini atmıştır.

⁸⁰⁶ Aynı vesika, s.18. Tevfik Paşa'nın daha önce değinilen ve layihaya aynen aktarılan bu düşüncelerinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar Bab-ı Ali'de etkisini koruduğu görülmektedir: "Aciz fikrime göre şimdilik yapılacak şey iç idare ve asayişimizi yoluna koymaya çalıştığımız bir sırada, kaybolan elde etmenin itaatsizlik nedeniyle imkansız bir istek olduğuna nazaran, tutum ve çalışmamız elde bulunan yerleri mümkün mertebe koruma ve imara ve bir yabancı hükümet ile kavgaya sebep olan durumların oluşmasına meydan vermeyip yerel asayişini iyi halde sürdürme ve istikrara özgü olmalıdır. İngiltere Hükümeti Hindistan yolu üzerinde veya ona komşu olan yerlerin tümünü eskiden beri ve yavaş yavaş nüfuzu ve idaresi altına almıştır. Arabistan Yarımadası'nın Aden'den ta Kuveyt'e varıncaya kadar kıyılarının –Necd Sancağı'nda fiilen yönettiğimiz yerler hariç olmak üzere- bütünüyle İngilizlerin eline geçmiş olmasına kayıtsızca bakmayan Fransa ve Rusya hükümetleri Basra Körfezi'nde çıkarlar elde etmek için beş on sene öncesine gelinceye değin hayli uğraşmışlardır. Ancak maddi olarak bir sonuç elde edemeyerek sonunda rekabet ettikleri muhalifile uyuşmaya mecbur oldukları henüz hatırlardadır. Meşrutiyet idaremizin takviyesi arzusunu her fırsatta memnuniyetle beyan eden İngiltere devleti ile cidden bir samimiyet politikası takip edersek yanlış hareket etmiş olmayız inancındayım. Hakikaten İngilizler de diğerleri gibi memleketimizde menfaatler sağlamak istemez değildirler. Ancak kazançlar elde edilmesinin karşılıklı olduğu malumunuzdur."

⁸⁰⁷ Aynı vesika, s.18-19.

uyarınca, Osmanlı gemilerine İngiliz gemilerini bile denetleme ve kontrol hakkı verilmişti.

İngiltere'nin bir başka talebi de Mısır Hıdivliği'nin borçlanmada özerkliğine Osmanlı Hükümeti'nin izin vermesiydi. Layihada bu konuda yapılan yorum ilginç ve dikkat çekicidir:

“İngiltere'nin talebi fermanların değiştirilmesine ve bu da işin Meclis-i Mebusan'a sevkiyle Mısır meselesinin orada mevzubahis olması gibi sakıncaların doğmasına yol açacaktır. Buna izin vermemek için Mısır'da yerel bayındırlık işlerine sarf edilmek şartıyla ve muhtelif zamanlarda akdedilmek üzere, Mısır Hıdivliği'nin bir seferde yirmi otuz milyon liralık büyük bir borç akdetmesine onay verilmesi akla gelmektedir. Mısır'ın vaziyetinde yavaş yavaş değişiklikler meydana geldiğine bakılırsa, İngilizleri doğrudan doğruya harekete sevk etmemek için mümkün olduğu kadar müşkülpeşent ve mutaassıp davranmak Osmanlı Hükümeti'nin asli çıkarlarının gereklerindedir.”⁸⁰⁸

Layihanın sonunda Ahmed Reşid Bey İngiltere ile varılacak bir anlaşma sonucunda Osmanlı Devleti'nin ulaşmak istediği amaçları belirtmektedir. Bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

- 1) % 4 gümrük vergisi zammının konulması ve % 3'lük eski zammın 1914'ten sonra da devam etmesi.
- 2) İngiltere ile Bab-ı Ali'nin genel münasebetlerinde bir iyileşme meydana getirilmesi.
- 3) Patent ve benzer vergilerin konulması için İngiltere'nin onayının sağlanması.
- 4) İki hükümet arasında siyasi bir anlaşmanın yapılması için ön koşulların (zemin) hazırlanması.
- 5) İngiltere-Almanya rekabeti yüzünden Osmanlı Devleti'ne gelen zararların giderilmesi imkanının elde edilmesi.⁸⁰⁹

Yukarıda detayları aktarılan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vereceği cevap 10 Şubat 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Meclis-i Vükela kararından sonra bir tutanak hazırlanmış ve böylece İngiltere'ye verilecek cevap son şeklini almıştır. Görüşmelere gecikmeden başlanması için layiha altında imzası olan Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey'in lüzumlu belgeler ve evraklarla

⁸⁰⁸ Aynı vesika, s.19.

⁸⁰⁹ Aynı vesika, s.19-20.

beraber gereken görüşmeleri yapmak üzere Londra'ya gönderilmesine karar verildi.⁸¹⁰

Londra Sefiri Tevfik Paşa 14 Şubat 1912 tarihinde Hariciye Nazırı'na gönderdiği gizli yazısında, Bağdat Demiryolu, Kuveyt ve Basra Körfezi'ne ilişkin ana konular üzerinde mutabakata varılmadan, Ahmed Reşid Bey ve Servicen Efendi'nin teknik hususları ve ayrıntıları İngiliz Dışişleri'yle görüşmek üzere Londra'ya gönderilmesinin doğru olmayacağını, aksi takdirde hiçbir şey yapamayacak bir durumda kalacaklarını bildirdi. Anlaşmaya varıldıktan sonra ayrıntılar her iki tarafın teknisyenleri tarafından İstanbul'da da tartışılabilirdi. Bundan başka Edward Grey ve Arthur Nicolson, Tevfik Paşa'ya Osmanlı Hükümeti'nin kendi teklifleri hakkındaki değerlendirmesinin sonucunu sormuşlardı. Tevfik Paşa, Hariciye Nazırı'ndan İngiltere'nin teklifine hükümetin bir an önce cevap vermesini istemiş, bunun meselenin çözümlenmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁸¹¹

İngiltere'nin teklifine verilecek cevapla ilgili Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın da kişisel görüş ve önerileri Hariciye Nezareti tarafından 29 Şubat 1912 tarihinde Sadarete bildirildi.⁸¹² Tevfik Paşa'ya göre İngiltere'ye verilebilecek cevap maddeler halinde şöyleydi:

1. Bağdat-Basra Hattı'nın Rusya dışarıda bırakılarak beş hisse yerine % 25 oranında dört hissedenden oluşan uluslararası bir sendika tarafından inşa edilmesi.
2. Osmanlı Hükümeti'nin taraflardan birinin zararına olarak hiçbir farklı tarife uygulamayacağı hakkında teminat vermeye hazır olduğu.
3. Mısır'da Hıdiv Hükümeti'nin sırf bayındırlık işlerine tahsis edilmek için borç para almasına izin verilmesi.

⁸¹⁰ **BOA. MV. Dosya No:161 Gömlek No:64** (28 Kanun-ı Sani 1327 [10 Şubat 1912] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 6 Mart 1912 tarihli yazı). Hariciye Nazırı, Tevfik Paşa'dan tutanak içeriğine göre gerekli görüşmelere başlanılmasını ve sonuçların peyderpey bildirilmesini istemiştir.

⁸¹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:29** (Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne yolladığı 14 Şubat 1912 tarihli Fransızca gizli mektup).

⁸¹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:32** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912] tarihli yazı).

4. İngiltere'nin Bahreyn üzerinde bir asırdan beri mevcut olan himaye hakkının onayı ve Necd sahillerinin Uceyr'e kadar (Bahreyn hariç olmak üzere) sınırlanmasının kabul edilmesi.
5. Kanun-ı Esasi (Anayasa) nedeniyle arazi bırakmak mümkün olamayacağından Bubiyan Adası'nın Kuveyt Şeyhi'ne terk edilmesi meselesinin sessiz bırakılması.
6. Silah kaçakçılığının önlenmesi için Necd sahillerinde İngiltere ile birlikte güvenlik görevinin yapılmasının teklif edilmesi.
7. Basra-Kuveyt hattının ilgili hükümetlerin çıkarlarına uygun olarak inşasının sonraki bir zamana ertelenmesi.

Tevfik Paşa, İngiltere ile bir anlaşmaya varıldıktan üç ay sonra gümrük vergisinin artırılması ve kazanç vergisinin uygulanması için İngiltere'nin onayının talep edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Bağdat-Basra Hattı'nın tarafsız devletlerden alınacak borç sermaye ile Osmanlı Hükümeti tarafından inşasının, ilgili hükümetler arasındaki rekabeti ortadan kaldırması sebebiyle daha yararlı bir hareket olacağını ilave etmiştir.⁸¹³

Tevfik Paşa'nın bu önerileri aslında 27 Şubat 1912 tarihinde Cavid Bey tarafından Sadrazama gösterilmiş ve okunmuştu. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vereceği karşı teklifler de Hariciye Nezareti'nin layihası Meclis-i Vükela'da görüşüldükten sonra kararlaştırılmış ve Hariciye Nezareti'ne bildirilmişti.⁸¹⁴ Hariciye Nazırı Asım Bey'in Ahmed Reşid Bey'e hazırlattığı ve yukarıda detayları belirtilen layiha 28 Şubat 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da okunarak görüşülmüş ve İngiltere'ye verilecek cevap hakkında şu kararlar alınmıştır:

- 1) Bağdat ile Basra arasında inşası tasarlanan demiryolunun yapılmasının ve işletilmesinin Osmanlı, İngiliz, Alman ve Fransız sermayedar gruplarının oluşturacakları bir şirkete ihale edilmesi. Bu şirketin idare meclisinde (yönetim kurulunda) başkanlığın Osmanlı sermayesini temsil edecek üyelere birine verilmesi. Oyların eşitliği halinde başkanın dahil olduğu tarafın oyu geçerli olmak üzere adı geçen şirket hisselerinin % 25 oranında anılan sermaye gruplarına dağıtılması.

⁸¹³ Aynı vesika.

⁸¹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33 (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912] tarihli gizli ve 19 Şubat 1327 [3 Mart 1912] tarihli acele ve gizli yazılar).

- 2) Bağdat hattında farklı tarife uygulanmasını engellemekten amaç İngiltere'nin zararına olarak başka devlet lehine hizmet edecek bir tarife kabul edilmemesi ise, buna itiraz olunmaması. Ancak amaç bütün malların ve eşyanın cinsi ve katedeceği mesafe ne olursa olsun tek bir tarifeye tabi tutulması ise, bu hiçbir memlekette ve demiryolu hattında mevcut bir esas olmadığından doğal olarak kabul edilmemesi. Osmanlı Hükümeti'nin Bağdat Demiryolu Şirketi'yle yapmış olduğu anlaşmaların hükümlerini ihlale sebep olmayacak bütün kolaylıkların İngiliz ticari menfaatlerine sağlanması.
- 3) Nakliyat hususunda eşit muameleye ve diğer hususlara, Bağdat-Basra hattının uzatılma şekline, inşaat ve teknik şartlara ilişkin İngiliz tekliflerinin ileride etraflıca kararlaştırılmak üzere esasen kabul edilmesi.
- 4) İngiltere'nin ticaretin genişlemesini teşvik edecek, ilgililerin çıkarlarını Bağdat Hattı imtiyazının sona ermesinde kısıtlamayacak ve sürekli olmasını sağlayacak çözüm bulunması talebi uygun bulunmamıştır. Esasen Bağdat-Basra Demiryolu, Bağdat büyük hattının bir parçası olup, bu iki kısım hattın birinin imtiyazının zaman olarak sınırlı olmasına karşılık, diğerinin bu koşuldan muafiyeti, yani başka bir deyişle ebedi olarak ihalesi uygun görülmemiştir. Bu nedenle Bağdat-Basra şubesinin imtiyazının, Bağdat ana demiryolu imtiyazı süresinin bitmesiyle son bulması.
- 5) Bağdat Şirketi'nin Bağdat-Basra hattından feragati tavizler verilmek koşuluyla sağlanmış ve adı geçen şirket ile görüşüldüğü esnada bu tavizlerin bir nakit arzı olacağı ifade edilmiş olduğundan, bu arzın miktarının belirlenerek yeni kurulacak şirkete yüklenmesi. Nehir vergilerine ilişkin talebin layihada beyan edilen sebeplerden dolayı yerine getirilmemesi.
- 6) Bağdat Demiryolu Hattı'nın şimdilik Basra'ya kadar inşasıyla Körfeze uzatılmasına ilişkin sürüncemede kalmış sözleşmeden vazgeçilmesi. Hat ileride Körfeze uzatılır ve Kuveyt son nokta kabul edilirse, bu son şubenin sırf Osmanlı Hükümeti tarafından yaptırılıp işlettirileceğinin ve bu olduğu takdirde İngiltere'nin kuruntu ve endişesini giderecek teminat verilmesine hazır bulunulduğunun İngiliz Hükümeti'ne beyan edilebileceği.
- 7) Katar Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin fiili egemenliği eskiden beri mevcut olmasına karşın, İngiltere'nin adı geçen kazamızda bulunan bazı sahil mevkielelerinde Osmanlı yönetiminin aralıksız sürmesine engel olması ve müdahale etmesinin hiçbir uygun senede dayanmadığı görüldüğünden, buraya ait saltanat

hukukunun tamamen korunmasıyla, İngiliz Hükümeti'nin Katar'a ilişkin iddia ve müdahalelerden vazgeçmesinin sağlanması.

- 8) Bahreyn Adaları üzerinde Osmanlı Hükümeti tarafından iddia edilmekte olan egemenlik hakkı ise şu anda savunulması ve hatta ispatı mümkün bir nitelikte görülmemektedir. İngiltere Hükümeti görüşülmekte olan meselelerin bütünüyle halledilmesinde uzlaşmacı hareket ettiği takdirde ve iki devlet arasında ihtilafa yol açan durumların kaldırılmasında başarılı olunursa; Bahreyn halkı için Osmanlı Devleti'nde kapitülasyon imtiyazları talep edilmemek, Bahreyn sularında Osmanlı tebaasının avladıkları inci ve sedeften Bahreyn Şeyhi'nin almakta olduğu vergi mümkün olduğu kadar azaltılmak ve buna imkan bulunmadığı takdirde mevcut verginin artırılmaması temin edilmek, Uceyr İskelesi yakınındaki küçük Zahnuniye adasının Necd Sancağı'na bağlı olduğu İngiltere tarafından kayıtsız onaylanmak ve Bahreyn üzerinde İngiltere'de egemenlik hakkı iddia etmemek şartlarıyla Bab-ı Ali tarafından Bahreyn hakkındaki iddialardan vazgeçilmesi.
- 9) İngiltere'nin geçmişteki iddialarına bakılırsa, Kuveyt'in hududu askeri görevlilerimizin şu anda buldukları mevkiileri içine aldığından ve bazı tarafların belirsiz olmasından dolayı, İngiliz Hükümeti'ne Kuveyt'in eski bilinen hududunun bizce neden ibaret olduğunun kanıt gösterilerek açıklanması. Bilhassa Bubiyan ve Varba adalarıyla Kuveyt Körfezi'ndeki diğer adalarda Osmanlı hakimiyetinin korunması. Kuveyt'te İngiltere'nin himaye hakkı bulunmayacağına dair iki devlet arasında kabul edilen karar gereğince, Şeyh Mübarek bin Sabah'ın İngiltere ile yapmış olduğu sözleşmeler geçerli olamayacağından, doğal olarak hiç yokmuş gibi sayılmaları. İngiltere'nin çıkarlarını koruyacak ve Osmanlı egemenliğine aykırı olmayacak çözüm yollarının doğrudan doğruya Bab-ı Ali ile İngiltere arasında düzenlenmesi. Şeyhin Kuveyt hududu dışındaki toprağının Osmanlı yasalarına tabi olması. Bu esaslara dayanan kesin kararın hudut tayini görüşmesinin sonucuna ertelenmesi.
- 10) Şattularap'ta gemicilik, Basra Körfezi'nde kontrol, gözetim, aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk, deniz güvenliği, karantina hususlarına ilişkin tekliflerin layihada gösterildiği şekilde sorulup görüşülmesi.
- 11) Mısır işgali akabinde İngiltere tarafından yapılan taahhütlere de uygun olmayan Mısır'ın borçlanması meselesine gelince, bu konudaki teklifin uygulanması Meclis-i Mebusan'dan karar alınmasını gerektireceğinden, bu önerinin söz edilen

meselelerden ayrılmasına çalışılması. İleride hükümetler arasında ayrıca görüşülmek ve çaresi bulunmak üzere şimdilik bu teklifin mevzubahis edilmemesi.

12) Enikonu anlatılan bu konuların İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile etraflıca görüşülerek sonuçların Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesine Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın görevlendirilmesi. Söz konusu meseleler hakkında kendisine incelemeler yaptırılan, raporlar düzenlettirilen ve belgeler toplamış olan Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri (Ahmed) Reşid Bey'in anılan evrakları yanına alarak, bu hususta cereyan eden görüşmelerin mahiyet ve kapsamına dair (İstanbul'daki Hükümet tarafından ihtiyaç duyulduğu zaman) gerekli açıklamaları Sefir Tevfik Paşa'ya yapmak üzere Londra'ya gönderilmesi. Kendisine gerçek yol masraflarından fazla olarak Londra'ya ulaşmasından ayrılmasına kadar günlük 4 Osmanlı lirası harcırah tahsis edilmesi.⁸¹⁵

Sadrazama Said Paşa'ya göre Tevfik Paşa'ya refakat etmek için Londra'ya gitmesine karar verilen Hukuk Müşaviri (Ahmed) Reşid Bey'in gecikmeksizin gönderilmesinden ve İngiliz Hükümeti'yle gerçekleşecek görüşmenin sonucunu beklemekten başka bir işleme gerek yoktu. Ancak başka bir şey yapmak gerekliyse ve Londra Sefiri'nin önerisi doğrultusunda vergilerin artırılmasının anlaşma maddelerinin kararlaştırılmasından üç ay sonra uygulamaya konulması önemliyse, gereğinin bildirilmesini Hariciye Nezareti'nden istemiştir.⁸¹⁶ Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından cevap olarak Sadarete gönderilen 4 Mart 1912 tarihli gizli yazıda, İngilizlerin gümrük vergisine % 4'lük zammı kabul etmek için Bağdat-Basra Demiryolu, Basra Körfezi ve Mısır borçlanması hakkında anlaşma olmasını şart koştukları belirtilmekteydi. Dolayısıyla bu meselelerin halledilmesine kadar zamlı verginin uygulanmasının mümkün olmayacağı anlaşılmıştı ve görüşmelerin sonucu beklenecekti. Asım Bey bununla birlikte patent vergisinin anılan koşullara bağlı olduğunun doğru olmadığını ifade etti. Nezareti tarafından bu hususta sürekli olarak

⁸¹⁵ BOA. MV. Dosya No:162 Gömlek No:39 (15 Şubat 1327 [28 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

⁸¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33 (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş 16 Şubat 1327 [29 Şubat 1912] tarihli gizli ve 19 Şubat 1327 [3 Mart 1912] tarihli acele ve gizli yazılar).

girişimlerde bulunulduğunu ve elde edilecek neticenin bildirileceğini Sadarete ilettili.⁸¹⁷

Bab-1 Ali Hukuk Müşaviri Reşid Bey 12 Mart 1912 tarihinde Londra'ya ulaştı. Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderdiği 15 Mart 1912 tarihli yazıyla, bu tarihin kendisine ayrılan ödeneğin başlangıcı olduğunu bildirdi ve ayrıca bu ödeneğin Hazine tarafından öngörülmemiş masraflar olarak kabul edildiğinin Maliye Nezareti'ne iletilmesini istedi.⁸¹⁸ Aynı tarihte (15 Mart 1912) gönderdiği gizli yazıda ise Tevfik Paşa'ya ulaştırılmak üzere kendisine verilen yazışmaları ona sunduğunu ve Meclis-i Vükela'da bu işlere dair cereyan etmiş olan görüşmeleri de ayrıntısıyla Tevfik Paşa'ya aktardığını Hariciye Nazırı Asım Bey'e bildirdi. Ayrıca kendisine patent vergisi ve çeşitli meseleler hakkında (Asım Bey tarafından) şifahen verilen gizli talimatı da harfîyen Tevfik Paşa'ya söylediğini ifade etti. Asım Bey'in emirlerinin her birine gereken cevabı Sefir Tevfik Paşa verecekti.⁸¹⁹

Bundan başka Reşid Bey tarafından üç günlük gelişmeler şöyle aktarılmıştır: Meclis-i Vükela kararı çerçevesinde bir nota hazırlandı. Tevfik Paşa dün (14 Mart) İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson'la görüşerek bu karardan kısaca bahsedecek ve ayrıca Ahmed Reşid Bey'le konuşulması için de bir memur tayin edilmesini rica edecekti. Reşid Bey Sefaret, İngiliz memur da Dışişleri Bakanı adına ikinci derece meseleler hakkında görüştüğten sonra, esaslar Tevfik Paşa ile Sir Edward Grey arasında kararlaştırılacaktı. Tevfik Paşa gerektiğçe Asım Bey'le haberleşecekti.⁸²⁰

Tevfik Paşa, Meclis-i Vükela tutanağını incelediğini ve durumdan İngiltere Hükümeti'ni haberdar ettiğini 16 Mart 1912 tarihli yazıyla Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Tevfik Paşa her şeyden önce Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselelerinin bütün aşamalarını ve devletlerin görüşlerini incelemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile kendisi arasında yapılacak görüşmelere bir zemin hazırlamak için, Bab-1 Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey ile Sefaret Müsteşarı

⁸¹⁷ Aynı vesika ve BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:32 (Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadarete gönderdiği 20 Şubat 1327 [4 Mart 1912] tarihli gizli yazı).

⁸¹⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33 (Ahmed Reşid Bey tarafından Asım Bey'e gönderilen 15 Mart 1912 tarihli yazı).

⁸¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33 (Ahmed Reşid Bey tarafından Asım Bey'e gönderilen 15 Mart 1912 tarihli gizli yazı).

⁸²⁰ Aynı vesika.

Cevad Bey'in Grey tarafından görevlendirilecek memurlarla bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunması gerektiğini İngiliz Hükümeti'ne iletmişti. Tevfik Paşa, Osmanlı Hükümeti tarafından gösterilen iyi niyetin İngiliz resmi çevreleri üzerinde olumlu etki bıraktığını da Asım Bey'e bildirdi. Sir Edward Grey tarafından seçilecek memurların belli olmasından sonra görüşmelere başlanacağını, gerçek milli menfaatlere uygun bir çözüm elde edilmesine çalışılacağını vurguladı.⁸²¹

Diğer taraftan, Londra'da bulunan Ahmed Reşid Bey 17 Mart 1912 tarihinde Hariciye Nazırı Asım Bey'e gizli bir yazı gönderdi. Yazıda şöyle denilmektedir:

“Merhum Midhat Paşa Bağdat valisi iken Necd Sancağı teşkilatına dair Bab-ı Ali'ye göndermiş olduğu iki yazı ile eklerinin suretlerini Sadaret Müsteşarı Adil Beyefendi hazretleri bendenize vermişti. İstanbul'dan harekete hazır bulunduğum sırada verilmiş olması sebebiyle burada inceleyebildiğim adı geçen yazılardan, Kanun-ı Evvel 1287 (Aralık 1871) tarihine ait olup fakat bu ayın hangi gününde yazıldığı belirsiz ve numarası da olmayan birinde, Katar Kazası'ndan bahsedilirken: <Bir süredir Hindistan Hükümeti tarafından atanan İngiliz memurları Bahreyn'i bağımsız hükümet olarak sahiplenmeye ve giderek himayeye başlamış...oldukları gibi gerçi...Katar için bir şey söylemiyorlarsa da orasına da el atmışlardır. Kendileri Bahreyn adasına tayin etmiş oldukları Şeyh İsa için birkaç seneden beri Katar'dan dokuz bin riyal vergi almaya başladıklarından, bu defa da bu akçenin talebi için bir İngiliz gemisi gidip Şeyh'ten⁸²² akçeyi istediğinde, (Şeyhin) 'Biz şu sancağın altındayız. O sancak buradayken başkasını tanımıyoruz' diyerek ve Osmanlı sancağını göstererek cevap vermesiyle geminin döndüğü haber alınmıştı. Katar kazası Ahsa'ya bağlı ve Osmanlı Devleti'ne ait olduğu halde, İngiliz beylik (hükümet) gemisinin gidip vergi talep etmesinin sebebi hakkında Bağdat'taki İngiliz Konsolosu'ndan resmen ve yazılı olarak açıklama istenmiş, onun da Hint Hükümeti'ne başvurarak gönderdiği mektupta, İngiliz memurları tarafından Katar'a müdahale edildiğinin ve akçe istenildiğinin aslı olmadığını> yazıldığı bildirilmiştir.

Bu yazışmanın önemini belirtmeye ihtiyaç yoktur. Bundan dolayı evrakının Bağdat Valisi'nden telgrafla istenilmesi emrinize bağlıdır. Her ne kadar bu kağıtların burada İngiltere Hükümeti'yle görüşmemiz bitmeden değil buraya, hatta İstanbul'a varamayacağı kesinse de, görüşmenin bu defa kesin olarak sonuçlanmaması muhtemel olduğuna göre, ikinci defa açılır ve Katar konusu yeniden gündeme gelirse, o zaman söz konusu evrakın

⁸²¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:33 (Ahmed Reşid Bey'in Asım Bey'e gönderdiği 17 Mart 1912 tarihli gizli yazı).

⁸²² Burada kastedilen Katar Şeyhi'dir.

*gösterilmesi mümkün olur. Bunun için şimdiden Bağdat'tan talep edilmesinde fayda görüyorum.*⁸²³

İngiliz tarafını temsil edecek memurlar Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselelerinde uzmanlaşmış olan İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurlarından Mr. Parker ile Hindistan Bakanlığı erkanından Sir Arthur Hirtzel oldu.⁸²⁴ İlk toplantıda Ahmed Reşid ve Cevad Beyler, çeşitli meseleler hakkında Osmanlı Hükümeti'nin görüşlerini Meclis-i Vükela tutanağı çerçevesinde anlattılar. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin notasındaki önemli ve yeteri kadar anlaşılmayan bazı bölümler hakkında gerekli açıklamalar aldılar. Gerçekleşen talep üzerine tutanaktaki kararları içeren ve Tevfik Paşa tarafından hazırlatılan Fransızca bir nota İngiliz memurlarına verildi. Üç saat kadar devam eden görüş alışverişinden sonra Pazartesi günü ikinci defa bir araya gelinmesine karar verildi. Ayrılmadan önce Mr. Parker, Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselelerinin öneminden bahsetti ve bunların çözümünde başarı sağlandığı takdirde devletler arasında sorun yaratacak hiçbir mesele kalmayacağını belirtti. Parker bu esnada Osmanlı Devleti'ne boş umutlar ve sözler vermekten de geri durmadı. Bu meselelerin halledilmesinden sonra eskiden olduğu gibi iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerde bir samimiyet devresinin açılacağını, Bab-ı Ali'nin bilhassa Osmanlı Avrupası'nda maruz kaldığı siyasi sorunlarını gidermede İngiltere'nin çaba göstereceğini söyledi. Parker'a göre şu anda İngiltere'de iktidarda bulunan Liberal Parti Hükümeti de bu arzuyu destekliyordu.

Parker'a karşılık olarak Reşid ve Cevad Beyler, bu meselelerin tarafların menfaatlerini koruyacak şekilde çözülmesiyle, bundan böyle iki devlet arasında çekingenlik ve dargınlık yaratan sorunların kalmamasının Osmanlı Hükümeti'nin başlıca isteği olduğunu belirttiler. Ayrıca iki devlet arasında samimi bir dostluk politikası kurulmasını sağlamak için özellikle Osmanlı Hariciye Nazırı tarafından sürekli gayret gösterilip, çalışma yapıldığını uygun bir dille ifade ettiler. Bu suretle taraflar birinci toplantıdan memnun ve iyimser olarak ayrıldılar. Tevfik Paşa, bu ilk aşama görüşmelerin birkaç toplantıda sona ermesini umduğunu ve yakında

⁸²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:25** (Londra'dan Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey'in Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderdiği 17 Mart 1912 tarihli gizli yazı).

⁸²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:37** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1912 tarihli yazı).

kendisiyle Sir Edward Grey arasında esas görüşmelere başlanacağını Hariciye Nezareti'ne bildirdi.⁸²⁵

28 Mart 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleşen üçüncü toplantıda Bahreyn ve Kuveyt hakkında görüşmeler yapıldı. Amaç İngiltere'nin çıkarlarını koruyacak ve Osmanlı saltanatının egemenlik hakkına karşı olmayacak bir anlaşmaya varmaktı. Kuveyt'in siyasi durumunun tespiti ile Bubiyan ve Varba Adaları'ndaki Osmanlı hakimiyetinin korunması ve sürmesi hakkında Reşid ve Cevad Beyler tarafından gerekli açıklamalar ve savunmalar yapıldı. Bu konuda evrak ve belgeler gösterilerek Osmanlı Hükümeti'nin görüşleri açıklandı. Kuveyt görüşmeleri geç vakte kadar devam ettiğinden nehirde gemi işletmeciliği ile Basra Körfezi'nde aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk, deniz emniyeti ve karantina konularına dair kalan görüşmeler Pazartesi günü (1 Nisan 1912) toplantıya bırakıldı.⁸²⁶

Toplantının sonunda Mr. Parker, Sir Arthur Hirtzel'in Basra Körfezi sorunları hakkında güç beğenir görünmesinden korkulmamasını, her ne kadar bu meselelere Hindistan merkezi yönetimi tarafından çok fazla önem verilmesi anlaşma olmasını zorlaştırır görünse de son söz Sir Edward Grey'de olduğundan, sonuç için iyimser olmak gerektiğini Reşid ve Cevad Beylere söyledi. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın maruz kaldığı güçlüklerin de dikkate alınarak, Osmanlı Hükümeti tarafından yeterli yardım yapılmasının zorunlu olduğunu uzun uzadıya anlattı. Ayrıca Bağdat-Basra işleri sona erdiğinde, bazı meseleler hakkında Sefir Sir Gerard Lowther'a bilgi vermek ve talimat götürmek için kendisinin İstanbul'a gitmesinin muhtemel olduğunu da özel olarak sözlerine ilave etti.⁸²⁷

Geçen sefer yapılan toplantıdan sonra sohbet esnasında Mr. Parker, İran sınır meseleleri hakkında Dışişleri Bakanlığı'nda pek çok bilgi ve belge bulunduğunu, bu meselelerin güzel şekilde halledilmesinin İngiltere Hükümeti tarafından arzu edildiğini Reşid ve Cevad Beylere söylemişti. Bu arzunun gerçekleşmesi için de söz konusu belgeleri Osmanlı Hükümeti'ne göstererek İngiltere'nin dostane bir hizmet yapmak istediğini belirtmişti. Bu bağlamda Tevfik Paşa, eğer Parker'ın İstanbul'a

⁸²⁵ Aynı vesika.

⁸²⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:37 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Mart 1912 tarihli yazı).

⁸²⁷ Aynı vesika.

gitmesine karar verilirse özellikle İran sınır meseleleri için gideceğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Tevfik Paşa, İngiltere ve Rusya'nın İran meselesinin çözülmesi için hakem olarak destek vermeye eskiden beri istekli olduklarını ve bunun da en çok Rusya'nın telkinleri sonucunda gerçekleştiğini Hariciye Nazırı'na hatırlatmıştır. Bundan dolayı İstanbul ve Tahran hükümetleri arasında verilmiş olan karar gereğince, sınır meselesi hakkında anlaşmazlık halinde Lahey Hakem Mahkemesi'ne gitmek devletin kesin yararınaydı. Tevfik Paşa'ya göre Rusya ve İngiltere'nin dostane müdahalesi ancak hem Bab-ı Ali hem de İran Hükümeti tarafından kendilerine (Rusya ve İngiltere'ye) başvurulduğu takdirde gerçekleşebilirdi. Tevfik Paşa bu konuda hükümetin tetikte olması gerektiğini de vurgulamıştır.⁸²⁸

Reşid ve Cevad Beyler ile Mr. Parker ve Arthur Hirtzel arasında son toplantı 1 Nisan 1912 tarihinde yapılmıştır.⁸²⁹ Bu toplantıda nehirde gemicilik, Basra Körfezi'nde aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk, deniz emniyeti ve karantina konularında detaylı görüşmeler olmuş, İngiltere'nin cevap notasında bahsedilen bütün hususlar üzerinde görüş alışverişi gerçekleşmiş, belirsiz ve açık olmayan bazı noktalar hakkında taraflar arasında izahatlar yapılmıştır. Bu son toplantıda Mr. Parker tarafından daha önce hazırlanmış bir yazılı belge okundu. Bu yazıda İngiltere'nin önceleri Bağdat Demiryolu paylaşımından % 55 hisse talep etmesine rağmen sorunu çözme arzusunda olduğundan, Rusya katıldığı halde % 20 hisse ile yetinerek büyük bir fedakarlık yaptığı vurgulanmış ve muhafazakar çevrelerde oluşan kötü etkileri de gidermek için bu özverinin karşılığında Osmanlı Hükümeti'nden Basra Körfezi meselelerinde kolaylık ve yardım talep edilmiştir. Ayrıca Basra Körfezi'nde İngiltere'nin 19. yüzyılın başından beri zenci kölelik ve silah kaçakçılığını engellemek için yalnız başına maddi ve manevi büyük fedakarlıklar yaptığı, bugün bölgede (Bağdat ve Basra dahil olmak üzere) ticaretin sağlıklı şekilde gerçekleşmesini sağladığı vurgulanmıştır. Bir asırdan beri İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki mevcudiyetinin İngiliz Hükümeti ile şeyhler arasında çeşitli tarihlerde yapılan birçok anlaşmayla da onaylandığı belirtilerek,

⁸²⁸ Aynı vesika.

⁸²⁹ Bu tarihe kadar toplam dört toplantı yapıldığı anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin notasında yazılı Basra Körfezi'ne ait koşullar ve izinlerden fazlasına rıza göstermelerinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁸³⁰

Buna cevap olarak Reşid ve Cevad Beyler, Basra Körfezi'nde Osmanlı hukukunun korunması gerektiğini belirterek Osmanlı Devleti'nin haklı iddialarının sağlamlık ve doğruluğu hakkında açıklamalarda bulundular. Ayrıca Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi meselelerinde tutucu çevrelerin ve ileri gelenlerin Osmanlı Devleti'nde daha çok ve daha kuvvetli olduğu vurgulanarak tarafların karşılıklı olarak yardımda bulunmaları gerektiği, sadece bir taraftan fedakarlık talebinin ne mümkün ne de haklı olduğu ifade edildi.

Tevfik Paşa, gerçekleşen dört toplantı sonunda İngilizlerin "Biz demiryolu paylaşımında fedakarlık edip Bab-ı Ali'nin bu konudaki son teklifini ancak Basra Körfezi meselelerinde görüşlerimizin desteklenmesi şartıyla kabul edebiliriz" diyeceklerini ve başlıca sorunların Katar kazasıyla Bubiyan Adası'na dair iddialardan kaynaklandığını Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Bu konuda Osmanlı Hükümeti'nin görüşleri etraflıca anlatılmıştı. Tevfik Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından bu noktalarda anlaşma teklifi yapılmasının muhtemel olduğunu da belirtti. Mr. Parker Katar meselesinde özellikle Hindistan Valisi Sir Charles Hardinge'in son derece tutucu olduğunu ve bu durumun İngiltere Hükümeti'nin konumunu güçleştirdiğini, ayrıca Rusya'nın öngörülen demiryolu şirketine girmek için ısrar ettiğini (Petersburg İngiltere büyükelçisi tarafından sonradan bildirilmişti) özel olarak Reşid ve Cevad Beylere aktarmıştı.⁸³¹

Diğer taraftan Kuveyt hakkındaki geçmiş bilgiler İngiltere Hükümeti ile yapılmakta olan görüşmelerde dikkate alınmak üzere Sadaret tarafından Bağdat ve Basra Vilayetleri'nden talep edilmişti. Ancak her iki vilayetin de arşivleri çok kötü bir durumdaydı. Bağdat Vilayeti mahzenlerde yaptığı araştırmalarda güçlükle bulduğu bazı belgeleri 4 Nisan 1912 tarihinde yollamış, Basra Vilayeti ise istenilen belgeleri bulamadığını belirterek, çok fazla değer taşımayan bir belgeyi göndermekle

⁸³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:110 Gömlek No:37** (Londra Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 2 Nisan 1912 tarihli yazı).

⁸³¹ **Aynı vesika.**

yetinmiştir. Bu belgeler 23 Nisan 1912 tarihinde Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir.⁸³²

Cevad Bey'in Londra'dan 12 Nisan 1912 tarihinde Hariciye Nazırı'na gönderdiği özel ve gizli yazıda, iki devlet arasında bir anlaşmaya varmak için yapılan girişimler ve son gelişmeler bildirilmiştir.⁸³³ Cevad Bey "İngiliz Dışişleri Bakanlığı erkanından ve Sir Edward Grey'in en büyük mutemetlerinden, pek hususi tanıdığı bir dostuyla" yaptığı görüşmeleri aktararak yazısına başlamıştır.⁸³⁴ Cevad Bey bu dostuyla geçenlerde yaptığı görüşmede, mutlaka bir çözüm yolu bulunmasının, Bağdat-Basra Körfezi meselesinin kesinlikle halledilmesinin ve bu sayede devletler arasında bir uzlaşmanın sağlanmasının Osmanlı Hariciye Nazırı'nın en büyük emeli olduğunu tekrar tekrar söylemişti. İngiliz dostu, İngiltere Dışişleri Bakanı'nın da aynı görüşte bulunduğunu cevap olarak belirtmişti. Cevad Bey, hisse paylaşımı gibi demiryoluyla ilgili mali ve ekonomik meseleler için o anda Londra'da bulunan ve İstanbul resmi çevrelerinde güven kazanmış olan Türkiye Milli Bankası Direktörü Sir Babington Smith'in fikrinden yararlanılmasını önermişti.⁸³⁵

Cevad Bey 12 Nisan 1912 tarihinde dostuyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı yeni bir görüşmede, bu görüşünün doğruluğunun Sir Edward Grey tarafından da onaylandığını, Mr. Parker'a Babington Smith ile görüşmede bulunulması için izin verildiğini özel olarak öğrendi. Bunun üzerine Cevad Bey, ciddiyet ve centilmenliğine, Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği dostluğun samimiyetine ve malum meselelerin kesin olarak halledilmesi gerektiği düşüncesine tam güven duyduğu Babington Smith'i hemen ziyaret etti. Cevad Bey kendi görüşleri doğrultusunda Mr. Parker'la konuşması için Babington Smith'i ikna etmeye çalıştı. Ayrıca Sir Edward Grey tarafından Bab-ı Ali'nin önerilerini incelemekle ve bir rapor hazırlamakla görevlendirilen Mr. Parker'ı görmeye giden Cevad Bey, meselelerin çözümünü kolaylaştıracak beyanatta bulunmasını ve raporunu da bu arzunun

⁸³² **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:740 Gömlek No:10** (Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Nisan 1328 [23 Nisan 1912] tarihli gizli yazı). Bağdat ve Basra Vilayetleri'nden gelen yazılarla İkinci Meşrutiyet öncesi döneme ait Kuveyt'le ilgili söz konusu resmi belgeler de gömlek içinde mevcuttur.

⁸³³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:1** (Cevad Bey'in Hariciye Nazırı'na gönderdiği 12 Nisan 1912 tarihli özel ve gizli yazı).

⁸³⁴ Cevad Bey bu İngiliz dostunun adını vermemektedir.

⁸³⁵ **Aynı vesika.** "Türkiye'yi tanımayan ve bize karşı dostane hisler taşımayan, kayıtsız veya taraflı bir hareket tarzı takip eden İngiltere Ticaret Nazırı'nın burada maliye uzmanlığına başvuracak yerde söz konusu hususlarla ilgili Babington Smith'e sorulmasının daha faydalı olacağını düşünce olarak söylemişim".

gerçekleştirilmesi yönünde düzenlemesini rica etti. Cevad Bey'e "gayet gizli bir şekilde" yanıt veren Mr. Parker, Katar ve Kuveyt meseleleri için Hindistan Valisi'nin uygunsuz davranmaya devam ettiğini ve hisse dağılımı meselesinde son derece Rus dostu olan Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson'un da "nazlanır gibi olduğunu" söyledi. Bununla beraber kendi görüşüne göre Türkiye'deki demiryolları üzerinde farklı tarifeler uygulanmayacağına dair Bab-ı Ali ile Bağdat-Basra Hattı inşasına katılacak devletler arasında bir sözleşme yapıldığında, hisse miktarı meselesinin öneminin kalmayacağını ve Katar'da da tarafların hukuk ve çıkarlarını koruyacak bir yol bulunabileceğini ifade etti. Parker sonra da "*Bağdat-Basra Körfezi meselelerinin halledilmesi gerektiğine o derece inancım var ki bunu elde etmek için son derece çalışacağım. Çok rica ederim sizde bana destek veriniz*" dedi. Cevad Bey, aynı inancın kendilerinde de fazlasıyla mevcut olduğunu, bu konuda Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile ilişkilerini eski zamandaki durumuna daha kuvvetli şekilde geri döndürmeyi başarmak istediklerini vurgulamıştır.⁸³⁶

Cevad Bey, Sir Edward Grey ve Sir Arthur Nicolson'un makamında çok fazla önemli ve nüfuz sahibi olan bu insanlarla ve özellikle de Dışişleri Bakanı'nın özel başkatibi (özel sekreteri) Mr. Tyrell⁸³⁷ nezdinde bu çok faydalı girişimlere devam edeceğini de Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Tevfik Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasındaki asıl görüşmelerin iki gün sonra başlayacağını da haber verdi.⁸³⁸

Cevad Bey, Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Daily Chronicle gazetesinin İstanbul muhabirine verilen mülakatın her yerde olduğu gibi Londra'da da çok fazla iyi etki bıraktığını belirtmiştir. Sefir Tevfik Paşa'nın gerek İngiltere Kralı, gerekse İngiliz Hükümeti nezdinde konumunun çok önemli olduğunu vurguladıktan sonra, Tevfik Paşa'nın geçenlerde Kral'ın sarayında öğle yemeğine davet edildiğini övünerek anlatmıştır.

"Müşarünileyhin (Tevfik Paşa'nın) geçenlerde Kral Sarayı'nda öğle yemeğine davet edildiğinde gördüğü iltifat cidden şahane idi. Yemekten sonra Kral hazretleri muhterem sefirimizle ufak bir salonda karşı karşıya koltuklarda oturarak bir saate yakın gayet samimi ve özel şekilde görüşmüşlerdir. İngiltere Hükümdarı tarafından bu gibi iltifata şimdiye kadar

⁸³⁶ Aynı vesika.

⁸³⁷ William Tyrell, Sir Edward Grey'in özel sekreteriydi. Cevad Bey'in daha önce adını vermediği "çok özel dostunun" Tyrell olabileceği akla gelmektedir.

⁸³⁸ Aynı vesika.

hiçbir sefirimiz mazhar olamadığı gibi yabancı sefirler içinde mazhar olanlar da pek nadirdir.”

Cevad Bey son olarak Tevfik Paşa'nın “İngilizlerle uyuşma siyasetinin kurulmasına” önemli katkıda bulunduğunu ifade ederek, uğrunda nezaretçe büyük çaba gösterilen bu amaca ulaşmada başarılı olunmasını temenni etmiş ve sözlerine son vermiştir.⁸³⁹

Bağdat ve Basra Körfezi hakkında Bab-ı Ali'nin İngiliz Hükümeti'ne cevap notası Fransızca'ya çevrilerek 16 Nisan 1912 tarihinde Sefaret Müsteşarı Cevad Bey tarafından Sir Edward Grey'e ulaştırıldı.⁸⁴⁰

Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey, Londra'daki görüşmelerin ardından İstanbul'a döndükten sonra 7 Mayıs 1912 tarihinde Hariciye Nazırı Asım Bey'e ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Ahmed Reşid Bey'in bu raporu iki ülke arasında yapılan görüşmelerin ayrıntılarına ışık tutmaktadır. Ahmed Reşid Bey Londra'ya vardığı zaman Büyükelçi Tevfik Paşa'yı görmüş, Osmanlı Devleti'nin resmi cevabı olan Meclis-i Vükela tutanağını ve Asım Bey'in 23 Şubat 1327 (7 Nisan 1912) tarihli yazısını da içeren gerekli belgeleri kendisine teslim etmişti. Ayrıca büyükelçiye İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile yapacağı görüşmede gereken aydınlatıcı ve güçlendirici bütün açıklamaları vermişti. Bab-ı Ali'nin cevap notasını gerektiği gibi anlatmak ve zaman kaybetmeden görüşmeleri sonuçlandırmak için İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın da uygun görmesiyle bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyona İngiltere adına Dışişleri memurlarından Mr. Parker ve Hindistan Nezareti'nde gizli işlerle uğraşan kalemin başkanı Sir Arthur Hirtzel atanmıştı. Komisyon Hindistan Bakanlığı'nda (India Office) toplanmış ve iki hükümet arasında cereyan etmekte olan müzakere konularından her biri hakkında görüşmeler yapmıştı.⁸⁴¹

Ahmed Reşid Bey, komisyonda yapılan görüşmelerin ayrıntılarını raporunda başlıklar halinde Asım Bey'e nakletmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki dönemin temel sorunlarını da gösteren bu başlıkların ilki

⁸³⁹ Aynı vesika.

⁸⁴⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:3 (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen çok gizli yazı ve cevap notasının Fransızca metni). Notanın bir sureti de Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bayur bu notanın 15 Nisan 1912'de İngilizlere verildiğini belirtmekte ve İngiliz arşiv belgelerine dayanarak bu notanın ayrıntılarını aktarmaktadır, bk. Bayur, a.g.e., C.II. K.I, s.480-482. Burada bu belgenin ayrıntılarına girilmeyecektir. Zaten gelinen son nokta aşağıda Ahmed Reşid Bey'in 7 Mayıs 1912 tarihli raporunda ayrıntısıyla görülecektir.

⁸⁴¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:5 (Ahmed Reşid Bey tarafından Asım Bey'e gönderilen 7 Mayıs 1912 tarihli gizli rapor).

“Bağdat-Basra Demiryolu Şirketi’nde Hisselerin Dağıtım Şekli” idi.⁸⁴² Meclis-i Vükela’da alınan ve İngiltere’ye iletilen son karara göre Bağdat ile Basra arasında düşünülen demiryolunun inşa ve işletilmesinin Osmanlı, İngiliz, Alman ve Fransız sermayedar gruplarının oluşturacağı bir şirkete ihale edilmesi, bu şirketin yönetim kurulunda, başkanlığın Osmanlı sermayesini temsil edecek üyelerden birine verilmesi öngörülmekteydi. Ayrıca oyların eşitliği halinde başkanın dahil olduğu tarafın oyu öncelikli olmak üzere, şirket hisselerinin % 25 oranında sermayedar grupları arasında dağıtılması teklif ediliyordu. Reşid Bey bu teklifi Mr. Parker ve Sir Arthur Hirtzel’a bildirirken, Osmanlı Devleti’nin hattın geçeceği arazinin sahibi olması dolayısıyla diğer ilgili taraflardan daha çok hissedar olmasının ve başkanlığı almasının doğal olduğunu söyledi. Ayrıca Rusya’nın bu demiryolu işinde ilgili olmasına yer olmadığını açıkladı. İngiliz memurlar, Rusya’nın ortak edilmesinin bu girişime uluslararası bir nitelik kazandırma arzusundan doğduğunu ifade ettiler. Bunun üzerine Reşid Bey bir işe dört devletin katılımının ona böyle bir nitelik vermeye yeteceğini, Rusya sermayedar bir memleket olmadığından İngiltere, Fransa ve Almanya’nın teşebbüs ettikleri bir işte Ruslara yer ve lüzum olmadığını belirtti. Ancak özel bir konuşma esnasında Reşid Bey’e Rusya’nın bu işe girmekten vazgeçmek istemediğinin Petersburg’dan öğrenildiği söylendi.⁸⁴³

Reşid Bey bir süredir İngiliz Hükümeti’nin Rusya’ya uyma politikası takip ettiğini, halen İngiltere hükümet çevrelerinde bu Rus yanlısı siyasetin kuvvetli taraftarları olduğunu, bundan dolayı Rusya’nın ortaklığının Londra tarafından zorunlu olduğunu ve aksi hal Rusya’yı gücendireceğinden bundan sakındıklarını Asım Bey’e bildirdi. Reşid Bey’e göre İngiltere’nin amacı Osmanlı ve Alman hisselerini tamamen azınlıkta bırakacak bir grup oluşturup ona başkanlık etmektir.⁸⁴⁴

“Farklı Tarife” başlıklı ikinci kısımda Bağdat Demiryolu Hattı’nda birbirinden farklı tarife uygulamasının yasaklanması meselesi açıklanmaktaydı.⁸⁴⁵ Reşid Bey bundan maksat İngiltere’nin zararına olarak diğer bir devlet lehine hizmet edecek bir tarife kabul edilmemesi ise buna itiraz etmediklerini, ancak bütün mal ve eşyaların cinsi ve kat edeceği mesafe ne olursa olsun tek bir tarifeye tabi tutulması

⁸⁴² Aynı vesika, s.1-2 (Bağdat-Basra Demiryolu Şirketi’nde Hisselerin Suret-i Tevzii).

⁸⁴³ Aynı vesika, s.2. Yukarıda da belirtildiği üzere Rusya’nın demiryolu şirketine katılmakta ısrar ettiği Mr. Parker tarafından açıklanmıştı.

⁸⁴⁴ Aynı vesika, s.2.

⁸⁴⁵ Aynı vesika, s.2-3 (Tarife-i Mütefavite).

ise elbette kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü böyle bir uygulama hiçbir devlette ve demiryolu hattında mevcut değildi. Reşid Bey, komisyonda Osmanlı Hükümeti'nin Bağdat Demiryolu Şirketi ile yapmış olduğu sözleşme hükümlerini ihlale neden olmayacak tüm kolaylıkların İngiliz ticari çıkarlarına sağlanacağını açıklamıştı. İngiliz memurları bu konuda Bab-ı Ali'nin hakkını ve mazeretini kabul etmişlerdi. İngiltere Hükümeti'nin arzusunun Anadolu ve Irak'ta şu anki ve gelecekteki hatlarda İngiliz mallarına eşit muamele elde etmekten ibaret olduğunu, Bağdat Demiryolu Şirketi'yle 1903'te yapılan tarifelerde Bab-ı Ali'nin yaptırabileceği bazı küçük değişikliklerin kendilerini hoşnut edeceğini söylemişlerdi.⁸⁴⁶

Meclis-i Vükela kararı uyarınca, İngiltere'nin nakliyat hususunda eşit muamele ile Bağdat-Basra Hattı'nın uzatılmasına, inşa ve teknik şartlarına ait önerileri ileride ayrıntılarıyla kararlaştırılmak üzere esas olarak kabul edilmişti. Mr. Parker ve Hirtzel Reşid Bey'e, 1903 senesinde Bağdat Demiryolu Şirketi ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanmış mukavelenin Almanlar tarafından ileride İngiltere aleyhine değiştirilmemek üzere uluslararası bir sözleşme haline getirilmesini İngiliz Hükümeti'nin talep ettiğini söylediler. Hisselerin miktarı vs. hakkında ise Bab-ı Ali ile İngiltere ve daha sonra başka devletler arasında uzlaşma oluştuğunda ilgili devletlerin aralarında bir anlaşma yapacakları ve bundan sonra bu sözleşmeye uygun olarak gruplar ile Osmanlı Hükümeti arasında anlaşma düzenlenip imzalanacağını belirttiler.⁸⁴⁷

Görüşmelerde masaya gelen konu başlıklarından üçüncüsü “*Nehir Vergileri*” olmuştur. Reşid Bey, Meclis-i Vükela kararı doğrultusunda İngiliz memurlara şunları söylemişti:

“Bu vergiler Şattülarap’ın iyi halde korunması için gereken masraflara karşılık olmak üzere gelecekte alınacaktır. Söz konusu demiryolu nehrin önemini arttıracaktır. Bütün nehir yolu boyunca gemiciliği tam elverişli hale getirmek gerekecektir. Bu yolu takip edecek ticari malların naklini sağlayacak ve yüklemesini kolaylaştıracak işler gerçekleştirilecektir. Bu durumda mal sahiplerinin koruyucusu olan Osmanlı Devleti, ne bu vergileri almaktan feragat edebilir ne de bu husustaki egemenlik haklarını kullanmaktan ileride kendisini az çok men edecek bir taahhüdü şimdiden üstlenebilir. Bununla beraber İngiltere mallarına ve

⁸⁴⁶ Aynı vesika, s.2.

⁸⁴⁷ Aynı vesika, s.3.

gemilerine hiçbir farklı muamele yapılmayacağından İngiliz Hükümeti emin olabilir.”

İngiliz memurları cevap olarak, hükümetlerinin bu konuda İngiltere mallarına ve gemilerine farklı muamele olmayacağına dair Bab-ı Ali tarafından verilecek garantiyi kabul etmekle yetineceğini söylediler. Reşid Bey de zaten farklı bir muameleye mevcut anlaşmaların bile uygun olmadığını İngiliz memurlara beyan etmişti.⁸⁴⁸

Toplantılarda konuşulan meselelerden dördüncüsü “*Demiryolu’nun Son Noktası*” idi. Meclis-i Vükela kararı uyarınca, demiryolunun şimdilik Basra’ya kadar inşa edileceği, ileride Körfeze uzatılır ve eğer Kuveyt son nokta kabul edilirse, bu son kısmın sadece Osmanlı Hükümeti tarafından yapılıp işletileceği yönünde İngiltere Hükümeti’ne teminat verileceği İngiliz memurlarına iletilmişti. Bu sayede İngiltere’nin endişe ve kuruntuları da giderilmiş olacaktı.⁸⁴⁹

Osmanlı-İngiliz görüşmelerinde gündemi işgal eden beşinci mesele “*Katar*” olmuştu. Reşid Bey’in ifadesine göre Katar kazasında hakimiyet maddesi komisyonda sert ve uzun tartışmalara neden olan meselelerden biriydi. Meclis-i Vükela kararının Katar’la ilgili maddesine göre, Katar Yarımadası’nda Osmanlı Devleti’nin fiili egemenliği eskiden beri mevcut olmasına karşın, İngiltere’nin kazada bulunan bazı sahil mevkielelerinde Osmanlı yönetiminin aralıksız devam etmesine engel olması ve müdahale etmesi hiçbir uygun belgeye dayanmamaktaydı. Bundan dolayı Katar’a ait Osmanlı Devleti’nin hakları tamamen korunmalı ve İngiliz Hükümeti Katar ile ilgili iddialarından ve müdahalelerinden vazgeçmeliydi.

İngiliz memurlarının buna karşılık Katar’a ilişkin iddiaları ise özetle şöyleydi: Katar Yarımadası sakinleri eskiden beri Bahreyn Şeyhi’ne bağlı olduklarından Osmanlı Hükümeti’nin Katar’daki askeri mevcudiyeti İngiltere nüfuzu altında bulunmaktaydı. Ayrıca İngiliz Hükümeti bölgedeki Osmanlı egemenliğini hiçbir zaman tanımamıştı. İngiliz memurlarına karşı Reşid Bey bütün kanıtları ortaya koyarak Katar üzerindeki Osmanlı haklarını itiraza yer olmayacak şekilde anlatmaya çalıştı. İngiliz memurları kesin bir görüş beyan etmekten kaçınmakla beraber Katar’daki Osmanlı hakimiyeti ile eskiden beri mevcut olan İngiltere nüfuzunu

⁸⁴⁸ Aynı vesika, s.3 (Rüsum-ı Nehriyye).

⁸⁴⁹ Aynı vesika, s.4 (Demiryolu’nun Müntehası).

bağdaştırarak bir çözüm yolu için iyice düşüneceklerini ve hükümetlerine teklif edeceklerini söylemişlerdi.⁸⁵⁰

Ahmed Reşid Bey'in raporunda vurgulanan altıncı mesele "*Bahreyn*" başlığını taşımaktaydı. Sir Arthur Hirtzel ile Mr. Parker görüşmelerde Bahreyn üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin fiili egemenliğinin kanıtlanmış olmadığını, İngiltere'nin ise yaklaşık bir asırdan beri orada nüfuzlu ve etkili olduğunu ileri sürmüşlerdi. Buna karşılık Ahmed Reşid Bey, Bahreyn hakkında Osmanlı iddialarını doğrulayıcı nitelikte elde edilen bütün kanıtları ortaya koymuştu. Meclis-i Vükela kararının öngördüğü, Bahreyn halkının Osmanlı Devleti'nde devletler hukuku genel kurallarına uygun olarak muamele görmesi ile inci ve sedef vergilerinin azaltılması veya artırılmaması koşulları İngiliz memurları tarafından iyi karşılanmıştı. Ancak Zahuniye Adası'nın Necd Sancağı'na bağlı olduğunun İngiltere tarafından kayıtsız şartsız onaylanmasını talep eden koşula karşı, İngiliz memurlar adanın Bahreyn Şeyhi'ne bağlı olduğunu öne sürmüşler ve Reşid Bey'e göre de çok belirsiz iddialara kalkışmışlardı. Bunun üzerine kesin cevap İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın vereceği karşı notaya bırakılmıştı. Meclis-i Vükela'nın Bahreyn meselesiyle ilgili kararının tebliği edilmesinden sonra konu kapanmıştı.⁸⁵¹

Londra'daki ön görüşmelere damgasını vuran yedinci ve en önemli meselelerden birisi de "*Kuveyt*" olmuştu.⁸⁵² Meclis-i Vükela kararına göre Kuveyt'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunun kanıtlarla ispat edilmesi gerekmekteydi. Bundan dolayı Reşid Bey, Basra Vilayeti'nden alınan bilgilere dayanarak gereken açıklamayı İngiliz memurlara sunmuştu. Yanlış anlamaya yol açmamak için de İngiltere Hükümeti açısından Kuveyt'in hangi yerlerle sınırlı olduğunu sormuştu. Parker ve Hirtzel, Reşid Bey'e biri Şeyhin diğeri İngiliz Hükümeti'nin talebi olduğunu belirttikleri iki sınır göstermişlerdi. İngiliz Hükümeti'nin ki diğerinden (Şeyhin gösterdiğinden) bazı yönlerde daha dardı. Şeyhin talebini güya İngiliz Hükümeti düzeltmişti ve eğer kendi istedikleri sınır kabul edilirse Şeyhin de razı edileceğini söylüyorlardı. Reşid Bey "*böyle görülmemiş bir hukuki gariplik karşısında şaşkın halde bırakılmıştı*".

⁸⁵⁰ Aynı vesika, s.4 (Katar).

⁸⁵¹ Aynı vesika., s.5 (Bahreyn).

⁸⁵² Aynı vesika, s.5-7 (Kuveyt).

Reşid Bey karşılık olarak Kuveyt Şeyhi Mübarek bin Sabah'ın Basra Vilayeti'ne bağlı bir kaza kaymakamı olduğu halde, İngiliz Hükümeti aracılığıyla sınır tespiti (hudut tahdidi) talep etmesinin, ayrıca 190 mil uzunluğunda ve 160 mil genişliğinde bir arazinin Kuveyt Emirliği adına iddia edilmesinin sebeplerini Parker ve Hirtzel'a sormuştu. Ancak İngiliz memurlar cevap vermekten çekinmişti. Şeyhin ne nam ve sıfatla hareket ettiğini söylemek ve geçmişten bahsetmek istemediklerini, Kuveyt hakkında uzlaşmak istediklerini ve bu konuda anlaşmacı hareket edeceklerini belirtmişlerdi. Kuveyt meselesi İngiltere için çok önemli olduğundan, Osmanlı Sefareti tarafından yazılı ve kapsamlı bir cevap beklediklerini de sözlerine eklemişlerdi.⁸⁵³

Reşid Bey, İngilizlerin kara tarafından Kuveyt sınırına önem vermediklerini, amaçlarının Bubiyan ve Varba (Warba)⁸⁵⁴ Adaları'nı Osmanlı Devleti'nden koparmak olduğunu İngiltere'de iyice öğrenmişti. Hirtzel iki yüzlü Şeyhin Bubiyan için kendilerine sürekli başvuruda bulunduğunu özel bir konuşma esnasında Reşid Bey'e söylemişti. Reşid Bey, Parker ve Hirtzel'a görüşülmekte olan meselelerin tümünde Bab-ı Ali'nin anlaşmacı hareket ettiğinin açık olduğunu, anlaşmazlık nedeni olan sorunların çözüme ulaşmasıyla Londra ve Dersaadet (İstanbul) arasında ciddi, samimi ve kalıcı bir dostluğun kurulmasının kendileri tarafından şiddetle arzu edildiğini belirtmişti. Ancak bununla beraber toprak terki veya bu şekilde mülkiyet haklarından feragat etme ve asker çekme gibi işlerin yapılabilir fedakarlıklardan olmadığını her vesilede anlattığı gibi, Kuveyt meselesinde de Bubiyan ile ilgili olarak İngiliz memurlarına tekrar ifade etmişti. Bunun üzerine İngiliz memurlar Osmanlı Hükümeti'nin ne derece müşkül ve nazik bir konumda bulunduğunu takdir ettiklerini, fakat Basra Körfezi'nde hükümetlerinin kazanmış olduğu nüfuzun kırılmasının da kendilerince pek elim olacağını söylemişlerdi.⁸⁵⁵

Reşid Bey, hislerine ve bazı durumlardan çıkardığı sonuçlara dayanarak Kuveyt Şeyhi ile İngiltere Hükümeti arasında Bubiyan ve Varba Adaları için bir sözleşme yapıldığını ileri sürmektedir. Bubiyan'dan Osmanlı askeri çekilince adanın

⁸⁵³ Aynı vesika, s.5-6.

⁸⁵⁴ Belgede واديا "Vadya" şeklinde yazılmasına rağmen kastedilen Varba Adası olmalıdır, bk. BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:24 ("Hariciye Nezareti, Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Mütteallik İngiltere Mutalebatı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı", s.15).

⁸⁵⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:5 (Ahmed Reşid Bey tarafından Asım Bey'e gönderilen 7 Mayıs 1912 tarihli gizli rapor), s.6.

tamamen İngiltere'nin elinde kalacağı şüphesizdi. Şeyh Mübarek bin Sabah'ın İngiltere ile imzaladığı sözleşmeler, Kuveyt'te İngiltere'nin himaye hakkı bulunmayacağına dair Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında kabul edilen karar gereğince geçerli olamazdı. Bundan dolayı, doğal olarak bu sözleşmeler yok hükmünde sayılarak İngiltere'nin menfaatlerini koruyacak ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkına karşı olmayacak bir anlaşmanın iki devlet arasında yapılması Meclis-i Vükela tarafından da kabul edilmişti. Ancak İngiliz memurlar bunu iyi karşılamadı. Reşid Bey'e göre Kuveyt konusunda çok hassas olan ve çok çabuk gücenen İngiliz memurlar, taahhütlerini yerine getiremeyecek aciz bir şeyhi büyük bir hükümetin yerine koymanın İngiliz çıkarlarına uymayacağını düşünmüş olmalıydılar. Dolayısıyla Bab-ı Ali'nin bu konudaki iyi niyetinden şüpheye düşmüş göründüler. Reşid Bey buna karşılık amaçlarının çok net olduğunu, Kuveyt'te statükoyu ihlal etmeden düzenleme istediklerini vurgulamıştı.

Reşid Bey, Hariciye Nazırı Asım Bey'e Kuveyt'le ilgili olarak Bab-ı Ali'nin istediği şekilde bir çözüme ulaşılması konusunda umutlu olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Kuveyt'in Bağdat Hattı'na bitiş noktası olma ihtimaline karşı İngilizler birçok önlem ve plan hazırlamışlardı. Örneğin Kuveyt sınırı içinde kalacak mallar için ayrı vergi alınıp, bu vergi Şeyh'e bırakılacaktı. Kuveyt dışında Osmanlı toprağına geçecek mallardan alınacak vergi de Osmanlı Hükümeti'ne ait olacaktı. Reşid Bey, mevcut durumda Kuveyt'in Bağdat Hattı gibi Osmanlı Devleti'ni baştan başa kateden önemli bir demiryoluna bitiş veya başlangıç olması büyük güçlükler yaratacağından ve Osmanlı çıkarlarına çok zararlı görüldüğünden, hattın hiç olmazsa şimdilik Basra'da bırakılması şeklinde Bab-ı Ali'nin kabul ettiği kararda direnmesini tavsiye etmiştir. Reşid Bey, Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın da bu düşüncede olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁶

Ahmed Reşid Bey, Asım Bey'e sunduğu raporun son kısmını “*Çeşitli Meseleler*” başlığıyla görüşmelerde gündeme gelen ve tartışılan diğer sorunlara ayırmıştır.⁸⁵⁷ Reşid Bey, nehirde gemicilik, Basra Körfezi'nde denetim ve kontrol,⁸⁵⁸ aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk, deniz güvenliği, karantina hususlarıyla ilgili önerileri Meclis-i Vükela kararı doğrultusunda İngiliz memurlara iletmişti. Basra

⁸⁵⁶ Aynı vesika, s.7.

⁸⁵⁷ Aynı vesika, s.7-9 (Mesail-i Şetta).

⁸⁵⁸ Belgede “teftiş ve nezaret” tabiri kullanılmaktadır.

Körfezi'nde İngiltere'nin tanınmasını istediği denetim ve kontrol haklarının ayrı ayrı şeyler olmayıp, amacın iskandil (denizin derinliğini ölçme) işleri gibi teknik işlerin denetlenmesi olduğu anlaşılmıştı. İngiliz memurlar aydınlatma hakkının Osmanlı Devleti sahillerinde kullanılmayacağını, mesela Hürmüz Boğazı'nda bir fener yapılması tasarlandığında Maskat yüzünden anlaşmazlık çıkmaması için İngiliz notasında söz edildiğini ifade etmişlerdi. Karantina işleri de buna benzemekteydi. Ancak Reşid Bey, Kuveyt'te fener yakılmasının ve karantina yeri açılmasının muhtemel olduğunu, bunun statükoyu bozacağını, dolayısıyla İngiltere'nin Kuveyt için böyle tekeli haklar talep etmesine ve kullanmasına rıza göstermeyeceklerini belirtmişti. Örnek olarak da İngilizler tarafından geçmişte Kuveyt'te dikilen ikinci bir direğin girişimleri üzerine kaldırılmasını hatırlatmıştı.⁸⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaptığı deniz güvenliğine (zabıta-i bahriyeye) ortaklık teklifi ise reddedildi. Parker ve Hirtzel, İngiltere'nin eskiden beri bu görevi tek başına gerçekleştirdiğini ve Osmanlı Hükümeti'nin Körfez'de güvenliği hakkında sağlamak için araçları olmadığını söylemişlerdi. Buna cevap veren Ahmed Reşid Bey, vaktiyle Bahreyn ve Maskat sularına kadar hangi Osmanlı gemilerinin hangi tarihlerde, ne şekilde gezdiklerini, bir müddet gerçekleşen ihmalin Basra Körfezi'nde sahili olan ve en alakalı ülke konumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin hakkını yok edemeyeceğini açıklamıştı. İngiliz memurlar ise iki devletin bir işle görevlendirilmesinin karışıklığa neden olacağını ileri sürmüşlerdi. Reşid Bey milletlerarası sözleşmeleri ve özellikle İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin imzalamış oldukları zenci köleliği sözleşmesini hatırlatarak karşılık vermişti. Komisyonun sona ermesinden sonra başlayan özel görüşmelerde de denetimlerin yine fiilen İngiltere tarafından yapılacağını, Osmanlı Devleti'ne tanınacak hakkın şimdilik teorik olacağını vurgulayarak, Osmanlı kamuoyunu hoşnut etmek ve uzlaşmanın karşılıklı şartlara dayandığını göstermek için bu ortaklığı desteklediklerini, bu ortaklıktan İngiltere'nin nüfuzunun azalması gibi endişelere yer olmadığını anlatmıştı. Reşid Bey, deniz güvenliği konusundaki Osmanlı teklifini İngiliz memurlara kabul ettirmek için en uygun ifadeleri kullanmak zorunda kalmıştı.⁸⁶⁰

Osmanlı-İngiliz görüşmelerinin sonucunda Şattularap'ta gemicilik işlerinin düzenlenmesi görevini üstlenecek komisyonun, Osmanlı Hükümeti hizmetinde bir

⁸⁵⁹ Aynı vesika, s.7.

⁸⁶⁰ Aynı vesika, s.8.

İngiliz teknik memurun da içinde bulunduğu bir Osmanlı heyeti olması kabul edildi. Şamandıra koyulması ve kılavuzluk işlerinin bu komisyona verilmesi kararlaştırıldı. Bu suretle hem komisyonun karma olması meselesi ortadan kalktı, hem de şamandıra ve kılavuzluk meseleleri Osmanlı Hükümeti'nin beğenisine uygun bir şekilde girmiş oldu. Aynı şekilde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ihtilaflı olan karasularının miktarı konusu da kapandı.⁸⁶¹

Reşid Bey, Mısır Hıdivliği'ne borçlanma hususunda yüklenmiş şartların kaldırılması hakkında İngiliz Hükümeti tarafından yapılan öneriye Bab-ı Ali'nin cevabını Sefir Tevfik Paşa'nın emriyle notaya yazmadığını belirtmiştir. Önerinin gerçekleşmesi Meclis-i Mebusan'dan karar alınmasını gerektirdiğinden, bunun diğer meselelerden ayrılmaya çalışılmasına Meclis-i Vükela tarafından karar verilmişti. Tevfik Paşa bu karar doğrultusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sözlü olarak uygun bildirim yapacaktı. Reşid Bey, İngiliz Dışişleri'ne konunun ne şekilde bildirildiği hakkında bilgisi olmadığını ve Tevfik Paşa'nın bu konuda gereken bilgiyi İngiltere'nin cevabıyla beraber Asım Bey'e iletteceğini açıklamıştır.⁸⁶²

Osmanlı-İngiliz ilişkilerini yürüten komisyon İngiliz üyelerin isteğiyle resmen kayıt tutmamak şartıyla kurulmuştu. Buna karşı Reşid Bey de aynı koşula uyacağını görüşmelerin başında söylemişti. Bundan dolayı İngiliz memurların beyanlarıyla sonunda İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Sefareti'ne resmen ve yazılı olarak vereceği cevabın uymaması olasıydı. İngiliz memurlar özellikle demiryoluna ilişkin görüşmelerde görüşlerini birkaç defa değiştirmiş olduklarından, Reşid Bey bu ihtimali kuvvetle göz önünde bulundurduğunu belirtti. Reşid Bey İngiltere'de her sınıfa mensup mevki sahibi insanlarla konuşmasından elde ettiği görüş neticesinde, İngiltere'de hükümetin ve halkın şu aralık Osmanlı Devleti'ne çok açık bir şekilde eğilimli bulduklarını ifade etti. Şu anda söz konusu meselelerin halledilmesi durumunda tarafların anlaşmasının hemen siyasi bir ittifaka yol açacağını zannetmiyordu. Ancak iki hükümetin bir müddetten beri gerginleşen ilişkilerinde genel bir iyileşme meydana getireceğinden emindi. Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey, İngiltere ile samimiyet ve kusursuz sevgiye dayanan ilişkilerin yerleşmesine hükümetin ne derece önem verdiğini bildiğinden, mevcut

⁸⁶¹ Aynı vesika, s.8.

⁸⁶² Aynı vesika, s.9.

anlaşmazlıkları uzlaşmaya döndürme yolunda mümkün olan fedakarlıkların yapılmasından geri durulmamasını belirterek sözlerine son vermiştir.⁸⁶³

Diğer taraftan Reşid Bey'in İstanbul'a dönmesinden sonra bazı İstanbul gazetelerinin İngiltere ile devam eden görüşmelerle ilgili olarak hayal mahsulü haberler yayınlaması Hariciye Nezareti'ni harekete geçirdi. Bu konuda yayın yapılmaması için basına uyarılarda bulunmanın bir sonuç vermeyeceği ve tam aksine daha geniş ölçekli yayınlara neden olunacağı düşünüldüğünden, Bab-ı Ali şimdiye kadar sessiz kalmıştı. Ancak artık yayınların devamı durumunda gereken düzeltmelerin yapılmasına karar verildi.⁸⁶⁴

Bu arada Basra Mebusu Talib Bey, İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi'yle görüşmek üzere Karaçi yoluyla Simla'ya gitmişti. Talib Bey, 15 Mayıs 1912 tarihinde Bombay'a dönerek şehbenderliğe geldi. Bombay Şehbenderi Cafer Bey, ertesini gün (16 Mayıs 1912) Talib Bey'in kaldığı Tac Mahal oteline giderek ziyaretine karşılık verdi. Talib Bey, Simla'ya giderek Genel Vali ile görüşmesinden amacının Kuveyt hakkında İngilizlerin düşüncesini anlamak ve Osmanlı Hükümeti'ne bu şekilde büyük bir hizmette bulunmak olduğunu söyledi. İngilizlere Bağdat-Basra demiryolu hattının Kuveyt'e kadar uzatılmasına Mübarek El Sabah Paşa'nın "izin versinler ve beni demiryolundan dolayı çıkarımdan mahrum etmesinler" sözünü hatırlatmıştı. İngiliz yetkililer kendisine karşılık olarak Kuveyt son nokta olursa, Osmanlı Hükümeti'nin "burası benimdir, çünkü demiryolumun bitişidir" demeye hak kazanacağını, bu nedenle kesinlikle onay vermeyeceklerini söylemişlerdi. Talib Bey ayrıca Mübarek El Sabah'ı da sevmediklerini ve meseleyi halletmeyerek olduğu gibi bırakmak niyetinde olduklarını gerek Genel Vali'nin ve gerek Politika Müdürü McMahon'un⁸⁶⁵ sözlerinden anladığını belirtti. Bununla birlikte Muhammara Hakimi Serdar Han'a⁸⁶⁶ bilakis güvenerek adeta kendi adamları olarak kabul etmekteydiler. Talib Bey, Genel Vali tarafından Bombay Valisi'ne kendisi için bir tavsiye verildiğini, fakat Vali'nin yazlıkta olması nedeniyle gitmek niyetinde olmadığını da açıkladı.

⁸⁶³ Aynı vesika, s.9.

⁸⁶⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:7 (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 12 Mayıs 1912 tarihli yazı).

⁸⁶⁵ Sir Henry McMahon.

⁸⁶⁶ Belgede Serdar Han olarak geçen bu kişi Şeyh Hazal'dır. Kendisi "Serdar-ı Erfa (En yüce komutan)" unvanıyla da anılmaktaydı, bk. "Muhammara Hakimi'nin Seyahati", **İslam Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:11, 19 Haziran 1330 (2 Temmuz 1914), s.350-351.

Bombay Şehbenderi Cafer Bey, Talib Bey'in kendisine bu anlattıklarını 29 Mayıs 1912 tarihli bir yazıyla Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Cafer Bey'e göre Basra'da gayet varlıklı bir kişi olan Talib Bey'in İngiliz Genel Valisi ile görüşmesi, İngilizlerin Osmanlı Hükümeti'ne karşılık kent liderleriyle anlaşmalar yapma şeklindeki tutumuna ve emellerine uygun bir davranıştı. Bu nedenle yapılan bu girişim eğer hükümetin yarına değil zararına ise, şimdiden durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Talib Bey'in Cumartesi günü hareket edecek Lloyd şirketinin "Cleopatra" isimli vapuruyla ayrılacağını haber verdi.⁸⁶⁷

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne vereceği cevap metninin hazırlanması sürecinde Haziran sonuna kadar önemli bir gelişme olmadı. İngiliz Hükümet çevrelerinde yeni kurulacak şirkete dair iki görüş tartışıldı. Bunlardan ilki Nicolson'un hararetle savunduğu ve Rusya dahil Üçlü İtilaf'ın her bir üyesinin katılımını kabul eden plandı. İkinci görüş ise Fransa ve Rusya'nın dışarıda bırakılarak İngiltere'nin şirkette % 50 oranında bir hisseye sahip olmasını öngörüyordu.⁸⁶⁸

Tevfik Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 30 Haziran 1912 tarihli gizli yazıda, Bağdat-Basra Demiryolu ve Basra Körfezi meseleleri hakkında İngiliz Hükümeti tarafından hazırlanmakta olan cevap layihasının bitmek üzere olduğunu haber verdi. Mr. Parker geçenlerde sefarete gelerek Müsteşar Cevad Bey'le görüşmüştü. Parker'ın verdiği bilgiye göre, bu sorunlara dair görüşlerinin alınması adet haline gelmiş olan Hindistan ve Ticaret Bakanlıkları'ndan gerekli cevaplar ulaşılmıştı. Sir Edward Grey, Hindistan Bakanı Lord Crewe ve diğer bazı bakanlardan oluşan inceleme komisyonu da görüşmelerini tamamlamıştı ve Bab-ı Ali'ye verilecek cevabın hazırlanmasıyla meşguldü. Sefaret Müsteşarı Cevad Bey, Parker'a İngiltere'nin cevap notasının Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilebilecek uzlaştırıcı bir tarzda olacağını umduğunu söyledi. Parker cevap olarak her türlü güçlüğe rağmen bu konuda cidden gayret edildiğini vurguladıktan sonra, hisse dağılımı meselesinde Bab-ı Ali'nin arzu ettiği gibi Rus sermayesinin katılmaması durumunun henüz gerçekleşmediğini ifade etti. Kuveyt meselesinin çözümünü

⁸⁶⁷ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:10 ve BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:9 (Bombay Başşehbenderi Cafer Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs 1912 tarihli gizli yazı).

⁸⁶⁸ Cohen, a.g.m., s.870.

kolaylaştıracak bir yol bulmak mümkün olamazsa, statükonun korunması ve devamından başka bir öneri getiremeyeceklerini de belirtti. Şimdilik kesin bir şey söyleyemeyeceğini, Bab-ı Ali'nin bu haftaya kadar İngiliz Hükümeti'nin notasını alacağını ve yapılması mümkün yardımların derecesini göreceğini sözlerine ekledi. Mr. Parker daha sonra Muhammara meselesinden bahsetti. Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından bu konuda Sir Gerard Lowther'a verilen tasarının samimiyetle dikkate alındığını ve bazı değişiklikler yapılarak İngiliz Dışişleri tarafından hazırlanmakta olan projenin bu hafta içinde Lowther'a gönderileceğini Cevad Bey'e özel olarak söyledi.⁸⁶⁹

İngiliz kamuoyunun bu esnada Bağdat Demiryolu meselesine yaklaşımı ise Osmanlı Devleti'nin önerisiyle tam olarak örtüşmüyordu. İngiltere için esas önem arz eden Bağdat-Basra arası hattın uluslararası bir statüye sokulması doğru ve olumlu olarak kabul edilmekle beraber, Rusya'nın katılımının doğal olduğu ve İngiltere tarafından desteklenmesi gerektiği görüşü ağırlığını korumaktaydı. Buna neden olarak Rusya'nın Tahran'dan Hanikin'e Türk-İran sınırı üzerinde bir demiryolu inşa etmeye söz verdiği, bu hattın Bağdat yakınlarındaki Sadijeh'den Hanikin'e gelen Bağdat Demiryolu'nun bir koluna bağlanacağı, dolayısıyla Rusya'nın Bağdat Demiryolu projesinin ilerlemesine gerçek bir ilgi duyduğu öne sürülmekteydi. Ayrıca Rusya'nın demiryolu hattının Bağdat-Basra kısmına katılımından sağlanacak avantajlarda açıklamaya gerek duyulmayacak biçimde ortadaydı.⁸⁷⁰

Diğer taraftan Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Bağdat-Basra kısmından feragatinden sonra yeni kurulacak Türk şirketinden alacağı tazminat sözü de İngiliz kamuoyunu rahatsız etmekteydi. Bu bakımdan demiryolunun uluslararası inşaatçıları çok ağır borçlar üstlenmek istemeyeceklerdi. Bağdat Demiryolu'nun son istasyonunun Türkiye'nin istediği gibi Basra olması ise güçlü bir şekilde desteklenmeliydi. Basra tartışılmaz bir şekilde Türk toprağıydı ve Kuveyt yerine buranın seçilmesi İngiltere'nin ciddi itirazını ortadan kaldıracaktı. Türkiye Kuveyt Şeyhi'nin İngiliz himayesi altında özerk bir hükümdar olduğunu tanımak durumundaydı ve sözde mevcut hakların etkisi altında kalmaması gerekiyordu.

⁸⁶⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No: 111 Gömlek No:13** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 30 Haziran 1912 tarihli gizli yazı).

⁸⁷⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:14** (Times Gazetesi'nin 8 Haziran 1912 tarihli Büyük Britanya ve Bağdat Demiryolu başlıklı makalesi). Makale Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e aynı gün gönderilmiştir.

Bundan dolayı Kuveyt'in sınırları dostça tanımlanmalı ve Bubiyan Adası'ndaki Türk ileri karakolu kaldırılmalıydı.⁸⁷¹

Bağdat Demiryolu'nun son noktasının Kuveyt olmasından vazgeçildiği haberi Osmanlı kamuoyuna "Osmanlı Hükümeti'nin büyük bir başarısı" şeklinde yansdı ve ön plana çıkarıldı.⁸⁷² Çünkü Bağdat Hattı İngiltere'nin nüfuzu altında bulunan bir memlekette sona ermeyecekti. İngiliz Hükümeti hattın bitiş istasyonu Kuveyt olduğunda istediği zaman hattın işine karışmaktaydı. Ancak hattın sonu için Basra'nın seçilmesinin gemicilik için memnun edici bir gelişme olmadığı belirtilmiş, buna sebep olarak da Şattularap'ın bu kısmında gemi işletmeciliği için zorlukların olması gösterilmiştir.⁸⁷³

Osmanlı Hükümeti İngiltere ile görüşmelerin devam ettiği bu dönemde gerginlik veya yeni tartışma konusu yaratacak konulardan mümkün mertebe kaçınmaya gayret göstermekteydi. Örneğin, Bağdat Demiryolu Hattı Başmühendisi Meissner Paşa⁸⁷⁴ tarafından demiryolu malzemesinin korunması için depo olarak kullanılmak üzere Şattularap kıyısında ve Basra şehrinin yakınında 56 dönüm arazi satın alınmak istenmişti. Malzemenin nakli geçici olduğundan bu arazinin gelecekte Basra'dan Alman ihracat şirketine zahire ambarı olarak verilmesi kesindi. Bununla birlikte İngiliz şirketlerinin de nehir kıyısında böyle ambarları vardı. Basra Vilayeti satış işlemine izin verilip verilmeyeceğini Dahiliye Nezareti'nden sordu. Dahiliye Nezareti'de Bağdat-Basra Demiryolu nedeniyle İngiltere ile yapılan görüşmeleri hatırlatarak durumu Hariciye Nezareti'ne ilettili ve görüşünü sordu.⁸⁷⁵

Bunun üzerine konu Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey tarafından değerlendirilmiştir. Ahmed Reşid Bey, yabancıların Osmanlı Devleti'nin en önemli yerlerinde satın aldıkları emlak sayesinde şehir halini kazanmakta olan "yabancı

⁸⁷¹ Aynı vesika.

⁸⁷² BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:16. Haber 18 Haziran 1912 tarihli Sabah gazetesinde duyuruldu. Gazetenin haberine göre hattın bitiş şimdilik Basra olacaktı ve Basra Körfezi'nde bulunan Hor Abdullah mevkiine uzatılması geleceğe bırakılmıştı.

⁸⁷³ Aynı vesika. Gazeteye göre yine de Basra'nın son nokta olarak kabul edilmesi siyaseten Osmanlı Devleti için büyük bir başarıydı. Londra Sefiri Tefrik Paşa görüşmeleri olumsuz yönde etkileyebileceğinden dolayı bu gibi yayınlara engel olunmasını Asım Bey'den 5 Temmuz 1912 tarihli gizli yazıyla istemiştir.

⁸⁷⁴ August Heinrich Meissner (1862-1940) önce Hicaz Demiryolu'nun inşası işini yönetti. Hicaz Demiryolu tamamlandıktan sonra Bağdat Demiryolu inşasında görev aldı.

⁸⁷⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:12 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mayıs 1328 [9 Haziran 1912] tarihli yazı).

köyleri”, hatta “yabancı kolonileri” oluştuğuna ve halen de oluşmaya devam ettiğine dikkat çekerek, bunun hiçbir yerde görülmediğini hatırlatmıştır. Bu nedenle “yabancıların memleket içinde memleket teşkil edercesine yapılan girişimlerine Osmanlı Hükümeti’nin mümkün olan vasıtalarla engel olması gerekti.” Ahmed Reşid Bey söz konusu arazi hakkında ise görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

“...satın alınmak istenilen arazi mademki demiryolu malzemesinin korunması için depo olmak üzere satın alınmak isteniliyor ve madem ki anılan malzemenin naklinin geçici olacağı kabul ediliyor, söz konusu arazinin şirkete kira yoluyla verilmesi amacın gerçekleşmesini temin edeceğinden satışından vazgeçilerek kiralanması uygun olur. Demiryolu şirketinin sözleşme gereği istimlak edebileceği arazi dışında yerler edinmek istemesi ve hükümet tarafından verilmek mecburiyetinde kalındığı takdirde, talep edilen arazinin ölçümünün dikkate alınması gerekir. Nitekim inşaat malzemesini muhafaza için istimlakı arzu edilen yerin 56 dönüm olması dikkat çekicidir. Kaldı ki Bağdat şehri Bağdat-Basra Demiryolu’nun başlangıcı olacağına ve bu hat hakkında İngiltere ile görüşme yapıldığına bakılırsa, Bağdat’tan aşağı Şattularap sahillerinde Almanlar eline öyle büyük arazi geçirmemek gerektiğinden, başka depo kabul edilmesi için eğer mümkünse Bağdat’ın daha yukarılarında arazi kiralanması uygun olur.”⁸⁷⁶

Hariciye Nezareti 25 Haziran 1912 tarihli yazısıyla, Ahmed Reşid Bey’in görüşleri doğrultusunda Dahiliye Nezareti’ni bilgilendirmiştir.⁸⁷⁷

Bağdat Demiryolu Şirketi ve Lynch Şirketi arasında devam eden görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varıldı ve 3 Temmuz 1912 tarihinde Brüksel’de ortak bir şirket kuruldu. “The Soci  t   des Transports Fluviaux en Orient (Doğu’da Nehir Taşımacılık Şirketi)” isimli bu şirketin amacı Fırat ve Dicle nehirleri ile kolları üzerinde taşımacılık ve diğer işleri yapmaktı. Şirket geçici statüde kurulmuştu. Osmanlı Hükümeti ile görüşülerek ve onun da katılımı sağlanarak ilerde kalıcı bir İngiliz-Alman-Türk şirketi kurulması planlanmaktaydı. Şirketin nominal sermayesi her biri 500 franklık 5000 hisseden oluşmaktaydı ve bunun % 10’u ödenmişti. Lynch Şirketi ve Bağdat Demiryolu Şirketi’ni temsil eden Deutsche Bank 2497’şer hisse almışlardı. Kalan altı hisse iki grubun temsilcilerinin her birine eşit olarak dağıtılmıştı:

⁸⁷⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:12 (Ahmed Reşid Bey’in 5 Haziran 1328 [18 Haziran 1912] tarihli yazısı).

⁸⁷⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:12 (Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 25 Haziran 1912 tarihli acele yazı).

Bağdat Demiryolu Şirketi adına Herren Helfferich, Otto Riefe ve Conrad Bishoff (Toplam üç hisse).

Lynch Şirketi adına Henry F. B. Lynch, Bay F. Perry ve Sir Charles Archibald Nicholson (Toplam üç hisse).⁸⁷⁸

1912 Temmuz ortalarında Avam Kamarası'nda konuşma yapan Sir Edward Grey, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında devam eden görüşmelere dair açıklamalarda bulunmuştur. Grey, Türkiye'nin İngiltere ile müzakerelere girişmesinin esas nedeni olarak Almanya ile anlaşmasını ve hattın Bağdat'tan öte kısmı için hareket serbestisini geri kazanmak istemesini göstermekteydi. Mevcut görüşmeler Alman menfaatlerine temas ettiği anda meseleyi Almanya ile görüşmeye hazır olduklarını belirtti. Grey, yapılan görüşmelerin esasının Türkiye açısından gümrük vergisinin istediği şekilde (% 4 oranında) artırılmasına dayandığını, kendileri içinse amacın genel açıdan Basra Körfezi'nde statükonun devam ettirilmesi konusunda Türkiye ile anlaşmak olduğunu belirtmiştir. Bu anlaşmanın Bağdat Demiryolu ile bir ilgisi yoktu ve Körfezde statükonun devamına ilişkindi. Buna karşın Grey, hattın Basra'dan ileriye uzatılması için kurulacak bir sendikaya İngiltere'nin kesinlikle katılmayacağını da vurgulamıştır.⁸⁷⁹

İngiltere'nin beklenen cevap notası İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 18 Temmuz 1912 tarihli gizli yazıyla beraber Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti'ne verildi. Yazıda notada veya eklerinde bulunmayan iki ek madde hakkında Sefir Tevfik Paşa'nın dikkati ayrıca çekilmekteydi. Bunlar şöyledir:

“İlk olarak: İngiltere Hükümeti en azından kendisince onaylanan İngiliz bir idarecinin Bağdat Demiryolu Yönetim Kurulu'nda bulunmasına izin verilmesinin, Bağdat Demiryolu için teklif edilen çözümün tamamen gerçekleşmesi için çok fazla arzu edilen hususlardan biri olduğu inancındadır. Böyle bir çözüm yolu doğal olarak her şeyden önce Almanya Hükümeti'nin kabul ve onayını gerektirecektir”.

“İkinci olarak: Zaten Osmanlı Hükümeti'nce de malum olduğu üzere, 1847 tarihli Erzurum Antlaşması⁸⁸⁰ uyarınca İran'a bazı haklar verilmiş olduğu gibi, Muhammara'nın coğrafi

⁸⁷⁸ “Our London Correspondence”, “Messrs. Lynch and the Bagdad Railway”, **The Guardian**, 24 Ağustos 1912, s.6; Charles Issawi, **The Fertile Crescent 1800-1914**, New York, 1988, s.263-264.

⁸⁷⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:21.** Edward Grey'in açıklaması 17 Temmuz 1912 tarihli yazıyla Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Grey, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında devam eden görüşmelerin Bağdat Demiryolu ile ilgili olmadığını iddia ederek Almanya'nın tepkisini yatıştırmak istemiştir.

⁸⁸⁰ Daha sonraki belgelerde 1848 tarihli Erzurum Antlaşması olarak geçmektedir.

konumu nedeniyle Muhammara Şeyhi sahildeki komisyon ile temasta bulunmaktan geri duramaz. Bundan dolayı mevcut duruma karşı bir takım tedbirlere girişilmezse, her zaman bazı çekişmeler olma tehlikesi vardır. Bunun önünü almak iki hükümetin menfaati gereğidir. İngiltere ve Osmanlı Devleti ile beraber İran tarafından da bir vekil bulundurulacak devletlerarası bir sahil komisyonunun kurulması hakkında söylenecek pek çok söz vardır. Fakat İngiltere Hükümeti Bab-ı Ali'den ileri sürülen itirazları takdir ederek bu konuda ısrar etmemiştir. O halde gerek Erzurum Antlaşması hükümlerine uygun olarak ve gerek bu yeni çözüm yolundan ötürü, İran'ın hukukuyla ilgili olabilen meselelerin halledilmesinde İran'ın bir vekil bulundurması ihtimalinin her ne şekilde olursa olsun dikkate alınması gereklidir. İşte bu nedenle İngiltere Hükümeti, İngiliz vatandaşı delegenin İran'ın haklarına ilişkin olabilecek meselelerden ötürü günün birinde uygulanmasına gerek görülecek uyarıları komisyona yapmakla da görevlendirilmesini teklif eder. İngiltere Hükümeti, İran Hükümeti ile Muhammara Şeyhi'ni böyle bir çözüm yolunu kabule sevk etmek için onlar nezdinde aracılık yapmaya hazırdır.”

İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu iki madde hakkında şu yorumda bulunarak yazısına son vermişti:

“Yukarıda açıklanan iki madde notada bahsedilen ve sadece İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında görüşülmekte olan bir takım hususlara özgü ve sınırlı maddelerin kapsamını belki de aşmaktadır. Fakat İngiltere Hükümeti bu konuya çok fazla önem vermektedir ve bu iki maddenin Osmanlı Hükümeti tarafından iyi karşılanacağını ümit etmektedir.”⁸⁸¹

Osmanlı Hükümeti'nin içinde bulunduğu kriz ortamında bu notayı inceleyip cevaplandırmadığı ve meseleyi 1913'te Hakkı Paşa'nın Londra görüşmelerine kadar sürüncemede bıraktığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin bu notasında belirli koşullarla bir iki talebinden vazgeçtiği ve karşılığında bazı yeni taleplerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlileri demiryolunun Bağdat-Basra arası bölümünden İngiltere'nin belli şartlarla ortak pay almaktan vazgeçmesi, Şattülarap Komisyonu hakkındaki Osmanlı isteklerini dikkate alması ve Bağdat Demiryolu Şirketi yönetim kurulunda İngiliz Hükümeti tarafından onaylanmış en az bir İngiliz'in bulunması talebidir.⁸⁸²

⁸⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:33** (Londra Sefareti'ne 18 Temmuz 1912 tarihiyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen gizli işaretli notanın tercümesi).

⁸⁸² Yusuf Hikmet Bayur bu notayı İngiliz arşivlerinden nakletmektedir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.483-488. Genel olarak İngiliz taleplerinde önemli bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Bayur bu notanın Balkan Savaşları sonrasına kadar meseleye ilişkin son belge olduğunu İngiliz arşivlerine dayanarak belirtmektedir. Notaya Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle cevap vermediğini ve sorunun bu dönem için gündemden düştüğünü ifade etmektedir.

Notada İngiliz Hükümeti Bağdat Demiryolu'nun Bağdat-Basra arasındaki kısmının inşasındaki ortaklık talebinden 6 şartla vazgeçmekteydi:

- 1) Anadolu'daki demiryolu hatlarının tamamı üzerinde farklı bir işlem yapılmasına engel olunması için ekteki sözleşme projesinde tarif edildiği gibi bir anlaşma yapılması.
- 2) Bağdat'tan Basra'ya uzanacak bir demiryolunun inşasına veya işletilmesine girişecek olan her hangi bir şirketin yönetim kuruluna İngiltere Hükümeti'nin kabulü ve onayıyla iki İngiliz temsilcinin alınması.
- 3) Hattın bitiş noktasının Basra olması.
- 4) İngiltere Hükümeti ile kabul edilebilecek şartlar altında daha önce bir anlaşma yapılmadıkça, Basra Körfezi yönünde Basra'nın ilerisine hiçbir demiryolu hattı uzatılmaması.
- 5) Şattularap da gemicilik işleriyle ilgilenmek üzere bir komisyon kurulması için sözleşme yapılması, bu sözleşmenin Muhammara sınırına ait notayla⁸⁸³ ilgili sayılması.
- 6) Lynch vapurlarının sayısının artırılması.⁸⁸⁴

Söz konusu notada İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin Kuveyt üzerindeki egemenliğini onaylamaya ve hatta Kuveyt Şeyhi'nin Osmanlı Hükümeti'ne bağlı bir

⁸⁸³ Muhammara sınırına ilişkin ek notada ise İngiliz Hükümeti kendi incelemelerine göre sınırı tarif edip belirlemekteydi. Eğer Osmanlı Hükümeti sınırı onayladığı takdirde, İngiliz Hükümeti bazı şartlar çerçevesinde bütün Şattularap üzerindeki Osmanlı egemenliğini tanınması için İran Hükümeti ve Muhammara Şeyhi nezdinde nüfuzunu kullanmaya hazır olduğunu beyan etmekteydi. Bu koşullar arasında isimleri verilen bazı adaların (Bahriye Adası, Dört Ada, İki Ada vs.) İran sınırı içinde olduğunun Osmanlı Hükümeti tarafından tanınması; nehirde gemilerin işleminde tam serbestliğin sürdürülmesi ve korunması hususunda İngiliz Hükümeti tarafından teklif edilen sözleşmenin Osmanlı Hükümeti'nce kabulü; Şattularap'ın Karun nehriyle kavuşan noktasının yukarısı ve aşağısı ile Şattularap'ın asıl yatağında bulunan şimdiki Muhammara limanının İran toprakları içinde olduğunun tanınması; Şattularap'ın sahilindeki balıkçılık hakları ve adetlerine hiçbir müdahale olmaması; Muhammara Şeyhi'nin Osmanlı Devleti'nde bulunan arazisindeki haklarını tamamıyla kullanmaya devam etmesi gibi hususlar vardı. Bk. **BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:50** (5 Mart 1329 [18 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı)

⁸⁸⁴ **BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:64** (9 Mart 1329 [22 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı), s.1-2. 18 Temmuz 1912 tarihli İngiliz notasında ileri sürülen şartların Meclis-i Vükela'da görüşülmesine Hakkı Paşa'nın Londra'ya gidişinden ve yaklaşık sekiz ayı aşkın bir süre geçtikten sonra başlamıştır. Bayur'un anlatımına göre 5. şart Şattularap'ın bakımı için bir anlaşma yapılmasını, 6. şart ise şimdiye kadar işleminde izin verilen gemilerden başka üç tane İngiliz gemisinin daha Bağdat-Basra arasında işleminde izin verilmesini öngörmekteydi. Bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.485.

kaymakam olduğunu tanımaya tamamen istekliyse de Varba ve Bubiyan adalarının Kuveyt sınırı içinde olduğunun Osmanlı Devleti'nce tanınması, Bubiyan'daki Osmanlı karakolunun kaldırılması ve notada belirtildiği şekle uygun olarak Kuveyt sınırının tanınması hususlarına çok fazla önem vermekteydi. Notaya ekli bir yazıda Kuveyt'in kara ve deniz sınırları tarif edilmekteydi. Osmanlı Hükümeti'nin Bahreyn hakkındaki iddialarından kabul edilebilecek şartlar altında feragat etmesi de memnuniyetle karşılanmaktaydı.⁸⁸⁵

İran sınırına ilişkin olarak Rusya'nın da müttefiki İngiltere ile aynı doğrultuda hareket ettiği görülmektedir. Osmanlı-İran sınırına dair Rusya Sefareti'nden verilen bir notada, Rusya ve İngiltere Hükümetleri'nin 1847 Erzurum Antlaşması'na katıldıkları kanıt gösterilerek, Osmanlı Hükümeti ile İran arasında yapılmış bu antlaşma ile mevcut statükonun devam etmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Notada ayrıca sınır güzergahı da gösterilerek Osmanlı Hükümeti tarafından bunun kabul edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine mesele Hariciye Nezareti'nin 8 Eylül 1912 tarihli tezkeresiyle 7 Ekim 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Burada Rus notasının incelenmek üzere Tahdid-i Hudud (Sınır Belirleme) Komisyonu'na gönderilmesi kabul edilmiştir. Hariciye Nezareti'nin tezkeresine göre, Muhammara mevkiine komşu sınırın mevcut haliyle devam etmesi İngiltere Hükümeti tarafından istendiğinden Osmanlı-İran Tahdid-i Hudud Komisyonu oluşturulmuştu. Hariciye Nezareti'ne göre böyle bir zamanda Muhammara meselesinin çözüme bağlanması İngiltere ile yapılacak diğer görüşmeleri kolaylaştıracaktı. Dolayısıyla bu meselenin de anılan komisyonca incelenip görüşülmesi kararı alınmıştır.⁸⁸⁶

2. BAHREYN VE KATAR'A İLİŞKİN MESELELER

2.1. BAHREYNLİ TUTUKLULAR KRİZİ

Kısa bir süre içinde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında ciddi bir kriz haline gelerek yıl sonuna kadar gündemde kalan bu mesele başta çok önemli görünmeyen

⁸⁸⁵ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:42 (3 Mart 1329 [16 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

⁸⁸⁶ BOA. MV. Dosya No:169 Gömlek No:73 (25 Şevval 1330 [7 Ekim 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

bir olay sonucu 19 Mart 1911 tarihinde patlak vermiştir. 29 Mart'ta Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği tarafından Basra Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, İngiltere İstanbul Sefiri'nin meseleyle ilgili açıklamaları aktarıldıktan sonra, üç şahsın hapsini gerektiren durumun tarafsız bir şekilde bildirilmesi talep edildi. Basra Körfezi'ndeki ihtilafli noktalar hakkında İngiltere Hükümeti'yle görüşmelerin sürdüğü bir sırada, sorun yaratmamak için mümkünse tutukluların usulüne uygun şekilde kefaletle tahliyelerinin gerçekleştirilmesi istendi.⁸⁸⁷

Basra Valisi Celal Bey tarafından 30 Mart 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, halkı İngiltere himayesine sokmak için çalıştıkları iki mektuptan anlaşılan ve Bahreynli olduklarını iddia ederek uzun zamandan beri vilayette ikamet eden üç şahsın tutuklanarak adliyeye sevk edildikleri, bunun üzerine Basra İngiliz Konsolosu'nun devreye girerek onları kurtarmak için girişimde bulunduğu bildirildi.⁸⁸⁸ Konsolosun Vali'ye yazdığı pusulada "Bahreyn Sancağı halkının İngiliz himayesinde bulunduğu" şeklinde bir ifade bulunması üzerine, Vali Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir himaye bilmediğini ve tanımadığını cevaben Konsolosa yazmıştı. İngiliz Konsolosu buna karşılık yazdığı cevapta, geçen yüz sene zarfında Bahreyn Adası'na İran Hükümeti tarafından dokuz ve Osmanlı Devleti tarafından da on dokuz hak iddiası gerçekleştiğini ve bunların hepsinin İngiltere Hükümeti tarafından ret ve inkar edildiğini belirtmiş, ayrıca Bab-1 Ali'nin Bahreyn yönetimini elde etmek için bir amaç ve niyeti olmadığına dair 1871 yılında Sadrazam tarafından resmen garanti verildiğini hatırlatmıştı. Konsolos şimdiye kadar Bahreyn halkı için Türkiye'de İngiliz konsoloslarının yaptığı müdahalelerin tanındığını ve kabul edildiğini de vurgulamıştı.⁸⁸⁹

Bundan sonra olay şöyle gelişti: Osmanlı Dahiliye Nezareti'nden tutukluların salıverilmesi için gerekli emirler telgrafla verildi. Ancak 6 Nisan 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gelen İngiltere Sefareti tercümanı, tutukluların Adliye

⁸⁸⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2** (Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği'nin Basra Vilayeti'ne gönderdiği 16 Mart 1327 [29 Mart 1911] tarihli telgraf). İngiliz Sefir'in beyanı Basra Valisi'ne şöyle aktarılmıştır: "*Bahreyn pasaportları konsolosluğa emanet edilmiş üç Bahreynlinin Basra'da hapis olduğunu ve Basra İngiltere Konsolosu'nun bu konudaki aracılığı tarafınızca reddedilerek kendisine cevap verilmediğini İngiltere Sefiri ifade ediyor.*"

⁸⁸⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2** (Basra Valisi Celal Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 17 Mart 1327 [30 Mart 1911] tarihli telgraf). Basra Valisi Celal Bey bu telgrafta 16 Mart 1327 [29 Mart 1911]'de yazmıştır. Vali, telgrafında Basra'da tutuklanan üç şahsın İngiliz casusu olarak faaliyet gösterdiğini ima etmektedir.

⁸⁸⁹ **Aynı vesika.** Vali olayı anlattıktan sonra Hariciye Nazırı'ndan ne yapılması gerektiği konusunda görüş istemekteydi.

Nezareti'nden emir verilmedikçe tahliye edilemeyeceklerinin Basra Valiliği tarafından İngiliz Konsolosu'na bildirildiğini söyledi. Ayrıca yargılanmaları sırasında konsolos tercümanı hazır bulunmak üzere tutukluların derhal serbest bırakılmalarını İngiliz Sefiri adına ısrarla talep etti. Bunun üzerine olayı aynı gün Adliye Nezareti'ne bildiren Hariciye Nazırı Rifat Paşa “gereğinin hızla yapılarak telgrafla bildirilmesini” istedi.⁸⁹⁰

8 Nisan'da İngiliz Sefiri Gerard Lowther Hariciye Nazırı'na sert bir nota gönderdi. Basra Valisi'ni suçlayıcı bir dille kaleme alınan notada, Lowther olayı İngiliz bakış açısıyla anlatmaktaydı:

“Bana ulaşan bilgiye göre konuyla ilgili gerçekler şöyledir: Bahreyn'in üç yerlisi 19 Mart'ta Osmanlı pasaportlarını çıkarmadıkları için Vali'nin emriyle tutuklandılar. İngiliz Konsolos tutuklanma nedenini araştırmak için gönderildi, fakat kabul edilmedi. Ayrıca Konsolos şahısların söz konusu pasaportlarının Konsolosluğa emanet edildiği ve düzgün olduğu bilgisini vermiş ve onlara yapılan suçlamalar hakkında bilgi istemişti. Buna cevaben Vali resmen ve yazılı olarak İngiliz Konsolos'un Bahreyn yerlilerine himaye sağlamasını Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmediğini ona bildirmiştir. İdari olarak birkaç gün kendilerine karşı hiçbir adli işlem yapılmadan hapis tutulduktan sonra, görüldüğü kadarıyla Vali'nin emirleriyle Bahreyn'e korunma belgeleriyle başvurduklarından dolayı “huzuru bozmakla” suçlandılar. Bu suçlamanın asılsızlığı, Konsolos'un Vali'yi çoktan bilgilendirdiği üzere kişilerin pasaportlarının Konsoloslukta emanete verilmiş olmasıyla apaçıktır. Akabinde tutuklanma gerekçeleri sorgu hakimi tarafından yayınlanmış ve bu Bahreyn sakinleri “Osmanlı tebaası” olarak tanımlanmıştır.”⁸⁹¹

Daha sonra Lowther, “statükonun pek çirkin bir ihlalini teşkil eden bu gerçekleri” daha önce 28 Mart'ta Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya anlattığını ve hükümetinin talimatları doğrultusunda üç Bahreyn yerlisinin serbest bırakılması ve Bahreyn pasaportlarını almaları için Vali'ye emirler gönderilmesini istediğini hatırlatmıştır. Hariciye Nezareti'nden tutukluların kefaletle serbest bırakılması için gönderilen talimata rağmen, Vali adli bir mesele olduğu gerekçesiyle Hariciye Nezareti'nden gelen talimat üzerine harekete geçemeyeceğini, Adalet Bakanı'ndan talimat gelmesi halinde, mahkemede İngiliz bir tercümana izin verileceğini

⁸⁹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2 (Hariciye Nazırı tarafından Adliye Nezareti'ne gönderilen 24 Mart 1327 [6 Nisan 1911] tarihli acele yazı).

⁸⁹¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2 (Gerard Lowther tarafından Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya gönderilen Pera, 8 Nisan 1911 tarihli İngilizce nota). Bu belgenin Osmanlıca ve Fransızca tercümeleri de yapılmıştır.

konsolosa bildirmişti. Lowther İngiliz Hükümeti ve Bahreyn arasındaki münasebetlerin 1851, 1892 ve 1893 tarihlerinde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yapılan bazı yazışmalardan açıkça anlaşılacağını da belirtmiştir.⁸⁹²

Lowther, bundan sonra Basra Osmanlı Valisi'nin tavrı ve sözlerinden dolayı İngiliz Hükümeti adına protesto etmiş ve Vali'nin resmen kınanmasını istemiştir:

“Zatıalınız, eminim Basra Osmanlı Valisi'nin tavrı ve dilini onaylayamaz. Buna karşı Majeste'nin⁸⁹³ Dışişleri Bakanı bana en güçlü şekilde protesto etme talimatı vermektedir. Şüphesiz zatıalınız onu iki ülke arasında bu bölgelerdeki meselelerle ilgili devam etmekte olan görüşmeleri kolaylaştırmayan davranışından ötürü kınamayı uygun bulacaktır.”

Lowther üç Bahreyn yerlisinin koşulsuz olarak daha fazla gecikmeden serbest bırakılmasını ve Bahreyn pasaportlarının bundan sonra kabul edilmesini İngiltere Hükümeti adına talep ederek notaya son vermiştir.⁸⁹⁴

Aslında Adliye Nezareti'nin de devreye girmesiyle tutuklu üç Bahreynliden ikisine sorgu hakimliği tarafından yargılamadan men kararı verilmiş ve 6 Nisan 1911 tarihinde tahliye edilmişlerdi. Üçüncüsünün de hareketi cürüm teşkil etmeyeceği gerekçesiyle sorumsuz olduğuna suçlama heyetinde karar verilmiş ve 8 Nisan'da o da tahliye edilmişti.⁸⁹⁵

Ancak mesele tutukluların tahliyesiyle kapanmamıştır. Gerard Lowther tarafından 14 Ağustos 1911 tarihinde Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya bir nota gönderildi. Notada Basra Valisi'nin davranışı nedeniyle kınanması ile gelecekte Bahreyn pasaportlarının tanınmasına ilişkin güçlük çıkarılmayacağı şeklinde bir teminat verilmesi yönünde İngiliz Hükümeti'nin 8 Nisan 1911 tarihli talepleri hatırlatılmakta ve bu hususlarda şimdiye kadar bir yanıt alınmadığı vurgulanmaktaydı. Ardından Lowther hükümetinden aldığı yeni talimat doğrultusunda taleplerini sıralamıştır:

⁸⁹² Aynı vesika.

⁸⁹³ İngilizce metinlerde sıkça kullanılan “Majeste'nin (Kralın)” ibaresi yerine bu çalışmada genelde “İngiliz” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

⁸⁹⁴ Aynı vesika.

⁸⁹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2** (30 Mart 1327 [12 Nisan 1911] tarihli telgraf). Basra İstinaf Müdde-i Umumi (Savcı) Mehmet Ali Bey tarafından 8 Nisan 1911 tarihinde kaleme alınan telgraf Adliye Nezareti'ne 12 Nisan'da gönderilmişti. Dolayısıyla tutukluların tahliye edildiği haberi İstanbul'a gecikmeli olarak ulaşmıştır. Telgrafi alan Adliye Nezareti haberi Hariciye Nezareti'ne 31 Mart 1327 [13 Nisan 1911] tarihli acele yazıyla iletmiştir.

“...ve şimdi Vali'nin önerildiği gibi kınanıp kınanmadığının tarafıma bildirilmesi ve aynı zamanda Bahreyn pasaportlarının bundan sonra kabul edileceğine dair bir garanti verilmesi isteğimin zatıalinize tekrar edilmesi için görevlendirildim. İngiliz Hükümeti Vali'yi Bahreynlilere karşı bir suçlama yaptığı için şikayet etmemektedir. Ancak Türk pasaportlarını çıkarmadıkları şeklinde yaptığı spesifik suçlama bu kişilerin Türk uyruklu olduklarını ima etmek demektir. Bu iddia zatıalinizin de şüphesiz kabul edeceği üzere savunulamaz ve Vali bunun için merkezi yöneticiler tarafından onaylanmamalıdır. İngiliz Hükümeti aynı şekilde yasadışı tutuklu kalmalarından dolayı Bahreynlilere bir miktar tazminat verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu nokta üzerinde ve ayrıca Vali'ye kınama ile Bahreyn pasaportlarının gelecekte tanınması meselelerinde olumlu bir cevap alabileceğime güveniyorum.”⁸⁹⁶

Hariciye Nezareti'nden 31 Ekim 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'nin Bahreyn üzerinde iddia ettiği himaye hakkını eskiden beri tanımadığı ve Bab-ı Ali gözünde Bahreyn halkının Osmanlı tebaası sayıldığı belirtilmiştir. Ancak İngiltere ile bu konudaki ihtilaf sürmüş, Bahreynlilerden İngiliz pasaportunu taşıyarak Osmanlı topraklarına gelenlere ilişilmemesi İngiliz Sefareti tarafından ısrarla istenmiş ve geçenlerde bunlardan Basra'da tutuklanan üç şahsın tahliyesine mecbur kalınmıştı. Ayrıca şu sıra İngiltere ile tartışma ve gerginlik yaratacak olayların önüne geçilmesi uygun görülmüştü. Bundan dolayı esas hakkında Osmanlı Hükümeti'nin iddiası saklı kalmak ve Basra Körfezi ile ilgili sorunlar yakında görüşülmeye başlandığında Bahreyn meselesi de bir karara bağlanmak koşuluyla, şimdilik Bahreyn'den İngiliz pasaportuyla gelecek kimselere ilişilmemesi istendi. İngiliz uyuğunda bulduklarının geçmişte tasdik edildiği şekilde gelecekte bir iddiaya da yer vermemek için pasaportlarının üzerine vize ve benzeri bir kayıt düşülmemesi gerektiği de vurgulandı.⁸⁹⁷

İngiltere tarafından verilen 14 Ağustos 1911 tarihli notanın incelenmesi 6 Aralık 1911 tarihinde tamamlandı. Hazırlanan raporda Vali'nin Basra'dan alınarak görev yerinin değiştirildiğinin anlaşıldığı, kınama cezasının ise eğer kanuna aykırı bir davranışı kesinleştiği takdirde hükümet tarafından dikkate alınarak kendisine uygulanabileceği ifade edildi. İstişare Odası sözü geçen tutuklamalara dair incelediği

⁸⁹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2 (Lowther'ın Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya gönderdiği Tarabya, 14 Ağustos 1911 tarihli nota).

⁸⁹⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 1327 [31 Ekim 1911] tarihli yazı). Hariciye Nazırı Asım Bey, Dahiliye Nezareti'nden civar vilayetlerin valilerine de bu doğrultuda emir verilmesini rica etmiştir.

evraklardan Vali'nin kanuna aykırı bir eylemini öğrenemediği gibi, tutuklamadan dolayı üç şahsa zarar geldiğine ilişkin bir bilgiye de sahip değildi. Tutuklama kötü niyet olmadan kanuna uygun olarak gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla tutuklanan kişiler tazminat davasına kalkışamayacaktı. Böyle iddialar hiçbir tarafta duyulmamasına rağmen Osmanlı Hükümeti tarafından dikkate alınırca, ileride şüphesiz büyük sorunlarla karşılaşılacağı da belirtildi.⁸⁹⁸

2.2. KATAR'A İLİŞKİN YAŞANAN GELİŞMELER

Bahreyn ve Katar ile ilgili 1911 senesi sonlarına doğru yaşanan ilk olay Katar Kaymakamı Şeyh Casim El Sani'nin verdiği bilgiyle Necd Mutasarrıflığı'ndan Basra Valiliği'ne gönderilen yazı ile aktarılmıştır. Basra Valisi de meseleyi 23 Kasım 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti.⁸⁹⁹

Geçen Ramazan ayının ortalarında⁹⁰⁰ Bahreyn'deki İngiliz sivil ajan Katar'a gelip Bahreyn halkının bir kısmını Katar sınırları içinde Zubara isimli yere yerleştireceğini ve korunmaları için de bazı adamlar bırakacağını söylemiş ve Şeyh Casim El Sani'den yıllık on bin rubiye karşılığında onay istemişti. Casim El Sani bunun için kendi başına bir şey söyleyemeyeceğini, Vilayet ve Bab-ı Ali'ye başvurulması gerektiğini belirterek ret cevabı vermişti. Yine o sıralarda Umman'da Abu Dabi Şeyhi'nin oğlu Zaid? adındaki kişi inci avlamak amacıyla Katar'a bağlı Udeyd mevkiinde Bahreynlilerin iskan edilmesi için ricada bulunmuştu. Ancak İngilizlerin oyunu olduğunu hisseden Casim El Sani tarafından bu istek de kabul edilmemişti.⁹⁰¹

Bu meseleyi değerlendiren Hariciye Nezareti İstişare Odası hazırladığı raporda, Bahreyn'e yakın Udeyd, Zubara gibi yerlerde Osmanlı Hükümeti'nin nahiye oluşturmasına ve müdür atmasına İngiltere tarafından Bahreyn'e asker çıkardığı 1870 yılından bu yana karşı gelindiği açıklanmıştır. İngiltere Hükümeti'nin Basra Körfezi sahillerinde nüfuzunu genişletmesi uygun olamazdı. Bu nedenle Basra Vilayeti'nin bildirdiği İngiliz girişimleri statükoyu ihlal edeceğinden, Londra Sefareti

⁸⁹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:2** (Bab-ı Ali Hariciye Dairesi İstişare Odası'nın 23 Teşrin-i Sani 1327 [6 Aralık 1911] tarihli yazısı).

⁸⁹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:4** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Teşrin-i Sani 1327 [23 Kasım 1911] tarihli yazı).

⁹⁰⁰ 1911 Eylül ayının ikinci haftasına denk düşmektedir.

⁹⁰¹ **Aynı vesika.** Olay Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne de aktarılmıştır.

aracılığıyla gerekli girişimlerin yapılması önerilmiştir.⁹⁰² Nitekim bir süre sonra bu doğrultuda harekete geçen Hariciye Nazırı Asım Bey, konuyu aktardığı Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan gerekenin yapılmasını istemiştir.⁹⁰³

Diğer taraftan, Bağdat'ta bulunan Basra Valisi'nin 11 Aralık 1911 tarihinde bildirdiğine göre, Necd Sancağı içindeki Katar kazasına İngilizler ve Fransızlar tarafından kaçak silah sokulmaktaydı. Ayrıca Katar'da oturan Fransız tüccar vekiline Maskat'tan silah gönderildiği bilgisini alan İngilizler, kaçakçı gemilerini takip etme bahanesiyle Katar limanına savaş gemileri göndermişlerdi. İngilizler Katar Kaymakamı Şeyh Casim El Sani'nin oğlu Abdullah ile de görüşmeler yapıp telkinlerde bulunmuşlardı. Ayrıca Arap soyundan olan Fransız ticari işletmesi vekili yerine, şirket tarafından bir Fransız vekil gönderileceği haber alındığından dolayı halkın heyecana geldiği belirtilmekteydi. Belucistan ve Afganistan halkının silah getirmelerinden ötürü, İngilizlerin son zamanlarda silah kaçakçılığına karşı çok hassas ve basiretli davrandıkları da vurgulanmaktaydı.⁹⁰⁴

1912 Şubat ayında Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir belgede yukarıda ana hatlarıyla değinilen olaydan bahsedilmekte ve İngiltere'ye karşı kullanılan sert üslup göze çarpmaktadır.⁹⁰⁵

13. Kolordu Komutanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazısında, İngilizlerin "Basra Körfezi'ndeki birkaç çürük savaş gemilerine dayanarak ve Osmanlı'nın yokluğundan yararlanarak uzun zamandan beri Osmanlı sahilinde gizlice çevirmekte oldukları fırıldakları daha serbest olarak kamçılamaaya başladıkları" belirtilmekte ve söz konusu olay ayrıntılarıyla şöyle aktarılmaktadır: Ramazan'ın onbeşinde (9 Eylül 1911) Bahreyn'deki İngiliz siyasi memuru, Katar Şeyhi Casim El Sani'nin yanına giderek Zubara harabesine (Katar Yarımadası'nın kuzeybatı sahilinde bulunan ve Mutasarrıf İbrahim Paşa zamanında İngilizler

⁹⁰² BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:4 (17 Teşrin-i Sani 1327 [30 Kasım 1911] tarihli yazı).

⁹⁰³ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:4 (6 Kanun-ı Evvel 1327 [19 Aralık 1911] tarihli yazı).

⁹⁰⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:17 (3 Kanun-ı Evvel 1327 [16 Aralık 1911] tarihli yazışmalar).

⁹⁰⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:40 ve BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:10. Belgede yazılı bilgilerin Katar müfrez komutanının da katkısıyla 13. Kolordu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne, oradan da gizli yazıyla Hariciye Nezareti'ne 17 Şubat 1912 tarihinde ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Katar ve Bahreyn'le ilgili olarak 1908-1911 döneminde yaşanan bazı olaylar için ayrıca bk. Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, Ankara, 2005. s.127-135.

tarafından top ateşle tahrip edilen yer) Bahreynli adamlar yerleştirmek istediğini söylemiş ve buna karşı gelmemesi için de kendisine (Casim El Sani'ye) her sene on bin rupye verileceğini vurgulayarak anlaşma yapmak istemişti. Ancak Bahreyn Şeyhi İsa bin Ali'ye takılan ve yavaş yavaş etkisi görülmeye başlayan burun halkasını⁹⁰⁶ gözünün önüne getirerek İngilizlere yanaşmayı iyi görmeyen ve anlatılana göre teklifi dini taassubuna yediremeyen Şeyh Casim, *“Katar benim mülküm değildir. Osmanlı Hükümeti'nindir ve ben de o hükümetin bir tebaasıyım. Gerek Zubara ve gerekse diğer yerler hakkında bir şey söylemek yetkisinde değilim. Hükümetime sorayım veya sizin hükümetiniz oradan izin istesin”* cevabını vermişti. Bunun üzerine İngiliz memur *“Bu görüşmemizin Osmanlı Hükümeti tarafından işitilmesi uygun değildir. Ben size özel olarak başvurdum”* şeklinde cevap verip hiddetlenerek sahilde bekleyen gemisine dönmüştü. Şeyh Casim'in Arap adetlerine göre arkasından vapura yolladığı birkaç koyunu da reddederek ayrılmıştı.

13. Kolordu Komutanlığı'nın yazısında, çok önemli olduğu halde gereği gibi sahip olunmak istenmeyen, az sayıda askerle boş bir halde bırakılan Katar'ın sadece İngilizlerin değil Fransız siyasetinin bile ilgi alanı olmaya başladığı, şu anda Katar'da Fransa'nın silah ticareti yapmak için yavaş fakat ciddi adımlar attığı ifade edilmiştir. Nitekim silah ticareti yapan Fransızların Casim El Sani'nin oğlu Şeyh Abdullah'ın himayesinde faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Bundan sonra Katar meselesi ile ilgili genel durum ve çözüm yolları şöyle anlatılmaktadır:

“Bir iki senedir İngilizler Katar'ı da Kuveyt'e çevirmeye çalışıyorlardı. Casim El Sani adındaki 90 yaşındaki Katar Şeyhi'nin cehaleti ve hükümete olan sevgisinin derecesi belli ise de dini taassubu gereği kendisine verilen paralara şimdiki durumda önem vermek istemediği söyleniyordu. Ancak bu durumun sürekli devam etmeyeceğine, ölümü halinde hükümete karşı son derece ahlaksız ve hain olan büyük oğlu ile bir dereceye kadar medeni fakat kendini eğlenceye vermiş olan küçük oğlu Şeyh Abdullah arasında bir kavga başlayacağına şüphe yoktu. İşte o zaman Arap heveslerini usta bir tarzda yatıştırarak askeri kuvvetin en aşağı tam mevcutlu bir tabur ve bir gambottan oluşması gerekmektedir. Aksi durumda bu muhaliflerden birisine yardım etmek ve Katar'ı da ona teslim etmek bahanesiyle İngiltere'nin savaş gemilerinden bir ikisi olaya katılacak ve o zaman Katar meselesi onarılamayacak bir duruma gelecekti.”

⁹⁰⁶ Metinde “hırızma” sözcüğü kullanılmıştır.

Yazının devamında bölgede Osmanlı otoritesinin sağlam bir şekilde yerleştirilmesi için bazı öneriler sunulmuştur. Örneğin, Katar halkının resmi günlerde top atılmasını istediği, ancak masrafın halktan karşılanması mümkün olmadığından devlet tarafından karşılanması gerektiği belirtilerek izin talep edilmiştir.⁹⁰⁷

Hariciye Nazırı Asım Bey, Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Katar'a ilişkin İngiltere nezdinde girişimde bulunmasını istemişti. Ancak Tevfik Paşa'dan gelen 29 Şubat 1912 tarihli soğuk ve sert üsluplu cevap dikkat çekicidir. Tevfik Paşa, İngiliz Hükümeti'nin Basra Körfezi'nin batı sahiline yönelik görüşünün öteden beri bilindiğini, son olarak Bağdat-Basra Demiryolu meselesi ile ilgili verdiği teklif layihasında da bunu açıkça beyan ettiğini belirtmiştir.⁹⁰⁸ Bunun yanında şimdiye kadar Osmanlı Hükümeti tarafından hak iddiası ve menfaat sağlama amacıyla yapılan bütün girişimler başarısız olmuştu. Ayrıca bu tür girişimler Necd sahilinde aralıksız Osmanlı yönetimi altında bulunan yerlerde olaylar çıktıkça, buraların da birer birer elden çıkmasına neden olacak ve fayda ararken zarara uğranılacaktı.⁹⁰⁹ Bundan dolayı İngilizlerin *“şu anda Necd sahilinde onaylamaya hazır oldukları anlaşılan yerlerden fazla bir teklifi dikkate almayacakları çok açıktı.”* Tevfik Paşa'ya göre bu meseleyle ilgili devlet tarafından alınması gereken karar iki şekilde olabilirdi: Birincisi İngilizlerin en son teklifini kabul edip gelecekte uyuşmazlık doğmasına engel olmak; ikincisi de şimdiye kadar olduğu gibi Maskat İmamlığı sınırına kadar o sahilin manen sahibi ve hakimi bulunduğumuz davasıyla meseleyi olduğu gibi bırakarak kadere bağlı olmaktı. Tevfik Paşa, bu iki şıktan hangisinin

⁹⁰⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:40** ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:10** (Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın 4 Şubat 1327 [17 Şubat 1912] tarihli yazısı ve Necd Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Teşrin-i Sani 1327 [18 Kasım 1911] tarihli yazı). Harbiye Nazırı'nın yazısında özellikle gambotun Katar için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğuna dikkat çekilmiş, Necd bölgesinin maruz kaldığı ilgisizliğe Trablusgarp meselesi hayırlı bir şekilde sonuçlandıktan sonra son verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Resmi günlerde Katar'da top atılması konusunda Necd Kumandanlığı'ndan gönderilen yazıda ise, Osmanlı otoritesinin bölgede ne kadar zayıf ve etkisiz bir halde olduğu gözler önüne serilmektedir. Cahil, karamsar ve Osmanlı Hükümeti'nden tamamıyla soğuduğu belirtilen Katar halkının, resmi günlerde top atılmasını istemesi içlerinde bir nebze olsun hükümete karşı bir hissini canlanmaya başlaması olarak yorumlanmış, burada *“ismi olup cisminden bir eser olmayan”* Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzunu yerleştirebilmek için en ufak fırsatların kaçırılmaması gerektiği ifade edilmiştir.

⁹⁰⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:5** (Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 29 Şubat 1912 tarihli yazı). İlgili kısımda detaylı olarak bahsedildiği üzere bu dönemde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Katar ve Bahreyn'in de dahil olduğu ihtilafli meseleler zaten görüşülmekteydi ve bu yazının kaleme alındığı tarihten bir gün önce İngiltere'nin tekliflerine karşı verilecek kapsamlı bir cevap da hazırlanmıştı. Bk. *“Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi'ne İlişkin İngiltere'ye Verilen Cevap ve Londra'da Yapılan Görüşmeler”*.

⁹⁰⁹ **Aynı vesika.** Tevfik Paşa geçmişte Kuveyt meselesi nedeniyle İngiliz Büyükelçi O'Conor'ın Paris ve Berlin Antlaşmaları'nın İngiltere'yi bağlamayacağı yönünde söylediği sözleri de hatırlatmıştır.

kabul edileceğine karar verilmesini ve sonrada gerekenin yapılması için kendisine bildirilmesini Hariciye Nazırı'ndan istemiştir.⁹¹⁰

Tevfik Paşa'nın bu sert çıkışına rağmen Meclis-i Vükela'da alınan karar uyarınca, Katar'la ilgili bu meselelerin İngiltere ile görüşülmesi için ilgili evrakların Londra Sefareti'ne gönderilmesine karar verilmiştir.⁹¹¹

2.3. BAHREYN VE KATAR'DAN GÖÇ ETMEK İSTEYEN AHALİ MESELESİ

Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen habere göre, Osmanlı Hükümeti tarafından izin verildiği takdirde Bahreyn aşiretlerinden birçoğunun Katif sahillerine göç etmek istediği ortaya çıkmıştı. Bahreyn Adası'ndaki Devasir Aşireti liderleri tarafından gönderilen bir dilekçede bazı vergilerden müstesna tutuldukları takdirde, maiyetlerindeki elli bin aşiret üyesiyle Katif sahillerine göç edecekleri bildirilmişti. Ayrıca Katar Kazası'nın Dekre tarafından vaktiyle Necd sahillerine gelerek yerleşen bazı aşiretlere ek olarak birkaç yüz hane halkının daha buraya gelmek istediği anlaşılmıştı. Ancak bilindiği üzere İngiltere Bahreyn ve Katar üzerinde himaye hakkı olduğunu iddia etmekte, Osmanlı Hükümeti ile özellikle Basra Konsolosu vasıtasıyla sürekli sorun çıkartıp gerilim yaratmaktaydı. Londra'da gerçekleşen görüşmelerde de kesin bir uzlaşmaya varılamamıştı. Dahiliye Nezareti'nin Londra görüşmelerinde Bahreyn ve Katar'ın gündeme gelip gelmediğinden bile haberi yoktu. Bu nedenle konuyu Hariciye Nezareti'ne aktardı ve göç etmek isteyen ahali hakkında uygulanacak işlem için acilen görüş bildirmesini istedi.⁹¹²

Hariciye Nezareti İstişare Odası'ndan Ahmed Reşid Bey'in cevap olarak yazdığı raporda şöyle denilmekteydi :

⁹¹⁰ **Aynı vesika.** Tevfik Paşa'nın üslubundaki sertlik ve kızgınlık yazıda kendini belli etmektedir.

⁹¹¹ **BOA. MV. Dosya No:163 Gömlek No:31** (18 Mart 1328 [31 Mart 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:734 Gömlek No:10** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Mart 1328 [1 Nisan 1912] tarihli yazı).

⁹¹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Haziran 1328 [9 Temmuz 1912] ve 5 Temmuz 1328 [18 Temmuz 1912] tarihli yazılar). Basra Vilayeti ne yapılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne sormuş, Dahiliye Nezareti'de yanıt veremediğinden ötürü Hariciye Nezareti'nden acilen görüş bildirmesini istemiştir. Dahiliye Nezareti ayrıca Londra görüşmelerinde Bahreyn ve Katar konularının ele alınıp alınmadığını da sormuş, Basra İngiliz Konsolosu'nun müdahalelerine devam ettiğini de hatırlatmıştı.

“Osmanlı Hükümeti Bahreyn Adaları'nın topraklarının parçası olduğunu eskiden beri iddia etmekle beraber İngiltere Hükümeti'nin de bu adalar üzerinde hayli zamandan beri himaye iddiasında bulunduğu malumdur. Bahreyn aşiretlerinden elli bin kişinin Katif kıyılarına göç etmelerine izin verilmesi doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altında bulunan yerlerin nüfusunun artmasına hizmet edeceğinden, bunda menfaat akla gelse de her şeyden önce Osmanlı Hükümeti bu göçmenler yüzünden İngiltere Hükümeti'nin güçlüklerle uğramayacağından emin olmalıdır”.

Bundan başka 1895 senesinde El Benî Ali ? ال بنى على kabilesinin Bahreyn'den Zubara'ya göçü sonucu İngiltere ile yaşanan büyük tartışmalar ve bu kabilenin adaya geri dönmesini sağlamak için İngiltere'nin Bahreyn Şeyhi'ni fiili girişimde bulunması yönünde kışkırtması hatırlatılmıştı. Elli bin kişinin göçü ekonomik durum ve yerel sosyal hayat üzerinde olumlu tesir yaratacağından, göçün Osmanlı Devleti'nin teşviki sonucu olduğu düşüncesi ortaya çıkacaktı. Bunun da iki hükümet arasında yanlış anlamalara yol açması uzak bir ihtimal değildi. Dolayısıyla bu meselenin devlet tarafından değerlendirilmesi gerekiyordu. Ahmed Reşid Bey'e göre şu sıra Basra Körfezi'ndeki durumu bir yönüyle değiştirecek olan bu hareket tercih edilmemeliydi. Ahmed Reşid Bey, ayrıca Londra'daki gizli görüşmelerden devlet dairelerini dolaşacak bu evrakta bahsedemeyeceğini, Dahili Nazırı Vekili'ne eğer isterse Hariciye Nezareti tarafından sözlü açıklama yapılabileceğini belirtmiştir.⁹¹³

Hariciye Nezareti henüz resmi yanıtını bildirmeden Dahiliye Nezareti'nden başka haberler de gelmişti. Bahreyn emlak ve arazisi hakimi Şeyh İsa bin Ali tarafından gasp edildiğini ileri süren Bahreyn şeyhlerinden Halife bin Ahmed dilekçe ile Basra Vilayeti'ne başvurmuştu. Ancak Şeyh İsa hiç kimsenin malına tecavüz etmediğini bildirerek iddiayı reddetmişti. Şeyh Halife'nin şikayetleri ise devam etti ve aşiret üyeleri ile beraber Necd sahiline göç ederek oraya yerleşmek istediğini bildirdi. Ayrıca Bahreyn Adası ve Katar taraflarındaki reisler ve şeyhlerden birçoğu sürekli olarak Osmanlı Hükümeti'ne başvurmakta, maiyetlerindeki aşiretlerin fertleriyle beraber Necd ve Katif sahillerine göç etmek istediklerini ifade

⁹¹³ BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9 (Hariciye Nezareti İstişare Odası'ndan Ahmed Reşid Bey'in 8 Temmuz 1328 [21 Temmuz 1912] tarihli yazısı).

etmekteydiler.⁹¹⁴ Bununla birlikte Necd Sahili'ndeki Demmam mevkiine kabilesiyle beraber yerleşmek isteyen Halife bin Ahmed hakkında yapılacak işlemin bir an önce bildirilmesi gerektiği Basra Vilayeti'nden telgrafla iletince, Dahiliye Nezareti Müsteşarı da Hariciye Nezareti'nden 28 Temmuz 1912 tarihinde bu konuyla ilgili hızlı cevap talep etti.⁹¹⁵ Çünkü Bahreyn Şeyhi olan amcazadesi İsa bin Ali tarafından gasp edilen mal ve mülklerinin geri verilmesi ve İngiltere'nin Bahreyn'deki memurlarının zulümlerinden ve saldırılarından aşiretleriyle beraber kurtarılması için Halife bin Ahmed tarafından Basra Vilayeti'ne ilk başvuru iki seneyi aşkın bir süre önce yapılmıştı. Dahiliye Nezareti 21 Temmuz 1910 tarihli yazısıyla konuyu Sadarete de aktarmıştır.⁹¹⁶

Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey 31 Temmuz 1912 tarihli ikinci raporunda, Bahreyn meselesi ile ilgili İngiltere'yle görüşmelerin devam ettiğini, ancak ne zaman ve ne şekilde sonuçlanacağı belirsiz olduğundan ve bireylerin Bahreyn'le ilgili başvurularının vilayet tarafından cevapsız bırakılması da uygun olmayacağından, “şimdilik gerektikçe Bahreyn ile haberleşmenin zorunlu olduğunu” vurguladı. Ahmed Reşid Bey nasıl davranılması konusunda örnekte vermişti:

“Nitekim Katif'den bazı eşya çalarak Bahreyn'e kaçan Firuz bin Mübarek adında bir şahıs hakkında Bahreyn'deki İngiltere siyasi memuru ile haberleşilmiş, İngiliz memur 11 Haziran 1910 tarihli mektubunda hırsızın yakalandığını ve bazı koşullarla çalınan eşyanın iade edilebileceğini bildirmiş ve Katif Kaymakamı da 20 Haziran 1910 tarihinde cevap yazmıştı”.

Ahmed Reşid Bey bir başka örnek olarak Basra İngiliz Konsolosu'nun Bahreyn'e yapılacak yazışmaların “Bahreyn Şeyhliği'ne hitaben” yapılması talebini (Mayıs-Haziran 1910) göstermiş ve bunu onaylamıştı. Ancak eski Bahreyn Şeyhi Halife bin Ahmed hakkındaki meselelerde şu sırada suskun kalınmasını tavsiye etmişti.⁹¹⁷

⁹¹⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Temmuz 1328 [24 Temmuz 1912] tarihli yazı). Dahiliye Nezareti Müsteşarı, Hariciye Nezareti'nden ne yapılması gerektiği hususunda görüş talebini yinelemiştir.

⁹¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 15 Temmuz 1328 [28 Temmuz 1912] tarihli yazı).

⁹¹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Hariciye Nezareti İstişare Odası'ndan Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey'in Bahreyn'le ilgili 18 Temmuz 1328 [31 Temmuz 1912] tarihli raporu). Aradan iki yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen Halife bin Ahmed ile ilgili sorun hala devam etmekteydi.

⁹¹⁷ **Aynı vesika.**

7 Ağustos 1912 tarihine gelinmesine rağmen Hariciye Nezareti'nden acil yanıt bekleyen Dahiliye Nezareti'ne hala bir cevap yazılmadığı görülmektedir.⁹¹⁸ Hariciye Nazırı, Ahmed Reşid Bey'in suskun kalınması yönündeki önerisini en makul seçenek olarak değerlendirmiş olmalıydı. Nitekim ne yapacağını bilemeyen Hariciye Nazırı sonunda Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya 25 Ağustos'ta meseleyi aktardı ve ayrıca konuyla ilgili bütün belgeleri de (Ahmed Reşid Bey'in raporları dahil olmak üzere) gönderdi. Bir yanıt yazılabilmesinin Tevfik Paşa'nın görüş ve iznine bağlı olduğunu açıkça dile getirdi.⁹¹⁹

Tevfik Paşa'nın 2 Eylül 1912 tarihli gizli yazıyla bildirdiği cevap Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel İngiltere politikasına ışık tutması bakımından dikkat çekicidir. Buna göre Basra Körfezi meselelerinin incelenerek çözümlenmesi için Bab-ı Ali ile İngiltere Hükümeti arasında bir müddetten beri görüşmeler ve yazışmalar sürmekteydi. Bu sebepten Tevfik Paşa'nın fikrine göre, şu esnada Bahreyn, Katar ve Kuveyt meseleleri hakkında İngilizleri tekrar yararsız bir takım kanı ve şüphelere düşürecek olan hareketlerden Basra Vilayeti kesinlikle sakınmalı ve iki devlet arasında kabul edilecek kesin kararı beklemeliydi. Bab-ı Ali İngiltere'ye sunduğu son cevap notasında Bahreyn'de İngiltere himayesini bazı şartlar altında tanıyacağını belirtmekteydi. Yerel memurlar gerçek siyasi durum hakkında bilgisiz olduklarından, amaca ulaşmak yerine zararlı sonuçlar doğmasına neden olabilecek uygulamalarda bulunmaya devam edecekleri en güçlü ihtimaller arasındaydı. Tevfik Paşa, söz konusu adalarla ilgili Basra Vilayeti'ne verilen emirlerle, bölgede eski hakların tam korunması görüşünün de bu bağlamda doğru olmadığını ima etmektedir. Tevfik Paşa, İstişare Odası'nın görüşüne katılarak bu meseleler hakkında mahiyeti gereği devlet dairelerinde dolaşacak evrakta bahsedilmesinin kesinlikle uygun olmadığını da vurgulamıştır. İngiltere Hükümeti'yle cereyan etmekte olan görüşmelerin sona ermesine kadar, özellikle Basra Körfezi siyasetine ait meselelerde zorluklar çıkarmaktan sakınılarak, idare-i maslahat (işleri çekip çevirme, iyi kötü

⁹¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey'in 25 Temmuz 1328 [7 Ağustos 1912] tarihli yazısı). Ahmed Reşid Bey kendi düşünceleri çerçevesinde bir yanıt verilmesini Hariciye Nazırı'na hatırlatmıştır.

⁹¹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 25 Ağustos 1912 tarihli yazı).

yoluna koyma) edilmesinin gereken kişilere anlatılmasını istemiştir. Meseleleri halletmenin özellikle vükelaya (bakanlara) bırakılması da zorunluydu.⁹²⁰

Hariciye Nezareti'nin bundan sonra tamamen sessiz kalmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak nezaretler arasındaki kopukluk ve iletişimsizlik had safhadaydı. Dahiliye Nezareti Müsteşarı tarafından 9 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Bahreyn'den Katif kıyılarına göç etmek isteyen aşiretler hakkında henüz cevap alınmadığı hatırlatıldı. Bu aşiretler isteklerini yerine getirebilmek için sürekli Basra Vilayeti'ne başvuruyordu. Basra Vilayeti yapılacak işlem için Dahiliye Nezareti'nden bir an evvel yanıt gelmesini tekrar talep etmişti. Dahiliye Nezareti'de ne yapılması gerektiğinin süratle bildirilmesini Hariciye Nezareti'nden istedi.⁹²¹

Hariciye Nezareti'nin bu ve daha önceki yazılara cevabı 1 Aralık 1912 tarihinde geldi. Meselenin Londra Sefareti'ne aktarıldığı belirtilerek, sefaretten alınan cevap büyük ölçüde aynen Dahiliye Nezareti'ne de iletildi. Sonuçta Londra Sefareti'nin bildirdikleriyle işin hassasiyet ve önemine bakılarak Dahiliye Nazırı'ndan ilgili kişilere gerekli tavsiyelerin verilmesi önerilmiş ve mesele bu şekilde kapatılmıştır.⁹²²

3. YEMEN'DE YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. HACI ALİ (WAVELL) OLAYI⁹²³

1911 başlarında Yemen'de durum son derece karışıktı. İmam Yahya Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmış ve Hudeyde-Sana yolunu kesmişti. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmed İzzet Paşa isyanı bastırmak üzere bizzat komutayı ele

⁹²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Eylül 1912 tarihli gizli yazı).

⁹²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i Evvel 1328 [9 Kasım 1912] tarihli yazı). Dahiliye Nazırı adına Müsteşar tarafından imzalanmış bu belge üç ayı aşkın bir süredir acil görüş bekleyen Dahiliye Nezareti ve Basra Vilayeti'ne hiçbir bilgi verilmediğini göstermektedir.

⁹²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:9** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1912 tarihli yazı). Yazıda sadece Bab-ı Ali'nin İngiltere'ye verdiği son cevap notasında Bahreyn'de İngiliz himayesinin bazı şartlar altında tanınacağı cümlesiyle, bu meselelerden devlet dairelerinde dolaşan evraklarda bahsedilmesinin uygun olmayacağına dair ifade çıkarılmıştır.

⁹²³ Bu bölüm aynı adla daha önce **Türkoloji Kültürü**, Cilt:III, No:6, Erzurum Yaz 2010, s.87-99'da yayınlanmıştır.

aldı ve 18 Şubat 1911 tarihinde Hamidiye kruvazörü ile Yemen'e doğru yola çıktı. Nisan ayı başlarında Osmanlı kuvvetleri Sana yolunu açarak şehre girdiler. Diğer taraftan Asir'de de Seyit İdris'in çıkardığı isyanla mücadele edilmekteydi. 1911 Mayıs'ında Yemen'de durum sakinleşmişti. Asir'de ise isyan Temmuz ayına kadar etkisini sürdürmüştür.⁹²⁴

İşte böyle bir ortamda İngiliz uyruklu olup Müslüman olduğunu beyan ederek uyarıya karşın Yemen'de Sana şehrine gelen ve Hacı Ali takma adını kullanan Mr. Arthur Wavell,⁹²⁵ hükümetin dikkatini çektiğinden polis tarafından gözaltına alındı. Gözaltında tutulduğu sırada Hudeyde İngiltere Konsolosu bu kişinin güvenilir olduğunu belirterek serbest bırakılmasını istedi. Ancak Osmanlı Hükümeti'ni dış güçlükler karşısında bırakmak amacıyla kendisine (Wavell'e) suikast yapılması ihtimali gerekçe gösterilerek, yalnız bırakılmasının uygun olmayacağı bildirildi. Bunun üzerine İngiltere Sefareti de devreye girdi ve Wavell'in hayatına kastedilse bile dava açılmaması şartıyla kendisinin serbest bırakılması için başvuruda bulunacağını açıkladı. 26 Nisan 1911 tarihinde Ahmed İzzet Paşa, İmam Yahya'nın yanına kaçması muhtemel olduğundan Hariciye Nezareti'nden Wavell'in vilayet dışına çıkarılmasının sağlanmasını talep etti. Hariciye Nazırı 15 Mayıs'ta Hacı Ali'nin vilayet dışına çıkarılmasının Hudeyde İngiliz Konsolosu'nun görüşüyle uyuştüğünü, bu nedenle şahsın Hudeyde'ye gönderilmesinin uygun olacağını İzzet Paşa'ya bildirdi (Bu telgrafın üzerinde "Hudeyde İngiltere Konsolosu'na teslimi" ibaresi çizilerek "Hudeyde'ye sevki" denilmiştir). Ancak Hacı Ali yani Wavell'in

⁹²⁴ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.45-46. Yemen isyanı Ahmed İzzet Paşa ve İmam Yahya arasında 19 Ekim 1911 tarihinde yapılan anlaşma ile büyük ölçüde çözümlenecektir.

⁹²⁵ Arthur John Byng Wavell (1882-1916), 1913 yılında "A Modern Pilgrim in Mecca and a Siege in Sanaa" (Mekke'de Modern Bir Hacı ve Sana'da Bir Kuşatma) isimli bir kitap yayınlıyarak 1908'de İngiltere'den ayrıldıktan sonra Arabistan'daki yolculuk anılarını yazmıştır. Kitapta kendisini kaşif ve seyyah olarak göstermiştir. 1918 yılında da ilk bölümünün (Yemen hariç) yeni bir baskısı yapılan kitabın en başında kendisinin Şam'da 1908 yılında Arap kıyafetleriyle çekilmiş bir fotoğrafı vardır. 1918 baskılı kitabın önsözünü yazan Binbaşı Leonard Darwin, Royal Geographical Society (Kraliyet Coğrafya Derneği) başkanıken tanıştığı Wavell hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre 27 Mayıs 1882 doğumlu Wavell, henüz 19 yaşında İngiliz Ordusu'nda aktif göreve başlamıştı. 1906 yılında ise askerlik görevinden ayrılmış ve daha sonra 1908 yılında Arabistan gezisine çıkmıştı. Mükemmel derecede Arapça, çok iyi derecede Fransızca, İtalyanca ve Swahili dili biliyordu. İyi derecede tıp bilgisi de vardı. 1913 yılında ise askerlik görevine tekrar dönmüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda sırasıyla Kenya Mombasa ve Mwele'de Uganda demiryolunun korunmasında görev almıştır. 1916 Ocak ayında Uganda Mwele'de Almanlarla savaşırken vurularak ölmüştür. bk. A. J. B. Wavell, "A Modern Pilgrim in Mecca", London, 1918, s.vi-xi.

Hudeyde'ye gönderilmesi tebliğ edildikten ve yolculuğu için memur ve muhafız hazırlandıktan sonra kendisi tekrar kaçmış ve yakalanmıştır.⁹²⁶

Arthur John Wavell yakalandıktan sonra bu sefer Polis Müdürü aracılığıyla Hudeyde'ye gönderilip ülke dışına çıkarılması talebiyle İngiliz Konsolosluğu'na resmen teslim edildi. Şahsın teslim alındığını ve çıkarıldığını belirten bir cevap Konsolosluktan talep edildi. Buna karşılık Konsolosluktan gönderilen protesto gibi bir notada, yabancı uyruklularla ilgili işlemlerin Bab-ı Ali'den çıkan emirler, devletlerarası antlaşmalar ve dış durumlara uygun olarak sefaret aracılığıyla konsolosluğa bildirilmesi gerektiği hatırlatıldı. Hacı Ali Efendi'nin zoraki şekilde Sana'dan çıkarılmasının uygun olmadığı ve sorumluluk gerektirdiği ifade edildi. Bir suçundan dolayı konsolosluk tarafından hapsedilmemiş bu kişinin konsolosluğa teslim edilmesine de gerek yoktu. İngiliz Konsolosluğu tarafından ayrıca şahsi hürriyetine sahip İngiliz uyruklu bu kişinin Sana'da bulunduğu süre içinde vilayet memurları ve başkaları tarafından haysiyetini zedeleyici şiddet, hakaret ve baskıya maruz kaldığı iddia edildi. Bundan dolayı Wavel'in uğradığı zarar ve ziyanın sorumlusuna geri döneceği vurgulanarak durumun özel merciye aktarıldığı belirtildi.⁹²⁷

Olay Sadarete aktarılacak kadar ciddi bir boyut kazandıktan sonra ayrıntılar da netleşmeye başlamıştı. Hacı Ali yani Wavell 1910 Kasım ayında Hıdivlik posta vapuruyla Hudeyde'ye ulaşmıştı. Bir süre İngiliz Konsolosluğu'nda kaldıktan sonra vilayetin izin vermemesine rağmen gizlice Arap kıyafetinde Sana'ya gitmişti. Burada Mühtedi İngiliz Hacı Ali ismini kullanarak askeri hareketi derinlemesine araştırmaya başlamıştı. Davranışları ve durumu şüpheli görüldüğünden, İngiliz yüzbaşısı olduğu söylenen bu kişinin hareketleri polis tarafından incelemeye alındı. Yemen Vilayeti'nin talebi üzerine de Hudeyde'ye gönderilmesine karar verildi. Bu sırada geceleyin kapıdan çıkarak firar etti. Sana'nın kuzeyinde halk tarafından haber verilmesi üzerine yüzü yerliler gibi çivitle boyalı, belinde peştamal ve elbisesi altında zırh giymiş halde tekrar yakalandı. Üzerinden iki pasaport çıkmıştı. İngiltere

⁹²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Yemen Kuvayı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Nisan 1327 [26 Nisan 1911] tarihli telgraf, Hariciye Nazırı tarafından İzzet Paşa'ya gönderilen 2 Mayıs 1327 [15 Mayıs 1911] tarihli telgraf ve Yemen Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Mayıs 1327 [28 Mayıs 1911] tarihli yazı).

⁹²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Hudeyde Mutasarrıflığı'nın 23 Mayıs 1327 [5 Haziran 1911] tarihli telgraf sureti).

Dışişleri Bakanlığı'ndan verilmiş olan pasaportta ismi Mr. Arthur John Byng Wavell'di. Marsilya Osmanlı Başşehbenderliği'nden verilmiş olan pasaportta ise ismi Zanzibar (Zengibar) tebaasından Ali bin Muhammed olarak yazılıydı. Kuvayı Umumiye Kumandanlığı'na mensup dört subayın da bulunduğu bir sırada kendisiyle yapılan özel konuşmada Wavell İngiliz subayı olduğunu, Transvaal'da bulunduğunu ve üç sene önce Hac için Mekke, Medine ve Şam'a gittiğini, Trablusgarp'ta eski vali ve komutan Ferik Hüsnü Paşa ile görüştüğünü ve şimdi Marib'e (Sana yakınlarında bir şehir) gitmek istediğini söyledi. Ancak sonuçta kendisi Hudeyde İngiliz Konsolosluğu'na teslim edildi.⁹²⁸

Wavell, daha sonra yazıp yayınladığı kitabında 1908 yılında Osmanlı pasaportunu alış hikayesinden ve bölgeye nasıl gittiğinden bahsetmektedir. Buna göre Wavell, Arabistan'daki gezisine Mombasa Swahili'li Mesudi ve Halep'ten bir Arap olan Abdülvahid ile beraber çıkacaktı. Üçü 23 Eylül 1908 tarihinde Marsilya'da buluştular. Karşılaştıkları ilk problem Mesudi ve kendisi için gerekli pasaportların sağlanmasıydı. Abdülvahid'in zaten bir pasaportu vardı ve sadece yenilenmesi gerekmekteydi. Wavell, bunun üzerine kendisini 25 yaşında Zanzibar uyruklu ve Mekke yolcusu Ali bin Muhammed olarak tanımlayan bir Türk (Osmanlı) pasaportu aldı. Wavell pasaportu nasıl aldığı hususunda şu açıklamayı yapmaktadır: *"Şu kadarını söylemekle yetineceğim. Pasaportu bana çıkaran memur İngiliz olduğumu fark etmedi ve işlemin gerçekleşmesinde rüşvet hiçbir rol oynamadı."* Bundan sonra Marsilya'dan uygun gemi bulamayınca Genoa'ya gitmişlerdi. Burada buldukları "Falerno" isimli gemide, dikkat çekmemek için ikinci sınıf yatak olarak sekiz gün sonra Mısır'ın İskenderiye limanına hareket etmişler ve dokuz günlük yolculuğun ardından oraya varmışlardı.⁹²⁹

Wavell ve beraberindekiler İskenderiye'de birkaç gün kaldıktan ve tamamen Araplar gibi giyinip, görünüşlerini düzelttikten sonra Hıdivlik posta vapuruyla Beyrut'a gitmişlerdi. Burada iki gün geçirdikten sonra da Şam'a doğru yola çıkmışlardı. Şam'da kaldıkları bir ay boyunca Wavell bir Müslüman gibi hareket

⁹²⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 31 Mayıs 1327 [13 Haziran 1911] tarihli yazı ve Sana'da Yemen Kuvayı Umumiyesi Kumandanı İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 7 Haziran 1327 [20 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁹²⁹ A. J. B. Wavell, "A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa", London, 1913, s.29-30.

etmek ve görünmek için her konuda gözlem ve pratik yapmıştı. Daha sonra hac zamanı yaklaştığında sırasıyla Medine, Yenbu, Cidde ve Mekke'ye gitmişlerdi.⁹³⁰

13 Haziran 1911 tarihinde Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Bab-ı Ali'ye sert bir nota gönderildi. Notaya bir İngiliz vatandaşının Sana'da haksız ve kötü muameleye maruz kaldığı Bab-ı Ali'nin çok ciddi dikkatine sunularak başlanmaktaydı. Daha sonra İngiliz Büyükelçiliği olayı şu şekilde aktarmaktadır: Biraz tanınmış bir seyyah ve kaşif olan Wavell geçen Kasım'da Hudeyde'ye ulaşmıştı. Yerel yöneticiler az karşı çıktıktan sonra Sana'ya gitmişti. Wavell oradan Arabistan'ın kalbine bir keşif gezisi yapmayı amaçladı. İsyen esnasında Sana kabileler tarafından kuşatmaya alındığında Wavell şehirde kalmıştı. Ancak şehirden ayrılmaya kalkıştığı zaman en insafsız muameleye maruz bırakılmıştı. Bir grup asker tarafından yakalanmış, her çeşit hakaret ve sertlikle bağlanarak şehrin ortasından geçirilmiş ve on gün boyunca hapis tutulmuştu. Ayrıca kendisine Hudeyde'deki İngiliz Viskonsolos ile irtibata geçme hakkı verilmemiş ve Osmanlı yetkilileri konsolosa tutuklamayı haber veren hiçbir bildirimde bulunmamıştı. Wavell nihayet hapisneden çıkarıldığında da Sana'dan sürülmüştü.

Notada son olarak İngiliz Sefareti tarafından “yerel idareciler tarafından bir İngiliz vatandaşına yapılan böyle hoş görülmez işlemlerin en sert soruşturmayı gerektirdiği” vurgulanmış; Bab-ı Ali'den “derhal Sana'ya acil emirler gönderilerek olayla ilgili gecikmeden en kapsamlı araştırmanın yapılması, Mr. Wavell'e gereken tazminatın verilmesi ve bu zorbalığın sorumlularının uygun biçimde cezalandırılması” istenmiştir.⁹³¹

Ertesi gün (14 Haziran) İngiliz Sefareti, Hariciye Nezareti'nden Hudeyde'de hapis hali devam eden Wavell'in acilen serbest bırakılması için Hudeyde Mutasarrıflığı'na telgrafla gerekli tebligatın yapılmasını istedi.⁹³² Bunun üzerine hemen harekete geçen Hariciye Nezareti, Harbiye Nezareti'ne durumu bildirerek aynı doğrultuda gerekli talimatların verilmesini istedi.⁹³³ Wavell'in Sana'dan

⁹³⁰ A.e., s.33, 36-51, 63 vd.

⁹³¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14 (Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden gönderilen 13 Haziran 1911 tarihli nota).

⁹³² BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14 (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Haziran 1911 tarihli yazı). Burada Hudeyde'deki hapislikten kastedilen Wavell'in teslim edildiği İngiliz Konsolosluğu'nda tutulması hali olmalıdır.

⁹³³ BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14 (1 Haziran 1327 [14 Haziran 1911] tarihli yazı).

Hudeyde'ye gönderilmesi esnasında darp edildiği iddiası üzerine de Hariciye Nezareti, Sana Kuvayı Umumiye Kumandanı'ndan konunun araştırılmasını ve eğer gerçekten böyle bir olay olmuşsa suçluların cezalandırılmasını, aksi halde iddianın tekzip edilmesini talep etti.⁹³⁴

Bu arada olay İngiliz basınına da yansımıştı. Times ve Guardian gazeteleri de Yemen'e bir seyahat yapan İngiliz gezgin Wavell'in Türk yetkililer tarafından tutuklandığını, elleri kelepçeli halde Sana sokaklarında sekiz saat boyunca dolaştırıldığını, çok büyük aşağılanmalara maruz bırakıldıktan sonra da Hudeyde'ye gönderildiğini ve burada halen hapis tutulduğunu yazdı. Bu arada Wavell'den Londra'ya gelen bir mektup da Wavell Türkler ve Araplar arasındaki çatışma nedeniyle ilerlemesine izin verilmediğini, fakat oldukça dostane bir şekilde kendisine davranıldığını ve yakında kaçmayı umduğunu yazmıştı.⁹³⁵

İngiltere'nin Wavell'e karşı kötü ve haksız muamele yapıldığı iddialarına, sorumluların cezalandırılması ve mağduriyetin giderilmesi yönündeki taleplerine tepki ve yanıt İzzet Paşa'dan gelmiştir.⁹³⁶ İzzet Paşa olayı ayrıntılarıyla naklederek suçlamalara cevap vermiştir:

Sana kuşatması esnasında bir iç ayaklanmadan korkulması nedeniyle Hacı Ali'nin hanesine koruma için asker ve polis yerleştirilmişti. İzzet Paşa'nın kente ulaşmasından sonra İngiltere Konsolosu'nun tavsiyesi ve asayişin sağlanması nedeniyle askerler kaldırılmıştı. Ancak siyasi sıkıntı yaratmak için muhalifler tarafından Wavell'e suikast yapılır endişesiyle her zamanki gibi korunması için vilayetçe bir polis bırakılmıştı. Kendisinin her tarafta gezmesine ve istediği kişiyle görüşmesine engel olunmadı. Nitekim 23 Mayıs 1911 tarihinde Wavell katırına ve hademesi de eşeğe binerek şehrin güney tarafına bakan kapısından firar etti.⁹³⁷ Araştırma sonucunda katır ve eşek kapı civarında bulundu. Başına bir felaket gelmiş olması düşüncesiyle aramalar yoğunlaştırıldı ve Wavell ertesi gün akşam üzeri Sana'nın kuzeyinde ağaçlar içerisinde gizlenmiş halde Haşid? حاشد yolu

⁹³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (4 numaralı ve 6 Haziran 1327 [19 Haziran 1911] tarihli yazı).

⁹³⁵ "British Explorer Arrested in Arabia", **The Times**, 16 Haziran 1911; "Second Edition", "Special Morning Express", "British Explorer Arrested in Yemen", **The Guardian**, 16 Haziran 1911, s.14.

⁹³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Yemen Kuvayı Umumiye Kumandanı İzzet Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1327 [23 Haziran 1911] tarihli telgraf).

⁹³⁷ **Aynı vesika.** İzzet Paşa bu durumun Wavell'in baskı ve gözlem altında bulunmadığını gösterdiğini ifade etmiştir.

üzerinde Şemub?⁹³⁸ شموب karyesi halkı tarafından ihbar edildi. Yakalanarak Vali'nin yanına getirildi. Vali'nin sofrasında yemek yedikten sonra kendisiyle yapılan konuşmada Transvaal Savaşı'nda subaylık yaptığını söyledi. Yokluğu esnasında eşyası toplanarak hükümetçe mühürlenmiş olduğundan ve Hudeyde'ye gönderilmesi zararlı bulunduğundan polis müdürü'nün dairesine yerleştirildi.⁹³⁹

Wavell firardan dönüşünde Sanalı birisine kaçışını kolaylaştırması için vaat ettiği 30 liradan peşin verdiği 5 lira ile firar sonrası bedeli kendisine verilmek üzere teslim ettiği bazı eşyasını, katırını ve evini söz konusu kişiden geri talep etmiş ve aleyhinde dava açmıştı. Ancak mahkemeye şahit gösterememişti. İzzet Paşa'ya göre bu durum kendisinin hiçbir baskı altında kalmadan istediği kişi ile görüşüp konuşabildiğini göstermekteydi. Hudeyde'ye bizzat polis müdürüyle sevk edilmiş, yolda polis müdürü ile iyi geçinmiş ve hatta müdürün parmağındaki yarayı tedavi etmişti. İzzet Paşa, sonuç olarak polis müdürü hakkında bir işlem yapılmasının kesinlikle kabul edilemeyeceğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi.⁹⁴⁰ İzzet Paşa'nın açıklamaları İngiliz Times gazetesinin 6 Temmuz 1911 tarihli nüshasında da yer bulmuştur.⁹⁴¹

Wavell, Sana'yı terk ettikten ve yakalandıktan sonra kaçışından önce Yemen Valisi'ne hitaben yazmış olduğu bir mektup ortaya çıkmıştı.⁹⁴² Mektupta Wavell “bugün Sana'yı terk ederek yoluna devam edeceğini, en korktuğu şeyin ayrılışından dolayı Vali'de kötü izlenim doğması olduğunu” belirttikten sonra “ne Yemen bölgesinde ne de Osmanlı Devleti himayesinde bulunan Arap yörelerinde yolculuk etme amacında olmadığını, belki buralardan mümkün olan süratle çıkacağını” yazmıştı. Ayrıca kendisinin aslında bir seyyah, bu seyahatten amacının da Arabistan Yarımadası'ndaki bazı bilinmeyen yerleri keşfetmek olduğunu ileri sürmüş, bunun hiçbir siyasi amaca yönelik olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda İngiliz Konsolosu'na da bir mektup yazdığını, Konsolos'un onayı olmadan bu bölgeden

⁹³⁸ Wavell'in kitabında bu yerin ismi İngilizce telaffuz edildiği şekilde “Shaoob” olarak yazılmıştır.

⁹³⁹ **Aynı vesika.** İzzet Paşa Wavell'in istediği gibi hatta katırla bile gezmesine engel olunmadığını, iki pasaportlu bu tuhaf şahıs hakkında hükümetin bu kadar tedbirli ve dikkatli olmasının insafli kişilerce mazur görüleceğini belirtmiştir.

⁹⁴⁰ **Aynı vesika.**

⁹⁴¹ “British Explorer Arrested in Yemen”, **The Times**, 4 Temmuz 1911. İstanbul muhabirinden alınan haber 25 Haziran 1911 tarihli. Haberde Wavell'in bir hafta önce Hudeyde İngiliz Viskonsülü'ne teslim edildiği belirtilmektedir.

⁹⁴² **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14.** Esası Arapça yazılmış olan bu mektubun Dahiliye Nezareti tarafından çevirisi yapılmıştır. Mektup Wavell'in şehirden firarının ardından Sana Mahkeme-i Şeriyye'si tarafından kaydedilen eşyası arasında bulunmuştu.

çıkıldığını ve tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu kabul ettiğini belirtmişti. Wavell kendi hareketlerinden ötürü ne sonuç meydana gelirse gelsin Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir sorumluluğu olmadığını tekrar etmiş ve Vali'ye de teşekkür etmişti.⁹⁴³

Hacı Ali yani Wavell'in 28 Haziran 1911 tarihinde Mısır Vapuruyla Aden'e doğru hareket ettiği haberi Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan bildirildi.⁹⁴⁴ Wavell, kendisini Sana'dan kaçırmak için Salih Sinan adındaki kişiye otuz lira vermişti. Salih Sinan'ın inkar etmesinden dolayı da Wavell kendisine dava açmıştı. Sonuçta Sana Mahkeme-i Şeriyesi'nden çıkan kararda Salih Sinan haksız bulunmuş ve para almadığı yönündeki ifadesi kabul edilmemiştir.⁹⁴⁵

Wavell, 1913 yılında yayınlanan kitabının ikinci bölümünde Yemen'de başından geçenleri anlatmaktadır.⁹⁴⁶ Kitabın bu bölümü Wavell gözaltındayken bir Paşa⁹⁴⁷ ile arasında geçen görüşmeyle başlamaktadır. Wavell'e son derece nazik davranan Paşa, onun İngiliz casusu olduğundan emindir ve sorular sorarak itiraf ettirmeye çalışmaktadır. Wavell ise kesinlikle bunu reddetmekte, sadece bilimsel amaçlarla Arabistan'ın bilinmeyen bölgelerini keşfetmek için seyahate çıktığını, Coğrafya Derneği'nin (Geographical Society) masrafların bir kısmını karşılayarak kendisine destek verdiğini ileri sürmektedir. Paşa, Wavell'i Sana'daki isyancılara £20.000 dağıtmaya çalışmakla ve İngiliz Savunma Bakanlığı tarafından İmam ve isyancılarını desteklemek için bölgeye gönderilmekle suçlamaktaydı. Wavell ise elinden geldiği ölçüde ikna edici sözlerle bunların doğru olmadığına, İngiliz Hükümeti'nin böyle bir amacı olmadığına Paşa'yı inandırmaya çalışmaktadır.⁹⁴⁸

⁹⁴³ Bu bağlamda Wavell'in eşyası arasında İngiltere'nin Hudeyde Viskonsülü adına ortaya çıkan kapalı bir zarf konsolosa gönderilmişti, bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Yemen Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mayıs 1327 [31 Mayıs 1911] tarihli yazı).

⁹⁴⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Dahiliye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 14 Temmuz 1327 [27 Temmuz 1911] tarihli yazı).

⁹⁴⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Ağustos 1327 [11 Eylül 1911] tarihli yazı).

⁹⁴⁶ A. J. B. Wavell, "**A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa**", Constable & Company, Ltd. London 1913, Part II, s.180 vd. Wavell'in anı olarak kitabında anlattıklarına şüphe ile bakılmalıdır.

⁹⁴⁷ Wavell bu kişinin ismini telaffuz etmemektedir. Arnavut ve II. Abdülhamid zamanında Müşir rütbesinde bir Paşa olduğunu söylemektedir. İsim vermese de Ahmed İzzet Paşa olduğu izlenimini güçlü bir şekilde yaratmaktadır.

⁹⁴⁸ A. J. B. Wavell, "**A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa**", s.180-183. Wavell karşılıklı konuşma üslubunda Ahmed İzzet Paşa olması muhtemel bu Paşa ile arasında geçen görüşmeyi nakletmektedir. Paşa, Wavell'in Trablusgarp ve Hicaz'da bulunmasındaki amacının yine İngiliz Savunma Bakanlığı için bilgi toplamak olduğunu görüşme sırasında söylemişti.

Wavell, kitabında Yemen'e seyahat etmekteki esas amacının ilgi duymasına rağmen arkeolojik araştırma olmadığını, Güney Necd'e Douasir Vadisi'nden girmeyi başararak bilimsel açıdan çok önemli bir ilki gerçekleştirmek olduğunu belirtmektedir. Wavell ayrıca keşfedilmemiş Kuzey Yemen ve Asir'in bir bölümünden geçilerek Sana'dan Mekke'ye yapılan "mahmil"⁹⁴⁹ seyahatine eşlik etmek istediğini, bu nedenle "Hacı" unvanını kullandığını ifade etmektedir.⁹⁵⁰

Wavell kitabında Yemen seyahati sırasında başından geçen olayları anlatmaya devam etmiştir. Buna göre Wavell, Yemen seyahatine 1910 Ekim ayı sonlarında daha önce de kendisine eşlik eden Abdülvahid ile beraber Süveyş'ten Hıdivlik posta vapuruna binerek çıkmıştı. Wavell özellikle tanınmış bir aileden gelen ve Şii olan Abdülvahid'in kendisiyle beraber gelmesini çok istemişti. Çünkü Yemen'de bulunacağı yerler Şiilerin yoğun olduğu yerlerdi. Sekiz gün süren bir yolculuğun ardından Hudeyde'ye gelmişti. Burada polis komiseri ve mutasarrıf tarafından pasaportları kontrol edilmiş ve sorgulanmışlardı. Wavell kendisini Arabistan'ın bilinmeyen iç kesimlerini araştırmak isteyen bir İngiliz kaşif, yardımcısı Abdülvahid'i de kitaplar satın almak için gelmiş olan bilgi sahibi bir antikacı olarak tanıtmıştı. Wavell ertesi gün Sana'ya gitmek istediklerini söyleyerek bunun mümkün olup olmadığını komiserine sormuştu. Komiser, tüm ulaşım araçlarının Osmanlı subayları tarafından alındığını, eskort için gerekli katırların sağlanması için birkaç gün beklemek zorunda olduklarını söylemişti. Yol haydutlarla dolu olduğundan eskort almalarının son derece gerekli olduğunu da belirtmişti. Ancak ertesi gün mutasarrıf kendilerinden şüphelendiğini, Sana'ya gitmelerine izin vermeyeceğini ve dönmeleri gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Wavell İngiliz Konsolosluğu'na başvurarak kendilerine geciktirilmeden gerekli iznin verilmesini istedi. Ancak İngiliz Konsolos izinliydi ve on beş gün sonra gelecekti. Bu nedenle Wavell ve yardımcısı konsolosluk tercümanının tavsiyesiyle konsolosun gelişini beklemeye karar verdiler. Wavell yardımcısı Abdülvahid'in şüphe çektiğini ve kendisine bir faydası olmayacağını düşünerek ayrılmasına izin verdi.⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Herhangi bir şehirden Hac kafilisiyle birlikte her yıl Haremeyn'e gönderilen hediyeler. Bu hediyeler aynı adla (mahmil) veya "mahmil-i şerif" olarak adlandırılan, genellikle deve veya bir binek hayvanı üzerindeki süslenmiş tahtirevana konarak taşınırdı.

⁹⁵⁰ A. J. B. Wavell, "A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa", s.204. Kitabın Yemen seyahati ile ilgili bölümünde, Wavell'in sıkça okuyucuyu casus olmadığına ve bilimsel amaçlı olarak bölgeye gittiğine inandırmaya çalışır bir üslup kullandığı sezilmektedir.

⁹⁵¹ A.e., s.207-213. Wavell, Hudeyde'de Polis Müdürü (Komiser) ve Mutasarrıf ile aralarında geçen diyalogları aktarmaktadır.

Wavell, Yemen seyahatini yaparken kapitülasyonların himayesine güvenmişti. Bunu kendisi de kitabında açıkça belirtmektedir:

*“Olağan hallerde, Türk polisi kapitülasyonlara tabii bir yabancıyı tutuklayamaz, onu arayamaz, evine giremez ve Konsolosu’nun izni olmaksızın ona hiçbir şekilde karışamaz.”*⁹⁵²

İngiltere’nin Hudeyde Konsolosu Dr. G. A. Richardson gelince, Wavell kendisiyle Kamaran’a gemi yolculuğu yapmış ve başından geçenleri anlatmıştı. Konsolos Wavell’e Osmanlı yöneticilerini casus olmadığına inandırdıkları takdirde, gerekli izni almanın zor olmayacağını söylemişti. Nitekim Hudeyde’ye döndüklerinde Konsolos gerekli girişimlerde bulunmuştu. Bu arada Wavell istediği bazı şeyleri almak ve bir hizmetli bulmak için Aden’e gitmişti. Burada Ahmed adında 18 yaşında bir genci yanına almıştı. Ancak İngiliz Konsolosu’nun girişimlerine rağmen yine izin çıkmayınca, Wavell gizlice Sana’ya gitmeye karar verdi. Wavell, yanına bir rehber ve yardımcısı Ahmed’i de alarak eşeklerle geceyarısı gizlice Hudeyde’den ayrıldılar. Tanınmamak için Hicazlı tüccarların kılığına bürünmüşlerdi.⁹⁵³ Wavell Sana’ya gelince burada yaşayan tek Avrupalı olan Sinyor Capriotti ile görüştü. Wavell daha sonra kendisine bir ev tutup döşedi ve hizmetliler tuttu. Kendi iddiasına göre Sana’da Türkler tarafından kendisine planlanan bir suikast girişiminden kurtuldu.⁹⁵⁴

Wavell, şehir kuşatılıncaya kadar kendisine karışılmadığını, “Arap gibi kötü şekilde kılık değiştirmiş birkaç polisin kendisini takip ettiğini” yazmaktadır. Sinyor Capriotti’nin zamanında uyarmasıyla kuşatma başlamadan ihtiyaçlarını stoklamıştı. Kuşatma başladıktan birkaç gün sonra iki polis gelerek Wavell’e Polis Müdürü’nü ziyaret etmesi gerektiğini söylediler. Wavell Polis Müdürü’ne gittiğinde burada nazikçe karşılandı ve Vali’nin kendisi hakkında bazı tedbirler alınması için emir verdiği söylendi. Daha önce kendisine karşı yapılan bir suikast planının ortaya çıkarıldığı hatırlatılarak, evinin kapısına nöbetçiler konulması, gittiği her yere iki askeri polisin eşlik etmesi ve ayrıca kabul edeceği her ziyaretçinin Polis Müdürü tarafından onaylanması gerektiği bildirildi. Wavell, can sıkıcı bulmasına rağmen kendi güvenliği için alınan bu tedbirleri kabul etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Wavell, bundan sonra kendisiyle ve Capriotti ile ilişki içinde olan

⁹⁵² A.e., s.214.

⁹⁵³ A.e., s.221-228.

⁹⁵⁴ A.e., s.236-241. Wavell, Yemen Valisi Muhammed Ali Paşa’nın suikast girişimiyle ilgisi olduğunu sanmadığını belirtmektedir.

birçok Arabin tutuklanıp hapse atıldığını, tutuklanmayanların da kendileriyle ilişkilerini kesmeleri için uyarıldıklarını anlatmaktadır.⁹⁵⁵

Wavell, Ahmed İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun yardıma gelmesiyle 1911 Şubat ayında kuşatmanın kalktığını ve ortalığın sakinleştiğini belirtmektedir. Wavell'in anlatımına göre 5 Nisan 1911 gecesi Ahmed İzzet Paşa'nın birlikleriyle Sana'ya girmesiyle İmam Yahya'nın isyanı büyük ölçüde bastırılmıştı. Bundan sonra Wavell, İngiliz Konsolosu'na yazarak kendi durumunun düzeltilmesini ve üzerindeki gözetimin kaldırılması için Ahmed İzzet Paşa nezdinde gerekli girişimin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Konsolos, İzzet Paşa'ya uzun bir telgraf çekti. Telgrafta başarılı operasyonlarından dolayı İzzet Paşa'yı kutlayan Konsolos, yerel idareciler tarafından Wavell'in misafirperverliğe aykırı muamelelere maruz kaldığını, onun İngiliz Hükümeti'nin bir ajanı olmadığını vurgulayarak, Wavell'in kim olduğunu ve ne amaçla orada bulunduğunu açıklamıştır. İngiliz Konsolos, Ahmed İzzet Paşa'ya çektiği bu telgrafın bir nüshasını da bilgilendirmek için Wavell'e gönderdi. Bundan sonra Wavell, Ahmed İzzet Paşa ile bir görüşme yaptı. Ahmed İzzet Paşa çok olağanüstü durumların yaşandığı bir ortamda bazı şüphelerin duyulmuş olduğunu, elinden geleni yapacağını, fakat yerel idarecilere müdahale edemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine şaşırın Wavell, şikayet etmediğini, savaş zamanı gerekli görülen tüm tedbirlerin mazur görüleceğini, kendisinin bir sözünün her şeyi düzeltereğinden emin olduğunu belirtti.⁹⁵⁶

Wavell, kendisine uygulanan polis gözetiminin kaldırılması için yaptığı girişimler sonuç vermeyince ve Hudeyde'ye geri gönderilmesine karar verilince, yardımcısı Ahmed ile beraber Sana'dan Marib'e kaçmayı planladı. Kendisine yardımcı olması içinde "Muslih"⁹⁵⁷ adında bir kişiyle 30 liraya anlaşmıştı. Ancak Wavell ve Ahmed kendilerine eşlik eden polis Hamdi Efendi'yi atlatarak şehirden kaçtıklarında ve buluşma yerine gittiklerinde, kendilerini Marib'e götürecek olan bu kişinin gelmediğini gördüler. Çaresiz ve bitkin halde bir süre saklandıktan sonra

⁹⁵⁵ A.e., s.261-266. Wavell kendisine uygulanan gözetim ve takibin bundan sonra daha da sıkı hale getirildiğini ve bundan duyduğu rahatsızlıkları örnekler vererek anlatmaktadır (s.266-267). Ancak Polis Müdürü'ne sert bir mektup yazıp durumu protesto edince, uygulanan tedbirlerin biraz hafifletildiğini belirtmektedir.

⁹⁵⁶ A.e., s.269, 278, 281-282. Bundan sonra Wavell kendisine uygulanan gözetim uygulamasını kaldırmak için İngiliz Konsolos'unda yardımıyla girişimlerde bulunduğunu, fakat sonuç alamadığını anlatmaktadır.

⁹⁵⁷ Arşiv belgelerinde Salih Sinan olarak ismi geçen kişi olmalıdır.

askerler tarafından yakalandılar ve biraz hırpalanıp dayak yediler. Bundan sonra Ahmed İzzet Paşa İstanbul'dan ne yapılması gerektiğini sormuş, gelen cevapta Wavell ve yardımcısı Ahmed'in Hudeyde'ye gönderilmeleri istenmişti. Ahmed İzzet Paşa, Wavell ve hizmetkarı Ahmed yakalandıktan sonra kendilerine kötü davranan askerlerin de tutuklanmalarını sağlamıştı. Wavell kendisine ihanet edip buluşma yerine gelmeyen ve eşyalarını alan "Muslih" yakalanınca, Kadı Mahkemesi'nden gelen iki katip bu kişi hakkında Wavell ve Ahmed'in yazılı ifadelerini almışlardı. Wavell'in bir talebi olmamasına rağmen, Yemen Valisi'nin emriyle "Muslih" hakkında dava açılmış ve davacı sıfatıyla Wavell ve Ahmed mahkemeye getirilmişti. Mahkemede Wavell davacı olmadıklarını ve hiçbir şey istemediklerini Kadı'ya söylemesine rağmen, dava ertelenmişti.⁹⁵⁸

Wavell ve Ahmed kendilerine eşlik eden güvenlik görevlileriyle beraber 9 Haziran 1911 tarihinde Hudeyde'ye ulaşmışlardı. Hudeyde'de birkaç saat gözaltında kaldıktan sonra da İngiliz Konsolosluğu'na teslim edilmişlerdi.⁹⁵⁹

Wavell'in tekrar gündeme gelmesi 1912 yılının Temmuz sonlarında olmuştur. Wavell "Hacı Ali" imzasıyla Bingazi Ordugahı'nda görevli İngiliz Mühtedi Osman Efendi'ye 15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1911 tarihli bir İngilizce mektup yazmıştı.⁹⁶⁰ Bingazi Ordugahı'nda iyi hizmet eden Mühtedi Osman Efendi ismindeki bu İngiliz daha sonra şehit oldu. Wavell'in yazdığı mektup Osman Efendi'nin eşyası arasında ortaya çıktı. Bingazi Genel Kumandanı Enver Bey tarafından mektup aynen Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Enver Bey, Wavell'in muhtemelen Osman Efendi'yi Aden'de tanıdığını ve bu mektubu işbirliği için yazdığını belirtmektedir. Ancak bu işbirliği gerçekleşmemişti. Enver Bey'e göre bunun iki nedeni olabilirdi: Birincisi

⁹⁵⁸ A.e., s.288 vd. Wavell bu kaçıışı İmam Yahya'ya gitmek için yapmadığını belirtmesine ve kaçış nedenleri hakkında açıklama yapmasına rağmen anlattıklarına şüphe ile bakılmalıdır. Wavell kendisine yöneltilen casusluk suçlamalarını ve kuşkulu hallerini elinden geldiği kadar ikna edici bir şekilde okuyucuya açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin, Wavell yakalandığında yüzünün çivitle (mavi renkle) boyalı olmasına sebep olarak giymiş olduğu Ahmed'e ait elbisenin terin etkisiyle boyasının çıkmasını ve yüzüne bulaşmasını göstermiştir (s.308). Yine Wavell İngiltere'ye döndükten sonra uğradığı kötü ve haksız muamelelerden dolayı Osmanlı Devleti'nden tazminat almak için İngiliz Dışişleri'ne başvurduğunu (kendisi için £20.000, Ahmed için £5000), ancak bir sonuç alamadığını, bilakis olanlardan dolayı Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in kendisini haksız bulduğunu ve olumsuz karşılık aldığını yazmaktadır. Kitabının ekine ise kendisi ve İngiliz Dışişleri yetkilileri arasında geçtiği söylenen yazışmaların içeriklerini koymuştur (s.332-343). Wavell'in uzun uzadıya bunları anlatmasından amacı casus olmadığını ve İngiliz Hükümeti'yle bir bağlantısı bulunmadığını okuyucuya ispat etmek olmalıdır.

⁹⁵⁹ A.e., s.325.

⁹⁶⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14. Gömlek içinde İngilizce mektubun aslına rastlanmamıştır. Osmanlıca tercümesi mevcuttur.

Osman Efendi, bu düşünceyi tasvip etmemişti. İkincisi Osman Efendi bu planı Bingazi’de görev yapıp kendisine bir mevki temin ettikten sonraya ertelemişti. İçeriği dikkat çekici ve önemli bulunan mektubun tercümesi yapılarak Sadrazama, Hariciye Nezareti’ne ve Londra Sefareti’ne gönderildi.⁹⁶¹ Ancak Londra Sefiri Tevfik Paşa tercümeden bir şey anlaşılmadığını söyleyerek kendisinden talep edilen incelemelerin yapılması için iade edilmek üzere mektubun aslının gönderilmesini istedi.⁹⁶² Bunun üzerine mektubun İngilizce aslı geri alınmak koşuluyla Londra Sefareti’ne gönderildi.⁹⁶³

Wavell’in “Hacı Ali” imzasıyla Osman Efendi’ye gönderdiği mektubun içeriğine gelince, mevcut olan tercümesi hakkında Tevfik Paşa’nın görüşüne katılmamak mümkün değildir.⁹⁶⁴ “Stuart Smallwood” adlı İngiliz’e yani diğer ismiyle Mühtedi Osman Efendi’ye hitaben yazılan mektupta ilk göze çarpan Wavell’in Trablus’ta bulunmuş biri olarak görüş ve önerilerini sunması ve Smallwood’a uyarıda bulunmasıdır.⁹⁶⁵ Hacı Ali (Wavell), Osman Efendi’nin (Smallwood) Sünusi memleketini geçerek Türk Ordusu’na katılma fikrini pek tehlikeli bulmaktadır. Bunun kendisine büyük bir yük olacağını, kaybetmekte olan tarafta (Türklerin tarafında) savaşmasının kendisini gereksiz yere büyük bir tehlikeye atacağını ifade etmektedir. Ayrıca Türklerin Osman Efendi’den çok fazla şüpheleneceklerini, dolayısıyla hareket etmeden önce kendisini her çeşit araçla donatmasını önermektedir. Bunların başında Osmanlı-Mısır Fevkalade Komiseri’nden gizlice bir mektup almasını ve hareket etmeden önce şahsen tanısa da ismini unuttuğu Sünusi Şeyhi’nin özel memurunu görmesini istemektedir. Ayrıca Harbiye Nezareti’nden Miralay (Albay) ماتوزل Matuzel? adında bir İngiliz askerinin kendisine yardım edeceğini belirtmektedir.⁹⁶⁶

⁹⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (9 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912], 23 Temmuz 1328 [5 Ağustos 1912] ve 21 Ağustos 1912 tarihli yazışmalar).

⁹⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 27 Ağustos 1912 tarihli yazı).

⁹⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (8 Eylül 1912, 8 Eylül 1328 [21 Eylül 1912] ve 1 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912 tarihli yazışmalar). Londra Sefareti’nin yanıtına ve İngilizce mektubun aslına dair başka bir belgeye rastlanamamıştır.

⁹⁶⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:106 Gömlek No:14** (15 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1911 tarihli İngilizce mektubun tercümesi). Hem el yazısı hem de tercümenin kendisi anlamayı gerçekten güçleştirmektedir.

⁹⁶⁵ Wavell ona korkunç ve tehlikeli bir hataya kapıldığını, o kadar acele etmemesini ve dikkatli olmasını söylemiş ve nezle olmaması için de uyarmıştır.

⁹⁶⁶ **Aynı vesika.**

Hacı Ali (Wavell) Türkleri kötüleyerek Osman Efendi'yi (Smallwood) planladığı Yemen İsyanı'nda kendisiyle beraber hareket etmesi ve işbirliği yapması için ikna etmeye çalışmaktadır:

*“Zannediyorum ki cereyan eden yazışmaları siz görmüş olsanız, çizdiğim hareket hattı dahilinde benimle beraber hareket etmeye razı olursunuz. Bu suretle daha fazla gecikmeyecek olan önümüzdeki ihtilal için İmamla birleşmekte serbest kalacağım. Bu işin Aden'de yapılması için bir aracı vasıtasıyla görüştük. Bununla birlikte şimdiki durumun uygun olduğunu sanmıyorum. Türkler kendilerini Yemen'de ve başka yerlerde İslamiyet'in kahramanı gibi göstererek taraftar kazandıkları için ve özellikle Trablus ihtilafı devam ettiği müddetçe, Yemen'de çıkarılacak bir ihtilalin başarıyla sonuçlanabileceğinden pek şüpheliyim. Hiç şüphe yok ki onlar (Türkler) hayallerinde icat ettikleri bir takım zaferleri Türk zaferleri olarak ilan etmekle alenen yalan söylüyorlar. Bununla beraber ben Arap dostlarıma hediyeler göndererek yazılı bilgi alıyorum. Her ne suretle olursa olsun bizzat İmam ile haberleşmenin bir yolunu bularak buna pek uğraşılmalıdır. (İmama) sözleşmeye uygun tarzda bir mektup göndereceğim. O mektupta gerek kendi ordusunu düzenlemek gerekse Türkleri Yemen'den süpürmek için İngiliz ordularında hizmet etmiş ve savaşa alışmış Müslüman İngiliz subaylarının hizmetini kabul edip etmeyeceğini soracağım. İzin verilirse isminizi sonra zikredeceğim”.*⁹⁶⁷

Mektubunun sonunda Wavell şöyle diyordu:

“Bu mektubun cevabını alır ve bundan sonra yazacağım mektubunda size güven içinde ulaştığına emin olursam, size kullanmakta olduğum bir şifreyi göndereceğim. Birine telgraf çekersen lazım olur.”

Wavell muhtemelen kısa bir süre sonra Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşırken hayatını kaybeden Smallwood'tan beklediği cevabı alamadı. Stuart Smallwood yani Mühtedi Osman Efendi'nin ölümünden sonra da mektup açığa çıktı.⁹⁶⁸

⁹⁶⁷ **Aynı vesika.** Açıkça görüldüğü gibi Wavell Yemen'i Osmanlı egemenliğinden koparmak için buradaki isyankar İmamı desteklemekte ve bu doğrultuda İngiltere adına faaliyet göstermektedir. Osman Efendi adını almış olan ve Trablusgarp'ta bulunan İngiliz Stuart Smallwood'u da kendisine katılması ve ortak hareket etmeleri için ikna etmeye çalışmaktadır. Hatta henüz şüpheli olmasına rağmen Mayıs ayında Trablusgarp'a bir özel heyet gönderecek kadar paraya sahip olacağını belirterek, buradaki direnişin ve ihtilafın sona ermesi gerektiğine Smallwood'u inandırmaya çalışmaktadır.

⁹⁶⁸ Mektupta Wavell kendisini Smallwood'un “samimi dostu” olarak göstermektedir. Mektubun başında da Smallwood'tan aldığı mektupla çeke teşekkür etmektedir. Ancak bu aşamadan sonra sadece tercümesi bulunan bir mektuba dayanarak Smallwood'un kendisi, kimliği veya amaçları hakkında yorum yapmanın ve varsayımlar üretmenin doğru olmayacağı açıktır. Wavell (Hacı Ali) Smallwood'tan mektubu okur okumaz yok etmesini istemişti. Ama kendisi bunu yapmadı ve tutmayı tercih etti. Nitekim bu sayede Wavell'in gerçek kimliği de açığa çıkmış oldu. Ayrıca Wavell'in daha o yıllarda Yemen'deki faaliyetlerinde Şii ve Sünni ayrılığından yararlanma hesapları yaptığı Smallwood'a hitaben yazdığı mektuptaki kenar yazısında açıkça fark edilmektedir: *“Osman ismini aldınız. Çok üzgünüm. Zira bu isme Şiiler lanet ederler ve İmam ile aşiretleri de bu mezheptendirler”.*

Arthur Wavell'in biyografisinde 1906-1913 yılları arası askerlik görevinden ayrı olduğu yazılmıştır. Kendisi de kitabında casuslukla hiçbir ilgisi olmadığını her fırsatta belirtmekte ve şüpheli hususlarda açıklamalar yapmaya çalışmaktadır. Özellikle yalnız Arthur Wavell'in kitabını okuyan bir kişi gerçekten kendisinin bir ajan olamayacağına, sadece maceraperest bir gezgin ve araştırmacı olduğuna rahatlıkla ikna olabilir. Ancak yukarıdaki mektup ve olayların genel akışı dikkatle analiz edildiğinde, Wavell'in Arabistan gezileri esnasında çok büyük ihtimalle İngiliz Ordusu'na veya Savunma Bakanlığı'na mensup bir istihbarat ajanı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Zaten Wavell'in 34 yıllık macera dolu yaşamı da bu olasılığı güçlendirmektedir.

3.2. YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA CEREYAN EDEN DİĞER OLAYLAR

Yemen'de Osmanlı-İngiliz ilişkileri bağlamında 1911-1912 yıllarında yaşanan dikkate değer diğer mesele ve gelişmeler şöyle özetlenebilir:

1911 Kasım ayında İngiltere Kralı'nın Aden'e gelişiyle Kraliçe Victoria adına dikilen heykelin açılış töreni yapılacaktır. Taiz Mutasarrıflığı'nın bildirdiğine göre açılış töreni münasebetiyle bazı emirler⁹⁶⁹ ve şeyhler de Aden'e davet edilmişlerdi. Emir ve şeyhlerin gösterişli bir şekilde karşılanacakları haber alınmıştı. Ayrıca Nevahi-i Tis'a'dan⁹⁷⁰ olan ضالع Zal? Emiri'nin Osmanlı tarafındaki nüfuzunu artırmak için durumdan istifade edeceği şeklinde bilgi alınmıştı. Yemen Genel Kuvvetler Komutanı Ahmed İzzet Paşa, bu kuruntuya pek ihtimal verilmese de gereken tedbirlerin alınmasını ilgili kişilere bildirmişti. Törende bulunmak ve durumu araştırmak üzere Hudeyde Kumandanı'nı Aden'e göndermek için Sadareten 16 Kasım 1911 tarihinde izin istedi.⁹⁷¹

Sadaret bu isteğe 17 Kasım 1911 tarihli telgrafla cevap verdi. Buna göre Hudeyde Kumandanı'nın Aden'e gitmesi ve törende hazır bulunması asla uygun olamazdı. Amaç durumu araştırmak ise bunun için askeri kimliğini gizlemek ve diğer tarafa belli etmemek şartıyla, oraya yolcu şeklinde birinin gönderilmesi uygun

⁹⁶⁹ Bu emirlerin isimleri Lahic, حواشب, ضالع, ججه şeklindedir.

⁹⁷⁰ Yemen'de İngiltere'nin himayesi altında bulunan dokuz kanton.

⁹⁷¹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15** (Ahmed İzzet Paşa tarafından Sana'dan Sadarete çekilen 3 Teşrin-i Sani 1327 [16 Kasım 1911] tarihli telgraf).

olacaktı. Adı geçen emir sınırını genişletmek için saldırgan harekette bulunursa, buna izin verilmemesi için gereken önlemlerin alınması lazımdı. Merhum (Halil) Rıfat Paşa'nın Sadareti zamanında, 1317 (1901) senesinde İngiliz askerleri Osmanlı askerlerinin bulunduğu kulübeyi topla tahrip etmiş, orada bulunan müfrezeyi geri çekilmeye mecbur etmişlerdi. Özellikle mevcut durumda bu gibi olayların meydana gelmesi pek yaralayıcı olacağından, buna da dikkat edilmesi önemle tavsiye edildi.⁹⁷²

Ne var ki Harbiye Nezareti 19 Kasım'da Sadarete gönderdiği yazıda Hudeyde Kumandanı'nın Aden'e gönderilmesini uygun gördüğünü belirterek izin verilmesi isteğini tekrarladı.⁹⁷³ Sadaretin cevabı aynı gün Harbiye Nezareti'ne iletildi. Cevap yazısı daha önce İzzet Paşa'ya gönderilen 17 Kasım tarihli telgrafın büyük ölçüde tekrarı şeklindeydi.⁹⁷⁴ Bundan sonra Ahmed İzzet Paşa tarafından Sadarete 24 Kasım 1911 tarihli bir telgraf geldi. Diğer tarafa belli etmeksizin Aden'e subay gönderilmesi güçtü ve hissedildiği anda yapacağı kötü etki pek büyük olacağından bu girişimden vazgeçilmişti. Zal Emiri'nin kötü hareketlerine ve her türlü ihtimale karşı da gereken önlemlerin alınması için ilgili kişilere bildirimde bulunulmuştu.⁹⁷⁵ Sadaret, İzzet Paşa'nın bu telgrafını 26 Kasım 1911 tarihinde Harbiye Nezareti'ne de ilettili.⁹⁷⁶

1912 Şubatı'nda Yemen'de Abdullah Mansub takma ismini ve imzasını kullanarak seyahat eden "Küri? (كوري)" adında bir İngiliz'in Osmanlı memurları tarafından tutuklandığı gerekçesiyle İngiliz Konsolosluğu serbest bırakılmasını talep etti. Bu konuda bilgi sahibi olunmadığının İngiltere'ye bildirilmesi üzerine şahsın Marib taraflarında şeyhler tarafından tutuklandığı açıklanmış, bunun üzerine kurtarılması için girişimlere başlanmıştı. Bunun yanında İngilizlerin yerel hükümetin haberi olmaksızın bu şekilde seyahat etmeleri sonucunda sorumluluk kabul

⁹⁷² BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15 (Sadareten İzzet Paşa'ya çekilen 4 Teşrin-i Sani 1327 [17 Kasım 1911] tarihli telgraf).

⁹⁷³ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15 (Harbiye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 6 Teşrin-i Sani 1327 [19 Kasım 1911] tarihli acele yazı).

⁹⁷⁴ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15 (Sadareten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 6 Teşrin-i Sani 1327 tarihli gizli yazı). Yazıda İzzet Paşa'ya da 17 Kasım'da bu şekilde cevap yazıldığı vurgulanmakta ve nezaret tarafından da aynı şekilde bildirimde bulunulması istenmekteydi.

⁹⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15 (Ahmed İzzet Paşa tarafından Sana'dan Sadarete çekilen 11 Teşrin-i Sani 1327 [24 Kasım 1911] tarihli telgraf).

⁹⁷⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:739 Gömlek No:15 (Sadareten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i Sani 1327 [26 Kasım 1911] tarihli gizli yazı).

edilmeyeceği Yemen Genel Kuvvetler Kumandanı İzzet Paşa tarafından bildirilmişti.⁹⁷⁷

İzzet Paşa'nın 21 Şubat 1912 tarihli telgrafla bildirdiğine göre, İngilizler Aden Valiliği aracılığıyla İngiltere idaresi altındaki yerlere müdahale edilmemesini Yemen Vilayeti'nden talep etmişlerdi. Bundan amaçları Osmanlı Devleti'ne yakınlaşan Yemen halkına karşı Osmanlı Hükümeti'ni aciz göstermekti. İngilizlerin bu talep ve girişiminin akabinde söz konusu meselenin çıkması dikkat çekiciydi. İngiltere ihtilafı bazı yerleşim yerlerini ilhak etmek için bir mesele çıkarmak istiyor olabilirdi. İzzet Paşa, ikinci derecedeki İngiliz memurları tarafından yaratılmak istenen bu tip zorlukları engelleyecek tedbirlerin alınması ve kendisine bildirilmesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Sadaret meseleyi Hariciye Nezareti'ne aktarmış, Hariciye Nazırı Asım Bey ise Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan bu meselelerin halledilmesi için dostane girişimlerde bulunulmasını istemiştir.⁹⁷⁸

Londra Sefareti'ne yapılan bu bildirimden sonra uzun zaman geçtiği halde hiç ses çıkmadı. Dolayısıyla tutuklu İngilizin serbest kalmasıyla meselenin kapanmaya yüz tutmuş olması muhtemeldir. 4 Aralık 1912 tarihli Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın yazısında, Bab-ı Ali Hukuk Müşavirleri bu gerçeğe dikkat çekerek Londra Sefiri'ne gerekli talimatın verilmesini ve şimdiye kadar yapılmış olması gereken girişimlerden ne sonuç çıktığının sorulmasını tavsiye etti.⁹⁷⁹ Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti 19 Aralık 1912 tarihli yazıyla Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya meseleyi yeniden hatırlattı ve neticeyi sordu.⁹⁸⁰

Tevfik Paşa'nın cevabı ancak 27 Mayıs 1913 tarihinde geldi. Sadece Nave'nin Osmanlı topraklarında mı yoksa İngiliz himayesi altında mı olduğuna dair Yemen Vilayeti ile Aden Valiliği arasında devam eden bir meseleyle ilgili görüşünü

⁹⁷⁷ **BOA. HR. SYS Dosya No:87 Gömlek No:42** (Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912] tarihli gizli yazı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:39** (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 20 Şubat 1327 [4 Mart 1912] tarihli yazı).

⁹⁷⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:39** (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 20 Şubat 1327 [4 Mart 1912] tarihli yazı). Tevfik Paşa'dan özellikle yerel hükümetlerin haberi olmadan İngilizlerin yapacakları seyahatlerin neticesinden mesuliyet kabul edilmeyeceğinin İngiliz makamlarına anlatılması istenmiştir.

⁹⁷⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:42** (Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 21 Teşrin-i Sani 1328 [4 Aralık 1912] tarihli yazısı).

⁹⁸⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:41** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 19 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1912 tarihli yazı).

sundu. Aden Valiliği altı sene önce Nave Şeyhi'nden alınan vergilerin sonradan iade edilmesini talep etmekteydi. Tevfik Paşa tahminen on sene kadar önce bu bölgenin Osmanlı ve İngiliz askeri fen memurları tarafından Şeyh Said'den başlanılarak haritasının alındığını, bu haritanın bir nüshasının Harbiye Nezareti'nde bulunduğunu belirtmiştir. Bu haritanın incelenmesini önermiş ve adı geçen yerin İngiltere himayesinde olduğu anlaşılırsa, vergilerin iade edilmesi gerektiğini söylemiştir. Tevfik Paşa'nın görüşüne göre burası İngiliz himayesinde kalmaktaydı. Hariciye Nezareti'ni Yemen'le ilgili sorunlar konusunda açıkça uyararak, şu sırada meselenin bir siyasi şekil almasından sakınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁸¹ Hariciye Nezareti Tevfik Paşa'nın bu cevabını gereğinin yapılması için 15 Haziran 1913'te aynen Sadarete aktarmıştır.⁹⁸²

Yemen'de faaliyetleri dikkat çeken İngilizlerden birisi de görünüşte kuşlar ve hayvanlar hakkında bilimsel araştırmalarda bulunmak üzere Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın tavsiye mektubunu alarak 1912 yılında Yemen'e giden doğa bilim uzmanı Mösyö ديمانبرى Dimanberi? olmuştur. Yemen Vilayeti'nin bildirdiğine göre bu kişi Münaha'da kalmasına rağmen dört beş ay önce isyankar İdris'in yanında görülmüştü. Bunun üzerine hal ve hareketleri gözlem altına alınmıştı. Diğer taraftan 16 hecin devesi satın almak üzere Aden Valisi'nin tavsiye mektubunu taşıyan bir İngiliz subayı Muha'ya gelmiş ve onun da hal ve hareketleri gözlenmeye başlanmıştı. Mösyö Dimanberi'nin bu İngiliz subayla haberleşmekte olduğu, geceleri pek çok mektup yazdığı ve haritalar çizdiği de anlaşılmıştı. Dolayısıyla her hali şüphe çeken bu kişinin mümkünse İngiltere'ye iade ettirilmesi gerektiği Dahiliye Nezareti'ne bildirildi. Dahiliye Nezareti durumu Sadrazam Kamil Paşa'ya ilettili. Kamil Paşa da Hariciye Nezareti'ne 26 Aralık 1912 tarihinde konuyu aktardı ve gereğinin yapılarak sonucun kendisine bildirilmesini istedi.⁹⁸³ Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti 6 Ocak 1913'te Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği yazıda meseleyi bildirdi ve gayet nazik bir üslupla gereğinin yapılmasını istedi.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:41** (Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 27 Mayıs 1913 tarihli yazı).

⁹⁸² **BOA. HR. SYS. Dosya No:87 Gömlek No:41** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 15 Haziran 1913 tarihli yazı).

⁹⁸³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:107 Gömlek No:36** (Sadrazam Kamil Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Kanun-ı Evvel 1328 [26 Aralık 1912] tarihli yazı).

⁹⁸⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:107 Gömlek No:36** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 6 Kanun-ı Sani [Ocak] 1913 tarihli yazı). Hariciye Nezareti'nin bu yazısında söz

4. TRABLUSGARP SAVAŞI VE İNGİLTERE’NİN TUTUMU

İtalya 1911 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İngiltere nezdinde Trablusgarp için diplomatik girişimlerde bulundu. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, İtalya’nın Trablusgarp hakkındaki şikayetlerinin yerinde olduğunu, eğer barışçı çözüm yolları sonuç vermez de İtalya çıkarlarını korumak için harekete geçmek zorunda kalırsa, İngiltere’nin buna muhalefet etmeyeceğini ve sempatik destek vereceğini açıkladı. İtalya’nın büyükelçisi aracılığıyla Grey’e yaptığı başvuruların Agadir Krizi nedeniyle son derece şiddetlenmiş İngiliz-Alman gerginliği ile aynı zamana rastlaması İtalya açısından çok uygun olmuştur.⁹⁸⁵ Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa da Agadir Krizi’nin İtalya’nın Trablusgarp’a saldırısı için uluslararası arenada elverişli bir ortam yarattığını doğrulamaktadır.⁹⁸⁶ İngiltere söz konusu kriz nedenle İtalya’ya karşı uysal ve sempatik bir tavır takınmak durumunda kalmıştı. Buna karşın Grey 29 Eylül 1911 tarihinde İtalyan büyükelçi ile görüşmesinde Trablusgarp’ın Türk toprağı olduğunu, Fas ile kıyaslanamayacağını ifade ederek Osmanlı tarafını tutar görünmüştü. Ancak İngiltere İtalya’yı büsbütün gücendirmekten ve kızdırmaktan kaçınmış ve savaş öncesi Trablusgarp meselesinde kayıtsız bir tutum sergileyeceğini göstermişti.⁹⁸⁷ İtalya, Fransa ve İngiltere’nin Trablusgarp’ta nüfuzlarını artırmasından da rahatsızdı. Bazı İngiliz vatandaşları Trablusgarp’ta bir liman inşası için proje yürütüyorlardı ve Osmanlı Devleti de buna

konusu İngiliz’e verdiği tavsiyename (tavsiye mektubu) nedeniyle suçlayıcı veya hata yapıldığını ima eden bir ifadenin Tevfik Paşa’ya karşı kullanılmamaya çalışıldığı görülmektedir.

⁹⁸⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.637; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.81-82. Bayur bu diplomatik girişimlerin 26

Temmuz ve 16 Ağustos 1911 tarihlerinde yapıldığını belirtmektedir.

⁹⁸⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:23 Gömlek No:3.** Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa tarafından 23 Kasım 1911 tarihinde Hariciye Nazırı Asım Bey’e gizli olarak bildirilen yazıda büyükelçinin yorumları dikkat çekicidir: *“Bu olaylarda bizce en çok dikkati çeken taraf Almanya’nın Fransa’ya ve bilhassa İngiltere’ye karşı yalnız kalmış olmasıdır. Almanya ne Avusturya’nın ve ne de İtalya’nın yardımını elde edememiştir. İşte İtalya Hükümeti tecavüzünü gerçekleştirmek için (Trablusgarp Savaşı kastediliyor) bu anı seçmiştir. İtalya’nın Berlin’de garanti verdiği sırada Viyana’yı hareketinden haberdar etmiş olduğu benzenizce kesin gibidir. Aehrenthal küçükte olsa İtalya’nın isteğine karşı Avusturya tarafından muhalefet gösterildiği takdirde Üçlü İttifak’ın yok olmasından başka, çok geçmeden Avusturya ve İtalya arasında bir savaş hazırlanmış olacağını pekala biliyordu. Bu ise Avusturya Dışişleri Bakanı’nun düşüncelerine zerre kadar uymuyordu. Bundan dolayı Almanya Hükümeti İtalyanların serserice siyasetten kaçınmalarını tavsiye hususunda yalnız kalmış, müttefiki kendisine yardım etmemiştir. Bu durum anlaşıldığında ötürü İtalya’nın Trablusgarp’a saldırması ihtimalinden bahsederken Almanya’ya güvenmememiz gerektiğini daha geçen Ağustos’tan beri Bakanlığınızın dikkatine sundum.”* Osman Nizami Paşa’nın bu yazısı çok önemli görülerek 29 Kasım 1911’de Asım Bey tarafından Sadrazam Said Paşa’ya gizli ibaresiyle aktarılmıştır.

⁹⁸⁷ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.82-83.

destek veriyordu. Ancak İtalya'nın bu projenin gerçekleşmesini beklemeye niyeti yoktu.⁹⁸⁸

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce İngiltere'nin Bingazi Konsolosu, Osmanlı Mutasarrıfı'na İstanbul Sefareti eski ataşelerinden Bay Aubrey Herbert'in Bingazi merkezden 85 saat mesafede bulunan Ucle Calu (Celu) Vahası'na seyahat etmek istediğini bildirdi. Ayrıca Herbert'in belki oradan da Cegbub'a⁹⁸⁹ ve daha ileri çöllere gidip dolaşmak üzere 1,5 ay sonra Bingazi'ye geleceğini, şimdiden kendisine tahsis edilecek kuvvetin hazırlanması gerektiğini haber verdi. Durum Bingazi Mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezareti'ne 12 Eylül 1911 tarihli yazıyla bildirildi. Mutasarrıfın bildirdiğine göre böyle bir seyahat çok tehlikeliydi. Daha önce Calu, Cegbub veya başka bir yere böyle bir seyahat en az 100-200 süvari ile 2-3 tabur asker ve birkaç dağ topunun beraber gönderilmesini gerektirmekteydi. Böyle bir koruma kuvvetinin sevki ise binlerce lira harcanmasına bağlıydı. Dolayısıyla “tehlikesi ve zorluğu kesin olan böyle bir seyahatin sefaretçe ertelenmesinin sağlanması, ya da yeterli kuvvetin hazırlanması” gerekmekteydi. Bunlar yapılamazsa, ihtiyaç duyulduğu zaman söz konusu seyahate liva tarafından kesin şekilde engel olunması için gereken emrin verilmesi istendi.⁹⁹⁰ Sonuçta Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra zaten böyle bir gezinin yapılması mümkün olmasa da, yine de Dahiliye Nezareti durumu 3 Ekim 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletmiştir.⁹⁹¹

20 Eylül'de Osmanlı Devleti Büyük Devletlere bir genelge göndererek İtalya'ya nasihat ve uyarıda bulunulmasını istedi. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Hakkı Paşa tarafından Londra, Berlin, Paris, Petersburg, Viyana ve Roma sefaretlerine gönderilen 20 Eylül 1911 tarihli ve ortak metinli telgrafın dikkat çekici kısımları şöyledir:

“Trablusgarp hakkında tartışmalara devam eden İtalya gazeteleri, şimdiden gönderilecek askerlerin miktarı vs. gibi sevkıyat kurgusuna ait ayrıntıları belirtmeye kadar gitmektedir.

⁹⁸⁸ Francis Mc Cullagh, **Italy's War for A Desert**, London, 1912, s.24. Nitekim savaş başladıktan sonra Napoli gazetesi Mattino bu olaya değinerek İngiltere'nin Trablusgarp'taki İtalyan Ordusu'nu eleştirdiğini, çünkü vilayeti kendisinin ele geçirmek istediğini iddia etmiştir.

⁹⁸⁹ Haritalarda Cabub ve Carabub olarak da geçmektedir.

⁹⁹⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:28/-1 Gömlek No:36** (Bingazi Mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Ağustos 1327 [12 Eylül 1911] tarihli yazı).

⁹⁹¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:28/-1 Gömlek No:36** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1327 [3 Ekim 1911] tarihli yazı).

*Fas Meselesi'ni ileri sürerek İtalya için ödünler elde edilmesini ve kamuoyunda savaş lehinde bir akım oluşturulmasını tavsiye etmektedirler. İtalya Hükümeti bu baskıya kapılmayıp, basına yarı resmi açıklamalar tebliğ etmiş, doğruluk ve samimiyete yakın bir tutum izlemiştir. Ancak İtalya Hükümeti'nin tekzipleri sessizlik ile geçiştirilmiş bir takım noktalar içermekte, kuvvet ve açıklıktan uzak, kaçamaklı bir şekildedir. Bundan dolayı Osmanlı kamuoyunu rahatlatma gibi görünen hedef ve amaca ulaşmamaktadır. Özellikle bu demeçlerden birinde İtalyan basınına kararlı ve ihtiyatlı olmaları tavsiye edildiğinden dolayı Osmanlı kamuoyu bir kat daha üzülmüştür...İtalyan gazetelerinden birçoğu hayallerine genişlik vererek Trablusgarp Vilayetimize karşı yapılacak askeri sevkıyatın neticesiz ve etkisi geçici bir şey olduğunu beyan bile ediyorlar. Bu gazeteler böyle bir durumun felaket getiren bir savaşın bütün neden ve sonuçlarını kapsayacağını, böyle bir savaşın çıkması halinde Osmanlı Devleti'nin her ne konumda bulunursa bulunsun son derece şiddet ve metanetle kendisini savunacağını, işin bir askeri gezinti şeklinde kalmayıp, sonuçları hesaplanamaz uzun ve zahmetli bir savaş şeklini alacağını unutuyorlar...Böyle gelişigüzel bir harekette bulunmayı aklına getirebilmesine ihtimal verilemeyen İtalya Hükümeti'nin bilgece fikirlerine ve dostane hislerine şüphesiz ümidimiz tamdır. Devletlerin de İtalya basınının tartışma ve heyecanına ciddiyetle bakacakları apaçıktır. Fakat devletler bu tartışma ve yayınların gerek İtalya'da gerek Osmanlı Devleti'nde yarattığı etkiye elbette dikkat etmişlerdir. Zira bu tartışma ve yayınlar birçok zararlı ve tehlikeli sonuçlar doğuracak nifak ve anlaşmazlık tohumlarını içermektedir. Roma Kabinesi'ni bu duruma son verebilecek tedbirleri almaya sevk edip yönlendirmek üzere kendisine dostane şekilde bazı tavsiyelerde bulunulması uygun olur. Bunu yapmalarını devletlerden rica ederiz...Anlatılan bu hususları Dışişleri Bakanı'na sırf kendiliğinden kişisel ve özel bir şekilde beyan etmeniz, ancak memnuniyet verici bir cevap almak için dostane surette ısrar etmeniz ve bu cevabı acilen tarafıma bildirmeniz rica olunur.*⁹⁹²

Osmanlı Hükümeti'nin bu genelgesi karşısında 22 Eylül 1911 tarihinde Sefir Tevfik Paşa'ya cevap veren İngiltere Dışişleri Müsteşarı Arthur Nicolson, İtalya Hükümeti'ne başvuruda bulunamayacaklarını ve işe karışamayacaklarını ifade etti. Ayrıca meselenin kaygı verici bir derecede olmadığını söyleyerek, İtalya'nın müttefiki olan Almanya ve Avusturya'nın bu konuda etkili olabileceklerini belirtti.⁹⁹³ Tevfik Paşa aynı gün (22 Eylül) Sadrazam ve Hariciye Nazırı Hakkı Paşa'ya çektiği bir telgrafla İngiliz Dışişleri Müsteşarı ile arasında geçen bu görüşmenin ayrıntılarını

⁹⁹² BOA. HR. TO. Dosya No:386 Gömlek No:29. Roma Sefareti'ne yazılan telgrafın başına "Büyük Devletler nezdindeki sefirlerimize tebliğ ettiğim talimat aşağıdaki şekildedir" ibaresi konulmuştur.

Ayrıca Berlin Sefareti'ne gönderilen telgrafın sonuna da bir ek yapılmış, müttefiki olan İtalya hakkında bizzat Alman İmparatoru'na Sefir tarafından söylenmesi istenen ifadeler yazılmıştır.

⁹⁹³ Bayur, a.g.e., C.II, K.I, s.86-87.

nakletti. Müsteşar, İngiltere Hükümeti'nin İtalya Hükümeti nezdinde bir girişimde bulunmasına ister istemez müdahale niteliği kazanabileceğinden ötürü ihtimal vermemekteydi. Durumun zaten Avrupa hükümetlerini gereğinden fazla heyecanlandırabilecek bir vahamet ve önem derecesine ulaştığını zannetmediğini de Tevfik Paşa'ya söylemişti. Ayrıca Roma Kabinesi'nin şimdiye kadar İngiltere Hükümeti'ne bu hususa dair bir şey açıklamamış olduğunu da sözlerine eklemişti. Bunun üzerine Tevfik Paşa mevcut durumun yakında olağanüstü tehlike kazanabileceğini ısrarla ifade etmişti. Buna karşılık İngiliz Müsteşar konuşmalarını Sir Edward Grey'e bildireceğini, bununla birlikte Almanya ile Avusturya'nın İtalya'nın müttefikleri sıfatıyla Roma'da dostane şekilde girişimde bulunmada daha yetkin olduklarını belirtmişti. Tevfik Paşa da cevap olarak kendilerinin Almanya derecesinde İngiltere'nin de dostane eğilimlerine güvendiklerini Müsteşara söylemişti.⁹⁹⁴

26 Eylül 1911 tarihinde Londra Osmanlı büyükelçisi Tevfik Paşa, Edward Grey'den İngiltere'nin duruma müdahale edip İtalya'ya itidal tavsiyesinde bulunmasını istedi. Grey, büyükelçiye bu konunun sadece İtalya ile Osmanlı Devleti'ni ilgilendirdiğini, İtalya Trablusgarp'ı işgal etse bile İngiltere'nin müdahaleye hiçbir niyeti olmadığını söyledi.⁹⁹⁵ Oysa Trablusgarp'ta 4000 İngiliz vatandaşı bulunuyordu. Bunlardan 3000 kadarı Maltalı ve himaye altındaki Yahudilerdi. İtalya'nın ise üçte biri Roma Bankası ve iştiraklerinde çalışan 300 asli vatandaşı ile himayesi altında bulunan, neredeyse tamamı çeşitli ticari işlerle meşgul 800 kadar Yahudi ve Arap vatandaşı vardı⁹⁹⁶

İtalya bir gün önce verdiği 24 saatlik ultiatomun ardından 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Savaş ilanından önce aynı gün Trablusgarp'ta şu gelişmeler yaşandı: İtalya'nın Garibaldi destroyeri beyaz bayrak çekerek Trablusgarp limanına girdi. Geminin kumandanı İtalyan Başkonsolosu'nu ziyaret etti. Daha sonra İtalyan Konsolos, İngiliz Başkonsolos Bay Alfred Dickson'u görmeye gitti. Kalan birkaç İtalyan'ın sığınma için bir İngiliz gemisine binmesine izin verilmesini istedi. İtalyan Konsolos daha sonra diğer konsoloslara İtalya'nın

⁹⁹⁴ BOA. HR. TO. Dosya No:386 Gömlek No:41 (Londra Sefareti'nden Sadrazam ve Hariciye Nazırı Hakkı Paşa'ya gelen 22 Eylül 1911 tarihli telgrafın tercümesi).

⁹⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.637.

⁹⁹⁶ "Foreign Subjects in Tripoli", **The Guardian**, 27 Eylül 1911, s.7.

Türkiye'ye öğlen saat 12'ye kadar süre tanıdığını, Türkiye'nin talepleri kabul etmemesi durumunda saat 2'de işgalin başlayacağını bildirdi. Konsoloslar bunun üzerine derhal kendi vatandaşlarına konsolosluklara sığınmaları talimatını verdi. Bunun üzerine büyük bir panik başladı ve tüm konsolosluklar panik içindeki yabancılarla doldu.⁹⁹⁷ Padişahın İngiltere Kralı'na ve Almanya İmparatoru'na duruma müdahale etmeleri için gönderdiği telgraflardan da bir sonuç çıkmadı.⁹⁹⁸ Padişahın telgrafına karşılık olarak İngiltere Kralı V. George müdahale edemeyeceği için üzüntüsünü Padişaha ifade etti.⁹⁹⁹ Aynı gün Sadrazam Hakkı Paşa istifa etti.

30 Eylül 1911 tarihinde Said Paşa Sadrazam oldu. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı İngiliz diploması çevrelerinde şaşkınlıkla karşılandı, çünkü Osmanlı Devleti İtalya'nın sert ultimatoma çok yumuşak bir cevap vermişti ve İtalya'nın bu cevaba hemen bir savaş ilanı ile karşılık vermesi beklenmiyordu.¹⁰⁰⁰ Said Paşa göreve başladığı gün (30 Eylül 1911) Büyükelçi Tefik Paşa aracılığıyla Sir Edward Grey'e resmi bir yazı göndererek İtalya'ya müdahale etmesini istedi. İngiltere'ye Trablusgarp'ta Mısır'dakine benzer bir yönetim kurmasını önerdi. Bu isteğe olumsuz yanıt alınca İngiltere ile ittifakı önerdi. Öne sürdüğü tek koşul, İngiltere'nin İtalya'ya Trablusgarp'taki Osmanlı egemenliğini kabul ettirmesiydi. Bu teklife de olumlu karşılık gelmedi.¹⁰⁰¹ Osmanlı Devleti 1 Ekim 1911 tarihinde Büyük Devletlere bir nota vererek savaşı durdurmasını talep etti. Nota İngiliz Dışişleri'ne Londra Büyükelçiliği tarafından sunuldu.¹⁰⁰² Diğer taraftan İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, İngiliz basınının İtalya'nın hareketini çok iyi karşıladığını ve her zaman İtalya'nın yanında olduğunu Roma Büyükelçisi'ne ilettili. İstanbul Büyükelçisi Lowther'a da İngiltere'nin karışmasının İtalyanlara karşı düşmanca olacağını ve kendilerine bir yarar sağlamayacağını bildirdi.¹⁰⁰³ İngiliz basınında İtalya'nın işgalini

⁹⁹⁷ "The Descent on Tripoli", **The Observer**, 1 Ekim 1911, s.9.

⁹⁹⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.107-108.

⁹⁹⁹ "Turkey's Appeals to The Powers", **The Guardian**, 2 Ekim 1911, s.7.

¹⁰⁰⁰ "Surprise in London", **The Guardian**, 30 Eylül 1911, s.9.

¹⁰⁰¹ "Turkey's Appeals to The Powers", **The Guardian**, 2 Ekim 1911, s.7; Ahmad, **a.g.e.**, s.123;

İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, 1995, s.71-72.

¹⁰⁰² "Latest Turkish Appeal for Mediation", **The Guardian**, 4 Ekim 1911, s.7. Gazetede notanın tam metni verilmiştir. Notada tüm uluslararası kuralları çiğneyen İtalya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin sert tedbirler alma hakkı doğduğu, ancak bu tedbirleri şimdiye kadar ertelediği vurgulanarak Büyük Devletler'den duruma müdahale edip savaşa son vermeleri istenmiştir.

¹⁰⁰³ Uğurlu, **a.g.e.**, s.153, 154; Ulubelen, **a.g.e.**, s.101 (2 ve 3 Ekim 1911 tarihli belgeler).

haklı gösteren ve Mısır'ın durumu nedeniyle İngiltere'nin işgale destek olması gerektiğini savunan yazılar çıktı.¹⁰⁰⁴

İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey savaşın başlamasından kısa bir süre önce Osmanlı Donanması'nda reformlardan sorumlu İngiliz subayların sadece barış döneminde görev yapabileceğini, savaş halinde görevlerinin sona ereceğini Lowther aracılığıyla Bab-ı Ali'ye hatırlatmıştı. Osmanlı Hükümeti bunun üzerine İngiliz subayların maaş ödemelerini durdurdu. Bununla beraber Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen İngiltere başta subaylarını geri çekme kararı olsa da, daha sonra İstanbul'da bulunan İngiliz amiral ve subayların savaştan taraflara kesinlikle yardımcı olmamaları şartıyla görevlerinde kalmalarına karar verdi. Osmanlı Hükümeti de bunu uygun buldu.¹⁰⁰⁵ 29 Ekim 1911 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Bahriye Fen Müşaviri Williams Paşa ile dört İngiliz subayın savaşa iştirak ettirilmeyip, hizmetlerinden başka şekilde yararlanılmak üzere eskiden olduğu gibi istihdamlarına ve maaşlarının kesilmeksizin ödenmesine karar verildi.¹⁰⁰⁶

Trablusgarp Savaşı'ndan yaklaşık sekiz sene sonra yazan Yunus Nadi hatırladığı bir olayı şöyle aktarmaktadır:

*"...Trablusgarp Harbi'nde İtalyan Donanması Çanakkale Boğazı'nı rahatsız ettiği zaman Avam Kamarası'nda üyelerden biri hükümete, 'bu meselede Kıbrıs Antlaşması gereğince İngiltere'nin yapacağı bir şey yok mudur?' diye bir soru sorması üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey: 'Kıbrıs Antlaşması bize Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesi için görevler yüküyor. Bu meselede kapsamı yoktur' cevabını vermişti. Demek ki bu antlaşma yaşıyordu, bütün hakları ve bütün vazifeleri ile beraber."*¹⁰⁰⁷

İngiltere 2 Ekim 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'nin sözde mülkiyetinde olan Mısır topraklarının tarafsızlığını ilan etti. Bu sayede karayolu ile malzeme ve asker gönderme imkanını da Osmanlı Devleti için kapattı. İstanbul'daki Fransa ve İngiltere

¹⁰⁰⁴ Örneğin bk. "Europe and The Crisis", **The Observer**, 1 Ekim 1911, s.8.

¹⁰⁰⁵ Rooney, **a.g.m.**, s.10; "British Officers in Turkish Navy", **The Observer**, 1 Ekim 1911, s.10; "Position of British Naval Officers", **The Times**, 16 Ekim 1911, s.5. Times gazetesinin haberinde Osmanlı Ordusu'ndaki Alman subaylara ilişkin olarak Almanya'nın subaylarını geri çekme gibi bir tedbire başvurmadığı vurgulanmış, İngiliz subayların geri çekilmesi halinde Osmanlı Hükümeti'nin donanmanın yeniden düzenlenmesi işini başka bir devletin subaylarına verebileceği (isim verilirse de Almanya'nın kastedildiği açıktır) ifade edilmiştir. Savaşa katılmamaları şartıyla İngiliz subayların görevlerinde kalmamaları için bir sebep bulunmadığı da belirtilmiştir. Bu esnada (15 Ekim 1911) Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz subayların maaşlarını hala ödemediği de haberden anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰⁶ **BOA. MV. Dosya No:158 Gömlük No:4** (16 Teşrin-i Evvel 1327 [29 Ekim 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁰⁰⁷ Yunus Nadi, "İngiltere ve Biz", **Yenigün**, 8 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919.

sefirleri ise İtalya'daki sefirlerle yapılacak telgraf haberleşmesinin şifreli olarak kabul edilmesini Bab-ı Ali'den istediler. Bunun üzerine talebi değerlendiren Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği, uluslararası teamül uyarınca hükümetin İstanbul'dan Roma'ya çekilmek istenen şifreli telgraflardan hiçbirini barış zamanı bile kabule mecbur olmadığını açıkladı. İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve düşmanca saldırılarına devam etmekteydi. Böyle bir ortamda İtalya ile Osmanlı Devleti arasında şifre telgraflar alınıp gönderilmesinin yasaklanmasında zorunluluk vardı. Dolayısıyla 9 Ekim 1911 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda, sefaretlere uygun ve nazik bir şekilde İtalya ile şifreli telgraf haberleşmesini yasaklamanın zorunlu olduğunun özür dilenerek bildirilmesi kararı alındı.¹⁰⁰⁸

3 Ekim 1911 tarihinde İtalyan Donanması Trablusgarp'ı bombardıman altına alarak işgal hareketini başlattı. 5 Ekim'de Türk kuvvetlerinin iç kesimlere çekilmesiyle Sultaniye kalesine İtalyan bayrağı çekildi.¹⁰⁰⁹

4 Ekim 1911 Çarşamba gecesi Londra'da Yazarlar Enstitüsü (The Institute of Journalists) salonunda düzenlenen toplantıda İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı güçlü bir şekilde protesto edildi. Toplantıya yüzlerce Müslüman ve diğer Türkiye sempaticileri katıldı. Toplantıda dile getirilen başlıca talep 100 milyon Müslüman vatandaşın hükümdarı olan İngiltere'nin başka saldırganlıkları engellemek için savaşa müdahale etmesiydi. Toplantıya Muhafazakar Parti'den ve eski Bombay valilerinden Lord Lamington başkanlık etti. Toplantıdaki diğer Müslüman olmayan konuşmacılar Bay Harold Cox, Cambridge Üniversitesi'nden Profesör Browne, Bay Wilfrid Scawen Blunt, Coventry milletvekili Bay D. M. Mason,¹⁰¹⁰ ve Ernest Nathaniel Bennett'di. Raca Moshad Ali Han'da toplantıya destek verdi. Toplantıda Emir Ali'nin İngiltere'yi İtalya'ya karşı harekete geçmeye çağıran bir mektubu okundu. Mektupta İtalya'nın iddia edilen sorunlarının tarafsız bir mahkemenin hakemliğinde görüşülmesi için İngiltere'den girişimde bulunması isteniyordu. Toplantıya başkanlık eden Lord Lamington Türkiye'yi öven ve İtalya'nın hareketini ve "gülünç" olarak nitelendirdiği savaş bahanelerini sert şekilde eleştiren bir konuşma yaptı. Daha sonra Binbaşı Seyyid Hasan Belgrami bir önerge

¹⁰⁰⁸ BOA. MV. Dosya No:157 Gömlek No:22 (26 Eylül 1327 [9 Ekim 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁰⁰⁹ McCullagh, a.g.e., s.47.

¹⁰¹⁰ David Marshall Mason (1865-1945) Liberal Parti milletvekiliydi.

ile Türkiye'ye destek verdi. Uluslararası ve ahlaki yasalara aykırı hareketinden dolayı Doğu'nun her yerinde İtalyan mallarının boykot edilmesi gerektiğini savundu. Toplantıda sırasıyla söz alan Seyyid Hüseyin, D. M. Mason, Abdül Mecid, Harold Cox, E. N. Bennett, Profesör Browne ve W. S. Blunt İtalya'nın hareketini eleştiren, Türkiye'ye destek veren ve İngiltere'yi derhal harekete geçmeye çağırarak etkili konuşmalar yaptılar. Toplantıda alınan karar ve çözüm önerileri Sir Edward Grey ve Sadrazama iletilecekti.¹⁰¹¹

İtalya'nın Trablusgarp işgalini protesto etmek amacıyla bir toplantı da 7 Ekim 1911 tarihinde Westminster Caxton Hall'da yapıldı. Toplantıya ağırlıklı olarak Londra'da bulunan Hint öğrencilerle, birkaç Türk ve Mısırlı katıldı. İngiltere'yi ziyaret etmekte olan Mısır Milliyetçi Partisi liderlerinden Muhammed Ferid Bey toplantıya başkanlık etti ve sert bir konuşma yaptı. Trablusgarp Savaşı'nı Hıristiyan egemenliğini yayma amaçlı bir ırk ve din savaşı olarak tanımladı. Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe güçlendiğini gören İtalya'nın başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin onayını alarak uzun zamandır göz koyduğu Trablusgarp'ı almak için saldırıya geçtiğini belirtti. İngiltere'nin ve onun baskısı altında hareket eden Mısır Hükümeti'nin tavrını da ağır şekilde eleştirdi. Muhammed Ferid Bey'den sonra söz alan ve Hindu bir avukat olan Bay J. M. Parikh bir önergeyle savaşı kınadı ve Büyük Devletleri müdahaleye çağırdı. Toplantıda konuşan Mısırlı Ahmed Abdülgaffar, İngiltere eğer Mısırlı gönüllülerin savaşa katılmasına engel olursa, Türkiye'nin haklarını ayaklar altına alacağını ve tüm Doğu milletlerinin nefretini kazanacağını söyledi. Dr. A. H. Selim ise Mısır Hükümeti'nin gönüllülere müdahalesini protesto etti ve Osmanlı Ordusu'nun Mısır'dan geçmesine izin verilmesi gerektiğini belirtti. Toplantıda ayrıca dinleri ne olursa olsun tüm doğu milletleri tarafından İtalyan ürünlerine şiddetli boykot yapılması çağrısı tekrarlandı.¹⁰¹²

¹⁰¹¹ "London Moslems and The War", **The Guardian**, 5 Ekim 1911, s.5. Haberde toplantıda yapılan konuşmaların içerikleri ve detayları hakkında bilgi verilmektedir.

¹⁰¹² "Egypt and The War", **The Guardian**, 9 Ekim 1911, s.7. Mısır'da faaliyet gösteren Hizbulvatan (Vatan Partisi) başkanı Muhammed Ferid Bey, Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihad dergisinde "Mısır hamiyet ve vatanperverlik erbabı arasında cidden ve hakkıyla önem kazanıp kendini gösteren, vatani için Hıdıvlik ve İngiltere Hükümeti ile mütemediyen mücadele eden, mahkumiyetlerden mahkumiyetlere uğrayan meşhur ve büyük Müslüman" olarak tanımlanmaktadır. Bk. "Bir Takriz", **İctihad**, No:61, 11 Nisan 1329 (24 Nisan 1913), s.1336. Muhammed Ferid Bey'in 1910 yılı Ocak ayında Sadarete gönderdiği iki telgraf onun amaç ve faaliyetlerine ışık tutmaktadır. 8 Ocak 1910 tarihli telgrafi şöyledir: "*Bugün Hizbulvatan Cemiyeti İngiliz Hariciye Nezareti'ne İngilizlerin Mısır'ı*

12 Ekim 1911 tarihinde Sadrazamla görüşen İngiliz Büyükelçi Lowther, Sisam adasına 500 asker çıkarılmasını 1832 anlaşmasına aykırı olduğu gerekçesiyle protesto etti.¹⁰¹³

Savaş başlayınca birçok genç ve değerli Türk subayı Trablusgarp'a gizlice giderek bölgenin savunmasına katıldılar. 15 Ekim'de kolağası rütbesindeki Mustafa Kemal, Mustafa Şerif takma adıyla gazeteci kimliğinde, beraberinde Yakup Cemil ve bir grup arkadaşıyla Mısır üzerinden Trablusgarp'a gitmek üzere yola çıktı. Yol masraflarını senet karşılığı aldığı 200 İngiliz lirası borçla karşıladı.¹⁰¹⁴

Londra Sefiri Tevfik Paşa, 16 Ekim 1911 tarihinde Nicolson ile bir görüşme yaparak hükümetin Trablusgarp'ta önemli tavizler vermeye hazır olduğunu söyledi ve İngiltere'den aracılık etmesini istedi.¹⁰¹⁵ Bunun üzerine İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Sir Rennell Rodd'un Alman Büyükelçi Herr von Jagow ile beraber 18 Ekim'de İtalya Dışişleri Bakanı Marki San Giuliano'yla görüştüğü anlaşılmaktadır. İtalya'nın talebi Trablusgarp'ın kayıtsız şartsız kendisine verilmesiydi. Bunun karşılığında İtalyan Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin kötü mali durumunu da dikkate alarak işgal nedeniyle oluşan masraflara rağmen bir miktar tazminat ödemeyi kabul edebilecekti.¹⁰¹⁶

25 Ekim 1911 tarihinde İngiltere Sefareti Tercümanı, Hariciye Nazırı Asım Bey'in makamına çıktı. Tercümanın Asım Bey'e anlattıklarına göre, Ayandan Süleyman Elbistani Efendi Sefir Gerard Lowther'a giderek kendisinin henüz tayin olmamış bir mebus ile beraber çifte vazife ile görevlendirilmiş olduğunu söylemişti. Elbistani Efendi görevlerinden birisinin Avrupa'daki barış yanlısı cemiyetlere

işgalinden dolayı protesto yazısını gönderdi ve durumun Osmanlı hükümlerlik haklarını ilgilendirmesi nedeniyle Bab-ı Ali'ye tebliğine de karar verildi." Bk. **BOA. HR. TO. Dosya No:401 Gömlek No:30** (Mısır'da Hizbulvatan Cemiyeti Reisi Muhammed Ferid Bey tarafından Sadarete çekilen 26 Kanun-ı Evvel 1325 [8 Ocak 1910] tarihli telgrafın tercümesi). Muhammed Ferid Bey'in 21 Ocak 1910 tarihli telgrafında ise "*Devletlerarası antlaşmalara ve Padişah fermanlarına aykırı olarak Mısır ile İngiltere arasında Sudan hakkında yapılan ittifaktan dolayı Hizbulvatan Cemiyeti tarafından İngiltere Hariciye Nezareti'ne yeniden bir protesto gönderilmiştir*" bilgisi verilmekteydi. Bk. **BOA. HR. TO. Dosya No:401 Gömlek No:34** (Mısır'da Hizbulvatan Cemiyeti Reisi Muhammed Ferid Bey tarafından Sadarete çekilen 8 Kanun-ı Sani 1325 [21 Ocak 1910] tarihli telgrafın tercümesi). Muhammed Ferid Bey, yine bir şiir mecmuasına eleştiri yazdığı için 1911 Ocak ayında altı ay hapis cezasına mahkum olmuştu, bk. "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 13 Kanun-ı Sani 1326 (26 Ocak 1911), s.8.

¹⁰¹³ "The Turco-Italian Conflict", "A British Protest", **The Guardian**, 14 Ekim 1911, s.9.

¹⁰¹⁴ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s.38.

¹⁰¹⁵ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.110. Tevfik Paşa, Padişahın egemenliğinin görünüşte tanınması koşulunu öne sürmüştür.

¹⁰¹⁶ "Italy's Peace Terms", **The Guardian**, 19 Ekim 1911, s.7.

başvurmak ve kamuoyunda Osmanlı lehinde bir faaliyet doğmasına gayret etmek, diğer görevinin ise İngiltere ile bir ittifak yapılması koşullarını hazırlamak olarak açıklamıştı. İngiliz Sefaret Tercümanı, Süleyman Elbistani Efendi'nin şahsının pek saygıdeğer ve bu şekilde bir girişim yapmasının da memnuniyet verici olduğunu belirtmekle beraber, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin Londra ve İstanbul'da birer sefiri olduğunu, bu gibi önemli işlerde sefaretlerin bilgisi olması gerektiğini Asım Bey'e iletmiştir. Tercüman daha sonra Süleyman Elbistani Bey ile arkadaşının gerçekten böyle bir görevi olup olmadığını Sefir adına Asım Bey'den sormuştu. Hariciye Nazırı Asım Bey Sadarete acele bir yazı göndererek durumu anlattı ve isteğini şöyle ilettiler:

"Muhterem mebuslarımızla sorumlu olmayan kişilerden bazılarının, İngiltere ricaliyle basınına yaptıkları bireysel başvurulardan kaynaklanan kötü etkiler geçenlerde Londra Sefareti'nden de bildirilmişti. Bu nedenle yarın cevap almak üzere geleceğini beyan eden tercümana ne şekilde bildirimde bulunulması gerektiğinin saptanması ve emredilmesi hususunda..."¹⁰¹⁷

Sadareten Hariciye Nezareti'ne cevap ertesi gün geldi. İngiltere Sefiri tarafından yapılan uyarının doğru olduğu vurgulandı. Ayrıca Ayandan Süleyman Elbistani Efendi ile henüz ismi belirlenmemiş bir mebusun siyasi bir vazifeye, yani İngiltere ile bir ittifak yapılmasına devlet tarafından görevlendirildiğinin gerçekdışı olduğu bildirildi.¹⁰¹⁸

Savaş esnasında Osmanlı Devleti 1911 yılı Ekim ayı içinde İngiltere ile bir ittifak kurulması için girişimlerde bulunmuş, ancak İngiliz Hükümeti tarafından bu talepler geri çevrilmiştir.¹⁰¹⁹ Bab-ı Ali aslında Trablusgarp'ta vereceği tavizle toprak bütünlüğünü en azından bundan sonra garanti altına almak için Üçlü İtilaf veya Üçlü İttifak gruplarından birisine kabul edilmeyi istiyordu. Nitekim Osmanlı

¹⁰¹⁷ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:47** (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Sadarete gönderilen 12 Teşrin-i Evvel 1327 [25 Ekim 1911] tarihli acele yazı).

¹⁰¹⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:737 Gömlek No:47** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i Evvel 1327 [26 Ekim 1911] tarihli tezkere).

¹⁰¹⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s. 175-183; Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar: Berlin**

Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri, İstanbul, 1999, s.158. Bayur, yapılan bu ittifak girişimlerinin ayrıntılarını aktarmaktadır. Bu girişimlerin başında o esnada herhangi bir görevde bulunmayan Cavid Bey'in İngiltere Deniz Bakanı Churchill'e 29 Ekim 1911 tarihinde yazdığı mektup ve Sefir Tevfik Paşa'nın Müsteşar Nicolson'a verdiği 31 Ekim 1911 tarihli belge gelmektedir. Halbuki Churchill yaklaşık bir ay kadar önce Dışişleri Müsteşarı Arthur Nicolson'a gönderdiği yazıda, Trablusgarp Savaşı'na ilişkin olarak İngiltere'nin her koşul altında İtalya'yı Türkiye'ye üstün tutması gerektiğini vurgulamıştı, bk. Uğurlu, **a.g.e.**, s.151; Ulubelen, **a.g.e.**, s.99 (26 Eylül 1911 tarihli belge).

Hükümeti'nin bu girişimleri İngiliz ve Alman basınına da yansımıştır.¹⁰²⁰ Bununla birlikte İtalyanların Trablusgarp'ta gerçekleştirdikleri mezalim ve saldırılardan dolayı Büyük Devletler nezdinde süratli girişimlerde bulunulması gereği Osmanlı sefirlerine tekrar tekrar bildirilmiştir.¹⁰²¹

Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleri umutla İngiltere'nin yardımını bekliyordu. Guardian gazetesinin İstanbul muhabiri 16 Ekim 1911 tarihli haberinde Fuad Paşa'nın kendisine şu sözleri söylediğini yazmıştır:

“İngiltere bize yardım edebilir, fakat kendisine çok daha fazla yardım edebilir. Mısır, Hindistan ve Hazar ötesindeki Müslümanlar İngiltere'nin Halifeyi destekleyip desteklemeyeceğine bakıyor.”

İngiliz muhabir bizzat konuştuğu eski Sadrazam Kamil Paşa ile Hariciye Nazırı'nın da İngiltere'den umutlu olduklarını belirtmekteydi. Ayrıca İngiliz Hükümeti tarafından barış için zemin hazırlamak üzere William Thomas Stead'in¹⁰²² arabulucu olarak İstanbul'a geldiğini, çok iyi karşılandığını ve başarılı olduğunu bildirdi. Sadrazam Said Paşa ve eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa eğer arabuluculuk başarılı olmazsa Osmanlı Devleti'nin Lahey Mahkemesi'ne başvuracağını İngiliz muhabire açıklamıştı.¹⁰²³

William Thomas Stead 1911 Kasım ayında yayınladığı kitabında, kendisinin İngiliz Hükümeti tarafından arabulucu olarak İstanbul'a gönderildiğine dair bir bilgi vermemektedir. Stead'in anlatımına göre kendisi savaş başladıktan sonra çeşitli ülkelerden barış yanlısı kişilerle beraber yürürlükte olan Lahey Antlaşması gereği tarafların tahkime gitmeleri için hareket geçmiş ve girişimlerde bulunmuştu. Bu amaç için 6 Ekim 1911 tarihinde Bay Milholland'ın Kensington'daki evinde bir toplantı düzenlemişlerdi. Toplantıya tüm önde gelen barış ve tahkim dernekleri ile işçi ve kadın derneklerinin üyelerinden oluşan 50-60 civarında erkek ve kadın katıldı. Toplantıya Sir Thomas Barclay başkanlık yaptı. Toplantı sonucunda Edward Grey'e iletmek üzere hazırlanan bildiri oybirliğiyle kabul edildi. Bildiride Lahey Antlaşması uyarınca gerek savaşan tarafların, gerekse antlaşmayı imzalayan diğer

¹⁰²⁰ “Turkey and An Alliance”, **The Guardian**, 21 Ekim 1911, s.9; “Turkish Entente with England!”, **The Observer**, 22 Ekim 1911, s.11.

¹⁰²¹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:738 Gömlek No:27** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 25 Teşrin-i Evvel 1327 [7 Kasım 1911] tarihli gizli ve acele yazı). ABD nezdinde de girişimlerde bulunulduğu yazıda görülmektedir.

¹⁰²² Ünlü İngiliz gazeteci ve yazar William Thomas Stead (1849-1912) 15 Nisan 1912 tarihinde Titanik gemisinin batması sonucu hayatını kaybetmiştir.

¹⁰²³ “A Dark Outlook in Turkey”, **The Guardian**, 23 Ekim 1911, s.7.

devletlerin mevcut ihtilafı Lahey Mahkemesi'ne götürmek zorunda oldukları vurgulanarak bir an önce gereğinin yapılması istendi. Bu amaçla Bay Milholland'ın önerisiyle İstanbul ve Roma'ya delegeler gönderilerek savaşan taraflara Lahey Antlaşması'na uymaları gerektiğinin hatırlatılmasına da karar verildi. William Thomas Stead İstanbul, Bay Moscheles Roma delegesi olarak belirlendi. Stead 8 Ekim'de Londra'dan ayrıldı ve 12 Ekim 1911 tarihinde İstanbul'a geldi. Padişah, Sadrazam, Hariciye Nazırı, Şeyhülislam ve diğer kişileri gördü. Kendisine onurlu bir barışın kabul edileceği ve Trablusgarp'tan asla vazgeçilmeyeceği söylendi. Parlamentolararası Birliğin¹⁰²⁴ Osmanlı grubu da Stead'in girişimine destek verdi. Stead 27 Ekim'de İstanbul'dan ayrıldı. Dönüş yolunda Belçika ve Fransa'da da temaslarda bulundu.¹⁰²⁵

William Thomas Stead'in Londra'ya geldiği gün olan 30 Ekim 1911 tarihinde kendisiyle bir mülakat yapılmıştır. Stead, Padişah'tan itibaren aşağıya doğru tüm Osmanlıların zorunlu tahkim için uğraş verdiğini belirtti. Türklerin istedikleri şuydu: Anlaşmaları bozan ve saldırganlıkla savaş çıkaranların çıkmak zorunda oldukları veya ulusların nezaketinden dışlanma cezasını çecekleri yüksek bir uluslararası adalet mahkemesi. Davasını Uluslararası Yüksek Mahkeme'ye sunmayı reddeden her ülke boykot olarak bilinen çok etkili seküler aforozla maruz bırakılacaktı. Bu savaş sürdüğü müddetçe İtalya tüm medeni dünya tarafından bir yasak altına konulacaktı. Eğer bu evrensel olarak yapılırsa, İtalya on beş gün içinde hakemliğe razı olacaktı.

Stead, Osmanlı tarafının istek ve görüşünü bu şekilde ifade ettikten sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür:

“İtalya sade ve basit olarak ilhak dışında tüm koşulları reddediyor. Türkler bunu kesinlikle reddediyor. İtalya'ya saldırmayacaklar, pasif bir direniş siyaseti izleyecekler. İtalya bıkcıncaya veya medeni dünyanın zedelenmiş vicdanı bu suçlu delinin bir pazarı katletmesine engel olmak için gerekli deli yeleğini uygulayıncaya kadar savaşı sürdürebilecekler.

Türk Parlamentolararası grup, tüm Avrupa başkentlerinde Bükreş'te başlayan ve Londra'da sona eren bir protesto ve başvuru yolculuğu organize etti. Türkler uluslararası tahkim

¹⁰²⁴ Inter-Parliamentary Union (Parlamentolararası Birlik) 1889 yılında egemen devletlerin parlamentolarının katılımıyla kurulan uluslararası bir örgüttü. Milletler arasında evrensel diyalog, barış ve dayanışmanın sağlanması kurumun temel amacıydı. İhtilafların çözümünde uluslararası tahkimi desteklemekteydi ve Lahey Hakem Mahkemesi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştı.

¹⁰²⁵ William T. Stead, **Tripoli and The Treaties**, Kasım 1911, s.82-85; 100-101. Stead, Bay Milholland'ın Londra'da ikamet eden uluslararası barış taraftarı bir Amerikalı olduğunu belirtmektedir.

gayesinin bayraktarlarıdır. Mevcut durumda antlaşma sadakati, kamu hukuku, daha zayıf ulusların güçlüye karşı hakları için taraf tutuyorlar. Eğer savaş devam ederse, insanların açlıktan öleceği ve hazinenin iflas ettiği İtalya’da bir devrim ile sonuçlanacaktır.”¹⁰²⁶

Stead ve arkadaşlarının kurduğu Uluslararası Tahkim Acil Durum Komitesi (International Arbitration Emergency Committee) 7 Kasım 1911 tarihinde Tottenham Whitefield’s Tabernacle’da İngiltere’nin savaşa ilişkin görevini değerlendirmek için yeni bir toplantı düzenledi. İngiltere’deki bütün parlamenterler, belediye başkanları ve önemli şahsiyetler toplantıya davet edildi. Davetiyelerin içine Stead’in Daily Chronicle gazetesinde 1 Kasım’da yayınlanan bir makalesinin kopyası da eklendi. Bu kişilerin birçoğundan destek mektupları alındı.¹⁰²⁷ 7 Kasım 1911 tarihinde yapılan toplantıya katılım çok büyük oldu. Başkanın kısa bir açılış konuşmasından sonra William Thomas Stead İstanbul’daki görevini anlatmak üzere söz aldı ve ateşli bir konuşma yaptı.¹⁰²⁸ Stead’in konuşmasından sonra üç önerge okundu ve bu önergeleri verenler ve destekleyenler tarafından konuşmalar yapıldı. Önergelerin tamamı oybirliğiyle kabul edildi.¹⁰²⁹

William Thomas Stead 1911 Kasım ayında “Tripoli and The Treaties (Trablusgarp ve Antlaşmalar)” isimli bir kitap yayınlamak için İtalyanların Trablusgarp saldırısını çok sert ve ağır ifadelerle eleştirdi. İtalyan saldırısının hiçbir şekilde haklı gösterilemeyeceğini, ahlak yasasının ve devletler hukukunun ihlal edildiği ender insanlık suçlarından biri olduğunu belirtti. İtalya’nın Trablusgarp’ı ele geçirmesinden daha kötü bir şey düşünenin imkansız olduğunu vurguladı ve vicdanı olan herkesi barışın korunması için artık sessiz kalmamaya, kararlı durmaya, protesto etmeye ve

¹⁰²⁶ “Turkey’s Mission to Europe”, **The Guardian**, 31 Ekim 1911, s.16. William Thomas Stead ile mülakatı Central News (Merkezi Haberler) temsilcisi 30 Ekim 1911 tarihinde yapmıştır.

¹⁰²⁷ Stead, **a.g.e.**, s.85-95. Stead, alınan destek mektuplarının büyük bir bölümünü aynen yayınlamıştır.

¹⁰²⁸ **A.e.**, s.97-105. Toplantının başkanlığını Kensington’dan Rev. (Rahip) Thomas Yates yaparken platform üzerinde komite üyelerinden William Thomas Stead, Bay Milholland ve Bay H. S. Perris; milletvekilleri Bay Sherwell, Bay Silvester Horne, Sir W. Byles, Bay G. R. Thorne; Seyit Emir Ali, Şakir Paşa, Rev. (Rahip) Dr. Wardlaw Thompson, Rev. (Rahip) Bay Chisholm, Bayan Despard, Bay Cunninghame Graham ve Bay Israel Zangwill kendisine destek oldular. Stead toplantıda yaptığı konuşmanın tam metnini kitabında aynen aktarmıştır. Konuşmasında İstanbul’da bulunduğu sırada Padişahla arasında geçen görüşmeyi de dinleyicilere aktarmıştır. Stead, Padişahı uluslararası tahkim için Avrupa’da kampanya başlatması hususunda ikna ettiğini, kurulacak bir Osmanlı heyetinin yakında tüm Avrupa’yı dolaşacağını belirtmiştir (s.103-104).

¹⁰²⁹ **A.e.**, s.105-112. Stead, İngiliz Hükümeti’ne iletilecek bu önergelerin içeriklerini ve yapılan konuşmaları detaylı bir şekilde aktarmaktadır.

hatta İtalyan ürünlerine karşı etkili şekilde boykot yapmaya çağırdı.¹⁰³⁰ Stead, İstanbul'daki girişimleri hususunda şu açıklamayı yapmıştır:

“Kendim için yapabileceğimi yaptım. Bir Uluslararası Tahkim Acil Durum Komitesi'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gönderildim. Sultan ve Bakanlarından ve Osmanlı halkının temsilcilerinden tüm ihtilaflı tahkime sunma lehinde bağlaşıklık ve istekli bir deklarasyon temin ettim. İtalya, talebinin hakkaniyetine karar vermesi için herhangi bir uluslararası otoriteye izin vermeyi reddediyor. Her barış dostu, uluslararası tahkime her inanan kişi, Türklerin uluslararası bir mahkemeye yaptığı başvuruya elinden gelen desteği vermek zorundadır. Eğer bu kritik anda sessiz ve ilgisiz kalırsak, Hıristiyan Kilisesi'nin ilk şehidi olan Stephen'ı taşıyanların giysilerini tutanlar gibi olacağız.”¹⁰³¹

Stead'a göre İtalyan işgali Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti eden 1856 Paris, 1878 Berlin ve 1907 Lahey Antlaşmaları'na da kesinlikle aykırıydı. Stead, eleştirilerini özellikle bu “canavarca suç” karşısında sessiz kalan İngiliz idarecilerine ve parlamenterlerine de yöneltmiş ve bir an önce harekete geçmeleri için uyarılarda bulunmuştur. Stead, İtalyanların Trablusgarp saldırısı, masum halka yaptığı mezalimler ve ilhak ilanı karşısında tarafsızlık beyanatından başka bir tepki vermeyen Sir Edward Grey ve İngiliz Hükümeti'ni de ağır şekilde eleştirmiştir. İngiliz Hükümeti'nin derhal yapması gerekenleri tek tek saymıştır.¹⁰³²

Diğer taraftan İtalyanların Trablusgarp'a saldırımları Hindistan Müslümanları üzerinde büyük bir şok ve infial yaratmıştı. Hint Müslümanları işgalin başlamasından kısa bir süre sonra 1 Ekim 1911 Pazar gecesi Kalküta'da savaşı protesto etmek ve durdurulması için alınacak tedbirleri görüşmek üzere Arif Bey'in başkanlığında bir toplantı düzenlediler. Simla'daki İçişleri ve Londra'daki Dışişleri

¹⁰³⁰ Stead, **a.g.e.**, s.5-11, 55-58, 114-115. Stead kitabı kendi yayınevinde bastırılmış ve sadece 6 pence fiyatla (1 sterlinin 1/40'na denk gelmektedir) satışa sunmuştur. Kitabın ikinci alt başlığı “Britain's Duty in This War (Bu Savaşta İngiltere'nin Görevi)”dir. Üçüncü alt başlık ise “Sokaktaki İnsan için Gerçeklerin Açık Bir İfadesi” şeklindedir. Stead kitabın tamamında İtalyan saldırısını eleştirirken etkileyici bir üslubun yanında ahlak ve Hıristiyanlık kavramlarını başarıyla kullanmıştır. Hıristiyan kiliselerinin bu ve benzeri olaylarda sessiz kalmasını da eleştirmiştir. Stead kitabın X. Bölümünü Trablusgarp'taki İtalyan vahşetlerinin ayrıntılarına ayırmıştır (s.59-74). Kitabın en sonunda halkın katılımını ve protestosunu sağlamak için çeşitli makamlara hitaben yazılmış örnek form ve mektuplar koymuştur (s.115-117). Ayrıca hükümete hitaben Lord Avebury tarafından yazılmış bir bildiri metni altına boş bırakılmış imza ve adres bölümleri konularak en son sayfaya yerleştirmiştir. Sayfanın altında okuyuculara hitaben bir de not düşülmüştür: “*Lütfen bu sayfayı yırtınız, imzalayınız ve topalayabildiğiniz kadar etkili imzalarla W. T. Stead, Bank Buildings, Kingsway, London, W.C.*’ye ulaştırınız.” Notta ayrıca söz konusu adresten bildirinin ek formlarının imza için temin edilebileceği belirtilmekteydi.

¹⁰³¹ Stead, **a.g.e.**, s.6.

¹⁰³² **A.e.**, s.7-24, 61-63, 74-77, 113-114. Stead ayrıntılı bir şekilde ve gerekirse örnekler vererek durumu ve yapılması gerekenleri açıklamaktadır.

Bakanlıkları'na telgraflar çekildi ve en büyük Müslüman güç olan İngiltere'den İtalya'nın saldırgan hareketinin engellenmesi istendi. Sadrazama da bir telgraf gönderildi ve Osmanlı Devleti'nden İslam'ın onurunu savunması talep edildi. Savaşın durdurulması için Hint Kızılay Cemiyeti kuruldu ve Hindistan'ın diğer merkezlerinde de benzer doğrultuda yerel komitelerin oluşturulması amacıyla harekete geçildi. Gelişmeler büyük bir endişe ve merak ile izlenmekteydi. Yardım kampanyaları ve protesto gösterileri düzenlendi. Hindistan gazetelerinin büyük bölümü ateşli yayınlar yaptılar.¹⁰³³ Emir Ali'nin ifadesiyle İtalya'nın saldırısı karşısında Müslümanlar arasındaki heyecan ve öfke sadece 1877 yılındaki Rus işgaliyle kıyaslanabilirdi. Hint Müslümanları İngiliz Hükümeti'nden İtalya'nın yaptığı yanlış düzeltilmesini bekliyorlardı.¹⁰³⁴ Ancak İngiltere Emir Ali gibi Hindistan Müslüman toplumunun ileri gelenlerini elde ederek ve kullanarak Hint Müslümanlarını kendi doğrultusunda yönlendirmeyi ve kontrol altında tutmayı ustalıkla başarmıştır.¹⁰³⁵ Bununla birlikte başlangıçta İtalya'nın eylemine sempatiyle bakan İngiliz basını ve kamuoyunda görünüşte Osmanlı Devleti lehine olarak İtalyan karşıtı bir ortam ve üslup gittikçe güçlenerek hakim olmaya başladı. Bunda İngiltere'nin sömürgesi altındaki topraklarında yaşayan milyonlarca Müslüman'ın tepkisini hafifletmek ve onları kontrol altında tutmak istemesi etkili oldu. Ahmed Reşid Bey, 4 Ekim 1911 tarihinde İngiliz basın organlarına İstanbul Pera'dan şu telgrafi çekti:

*“Bir grup vatansever Osmanlı, kesin bir dostluğun değerine gözlerimizi açan sebepsiz ve kanunsuz saldırganlığa karşı, anavatanımızın haklarını sempatik savunmasından dolayı İngiliz basını ve kamuoyuna derin minnettarlık hislerini ifade etmek için beni görevlendirdi.”*¹⁰³⁶

2 Ekim 1911 tarihinde Kalküta'da “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Komitesi” kuruldu. Kısaca “Hindistan Kızılay Cemiyeti” olarak adlandırılan bu örgütün amacı insanlık adına savaşı durdurmak ve savaş kurbanlarına yardım etmek şeklinde ilan edildi. 7 Ekim'de Hindistan Müslümanlarının en önemli siyasi

¹⁰³³ “Turco-Italian Conflict”, **The Guardian**, 3 Ekim 1911, s.9; “Second Edition”, “Indian Moslems' Protest”, **The Guardian**, 3 Ekim 1911, s.16; Özcan, **a.g.e.**, s.178-179; Orhan Koloğlu, **The Islamic Public Opinion During The Libyan War 1911-1912**, Tripoli (Trablus), 1988, s.41-47, 194-195.

¹⁰³⁴ Thomas Barclay, **The Turco-Italian War and Its Problems**, London, 1912, s.101,104. Yazar Sir Thomas Barclay (1853-1941), kitabının son bölümünü arkadaşı Seyit Emir Ali'ye yazdırmıştır. Başlığı “Müslüman Hissi Üzerine Ek Bölüm”dür.

¹⁰³⁵ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.114-115. Emir Ali hem Hindistan Müslüman Birliği (All India Muslim League) ve hem de İngiliz Kralı'nın Özel Meclis (Privy Council) üyesiydi.

¹⁰³⁶ “England's Oppurtunity”, “Ottoman Gratitude to England”, **The Guardian**, 5 Ekim 1911, s.9.

teşkilatı olan “Tüm Hindistan Müslüman Birliği (All-India Muslim League)” Leknev’de bir toplantı yaptı. Toplantıdan sonra üç maddelik bir bildiri yayınlandı. Bildiride ilk olarak İtalyan saldırısı nefretle karşılanıp, Osmanlı Devleti’ne destek ilan edildi ve “İngiliz Hükümeti’ne çağrıda bulunularak” savaşın durdurulması için müdahale etmesi istendi. İkinci olarak, Müslümanlara metanet tavsiyesinde bulunuldu ve “İngiliz Hükümeti’ne güvenilerek” Osmanlı Devleti’ne maddi yardım yapmaları talep edildi. Son olarak, bütün Hindistan’da İtalyan mallarına karşı boykot çağrısı yapıldı. Özellikle Emir Ali ve Ağa Han birliğin bu ilanı yapmasında aktif rol oynadılar.¹⁰³⁷ Aynı gün (7 Ekim 1911) Lahor’da düzenlenen büyük bir mitinge binlerce Müslüman katıldı. Ayrıca Bombay, Laknov, Bareilly, Rangun, Karaçi, Amritsar ve Dakka gibi önemli merkezlerde protesto mitingleri düzenlendi ve İngiltere’ye müdahalede bulunma çağrısı yapıldı.¹⁰³⁸

Tüm Hindistan Müslüman Birliği 1912 yılında Trablusgarp’a bir İngiliz Kızılay Misyonu gönderdi. Misyon Mart ayı başlarında Aziziye’ye geldi.¹⁰³⁹ Misyonun başında Dr. Bernard Haigh vardı. Yardımcısı ise Dr. C. E. H. Smith’di. Yüzbaşı Dickson-Johnson idareci olarak onlara eşlik ediyordu. Misyonda ayrıca iki asistan ve iki erkek hastabakıcı vardı. Garyan’ın ilerisindeki tepelerde bir hastane kurmak için yola çıkmışlardı. Yolculukları esnasında İngiliz gazeteci Alan Ostler’i tifo nedeniyle ağır hasta halde Aziziye’deki bir hastanede bulmuşlardı. Bunun üzerine Dr. Smith, Ostler’a bakmak için orada kalmıştı.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁷ Özcan, **a.g.e.**, s.180.

¹⁰³⁸ Barclay, **a.g.e.**, s.106-107.

¹⁰³⁹ G. F. Abbott, **The Holy War in Tripoli**, London, 1912, s.250.

¹⁰⁴⁰ Alan Ostler, **The Arabs in Tripoli**, London, 1912, s.302-304. Ostler, Dr. Smith’in kendisiyle özel olarak ilgilenmesi sayesinde yatakta oturacak kadar iyileşmiş ve daha sonra sedye ile tepelerde bulunan İngiliz Kızılay Misyonu’nun bulunduğu yere getirilmiştir. Ostler, İngiliz doktorların buraya gelen çok sayıda hasta ve yaralıya özveriyle ve büyük bir gayretle bakıp tedavi ettiklerini, özellikle çok sık görülen göz iltihabı ve hastalıklarına karşı başarıyla savaştıklarını anlatmaktadır (s.305-309). Sedyesizlik nedeniyle hastaların misyonun bulunduğu tepeye güçlüklerle gelmesi nedeniyle Yüzbaşı Dickson-Johnson bir çeşit sedye geliştirmişti. Bir deve tarafından çekilen bu sedyenin iki kanadında iki hasta taşınabiliyordu (s.307-308).

Ostler Trablusgarp’taki anılarını yazdığı kitabının önsözüne Eylül 1912 tarihini düşmüştür. Ostler Trablusgarp’ta ilk olarak Aynzara’da Fethi Bey’in karargahında misafir edilmiştir. Burada iyi İngilizce bilen kimse olmadığından sansür mekanizmasının işletilebilmesi için kendisinden yazdığı mektupları Fransızca’ya çevirmesi istendi. Ancak bu sansür uzun sürmedi. Ostler, kısa süre içinde Fethi Bey’in güvenini kazandı. Daily Express’e gönderdiği makalelerin çevrilerek Osmanlı gazetelerinde yayınlanması ve olumlu intiba bırakması sonucunda Ostler tamamen serbest bırakıldı ve mektupları artık denetlenmedi (s.61-63). Ostler, İtalyanların saldırıları ve işkenceleri nedeniyle özellikle Arap kadın ve çocukların çölde korkunç bir açlık ve sefalet içinde olduklarını kitabında örnekler vererek yazmıştır. Hatta onlar için İngiltere’de para toplanması için çağrıda bulunmuş, ancak 1912 Nisan ayı sonu itibarıyla sadece 100 sterlin toplanıp gönderilmişti. Ostler, Fethi Bey’in bu

İngiltere savaşın hemen başında tarafsızlığını ilan ederek Hindistan Müslümanlarının da bu karara uymasını istemişti. İngiltere Kızıldeniz'deki İtalyan operasyonlarının Hac trafiğine yapacağı etkiden ve Müslümanların tepkisinden endişe duyarak İtalyan Hükümeti'ne durumu bildirdi ve teminatlar aldı. Bunun dışında İngiltere Hindistan Müslümanlarının tepkilerine fazla önem vermedi ve esas olarak İtalyanları gücendirmemeyi amaçladı. Hindistan Valisi Hardinge'in pek fazla tehdit beklemediği yolunda raporlar sunması da İngiltere Hükümeti'ni iyice rahatlattı.¹⁰⁴¹ Ayrıca bizzat İstanbul'daki İngiliz Konsolos'un raporunda belirttiği gibi Osmanlı Devleti ve İtalya arasındaki savaş pamuklu ürün ticaretiyle meşgul olan İngiliz ihracatçıları için uygun bir fırsat yaratmıştı, çünkü İtalya'dan yapılan büyük miktarda ithalat sona ermişti. Osmanlı Hükümeti tarafından ithal edilen tüm İtalyan mallarına değer üzerinden % 100 oranında bir vergi konulmuştu. Bu nedenle savaş sürdükçe İngiliz malları İtalyan mallarının yerini alabilecekti.¹⁰⁴²

İtalya'nın saldırısına karşı Hindistan'daki tepki sadece Hint Müslümanları ile sınırlı kalmadı. Madras'ta 6 Kasım 1911 tarihinde düzenlenen kitlesel miting ile Kalküta'da 150.000'den fazla kişinin katıldığı büyük mitinge Hindulardan da önemli katılım oldu. Madras'taki mitingde bazı Hindu ileri gelenleri Trablusgarp'taki Müslümanlar için İngiltere'ye yardım çağrısında bulundular. Kalküta'daki mitingde Müslüman tüccarlar İtalyan mallarını boykot edeceklerine dair yemin ettiler.¹⁰⁴³

Hindistan Müslümanları arasında İngiltere'ye duyulan güven ve dostluğun sarsılarak hayal kırıklığı yarattığı, Pan-İslamist faaliyetlerin geliştiği söylenebilir.¹⁰⁴⁴ Ancak bunlar yakın dönemde İngilizleri rahatsız edecek ciddi ve tehditkar bir boyuta ulaşmamıştır. Sadece İngiliz basınında Pan-İslamizm'in canlandığına ve endişe verici boyutlara ulaştığına ilişkin bazı makaleler zaman zaman yayınlandı.¹⁰⁴⁵ İngiltere Hükümeti, devrimci Hindu unsurlara karşı dengeleyici olarak Müslümanların destek

parayla bile birçok yoksulu doyurup giydirdiğini ve ölümden kurtardığını belirterek İngiltere'nin yardım konusunda duyarsız kalmasından ötürü sitem ve eleştiride bulunmaktadır (s.273-275).

¹⁰⁴¹ Özcan, **a.g.e.**, s.179-183.

¹⁰⁴² "Commercial Markets", "British and Italian Cotton Exports to Turkey", **The Guardian**, 25 Mart 1912, s.12.

¹⁰⁴³ Barclay, **a.g.e.**, s.104-106.

¹⁰⁴⁴ Özcan, **a.g.e.**, s.183-186.

¹⁰⁴⁵ Örneğin bk. "Pan-Islamism in India", **The Times**, 3.9.1912, s.3, "The Danger from Pan-Islamism", s.5.

ve sempatisini kazanma politikasını izlemeye devam etti.¹⁰⁴⁶ The Civil and Military Gazette of Lahore, The Tribune of Lahore gibi Hindistan'daki İngiltere yanlısı gazeteler de yayınlarıyla Müslüman kitleleri kontrol altında tutmaya çalıştılar.¹⁰⁴⁷ Adeta İngilizlerin birer memuru gibi çalışan Ağa Han ve Emir Ali gibi liderler de Müslüman kitlelerin kontrol altında tutulmasında önemli rol oynamışlardır.

Hindistan'da bu gelişmeler yaşanırken İngiliz işgali altındaki Mısır'da "Türk Savaş Fonu Komitesi" kurulmuş, Hıdiv'in kuzenlerinden ve Hıdivlik ailesinin etkili üyelerinden biri olan Prens Ömer Tosun 6 Ekim 1911 tarihinde bu komitenin başkanı seçilmişti. Tosun'un başkan seçildiği toplantıda fon için yaklaşık 2000 sterlin toplanmıştı. Diğer bağışlar direk olarak Padişaha gönderilmişti ve bunların toplam miktarı yaklaşık 5000 sterlindi. Bunun içerisinde eski Mısır Dışişleri Müsteşarı İzzet Aziz Paşa 1200 sterlin göndermişti.¹⁰⁴⁸ Jön Türk Komiteleri Kahire'de İtalyan karşıtı toplantı ve gösteriler düzenlediler. Toplanan bağışlar içerisinde Prens Ömer Yusuf'un 125.000 lirası (5000 sterlin) dikkat çekiciydi. İtalyan mallarının boykot edilmesi çağrısı yapıldı. Mısır gazetelerinin çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne her yönden destek veren İtalyan aleyhtarı yayınlar yaptılar. Bu yayınlarda İtalya'ya karşı sessiz kalan ve Mısır'ın tarafsızlığını ilan eden İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerine de sert eleştiriler yöneltildi. İskenderiye'deki İtalyan Konsolos'un protestosu üzerine en şiddetli yayın yapan gazeteler durduruldu, fakat diğerleri İtalyan karşıtı kampanyaya devam ettiler. İngiltere ve onun güdümündeki Mısır Hükümeti özellikle kendi yandaşı olan bazı basın yayın organlarıyla (The Egyptian Gazette gibi) cihat çağrıları gibi halkı galeyana getirebilecek faaliyetleri dizginlemeye çalıştılar.¹⁰⁴⁹

1911 Ekim sonu ve Kasım başlarında büyük çoğunluğu yerel Arap halktan oluşan Trablusgarp'taki direniş kuvvetleri işgalci İtalyan askerlerine karşı önemli başarılar kazandılar. Hatta Trablusgarp şehrinin Türk ve Arap kuvvetleri tarafından İtalyanlardan geri alınma ihtimali ortaya çıkınca İngiliz milletvekili Bay A. MacCallum Scott, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ayırım gözetilmeden

¹⁰⁴⁶ **Kader Yılları S. Sazonov'un Anıları**, s.74-75. Sazonov'a göre bu İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne karşı sert ve düşmanca bir tutum almaktan alıkoyan esas faktördü.

¹⁰⁴⁷ Koloğlu, **a.g.e.**, s.86-87, 105-106, 109.

¹⁰⁴⁸ "The Mediation Outlook", "Growing Anti-Italian Feeling in Egypt", **The Guardian**, 17 Ekim 1911, s.7. Gazetenin haberinde Ömer Tosun'un ismi İngilizce "Omar Tussum" şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁴⁹ "The Anti-Italian Campaign", **The Guardian**, 16 Ekim 1911, s.7; Koloğlu, **a.g.e.**, s.35-38; 85-86, 162.

tüm Avrupalıları hedef alabilecek misilleme tehlikesi nedeniyle İngiliz vatandaşlarının korunması için hükümetin gerekli tedbirleri alıp almadığını, mülteciler için taşıt sağlanıp sağlanmadığını sormuştu. Bunun üzerine Grey tarafından Scott'a gönderilen 6 Kasım 1911 tarihli cevap mektubu İngiliz basınında aynen yayınlanmıştır. Grey, Trablusgarp'taki İngiliz Başkonsolosu ile telgrafla iletişim halinde olduğunu, konsolos tarafından kendisine açlık tehlikesi dışında oradaki Maltalılara yönelik tehlike bulunmadığı bilgisi verildiğini, açlığa karşı da İtalyan yöneticilerin koruma sağladığını belirtti. Eğer para veya erzak gerekirse başkonsolos bunu telgrafla kendisine bildirecekti. Grey ayrıca ayrılmak isteyen ve bunu başaramayan İngiliz vatandaşları olduğu takdirde, gerekli taşıtın her durumda sağlanması için kendisine haber verilmesi talimatını konsolosa vermişti. İngiliz vatandaşlarına tehlike oluşturabilecek yeni gelişmeler olması halinde İngiliz Hükümeti derhal gereken tedbirleri alacaktı. Ancak İngiliz Başkonsolos'un raporlarına göre şimdilik ciddi bir tehlike beklenmiyordu.¹⁰⁵⁰

İtalya 5 Kasım 1911 tarihinde Trablusgarp'ı ilhak ettiğini dünya kamuoyuna duyurdu. Osmanlı Hükümeti ilhak kararının Paris ve Berlin Antlaşmaları'na aykırı olduğunu öne sürerek Büyük Devletler nezdinde protesto etti.¹⁰⁵¹

Trablusgarp Savaşı devam ederken İngiliz Sefareti Tercümanı tarafından Hariciye Nezareti'ne yapılan tebligatta, "Mısır'a Osmanlı Devleti tarafından başka subay gönderilmesinden doğacak sakıncalara Bab-ı Ali'nin dikkati çekilmekteydi." İngiliz tercümanının bu bildirimini 8 Kasım 1911 tarihinde Hariciye Nazırı tarafından Meclis-i Vükela'nın oturumunda açıklandı. Yapılan görüşme sonucunda "*bundan sonra Mısır'a ve Mısır'dan Trablusgarp'a ve Bingazi'ye gitmekte olan Osmanlı subaylarının dikkat çekmeyecek şekilde ve kıyafette yola çıkmaları lüzumunun gerekenlere tavsiyesi hususunun Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'ne gizli surette tebliğine ve Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmesine*" karar verildi.¹⁰⁵²

Sadrazam, 9 Kasım 1911'de (veya birkaç gün sonra) İngiliz Büyükelçisi'ne Mısır'da olduğu gibi Trablusgarp'ta da özgür bir hükümet kurulmasını ve bunun

¹⁰⁵⁰ "British Subjects in Tripoli", **The Guardian**, 7 Kasım 1911, s.9.

¹⁰⁵¹ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.93.

¹⁰⁵² **BOA. MV. Dosya No:158 Gömlek No:27** (16 Zilkade 1329 [8 Kasım 1911] tarihli Meclis-i Vükela gizli zabtı). Bu belge Mısır yoluyla Trablusgarp'a giden Osmanlı subaylarına İngiltere'nin farkında olmasına rağmen bu aşamada göz yumduğunu göstermektedir.

İtalyanların elinde olmasını söyledi. Ayrıca yeni bir hükümet için yerli bir hanedan bulunamazsa, Mısır Hıdivi'nin bu görevi de üstlenebileceğini belirtti.¹⁰⁵³

Bu arada İtalya Kralı'nın doğum günü onuruna Trablusgarp'ta düzenlenen bir ziyafete İtalyan Hükümeti'nin daveti üzerine İngiliz askeri ataşesi de katıldı. Ataşe “yeni İtalyan eyaletinde” İtalya Kralı'nın sağlığına kadeh kaldıran ilk kişi olduğu için memnuniyetini dile getirdi. Bu açıklama İngiliz basınına da yansdı. William Thomas Stead, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in tutumunu ve İngiltere'nin Trablusgarp siyasetini Guardian gazetesine gönderdiği bir mektupta ağır şekilde eleştirdi. İtalyan Hükümeti'nin Paris Antlaşması'nın sekizinci maddesini açıkça ihlal etmesine rağmen İngiliz Hükümeti'nin buna sessiz kalıp göz yumduğunu belirtti. Konuyla ilgili Grey adına Avam Kamarası'nda açıklama yapan Bay Acland “savaş başlamadan önce Paris Antlaşması'na Türkiye veya İtalya tarafından başvurulmadığı” cevabını vermekle yetinmişti. Yani İngiltere her iki devleti de Paris Antlaşması'na uymamakla suçluyordu. Oysa Türkiye savaş başlamadan önce arabuluculuk için başvuramazdı ve buna mecbur da değildi, çünkü İtalya ona bunun için zaman vermemişti. Stead bu trajikomik durumu şuna benzetmiştir: Bir gaspçı bir adamın boğazını sıkarken, hakimin kurbanın saldırıya uğramadan önce polise başvurmadığını söylemesi, bunun üzerine polis memurlarının tarafsızlıklarını ilan edip gaspçının ölümcül işini bitirmesine izin vermesi. Stead, İngiliz Dışişleri'nin resmi cevabını “dönelik” olarak kabul etmiştir. İtalya'nın çatışmalar bittikten sonra üç gün boyunca erkek, kadın, çocuk herkesi katlettiğini belirten Stead, bu katliama ve Paris Antlaşması'nın çiğnenmesine “tarafsızlık” nedeniyle sessiz kalan İngiltere'nin askeri ataşesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan bir yeri “yeni İtalyan eyaleti” olarak alenen tanımasını ise şu sözlerle eleştirmiştir:

“İşte bu Sir Edward Grey tarafından açıklanan İngiliz tarafsızlığıdır. Polis memuru boğazlayan gaspçı ve kurban arasında tarafsızlığını ilan eder ve daha sonra da boğazlayan gaspçının çalınan saat üzerindeki hakkını alenen tanır.”¹⁰⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı ortamda İngiltere'nin desteğini ve yardımını sağlamak amacıyla bir girişim de 1911 Kasım sonlarında yapıldı. Ekim ayı içinde Mısır Fevkalade Komiseri, Sadrazam Mehmet Said Paşa ile bir görüşme yaptı. Taç giyme münasebetiyle Hindistan'a seyahat edecek olan

¹⁰⁵³ Bayur, a.g.e., C.II, K.I, s.118.

¹⁰⁵⁴ “The Foreign Policy of Sir Edward Grey”, **The Guardian**, 15 Kasım 1911, s.4.

İngiltere Kral ve Kraliçesini karşılamak üzere, Sadrazamın Hıdiv'le beraber üç haftaya kadar Port Said'e gideceğini öğrendi. Sadrazam mevcut durumda komiserin de gelmesinin ve Padişahın Hıdiv'den başka Mısır'da bir de komiseri olduğunun gösterilmesinin, saltanat hukukunun mevcudiyetini sergilemek açısından yararlı olacağını söyledi. Mısır Fevkalade Komiseri de 24 Ekim 1911 tarihinde Sadarete bir yazı yollayarak bu konuşmayı hatırlattı ve ne yapması gerektiğini sordu.¹⁰⁵⁵ Ancak Meclis-i Vükela'da görüşülen bu durum uygun görülmedi. Gerekçe olarak Hıdiv'in zaten Padişah tarafından atanmış ve görevlendirilmiş olması gösterildi. Hıdiv aynı zamanda Padişahın selamını sunmakla da görevlendirildi. Hatta Mısır Komiseri Paşa'nın uygun bir vesile ile şimdiden oradan ayrılması gerektiğine karar verildi. Bu karar Padişah tarafından da onaylandı.¹⁰⁵⁶ Bununla birlikte Trablusgarp Savaşı'nın sürdüğü ve İngiltere desteğinin sürekli arandığı kriz ortamında, İngiltere Kral ve Kraliçesi'ni Padişah adına karşılamak için çok daha üst düzey ve önemli bir kişinin gönderilmesi düşünüldü. Bunun için seçilen isim Şehzade Mehmed Ziyaeddin Efendi oldu.

Bundan sonra İngiltere Kralı V. George'a sunulacak Padişah mektubu 14 Kasım 1911 tarihinde saray başkatibi tarafından onandı ve aynı gün Osmaniye vapuruyla yola çıkan özel heyete teslim edildi.¹⁰⁵⁷ Heyet "İngiltere Kralı ve Kraliçesi hazretlerine Padişah adına dostluk göstermek üzere" Port Said'e gitti. Ziyaeddin Efendi'nin maiyetine Saray tarafından Mabeyin katiplerinden Murtaza, yaverandan Kolağası Ahmed, Padişah Seresvabı Sabit Bey tayin edilmişti.¹⁰⁵⁸

Ziyaeddin Efendi 21 Kasım 1911 tarihinde, saat beş civarında kendi özel heyeti, Hıdiv (Abbas Hilmi Paşa) ve onun maiyet erkânıyla beraber Port Said'teki İngiltere Kralı'nın vapuruna gitti. Padişah mektubunu bizzat Krala sundu ve yine Kral tarafından Padişaha sunulmak üzere yazılan cevap bizzat Prens Ziyaeddin Efendi'ye verildi. Bundan sonra resmi takdim karşılıklı yapılmış, bir süre Kral, Kraliçe, Ziyaeddin Efendi ve Hıdiv dinlendikten sonra Mahrusa yatına dönülmüştü.

¹⁰⁵⁵ **BOA. İ. MBH. Dosya No:7 Gömlek No:1329/Za-008** (Mısır Fevkalade Komiseri'nin Sadarete gönderdiği 11 Teşrin-i Evvel 1327 [24 Ekim 1911] tarihli yazısı).

¹⁰⁵⁶ **BOA. İ. MBH. Dosya No:7 Gömlek No:1329/Za-008** (Padişah Başkatibi'nin 21 Teşrin-i Evvel 1327 [3 Kasım 1911] tarihli yazısı).

¹⁰⁵⁷ **BOA. İ. HR. Dosya No:427 Gömlek No:1329/Za-10** (1 ve 2 Teşrin-i Sani 1327 [14 ve 15 Kasım 1911] tarihli belgeler). Buradaki pusulada heyetin Osmaniye vapuru ile yola çıktığı yazılıdır.

¹⁰⁵⁸ **BOA. İ. MBH. Dosya No:7 Gömlek No:1329/Za-12** (Padişah Başkatibi'nin 2 Teşrin-i Sani 1327 [15 Kasım 1911] tarihli yazısı).

Ardından İngiltere Kralı tarafından iade-i ziyaret yapılmıştır. Kralın dönmesinden sonra daha önce yapılan resmi davet üzerine Prens Ziyaeddin, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa, eski Sadrazam Kamil Paşa, Hıdiv'in erkek kardeşi Mehmed Ali Paşa, Sadrazam, Hariciye Nazırı, Teşrifat-ı Umumiye Genel Müdürü İsmail Cenani Bey, Hıdivlik protokol başı Kralın vapurunda verilen resmi ziyafette hazır bulundular. Kral gerek resmi görüşme, gerekse yemek esnasında Padişah tarafından Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin özel bir heyetle nezdine gönderilmesinden dolayı çok fazla memnun ve müteşekkir olduğunu, Padişaha bunun iletilmesini tekrar tekrar söyledi. Padişah adına Şehzade Ziyaeddin Efendi'ye de fazlasıyla sevgi gösterildi. Heyet İstanbul'a dönmeden önce Hıdiv'in isteği üzerine 21 Kasım akşamı Kahire taraflarına gitme kararı da aldı.¹⁰⁵⁹ İngiltere Kralı Padişaha sevgi ve dostluğunu göstermek için Şehzade Ziyaeddin Efendi'ye Victoria Nişanı hediye etmişti. İsmail Cenani Bey aynı gün içinde (21 Kasım) Sadarete ikinci bir telgraf çekerek, Kral Süveyş'ten ayrılmadan önce Padişahın telgrafla memnuniyetini iletmesinin çok iyi etki bırakacağına Hıdiv ile görüşülerek düşünüldüğünü bildirdi. Kral o gece (21 Kasım) Port Said'den hareket edip kanaldan geçerek ertesi gün (22 Kasım) öğleden sonra Süveyş'te olacaktı. Bu nedenle söz konusu telgrafın doğruca Süveyş'e çekilmek üzere Fransızca yazılması Şehzade Ziyaeddin Efendi tarafından Padişah'tan isteniyordu.¹⁰⁶⁰

Diğer taraftan Şehzade Ziyaeddin Efendi ile Osmanlı heyetini taşıyan Mahrusa vapurunun¹⁰⁶¹ İstanbul'a sağ salim dönmesi için gereğinin yapılması hususunda Sadaret tarafından Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'ya bir telgraf çekilmiştir. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa tarafından gönderilen 21 Kasım 1911 tarihli cevap telgrafında, Mahrusa'nın tarafsız bir vapur olması nedeniyle her devletin sularında saldırıdan korunarak seyahat etmesinin zaten tarafsızlık kurallarının gereği olduğu ve vapura binecek Osmanlı heyetinin de bir resmi delege heyeti niteliğinde bulunduğu bildirildi. Ancak her ihtimale karşı Hıdiv, dün İtalya Kralı ve Hükümeti'ne bu konuda kurallara uyulması gereğinin hatırlatılması için gerekli girişimlerde

¹⁰⁵⁹ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:4 Gömlek No:16** (Teşrifat-ı Umumiye Müdürü İsmail Cenani Bey tarafından Sadarete gönderilen 8 Teşrin-i Sani 1327 [21 Kasım 1911] tarihli telgraf).

¹⁰⁶⁰ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:4 Gömlek No:16** (İsmail Cenani Bey tarafından Sadarete çekilen 8 Teşrin-i Sani 1327 [21 Kasım 1911] tarihli telgraf). İsmail Cenani Bey'e daha sonra İngiltere tarafından İkinci Rütbe Victoria nişanı verilecektir, bk. **BOA. İ. TAL. Dosya No:477 Gömlek No:1330/S-06** (21 Kanun-ı Sani 1327 [3 Şubat 1912] tarihli Padişah iradesi).

¹⁰⁶¹ Mahrusa Mısır Hıdivliği'ne ait bir vapurdu. Osmaniye vapuru ile giden heyetin güvenlik endişesiyle Mahrusa vapuruyla dönmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır.

bulduğunu da ifade etti. Hıdiv ayrıca dün akşam kendisini ziyaret eden İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Gamble'a¹⁰⁶² da özel şekilde gereken tavsiyelerde ve bildirimde bulunulduğunu söyledi. Bundan başka heyet İngiltere Kralı'na gönderilen resmi bir heyet olması nedeniyle yapılacak bir saldırı onu (İngiltere Kralı'nı) da ilgilendireceğinden, böyle bir olayın gerçekleşmesine ihtimal verilmemekteydi. Abbas Hilmi telgrafının sonuna şu eki koymuştur:

*“İngiltere Kralı hazretleri iade-i ziyaret için Mahrusa'ya geldiğinde, Efendi Hazretlerinin Mahrusa ile seyahatlerini onaylayıp endişe etmemelerini beyan ettiğini ilaveten arz ederim.”*¹⁰⁶³

Aynı gün içinde (21 Kasım) Hıdiv tarafından Sadarete çekilen diğer bir telgrafta, Şehzade Ziyaeddin Efendi'nin Kahire'yi ziyaret etmeden dönmesinin ciddi üzüntü vereceği, bu nedenle her türlü hazırlık yapılarak ve kılık değiştirilerek trenle Kahire'ye hareket edildiği ve ortada endişe edilecek hiçbir şey olmadığı bildirildi.¹⁰⁶⁴

22 Kasım 1911 tarihinde Şehzade için gösterilen saygıyı hakkıyla takdir etmek ve devletler arasındaki dostluk ve uzlaşmayı göstermek arzusuyla, Padişahın İngiltere Kralı'na memnuniyet yazısının (telgrafın) Hıdiv'e bildirilmesi Mabeyin Başkatibi tarafından onaylandı.¹⁰⁶⁵ Telgrafta Ziyaeddin Efendi için gösterilen güzel muameleden ve ona verilen Victoria nişanından dolayı İngiltere Kralı'na teşekkür edildi.¹⁰⁶⁶ Telgrafın çekildiği aynı gün (22 Kasım) İngiltere Kralı tarafından cevap olarak Süveyş'ten bir teşekkür telgrafi gönderildi. Telgrafta şöyle denilmekteydi: *“Majestelerinin telgrafını aldığımdan dolayı çok memnunum. Kraliçe ve ben oğlunuz Prens Ziyaeddin'i bizi karşılaması için gönderme nezaketinde bulunmanızı çok takdir ettik. İkimiz de içten güzel dileklerinizi sizin ve ülkeniz için sunuyoruz.”*¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶² Burada adı geçen filo kumandanı daha önce 1909-1910 arası Osmanlı Donanması'nda görev yapan Amiral Douglas Gamble'dır. Kendisinin istifa ettikten sonra, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nda görev yaptığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde esas Filo Kumandanı Gamble değil Amiral Sir Edmund Samuel Poe idi.

¹⁰⁶³ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:4 Gömlek No:16** (Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Sadarete gönderdiği 8 Teşrin-i Sani 1327 [21 Kasım 1911] tarihli telgraf).

¹⁰⁶⁴ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:4 Gömlek No:16** (Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın Sadarete çektiği 8 Teşrin-i Sani 1327 [21 Kasım 1911] tarihli telgraf). Telgrafın Kahire'ye hareketten hemen önce çekildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁶⁵ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:4 Gömlek No:16** (Mabeyn-i Hümayun Başkatibi'nin 9 Teşrin-i Sani 1327 [22 Kasım 1911] tarihli yazısı).

¹⁰⁶⁶ **BOA. İ. HR. Dosya No:437 Gömlek No:107** (Mabeyn-i Hümayun Başkatibi'nin 9 Teşrin-i Sani 1327 [22 Kasım 1911] tarihli yazısı). Telgrafın Padişahın imzasıyla Saray telgrafhanesinden derhal çekildiği belirtilmektedir.

¹⁰⁶⁷ **BOA. İ. MTZ. (05) Dosya No:34 Gömlek No:2002** (Kral George tarafından Padişaha gönderilen 22 Kasım 1911 tarihli İngilizce telgraf).

26 Kasım 1911 tarihinde Şehzade Ziyaeddin Efendi İskenderiye'den İstanbul'a doğru yola çıktı. Hıdiv Şehzadenin güvenliğini sağlama almak için kendi maiyetinden bazı kişileri vapura bindirmişti. Hıdiv'in gösterdiği bu güzel muamele ve saygıdan dolayı kendisine Padişahın memnuniyetini bildiren bir yazı gönderilmesine karar verildi.¹⁰⁶⁸

Bu arada İtalya'nın Boğazlar üzerindeki ablukası ve tehdidi sürmekteydi. Atina'daki İngiltere Sefiri, Boğazlar'ın kuşatılmasına Büyük Devletler tarafından karşı çıkılabilirse de askeri harekate engel olamayacaklarını ifade etmişti. Osmanlı Devleti'nin Atina maslahatgüzarının bunu bildirmesi üzerine durum Londra Sefareti'ne iletildi ve yeniden girişimlerde bulunması istendi. Bunun üzerine Sefir Tevfik Paşa İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na tebligatta bulundu. İngiltere Dışişleri Müsteşarı cevap olarak gerçekten Çanakkale Boğazı meselesi hakkında Rusya'nın Roma'da girişimde bulunduğunu söyledi. Ancak İngiltere'nin Boğazlar'a yönelik hiçbir askeri hareket yapılmayacağı hakkında Roma Kabinesi'nden daha önce teminat aldığından ötürü Rusya'ya katılmadığını belirtti. Aynı teminatın Rusya'ya da verilmiş olduğunu, İtalyanların onur ve hassasiyetini idare etmek için anılan girişime ortak ve resmi bir nitelik vermekten sakınıldığını da ifade etti. Tevfik Paşa, İngiltere Atina Sefiri'nin sözlerinin sadece kişisel düşüncesinden ibaret olduğunu, her tür askeri hareketin zorunlu olarak ablukayı gerektireceğini, dolayısıyla bu düşüncenin doğru olamayacağını bildirmiştir.¹⁰⁶⁹

Trablusgarp Savaşı devam ederken İngiltere, Mısır sınırına çok yakın olan Sollum (Sellum) limanının İtalyanlara geçmesini istemedi. Bu yerin Mısır'la ilgili olduğunu ileri sürerek oraya bağlanması için Osmanlı Hükümeti'ne başvurdu. Ayrıca Mısır Ordusu'ndan bir müfrezeyi limana yolladı.¹⁰⁷⁰ 1911 yılı Ekim ayı sonlarında Sahil Güvenlik Hizmeti İdarecisi Hunter Paşa'nın bir kıta kıyı muhafızıyla Maryut (Mariut) yolunu kullanarak Sollum Körfezi'ne ilerlediği haberi İngiliz basınına yansıdı. Körfezin doğu kıyısının Mısır topraklarında olması ve buradaki sahil

¹⁰⁶⁸ BOA. İ. MTZ. (05) Dosya No:34 Gömlek No:2002 (Mabeyin Başkatibi'nin 13 Teşrin-i Sani 1327 [26 Kasım 1911] tarihli yazısı).

¹⁰⁶⁹ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:7 (Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadarete yolladığı 23 Teşrin-i Sani 1327 [6 Aralık 1911] tarihli gizli yazı).

¹⁰⁷⁰ Bayur, a.g.e., C.II, K.I, s.103-104; Mahmud Muhtar, a.g.e., s.138. Mahmud Muhtar Paşa müfreze göndererek işgal olayının 1911 ilkbaharında gerçekleştiğini, Bab-ı Ali'nin bunu protesto ederek oradaki asker sayısını artırdığını yazmaktadır.

güvenlik istasyonunun güçlendirilmek istenmesi asker gönderilmesine sebep olarak gösterildi.¹⁰⁷¹

Mısır'ın İngiliz Valisi Lord Kitchener, Sollum limanında on Osmanlı askeri tarafından korunmakta olan telgrafhaneyi İtalyanların topa tuttuklarını ve limanı da işgale giriştiklerini; oysa söz konusu telgrafhanenin Mısır sınırı içinde kaldığını belirterek, oradaki Osmanlı askerlerinin içe doğru, top menziline uzak bir yere çekilmelerini istedi. Mısır Fevkalade Komiserliği, Lord Kitchener'in bu isteğini 8 Kasım 1911 tarihinde Bab-ı Ali'ye bildirdi. Kitchener daha sonra bölgenin sahil kısmının Mısır tarafından işgal edilmesi ve askeri müfreze ile telgrafhanenin sahilden on kilometre içeriye çekilmesi halinde, telgraf merkezinin İtalyanlara karşı tam bir koruma altında bulunacağını ve böylece meselenin halledilmiş olacağını ifade etti. Lord Kitchener'i destekler mahiyette devreye Mısır Hıdivi de girdi. Bunun üzerine Şehzade Ziyaeddin Efendi ile beraber Mısır'da bulunan Teşrifat Genel Müdürü İsmail Cenani Bey 24 Kasım 1911 tarihli bir telgrafla durumu hükümete iletti.¹⁰⁷²

Mesele 6 Aralık 1911 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Bingazi ile Mısır arasındaki sınırın kesin şekilde belirlenmesinin haritasızlıktan ötürü zor olduğu vurgulandı. Ancak Sollum nahiye merkezi kabul edilerek buraya müdür vekili atanmıştı. Ayrıca resmi salnamede Derne kazasına bağlı bir nahiye olarak geçmekteydi. Sollum Nahiyesi Müdüriyeti'nden geçenlerde alınan telgrafa göre, yedi askerlik Mısır müfrezesi ile Mısır Sahilleri Genel Müdürü Sollum sahiline gelmişti. Genel Müdür buranın İtalya tarafından işgalini arzu etmeyen Mısır Hükümeti'nden karakol civarında 15 asker yerleştirilmesi için kesin emir aldığını söylemiştir. Meclis-i Vükela'da Trablusgarp ve Bingazi kıyılarında bulunan İtalyan savaş gemilerinin Sollum limanını işgal ve oradaki telgrafhaneyi topa tutmaya teşebbüs etmelerinin muhtemel olduğu kabul edildi. Bu nedenle orada bulunan askeri müfreze ve telgrafhanenin sahilden içeriye nakledilmesi zorunlu görüldü. Sollum limanının sahipliği ilerde incelenip halledilmek üzere, şimdilik geçici olarak Mısır tarafından idare edilmesi kabul edildi. Mısır Hıdivliği'ne telgrafla gereken tebligatın yapılmasına ve orada bulunan Osmanlı askerleriyle telgrafhane vs.nin yakın ve

¹⁰⁷¹ "Ruthless Measures at Tripoli", "Precautionary Measure by Egypt", **The Guardian**, 26 Ekim 1911, s.7.

¹⁰⁷² **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:52 Gömlek No:19** (Sollum hakkında Meclis-i Vükela'nın 15 Zilhicce 1329 [6 Aralık 1911] tarihli zabtının sureti [15 Kanun-ı Evvel 1327 [28 Aralık 1911] tarih ve 28845 numaralı müzekkereye merbuttur]).

uygun bir yere naklinin Harbiye ve Telgraf Nezaretleri'ne bildirilmesine karar verildi.¹⁰⁷³

Sollum'un geçici olarak Mısır Hıdivliği tarafından idare edilmesi hakkındaki karar Sollum'daki askeri müfreze kumandanlığına tebliğ edildi. Bununla birlikte Bingazi'nin Mısır'a ilhak edileceği söylentilerinin çıktığı bir ortamda Enver Paşa, kötü etki yaratacağı için Sollum'un İngilizlere bırakılmasına karşıydı ve oyalama taktiğine başvurdu. Sollum'daki askeri müfreze komutanının bir türlü ayrılmaması üzerine Lord Kitchener hükümetinden Sollum'a bir savaş gemisinin gönderilmesini istedi. Ayrıca Mısır üzerinden yapılan Bingazi-İstanbul telgraf haberleşmesinin engellenmesi talimatını verdi. İngiltere, Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını gittikçe artırdı. Bunun üzerine harekete geçen Bab-ı Ali durumu Harbiye Nezareti'ne aktardı. Harbiye Nezareti'nden 17 ve 18 Aralık 1911 tarihlerinde gelen yazılarda, Sollum'un geçici olarak Mısır Hıdivliği tarafından idaresi hakkındaki kararın Sollum'daki askeri müfreze kumandanlığına bildirildiği ifade edilmekteydi. Ancak telgraf haberleşmesi çoğu zaman gecikmelere uğradığından dolayı, kumandanın kendisine verilmiş emri alamadığı belirtildi. Bu nedenle tekrar telgraf çekilmiş olduğu Harbiye Nazırı tarafından şifahen açıklandı. 23 Aralık 1911 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Lord Kitchener'in sözlerinin Sollum limanı hakkındaki kararı henüz öğrenememesinden ve yerel müfreze kumandanının limandan ayrılmaktan kaçınmış olmasından ileri geldiği sonucuna varıldı. Bu nedenle sorun yaratan hususların bir an önce giderilerek çözüm için gereğinin yapılması kararı alındı.¹⁰⁷⁴ Sonuçta, Sollum limanı Bingazi'ye veya Mısır'a aitliği hususu gelecekte incelenmek koşuluyla, geçici olarak Mısır Hükümeti'ne bırakılmak üzere Osmanlı askerleri tarafından boşaltıldı. 9 Ocak 1912 tarihli notayla bu karar İngiliz Sefareti'ne de resmen bildirildi.¹⁰⁷⁵

Sollum'un Mısır'a katılmasına, bir başka deyişle İngiltere hakimiyetine geçmesine İtalya büyük tepki göstermiştir. Örneğin tanınmış İtalyan politikacılardan biri olan Sinyor Cirmeni gazetelere gönderdiği mektubunda, Sollum'un İtalya'nın tam egemenliğini ilan ettiği Sirenayka'nın bir parçası olduğunu iddia etmiştir.

¹⁰⁷³ Aynı vesika; Kurtcephe, a.g.e., s.85.

¹⁰⁷⁴ BOA. MV. Dosya No:160 Gömlek No:10 (10 Kanun-ı Evvel 1327 [23 Aralık 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı); Kurtcephe, a.g.e., s.85-86.

¹⁰⁷⁵ BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:52 Gömlek No:19 (28 Nisan 1912 tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazısı).

Cirmeni'ye göre ne Padişahın Sollum'u bir hediye olarak İngiltere'ye vermeye, ne de İngiltere'nin burasını ele geçirmeye hakkı yoktu.¹⁰⁷⁶

Trablusgarp Savaşı'nın sürdüğü 1911 yılı Ekim-Aralık arası dönemde Osmanlı Devleti'ni her şeye rağmen İngiltere'ye yakın tutan bir faktör de Rusya'nın Boğazlar için yaptığı girişim olmuştur. Trablusgarp Savaşı'ndan faydalanıp Boğazların statüsünü kendi lehine çevirmek isteyen Rusya, İstanbul Büyükelçisi Çarikov aracılığıyla 12 Ekim 1911 tarihinde Sadrazam Said Paşa'ya bir anlaşma tasarısı vermişti. Taslak anlaşmada Rusya sadece Boğazların Rus savaş gemilerine açılmasını istemekle kalmayıp, Boğazları ve "bitişik toprakları" bir saldırı karşısında savunmayı öneriyordu. Bu Rusya'nın İstanbul'a, Çanakkale'ye, Kocaeli ve Gelibolu yarımadalarına yerleşmesi anlamına gelmekteydi. Çarikov anlaşmanın gizli kalmasını Sadrazam'dan istediği gibi, yalan söyleyerek Rusya'nın bu girişiminden İngiltere ve Fransa'nın da haberi olduğunu ve onay vereceklerini belirtti. Sadrazam bunun üzerine tehlikeyi görüp oyalama taktiğine başladı. 23 Ekim'de Rus Hükümeti Çarikov'un tasarısından resmen İngiltere'yi haberdar etti ve destek istedi. İngiltere Boğazlar savaş gemilerine açılacaksa, özellikle savaş zamanında bütün devletlerin savaş gemilerine açık olması ve eşitlik ilkesinin uygulanması gerektiğini savunarak Rus teklifine karşı çıktı. Fransa'da İngiltere'nin yanında yer aldı. Almanya ve Avusturya-Macaristan ise karşı çıkmama kararı aldılar.

27 Kasım 1911 tarihinde Çarikov 12 Ekim'de sunduğu anlaşma tasarısını resmen Hariciye Nazırı Asım Bey'e bir nota şeklinde verdi. İngiltere kesin bir şekilde Rusya'nın talebine karşı çıktı. Almanya'nın da tutumunu değiştirip Rus önerisine karşı çıkmasıyla 9 Aralık'ta Rusya geri adım atmak zorunda kaldı. 15 Aralık'ta Çarikov Asım Bey'e verdiği notada, Rusya'nın tekliflerinin zamansız bir şekilde açığa vurulmuş olduğunu, bunun sorumluluğunun Rusya'ya ait olmadığını, dolayısıyla görüşmelere devam etmenin gereği kalmadığını bildirdi. Böylece Rusya'nın Boğazlar konusundaki bu girişimi 1908'de olduğu gibi, İngiltere'nin karşı çıkması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁰⁷⁷ Yaklaşık 7 yıl sonra 19 Aralık 1918 tarihinde bu olay eski Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından kısaca şöyle anılmaktadır:

¹⁰⁷⁶ Ernest N. Bennett, **With The Turks in Tripoli**, London, 1912, s.16.

¹⁰⁷⁷ Bu meselenin ayrıntıları için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.133-170; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.643-651.

“Bundan başka Rusya'nın öteden beri vatanımıza karşı göstermekte olduğu hırs ve açgözlülüğü, hatta merhum Said Paşa'nın sadareti zamanında adeta bize himaye teklif eden ve İstanbul civarını savunma vaadiyle askeri işgali altına almak arzusunu sefiri Çarikov vasıtasıyla bildiren ve buna karşılık Bab-ı Ali'nin giriştiği siyasi tedbirler neticesinde inkar edip adı geçen sefiri azlederek meseleyi kapatan Rusya Hükümeti'nin...”¹⁰⁷⁸

İngiltere'de savaş karşıtı milletvekilleri Trablusgarp meselesini Avam Kamarası'nda gündeme getirmek için çok çalıştılar fakat İngiliz Hükümeti tarafından bu girişimler engellendi. Bunun üzerine milletvekilleri Westminster Hall'da basına açık birçok toplantı düzenleyerek girişimlerde bulundular ve hükümeti kınadılar. Lord Ronaldshay, Sir Mark Sykes, Bay Sylvester Horne, Bay Amery, Bay MacCallum Scott ve Bay Keir Hardie gibi meclis üyeleri bu toplantılarda konuşmalar yaptılar. Ayrıca başta Londra olmak üzere ülkede çeşitli toplantılar düzenlendi ve bunlara katılan Liberal milletvekili David Marshall Mason İtalya'nın eylemini protesto eden ve hükümeti harekete geçirmeye çağıran konuşmalar yaptı. Mason'a göre İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey olası bir Avrupa savaşını göz önüne alarak İtalya'yı Almanya ile ittifakından koparmak için Trablusgarp'taki eylemi ile ilgili olarak onu (İtalya'yı) rencide edecek bir şey yapmaktan ve söylemekten kaçınma siyasetini izliyordu. Mason meseleyi Avam Kamarası'nda da gündeme getirmek için 27 Kasım 1911 tarihinde söz alıp meclis ve hükümeti Lahey Antlaşması'nı ihlal eden İtalya'yı protesto etmeye çağıran bir önerge vermeye çalıştı. Meclis Başkanı'nın engellemeleri ve sataşmalar arasında bir konuşma yaptı. Dışişleri Bakanı ve Liberal Hükümet üyelerinin Meclisi aldattığını, Trablusgarp'tan gelen İtalyanların katliam ve mezalim haberlerini gizleyip örtbas ettiğini ve bir Liberal olarak bundan utanç duyduğunu belirtti. Bu durumun Liberaller için en büyük itibarsızlık ve onursuzluk olduğunu söyledi.¹⁰⁷⁹ Ancak Edward Grey, aynı gün (27 Kasım 1911) İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Trablusgarp Savaşı'na ilişkin İngiltere'nin tarafsızlık ve karışmazlık siyasetinin doğruluğunu savundu. Maltalılara yönelik zarar iddialarının araştırılacağını belirtti. Ancak bölgeden gelen

¹⁰⁷⁸ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.350.

¹⁰⁷⁹ D. M. Mason, **Six Years of Politics 1910-1916**, London, 1917, s.20-36. Agadir meselesinin tartışıldığı oturumda söz alan Mason'un önergesi Meclis Başkanı tarafından gündeme alınmamış ve oylanmamıştır. Mason yaptığı konuşmada Edward Grey hakkında ayrıca şu sözleri söylemiştir: *“Mevcut Hükümetin tavrını ve görüşünü anlayamıyorum. Gerçek sebebin Dışişleri Bakanı'nın bilhassa Almanya'ya, yani İtalya'yı belki Üçlü İttifak'tan ayırabileceğine ilişkin bir takıntısından olduğuna kanaat getirmiş durumdayım. Bu onun tavrına ışık tutan çıkarabileceğim tek sonuçtur.”* Bk. **A.e.**, s.35-36.

vahşet ve katliam haberleri hakkında hiçbir bilgisi olmadığını vurguladı ve savaş ortamında böyle bilgilerin alınmasının çok zor olduğunu söyledi.¹⁰⁸⁰

Aralık 1911’de Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen telgrafta Trablusgarp Savaşı’nın Avrupa’daki son yankıları aktarılmıştır. Trablus vahalarının İtalyanlar tarafından fiilen işgali Avrupa’nın bazı çevrelerce savaşın yeni bir evresi gibi anlaşılmaktaydı. Ancak iç kesimlere doğru sevkıyat yapılmasındaki önemli zorluklar ve tehlikelerden dolayı, İtalyanların şimdilik sahilde güçlü şekilde yerleşmekle yetindikleri ifade edilmekteydi. Trablus-Bingazi yönlerinin kapanması sebebiyle ticaretleri işlemez hale gelen ve savaştan bitkin çıkıp zarar gören aşiretlerin kendiliklerinden boyun eğmeleri çoğu çevrelerce makul görülmekteydi. Londra Sefareti bu nedenle Trablus ve Bingazi’deki Osmanlı idari teşkilatının tamamlanarak tam güvenle savunma yapılması ve vahaların işgaliyle savaşın sona erdiğini yayarak kamuoyunu aldatmaya çalışan düşman yalanlarının etkisiz bırakılması gerektiğini belirtti. İtalyanların elde etmek istedikleri Şeyh Sünusi ile diğer şeyhlerin sadakatlerinin sağlanması için de her türlü fedakarlığın yapılmasını istedi. Bu şekilde savaşın sona ermesinin uzak olduğuna Avrupa kamuoyunun ikna edilmesi gerektiği vurgulandı.¹⁰⁸¹ Londra Sefareti’nin telgrafi Hariciye Nezareti’nin tezkeresiyle Meclis-i Vükela’nın da gündemine getirildi. 26 Aralık 1911 tarihinde konuyu görüşen Meclis-i Vükela Londra Sefareti’nin önerilerini aynen onadı ve gereken bütün tedbirlerin alınmasının Harbiye Nezareti’ne bildirilmesine karar verdi.¹⁰⁸²

Bu arada ilginç bir gelişme yaşandı. İngiliz liberal siyaset adamı ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü (The Institute of International Law) üyesi Sir Thomas Barclay 1912 yılında yayınladığı kitabının önsözünde kendi hazırladığı bir barış teklifini maddeler halinde açıkladı:

“İngiliz Hükümeti, savaşan tarafların durumlarını tamamiyle dikkate aldıktan sonra aşağıdaki tavsiyeleri yapar:

1. İtalya anılan vilayetlerin ilhak kararını iptal edecek ve bu yüzden doğan her sonuç için Türkiye’ye tazminat vermeyi üstlenecektir;

¹⁰⁸⁰ “The Debate”, “The War in Tripoli”, **The Guardian**, 28 Kasım 1911, s.9.

¹⁰⁸¹ **BOA. MV. Dosya No:160 Gömlek No:21** (13 Kanun-ı Evvel 1327 [26 Aralık 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁰⁸² **Aynı vesika.**

2. İtalya Trablusgarp'ta, Sireneyka'da ve başka yerde sürdürdüğü düşmanlıklarla ilişkili olarak Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı vatandaşlarının uğradığı dolaylı veya dolaysız tüm zarar için Türkiye'ye tazminat vermeyi taahhüt edecektir;
3. İtalya, diğer Büyük Devletler'in de onay vermesi halinde Türkiye'yi kapitülasyonların yükümlülüklerinden serbest bırakacaktır;
4. Türkiye'ye ödenebilecek tazminat miktarı yukarıdaki iki kayıpla ilgili olarak değerlendirme için Lahey'deki Uluslararası Hakem Mahkemesi'ne sunulacak. Bu miktar (mesela) 5.000.000 Türk lirasından az olmayacaktır;
5. Yukarıdaki ve aşağıdaki taahhütleri göz önüne alarak Türkiye Trablusgarp'ı ve Sireneyka'yı İtalya'ya terk etmeyi kabul edecektir.
6. İtalya terk edilen vilayetlerdeki Müslüman nüfusa dini özgürlük ve dini törenlerini tam olarak yerine getirme hakkını; diğer dinlere mensup nüfusla aynı sivil ve siyasi haklara sahip olmayı; Sultan'ın ismini Halife olarak ibadetlerde kullanma hakkını, Müslüman dini kurumlarının (vakıflar) tanınmasını; ve Müslümanların İstanbul'daki dini liderleriyle engelsiz iletişim özgürlüğünü vs. ebediyen bahşedecektir." ¹⁰⁸³

Bab-1 Ali, İtalya'nın savaşı Akdeniz'e yaymak istemesi üzerine İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak İtalya'nın adalara ve liman şehirlerine saldırmaması için yardım istedi. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, İngiltere'nin tarafsız bir ülke olarak fazla bir şey yapamayacağını, ancak İtalya'nın şimdilik Akdeniz'de harekete geçmeyeceğinden hükümeti adına kesinlikle emin olduğunu belirtti. Londra Sefiri Tevfik Paşa da Sadarete gönderdiği 1 Aralık 1911 tarihli telgrafta, İngiliz Hükümeti'nin girişimleri sonucunda İtalya'nın adalara ve limanlara saldırmayacağına dair teminat verdiğini bildirdi. ¹⁰⁸⁴

1912 yılı Ocak ayı ortalarında İtalyan gambotu Volturmo Hudeyde'den Aden'e giden İngiliz gemisi Afrika'yı Perim yakınlarında durdurdu. Gemide sivil

¹⁰⁸³ Barclay, a.g.e., s.vi-vii. Barclay'ın bu tasarısındaki 3., 5. ve 6. maddeler aynen veya çok benzer şekilde savaşı 18 Ekim 1912 tarihinde resmen sonlandıracak Uşi Antlaşması'nda da yer alacaktır. Kitabın önsözünün altında Aralık 1911 tarihi vardır. İngiliz Hükümeti'nin ağızından yazılmasına rağmen Thomas Barclay bu tasarımı kendisinin hazırladığını belirtmektedir. Barclay kitabı tamamladıktan sonra Sir Edward Grey'in arabuluculuğunu isteyen Türk arkadaşları tarafından bu tasarımı hazırlamak için teşvik edildiğini ileri sürmektedir. Teklifinin Lahey Barış Antlaşması'na uygun olduğunu, Türkiye ve Türk Hükümeti'ni aşağılayıcı hükümler içermediğini de belirtmektedir. Barclay'ın teklifi savaşan taraflar arasında İngiltere'nin arabuluculuk çalışmalarını mümkün kılmak için üç haftalık bir ateşkes yapılmasını öngörmekteydi. Barclay'ın bu ilk girişiminin başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak aşağıda değinileceği üzere Barclay üzerinde değişiklikler yaptığı ikinci bir barış tasarısını 1912 yılı Mayıs'ında Osmanlı Sefreti Müsteşarı Cevad Bey'e sunmuştur.

¹⁰⁸⁴ Kurtcephe, a.g.e., s.103-104.

kıyafetle seyahat ettiği söylenen on iki Türk subay tutuklandı. Tutuklananlar arasında ünlü Yemenli asker Albay Rıza Bey de vardı.¹⁰⁸⁵

İtalya'nın savaşı Akdeniz'e yaymayacağı yönünde İngiliz Hükümeti'nden gelen haberlerin ne kadar yanlış olduğu kısa süre içerisinde ortaya çıkmıştır. 1912 yılı Şubat ayından itibaren İtalyanların Beyrut limanı ve Kızıldeniz'de gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda Bab-ı Ali Büyük Devletler nezdindeki sefirlerini harekete geçirdi. Sefirlerden Osmanlı Devleti'ndeki İtalyanların sınır dışı edilmesinin savaş hukukunun gereklerinden olduğunun ve Osmanlı Hükümeti'nin bunu uygulamaya yetkili bulunduğu Dışişleri Bakanları'na söylemeleri, ayrıca elde edilecek sonucun ve kendi (sefirlerin) görüşlerinin de bildirilmesi istendi. Londra Sefareti'nden cevap olarak Hariciye Nezareti'ne gelen telgrafta; İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na, İtalyanların Kızıldeniz kıyılarına yaptıkları saldırıların yol açtığı durumdan ve çeşitli milletlere mensup Müslümanların Hac vazifelerini yaparken oluşacak tehlikelerden bahsedildiği belirtildi. İngiliz Müsteşar, Roma'da bu konuda gerekli girişimlerde bulunulmasını Sir Edward Grey'e bildireceğini söylemişti. Sahillere uygulanacak abluka hakkında ise bunun ilanının her savaşın sahip olacağı haklardan ve savaşın zorunlu sonuçlarından olduğunu, bundan en çok tarafsızların zarar göreceklarını ifade etmişti. Müsteşar, İtalyan vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırılmasının Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmekte serbest bulunduğu tedbirlerden olduğunu, ancak bu yöntemin mevcut zorlukların ağırlaşmasına neden olabileceğini vurgulamıştı. Müsteşar ayrıca İtalyan Hükümeti'nin hacıları nakleden gemileri incitmeyeceğini vaat ettiğini ve Kızıldeniz abluhasının Şeyh Said'den Hudeyde'ye kadar olan bölgeyle sınırlı kalacağı cevabını verdiğini hatırlatmıştır. Aslında Osmanlı Devleti'ndeki İtalyanların korunması Almanya Hükümeti tarafından üstlenilmiş olduğundan, bu hususta Almanya Hükümeti'nin düşüncesini anlamak gerekeceğini de sözlerine eklemiştir.¹⁰⁸⁶ Sonuçta diğer sefaretlerden de gelen olumsuz düşünceler dikkate alınarak Meclis-i Vükela'da

¹⁰⁸⁵ "Italian Action at Sea", *The Guardian*, 22 Ocak 1912, s.7.

¹⁰⁸⁶ **BOA. MV. Dosya No:162 Gömlek No:5** (8 Şubat 1327 [21 Şubat 1912] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

21 Şubat 1912 tarihinde alınan kararla, Osmanlı Devleti'ndeki İtalyanların sınırdışı edilmesinden şimdilik vazgeçilmiştir.¹⁰⁸⁷

Diğer taraftan Osmanlı Devleti İtalya'ya karşı İngiltere'nin desteğini alabilmek için girişimlerini sürdürmekteydi. Padişah tarafından İngiltere Kralı'na Hanedan-ı Âl-i Osman ve Murassa İmtiyaz Nişanı hediye edilerek dostluk hislerinin gösterilmesi düşünüldü. Buna karşılık Bab-ı Ali, Kral tarafından da Padişaha İngiltere'nin en büyük nişanı olan Dizbağı Nişanı'nın hediye edilmesini istemekteydi. Bu konu hakkında uygun girişimlerde bulunması Tevfik Paşa'dan telgrafla rica edildi. Tevfik Paşa, Hariciye Nezareti'ne cevap olarak yolladığı telgrafta şu açıklamalarda bulundu:

“Mevzubahis olan nişanların hediye edilmesi Kral hazretlerinin çok hoşuna gideceğinden ve sadece Padişahımızın dostluk ve nezaket eseri neticesi olacağından, karşılık olarak Padişah efendimize nişan hediye edilmesi meselesi, gayet çekinerek ve ihtiyatlı bir üslupla ortaya konulacak olsa bile, bu şekilde girişimlerin hükümdarlarının nezaketinden şüphe ettiğimizi sezdirebileceği için İngilizlerin hislerine dokunacağını dikkatinize sunarım. Hakikaten bir hükümdar bir yabancı nişanı kabul ettiği takdirde, hediye eden hükümdara kendi en büyük nişanını-ki bu söz konusu meselede Dizbağı Nişanı'dır- karşılık olarak vermesi daima riayet edilen bir kuraldır. Bu kurala bütün Avrupa hükümdarları riayet ettikleri için Kralın Padişah hazretlerine karşı bu teamülden sapmasına hiçbir sebep yoktur. Esasen Dizbağı Nişanı vaktiyle mekanı cennet olan Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Han hazretlerine hediye edilmiş olup, Sultan Abdülhamid'e verilmemesine sebep ise sadece İngiltere ile o zamanki ilişkilerimizin koşulları dolayısıyla fırsat düşmemiş olmasıdır. Rifat Paşa hazretlerinin nezareti döneminde de aynı mesele canlandırılıp, o vakitte yukarıdaki şekilde düşüncemi beyan etmiştim.”¹⁰⁸⁸

Sonuç olarak Tevfik Paşa nişanların gönderilmek üzere olduğunu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na resmi olarak bildirdi. İngiliz Dışişleri tarafından Tevfik Paşa'ya cevap olarak İngiltere Kralı'nın bu güzel dostluk ve nezaketten çok duyulduğu ve müteşekkir olduğu bildirildi. Kralın bu sırada matemde ve Hindistan seyahatinden dolayı çok yorgun olmasından dolayı nişanların teslimi için bizzat

¹⁰⁸⁷ Aynı vesika. İngiliz Dışişleri Müsteşarı'nın görüşleri yanında Petersburg, Viyana ve Berlin Sefaretleri'nden gelen cevaplarla İstanbul'daki Alman Sefiri'nin sözleri de alınan bu kararda etkili olmuştur.

¹⁰⁸⁸ BOA. İ. MMS. Dosya No:147 Gömlek No:1330/Ra-05 (Arşiv kayıtlarında dosya numarası 145 olarak da geçmektedir.) (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Sadarete gönderilen 11 Şubat 1327 [24 Şubat 1912] tarihli gizli yazı).

Tevfik Paşa'nın görevlendirilmesini Padişah'tan rica ettiği söylendi. Tevfik Paşa'nın bildirdiğine göre Kral, Padişaha en büyük nişanı sunarak karşılık verecekti. 25 Şubat 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus'ta Tevfik Paşa'nın bu konuyu Kralın Hindistan'dan dönüşünden sonra resmen İngiltere Hükümeti'ne bildirdiği ve Kral tarafından kabul cevabı verildiği belirtildi. Dolayısıyla erteleme veya bir vesile ile daha sonraya bırakmanın Kral ve hükümetinin hassasiyetine dokunacağı ve bunun sakıncalı bulunduğu kabul edildi. Bu nedenle Tevfik Paşa'nın nişanların verilmesi ile görevlendirilmesine ve söz konusu nişanların name-i hümayunla (Padişah mektubuyla) beraber Hariciye Nezareti memurlarından uygun birine emanet edilerek Londra Sefareti'ne geciktirilmeden ulaştırılmasına karar verildi. Kaleme alınan irade-i seniyye layihası da onaylanmak üzere Saraya gönderildi. Padişah da 27 Şubat 1912 tarihinde iradeyi imzaladı.¹⁰⁸⁹ Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın nişanları Krala sunmakla görevlendirilmesine dair Padişah iradesi de 3 Mart 1912 tarihinde çıktı.¹⁰⁹⁰

Burada dikkat çekici husus İngiltere Kralı'nın nişanlar vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin hanedan ailesine mensup üst düzey bir kişiyi ve onun maiyet heyetini Londra'ya göndermesine engel olması, aynı şekilde İngiltere'nin de benzer bir sorumluluk almaktan, yani İstanbul'a bir heyet gönderme zorunluluğundan kaçınmasıdır. İngiltere Osmanlı Devleti'nin kendisiyle yakınlaşmak için atmak istediği bu adıma hayli mesafeli ve soğuk davranarak karşılık vermiştir.

25 Şubat 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da alınan kararda, İtalyanların Avnillah (Avnullah) korveti ile Ankara torpidosunu batırdıktan sonra, istihkam dışı olan Beyrut şehrini topa tutup can ve mal kaybına yol açması nedeniyle Büyük Devletler'in tekrar dikkatinin çekilmesine karar verildi. İtalya'nın bu saldırısı Lahey Konferansı kararlarına aykırıydı. Ayrıca İtalyan Amiral'in kendi yazdığı notanın cevabını ve notada belirlediği 20 dakikalık çok kısa sürenin bitmesini beklemeden bombardımana başlaması sebebiyle halkın, özellikle kadın ve çocukların emin bir yere nakline bile vakit ve imkan bırakılmadığı belirtildi. Bütün bunlar geçerli ve medeni kurallarla bağdaşmıyordu. İtalya'nın Avrupa ve Asya kıtalarındaki Osmanlı

¹⁰⁸⁹ **BOA. İ. MMS. Dosya No:147 Gömlek No:1330/Ra-05** (12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Mahsus yazısı ve 14 Şubat 1327 [27 Şubat 1912] tarihli irade) ve **BOA. MV. Dosya No:226 Gömlek No:152** (7 Rebi'ülevvel 1330 [26 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).

¹⁰⁹⁰ **BOA. İ. HR. Dosya No:428 Gömlek No:1330/Ra-01** (Sadrazamın Padişaha gönderdiği 19 Şubat 1327 [3 Mart 1912] tarihli yazı ve Padişah Başkatibi'nin 20 Şubat 1327 [4 Mart 1912] tarihli onay yazısı).

kıyılarına saldırması halinde Osmanlı Devleti'ndeki İtalyan tebaasının uzaklaştırılacağı daha önce Büyük Devletlere bildirilmişti. Ayrıca İtalyanların Beyrut'a yaptıkları saldırı nedeniyle gerek orada ve gerekse civar bölgelerdeki İtalyanların halk tarafından saldırıya uğramaları ihtimali de vardı. Bu nedenlerle Beyrut, Suriye ve Halep vilayetleriyle Kudüs sancağındaki İtalyanların ilan tarihinden itibaren 15 gün içinde Osmanlı Devleti dışına çıkarılmalarına karar verildi. Sadece Fransa himayesinde bulunan manastır ve kiliselerdeki İtalyan uyruklu rahiplerin kalmasına izin verilecekti.¹⁰⁹¹

Bu bağlamda Londra Osmanlı Büyükelçisi, İtalya'nın saldırı eylemine karşı Osmanlı Hükümeti'nin protestosunu 25 Şubat 1912 Pazar gecesi İngiliz Hükümeti'ne ilettili. Protesto yazısında ilk İtalyan uyarısından sadece 20 dakika geçtikten sonra Türk gemilerine İtalyanların ateş açtığı, bu hareketin “Dokuzuncu Lahey Antlaşması'nın 1. ve 2. maddelerinin ihlali olduğu” belirtildi. Büyükelçi ayrıca ertesi gün (26 Şubat) Bab-ı Ali'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti eden devletlere hitaben yazılmış notasını İngiliz Dışişleri'ne ilettili. Notada Türk vilayetleri olan Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan Parlamentosu'nda geçirilen kanunla ilhak edilmesi protesto edilmiştir.¹⁰⁹²

Bu arada İngiltere'nin müttefiki Rusya ile beraber Büyük Devletler nezdinde Trablusgarp Savaşı'na son vermek amacıyla bazı girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Petersburg Sefiri Turhan Paşa Hariciye Nazırı Asım Bey'e yolladığı telgrafta, ortada dolaşan yeni Rus teklifini Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a sorduğunu bildirmektedir. Sazonov söz konusu teklifin “savaşa son vermek için İtalya ile görüşmelere girişmek üzere menfaatlerini Büyük Devletlere emanet edip etmeyeceğinin Türkiye'den sorulması” şeklinde olduğunu, İngiltere Hükümeti tarafından yapıldığını ve Rusya'nın bu teklifi esasen kabul ettiğini söyledi. Fakat İstanbul'a başvurulmadan önce İtalya'nın ne yapmak istediğinin sorulmasının uygun

¹⁰⁹¹ **BOA. MV. Dosya No:162 Gömlek No:15** (12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Alınan kararda gerek İtalyanlar, gerek diğer yabancılar hakkında herhangi bir kötü muamele olmasına izin verilmemesi ve asayişin teminine son derece itina edilmesi için mülki memurlara kesin talimat verilmesi uygun bulunmuştur. İtalyanların 24 Şubat 1912 tarihinde Beyrut'a yaptıkları saldırıda 140'ın üzerinde sivil ölmüş ve 200 kadarı da yaralanmıştır, bk. Ahmet Gülerüz, Bernd Langensiepen, **1828-1923 Osmanlı Donanması**, İstanbul, 2007, s.25.

¹⁰⁹² “Protest by The Turkish Government”, **The Times**, 27 Şubat 1912, s.5.

olacağı düşüncesinde olduğunu ve İngiltere'nin de Rusya'nın bu görüşüne geçenlerde katıldığını belirtti.¹⁰⁹³

Bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nazırı Asım Bey, Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa'dan aldığı telgrafi 9 Mart 1912 tarihinde Sadarete aynen nakletmiştir. İçeriği açısından dikkat çeken bu telgraf şöyledir:

“Dışişleri Bakanı'ni¹⁰⁹⁴ gördüm. Kendisi bana şu ifadelerde bulundu:

‘İngiltere evvela ortaklaşa Türkiye’yi devletlerin müdahalesini talebe davet etmemizi istedi. Bu müdahalenin neticesinin mutlaka çıkarlarınıza aykırı olacağını bildiğimizden reddettik. Şimdi İngiltere Adalar Denizi’nde ve Çanakkale Boğazı’na karşı her türlü harekattan sakınacağına dair İtalya Hükümeti’nden beyanat talep etmemizi teklif ediyor. Çeşitli devletlerin bu yolda girişimlerde bulunmaları makul ve uygun ise de askeri hareket kapsamını sınırlamak için taraflardan biri üzerine ortaklaşa baskı yapılmasını, tarafsızların görevleriyle bağdaşır bulmadığımızı cevaben söyledik. Böyle bir teşebbüsün, İtalya’nın talebi üzerine İtalyan şartlarını İstanbul’da kabul ettirmek için mutlaka ikinci bir girişimi doğuracağını bildiğimizden bu cevabı verdik. Birinci teşebbüsü kabul etmiş olsaydık ikinciye de katılmaya mecbur olacaktık.’

Bundan sonra Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa Wachter’le yaptığı görüşme hakkında bilgi vermektedir:

İngiltere teklifinin yararlarından uzun uzadıya bahsettim. Böyle bir saldırıdan korktuğumuz kanısını uyandırmaktan sakınmakla beraber, Çanakkale Boğazı’na saldırı olmasının Balkanlar’da karışıklıklara sebep olabileceğini hatırlattım. Dışişleri Bakanı İtalyanların Beyrut olayını Parlamento’ya hoş görünmek için yaptıklarını ve aynı amaçla daha bazı nümayişler yapmalarının muhtemel olduğunu, fakat İtalya’nın kendisi için tehlikeli ve Büyük Devletler ile ihtilafa neden olabilecek bir harekete kalkışmayacağına inandığını söyledi. Viyana Kabinesi’nin İngiltere’ye aynı cevabı vermiş olduğunu öğrendim. Belki Paris’in cevabı da aynı şekildedir. Bay Kiderlen Wachter’in düşüncesine katıyen katılmıyorum ve Çanakkale Boğazı’na yapılabilecek saldırıya karşı bütün ihtiyati tedbirleri almamız gerektiği fikrindeyim. Boğazı geceleri kapamak kararı pek iyi bir tedbirdir. Gemicilik hususundaki zorluklar yavaş yavaş arttıkça nihayet Rusya ve İngiltere’nin sırf kendi menfaatleri nedeniyle Roma’da şiddetle hareket edeceklerini zannedirim.”¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹³ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:29** (Hariciye Nazırı Asım Bey’in Sadarete gönderdiği 12 Şubat 1327 [25 Şubat 1912] tarihli gizli yazı). Asım Bey durumun şimdi Londra Sefareti’nden telgrafla sorulduğunu ve sefirlerin kabul günü olan yarın ki (26 Şubat) Pazartesi günü İngiltere Sefiri’nden de ayrıca araştırılacağını Sadarete bildirmiştir.

¹⁰⁹⁴ Almanya Dışişleri Bakanı Herr von Kiderlen Wachter.

¹⁰⁹⁵ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:33** (Hariciye Nazırı Asım Bey’in Sadarete gönderdiği 25 Şubat 1327 [9 Mart 1912] tarihli gizli yazı).

Asım Bey Roma’da yapılan girişimin Sir Edward Grey’in ifadesi üzerine ortaklaşa mı yoksa yalnız İngiltere ile Rusya tarafından mı yapıldığının bildirilmesini ve İngiliz Dışişleri Bakanı’na bu husustaki ilk girişiminden dolayı Osmanlı Hükümeti adına teşekkür etmesini Londra Sefiri Tevfik Paşa’dan rica etmiştir. Tevfik Paşa’dan 9 Mart 1912 tarihinde gelen cevap ise şöyleydi:

“Ajans Wolf’un sizin telgrafınızla aynı doğrultuda olan yayınlarını haber almış olan Sir Edward Grey, söz konusu yayınların gerçeğe aykırı olduğunu göstermek için benimle görüşmek istemişti. Bilakis evvela Almanya ile Avusturya Rus teklifine razı olmuşlardır. Roma’da girişimlerde bulunulduğu takdirde, İstanbul’da da girişimde bulunulması gerektiğini beyan eden İngiltere’dir. Roma’da gerçekleştirilen son teşebbüs İngiltere, Rusya ve her zaman İngiliz girişimine onay vermiş olan Fransa Hükümetleri tarafından ortaklaşa olmuştur.”¹⁰⁹⁶

Rusya Sefiri Turhan Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne gelen 15 Mart 1912 tarihli telgraf Büyük Devletler’in hazırlamış oldukları barış girişimi hakkında fikir vermekteydi. Turhan Paşa ile Sazonov arasında yapılan görüşme söz konusu telgrafta şu şekilde aktarılmıştır:

“Bay Sazonov İtalya’nın Büyük Devletler’in girişimlerine Cumartesi günü cevap vereceğini söyledi. İtalya’nın savaşa son vermeye istekli olması nedeniyle cevabını ciddiyetle inceleyip düşündüğünü ve yardımlar yapmaya eğilimli olduğunu söyledi. Dışişleri Bakanı bu yardımların niteliğini belirtmediğinden bunların ilhak konusu dışında olduğunu anladım. Sazonov, İtalya’nın cevabı alındıktan sonra Bab-ı Ali’ye başvurularak, barış görüşmelerine başlanmak üzere menfaatlerini Büyük Devletlere emanet etmeyi isteyip istemediğini anlamak için hiçbir baskı olmadan dostane teklifte bulunulacağını ekledi. (Sazonov) ‘Bu usul Bab-ı Ali tarafından kabul edildiği takdirde, İtalya tarafından ablukanın kaldırılması, donanmasının Trablus’ta toplanması ve Osmanlı askerlerinin geri alınması yollarıyla savaşa son verilmesi tavsiye edilerek işe başlanacaktır. İtalya ile ne anlaşma ne bir şey imza etmeyeceksiniz. Halbuki savaş devam ettiği takdirde belki bir gün daha zararlı koşullarla bir anlaşma imzasına mecbur olacaksınız’ dedi. Osmanlı Hükümeti’nin ilk olarak ilhakı kabul etmeyeceğini, ikinci olarak askeri geri alarak tebaasından bir buçuk milyon kişiyi düşmana teslim edemeyeceğini ve böyle bir aracılığın tarafsız olmayıp, bilakis savaşan taraflardan birinin çıkarlarını diğerinin zararına şekilde korumaya yönelik olduğunu cevap olarak söyledim. (Sazonov) ‘O halde savaş sonuna kadar devam edecek. İtalyanları Trablus’tan uzaklaştırma araçlarından yoksun bulunmanız nedeniyle bundan ne yararınız olacağını bilmiyorum. Aracılık hakkındaki teklifim şöhret kazanmaya yönelik değildi. Ben bu teklifi

¹⁰⁹⁶ Aynı vesika.

genel barış ve Türkiye ile İtalya'nın çıkarları düşüncesiyle ileri sürdüm. Teşebbüsüm başarısızlıkla sonuçlandığı takdirde hiç olmazsa görevimi yapmış olacağım. İşte bu kadar.' dedi. Kendisinin şimdiki durumda İtalyanlara karşı daha çok sevgi duyduğunu ve bunun Racconigi'de¹⁰⁹⁷ zannedildiğinden daha önemli şeyler olduğunu ispat ettiğini söyledim. Sazonov adı geçen mülakattan beri iki devlet arasındaki ilişkilerin bir kat daha iyileştiğini, fakat durumun bundan ibaret olup Trablusgarp'la hiçbir ilgisi olmadığını cevap olarak belirtti."¹⁰⁹⁸

Turhan Paşa'nın bu telgrafının etkisiyle 17 Mart 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Büyük Devletler tarafından gerçekleştirilmesi tasarlanan barış teklifi hakkında Hariciye Nezareti tarafından Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Petersburg Sefaretlerine şu telgrafın çekilmesine karar verildi:

"Büyük Devletler bize sadece İtalyan şartlarını tebliğ ederek bizim de şartlarımızı sormakla yetindikleri zaman, doğal olarak takdir ve cevap verme hususunda serbestliğimizi tamamiyle korumakla beraber, böyle bir teşebbüse karşı hiçbir şey söylemeyiz."¹⁰⁹⁹ Bununla birlikte Büyük Devletler'in teklifi Bay Sazonov'un düşündüğü şekli almaya ve İtalya'nın ölüm tekliflerinin tarafımızdan kabulü esasına dayandığı takdirde; adı geçen devletlerin teşebbüsü savaşın başlamasından beri ilanına acele ettikleri ve Kızıldeniz'de ki açık limanlarımızın bombardımanı, Trablusgarp'taki kıyım ve nihayet Beyrut bombardımanı münasebetiyle olan protestolarımız sırasında ileri sürdükleri tarafsızlığa ve toprak bütünlüğümüzü garanti eden antlaşmalara tamamiyle aykırı olacaktır. Savaşanlardan sadece birine sorulduğu halde diğeri çıkarlarını Büyük Devletlere bırakmaya davet edileceğinden, bu aykırılık bir kat daha bariz olacaktır. İlhak hakkındaki kararımız devletlerce mahum olduğundan, nezdimizde hakkaniyete aykırı böyle bir teklif yapmayacaklarına inanıyoruz. Derhal Hariciye Nazırını görerek kendisine bu telgrafi okumanızı ve talep ettikleri takdirde bir suretini bırakmanızı rica ederim."¹¹⁰⁰

İlerleyen günlerde Büyük Devletler İtalya'nın barış koşullarını öğrenmek için Roma'da girişimde bulunmuşlardı. Benzer bir girişimi de İstanbul'da yapmaya karar verdiler. Aynı zamanda İtalya Hükümeti'nin barış şartlarını da Bab-ı Ali'ye bildireceklerdi. Bu doğrultuda 1912 Nisan ayı başlarında Büyük Devletler'in adına

¹⁰⁹⁷ İtalya Kralı III. Victor-Emmanuel ile Rus Çarı II. Nikola arasında 24 Ekim 1909 tarihinde Torino yakınlarında Racconigi şatosunda yapılan antlaşma. Gizli tutulan bu antlaşmanın bir maddesinde İtalya Rusya'nın Boğazlar üzerindeki çıkarlarını, Rusya'da İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki çıkarlarını karşılıklı olarak tanımaktaydı. Geniş bilgi için bk. Uçarol, **a.g.e.**, s. 497-498; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.632-634.

¹⁰⁹⁸ **BOA. MV. Dosya No:162 Gömlük No:90** (4 Mart 1328 [17 Mart 1912] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁰⁹⁹ Burada "böyle bir teşebbüse karşı çıkmayız" anlamı vardır.

¹¹⁰⁰ **Aynı vesika.**

harekete geçen Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov savaşı sona erdirmek üzere bir barış planı hazırlamıştı. Rusya Sefiri Turhan Paşa konuyla ilgili Sazonov'la görüşmüştü. Sazonov, Turhan Paşa'ya kendisinin hakikaten İstanbul'da yapılacak teklifin şeklini saptamakla görevli olduğunu, epey çalışma neticesinde bir şekil bulduğunu, ancak bunun metnini henüz tüm Büyük Devletlere bildirmediği için kendisine veremeyeceğini söyledi. Şimdilik sadece bu teklifin Türkiye ile İtalya arasında tam eşitlik sağlayacağını ve Osmanlı Hükümeti tarafından haysiyet ve onuruna zarar gelmeden kabul edilebilecek bir mahiyette olacağını ifade etti. Teklifin kabul edilmesi için hiçbir baskı yapılmayacağını da ekledi.¹¹⁰¹

Sazonov daha sonra yine Turhan Paşa'ya girişimin İtalya nezdinde yapılandan farklı olmayacağını, savaşın bitmesi için Büyük Devletler'in dostane müdahalesini ne gibi şartlar dahilinde kabul edebileceğinin Bab-ı Ali'den sorulacağını "dostane bir surette" söyledi.¹¹⁰² Sazonov'un bu açıklamalarına rağmen, teklifle ilgili Londra Sefiri Tefik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 9 Nisan 1912 tarihli telgraf gerçek durumu yansıtmaktaydı:

*"Osmanlı Devleti ile İtalya savaşına son vermek, devletler arasında bir uzlaşma sağlamak için Mösyo Sazonov tarafından hazırlanan projenin Cumartesi günü (6 Nisan 1912 tarihine denk gelmektedir) İngiltere Hükümeti'ne tebliğ edildiğini bugün Hariciye Müsteşarı beyan etti. Müsteşar Rus teklifinin gerçek metnini söylemek istememekle beraber teklif edilen şeklin iddia edildiği gibi ne görüşümüze uygun, ne de haysiyet ve izzet-i nefsimizi korur mahiyette olmadığını hissettirdi. Hariciye Müsteşarı, Mösyo Sazonov'un teklifinin önemle incelenip ancak düşman tarafların menfaatlerini uzlaştırır bir mahiyette olduğu düşünüldüğü takdirde, diğer devletler ile ortaklaşa Bab-ı Ali'ye tebliğ edileceğini söyledi. Savaşanlardan biri tarafından başvuru olmadıkça, Büyük Devletler'in tarafsızlıkları dolayısıyla savaşı durdurmayı emredemeyecekleri kanısında bulunduğunu da ilaveten belirtti."*¹¹⁰³

1912 baharındaki bir başka gelişme Sollum gibi İngiltere'nin benzer biçimde Cabub (Cerabub/Cegbub) vahasını da Mısır'a bağlamaya kalkışması oldu. Mısır Fevkalade Komiserliği'nin bildirdiğine göre İngilizler, Osmanlı Devleti tarafından

¹¹⁰¹ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:39 (Hariciye Nazırı Asım Bey'den Sadarete gönderilen 22 Mart 1328 [4 Nisan 1912] tarihli yazı).

¹¹⁰² Turhan Paşa Sazonov'la bu konuşmasını 10 Nisan 1912 tarihli telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.

¹¹⁰³ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:39 (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Sadarete gönderilen 29 Mart 1328 [11 Nisan 1912] tarihli gizli yazı). Asım Bey Sadarete önce Turhan Paşa'nın 10 Nisan 1912, daha sonra da Tefik Paşa'nın 9 Nisan 1912 tarihli telgraflarını aynen nakletmiştir.

geçici olarak Mısır Hıdivliği'ne verilen Sollum'un 25 mil batısından başlayarak Mısır sınır haritasını düzenlemekteydi. Bu şekilde Cabub mevkiini de Mısır topraklarına katmak istiyorlardı. Bununla ilgili olarak Harbiye Nezareti 10 Mart 1912 tarihli yazıyla görüş belirtti. Cabub mevki Sünusi Şeyhi'nin merkezi olan Kufra'dan sonra Sünusilerce en önemli merkezdi. Diğer taraftan, gerek Kufra'dan gerek Siva (Sivah) yoluyla Mısır'dan gelen ve şu anda Osmanlı savaş merkezlerini oluşturan Bingazi, Derne, Tobruk ile دفنه Defne?'ye giden önemli ve asli yolların birleşme yeri olduğundan özel öneme sahipti. Cabub mevkiinin İngilizler tarafından işgali halinde İngiliz nüfuzu Ucle¹¹⁰⁴ mevkiine kadar genişleyecek, sonuçta sahil mıntıkası ile Kufra'nın ve güney bölgesinin irtibat ve ulaşımı bozulmuş olacaktı. Bunun yanında, aidiyeti İtalya ile yapılan savaşın sonunda incelenmek üzere Sollum limanının geçici olarak Hıdivlik tarafından idaresine karar verilmişti. Ancak bu karar diğer yerleri kapsamadığı halde, İngiliz subayları ilerleyerek Cabub'da dahil olmak üzere Defne'nin? başlangıcından aşağı uzayan mıntıkanın Mısır tarafına ait olduğunu kabul etmekteydiler.¹¹⁰⁵

İngilizlerin bu girişimi üzerine, Sadaret tarafından Sollum hakkında alınan kararın dışında başka bir işleme izin verilmemesi Mısır Hıdivliği'nden istendi. Buna karşılık Mısır Hıdivliği, yönetimi kendisine bırakılan araziye hiçbir subayın tecavüz etmediği gibi, hududun aşılmasına özen gösterilmesinin Sollum Müdüriyeti'ne bildirildiğini cevap olarak Bab-ı Ali'ye ilettili. Hıdivliğin bu cevabı 16 Mart 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'ne aktarıldı. 17 Mart 1912 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da da Bingazi Kumandanı Enver Bey'e durumun Harbiye Nezareti aracılığıyla bildirilmesine karar verildi.¹¹⁰⁶ İngiltere'nin Sünusi merkezi olan bu bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almayı ve Sünusilerle çarpışmayı göze almak istememesi de girişimin sonuçsuz kalmasında etkili olmuştur.¹¹⁰⁷

Büyük Devletler İstanbul'daki büyükelçileri aracılığıyla 16 Nisan 1912 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nden barış şartlarını sormuşlardı. Bab-ı Ali tarafından 23 Nisan'da büyükelçilere verilen cevapta Osmanlı egemenliğinin fiilen devam etmesi, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhaktan vazgeçmesi ve askerlerini de

¹¹⁰⁴ Bazı haritalarda "Evcile" veya "Ucila" olarak da geçmektedir.

¹¹⁰⁵ BOA. MV. Dosya No:162 Gömlek No:87 (4 Mart 1328 [17 Mart 1912] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹⁰⁶ Aynı vesika.

¹¹⁰⁷ Bayur, a.g.e., C.II, K.I, s.104.

geri çekmesi koşul olarak öne sürüldü. Aksi durumun tüm imparatorlukta karışıklık yaratacağı belirtildi. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya'ya geniş ekonomik imtiyazlar vermeye hazır olduğu bildirildi.¹¹⁰⁸

Bu arada 18 Nisan 1912 tarihinde İtalyan Donanması Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaları bombaladı. Osmanlı Devleti buna karşılık Çanakkale Boğazı'nı mayınlayarak deniz trafiğine kapattı. Boğazın kapanması özellikle İngiltere ve Rusya'nın tepkisine neden oldu. 130 İngiliz buharlı gemi boğazdan geçiş için beklemekteydi. Hartlepool Gemiciler Derneği İngiliz gemicilerin maruz kaldığı kaybın muazzam olduğunu vurgulayarak İngiliz Dışişleri'nden Çanakkale Boğazı'nın açılması için derhal etkin tedbirler alınmasını talep etti. Dernek başkanı J. H. Ropner'ın açıklamasına göre 80 veya 90 değerli vapur İstanbul'da veya Tenedos'da (Bozcaada) beklemekteydi. Kargoları ve özellikle mısır ciddi şekilde bozulmaktaydı ve tüccarlar anlaşmaları iptal ediyordu. İstanbul'da Boğazın kapatılması sorunu nedeniyle on sekiz kaptandan oluşan bir heyet İngiliz büyükelçisini ziyaret etti. 30 Nisan 1912 tarihinde İngiliz Deniz Ticaret Odası'ndan küçük bir heyet Dışişleri Bakanı Edward Grey'i makamında ziyaret etti. Heyettekiler İngiliz gemiciliği için durumun ciddiyetini vurguladı. Grey, cevap olarak savaşan devletler üzerinde baskı oluşturmanın hükümet için zorluğunu açıkladı. Bununla birlikte sürekli olmasa bile geçici olarak gemilerin Ege'den Karadeniz'e geçebilmeleri için bir yol açılması isteğini Roma ve İstanbul'a telgrafla derhal bildireceğini söyledi.¹¹⁰⁹ 1 Mayıs 1912 tarihi itibarıyla Boğaz'da bekleyen İngiliz kargolarının toplam değeri 7.000.000 sterlin olarak tahmin ediliyordu ve bunun büyük bir bölümü dayanıksız mallardı. Romanya'dan yapılan mısır siparişlerinin büyük bir kısmı iptal edilmişti.¹¹¹⁰ Artan baskıya dayanamayan Osmanlı Hükümeti 1 Mayıs 1912 tarihinde mayınlar temizlendikten sonra Çanakkale Boğazı'nı tarafsız

¹¹⁰⁸ "Italy and Turkey", "The Ottoman Reply", **The Guardian**, 24 Nisan 1912, s.6; Bayur, **a.g.e.**, s.125-126.

¹¹⁰⁹ "Italian Attack on The Dardanelles", **The Guardian**, 19 Nisan 1912, s.6; "The Attack on The Dardanelles", 20 Nisan 1912, s.8; "Turkey and The Dardanelles", "Hartlepool Shipowners' Protest", 27 Nisan 1912, s.8; "The Dardanelles Difficulty", "Sir E. Grey's Proposal", "Another Obstacle to Reopening", 1 Mayıs 1912, s.9. Heyette Deniz Ticaret Odası başkan yardımcısı Bay C. W. Gordon, Sir William Runciman, Sir Edward Hain, Bay C. E. Brightman, Bay T. D. Davis, Bay F. S. Watts ve sekreter Noel Farrer bulunuyordu.

¹¹¹⁰ "Britain and The Opening of The Dardanelles", **The Guardian**, 1 Mayıs 1912, s.16.

gemilerin geçişine tekrar açacağını ilan etti.¹¹¹¹ Mayınların tamamen temizlenerek boğazın gemilerin geçişine açılması ancak 18 Mayıs 1912 tarihinde gerçekleşmiştir. Boğaz'dan ilk olarak Danimarka bandıralı bir vapur geçmiş, onu iki İngiliz ve bir Belçika gemisi izlemiştir.¹¹¹²

İngiliz Hükümeti 1912 Mayıs'ında İngiltere'de eğitimlerini tamamlayan üç Osmanlı mühendis deniz yüzbaşısının İstanbul'a geri dönmesine bile "savaşa katılıp İngiltere'nin tarafsızlığını bozar" gerekçesiyle izin vermemiştir. İngiltere ancak bu subayların savaşta kullanılmayacağına dair Bab-ı Ali'den garanti aldıktan sonra 1912 yazında dönmelerine izin verdi.¹¹¹³ Yine İngiltere savaş halini gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'nin Fırat ve Dicle nehirlerinde işletmek üzere kendisinden sipariş ettiği, inşası tamamlanmış ve her biri 37 mm.lik iki adet otomatik Maxim topuyla donatılmış üç adet motorbotu da Basra Vilayeti'ne göndermemiştir.¹¹¹⁴ Ali Haydar Midhat Bey, hatıratında Osmanlı donanmasında görev almış olan bazı İngiliz subayların görevlerini terk ederek Trablusgarp'ta Osmanlı kuvvetlerine savaş malzemesi sevk etmek istediklerinden bahsetmektedir. Ancak bunlardan sadece Woods'un adını vermekte ve kendisiyle görüşüğünü belirtmektedir.¹¹¹⁵

Woods Paşa ya da tam adıyla Henry Felix Woods (1842-1929) 1870 yılından beri Osmanlı hizmetinde çalışmaktaydı. Dolayısıyla kendisinden böyle bir davranış beklenebilirdi. Nitekim 1 Kasım 1911 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Woods'un durumu görüşülmüş ve kendisine jest niteliğinde bir karar çıkmıştı. Woods Paşa Osmanlı Devleti hizmetinde bulunduğu sürece maaşından emeklilik aidatı kesilmediğinden nizami olarak emekli edilmemişti. Kendisinin 42 seneden beri devlet hizmetinde bulunmasından ötürü uygun şekilde terfi ettirilmesi, şahsına özel olmak üzere hakkında istisnai bir muamelede bulunulması ve emeklilik işinin gerçekleşmesi gerektiği Bahriye Nezareti'nin 24 Ekim 1911 tarihli yazısıyla Meclis-i

¹¹¹¹ "The Dardanelles", "Porte Decides for Reopening", "The Cabinet's Decision", **The Guardian**, 2 Mayıs 1912, s.7; "Imperial and Foreign Intelligence", "The Reopening of The Dardanelles", **The Times**, 3 Mayıs 1912, s.5.

¹¹¹² "The Dardanelles Open", **The Guardian**, 20 Mayıs 1912, s.9.

¹¹¹³ Rooney, **a.g.m.**, s.10-11.

¹¹¹⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:4** (Bahriye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912] tarihli yazı). Savaşın bitiminden sonra motorbotlardan ikisinin Basra'ya gönderileceği ifade edilmiştir. İngiliz Guardian gazetesinin 3 Ekim 1911 tarihli haberinde gümrük kaçakçılığında kullanılmak üzere Türkiye'ye gönderilmesi düşünülen dört silahlı motorun gümrük yetkilileri tarafından Southampton'da alıkonulduğu yazılmıştır, bk. "Turco-Italian Conflict", **The Guardian**, 3 Ekim 1911, s.9.

¹¹¹⁵ Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, 1946, s.237-238. İngiliz dostu Ali Haydar Mithat'ın verdiği bu bilgiye şüpheyle yaklaşılmalıdır.

Vükela gündemine alındı. Meclis-i Vükela'da alınan kararda hizmet süresi 42 seneye ulaşan Woods hakkında istisnai bir işlem yapılmasının gerekli olduğu vurgulandı. Hazine'den kendisine aylık 5000 kuruş maaş tahsisi için düzenlenen kanun maddesi tasarısının acele olarak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderilmesine karar verildi.¹¹¹⁶

Bahriye Nezareti 20 Kasım 1911 tarihli yazısıyla Woods Paşa'ya kadro dışına çıkarıldığı 14 Temmuz 1911 tarihinden itibaren ne şekilde maaş verilmesi gerekeceğini sordu. Mesele 27 Kasım 1911 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda görüşüldü. Devlet hizmetinde ferik olarak kalması kabul edilen Woods Paşa'ya aylık 5000 kuruşluk maaş bağlanmasını öngören yasa tasarısı Meclis-i Mebusan'da onaylanana kadar, kendisine feriklik maaşının eskiden olduğu gibi ödenmesine karar verildi.¹¹¹⁷

Woods hakkında alınan bu karar muhtemelen yeni başlamış Trablusgarp Savaşı'nda İngiltere'nin desteğini sağlamak amacıyla yapılmış bir hamleydi. Uzun yıllardır Osmanlı Devleti'nde yaşamını sürdüren ve Bahriye'de çalışan Woods'un İngiliz desteğini sağlamada yardımcı olabileceği Bab-ı Ali tarafından düşünülmüş olmalıdır. Woods'a aylık 5000 kuruş maaş bağlanmasına ilişkin tasarının yasalaşması ise Meclis-i Mebusan'ın 4 Kasım 1911 tarihinde feshedilmiş olması nedeniyle gecikmiştir. Bahriye Nezareti'nin tasarının bir an önce yasalaşması gerektiğine dair 26 Haziran 1912 tarihinde bir tezkere vermesi üzerine, konu 30 Haziran 1912 tarihli Meclis-i Vükela'da tekrar görüşülmüştür. Söz konusu kanun tasarısının yeni meclise teklif edilmek üzere Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na bildirilmesine karar verilmiştir.¹¹¹⁸

İtalya bundan sonra Oniki Adayı işgal edip savaşı genişleterek Osmanlı Devleti'ne boyun eğdirme yolunu seçti. İtalya'nın Rodos Adası'nı işgal altında bulundurduğu bir zamanda, Meclis-i Vükela'nın 19 Mayıs 1912 tarihli oturumunda söz alan Sadrazam Said Paşa İngiltere'nin Trablusgarp Savaşı'na ilişkin tavrını şu kısa sözlerle ifade etmiştir:

¹¹¹⁶ BOA. MV. Dosya No:158 Gömlek No:19 (19 Teşrin-i Evvel 1327 [1 Kasım 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹¹⁷ BOA. MV. Dosya No:159 Gömlek No:43 (14 Teşrin-i Sani 1327 [27 Kasım 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹¹⁸ BOA. MV. Dosya No:166 Gömlek No:53 (17 Haziran 1328 [30 Haziran 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

“İngiltere Hükümeti şimdiye kadar açıkça bir şey söylemedi. Londra Sefiri Tevfik Paşa gerçi her zaman metanet tavsiyesinde bulundu. Fakat basiretle hareket lüzumunu da ara sıra beyan etti. Durum gittikçe önem kazanıyor. İtalya'nın Rodos'u da işgal ettiği anlaşılıyor.”¹¹¹⁹

Aynı tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Hariciye Nazırı Asım Bey, Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan gelen gizli yazıyı okumuştur. Tevfik Paşa'nın bildirdiğine göre İngiltere'nin saygın çevrelerinde ve birçok seçkin yabancı tarafından tanınan Sir Thomas Barclay geçenlerde Osmanlı Sefaret Müsteşarı Cevad Bey'e özel bir şekilde başvurarak, mevcut savaşa son vermek amacıyla düzenlediği bir tasarımı göstermişti. Barclay, söz konusu tasarının Osmanlı Hükümeti tarafından esas olarak kabul edilip edilmeyeceğini sormuş ve kabul edildiği takdirde İtalyanlar nezdinde özel girişimlerde bulunacağını bildirmişti. Bunun üzerine Cevad Bey tarafından barışın sağlanması için Osmanlı görüşü hatırlatılmakla beraber, bir takım değişiklikler yapılmasından sonra, söz konusu projenin görüşmelere esas kabul edilmesinin belki mümkün olabileceği hissedilmişti. Tasarının dikkate alınmasını Barclay yeniden ve ısrarla talep etmiş, buna karşılık Cevad Bey her şeyden önce projeden İtalyan resmi çevrelerinin haberdar olup olmadığının bilinmesi gerektiğini söylemişti. Buna karşılık Sir Thomas Barclay şu cevabı vermişti:

“İtalyanların zorluklar içinde buldukları herkesin malumudur. Savaş ilanı ile yaptıkları ilk kusuru ilhak hatasıyla pekiştirseler de attıkları tehlikeli adımlardan şimdi geri dönmeleri mümkün olmadığından, ulusal onur ve namuslarını koruyabilecek bir çözüm yolu bulunduğu ister istemez kabule hazır olacakları apaçıktır. Bu durum özel ilişkilerde bulunduğum İtalyan resmi çevreleriyle son zamanlarda gerçekleşen yüz yüze konuşmalarımız sonucunda bence ortaya çıkmıştır. Türkiye menfaatlerine pek uygun zannettiğim bu projenin Osmanlı siyasi çevrelerinde kabul edilme ihtimalinin mevcut olduğu bana hissettirilirse, İtalyanlar nezdinde girişimlerde bulunmak için derhal Roma'ya gider ve eski dostum olan Marki San Giuliano¹¹²⁰ ile görüşmelere başlarım. Malumunuz olduğu üzere, savaflara son vermek için barış görüşmelerinin resmi ve ilgili olmayan kişiler aracılığıyla hazırlanıp, ancak tarafların kabul edebileceği çözüm yolu bulunduğu savaşıların görüşmeye başlayarak uzlaşmada başarılı oldukları defalarca görülen durumlardandır. 1870 savaşından başlayarak, Japon-Rus Savaşı ve hatta Bosna Hersek'in ilhaki meselesi hep bu usul çerçevesinde başlayan görüşmeler ile çözümlenmiştir. İtalyan

¹¹¹⁹ BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:1 (6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹²⁰ İtalya Dışişleri Bakanı.

siyasi çevrelerinin düşünce ve tavrını bilmeseydim ve teklif ettiğim projenin Roma'da iyi karşılanmayacağına inansaydım, boş yere size başvurmazdım. Projedeki barış şartlarına gelince; Trablus ve Bingazi'de yerel yönetimin İstanbul'a bağlı olarak Osmanlı hakimiyetinin eskiden olduğu gibi yerine getirilmesi ve İtalyanlara ekonomik menfaatler sağlama esasları zaten Osmanlı Devleti'nin asli şartlarından bulunduğundan, Türkiye çıkarları korunacaktır. Yalnız adı geçen vilayetlerin ileride Osmanlı Devleti'nden ayrılması yahut diğer bir devlete terki halinde İtalyanlara üstünlük hakkı verilmek gibi görünüşte bir nevi menfaat sağlanacağı dikkate alınır, Türkiye'nin çıkarlarına maddi ve manevi bir zarar verilmemiş olacağı aşikar olur.”

Barclay'ın bu sözlerine karşılık olarak Cevad Bey şu cevabı verdi:

“Bu konuda Bab-ı Ali'nin herkesçe bilinen kararından başka bir şey söyleyemem. Kendi şahsi fikrime gelince; projenizin Osmanlı siyasi çevrelerine duyurulmasının ancak İtalya Hükümeti'nin bu plana dair hisleri ortaya çıktığında mümkün olacağını zannediyorum. Bundan dolayı ilk önce Roma'da dile getirilerek uygun bir zemin hazırlandıktan sonra, başvurunuzun sefirim tarafından dikkate alınması muhtemeldir.”

Bunun üzerine Sir Thomas Barclay şu sözleri söyledi:

“Böyle bir güç işin halledilmesi amacıyla ben Roma'ya kadar gideceğim. Projemin sizin tarafınızdan ne şekilde algılanabileceği hakkında önce iyi kötü bir fikir oluşturmadan işe başlamak uygun olamaz. Şimdilik fazla söz söylemem. Konuşmanın başında beyan ettiğim gibi, meseleye dair İtalya'nın Paris Sefiri Mösyö Tittoni ve özel ilişkilerde bulunduğum diğer sözü geçen İtalyan ricali ile konuşmalarım, bana barışın sağlanması için büyük bir girişim yapılmasından yarar sağlanacağı ümidini vermiştir. Şunu da gizli olarak ilave edeyim: İtalyan Dışişleri erkanından ismini söyleyemeyeceğim tanıdığımız bir kişi geçenlerde benimle görüşerek bir anlaşma yolunun sağlanmasına özel şekilde teşebbüs edilmesi gerektiğini belirtti. Büyük bir içtenlikle rica ederim. Başvurunun olağanüstü önem ve hassasiyeti nedeniyle desteklenmesine Sefir Paşa aracılık etsin.”

Cevad Bey meselenin gizliliği korunmak şartıyla durumu Hariciye Nazırı Asım Bey'e bildireceğine söz vermiş ve ayrılmıştı.¹¹²¹

Tevfik Paşa, Asım Bey'e yolladığı gizli yazıya Barclay'ın projesini de eklemiş ve kendi fikrini açıklamıştır. Tevfik Paşa'ya göre söz konusu teklifin dikkate alınıp alınmamasının takdiri doğal olarak kendilerine aitti. Ancak incelenmesinden anlaşılacağı gibi, teklifin anlaşmaya esas olması itibarıyla devletin menfaatine aykırı olmayacağı düşüncesindeydi. Bu nedenle kendi hislerine Osmanlı Hükümeti'nce

¹¹²¹ BOA. MV. Dosya No:165 Gömlük No:1 (6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı); Kurtcephe, a.g.e., s.183-184.

iştirak edildiği takdirde, Barclay'ın yine sefaret müsteşarı aracılığıyla, şifahen ve özel olarak Roma kabinesi nezdinde anlaşma zemini sağlamaya girişmesinde bir sakınca olmayacaktı. Tevfik Paşa ayrıca Barclay'ın başvurusu iyi karşılandığında kesinlikle ve hiçbir şekilde taahhüt altına girilmeyeceğini, sırf kişisel olan başvurusunun sonucu her ne olursa olsun resmi bir nitelik taşımayacağını ve dolayısıyla kendilerine bir zarar veya sorumluluk vermeyeceğini de belirtmiştir.

Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Tevfik Paşa'nın yazısı Meclis-i Vükela'da okunduktan sonra, Bahriye Nazırı Hurşid Paşa *"Bu durumda İngiltere İtalya ile uzlaşıyor demektir"* şeklinde tepkisini ifade etmiştir. Maliye Nazırı Nail Bey ise teklifle ilgili şu yorumda bulunmuştur:

*"Bendeniz geçen sene İtalya'ya gitmiştim. San Giuliano¹¹²² ile görüştim. Trablusgarp'ın kötü yönetiminden bahsetmiş, buna dair bazı ifadelerde bulunmuştu. San Giuliano'nun sözleriyle bu teklifin içeriği arasında bazı yakınlıklar görüyorum. Bundan dolayı bu tekliften San Giuliano'nun haberdar olduğunu zannediyorum. Bu sebeple teklifin dikkate alınmasını, incelenerek gereken değişikliklerin yapılmasıyla gayri resmi olarak İtalya'ya teklif ettirilmesini, bu suretle bir neticeye ulaşmaya imkan aranmasını uygun görüyorum."*¹¹²³

İngiliz teklifi hakkında Meclis-i Vükela'da bazı konuşmalar cereyan edip vekillerden bazıları bundan istifade edilmesi görüşünde bulunduktan sonra, iki teklif vekillerin görüşüne sunulmuştur. Bunlardan ilki eski kararda direnmekti. Diğeri Sadrazam tarafından ileri sürülen ve yukarıda belirtildiği şekilde Büyük Devletler tarafından bir teklif yapılma çaresini bulma hususunun Hariciye Nazırı Asım Bey'e havale edilmesiydi. Vekiller görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Hayri Bey : *"Böyle bir teklif yapmak imkanı varsa bunu yapalım; yoksa sebat edelim."*

Asım Bey : *"Kabine şimdiye kadar siyasi bir hatada bulunmadı. Böyle bir teklif siyasi hata olur. Şimdiye kadar ne siyasi hezimete ne de askeri hezimete uğradık. Yalnız mali zorluklar var. Bu girişimi yaparsak düşmanın taleplerinden hiçbirinden feragat etmemesini davet ederiz der korkarım. Bundan ötürü bu girişimin resmen yapılmaması görüşümdedir. Çünkü tarafımdan yapılacak teklif resmi demek olur. Bu ise siyasi hata olur."*

Talat Bey : *"Verdiğimiz karardan vazgeçmeye gerek yoktur. Yalnız Hariciye Nazırı Beyefendi'nin dediği gibi mali güçlükler var. Hariciye Nazırı Beyefendi'nin düşünceleri doğrudur. Bendeniz de bu fikirdeyim."*

¹¹²² İtalya Dışişleri Bakanı.

¹¹²³ BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:1 (6 Mayıs 1328 [19 Mayıs 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

Aristidi Paşa : “Bingazi tamamen üzerimizde kalmak, Trablus tarafında yerliden birinin yönetimi altında bir prenslik kurulmak ve yalnız burada İtalya’ya bazı menfaatler temin edilmek suretiyle işi çözebilirsek kendimizi bahtiyar addedelim. Böyle bir teklif yapabilmek mümkün olursa uygun olur.”

Emrullah Efendi : “Böyle bir teşebbüste bulunmak acizliğimizi göstermektir. Şayet Avrupa’dan böyle bir teklif gelirse gereğini düşünürüz. Asım ve Talat Beylerin dediği gibi yalnız mali zorluklar var. Ben de bu görüşteyim.”

Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa: “Emrullah Efendi’nin fikrine katılıyorum.”

Adliye Nazırı Memduh Bey : “Duyulmamak şartıyla böyle bir teklif yapmakta zarar yoktur.”

Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi : “Böyle bir girişim yapılırsa eğilim anlaşılır. Sebat etmek görüşümdedir.”

Cavid Bey : “Teklif teşebbüsünden başarı gelmez. Ben de sebat görüşüne iştirak ederim.”

Nail Bey : “Teklif yapmaya teşebbüs uygun olur.”

Hurşid Paşa : “Daha önce de söylediğim gibi, sebat fikrindeyim. Fakat devletler tarafından bir teklif yapılmasına siyasi maharetle imkan olursa, onu da uygun görürüm.”

Sadrazam Said Paşa teklifin kabul edilmeyip, önceki kararda direnilmesi yönündeki görüşlerin ağır basması üzerine uzun ve dikkat çekici bir konuşma yapmıştır:

“Savaşa devam edilmesi hakkında geçende verdiğimiz kararı değiştirecek sebep yoktur düşüncesinde değilim. Vardır görüşümdedir. Önceki karara katılmışım. Çünkü Adalara düşman saldırırsa uzun müddet direniriz kanısındaydım. Fakat Adalar’daki kuvvetin savunmaya yeterli olmaması bu olasılığı yok etti. Diğer sebep Sakız Mutasarrıfı’nın sureti şimdi verilen telgrafıdır.”¹¹²⁴

Said Paşa’nın bu sözlerinin ardından Sakız Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gelen 18 Mayıs 1912 tarihli telgraf okunmuştur. Said Paşa’yı oldukça etkileyen telgraf şöyleydi:

“Düşmanın işgal ettiği adalardan Kalimnoz Adası halkının bağlılık ve sadakate karşı olarak bazı hareketlerde buldukları, Kral adına kaza yönetim işlerinin yerel ihtiyar heyetince kabul edildiği, kiliselerde yine Kral adına ruhani ayin yapıldığı ve düşman amiralinin işgal altındaki adalar sakinlerinin teveccühünü kazanmak için pek çok hoş hareket yapmakta olduğu haber alınmıştır. Sakız’da vaziyetimiz pek mükemmeldir. Düşman saldırdığı takdirde uzun ve şiddetli savunmaya maruz kalacaktır. Düşman askeri durumumuzu öğrenmek için pek çok yola başvurmuşsa da, bu konuda tam bir fikri olmadığını anladığımızı arz ederim.”

¹¹²⁴ Aynı vesika.

Sadrazam telgrafın okunmasının ardından sözlerine devam etmiştir:

“Halkın temayül göstermesi çaresizliktendir düşüncesi söz konusu olabilir. Fakat derecesi var. Bu dereceyi geçmiş. Kiliselerde İtalya Kralı adına ruhani ayin yapılması ve benzer şeyler adalar halkını büyük büyük emellere sevk eden durumlardandır. İtalya'nın adaları işgali sürekli işgal halini alamaz. Fakat oraları rehin olarak alacak. Trablus tahliye olunmadıkça vermeyecek. Böyle olursa, devletler de izin verirse, hem Trablus gidecek hem adalar işgal olunacak. Adaların bence pek büyük önemi vardır. Adaları veririm, Trablus'u vermem fikrinde değilim. Adaların önemi pek fazladır. Trablus eskiden Ocaklar tarafından yönetilirdi. Adaların önemini önceden de daha çok takdir ederlerdi. Bundan dolayı Adaların kurtarılmasına çalışmalı. Akla gelen şeyler gerçekleşecek olursa yalnız İstanbul değil, Anadolu sahilleri de tehlikeye girer. Daha önce de dediğim gibi, bunlar İstanbul'un ve Anadolu'nun karakollarıdır. Bu yüzden gittikçe durum vahamet kazanır. Mümkün mertebe görüşmelere bir an evvel kapı açmak lazım. Siyasi hezimet gerçi yoktur. İyi niyetle çalıştık, hatada bulunmadık kanısındayız. Fakat bunu dışarısı onaylamalı. Devletlere başvurmak hezimet değildir. Başvuracak olursak, kabul edilirse şanlı çıkarız. Mısır toprağına ilhak olunmak şeklinde karar olursa başarıdır. Akdeniz dengesinde de ilgili olur, oralarda güçlü istihkamlar yapacak olursak savunabiliriz. İtalyanların oraların ekonomik ve mülki durumuna katılmaları yolunu da başarı kabul ederim. Biz teklif ederiz. Kabul ederlerse tam istenilen olur. Etmedikleri takdirde savaşa devam kapıları kapalı değildir. Devletler reddedecek olurlarsa onlara karşı da suçsuzluğumuzu kanıtlamış oluruz.¹¹²⁵ Zira savaşa devamdan başka çare kalmaz. Bunu yapacak olursak devletlere karşı da sorumlu oluruz. Karşı teklifte bulunurlar da işimize gelirse aynen veya değiştirerek kabul ederiz. Görüşme kapısı açılmış olur. Anlaşıldığına göre, devletler başvuru olmadan teklifte bulunmayacaklar. Denizler kapalı, Boğaza saldırı ihtimali de var. Hariciye Nazırı Beyefendi de doğruluyor. Anadolu'dan Rumeli'ye asker de geçiremeyeceğiz. Bu durumda Rumların haşin tekliflerine de maruz kalacağız. Bundan dolayı bu teklifi elçilerimiz vasıtasıyla yapmakta asla mahzur düşünmem. Aksine fayda vardır. Bunda siyasi hezimette yoktur. Şimdi ne millete, ne devletlere karşı elimizde senet yok. Sekiz rey ret, dört rey kabulde birleşiyor. Azınlığın çoğunluğa tabi olması zorunludur.¹¹²⁶

Sadrazam Said Paşa'nın bu sözlerinin ardından Hariciye Nazırı Asım Bey biraz da cevap mahiyetinde bir açıklama yapmıştır:

¹¹²⁵ Orijinal metinde “tebriye-i zimmet etmiş oluruz” denilmektedir.

¹¹²⁶ **Aynı vesika.** Konuşmanın bitiminden hemen sonra Maliye Nazırı Nail Bey, Sadrazam Said Paşa'nın oyçokluğuna ilişkin son ifadesini (“Azınlığın çoğunluğa tabi olması zorunludur”) kastederek, “Bu derece önemli bir işte zorunlu mudur?” şeklinde tepki göstermiştir. Hurşid Paşa ise Memduh Bey ile kendisinin bir teklifleri olduğunu belirterek, “Mümkünse üzerimize sıçratmamak şartıyla bir ipucu ele geçirelim” demiştir.

“Müsaade buyurulursa meseleyi izah edeyim. Kabineye kabulümden birkaç gün sonra Sadrazam Paşa hazretleriyle bu meseleyi görüştük. Bendeniz yarı yarıya paylaşmayı düşündüm. Paşa hazretleri ‘İngiltere’ye teklif edilmiş, orada bir özerk idare kurulmasının düşünülmüş olduğunu’ söylediler. Almanya Sefiri’yle bir ay, bir buçuk ay sonra görüştüm. Not almadım, fena ettim. Bu meselenin çözümünü ancak bu şekilde buldum. Arkadaşlarımın haberi yoktur dedim. Baron Marschall¹¹²⁷ ‘Bence Bingazi sizin elinizde kalır. Çünkü orada İtalya başarılı olamaz’ dedi. Daima takip ettiğim mülakatta kendisine sordum. Sonunda Almanya Dışişleri Bakanı Roma’ya gittiğinde teklif etti. Sofya’daki İtalya Sefiri aracılığıyla yapılan girişimde sonuçsuz kaldı. İki teşebbüsüm de reddedildi. Bunu bir üçüncü defa daha ileri süreceğiz ve reddedileceğiz. Arkadaşlarımın bilgisi yok dedimse de doğal olarak inanmamışlardır. Paşa hazretlerinin ifade ettikleri tamamen olmuştur. Fakat ben bir yarar görmüyorum, yani bu teşebbüse karşılık faydalı bir netice görmüyorum. Sonuçsuz kalacak. Fayda görmeyeceğiz. Kabine millete, Avrupa’ya karşı kendisini sıyracak, fakat fayda görülmecektir.”

Sadrazam Said Paşa, Asım Bey’in bu konuşmasının ardından tekrar söz aldı ve şu karşılığı verdi:

“Maksadım yalnız millete ve Avrupa’ya karşı mesuliyetten kurtulmak değil, vicdanımın serzenişinden daha azap duydum. Vicdanımı bu duruma maruz bırakmamak içindir. Almanya elçisi ‘Bingazi sizde kalacak’ demiş. Nezarete gelmenizden önce bana da hilafet hakkı korunmak üzere, Bosna Hersek gibi devletlerin onayına bırakılarak barış teklif etmişti. O vakitten beri Almanya görüşlerini değiştirmemiştir. Zira baskı yapsa müttefiki elden çıkacak. Bize ümit vermesi doğaldır. Avusturya elçisine gelince, ‘Bundan böyle askerinizi gerek Asya’da gerek Avrupa’da kuvvetlendirmelisiniz. Afrika’da duramazsınız. Zira bahriye devleti değilsiniz’ demişti. O vakitten beri fikrini muhafaza etti. Gerçi Avusturya’da son zamanlarda görüş değişmiştir. Başka devletler onaylarsa Avusturya’da onay verir. Almanya İtalya’dan uzaklaşmamıştır. Birde burada elçilerle görüşmekle sefirlerimiz yoluyla devletlerle görüşmek arasında fark vardır. Bir sefir hükümetinin görüşlerine muhalif olan fikrinde direnemez. Baron Marschall devletinin görüşüne aykırı bir tavırda bulunamaz. Bundan dolayı, onun vaatlerine o kadar güvenmek uygun değildir. Bu yüzden başvurmalı, ret olunursa zarar değil kardır. Vicdani sorumluluktan kurtuluruz. Manevi mesuliyetini de unutmamalı. Böyle bir zorunluluk üzerine başvurmada ne zarar var? Fikrim böyle. Fakat ne kadar bahsedecek olsak güven meydana gelmeyecek. Azınlık için ya çoğunluk katılacak, yahut istifa lazım. Nefsime ait olan tarafı düşünürüm. Barclay’in projesini elime bile almam. Bunun gerçekleşmesi mümkün değil. Birkaç madde var, çıkarmalı. Mesela diğer devletlerin oylarının katılımı maddesi. Almanya bunu kabul etmez. Almanya kabul etse bizim kabul

¹¹²⁷ İstanbul Alman Büyükelçisi Marschall von Bieberstein.

etmemiz uygun olmaz. Çünkü vakit geçer. Durum daha da vahim hale gelebilir. Onun için doğrudan doğruya bir an evvel başvurmalı. Bu İtalya savaşı devletin yaptığı savaşların hiçbirine benzemiyor. Hatta Rusya savaşından daha ağırdır. Bu nedenle dediğim girişimlerde bulunmakta zarar yoktur. Bir şey kaybetmeyeceğiz. Bilakis faydası kesindir. Şunu da eklemeye mecburum ki, ben daima anlaşma taraftarıyım. Arkadaşlarımdan ayrılmam, fakat vicdanım azap verirse, o zaman onu rahatlatmak için çekilmeye mecburum. Trablus'taki, Bingazi'deki direnişimize de güvenmeyelim. Savunma araçlarımız mükemmel değildir. Maazallah orada bir hezimet olursa, etkisi daha çok olur.”

Asım Bey Sadrazamın istifadan bahseden bu sözlerine şu tepkiyi gösterdi:

“Görüşmeye başlar da, sonuçta bütün Trablus'u vermeye mecbur olursak, hangisi daha ağır olur? Rey almadan önce şimdiki gibi dile getirmiş olsaydınız, muhterem arkadaşlar bunu da dikkate alarak, ona göre görüş belirtirlerdi.”

Sadrazam bu eleştiriye karşı şu sözleri söyledi:

“Rey almadan şimdiki gibi anlatmış olsaydınız diyorsunuz. Fikrimi daha önce söylemiştim. Geçen Mecliste söylediğim sözler böyleydi, bugün yine öyle. Son sözü söylemedim. Çünkü aziz arkadaşlarımdan ayrılmayı son dakikaya kadar söylememek istedim. Sorunuza cevap vereyim. Trablus'u vermeye mecbur kalacak olursak, onun sebepleri doğal olarak başka olur. Sefirlere böyle bir emir vermeniz ona sebep olmaz. Bundan zaaf anlamı da çıkmaz. Sefirler görüşme esnasında zaman zaman zaten bu şekilde dile getiriyorlar. İhtimal ki, büyütüyorum, bana böyle geliyor. Tamamen reddetseler, ondan da yararlanılabilir. Bu durum devletlerin ittifakını gösterir. Ona göre hareket ederiz. Vatani tehlikeden kurtarmak için ne gerekiyorsa onu yaparız. Kamuoyuna o kadar önem vermem, fakat vicdanımın azaplarına büyük önem veririm. Altı yüz senelik devletin elimde mahvolmasına asla razı olmam.”

Hariciye Nazırı Asım Bey ve Sadrazam Said Paşa arasında gerilimin artması üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey söz almış ve Sadrazam Said Paşa'ya hitaben ortamı yatıştırıcı ifadelerde bulunmuştur:

“Zatualinizin bu görüşte ısrar etmesinde Biga tarafının savunmasının mümkün olup olmayacağı, Boğazların ne dereceye kadar dayanabileceği meselelerinin etkileri vardır. Bunlar hakikaten çok önemlidir. Bu meseleler teknik ve askeridir. Bunda Harbiye ve Bahriye Nazırları görevlidir. Bu husus zatualinizce önemli görülüyorsa incelenir. Onun neticesine göre bendeniz de ihtimal ki görüşümü değiştiririm. Bu husus araştırmaya ve düşünmeye değerdir. Görüşler üzerinde de büyük tesir yapabilir. Harbiye Nazırı'nın da görüşü alınmalıdır. Bu meseleler sabaha kadar görüşmeye değer. Kabine buhranına memleketin

tahammülü yoktur. Bu adaların işgalinden fazla dışarıdan fena tesir yapar. Bu mesele pek önemlidir. Etraflıca düşünmek gerekir.”

Talat Bey'in bu açıklamasının ardından Cavid Bey, Harbiye Nazırı da bulunmak üzere ertesi gün tekrar toplanılarak meselenin görüşülmesini teklif etmiştir. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ayağı incindiği için yürüyememekteydi ve bu nedenle Meclis-i Vükela toplantısına katılamamıştı. Onun katılımını da sağlamak için, Meclis-i Vükela'nın ertesi gün (20 Mayıs 1912) öğleden sonra saat birde Harbiye Nezareti'nde toplanmasına ve konunun tekrar görüşülmesine karar verilerek toplantıya son verilmiştir.¹¹²⁸

Meclis-i Vükela kararlaştırıldığı gibi 20 Mayıs 1912 Pazartesi günü, saat biri yirmi geçe olağanüstü olarak Harbiye Nezareti'nde toplandı.¹¹²⁹ Başta Mahmud Şevket Paşa olmak üzere Meclis-i Vükela'nın bazı üyeleri Sadrazam Said Paşa'yı istifa etmemesi için ikna etmeye çalıştılar. Said Paşa kabine arkadaşlarına teşekkür mahiyetinde sözler söyleyip, iltifat ettikten sonra istifa konusunun fikir ihtilafından çıktığını, istifadan başka çare bulamadığını anlatan bir konuşma yapmıştır. Sadrazama göre İstanbul'daki yabancı sefirlerle barış için görüşmeler yapmak faydasızdı. Çözüm Osmanlı sefirleri aracılığıyla barış için doğrudan Büyük Devletler'in Dışişleri Bakanları'na başvurmaktı:

“Bu nedenle burada sefirlerle konuşmaktan yarar sağlanamaz. Fakat sefirlerimize yazılır, devletlerin hariciye nazırlarına duyururlar. Ama bu şekilde başvuru yapılır da mutlaka kabul olunur mu? Hayır. Ancak gerçek bir cevap alınmış olur. Bundan dolayı bu başvuruda mahzur göremediğimden yazmak düşüncesindeyim. Heyetçe kabul olunmadığı takdirde istifa hakkındaki ricamı kabul buyurursunuz. Mesele pek mühimdir. Hayati meseledir.”

Sadrazam Said Paşa Ege adalarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını, bunun olması halinde İstanbul'un ve hatta Anadolu sahillerinin tehdit altına gireceğini vurgulayarak sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Evet İtalya adalarda ebediyen kalmaz. Fakat oralarda fesat tohumu saçar. Devlet daima o fesadı yok etmek için uğraşır. Bu yüzden ‘Bize barış teklif ediyorsunuz. Bunu bizde cidden arzu ederiz. Acizliğimizden değil. Bizim istediğimiz başkaydı’ deriz. Şayet Fransa ve

¹¹²⁸ Aynı vesika. Meclis-i Vükela'nın 19 Mayıs 1912 tarihli oturumunda geçen konuşmaların bazı bölümleri İsrail Kurtcephe tarafından da özetle aktarılmıştır, bk. Kurtcephe, **a.g.e.**, s.185-187.

¹¹²⁹ BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:12 (7 Mayıs 1328 [20 Mayıs 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Zabıt numaralandırılmış 15 sayfa varakadan oluşmaktadır. Oturumun başında Avusturya Sefiri'nin aynı gün içinde barış hususunda Bab-ı Ali'de yaptığı girişimler hakkında konuşulmuştur. Meclis-i Vükela'nın 20 Mayıs 1912 tarihli oturumunda geçen konuşmaların bazı bölümleri İsrail Kurtcephe tarafından da özetle aktarılmıştır, bk. Kurtcephe, **a.g.e.**, s.187-191.

İngiltere devletleri yardım gösterir ve Almanya devletini ikna ederlerse, faydası beklenir. Bu devletler yine yardım etmedikleri takdirde, millet istediğini yapar. Bu da olmazsa bizde görevden çekiliriz. Bizim millette kamuoyu farklıdır. Bugün övülen adamlar yarın kötülenir. Mahmud Şevket Paşa bu durumun somut örneğidir. Bu nedenle fikrim budur. Bu fikrin kabulü halinde birlik meydana gelir. Yazılırsa üç dört günde cevap alınabilir.”¹¹³⁰

Kısa süreli bir tartışmanın ardından yeniden söz alan Sadrazam Said Paşa, İngiliz teklifi hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir:

“...sefirlerimiz aracılığıyla böyle bir teklif yaparsak ve İngiltere ile Fransa devletleri yardım ederlerse, az çok faydası olur. Sonra İngiliz Barclay’in tasarısında aşağıdaki maddelerin kabul edilmesi gerekir. Mesela, jandarma ve borçlanma maddeleri gibi. Fakat yine adı geçen tasarıda gösterildiği gibi, İtalya’nın herkesten önce satın alma hakkı¹¹³¹ bulunur maddesi tabi kabul edilemez. Bingazi tarafı bizde kalsa da gerçek durumda İngiltere’ye geçecek. Bu sebepten Akdeniz’de ilişkimiz kalmayacak demektir. Yemen Vilayeti’nden alınan haberler de savaş meselesine süratle son verilmesini davet etmektedir. Balkan Hükümetleri saldırı düşüncesini benimserse, bunların da Balkanlar’da saldırıya başlayacakları açıktır. Bunlar olursa, zararı doğal olarak bize aittir. Yunanlılar da büyük ümide düşmüşlerdir. Bir karışıklık doğduğunda hududa asker sevk edebilirler. Bunlar olursa, durum daha çok vahimleşir. İtalya Midilli’yi alıp da Boğaza saldırırsa, hatta Boğaziçi’ne kadar gelirse, Karadeniz’de Ruslarla anlaşarak Asya’dan asker getirtmemize engel olurlar. Söylediğim fikirde ne mahzur vardır? Bence bu fikirde ısrar lazımdır. Buradaki sefirlerin ifadelerine eğilim ve güven olamaz. Baron Marschall Almanya’yı Türkiye’den daha çok sever. Onun için kendisinin ‘sebat etmeli’ tavsiyesini kabul edemem. Bu tehlikeyi atlatırsak zaman kazanırız. Bugün rahatız. Yarın durumun değişmeyeceğini bilemeyiz. Çok söyledim. Fikrimi kabul ederseniz uygularız.”¹¹³²

Said Paşa’nın bu sözlerinin ardından Meclis-i Vükela’da şu konuşmalar cereyan etmiştir:

Mahmud Şevket Paşa: *“Acaba Barclay’in teklifini bizce daha uygun bir şekle koymak mümkün değil midir? Trablus’ta jandarma nasıl olacak? Orada askeri kuvvet yerleştirilmeyecek mi?”*

Asım Bey: *“Yerel asayiş oluşturulacak milis askeri temin eder.”*

Mahmud Şevket Paşa: *“Oraya göndereceğimiz silahlar vs. hakkında tasarıda gerekli değişiklik yapılırsa, işimize gelebilir.”*

¹¹³⁰ Aynı vesika, s.2-3.

¹¹³¹ Burada kullanılan tabir “hakk-ı şüf’a”dır. Söz konusu taslakta, satılan bir mülkü öncelik olarak satın alma hakkı İtalya’ya tanınmaktaydı.

¹¹³² Aynı vesika, s.3-4.

Sadrazam: *“Barclay’in tasarısı değiştirilse de gerçekleşmesi aylara bağlıdır. Mevcut durum buna dayanır mı?” Barclay o kadar güvenilir midir?*

Talat Bey : *“Buna gönülden bağlanmak uygun değildir.”¹¹³³*

Bundan sonra barış için Büyük Devletler nezdinde girişimde bulunulması hususunda tartışmalar devam etmiştir. Özellikle Hariciye Nazırı Asım Bey Osmanlı Hükümeti’nin Büyük Devletlere kendi inisiyatifiyle başvurmasına karşı çıkmakta, hiçbir olumlu sonuç alınamayacağı gibi bunun bir zaaf göstergesi olacağını savunmaktaydı. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa’da o ana kadar kesin bir görüş belirtmese de, Sadrazam Said Paşa’nın görüşünü destekleyici açıklamalar yapmaktaydı:

“İtalya büyük bir devlettir. Yüz elli milyon liralık bütçesi, bir buçuk milyonluk ordusu vardır. İtalya şu anda askeri acizlik içinde bulunmuyor. O kadar fedakarlık yapmak istemiyor. Yüz bin asker daha gönderir Trablus’u alır. Buna gücü vardır... (Savaş) İtalya bütçesine ancak kırk bin kişilik fazla bir masraf yüklemektedir. Şayet bir yenilgi olursa memleketinde doğacak ihtilali de düşünüyor. Az fedakarlıkla işi becermek istiyor. Yaz mevsiminde Trablus’ta bir şey yapmaz. Fakat sahillerimizi işgal eder. Sonbahar gelince ileriye gitmek ister. Buralarını düşünelim.”¹¹³⁴

Bahriye Nazırı Hurşid Paşa’da Barclay’in teklifi hakkında görüşünü şöyle açıklamıştır:

“Düşman bazı adaları işgal etti. Öteki adalara da gireceği doğaldır. Dışardan, bizim başvurumuzu gerektirmeyerek Sir Thomas Barclay’in yaptığı gibi bir teklif gelirse istifade etmeliyiz. Vaziyetimizi vahim görerek telaşlı teklif edersek zaafımıza bağlanmış olur.”

Bundan sonra söz alan Evkaf Nazırı Hayri Bey Sadrazamla aynı görüşte olduğunu, ancak İtalya’nın işgalinin ardından böyle bir teklifte bulunmanın doğru olmayacağını, on beş gün kadar beklenmesi gerektiğini söyledi. Mahmud Şevket Paşa’da bu düşünceye katıldığını ve Trablusgarp’ta bir başarı elde edildikten sonra teşebbüs edilirse daha iyi olacağını belirtti.¹¹³⁵

Meclis-i Vükela’da İtalya’nın Boğazlara ve Midilli adasına saldırma ihtimaline karşı alınabilecek tedbirler de görüşüldü. Bu hususta ilk akla gelen tedbir Boğaz’ın kapatılmasıydı. Sadrazama göre Boğaz’ın kapatılması, ticaretlerine zarar gelir endişesiyle Büyük Devletler’in İtalya’ya karşı girişimde bulunmalarında faydalı

¹¹³³ Aynı vesika, s.4.

¹¹³⁴ Aynı vesika, s.7.

¹¹³⁵ Aynı vesika, s.8.

olabilirdi. İngiltere Sefiri daha önce İtalya'nın Boğazlara saldırmayacağını, Avusturya Sefiri de Midilli'yi işgal etmeyeceğini söylemişti. Sadrazam Said Paşa, şimdilik devletlere bir şey teklif edilmemesini söyleyerek sahile gereken askerlerin yerleştirilmesi ve para tedarik edilmesi gerektiğini ifade etti.¹¹³⁶ Toplantının geri kalan kısmında daha çok gerekli paranın bulunması için alınacak tedbirler görüşüldü. Sonuç olarak istifa hususundan vazgeçilerek, on beş gün daha eski karar uyarınca ve eskiden olduğu gibi direnişe devam edilmesi, devletler tarafından eğer bir teklif yapılırsa, gereğinin o zaman düşünülmesi kararlaştırıldı.¹¹³⁷

1912 Mayıs ayı içinde Hindistan Müslümanları'nın Londra Cemiyeti tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yeni bir yazılı başvuru yapılmıştı. Başvurunun içeriğinde "savaşın Ege Denizi'ne yayılmasından dolayı Hint Müslümanları nezdinde meydana gelen kötü etkilerin neden olacağı tehlikeleri uyarma ve İngiltere Hükümeti tarafından gerekli tedbirlerin alınması talebi" yer almaktaydı. Bu protesto yazısının bir kopyası da cemiyetin başkanı Seyyid Emir Ali tarafından Padişaha sunulmak üzere Londra Sefareti'ne verilmişti. Buna karşılık olarak Padişah tarafından duyulan memnuniyetin Londra Sefareti aracılığıyla Seyyid Emir Ali'ye iletilmesine karar verildi.¹¹³⁸

Yine Mayıs ayı içinde İngiltere Dışişleri Müsteşarı, Londra Sefiri Tevfik Paşa ile görüşmesinde, Arapların Bingazi hududu civarında bulunan Cabub mevkiini işgale kalkıştıklarını haber aldığını, eğer doğruysa bu ileri harekete engel olunmasını sefire söyledi. İngiliz Sefareti de 1 Haziran 1912 tarihinde Bab-ı Ali'ye verdiği notada, Cabub vahasına yeniden bir askeri ve mülki heyet gönderilmesinin Mısır Hükümeti'nin haklarını ihlal edebilecek mahiyette olduğunu bildirdi. 12 Haziran 1912 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda mesele görüşüldü. Cabub'un eskiden beri Bingazi'ye mi yoksa Mısır'a mı bağlı olduğunun hızla araştırılıp sonucun bildirilmesinin Bingazi Genel Kumandanı Enver Bey'e tebliğ edilmesine karar verildi. Ayrıca İngiltere Sefiri'ne de yanıt olarak gerekli incelemelerin yapılması için

¹¹³⁶ Aynı vesika, s.12. Meclis-i Vükela oturumunun ilerleyen safhalarında Sadrazam Said Paşa'nın istifa düşüncesinden büyük ölçüde vazgeçtiği gözlenmektedir.

¹¹³⁷ Aynı vesika, s.15. "İstifa maddesinden sarf-ı nazarla on beş gün daha meclisin karar-ı sabıkı vech ile mukavemette kemakan sebat olunarak devletler tarafından şayet bir teklif vuku bulursa icab-ı teklifin o vakit teemmül edilmesi bilittihad karargir olmuştur."

¹¹³⁸ BOA. İ. MBH. Dosya No:9 Gömlek No:1330/C-009 (Mabeyin Başkatibi'nin Sadarete gönderdiği 16 Mayıs 1328 [29 Mayıs 1912] tarihli yazı).

telgrafla yerine tebligat yapıldığının ve alınacak cevaba göre icabına bakılacağıının iletilmesi kabul edildi.¹¹³⁹

Haziran 1912'de İtalya, İngiltere'den Trablusgarp'ı ilhakını onaylamasını ve diğer uluslara da onaylatmasını resmen talep etti.¹¹⁴⁰

Trablusgarp Savaşı esnasında az da olsa Türk taraftarı ve destekçisi İngilizlere de rastlanmaktaydı. Mesela İngiltere Ordusu eski teğmenlerinden olup İstanbul'da bulunan Mülazım (Teğmen) Herbert Montagu'nun Trablusgarp'ta bulunduğu sırada fiilen iyiliksever duygularla yaptığı hizmetlere karşılık kendisinin bir adet altın liyakat madalyasıyla ödüllendirilmesi Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından uygun bulunmuştu. Madalyanın verilmesine ilişkin Padişah iradesi de 11 Şubat 1912 tarihinde çıkmıştı.¹¹⁴¹ Ayrıca Padişah tarafından Montagu'ya değerli taşlarla süslü altın bir sigara tabakası hediye edilmiştir.¹¹⁴²

Herbert Montagu savaş esnasında gönüllü olarak Türklerle beraber Trablusgarp'ta bulunduğu esnada, Londra'da bulunan The Central News Ajansı'nın muhabiri Bay H. C. Seppings Wright¹¹⁴³ bölgeye gelmişti. Montagu, muhabirin adına ve kendi imzasıyla İtalyanların yapmış oldukları vahşet ve katliamların ayrıntıları hakkında ajansa telgrafla haberler göndermiştir. Trablusgarp Suk el Yohma'dan¹¹⁴⁴ Dehibat yoluyla gönderdiği bu telgraflardan ilkinde şu bilgiyi vermektedir:

"Aşağıdaki telgrafi size göndermeyi bir görev hissediyorum ve onu tüm İngiltere'de yayınlamanızı Hıristiyanlık adına rica ediyorum. Ben buradaki Türk Ordusu'nda gönüllü olarak hizmet veren bir İngiliz subayıyım..."

İtalyanları tahkim ettikleri ve ellerinde tuttukları Arapların evlerinden sürüp girdiğimizde 120 kadar kadın ve çocuğun elleri ve ayakları bağlı, vücutları kesilmiş, yarılmış ve parçalanmış halde bulduğumuzdaki hislerimi hayal edin. Daha sonra tanınamayacak

¹¹³⁹ **BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:86** (30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹⁴⁰ Uğurlu, **a.g.e.**, s.162; Ulubelen, **a.g.e.**, s.105-106 (28 Haziran 1912 tarihli belge).

¹¹⁴¹ **BOA. İ. TAL. Dosya No:477 Gömlek No:1330/S-09** (Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Sadarete gönderdiği 28 Kanun-ı Sani 1327 [10 Şubat 1912] tarihli yazı ve 29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli Padişah iradesi).

¹¹⁴² "İhsan-ı Şahane", **Çığır**, 14 Şubat 1912, s.2.

¹¹⁴³ Henry Charles Seppings Wright (1850-1937). Seppings Wright, The Central News muhabiri olarak 1911 Eylül ayında Londra'dan Trablusgarp'a doğru yola çıkmıştı. Bk. H. C. Seppings Wright, **a.g.e.**, s.2, 5. Seppings Wright'ın kitabında Trablusgarp'ta bulunan iki İngiliz subayının Binbaşı Paget ve Yüzbaşı Wake'in de isimleri geçmektedir, bk. **A.e.**, s.107. Binbaşı Paget, gezilerinde bazen Seppings Wright'a eşlik etmiştir, bk. **A.e.**, s. 111-115, 119, 132-141.

¹¹⁴⁴ Gazetede bu şekilde yazılmasına rağmen bu yerin ismi Suk el Cuma'dır.

derecede parçalanmış kadın ve çocukların bedenleri ile dolu olan bir cami bulduk. Onları sayamadım, fakat 300 veya 400 olmalıydı. Bayım, bu Avrupa savaşı mı? Böyle suçlara izin verilmeli mi? İngiltere böyle korkunçlukları durdurmak için bir şey yapamaz mı? Bizim medeniyetimizde ve zamanımızda buna zorlukla inanabilirsiniz, fakat bu yine de doğru. Ben kendim bunu gördüm ve bu nedenle biliyorum.

Şimdi de geçenlerde İtalyanlar tarafından işgal edilen çeşitli çiftliklerde bulunan kadın ve çocukların uğradığı başka katliamların haberlerini alıyoruz. Bu korkunç sahneleri fotoğraflayacak ve bu nedenle buradan sizinle yazışamayacak olan Bay Seppings Wright için bu telgrafi göndermeye izin verildim. İtalyanların masumları katlederken ki düşüncesi, açıkça bedenlerin bozulma şeklinden- savaştaki ağır kayıplarının bir intikamını almaktı. Biz şu anda ağır bir şarapnel ateşi altındayız. Bu nedenle eğer bu cümleler biraz dağınıksa beni affetmelisiniz. Ayrıca mevkiimiz üzerinde dolaşan ve düşmanın top ateşini bize yönlendiren bir uçak var. Bahsettiğim bu barbar vahşetleri İngiliz kamuoyu ve yöneticilerinin önüne getireceğinizi umarak saygılarımla”¹¹⁴⁵

Montagu bir başka telgrafında şu bilgilere yer vermektedir:

“Bazı Arap kadınların cesetleri evlerde ayakları ve elleri bağlı, boğazları kesilmiş ve vücutları parçalanmış şekilde bulundu. Kadınların yanlarındaki bebekleri korkunç şekilde süngülenmişti. Hena Camii’nde bulunan Arap cesetleri arasında birçok İtalyan miğferi bulundu. Bir kadının kafatasına İtalyan süngüsünün bir parçası gömülmüş, diğer bir kadının dişleri bir İtalyan asker botunun topuğunu sınımsız tutmuştu. İddialarımın doğruluğundan şüphe duyan eleştirmenlere cevap olarak, sadece sokak köpeklerinin bot ve miğfer giymediğini söyleyebilirim. Ayrıca bu vahşetlerin işlendiği camide daha önce İtalyanlardan başka kimse yoktu. Daha sonra bir blok üzerine yatırılmış ve en iğrenç şekilde eziyet edilmiş sekiz Arap’ın ölü bedenlerini buldum. Bu zalim eylemlerden öfkelenen Araplar iki yaralı İtalyan esirini çarmıha germeye çalıştı. Fakat komutamdaki Türk askerleri benim emirlerimle onları engelledi ve esirleri serbest bıraktı.”¹¹⁴⁶

Montagu, başka bir yazısında ise şunları anlatmaktadır:

“Diğer pek çok kişiyle beraber dizanteriden dolayı Aynzara’daki tecrit edilmiş bir Türk sahra hastanesinde çaresiz durumda yatarken, iki İtalyan uçağı aniden görüldü ve Türk hastane bayrağı belirgin şekilde gösterilmesine rağmen kasıtlı olarak hastaneye bombalar

¹¹⁴⁵ “Charges Against Italy”, “Atrocities Described by a British Officer”, **The Guardian**, 4 Kasım 1911, s.9. Telgrafın altında Herbert G. Montagu, 5. Kraliyet Alayı (5th Royal Fusiliers), Suk el Yohma, Trablusgarp, 2 Kasım 1911 yazmaktadır.

¹¹⁴⁶ “Tells of More Atrocities”, “Ex-Lieut. Montagu Depicts Scenes to Prove Charges Against Italians”, **The New York Times**, 13 Ocak 1912. Gazete burada Londra’dan 12 Ocak’ta aldığı haberi nakletmektedir. Haber eski teğmen ve İngiliz subay Montagu’nun 1911 Kasım ayı başlarında The Central News haber ajansına en son çektiği telgrafa dayandırılmaktadır.

attılar. İtalyan pilotlara binanın niteliğini mükemmel şekilde göstermek için hastane doktorları geniş bir hilali hastanenin çatısına serdikleri bir çarşafın ortasına diktiler. Ancak hastane bayrağına saygı göstermek yerine, pilotlar aslında onu bombaları için bir hedef olarak kullandılar. Binada ve açık avluda yatan korunmasız yaralıları arasında korkunç bir infaz yaptılar. Hastanenin birçok talihsiz sakini öldürüldü, bazıları paramparça oldu. Kasıtlı olması dışında böyle barbar eylemlerin başka şekilde gerçekleşmesi zayıf ihtimaldir. İtalyan askerleri tarafından kasıtlı olarak Arap kadınlarına kendi gözlerimin önünde, en ufak bir bahane olmaksızın pek çok kez ateş açıldı. Arap kadınlarını erkeklerle karıştırmak imkansızdır, çünkü kıyafetleri oldukça farklıdır ve ayrıca belirgin bir yürüyüşleri vardır. Trablusgarp vahasındaki evlerinden çıkmaya zorlandıktan sonra, Arap kadınları vahanın uzak tarafında postlar ve battaniyelerden kulübeler inşa ettiler. Fakat en zararsız bir şekilde hareket etmelerine rağmen, kampları İtalyan topçusu tarafından Kasım ayında ve korkunç sonuçlarla bombalandı. İtalyanlar on iki inç top mermisi ve şarapnel kullandılar. On iki inç mermiler patlamadı çünkü yumuşak kuma düştüler. Ancak şarapnel yirmi kadın ve dört çocuğu öldürerek kampı tamamen yok etti.”¹¹⁴⁷

İtalyan askerlerinin aldıkları emir üzerine 23 Ekim 1911 tarihinden itibaren üç gün boyunca Trablusgarp'taki vahada yaşayan tüm Arapları kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere katlettikleri bizzat İngiliz Guardian gazetesinin muhabiri tarafından detaylı olarak bildirilmiştir. Katliamın boyutları o derece büyüktü ki Trablusgarp şehrinin nüfusunun büyük bir bölümü yok edilmişti. İngiliz vatandaşı olan bir Maltalı da dur ihtarına uymadığı gerekçesiyle vurularak öldürülmüştü. 2000'nin üzerinde mülteci Malta ve Tunus'a gitmiş, daha fazlası da şehirden ayrılmak için kendilerini taşıyacak gemileri bekliyorlardı. 23-27 Ekim 1911 tarihleri arasında çoğu vahada olmak üzere tahminen 4000 Arap katledilmişti.¹¹⁴⁸

İtalyan Ordusu ile beraber savaşı takip eden İngiliz muhabir Francis McCullagh 26 Ekim'de gördüklerinden sonra bu kadar büyük çapta cinayet işleyen bir orduyla artık kalmamaya ve muhabirlik belgelerini İtalyan Ordusu Başkomutanı General Caneva'ya geri göndermeye karar verdi. McCullagh bundan sonra olanları şöyle aktarmaktadır:

“Katliamlardan ve özellikle İtalyan yöneticilerin Arapların hasta kadın ve çocuklarının yerde ölmelerine izin vermelerinden o kadar tiksindim ki General Caneva'ya en sertinden

¹¹⁴⁷ “Says Italian Airmen Shelled A Hospital”, **The New York Times**, 14 Ocak 1912.

¹¹⁴⁸ “Fate of The Oasis”, **The Guardian**, 31 Ekim 1911, s.9; “The Tripoli Massacre”, **The Guardian**, 8 Kasım 1911, s.9. Katliamın detayları bölgede bulunan savaş muhabiri Francis McCullagh tarafından da ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Bk. McCullagh, **a.g.e.**, s.249-298.

bir mektup yazdım ve 'ordu olmayan fakat bir çapulcular çetesi ve katiller grubu olan bir orduyla' artık anılmak istemediğimi ifade ettim. 28 Ekim'de bu mektubu İngiliz Başkonsolosu Bay Alvarez'e gösterdim. Ancak kullandığım dilin gücünden o kadar dehşete kapıldı ki benden onu değiştirmemi rica etti. Eğer değiştirirsem Generali ziyaret ederken bana eşlik edeceğine ve tanık olduğum vahşetlere ilişkin olarak ona şahsi açıklamalar yapacağına söz verdi. Bu teklifi reddettim, çünkü iyi bir sonuç çıkmayacağını gördüm. Sadece anlamsız bir görüşme, soruşturma yapılacağına dair belirsiz bir söz ve bir hafta içinde uydurma bir suçlama üzerine aşağılayıcı bir şekilde kovulmanın kesinliği. Bunun sonucunda benim katliamlar hakkında sonraki tüm tanıklığım değersiz hale getirilecekti. Ancak General Caneva'ya mektubumun dilini değiştirdim."¹¹⁴⁹

Ernest Nathaniel Bennett (1868-1947), Manchester Guardian gazetesinin Türk Ordusu muhabiri olarak 1911 Ekim ayında Trablusgarp'a gitmişti. Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği'nden de her türlü yardımı almıştı.¹¹⁵⁰ Bennett, Tunus üzerinden Trablus'a geçeceği sırada Ben Gardan'da aynı yöne giden bir Osmanlı Kızılay ekibine rastlamış ve onlara katılmıştı. Kızılay ekibiyle beraber savaş muhabiri olarak Yüzbaşı Bettelheim'da at sürüyordu.¹¹⁵¹ Bennett yolculuk sırasında Zuara'da Binbaşı Musa Bey komutasındaki Türk ve Arap kuvvetleri tarafından gözaltında tutulan, sadece İngilizce bilen ve Türk Ordusu'na katılmak için bölgeye geldiğini söyleyen bir İngiliz'e de (Bay Bathurst'a) rastlamıştı. Musa Bey, bu İngiliz'in Bennett ile beraber kalmasına ve gitmesine izin vermiştir.¹¹⁵² Kızılay ekibi

¹¹⁴⁹ McCullagh, **a.g.e.**, s.360-361. McCullagh, eski mektubu yırttığını ve İngilizce kısa yeni bir mektup yazdığını belirtmiştir. General Caneva'ya gönderdiği 28 Ekim 1911 tarihli mektubunda İtalyan askeri yöneticilerinden aldığı belgeleri ekte geri gönderdiğini ve geçen birkaç gün içinde yerel halka yapılan muameleyi eleştirmesinin vazifesi olduğunu, eylemlerini eleştirdiği idarecilerden artık yardım kabul edemeyeceğini yazmıştır. Birkaç gün sonra da Trablusgarp'tan ayrılmıştır.

¹¹⁵⁰ Ernest N. Bennett, **With The Turks in Tripoli**, London, 1912, s.31.

¹¹⁵¹ **A.e.**, s.39-40. Bennett, Yüzbaşı Bettelheim ile Londra'da tanıştığını ve onu tekrar görmekten çok memnun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bettelheim'in çok iyi Türkçe konuştuğunu, Osmanlı ulusuna ve onun cesur ordusuna içten bir hayranlık duyduğunu yazmaktadır (s.154-155). Bennett'a kendisi gibi Trablusgarp'a giden Bay Abbott adında bir yazar da eşlik ediyordu. Bennett'in anlatımına göre Kızılay ekibi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesör, çok hoş ve kültürlü bir Osmanlı olan Dr. Abdülkerim Sabati Bey'in başkanlığında altı doktor ile çok sayıda hizmetli ve hastabakıcıdan oluşmaktaydı.

¹¹⁵² **A.e.**, s.54-58. Bennett kitabında tam ismini vermekten kaçındığı bu İngiliz'i "Bay B" olarak adlandırmaktadır. Ancak The Guardian gazetesine gönderdiği 27 Aralık 1911 tarihli yazısında, bu İngiliz'in ismini açıkça "Bay Bathurst" olarak belirtmektedir, bk. "Christmas in The Gharian Mountains", **The Guardian**, 15 Ocak 1912, s.14. Bennett kitabında bu kişinin daha önce Güney Afrika'da Transvaal bölgesinde polislik yaptığını ve Transvaal savaşında İngiliz kuvvetleri adına çalıştığını belirtmektedir. Üzerinde yarı askeri bir kıyafet ve tozluklar vardı. Türkler tarafından şüpheli olarak gözaltında tutulmasına rağmen kendisine (Bathurst'a) çok nazik davranılmış ve tüm ihtiyaçları karşılanmıştı. Bennett yanına aldığı bu İngiliz'in ısrarla gönüllü olarak Türk Ordusu'na katılmak istediğini yazmaktadır. Bunun üzerine Fransızca, Türkçe ve Arapça konuşmadığı ve asker eğitimini bilmediği için Türk Ordusu'na faydalı olamayacağı yönünde Bennett tarafından kendisi uyarılmıştı. Ayrıca Fethi Bey'de onun ordu hizmetine alınmasına karşı çıkmıştı. Bennett, Zuara'daki kumandan

Zuara'dan Aziziye'ye doğru hemen yola çıkmış ve Yüzbaşı Bettelheim'da onlarla beraber gitmişti. Bennett ise üç gün daha Zuara da kalmıştır. Burada Binbaşı Musa Bey ve Yüzbaşı Hasan Efendi ile çok yakın ilişki içinde olmuştur. Ayrılacakları gün Hasan Efendi bir çeşit sıtma nöbeti ile rahatsızlanmıştı. Bennett, Hasan Efendi'nin ateşini ölçtükten ve normal olduğunu gördükten sonra, tavuk çorbası yapılması için pazara gitmiş, bir tavuk ve on iki yumurta satın almıştı. Bennett ayrılmadan önce Musa Bey'e veda ve teşekkür edip kendisine ve cesur adamlarına başarı diledi. Musa Bey'de Bennett'i her iki yanağından öptü.¹¹⁵³

Bennett'a Zuara'dan Trablus'a kadar olan yolculuğu esnasında Bay Abbott¹¹⁵⁴, Bay Bathurst ve iki subay eşlik etmiştir. Bu subaylardan biri Yüzbaşı Artif Bey¹¹⁵⁵, diğeri ise Mezopotamya'dan gelen Arap bir topçu subayıydı. Bennett seyahati boyunca üzerinde Steyhr otomatik tabanca taşıyordu.¹¹⁵⁶ Bennett, Osmanlı Ordusu'nun karargahı olan Aziziye'ye de gitti. Burada kendisinin dışında Yüzbaşı Bettelheim, Bay Seppings-Wright ve Bay Ostler¹¹⁵⁷ de kalan diğer İngiliz muhabirlerdi. Özellikle Seppings-Wright Arapların gözünde çok popülerdi. Günden güne aralarında en tanınmış Arap mebuslardan olan Şeyh Baruni'nin de bulunduğu şeyhler onun çadırında toplanıyorlardı. Bennett, Aziziye'de Garyan'a gitmek için yola çıkmak üzere olan Herbert Montagu ile de tanışma ve sohbet etme fırsatı buldu.¹¹⁵⁸

Seppings Wright Araplar arasında olduğu kadar Türk kurmayı arasında da sevilen bir şahsiyetti ve kendisini "Hacı Wright" olarak çağırıyorlardı.¹¹⁵⁹ The Central News ajansının özel muhabiri olan Bay H. C. Seppings Wright

Binbaşı Muhammed Musa Bey'in Yemenli bir Arap olduğunu, İstanbul'daki askeri kolejde eğitim aldığı ve Araplar üzerinde çok etkili olduğunu da belirtmektedir, bk. Bennett, **a.g.e.**, s.54-60.

¹¹⁵³ **A.e.**, s.68-70.

¹¹⁵⁴ George Frederick Abbott (1874-1947).

¹¹⁵⁵ Bennett'in kitabında ismi bu şekilde yazılmasına rağmen "Arif Bey" olma ihtimali de yüksektir.

¹¹⁵⁶ Bennett, **a.g.e.**, s.70-72.

¹¹⁵⁷ Alan Ostler.

¹¹⁵⁸ Bennett, **a.g.e.**, s.126-133. Bennett'in anlatımına göre Montagu İtalyan askerlerine karşı kahramanca savaşmış, ancak ağır bir dizanteriye yakalanması sonucunda uzun süre aktif görevde kalamayarak Aziziye'ye getirilmişti. Buradan da tam olarak iyileşmesi için Garyan'a naklediliyordu. Bennett bir İngiliz askeri için yasak olmasına rağmen Montagu'nun Osmanlı hizmetinde savaşması nedeniyle rütbesinin iptal edildiğini, ancak hastalık sonrası çok zayıf olması nedeniyle bu haberi kendisine vermediğini belirtmektedir. Montagu, Noel'den yaklaşık bir hafta önce Garyan'dan dönmüş ve İngiltere'ye gitmiştir (s.129-133). Seppings Wright kitabında Şeyh Baruni ile yakın ilişkilerinden yer yer bahsetmektedir, bk. Seppings Wright, **a.g.e.**, s.59-60, 117, 127.

¹¹⁵⁹ Ostler, **a.g.e.**, s.vii; Seppings Wright, **a.g.e.**, s.136. Seppings Wright ayrıca kitabının başına Trablusgarp'ta Şeyh Muhammed Labram ile yerel kıyafetler içinde çekilmiş bir fotoğrafını koymuş ve altına "Hacı (Hadji) Wright" yazmıştır.

Trablusgarp'taki Türk karargahından gönderdiği 27 Kasım 1911 tarihli mektubunda, İtalyanların her gün katliam ve mezalim yaptıklarına dair haberler geldiğini ve bunların pek çoğunun doğru olduğunu gösteren fazlasıyla kanıt bulunduğunu bildirdi. Bir devenin sırtına bağlanmış şekilde getirilen Teğmen Montagu halen hastane çadırında olmasına rağmen iyileşmekteydi. Hastane üzerindeki beyaz bayrak çok az işe yarıyordu. Hastane sürekli ateş altındaydı ve geçen gün uçaktan atılan bir bomba hasta ve yaralıların yakınına tehlikeli şekilde düşmüştü.¹¹⁶⁰

12 Aralık 1911 tarihinde Bennett, Yüzbaşı Bettelheim ve topçu subayı Abdullah Bey yanlarında iki zaptiye ve iki askerle beraber Trablusgarp civarındaki Türk savunma hatlarını ziyaret ettiler. Tahir Bey Bennett'a yolculuk için mükemmel bir at vermişti. Bettelheim'in yanında bir fotoğraf makinesi de vardı ve seyahat esnasında çok sayıda fotoğraf çekti.¹¹⁶¹ Fethi Bey tarafından kendisine bir at sağlanan Bennett, Bay Bathurst ile birlikte 22 Aralık 1911 tarihinde Aziziye'den dağlık bir bölgede olan Garyan'a doğru yola çıkmış ve burayı da gezmiştir. Bennett'in ifadesine göre Bathurst seyahatini mükemmel bir katırla yapmış, ayrıca yolculuk esnasında mavzerli bir Türk askeri de kendilerine eşlik etmişti.¹¹⁶²

Bennett 1912 Ocak ayı başlarında Tunus'un Sfaks (Sfax) şehrine gitmiş ve buradaki İtalyan Konsolosu Sinyor Berodini'ye başvurarak Trablusgarp şehrini ziyaret için izin istemişti. Bennett Manchester Guardian gazetesinin muhabiriydi ve pasaportunda İngiliz Konsoloslğu'nun vizesi bulunuyordu. Ancak İtalyan Konsolos, Bennett'a İtalyanlar aleyhinde yazdığını belirterek böyle bir iznin verilmesini mümkün görmediğini söylemiştir. Bennett cevap olarak İtalyanları korunmasız şehir ve köyleri bombalamasından dolayı ağır bir şekilde eleştirdiğini, fakat Türk askerlerinin ve İtalyan subayların cesaretlerinden bahsettiğini de vurgulamıştır. Bunun üzerine İtalyan konsolos izin için Roma'ya derhal telgraf çekeceğini ifade etmiştir. Ancak Bennett'a İtalyan işgali altındaki Trablusgarp şehrine gitmesi için izin verilmemiştir.¹¹⁶³

¹¹⁶⁰ "Under Fire Near Tripoli", **The Guardian**, 27 Aralık 1911, s.5. Gazete Seppings Wright'ın 27 Kasım 1911 tarihli mektubunu aynen nakletmektedir.

¹¹⁶¹ Bennett, **a.g.e.**, s.154-158.

¹¹⁶² "Christmas in The Gharian Mountains", **The Guardian**, 15 Ocak 1912, s.14. Gezinin ayrıntıları için bk. Bennett, **a.g.e.**, s.216-257.

¹¹⁶³ Bennett, **a.g.e.**, s.306-307. İtalyan Konsolos ayrıca İngiliz Hükümeti'nin İtalya'ya karşı tutumu doğru ve hatta sempatikken basının İtalyanlara karşı neden düşmanca tavır takındığını anlayamadığını

İngiliz Parlamentosu eski üyelerinden Bay Bennett,¹¹⁶⁴ Trablusgarp'tan dönüşünde yazdığı “Türklerle Beraber Trablus'ta” adlı eserinin bir nüshasını Padişaha sunulmak üzere Londra Sefareti aracılığıyla Hariciye Nazırı Asım Bey'e göndermişti. Asım Bey de Padişaha sunulması için 2 Temmuz 1912 tarihli yazısıyla beraber kitabı Sadarete ilettiler. Asım Bey yazar ve kitap hakkında şu bilgiyi vermiştir: *“Yazar eserinde insani hislere uyararak, savaş olaylarını büyük bir tarafsızlık ile izleyip hüküm vererek hakkımızda pek övücü bir üslup kullandığı gibi; Güney Amerika'da verdiği konferanslardan elde ettiği 40 İngiliz lirasını da (sterlin) Hilal-i Ahmer'e (Kızılay'a) bağışlamak suretiyle bir sevgi ve dostluk göstermiştir.”*

Asım Bey ayrıca kendisinin ve Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın, hem Bennett'e, hem de İslam dininin erdemleri hakkında eser yazmış olan Hintli Seyyid Abdülmecid'e, Padişahın memnuniyetini gösteren bir mektubun yazılmasını uygun bulduklarını belirtmiştir.¹¹⁶⁵ Sonuçta Padişahın mektupların yazılmasına dair iradesi 6 Temmuz 1912 tarihinde çıkmıştır.¹¹⁶⁶

Yine savaş muhabiri olarak İtalyan Ordusu'yla birlikte bölgede kalan Francis McCullagh (1874-1956) da gerek gazetelere gönderdiği yazı ve fotoğraflarıyla gerekse 1912 yılı Mayıs'ında Londra'da ve 1913 yılında Chicago'da yayınlanan “Italy's War for A Desert (Bir Çöl için İtalya'nın Savaşı)” adlı kitabıyla İtalyan askerlerinin Trablusgarp'ta gerçekleştirdiği tüm katliamlar, zulümler, insanlık dışı eylemler hakkında ayrıntılı bilgiyi dünya kamuoyuna duyurdu ve İtalyan işgalinin ne kadar haksız ve gereksiz bir tecavüz olduğunu tüm kanıtlarıyla açıkladı. Ayrıca İtalyanlar tarafından Türklere ve Araplara yöneltilen suçlamaların da asılsız ve gerçekdışı olduğunu gösterdi.¹¹⁶⁷

Bennett'a söylemiştir. Bennett, İtalyan Konsolosla cevap vermemesine rağmen, kitabında İngiliz Hükümeti'ni ve Dışişleri Bakanı'nı bu tutumundan dolayı açıkça eleştirmiştir (s.307).

¹¹⁶⁴ Sir Ernest Nathaniel Bennett'in 1912'de yayınladığı kitabının künyesi **With The Turks in Tripoli**, London: Methuen & Co., Ltd., 1912” idi. Bennett, Trablusgarp'taki anılarını yazdığı bu kitabının genelinde savaşı tamamen Osmanlı Devleti lehine ve İtalyan Hükümeti'ne karşı bir üslupla yansıtmaktadır. Örneğin İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısını “utanmaz” olarak adlandırıp, İngiltere dahil Avrupa devletlerini buna destek verdiği için ayıplamaktadır, bk. Ernest N. Bennett, **a.g.e.**, s.31, s.4-5. İtalyan savaş gemilerinin sivillerin yaşadığı savunmasız şehirleri ve evleri bombaladığını, kadın ve çocuklar başta olmak üzere masum halkın ölümüne yol açtığını belirtmektedir (s.62-63). Yine İtalyan askerlerinin masum sivil halka karşı yaptığı katliamlardan bahsetmektedir (s.93-95, 133). Osmanlı Devleti'nin İtalyan saldırısına karşı mücadelesini de överek yüceltmektedir (s.309).

¹¹⁶⁵ **BOA. İ. MBH. Dosya No:9 Gömlek No:1330/B-007** (Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadarete gönderdiği 19 Haziran 1328 [2 Temmuz 1912] tarihli yazı).

¹¹⁶⁶ **BOA. İ. MBH. Dosya No:9 Gömlek No:1330/B-007** (Padişah Başkatibi'nin 23 Haziran 1328 [6 Temmuz 1912] tarihli yazısı).

¹¹⁶⁷ Örneğin bk. McCullagh, **a.g.e.**, s.111-114, 141-148, 166, 188-200, 202, 206, 249-298, 345-346, 368-381, 397-399. McCullagh'nın katliamla ilgili çektiği ve yayınlamak istediği bazı fotoğraflar

Osmanlı Devleti ve İtalya arasında ilk etap barış görüşmeleri 12 Temmuz 1912 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde başlamış ve 28 Temmuz'da son bulmuştu. İkinci etap görüşmeler ise aynı ülkenin Caux kentinde 13 Ağustos'ta başlamıştır. Görüşmeler Eylül ayından itibaren Ouchy (Uşi)'de devam etmiştir.¹¹⁶⁸

1 Ağustos 1912 tarihinde İngiliz Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan Liberal North (Kuzey) Norfolk milletvekili Noel Buxton, savaş bittikten sonra İtalyanların elinde olan Ege Adaları'nda bir çeşit federasyon kurulması gerektiğini, böylece ada halkının isteklerinin ve kendi kendilerini yönetme ihtiyaçlarının karşılanacağını belirtti. Türklerin onuru ise Türk egemenliğinin ve Türk bayrağının bırakılmasıyla korunabilecekti. Avam Kamarası'nın aynı oturumunda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Edward Grey ise bir devletin savaş esnasında işgal ettiği her yerin savaş sona erdiğinde o devlete geçeceğini hiç kimsenin düşünmediğini belirtti.¹¹⁶⁹

Sonuç olarak Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti İngiltere'den beklediği yardım ve desteği görmemiştir. İngiltere Kralı tarafından Bombay Başşehbenderi Cafer Bey'e gümüş madalya¹¹⁷⁰ ve Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya en yüksek rütbeden Victoria Nişanı hediye edilmesi¹¹⁷¹ gibi eylemler şüphesiz Bab-ı Ali'nin İngiltere'den beklentilerinin çok uzağındaydı.

Trablusgarp Savaşı sırasında İngiltere'den beklediği desteği göremeyen, Mısır'ın tarafsızlığını ilan etmesiyle savaşı çok güç koşullarda sürdürmek durumunda kalan Osmanlı Hükümeti, en azından İngiliz egemenliğindeki Mısır'a kendi eliyle teslim ettiği Sollum limanı için İngiltere'ye bir karşı hamle de bulunmak düşüncesine kapılmış, ancak bundan vazgeçmiştir. Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey'in 2 Eylül 1912 tarihli yazısı bu konu hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir:

“Nezaretiniz ile görüş alışverişinde bulunuldu.

muhtemelen aşırı korkunç bulunarak ve İtalya'nın tepkisini çekeceği düşünülerek yayıncı tarafından kitaba konulmamış ve bu durum kitabın başında bir notla açıklanmıştır. Notta yayıncıların yazarın görüşlerine katılmak zorunda olmadıkları da belirtilmiştir.

¹¹⁶⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.133, 433-437.

¹¹⁶⁹ “House of Commons”, **The Guardian**, 2 Ağustos 1912, s.6.

¹¹⁷⁰ **BOA. İ. TAL. Dosya No:478 Gömlek No:1330/Ca-09** (Hariciye Nazırı Asım Bey'in Sadarete gönderdiği 3 Nisan 1328 [16 Nisan 1912] tarihli yazı ve 5 Nisan 1328 [18 Nisan 1912] tarihli Padişah iradesi). Söz konusu gümüş madalyanın Kralın Delhi'de yapılan taç giyme töreni münasebetiyle verildiği belirtilmektedir.

¹¹⁷¹ **BOA. İ. TAL. Dosya No:479 Gömlek No:1330/Ş-22** (Hariciye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 26 Temmuz 1328 [8 Ağustos 1912] tarihli yazı ve 29 Temmuz 1328 [11 Ağustos 1912] tarihli Padişah iradesi).

Şu anki savaşta Mısır'ın tarafsızlığı fiilen yerleşmiş olup, buna karşı Osmanlı Hükümeti tarafından bir şey yapılamamaktadır. Yönetiminin Mısır'a terk edilmesi mecburiyeti olan Sollum'un altında Mısır idaresi altında bulunan yerlerden farklı idare edilmesinin sağlanmasında başarı beklenmemektedir. Bu durum ile beraber Sollum hakkında İngiltere ile uzun uzadıya tartışmaya girişilmesi, Mısır'ın tarafsızlığı esas meselesinde Bab-ı Ali'nin menfaatlerini bozma sonucuna varabilecek münakaşa yaratılması demek olacaktır. Bu şekilde söz konusu tarafsızlığın pekiştirilmesi sakıncası doğacağından, bu evrakın şimdilik saklanması Nazır tarafından emredilerek Evrak Odası'na iade edildi.”¹¹⁷²

Trablusgarp Savaşı'nın olduğu kadar Balkanlar'da yaklaşan savaşın da etkisiyle Sisam Adası'nda karışıklık baş göstermişti. Sisam'a gelen İngiliz ve Fransız gemileri adanın kuzey ve güneyinde denizden gözlemde bulunuyorlardı. İzmir Nizamiye Fırkası Kumandanlığı durumun daha da şiddetlenmesi ve yabancı kaptanlar tarafından karaya asker çıkarılmasına girişilmesi halinde, ne gibi tedbirler alınması gerektiğini Harbiye Nezareti'nden sormuştu. Konu 10 Eylül 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve şu karar alınmıştır:

“Adada bir karışıklık çıkıp da yatıştırılması ve asayişin sağlanması için Osmanlı askerlerine yardım ihtiyacı doğarak İngilizler ve Fransızlar tarafından karaya asker çıkarılırsa, Sisam Beyi ve anılan askerlerin kumandanları (İngiliz ve Fransız kumandanlar) ile görüşülerek gereken tedbirlerin ortaklaşa alınması için kumandanlığa tebligatta bulunulmasının Harbiye Nezareti'ne bildirilmesi ve Dahiliye Nezareti'ne bilgi verilmesi...”¹¹⁷³

27 Eylül 1912 tarihinde Sisam isyanının elebaşı Sofulis tarafından meselenin siyaseten çözümü için Fransız ve İngiliz kruvazör kumandanları ve konsolosları aracı edilerek Osmanlı askeri hareketinin durdurulması talep edildi. Sisam Beyi talebi uygun buldu. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa konsolos ve

¹¹⁷² **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:52 Gömlek No:19** (Müşavir Ahmed Reşid imzalı ve 2 Eylül 1912 tarihli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazısı). Burada anılan nazır Hariciye Nazırı'dır. Yazının esası şöyledir: *“Zat-ı ali-i nezaretpenahileri ile teati-i efkar edildi. Muharebe-i hazırada Mısır'ın bitaraflığı fiilen takarrür etmiş olduğuna ve ona karşı hükümet-i seniyyece bir şey yapılamadığına ve idaresinin Mısır'a terkine mecburiyet hasıl olan Sollum'un esasen Mısır idaresi altında bulunan yerlerden farklı idare olunmasını istihsale muvaffakiyet memul olmayıp bu hal ile beraber Sollum hakkında İngiltere ile dur ü diraz mübaheseye girişilmesi Mısır'ın bitaraflığı mesele-i esasiyesinde Bab-ı Ali'nin menafini ihlal neticesine varabilecek münakaşa ihdası demek olacağına ve bu yolda mezkur bitaraflığın takviyesi mahzuru meydana geleceğine binaen işbu evrakın şimdilik hıfzı nazır-ı müşarünileyh tarafından irade buyurulmakla Evrak Odası'na iade kılındı.”* Ahmed Reşid Bey daha önce 27 Temmuz 1912 tarihli yazısında da Sollum hakkında aynı görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir: *“...bu babdaki (konudaki) teşebbüsümüzü (girişimlerimizi) İngiltere ile aramızda şu aralık ihdasından (oluşmasından) tevakkı (sakinme) lüzumu derkar (açık) olan gerginliğe sebep olur bir fiil ve hareket olmak üzere telakki (kabul) ederim.”*

¹¹⁷³ **BOA. MV. Dosya No:168 Gömlek No:50** (28 Ağustos 1328 [10 Eylül 1912] tarihli acele Meclis-i Vükela zabtı).

kumandanları beş gün süreyle askeri harekate ara verilmesi kararını aldılar. Ancak Sofulis başına topladığı bir miktar eşkıya ile kargaşa çıkarmaya çalışmakta ve dışardan da yavaş yavaş eşkıya gelerek kendisine katılmaktaydı. Sisam Eمارeti “zerre kadar önemi olmayan eşkıyanın cezalandırılması için mevcut askerlerin yeterli olduğunu” Bab-ı Ali’ye bildirmişti. Nitekim Sisam Eمارeti’nden gelen 28 Eylül 1912 tarihli telgrafta isyancılar tarafından Osmanlı askerlerine saldırıldığı haber verilmekteydi. Yaşanan gelişmeler 29 Eylül’de Meclis-i Vükela oturumunda görüşüldü. Hükümete sormadan Sisam emareti tarafından isyancılarla görüşmelere girişilmesi, eşkıyanın teklifinin kabul edilerek askeri hareketin durdurulup isyancıların toparlanmasına ve güçlenmesine fırsat verilmesi, bu işlere müdahale hakkı olmayan yabancı memurların aracı yapılması kesinlikle uygunsuz bulundu. Eمارetten açıklama ile beraber bundan sonra böyle uygunsuz hareketlerden kesinlikle sakınmasının istenmesine karar verildi. Ayrıca eşkıyanın sıkı bir şekilde izlenip cezalandırılmasına devam edilmesi, asayişin bir an önce sağlanması ve eşkıya ile mücadele sırasında itaatli halkın hiçbir suretle rencide edilmemesi Sisam Eمارeti’nden istenecekti. Bundan başka gerekli soruşturmanın yapılması için Şura-yı Devlet üyesi Konstantin Efendi ile Dahiliye Nezareti’nce uygun görülen bir kişi hemen Sisam adasına gönderilecekti.¹¹⁷⁴

Bundan sonra Osmanlı Devleti Sisam Adası’na askeri birlikler göndermişti. Ancak koruyucu devletlerin müdahalesi ve adaya savaş gemileri göndermeleri sonucunda 3 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Hükümeti’nin askerlerini geri çekmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bab-ı Ali devletlere gönderdiği bildiride, askeri birliklerin huzuru sağlamak amacıyla adaya sevk edilmiş olduğunu, devletlerin savaş gemilerinin gelmesiyle sükun garanti altına alındığından, askerlerin artık bulunmasına gerek kalmadığını ve geri çekmeye başladığını iletmiştir.¹¹⁷⁵

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 18 Ekim 1912 tarihinde İsviçre’de Ouchy (Uşi) kentinde yapılan antlaşmayla Trablusgarp Savaşı resmen sona erdi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi’yi kaybetmiştir. Balkan Savaşı’nın çıkmış olması nedeniyle Oniki Ada geçici olarak İtalya’ya bırakılmıştır.

¹¹⁷⁴ BOA. MV. Dosya No:169 Gömlek No:22 (16 Eylül 1328 [29 Eylül 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹¹⁷⁵ “Turkish Troops Withdrawn from Samos”, **The Times**, 5 Ekim 1912, s.6.

5. CİDDE'DE YAŞANAN GELİŞMELER VE İNGİLTERE

5.1. CİDDE'YE İTHAL EDİLEN PETROL GAZLARI MESELESİ VE İNGİLTERE'NİN TAVRI

Gümrük vergisine % 3 zam yapıldığı esnada¹¹⁷⁶ Bab-1 Ali ile Büyük Devletler arasında Petrol Depoları Tüzüğü kabul ve tasdik edilmişti. Bu tüzüğün hükümlerine Cidde belediye memurları tarafından uyulmadığı gerekçesiyle, Cidde'de ticaret yapan İngiliz "Asiatic Petroleum Company Limited" isimli şirket tarafından 1912 Eylülünde şikayette bulunuldu. Söz konusu şikayetin içeriği şöyleydi:

"Adı geçen tüzük uyarınca sadece belediye depolarına stoklanmış gaz¹¹⁷⁷ sandıklarının her birinden ilk ay için iki kuruş, diğer aylar için beş para vergi alınması gerektiği halde, Cidde belediye memurları tarafından ambarlarda depolanmış olan gaz sandıklarının her birinden beş para vergi alınmaktaydı. Belediye memurları ayrıca Cidde limanına gelip, ambara depolanmış veya depolanmamış olan gaz sandıklarının her birinden iki kuruş vergi talep ediyorlardı. Bu nedenle Cidde limanında demirlemiş olan bir vapurdan doğrudan doğruya Mekke'de veya diğer bir yerde mevcut gaz ambarına gönderilen gazların her bir sandığından iki defa vergi, yani dört kuruş vergi tahsil edilmekteydi. Bundan başka "teslim harcı" adıyla her bir sandığa bir kuruş, "istif harcı" adı altında da her bir sandığa yirmi para ve "nakliye vergisi" adıyla da sandık başına yaklaşık on para vergi uygulanmaktaydı. Ayrıca yerel belediye memurları, İngiliz şirketinin özel bir gaz ambarı inşa etmesini yasaklamıştı. Halbuki bu hususta belediyece tespit edilen yer ihtiyaca elverişli değildi. Ambar haline dönüştürülmüş olan hacılara ait misafirhane de tehlikeliydi. Mekke belediye memurları, anılan gaz tüzüğünün 5. maddesi hükümlerine uygun olarak ambara depolanmış gazlardan kaynaklanacak yangın nedeniyle meydana gelecek kayıplardan ve hasarlardan dolayı hiçbir mesuliyet kabul etmiyorlardı."

İngiliz şirketinin şikayeti üzerine gazların muhafazası için ihtiyaca uygun ve emin bir yer sağlanması, kurallara aykırı olarak alınan fazla ve çeşitli vergilerden feragat edilmesi ve tüzük hükümlerine tamamen uyulması için memurlara gereken tebligatın yapılması Cidde İngiliz Konsolosu tarafından istendi. Cidde İngiliz Konsolosu'nun bu talepleri İngiltere Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne

¹¹⁷⁶ Gümrük vergisininin 1907 yılında 7 sene süreyle % 8'den % 11'e çıkarılması kastedilmektedir.

¹¹⁷⁷ Burada gaz olarak kastedilen petroldür.

gönderilen bir notayla bildirildi. Hariciye Nezareti durumu Dahiliye Nezareti'ne 30 Eylül 1912 tarihli yazıyla aktardı ve gereğinin yapılarak sonucun kendisine iletilmesini istedi.¹¹⁷⁸ Dahiliye Nezareti bunun üzerine 5 Ekim 1912 tarihli yazıyla meseleyi Hicaz Vilayeti'ne bildirerek gereğinin yapılmasını talep etti.¹¹⁷⁹

Dahiliye Nezareti'nin Hicaz Vilayeti'ne gönderdiği 23 Ekim 1912 tarihli bir başka yazıda meseleye ilişkin yeni gelişmeler aktarılmaktaydı. Yine İngiliz Sefareti'nin iddiasına göre bir İngiliz şirketi tarafından¹¹⁸⁰ geçen Mayıs'ta Mekke'ye transit edilmek üzere Cidde'ye getirilen gaz sandıkları belediyece depolara sokulmaya mecbur edilmişti. Şirket sefaret aracılığıyla duhuliyeye ve hamaliye vergileri olarak maruz kaldığı 10120 kuruş zararın ödenmesini istemekteydi.¹¹⁸¹

Hicaz Vilayeti meseleyi Cidde Belediye Başkanlığı'na sormuş ve buradan 25 Aralık 1912 tarihli bir cevap yazısı almıştır. Yazıda İngiliz Sefareti'nin iddiaları reddedilmekte ve gerçek durum şöyle anlatılmaktaydı:

“Gümrük sahasına vapurlardan çıkarılacak gazların gümrükçe ilgisinin kesilmesinin ardından depoya sokulmasına tüccar tarafından başlanır ve ücretli hamallar yoluyla da depo içerisine istif edilir. Bunlardan belde haricinde her hangi bir yere sevk edileceklerden saklanma sürelerine göre ilk ay için kural uyarınca iki kuruş vergi ve diğer aylar için beş paradan başka harç alınmadığı gibi, transit suretiyle nakliyat emsaline de rastlanmamaktadır. Ulaşım ancak sandıkların ambara taşındığı sırada olur ve ondan duhuliyeye alınır.

Cidde Belediyesi daha sonra alınan harçları ve miktarlarını şu şekilde açıklamaktaydı:

¹¹⁷⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Eylül 1328 [30 Eylül 1912] tarihli yazı).

¹¹⁷⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 22 Eylül 1328 [5 Ekim 1912] tarihli yazı).

¹¹⁸⁰ Bu İngiliz şirketinin ismi belgelerde جلالتي هانكى şeklinde yazılmıştır.

¹¹⁸¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 10 Teşrin-i Evvel 1328 [23 Ekim 1912] tarihli yazı).

Sandık Başına	Kuruş	Para
Depoya sokulmasından itibaren ilk ayda	2	
Diğer aylar için	2	5
Rusuhiyye رصوحیه: Sandıkları ambara istif eden hamallara verilmek üzere hamaliye (Tüccardan alınır)	2	6
Tebriziyye: Yani ambar içinden dışarı çıkartmak için hamallara hamaliye (Tüccardan alınır)	2	10
Ambardan çıkarılması esnasında belde temizlik işleri vergilerinin kaldırılmasıyla halkın arzusu ve rızasına dayanarak İdare Meclisi'nce önceden verilmiş bir karara göre alınan feshiyye فسحیه vergisidir. (Bayilere ve dolayısıyla tüketiciye aittir)	1	10

Cidde Belediyesi'nin açıklamasına göre yukarıda gösterilen harçlar içindeki hamaliyeler (Rusuhiyye ve Tebriziyye) tüccarın ve esnafın vaktiyle onayıyla belediye memurlarının gözetiminde, sandıkların tam bir düzen içinde kazadan korunması şartıyla, biri gazhane içine istif ve diğeri de depodan çıkarılma hizmetlerini yapmak için istihdam edilenlerin ücretleriydi. Bunlar ilgililerden alınıp tamamen hamallara verilmekteydi. Feshiyye ise vaktiyle belde temizlik işleri için halk ve esnafa uygulanmaktaydı. Ancak alınma işlemi ve temizlik işlerini hakkıyla tamamlama imkansızlığı dikkate alınarak tüccar, esnaf ve halkın rızası ve onayıyla Belediye Meclisi ve İdaresi'nin kararıyla kaldırılmıştı. Bunun yerine bir defaya mahsus olmak üzere sarf edilecek gazların her bir sandığından bir kuruş alınmasına karar verilmişti. Dolayısıyla bu harçların gaz tüccar ve şirketleriyle ilgisi yoktu ve sadece tüketiciden alınmaktaydı. Gazhaneye gelip daha sonra Mekke'ye sevk edilen gazlardan vergi alınması kurallara uygun bir işlemdi. Hatta Mekke'de bile gazhane vergisi alınıp alınmayacağı incelenmesi gereken bir meseleydi. Gazhane konusunda ise hacılar misafirhanesi denilen yere gerçekten boş olduğu zaman gaz depolandıysa da, bunlar tamamen tahliye edilmişti. Yeni bir gazhane binası inşasına başlanmıştı ve 5-6 ay sonra tamamlanması beklenmekteydi. Gaz ticaretini koruma hususunda hiçbir fedakarlıktan kaçınılmamaktaydı. Akıp dökülen gazların bedeli tazmin edilmekteydi

ve şimdiye kadar hiç kimsenin zarar gördüğüne rastlanmamıştı. Gaz deposu inşası belediye dairelerine aitti ve yabancıların binalar satın almasına izin verilemeyeceği açıktı.¹¹⁸²

Hicaz Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Ocak 1913 tarihli yazıda ise, gazhanenin dolu olması nedeniyle daha önce mecburen içerisine geçici olarak gaz konulan belediye otelinin geçenlerde tahliye edilerek hacıların yerleşmesi için kiraya verildiği vurgulanmış, Cidde Belediye Başkanlığı'nın vergiler konusundaki açıklaması bildirilmiştir.¹¹⁸³

Hukuk Müşavirliği'nin raporu doğrultusunda Dahiliye Nezareti meseleye ilişkin aldığı kararı 12 Şubat 1913 tarihinde Hicaz Vilayeti'ne bildirdi. Buna göre belediye daireleri tarafından kurulacak gaz depolarına dair tüzüğün ikinci maddesi uyarınca, depolara koyulacak gaz sandıklarının her birinden ilk ay için ikişer kuruş ve diğer aylar için beşer para vergi alınması gerekmekteydi. Depoya konulmayan gazlar vergiye tabi değildi. Depoya konulduktan sonra transit şekilde başka yerlere gönderilen gaz sandıklarının her biri yalnız 30 para vergiye tabiydi. Cidde Belediye Başkanlığı tarafından rusuhiyye ve tebriziyye adlarıyla alınan vergiler esasen sandıkları ambara depolayan ve ambardan çıkaran hamallara ait olduğundan, bunların tahsiline belediye dairesinin aracılık etmesi ve tüccar için zorunlu kılınması uygun değildi. Bu ücretleri doğrudan doğruya tüccarın hamallara vermesi uygundu. Gazların her sandığından alınan bir kuruş feshiyye vergisi de nizami vergilerin dışında olduğundan, bunun alınmasından vazgeçilmesi zorunluydu. İngiliz şirketinin Cidde'de gaz deposu inşasına, Emlak İstimlak Tüzüğü'nün yabancıların Hicaz topraklarında emlak edinmesi hakkında mahrumiyetini belirten birinci maddesi engeldi. Dolayısıyla İngiliz Sefareti'nin bu noktadaki itirazı doğru değildi. Gaz, benzin vb. yanıcı maddelerin korunması için depolar yapılması belediyenin görevi olduğundan, Cidde Belediyesi'nce inşa edilen gaz deposunun bir an önce tamamlanmasına gayret edilmesi gerekmekteydi. Dahiliye Nezareti aynı gün içinde (12 Şubat) almış olduğu bu son kararı İngiltere Sefareti'ne iletilmek üzere Hariciye

¹¹⁸² BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Cidde Belediye Başkanlığı'ndan Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 12 Kanun-ı Evvel 1328 [25 Aralık 1912] tarihli yazı).

¹¹⁸³ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Hicaz Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Kanun-ı Evvel 1328 [4 Ocak 1913] tarihli yazı).

Nezareti'ne bildirdi.¹¹⁸⁴ Hariciye Nezareti'nin de alınan kararı 19 Şubat 1913 tarihli bir notayla İngiliz Sefareti'ne bildirdiği anlaşılmaktadır.

Mesele böylece bir süreliğine kapanmış görünse de, üç ayı aşkın bir süre sonra İngiliz Sefareti'nden 20 Mayıs 1913 tarihli bir nota Hariciye Nezareti'ne ulaştı. Notada Cidde İngiliz Konsolosluğu'nun sefarete bildirdiği yeni bir gelişme aktarılmaktaydı. Karayoluyla başka bir yere sevk edilmek için transit şekilde Cidde'ye gelen ve Cidde'deki belediye ambarlarına depolanmayan gazlardan ambar vergisini yerel memurlar ısrarla talep etmekteydi. Buna gerekçe olarak da yerel belediye tarafından “ambar vergisinin ödenmemesine ilişkin bir emir alınmaması” gösterilmekteydi. İngiliz Sefareti bu durumun Bab-ı Ali'nin vermiş olduğu teminatlara aykırı olduğunu vurgulayarak, anılan verginin tahsilinden vazgeçilmesi için gerekenin yapılmasını talep etti.¹¹⁸⁵ Hariciye Nezareti 27 Mayıs 1913 tarihli yazıyla durumu Dahiliye Nezareti'ne aktardı ve meselenin yerinden sorularak sonucun iletilmesini istedi.¹¹⁸⁶

Meselenin bu yeni evresi Mayıs ayı içinde Cidde'de bulunan İngiliz şirketine (جلاتلى هانكى ve ortakları) ait ve transit şekilde Yenbu'ya¹¹⁸⁷ gönderilecek olan 3000 sandık gaz ile yine aynı şirkete ait ve transit olarak Mekke'ye yollanacak olan 5000 sandık gaz nedeniyle ortaya çıkmıştı. İngiliz şirketi bu sandıkları gereken nakliye araçları ile derhal yerlerine göndermeye hazır olmasına rağmen belediye depolarına koymaya zorlandığını, 24.000 kuruş depo vergisi ve nakliye ücretinden dolayı da 10120 kuruş zarara uğradığını iddia etmekteydi. İngiliz Sefareti, Cidde yerel memurlarının bu hareketinin halen yürürlükte ve Hariciye Nezareti'nin kendilerine bildirdiği 19 Şubat 1913 tarihli notanın son kısmında açıkça onaylanmış bulunan tüzük hükümlerine her yönden aykırı olduğunu vurguladı. Notanın yayınlanmasının üstünden epey zaman geçmesine rağmen böyle kuraldışı hareketlerin olmasına da dikkat çekti. Sefaret transit şekilde Cidde'ye gelen gazlardan depo vergisi alımından vazgeçilmesini ve anılan şirketin uğradığı zararın (tamamı 246 sterlin ediyordu)

¹¹⁸⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Hukuk Müşavirliği'nin 27 Kanun-ı Sani 1328 [9 Şubat 1913] tarihli yazısı, Dahiliye Nezareti'nin Hicaz Vilayeti'ne ve Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 30 Kanun-ı Sani 1328 [12 Şubat 1913] tarihli yazılar).

¹¹⁸⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (İngiltere Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 20 Mayıs 1913 tarihli notanın sureti).

¹¹⁸⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Mayıs 1329 [27 Mayıs 1913] tarihli yazı).

¹¹⁸⁷ Medine'ye bağlı kazanın ismi burada “Yambo” şeklinde yazılmıştır. Bazı haritalarda “Yanbo” şeklinde de yazıldığı görülmektedir.

karşılanmasını Hariciye Nezareti'nden talep etti. Hariciye Nezareti durumu 3 Ağustos 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne aktardı.¹¹⁸⁸ Dahiliye Nezareti'de 7 Ağustos 1913 tarihli yazıyla İngiliz Sefareti'nin notasını ve şikayetlerini Hicaz Vilayeti'ne bildirdi ve iddiaların doğruluğunun araştırılmasını istedi.¹¹⁸⁹

Sorun 1913 yılı sonuna gelindiğinde halen çözülememiş ve ancak soruşturma tamamlanabilmişti. Soruşturma Cidde idare ve belediye meclisleri üyelerinden oluşan bir encümen tarafından yürütülmüş ve 29 Aralık 1913 tarihli bir mazbata hazırlanmıştı. Buna göre sandıkların zorla depoya konulduğu iddiası hiçbir şekilde doğru değildi. Gazın transit şekilde gelişi hakkındaki söylemler de gerçektirdiydi ve göstermelikti. Transit olduğu iddiasında bulunanlar Cidde'de vergisini verdikten ve gümrük işlemlerini yaptıktan sonra sandıkları gazhaneye koymuşlardı. Vergi Cidde Gümrüğü tarafından alındığı için transit söz konusu olamazdı. Transit iddiası gaz gelirleri vergisinden haksız yere kurtulmak için yapılmaktaydı. Söz konusu İngiliz şirketinin kendi imzasıyla gümrüğe sunduğu manifestoda gazın Cidde'ye götürüldüğü yazılıydı. Yenbu veya Mekke yazılı olmadığından gümrük tarafından buna göre işlem yapılmıştı. Soruşturma sonunda anlaşılmıştı ki gaz Cidde iskelesine ulaştığında Yenbu ve Mekke'ye nakliye araçları yokluğundan ötürü, iddia sahipleri gaz vergisi alındıktan sonra sandıkların gazhaneye sokulmasını talep etmişti. Dolayısıyla gazhaneye zorla sokulduğu iddiası doğru olmadığı gibi, buna dayanarak zarar ve ziyan talep etmeleri de haksızdı. Bununla beraber, belediye temizlik ve aydınlatma işlerine karşılık olmak üzere her sandıktan "feshiyye" adıyla bir kuruş alınması uygun değildi. Bu verginin belde ıslahı açısından halktan alınması mümkündü. Bu hususta şikayetçilerle belediye arasında bir ihtilaf mevcut değildi. Çünkü söz konusu vergi onlardan değil, dükkan ve hanların kıymeti üzerinden halktan alınmaktaydı. Bundan başka belediye, gazları sigorta yaparak kabul etmekteydi ve kaybolan, akan gazın bedelini aldığı vergilerden karşılamaktaydı. Diğer taraftan eğer transit iddiası doğru olsaydı, Yenbu'da gümrük bulunduğu orada vergilerin alınması gerekirdi. Oysa transit adıyla getirilen şeylerin tamamı

¹¹⁸⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen notanın sureti ve Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne yolladığı 21 Temmuz 1329 [3 Ağustos 1913] tarihli yazı). Hariciye Nezareti'nin yazısında İngiltere Sefareti'nin sadece giriş ve hamal ücreti olan 10120 kuruşu geri istediği ifade edilmektedir. 24.000 kuruşluk depo vergisinin bir şekilde halledildiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki bir başka belgede İngiliz Sefareti'nden gelen notanın 26 Temmuz 1913 tarihini taşıdığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁸⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 25 Temmuz 1329 [7 Ağustos 1913] tarihli yazı).

Cidde’de olup, rüsumat defterlerinde görüldüğünden şikayet sahipleri bunu inkar edecek durumda değillerdi. Sonuç olarak soruşturma sonunda transit iddiasının doğru olmadığına, Cidde Gümrüğü’nce işlemi yapılan bütün gazlardan alınan vergi ve gelirlerin kurallara uygun olduğuna ve yine Cidde Gümrüğü tarafından vergi işlemi yapıldıktan sonra Mekke ve Yenbu’ya gidecek malın transit olamayacağına encümen tarafından karar verildi.¹¹⁹⁰

Cidde Encümeni tarafından hazırlanan bu rapor Hicaz Valisi tarafından 1 Ocak 1914 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti’ne bildirildi ve nezaretin görüşü soruldu.¹¹⁹¹ Dahiliye Nezareti tarafından 2 Şubat 1914 tarihinde Hicaz Vilayeti’ne gönderilen cevapta, transit olduğu sonradan beyan edilse de sandık başına alınan 2 kuruştan 50 parasının mal sahibine geri verilmesi gerektiği bildirildi.¹¹⁹² Hicaz Vilayeti, Dahiliye Nezareti’nin bu talimatını Cidde Mutasarrıflığı’na 18 Şubat 1914 tarihinde aktarmıştır. Karşılık olarak Cidde Belediye Meclisi’nden gelen 8 Mart 1914 tarihli yazıyla bu isteğe karşı çıkılmış ve gerekçeleri sürülmüştür. Cidde Belediye Meclisi’nin bu cevabı Cidde Mutasarrıflığı aracılığıyla Hicaz Vilayeti’ne iletilmiştir. Cidde Belediyesi tarafından gaz sandıklarından tahsil edilen vergilerin bu husustaki talimata ve Şura-yı Devlet Dairesi’nin 30 Kasım 1911 tarihli mazbatasına uygun olarak alınmakta olduğu vurgulanmıştır. Belediyenin esas geliri olan 30 paradan mahrum bırakılmasının ciddi sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir:

“Anılan şu 30 paranın 14 parası sigorta adıyla جاتلى هانكى ? şirketi tarafından düşünülmektedir. Bu, gazlardan akacak miktarla boş çıkan tenekelere karşılık verilmektedir. Bundan başka gazhanenin tamiriyle katip ve memurlara verilen maaşlar ve masraflar gazhane gelirlerinden başka geliri olmayan Belediye Sandığı’ndan veriliyor. Ayrıca Cidde’ye gelen gazlardan tüketilen miktar otuz bin sandığı geçmeyip kalan seksen bin küsur sandık Mekke ve bağlı yerlere sevk olunarak orada harcanıp tüketiliyor. Mekke’nin kutsallığı nedeniyle orada tersim¹¹⁹³ işlemleri cari olmadığından ve vergilerin gazın esas değerine eklenerek müşteri olan ahali tarafından verilmesinden ötürü, paranın geri verilmesi gerekiyorsa Mekke’deki müşterilere iadesi lazım gelir. Cidde’de depo bulunmaması yüzünden bu işlemin uygulanması asla uygun değildir...transit olduğu sanılan

¹¹⁹⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Cidde soruşturma encümenininin 16 Kanun-ı Evvel 1329 [29 Aralık 1913] tarihli mazbatası). Esası Arapça olan bu raporun Osmanlıca çevirisi yapılmıştır.

¹¹⁹¹ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Hicaz Valisi tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 19 Kanun-ı Evvel 1329 [1 Ocak 1914] tarihli yazı).

¹¹⁹² BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti’nden Hicaz Vilayeti’ne gönderilen 20 Kanun-ı Sani 1329 [2 Şubat 1914] tarihli yazı).

¹¹⁹³ Resmetme, resim yapma ve çizme.

gazın transitinin doğru olmayışı rüsumat defterlerinden açıkça görüleceğinden, bu önemli konunun Dahiliye Nezareti'ne arz olunması için vilayete bildirilmesi ve belediyenin zararını icap ettirecek olan bu meselenin Cidde'de bir depo kurulmasına kadar eskiden olduğu gibi bırakılması ricasıyla... ”¹¹⁹⁴

Cidde Mutasarrıflığı ayrıca anılan İngiliz şirketinin bu açıklamalara katılmadığı takdirde mahkemeye başvurup usulüne uygun olarak meselenin çözümü yoluna gitmesi gerektiğini de Hicaz Vilayeti'ne bildirdi. Hicaz Valisi 18 Nisan 1914 tarihli bir yazıyla Cidde'den gelen bu itirazları Dahiliye Nezareti'ne ilettili.¹¹⁹⁵

Cidde Belediyesi'nin itirazlarına Dahiliye Nezareti'nin cevabı olumsuz oldu: *“Cidde Belediyesi'nin gaz sandıklarından almakta olduğu vergiye dair mazbataları değerlendirildi. Gaz depoları hakkındaki tüzük vaktiyle Büyük Devletler sefaretlerine de tebliğ edilmiş olduğu için o tüzüğün izni dışında gaz sandıklarından vergi alınması yoluna gidilmesi uygun olmayacağı gibi, yabancıların birçok başvuru ve şikayetlerini de davet etmektedir. Anılan tüzük gereğince belediye deposuna konulan gaz sandıklarından birinci ay için iki kuruş ve diğer aylar için beşer para alınmalıdır...Şehir içinde sarf edilmeyip Yenbu veya Mekke gibi diğer bir yere gönderilmesi halinde ellişer parasının iade edilmesi gerekir...12 Şubat 1913 tarihli ve 119 numaralı yazıyla bildirildiği üzere, gazlardan rusuhiyye, tebriziyye isimleriyle alınan vergiler ile temizlik vergisine karşılık ödetilen feshiyye vergisinin de alınmaması gerekmektedir. Çünkü bu vergiler bir kanun ve nizama dayalı olmadığı gibi, gazhanenin gerekli şartlara sahip olmamasından kaynaklanan zararların ve gazhanede çalışanların almakta oldukları ücretlerin şirkete yüklenmesi doğru olmaz. İngiltere Sefareti'nin şikayetleri şu anda devam ettiğinden ve Cidde Belediyesi'nce nezaretin kanun çerçevesinde gerçekleşen tebligatına uyulmadığı anlaşıldığından, bildirildiği şekilde işlem yapılmadığı takdirde yasanın gereğinin yapılmasına ve sonucundan da acilen bilgi verilmesine ”¹¹⁹⁶*

Bu gelişmeler yaşanırken İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 11 Haziran 1914 tarihli bir nota gönderildi. Nota şöyleydi:

¹¹⁹⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Cidde Belediye Meclisi'nden Cidde Mutasarrıflığı'na yazılan 23 Şubat 1329 [8 Mart 1914] tarihli mazbatanın tercümesi). Bu yazının aslının Arapça yazıldığı ve Osmanlıca'ya tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁹⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Hicaz Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Nisan 1330 [18 Nisan 1914] tarihli yazı).

¹¹⁹⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nin Hicaz Vilayeti'ne gönderdiği yazı). Belge üzerinde tarih görünmemektedir, ancak 1914 Mayıs ayı içinde yazılmış olması muhtemeldir. Son cümlede önce “Genel Vilayetler İdaresi Kanunu'nun yetmiş dördüncü maddesi gereğince Belediye Reisi hakkında” ifadesi yazılmış daha sonra çizilip iptal edilerek sadece “yasanın gereğinin yapılmasına” tümcesi ile yetinilmiştir. Dahiliye Nazırı'nın kendi emrini dinlemeyen Cidde Belediye Başkanı hakkında kızgın olduğu anlaşılmaktadır.

“26 Temmuz 1913 tarih ve 27 numara ile sefaret tarafından Hariciye Nezareti’ne sunulmuş olan notada, transit şekilde Cidde’ye ulaşan gazlardan yürürlükte olan tüzük hükümlerine aykırı olarak yerel memurlarca talep edilmekte olan vergilerin alınmasından feragat edilmesi gerektiği istenmişti. İngiltere devletinin Cidde Konsolosu’ndan bu defa sefarete gelen yazıda yerel memurlar tarafından adı geçen vergiler alınmakta olduğundan, bu konuda konsolosun yaptığı sürekli başvurular üzerine geçen Mayıs başlarında vilayetten konsolosa gönderilen tezkerede, durumun Dahiliye Nezareti’ne iletilerek alınacak cevaba göre gereğinin yapılacağı bildirilmişti. Şu anda geçerli olan usul ve kurallara ve Bab-ı Ali ile İngiltere Sefareti arasında bu hususta kabul edilmiş olan kararlara aykırı olarak talep edilen vergilerin, tahsilinden vazgeçilmesini içeren kesin ve etkin emirlerin gerekenlere verilmesi lüzumu sefaret tarafından istenmektedir.”¹¹⁹⁷

Hariciye Nezareti durumu 25 Haziran 1914 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti’ne ilettili. Durumun yerinden araştırılarak gerekli tebligatın tekrar yapılmasını ve İngiliz Sefareti’ne cevap verilmesi için sonucun kendisine bildirilmesini istedi.¹¹⁹⁸ Dahiliye Nezareti’nin cevabı 30 Haziran’da geldi. Buna göre gaz deposuna konulan sandıklardan rusuhiyye, tebriziyye ve feshiyye adlarıyla uygulanan vergilerin alınmaması gerektiği Hicaz Vilayeti’ne tekrar bildirilmişti. Transit şekilde depoya konulan gazlara gelince; vilayet tarafından transitten amacın geçici olarak depoya konulup diğer bir yabancı ülkeye gönderilecek gazlar olduğu anlaşılımişti. Bu nedenle Cidde’den Mekke veya Yenbu’ya sevk olunan gazlar transit kabul edilmemekteydi. Dolayısıyla depodan Mekke veya Yenbu’ya gönderilen gazların ellişer parasının iade edilmemesi gerektiği iddia edilmekteydi. Ancak Cidde’de sarf olunmayarak başka yerlere gönderilecek gazlar Cidde Belediyesi’ne göre transit olacağından, bunlardan her sandık için ellişer paranın geri verilmesi gerekeceği 2 Şubat 1914 tarihinde vilayete bildirilmişti. Bu defa da tekrar vilayete bildirimde bulunulduğu Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti’ne iletildi.¹¹⁹⁹ Bundan sonra Birinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı bir ortamda meselenin yeniden gündeme gelmediği anlaşılmaktadır.

¹¹⁹⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (İngiltere Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 11 Haziran 1914 tarihli nota).

¹¹⁹⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Hariciye Nezareti’nin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 12 Haziran 1330 [25 Haziran 1914] tarihli yazı).

¹¹⁹⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:152 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti’nin Hariciye Nezareti’ne yolladığı 17 Haziran 1330 [30 Haziran 1914] tarihli yazı).

5.2. CİDDE'DE HİNTLİ HACILAR İÇİN MİSAFİRHANE İNŞASI HAKKINDA İNGİLTERE'NİN TALEBİ

Cidde İngiltere Konsolosu, Hicaz Valisi'ne bir yazı göndererek hayırsever halktan birinin Cidde'de 2000-3000 kişi barındıracak, Hintli hacılara mahsus bir misafirhane yapılması düşüncesinde olduğunu ve bunun için deniz yakınında bir arsanın Osmanlı Hükümeti tarafından ücretsiz bağışlanmasını arzu ettiğini bildirdi. Ayrıca söz konusu inşaat Osmanlı tebaasından birinin adı altında olacaktı. Hicaz Vilayeti'nde yabancı uyrukluların emlak edinmesi yasaktı. Hicaz Valisi'ne göre böyle bir müessesenin kurulması her ne kadar büyük bir hayır için de olsa, yasak nedeniyle dikkat çekici olacaktı. Bununla beraber Hint halkına mahsus olarak zaten Mekke'de bulunan ve mütevellilik (vakıf mallarına bakma) hakkından dolayı ihtilafı olan bir misafirhane ile tüccarların da aynı şekilde bir müesseseleri vardı. Bundan dolayı şimdi Cidde'de yaptırılmak istenilen misafirhaneye de izin verilebileceği Emaret tarafından Hicaz Valisi'ne bildirilmişti. Vali söz konusu misafirhanenin devlet arazisi üzerinde inşasının talep edildiğini hatırlatarak 25 Ocak 1911 tarihinde durumu Dahiliye Nezareti'ne aktardı ve ne yapılması gerektiğini sordu.¹²⁰⁰

Dahiliye Nezareti 16 Şubat 1911 tarihli yazıyla konuyu Sadarete ilettili. Sadrazamın cevabı 21 Şubat 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaştı. Buna göre misafirhanenin inşası esasen hacıların menfaati ve dinlenmesi için olduğundan izin verilmeye değeri. Ancak Mekke'de Hint halkına mahsus inşa edilen kurumda mütevellilik sebebiyle ihtilaf çıktığından, bunda da benzer bir ihtilaf çıkmaması için ve yabancıların mülk edinmesine de izin verilmediğinden ötürü, söz konusu misafirhanenin Osmanlı tasarrufunda bulunmasının sağlanması gerekmektedir. Bu hususların ve verilecek arsanın incelenerek meselenin karar verilebilecek bir şekilde dönüştürülmesi Dahiliye Nezareti'nden istendi.¹²⁰¹ Dahiliye Nezareti Sadrazamın bu cevabını ve uyarısını 2 Mart 1911 tarihinde Hicaz Vilayeti'ne bildirdi.¹²⁰²

¹²⁰⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:47/-1 Gömlek No:17 (Hicaz Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Kanun-ı Sani 1326 [25 Ocak 1911] tarihli yazı).

¹²⁰¹ BOA. DH. İD. Dosya No:47/-1 Gömlek No:17 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 3 Şubat 1326 [16 Şubat 1911] ve Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne yollanan 8 Şubat 1326 [21 Şubat 1911] tarihli yazılar).

¹²⁰² BOA. DH. İD. Dosya No:47/-1 Gömlek No:17 (Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 17 Şubat 1326 [2 Mart 1911] tarihli yazı).

6. İRAN'LA SINIR MESELESİ VE İNGİLTERE

1911 yazında Urumiye ile civar bölgede seyahat eden İngiliz Bay Shipley¹²⁰³ döndükten sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor vermişti. Rapora göre bölgeye Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilen memurlar, Osmanlı Hükümeti'ne sadakat ve Osmanlı egemenliğini tanımakla ilgili tutanakları imzalatırmak için yerel halk arasında propaganda faaliyeti yürütmekteydiler. Bu propagandalar civar aşiretler tarafından saldırılar yapılacağı şeklinde tehditlerle pekiştirilmekteydi. Amaç anılan belgeler sayesinde Osmanlı Hükümeti'nin ihtilafli nahiyeler hakkındaki iddialarını ispatlamaya yardımcı kanıtlar elde etmektir. İngiltere Sefareti hükümeti adına Bab-ı Ali'nin dikkatini çekmek için sözlü olarak Hariciye Nezareti'ne uyarıda bulundu. Bu gibi belgelerin kanıtlayıcı yasal bir değerinin olmayacağını vurgulayarak Osmanlı-İran sınırının kesin şekilde düzenlenmesi esnasında yeniden bir takım yanlış anlamalara ve zorluklara izin verilmemesi gerektiğini ifade etti. Rusya Sefareti tarafından da aynı doğrultuda bir girişimde bulunuldu.¹²⁰⁴

Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nazırı Asım Bey İngiliz ve Rus sefirlerine bu gibi tutanakların Osmanlı Hükümeti'nce de yok sayıldığını, devlet tarafından söz konusu arazi üzerindeki hakkın resmi belge ve kayıtlarla gerek İstanbul'da toplanacak olan Osmanlı-İran Komisyonu'nda ve gerekse ihtiyaç duyulursa Lahey Tahkim Mahkemesi'nde gösterileceğini vurguladı. Lahey'den çıkacak karara göre sınır tayin edilecek ve bu sınır kesinlikle geçilmeyecekti. Asım Bey dolayısıyla bu gibi iddiaların aslında yersiz olduğunu, sadece Lahey Mahkemesi tarafından belirlenecek Osmanlı sınırı içinde Rus askeri bulunursa, bunların çekilmesi gerekeceğini sefirlerle söyledi. Bunun üzerine gerek Rusya Sefiri ve gerek İngiltere Sefiri, Lahey Tahkim Mahkemesi'nce çıkacak hükmün Osmanlı Devleti ve İran tarafından geçerli kabul edileceği gibi Rusya tarafından da geçerli sayılması gerekeceğini Asım Bey'e beyan ettiler. Asım Bey 13 Şubat 1912 tarihli yazısıyla Sadareti gelişmelerden haberdar etti.¹²⁰⁵ Sadarete 15 Şubat 1912 tarihinde Dahiliye

¹²⁰³ Belgede شيبلى şeklinde yazılmıştır. Muhtemelen İngiltere'nin Erzurum Viskonsülü Mr. Shipley'dir.

¹²⁰⁴ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:736 Gömlek No:24 (Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından Sadarete gönderilen 31 Kanun-ı Sani 1327 [13 Şubat 1912] tarihli yazı).

¹²⁰⁵ Aynı vesika. Asım Bey sefirle şahsen görüşmesine rağmen Rusya Hükümeti'ne bu konuda yazılı olarak da tebligatta bulunulduğunu Sadarete iletmıştır.

Nezareti'ne gönderdiği yazıyla durumu anlattı ve Osmanlı memurları tarafından böyle bir girişimde bulunulup bulunulmadığının araştırılarak bildirilmesini istedi.¹²⁰⁶

7. İNGİLİZ ARKEOLOJİ HEYETİ'NİN NEDEN OLDUĞU GERGİNLİK

Yüzbaşı Montagu Brownlow Parker¹²⁰⁷ başkanlığındaki İngiliz arkeologlardan oluşan bir ekip iki senedir Kudüs'te arkeolojik kazılar gerçekleştirmekteydi. Yüzbaşı Parker 1909 yılında Osmanlı yetkililerinden aldığı izinle aslında Hz. Süleyman (Solomon) ve Hz. Davud'a (David) ait olduğu rivayet edilen hazineleri ve özellikle kutsal Ahit Sandığı'nı (The Ark of the Covenant) aramaktaydı.

Her şey 1908 yılında İsveçli bir İncil aliminin¹²⁰⁸ İstanbul'daki bir kütüphanede bulduğu eski bir kitapta İbranice bir şifre keşfettiğini düşünmesiyle başladı. Şifreye göre Hz. Süleyman'ın tapınağının altında gizli bir yer vardı ve tapınak yok olduğunda kutsal kalıntılar buraya saklanmıştı. Bu bilgin yaptığı "keşfi" İngiltere'deki varlıklı ve nüfuz sahibi çevrelere açıklamıştı. Sonuç olarak İngiliz ve Amerikalı zenginlerin finansmanı ile Parker'ın başkanlığındaki ekip kurulmuştu.¹²⁰⁹

İngiliz ekip, 1909 senesinde iki Türk yetkilinin denetiminde Kudüs yakınlarındaki Siloam Havuzu'nda kazılara başlamıştı. Kazıyı zengin İngiliz ve Amerikalıların oluşturduğu bir sendika finanse ediyordu. Marlborough Düşesi (Consuelo Vanderbilt) ve Chicago'dan Armour ailesi de bu sendikanın üyeleri arasındaydı. Sendika daha önce Londra metrosu inşaatlarında çalışmış olan uzman mühendisleri işe aldı. Ekipte Yüzbaşı Parker'ın yanında Clarence Wilson ve Cyril Ward gibi isimler de yer almaktaydı. Günde altmışın üzerinde kişi çalıştırılmaktaydı ve bunların maaşlarına haftalık 4500 dolar harcanıyordu. Kazıların yapıldığı yerde

¹²⁰⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:736 Gömlek No:24 (Sadarettin Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Şubat 1327 [15 Şubat 1912] tarihli yazı).

¹²⁰⁷ Yüzbaşı Montagu Brownlow Parker (1878-1962) Morley Kontu'nun erkek kardeşi ve varisiydi.

¹²⁰⁸ New York Times ismini vermese de kaynaklarda Finli olduğu da söylenen bu kişinin Valter H. Juvelius (1865-1922) olduğu belirtilmektedir.

¹²⁰⁹ Kazının ne amaçla ve nasıl başladığına dair ayrıntılı bilgi için bk. "Have Englishmen Found the Ark of the Covenant", **The New York Times**, 7 Mayıs 1911; "Mysterious Bags Taken from Mosque", **The New York Times**, 14 Mayıs 1911.

ayrıca St. Mary Kuyusu olarak bilinen kaynak bulunmaktaydı. İki yıl süren kazılar için yaklaşık 300.000 dolar harcandı.¹²¹⁰

1911 Nisan ayına kadar devam eden kazılarda hazine bulunamadı. Parker, kazıyı finanse eden sendikaya düzenli olarak mektuplar göndererek gelişmeleri bildirmişti. Nisan ayı başlarında gönderdiği mektuba göre hazine olabilecek her yer incelenmiş, sadece küçük bir bölüm kalmıştı. Bu bölüme sadece Hz. Ömer Camii'nden girilebilirdi. Bu sırada kazı yapan ekipte Parker'ın yanı sıra Yüzbaşı Duff, Binbaşı Foley ve Yüzbaşı Wilson'da bulunuyordu.¹²¹¹

Parker'ın 1911 Nisan ayı içinde Hz. Ömer Camii altında kazı yaptığını fark eden halk kutsal mekana saygısızlık yapıldığını düşünerek büyük tepki gösterdi ve ayaklandı. Parker ve ekibi Hz. Ömer Camii'nin altını kazarak Ahit Sandığı, tütsü kabı ve diğer kutsal kapları kaçırmakla suçlandılar. Ayaklanan halk suç ortaklığı yaptığı gerekçesiyle Mutasarrıf¹²¹² Azmi Bey'e de sokaklarda saldırdı ve kendisini "domuz" diye yuhaladı. Hz. Ömer Camii ise kapatıldı ve İstanbul'dan soruşturma yapmak üzere görevlendirilen memurlar gelinceye kadar sıkı koruma altına alındı. Bir Arap gazetesinin haberine göre Parker ve ekibi, Hz. Ömer Camii muhafızlarına rüşvet vererek camiye girmiş ve altı gün süren kazı sonunda hazineleri bulup kaçırmıştı. Söz konusu haber camii muhafızlarının itiraflarına dayandırılmaktaydı.¹²¹³ İlk gelen haberler Parker ve ekibinin yakalanmadan eserlerle beraber Yafa'ya gittiği ve 19 Nisan 1911 tarihinde burada kendilerini bekleyen Parker'a ait yata binerek İngiltere'ye doğru yola çıktıkları yönündeydi. Ayrıca İstanbul'dan 4 Mayıs 1911 tarihinde gelen bir habere göre Parker ve ekibi Hz. Süleyman'ın tacı, kılıcı, yüzüğü ve çok eski bir el yazması İncil dahil pek çok değerli eser bulmuştu.¹²¹⁴

¹²¹⁰ "Pool of Siloam", **The New York Times**, 12 Aralık 1909 (Gazete Kudüs'ten aldığı 26 Kasım 1909 tarihli haberi nakletmektedir); "Fear Diggers Took Ark of Covenant", **The New York Times**, 4 Mayıs 1911 (Gazete Kudüs'ten aldığı 3 Mayıs 1911 tarihli haberi nakletmektedir); "Gone with Treasure that was Solomon's", **The New York Times**, 5 Mayıs 1911 (Gazete Londra'dan aldığı 4 Mayıs 1911 tarihli haberleri nakletmektedir).

¹²¹¹ "Fear Diggers Took Ark of Covenant", **The New York Times**, 4 Mayıs 1911 (Gazete Londra'dan aldığı 3 Mayıs 1911 tarihli haberi nakletmektedir). Sendika bir ay geçtiği halde Parker'den hiçbir haber alamamıştı.

¹²¹² Gazete bu haberinde "Vali" kelimesini kullanmaktadır. Kudüs bir sancak olduğundan doğrusu mutasarrıftır.

¹²¹³ "Fear Diggers Took Ark of Covenant", **The New York Times**, 4 Mayıs 1911.

¹²¹⁴ "Gone with Treasure that was Solomon's", **The New York Times**, 5 Mayıs 1911.

Osmanlı basınında bazı yayın organları olaya temkinli yaklaştı ve çalındığı söylenen eserlerin abartıldığını yazdı:

“Kudüs’te Sahretullah¹²¹⁵ yanında hafriyat yapılmış, güya bir takım emanet ve hazineler çalınmıştır. Eski eserlerin çalınması bizde sık görülen şeylerdendir. Hepsinin çalınmaması merhum Hamdi Bey’in gayretinin eseridir. Lakin Sahretullah definesinden çalındığı söylenen şeyleri işitip de gülmemek ve bizdeki ihtirasların ve mücadele aşkının geldiği dereceye şaşmamak mümkün değildir. İngilizler kazdıkları bu kuyudan Süleyman Peygamberin tarağından, İsrailoğulları ve Mesih zamanına ait olan ve olmayan emanetlerden itibaren Eyyubilerin hazinelerine kadar bin türlü eşya çıkarıp aşırılmışlar. Bu kadarı mübalağa olsa gerek.”¹²¹⁶

Kudüs’ten gelen bir mektupta verilen haberlere göre Hz. Ömer Camii’nin muhafızı olan Müslüman şeyh, camiinin üzerinde bulunduğu kutsal kaya altında kazı yapılmasına izin vermek için 25.000 dolar rüşvet almıştı. Aynı mektupta Osmanlı Hükümeti’ne çok daha büyük bir miktarda rüşvet verildiği yazılıydı. Kudüs’teki Müslümanlar o denli öfkeliydi ki rüşvet alan Şeyhi linç etmekle tehdit ediyorlardı.¹²¹⁷

New York Times gazetesinin 14 Mayıs 1911 tarihli nüshasında olayla ilgili daha önceki haberlerden biraz daha farklı ve detaylı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre 25.000 dolarlık (5000 sterlin) rüşvet Kudüs Mutasarrıfı’na, cami muhafızı olan şeyhe ise 5000 dolar (1000 sterlin) rüşvet verilmişti. Ayrıca bölgedeki askeri kumandana da rüşvet verilmiş, böylece askerlerin ve muhafızların kazı bölgesinden uzak tutulması sağlanmıştı. Güvenlik bu şekilde sağlandıktan sonra İngiliz ekip Hz. Ömer Camii’ne geceyarısı girmişti. Kutsal kayanın yakınında caminin zemininden taş bir blok kaldırıp gizli bir mağaraya geçen ekip, buradan iki çuvalla çıkıp ayrılmıştı. Ekip 20 Nisan 1911 tarihinde¹²¹⁸ trenle Yafa’ya gelmişti. Burada bagajlarını kontrol için gümrüğe gönderdikten sonra bir otelde sadece çay içmek için durmuşlardı. Ekibin beraberinde sıkı şekilde çivilenmiş birçok ahşap kutu vardı ve gümrük memurları bunların içinde ne olduğuyla ilgilenmedi. Bagajlar ise gelişigüzel arandıktan sonra hızla yata taşındı. Ekip aynı gece kendilerini iki gündür Yafa

¹²¹⁵ Kudüs’te Beytülmuqaddes’te Hz. Muhammed’in miraca çıktığına inanılan kaya. Bu kayaya Hacer-i Muallak da denilmektedir.

¹²¹⁶ “Bir Haftalık Vukuat”, **Hikmet**, 21 Nisan 1327 (4 Mayıs 1911), s.8.

¹²¹⁷ “\$25,000 to Mosque Keper”, **The New York Times**, 7 Mayıs 1911 (Gazete Londra’dan aldığı 6 Mayıs 1911 tarihli haberi nakletmektedir).

¹²¹⁸ Gazetenin 5 Mayıs 1911 tarihli nüshasında İngiliz ekibin 19 Nisan’da Yafa’ya geldiği yazılmıştı.

limanında bekleyen yatla ayrıldı. Bu sırada olayı öğrenen Müslüman halk Kudüs'te galeyana gelmişti. Mutasarrıfın evi Müslüman bir kalabalık tarafından sarıldı. Mutasarrıfı yok etmekle tehdit eden kalabalık, kendisinden derhal Hz. Süleyman'ın asası ve tacıyla Yafa'ya giden "İngiliz hırsızların" ülkeden ayrılmadan yakalanmasını istedi. Ancak yetkililer gerekeni yapmadı. Ertesi gün Cuma namazı için camiye giden Mutasarrıf, fanatik ve kızgın bir kitlenin hakaretleriyle karşılandı. Halk tarafından camiinin kirletildiği ve kutsallığı bozulduğu gerekçe gösterilerek Cuma namazının kılınmasına izin verilmedi. Kalabalıktan mutasarrıfa tükürenler bile oldu. En çok aşağılanmaya maruz kalan ise caminin muhafızı oldu. Sakalı ve bıyığı halkın içinde tıraş edildi ve daha sonra hapse atıldı. Kudüs'teki İngiliz Konsolosu olay hakkında hiçbir şey bilmediğini, kazı yapanların kendisini ziyaret bile etmediklerini söyledi.¹²¹⁹

Kudüs'te çıkan Arapça gazetenin haberine göre Kudüs Mutasarrıfı, olayı duyar duymaz İngilizlerin yakalanması için elinden geleni yapmış, fakat başaramamıştı. Kutsal kayanın incelenmesi için en iyi mimarlar gönderilmiş, yapılan kazıların kayanın kuzey bölümünden Ervah Kuyusu'nun içine kadar devam ettiği saptanmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'de soruşturma komisyonu gerçeği ortaya çıkarıncaya kadar insanlara sakin olmaya çağırın bir duyuruyu Kudüs sokaklarında dağıttı.¹²²⁰

Parker, İngiltere'ye döndükten sonra Reuters muhabiri kendisiyle bir mülakat yapmıştır. Hazine çıkardıkları iddiasını yalanlayan Parker, buldukları tüm eski eserleri Osmanlı Hükümeti'ne bıraktıklarını ve bunların şu anda Siloam köyündeki merkezlerinde olduğunu söyledi. Kudüs'te halkın kendilerine tepki gösterdiği ve bu yüzden çalışmalarına son verdikleri iddiasının da doğru olmadığını ileri sürdü. Parker kazıların amacını ise şu sözlerle açıkladı:

"İşimizin amacı Kudüs'te sır değildi. Araştırmamız bir İsveçli tarafından keşfedilen ve dini kaplar, eski yazmalar vb. dahil İsrail'in eski hazinelerinin gömülü bulunduğu, Orphel Dağı'nın (ya da Moriah Dağı) tam yerini gösteren bir şifreye dayanmaktadır. Şu anda bu şifrenin ne kadar doğru olduğunu söylemek mümkün değildir, fakat bazı çok değerli bilimsel sonuçlar elde edildi. Şüphesiz büyük fiziksel zorluk altındaki çalışmamızın sonucunda

¹²¹⁹ "Mysterious Bags Taken from Mosque", **The New York Times**, 14 Mayıs 1911(Gazete Yafa'dan aldığı 21 Nisan 1911 tarihli haberi nakletmektedir).

¹²²⁰ "Mysterious Bags Taken from Mosque", **The New York Times**, 14 Mayıs 1911(Gazete Londra'dan aldığı haberi nakletmektedir).

Davud'un (David) eski şehrinin genelde sanıldığı gibi Zion Dağı üzerinde olmadığını, Orphel Dağı üzerinde olduğunu bulduk. Çalışmamız esnasında Orphel Dağı yüzeyinde tüm yönlere tüneller (galeriler) açtık. Sonuçlar o eski günlerde yerin zaptedilemezliğine dair İncil'deki hikayeleri açıkça doğrulamaktadır. Elde ettiğimiz koleksiyonlar, söylediğim gibi Türk yöneticilerin elindedir ve kesinlikle eşsizdir. Çömleklerin çoğu M.Ö. 3000 yılına kadar gitmektedir. Bu keşiflerin haberleri Kudüs'te duyulunca büyük heyecan ve ilgiye yol açtı. Ancak bu çalışmamızı durdurmamız yönünde bir istek değildi. Şunu da eklemeliyim ki yaptığımız tüm iş Türk Hükümeti'yle kararlaştırılmış olup aldığımız bir iznin sonucudur. Ayrıca İstanbul'dan atanan iki tane Türk memur her zaman bizimle beraberdi. İstanbul'daki yetkililerle konuyu tam olarak görüştüğümüzden ve kazmanın başlayabileceği en erken tarih olan 1 Ağustos'tan itibaren kazılarımıza devam etmeyi kararlaştırdıktan sonra planladığım gibi İngiltere'ye döndüm.”¹²²¹

Meclis-i Mebusan'ın 9 Mayıs 1911 tarihli oturumunda Kudüs mebusları Dahiliye Nazırı'na olayla ilgili sorular yönelttiler. Dahiliye Nazırı cevap olarak kazıların İngiliz kaşiflerle eski Sadrazam arasındaki bir anlaşma sonucunda başladığını belirtti. Hazine avcıları iki dehliz boyunca kazı yapmış ve hiçbir sonuç alamamıştı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak Hz. Ömer Camii'nden bir üçüncü deneme için izin istemişlerdi. İzin verilmemesine rağmen, kaşifler memurlara rüşvet vererek mabedi ihlal etmeyi başarmışlardı. Rüşvet alan memurlar tutuklanmış ve diğer suç ortaklarının ortaya çıkarılması için de soruşturma açılmıştı. Soruşturma sonucunda herhangi bir objenin çalınıp çalınmadığı henüz ortaya çıkmamıştı. İngiliz ekibin bagajları Yafa'da aranmış, fakat bir şey bulunamamıştı.¹²²² Osmanlı Hükümeti yaşanan olaylar nedeniyle Kudüs mutasarrıfını görevden aldı.¹²²³ Osmanlı gazetesi Süngü, Yüzbaşı Parker'ın kazısına sadareti zamanında izin verdiği iddia edilen Kamil Paşa'dan “aşırılan eski eserler” için hesap sorulması gerektiğini yazdı.¹²²⁴ Aynı gazete Kudüs'ten aldığı bir mektupta olayın ayrıntılarına şöyle yer verdi:

“Kazılara Ayn Silvan'da başlayan İngilizlere yüz lira maaşla mebus Mecdi ve Habib Efendiler nezarete memur edilirler. Meclisin açılışında Mecdi Efendi elli lirasını mutasarrıfa, Habib Efendi otuz lirasını jandarma binbaşısına vermek suretiyle vekil bıraktılar. İngilizler refakatine verilen bir polise dört, bir jandarma onbaşısına üç ve

¹²²¹ “The British Excavators in Jerusalem”, **The Guardian**, 10 Mayıs 1911, s.6.

¹²²² “The British Excavators in Jerusalem”, “Turkish Minister's Charges”, **The Guardian**, 10 Mayıs 1911, s.6.

¹²²³ “The Governor of Jerusalem Recalled”, **The New York Times**, 16 Mayıs 1911.

¹²²⁴ “Kim Mesul Olmalı”, “Kudüs'teki Camii-i Hazret-i Faruk'tan Aşırılan Asar-ı Atika'dan”, **Süğü**, 5 Mayıs 1327 (18 Mayıs 1911), s.2.

neferine iki lira maaş verirler. Mart'ın yirmi dördüncü gününden¹²²⁵ itibaren gizlice geceleri Beytülmuqaddes içinde üç ve Sahretullah içinde keza üç gece kazılar yapılır. Kayyumbaşıyla nöbetçi olan iki kişi ve jandarmalar da beraber bulunur. Sonra bu iş duyulur. Halk galeyana gelir."¹²²⁶

C. İSTANBUL VE ANADOLU EKSENLİ GELİŞMELERDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. OSMANLI BAHRIYESİ'NDE İNGİLİZ NÜFUZU VE YANSIMALARI

1909 yılı Şubat ayında İstanbul'a gelerek Osmanlı Donanması'nda reform faaliyetlerine başlayan İngiliz Bahriye Misyonu, Amiral Douglas Gamble'ın başkanlığında yürütülen çalışmalar sayesinde Osmanlı Hükümeti'nin takdir ve sempatisini kazanmıştı. Ancak 1910 Nisan ayında Amiral Hugh Pigot Williams görevi Amiral Gamble'dan devraldıktan sonra Osmanlı Hükümeti'yle ilişkileri iyi olmamış ve başarısız bir görüntü çizmeye başlamıştı.¹²²⁷ Bununla birlikte Osmanlı Bahriye Teşkilatı'nda İngiliz etkisi hala yoğunluğunu korumaya devam etmekteydi. Örneğin, Heybeliada'da bulunan Bahriye Mektebi'nde ders programları özellikle İngiltere Bahriye Okulu'nun programlarına benzer şekilde düzenlenmiş, maddi ve manevi olarak en iyi sonucu verecek surette senelere dağıtılmıştı. Okula yeni kabul edilen bir kişi toplam sekiz yıl olan eğitiminin ilk dört yılını bu okulda almaktaydı. Ayrıca ders müdürü olarak görev yapmak üzere İngiltere Bahriye Okulu öğretmenlerinden bir kişi ile iki İngiliz öğretmen getirtilmişti.¹²²⁸

Bağdat İngiliz Konsolosluluğu'nun Comet¹²²⁹ isimindeki maiyet vapuru Basra'ya gideceğinden ve bu gibi vapurların dezenfekte ve temizliği kendi tayfaları tarafından yapıldığından, bunlar hakkında karantina memurları tarafından dezenfekte işlemleri yapılmaması Dahiliye Nezareti tarafından Basra ve Bağdat Vilayetleri'ne

¹²²⁵ Miladi 6 Nisan 1911 tarihine denk gelmektedir.

¹²²⁶ "Neler İşitiyoruz?", "Kudüs'ten Aşırılan Eşya", **Süngü**, 12 Mayıs 1327 (25 Mayıs 1911), s.2-3.

¹²²⁷ 1909-1910 arası dönemde İngiliz Bahriye Misyonu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.38-58.

¹²²⁸ "İlan", "Mekteb-i Bahriye'ye Talebe Namzedi Kabul Edilmek İsteyen Efendilere", **Ceride-i Bahriye**, 14 Teşrin-i Sani 1329 (27 Kasım 1913), s.2119. Gazetedeki ilanda bu İngiliz öğretmenlerin iki sene önce getirildiği belirtilmektedir.

¹²²⁹ Türkçe'de kuyruklu yıldız anlamına gelmektedir.

10 Ocak 1911 tarihinde bildirildi. Ayrıca vapurun iskeleye gelişlerinde tabipleri tarafından kuşkulu olaylar olmadığına dair rapor verildiği takdirde izin verilmesi gerektiği vurgulandı.¹²³⁰

Dretnot tipi büyük tonajlı savaş gemilerinin alınmasına karşı çıkan Amiral Williams'a duyulan tepki Osmanlı basınına da zaman zaman ilginç şekilde yansımaktaydı:

*“Bahriyemizde takdire değer bir faaliyet belli oluyor. Önceden genellikle kıymetini takdir etmediğimiz muhterem Gamble Paşa'nın projeleri kabul edilmek üzeredir. İki veya üç dretnot alınacağı muhakkaktır”.*¹²³¹

25 Şubat 1911 tarihinde İngiliz Armstrong şirketi ile Bahriye Nezareti arasında iki birinci sınıf (dretnot tipi) savaş gemisi inşası için kesin anlaşmaya varıldı. Bundan sonra gemilerde kullanılacak silahları belirlemek üzere özel bir komisyon İngiltere, Fransa ve Almanya'ya gönderildi.¹²³²

W. G. Armstrong Whitworth and Co. ve Vickers Limited İngiltere'nin en büyük ve en önemli iki silah şirketi idi. Dünya çapında faaliyet gösteren bu iki şirketin hissedarları arasında İngiltere'nin önde gelen birçok milletvekili, lortları ve kilise üyeleri vardı. Bu nedenle İngiltere siyasetinde önemli rol oynuyorlardı.¹²³³

İngiltere'nin yeni Akdeniz filosu kumandanı Amiral Sir Edmund Samuel Poe¹²³⁴ 14 Mart 1911 tarihinde Hussar isiminde torpido gambotuna binerek İstanbul'u ziyaret edecekti. 1070 ton hacmindeki Hussar gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi için gereken işlemin yapılması İngiltere Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'nden istendi. Hariciye Nezareti bu talebi Sadrazama 4 Mart 1911 tarihinde bildirdi.¹²³⁵ Sadrazam Hakkı Paşa gerekli izni verdiği kararname ile beraber İngiliz Sefareti'nin talebini bir tezkereyle aynı gün içinde Padişahın onayına gönderdi.

¹²³⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:75/1 Gömlek No:13** (Dahiliye Nezareti'nden Basra ve Bağdat Vilayetlerine çekilen 28 Kanun-ı Evvel 1326 [10 Ocak 1911] tarihli telgraf).

¹²³¹ “Bir Haftalık Vukuat”, **Hikmet**, 6 Kanun-ı Sani 1326 (19 Ocak 1911), s.8.

¹²³² “The Turkish Navy”, **The Times**, 27 Şubat 1911, s.5; “The Turkish Navy”, “Big Contract for British Firm”, **The Observer**, 26 Şubat 1911, s.9.

¹²³³ “The Armaments Network”, **The Guardian**, 23 Mart 1914, s.16. Gazetenin haberinde iki şirketin hissedarlarından bazılarının isimleri de verilmiştir.

¹²³⁴ Amiral Sir Edmund Samuel Poe (1849-1921) 1912 Kasım ayına kadar bu görevde kaldı.

¹²³⁵ **BOA. İ. HR. Dosya No:425 Gömlek No:1329/Ra-01** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 19 Şubat 1326 [4 Mart 1911] tarihli acele yazı).

Padişahın onayı ertesi gün (5 Mart 1911) gerçekleşti.¹²³⁶ Padişaha saygılarını sunacak Amiralın İstanbul'da dört gün kalacağı İngiltere Sefiri tarafından daha önce iletilmiş ve gerekli izin de verilmişti.¹²³⁷ Amiral Poe'nun mihmandarlığına Teşrifat-ı Hariciye memuru Fuad Bey tayin edildi.¹²³⁸

Padişaha saygılarını sunmak için İstanbul'a gelecek olan Amiral Poe'nun Birinci Rütbeden Nişan-ı Ali-i Osmani ile onurlandırılmasına karar verildi. Konuya ilişkin kararname Hariciye Nazırı tarafından 11 Mart 1911 tarihinde Sadrazamın onayına sunuldu. Sadrazam tarafından söz konusu kararname 12 Mart 1911 tarihli tezkereyle beraber Padişahın onayına gönderildi ve ertesi gün (13 Mart 1911) Padişahın onayı gerçekleşti.¹²³⁹ Aynı prosedürle Amiral Edmund Samuel Poe'nun maiyetinde bulunan Bahriye Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Bay Dayfell? ديفل ve Yüzbaşı Bay Smith Osborne'a altın, subaylardan Bay Boxer'a? بوكسر gümüş liyakat madalyaları verilmesi kabul edildi. Bununla ilgili kararname de Sadrazam tarafından 15 Mart 1911 tarihinde Padişahın onayına sunuldu ve aynı gün içinde onaylandı.¹²⁴⁰

Amiral Poe planlandığı gibi 14 Mart 1911 tarihinde Hussar gambotuyla İstanbul limanına ulaştı. Limanda İstanbul ve Ertuğrul vapurları tarafından selamlandı. Padişahın hoş geldin beyanını iletmek üzere teşrifatçılardan Memduh Bey Amiralın yanına gönderildi ve Amirale mihmandarlar tayin edildi. Amiral ertesi gün (15 Mart) gündüz vakti Padişah tarafından kabul edildi. Akşam sarayda kendi onuruna verilen ziyafette hazır bulundu.¹²⁴¹

Amiral Hugh Williams 9 Nisan 1911 tarihinde Bahriye Nezareti Fen Müşavirliği'ne resmen atandı. Atanmanın gerçekleşmesi için Bahriye Nazırının Sadrazama gönderdiği 5 Nisan 1911 tarihli yazı dikkat çekicidir:

¹²³⁶ **BOA. İ. HR. Dosya No:425 Gömlek No:1329/Ra-01** (Sadrazamın Padişaha gönderdiği 19 Şubat 1326 [4 Mart 1911] tarihli tezkere ve kararname ile Padişah Başkatibi'nin 20 Şubat 1326 [5 Mart 1911] tarihli onay yazısı).

¹²³⁷ **BOA. İ. MBH. Dosya No:5 Gömlek No:1329/S-011** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 3 Şubat 1326 [16 Şubat 1911] ve Mabeyin Başkatibi'nin Sadarete yolladığı 6 Şubat 1326 [19 Şubat 1911] tarihli yazılar).

¹²³⁸ "Havadis-i Mühimme Hulasası", **Hak Yolu**, 24 Şubat 1326 (9 Mart 1911), s.7.

¹²³⁹ **BOA. İ. TAL. Dosya No:470 Gömlek No:1329/Ra-09** (26, 27, 28 Şubat 1326 [11,12,13 Mart 1911] tarihli belgeler).

¹²⁴⁰ **BOA. İ. TAL. Dosya No:470 Gömlek No:1329/Ra-15** (28 Şubat ve 2 Mart 1327 [13 Nisan ve 15 Nisan 1911] tarihli belgeler).

¹²⁴¹ "Bir Mihman-ı Aziz", **Hak Yolu**, 3 Mart 1327 (16 Mart 1911), s.8.

“Osmanlı Bahriye hizmetine girişinden beri donanma kumandanlığıyla görevlendirilmiş olan Williams Paşa'nın Bahriye Nezareti Fen Müşavirliği sıfatıyla istihdamı doğrusu daha uygun görülmüş, fakat bu suretle memuriyetinde meydana gelecek değişikliğin Padişah emriyle olması anılan Paşa tarafından gerekli addedilmiştir. Durum bendenizce de münasip görülmüş olduğundan, bu konuda kaleme alınan kararname ekte sunulmaktadır. Padişah iradesinin alınarak durumun bildirilmesi hususunda emir ve ferman...”¹²⁴²

Williams'ı Bahriye Nezareti Fen Müşavirliği'ne atayan kararname Bahriye Nazırı ve Sadrazam tarafından imzalanarak 8 Nisan 1911 tarihinde Sadrazamın tezkeresine ekli olarak Padişahın onayına sunuldu. Padişah Başkatibi'nin onay yazısı da ertesi gün (9 Nisan 1911) tezkerenin altına düşüldü.¹²⁴³

Bu belgelerden anlaşıldığı üzere Amiral Williams, Gamble ile aynı sıfatla yani donanma kumandanı olarak Osmanlı Bahriyesi'nde işe başlamış ve yaklaşık bir yıl sonra resmen Bahriye Nezareti Fen Müşaviri olarak atanmıştır. Gerçi atanma tarihinden önceki bazı belgelerde Amiral Williams'tan “Bahriye Fen Müşaviri” olarak bahsedilse de aslında “donanma komutanı” vasfını da korumaktaydı. Williams'ın atandığı tarihte Osmanlı Devleti ve İtalya arasında Trablusgarp nedeniyle oluşan gerginlik gittikçe tırmanmakta ve savaş ihtimali her geçen gün artmaktaydı. İngiliz Amiral her ne kadar donanma kumandanı olsa da görevi sadece barış zamanı için geçerliydi ve özellikle İngiltere için bu husus son derece önemliydi. Dolayısıyla İngiliz Hükümeti'nin de bu görev değişikliğine onay vermiş olma ihtimali gözardı edilmemelidir. Amiral Williams Paşa 1326 yılı (14 Mart 1910-13 Mart 1911) Osmanlı Devlet Salnamesi'nin Bahriye Nezareti bölümünde Nazır Muhtar Bey¹²⁴⁴ ve Müsteşar Rüstem Paşa'dan sonra Müsteşar sıfatıyla üçüncü sırada yer almaktaydı.¹²⁴⁵ Williams Paşa unvanındaki bu değişikliğe rağmen 1327 yılı (14 Mart 1911-13 Mart 1912) Osmanlı Devlet Salnamesi'nin Bahriye Nezareti'ne ilişkin

¹²⁴² **BOA. İ. BH. Dosya No:10 Gömlek No:1329/R-2** (Bahriye Nazırı'nın Sadrazama gönderdiği 23 Mart 1327 [5 Nisan 1911] tarihli yazı).

¹²⁴³ **BOA. İ. BH. Dosya No:10 Gömlek No:1329/R-2** (Sadrazamın Padişaha gönderdiği 26 Mart 1327 [8 Nisan 1911] tarihli tezkeresi ve buna ekli kararname ile Padişah Başkatibi'nin 27 Mart 1327 [9 Nisan 1911] tarihli onay yazısı). Sadrazamın tezkeresinde de “Osmanlı Bahriyesi hizmetinde çalışan donanma kumandanı Amiral Williams Paşa'nın Bahriye Nezareti Fen Müşavirliği'ne tayini” ifadesi kullanılmıştır.

¹²⁴⁴ Salnamede Mahmud Muhtar Paşa “Nazır Muhtar Bey” şeklinde yazılmış ve rütbesi “Erkan-ı Harbiyye Miralay” olarak belirtilmiştir. Bu nedenle henüz “Paşa” unvanına sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

¹²⁴⁵ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Altmış Beşinci Sene, Dersaadet (İstanbul), 1326, s.308.

bölümünde Nazır Hurşid Paşa ve Müsteşar Rüstem Paşa'dan sonra Fen Müşaviri sıfatıyla yine üçüncü sırada yer almıştır.¹²⁴⁶

Bu gelişmeler yaşanırken 9 Nisan 1911 tarihli sözleşme ile dretnot sisteminde iki zırhlı İngiltere'ye sipariş edildi.¹²⁴⁷ Ancak ihaleye katılan Palmer's Shipbuilding Company (Palmer Gemi İnşa Şirketi) iki dretnot inşası için teklifinin Armstrong Whitworth'un teklifinden daha düşük olduğunu ve Bahriye Nezareti tarafından dikkate alınmadığını belirterek şikayette bulundu. Sadrazamın açıklamasına göre silah ve cephane sorunu nedeniyle ton başı 71 sterlin teklif yapan Palmer şirketiyle görüşmeler sürdürülemedi. Armstrong şirketi başta her şey (silah ve cephane, gemi teknesi, makineler) dahil Osmanlı Hükümeti'nden İngiliz Deniz Kuvvetleri'ne verdiği fiyattan (ton başı 89 sterlin) çok daha pahalı bir ücret (ton başı 100 sterlinden fazla) talep etmişti. Bahriye Nezareti silahların gemi teknesi ve makinelerden ayrı olarak ihale edilmesine karar verince, Armstrong şirketi de gemi teknesi ve makineler için ton başı 51 sterlin teklif verdi. İngiltere aynı şirkete 63 sterlin ödediğinden, bu büyük bir indirim anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak Armstrong şirketinin teklifi kabul edildi. Muhafız milletvekili Ferid Bey, mecliste Bahriye Nazırı'nı donanma genelkurmayının raporunu gözardı ettiği için eleştirdi. Ferid Bey'e göre teklifte yapılan indirim iki şekilde açıklanabilirdi: İngiltere kendi gemileri için çok yüksek bir ücret ödüyor veya Armstrong şirketi düşük kalite gemileri Osmanlı Devleti'ne teslim etmeyi amaçlıyordu. Fiyat farkı yaklaşık yarım milyon sterlin demektir. Armstrong şirketinin kendi ülkesine (İngiltere) bile yapmadığı böyle büyük bir fedakarlığa katlanması beklenemezdi.¹²⁴⁸ Ferid Bey bu nedenle özel bir komisyon kurularak tüm meselenin soruşturulmasını istedi. Daha sonra sorulan sorulara cevap veren Bahriye Nazırı, her bir geminin silah ve cephanesinin 384.580 sterline, yani ton başına 21 sterline mal olacağını, buna gemi teknesi ve motorlar için 51 sterlinin eklenmesiyle ton başı toplam 72 sterlinlik bir maliyetin oluştuğunu açıkladı. Muhafız meclis komisyonu kurulmasını, ihale ile

¹²⁴⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Altmış Altıncı Sene, Dersaadet (İstanbul), 1327, s.328.

¹²⁴⁷ **BOA. MV. Dosya No:153 Gömlek No:46** (6 Haziran 1327 [19 Haziran 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Aradan geçen süre içinde sözleşmenin onaylanıp kesinlik kazanmadığı anlaşılmaktadır. 2 Eylül 1913 tarihli Times gazetesine göre geçici sipariş kontratı üç şirketten oluşan bir İngiliz sendikasıyla yapılmıştı. Bu şirketler Messrs. Armstrong Whitworth, and Co., Messrs. Vickers and Messrs. John Brown and Co. idi, bk. "New Turkish Battleship", **The Times**, 2 Eylül 1913, s.3.

¹²⁴⁸ Dolayısıyla Ferid Bey, ikinci şıkkın doğru olduğunu, yani şirketin Osmanlı Devleti'ne düşük kalite gemiler teslim edeceğini ima etmektedir.

ilgili tüm evrakların bu komisyona teslim edilmesini ve komisyon karar verinceye kadar siparişin ertelenmesini bir önerge ile istedi.

Başlangıçta bu iki zırhlının İngiliz Hükümeti'nin gösterdiği ve kefil olduğu iki şirkete sipariş edilmesi beklenmekteydi. İki dretnot tipi savaş gemisinin İngiltere'den topsuz olarak sipariş edildiği kamuoyuna duyulunca 1911 Nisan ayı başlarında bazı Osmanlı gazeteleri buna tepki gösterdi:

*"...Bahriye Nezaretimiz nihayet iki dretnot siparişine azmetti. Yalnız bizde her şey doğal olmayan bir şekil aldığından, bu defa da İngiliz zırhlılarındaki topları beğenmemeye ve topsuz gemi ısmarlamaya kalkıştık."*¹²⁴⁹

Gemilerin topsuz alınmasına karar verilmesi üzerine bu iki şirketten bir tanesi tercih edildi. Bu tercihin neden yapıldığının açıklanmaması ve üstelik ilgili bahriye dairesi tarafından tercihin aleyhinde görüş belirtilmesi tartışmalara yol açtı. Şirketin yukarıda belirtildiği gibi zırhlıları kendi hükümetine (İngiliz Hükümeti'ne) mal ettiğinden daha azına (ton başına on küsür lira eksisine) mal etmeyi kabul etmesi ve hükümet tarafından bunun nasıl olabileceği hakkında tatminkar bir açıklama yapılmaması tartışmaları daha da alevlendirdi. Pazarlık ve siparişin ayrıntılarının devlet sırrı olarak Meclis-i Mebusan'dan saklanması eleştiri konusu oldu. Hükümet dosyanın görülmek istenmesini güvensizlik kabul ederek Meclisten bundan vazgeçmesini istedi ve aksi takdirde çekileceğini açıkladı. Neticede Mecliste yapılan oylamada 115'e karşı 40 oyla hükümetin lehine karar verildi ve muhalefetin girişimi sonuçsuz kaldı.¹²⁵⁰

Bununla birlikte Palmer şirketinin sahibi Mr. Palmer'ın kızgınlığı geçmemişti. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e başvurarak Osmanlı Hükümeti ve İngiliz Dışişleri arasındaki görüş alışverişi sonucunda ihalenin Armstrong şirketine verilip verilmediğini sordu. Grey, 13 Nisan 1911 tarihli Parlamento oturumunda bu soruya cevap verdi. İngiliz Hükümeti, Bab-ı Ali'den gemi siparişlerinin İngiliz şirketlerinden yapılmasını istemişti. Ancak hiçbir şirket veya grubu diğerlerini hariç tutarak desteklememişti.¹²⁵¹ Diğer taraftan iki zırhlının silahlarını belirlemek üzere Avrupa'ya gönderilmiş olan Osmanlı komisyonu iki ay süresince İngiltere, Fransa ve Almanya'daki silah dökümhanelerini ziyaret etti. 1

¹²⁴⁹ "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 13 Nisan 1911 s.8.

¹²⁵⁰ "Turkish Dreadnoughts", **The Guardian**, 10 Nisan 1911, s.7; "Bir Haftalık Vukuat", **Hikmet**, 13 Nisan 1911 s.8.

¹²⁵¹ "Turkish Dreadnoughts", **The Guardian**, 14 Nisan 1911, s.5.

Mayıs 1911 tarihinde İstanbul'a dönen komisyon, oybirliğiyle diğerlerinden daha üstün gördükleri Armstrong-Vickers sistemindeki silahların lehine raporunu sundu.¹²⁵²

Yine Nisan ayı içerisinde Amiral Williams Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa ile anlaşarak aralarında bir başmühendisin de olduğu yeni personel alımı için Londra'ya gitmiş, fakat burada iznin geri çekildiğini öğrenmişti. Williams ve Mahmud Muhtar Paşa arasındaki sorunlar o kadar ağırlaşmıştı ki, İstanbul İngiliz Büyükelçisi Lowther Osmanlı Devleti'nin bir daha İngiltere'den donanma danışmanı atamayacağından korkmaktaydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göre Williams kabahati biraz kendisinde aramalıydı. Uzun süreler İstanbul'dan uzak kalmıştı. Dışişleri Bakanı Edward Grey durumdan endişeliydi. 1911 bahar ve yaz ayları boyunca Grey, Lowther ve İngiliz Amiralliği arasında Williams'tan istifa etmesinin istenip istenmemesi hususu tartışıldı. Bab-ı Ali'nin Williams'ın yerine bir İngiliz amiral getirmeme korkusu Grey'i bundan alıkoydu. Diğer taraftan Williams'a göre genç Türk subaylar İngilizlere karşı iyi eğilimli olsa da girişim eksikliği çekmekteydiler. Sorumluluk almaktan kaçınıyorlar ve bütün sorumluluğun Bahriye Nazırı'na ait olduğunu düşünüyorlardı. Türk denizcilerinin % 95'nin okuma yazması yoktu ve bu onları teknik konularda eğitmede ilave güçlük yaratmaktaydı. Ayrıca Williams 16,000 tonluk savaş gemilerinin yeterli olduğunu düşündüğü halde, Türk yetkililer 20,000 tonun üzerinde, prestijli dretnot tipi savaş gemileri sipariş etmekte kararlıydılar. İngiliz Hükümeti'de gemilerin kendi ülkesinden alınması için girişimlerde bulununca Williams durumu kabullenmek zorunda kalmıştı.¹²⁵³

1911 Nisan ayında Williams'ın maiyetinde çalışmak üzere İngiltere'den getirilen subaylar Osmanlı Devleti hizmetine kabul edildi. Çarkçı Binbaşı Reed ile Topçu Kıdemli Yüzbaşı Mc. Kinnon Osmanlı Devleti hizmetine bir derece üst rütbeyle kabul edildi. Reed'e kaymakam, Mc. Kinnon'a binbaşı rütbeleri verildi. Atanmayla ilgili Padişah iradesi ve kararname 12 Nisan 1911 tarihinde çıktı.¹²⁵⁴ Yine Çarkçı Miralay Blake'e miralaylık, Çarkçı Yüzbaşı Page'e? به بیج¹²⁵⁵ binbaşılık

¹²⁵² "Turkey and British Guns", **The Times**, 2 Mayıs 1911, s.8.

¹²⁵³ Chris B. Rooney, "The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-1914", **Middle Eastern Studies**, Vol.34, No:1, January (Ocak) 1998, s.5-6.

¹²⁵⁴ **BOA. İ. BH. Dosya No:10 Gömlek No:1329/R-3.**

¹²⁵⁵ Yazılışı farklı olsa da Celalettin Yavuz'un kitabında "Pechitz" şeklinde yazılan subayla aynı olabilir, bk. Celalettin Yavuz, **Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar**, İstanbul, [t.y.], s.161.

rütbeleri verildi. Buna ilişkin Padişah iradesi ve kararname de 26 Nisan 1911 tarihinde yayınlanmıştır.¹²⁵⁶

Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından İngiltere'ye gönderilen Manizade İbrahim Efendi ve Ali Şükrü Bey öncülüğündeki özel bir komisyon beş adet nakliye gemisi (Midhat Paşa, Reşid Paşa, Giresun, Kemal Reis ve Piri Reis) satın aldı. Midhat Paşa ve Reşid Paşa gemileri 22 Nisan 1911 tarihinde İstanbul'a geldiler. Giresun gemisi de Mayıs ayı içinde İstanbul'a ulaştı. Gemiler asker naklinde kullanılmak üzere Bahriye Nezareti'nin hizmetine verildi. Kemal Reis ve Piri Reis gemileri ise kazanlarının yenilenmesi ve tamir işleri nedeniyle İngiltere'den getirilemedi. Trablusgarp Savaşı'nın çıkması nedeniyle gemilerin uzun süre getirilemeyeceği anlaşıncaya satıldılar.¹²⁵⁷

İngiltere Kralı'nın taç giyme töreninde bulunmak üzere Hamidiye kruvazörünün İngiltere'ye gönderilmesine karar verilmişti. Kruvazör telsiz telgrafla diğer bazı gereksinimlerini tamamlamak için İngiltere'de kalacağından, mürettebatının ödeneklerinin artırılması ve olağanüstü masrafların ödenmesi için Bahriye Nezareti tarafından 15 Mayıs 1911 tarihinde bir tezkere verildi. Tezkerede Bahriye ödeneğinden karşılanacak olan 385.074 kuruştan başka, telsiz telgraf, kömür fiyatı, maaş zammı vs. için harcanması gerekli 528.577 kuruşun öngörülmemiş masraflardan ödenmesi gerektiği belirtilmekteydi. Bu talep 21 Mayıs 1911 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü ve uygun bulunmadı. Söz konusu paranın Bahriye bütçesinden karşılanması gerektiği vurgulandı. Eğer Bahriye bütçesi sene sonuna kadar yeterli olmazsa ek ödenek talebi mümkündür. 528.577 kuruşun başka bir şekilde ödenmesi mümkün olmayan miktarının Maliye Hazinesi tarafından avans olarak ödenmesi uygun bulundu.¹²⁵⁸

20 Temmuz 1911 tarihinde Midilli'ye gelecek İngiliz Donanması kumandanı ve subaylarını karşılamak için bir ziyafet verilecekti. Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti bu ziyafet için uygun miktarda ödenek verilmesini Bab-ı Ali'den talep etti. Vilayetin

¹²⁵⁶ BOA. İ. BH. Dosya No:10 Gömlek No:1329/R-5.

¹²⁵⁷ Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara, 2000, s.143, 146, 160-166.

¹²⁵⁸ BOA. MV. Dosya No:152 Gömlek No:30 (8 Mayıs 1327 [21 Mayıs 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

talebi nezaket kurallarına ve konukseverliğe uygun görüldüğünden, ziyafet için 10.000 kuruş ödenmesine Meclis-i Vükela tarafından karar verildi.¹²⁵⁹

Yine 20 Temmuz 1911 tarihinde Sadarettin Bahriye Nezareti'ne gizli ibareli şu yazı gönderildi:

“İngiltere’ye sipariş edilecek dretnotun mali yönüne ait mukavelesi efrenci bu ayın on sekizinde (18 Temmuz 1911) imzalanmıştı. Bunun hükümlerine göre geminin sipariş kontratı on gün içinde imza edilmezse bankanın hareket serbestisini kazanması kararlaştırıldığından ve piyasaların mevcut durumu başka bir mali düzenleme yapılmasını güçleştirdiğinden, sipariş mukavelesinin efrenci bu ayın yirmi sekizinden önce¹²⁶⁰ imzası lüzumu beyan olunmakla gereğinin yapılması.”¹²⁶¹

Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa sipariş olunacak dretnot için hemen Londra’ya gitmesi gerektiğini ve kendisine on gün izin verilmesini 22 Temmuz 1911 tarihli bir tezkereyle Sadarete ilettili. Kendisine on gün müddetle gerekli iznin verildiği Padişah iradesi aynı gün içinde çıktı.¹²⁶² İngiltere’de Armstrong grubuna sipariş edilen dretnot sistemindeki zırhlı savaş gemisinin tarifname (tanıtım yazısı) ve planlarının incelenmesi için İngiltere’ye gönderilmiş olan komisyon tarafından bir mazbata hazırlandı. Bahriye Nezareti bu mazbatanın ışığında bir tezkereyi Bab-ı Ali’ye 1 Ağustos 1911 tarihinde sundu. Buna göre geminin top tertibatı benzer gemilere üstünse de, koruma zırhlarından bazılarının pek alt seviyede olduğunun anlaşıldığı ifade edilmekteydi. Bu nedenle savunma gücünün de saldırı gücü derecesine çıkarılması için yapılacak iyileştirmeler geminin hacmi ve ağırlığını artıracak, 23.000 tona çıkmasını gerektirecekti. Bu nedenle geminin sözleşmesinin, tarifnamesinin ve vergilerinin değiştirilmesinden dolayı ortaya çıkan 71.400 İngiliz lirası farkın teslim esnasında ödenmesi Armstrong grubuyla kararlaştırılmıştı. Bu

¹²⁵⁹ **BOA. MV. Dosya No:154 Gömlek No:79** (Meclis-i Vükela’nın 4 Temmuz 1327 [17 Temmuz 1911] tarihli zabtı).

¹²⁶⁰ Belgede yanlışlıkla “on sekizinden önce” denilmektedir. Doğrusu “yirmi sekizinden önce” olmalıdır. Zaten belgenin tarihi 20 Temmuz 1911’dir.

¹²⁶¹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:738 Gömlek No:8** (Sadarettin Bahriye Nezareti’ne gönderilen 7 Temmuz 1327 [20 Temmuz 1911] tarihli gizli yazı). Bu dretnota daha sonra “Reşadiye” ismi verilecektir. Burada dikkat çeken nokta Nisan ayında yapılan sözleşmenin aksine iki yerine tek bir dretnot alımından bahsedilmesidir. Muhtemelen mali sebeplerden ötürü ikincisinin alımının askıya alındığı veya çok yavaş ilerlediği anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Eylül 1913 tarihli Times gazetesinde, ikinci geminin omurgasının 1912 başlarında Elswick’te kızağa konulmasına rağmen inşasında çok az ilerleme kaydedildiği belirtilmektedir, Bk. “New Turkish Battleship”, **The Times**, 2 Eylül 1913, s.3.

¹²⁶² **BOA. İ. DUİT. Dosya No:8 Gömlek No:38** (Padişah Başkatibi’nin 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli yazısı) ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:738 Gömlek No:8** (Sadarettin Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa’ya gönderilen 9 Temmuz 1327 [22 Temmuz 1911] tarihli yazı).

anlaşma 14 Ağustos 1911 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından da onaylandı ve kabul edildi.¹²⁶³

Dönemin Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, İngiltere'nin Rusya ile müttefik ve Yunanistan'ın da koruyucusu olması nedeniyle Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir ihtilaf çıktığı takdirde geminin tesliminde zorluk çıkarabileceğinin sipariş esnasında hesaba katıldığını belirtmektedir. Bu nedenle Reşadiye'nin yapım süresi olarak 27 ay gibi kısa bir sürede ısrar edildiğini ifade etmektedir. Ancak kendisinin nazır olduğu Hakkı Paşa kabinesi iktidardan düşünce, yerine gelen hükümetin (Mehmed Said Paşa Hükümeti) ve Bahriye Nazırı'nın bunu dikkate almadığını, anlamsız değişiklikler, eklemeler, ihmaller ve İngiliz şirketinin grev gibi bahaneleriyle teslimatın geciktiğini ileri sürmektedir. Sultan Osman dretnotunun tesliminde de Bahriye Kumandanları'nın gereksiz değişiklik istemlerinden ötürü gecikme yaşandığını vurgulamaktadır.¹²⁶⁴ Ancak Mahmud Muhtar Paşa'nın kendisinden sonrakilere yönelttiği suçlamada pek de haklı olduğu söylenemez. Hakkı Paşa Hükümeti'nin çekildiği tarih 29 Eylül 1911, yani Trablusgarp Savaşı'nın başladığı gündü. Savaş sırasında "tarafsızlığını ilan eden" İngiltere'nin zaten gemiyi teslim etmesi düşünülemezdi. Trablusgarp Savaşı'nın hemen arkasından Balkan Savaşı'nın başlaması da geminin teslimini imkan dışı bırakan diğer bir husustu. Bunun yanında Mahmud Muhtar Paşa 21 Temmuz 1912 tarihinde iktidara gelen hükümette kısa süreli de olsa Bahriye Nazırı makamında bulunmuştur.

Osmanlı Donanması'nın reformu çalışmalarında bu dönemde İbrahim Aşki Bey'in girişimiyle İngiltere bahriye öğretmenlerinden Yarbay Horace Herbert Holland İstanbul'a getirilmiştir. Kendisiyle iki yıllık sözleşme imzalandıktan sonra 14 Ağustos 1911 tarihinde Mekteb-i Bahriye Ders Müdürü sıfatıyla göreve başlamış ve başarılı hizmetlerde bulunmuştur.¹²⁶⁵

Osmanlı gemilerine bir sene müddetle gerekli olacak yelken bezlerinin satın alınması için Bahriye Nezareti tarafından bir tezkere hazırlanarak Bab-ı Ali'ye

¹²⁶³ BOA. MV. Dosya No:155 Gömlek No:40 (1 Ağustos 1327 [14 Ağustos 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹²⁶⁴ Mahmud Muhtar, a.g.e., s.243.

¹²⁶⁵ BOA. MV. Dosya No:230 Gömlek No:113 (26 Zilhicce 1331 [25 Kasım 1913] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve buna ekli irade-i seniyye layihası); Celalettin Yavuz, a.g.e., s.175-176.

sunulmuştur. Buna göre tüccar aracılığıyla getirilmiş olan numuneler içinde İngiltere’de bulunan bir fabrikanın¹²⁶⁶ İstanbul temsilcileri¹²⁶⁷ tarafından sunulanlar uygun bulunmuştu. Bunlar Londra Sefareti deniz ataşesinin gönderdiği numunelerden bile üstündü ve daha ucuzdu. Dolayısıyla bezlerin açık eksiltme yoluyla (münakasatan)¹²⁶⁸ sağlanması mümkünse de diğer fabrikalar tarafından ucuz şekilde üretilmesi ve verilmesinde kasıtlı hile ve vurgun olacaktı. Bu gibi durumlara izin vermemek ve bir an önce talep edilene uygun bezler tedarik etmek için Bahriye Nezareti İngiliz şirketinin bezlerinin belirlenmiş fiyatla temsilcilerden satın alınmasını istiyordu. Bahriye Nezareti’nin bu tezkeresi 19 Ağustos 1911 tarihinde Meclis-i Vükela’da görüşüldü. Alınan kararda bezlerin açık eksiltme yoluyla tedarikinin zorunlu olduğu, seçilen bezlerin numune kabul edilerek buna uygun olmayanların kabul edilmemesinin hile yapılmasını engellemede yeterli bulunduğu cevaben Bahriye Nezareti’ne iletildi.¹²⁶⁹

Osmanlı Hükümeti adına İngiltere’ye sipariş edilen zırhlının¹²⁷⁰ inşaatını denetlemek için Bab-ı Ali tarafından İngiliz subay ve formenler (ustabaşılar) tayin edilmesine karar verilmişti. İngiltere’ye sipariş edilen zırhlının inşasını teftiş etmek üzere gerekli İngiliz subaylarıyla ustabaşılardan atanmaları için Londra Sefareti aracılığıyla İngiliz Hükümeti’nden onay alınmıştı. 20 Eylül 1911 tarihinde Bahriye Nezareti Sadareten söz konusu teftiş görevi için gereken İngiliz subay ve ustabaşılardan işe alınmalarına dair Padişah iradesinin çıkarılmasını istedi. Ayrıca subay ve ustabaşılardan sözleşmelerinin bir an önce düzenlenmesi ve imzalanması için Londra Sefareti’ne gönderilecek 6350 sterlin yıllık ücretleriyle vs.nin bütçeye ilave edilmesi hakkında Maliye Nezareti’ne gereken tebligatın yapılmasını da talep etti.¹²⁷¹ Ancak aradan sekiz gün geçmesine rağmen Bahriye Nezareti’ne bir haber gelmeyince, bu sefer bizzat Bahriye Nazırı tarafından Sadarete acele bir yazı gönderildi ve gereken uyarı yapıldı:

¹²⁶⁶ Fabrikanın ismi قورسایرادرنس şeklinde yazılmıştır.

¹²⁶⁷ Rum oldukları anlaşılan bu temsilcilerin isimleri جورجیادیس Georgiadis? ve خریسافیدیس Hırsafidis? şeklinde yazılmıştır.

¹²⁶⁸ İhale yoluyla en düşük teklifi veren katılımcıdan bezlerin satın alınması kastedilmektedir.

¹²⁶⁹ **BOA. MV. Dosya No:155 Gömlek No:78** (6 Ağustos 1327 [19 Ağustos 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹²⁷⁰ Reşadiye zırhlısıdır.

¹²⁷¹ **BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06** (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem Bey tarafından Sadarete gönderilen 7 Eylül 1327 [20 Eylül 1911] tarihli yazı).

“Bu iş gecikme kabul etmez derecede önemli ve acele olduğundan daha önce bildirdiğim gibi gereğinin süratle yapılması ve bunlara verilecek binalar için gereken kredinin hemen açtırılarak neticesinin tarafıma bildirilmesi...”¹²⁷²

Bundan sonra Sadarettin Bahriye Nezareti'ne 5 Ekim 1911 tarihinde bir tezkere gönderildiği ve söz konusu zırhlının teftişi için neden İngiliz subay ve ustabaşlarının görevlendirilmek istendiğinin sorulduğu anlaşılmaktadır. Bahriye Nazırı 8 Ekim 1911 tarihli cevap yazısında, işin istenildiği derecede yapılması için Bahriye Dairesi'nde uygun kişilerin bulunamamasından ötürü bu yola gidildiğini belirtmektedir. Bu husustaki sözleşmenin 7. maddesinde de her şeyi inceleyip onaylamak üzere İngiltere Deniz Bakanlığı tarafından İngiliz teftiş memurlarının atanması öngörülmekteydi. Bahriye Nazırı bundan sonra şu uyarıyı yapmaktadır: *“Bu husus ne kadar gecikirse söz konusu zırhlının inşasının da o derecede ertelenme ve gecikmeye maruz kalacağı çok açıktır...bir an evvel gereğinin yapılmasına izin vermeniz hususunda emir ve ferman...”¹²⁷³*

Bu son uyarının hemen ardından 9 Ekim 1911 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela kararıyla Bahriye Nazırı'nın istekleri kabul edildi. İngiliz subay ve ustabaşlarının 6350 sterlinlik yıllık ücretlerinin Bahriye Nezareti'nin 1325 senesi olağanüstü bütçesinde yazılı miktardan ödenmesine karar verildi.¹²⁷⁴ Meclis-i Vükela kararı aynı gün içinde Sadrazam tarafından Padişahın onayına sunuldu ve ertesi günde (10 Ekim) gereken irade çıktı.¹²⁷⁵ Teftiş elemanlarını ve senelik maliyetlerini gösteren pusula şöyledir:¹²⁷⁶

Bir inşaat memuru : £1100

İki çarkçı ustası, bir elektrik ustası, bir ressam, bir katip : £2000

Bir çarkçı subayı : £600

¹²⁷² BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06 (Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 15 Eylül 1327 [28 Eylül 1911] tarihli acele yazı).

¹²⁷³ BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06 (Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 25 Eylül 1327 [8 Ekim 1911] tarihli acele yazı).

¹²⁷⁴ BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06 (26 Eylül 1327 [9 Ekim 1911] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).

¹²⁷⁵ BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06 (Sadrazam tarafından Padişaha gönderilen 26 Eylül 1327 [9 Ekim 1911] tarihli tezkere ve bunun altına yazılan 27 Eylül 1327 [10 Ekim 1911] tarihli Padişah Başkatibi'nin yazısı).

¹²⁷⁶ BOA. İ. MMS. Dosya No:142 Gömlek No:1329/L-06 (Meclis-i Vükela mazbatasına ekli pusula).

İki ustabaşı, bir makinist : £800

Bir topçu subayı : £450

İngiltere Bahriye Dairesi'nin bölge müfettişleri masrafı : £600

Öngörülmemiş masraf : £800

Toplam : £6350

Trablusgarp Savaşı esnasında İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'ndeki bahriye misyonunun ise hiçbir şekilde savaşa yardımcı veya katılımcı olmamak şartıyla görevinde kalmasına razı olmuştur.¹²⁷⁷

Yine bu dönemde Osmanlı Hükümeti tarafından Bağdat Vilayeti adına İngiltere'nin çeşitli yerlerinde vapurlar inşa ettirilmekteydi. Bu vapurların kontrolü ve denemeleri için Londra Sefareti Bahriye Ataşesi Hüseyin Bey görevlendirilmişti. Ancak Hüseyin Bey'in harcırah olarak talep ettiği 22 sterlin 4 şilin ve 3 pence'in ödenmesi için Bağdat Vilayeti'ne yazılmış, fakat vilayetten cevap alınamamıştı. Hüseyin Bey'in Londra'daki maaşı ihtiyaçlarını ancak karşılamaktaydı. Bu nedenle Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderildi. Bundan sonra Hüseyin Bey bu gibi konularda görevlendirildikçe, harcırahının da peşin olarak kendisine gönderilmesinin gerekli olduğu ve söz konusu paranın da bir an önce ödenmesi gerektiği bildirildi. Bundan böyle gereken masraf önceden gönderilmediği takdirde Hüseyin Bey, görevlendirileceği bu tip işler için kendi hesabına dolaşmakta mazur görülecekti. Hariciye Nezareti Londra Sefareti'nin bu isteğini ve uyarısını 8 Kasım 1911 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti'ne iletti ve ilgili dairelerle yazışılarak sonucun bildirilmesini istedi.¹²⁷⁸ Dahiliye Nezareti'de 11 Kasım 1911 tarihli telgrafla Bağdat Vilayeti'ne durumu bildirdi ve gereğinin yapılmasını istedi.¹²⁷⁹

Asar-ı Tevfik okul gemisiyle Osmanlı donanmasında bulunan öğretmen subaylara gerekli 56 adet İngilizce kitabın Londra Sefareti Bahriye Ataşesi

¹²⁷⁷ Bu konuya "Trablusgarp Savaşı ve İngiltere'nin Tutumu" başlıkla kısımda değinilmiştir.

¹²⁷⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:16/1 Gömlek No:49 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Teşrin-i Evvel 1327 [8 Kasım 1911] tarihli yazı). Belgenin özetinde vapurların siparişinin Bağdat Vilayeti ve Hicaz Demiryolu İdaresi tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

¹²⁷⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:16/1 Gömlek No:49 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 29 Teşrin-i Evvel 1327 [11 Kasım 1911] tarihli telgraf).

aracılığıyla getirilmesi gerekmekteydi. Bunların fiyatı tahminen 60 Osmanlı lirası kadardı. Bahriye Nezareti'nin 11 Aralık 1911 tarihli tezkeresi üzerine konu 18 Aralık'ta Meclis-i Vükela'da görüşüldü ve kitapların satın alınmasına onay verildi.¹²⁸⁰ Bahriye Nezareti sadece yurtdışından getirdiği kitaplarla yetinmiyordu. İstanbul'da Bahriye Misyonu'nda görev yapmış veya yapmakta olan İngiliz subayların anlattıklarına da özel önem veriliyordu. Örneğin Amiral Gamble'ın maiyetinde yer alan ve daha sonra Williams döneminde ayrılan topçu öğretmeni Tottenham'ın konferans şeklinde anlattıkları muavini Mülazım Hilmi Efendi tarafından toplanıp kitap halinde yayınlanmıştır. “Mühim Bir Ders Tarihi” adıyla basılan bu kitap geçmişteki Japon-Rus Savaşı'na ait bahriye savaş hareketi hakkında önemli bilgiler ve çok sayıda kroki içermekteydi. Kitap beş kuruş fiyatla her yerde satılmaya başlanmış ve Ceride-i Bahriye gazetesi aracılığıyla Osmanlı Bahriyesi'ne mensup subaylara tavsiye edilmiştir.¹²⁸¹

Bahriye Nezareti'nin 28 Ocak 1912 tarihli önemli bir tezkeresi üç gün sonra, 31 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da okundu ve görüşüldü. Tezkerede Bahriye Nezareti Fen Müşavirliği'nde bulunan Amiral Williams Paşa'nın kontratının süresinin 29 Nisan 1912'de sona ereceği belirtildikten sonra “*Bahriye işlerinin düzenlenmesi ve ıslahı, donanmanın faaliyet haline geçirilmesi, donanmayı idare edecek kumandan, subay ve askerlerin yetiştirilmesi için bir müddet daha İngiliz amiral ve subaylarının getirilmesine kesin ihtiyaç olduğu*” ifade edilmiştir. Ayrıca “*Adı geçen Williams Paşa'nın yerine daha önce Bahriye hizmetinde bulunarak kendisinden pek fazla yararlanmış olan Amiral Gamble'ın yahut onun gibi bir amiralin ve o da olmadığı takdirde, Donanma kumandanıyla birlikte donanmayı idare etmek üzere İngiltere Donanması'ndan bilfiil komodorlukla donanma idare etmiş olan bir miralay ile Bahriye Dairesi'nde işlere bakmak ve nazır müşaviri gibi bulunmak üzere İngiltere Hükümeti'nin son bahriye teşkilatına vakıf ve muktedir bir subayın getirilmeleri için şimdiden gerekli girişimlerde bulunulması*” istendi. Meclis-i Vükela bu tezkereyi uygun gördü ve Bahriye Nezareti'nin talep ettiği

¹²⁸⁰ BOA. MV. Dosya No:159 Gömlek No:124 (5 Kanun-ı Evvel 1327 [18 Aralık 1911] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹²⁸¹ “Mühim Bir Ders Tarihi”, **Ceride-i Bahriye**, 19 Kanun-ı Evvel 1329 (1 Ocak 1914), s.2160.

şekilde İngiltere Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması hususunun Hariciye Nezareti'ne bildirilmesine karar verdi.¹²⁸²

İngiltere'de Osmanlı Devleti için inşa edilmekte olan zırhlının süvarisi ve inşaat komisyonu başkanı olan Korvet Kaptanı Vasıf Bey'den Bahriye Nezareti'ne 10 Mart 1912 tarihli bir mektup gönderildi. Mektupta söz konusu zırhlının teftişi için belirlenmiş İngiliz subay ve ustabaşlarının isimleri ve yıllık alacakları ücretin miktarı bildirilmekteydi. Buna göre toplam miktar 7300 sterlindi. Oysa yukarıda belirtildiği gibi olağanüstü bütçeden tahsis edilen miktar 6350 sterlindi. Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 11 Mart 1912 tarihli yazıyla aradaki 950 sterlinlik farkın 1325 senesi Bahriye Fevkalade Bütçesi'nden ödenmesi gerektiği ifade edildi ve gereken iznin verilmesi istendi.¹²⁸³ Sonuçta Meclis Mahsus ve Meclis-i Vükela kararlarıyla 17 Mart 1912 tarihinde 950 sterlinlik farkın 1325 yılı Bahriye Fevkalade Bütçesi'nden ödenmesi hususu Padişahın onayına sunuldu ve gerekli irade de 19 Mart 1912 tarihinde çıktı.¹²⁸⁴ Ancak bu 7300 sterlinlik miktarın da daha sonra Londra Sefareti'nin tebliği gereğince 14.000 sterline çıktığı anlaşılmaktadır.¹²⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin inşa ettirdiği zırhlının Teftiş Komisyonu'nda yer alan İngiliz subay ve ustabaşlarına bakılacak olursa, üyeler 4 kategoriye ayrılmaktaydı. İnşa Heyeti'nde 5 kişi vardı. Bunlardan en yüksek maaş alan Mr. Miller'ın aylık maaşı 91 sterlin 13 shilling 4 pence idi. Komisyonun en kıdemli şahsiyeti olduğu anlaşılan bu kişinin yıllık toplam maaşı da 1100 sterline denk gelmekteydi. İki üyenin her biri yıllık toplam 490'ar sterlin maaş alırken, diğer ikisi 360'ar sterlin maaş alacaktı. Topçu Heyeti'nde 6 kişi bulunuyordu. Bu heyetin en fazla maaş alan şahsiyeti Mr. Adams'dı. Aylık maaşı 62 sterlin 10 shilling, yıllık toplam maaşı 750 sterlindi. Heyetteki dört kişinin her biri yıllık 350'şer sterlin maaş alırken, bir kişi de

¹²⁸² **BOA. MV. Dosya No:161 Gömlek No:28** (18 Kanun-ı Sani 1327 [31 Ocak 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹²⁸³ **BOA. İ. MMS. Dosya No:145 Gömlek No:1330/Ra-09** (Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912] tarihli yazı).

¹²⁸⁴ **BOA. İ. MMS. Dosya No:145 Gömlek No:1330/Ra-09** (4 Mart 1328 [17 Mart 1912] tarihli Meclis-i Mahsus yazısı ve 6 Mart 1328 [19 Mart 1912] tarihli irade-i seniyye); **BOA. MV. Dosya No:227 Gömlek No:36** (Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye layihası. Belgeler arşivde 27 Rebi'ülevvel 1330 [17 Mart 1912] tarihiyle kayıtlıdır); "Numero 140- İngiltere'ye Sipariş Olunan Zırhlının İnşaat-ı Masarif-i Teftişiyesine İlavesi Muktezi 950 İngiliz Lirasının 1325 Bahriye Fevkalade Bütçesinden Tesviyesi Hakkında İrade-i Seniyye", **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:4, 1 Teşrin-i Evvel 1327-31 Teşrin-i Evvel 1328, Dersaadet (İstanbul) 1331, s.398.

¹²⁸⁵ **BOA. MV. Dosya No:164 Gömlek No:32** (15 Nisan 1328 [28 Nisan 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

300 sterlin maaş alacaktı. Makine Heyeti'nde 4 kişi vardı. Heyette en fazla maaş alan kişi Mr. Black'di. Aylık maaşı 45 sterlin 16 shilling 8 pence, yıllık toplam maaşı ise 550 sterlindi. Heyetteki diğer üç kişinin yıllık maaşları ise sırasıyla 490, 360 ve 350 sterlindi. Komisyonda bu üç heyetin dışında bir de aylık 25 sterlin, yıllık toplam 300 sterlin maaş alan Mc. Rutel? ماق روتل isminde bir de katip bulunuyordu. Böylece zırhlının teftiş komisyonunda yer alan İngiliz subay ve ustabaşlarının toplam sayısı 16 idi. Bunların aylık maaşları toplamı 608 sterlin 6 shilling 6 pence, yıllık maaşları toplamı ise yukarıda belirtildiği gibi 7300 sterlindi.¹²⁸⁶

Osmanlı donanmasının kömür ihtiyacının büyük kısmı İngiltere'den ithal edilen kömürle karşılanıyordu. 1912 Mart ayı sonlarında İngiltere'de grev nedeniyle kömür getirilmesi mümkün olmayınca, donanmanın ihtiyacının Ereğli maden kömürüyle karşılanması zorunlu hale geldi. Bu hususta Ereğli Madeni Şirketi'yle bir sözleşme de yapıldı. Ancak maden işçilerinden bir kısmının çeşitli yerlere dağılması ve mevcut olanların da talep edilen derecede çalışmaması sebebiyle kömüre olan önemli ihtiyaç giderilemedi. Bundan dolayı şirket tarafından çok sayıda işçinin sağlanması ve madene gönderilmesi gerekli görüldü. Bahriye Nezareti de harekete geçerek durumu Dahiliye Nezareti'ne aktardı ve maden işçisi sağlanması için Kastamonu Vilayeti'ne telgrafla tebligat yapılmasını istedi.¹²⁸⁷ Dahiliye Nezareti Kastamonu Vilayeti'ne 25 Mart 1912 tarihinde çektiği acele telgrafla Bahriye Nezareti'nin bu talebini ilettili.¹²⁸⁸ Aynı gün (25 Mart) Ereğli Madeni Müdürlüğü'nden Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gelen telgraf durumun ciddiyetini gözler önüne sermekteydi:

“Avrupa'daki kömür işçilerinin iş bırakması nedeniyle Karadeniz'de, hatta Akdeniz'de işleyen bütün ticari gemiler yakacaklarını Zonguldak Limanı'ndan sağlamak zorunda kaldıklarından, şu anda 14-15 vapur yalnız Zonguldak önünde beklemektedir. Bunlar arasında Osmanlı Donanması için 12.000 ton kömür almaya gelen üç adet büyük asker nakliye vapuru da dahildir. Osmanlı Donanması'na gereken kömürlerin süratle sağlanması ve yüklenmesinde Şirket-i Osmaniye tarafından takdir ve teşekkür edilecek derecede hızlı davranılmaktaysa da tarım mevsimi olması nedeniyle işçiler köylerine gittiğinden, Hazine ve memleketin en çok yararlanacağı bir sırada işçilerin yokluğundan ötürü kömür imalat ve

¹²⁸⁶ BOA. İ. MMS. Dosya No:145 Gömlek No:1330/Ra-09 (26 Şubat 1327 [10 Mart 1912] tarihli pusula).

¹²⁸⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Mart 1328 [24 Mart 1912] tarihli acele yazı).

¹²⁸⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Dahiliye Nezareti'nin Kastamonu Vilayeti'ne çektiği 12 Mart 1328 [25 Mart 1912] tarihli acele telgraf).

ihracatı çok fazla azaldı. Osmanlı Donanması'na ve genel ihtiyaca gerekli derecede kömür sağlanmak üzere madenlere yeterli sayıda işçi sağlanması için, menfaatlerini takdir edemeyip köylerinde faydasız işlerle meşgul olan köy halklarının madenlere sevklerine memurlar ve muhtarlar yoluyla etkin şekilde teşvik ve nasihat edilerek yol gösterilmesi...’’¹²⁸⁹

Ticaret ve Ziraat Nezareti, Ereğli Madeni Müdürlüğü'nün bu telgrafını ve talebini 31 Mart 1912 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.¹²⁹⁰ Bu arada Kastamonu Valisi Emin Bey 30 Mart'ta Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta madende çalışacak işçilere ne kadar gündelik verileceğini sormuştu. Dahiliye Nezareti'de 1 Nisan 1912 tarihinde Bahriye Nezareti'ne durumu ileterek işçilere verilecek yevmiyenin miktarının bildirilmesini istedi.¹²⁹¹ Bahriye Nezareti'nden cevap Müsteşar Rüstem Bey tarafından 3 Nisan 1912 tarihli telgrafla geldi. Şirketin bildirdiğine göre maden işçileri “kazmacı” ve “adi amele” adlarıyla iki sınıfa ayrılmaktaydı. Kazmacı işçiler günde 14-15 kuruş kazanabilmekteydi. Adi amele ise günde 6-8 kuruş yevmiye verilmekteydi. Rüstem Bey işçi yokluğundan ötürü günlük kömür çıkarımının gittikçe azaldığını vurgulayarak, zaman kaybedilmeden işçi gönderilmesi için telgrafla Kastamonu Vilayeti'ne tebligat yapılmasını istedi.¹²⁹² Dahiliye Nezareti bu talep ile beraber işçilerin yevmiye miktarlarını ertesi gün (4 Nisan) Kastamonu Vilayeti'ne bildirdi. Kastamonu Vilayeti'nden cevaben gelen 2 Mayıs 1912 tarihli telgrafta şu bilgi veriliyordu:

“Ereğli maden ocaklarına Boyabat kazasından üç, İnebolu'dan elli amele sevk olunmuştur. Söz konusu ocaklarda çalışacak işçilere Bahriye Nezareti'nce tahsis olunduğu bildirilen yevmiye miktarı burada çalıştırılan işçi yevmiyesine denk olduğundan, başka rağbet eden olmadığı merkeze bağlı yerlerle yapılan haberleşme üzerine arz olunur.”¹²⁹³

Dahiliye Nezareti durumu Bahriye Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne 5 Mayıs 1912 tarihinde bildirdi. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderdiği yazıda,

¹²⁸⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15** (Ereğli Madeni Müdürlüğü'nün Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderdiği 12 Mart 1328 [25 Mart 1912] tarihli telgraf). Telgrafın sonunda madenlere işçi sağlamak için Dahiliye Nezareti tarafından Bolu Sancağı Mutasarrıflığı'na, Kastamonu ve Ankara Vilayetleri'ne telgrafla tebligat yapılması istenmekteydi.

¹²⁹⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15** (Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mart 1328 [31 Mart 1912] tarihli yazı).

¹²⁹¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15** (İlgili evraklar).

¹²⁹² **BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15** (Bahriye Nazırı adına Rüstem Bey tarafından Tersane'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen 21 Mart 1328 [3 Nisan 1912] tarihli acele telgraf).

¹²⁹³ **BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15** (Kastamonu Valisi Emin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 19 Nisan 1328 [2 Mayıs 1912] tarihli telgraf).

şirketin işçi yevmiyelerini artırması ve ilan etmesi halinde her taraftan oraya işçi gideceğinin açık olduğu belirtildi. Ticaret ve Ziraat Nezareti durumu Ereğli Madeni Müdüriyeti'ne ilettiler. Ancak Maden Müdüriyeti'nden gelen cevapta ücretlerin artırılmasına gerek olmadığı, mevcut işçilerin zaten memleketlerinde alacakları ücretlerden 1-1,5 misli fazla kazandığı, köylerde boş oturan halkın madenlerde çalıştıkları takdirde kazançlı çıkacakları ifade edildi.¹²⁹⁴

Kömür ocaklarının faal kalması Osmanlı Donanması ve hükümetin idaresindeki fabrikalar için o derece önemliydi ki, Ereğli Madeni Müdüriyeti'nin başvurusu üzerine Harbiye Nezareti 23 Ekim 1911 tarihli yazısıyla bölgedeki işçilerin askere alınmasını ertelemiş ve redif olarak alınanları da izin vererek terhis etmişti. Harbiye Nezareti 26 ve 30 Mayıs 1912 tarihlerinde daha sonraki bildirim kadar madenlerde çalışanların askere çağrılmamalarını Ereğli Fırkası Kumandanlığı'na tebliğ etti. Ancak başta Zonguldak Kaymakamı olmak üzere bazı kaymakamların (Bartın ve Devrek) dolaşarak halkı ameleliğe teşvik ettiği, amele olanların redif ve ihtiyatlıkla kesinlikle silah altına alınmayacaklarını ilan ettiği, bu nedenle celp edilmekte olan yedek askerlerin başvurmadıkları cevap olarak Harbiye Nezareti'ne iletildi. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa bunun üzerine asker toplanmasını bozan bu gibi ilanlardan vazgeçilmesini, askeriye gerekliliğinde bulunması lüzumunun icap eden kişilere etkin şekilde bildirilmesini Dahiliye Nezareti'nden istedi.¹²⁹⁵ Zonguldak Kaymakamı'nın madenlerde çalışacak işçi bulunması için gayret gösterip faaliyette bulunması Dahiliye Nezareti'nden 14 Mayıs 1912 tarihli yazıyla talep edilmişti.¹²⁹⁶ Her halde Nikolaki isimli Kaymakam farkında olmadan fazla ileri gitmiş ve Harbiye Nezareti'ni kızdırmıştı. Dahiliye Nezareti bunun üzerine Bolu Mutasarrıflığı'na 2 Temmuz 1912 tarihli telgrafla konuyu aktardı ve olayın soruşturulmasını isteyerek bir daha bu gibi eylemlere izin verilmemesini talep etti.¹²⁹⁷

¹²⁹⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Haziran 1328 [18 Haziran 1912] tarihli yazı).

¹²⁹⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Haziran 1328 [20 Haziran 1912] tarihli yazı).

¹²⁹⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Dahiliye Nezareti'nin Zonguldak Kaymakamlığı'na gönderdiği 1 Mayıs 1328 [14 Mayıs 1912] tarihli yazı). Kaymakam Nikolaki, çalışmalarına dair 18 Mayıs 1912 tarihli bir cevap telgrafını Nezarete göndermiştir.

¹²⁹⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:112/-1 Gömlek No:15 (Dahiliye Nezareti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na gönderilen 19 Haziran 1328 [2 Temmuz 1912] tarihli telgraf).

Bab-1 Ali Amiral Williams'ın çalışmalarından hiç memnun kalmamıştı. Buna rağmen görev sürelerinin bitimine yakın bir zamanda Hariciye ve Bahriye Nazırları kendilerinin altın liyakat madalyalarıyla onurlandırılmalarına karar verdi. Bahriye Nazırı 20 Nisan 1912 tarihinde Sadrazama gönderdiği bir yazıyla durumu iletti. Yakında ayrılacak olan Amiral ve subaylar Pazartesi günü (23 Nisan) Padişahın huzuruna çıkacaklardı. Bu nedenle Bahriye Nazırı, huzura çıkmalarından önce altın liyakat madalyalarının kendilerine verilmesini uygun bulduğunu belirterek Sadrazam'dan gereken iznin verilmesini istedi.¹²⁹⁸ Bahriye Nazırı Hurşid Paşa Sadrazama ekte gönderdiği pusulada altın liyakat madalyalarıyla ödüllendirilecek Amiral ve subayların isimlerini, rütbelerini ve Osmanlı Devleti'nden aldıkları nişanları yazmıştır. Buna göre Liva Amiral Williams Paşa Birinci Mecidi Nişanı; Firkateyn Kaptanı Faught Bey İkinci Mecidi Nişanıyla altın imtiyaz ve gümüş liyakat madalyaları; Firkateyn Çarkçısı Reed Bey Üçüncü Mecidi Nişanı; Firkateyn Kaptanı ve Topçu Muallimi Mc. Kinnon Bey Üçüncü Mecidi Nişanı; İkinci Sınıf Katip Durman Bey Üçüncü Mecidi Nişanıyla gümüş liyakat madalyası almıştı.¹²⁹⁹ Sonuçta adı geçen İngiliz Amiral ve 4 subayın her birine altın liyakat madalyası verilmesine ilişkin Padişah iradesi 21 Nisan 1912 tarihinde çıkmıştır.¹³⁰⁰

Amiral Williams'ın yerine Bab-1 Ali Amiral Gamble'ı tekrar istemiş, fakat Gamble görevi yeniden üstlenmeyi reddetmiştir.¹³⁰¹ Osmanlı Hükümeti'nin Amiral Gamble'ı yeniden istemesi İngiliz basınına da yansımıştı. Henüz 1912 Şubat ayı ortalarında İngiliz basınında Williams'ın yerini büyük ihtimalle Douglas Gamble'ın alacağı ve kendisine de teklif yapıldığı yönünde haberler bile çıkmıştı.¹³⁰² Gamble'ın görevi kabul etmemesi üzerine İngiltere Hükümeti görev için Amiral Limpus'u¹³⁰³ seçmiş ve Osmanlı Hükümeti de bunu kabul etmiştir.¹³⁰⁴ Amiral Limpus hakkında hazırlanan sözleşme ile kendisinin görevlerine dair kaleme alınan talimatnamenin

¹²⁹⁸ **BOA. İ. TAL. Dosya No:478 Gömlek No:1330/Ca-01** (Bahriye Nazırı Hurşid Paşa tarafından Sadarete gönderilen 7 Nisan 1328 [20 Nisan 1912] tarihli acele yazı).

¹²⁹⁹ **BOA. İ. TAL. Dosya No:478 Gömlek No:1330/Ca-01** (7 Nisan 1328 [20 Nisan 1912] tarihli pusula).

¹³⁰⁰ **BOA. İ. TAL. Dosya No:478 Gömlek No:1330/Ca-01** (8 Nisan 1328 [21 Nisan 1912] tarihli irade-i seniyye). İrade Padişah, Sadrazam ve Bahriye Nazırı tarafından imzalanmıştır. Faught Bey Donanma Erkan-ı Harbiyye Heyeti başkanlığı görevinde bulunmaktaydı, bk. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, Altmış Altıncı Sene, 1327, s.344.

¹³⁰¹ Rooney, **a.g.m.**, s.12.

¹³⁰² "British Admirals and Turkey", **The Guardian**, 16 Şubat 1912, s.13.

¹³⁰³ İngiliz Deniz Kuvvetleri'nde Limpus'un rütbesi "rear-admiral" yani tuğamiraldi. Fransızcası "contre-amiral" olduğundan Osmanlıca metinlerde "konter قونتر amiral" şeklinde de yazılmaktadır.

¹³⁰⁴ "England and The Turkish Navy", **The Guardian**, 20 Mart 1912, s.14.

taslakları 24 Mart 1912 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Taslaklar uygun bulundu ve sözleşmenin düzeltilmiş bir nüshasının ilk önce Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilmesine karar verildi. Tevfik Paşa Amiral Limpus ile görüşecek ve Amiral sözleşmeyi kabul ettiği takdirde gerekli iradenin çıkarılması için telgrafla durumu bildirecekti. Talimatnamenin kararlaştırılması ise Amiralin İstanbul'a gelişinden sonra mümkün olacaktı. Ayrıca Limpus'un refakatinde bulunacak subayların miktarıyla kimlerden oluşacağına dair bilgi Bahriye Nezareti tarafından beklenmekteydi.¹³⁰⁵ Meclis-i Vükela'nın 21 Nisan 1912 tarihli oturumunda, Amiral Limpus'un görev ve yetkisine dair kaleme alınan talimatnamenin vaktin geçmiş olmasından dolayı Londra Sefareti'ne gönderilmesi uygun görülmedi. Limpus'un İstanbul'a gelişinden sonra kendisiyle görüşülüp kararlaştırılacak esasa göre gereğinin yapılmasına karar verildi. Mevcut talimatname Bahriye Nezareti'ne iade edildi.¹³⁰⁶

Amiral Williams ile beraber sözleşmesi sona eren bazı subaylar 27 Nisan 1912 akşamı İngiltere'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldılar. İngiliz subaylar ayrılırken Osmanlı meslektaşları ve Bahriye Nazırı tarafından samimi bir şekilde uğurlandılar. Bahriye Nazırı İngiliz subayların her birine, Büyükelçi Gerard Lowther'a ve hazır bulunan çok sayıda kişiye birer hatıra verdi. Amiral Williams kısa bir konuşma yaptı. Türk Donanması tarafından başarılan işlerden bahsetti ve daha fazla ilerleme kaydedileceğine olan umudunu dile getirdi.¹³⁰⁷

Amiral Limpus Paşa ile katibi 30 Nisan 1912 Salı günü İstanbul'a geldiler ve işe başladılar.¹³⁰⁸ Sözleşmeleri İngiltere Bahriyesi tarafından incelenmek istendiğinden, daha önce kararlaştırıldığı gibi Londra Sefareti aracılığıyla imzalanıp karşılıklı olarak verilmemişti. Sözleşme taslağında değiştirilmesi arzu edilen maddeleri bizzat Amiral Limpus ve Sefaret Tercümanı Bahriye Nazırı'na bildirmişti. Yapılması istenen değişiklikler şunlardı:

¹³⁰⁵ **BOA. MV. Dosya No:163 Gömlek No:9** (11 Mart 1328 [24 Mart 1912] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı).

¹³⁰⁶ **BOA. MV. Dosya No:164 Gömlek No:5** (8 Nisan 1328 [21 Nisan 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹³⁰⁷ "The Dardanelles Difficulty", "The Expulsion of Italians", **The Guardian**, 1 Mayıs 1912, s.9.

¹³⁰⁸ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-1** (Bahriye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 28 Nisan 1328 [11 Mayıs 1912] tarihli yazı). Bazı kaynaklarda Amiral Limpus'un Mayıs başlarında İstanbul'a geldiği yazılmakla beraber, Bahriye Nazırı bu yazısında tam geliş tarihini Rumi ve Miladi takvimlere göre ve günüyle açıkça belirtmektedir. Bununla birlikte Reuters'in İstanbul muhabiri Amiral Limpus'un 1 Mayıs 1912 Çarşamba günü geldiğini bildirmiştir, bk. "The Tanin's Advice", **The Guardian**, 2 Mayıs 1912, s.7.

- Amiralin daha önce teklif edilmiş olan “Fen Müşaviri” unvanının “Bahriye İşleri Müşaviri” olarak düzeltilmesi.
- Sözleşmelerin başlangıç ve bitiş tarihlerinin saptanması.
- Amiralin maiyeti maaşlarının toplam miktarı hakkında Londra Sefareti aracılığıyla kabul edilmiş ve Amirale verilmiş olan pusula uyarınca 2950 lira yerine 250 lira fazlasının verilmesi (Amiralin maiyeti maaşlarının yıllık toplamının 3200 lira olması).
- Maaşların Amiralin maiyetine paylaştırılması şeklini Amiral ve Bahriye Nazırı'nın kararlaştırması.
- Osmanlı Devleti başka bir devletle savaş halinde olduğu zaman Amiral ve maiyetinin donanmada istihdam edilmeyerek eğitim ve benzeri hizmetlerde istihdam olunmaları.
- Osmanlı Devleti hizmetinde buldukları sürece sadakatle hizmet edip, hükümet sırlarını ifşa etmeyeceklerine dair olan yemin maddesinin, resmi bir yemin şeklinde olması yerine askeri namus ve haysiyete dayanan bir resmi taahhüt şeklinde değiştirilmesi.¹³⁰⁹

İngiliz tarafınca sözleşmede istenen bu değişiklikler Bahriye Nezareti tarafından yapılarak, düzeltilmiş ve değiştirilmiş sözleşmenin bir sureti 11 Mayıs 1912 tarihinde Sadarete gönderildi. Bahriye Nazırı sözleşmenin kendisi ve Amiral tarafından imzalanıp teati edilmesi için Padişah iradesinin alınmasını Sadrazamdan istedi.¹³¹⁰ Ancak Sadrazam sözleşmenin bir kere de Bab-ı Ali hukuk müşavirleri tarafından görülmek üzere oraya gönderildiğini Bahriye Nazırı'na şifahen bildirdi. Bu durum Bahriye Nazırı'nın hiç hoşuna gitmemişti ve 14 Mayıs'ta Sadrazama gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Halbuki malumunuz olduğu üzere sözleşme daha önce Meclis-i Vükela'nın incelemesinden geçtikten sonra Londra Sefareti'ne gönderilerek, sefaret aracılığıyla Amiral Limpus ve İngiltere Bahriye Nezareti'ne gösterilerek içeriği onaylarına yaklaşmıştı. Daha sonra burası tarafından yapılan düzeltmeler ise tezkeremde arz ve izah edildiği gibi esasa dokunmayarak bazı maddelerin cüzi şekilde değiştirilmesinden ibaretti. Bundan dolayı, sözleşme hukuk

¹³⁰⁹ Aynı vesika.

¹³¹⁰ Aynı vesika.

müşavirlerince yeni değişikliklere uğratıldığı takdirde bu meselenin başka bir şekil ve renk alması muhtemel olduğundan bilgi vermek üzere durum arz edilir."¹³¹¹

Hariciye Nezareti İstişare Odası'nda incelenen sözleşme hakkında rapor 15 Mayıs 1912 tarihiyle Müşavir Ahmed Reşid Bey tarafından kaleme alınmıştır. Raporda "fen müşaviri" yerine "donanma kumandanı ve bahriye işleri müşaviri" unvanının kabulünün uygun olup olmadığının belirlenmesinin Bahriye Nezareti'ne ait olduğu, bu hususta görüş bildirilemeyeceği ifade edildi. Sözleşme süresinin 30 Nisan 1912 ve 30 Nisan 1914 arası dönemde iki yıllık olmasının, maaşların 250 lira artışla 3200 liraya yükseltilmesinin ve maaşların Amiralın maiyetine dağıtım şeklinin kabul edilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Sadece kendilerini ilgilendiren maddeler de olduğundan, Amiralın maiyetinde bulunan subayların da sözleşmeyi kabul ettiklerine dair imza atmaları ya da Bahriye Nezareti'ne bir beyanname vermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin bir başka devletle savaşa girmesiyle ilgili olan 15. maddeye ilişkin olarak da Fransızca metinle bir uyumsuzluk tespit edilmiş ve düzeltilmesi istenmiştir.¹³¹² Sonuç olarak sözleşme üzerinde her hangi bir değişiklik yapılmadığı, Bahriye Nazırı'na sözleşmenin Limpus Paşa ile imzalanması ve teati edilmesi için gerekli iznin 21 Mayıs 1912 tarihinde verildiği anlaşılmaktadır.¹³¹³

Amiral Limpus'la yapılan sözleşme 16 maddeden oluşmaktaydı. Sözleşme Amiral Limpus ile Osmanlı Devleti adına Bahriye Nazırı Hurşid Paşa arasında yapılmıştır. 1. madde Amiralın görevini ve unvanını belirlemekteydi:

"Amiral Limpus Osmanlı donanmasının gelişimi ve ilerlemesi için donanmada, merkezde (Bahriye Departmanı'nda) ve okullarda gerekli bahri ve teknik gelişmeleri yapmak görevleriyle mükellef olup, donanma kumandanı ve bahriye işleri müşaviridir."

2. madde Amiralın maiyetini ve görevlerini genel olarak belirtmekteydi. 4 uzman subay ve 1 kaptan oluşacak erkanını Amiral bizzat kendisi tespit edecekti.

¹³¹¹ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-1** (Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 1 Mayıs 1328 [14 Mayıs 1912] tarihli yazı).

¹³¹² **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-1** (2 Mayıs 1328 [15 Mayıs 1912] tarihli Hariciye Nezareti İstişare Odası raporu. Bu rapor ayrıca **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:103 Gömlek No:20**'de de mevcuttur).

¹³¹³ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-1** (8 Mayıs 1328 [21 Mayıs 1912] tarihli irade-i seniyye). İradenin altında Padişah Mehmed Reşad, Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Bahriye Nazırı Hurşid Paşa'nın imzaları bulunmaktadır.

Subaylar donanmada her zaman (seyir hali ve tamir zamanları dahil) uzman oldukları alanlarla ilgili kurslarda ders verecekler, Bahriye Nazırı'nın emriyle poligon, istasyonlar ve mensup oldukları daire ve şubelerde görev yapacaklardı. 3. madde Amiral ile uzman subayların Osmanlı Bahriyesi'nin hizmetinde oldukları müddetçe Osmanlı subayları gibi Bahriye Nazırı'nın emri altında bulunmalarını ve rütbelerine özgü Osmanlı üniforması giymelerini şart koşmaktaydı. 4. madde *“Amiral ve erkanı, bahriye işlerinin düzenlenmesi ve reformu, eğitim ve silahlanma, memleketin savunma işleri ve diğer bahriye işlemlerine ilişkin tüm hususlarda kendilerine Bahriye Nezareti'nden başvurulduğu takdirde görüşlerini vermek zorundadır.”* şeklinde düzenlenmişti.

5. madde Amiral ve subaylarının sahip oldukları rütbeleri belirlemekteydi. Amiral mevcut rütbesini koruyacak, maiyetinde bulunanlar ise Osmanlı hizmetinde birer derece yüksek rütbe alacaklardı. 6. madde Amiral ve erkanının ödeneklerinin Osmanlı Devleti hizmetinde buldukları sürece aynı kalacağını, rütbe terfi edemeyeceklerini ve sadece olağanüstü iyi hizmet ve yararlılıkları görüldüğü takdirde usulen nişan ile ödüllendirileceklerini vurgulamaktaydı. İngiliz Hükümeti tarafından rütbeleri yükseltildiği takdirde ise, maaşlarında bir değişiklik olmaksızın yine sahip oldukları rütbenin bir derece üstü olan rütbeyi alabileceklerdi. 7. madde sözleşmenin süresi ve yenilenme hükmüyle ilgiliydi:

“Amiral ile maiyeti erkanınının 17 Nisan 1328 (30 Nisan 1912) tarihinden 17 Nisan 1330 (30 Nisan 1914) tarihine kadar iki sene müddetle Bahriye'de istihdamı şart olup, sürenin sonunda tarafların onaylarıyla sözleşme yenilenebilir.”

Sözleşmenin 8. maddesi ise şu şekilde düzenlenmişti:

“Bu iki sene zarfında Osmanlı Hükümeti tarafından gerek Amiral'in ve gerek subaylarının tümünün veya her hangi birisinin işten el çektilmesi arzu edildiği takdirde, işten el çekilen kişiye dönüş harcırahı ile üç maaş tutarında Bahriye Nezareti'nden tazminat verilir.”

9. madde maaşların miktarı ve pay edilmesi ile ilgiliydi. Buna göre Amiralin yıllık ödeneği 3000 sterlin, diğer subaylar ve katibin senelik maaşları toplamı 3200 sterlini. Bu miktarın subaylara paylaşılması Amiral tarafından teklif edilip Bahriye Nazırı tarafından kabul edilerek yapılacaktı. Ödenek aylık olarak her ayın sonunda kendilerine verilecekti. Subayların maaşları Bahriye Dairesi'nde

buldukları günden itibaren işlemeye başlayacaktı. Amirale gidiş harcırahı olarak 50 ve diğer subaylara 30'ar Osmanlı lirası ödenecekti. Döndüklerinde de aynı miktar harcırah verilecekti. 10. madde 9. maddenin devamı gibiydi. Amiral ve diğer subaylar Bahriye Nezareti tarafından iş için bir yere gönderilmeleri halinde, Osmanlı Hükümeti'nde geçerli olan harcırah tüzüğüne uygun olarak gereken miktar kendilerine ayrıca ödenecekti. 11. madde uyarınca Amiral ile erkanının donanmada buldukları zaman süresince özel kişisel masrafları kendilerine ait olacaktı. Ancak Bahriyece yürürlükte olan nizam ve usule göre, maaşlardan başka yemek parası olarak Amirale günlük 2 ve diğer subaylara da yarımşar Osmanlı lirası ödenecekti.

12. madde Amiral ve maiyetinin izin sürelerini düzenlemekteydi. Amiral ve diğer subaylar yıllık altı hafta izin hakkına sahip olacaklardı. Bu izin bir anda subayların toplam sayısının yarısını geçmemek üzere Bahriye Nazırı'nın emriyle verilecekti. İzin alanlara gidiş ve dönüş harcırahı verilmeyerek yalnız maaşları ödenecekti. İzinlerini bir aya kadar ihlal edenler çalışılmayan günler için yapılan kesintiye tabi tutulacaklardı. Bir aydan fazla süre izinlerini geçirenler istifa etmiş sayılarak, bu sözleşmedeki haklardan yararlanmamak üzere sözleşme feshedilecekti. Sadece hastalığını ispat edenler istifa durumundan muaf tutulacaktı. 13. maddeye göre Amiral ve subaylardan birinin görevini yaparken kazaya uğraması ve ölmesi halinde, 1,5 senelik aylık maaşı oranında tazminatın mirasçılara verilmesi kabul edilmekteydi. Eğer kaza sonucu hizmetinden ayrılmak durumunda kalacak kadar malul olursa da, 1 senelik maaşına karşılık kendisine tazminat ödenecekti. Ancak bu maluliyetin İngiliz Sefareti Sağlık Heyeti ile Bahriye Sağlık Heyeti'nden seçilen doktorlar tarafından saptanması şart koşulmaktaydı. 14. maddeye göre Amiral ve subaylardan birinin sözleşme hükümlerinin feshini istemesi halinde, sadece çalışmadıkları günler kesilerek aylık maaşları ödenecekti. Ancak bu durumu Bahriye Nezareti'ne iki ay önceden haber vermek zorundaydılar.

15. madde sözleşmenin en önemli ve dikkat çekici hükümlerinden birisidir: *“Osmanlı Devleti ile her hangi bir devlet arasında savaş çıktığı takdirde, taraflardan biri isterse bu sözleşme feshedilebilir. Gerek bu şekilde sözleşme iptal edildiği zaman ve gerek Amiral ve subayların İngiltere Hükümeti tarafından her ne sebeple olursa olsun Osmanlı hizmetini terk etmeleri emredildiği takdirde, hizmeti terk ettikleri zamana kadar maaş ve harcırahları ödenir. Osmanlı Devleti ile başka bir devlet*

arasında savaş olduğu zaman Amiral ile subayların Osmanlı Devleti hizmetinde kalmaları taraflarca kabul edildiği takdirde, donanmada istihdam edilmeyip ancak savaşla ilgisi olmayan diğer hizmetlerde ve öğretim işleriyle görevlendirilmeleri şart koşulur.”

Sözleşmenin 16. ve son maddesi Amiral ve maiyetinin görevlerini layığıyla ve sadakatle yapacaklarına, hükümet sırlarını ifşa etmeyeceklerine dair taahhüt hükmünü içermekteydi:

“Amiral ve subaylar Padişah hazretlerine ve Osmanlı Devleti’ne sadakatle hizmet edeceklerini, devletin yürürlükteki yasalarına itaat ve görevli buldukları vazifenin güzel netice ve başarıya ulaşması için her türlü çalışmayı yapmaya gayret edeceklerini ve hükümetin sırlarını ifşa etmeyeceklerini taahhüt ederler.”¹³¹⁴

Bahriye Nazırı 25 Mayıs 1912 tarihinde Sadrazama bir yazı göndererek Amiral Limpus’un “mümkün olan hizmetlerinden hakkıyla yararlanılması için, yapılmış olan sözleşmeden başka istihdam şekli hakkında ayrıca bir tüzük (talimat) oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu” belirtti. Bahriye Nazırı hazırlanan tüzük (talimat) taslağını da aynı yazıyla beraber Sadrazama gönderdi. Bahriye Nazırı taslak hakkında Amiral Limpus’un da görüşünün sorulduğunu, Amiralin bunu özel olarak onayladığını, hatta “yapacağı hizmetleri teyit ve temin suretiyle böyle bir talimatın oluşturulmasına kalkışılmasından dolayı” teşekkür ettiğini vurguladı. Bahriye Nazırı Sadrazam’dan söz konusu tüzüğün uygulanması için gereken işlemin yapılmasına izin verilmesini istedi.¹³¹⁵ Bahriye Nezareti’nin hazırladığı bu özel nizamname (tüzük) Meclis-i Mahsus’da görüşüldü. Tüzük bazı maddeler çıkarılarak ve düzeltilerek kabul edildi ve 5 Haziran 1912 tarihinde Padişahın onayına sunuldu.¹³¹⁶ 6 Haziran 1912 tarihinde Padişahın onayından geçen ve 13 maddeden oluşan tüzük şöyleydi:

1. Amiral, Bahriye Nazırı’nın Bahriye İşleri Müşaviridir.

¹³¹⁴ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-1** (Amiral Limpus ve Bahriye Nazırı Hurşid Paşa arasında yapılan sözleşmenin sureti). Sözleşmede maddeler Fransızca ve Osmanlıca olarak düzenlenmiştir.

¹³¹⁵ **BOA. İ. MMS. Dosya No:150 Gömlek No:1330/C-21** (Bahriye Nazırı’nın Sadrazama gönderdiği 12 Mayıs 1328 [25 Mayıs 1912] tarihli yazı).

¹³¹⁶ **BOA. İ. MMS. Dosya No:150 Gömlek No:1330/C-21** (23 Mayıs 1328 [5 Haziran 1911] tarihli Meclis-i Mahsus kararına ilişkin zabıt). Belgenin altında Sadrazam, Şeyhülislam, Şura-yı Devlet Reisi ve nazırların imzaları bulunmaktadır.

2. Amiral, Osmanlı Bahriyesini düzenlemeyi ve öğretmen sıfatıyla donanmanın bilfiil kumandasını üstlenecektir. Ümerayı, subayları, askerleri yetiştirecektir. Genel surette bütün Osmanlı bahriye memurlarının mesleki kabiliyetlerini genişletmek ve tamamlamak, Osmanlı savaş gemilerinin fiili yeterliliklerini artırmak ve tamamlamak, bunları güzel şekilde savaşa hazır bir hale getirmek vazifesiyle sorumludur.
3. Amiralin refakatinde muavin olmak üzere bahriye ümerasından bir kişi bulunacaktır. Bu kişi Amiralin yokluğunda donanmanın kumandasını üstlenecektir.
4. Bahriye Nazırı, Amiralin İngiliz maiyeti erkanına yardımcı olmak üzere subaylar atayacaktır. Bu subayların seçilmesi işinde Amiral ile istişare edilecektir.
5. Amiralin maiyetinde olmak üzere tercüman sıfatıyla sürekli şekilde bir subay bulundurulacaktır. Bu subay aynı zamanda Amiralin yaveri olacaktır.
6. Amiral donanma, tersane ve Bahriye Nezareti'nin fiili yeterliliklerinin artırılması işinde kabulünü uygun göreceği her çeşit tedbiri Bahriye Nazırı'na yazılı olarak bildirecektir. Amiralin teklifleri veya raporu Bahriye Nezareti tarafından geciktirilmeden dikkate alınacaktır. Gerekirse söz konusu teklif veya rapor Amiral hazır olduğu esnada görüşülecek ve takdir edilirse durum Nazır tarafından Bab-ı Ali'ye arz edilecektir. Adı geçen teklif veya rapor Bab-ı Ali tarafından onaylanıp da hakkında irade-i seniyye (Padişah emri) çıkarsa, Amiralin denetimi altında uygulamaya konulacaktır.
7. Amiral, Bahriyeye ait her kurumu teftiş edecek ve gerek gördüğü zaman Bütçe Kanunu ile geçerli yasa ve kurallara aykırı olmamak şartıyla, daire başkanı veya geminin en büyük subayına doğrudan doğruya her husus hakkında emirler verecektir. Amiral, kabul edeceği tedbirlerden Bahriye Nazırı'nı haberdar edecektir.
8. Amiral, donanma onarımdayken tamir işlerini teftiş edecek ve söz konusu işlerin hızlandırılması için 7. maddeye uygun olarak gereken tedbirleri alacaktır.
9. Amiral, gemiler tamirde bulunduğu zaman mürettebatın mesleki kabiliyetlerinin sürmesi için eğitim ve öğretimlerini teftiş etmekle beraber, gemilerinin tamir işlerini de kontrole devam edecektir.

10. Amiral, subaylar ve askerlerin eğitim ve öğretimi hususunda forslar düzenleyecektir. İngiliz subaylarına ders vermeleri konusunda yol gösterecek, ara sıra dersleri teftiş edip ders verenlerin yararlanacağı eleştirilerde bulunacaktır.
11. Amiral, erkanı ve ümerayı yararlı mevzular hakkında vereceği derslere takım takım davet edecektir.
12. Kara ve deniz kuvvetlerinin fiili etkilerinin gerçekleşmesi her ikisinin ortaklaşa hareket etmesine bağlı olduğundan, Amiral bu esası daimi surette Bahriye subaylarına telkin edecektir.
13. Bu nizamname hükümlerinin yerine getirilmesinde Bahriye Nezareti görevlidir.¹³¹⁷

Limpus'la yapılan sözleşme uyarınca Amiralin İngiltere Bahriyesi'nde sahip olduğu rütbeyle; maiyeti ve kurmaylarını oluşturan beş İngiliz subayının ise sahip oldukları rütbelerin birer derece üstü rütbelerle Osmanlı Devleti hizmetine kabul edilmeleri gerekmektedir. Bundan dolayı subaylardan şu anda İngiltere Bahriyesi'nde yüzbaşı rütbesinde olan topçu ve torpido uzmanlarının birer derece üstleri olan birinci sınıf yüzbaşılığa mahsus üniforma giymeleri, gerekirse bunların kıdemli yüzbaşılığa yükselme zamanlarının yakın olduğu Amiral Limpus tarafından bir önerge ile bildirildi. Bu subayların ileride kıdemli yüzbaşılığa yükselmeleri halinde terfi edilmemek üzere, Amiralin arzusu yerine getirilerek onların şimdiden korvet kaptanlığına mahsus üniforma giymeleri uygun görüldü. Amiral ve maiyetindeki subayların Osmanlı hizmetinde buldukları sürece rütbelerini ve bu rütbelere mahsus giyecekleri Osmanlı üniformalarını gösteren bir kararname Bahriye Nezareti tarafından hazırlandı ve Padişahın onayına sunulmak üzere Sadarete gönderildi.¹³¹⁸

Tuğamiral Arthur Henry Limpus'un başkanlığındaki İngiliz Bahriye Misyonu şu isimlerden oluşmaktaydı: Yarbay Arthur Lucas Ashby, Emekli Mühendis Albay

¹³¹⁷ **BOA. İ. MMS. Dosya No:150 Gömlek No:1330/C-21** (Limpus Paşa'nın İstihdam Şekline Dair Hususi Nizamname Layihası); "Numero 200- Limpus Paşa'nın Suret-i İstihdamı Hakkında Nizamname-i Hususi", **Düştur**, Tertib-i Sani, Cilt:4, 1 Teşrin-i Evvel 1327-31 Teşrin-i Evvel 1328, Dersaadet (İstanbul) 1331, s.545-546. Tüzük Padişah Mehmed Reşad, Sadrazam Said Paşa ve Bahriye Nazırı Hurşid Paşa tarafından imzalanarak 24 Mayıs 1328 [6 Haziran 1912] tarihinde onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

¹³¹⁸ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-2** (Bahriye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 13 Mayıs 1328 [26 Mayıs 1912] tarihli yazı).

Albert Valentine Blake, Kıdemli Yüzbaşı Guy Waterhouse Hallifax, Yüzbaşı Frank Elliott, Mühendis Yüzbaşı George Wilfred Le Page, Mühendis Yüzbaşı Gerald Moore, Katip (Mutemet) Alan Edward Stack ve Sivil Mühendis Donald Macfarlane.¹³¹⁹

Kararnameye göre Amiral ve kurmay subaylarının İngiltere'deki ve Osmanlı Devleti'ndeki rütbeleri aşağıdaki şekilde belirtilmekteydi:¹³²⁰

İngiltere Bahriyesi'nde sahip oldukları rütbelere	Sözleşme uyarınca Osmanlı Donanması'nda sahip olmaları gereken rütbelere
Rear Admiral (Tuğamiral) Arthur Limpus	Liva Amiral Paşa
Seyrüsefer Uzmanı Korvet Kaptanı Arthur Lucas Ashby	Firkateyn Kaptanı Ashby Bey
Üçüncü Sınıf Birinci Katip Edward Stack	İkinci Sınıf Katip Stack Bey
Çarkçı Kıdemli Yüzbaşı Gerald Moore	Korvet Çarkçısı Gerald Bey
Torpedo Memuru Kıdemli Yüzbaşı Guy Waterhouse Hallifax	Korvet Kaptanı Hallifax Bey
Topçu Uzmanı Kıdemli Yüzbaşı Frank Elliott	Korvet Kaptanı Elliott Bey

İngiltere'ye sipariş edilen ve bundan sonra da edilecek olan dretnot sistemindeki zırhlıların Tersane-i Amire'deki havuzlarda boyanma ve temizlenmesi

¹³¹⁹ **The London Gazette**, 22 Mayıs 1914, s.4119.

¹³²⁰ **BOA. İ. BH. Dosya No:11 Gömlek No:1330/C-2** (Bahriye Nazırı ve Sadrazam tarafından imzalanmış 14 Mayıs 1328 [27 Mayıs 1912] tarihli kararname). Rütbelere belirtildikten sonra kararname şu açıklama ile sona ermektedir: “Amiral Limpus Paşa ile maiyeti olan kurmaylarını oluşturan yukarıda isimleri yazılı İngiliz subayların Osmanlı Devleti hizmetinde çalıştıkları sürece, isimleri hizalarında gösterilen rütbelere sahip olmaları ve bu rütbelere mahsus Osmanlı üniformalarını giymeleri uygun görülmüştür. Bu iradenin uygulanmasıyla Bahriye Nezareti görevlidir.”

mümkün değildi.¹³²¹ 1912 Şubat ayı içinde Armstrong fabrikası İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla Bahriye Nezareti'ne başvurarak tersanenin İzmit'e nakledilmesini, her çeşit geminin tamirine elverişli mükemmel bir tersanenin burada inşa edilmesini ve büyük bir yüzen havuzun kurulmasını teklif etmişti.¹³²² Bu nedenle büyük bir havuz, tersane ve diğer bahriye binalarının İzmit civarında Değirmendere'de inşa edilmesine Bahriye Dairesi tarafından kesin karar verildi. Bu kurumların yerleri hakkında keşifler yapılması için bazı yabancı mühendislerle Bahriye ümerasından oluşan bir komisyon kurulmuş ve bölgeye gönderilmişti. Komisyona mümkün olan kolaylığın gösterilmesi ve emlak sahipleri tarafından engel olunmaması için gerekenin yapılması Bahriye Nazırı tarafından İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na ve Dahiliye Nezareti'ne bildirildi. Ayrıca yabancıların şüphesiz oldukça değer kazanan bu bölgeye yakın topraklardan bazılarını satın almak için harekete geçtiği de haber alınmıştı. Önemli bahriye kurumları yakınında yabancılara ait arazi ve mekanların bulunması hiçbir şekilde uygun olmayacağından Bahriye Nezareti, Defter-i Hakani'den¹³²³ ve Dahiliye Nezareti'nden söz konusu bölge civarında yabancılara arazi devredilmesine ve satılmasına izin verilmemesini istedi.¹³²⁴

İzmit Körfezi'nde bulunan Değirmendere ile Kazıklı mevkiileri arasındaki Gölceğiz (Gölcük) burnunun mükemmel bir tersane kurulmasına elverişli olduğu yabancı uzmanlar tarafından beyan edilmişti. Amiral Limpus tarafından da bu uygun görüldü. Böylece havuz ve tersanenin bu mevkide yapılması gerektiğine karar verildi. Büyük kısmı sazlık ve gölden ibaret olan arazinin yasalara uygun olarak istimlak edilmesi ve bataklığın kurutulması için Bahriye Nezareti tarafından 28 Mayıs 1912 tarihinde Bab-ı Ali'ye bir tezkereyle başvuruldu. Konu 12 Haziran 1912 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda ele alındı. Tersane'nin yavaş yavaş Gölceğiz burnuna nakledilmesi için gerek istimlak olunacak yerlerin bedellerinin, gerek daha sonra yapılacak keşifler sonucunda yeri belirlenecek havuzun inşa masraflarının, Bahriye Nezareti'nin olağanüstü bütçesinden harcanmasına karar verildi. Ayrıca

¹³²¹ **BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:82** (30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912] tarihli ve gizli ibareli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Sadrazam Said Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 31 Mayıs 1328 [13 Haziran 1912] tarihli gizli yazı).

¹³²² "Tersanenin Nakli", **Çığır**, 14 Şubat 1912, s.3.

¹³²³ Osmanlı Devleti'nde Tapu ve Kadastro Teşkilatı.

¹³²⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Bahriye Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Nisan 1328 [9 Mayıs 1912] tarihli yazı).

bataklığın kurutulması ve istimlak işlemlerinin hızla yapılması içinde harekete geçildi.¹³²⁵

Kara ve deniz kuvvetlerinin savaş esnasında çalışmalarını birleştirmeleri hususunda görüşmeler yapılması için Harbiye Dairesi'nde bir komisyon oluşturulacak ve bu komisyon tarafından bir nizamname (tüzük) hazırlanacaktı. Bu nizamnameye esas olmak üzere her şeyden önce diğer hükümetlerde geçerli nizamnamelerin incelenmesine gerek görülmüştü. İngiltere'de yürürlükte olan usul ve talimat hakkındaki bilginin de Bahriye Nezareti tarafından edinilmesi gerektiği Harbiye Nezareti tarafından bildirildi. Konu Bahriye İşleri Müşaviri Amiral Limpus Paşa'dan soruldu. Limpus kendi düşüncelerini de içeren bir nota hazırladı. Bu nota Bahriye Nezareti tarafından Bab-ı Ali'ye sunuldu. Meclis-i Vükela'nın gündeminde görüşülen konu hakkında 12 Haziran 1912 tarihinde şu karar alındı:

“Askeri meselelerden sayılan bu iş hakkında daha sonra devletçe bir karar alınmak üzere ilk önce Harbiye Nezareti'yle yazışılarak ve gereği görüşülerek sonucun Bab-ı Ali'ye bildirilmesi hususunun Bahriye Nezareti'ne tebliği ve Harbiye Nezareti'ne bilgi verilmesi kararlaştırıldı.”¹³²⁶

1912 yılı Temmuz ayında İngiltere Denizcilik Bakanı'nın yeni bahriye programı hakkında Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamalardan biri Bab-ı Ali'nin dikkatini çekmiştir. Bunlar arasında İskenderiye'de denizaltılar ve torpido muhripleri için bir deniz istasyonu kurulması fikri vardı. Bu açıklama Londra Sefareti tarafından 25 Temmuz 1912 tarihli yazıyla Hariciye Nezareti'ne bildirildi. Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği, öneminin belirtilmesine gerek duyulmayan bu konu hakkında (sefaretin gönderdiği bilgi gazetelerden özetlendiği için) ilk olarak Londra Sefareti'nden İngiliz Denizcilik Bakanı'nın yaptığı konuşmanın resmi metninin istenmesine ve daha sonra da sefaretin görüşünün sorulmasına karar verdi.¹³²⁷

¹³²⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Sadrazam Said Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 31 Mayıs 1328 [13 Haziran 1912] tarihli ve Dahiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 3 Haziran 1328 [16 Haziran 1912] tarihli gizli yazılar); **BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:82** (30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912] tarihli ve gizli ibareli Meclis-i Vükela zabtı).

¹³²⁶ **BOA. MV. Dosya No:165 Gömlek No:83** (30 Mayıs 1328 [12 Haziran 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹³²⁷ **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:205 Gömlek No:60** (Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin 4 Eylül 1912 tarihli yazısı).

Amiral Limpus 3 Ekim 1912 tarihinde hazırladığı bir raporu Bahriye Nezareti'ne sundu.¹³²⁸ Raporun ilk kısmında Limpus, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir donanmaya olan ihtiyacını şu sözlerle vurgulamaktadır:

*“Osmanlı İmparatorluğu o kadar geniş, o kadar uzun kıyılara sahip ve keza deniz vasıtasıyla ulaşılabilen o kadar büyük araziye sahiptir ki, savaş yeterliliğine sahip bir deniz kuvvetine sahip olmaksızın kesin bir şekilde menfaatlerini korumaya muktedir olamaz.”*¹³²⁹

Limpus'a göre Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca güçlü donanmalar oluşturmuş olan İngiltere, Almanya ve Fransa deniz kuvvetlerine karşı koyması beklenemezdi. Ancak bu üç devlet Osmanlı Devleti'nin gelecekte ihtilafa düşmesi en az muhtemel olanlardı. Esas dikkat edilmesi gereken devletler Yunanistan, Bulgaristan, Avusturya, İtalya ve Rusya idi. Osmanlı Donanması bu devletlerin donanmalarıyla başa çıkacak seviyede olmak zorundaydı.¹³³⁰ Bu bağlamda “Osmanlı Donanması Avusturya Donanmasına eşit olmalıydı”. Limpus böyle bir donanmanın oluşturulması için ne kadar para gerektiği hususunda en kolay yolun Avusturya'nın bahriye bütçesine bakmak olduğunu ifade etmektedir. Bundan başka gemi ve silah tedariki, bir havuz ve tersane ile okullar ve kurumlar oluşturmak için de masraflar yapmak lazımdı. Bütün bunlar için ilk başta 18.000.000 sterlin kadar harcama yapmak ve bu miktarı gelecek 5 veya 6 seneye dağıtmak gerekmekteydi. Ayrıca mevcut düzeyinden sürekli artarak yıllık azami 3 veya 3,5 milyon sterlin kadar para sıradan masraflara ayrılmalıydı. Eğer bu kadar para bulunamazsa daha küçük bir amaç güdülmeliydi: Mesela Yunanistan Donanması'ndan çok daha kuvvetli bir donanma oluşturmak. Bununla birlikte Reşadiye dretnotu için bir havuza bu durumda bile ihtiyaç vardı. Bu şekilde 6.000.000 sterlin masraf ile yıllık yaklaşık 1.750.000 sterlin bahriye bütçesi gerekmekteydi.¹³³¹

Limpus raporunun ikinci kısmına Bahriye Nezareti'nde yapılması gereken düzenlemeleri belirterek başlamaktadır. Limpus, Osmanlı Bahriye Nezareti teşkilatının İngiliz Bahriyesi model alınarak yeniden düzenlenmesini

¹³²⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:742 Gömlek No:15.** (Amiral Limpus'un Bahriye Nezareti'ne sunduğu “Tensikat-ı Bahriye Üzerine Mütalaat” [Bahriye Düzenlemeleri Üzerine Düşünceler] başlıklı ve 3 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1912 tarihli gizli rapor). Esasının İngilizce veya Fransızca olduğu anlaşılan raporun tercümesi numaralanmış 10 sayfa halinde Osmanlıca el yazısı şeklindedir. Raporun sadeleştirilmiş hali için bk. Yavuz, **a.g.e.**, s.166-174.

¹³²⁹ **Aynı vesika**, s.2. Bundan sonra Limpus Osmanlı Devleti'nin neden bir donanmaya ihtiyacı olduğunu tek tek açıklamaktadır.

¹³³⁰ **Aynı vesika**, s.3.

¹³³¹ **Aynı vesika**, s.4.

öngörmekteydi.¹³³² Askerlerin talim ve eğitimleri hususunda düşüncelerini aktardıktan sonra, Limpus donanmada işe yaramayan büyük rütbeli subayların azaltılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

*“Büyük rütbeli subaylar arasında bazılarının denizdeki hizmet ve tecrübeleri o kadar sınırlıdır ki, bunlar için görev bulmak pek kolay değildir. Hizmetleri artık talep edilmeyen subayların haklarında adaletli şekilde davranılarak, sayılarının azaltılması zor görevini üstlenmek mecburiyeti vardır.”*¹³³³

Limpus’a göre büyük gemileri içine alacak bir havuzun sağlanması çok acele bir meseleydi. Bu havuzun yüzen mi yoksa sabit mi olması gerektiğinin süratle karar verilmesi gerekmekteydi. Ayrıca İzmit Körfezi’nde inşa edilecek tersane meselesi hakkında da acilen bir karar verilmesi şarttı. Tersane civarında bir veya daha çok eğitim kurumu ile yanıcı maddelerin saklanması için yeni bir cephanelik oluşturulması uygun olacaktı. Limpus İzmit’teki tersane inşa edildikten sonra Haliç Tersanesi’ne ihtiyaç kalmayacağını ve ticaret gemilerine tahsis edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Böylece İstanbul’daki deniz ticareti rahatlayacak ve miktarı artacaktı.¹³³⁴

Limpus’a göre İzmit’teki tersane mahalinde düşünülen inşaat işleri için acilen kesin ve aktif önlemler kabul edilmezse, Osmanlı Hükümeti sahip olacağı gemiler için kullanılabilir havuzu en yakın Cebelitarık’ta (Gibraltar), hatta İngiltere’de bulmak durumunda kalacaktı. Bundan başka şayet Haliç’teki havuzları layıkıyla dayanıklı hale getirmek için kesin ve uygun tedbirler acilen alınmazsa, bu havuzlar yavaş yavaş kullanışsız ve değersiz hale gelecekti. Amiral Limpus bu konularda danışılması için uzman olarak Osmanlı hizmetinde bulunan Bay Mc Farlane’ı tavsiye etmiştir.¹³³⁵

Bununla birlikte Bab-ı Ali, İngiliz Armstrong firmasına sipariş etmiş olduğu savaş gemisinin (Reşadiye) taksitlerini öderken bile büyük sıkıntılar çekmekteydi. Geminin 27 Aralık 1912 tarihinde ödenmesi gereken taksit bedeli % 6 faizle hazine

¹³³² Aynı vesika, s.6.

¹³³³ Aynı vesika, s.7.

¹³³⁴ Aynı vesika, s.8. “Ticaret gemilerine mahsus iskelelerin İstanbul’da az olduğunu söyleyen Limpus’un planına göre (s.9) “Cisreyn (İki Köprü:Galata ve Unkapanı Köprüleri) haricindeki yer daha şimdiden İstanbul’a gelen ticaret gemilerinin kalabalığıyla uygunsuz görünmektedir. Mevcut tersanenin işgal ettiği yer, ticaret gemileriyle bunlar için gerekli ofisler ve ambarlara tahsis olunduğu takdirde pek değerli olabilir. Eğer Haliç’te bulunan havuzlar ticaret gemileri tarafından kullanılmak üzere tahsis olunursa, İstanbul’daki ticaret gemileri için pek büyük kolaylıklar sağlanmış olur.”

¹³³⁵ Aynı vesika, s.9.

tahvili karşılığında yine bir İngiliz bankası olan Türkiye Milli Bankası'ndan avans edilmişti.¹³³⁶

2. İNGİLTERE'NİN ERMENİ HASSASİYETİ VE GERÇEK DURUM

Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Asım Bey'e 22 Aralık 1911 tarihinde bildirdiğine göre, İngiltere'de yaşayan Osmanlı Ermenileri Sefarete bir heyet göndermişlerdi. Heyet Anadolu'daki mezhepdaşlarının bir takım zulüm ve haksızlıklara uğradıklarını, can ve mallarının yok edildiğini ve yerel hükümetin bu tecavüz olaylarına karşı kayıtsız davranarak suçluları cezalandırmadığını şikayet etmişti. Ortak vatanları Osmanlı'ya karşı duydukları sadakat adına Osmanlı Hükümeti'nin bu üzücü durumu ortadan kaldırması için kesin tedbirler alınmasını dilemişler ve vatanperverlik gereği olarak bu konuda bir miting düzenlemekten de vazgeçtiklerini belirtmişlerdi. Sefir Tevfik Paşa Londra Ermenileri'nin bu talebini aktardıktan sonra, hükümete en sadık bir unsurun hayat ve hukukunun emniyet altında bulundurulması gerektiğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nin diğer noktalarında aksi tesire yol açabilecek ve Avrupa basınında Meşrutiyet yönetimine karşı tepki doğurabilecek bu gibi durumların giderilmesi gerektiğini de ifade etti.¹³³⁷ Hariciye Nezareti Sefir Tevfik Paşa'nın bu yazısını 24 Aralık 1911 tarihinde Sadarete iletti.¹³³⁸ Sadrazam Said Paşa Hariciye Nezareti'ne gizli ve acele olarak şu kısa cevabı 25 Aralık 1911 tarihinde bildirdi:

*"Vilayat-ı Şarkıyye (Doğu Vilayetleri) hakkında Meclis-i Vükela'da cereyan eden görüşmeler nezaretinizce malum olduğundan, gerekenlerin Tevfik Paşa hazretlerine süratle tebliği hususuna gayret edilmesi için bu tezkere yazılmıştır efendim."*¹³³⁹

Buna karşılık Hariciye Nazırı'ndan Sadarete yine gizli ve acele olarak 28 Aralık 1911 tarihli şu ilginç cevap gönderildi:

¹³³⁶ **BOA. MV. Dosya No:179 Gömlek No:5** (23 Haziran 1329 [6 Temmuz 1913] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı). Vadesi gelen ve henüz ödenmeyen paranın ödenerek rehindeki tahvillerin kurtarılmasına karar verilmiştir.

¹³³⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Tevfik Paşa'nın Asım Bey'e çektiği 22 Aralık 1911 tarihli telgraf). Fransızca bu belge ayrıca Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara, 2001, s.73-74, 866-868'de yayınlanmış ve özetlenmiştir.

¹³³⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 11 Kanun-ı Evvel 1327 [24 Aralık 1911] tarihli yazı).

¹³³⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Kanun-ı Evvel 1327 [25 Aralık 1911] tarihli gizli ve acele yazı).

“Vilayat-ı Şarkıyye hakkında Meclis-i Vükela’da görüşmeler yapıldığı esnada sefirlerden birinin geldiğinin haber verilmesi üzerine Meclisten çıktığımdan ve döndüğümde başka bir konu görüşülmeye başlanmış olduğundan; işin evveliyatını biliyorsam da verilen karardan haberdar olmadığımın zabıtname tutulmuş ise bildirilmesini, tutulmamış ise kararın iletilmesini rica ederim.”¹³⁴⁰

Aynı gün içinde Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nazırı’na gizli ibareli bir cevap yazısı yollandı:

“Malumunuz olduğu üzere Anadolu Vilayat-ı Şarkıyyesi’nde gerekli ıslahatın yapılması lüzumuna dair bazı ifadeleri içeren İstanbul eski mebusu Zohrab, Erzurum eski mebusu Varteks, Van eski mebusu Papasyan, Sivas eski mebusu Doktor Dağavaryan, Muş eski mebusu Keygam, Kozan eski mebusu Hamparsum, Tekfurdağı eski mebusu Agob Boyacıyan, İstanbul eski mebusu Hallaçyan (Hallacyan), Halep eski mebusu Artin, Erzurum eski mebusu Pasdırmacıyan Efendiler tarafından verilen iki adet muhtıra Meclis-i Vükela’da okunarak, birinci muhtırada beyan olunan maddelerden bir ikisinden başkası kabul edilebilir görüldü. Dahiliye, Harbiye, Adliye ve Ticaret ve Ziraat nazırlarından oluşturulacak komisyonca anılan muhtıraların incelenmesiyle kabul edilmesi gereken tedbirlerin mazbatayla bildirilmesi ve kendilerine tebligat yapılması...”¹³⁴¹

Notalardan biri Zohrab Efendi tarafından, diğeri ise isimleri geçen eski Ermeni mebusları tarafından ortaklaşa verilmişti. Şikayetleri dikkate alan Bab-ı Ali Ermeniler tarafından hazırlanmış raporlar ışığında gerekli reformların yapılması yönünde kararlar almıştır. Hariciye Nezareti Meclis-i Vükela’da alınan kararları 1 Şubat 1912 tarihinde Tevfik Paşa’ya da bildirdi.¹³⁴² Aynı günlerde Adana’da Ermenilere karşı toplukıyım yapılacağı söylentisi üzerine, yerel halk arasında heyecan oluşarak karışıklık çıkmasından korkulduğu İngiltere Sefareti tercümanı tarafından dile getirildi. Ancak Adana Vilayeti’nden gelen telgrafta, buradaki

¹³⁴⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti’nden Sadarete gönderilen 15 Kanun-ı Evvel 1327 [28 Aralık 1911] tarihli gizli ve acele yazı).

¹³⁴¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Sadrazam Said Paşa tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 15 Kanun-ı Evvel 1327 [28 Aralık 1911] tarihli gizli yazı).

¹³⁴² İslahat maddeleri ve ayrıntıları bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan burada bahsedilmeyecektir. Meclis-i Vükela’da alınan bu karar için bk. **BOA. MV. Dosya No:161 Gömlek No:22** (15 Kanun-ı Sani 1327 [28 Ocak 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Ayrıca Tevfik Paşa’ya gönderilen 6 sayfalık özel ve gizli yazının tamamı Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.869-874, 74-76’da aynen yayınlanmış ve özetlenmiştir. **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1**’de sadece ilk iki sayfası mevcuttur ve bu iki sayfa **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, Ankara, 2006, s.92-94, 337-338’de aynen yayınlanıp çevirisi yapılmıştır.

konsoloslar tarafından da kendi mercilerine aktarılan bu söylentinin tamamen asılsız olduğu bildirildi.¹³⁴³

Bu gelişmeler yaşanırken İngiliz Konsolos Vekili Yüzbaşı Seel Bey¹³⁴⁴ tarafından Van'daki İngiliz Konsolosluğu'nda bir ziyafet verildi. Ziyafette Rus Konsolos Olferyev'in¹³⁴⁵ söyleşi esnasında Taşnak Komiteleri hakkında yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir.¹³⁴⁶ Taşnakların son derece kötü ve zararlı insanlar olduğunu, onlara karşı son derece sert ve şiddetli hareket edilmesi gerektiğini uzun uzadıya anlatan Rus Konsolos, Osmanlı Hükümeti'nin de aynı şekilde davranması gerektiği yönünde nasihatler vermekte ve uyarılarda bulunmaktadır:

“Nasıl ki biz Kafkasya'da böyle hareket ettik ve bugün Kafkasya'da köklerini kazıdık. Bunlar daha önce genellikle Kafkasya'dan, Londra'dan para alıyor, destek ve himaye görüyorlardı. Ne zamanki biz bu meselede İngilizlerle anlaştık, kendilerine karşı olanca şiddetimizle kovuşturma ve cezalandırmada bulunmaya başladık. O zaman derhal zararlarının önünü aldık. Varlıklarını, kötülüklerini ortadan kaldırdık. Ve o zaman hepsi Osmanlı Devleti'ne firar ettiler. Burasını alt üst ederek kana boyadılar. Bundan dolayı bu zararlı mahluklar zerre kadar merhamet ve insafa layık değildirlir.”¹³⁴⁷ ... “Eğer Ermeniler İngilizlerden destek ve himaye göreceklerini bilmeselerdi ihtilal çıkarmaya, boş yere bu kadar kan akıtmaya cesaret edebilirler miydi? Rusya'dan nakden yardım görmeleri, İngiliz'den himaye bulmaları onlara cesaret verdi. Memleketinizde kanlı bir hata meydana getirdiler. Yoksa aksi halde hiçbir şey yapamazlardı, öyle değil mi Yüzbaşı Seel?”¹³⁴⁸

İngiliz Van Konsolos Vekili (Viskonsül) Yüzbaşı Seel kendisine sorulan bu soruya şöyle cevap vermiştir:

¹³⁴³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:83 Gömlek No:71.** Söylentinin asılsız olduğu Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne 24 Aralık 1911 tarihinde bildirilmiştir.

¹³⁴⁴ İngiltere Van Konsolos Vekili (Viskonsül) Yüzbaşı J. Molyneux-Seel.

¹³⁴⁵ Belgede ismi ألفريف şeklinde yazılan bu kişi S. Olferyev'dir.

¹³⁴⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2776 Gömlek No:65** (15/16 Kanun-ı Evvel 1327 [28-29 Aralık 1911] tarihli zabtın sureti). Van Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ve önemli bilgiler içeren bu belgenin burada sadece İngiltere ile ilgili kısımları aktarılacaktır. Ziyafette Fransız Konsolosu Zazki? (زازكي) Vali Kumandan Cabir Paşa, Erkan-ı Harb Reisi Kaymakam Cemal ve Belediye Reisi Bedros Beyler de hazır bulunmuşlardı. Rus Konsolos Taşnakların Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir savaş çıkarmaya çalıştıklarını, böyle bir savaş durumunda Rus ordularının öncüleri arasında yer alacaklarını belirtmektedir. Ayrıca Kafkasya'daki Ermeni halk vaktiyle çok rahat ve mutlu iken komitelerin kurulmasından ve baskılarından sonra halkın rahat ve huzurunun kaçtığını da ifade etmektedir.

¹³⁴⁷ **Aynı vesika**, s.2.

¹³⁴⁸ **Aynı vesika**, s.2. Konsolosun kastettiği Rus yardımı, Rusya Ermenileri'nin yapmış oldukları yardımlardır. Rus Konsolos, Rusya'daki zengin ve mevki sahibi Ermenilerin geçmişte Taşnaklara iyi niyetle nakdi yardımlar yaptıklarını, ancak bunların suiistimal edildiğini, pek çok kötülüğe ve kan dökülmesine neden olduğunu anlatmıştır.

“Evet öyledir. Fakat Gladstone ne maksatla bunları himaye etti bilemem. Şimdi Londra da bir kuvvet ve kıymetleri kalmamıştır. Doğrusu hareketleri makul değildir. Bunları sokakta gördükçe üzüliyorum, huylanıyorum. İyi adamlar değildirler.”

Rus Konsolos sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ben bu Taşnakların yaptıkları cinayetlerden ne kadar müthiş olanları bilirim. Hepsi meçhul kalmış, failer hiçbir ceza görmemiştir. Bu durum biçare, saf, namuslu, gayet itaatli ve çalışkan halk (Ermeni halk) üzerinde çok kötü bir etki ve korku uyandırmış, bu kötü mahluklara (Taşnaklar) körü körüne bir itaat ve bağlanma hissi ve mecburiyetini doğurmuştur....Bu zararlı mahluklar bu zavallıların rahat çalışmalarına izin vermiyorlar. Onlara zorla silah veriyor, zorla parasını alıyorlar. Köylülerden çeşitli vesilelerle para vesaire topluyorlar. Bu biçarelerin mal ve canını sürekli bir tehlike içinde bulunduruyorlar.”¹³⁴⁹ “...Bunların her memleketten kökünü kazımak, itaatli halkı bunların tecavüz ve düşmanlıklarından kurtarmak her hükümetin vazifesidir. İşte biz bu vazifenin gerçekleştirilmesi maksadıyla İran'a girdik ve göreceksiniz ki orada da alacağımız yeni tedbirler sayesinde pek az bir zaman zarfında Kafkasya gibi orasını da bu zararlı mahluklardan temizleyeceğiz, kurtaracağız.”¹³⁵⁰

Sadrazam Said Paşa, Rus Konsolosun dikkat çeken ve önem arz eden bu açıklamalarını Hariciye Nezareti'ne bildirmiş, Londra Sefareti'ne gereken talimatların verilmesini istemiştir.¹³⁵¹ Hariciye Nazırı Asım Bey'de Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya konuyu aktarmış ve gereğinin yapılmasını istemiştir.¹³⁵²

İngiltere'nin Van Viskonsülü Yüzbaşı Seel denetim ve araştırma için 1911 yılı içinde Dersim taraflarını gezmiş ve bir rapor yazarak kendi yetkili makamına göndermişti. Van Valisi Hakkı Bey 14 Ocak 1912 tarihinde bir telgrafla Hariciye Nezareti'ne durumu bildirdi. Valiye göre rapor bu bölgedeki Ermenilere dair gerekli ayrıntıları içermekteydi. Aynı zamanda raporun Taşnakların gerçekdışı iddia, görüş ve yaydıkları haberlerle, Kürtlerin durumu hakkında dikkate değer birçok gerçeği barındırdığı haber alınmıştı. Hariciye Nezareti bunun üzerine harekete geçmiş,

¹³⁴⁹ Aynı vesika, s.3. Rus Konsolos, Rusya'nın tedbirleri sonucu Kafkasya ve İran'dan Osmanlı Devleti'ne kaçacak olan Taşnaklara karşı uyarılarda bulunmakta ve onlara karşı sert davranılmasını tavsiye etmektedir.

¹³⁵⁰ Aynı vesika, s.5. Rus Konsolos bu sözleriyle Kafkasya'dan İran'a kaçan Taşnakları kastetmektedir.

¹³⁵¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:2776 Gömlek No:65 (14 Şubat 1327 [27 Şubat 1912] tarihli gizli yazı).

¹³⁵² BOA. HR. SYS. Dosya No:2776 Gömlek No:65 (26 Şubat 1327 [10 Mart 1912] tarihli gizli yazı).

Konsolos Vekili Bay Seel'in hakikaten böyle bir rapor verip vermediğinin uygun bir şekilde İngiltere baştercümanından araştırılması için müsteşarı görevlendirmiştir. Bunun sonucunda İngiliz tercüman tarafından adı geçen raporun sadece özeti Hariciye Nezareti'ne 1912 yılı Mayıs ayı içinde sunulmuştur. Özeti içinde "siyaset açısından önemli bir şey yoksa da" bir suretinin vilayete gönderilmesine 22 Mayıs'ta karar verildi. Söz konusu raporun İngiliz Sefareti tarafından verilen özeti Hariciye Nezareti tarafından Van Vilayeti'ne 29 Mayıs 1912 tarihinde gönderildi.¹³⁵³

Bütün bu gelişmelerden dolayı Bab-ı Ali Doğu Anadolu'da Rumeli vilayetlerine benzer bir durum oluşmasına fırsat vermemek için Evkaf Nazırı'nın başkanlığı altında bir ıslah heyetini bölgeye göndermeye karar vermişti. Londra Sefiri Tevfik Paşa, heyetin devletin menfaati için her konuda geniş yetkiyle, mutlaka ve bir an önce bölgeye gönderilmesi gerektiğini 12 Haziran 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Aksi durumda denetlenecek yerlerdeki durumun vahametinin artacağını, Rumeli'deki mevcut krizin ağırlaşacağını, Anadolu ve Rumeli'de ihtirasları malum olan hükümetlerin amacına hizmet edileceğini vurguladı. Tevfik Paşa'ya cevap olarak Anadolu'ya heyet gönderilmesinden asla vazgeçilmediği, ancak Evkaf Nazırı'nın görevi kabul etmemesi nedeniyle yerine başka bir nazır veya üst düzey memur atanacağı ve heyetin yakında gideceği bildirildi.¹³⁵⁴

Dahiliye Nezareti bünyesinde oluşturulacak Teftiş Heyeti'nde İngiliz memurlar istihdam edilecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı, bu İngiliz memurların seçimine yol gösterici olması için ilk olarak memuriyet, görev, maaş ve hizmet süreleri hakkında ayrıntılı bilgi talep etti. Sefir Tevfik Paşa Hariciye Nezareti'ne bu talebi ilettikten sonra, maaş miktarının belirlenmesinin İngiltere Dışişleri'ne bırakılmasının nazik bir hareket olacağını bildirdi. Ayrıca kısa bir zaman içinde idari ıslahatların tamamlanmasını sağlamak için İngiliz memurlara geniş yetki verilmesinin gerekli olduğunu ifade etti. Konu Hariciye Nezareti'nin 7 Temmuz 1912 tarihli yazısıyla Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Meclis-i Vükela'da 11 Temmuz

¹³⁵³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:2** (Van Valisi Hakkı imzasıyla Hariciye Nezareti'ne gelen 1 Kanun-ı Sani 1327 [14 Ocak 1912] ve Hariciye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen 29 Mayıs 1912 tarihli telgraflar).

¹³⁵⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Haziran 1912 tarihli gizli telgraf, Hariciye Nezareti'nin Tevfik Paşa'ya çektiği 14 Haziran 1912 tarihli telgraf ve Hariciye Nezareti'nin Sadarete yolladığı 20 Haziran 1912 tarihli yazı). Bu belgelerin asılları, tercümeleri ve özetleri **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.94-95, 339-340'da ve Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.76 ve 875-877'de yayınlanmıştır.

1912 tarihinde alınan kararda, İngiltere'den talep edilen memurların maaşlarının saptanması hususunun İngiltere Dışişleri Bakanı'na bırakılması uygun bulundu. İngiliz memurların görevleri ve hizmet süreleri, Dahiliye Nezareti Teftiş Heyeti Başkanlığı için getirilecek kişinin görevi ve hizmet süresi ile diğer şartlar için Maliye Nezareti Teftiş Heyeti Başkanlığı'nda çalışan Bay Jolly'nin¹³⁵⁵ görevlendirme ve istihdamına ilişkin sözleşme esas alınacaktı. Alınan karar uyarınca Maliye Nezareti Jolly'nin sözleşmesinin kopyasını süratle temin edecek ve Dahiliye Nezareti tarafından buna göre bir sözleşme taslağı düzenlenip gönderilecekti.¹³⁵⁶

Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin 21 Temmuz 1912 tarihinde işbaşına gelişinden sonra bu heyetin gönderilmesinden vazgeçildi.¹³⁵⁷

Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Gabriel (Noradunkyan) Efendi'ye çekilen 11 Eylül 1912 tarihli telgrafta, İngiliz gazetelerinin Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerin durumu hakkında karamsar haberler yayınlamaya devam ettikleri bildirildi. Daily News gazetesinin İstanbul muhabirinden alıp yayınladığı mektupta, özellikle Ermenilerin feci durumda oldukları ve Türkiye'de hemen her şeylerinin değişime uğradığı yazılmaktaydı. Daily Telegraph gazetesinin muhabiri de güvenilir kaynaklardan elde ettiği bilgiye göre hoşnutsuzluğun ağırlaştığını, genel ve gayet şiddetli bir protestoda bulunulmasının bekleneceğini bildirmekteydi.¹³⁵⁸

Bundan sonra Osmanlı Hükümeti'nin Van'da bir takım önlemler almaya karar verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sir Edward Grey, Tevfik Paşa'ya Van Vilayeti'nde kabul edilecek tedbirleri memnuniyetle haber aldığını, Osmanlı Hükümeti'nin iyi niyetli uygulamalarını zorlaştırmak değil, kolaylaştırmak arzusunda bulunduğunu belirtmiştir.¹³⁵⁹

¹³⁵⁵ H. Jolly 1909-1913 yılları arasında Maliye Teftiş Kurulu Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

¹³⁵⁶ **BOA. MV. Dosya No:166 Gömlek No:87** (25 Receb 1330 [11 Temmuz 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹³⁵⁷ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.76.

¹³⁵⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye gönderdiği 11 Eylül 1912 tarihli Fransızca telgraf ve Osmanlıca tercümesi). Telgrafın Fransızca aslı Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.878'de yayınlanmış ve s.76'da iki gazeteye değinilmeden belgenin genel içeriği hakkında kısa bilgi verilmiştir.

¹³⁵⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:152 Gömlek No:24** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye çekilen 12 Eylül 1912 tarihli Fransızca gizli telgraf ve tercümesi ile Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 16 Eylül 1912 tarihli yazı).

Londra Ermenileri 12 Eylül 1912 tarihinde bir toplantı yaptılar ve Tevfik Paşa'ya Ermenilere karşı yapılan haksızlıkları, Bab-ı Ali'nin yavaşlığını ve ilgisizliğini şiddetle protesto edip, bu duruma son verilmesi için acil tedbirlerin alınmasını istediler.¹³⁶⁰ Diğer taraftan Londra Ermeni Kilisesi Heyeti tarafından Sadarete bir telgraf çekildi. Telgrafta Londra Ermeni topluluğunun “özellikle Ermeni vilayetlerindeki Ermenilerin sistematik olarak maruz bırakıldıkları ardı arkası kesilmeyen zulümlere karşı hükümet yetkililerinin iğrenç kayıtsızlık ve hareketsizliğini” en şiddetli şekilde protesto ettiği vurgulanarak, bu duruma son verilmesi için acil tedbirlerin alınması saygıyla talep edilmekteydi.¹³⁶¹ Dahiliye Nezareti bu telgrafi Hariciye Nezareti'ne ileterek, Ermenilerin öldürüldükleri ve zulme uğradıkları iddiasının asılsız olduğunu, en çok Ermeni yaşayan ve bu gibi benzer şikayetlere konu olan Bitlis Vilayeti'nde son zamanlarda cinayet vakalarının bilakis azaldığını belirtti. Van Vilayeti'nde ise sadece üç kişi saldırıya uğramıştı. Gerek bu eylemlere kalkışanlar, gerekse varlıklarından her zaman şikayet edilen Said ve Mir Mahi çeteleri hakkında takibat yapılmaktaydı. Bu nedenle telgrafi gönderen kişilere Londra Sefareti aracılığıyla uygun şekilde açıklamada bulunulması istendi.¹³⁶²

Hariciye Nezareti Tevfik Paşa'nın 11 ve 12 Eylül tarihli telgraflarını 18 Eylül 1912 tarihli yazıyla Sadarete ilettili.¹³⁶³ Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından ertesi gün (19 Eylül) Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderilerek cevap verildi. Buna göre Van ve Bitlis vilayetleri içinde bazı yerlerde yapılmakta olduğu iddia edilen cinayetler vs. hakkında bu vilayetlere telgraflar gönderilmişti. Alınan cevaplarda şikayetlerin ve yayınların yanlış ihbarlara dayandığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte, eşkıyanın ve azılı suçluların takibi ve cezalandırılması ile asayişin sağlanmasına bir kat daha özen gösterilmesi için bu vilayetlere kesin emirler verilmişti. Sadrazam

¹³⁶⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye çektiği 12 Eylül 1912 tarihli Fransızca telgraf ve Osmanlıca tercümesi). Bu belge ve günümüz Türkçesi ile tercümesi Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.76-77, 879 ve **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.95, 341'de yayınlanmıştır.

¹³⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2799 Gömlek No:30** (Ermeni Kilise Heyeti'nin Londra'dan Sadarete gönderdiği 12 Eylül 1912 tarihli İngilizce telgraf).

¹³⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:2799 Gömlek No:30** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 1328 [23 Eylül 1912] tarihli yazı). Hariciye Nezareti'de 1 Ekim 1912 tarihli yazıyla durumu Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya iletmiştir.

¹³⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 18 Eylül 1912 tarihli yazı).

durumun uygun şekilde duyurulması için Londra Sefareti'ne ve icap eden diğer sefaretlere gerekli tebligatların yapılmasını Hariciye Nezareti'nden istemiştir.¹³⁶⁴

Meseleye ilişkin olarak Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne 3 Ekim 1912 tarihli bir telgraf daha gönderildi. Tevfik Paşa'nın telgrafı şöyleydi:

“Devletin menfaatleri ve esenliği için sürekli olarak iyiliksever ihbarlarda ve tavsiyelerde bulunmakta olan Seyyid Emir Ali hazretleri bugün gizli şekilde ele geçirdiği bilgiye dayanarak Doğu Anadolu'da bazı kabileler ve Kürtlerin Ermeni unsuruna karşı bir takım saldırı ve cinayetler gerçekleştirmeye devam edeceklerini, bunun mevcut durumda Rusya'nın o bölgede fiili müdahalelerini doğuracağını ve Balkan Hükümetleri'nin aleyhimizde hazırlamakta oldukları saldırı hareketini Avrupa nazarında haklı göstermeye de neden olacağını söyledi. Dolayısıyla bu gibi durumların ortaya çıkmasına katiyen izin verilmemesi için acilen etkin tedbirler alınmasını, Şeyhülislamlık makamı tarafından icap eden ulema ve itibarlı kişiler aracılığıyla Kürtlere hitaben dini nasihatler verilerek ve İslam şeriatına aykırı bu tarz dince yasaklanmış şeylerden kaçınılarak, öngörülen tehlikenin önlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Gerçekten şu sırada Anadolu vilayetlerinde beğenilmeyen ve üzücü olayların olmasının yabancı devletlerin şikayetlerini ve sonrada müdahalelerini davet edeceği apaçıktır. Bu nedenle yüce Allah esirgesin vatanımızın birçok yerinin karışıklığa ve düşmanlarımızın ihtiraslarına maruz kalacağı aşıkardır. Bundan dolayı yukarıda anılan iyiliksever tavsiyelerin önemle kabul edilip gereğinin zaman kaybedilmeden yapılması zorunludur.”¹³⁶⁵

Hariciye Nezareti 12 Ekim 1912 tarihli yazıyla Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın bu telgrafını Sadarete bildirmiştir.¹³⁶⁶

3. DÜYUN-I UMUMİYE KATİBİ'NE VERİLEN NİŞAN

Maliye Nazırı Cavid Bey, Düyun-ı Umumiye İngiliz Dainler Vekili (Alacaklı Temsilcisi) Sir Adam Block'un katibi Bay Pointer'in Osmanlı Hükümeti'ne ilişkin konularda iyiliksever ve güzel işler yapmasından dolayı üçüncü rütbeden Mecidi

¹³⁶⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912] tarihli yazı). Sadrazam ayrıca yazısını doğrulayan bazı tezkereleri de ek olarak yollamıştır.

¹³⁶⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912 tarihli mühim ve gizli ibareli telgraf). Bu telgraf Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.880'de aynen yayınlanmış ve s.77'de kısa ve oldukça eksik bir şekilde özetlenmiştir.

¹³⁶⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2818 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 12 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912 tarihli yazı).

Nişanı ile ödüllendirilmesini 2 Mayıs 1911 tarihinde Sadarettin istedi. Sadrazam Hakkı Paşa bu talebi 10 Mayıs 1911 tarihinde Padişaha iletti. Ertesi gün (11 Mayıs) nişanın verilmesine ilişkin gerekli irade ve kararname yayınlandı.¹³⁶⁷

4. İSTANBUL'DA TELEFON SİSTEMİ KURULMASI

İstanbul'da bir telefon sistemi kurulması için 1911 Martı'nda İngilizlerle anlaşmaya varılmıştı. "Osmanlı Telefon Şirketi (The Ottoman Telephone Company)" adında bir şirket kurulacak ve bu şirket tesisi inşa edip hizmet verecekti. Şirket kuruluncaya kadar ön çalışmaları yapmak amacıyla çeşitli şirket ve kişilerin oluşturduğu konsorsiyum tarafından "Telefon Geliştirme Şirketi Limitet (The Telephone Development Company Limited)" kuruldu. Londra merkezli şirketin yönetim kurulu şu isimlerden oluşmaktaydı:

Stanley J. Goddard: The National Telephone Company (Ulusal Telefon Şirketi) Ltd. Genel Denetmeni, Telephone House, Londra E.C.

Leon Pissard: İstanbul

D. Sinclair: The British Insulated and Helsby Cables Ltd. Genel Müdürü, Prescott, Lanes.

David Smith: United River Plate Telephone Company Ltd., 5, London (Londra) –wall-buildings, E.C.

E. Thurnauer: French (Fransız) Thomson Houston Company, 10, Rue de Londres, Paris.

Herbert Laws Webb: Danışman Mühendis, 24 Curzon street, Mayfair.

F. R. Welles: The Western Electric Company (Batı Elektrik Şirketi) Başkan Yardımcısı, 46, Avenue de Breteuil, Paris.

Şirketin bankacılık işlemlerinden Türkiye Milli Bankası'nın (The National Bank of Turkey) 50, Cornhill, E.C., adresli Londra ve İstanbul merkezleri sorumluydu. Şirketin avukatı Londra Telephone House E.C. adresli William E. Hart'dı. Danışman mühendislerden Frank Gill, The National Telephone Company'nin başmühendisiydi. W. W. Cook ise aynı şirketin başmühendis yardımcısıydı. Şirketin İngiltere'deki temsilcisi M. Webster Jenkinson'du. Şirketin merkez ofisi İstanbul Galata'da Adalet Han'dı.

¹³⁶⁷ BOA. İ. TAL. Dosya No:472 Gömlek No:1329/Ca-13.

18 Nisan 1911 tarihinde Osmanlı Meclisi'nde kabul edilen bir kanunla en uygun şartları teklif eden ve birleşik bir heyet adına hareket eden Herbert Laws Webb'e taslak sözleşme ve şartname hükümlerine uygun olarak gereken imtiyazın verilmesi için Maliye Nezareti görevlendirildi.

6 Mayıs 1911 tarihinde Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Cavid Bey ve Telefon Geliştirme Şirketi adına Bay Herbert Laws Webb arasında imtiyaz anlaşması imzalandı. Herbert Laws Webb'in 29 Ağustos 1911 tarihli raporunda söz konusu anlaşmanın temel özellikleri şöyle açıklanmaktaydı:

İmtiyaz bir tekel şeklindeydi. Merkezi santral ve özel telefon hatları işini kapsıyordu. Sadece devlet veya belediye tarafından ihtiyaç duyulan, ya da tek bir özel mülkün sınırları içinde inşa edilmiş özel hatlar bu kapsamın dışındaydı. İmtiyazın alanı İstanbul şehrini ve Boğaz ile Marmara Denizi kıyılarındaki tüm banliyöleri içine alıyordu. Bu alanın tahmini nüfusu yaklaşık 1.250.000'di. İmtiyazın süresi otuz yıldır. Eğer otuz yılın sonunda sistem Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmazsa, imtiyaz bir on sene daha uzayacak ve toplamda kırk yıl olacaktı. İmtiyazın onuncu yılından itibaren Osmanlı Hükümeti sistemi değeri üzerinden % 10- % 2 arası bir primle satın alma opsiyonuna sahipti. Otuz yıl sonunda satın alma fiyatına prim uygulanmayacaktı. Kırk yıllık sürenin sonunda satın alma fiyatı, kırk senelik bir amortisman fonu (itfa sermayesi) temelinde sermayenin yerine konulması için gerekli para miktarı ile belirlenecekti. Osmanlı Hükümeti brüt toplam telefon gelirinden % 15 pay alacaktı. Şirket ilk etapta çok daha yüksek bir rakama çıkarılmaya uygun 10.000 hat kapasiteli bir tesis kuracaktı.

Haziran ayı ortalarında mühendislerden oluşan bir kadro İstanbul'da telefon altyapısı için araştırma yapmak, sistem için planlar ve şartnameler hazırlamak üzere Londra'dan yola çıktı. Yeni kurulacak sistemin 10.000 hat kapasiteli ve Temmuz 1913'te hizmete hazır olması planlanmaktaydı. İngiltere'deki Ulusal Telefon Şirketi'nin (The National Telephone Company) Başmühendisi Bay Frank Gill ve yardımcı mühendisi Bay W. W. Cook projeye danışman mühendisler olarak atanmışlardı. Mühendis kadrosunun başında yer alacak olan Bay John Scott İstanbul'a gelmişti. Mevcut durumda haberleşme araçları çok ilkel ve pahalıydı. Bu nedenle telefon hizmeti için büyük talep gelebilirdi ve şirketin çok karlı olması bekleniyordu.

Gill ve Cook'un hazırladığı 10 Ekim 1911 tarihli rapora göre mühendislerden oluşan bu kadronun dört ay süren çalışmaları sonucunda ilk inşaatın 18 ayda tamamlanacağı tahmini yapıldı. Mevcut haberleşme araçlarının yetersizliği dikkate alındığında tesisin tamamlandıktan sonra hızla kâra geçeceği ve dört yıl içinde bütün masraflar çıktıktan sonra % 7 ½ oranında kâr payı verebileceği tahmin ediliyordu. Şirketin yönetim kurulunda en az beş, en fazla on iki üye bulunacaktı. Şirketin toplam sermayesi 300.000 sterlindi (330.000 lira). Her biri 5 sterlinden (5.50 lira) 60.000 adi hisseye bölünerek 20-23 Kasım 1911 tarihleri arasında halka arz edilecekti. Hisseleri satın almak isteyenler 50 Cornhill, Londra adresindeki Türkiye Milli Bankası'na (The National Bank of Turkey) başvuracaklardı.¹³⁶⁸

6 Mayıs 1911 tarihinde imzalanan sözleşme uyarınca Dersaadet (İstanbul) Telefon Osmanlı Anonim Şirketi adıyla bir şirket kuruldu. Osmanlı Hükümeti ile şirket arasında yapılması kararlaştırılan ek sözleşme 21 Eylül 1913 tarihinde Padişah ve Meclis tarafından onaylandı. Sözleşmeyi Osmanlı Hükümeti adına Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan Efendi, şirket adına ise Yönetim Kurulu üyesi İsmail Bey ve şirketin Genel Müdürü Bay Douglas Watson imzaladı. Buna göre Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın sebep olduğu zorluklardan dolayı inşaat ve tesisat işlerinde meydana gelen gecikmeler dikkate alınarak şirketin İstanbul, Beyoğlu, Kadıköy'de kuracağı üç büyük merkezin 1914 Şubat ayına kadar tamamlanarak açılması öngörülmekteydi. Diğer tali merkezlerde bu üç büyük merkezin kurulmasından itibaren bir yıl içinde tamamlanacaktı.¹³⁶⁹

5. DOĞAL AFETLERDE İNGİLİZ YARDIMSEVERLİĞİ

23 Temmuz 1911 Pazar günü İstanbul'da meydana gelen yangın felaketinde birkaç milyon sterlin tutarında zarar meydana gelmiş, binlerce aile evsiz kalmıştı. Osmanlı Hükümeti bunun üzerine İngiltere dahil yabancı ülkelerin yardımını

¹³⁶⁸ "Telephone System for Constantinople", **The Times**, 14 Haziran 1911, s.25; "New Issues", "The Constantinople Telephone Company", **The Guardian**, 19 Kasım 1911, s.2, **The Guardian**, 20 Kasım 1911, s.3; "Numero 108- Dersaadet ve Civarında Tesis Olunacak Telefon Şebekesi İmtiyazı Akdine Mezuniyet Verilen Mukavelename ve Şartname Hakkında Kanun", **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:3, 1 Teşrin-i Sani 1326-1 Teşrin-i Evvel 1327, Dersaadet (İstanbul), 1330, s.315.

¹³⁶⁹ "Numero 289- Dersaadet Telefon İmtiyazına Müteditair 23 Nisan 1327/6 Mayıs 1911 Tarihli Mukavelenameye Müzeyyel Mukavelename", **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:5, 1 Teşrin-i Sani 1328-31 Teşrin-i Evvel 1329, Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Amire, 1332, s.770-771. Sözleşmenin altına 3 Teşrin-i Evvel 1329 (16 Ekim 1913) tarihi düşülmüştür. Takvim-i Vekayi de ise 22 Teşrin-i Evvel 1329 (4 Kasım 1913) tarihinde yayınlanmıştır.

istemişti. Londra’da bulunan Osmanlı Başkonsolosu da bağışlar için bir yardım fonu oluşturmuş, Londra Belediye Başkanı T. Vezey Strong da basın yoluyla İngiliz halkına bağış yapılması yönünde çağrıda bulunmuştur.¹³⁷⁰ Ayrıca “Lord Ronaldshay’s Stamboul Fire Fund Committee (Lord Ronaldshay İstanbul Yangın Fonu Komitesi)” adıyla yardım toplama amaçlı bir komisyon kurulmuştur. Daha sonra İstanbul’da yardımların sistemli bir şekilde idaresi için “Uluslararası Heyet” oluşturuldu. İstanbul İngiliz Büyükelçisi’nin onayıyla Lord Ronaldshay Komitesi’ne gönderilen tüm para havaleleri de bu Uluslararası Heyet’in kullanımına sunuldu. Heyette üye olan Sir Adam Block aynı zamanda “İngiliz Yardımcı” görevinde bulunacaktı.¹³⁷¹ İstanbul basını, yangın sırasında yabancı istasyonierlerin mürettebatları tarafından yapılan iyi işlerden övgüyle bahsetti. Özellikle İngilizlerin Yenikapı ve diğer yerlerdeki çalışmaları dikkat çekmişti.¹³⁷²

9 Ağustos 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı civarında büyük bir deprem meydana geldi. Çanakkale İngiliz Viskonsülü bile deprem sonrasında birkaç gün çadırda kalmıştı. Londra Belediye Başkanı depremzedeler için bir yardım fonu oluşturdu. Fona yapılacak bağışlar İngiltere Bankası’na (Bank of England) ve Londra Belediye Konağı’na gönderilebilecekti. Ayrıca fon yararına Londra Borsası’nda da yardım toplanmaktaydı.¹³⁷³

6. TARABYA İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ’NİN YANMASI

Tarabya’daki yazlık İngiliz büyükelçiliği 13 Aralık 1911 akşamı çıkan bir yangınla yok olmuştur. Mobilyaların çoğu kurtarılmıştı. Yangının çatıdaki bir bacada başladığı sanılmaktaydı. Şapel (küçük kilise) ve sekreterlerin evi alevlerden

¹³⁷⁰ “The Great Fire at Constantinople”, **The Times**, 10 Ağustos 1911, s.3 (Belediye Başkanı T. Vezey Strong tarafından Times gazetesi editörüne gönderilen 9 Ağustos 1911 tarihli mektup).

¹³⁷¹ “The Constantinople Fire”, **The Times**, 11 Ağustos 1911, s.3.

¹³⁷² “The Constantinople Fire”, **The Times**, 26 Temmuz 1911, s.5.

¹³⁷³ “The Earthquake at The Dardanelles”, **The Times**, 23 Ağustos 1912, s.3. Gazetenin haberinde deprem nedeniyle yaklaşık 40.000 kişinin muhtaç hale geldiği, ölü ve yaralı sayısının da yaklaşık 6000 olduğu yazılmıştır. Bununla birlikte aynı gazetenin 3 Ekim 1912 tarihli sayısında İstanbul İngiliz Büyükelçiliği’nin verdiği rakamlar doğrultusunda ölü sayısının 1115 ve yaralı sayısının 2122 olduğu ve 29.082 kişinin de zor durumda bulunduğu belirtilmektedir. Londra Belediyesi’nin yardım fonu da çalışmalarına devam etmekteydi. Yardım komiteleri en fazla depremden etkilenen insanlara barınak sağlamak için inşaat malzemesine ihtiyaç duymaktaydı. Bk. “The Earthquake in Turkey”, **The Times**, 3 Ekim 1912, s.11.

kurtulmuştu. Vali ve belediye yetkilileri ile İstanbul limanında bulunan İngiliz ve Fransız muhafız gemilerinden müfrezeler derhal Tarabya'ya gitmişlerdi.¹³⁷⁴

7. İNGİLİZLERDEN ALINAN BORÇ PARA

1327 senesi Muvazene-i Umumiye (Genel Bütçe Dengesi) Kanunu'nun 8. maddesi gereğince, gelirler ile giderler arasındaki farkı kapatmak gerekmektedir. Bunun için Hazine ile Türkiye Milli Bankası'nı temsil eden Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür Sir Henry Babington Smith ve Yönetim Kurulu üyelerinden Ahmed Cemal Bey¹³⁷⁵ ve Selanik Bankası¹³⁷⁶ adına hareket eden Genel Müdür Alfred Mizrahi ve Müdür Yardımcısı Bay I. Franses arasında 1.500.000 sterlinlik kısa vadeli borç anlaşması yapıldı. Anlaşma 11 Şubat 1912 tarihinde Meclis-i Mahsus'ta onaylandı ve imzalanması için de Padişah iradesi 13 Şubat'ta çıkarıldı.¹³⁷⁷

Anlaşma 14 Şubat 1912 tarihinde imzalandı. Anlaşmayı Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Nail Bey imzalamıştır. Değişik sermaye gruplarını barındıran Selanik Bankası'nın varlığına karşın, borç anlaşmasının içeriğinden esas etkin grubun İngiliz sermayeli Türkiye Milli Bankası olduğu açıkça fark edilmektedir. 10 maddeden oluşan sözleşmede Osmanlı Hükümeti'nin 13 Mart 1913 tarihinde ödenmek üzere 1.500.000 sterlin değerinde hazine tahvili oluşturarak kısa vadeli bir borç anlaşması yapmaya karar verdiği, adı geçen hazine tahvillerini de anılan iki bankaya bıraktığı vurgulanmaktaydı (Birinci Madde). Tahvillerin bedellerinin Türkiye Milli Bankası'nın Londra'daki şubesine sterlin olarak ödenmesi gerekmektedir (İkinci Madde). Sözleşmenin Osmanlı Hükümeti'ne getirdiği faiz ve ekstra yük Dördüncü Madde de açıkça görülmektedir:

“Anlaşma yapan kurumlar (İki banka kastedilmektedir) bu hazine tahvillerini % 5,5 iskonto esası üzerine kabule edeceklerdir. Tahvillerin bedelinin % 98,5 hesabıyla hamilinden az önce belirtilen iskonto miktarının düşülmesinden sonra kalacak olan para, yani 1.395.000 sterlin Türkiye Milli Bankası'nın Londra'da Osmanlı Hükümeti adına açacağı özel hesaba

¹³⁷⁴ “The British Embassy in Turkey”, **The Times**, 14 Aralık 1911, s.5.

¹³⁷⁵ İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen ismi ve eski Bağdat Valisi Ahmed Cemal Paşa'dır.

¹³⁷⁶ Selanik Bankası merkezi İstanbul olarak 1888 yılında kurulmuştu. Sermaye grupları ağırlıklı olarak Osmanlı Bankası, Fransa ve Avusturya-Macaristan'dı.

¹³⁷⁷ **BOA. İ.MMS. Dosya No:145 Gömlek No: 1330/S-67** (29 Kanun-ı Sani 1327 [11 Şubat 1912] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve 31 Kanun-ı Sani 1327 [13 Şubat 1912] tarihli Padişah iradesi) ve **BOA. MV. Dosya No:226 Gömlek No:119** (Meclis-i Vükela mazbatası). Selanik Bankası'nın mevcudiyetine rağmen borcun ağırlıklı olarak İngiliz sermayedarları tarafından verildiği sözleşmeden anlaşılmaktadır.

adı belirtilen tarihte gelir kaydedilecektir. Söz konusu hesap en az yıllık % 2 ve en fazla yıllık % 4 olmak üzere İngiltere bankasının iskonto fiyatından yıllık % 1 eksik faiz getirecektir. Türkiye Milli Bankası tahvillerin varsayılan değeri üzerinden % 1/4'e denk bir miktarı bu özel hesaptan alacaktır. Anlaşma yapan kurumlar bu mali işlemde dolayı gerekecek bütün aracılık ve komisyonun kendilerince ödenmesini üstleneceklerdir.”

Bu hazine tahvillerinin anaparasıyla faizinin ödenmesini sağlamak için 14 Mart 1912 tarihinden itibaren iki bankaya Gümrükler ve Vergiler Genel Müdürlüğü'nün Selanik, İzmir, Edirne, Bursa ve Beyrut Müdürlükleri'nin gelirleri rehin bırakılacaktı. Tahvillerin vadesi tarihinde (13 Mart 1913) ödenmemesi durumunda, gecikme faizleriyle beraber tahviller bu gelirlere ödenecekti. Hükümet ayrıca gümrük gelirlerinden gelen paranın yıllık 642.000 Osmanlı lirasını aşan kısmının da yine bu tahvillerin ödenmesinde kullanılmasını taahhüt etmekteydi. Eğer 13 Şubat 1913 tarihine kadar en az 300.000 Osmanlı lirası ödenmemiş ve sene sonuna kadar da tahvillerin ödenmesine yetecek kadar para hazırlanmamışsa, fazla gelirlerin kalanı da sene sonuna kadar borcun ödenmesinde kullanılacaktı. (Yedinci Madde).¹³⁷⁸

8. OSMANLI JANDARMA HİZMETİNDEKİ YABANCI SUBAYLAR VE ALBAY HAWKER

Jandarma Genel Müfettişi Baumann Paşa, jandarma düzenlemelerine ilişkin olarak Harbiye Nezareti'ne verdiği raporda, kendisi dahil Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan yabancı subayların miktarının 12 olduğunu belirtti ve sayının artırılmasını istedi. Ayrıca Mirliya (Tuğgeneral) Von Alten Paşa ile İngiliz Miralay (Albay) Hawker Bey dışında kalan subaylara, rütbelerine bakılmadan ve eşit olarak ellişer lira maaş tahsis edilmesine gerek görüldüğünü bildirdi. Yine Jandarma Kumandanlığı'ndan alınan yazıda, yabancı subay kadrosunda bir kaymakamlık, altı binbaşılık ve iki yüzbaşılık kadrosunun boş olduğu ifade edildi. Mirliya Von Alten Paşa ile Miralay Hawker Bey'in diğerlerinden ayrı tutulmasının sebebi olarak da sözleşmeleri ile belirlenmiş maaşlarının diğerlerinden fazla ve yeterli olması gösterildi. Geçmişteki boş kadrolardan dolayı bütçede görünen paranın aylık miktarı elli dokuz bin sekiz yüz elli kuruş olup, yeniden getirilmesi önerilen beş subayın ödenekleri için bu yeterliydi. Harbiye Nezareti'nin 24 Mart 1912 tarihli yazısıyla

¹³⁷⁸ Aynı vesika.

konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü. 28 Mart 1912 tarihinde alınan kararda, jandarma hizmetinde kullanılan bazı yabancı subayların maaşlarının artırılması uygun bulunmadı. Ancak ilerde sözleşmeleri yenilenirse, rütbeleri oranında maaş verilecekti. Ayrıca ülkelerine dönecek subayların yerine getirilecek beş subayın İngiliz olmasının uygun olduğu kabul edildi.¹³⁷⁹

9. 1904 ANTLAŞMASI'NIN AÇIKLANMASI'NIN BAB-I ALİ'DE UYANDIRDIĞI TEDİRGİNLİK

İngiltere ve Fransa arasında 8 Nisan 1904 tarihinde imzalanmış olan ittifak anlaşmasının dünya kamuoyuna açıklanması sonucunda, gizli maddelerden birincisinde geçen ifadeler Bab-ı Ali'de rahatsızlık uyandırdı. Bu maddeye göre hükümetlerden biri Mısır veya Fas hakkındaki siyasetini değiştirmek zorunda kaldığı takdirde birbirlerine karşı gelmeyeceklerdi. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nde daha önceki çekincelerin yeniden oluşmasına sebep oldu. Londra ve Paris Sefirleri'nin görüşlerinin alınmasına karar verildi. Londra Sefiri Tevfik Paşa cevap telgrafında, bu hususta İngiltere Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasının uygun olmayacağını ifade etti. Yine de İngiltere Dışişleri Müsteşarı'na konuyu sorduğunu bildirdi. Müsteşar gizli maddelerin yalnız Fransa Hükümeti'ne ilişkin olduğunu, Fas'ta İngiltere'nin ilişkisini kesmesi karşılığında, Fransa'nın Mısır'a müdahalesine son vermek amacıyla düzenlendiğini ve söz konusu hükümlerin Mısır'ın durumunu asla bozmadığı gibi, Osmanlı Hükümeti'ne karşı da konumunu değiştirmediklerini Tevfik Paşa'ya söylemişti. Ayrıca bu açıklamanın resmi olduğunu ve Fas meselesi tamamen halledildiğinden, maddelerin gizli tutulmasına sebep kalmayıp yayınlandığını belirtmişti. Sonuç olarak mesele 26 Haziran 1912 tarihli Meclis-i Vükela'da görüşüldü. İngiliz Müsteşarın Tevfik Paşa'ya söyledikleri senet kabul edildi ve başka işlem yapılmasına gerek kalmadığı yönünde Tevfik Paşa'ya cevap yazılmasına karar verildi.¹³⁸⁰

¹³⁷⁹ BOA. MV. Dosya No:163 Gömlek No:21 (15 Mart 1328 [28 Mart 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Getirilmesi düşünülen 5 subayın tamamının İngiliz olmasına karar verilmesi, Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği ve Balkanlar'da karışıklıkların baş gösterdiği bir ortamda Bab-ı Ali'nin İngiltere'ye karşı izlediği yakınlaşma siyasetinin bir sonucudur.

¹³⁸⁰ BOA. MV. Dosya No:166 Gömlek No:37 (13 Haziran 1328 [26 Haziran 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİ İYİLEŞTİRME ÇABALARI VE İKİLİ İLİŞKİLERİN KOPMASI (1913-1914)

A. BALKAN SAVAŞLARININ SON EVRESİNDE İNGİLTERE İLE İKİLİ İLİŞKİLER VE LONDRA GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI

1. BALKAN SAVAŞLARI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ VE İNGİLTERE İLE LONDRA GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI

Balkan Savaşları'nın sona ermesi için Londra'da Saint James Konferansı'nda yapılan görüşmeler devam etmekteydi. 1 Ocak 1913 tarihinde Yunanistan Başbakanı M. Venizelos'un başkanlığı altında St. James Sarayı'nda sekizinci oturum yapılmıştı. Türk delegeleri karşı tekliflerini sunmuşlar ve tartışmalar sonucunda bazı noktalarda bir anlaşmaya varılmıştı.¹³⁸¹ Bu arada Osmanlı Maliye Bakanlığı ve Gümrük İdaresi Danışmanı Richard Crawford Londra'ya gelmişti. Geliş nedeni bazı mali düzenlemelerle ilgiliydi. Crawford Londra'da altı hafta kalacak ve 2 Şubat 1913 tarihinde İstanbul'a dönmek için eşiyle beraber ayrılacaktır.¹³⁸²

Londra Tüm Hindistan Müslüman Birliği (London All-India Moslem League) Komitesi 2 Ocak 1913 tarihinde özel bir toplantı yaptı. Komite oybirliğiyle aldığı kararların ilkinde Arnavutluk ve Makedonya'daki Müslüman nüfusa karşı Balkan istilacılarının gerçekleştirdiği korkunç barbarlıkları kınadı ve İngiliz kamuoyunun

¹³⁸¹ "A Big Step Towards Peace", **The Guardian**, 2 Ocak 1913, s.7.

¹³⁸² "New Issues", **The Observer**, 2 Şubat 1913, s.3.

duyarsızlığını üzüntüyle ifade etti. İkinci kararda Londra'daki barış görüşmeleri devam ederken tarafsız kalması ve her iki taraf için uzlaşma ruhunu savunması gereken İngiliz basınının genel olarak bir tarafa karşı (isim verilirse de Osmanlı Devleti kastedilmektedir) tehditkar ve neredeyse hakarete varan dil kullanması, buna karşılık diğer saldırganları tamamen uzlaşmaz ve dirençli bir tavır almaya kıskırtmasından duyulan derin üzüntü dile getirildi.¹³⁸³ Ancak Hint Müslümanları'ndan gelen bu tepki İngiliz Hükümeti ve kamuoyu üzerinde etkili olamamıştır.

Balkan Savaşları esnasında Hindistan Müslümanları da ellerinden geldiği kadar Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye çalıştılar. Halil Halid Bey, sağlık sorunları nedeniyle Bombay Başşehbenderliği'nden istifa ettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır:

“Hint Müslümanlarının Hilafet makamına olan sevgi ve bağlılıklarının derecesini bir türlü tarif ve tasvire dilim varmıyor. Osmanlı hizmetkarlarının, liderlerinin, özellikle Halife hazretlerinin resimleri her dükkanda ve her mağazada, her ev ve sarayda saygın yere asılmıştır. Hint Müslümanları bu duygularını her fırsat ve vesile düştükçe ispat etmişlerdir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdikleri heyet ile yardımlar hislerinin en büyük bir şahit ve delilidir. Halife hazretleri tarafından Hindistan camii ve mescitlerine tebrik için hediye edilen halıları bizzat götürüp döşedim. Bu esnada Müslümanların gerek bana ve gerek hediyeye karşı gösterdikleri hürmet ve nezaket olağanüstü şeylerdendir...Balkan Savaşı esnasında bize gösterdikleri samimiyet ve sevgi herkesçe malum bir durumdur. Hintlilerin maddi ve manevi yardımları bizim felaketimizi hafifletti. Hindistan'daki misafirliğim esnasında İngiliz memurları da bana pek fazla hürmet ve kolaylık göstermişlerdir. Bize gönderilen yardımlara Hint Müslümanlarının her tabaka ve sınıfı katılmıştır. Pek çok kadın bile kulaklarından, ellerinden küpelerini, bileziklerini çıkarıp bize yardım olarak göndermişlerdir.”¹³⁸⁴

St. James Sarayı'nda gerçekleşen 3 Ocak 1913 tarihli oturumda Türk delegeleri Batı Trakya'yı Bulgaristan'a bırakmayı ve Girit'teki bütün haklarından vazgeçmeyi kabul etmişlerdi. Ancak Edirne ve Ege Adaları'nı bırakmayı kabul etmiyorlardı. Buna karşılık Balkan devletleri temsilcileri, Edirne ve Ege Adaları 6

¹³⁸³ **The Guardian**, “Moslem Complaint of British Partiality”, 8 Ocak 1913, s.8.

¹³⁸⁴ “İslam Havadisı”, “Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanâtı”, **İslam Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:8, 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914), s.253-254.

Ocak 1913 Pazartesi tarihine kadar bırakılmadığı takdirde görüşmelerin kesileceğini ve savaşın başlayacağını belirten bir ultiatom verdiler.¹³⁸⁵

Büyük Devletler 2 Ocak 1913 tarihinde yapılan Büyükelçiler Konferansı'nda İtalya'nın elinde bulunan 12 Ada hariç, bütün Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılması konusunda anlaşılardı. 4 Ocak 1913'te İngiliz Dışışleri Bakanı Edward Grey, Londra Sefiri Tefvik Paşa'yla görüşerek barış için telkinlerde bulundu. Aynı gün Büyükelçiler Konferansı'nda Grey'in girişimiyle Balkan devletlerinin istediği doğrultuda, Edirne Vilayeti ve Ege Adaları'ndan tamamen vazgeçmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı amaçlı kararlar alındı. Daha sonra Richard Crawford ile görüşen Grey, Edirne'yi de içine alan tarafsız bir bölge oluşturulması görüşünü benimsedi ve Dışışleri Müsteşarı Arthur Nicolson'da buna destek verdi. Osmanlı Hükümeti Edirne kendilerinde kalmak şartıyla buna olumlu yaklaşırsa da Bulgaristan'ın kesin tavrı ve karşı çıkmasıyla bir sonuç alınamamıştır.¹³⁸⁶ Sırbistan başdelegesi Novakoviç'in başkanlığında yapılan 6 Ocak 1913 tarihli oturumda kendi taleplerine cevap olarak Osmanlı Devleti'nin tekliflerini beğenmeyen Balkan devletleri barış görüşmelerini durdurdular ve Osmanlı delegelerinden yeni bir teklif gelinceye kadar konferansın askıya alındığını ilan ettiler. Bu gelişmeden sonra Osmanlı Delegeleri Londra'da kalarak görüşmelerde bulunmaya devam ettiler.¹³⁸⁷

7 Ocak 1913 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda aksi yöndeki görüşlere rağmen İngiltere ve Fransa bütün adaların Yunanistan'da kalmasında ısrar ettiler. Grey, soruna ancak Büyük Devletlerin her iki tarafa da kendi isteklerini kabul ettirmesiyle çözüm bulunacağına karar verdi. İngiltere, Edirne'nin Bulgaristan'a ve Ege Adaları'nın (Girit dahil) Yunanistan'a bırakılmasını desteklemekteydi. Rusya da bunu kabul etmişti. Grey 13 Ocak'ta Büyük Devletler'in elçilerini yine toplantıya çağırıldı. Toplantıda hazırlanan ortak notada Bab-ı Ali'den Edirne'yi Bulgarlara terk etmesi ve Ege Adaları sorununun kaderinin de Büyük Devletlere bırakılması isteniyordu. Bunun karşılığında Büyük Devletler Edirne'deki Müslüman çıkarlarını korumaya gayret edecekler ve adalar sorununun Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeyecek bir şekilde çözümlenmesini sağlayacaklardı. Notada Bab-ı Ali bu tavsiyeyi dinlemezse savaşın yeniden başlayacağı, Osmanlı Devleti'nin oldukça güç

¹³⁸⁵ **The Guardian**, "Another Turkish Offer", 4 Ocak 1913, s.9.

¹³⁸⁶ Ayrıntılar için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.214-220, 236.

¹³⁸⁷ "Peace Delayed", **The Times**, 7 Ocak 1913, s.6; "Peace Conference", **The Guardian**, 7 Ocak 1913, s.9.

bir durumda kalacağı ve Asya vilayetlerinin bile tehlikeye gireceği ifade edilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin barışın sonuçlanması yönünde Büyük Devletler'in desteğine ihtiyaç duyduğu hatırlatılarak, bu desteğin etkin olabilmesi için Bab-ı Ali'nin kendi tavsiyelerine uyması gerektiği vurgulanmıştır. Nota Büyük Devletlerin İstanbul'daki büyükelçileri tarafından 17 Ocak 1913 tarihinde Babıali'ye verildi.¹³⁸⁸ Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaptığı başvurular ve talepleri olumlu bir sonuç vermedi.¹³⁸⁹

1913 Ocak ayında yaşanan bir başka dikkat çekici gelişme ise Balkan Komitesi üyelerinden İngiliz Thomas Palmer Newbould'un Yunan Ordusu'nda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken ölmesi oldu.¹³⁹⁰

23 Ocak 1913'te "Bab-ı Ali Baskını" olarak anılan darbeyle İttihatçılar tarafından Kamil Paşa Hükümeti devrildi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ele geçirdi. Bab-ı Ali Baskını esnasında kabine altı büyük devletin 17 Ocak tarihli notasına verilecek cevabı görüşmekteydi. Enver ve Talat Bey'le beraber kabine toplantısına baskınla giren İttihatçılar Kamil Paşa'yı silah tehdidiyle istifaya zorladılar ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürdüler.¹³⁹¹ Mahmud Şevket Paşa Sadrazam ve Harbiye Nazırı oldu. Baskını yapan Enver ve Talat Beyler kabinede görev almamayı tercih ettiler. Cemal Bey ise İstanbul'un askeri valisi oldu.¹³⁹²

Bab-ı Ali baskınının temel gerekçesi Osmanlı Hükümeti'nin Büyük Devletlere vereceği cevapta Edirne'yi bırakmayı kabul etmesi olarak açıklanmaktadır. Buna karşılık Kamil Paşa Hükümeti'nin Büyük Devletlere vereceği cevapta aslında Edirne'den vazgeçmediği, baskını haklı göstermek için İttihatçılar

¹³⁸⁸ "Action of The Powers", **The Times**, 18 Ocak 1913, s.6; "Awaiting Turkey's Reply", **The Times**, 22 Ocak 1913, s.7; Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimize Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul, 2006, s.169; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.241; Ahmad, **a.g.e.**, s.145-146; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.677-678.

¹³⁸⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.244-245.

¹³⁹⁰ Noel Buxton, **a.g.e.**, s.vi. Buxton, "With The Bulgarian Staff" isimli bu kitabını Thomas Palmer Newbould'un hatırasına ithaf etmiştir. Newbould'un 1 Ocak 1913 tarihinde öldüğünü belirtmektedir. Buxton'ın anlatımına göre savaşın başlangıcında, Balkan Komitesi'nin Avam Kamarası'ndaki bir toplantısı öncesinde Buxton ve bazı üyeler kendisinden en azından yola çıkışını ertelemesini rica etmişlerdi. Newbould bunu düşünmeye razı olsa da komitenin toplantısı sırasında kararını vermiş ve hemen cepheye gitmek üzere ayrılmıştı.

¹³⁹¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.149-150; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.674-676.

¹³⁹² Cemal Paşa anılarında valilik görevinde bulunduğu sırada İngiliz Büyükelçiliği'nde Birinci Tercüman olan Bay Fitzmaurice ve Askeri Ataşe Binbaşı Tyrell'in muhalif kesimlerin yanında hükümete karşı darbe ve suikast planlarında yer aldıklarına dair kesin istihbarat aldığından bahsetmektedir, Djemal Pasha, **Memories of A Turkish Statesman 1913-1919**, London, 1922, s.21, 24, 27, 30-32.

tarafından bu bahanenin ileri sürüldüğü yönünde görüşler de vardır. Ancak İngiliz basınında çıkan haberler, baskından bir gün önce Osmanlı Hükümeti ve Şura-yı Devlet'in Edirne ve Ege Adaları'nın kaderini Büyük Devletler'in kararına bıraktığını açıkça ilan etmektedir. Hatta Bab-ı Ali'nin aldığı bu kararı en yaşlı büyükelçi Marki Pallaviçini aracılığıyla Büyük Devletlere 23 Ocak'ta bildireceği yazılmıştır.¹³⁹³ Ayrıca baskın sonrası çıkan haberler de bu yöndedir. İngiliz basınına göre Kamil Paşa Hükümeti'nin devrilme sebebi Edirne'yi bırakmayı kabul etmesiydi.¹³⁹⁴

29 Ocak 1913 tarihinde Balkan devletleri, daha önce askıya aldıkları Londra'daki barış konferansına resmen son verdiler.¹³⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler'in notasına cevabı 30 Ocak 1913 tarihinde büyükelçilere verildi. Notada Edirne'nin esas olarak bir Müslüman şehri ve devletin ikinci başkenti olduğu, bırakılacağı söylentisi nedeniyle ülke çapında meydana gelen infialin hükümetin istifasına yol açtığı ifade edildi. Bununla birlikte Edirne'nin Meriç'in sağ kıyısında kalan kısmından vazgeçilmekteydi. Edirne'nin Meriç'in sol kıyısında kalan kısmında camilerle diğer tarihi ve dini eserlerin bulunduğu hatırlatılarak, şehrin bu kısmının Osmanlı egemenliğinde kalmasının şart olduğu, aksi takdirde ülkede ciddi sonuçlar doğuracak bir kargaşanın çıkacağı vurgulanmıştır. Ege Adaları hususunda Çanakkale Boğazı'na ve Anadolu kıyılarına yakın olanlarda Osmanlı egemenliğinin devam etmesi gerektiği savunularak, aksi durumda hala Avrupa'nın huzurunu tehdit eden Makedonya'da olduğu gibi adalarda ve komşu kıyı bölgelerinde büyük karışıklıkların baş göstereceği belirtilmiştir. Diğer adalar için Büyük Devletler'in teklifi kabul edilmekteydi. Ayrıca Büyük Devletler'den bağımsız bir gümrük tarifesi koyma hakkı, ticaret anlaşmalarının modern hukuk prensipleri doğrultusunda yapılması, yabancıların Osmanlı vatandaşlarıyla aynı mali kanunlara tabi olmaları (mali kapitülasyonların kaldırılması kastedilmektedir), gümrük vergilerinde % 4'lük artışa onay verilmesi, güvenlik ve hızla ilgili koşulların garanti edilmesi durumunda da yabancı postaların kaldırılması istenmekteydi. Bunun yanında ısrarcı bir üslupta olunmasa da, Büyük Devletler'den kapitülasyonların kaldırılmasını destekleyen bir

¹³⁹³ "Turkey Decides for Peace", "The Porte's Surrender", "The Grand Council Meets", **The Guardian**, 23 Ocak 1913, s.9. Reuters'in İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre Şura-yı Devlet 22 Ocak 1913 tarihinde öğleden sonra Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmış ve hükümetin aldığı kararı neredeyse oybirliğiyle onaylamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri toplantıya davet edilmemişlerdi. Sadece Ayan üyesi olan Mahmud Şevket Paşa ve Aristidi Paşa'ya davet yapılmıştı. Ancak Mahmud Şevket Paşa toplantıya gelmemişti.

¹³⁹⁴ "Peace Again in Doubt", **The Guardian**, 24 Ocak 1913, s.9.

¹³⁹⁵ "Peace Conference Broken Off", **The Guardian**, 30 Ocak 1913, s.9.

deklarasyon ile beraber barış yapıldıktan sonra bu hususta görüşmelere başlanması da talep edilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin cevap notası Balkan devletleri tarafından kabul edilmedi. 30 Ocak 1913 akşamı Balkan İttifakı ateşkesi kaldırdığını ve savaşın 3 Şubat 1913 Pazartesi günü yeniden başlayacağını ilan etti.¹³⁹⁶ Ateşkes 3 Şubat'ta sona erdi ve Edirne yeniden bombardıman edildi.¹³⁹⁷

Diğer taraftan İngiltere ve Rusya büyükelçileri İran sınırı meselesinin kendi isteklerine uygun olarak halledilmesi için Hariciye Nezareti'ne nota vermişlerdi ve bu sorunun hemen çözülmesini sürekli ve ısrarlı şekilde talep ediyorlardı. Aslında Osmanlı Devleti ve İran sınırının belirlenmesi hususunda görüşmeler yapılması için bir karma komisyon oluşturulmuştu. Daha önceki üyelerden bazılarının işlerinin yoğunluğu ve birinin de emekli olması nedeniyle komisyona devam etmelerine imkan kalmamıştı. Bundan ötürü 15 Ocak 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Osmanlı Hükümeti adına komisyonda Hariciye Müsteşarı Said ve Çetine eski sefiri Sadreddin Beylerle Erkan-ı Harb Mirliyası Ali Nadir Paşa görevlendirilmişti. Mesele Hariciye Nezareti'nin 21 Ocak 1913 tarihli tezkeresiyle 27 Ocak'ta Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Sonuçta İran sınırı ihtilaflarının karma komisyon tarafından barışçı ve iyi bir şekilde çözümlenmesi çaresinin araştırılmasına karar verildi. Bu işin Hariciye Nezareti'ne havale edilmesi uygun bulundu.¹³⁹⁸

Paris Sefiri Rifat Paşa, Londra'daki Sefirler Konferansı'nda Osmanlı borçlarının Balkan müttefik hükümetleri arasında bölüştürülmesi ve diğer mali meselelere dair görüşmeler için Paris'te Fransa Dışişleri Bakanı başkanlığında, yabancı büyükelçilerden oluşan bir toplantı yapılması kararının alındığını bildirmişti. Bab-ı Ali bu haberin doğruluk derecesinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan sorulmasını Rifat Paşa'dan istedi. Rifat Paşa bunun üzerine Fransa Dışişleri Bakanı ile konuyu görüştü. Fransız Bakan, Rifat Paşa'ya Paris'te bir konferans toplanması için henüz bir karar alınıp tarih belirlenmediğini, ancak bir toplantı yapılması halinde bunun Paris'te olmasının tasarlandığını ve Osmanlı Hükümeti'nin de söz hakkı

¹³⁹⁶ “Turkish Reply to The Powers”, **The Times**, 31 Ocak 1913, s.6; “The Allies Declare War”, **The Guardian**, 31 Ocak 1913, s.9; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.678; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.280-281.

¹³⁹⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s.153-154.

¹³⁹⁸ **BOA. MV. Dosya No:173 Gömlek No:15** (2 Kanun-ı Sani 1328 [15 Ocak 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. MV. Dosya No:173 Gömlek No:25** (14 Kanun-ı Sani 1328 [27 Ocak 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

olacağını söyledi. Rifat Paşa cevap olarak bir Fransız ile Büyük Devletler'in büyükelçilik müsteşarlarından oluşan komisyon tarafından belirlendiği söylenen 450 milyon frankın kesinlikle yetersiz olduğunu belirtti. Fransa Dışişleri Bakanı karşılık olarak Osmanlı Hükümeti'nin görüşünün öğrenilmesi hususunu memnuniyetle kabul edeceğini ifade etti. Rifat Paşa, Maliye Nezareti tarafından Osmanlı görüşünü ve anlaşmazlık hususunu gösterir özenli bir belge hazırlanması gerekeceğini İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine 13 Şubat 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da böyle bir belgenin Maliye Nezareti tarafından Düyun-ı Umumiye ile görüşülerek hazırlanmasına ve süratle gönderilmesine karar verildi.¹³⁹⁹

1913 Şubat ayı ortalarında Osmanlı Hükümeti'nin olağanüstü temsilcisi sıfatıyla Hakkı Paşa, İngiltere ile mevcut sorunları halletmek ve bir anlaşmaya varmak için Londra'ya gitti. Birkaç hafta sonra da Maliye Nazırı Cavid Bey Fransa ile görüşmeler yapması için Paris'e gönderildi. Cavid Bey 1918 Kasım sonlarında Meclis-i Mebusan Beşinci Şube'ye bu olayı ve sonrasını genel hatlarıyla şöyle aktarmaktadır:

“Malumunuz olduğu üzere Balkan Savaşı barışa yaklaşmadan önce iktidara gelen kabinenin başkanlığında bulunan merhum Mahmud Şevket Paşa, o zaman devletimizin bütün Avrupa devletleriyle olan ilişkilerini iyi bir şekilde dönüştürmeye ve bunun için de senelerden beri bu devletler ile Türkiye arasında tartışma ve çekişme yaratan bir çok siyasi ve ekonomik meseleyi halletmek şeklinde akla yatkın bir siyaset uygulamaya karar vermişti. Bu nedenle öncelikle merhum Hakkı Paşa'yı Londra'ya ve ondan birkaç hafta sonra da beni Paris'e göndermişti. Hakkı Paşa Londra'da ve ben Paris de düşünce ve tahminimizden çok fazla süren bir zaman, yani yaklaşık bir buçuk sene zarfında devletimizle bu iki devlet arasında mevcut olan siyasi, ekonomik, mali bir takım sürüncemede kalmış meseleleri müzakere ettik. Hakkı Paşa savaşın ilanı esnasında (Birinci Dünya Savaşı) daha devam etmekte olan memuriyetinde kendisine verilen görevin pek mühim bir kısmını sonuçlandırmıştı.”¹⁴⁰⁰

Hakkı Paşa Sir Edward Grey ve diğer İngiliz devlet adamlarıyla ağırlıklı olarak Yakındoğu sorunlarını görüştü. Bu arada Londra'daki Alman Elçiliği'nden Herr von Kühlmann ve Prens Lichowski'nin de katılımıyla askıda bulunan ekonomik ve politik sorunların üç devlet arasında çözümlenmesi konusunda da görüşmeler

¹³⁹⁹ BOA. MV. Dosya No:174 Gömlek No:15 (6 Rebi'ülevvel 1331 [13 Şubat 1913] tarihli acele Meclis-i Vükela zabtı). Rumi tarihin yılı yanlışlıkla 31 Kanun-ı Sani 1328 [13 Şubat 1913] yerine 31 Kanun-ı Sani 1331 yazılmıştır.

¹⁴⁰⁰ Meclis-i Mebusan Numero: 521, s.193 (24 Kasım 1918 tarihli oturum).

yapıldı. İngiltere bu görüşmelerde Basra Körfezi çevresinde ve Irak'ta konumunu ve nüfuzunu kuvvetlendirip pekiştirmeyi, başta Hindistan olmak üzere kendi kontrolündeki ticaret yollarını tam manasıyla güven altına almayı amaçladı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin bu görüşmelerden maksadı, içinde bulunduğu ağır kriz ortamında (Balkan Savaşı) İngiltere'nin destek ve yardımını sağlamak, mümkün olursa bir ittifak gerçekleştirmektir.¹⁴⁰¹

Bu arada koruyucu Dört Devlet adına Girit'te bulunan İngiliz kruvazörü Yarmouth, Suda Körfezi'nden ayrılmadan önce karaya bir müfreze bahriye askeri çıkardı. Düzenlenen askeri törenin ardından Hanya'daki koruyucu devletlere ait bayraklarla Türk bayrağı indirildi. İngiliz subaylar bayrakları ait oldukları konsolosluklara teslim ettiler. Türk bayrağı ise Alman Konsolosluğu'na teslim edildi. Daha önce Türk bayrağının dalgalandığı yere hemen Yunan bayrağı çekildi.¹⁴⁰²

20 Şubat'tan itibaren savaşın kötü gidişi karşısında Osmanlı Hükümeti barış için özellikle İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmaya başladı. Londra'ya gelmiş olan Hakkı Paşa'da faaliyetlere katıldı. Hakkı Paşa, 21 Şubat 1913 tarihinde Reuters muhabirinin kendisiyle yaptığı bir mülakatta şu açıklamalarda bulundu:

“Size zaten söylediğim gibi, resmi hiçbir misyonum yok ve bir barış delegesi değilim. Hükümetim tarafından yarı-resmi bir sıfatla gönderildim. Çünkü belirlenmiş resmi bir misyonun sınırları dahilinde mümkün olmayacak tüm şeyleri bu şekilde yapabileceğim. Tüm vatansever Türklerin amaç ve arzusunun onurlu ve sürekli bir barış getirmek olduğu açıktır. Trakya'da İstanbul'u, Marmara Denizi'ni ve Çanakkale Boğazı'nı güvenli hale getirecek toprak istiyoruz. Önerilen sınırların hiçbiri şimdiye kadar bu koşulları karşılamıyor. Edirne, üzerinde ısrar etmemiz gereken noktalardan sadece birisidir. Burası bütün söylenen ve yazılanlarda belirgin şekilde göze çarparsa da bizim için tüm mesele değildir. Türkiye sadece esaslarını değil tüm noktalarını bilmeden bir barış anlaşması yapamaz. Müttefiklerin siyaseti, talepleri bir bir sunmak ve daha sonra ilaveler yapmak şeklinde görülmektedir. Savaşan devletler arasında doğrudan görüşme sonucunda barış olanaksız görünmektedir. Bu nedenle devletlerin durumu takdir edeceklerini umarak Avrupa'ya başvurduk. İşimizin Sir Edward Grey tarafından başkanlık edilen Büyükelçiler Konferansı tarafından ele alınmasını görmekten mutlu olacağız. Başka zamanlarda Türkiye'nin İngiltere yardımını isteme fırsatı vardı. Büyükelçilerin barış yapabileceğimiz bir formül bulabileceklerine olan inancımız tamdır. Ancak bu formülün barış anlaşmasının tüm esaslarını içermesi, böylece

¹⁴⁰¹ Earle, a.g.e., s.254-255; Uçarol, a.g.e., s.552.

¹⁴⁰² “Greek Flag Hoisted in Crete”, **The Observer**, 16 Şubat 1913, s.9.

gelecekteki tartışmanın redaksiyon işiyle sınırlı kalması gerektiği açık olmalıdır. Avrupa'dan müdahale etmesini istedik, çünkü bunu Avrupa'nın bize anlaşmanın tüm kapsamını göstereceğini ve daha sonra görüşebileceğimizi düşünerek yaptık. Bugünkü durum budur. Bu koşullarda mesela Müslümanların dini ve diğer haklarının güvenceye alınacağını, aslında onların yaşamaya hakları olacağını bilmeliyiz. Bu kesinlikle gereklidir. Çünkü dünya daha çok Müslüman mezalimlerini duyduğu halde, eminim ki eğer rakamlar toplanırsa geçmiş birkaç ay zarfında Hristiyanlar tarafından yapılan Müslüman katliamlarının, eğer varsa Müslümanlar tarafından Hristiyanlara yapılanlardan daha fazla olduğu bulunacaktır. Barış umutlarına gelince, sizin bildiğinizden daha fazlasını söyleyemem. Şüphesiz her yerde durum çok zor. Ancak şu bir gerçek ki, Türkiye ekonomik olarak Müttefiklerden daha varlıklıdır. Bizde, mesela Bulgaristan'da olduğu gibi moratoryum yok ve insanlarımızın ekonomik yaşamı felç olmadı. Kaybedilen topraklar geri alınamayacağı için savaşı devam ettirmek istemiyoruz. İstedığımız mevcut düşmanlarımızla dost olmaya izin verecek bir barış yapmaktır. Bu başkentin, Marmara Denizi'nin, Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamadan ve Anadolu'yu tehlikeye atarak olamaz. Bu nedenle büyükelçilerden bu hususları kesinleştirecek bir formül bulmalarını istiyoruz. Ondan sonra Osmanlı Hükümeti barışa imza atacaktır. Edirne İstanbul'un anahtarıdır. Son teklifimiz Türkiye'nin ileri bir karakolu olarak ve Bulgaristan'ın ileri bir karakolu olarak Edirne'nin her ikisine de bir tehdit olmaması fikrine dayanmaktadır. Gerçek şu ki biz başkentin bu kapısına iki anahtar istiyoruz. Biri Türkiye için ve biri Bulgaristan için. Bab-ı Ali'nin bazı tavizlerle İngiltere'yi Türkiye ile yakın dostluğa teşvik etmek ve bu bağlamda Bağdat Demiryolu'nu Kuveyt meselesi ve diğer konularla ilgili olarak görüşmek için Londra'ya gönderildiğim yönünde bazı çevrelerde öne sürüldüğünü gördüğüm düşünce doğru değildir. Bahsettiğim konular uzun bir zamandır görüşme konusu oldu. Ben görevdeyken bunlar üzerinde bizzat Dışişleri Bakanlığı'yla görüşmek amacıyla İngiltere'yi ziyaret etmek için bir projem vardı. Ancak emekliliğim bunu yapmamı engelledi. Sizi temin ederim ki bu sefer Londra'ya gelmemde böyle bir düşüncem yoktur. Bu görüş, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey gibi birisi olan hükümete hemen hiç yakışmaz. Ege meselesi hiçbir zaman olmadı ve adaların kötü yönetimiyle asla suçlanmadık. Ayrıca Ege adalarının statüsü savaşın çıkmasından önce Balkan Müttefikleri tarafından Türkiye'ye verilen ultimatomenin parçası değildi. Hesaba katmak için ne yeni gerçek var? Fetihden başka hiçbir şey. Zafer kazanmış bir ülke, makul surette kuvvetleri tarafından işgal edilmiş bütün toprakları talep edemez. Biz kendi tarafımızda bu adaların yabancı işgalinin Anadolu ve Çanakkale Boğazı'na getireceği tehlikeyi dikkate almalıyız. Bu ayrıca Avrupa'ya da ilgilendiren bir tehlikedir."¹⁴⁰³

¹⁴⁰³ "Turkey's Appeal to Europe", **The Guardian**, 22 Şubat 1913, s.9.

Bab-1 Ali 23 Şubat 1913 tarihinde Edirne'yi bırakmayı kabul ettiğini Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya bildirdi. Ege Adaları meselesi de tamamen Büyük Devletler'e bırakıldı. Savaş tazminatı ödenmesi ise kesinlikle reddedildi.¹⁴⁰⁴ Bunun üzerine harekete geçen Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin barış için kendilerine başvuruda bulunduğunu 4-5 Mart 1913 tarihlerinde Balkan devletlerine bildirdi.¹⁴⁰⁵ Balkan devletleri'nin Büyük Devletler'e cevabı 14 Mart 1913 tarihinde geldi. Buna göre Balkan devletleri aşağıdaki şartlar altında Büyük Devletlerin aracılığını kabul etmekteydi:

1. Çanakkale Yarımadası Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Tekirdağ ile Malatra Burnu arasında bir sınır hattı çizilecekti. Edirne ve İşkodra dahil bu hattın batısındaki tüm topraklar Müttefiklere bırakılacaktı.
2. Osmanlı Devleti Ege Adalarını bırakacaktı.
3. Osmanlı Devleti Girit'teki tüm haklarından vazgeçecekti.
4. Osmanlı Hükümeti prensipte Balkan devletleri'ne savaş tazminatı ödemeyi kabul edecekti. Osmanlı Hükümeti ayrıca savaş öncesinde meydana gelen zarar için özel şahıslara tazminat ödeyecekti.
5. Balkan devletleri, kesin bir barış anlaşması ile vatandaşlarına uygulanacak muameleye ve onların Osmanlı Devleti'ndeki ticaretleri ile uyruklarını ilgilendiren sorunlara, Ortodoks kiliselerinin imtiyazlarına ve Osmanlı vatandaşı Ortodoksların yasal statüsüne dair tüm hususları belirleme hakkına sahip olacaktı.
6. Askeri operasyonlara ara verilmeyecekti.¹⁴⁰⁶

Balkan Savaşı nedeniyle mülteci konumuna gelen Müslümanların sayısı giderek artmakta ve durumları da gittikçe kötüleşmekteydi. Londra Belediye Başkanı'nın yardım fonunda mülteciler, özellikle kadın ve çocuklar için toplanan para £12.300'a ulaşmıştı. Bu fondan Türk ve Müslüman mülteciler için çalışan İstanbul'daki Lady Lowther'ın Fonuna £5850, Selanik'teki Albay Delmé-Radcliffe fonuna £450 aktarılmıştı. Albay Delmé-Radcliffe'in bildirdiğine göre yardım komitesi Selanik'teki mültecilerin sadece dörtte birine üçte iki oranında kuru ekmek sağlayabilmekteydi. Savaş devam ettiğinden mültecileri Anadolu'ya göndermek

¹⁴⁰⁴ Bab-1 Ali'nin barış için sunduğu tekliflerin ayrıntıları için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.291-292. Tevfik Paşa'da ertesi gün hükümetin bu teklifini Nicolson'a iletmiştir.

¹⁴⁰⁵ "The Powers' Mediation in The Balkans", **The Guardian**, 6 Mart 1913, s.8.

¹⁴⁰⁶ "The Allies' Reply to The Powers", **The Guardian**, 15 Mart 1913, s.11.

imkansızdı ve bu nedenle Selanik'teki mültecilerin sayısı sürekli artmaktaydı. Hava çok kötüydü ve zavallı insanların acıları gerçekten yürek parçalayıcıydı. İzmir'den yazan Albay Hawker da benzer bir durumu bildirmekteydi.¹⁴⁰⁷

1913 Şubat ayının son günlerine gelindiğinde Lady Lowther'ın yardım fonu 200 ton ekmek, 300 ton yakacak ve 27000 giyeceklerle beraber büyük miktarda battaniye ve yatak dağıtmıştı. Yardımların kötüye kullanılmaması için büyük çaba gösterilmesine rağmen yine de tam olarak engellenemiyordu. Örneğin dört kızkardeşten oluşan bir Rum ailenin haftada doksan somun ekmek aldığı anlaşılmıştı. Lady Lowther'ın başkanlığında İngiliz çocuklar bir çalışma grubu oluşturmuşlar ve sadece yardıma muhtaç mültecilerin çocukları için eşyalar yapıyorlardı. Fransız ve Rus büyükelçilerin eşleri de değerli hizmetlerde bulunmakla beraber yardımın aslan payı İngilizlerden gelmekteydi. Bunda İngiltere'den ve özellikle Hindistan'dan gelen cömert yardımların rolü vardı.¹⁴⁰⁸

İstanbul'daki yardım fonunun kurucusu ve başkanı Lady Lowther mültecilerin açlıktan ölmek üzere olan sığırları içinde İngiltere'deki Kraliyet Hayvanlara Eziyeti Engelleme Cemiyeti (Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals) nezdinde girişimde bulunmuştu. İngiltere'den yardım olarak gönderilen £1000 sayesinde yaklaşık 600 hayvanı açlıktan ölmekten kurtarmıştı ve bu sayı her gün artmaktaydı. Bayan Lowther, İstanbul Hayvanlara Eziyeti Engelleme Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu Başkanıydı. 1913 Mart ayı başlarında savaştan bitkin ve hasta halde dönen ve yine açlık sıkıntısı çeken atlar içinde harekete geçmişti. İstanbul'daki cemiyetin üyesi olan Kont Ostrorog, Boğaz'da Üsküdar yakınındaki çiftliğini atların tedavisi ve bakımı için tahsis etmişti. Lady Lowther, atlar için de İngiltere'deki cemiyetten yardım istemiş, sadece 200-300 poundun projenin başarılı olması için yeterli olacağını belirtmiştir.¹⁴⁰⁹

Balkan Savaşı'nın en kritik anında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Londra'da yapılan görüşmelerin seyrine Meclis-i Vükela zabıtları ışık tutmaktadır. Görüşülen temel konular şöyleydi:

- Küçük Asya (Anadolu) ve bilhassa Bağdat ve Basra demiryolları.

¹⁴⁰⁷ "The Turco-Balkan Relief Fund", **The Times**, 27 Şubat 1913, s.5.

¹⁴⁰⁸ "The Foreign Colonies in Constantinople", **The Guardian**, 3 Mart 1913, s.8.

¹⁴⁰⁹ "Help for Starving Horses", **The Times**, 5 Mart 1913, s.7. Hayvanlar için İstanbul'da kurulan bu cemiyetin bağışları toplamakla görevli veznedarı Türkiye Milli Bankası yetkilisi H. P. Kingham'dı.

- Basra Körfezi'ne ve Osmanlı Devleti'ne ithal edilen mallardan alınan gümrük vergisinin % 4 oranında artırılması.
- Mısır Hıdivliği'nin borç yapma yetkisi.
- İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne ithal edilen pamuklu ürünlerden alınacak gümrük vergisi.
- Lynch vapurlarının sayısının artırılması.
- Katar Yarımadası'ndan Osmanlı Devleti'nin feragat etmesi.
- Basra Körfezi'nde denetim, gözetim, aydınlatmalar yapılması, şamandıralar konulması ve kılavuzluk işinin gerçekleştirilmesi.¹⁴¹⁰

Şattularap'ta gemicilik işleriyle meşgul olacak bir komisyon kurulması hakkında İngiliz Hükümeti tarafından Londra Sefareti aracılığıyla Bab-ı Ali'ye bir sözleşme tasarısı teklif edilmişti. Bu tasarı Meclis-i Vükela'nın 9 Mart 1913 tarihli oturumunda görüşülmüştür. 19 maddeli sözleşme taslağının 1., 4., 7., 13., 16. ve 19. maddeleri aynen kabul edilmiştir. Diğer maddelerde ise bazı değişiklikler istenmesi kararı alınmıştır. Bunların dikkate değer olanları şunlardır:

- 2. maddenin “Osmanlı Hükümeti Şattularap'ın Kurna'dan başlayarak denize son bulan kısmında, 6. maddenin açıkladığı görevleri yapmak için bir komisyon kuracaktır.” şekline dönüştürülmesi.
- Komisyonu oluşturacak iki kişiden İngiltere uyuğunda bulunacak olanın İngiltere Hükümeti tarafından doğrudan doğruya teklif edilecek adaylar arasından seçilmemesi. Bunun yerine Osmanlı Devleti hizmetine alınan yabancılar hakkında uygulandığı gibi Bab-ı Ali tarafından Londra Sefareti aracılığıyla yapılacak talep ve başvuru üzerine, İngiliz Hükümeti tarafından gösterilecek kişiler arasından seçilmesi ve 3. maddenin buna göre düzenlenmesi.
- 5. madde de adı geçen “müfettişin” Osmanlı tebaasından bir kişi olmasının İngiltere Hükümeti'ne teklifi. Eğer bu teklif kabul edilmeyecek olursa, ikinci bir müfettişin Osmanlı uyuğundan seçilerek atanmasının teklif edilmesi.
- Komisyonun belirlenmiş görevlerini gerçekleştirme yolunda kabul edeceği ve yayınlayarak yaptıracağı kararların talimat (tüzük) şeklinde olacağının 6. madde de belirtilmesi.

¹⁴¹⁰ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:25 (26 Şubat 1328 [11 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:30 (27 Şubat 1328 [12 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

- 6. maddenin üçüncü bendinde anılan “arazi ve mekanlar” hakkında da açıklama gerekli görüldüğünden, bu bende “komisyonun teknik görevlerini yapabilmesi için zorunlu olup gelirlerinden bağımsız satın alacağı veya teknik zorunluluk yüzünden istimlak edeceği arazinin; aynı şekilde görevlerinin zorlamasıyla gelirlerinden satın alacağı veya inşa edeceği mekanlar” şeklinde bir ibare yazılması.
- 8. madde 9. maddeye aykırı ve 9. maddeye göre gereksiz olduğundan kaldırılması.
- 9. madde de vergi konulması için belirtilen “durumun gerektirmesi şartı” komisyonun oluşması ve işe başlamasıyla ortaya çıkacağından bu koşulun kaldırılması.
- 9. madde de anılan verginin komisyon tarafından miktarı belirlenerek Bab-1 Ali’ye sunulması. Bab-1 Ali tarafından onaylandıktan sonra verginin konularak alınması ve komisyonun gelirleri ihtiyaçlarından fazla olursa verginin indirilmesi şartının kabul edilmesi. Ancak aksi durum meydana gelirse, yani gelirler söz konusu masrafları ödemeye yeterli olmazsa, verginin 11. maddeye ait teklif karşılığında beyan edildiği gibi artırılması esasının İngiltere’ye kabul ettirilmesi.
- Bu verginin diğer devletlerin gemilerine uygulanması için İngiliz Hükümeti’nin Bab-1 Ali’ye yardım vaat etmesi.
- 11. madde de şu değişikliğin yapılması kabul edildi: “Komisyona verilen görevlerin yapılması için gereken para, yıllık faizi komisyonun gelirlerinden olmak üzere % 5’i aşmamak, ne oran ve şartlarla ödeneceği anlaşma yapanlar tarafından belirlenmek koşuluyla, İngiltere devletinin kefaleti altında Osmanlı Hükümeti tarafından borçlanılarak sağlanıp komisyona verilecektir”.
- Komisyonun bütçesinde açık meydana gelir ve ton başına azami bir frank verginin yetersizliği belli olursa, bu verginin açığı kapayacak miktarda artırılması için hükümetlerin uzlaşacaklarının 14. maddeye eklenmesi.
- Belçika gibi tarafsız birkaç devlete mensup mühendislerden hatta kurumlardan birinin kura yoluyla seçilip, hakem kabul edilerek kararına uyulmasının İngiltere Hükümeti’ne teklif edilmesi. Kabul edildiği takdirde 15. maddenin buna göre yazılması.
- 17. madde de yazılı komisyonun teknik işlerine yerel görevlilerin müdahale etmemeleri esası kabul edilse de komisyon Osmanlı yasalarının genel

hükümlerine etki edeceğinden, maddenin kaza hakkı bakımından ayrıca incelenerek zorluklara neden olmayacak şekilde düzenlenmesinin Hakkı Paşa'ya bırakılması.

- Komisyonun işe alacağı güvenlik görevlileri (inzibat memurları) hakkında İngiltere Hükümeti'nden yarı resmi görüşmeler sırasında sözlü izahat alınarak, Şattülarap'ta güvenliğin sağlanmasının doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti genel zabıta memurları aracılığıyla üstlenilmesinin sağlanması. Yani komisyon Şattülarap'ta kararlarını uygulamak ve güvenliği güçlendirmek için ne kadar zabıta memuru gerek görürse, hükümet tarafından hizmetine verileceğinin İngiltere'ye söylenmesi.
- Karasularının miktarı Bab-ı Ali ve İngiltere arasında tartışmalı olup, kıyı sularında egemenlik asli meselesinin Şattülarap Komisyonu sözleşmesi ve 18. madde de anılan birkaç şamandıra nedeniyle halledilmesi sakıncalı görülmekteydi. Dolayısıyla bu maddenin ilk kısımlarının “Şattülarap girişinde şamandıralar, adi fenerler veya fener gemileri kurulması, konulması ve idaresi hususlarının komisyona ihalesi, karasuları hakkında taraflarca kabul edilen kuralın değiştirilmesine sebep olacaktır” şeklinde yazılması.¹⁴¹¹

Bu arada Hakkı Paşa tarafından 10 Mart 1913 tarihinde Sadarete gönderilen yazıdaki şu ifadeler dikkat çekicidir:

“15 Şubat 1328 tarih (28 Şubat 1913) ve 3 numaralı yazımın dokuz numaralı bendinde, Muhammara yönünde İran hududu konusundan, buna İngiltere tarafından verilen ehemmiyetten ve bu münasebetle tüm İran sınırı meselesinden bahsetmiş ve diğer hususlarla beraber bu konuda da talimat talep ve rica etmiştim. O zamandan beri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda üç defa daha toplanılıp, özellikle İran hududu konusu uzun uzadıya görüşmeye konuldu. Bende bu işin bir an önce çözülmesinde esenlik olacağı kanaati oluştuğundan, meselenin halledilmesine yardımcı olacak bazı bilgi ve düşüncelerin ayrıntılı şekilde sunulması görev sayıldı.”

Bundan sonra Hakkı Paşa'nın sözlerinden görüşmeler esnasında kendisine İngiliz yetkililer tarafından 1848 tarihli Erzurum Antlaşması ve bu antlaşmaya ilişkin zabıtların gösterildiği, Osmanlı-İran sınırının bu anlaşma doğrultusunda saptanması gerektiğinin ileri sürüldüğü anlaşılmaktadır:

¹⁴¹¹ BOA. MV. Dosya No:174 Gömlek No:129 (24 Şubat 1328 [9 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı)

“İlk olarak İngiltere ve Rusya’nın bu meselede durumları malumunuzdur. Osmanlı Devleti ve İran barış hususunda uyuşamadıklarından 1848 miladi tarihinde Erzurum’da cereyan eden barış görüşmelerine Osmanlı Devleti tarafından aracı olarak İngiltere ve İran tarafından aracı olarak Rusya dahil olmuşlar ve Erzurum Barış Antlaşması onların aracılığıyla yapılmıştı. Burada Dışişleri Bakanlığı’nın evrakı fevkalade bir düzende olduğundan Erzurum Antlaşması’nın zabıtları ve o zaman Osmanlı ve İran delegelerinin talep ve iddia ettikleri yerleri gösterir harita korunmuştur. Bu şekilde ister hakeme ve ister aracıya gidilsin, o zaman Osmanlı Devleti delegesi Enveri Efendi tarafından iddia ve talep edilmemiş olan bir yerin şimdi İran’dan talep edilmesi ve alınması zordur.

Malumunuz olduğu üzere Erzurum Antlaşması’nın yapılmasından sonra iki aracı devletin komiserleri tarafların memurlarıyla birlikte bütün sınır yöresini gezerek tartışmalı bölgenin bir haritasını düzenlemişlerdi. Sınır hattının bu bölge içinden geçirilmesi şartıyla anlaşılacak üzere birer suretini taraflara vermişlerdir. Osmanlı Devleti ve İran sınırın çizilmesini başaramadıklarından yine İngiltere ve Rusya’nın nasihatleriyle Abdülaziz Han devrinde statüko kararnamesini imza etmişlerdir. Bu, tarafların iddiaları saklı olmak üzere uzlaşarak sınırın belirlenmesine kadar statükoya uyulmasını emretmekteydi. Vaktiyle İran’dan da statükoya karşı hareketler yapılmışsa da, bunun sekiz senedir tarafımızdan çoğunlukla ihlal edildiği ne yazık ki inkar edilemezdir.”¹⁴¹²

Hakkı Paşa’nın anlattıklarına göre Osmanlı Devleti ihtilafli bölge hakkındaki Rusya ve İngiltere ortak haritasını kesin olarak kabul etmemiş, bunun dışında iddia da bulunma hakkını korumuştur. Hatta Rusya ile Kırım Savaşı başlamadan kısa bir süre önce aracı devletlerin katılımıyla İstanbul’da bir karma sınır komisyonu toplanmıştı. Osmanlı Devleti sadece o zamanki görüşmelerin son bulması şartıyla ortak haritayı esas olarak almaya razı olmuştu. Ancak görüşmeler Rusya ile başlayan savaş nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. O zamandan beri üç defa tekrar eden sınır belirleme görüşmeleri de hiçbir sonuç vermemişti. Hakkı Paşa’nın sadareti zamanında (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911) Bab-ı Ali tarafından yapılan teklif üzerine görüşmeler yeniden başlamıştı. Hakkı Paşa’nın ifadesine göre o dönemin siyasi durumu tavizci bir anlayışa yer vermemekteydi ve hakeme gidilmeksizin epey miktarda araziye boşaltmaya imkan bulunmuyordu. Sonuçta mesele hakeme havale edilerek hakemin vereceği karara tarafların uyması esas kabul edilmişti. Ancak son zamanki olaylar devletin siyasi durumunu değiştirmiş ve Rusya’nın müdahalesi ve ısrarıyla birçok yer tahliye edilmişti. Bundan üç sene önce üzerinde ısrar edilebilecek

¹⁴¹² BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:10 (Eski Sadrazam Hakkı Paşa’nın Londra’dan Sadarete gönderdiği 25 Şubat 1328 [10 Mart 1913] tarihli yazının sureti), s.1-2.

bir çözüm yolunun bugün savunulması zordu. Hakkı Paşa bu gerçeği şu sözlerle ifade etmekteydi:

“Erzurum Antlaşması’nın zabıtları, tarafların o zamanki iddiaları ve Rusya ile İngiltere’nin büyük masrafla oluşturdukları ortak harita ortadayken, delegelerimiz olan merhum Derviş ve Hurşid Paşa’ların derin incelemelere dayanan layihaları birçok noktadan şimdiki iddialarımızın aleyhinde deliller içermekte ve bugün bu layihalar muhaliflerimizin elinde sağlam belge olurken, bunun dışında talebi her hangi bir hakemin kabul edip destekleyebileceğini düşünmek pek büyük bir basiretsizlik olur.”

Hakkı Paşa’ya göre mantıklı bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı Devleti saptanacak sınır hattının İngiltere ve Rusya’nın ortak haritaları bölgesinden geçeceğini kabul etmeliydi. Hatta Osmanlı Devleti bunu kendisi teklif ederek İran’ın kuzeyinden önemli bir kısmı işgal arzusunda olduğuna dair hakkındaki düşüncelere son vermeliydi.¹⁴¹³

Hakkı Paşa’nın bildirdiğine göre ikinci olarak halledilmesi gereken husus sınır hattının ne olacağıydı. Rusya ve İngiltere İran’da kendilerine birer nüfuz bölgesi belirlemişler ve İran hükümdarına da tarafsız bir bölge bırakmışlardı. Rusya kendi nüfuz bölgesinin sınırı hakkındaki düşüncesini Bab-ı Ali’ye 1912 yılı Ağustosunda bir nota ile bildirmişti. İngiliz yetkililer aynı zamanda müttefikleri Rusya’nın İran’a ilişkin iddialarını da savunup, bunları da Hakkı Paşa’nın önüne getirmişlerdi. Rusya Berlin Antlaşması hükümlerini uygulamak için Sarıkamış’ta imzalanan Kotur Protokolü gereğince İran’a ait bazı köylerin hala İran’a verilmemiş olduğunu beyan etmekteydi. Hakkı Paşa Londra’da kendisine ifade edilen Rus taleplerine ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır:

“Bulakbaşı’nın şu anda tahliye edilip edilmediğini bilmiyorsam da Rusya’nın Maku Hakimi’ne ait saydığı bu noktaya verdiği önemin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerine darbe ettirecek derecede fazla olduğu malumdur. Kotur kazası ise Berlin Antlaşması uyarınca İran’a terkedilmiş olduğundan ve Sarıkamış Protokolü’nün burada Dışişleri Bakanlığı evrakında gördüğüm nüshası ve haritasında beyan olunan yerlerin çoktan İran’a terk edilmiş olması açıkça gerektiğinden, bu hususları lehimize halletmek imkansızdır...Bundan dolayı yer ile uğraşmaktan, Doğu Anadolu ve hatta daha sonra devletin yaşamı için tehlikeli bir yola girmektense, şimdiden anılan notanın kabulü akıllıca bir hareket olur. Rusya notasında bahsedilen yerler hep 36. enlemin kuzeyinde olduğundan, bu enlemin kuzeyi için Rusya notasının esas kabul edilerek sınır belirlenmesinin kabulü uygun olur. Bu suretle

¹⁴¹³ Aynı vesika, s.2-3.

anılan notada beyan edilen yerlerin batısı da artık İran'ın talep ve iddialarından kurtularak Osmanlı Devleti'nde kalmış olur."¹⁴¹⁴

Hakkı Paşa üçüncü olarak İran'ın İngiltere nüfuzu altındaki bölgesinin sınırına dair konuyu açmıştır. İran sınırınının 32. enlemin güneyinden denize kadar olan kısmı Rusya ve İngiltere anlaşması uyarınca İngiliz nüfuz bölgesi içine girmektedir. İngiltere mevcut sınırın olduğu gibi kalmasından yanaydı. Hakkı Paşa'nın ifadesine göre İngiltere, Muhammara yönünde toprak sahibi olan İran devletinden daha fazla egemen bir konumdaydı ve Muhammara Şeyhi adeta İran'dan daha çok İngiltere'yi tanımaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Muhammara yönünde İngiltere'ye uygunsuz gelecek çıkarlar edinmesi düşünülmemeliydi. Ayrıca 32. enlemin güneyinde bu gibi sahiplik haline, yani statükoya dayanan 18 Temmuz 1912 tarihli İngiliz notasının kabul edilmesi zorunluydu. Aksi durumda "İngiltere bu konuda emin olmadıkça ve İstanbul Büyükelçiliği'nden verilmiş telaşlı haberlere dayandığı anlaşılabilir asabiyet ve gücenme halinde kaldıkça", iki devlet arasındaki ilişkilerin normal bir duruma gelmesi de mümkün olmayacaktı.¹⁴¹⁵

Hakkı Paşa dördüncü ve son olarak Zehab ve Kasr-ı Şirin şehirlerinin İran'a ait olduğunu, kendileri tarafından iddiada bulunmanın uygun olmadığını vurgulamıştır. Anlattığı koşullar dikkate alınmak kaydıyla, sınır meselesinin çözümü için eğer kendileri tarafından bir teklif yapılırsa İngiliz Hükümeti'nin yardımcı olabileceğini düşündüğünü de belirtmiş ve şu yorumda bulunmuştur:

"İngiltere devleti kuzeyde İran'a menfaat kazandırmakla ilgili değilse de, Rusya'ya karşı durumu pek müşkül ve İran'ın kuzey tarafını Rus nüfuz bölgesi olarak tanımış olduğundan, bu bölgenin tamamını korumak için Rusya'nın girişimlerine karşı muhalefet etmesi zordur. Diğer taraftan İngiltere Anadolu'nun bütünlüğünü Kıbrıs Sözleşmesi'yle temin etmiş olduğundan, İran hududu meselesi bahanesiyle Rusya'nın Azerbaycan'da mühim bir ordu bulundurması ve meselenin bu orduyu bir aralık hareket ettirme ihtimalini sürdürmesi İngiltere devleti ileri gelenlerini düşündürmektedir. Sir Edward Grey İran sınırı işinin Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bir fenalığa neden olmayarak sona ermesini ve hem de pek hızlı şekilde sonlanmasını fevkalade arzu etmektedir."

Hakkı Paşa, son zamanda yaşanan felaketin devleti temelinden sarstığı bir sırada İran sınırında birkaç köyün mümkün olsa bile elde edilmesinin bir önemi olmadığını,

¹⁴¹⁴ Aynı vesika, s.3-4.

¹⁴¹⁵ Aynı vesika, s.4-5.

devletin bekasının her şeyden önce geldiğini ve mevcut hasarların tamiri için uzun bir barışa ihtiyaçları olduğunu vurgulamıştır.¹⁴¹⁶

Diğer taraftan Meclis-i Vükela'da Lynch Şirketi'nin hakları hususunda İngiltere'ye verilecek cevap şu şekilde belirlenmiştir:

"...Lynch'e tazminat verilmesiyle edinilmiş hakkının kaldırılması İngiltere Hükümeti'ne teklif edilip, eğer İngiliz Hükümeti'ne bu kabul ettirilemediği takdirde, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin kendi inşaat malzemesini nakletmek üzere geçen sene kurmuş olduğu "Doğu'da Nehirler Üzerinde Nakliyat" isimli şirkete Lynch idaresinin eşit olarak katılacağı Osmanlı, Alman ve İngiliz sermayeleriyle, yani 1/3'ü Osmanlı Hükümeti, 1/3'ü Deutsche Bank ve 1/3'ü Lynch idaresi tarafından verilecek sermaye ile tekel hakkına sahip olmaması şartıyla bir Osmanlı anonim şirketinin oluşturulmasının İngiliz Hükümeti'ne teklifi ve Nehir İdaresi'nin yerinde bırakılması."¹⁴¹⁷

Meclis-i Vükela'da Katar meselesi ile ilgili İngiltere'ye yapılacak teklif üç aşamalı olarak tespit edildi:

"...İngiltere'nin Uceyr iskelesinden aşağı sahillerde Osmanlı hakimiyetini onaylamaması ve Katar Yarımadası'ndan Osmanlı Devleti'nin ilgisini kesmesi hususundaki ısrarı bu defa daha kesin ve önemle gerçekleştiğinden, bölgede hakimiyet kurma ve teşkilatlanma yolundaki faydasız çalışmalara son verilerek ihtilafın giderilmesi zorunlu görünmektedir. Bundan dolayı İngiltere Hükümeti'ne ilk önce Londra Sefiri Tevfik Paşa hazretlerinin düşünceleri çerçevesinde cevap verilmesi, eğer bu cevapla İngiliz Hükümeti razı edilemezse Bahreyn karşısındaki körfezin en girintili noktasının sınırın başlangıcı gösterilmesi. Bu da kabul edilmediği takdirde sınırın Uceyr iskelesinden biraz güneye ve Zahnuniye Adası'nın (Bahreyn'den Osmanlı Hükümeti'nin feragati için geçen sene İngiltere Hükümeti'ne bildirilen ve onlar tarafından kabul edilen şart gereğince Necd sancağına bağlanması onaylanacaktır) karşısında bir noktadan başlatılması ve Hakkı Paşa hazretlerinin tasarladığı şartlarla İngiltere'ye kabul ettirmeye çalışılması."¹⁴¹⁸

İngiltere Hükümeti, Basra Körfezi'nde teftiş ve gözetim, ışıktandırma yapılması, şamandıralar konulması, kılavuzluk işlerini kendi denetimi altında

¹⁴¹⁶ Aynı vesika, s.5-6. Hakkı Paşa yazısında belirttiği hususlar çerçevesinde hazırlanmış bir program tasarısını da ekte sunmuş, bunun İstanbul'daki İran delegelerine veya Rusya ve İngiltere sefirlerine teklif edilmesini istemiştir. Ayrıca eğer bu defa da bir sonuç çıkmazsa, yine eski duruma geri döneleceği şeklinde bir koşulun eklenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Hakkı Paşa, meselenin barıştan önce bir sonuca kavuşturulması gerektiğini de bildirmiştir.

¹⁴¹⁷ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:25 (26 Şubat 1328 [11 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı), s.1-2.

¹⁴¹⁸ Aynı vesika, s.3. Ayrıca bk. Kurşun, Necd ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti, s.233-234.

bulundurmak, denizde güvenlik görevini gerçekleştirmek ve bunu Osmanlı Devleti'ne resmen onaylatmak istiyordu. Oysa bu konularda İngiltere'ye "*Osmanlı Hükümeti şimdiye kadar itiraz etmemiş ve itirazı da hatırlıdan geçirmemiştir.*" Dolayısıyla Meclis-i Vükela'da alınan kararda İngiltere'ye karşı takınılacak tutum şu şekilde belirlenmiştir:

"Bundan dolayı Osmanlı Hükümeti bunu bir mesele kabul etmez. İngiltere ile yapılmakta olan anlaşmalar arasında bunun mevzubahis edilmesine gerek görülmeyeceğinin İngiliz Hükümeti'ne beyanıyla Basra Körfezi'nde talep olunan onamaların bertaraf edilmesine çalışılması. Eğer İngiliz Hükümeti bu konulara ilişkin tekliflerinde ısrar edecek olursa, Osmanlı'nın eskiden beri mevcut olan haklarına, sahillerine ve karasularına müdahale edilmemek şartıyla uyulacağıın beyanı..."

Ayrıca teftiş ve gözetimden amacın teknik kontrollerden mi ibaret olduğunun İngiltere tarafından açıklanması gerektiği vurgulandı.¹⁴¹⁹

Meclis-i Vükela'nın ertesi gün (12 Mart 1913) yaptığı toplantıda, Mısır Hıdivliği'nin borçlanma konusu ele alındı:

*"İngiltere Hükümeti'ne Hıdiv'in devlete arz edeceği borçlanmalar için derhal izin verileceği; veyahut şimdiden birçok yılda parça parça dolaşıma çıkarmak üzere büyük bir meblağ için izin isteniyorsa, esirgenmeyeceği yolunda bir teklif yapılması. Bu şekil İngiliz Hükümeti'ne kabul ettirilemez ise Mısır'ın devlete yıllık verdiği 750,000 liranın artırılması şartıyla Hıdivliğe ülke gelirlerinin üçte biri oranında borç akdi için yetki verilmesi. Eğer buna da İngiliz Hükümeti onay vermeyecek olursa, yine Mısır vergisi artırılmak şartıyla Hıdiv'in borçlanma yapmada mutlak yetkisinin onaylanması...Mısır vergisinin ne miktarda artırılabilceği burası tarafından tahmin edilerek Hakkı Paşa hazretlerine kesin talimat verilemeyeceğinden, söz konusu verginin mümkün olduğu kadar artırılmasına kendisi tarafından İngiltere'nin razı ettirilmesi."*¹⁴²⁰

Gümrük vergilerinin artışı konularında Meclis-i Vükela'nın İngiltere'ye vereceği cevap ve savunacağı tez ise şöyle açıklanmıştır:

*"...Diğer devletlerin onaylarının alınması şartının kabulü zorunlu ise de % 4'ün yedi sene müddetle alınması, aynı şekilde süresi gelecek yıl sona erecek olan % 3 zammın da yalnız yedi sene müddetle devamı kabul edilmeyip, % 15'in kayıtsız şartsız olması ve ilerde tarifeye dönüştürülmesi..."*¹⁴²¹

¹⁴¹⁹ Aynı vesika, s. 3-4.

¹⁴²⁰ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:30 (Meclis-i Vükela'nın 27 Şubat 1328 [12 Mart 1913] tarihli toplantısının zabtı), s.1-2.

¹⁴²¹ Aynı vesika, s.2.

İngiltere ayrıca Osmanlı Devleti'ne ithal ettiği pamuklu ürünlerin gümrük vergisinden % 2 oranında muaf tutulmasını talep etmişti. Meclis-i Vükela bu uygulamanın Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında imzalanmış ve hükümleri hala bilfiil geçerli olan ticaret antlaşmalarına göre sakıncalı olacağına, diğer devletler tarafından da benzer talepleri davet edeceğine ve ayrıca % 4'lük gelir artışı bekleyen Hazine gelirlerine zarar vereceğine hükmetmiştir. Bundan ötürü İngiltere Hükümeti'nin bu konudaki teklifinden vazgeçirilmesi kararı alındı.¹⁴²²

Meclis-i Vükela'nın 16 Mart 1913 tarihli oturumunda 18 Temmuz 1912 tarihli İngiliz notası yeniden gündeme gelmiş ve bu bağlamda Kuveyt meselesi görüşülmüştür:

“Kuveyt ülkesinin siyasi durumu hususu Osmanlı Hükümeti ile İngiltere Hükümeti arasında ihtilaf sebebi olan konuların en önemlisini teşkil edip, anılan durumu Osmanlı Devleti'nin Kuveyt hakkındaki görüşüne mümkün olduğu mertebe uydurup bir an önce belirlemek ve bu ülkenin siyasi durumu ve konumunda olması istenilen tam bağımsızlık veya İngiltere'ye açıktan açığa ve kesin olarak bağlılık gibi esaslı bir dönüşümü engellemek devletin menfaatleri icabı son derece gerekli bulunmuştur.”

Yapılan bu açıklamanın ardından Meclis-i Vükela'da şu kararlar alınmıştır:

- Hakkı Paşa'nın bildirdiği gibi Kuveyt'in Basra Vilayeti merkezine bağlı bir kaza olarak kaymakamlığının Mübarek El Sabah Paşa hanedanına tahsis edilmesi.
- Kaymakamın Osmanlı bayrağı çekmesi ve içişlerinde tamamen özerk olması.
- İlerde Bağdat Demiryolu Kuveyt'e indirilirse hattın ve son istasyonun korunması ve vergiler konulmasıyla ayrıntılar hakkında devletin hukukunun saklı tutulması ve ayrıca bu konuda o zaman ayrıca sözleşme yapılması.

Meclis-i Vükela'da Kuveyt kazasının sınırı hakkında da görüşmeler yapılmıştır. Basra Vilayeti'ne en son ve tekrardan yaptırılan incelemeler sonucunda tespit edilen sınır karadan ve denizden ayrıntılı şekilde belirtilmiş ve bunun İngiliz Hükümeti'ne teklif edilmesi kararlaştırılmıştır. Sınır kuzeyde Umm Kasr, Cebel-i Sanam, Safvan ile Bubiyan ve Varba adalarını Basra Vilayeti'nde bırakmaktaydı. Şeyh Mübarek El Sabah'ın Basra Vilayeti içinde bulunan mülkleri üzerindeki kullanım haklarından, Osmanlı kanunlarına uygun olarak yararlanmasına hiçbir şekilde engel olunmaması için zaten vilayete kesin talimat verilmişti. Osmanlı yasalarına uygun olduğu sürece Şeyhin haklarına doğal olarak dokunulmayacağını

¹⁴²² Aynı vesika.

ve korunacağıının İngiliz Hükümeti'ne de bildirilmesi kararı alındı. Eğer Varba ve Bubiyan adalarının Kuveyt sınırından hariç tutulması hususunda İngiltere ikna edilemezse, Kuveyt meselesinin bu yüzden açık bırakılması önlenmeye çalışılan siyasi zararların devamına ve büyümesine yol açacaktı. Bu nedenle İngiltere aksine razı olmadığı takdirde, her iki adanın da idaresinin Şeyh Mübarek El Sabah'a Kuveyt kaymakamı sıfatıyla verilmesi ve Bubiyan'daki jandarmaların geri çekileceğinin İngiliz Hükümeti'ne bildirilmesi kabul edildi.¹⁴²³

Meclis-i Vükela'nın aynı oturumunda Kuveyt meselesinin ardından Bahreyn Adaları'nın durumu da görüşülmüştür. Önceki yıl kararlaştırıldığı gibi, Bahreyn Adaları üzerinde Osmanlı Hükümeti tarafından iddia edilen egemenlik hakkının şu anda savunulması ve hatta ispatı mümkün görülmemektedir. Bu nedenle İngiltere Hükümeti görüşülmekte olan meselelerin genel olarak çözümlenmesinde uzlaşmacı hareket ettiği ve devletlerarası ihtilafa yol açıcı durumların iyi şekilde ortadan kaldırılmasına onay verdiği takdirde, aşağıdaki şartlarla Bab-ı Ali'nin Bahreyn hakkındaki iddialarından vazgeçeceğinin İngiliz Hükümeti'ne bildirilmesine karar verildi:

- Bahreyn halkı için Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar imtiyazı talep edilmemesi.
- Bahreyn sularında Osmanlı tebaasının avladıkları inci ve sedeften Bahreyn Şeyhi'nin almakta olduğu verginin mümkün olduğu kadar indirilmesi. Buna imkan bulunmadığı takdirde mevcut verginin artırılmamasının sağlanması.
- Uceyr iskelesi yakınındaki küçük Zahnuniye adasının Necd sancağı'na bağlı olduğunun İngiltere tarafından kayıtsız şartsız onaylanması.¹⁴²⁴

18 Mart 1913 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda, Osmanlı Devleti ve İran arasındaki Muhammara sınırına ilişkin olarak İngiltere'nin 18 Temmuz 1912 tarihindeki notası değerlendirilmiş ve sınırın olması istenen şekli ayrıntısıyla tarif edilerek İngiliz Hükümeti'ne bunun önerilmesine karar verilmişti. Eğer bu hattın Şattularap'a kadar kuzey kısmında anlaşma mümkün olmazsa, İngiltere'nin gösterdiği hat ile Osmanlı Hükümeti tarafından teklif edilen sınır arasındaki arazi çölden ibaret olduğundan, ihtilafın bu yüzden sürmesi uygun olmayacaktı. Bu

¹⁴²³ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:42 (3 Mart 1329 [16 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı), s.1-5.

¹⁴²⁴ Aynı vesika, s.5-6.

nedenle İngiltere'nin notada belirttiği sınırın kabul edilmesi gerektiği vurgulandı. İngiltere'nin ileri sürdüğü şartlardan Şattularap'ta gemicilik sözleşmesi Bab-ı Ali tarafından temelde kabul edilmişti ve teklif edilen değişiklikler İngiltere tarafından kabul edilebilecek mahiyetteydi. Muhammara Şeyhi Hazal Han'ın Osmanlı topraklarındaki mülkleri üzerindeki haklarından Osmanlı yasalarına uygun şekilde yararlanmasına engel olunmaması için de ilgili Osmanlı memurlarına kesin talimat verilmişti. Adalara ilişkin koşul kabul edilmiş, sadece bundan sonra oluşacak adaların Osmanlı Devleti'ne ait olması esasının İngiltere'ye kabule ettirilmesine çalışılması, eğer buna İngiliz Hükümeti onay vermeyecek olursa, İran sahiline yakın oluşacak adaların İran'a ait olması şartıyla anlaşma yapılması kabul edilmişti. Ayrıca Muhalla ve Bahriye adaları hakkında Basra Vilayeti'ne yaptırılan incelemenin sonucu beklenmekteydi. Muhammara Şeyhi ve adamları ile Osmanlı tarafının halkı arasında balıkçılıktan dolayı bir çekişme olup olmadığı hakkında da Basra Vilayeti'nden bilgi istenmişti ve cevap beklenmekteydi. Bu konuda araştırmaların sonucu öğrenildiğinde kesin talimat verilecekti. Meclis-i Vükela'da alınan bu karar hakkında Londra'da İngiliz Hükümeti ile görüşmeleri sürdüren Hakkı Paşa'ya sefaret aracılığıyla bilgi verilmesine karar verildi.¹⁴²⁵

Meclis-i Vükela'nın 22 Mart 1913 tarihli oturumunda İngiliz Dışişleri Bakanı'nın 18 Temmuz 1912 tarihli notasında Bağdat Demiryolu'na ilişkin ileri sürdüğü şartlar gündeme geldi ve görüşüldü.¹⁴²⁶ Hatırlanacağı üzere İngiliz Dışişleri Bakanı, demiryolunun Bağdat'tan Basra'ya kadar olan kısmının inşasına İngiltere'nin katılma talebinden vazgeçmeye istekli olduğunu beyan ederek, söz konusu ortaklıktan İngiliz Hükümeti'nin feragatini 6 şarta bağlamıştı. Bu şartlardan Şattularap da gemicilik işleriyle ilgilenmek üzere bir komisyon kurulması için sözleşme yapılması, bu sözleşmenin Muhammara sınırına ait notayla ilgili sayılması ve Lynch vapurlarının sayısının artırılması hakkındaki 5. ve 6. şartlar daha önce görüşülmüş ve karar altına alınmıştı. İlk dört koşul sıralandıktan sonra, bunlardan ilkinde belirtilen sözleşme tasarısının çoğu maddesi belirsiz, bazıları da diğerlerine göre gereksiz görünmüştü. Ayrıca hükümleri de genellikle Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve kararlaştırılmış olup, şirketlerle yapılmakta olan

¹⁴²⁵ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:50 (5 Mart 1329 [18 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁴²⁶ 18 Temmuz 1912 tarihli İngiliz notasına ve burada bahsedilen İngiltere'nin 6 şartına Birinci Bölüm'de "Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi'ne İlişkin İngiltere'ye Verilen Cevap ve Londra'da Yapılan Görüşmeler" başlıklı kısımda değinilmiştir.

anlaşmalardaki usule aykırıydı. Özellikle taslak sözleşmenin 5. maddesi kabul edilemezdi ve bu nedenle Bab-ı Ali tarafından hazırlanan alternatif sözleşme tasarısının İngiltere'ye sunulmasına karar verildi. Bunun dışında İngiltere'nin 2., 3. ve 4. şartlarının kabul edilmesi ve alınan kararın Tevfik ve Hakkı Paşalara da bildirilmesi uygun bulundu.¹⁴²⁷

İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 25 Mart 1913 tarihinde Avam Kamarası'nda Balkan Savaşı'na ilişkin açıklamalarda bulundu. Büyük Devletler'in diplomasisi sayesinde Balkanlar'da olası bir felaketin önüne geçildiğini savunarak, geçmişte en önemli tehlike noktasının Arnavutluk meselesi olduğunu belirtti ve bu meselenin çözümü yolunda önemli aşamalar kaydedildiğini ifade etti. Arnavutluk'ta düşmanlıkların ve özellikle de İşkodra kuşatmasının sona ermesi gerektiğini vurgulayarak, kan dökülmeye devam edilmesinin hoş karşılanmayacağını ve bunu yapanların Büyük Devletler'in ortak baskısına maruz kalacağını söyledi. Büyük Devletler'in çatışmaların sona erdirilmesi için Belgrat ve Çetine'de ortak diplomatik girişimlerde bulunacağını da sözlerine ekledi.

Grey, aynı konuşmasında Osmanlı Devleti ile Balkan İttifakı arasında devam eden savaş konusuna da değindi. Grey'e göre Büyük Devletler'in Trakya'da önerdiği sınır hattının barış için temel olması ve kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde barış koşullarının belirlenmesinde Büyük Devletler'den bir veya daha fazlası "ilgisiz aracı" olarak değil "ilgili taraf" olarak yer almak zorunda kalacaklardı. Barış yapıldıktan sonra Türkiye'nin Anadolu'daki topraklarını sağlamlaştırarak bir konumda bırakılacağını umduğunu belirtti. Ancak savaştan sonra iflasa karşı mücadele edecek olan Türkiye'nin bunu yapabilmesi için, barış şartlarının ona mali yükler getirmemesi gerektiğini söyledi. Balkan müttefiklerinin savaş sona erdikten sonra elde ettikleri toprakları geliştirmek için Avrupa'nın iyi niyetine ve mali desteğine ihtiyaç duyacaklarını da ekledi. Grey'den sonra söz alan Başbakan Asquith de Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki savaşın devam etmesinin kesinlikle anlamsız olduğunu, savaşın uzamasından her iki tarafın da hiçbir şey kazanmayacağını vurguladı.¹⁴²⁸

¹⁴²⁷ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:64 (9 Mart 1329 [22 Mart 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁴²⁸ "Sir Edward Grey on The War", **The Times**, 26 Mart 1913, s.6.

26 Mart 1913 tarihinde Edirne Sırplar ve Bulgarlar tarafından işgal edildi. Aynı gün (26 Mart) Balkan Komitesi Noel Buxton'ın başkanlığında Avam Kamarası'nda bir toplantı yaptı. Komitenin İngiliz Hükümeti'ne mesaj olarak aldığı karar çok dikkat çekiciydi. Buna göre Büyük Devletler Midye-Enez sınır hattını önererek Türkiye'nin Trakya'nın bir parçasında egemenliğini sürdürmesini sağlamıştı. Ancak buradaki Hıristiyan nüfusun iyi halinin sağlam bir şekilde garanti altına alınması için Büyük Devletlere sorumlu Avrupalı bir vali atanmalıydı. Ege Adaları hususunda ise İngiliz Hükümeti, Anadolu kıyısına veya Çanakkale Boğazı'na yakınlık gibi durumlar olsa bile, bütün adaların Yunanistan'a katılması için güçlü şekilde etkinliğini kullanmalıydı. Balkan Komitesi'ne göre Türkiye'nin Avrupa'da kaybettiği topraklar Osmanlı borçlarından muaf tutulmalıydı. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nin borçları kaybedilen toprakların payı hesaplanarak indirilmemeliydi. Buna iki gerekçe gösterilmekteydi: Birincisi Büyük Devletler Türkiye'den savaş tazminatı istenmesini reddetmişlerdi. İkinci olarak Osmanlı Hükümeti borçları nedeniyle Avrupa'daki topraklarına şimdiye kadar hiçbir sosyal hizmet sağlamamıştı. Dolayısıyla şimdi kaybetmiş olduğu Avrupa vilayetlerini Osmanlı borçlarının bir bölümü ile sorumlu tutmak haksızlık olacaktı. Balkan Komitesi, Edward Grey'e "genç Balkan uluslarının özlemleriyle uyumlu" kalıcı barış için olması gereken koşulları bir önergeyle bildirmeye de karar vermişti. Bu koşullar şöyleydi:

- Avrupa'daki Türk egemenliği bundan sonra İstanbul'un duvarları dışında ve yakın bölgesinde son bulmalıdır. Eğer önerildiği gibi Trakya'nın bir parçasında Osmanlı hakimiyeti hala olacaksa, bu hakimiyet dolaylı ve Avrupa kontrolünde olmalıdır.
- İstanbul için her ne güvence olursa olsun, halen Osmanlı egemenliğindeki Ege Adaları ile İtalya'nın anlaşma gereği geri vermek mecburiyetinde bulunduğu adalar hem ırk hem de tarih bakımından doğal mirası olduğu Yunanistan'la birleşmelidir. Girit tecrübesi anavatanla gerçek birleşme olmadan yapılan çözümlerin ne kadar boş ve gelecek için sorunlara gebe olduğunu göstermektedir. Adalardan bazılarının Türk sahiline çok yakın olması sadece bu kaçınılmaz sarsıntıları daha da tehlikeli yapacaktır. Diğer taraftan Yunanistan böyle adaları tahkim etmemek için bir garanti altına girmeye istekli olduğunu ilan etmiştir.
- Büyük Devletler'in Türk Hükümeti'ne barışın yapılması esnasında verebilecekleri her tür mali destek veya gümrük vergilerinin artırılmasına izin

gibi imkanlar, Ermeni nüfusunun şu anda çekmekte olduğu dayanılmaz muameleden kurtulması için gerçek teminatlarla beraber olmalıdır. Önerge sahipleri, İngiliz Hükümeti'nin kefil olacağı her mali yardımın kısmen bile olsa bu hususta etkin garantiler olmaksızın verilmeyeceğinden emindirler.¹⁴²⁹

Balkan Komitesi'nin toplantısına katılan Bay J. B. Bourchier da komiteyi etkileyen bir konuşma yaparak önergeye destek vermiştir.¹⁴³⁰

Büyük Devletler 28 Mart 1913 tarihinde Karadağ'a ortak bir nota vererek İşkodra kuşatmasının kaldırılmasını istediler. Ancak Karadağ buna uymadı ve saldırıya devam etti.¹⁴³¹

Büyük Devletlerin elçileri, 31 Mart 1913 tarihinde İstanbul'da Bab-ı Ali'ye verdikleri ortak notayla barış koşullarının ve Midye-Enez hattının sınır olarak kabul edilmesini istediler. Bab-ı Ali ertesi gün (1 Nisan'da) öğleden sonra koşulsuz olarak Büyük Devletler'in önerdiği barış koşullarını kabul ettiğini duayen sıfatına sahip Avusturya-Macaristan büyükelçisi aracılığıyla bildirdi. Böylece Büyük Devletler ateşkes için harekete geçtiler.¹⁴³² Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne çekilen 12 Nisan 1913 tarihli telgrafta şu uyarıda bulunulmaktaydı:

“Gerek Sir Edward Grey ve gerek arkadaşlarımdan bazıları Çatalca'da yeterli derecede kuvvetli bulunup bulunmadığımızı şu son zamanlarda defalarca sordular. Bulgaristan bir taraftan Rusya'nın iyi karşılmasına ve diğer taraftan Avrupa'nın ne olursa olsun barışı kendisine zorla kabul ettirmedeki acizliğine inandığı için düşüncesiz bir hamlede bulunabileceğinden, genel olarak barışın pek yakın olduğu ümit edilmekle beraber siyasi çevreler anılan hükümete (Bulgaristan Hükümeti) karşı bu hususta güvensizlik göstermektedir. Bundan dolayı barış anlaşması imzalanmadıkça gafil avlanmamak için sürekli olarak uyanık olmamız gerekmektedir. İleriye hareket suretiyle Bulgarlara taarruz

¹⁴²⁹ “Balkan Committee and The Terms of Peace”, **The Times**, 27 Mart 1913, s.5. Edward Grey'e sunulan bu önerge Balkan Komitesi'nin gerçek yüzünü tüm açıklığıyla göstermektedir. Önergeye imza koyanlar şunlardır: Mr. Noel Buxton (milletvekili), Sir T. Fowell Buxton, Chichester Piskoposu, Dr. Clifford, Sir Arthur J. Evans, Mrs. Millicent G. Fawcett, Profesör Goudy, Hereford Piskoposu, Lincoln Piskoposu, Sir Oliver Lodge, Londra Piskoposu, Profesör Mahaffy, Sir William Markby, Profesör Gilbert Murray, Profesör Oman, Oxford Piskoposu, Sir Frederick Pollock, Canon Rawnsley, Sir John Rhys, the Rev. (Rahip) W. B. Selbie, Mr. Arthur Sidgwick, Mr. A. L. Smith (Oxford Baliol Koleji'nde Öğretmen), the Dean of Christ Church (İsa Kilisesi Papazı), Dr. A. Russel Wallace, the Dean of Manchester (Manchester Kilisesi Papazı), Winchester Piskoposu.

¹⁴³⁰ “Our London Correspondence”, “The Balkan Committee”, **The Guardian**, 27 Mart 1913, s.6.

¹⁴³¹ “A Last Bid for Scutari”, **The Guardian**, 31 Mart 1913, s.7.

¹⁴³² “Imperial and Foreign Intelligence”, “Porte's Reply to The Powers”, **The Times**, 2 Nisan 1913, s.5; Karal, **a.g.e.**, s.203; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.304.

fırsatı hazırlamamız tedbirli davranmanın gereğidir. Pazartesi günü bu hususa dair Dışişleri Bakanı'yla görüşeceğim."¹⁴³³

Sadaret Tevfik Paşa'nın bu telgrafını alır almaz aynen Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirmiştir.¹⁴³⁴

Bu arada Karadağ'da faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan ve daha önce Malisor isyanları sırasında Osmanlı karşıtı yazılarıyla tanınan İngiliz yazar Edith Durham bile Sırp ve Karadağlılar tarafından Türk ve Müslüman nüfusa yapılan korkunç mezalimden etkilenmişti.¹⁴³⁵ Bununla birlikte Balkan Komitesi Başkanı ve milletvekili Noel Buxton, Times gazetesi editörüne 7 Nisan 1913 tarihli bir mesaj göndererek Balkan Müttefikleri'nin davasını yaralamaya kalkışan "sahte" vahşetlerin yayınlanmasının durdurulmasını istedi. Gazetenin İstanbul muhabirini suçlayan Buxton'ın özellikle aynı tarihte (7 Nisan) Avam Kamarası üyeleri için yayınlanan ve içinde Balkan müttefiklerinin yaptıkları canavarlıklara ilişkin fotoğrafların yer aldığı bir kitapçıktan rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Buxton, söz konusu kitapçığın 37. sayfasındaki fotoğrafın kendisine Ocak 1911'de verildiğini öne sürerek "sahtecilik" iddiasını haklı çıkarmaya çalışmıştır.¹⁴³⁶

Buxton'ın bu yazısına cevap olarak Avam Kamarası üyesi Aubrey Herbert da Times gazetesi editörüne 9 Nisan 1913 tarihli bir mektup göndermiştir. Herbert mektubunda ilk olarak Avam Kamarası üyelerinin aldığı söylenen kitapçığın kendisine ulaşmadığını, fakat böyle çirkin yalanların engellenmesi hususunda Buxton'la aynı fikirde olduğunu söyledi. İstanbul'dan yeni döndüğünü, Trakya ve

¹⁴³³ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:6 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 12 Nisan 1913 tarihli telgrafın tercümesi).

¹⁴³⁴ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:6 (Sadareten Başkumandanlık Vekaleti'ne çekilen 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913] tarihli telgraf).

¹⁴³⁵ 1913 Martı'nda Karadağ'ın Podgoritza (Podgoriçe) kentinden Lord Cromer'a bir mektup gönderen Durham bizzat Sırp ve Karadağlılar'dan duyduğu vahşetleri aktarmış, Karadağlıların yakında Müslüman ve Katolik Arnavutları tamamen yok etmeye kalkışacağını belirterek insanlık adına Arnavutların korunmasını istemiştir, bk. Muammer Demirel, **Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918): British Documents on Armenians**, Ankara, 2002, s.564-566. Durham savaş başladıktan sonra Malisorlar ve Mirditler Karadağlılara katılınca İşkodra üzerine yürüyen birliklerin yanında savaşı takip etmiştir. Kitapta açıkça Malisorların da içinde bulunduğu Türklere karşı savaşan tarafı desteklemektedir. Bununla birlikte bizzat tanık olduğu veya duyduğu Sırp, Karadağlılar ve Yunanlılar tarafından Müslümanlara ve Türklere yapılan vahşetler, katliamlar ve zulümler hakkında bilgi vermiştir. Bk. Durham, **a.g.e.**, s.193-198, 204, 233, 238-240, 247-250, 252-253, 268-269, 274-275, 298-303, 307-309, 311-315.

¹⁴³⁶ "Faked Atrocities", 9 Nisan 1913, **The Times**, s.7. Times gazetesi tarafından aynen yayınlanan mektubun altında "Noel Buxton" imzası ve "Avam Kamarası Kütüphanesi, 7 Nisan" ibaresi vardır. Buxton'ın söz konusu kitapçığı görür görmez Avam Kamarası Kütüphanesi'nde bu mektubu kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Makedonya'nın çeşitli yerlerinde bulunmuş olan birçok insanla konuştuğunu vurgulayan Herbert, katliamlar hakkında aldığı rakamların epey farklı olduğunu, bazı yabancı Hıristiyan misyonerlerin Makedonya'da savaştan halka yönelik katliamlara ilişkin olarak 100.000 rakamını söylediklerini belirtti. Herbert bu rakamı abartılı bulduğunu, fakat bunun dörtte birinin bile Balkan Müttefikleri'ni çok korkunç bir suçlamaya maruz bırakacağını ifade etti.¹⁴³⁷

Diğer taraftan gazetelerde çıkan haberlere göre Bulgarlar, Büyük Devletler'in teklifine cevap olarak Midye'nin 10 kilometre güneyinden itibaren Saray kasabası da Bulgarlarda kalmak üzere, düz bir hat halinde Muratlı istasyonuna ve oradan da İnöz'ün (Enez) 30 kilometre doğusunda bir noktada son bulacak şekilde sınır hattını önermişlerdi. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa 13 Nisan 1913 tarihinde Sadarete çektiği telgrafta bu haber hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Bunun doğruluk derecesi malum değilse de bu durumda Muratlı istasyonu Tekfurdağı'na ancak 20 kilometre kadar mesafede bulunmasından dolayı, İngiltere'nin Marmara'nın tehdit altında kalmaması hakkındaki düşüncesi gerçekleştirilmemiş olacaktır. Ayrıca Midye ve Saray'ın Bulgarlar tarafında kalması, Büyük Devletler'in İstanbul'un korunmasını temin edecek bir sınır gösterecekleri hakkındaki vaatleri ile de bağdaşmayacağından, durumu dikkatinize arz ederim.”¹⁴³⁸

Ahmed İzzet Paşa'nın bu telgrafi aynı gün içinde Londra Sefareti'ne bildirildi ve Osmanlı Devleti-Bulgaristan sınırı hakkında daha önce Londra Süfera (Sefirler) Konferansı'nda verilen kararın değişip değişmediği soruldu. Londra Sefareti'nden 15 Nisan'da gelen cevaba göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından bu konuda kesinlikle bilgi sahibi olunmadığı söylenmişti ve söz konusu haberin Bulgar kaynaklarından çıkmış bir söylenti olma ihtimaline de dikkat çekilmişti. Sadaret Londra Sefareti'nden gelen bu cevabı aynı gün Başkumandanlığa iletmiştir.¹⁴³⁹

13 Nisan 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Osmanlı Devleti ile Balkan Hükümetleri arasında imzalanacak barış şartlarının mali yönünü kararlaştırmak için Paris'te toplanacak konferansa eski Maliye Nazırı Nail Bey

¹⁴³⁷ “Faked Atrocities”, **The Times**, 10 Nisan 1913, s.5. Aubrey Herbert (1880-1923) muhalefette bulunan Muhafazakar Parti milletvekiliydi.

¹⁴³⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:8** (Baskumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın Sadarete çektiği 31 Mart 1329 [13 Nisan 1913] tarihli telgraf).

¹⁴³⁹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:8** (Sadareten Baskumandanlık Vekaleti'ne çekilen 2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913] tarihli acele telgraf)

birinci, eski Nafia Nazırı Cavid Bey, Hallaçyan Efendi ve Maliye Müşaviri Richard Crawford'un ikinci delege olarak atanmaları uygun bulundu. Bu hususta bir de irade-i seniyye layihası hazırlandı.¹⁴⁴⁰

Bulgar Ordusu'nun İstanbul'un kapılarına dayandığı bu ortamda çaresiz durumdaki Bab-ı Ali Büyük Devletler'den umudunu hala kesmemiştir. Sadarettin Başkumandanlık Vekaleti'ne 14 Nisan 1913 tarihinde çekilen telgrafta şöyle denilmekteydi:

“Demîn suretini tarafınıza bildirdiğim Paris Telgrafhanesi muhteviyatına itimat etmek uygunsâ, Bulgarların Dersaadet'e taarruzu halinde devletler Gelibolu'da savaşı men edeceklerinden İstanbul'un savunması kolaylık kazanır. Bulgarların Edirne önünden naklettikleri büyük çaplı topların adedi 120'ye ulaşmış. Geçenlerde sipariş olunan 54 obüsümüz gelirse bizim de büyük çaplı ateşli silahlarımız orada bulunacaktır. Birinci obüs kafilesi bu akşam Almanya'dan hareket edecektir.”¹⁴⁴¹

Telgrafın çekildiği gün (14 Nisan 1913) ateşkes yapılmıştır.

Ateşkesin hemen ertesi günü (15 Nisan) toplanan Meclis-i Vükela'da 1878 yılında İngiltere ile imzalanmış Kıbrıs Antlaşması'nın yeniden canlandırılıp uygulamaya konulması için harekete geçildi ve şu karar alındı:

“Malum olduğu üzere Osmanlı Devleti ile İngiltere Hükümeti arasında imzalanmış Kıbrıs Antlaşması gereğince anılan hükümet (İngiliz Hükümeti), Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'ndan sonra belirlenen Asya topraklarına Rusya'nın tecavüzü halinde Osmanlı Devleti ile müttefik olarak bahsedilen toprakları savunma ve korumaya kefil ise de, Osmanlı Devleti de buna karşılık topraklarında bulunan Hıristiyan tebaa ile diğerlerinin iyi yönetimi ve himayelerine ilişkin devletler arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı yapacağını İngiltere devletine söz vererek vaat etmişti. Ancak Osmanlı Hükümeti bu vaadini her nasılsa şimdiye kadar uygulamaya yanaşmadığı için Osmanlı Asyası'na Rusya Hükümeti tarafından bir saldırı olması halinde, İngiltere devletinin adı geçen toprakları savunmaya kalkışıp kalkışmayacağı şüphelidir. Bu sebeple anılan antlaşma şu anda adeta hükümsüz bir halde kalmıştır.

Bilhassa son felaketimiz üzerine İngiltere gibi çok kuvvetli bir hükümetin Osmanlı Devleti'nin savunmasına ortak edilmesi hususunun bizce kıymet ve ehemmiyetini açıklamaya gerek olmadığından, Kıbrıs Antlaşması'nı canlandırma yollarının hazırlanması memleketin

¹⁴⁴⁰ BOA. MV. Dosya No:231 Gömlek No:64 (31 Mart 1329 [13 Nisan 1913] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye layihası).

¹⁴⁴¹ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:5 (Sadarettin Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 1 Nisan 1329 [14 Nisan 1913] tarihli telgraf).

menfaatleri gereğindedir. Bu nedenle İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Asyası'nın ıslahat işine ortak edilmesine Bab-ı Ali tarafından özen gösterileceğinin hissettirilerek, anılan devletin bu konudaki düşünce ve eğilimlerinin derecelerini araştırmaya Londra Sefiri Tevfik ve eski sadrazam Hakkı Paşalar'ın görevlendirilmeleri uygun bulunmuştur. Ancak bu hususta anılan devletin (İngiltere'nin) şimdiden ciddi bir arzu ve eğiliminin mevcut olmadığı hissedilip anlaşıldığı takdirde, alınacak ret cevabı üzerine güç bir konumda kalmamak için şimdilik Büyük Devletler tarafından Adalar meselesinin görüşülmesi esnasında bize yardım edecekleri kuvvetle umulan İtalya, Almanya ve Avusturya'ya destek olarak, adı geçen meselenin çıkarlarımıza uygun şekilde halledilmesini sağlamak ve söz konusu antlaşmanın canlandırılması hususunda da büyük bir adım atmış olmak üzere, Hıristiyanların olduğu bazı vilayetlerde şimdiden İngiliz memur ve müfettişlerin istihdamına karar verilmiştir. İdare-i Vilayat Kanunu'nun yayınlanması ve uygulamaya konması üzerine, bu kanunun vilayetlerde tamamıyla uygulanması ve yürürlüğünü yakından denetlemek için Dahiliye Nezareti'ne bağlı olmak ve her biri üç dört vilayetten oluşmak üzere Osmanlı'nın Asya'daki topraklarının bölgelere ayrılarak, her bölgeye bir genel müfettiş ve gerektiği kadar müfettiş atanmasına karar verilmiştir. Bundan dolayı yukarıda belirtilen amaca yardımcı olmak için bu işe Doğu ve Kuzey Anadolu bölgelerinden başlanması uygun görüldüğünden, Doğu Anadolu bölgesini teşkil eden Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir vilayetleriyle, Kuzey Anadolu bölgesini oluşturan Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin jandarma alaylarına İngilizlerden birer subay ve bu iki bölgeye atanacak iki genel müfettişten her birinin maiyetinde birer jandarma, birer adliye, birer tarım ve orman, birer nafıa müfettişi tayin edilmek üzere uygun kişilerin ve bir de merkezde Dahiliye Nezareti'nde biri müşavirlikte ve diğeri genel müfettişlikte işe alınmak maksadıyla malum ve karar verilmiş iki kişinin getirilmesi için İngiltere Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılması hakkında Londra Sefiri Tevfik ve eski sadrazam Hakkı Paşalar hazretlerine hızlı tebligat yapılmasının Hariciye Nezareti'ne havalesi..."¹⁴⁴²

Londra'da bulunan Hakkı Paşa 16 Nisan 1913 tarihinde çektiği telgrafta, eğer Bahreyn Şeyhi'ne şehir ve ada üzerindeki haklarından vazgeçmesi için 1000 sterlin verilecek olursa, Zahnuniye adasının Necd sancağına bağlı kalmasına İngiliz Hükümeti'nin onay vereceğini belirtti ve bu hususta talimat talep etti. Bundan başka İngiltere Hükümeti'nin Necd sancağının güney sınırının Zahnuniye adasının karşısındaki körfezin en girintili noktasından başlamasını ve bu sınır hattının güneye doğru uzanmasını kabul edeceğini bildirdi. Bunun üzerine konu Meclis-i Vükela'nın

¹⁴⁴² BOA. MV. Dosya No:176 Gömlek No:23 (2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913] tarihli çok gizli Meclis-i Vükela zabtı).

19 Nisan 1913 tarihli oturumunda görüşüldü. Zahnuniye Adası'nın Necd sancağının sahilden başlıca giriş ve çıkışı olan Uceyr'e karşı doğal konumundan ve karaya bitişik denebilecek şekilde coğrafi bağlantısından dolayı siyasi öneminin çok açık olduğu vurgulandı. Bu nedenle adanın yabancıların her türlü iddia ve ilgisinden uzak tutulması ve İngiltere ile yapılmakta olan anlaşmalarda burasının siyasi durumunun tamamıyla Osmanlı Hükümeti lehine açıkça belirlenmesi gerekmektedir. Bahreyn Şeyhi için talep edilen meblağın önemsiz olduğu ve İngiliz Hükümeti'nin teklifinin kabul edilmesi kararı alındı. Necd sancağının kıyıda güney sınırına başlangıç olacağı beyan edilen körfez içi ise zaten Osmanlı Hükümeti'nin daha önce kararlaştırılmış önerilerinden birisiydi. Bu konuda İngiltere ile fikir uyuşması meydana gelmişti. Ancak güneye doğru ineceği bildirilen sınırın şimdilik yalnız Katar'ı Necd'in güneyindeki sancağa bağlı yerleşim yerlerinden ayıran bir hat olarak temelde kabul edilebileceği ifade edildi. Bu hattın ileride bir komisyon aracılığıyla güzergahının her noktasında kesin şekilde tespit edilmesi ve nerede son bulacaksa haritada gösterilmesi gerektiği kabul edildi. Meclis-i Vükela son olarak alınan bu kararın Hariciye Nezareti tarafından Hakkı Paşa'ya bildirilmesine karar verdi.¹⁴⁴³

Kuşatma altındaki İşkodra'nın sivil yerleşim yerleri ve konsolosluklar da dahil olmak üzere ağır bombardıman altına alınması ve İngiliz Viskonsülü Bay Summa'nın yaralanması başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletler'in tepkisini çekti. İngiltere'nin de içinde bulunduğu Büyük Devletler, İşkodra'nın yeni kurulması planlanan Arnavutluk devletinin sınırları içinde kalmasına karar verdiler. Karadağ Hükümeti'ne verdikleri ortak nota reddedilince kuşatmanın kaldırılması için 5 Nisan 1913 tarihinde bir donanma gösterisi yaptılar. Donanma komutanı İngiliz Koramiral Burney¹⁴⁴⁴ Karadağ Hükümeti'ne bir nota göndererek çatışmalara son verilmesini istedi. Bu girişimler sonuç vermedi. 22 Nisan 1913 tarihinde uzun süredir Karadağ Ordusu'nun kuşatması altında bulunan İşkodra teslim oldu.¹⁴⁴⁵ Ancak Büyük Devletler'in baskısıyla Karadağ Ordusu 14 Mayıs 1913 tarihinde İşkodra'yı

¹⁴⁴³ BOA. MV. Dosya No:176 Gömlek No:40 (6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁴⁴⁴ Cecil Burney (1858-1929).

¹⁴⁴⁵ "Fall of Scutari", **The Guardian**, 24 Nisan 1913, s.9; Durham, **a.g.e.**, s.271-273, 280. İşkodra'nın Karadağ'ın eline geçmesinden sonra Edith Durham, Bayan (Miss) Buxton ve eğitimli bir hemşire olan Bayan (Miss) Robertson'la birlikte şehirde yardım işiyle uğraşmıştır. Bk. Durham, **a.g.e.**, s.287.

boşaltmak zorunda kaldı ve şehir Amiral Burney'in kumandasındaki kuvvetlerin kontrolüne geçti.¹⁴⁴⁶

Diğer taraftan savaşın başlangıcından beri Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Okulu'nda görev yapan ve ülkesine dönecek olan İngiliz Kızılhaç Heyeti Başkanı Binbaşı Doughty Wylie'nin ikinci rütbeden Mecidi ve hastabakıcılık yapan eşi Bayan Wylie'nin de ikinci rütbeden şefkat nişanı ile ödüllendirilmesi uygun bulundu. Hariciye Nezareti 28 Nisan 1913 tarihinde alınan kararı Sadarete bildirdi ve hazırlanan irade taslağını da göndererek onaylanmak üzere Padişaha sunulmasını istedi.¹⁴⁴⁷ Binbaşı Wylie ve eşine anılan nişanların verildiğine dair irade 30 Nisan 1913 tarihinde çıktı.¹⁴⁴⁸

Büyük Devletler, 1 Mayıs 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ve Balkan devletlerini yeni barış konferansına davet ettiler. Yeni konferansın Londra'da yapılması kararlaştırıldı. Osmanlı delegeleri zaten Londra'da bulunmakta olan Hakkı Paşa, Osman Nizami Paşa ve Nafia Nazırı Besarya Efendi olacaktı.¹⁴⁴⁹ Bu arada Anadolu'da bulunan yabancıların ve Hıristiyanların tehlikede olduğuna dair Avusturya'da asılsız haberler ortaya çıktı. Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'nın bildirdiğine göre Anadolu'da, özellikle Adana'da durumun çok vahim olduğunu, yabancılar ve Hıristiyanların korunması için Bab-ı Ali'den vilayetlere talimat verildiğini ajanslar ilan etmekteydi. Üstelik bu haberin kaynağı olarak da Londra Sefareti'nin beyanattı gösterilmekteydi. Hüseyin Hilmi Paşa, o ana kadar hükümetten Viyana'ya gelen bilgilerin Adana ile diğer vilayetlerdeki durumun memnuniyet verici olduğunu doğruladığını, Londra Sefareti'ne isnat edilen beyanatın aslı olmadığından gereken düzeltmelerin yapılması için kendisine verilecek talimatı beklediğini ifade etmiştir.¹⁴⁵⁰ Hariciye Nezareti bunun üzerine meseleyi Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya 3 Mayıs 1913 tarihli telgrafla bildirdi. Sefaret tarafından bu şekilde beyanatta bulunulmadığı kuşku götürmediğinden, konunun araştırılması ve

¹⁴⁴⁶ Durham, a.g.e., s.288-

¹⁴⁴⁷ **BOA. İ. TAL. Dosya No:483 Gömlek No:1331/Ca-19** (Hariciye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 15 Nisan 1329 [28 Nisan 1913] tarihli yazı).

¹⁴⁴⁸ **BOA. İ. TAL. Dosya No:483 Gömlek No:1331/Ca-19** (17 Nisan 1329 [30 Nisan 1913] tarihli irade-i seniyye)

¹⁴⁴⁹ "Imperial and Foreign Intelligence", "New Peace Conference in London", **The Times**, 2 Mayıs 1913, s.5.

¹⁴⁵⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:56** (Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 1 Mayıs 1913 tarihli telgraf).

yalanlamanın yapılması istendi.¹⁴⁵¹ Hariciye Nezareti aynı gün Tevfik Paşa'dan aldığı cevap üzerine, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'ya da bir telgraf çekti ve Londra Sefareti'nin beyanatına dayanarak ajanslar tarafından yayınlanan haberin tamamen asılsız olduğunu bildirdi.¹⁴⁵²

Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Balkan Savaşı sırasında yaptığı yardım çalışmalarından dolayı İngiliz büyükelçisinin eşi Lady Lowther'a bir teşekkür mektubu gönderdi. Fransızca kaleme alınmış olan bu mektup İngiliz Times gazetesinde 13 Mayıs 1913 tarihinde aynen yayınlandı. Gazetede yapılan açıklamada, 1913 Nisan ayı sonuna kadar olan dönemde yaklaşık 35.000 sterlin bağış toplandığı, bunun yaklaşık 9000 sterlininin Hindistan, Mısır ve Aden'den geldiği belirtilmekteydi. Ayrıca 3000 sterlin değerinde ilaç, giysi vs. hediyeler de alınmıştı. Yardım komitesinin çalışma masrafları minimuma indirilmiş, hesaplar düzenli olarak tutulmuş ve yayınlanmıştı. Aynı yardım sadece çeşitli alt komitelerin üyeleri tarafından sıkça hastalık riski altında ve kişisel araştırma sonucunda verilmekteydi. 1913 Mart sonu itibariyle, 8700 asker dul eşi ve aileleri ile 16.000 mülteci İstanbul'da yardım almaktaydı. 1913 Nisan sonuna kadar en az 900 ton ekmek, yaklaşık 750 ton kömür ve 40.000'e yakın giysi İstanbul'da dağıtılmıştı. Yardım komitelerinin işi büyük olasılıkla 15 gün içinde sona erecekti. Yardım fonunda kalması beklenen en az 7000 sterlinin hiçbir desteği olmayan dul ve yetimler için dantel yapımı ve benzer sanayilerin Üsküdar, Bebek ve Eyüp'te kurulmasına tahsis edilmesi düşünülmüştü. Lady Lowther'ın yardım fonunda çalışan başlıca görevliler Düyun-ı Umumiye Başkanı Sir Adam Block, İstanbul'un en önde gelen İngiliz tüccarı Bay Edwin Whittall ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Tuz Tekeli Bölümü Başkanı Bay H. P. Kerney'di.¹⁴⁵³

Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 14 Mayıs 1913 tarihli telgrafa göre, İzmir'de durumun endişe verici olması nedeniyle bir İngiliz savaş gemisinin derhal İzmir'e gitmek üzere emir aldığı Reuter Ajansı tarafından bildirilmekteydi. 15 Mayıs 1913 tarihinde Roma Sefiri Nabi Bey'den Said Halim Paşa'ya gelen telgrafta ise, Yunan kaynaklarından çekilen bir telgrafa atfen

¹⁴⁵¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:56** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 3 Mayıs 1913 tarihli telgraf).

¹⁴⁵² **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:56** (Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya ve Hariciye Nezareti'nden Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'ya çekilen 3 Mayıs 1913 tarihli telgraflar).

¹⁴⁵³ "British Relief Work in Constantinople", **The Times**, 13 Mayıs 1913, s.5.

İzmir’de karışıklık çıktığı ve Selanik’te bulunan İngiliz Gloucester savaş gemisinin İzmir doğru hareket ettiği haber verilmekteydi.¹⁴⁵⁴

Aslında İzmir’de endişe verecek hiçbir durum yoktu. Birinci Balkan Savaşı’nın sonuna yaklaşıldığı bir zamanda, Yunanistan İzmir’deki gayri Müslimlere karşı Türklerin İzmir’e silah ve cephane gönderdikleri ve saldırı başlattıkları yolunda asılsız bir iddiayı ortaya atmıştı. Daha şimdiden Yunanlıların hamisi ve müttefiki rolünü üstlenmiş olan İngiltere bilerek veya bilmeyerek bu asılsız iddiayı hemen ciddiyetle ele almış ve harekete geçmişti. Oysa Aydın Vilayeti’nin 16 Mayıs 1913 tarihinde bildirdiğine göre İzmir’e silah ve cephane sokulduğu şeklinde bir bilgi yoktu. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesine izin vermemek için de bütün çalışmalar yapılmaktaydı. Ne var ki iki gün önce (14 Mayıs’ta) isimli bir İngiliz savaş gemisi İzmir’e gelmiş ve kumandanı hükümet dairesini ziyaret etmişti. İngiltere’nin bu hareketi hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti’ne açık bir mesaj ve gözdağı niteliğindedir.¹⁴⁵⁵

Ancak burada sadece Osmanlı Devleti’ni sindirmek ve korkutmak amacını taşıyan bir hareket yoktu. İzmir’de sükun ve asayiş mükemmeldi. Güvenlik tedbirlerine de özen gösterilmekteydi. Buna karşın Aydın Vilayeti civardaki adalardan vilayet kıyılarının bazı yerlerine kayıkla Yunan ve Rum eşkıyalarının gelerek çeteler kurduklarını tespit etmişti.¹⁴⁵⁶ Bu da açıkça göstermekteydi ki Yunanistan, İzmir ve çevresini ele geçirmek için örgütlü ve planlı bir faaliyet içine girmişti. Aydın Vilayeti gereken tedbirlerin alındığını Bab-ı Ali’ye haber verdi. Osmanlı Hükümeti’nin bu gerçeğin farkına varması hiç kuşkusuz Yunanistan’ı endişelendirmişti. Bu bölgede Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak operasyonlar henüz başlangıç aşamasında olan bu gizli ve bölücü teşkilatlanmaya büyük bir darbe indirebilirdi. Buna engel olmanın en kolay yolu Büyük Devletler’in de desteğiyle bölgede gayri Müslimlere karşı zulüm ve saldırı yapıldığı, gayri Müslimlerin mal ve can güvenliğinin olmadığı yolunda asılsız iddiaları ortaya atmak ve bunları sürekli canlı ve gündemde tutmaktı. Böylece İstanbul ve Anadolu’da kurulmaya başlayan Rum çeteleri ve örgütleri için daha rahat bir ortam yaratılmış olacaktı. Altı sene

¹⁴⁵⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:63 (14 ve 15 Mayıs 1913 tarihli telgraflar).

¹⁴⁵⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:63 (Aydın Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gelen 3 Mayıs 1329 [16 Mayıs 1913] tarihli telgraf).

¹⁴⁵⁶ Aynı vesika.

sonra Yunanistan tarafından gerçekleştirilecek işgalin hazırlıkları şimdiden başlamıştı. Başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletler'in desteğiyle çalışmaların kesintisiz devam etmesi amaçlanıyordu.

Yaşanan bu gerginliğin bir yansıması olarak İstanbul'da yayın yapmakta olan tek İngiliz yayın organı "Levant Herald" gazetesi 1913 Mayıs ayı içinde Yunanistan Kralı'nın unvanına ilişkin yayınladığı bir makale gerekçe gösterilerek İstanbul Valisi Cemal Bey'in emriyle kapatıldı. Gazetenin yeniden çıkması için sahibi Dr. L. Mizzi'den yeni Basın Kanunu uyarınca 500 lira ödemesi istendi.¹⁴⁵⁷

Diğer taraftan Albay Hawker adındaki İngiliz subayı Aydın Vilayeti'nde iki aya yakın bir zamandır jandarma teşkilatı ve düzenlemesinde görevli komisyon ile beraber seyahat etmekteydi. Hawker 18 Mayıs 1913 tarihinde vilayetin polis ihtiyacı, asayiş, ulaşım yolları, adli ve mülki görevlerine dair edindiği bilgileri ve görüşlerini bir raporla 8 madde halinde Dahiliye Nezareti'ne sunmuştur.¹⁴⁵⁸

Raporun ilk maddesinde Hawker, vilayete ait polis kuvvetiyle İzmir ve diğer önemli merkezlerde asayişin sağlanmasına hükümet tarafından özen gösterildiğini ve bilhassa Polis Müdürü Cemal Bey'in sürekli gayretleri ve çalışmaları olmasına karşın, mevcut kadronun İzmir gibi önemli bir yer için uygun olmadığını ve sayının kesinlikle artırılması gerektiğini ifade etmekteydi. İkinci madde de vilayette önemli bir surette değilse de haydutluk amacıyla bazı eşkıya çetelerinin dolaştığını, özellikle at hırsızlığının pek bol olduğunu, bu yüzden vilayetin asayişinin oldukça zarar gördüğünü belirtmekteydi. Hawker buna kanıt olarak "nerdeyse tüm görevlilerin bir yere gitmek için mutlaka yanlarına jandarma almalarını ve şehir içinde bile korunmak amacıyla silah taşımak zorunda kalmalarını" göstermiştir. Bu durum doğal olarak halkın gözünde asayişin olmadığı düşüncesini doğurmakta ve onların da aynı şekilde hareket etmelerine yol açmaktaydı.

Hawker raporunun üçüncü maddesinde vilayetin asayişini sağlamada en önemli faktör ve kuvvetin jandarma olduğunu, içinde bulunulan savaş hali nedeniyle jandarmanın öneminin arttığını vurgulamıştır. Aslında çok eksik olan jandarma

¹⁴⁵⁷ "Suppression of The Levant Herald", **The Times**, 28 Mayıs 1913, s.7.

¹⁴⁵⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:65 Gömlek No:36** (İzmir jandarma tensikatına memur Miralay Hawker imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne hitaben yazılmış İzmir: 5 Mayıs 1329 [18 Mayıs 1913] tarihli rapor). Bu çalışmada ismi geçen Albay Hawker hakkında ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamıştır. 18 Mayıs 1913 tarihli raporunun altına kırmızı mürekkeple kendi imzasını atmıştır.

kuvvetinin Aydın gibi önemli bir vilayette hükümet tarafından artırılmasına çalışılması gerekirken, tersine koruyucu taburları için 1200'e yakın bir kuvvet alınarak mevcut jandarma alayının ihtiyaçlarının daraltılması çok önemli bir meseleydi. Dördüncü madde de Hawker, vilayetin hemen her tarafında bulunan hapishanelerin çok kötü bir durumda olduğundan bahsetmekteydi. Gerçi hükümet tarafından doğal olarak bunların ıslahına çalışılacaksa da, esasen hapishanelerin uygun ve korunması kolay şekilde inşa edilmemelerinden ötürü jandarma kuvvetinden önemli bir miktarının getirilmesi zorunlu olmaktaydı. Bu durum hem gereksiz masraf yaratmakta, hem de oldukça geniş bir kuvveti atıl bırakmaktaydı.

Hawker, beşinci madde de vilayetin ulaşım yolları aslında iyi olsa da bazı sancaklarda ve bilhassa Denizli ve Muğla tarafında yolların neredeyse yok denecek kadar az olduğunu, yol eksikliğinin vilayetin durumunda ve ekonomik işlerinde önemli bir aksaklık meydana getirdiğini ifade etmektedir. Hawker bu soruna çözüm olarak hemen her yerde bulunan ve bütün mahkumiyet zamanını boş bir vaziyette geçirmekte olan hapishane mahkumlarının bütün Avrupa hükümetlerinin yaptığı gibi yol yapımında çalıştırılmasını önermiştir. Böylece şüphesiz kısa bir süre zarfında vilayetin bütün yollarının tamamlanacağını, mahkumların tembellikten kurtulup faaliyete gireceklerini ve hapsolmak hususunda bazı kimselerde mevcut bulunan arzu ve süregelen alışkanlığın da giderilmiş olacağını belirtmiştir. Hawker raporunun altıncı maddesin de hükümet konaklarının layık oldukları derecede düzenli ve temiz olmadıklarını vurgulamaktaydı. Bazen öyle hükümet konaklarına rastlamıştı ki ufak bir çabayla temizlenmesi mümkün olan hususlar bile tamamiyle ihmal edilmiş ve bu nedenle çok pis bir hale gelmişlerdi.

Yedinci madde de Hawker, halkın genellikle adli konulardan çok şikayetçi olduğunu açıklamaktaydı. Adliye'ye gitmiş olan hususlar çok uzun zaman ve çok zor bir yöntemle sonuçlandığı için halk gözünde, özellikle hakkın elde edilmesi bakımından istenilen etki yaratılamamaktaydı. Halk boşuna vakit kaybetmemek için ekseriyetle mahkeme dışı güçlere başvurmak zorunda kalmaktaydı. Bu nedenle halkın bütün dava ve arzularının süratle ve zamanında, ancak adil ve haklı bir şekilde halledilmesi hükümetin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birisiydi. Albay Hawker sekizinci ve son madde de mülki memurlarla jandarma arasındaki ilişkilerin halledilmediğini ifade etmektedir. Gerçi bir sene önce geçici bir kanun

çıkarılmışsa da bu da tamamiyle amaca hizmet etmiyordu. En çok tartışılan kısım mülki memurlar tarafından verilecek emir ve izahatın jandarma tarafından uygulanma şekliydi. Hawker, meselenin halledilmesi için her iki sınıfın da görevlerinin belirlenmesini ve mülki memurlar tarafından verilecek emirlerin uygulanmasında jandarma subaylarına sorumluluktan pay alma zorunluluğunun getirilmesini önermiştir.¹⁴⁵⁹

Albay Hawker'ın raporunun bir sureti Dahiliye Nezareti tarafından 17 Haziran 1913 tarihinde Aydın Vilayeti'ne gönderildi. İdare-i Vilayat (Vilayetler Yönetimi) Kanunu'na uygun olarak ilgili konuların Vilayet Genel Meclisi'nde iyice dikkate alınması ve diğer konular hakkında da görüş bildirilmesi istendi.¹⁴⁶⁰ İngiliz Albay Hawker'ın raporunda açıkça görüldüğü gibi, merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti'nde gayri Müslimlere karşı hiçbir olumsuz durum söz konusu değildi. Hawker raporunda böyle bir sorunun varlığından bahsetmemiş, gayri Müslim tabirini bile kullanmaya gerek görmemiştir. Yine vilayette asayişin ve düzenin büyük ölçüde yerinde olduğunu, mevcut problemlerin de insanların can ve mal güvenliğini tehdit edecek kadar ciddi boyutlarda olmadığını açık bir dille itiraf etmiştir.

Birinci Balkan Savaşı'nı kesin olarak sona erdiren barış antlaşması 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da St. James Sarayı'nda imzalandı. Osmanlı Devleti Edirne'de dahil olmak üzere Midye-Enez hattının batısındaki toprakları kaybetti. Adaların geleceği ise Büyük Devletlere bırakıldı.¹⁴⁶¹ 12 Haziran 1913 tarihinde Osman Devleti, Büyükelçi Tevfik Paşa aracılığıyla Sir Edward Grey'e savunma amaçlı bir ittifak teklifinde bulundu. Ancak Grey, 2 Temmuz 1913 tarihinde verdiği karşılıkla bunu nazik bir dille geri çevirdi. Türkiye'de yapılacak reformlarla egemenliğin sağlanmasının ancak bütün büyük devletlerin işbirliği ile gerçekleşebileceğini vurguladı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ittifak yapmamasının temel nedeni diğer Büyük Devletler'in kendisine göstereceği tepkiden çekinmesidir.¹⁴⁶²

¹⁴⁵⁹ Aynı vesika.

¹⁴⁶⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:65 Gömlek No:36 (Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 4 Haziran 1329 [17 Haziran 1913] tarihli yazı).

¹⁴⁶¹ "Peace Signed", *The Times*, 31 Mayıs 1913, s.5; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.679; Uçarol, *a.g.e.*, s.524-525; Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.II, s.313-314.

¹⁴⁶² İngiltere ile ittifak girişiminin ayrıntıları için bk. Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.III, s.103-106.

Osmanlı Hükümeti adına Londra’da İngiliz Hükümeti ile görüşmeler yapan Hakkı Paşa 23 Haziran 1913 tarihli telgrafında şöyle yazıyordu:

“Anlaşmalar henüz imza edilmemiş olduğu halde ben deniz imza edilmiş gibi hareket ediyor ve ona göre konuşuyorum.¹⁴⁶³ Sefir Paşa hazretleri de kendi tarafından mümkün olan kuvveti gösteriyorlar. Adalar için tekrardan ileri sürülen kanıtlarımız tükendiğinden, bizim kendi kuvvetimizle bunlardan hiçbirini geri almaya gücümüz bulunmadığından ve Avrupa olmazsa her şey kaybedilmiş olacağından, Avrupa bize ne bırakırsa bizim için sadece istifade olunacağı beyan edilir. Bu cevap gerçekten pek ağır olmakla beraber ne yazık ki gerçek duruma uygundur.”

Hakkı Paşa’ya göre barışa ait meselelerin tümü bir bütün teşkil ettiğinden, İngiltere ile yapılan anlaşmaların bunlara etki etmesi gücü:

“Bu anlaşmalar gelecek yani Küçük Asya için pek önemlidir. Fakat üzücüdür ki İstanbul’da gerçekleşen işşalar Almanya’nın ve sonuç olarak Rusya’nın şüphelerini davet ettiğinden, hükümdarların Berlin’deki görüşmelerinde anılan devletler bu işe karışmak gereğini hissetmişlerdir.”¹⁴⁶⁴

29-30 Haziran 1913 gecesini Bulgarlar Makedonya’da Vardar Nehri üzerinde toplanmış olan ortak Sırp-Yunan kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Bu suretle İkinci Balkan Savaşı başladı. Ancak Bulgarlar kısa sürede yenilgiye uğrayarak geri çekilmeye başladılar.¹⁴⁶⁵ Osmanlı Hükümeti 2 Temmuz’da büyükelçilerine yeniden başlayan savaş dolayısıyla ne yapılması gerektiği konusunu sordu. Londra’da Tevfik ve Hakkı Paşalar uslu durulup, ordunun harekete geçirilmemesi ve beklenilmesi yönünde tavsiyede bulundular.¹⁴⁶⁶ Oysa Bulgaristan Londra Barış Antlaşması ile sınır kabul edilmiş olan Midye-Enez hattının doğusundaki bazı yerleri işgal etmeye hala devam etmekteydi. 10 Temmuz 1913 tarihinde Meclis-i Mahsus’da alınan kararla 14 Temmuz Pazartesi günü askeri hareketin başlatılarak Midye-Enez hattına kadar olan yerlerin işgal edilmesi kabul edildi.¹⁴⁶⁷ Osmanlı Ordusu Çatalca’dan ilerleyerek 15 Temmuz’da Londra Antlaşması’yla tespit edilmiş Midye-Enez hattına kadar olan yerleri ele geçirdi. Osmanlı Ordusu’nun hareketi karşısında Times gazetesinin İstanbul muhabiri, İttihat ve Terakki yanlısı basından edindiği izlenimi

¹⁴⁶³ İngiltere ile yapılacak ikili anlaşmalar kastedilmektedir.

¹⁴⁶⁴ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:49 (Londra’da bulunan Hakkı Paşa’dan Hariciye Nazırı’na çekilen 23 Haziran 1913 tarihli telgrafın tercümesi).

¹⁴⁶⁵ Gencer-Özel, a.g.e., s.42-43.

¹⁴⁶⁶ Bayur, a.g.e., C.II, K.II, s.403. Sadece Berlin Sefiri Mahmud Muhtar Paşa Bulgaristan’a karşı savaşa girilmesini önermiştir.

¹⁴⁶⁷ BOA. İ. MMS. Dosya No:168 Gömlek No:1331/Ş-20 (27 Haziran 1329 [10 Temmuz 1913] tarihli Meclis-i Mahsus kararı).

bildirdi. Buna göre İttihat ve Terakki Komitesi'nin bazı ileri gelenleri, eğer başarılı olursa Doğu'nun bilgisiz Müslüman kitlelerinde Türk prestijini yeniden sağlayacak ve Pan İslamizm'in canlanmasına yardımcı olacak bir macera siyasetine olumlu bakmaktaydı.¹⁴⁶⁸ İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Osmanlı Ordusu'nun ileri hareketi hakkında 14 Temmuz 1913 tarihinde Avam Kamarası'nda açıklamada bulundu. Harekatın Midye-Enez hattına kadar olan toprakların işgaliyle sınırlı kalacağı yönünde Osmanlı Hükümeti tarafından kendisine garanti verildiğini, bunun Londra Antlaşması'na uygun olduğunu ve aksi bir durum olmadıkça normal karşıladığını belirtti.¹⁴⁶⁹

Osmanlı askeri kuvvetlerinin Midye-Enez hattını birçok noktadan geçmesi üzerine Bulgaristan maslahatgüzarı İngiliz Hükümeti'ne başvurdu. Türklerin Kırklareli'ne ilerlediğini, Büyük Devletler'in garantisi altında olan barış antlaşmasına uyulması için Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçilmesini talep etti. Buna karşılık Bab-ı Ali Midye-Enez sınır hattına saygı göstereceği teminatını Büyük Devletlere bildirdi.¹⁴⁷⁰ Osmanlı Hükümeti böylece yapmakta olduğu hareket ve oldubitti karşısında en azından kısa dönemde Büyük Devletler'in tepki ve müdahalelerine maruz kalmamayı veya en azından bunları hafifletmeyi amaçlamaktaydı. Bab-ı Ali, 19 Temmuz 1913 tarihinde büyükelçileri aracılığıyla Osmanlı Ordusu'nun Meriç'e kadar ilerleyeceğinin duyurulmasını istedi.¹⁴⁷¹ Türk Ordusu'nun Edirne'ye doğru ilerleyişi karşısında Bulgar Kralı İngiltere'den yardım istedi ve Türklerin Londra Antlaşması'na uymasının sağlanmasını talep etti.¹⁴⁷²

Bab-ı Ali Büyük Devletler'in büyükelçilerine 20 Temmuz 1913 sabahı bir nota gönderdi. Notada Midye-Enez hattına sadık kalındığı, ancak hattın Edirne'yi de içine alacak şekilde Meriç nehri doğrultusunda devam etmesi gerektiği belirtildi. Ayrıca Bulgarların antlaşma gereği Osmanlı Devleti'ne terk etmek zorunda oldukları toprakları bırakmadıkları, Midye-Enez hattını kasten ve açıkça yanlış yorumladıkları ileri sürüldü. Bulgarların gerçekleştirdikleri vahşetler nedeniyle Osmanlı Hükümeti'nin derhal harekete geçmek ve anılan sınırı işgal etmek zorunda kaldığı

¹⁴⁶⁸ "The Limits of Turkish Action", **The Times**, 15 Temmuz 1913, s.7. Gazete muhabirin 10 Temmuz 1913 tarihli yazısında bu yorumu yaptığını belirtmektedir.

¹⁴⁶⁹ "The Concert of Europe", **The Guardian**, 15 Temmuz 1913, s.9.

¹⁴⁷⁰ "Turkish Invasion of Thrace", "Turkey and The Powers", **The Times**, 17 Temmuz 1913, s.6.

¹⁴⁷¹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.424.

¹⁴⁷² Uğurlu, **a.g.e.**, s.193; Ulubelen, **a.g.e.**, s.132-133.

vurgulandı.¹⁴⁷³ Osmanlı Ordusu'nun 20-22 Temmuz 1913 tarihleri arası ileri harekatıyla fazla bir direnişle karşılaşılmeden Edirne ve Kırklareli geri alındı.

İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Edirne üzerine yürümekten sakındıran ve bunu adeta tehdit derecesine götüren İngiltere olmuştur.¹⁴⁷⁴ Buxton kardeşlerin ifadesiyle Midye-Enez hattının tespit edildiği Londra Antlaşması İngiltere'nin himayesinde yapılmıştı. Bu nedenle Bulgaristan antlaşmanın özel olarak Büyük Devletler'in teminatı altında olduğunu kabul ediyordu.¹⁴⁷⁵ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ileri harekatına çok şiddetli tepki göstermiş ve engel olmak için çaba göstermiştir. Hatta Osmanlı Ordusu Batı Trakya'ya ilerlemek istemesine rağmen buna en fazla karşı çıkan devlet İngiltere oldu.¹⁴⁷⁶ İngiltere Başbakanı Asquith, 21 Temmuz 1913 tarihinde Birmingham Ticaret Odası'nın yüzüncü yıldönümü ziyafetinde bir konuşma yaptı. Osmanlı Devleti'ne sert tepki gösterip ağır eleştirilerde bulundu. Konuşmasının Osmanlı Devleti'ne ilişkin olan dikkat çekici kısmı şöyledir:

“Bir taraftan yan yana dövuştükleri savaşın bir devamı olarak, birleşmiş çabalarının Türk egemenliğinden özgür bıraktığı toprağı birbirlerinin kanyla dolduran Balkan devletlerini görüyoruz. Diğer taraftan birkaç hafta önce imzaladığı Londra Antlaşması'nın mürekkebi bile kurumamışken, kabul ettiği hattın ötesine ilerleyen ve kaybettiklerinin en azından bir kısmını geri almak için eski düşmanları arasındaki uyuşmazlıklardan yararlanmaya gayret eden Türkiye'yi görüyoruz...Türkiye'ye gelince, biz kendimiz, burada Büyük Britanya'da biz ve inanıyorum tüm Büyük Devletler, geçenlerde yapılan antlaşmanın temelinde onun (Türkiye'nin) Avrupa toprağını belirlenen sınırlar içinde elinde tutmasına eğilimlidir. İyi yönetim için makul güvenceler vermesi şartıyla, onun Asya İmparatorluğu'nun bütünlüğü için üzerine düşen ağır görevleri yapmasında yardıma hazır ve istekliyiz. Şu konuda tamamiyle açık olmak istiyorum. Eğer Türkiye o antlaşmanın hükümlerini hiçe saymak için yeteri kadar düşüncesizse, şu anda daha fazlasını söylemeyeceğim, tartışılması kesinlikle onun menfaatlerine olmayacak sorunların açılmasına hazırlanmalıdır (Alkışlar).”¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷³ “Adrianople Retaken”, “Turkish Note to The Powers”, **The Times**, 21 Temmuz 1913, s.8; “Turks Retake Adrianople”, “Along The Maritza”, **The Guardian**, 21 Temmuz 1913, s.7.

¹⁴⁷⁴ Yunus Nadi, “İngiltere ve Biz”, **Yeni Gün**, 10 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919.

¹⁴⁷⁵ Noel Buxton, Charles Roden Buxton, **a.g.e.**, s.30-31. Ancak İngiltere'nin sözlü protestonun dışında hiçbir şey yapmadığı belirtilmektedir.

¹⁴⁷⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s.545-546; Gencer-Özel, **a.g.e.**, s.43; Uğurlu, **a.g.e.**, s.193-195; Ulubelen, **a.g.e.**, s.133-135.

¹⁴⁷⁷ “Mr. Asquith on The War”, “Mr. Asquith on the Outlook”, **The Times**, 22 Temmuz 1913, s.8; “Europe and Peace Terms”, “Speech by Mr. Asquith”, **The Guardian**, 22 Temmuz 1913, s.9.

Osmanlı Devleti'nin askeri hareketına en çok tepki gösterenlerden biri de Noel Buxton oldu. Avam Kamarası'nın 21 Temmuz 1913 tarihli oturumunda Türkiye'nin Londra Antlaşması'yla belirlenmiş Enez-Midy e hattını ihlal etmesi karşısında Büyük Devletler'in hangi önlemleri aldığını sordu. Kendisine cevap veren Dışışleri Müsteşarı Francis Dyke Acland'in sözlerinden tatmin olmayarak, hükümetin diğer Büyük Devletlerle beraber derhal harekete geçmesi ve sınır ihlaline son vermesi için Avam Kamarası'nın tatil edilmesini istedi. Ancak Acland bu hareketin biraz erken olduğunu, şu anda büyükelçilerin görüştüğü bir meseleyi Kamara'nın kendi eline almasının diğer devletlere karşı oldukça nezaketsiz kaçacağını belirtti ve Buxton'ın teklifini kabul etmedi. Buxton ayrıca bölgede meydana gelen “dillere düşmüş korkunç olaylar” nedeniyle İstanbul'daki askeri ataşenin sınıra gönderilmesi ve Dışışleri'nin Kızılhaç Cemiyeti'yle irtibata geçmesi gerektiğini ifade etti.¹⁴⁷⁸

İngiliz Dışışleri Bakanı Edward Grey de Sefir Tevfik Paşa aracılığıyla 25 Temmuz 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne tehditkar uyarılarda bulundu. Buna karşılık 26 Temmuz'da Sadrazam Said Halim Paşa Osmanlı Devleti'nin haklılığını savunan bir açıklamayı Tevfik Paşa'ya gönderdi. Açıklamada İkinci Balkan Savaşı nedeniyle Londra Antlaşması'nın hükümsüz kalması, Bulgarların Makedonya'da olduğu gibi Trakya'da da katliamlara başlamaları ve İstanbul'un güvenliği için daha iyi bir sınır elde etmek hareketin gerekçeleri olarak vurgulandı. Büyük Devletler'in savaşın en başında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumayı resmen ilan ettikleri de hatırlatıldı ve anlayış gösterilmesi istendi.¹⁴⁷⁹ Aynı tarihlerde İngiliz basınında Büyük Devletler'in bir donanma gösterisiyle veya çeşitli noktalara asker çıkararak Osmanlı Devleti'ni Edirne'den geri çekilmeye ve Midye-Enez hattını kabul etmeye zorlaması fikri ortaya atıldı.¹⁴⁸⁰

27 Temmuz 1913 gecesi Westminster Caxton Hall'da Balkan Komitesi, Özgür Kilise Konseyi (The Free Church Council) ve kırk İngiliz milletvekilinin katılımıyla Osmanlı Devleti'nin askeri hareketına karşı bir protesto toplantısı

¹⁴⁷⁸ “The Powers & The Turkish Frontier”, **The Guardian**, 22 Temmuz 1913, s.9.

¹⁴⁷⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.436-437; Talat Paşa anılarında Sir Edward Grey'in Osmanlı Büyükelçisini “Edirne'ye girdiğiniz takdirde İstanbul'u da kaybedersiniz” diye tehdit ettiğini yazmaktadır. Bk. **Talât Paşa'nın Anıları**, İstanbul, 2000, s.27.

¹⁴⁸⁰ Örneğin bk. “Imperial and Foreign Intelligence”, “The Occupation of Adrianople”, **The Times**, 25 Temmuz 1913, s.7. Bununla birlikte Midye-Enez hattı üzerinde Türkiye'nin stratejik çıkarına yönelik küçük değişikliklerin yapılabileceği belirtilmekteydi.

düzenlendi. Toplantının amacı sözde “eli kulağında olan katliamların engellenmesi için Balkan Yarımadası’nda güçlü eylem” talep etmekte. Toplantıya başkanlık eden Noel Buxton sadece Londra Antlaşması’nın değil Berlin Antlaşması’nın da ihlal edildiğini belirtti. Büyük Devletler’in bundan sorumlu bulunduğunu ve Türkiye’ye kararlarını zorla kabul ettirmelerinin şart olduğunu söyledi. Edward Grey’e yardım etmek ve ona kamuoyu desteği sağlamak amacıyla toplandıklarını ifade etti. Daha sonra Bay George Russell tarafından bir önerge verildi. Önergede Londra ve Berlin Antlaşmaları’nı ihlal eden Türkiye’ye karşı İngiliz Hükümeti’nin diğer büyük devletlerle beraber derhal harekete geçmesi istendi. Russell, Hıristiyan milletlerin Türk zorbalığından kurtarılması gerektiğini vurguladıktan sonra, Yakınoğu sorununun “çanta ve bagaj politikası” yani Türklerin İstanbul ve Avrupa’dan çıkarılması dışında çözümü olmadığını savundu. Büyük Devletler, Hıristiyan Balkan devletlerinin kazandığı çok güzel zaferin meyvelerini toplamasına izin vermeliydi. Önerge Rahip F. B. Meyer tarafından da desteklendi ve üç muhalif oya karşın kabul edildi. Bundan sonra Sir Arthur Evans tarafından ikinci bir önerge verildi. Önergede Edward Grey’den Türk ordularının derhal geri çekilmesi için Büyük Devletleri ortaklaşa hareket etmeye çağırması istendi. Bunun Büyük Devletler’in hep birlikte ya da bir veya birkaçının aracılığıyla¹⁴⁸¹ harekete geçilerek sağlanabileceği belirtildi. Bu önerge de üç kişinin muhalefetine rağmen kabul edildi.¹⁴⁸²

Bab-1 Ali 5 Ağustos 1913 tarihinde büyükelçilerine ortak bir genelge gönderdi. Büyükelçilerden Boğazların ve İstanbul’un korunması için Edirne’den kesinlikle vazgeçilmeyeceğinin, aksi durumda Bulgarların orada katliamlar yapacaklarının buldukları devletlerin Dışişleri Bakanları’na iletmeleri istendi. Büyük Devletler 7 Ağustos’ta büyükelçileri aracılığıyla Babıali’ye Londra Antlaşması’nın ilkelerine (Midye-Enez hattına) kesin olarak saygı gösterilmesini isteyen ortak bir nota gönderdiler. Buna karşın sınırın güvenliği için Osmanlı Devleti’nin ileri süreceği taleplerin dikkate alınacağını belirtmekle yetindiler. Osmanlı Devleti bu notayı 11 Ağustos’ta yukarıda belirtilen aynı gerekçelerle nazikçe reddetti.¹⁴⁸³ Bu arada Noel Buxton 14 Ağustos 1913 tarihinde Times

¹⁴⁸¹ Burada özellikle ima edilen Rusya’nın Büyük Devletler adına harekete geçmesidir.

¹⁴⁸² “The Turk out of Europe”, “Balkan Committee Meeting at Westminster”, **The Guardian**, 28 Temmuz 1913, s.5.

¹⁴⁸³ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.II, s.448, 450-451; “Haftaname”, **İctihad**, No:75, 8 Ağustos 1329 (21 Ağustos 1913), s.1662.

gazetesinde yayınlanan açıklamasıyla kendisinin ve Balkan Komitesi'nin içyüzünü bir kez daha açığa vurdu:

“Avrupa’daki Türk egemenliğinin sicili sadece ahlak bozukluğu, geri kalmışlık ve zalimlik olmayıp, ayrıca Avrupa barışına tehdit ve Türkiye’nin kendisine de yıkımdır. Sultanın hükümranlığının devamı sadece geçmişte yaşanan tecrübelerin tekrarlanmasına yol açabilir...”¹⁴⁸⁴

Balkan Komitesi'nin eylemlerine rağmen İngiltere’de Osmanlı Devleti’nin haklılığını savunan bir grup da mevcuttu. Türk sempatzanı bu kişilerle Müslümanların katıldığı bir toplantı 6 Ağustos 1913 tarihinde Londra Caxton Hall’da yapıldı. Toplantı Büyük Devletler’in Edirne’yi boşaltması için Türkiye’ye baskı yapma niyetine karşı protesto amacıyla düzenlendi. Toplantıya başkanlık eden milletvekili Aubrey Herbert Türkiye lehine bir konuşma yaptı. Türkiye’nin eski bir müttefik ve Türkiye’dekilerle dindış milyonlarca Müslüman’ın İngiltere vatandaşı olduğunu hatırlatan Herbert, İngiltere’nin her zaman insanlık uğruna önemle çalıştığını vurguladı. İngilizler için Oxford ve Cebelitarık neyse Edirne’nin de Türkler için o olduğunu ifade etti. Ayrıca mantık, adalet ve merhamet açısından Trakya’nın mutsuz insanların istediği geleceğin sağlanması için Edward Grey’in elinden geleni yapması gerektiğini söyledi.

Herbert’in konuşmasından sonra Bay C. F. Ryder bir önerge verdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun maruz kaldığı haksız felaketlere dikkat çeken Ryder, Bulgar askerlerinin Müslümanlara karşı yaptığı katliamları protesto etti. Trakya’daki Türk işgali hususunda, Balkan devletlerinin Makedonya işgalinde uygulanan aynı prensibin uygulanmasını ve bunun için Edward Grey’den büyük nüfuzunu kullanmasını istedi. Böylece şu anda Türkler tarafından işgal edilen ve sakinleri çoğunlukla Müslüman olan topraklar Türk egemenliği altında kalacaktı. Ryder’in önergesine Bay Marmaduke Pickthall destek verdi. Toplantıda konuşma yapan Lord Newton Türkiye’yi sık sık ziyaret ettiğini ve Edirne hususunda Türklerle sempati duyduğunu belirterek önergeye destek verdiğini açıkladı. Edward Grey’e çağrıda bulunarak Türkleri Edirne’den çıkarmanın İngiltere’nin işi olmadığını söyledi. Eğer Avrupa Birliği adalet ve sağduyu ilkelerine göre hareket ederse, Türklerin Edirne’de kalması gerektiğini vurguladı. Edirne’nin nüfusunun çok büyük bir çoğunlukla Müslüman olduğunu da belirtti. Lord Newton, bununla birlikte mevcut durumda

¹⁴⁸⁴ Demirci, a.g.e., s.51.

barışa ihtiyaç duyduğundan Türkiye'nin her şeyini Edirne uğruna tehlikeye atmaması gerektiğini, yapılacak bir halkoylamasının ideal bir çözüm olacağını ifade etti. Toplantı sonunda önerge bir kişinin muhalefetiyle kabul edildi.¹⁴⁸⁵

12 Ağustos 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Avam Kamarası'nda güncel olaylara ilişkin bir konuşma yaptı. Büyük Devletler Arnavutluk ve Ege Adaları'nın kaderi hakkında bir uzlaşmaya varmışlardı. Arnavutluk'la ilgili olarak bir Uluslararası Komisyon kurulacak, ayrıca küçük ve tarafsız Avrupa devletlerinden birinden seçilecek subayların idaresinde bir jandarma teşkilatı oluşturulacaktı. Esas amaç Büyük Devletler tarafından seçilecek bir prensin yönetiminde otonom bir devlet kurmaktı. Ege Adaları hususunda ise eğer Asya Türkiye'sinin bütünlüğünün tehdit edilmemesi gerekiyorsa, adalardan hiçbirinin anakaraya müdahale için bir üs olarak kullanılmasına izin verilmemeliydi. Akdeniz'deki İngiliz menfaatleri gereği Ege Adaları'ndan hiçbiri Büyük Devletler'den biri tarafından alıkonulmamalıydı. Bu prensip doğrultusunda Büyük Devletler İtalya tarafından geçici olarak işgal edilenler de dahil olmak üzere (12 Ada) adaların kaderini belirlemek üzere anlaşmışlardı. Hiçbir Büyük Devlet hiçbir adayı kendisi için alıkoymayacaktı. Grey, daha sonra Makedonya'yı kana bulayan Balkan devletleri arasındaki savaştan duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Ancak belirli bir devleti suçlamaktan ve hedef göstermekten kaçındı. Konuyu Türkiye'nin Edirne'yi "yeniden işgaline" getirerek, Büyük Devletler'in İstanbul'da Midye-Enez hattına saygı gösterilmesi yönünde girişimlerde bulduklarını, ancak İstanbul ve sınırlarının savunması için Türkiye'nin kesinlikle vazgeçilmez kabul ettiği noktaları dikkate almaya da istekli olduklarını belirtti. Grey, eğer Büyük Devletler'in Edirne ve Trakya'ya ilişkin görüşlerine saygı gösterilmezse, bunun sonuçlarının Türkiye için ergeç feci olacağını etkileyici bir şekilde söyledi. Büyük Devletler'in Trakya'nın yeniden işgali ve Bükreş Antlaşması ile yaratılan durumu incelemek için daha çok zamana ihtiyaç duyduğunu, kendisinin Londra Antlaşması'nın revize edilmesine bütünüyle karşı olmadığını açıkladı. Büyük Devletler'in rızasına uygun her kararı kabul etmeye hazır olduğunu, fakat Londra Antlaşması'nın olduğu gibi kabul edilmesini umduğunu ifade etti. Türkiye ve Balkan devletlerini uyararak Grey, son birkaç ay içinde Büyük Devletler'in karışmamasının, yeterli provokasyon olduğu

¹⁴⁸⁵ "The Turks' Right to Adrianople", **The Guardian**, 8 Ağustos 1913, s.8.

takdirde bundan sonra da müdahale etmeyecekleri anlamına gelmediğini de sözlerine ekledi.¹⁴⁸⁶

Edirne vatandaşlarını temsilen şehrin Türklerde kalmasını rica etmek için altı kişilik bir heyet kuruldu ve bu heyet Avrupa devletlerini ziyarete başladı. Heyet 17 Ağustos 1913 Pazar gecesini Londra'ya geldi. 18 Ağustos'ta kendileriyle yapılan bir mülakatta İngiliz Dışişleri ile görüşmeye geldiklerini, İngiliz Hükümeti'ne duydukları saygıdan dolayı görüşme gerçekleşinceye kadar misyonlarının detaylarını açıklayamayacaklarını söylediler. Bununla birlikte heyet şu açıklamayı yapmıştır:

“Şimdilik tamamiyle gayri resmi bir heyet olduğumuz söylenebilir. Biz bu ülkenin insanlarından cinayet ve hatta daha iğrenç zulümlere karşı korunmadan başka bir yardım istemiyoruz. Biz nüfusun tüm kesimlerini temsil ediyoruz. Sadece Türk egemenliği altında tam dini hoşgörü bekleyebiliriz. Bu nedenle biz Edirne'nin Türkiye'ye bırakılması talebimizde hemfikiriz. İngiliz Dışişleri'ne gittikten sonra, Bulgarların tarihin en kanlı dönemleriyle kıyaslanamayacak zalimliklerini ve vahşetlerini kanıtlayan belge ve fotoğrafları bu ülke basınının önüne koyacağız. Kendi gözlerimizle gördüklerimizi tarif edecek kelime sözlükte yoktur. Eğer Edirne Bulgarlara geri verilirse, her adam, kadın ve çocuk Bulgarlardan önce ülkeden kaçacaktır. Onları bir defa gördük. Bu yeterlidir.”¹⁴⁸⁷

Heyet gayri resmi olduğunu açıkladıktan sonra İngiliz Dışişleri'ne başvurup görüşme talep etti. Ancak İngiliz Dışişleri, heyetin Osmanlı Büyükelçiliği aracılığıyla tanıtılması halinde başvurunun kabul edileceğini ve müsteşarlardan biriyle görüşmesine izin verileceğini bildirdi.¹⁴⁸⁸ Sonuçta İngiltere'yi ziyaret eden bu heyet Sir Louis Mallet tarafından 21 Ağustos 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri'nde kabul edilmiştir.¹⁴⁸⁹

Savaş esnasında Kızılay kuruluşlarıyla Osmanlı Devleti'ne iltica eden göçmenler için fiili ve insani hizmetlerde bulunduğu anlaşılan Düyun-ı Umumiye Yönetim Kurulu Başkanı, İngiliz ve Felemenkli Dainler Vekili Sir Adam Block'un eşi Lady Block'a iyilikseverliğinden dolayı Maliye Nezareti tarafından Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı verilmesine karar verildi. Maliye Nazırı, 15 Eylül 1913

¹⁴⁸⁶ “British Policy in The Near East”, **The Times**, 13 Ağustos 1913, s.6.

¹⁴⁸⁷ “The Reconquest of Thrace”, “Adrianople Demands Turkish Rule”, **The Guardian**, 19 Ağustos 1913, s.8.

¹⁴⁸⁸ “Turkish Advance in Thrace”, “The Future of Adrianople”, “Foreign Office And Pro-Ottoman Delegation”, **The Guardian**, 21 Ağustos 1913, s.9.

¹⁴⁸⁹ “The Turks in Thrace”, **The Times**, 22 Ağustos 1913, s.4.

tarihinde Sadarete başvurarak bu konuda hazırlanan Padişah iradesi taslağını sundu ve gereğinin yapılmasını istedi.¹⁴⁹⁰ İrade ertesi gün (16 Eylül 1913) Padişah tarafından imzalandı ve böylece Adam Block'un eşine söz konusu nişanın verilmesi resmîyet kazandı.¹⁴⁹¹

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Barış Antlaşması yapıldı. Barış antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Osmanlı Hükümeti ile Bulgaristan arasında bir ticaret antlaşması için görüşmelere başlanması kabul edildi. Görüşmelerde Osmanlı tarafını temsil edecek heyetin içinde Maliye Nezareti'nin İngiliz uyruklu müşaviri Richard Crawford da bulunuyordu.¹⁴⁹² Bundan sonra özellikle 1913 yılı Aralık ayında Osmanlı Devleti, kaybettiği Ege Adaları'ndan en azından kıyılarına yakın olanlarını Yunanistan'dan geri almak için girişimlerde bulundu. Hatta bu uğurda Yunanistan'a karşı savaşabileceğini bile beyan etti. Ancak İngiltere'nin başını çektiği Büyük Devletler İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki adaların Yunanistan'a verilmesini desteklemekteydi. İngiltere'nin bu tutumu Osmanlı kamuoyunda çok kötü karşılandı ve İngiltere'ye duyulan tepki ve güvensizlik arttı. İngiltere ve diğer Büyük Devletler ise Yunanistan'ın yararına Osmanlı Hükümeti'ni oyalamaya başladı.¹⁴⁹³

Diğer taraftan 1913 Ekim ayı içinde görev süresi biten İngiltere büyükelçisi Gerard Lowther'ın eşi Lady Lowther başkanlığında kurulmuş bir yardım heyeti tarafından savaşın yarattığı göçmenlere ücretsiz tohumluk dağıtılacaktı. Dahiliye Nezareti, Şark Demiryolu Şirketi İdaresi'ne gönderdiği 11 Ekim 1913 tarihli yazısında durumu bildirdikten sonra dağıtımı kolaylaştırmak için Lüleburgaz, Çorlu, Çerkezköy, Muratlı ile diğer istasyonlar arasında seyretmek üzere on tonluk bir vagonun hazırlanmasını istedi.¹⁴⁹⁴ Şirketten Dahiliye Nezareti'ne 15 Ekim'de gönderilen cevap yazısında, Lüleburgaz istasyonunda bir adet boş yük vagonunun hazırlanması için ilgili kişilere gerekli talimat verildiği bildirildi. Şirket ayrıca insani

¹⁴⁹⁰ **BOA. İ. TAL. Dosya No:485 Gömlek No:1331/L-17** (Maliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 2 Eylül 1329 [15 Eylül 1913] tarihli yazı).

¹⁴⁹¹ **BOA. İ. TAL. Dosya No:485 Gömlek No:1331/L-17** (3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913] tarihli irade-i seniyye).

¹⁴⁹² **BOA. DH. KMS. Dosya No:4 Gömlek No:13** (Sadarettten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i Evvel 1329 [9 Kasım 1913] tarihli yazı). Diğer üyeler Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı, Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Sason Efendi, Denizli eski mebusu Gani Bey ve Hariciye Nezareti Ticaret İşleri Müdürü Suad Bey olarak belirlenmişti.

¹⁴⁹³ Uğurlu, **a.g.e.**, s.205-208; Ulubelen, **a.g.e.**, s.142-143.

¹⁴⁹⁴ **BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:29** (Dahiliye Nezareti'nden Şark Şimendiferi Kumpanyası Direktörlüğü'ne gönderilen 28 Eylül 1329 [11 Ekim 1913] tarihli yazı).

yardım amaçlı olduğundan tohumluk yüklü vagon için kilometre başına nakliye ücretinde de ciddi oranda indirim gittiğini (1 altın akçe iki kuruş) ilettiler.¹⁴⁹⁵ Dahiliye Nezareti de 5 Kasım 1913 tarihinde Edirne Vilayeti'ne gönderdiği yazıyla durumu bildirmiştir.¹⁴⁹⁶

Lady Lowther'ın Savaş Yardım Fonu Londra Komitesi Başkanı Sir Frank Lascelles, faaliyetleri sona eren fonun yaptığı işler hakkında Times gazetesine bir mektup gönderdi. Fonda toplanan toplam para £36.370, harcanan miktar ise £31.592 idi. İstanbul ve civar köylerde yaklaşık 25.000 kişiye yardım yapılmıştı. Bunların üçte biri askerlerin dul eşleri ve aileleri, geri kalan ise mültecilerdi. Ayrıca £5000 vilayetlerdeki konsolosluk temsilcileri tarafından yardım olarak harcanmıştı. Yardım parası olarak kalan yaklaşık £5000, Lady Lowther'ın Yardım Komitesi olarak bilinen yeni bir oluşum tarafından özel durumlar için kullanılacaktı.¹⁴⁹⁷

Bu arada Dahiliye Nezareti yaralı Osmanlı askerlerinin bizzat tedavi ve istirahatları için ciddi ve insani çalışmaları görülen Düyun-ı Umumiye İngiltere Dainler Vekili Sir Adam Block'un kızı Matmazel Elen Block'un üçüncü rütbeden şefkat nişanı ile ödüllendirilmesini uygun gördü ve 1 Kasım 1913 tarihli yazıyla Sadareten gereğinin yapılmasını istedi.¹⁴⁹⁸ Padişah iradesinin 2 Kasım 1913 tarihinde çıkmasıyla Elen Block'a anılan nişan verilmiştir.¹⁴⁹⁹

İngiltere'nin girişimiyle Osmanlı Devleti ve Yunanistan'a verilmek üzere hazırlanan notanın metni diğer Büyük Devletler tarafından da kabul edildi. Büyük Devletler 13 Şubat 1914 tarihinde Yunanistan'a, 14 Şubat'ta Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marki Pallaviçini aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne verdikleri notalarla Ege Adaları konusunda aldıkları kararları bildirdiler. Notada Londra Antlaşması'nın 5. maddesi ve Atina Antlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Osmanlı Hükümeti'nin adalar hakkındaki kesin kararı Büyük Devletlere bıraktığı hatırlatıldıktan sonra

¹⁴⁹⁵ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:29 (Şark Demiryolu Şirketi Müdürlüğü adına J. Müller imzasıyla Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilmiş 15 Ekim 1913 tarihli yazı).

¹⁴⁹⁶ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:29 (Dahiliye Nezareti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 23 Teşrin-i Evvel 1329 [5 Kasım 1913] tarihli yazı).

¹⁴⁹⁷ "Lady Lowther's War Relief Fund", *The Times*, 29 Ekim 1913, s.7.

¹⁴⁹⁸ BOA. İ. TAL. Dosya No:486 Gömlek No:1331/Z-14 ve BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-1 Gömlek No:30 (Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Sadarete gönderilen 19 Teşrin-i Evvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli yazı).

¹⁴⁹⁹ BOA. İ. TAL. Dosya No:486 Gömlek No:1331/Z-14 (20 Teşrin-i Evvel 1329 [2 Kasım 1913] tarihli Padişah iradesi) ve BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-1 Gömlek No:30 (Beratlar gereğince Hazine-i Maliye'den verilecek nişanlara mahsus 9 Teşrin-i Sani 1329 [22 Kasım 1913] tarihli ilmühaber).

alınan karar açıklanmaktaydı. Buna göre İmroz (Imbros/Gökçeada), Bozcaada (Tenedos) ve Meis (Castellorizzo) adası Türkiye'ye, işgal altındaki diğer adalar Yunanistan'a verilecekti. Yunanistan altı Büyük Devlete ve Osmanlı Devleti'ne adaların tahkim edilmeyeceğine, askeri ve donanma amaçlı olarak kullanılmayacağına ve adalarla Osmanlı toprağı arasında kaçakçılığı engellemek için etkin tedbirler alacağına dair tatmin edici garantiler verecekti. Büyük Devletler ayrıca Yunanistan tarafından alınan adalardaki Müslüman azınlıkların korunması için bu devletten memnun edici garantiler talep edecekti. Altı Büyük Devlet, Osmanlı Hükümeti'nden de aldıkları bu kararlara saygı gösterilmesini istediler. Osmanlı Devleti 15 Şubat'ta Büyük Devletlere verdiği cevapta, alınan kararlardan ötürü üzüntüsünü ifade etti. Bununla birlikte kararlara uyacağını, ancak kıyılarına yakın olan adalar üzerindeki haklı taleplerini kabul ettirmek için çalışmaya devam edeceğini bildirdi.¹⁵⁰⁰

Balkanlar'da kaybedilen topraklarda Türk ve Müslüman nüfusa karşı mezalim ve katliamlar ise bütün hızıyla devam etti. Malisor isyanları esnasında tarafı ve asılsız Türk karşıtı yazılarıyla tanınan İngiliz yazar Mary Edith Durham, bu sefer gerçekten tanık olduğu olayları dürüst bir şekilde Manchester Guardian gazetesine gönderdiği 27 Haziran 1914 tarihli mektubunda anlatmıştır. Durham'ın anlatımına göre Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan Avrupa'daki Türk topraklarının neredeyse tamamını ele geçirmişlerdi. Bunu Hıristiyanlık adına yapmışlardı. Hıristiyanlık adına birçok bölgede Müslümanların hemen hemen yok etmişlerdi. Kendi edindiğı bilgiye göre barış yapıldığından beri Müslümanlara zulüm Sırbistan, Karadağ, Güney Arnavutluk'ta devam etmekteydi. Özellikle kendilerini Epirotlar olarak maskeleyen Giritli Rumlar Güney Arnavutluk'ta korkunç mezalimler yapmaktaydı. Yunan Başbakanı M. Genadius bunu reddetmesine rağmen, kendisi bölgede değildi. Bay Henry Lamb ve sekreteri Bay Fox Strangways ile Hollandalı jandarmalar bu mezalimleri doğrulamaktaydı. Durham, ayrıca Sırlar ve Karadağlılar tarafından yapılan zulümleri örnekler vererek anlatmıştır. Sadece Kosova Vilayeti'nde kadın ve çocuklar dahil olmak üzere 30.000 Müslüman'ın katledildiğini belirtmiştir. Türkiye'nin Asya topraklarındaki Rumları çıkarıp, yerine hayatta kalmayı başaran Müslüman mültecileri yerleştirmesinin tamamen haklı

¹⁵⁰⁰ "Imperial and Foreign Intelligence", "The Replies to The Note", **The Times**, 16 Şubat 1914, s.7; "Second Edition", "The Balkan Settlement", **The Guardian**, 14 Şubat 1914, s.6; "The Aegean Islands", **The Observer**, 15 Şubat 1914, s.11; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.247-250.

olduğunu vurgulayan Durham, Yunanistan'ın haksız yere feryat ettiğini belirtmekte ve şu soruyu sormaktadır: “Hiç kimse Türkiye’den kendisine karşı sürekli olarak sadece kumpas kuran bir nüfusu alıkoymasını bekleyebilir mi?” Türk ve Müslüman nüfusa karşı yapılan mezalim ve katliamlar sonucunda çok sayıda mülteci Osmanlı topraklarına akın etti. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti tarafından Batı Anadolu’daki bazı Rumların Müslüman mültecilerin yerleştirilmesi için sınır dışı edildiği anlaşılmaktadır. Bu sınır dışılar Ege Adaları’nda seyahat eden Yarbay Grimshaw Haywood isimli bir İngiliz tarafından asılsız ve abartılı bir üslupla, Türkler tarafından Rumlara yönelik katliamlar ve saldırılar yapıldığı iddialarıyla İngiliz basınına yansıtıldı.¹⁵⁰¹ Ayrıca Bay Whittall’ın Türk askerlerinin İzmir Körfezi yakınlarındaki Uzun Ada’da 16 Rum’u katlettiklerinin doğru olduğu şeklinde 12 Temmuz 1914 tarihinde açıklama yapması da İngiliz basınında yer buldu.¹⁵⁰²

Ege Adaları konusunda Osmanlı ve Yunan Hükümetleri arasında 30 Haziran 1914 tarihinde İngiliz gazeteci Dr. Dillon aracılığıyla görüşmeler başlamıştır. Osmanlı tarafında görüşmeleri yürüten isim Dahiliye Nazırı Talat Bey’dir. İngiltere’nin İstanbul ve Atina Büyükelçileri de devredeydi. Ancak Yunan tarafının Osmanlı tekliflerini reddetmesi sonucunda, bu görüşmeler 15 Temmuz 1914’te bir anlaşmaya varılmadan sona ermiştir.¹⁵⁰³

Balkan Savaşları’nın sonucu aynı zamanda Girit meselesinin de resmen sona ermesi anlamına geliyordu. 14 Aralık 1913 tarihinde Hanya’da Kral Konstantin’in de katıldığı büyük bir törenle Girit resmen Yunanistan’a katıldı. Hanya kalesine bizzat Kral tarafından Yunan bayrağı çekildi.¹⁵⁰⁴ 13 Temmuz 1914 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Kengiri mebusu Fazıl Berki Bey’in şu sözleri anlamlıdır:

“...Girit’i vermeyiz diye o kadar bağırdık, o kadar protestolar, mitingler yaptık. Taşradan Merkezi Hükümeti adeta aldattık, malımızı, canımızı her şeyimizi feda ederiz dedik, fakat sonra o Girit nereye gitti? Üç Padişah zamanında 180,000 İslam şehidi verilerek, 25-26 sene uğraşarak zapt edilen zavallı Girit ne oldu? Halbuki vaktiyle çok söylendi, çok feryat edildi ki Girit, protesto ile miting yapmakla korunamaz. Ancak deniz gücüyle, mükemmel bir

¹⁵⁰¹ “Balkan Charges and Counter-Charges”, **The Guardian**, 2 Temmuz 1914, s.18.

¹⁵⁰² “Island Greeks Killed”, **The Guardian**, 21 Temmuz 1914, s.9. Bay Whittall’ın teknesiyle bu adaya gidip oradaki Rumlarla konuştuğu ve ertesi gün İzmir’e dönerek söz konusu açıklamayı yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yetkilileri öldürülen on altı adamın tanınmış çeteci olduğunu ve diğer ada sakinlerinin güvenliği için öldürüldüklerini açıklamıştı. Ancak gazetenin yorumuna göre bunlardan bir tanesi bile çeteci değildi.

¹⁵⁰³ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.266-269.

¹⁵⁰⁴ “King of Greece Annexes Crete”, **The Guardian**, 15 Aralık 1913, s.16.

donanma ile korunabilir. Bu sözler maalesef layık olduğu derecede etkisini yapmadı ve bir Averof'a karşı mükemmel bir zırhlı dretnot alınamadı. Bundan dolayı da bu kadar facia başımıza geldi ve bugün de hala alaylar altında eziliyoruz."¹⁵⁰⁵

10 Kasım 1918 tarihinde eski Adliye Nazırı İbrahim Bey'in Meclis-i Mebusan Beşinci Şube'de söyledikleri Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı sonrası izlediği siyaseti genel hatlarıyla özetlemektedir:

"Yine hatırlamanız gerekir ki, Avrupa devletleri Balkan Harbi'nde statükonun korunmasını taahhüt etmişlerdi. Fakat savaş bizim aleyhimize neticelenince statükonun korunması söz konusu olmadı. Demek ki bizim Dünyada yardım edenimiz yoktu. Merhum Mahmud Şevket Paşa zamanında hükümet tamamıyla yalnız kalmayı uygun görmediği için İngilizlerle anlaşmayı düşündü. Hatta bu hususta İngiltere ile bir yazışma kapısı bile açıldı ve o zaman 'Pek çok olaydan başka savaş meydana geldi; fakat biz artık adamakıllı hareket etmek azmindeyiz. Madem ki sizinle yapılmış Kıbrıs Antlaşması mevcuttur, dolayısıyla bu antlaşma hükümlerinin tamamıyla uygulanması ve gerçekleştirilmesine hazırız. Bunun için buraya, her nezarete memurlar gönderiniz, Vilayat-ı Sitte'nin ıslahı için adamlar gönderiniz. Bu suretle biz sizinle uyuşalım ve sizin nezaretiniz altında her husustaki taahhüdünü seri şekilde yapalım' diye İngiltere'ye başvurduk. Buna başlangıçta İngiltere tarafından onay verildi. Fakat ardından Rusya ile aralarında mevcut olan anlaşma üzerine olacak, durum değişti...İngilizler önce bu teklifi onayladıkları halde sonra caydılar ve bize yardım etmemeye başladılar. Daha sonra Vilayat-ı Şarkıyye meselesi çıktı. Bunun için görüşmelere başlandı ve bu meselede bize en çok Almanlar yardım etti. Hatta Almanlar bize karşı 'Hukukunuzu savununuz' dediler ve gayri resmi bir takım önerilerde bulundular. Bu suretle bizde ona göre hareket ettik ve iş gördük."¹⁵⁰⁶

15 Temmuz 1914 tarihinde Westminster Central Hall'da Balkan Komitesi'nin yıllık toplantısı düzenlendi. Toplantı sonunda yayınlanan bildiri Türkiye düşmanı ifadeler içermekteydi:

"Zayıflamasına ve azalmasına rağmen Türkiye'nin gücü Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya siyasi yaşamında hala hesaba katılması gereken bir faktördür. Türkiye'nin kanunsuz egemenliğine maruz bırakılan tabi nüfuslar halen mevcut olduğu sürece, özgürlük dostları Türkiye'nin hareketlerini dikkatlice izlemelidir."

¹⁵⁰⁵ **Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri**, 3. Devre, Cilt: 2, İnikad: 32, 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914], Celse:1, Ankara, 1991, s.184.

¹⁵⁰⁶ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.75-76.

Toplantıya başkanlık eden Noel Buxton da son birkaç gündür Anadolu'da barış zamanı tekrarlanan eski Türk katliamı siyasetini gördüklerini söylemiştir. Ayrıca bir İngiliz viskonsülünün evinin yağmalandığını belirtmiştir. Toplantıda başkonuşmacı olan Lord Bryce'da Anadolu'daki Hıristiyan Rum nüfus hakkında Manchester Guardian gazetesinde çıkan zulüm ve haksızlık haberlerine dikkat çekmiş, bununla birlikte Hıristiyan devletlerden Müslümanların kovulmasını da üzücü ve yanlış olarak gördüğünü ifade etmiş, Balkan devletlerinin azınlıklara karşı baskı ve eziyetten kaçınmaları gerektiğini anlatmıştır.¹⁵⁰⁷

2. LONDRA'DA OSMANLI-İNGİLİZ GÖRÜŞMELERİ SONUCUNDA İMZALANAN İLK SÖZLEŞMELER

2.1. SÖZLEŞMELERİN İMZALANMA SÜRECİ VE YAŞANAN GELİŞMELER

1913 Şubat ayı ortalarında Londra'ya gitmiş olan eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Londra'da sürdürdüğü görüşmeler sonucunda İngiliz tarafıyla Mayıs ayında bir anlaşmaya varıldı. Hakkı Paşa Hariciye Nezareti'ne çektiği 29 Nisan 1913 tarihli telgrafta, Şattülarap, Basra Körfezi ile civar arazi, Muhammara hududu ve demiryollarının idare şekli hakkındaki görüşmelerin sona erdiğini, anlaşılan hususların genelde tümünün kendisine tatminkar geldiğini bildirdi. Hakkı Paşa ayrıca İngiltere Hükümeti'nin Dicle ve Fırat'ın gemi işletmeğe elverişli bütün kısımlarında gemicilik yapılması için bir teklifte bulunduğunu belirtti. İngiliz teklifinin şartları şöyleydi:

- Gemiler Osmanlı bayrağı taşıyacaktı.
- Sermayesinin yarısı Osmanlı, yarısı İngiliz olmak ve yönetim kurulunda başkanlık Osmanlı ve İngiliz üyeler tarafından dönüşümlü yapılmak üzere bir Osmanlı şirketi kurulacaktı.
- Bütün mevcut haklar sürece, Lynch Şirketi'nin iki vapuruna dokunulmayacak, Nehir İdaresi ile Bağdat Demiryolu Şirketi'nin inşaat araç gereçlerini nakletme işindeki haklarına da ilişilmeyecekti.

Hakkı Paşa'ya göre İngilizlerin teklif ettiği bu proje kabul edilebilirdi. Kendisi henüz görüşmeye başlamamıştı. Hakkı Paşa Cuma gününe kadar (2 Mayıs 1913) başka

¹⁵⁰⁷ "Oppression in The Balkans", **The Guardian**, 16 Temmuz 1914, s.10.

talimat almadığı takdirde, Osmanlı menfaatlerine en uygun şekilde görüşmeye başlayacağını bildirdi. Bundan başka Bağdat-Basra demiryolunun Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından inşası hususunda İngiliz Hükümeti ile uzlaşma gerçekleştiğini açıkladı. Bunun İngiliz Hükümeti tarafından verilmiş büyük bir izin olduğunu belirttikten sonra, eski Lynch meselesinin sakıncalarını ortadan kaldıracak olan gemicilik teklifinin iyi karşılanması gerektiğini vurguladı.¹⁵⁰⁸

Hakkı Paşa'nın telgrafı Meclis-i Vükela'da 1 Mayıs 1913 tarihinde görüşüldü. Meclis-i Vükela aldığı kararda 1909 yılında Lynch Şirketi ile Nehir İdaresi'nin birleştirilmesi projesini dikkate aldı ve o zamanki koşulları belirttikten sonra¹⁵⁰⁹ İngiliz Hükümeti'nin şimdi yapmış olduğu teklifi uygun bulmadı:

“İdare-i Nehriyye ile Lynch idaresini birleştirerek bir Osmanlı şirketinin kurulması için bundan birkaç yıl önce Lynch idaresi ile anlaşılarak bir sözleşme düzenlenmişti. Bu imtiyaz sözleşmesi Meclis-i Mebusan'ın onayına bile yaklaşmış olduğu halde, şimdi Lynch vapurlarının bırakılmasıyla beraber bir Osmanlı-İngiliz şirketi oluşumuna hükümetin onayı hususunda zorluklar düşünülmektedir. Bundan dolayı şartları yukarıda özetle belirtilen tasarlanmış sözleşme çerçevesinde¹⁵¹⁰ anlaşma için İngiltere Hükümeti'yle görüşülmesi...”¹⁵¹¹

İngilizlere göre korunması gereken Lynch Şirketi'nin haklarıydı. Aslında Bağdat Demiryolu Şirketi, sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca kendisine verilen yetkiden yararlanarak Bağdat Demiryolu'nun inşası için gerekli olan malzemenin Şattularap, Dicle ve Fırat'ta taşınmasına tahsis edilecek vapur ve mavnaları geçen sene Brüksel'de Alman ve Fransız sermayesiyle “Doğu'da Nehirler Üzerinde Nakliyat” adıyla kurulan şirketten kiralamıştı. Daha sonra bu vapur ve mavnaların işletme ve idaresi için bir taraftan Bağdat Demiryolu Şirketi ile Lynch Kardeşler Şirketi arasında sözleşme yapıldığı gibi, diğer taraftan “Doğu'da Nehirler Üzerinde Nakliyat” şirketiyle Lynch Şirketi arasında da karşılıklı anlaşma yapılmıştı. Ancak bu durum Meclis-i Vükela'nın değerlendirmesine göre Lynch Şirketi'nin 1909 yılındaki taahhütlerinin gerçekleşmesine, yani Nehir İdaresi ile birleşmesine engel

¹⁵⁰⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:1** (Hakkı Paşa'dan Tevfik Paşa aracılığıyla Said Halim Paşa'ya çekilen 29 Nisan 1913 tarihli telgraf) ve **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12** (Meclis-i Vükela'nın 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913] tarihli zabtının sureti).

¹⁵⁰⁹ 1909 yılında Lynch Şirketi ile Nehir İdaresi'nin birleştirilmesi meselesi için bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.273-304.

¹⁵¹⁰ İngiliz Lynch ve Osmanlı Nehir İdaresi şirketlerinin birleştirilmesi için 1909 yılında hazırlanan ve gündeme gelen sözleşme koşulları kastedilmektedir. Bk. Kocatürk, **a.g.e.**, s.274-275.

¹⁵¹¹ **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12** (Meclis-i Vükela'nın 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913] tarihli zabtının sureti).

teşkil etmiyordu. Çünkü Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Şattularap, Dicle ve Fırat'ta nakliyat hakkı, sözleşmesi uyarınca inşaatın süresiyle sınırlıydı. Ayrıca kurulması düşünülen Osmanlı şirketi sermayesine Alman sermayesinin de Osmanlı ve İngiliz sermayeleriyle eşit miktarda kabul edilmesi ve bu durumda başkanlığın Osmanlı, İngiliz ve Alman sermayelerini temsil edecek kişiler tarafından dönüşümlü olarak yapılması için İngiliz Hükümeti ikna edilmeye çalışılmalıydı. Son olarak eğer İngiliz Hükümeti'ne bu koşullar kabul ettirilemezse, İngiltere ile yapılması gerekli görülen anlaşmaların bu yüzden zora girmemesi için İngiliz Hükümeti'nin teklifinin aynen görüşülmesine ve durumun Hakkı Paşa'ya Hariciye Nezareti aracılığıyla bildirilmesine karar verildi.¹⁵¹²

6 Mayıs 1913 tarihinde parafe edilen ön anlaşmalardan kısa bir süre önce Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den taleplerini içeren beş maddelik bir notayı 1 Mayıs 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri'ne verdi. Notada İngiliz Hükümeti'nden istenenler özetle şöyleydi:

1. Gümrük vergisinin % 4'lük artışla % 15'lik orana çıkarılması.
2. İleride gümrükten geçen mallar için bir tarife usulünün kabul edilmesi.
3. Temettü vergisinin bütün yabancılara uygulanması.
4. Osmanlı Devleti'ndeki yabancı postanelerin kaldırılması, bu yapıncaya kadar yabancı postanelerinde Osmanlı pullarının kullanılması.
5. Kapitülasyonların kademeli olarak kaldırılması sürecinin başlatılması.

Hakkı Paşa 24 Mayıs'ta ikinci bir nota vererek 4. ve 5. maddelere açıklık getirmiştir. Buna göre ülkedeki yabancı postaneler aynı anda kaldırılacak ve Osmanlı postaneleri İngiliz ticaretine güven verici, düzenli bir hale sokulacaktı. Kapitülasyonlar hususunda ise ticari ve mali olanların gözardı edilerek adli kapitülasyonların kaldırılması veya iyileştirilmesi için çalışmalara başlanması istendi.¹⁵¹³

6 Mayıs 1913 tarihli ön anlaşmalarla, 29 Temmuz 1913 anlaşmalarına geçmeden önce Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Londra'da devam eden görüşmelere daha yakından bakmak yararlı olacaktır. Bu bağlamda akılda tutulması gereken husus 6 Mayıs 1913 tarihinde ön anlaşmaların parafe edilerek Bab-ı Ali tarafından incelenmesi için İstanbul'a gönderilmiş olmasıdır. Nitekim Hakkı Paşa Basra Körfezi meselelerine ilişkin İngiltere'yle yapılan 6 Mayıs 1913 tarihli ön

¹⁵¹² Aynı vesika.

¹⁵¹³ Bu notaların ayrıntıları için bk. Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.336-338.

anlaşma hakkındaki olumlu görüşlerini 15 Mayıs'ta bir raporla Bab-ı Ali'ye bildirmiştir.¹⁵¹⁴ Aynı zamanda İngiltere, Osmanlı Devleti ile 6 Mayıs'ta yapmış olduğu ön anlaşmaların metinlerini 18 Haziran 1913 tarihinde Fransa, Rusya ve Almanya hükümetlerine de vermiştir.¹⁵¹⁵

Hakkı Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 15 Mayıs 1913 tarihli yazısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile o ana kadar 18 toplantı gerçekleştirildiğini, bunların sonucunda biri Basra Körfezi, Kuveyt, Katar ve Bahreyn meseleleri, ikincisi Şattularap Komisyonu ve üçüncüsü Küçük Asya'daki (Anadolu) demiryollarına dair meseleler hakkında üç sözleşme ile Muhammara yönü İran sınırına ilişkin bir beyannamenin ilerde kabule tabi olmak şartıyla kendisi ve İngiliz memurları arasında parafe edildiğini bildirdi. Parafe edilen bu anlaşmalar ve beyannamenin matbu nüshaları ile ekleri oluşturan İran sınırına dair dört, Kuveyt sınırına dair bir, Necd ve Katar sınırına ilişkin bir olmak üzere toplam altı adet harita Hakkı Paşa tarafından aldığı talimat uyarınca Hariciye Nezareti'ne gönderildi. Geriye kalan meselelerden Dicle ve Fırat üzerinde vapur işletmek üzere kurulacak gemicilik şirketi hakkında yazılacak beyannamenin görüşmeleri de "hayli ilerlemişti". Görüşmeler sona erdikten sonra beyanname diğerlerine ek olarak nezarete gönderilecekti. Mısır Hıdivliği'nin borçlanmasına izin verilmesine dair konu henüz görüşülmekteydi ve sonuca yaklaşılmamıştı. Osmanlı Devleti'nin talep ettiği gümrük vergisinin artırılması ve temettü vergisi hususlarında İngiltere'nin vermesi istenen notaların taslakları Hakkı Paşa tarafından İngiliz memurlarına teklif edilmişti. Yabancı postalarının kaldırılması konusunda ise Avrupa devletlerinin buna hemen onay vermesi düşünülmüyordu. Ancak Hakkı Paşa şimdiden devlet gelirleri elde etmek, yıllık en az 300.000 liraya ulaşan ve gereksiz bir şekilde bazı devletlerin elinde kalan posta gelirlerini kaybolmaktan kurtarmak istemişti. Bunun için meselenin incelenerek yabancı postalarının kaldırılmasına karar verilinceye kadar bu postanelerde Osmanlı pulu kullanılmasına onay verilmesi için girişimde bulundu.¹⁵¹⁶

Hakkı Paşa yazısında kapitülasyonların kaldırılması hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

¹⁵¹⁴ Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, s.144-146.

¹⁵¹⁵ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.336.

¹⁵¹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın Londra'dan Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazı).

“Keza kapitülasyonların kaldırılması da birdenbire ümit edilir şeylerden değildir. Yine de bu konuda şu anda Osmanlı Devleti’nde on dört muhtelif kanuna tabi mahkemelerin varlığıyla büyük kayba uğrayan adalet işinin sağlanması için eski antlaşmaların lağvı esasının kabulüyle, şimdiden halihazırın ıslahı ve meselelerin incelenmesi için hukukçulardan oluşan bir komisyon oluşturulmasına onay verilmesini teklif ettim. Bu hususta verdiğim notalar İngiltere’nin ilgili makamlarınca incelenmekte olup, bugünlerde görüşmeye konulabileceği sözü verildi. İngiltere’nin onayı bu meseleleri bitirmezse de Avusturya, Almanya ve İtalya tarafından zorluklar görüleceğinden, geri kalan devletlerin görüşlerini ve onaylarını alma hususunda pek büyük bir kuvvet olacağı açıktır.”

Hakkı Paşa’nın görüşmeleri sonucunda Bağdat ve Basra Demiryolu ile Basra Limanı Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından inşa edilebilecekti. Ancak bunun için Bağdat Demiryolu Şirketi’nin yönetim kuruluna Osmanlı Devleti tarafından uygun görülecek iki İngiliz müdürünün kabul edilmesi ve imtiyazın Basra’da denize kadar olan kısmı için şirketin her türlü haklarından kayıtsız şartsız feragat etmesi gerekmektedir. Bundan dolayı Bağdat-Basra kısmı ve Basra limanı mevcut sözleşme ve şartnameye uygun olarak şirkete inşa ettirildiği takdirde, şirketten diğer şartlara onay verdiğine dair bir beyannamenin alınması gerekmektedir. Bundan başka Hakkı Paşa görüşmelerin seyri hakkında basında çıkan gerçekdışı haberlerden de şikayet etmiştir:

“Şimdiye kadar buradaki görüşmeleri gizlilik çerçevesinde tutmak mümkün olmamışsa da son zamanlarda basın bu konuda yayınlarda bulunduğu, (anlaşmaların) tümü bitip imzalanmadan yalan yanlış yayınların zararlarını söylemeye gerek yoktur. Bu nedenle gizliliği korumak gereği de ayrıca nezaretinizin dikkatine sunulmaya gerekli görülmüştür.”¹⁵¹⁷

Hakkı Paşa 15 Mayıs 1913 tarihli yazısına ek olarak gönderdiği “Basra Körfezi ve Komşu Arazisine Dair Sözleşme” başlıklı yazıda, 6 Mayıs’ta parafe etmiş olduğu söz konusu anlaşma ile ilgili dikkat çekici şu açıklamayı yapmıştır:

“Kuveyt, Bahreyn, Katar, Necd ve Basra Körfezi hakkında ayrı ayrı görüşme yapılan beş mesele tümüyle bir mahiyette ve Basra Körfezi veya Necd-i Farsi denilen yerde, deniz kısmında ve sahilin bazı bölümlerinde Osmanlı Devleti ile İngiltere nüfuz bölgelerinin bundan sonra ihtilafa yol açmayacak şekilde belirlenip sınırlandırılması konusundan ibaret olduğundan, hepsini bir sözleşmede birleştirmek uygun görülmüştür.

¹⁵¹⁷ Aynı vesika.

Memleketimizde bu gibi meselelerin cefa ve mahiyetini inceleyip hakkıyla bilenler pek nadir olduğundan, Arabistan'ın bütünüyle ve her zaman Osmanlı toprağından olduğu düşüncesinde bulunanlar bu sözleşmelerde Osmanlı Devleti tarafından bazı fedakarlıklara katlanıldığını zannedebileceklerdir. Gerçek durum ise hiç öyle değildir. Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra Osmanlı Donanması'nın Basra Körfezi'nde dolaşması bir daha gerçekleşmemiş ve kıyı arazisi tamamen devletin nüfuzundan serbest kalmıştır. Halbuki İngilizler bundan iki asır öncesinden itibaren Basra Körfezi'nde sürekli şekilde savaş gemileri buldurmaya ve Hindistan İngiltere sömürgesi olduktan sonra Hint ticaretinin sağlanması için denizden güvenlik tedbirlerine ve sahil şeyhleriyle anlaşmalar imzalamaya girişmişlerdir. Bu suretle daha Osmanlı Devleti'nin fiili idaresi Basra şehrini aşamadığı zamanlarda İngiltere Basra Körfezi'nde egemen olmuş, İran'ın Basra Körfezi sahili, Bender Büşir ve Bender Abbas gibi şehirleri tamamen İngiliz nüfuzu altına girmiş, gerektiğe oraya Hindistan süvari askerleri sevk edilerek asayişin temini bir gelenek hükmünü almış ve denizde İngiliz bayrağı hakim olmuştu. Bahreyn Şeyhliği İngiltere himayesine girmiş ve Umman şeyhleri tümüyle İngilizlerle anlaşma yapmıştı. Nitekim Arabistan Yarımadası'nın başka bölgelerinde de bu gibi durumlar meydana gelmişti. Mesela Osmanlı Devleti'ne hiçbir zamanda tabi olmayan Maskat Eمارeti çoktan beri İngiltere ile anlaşmış ve Hadramut şeyhleri İngiliz nüfuzuna katılmıştı. Aden'in deniz mevkiinin sağlama alınması için arkasındaki bölgede bulunan dokuz kabilenin şeyhleriyle yapılan anlaşmalar gereğince oraları da İngiliz himayesinden sayılıyordu.

Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı Devleti Arabistan'ın bölgelerinde eski konumunu geri getirmeye ve hatta genişletmeye kalkıştığı ve bunu da eskiden beri mevcut olan bir mülkün meşru sahibine geri dönmesi mahiyetinde gördüğü sırada, her tarafta karşısında İngiltere'yi görmesi bizce ne kadar garipseme ve öfkeye sebep olduysa, oralarda kendilerini koruyucu veya meşru efendi kabul etmeye bir veya iki asırdan beri alışmış olan İngilizlerin de karşılıklarına Osmanlı iddialarının çıktığını görünce garipseyip öfkelenmelerini kabul etmek gerekir. Bunun işaretleri malumdur. Yemen tarafında Osmanlı Ordusu'nun Sana'dan İmamı kovarak eski Yemen Vilayeti'ni diriltmesine bir şey demeyen İngiltere, daha o vakit Osmanlı askerlerini Lahic sultanlığı ve Aden'e komşu Nevahi-i Tis'a'dan (Dokuz Bölge) çıkartmış ve birkaç sene önce devlet, anılan bölgelerle Yemen Vilayeti sınırını İngiltere ile anlaşarak belirlemiştir. Abdülhamid devrinde tarafımızdan Hadramut'a bağlı Zufar'a bir emir tayin edildiği halde, bu kişi ve evladı İstanbul'dan ayrılmayı başaramamıştır. Merhum Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği'nde aynı girişimlerde bulunulmasına rağmen İngiltere fiili konumunu koruyup Necd sancağının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmemiştir. Hatta Hariciye Nezareti evrakında saklı bazı notalarda görüleceği gibi, Necd sancağı Paris Antlaşması'nın yapıldığı sırada mevcut olmadığından, bu antlaşmanın bahsettiği

Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne (Necd'in) dahil olamayacağı görüşünü ortaya koymuştur. Bahreyn üzerinde himayesini şiddetle savunmuş ve Katar'a asker ve memur gönderilmesini reddetmiştir. Katar'daki bir bölük asker Şeyh Casim bin Sani'nin himaye ve koruması altında ve İngiliz gemileri geldikçe şeyhin de emriyle saklanıp dışarı çıkamamak durumunda kalmıştı. Kuveyt'in Bağdat Demiryolu'na son nokta olma konusu ortaya çıkınca İngiltere derhal oraya savaş gemileri göndererek şeyhle anlaşmalar yapmış, geçmiş devirde Necd Emiri Ebusuud'un (İbnüsuud) Mübarek El Sabah üzerine sataştırılması şeklinde kabul edilen cahilce bir politikayla şiddetle müdahale etmiş, Kuveyt'i işgal ile tehdit ederek Ebusuud'un yerine çekilmesini istemiş ve başarılı olmuştur.”

Hakkı Paşa sınırı belirsiz olan, Kuveyt Şeyhi'nin görüşüne göre Zubeyr'i bile içine alan ve Basra kapılarına kadar uzanan bir Kuveyt'in mevcut haliyle devamının hem Basra sahilleri hem de bütün Necd için tehlikeli bir durum oluşturduğunu belirtmiştir. Geçmiş devirde yapılan anlaşma ile mesele geçici olarak kapatılmışsa da “statükonun korunması” yönünde esnek bir tabirle bulunan çözümde, “statüko” tabirinin Osmanlı Devleti tarafından şeyhin “kaymakamlığı” ve İngiltere tarafından da şeyhin “tam bağımsızlığı” şeklinde anlaşıldığını vurgulamış ve bunun her zaman büyük ihtilafa neden olduğunu ifade etmiştir. Hakkı Paşa bütün bunları anlatmasından amacının Basra Körfezi meselelerinin gerçek mahiyetini ortaya koymak, eski dönemlerdeki fetihlerin hatıralarına dayanan ve üç dört asırdan beri devletin geçirdiği değişimleri görmemekten kaynaklanan etkilerin yersizliğini göstermek olduğunu da belirtmiştir. Hakkı Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin Bahreyn ile Katar üzerindeki iddialarından vazgeçmesi ve Kuveyt'e özerklik verilmesini onaylaması nasıl bir fedakarlık kabul edilecekse, İngiltere tarafından Bahreyn'i ilhak etmemek, Katar ve Kuveyt'te resmi himaye kurmamak taahhütleri, Kuveyt'in Osmanlı toprağı ve Necd'in bir sancak olduğunun onayı da aynı şekilde İngiliz bakış açısından fedakarlık kabul edilecekti. Bu durum sözleşmenin uzlaştırıcı niteliğini belirlemekteydi. İki tarafın oldukça karşıt görüşlerinden birbirine yaklaşıp yaklaşıp ve anlaşma yolları aramaları sayesinde mevcut sözleşme taslağı ortaya çıkmıştı.¹⁵¹⁸

Hakkı Paşa 31 Mayıs 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin Mezopotamya'daki her iki nehirde (Fırat ve Dicle) gemicilik

¹⁵¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa'nın Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.1-2).

yapmak için imtiyaz sahibi olarak Lord Inchcape'i¹⁵¹⁹ gösterdiğini bildirdi. İngiltere imtiyaz şartlarını Londra'da Lord Inchcape aracılığıyla görüşmeyi arzu ediyordu. Bu bağlamda Hakkı Paşa, kendisine izin verildiği takdirde esas kabul edilmek ve kendi görüşlerine göre değiştirilmek üzere Bab-ı Ali'den Lynch sözleşmesinin gönderilmesini rica etmiştir.¹⁵²⁰

İngilizlerle yaptığı görüşmeler sonucunda Hakkı Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen Basra Körfezi ve civar topraklar hakkındaki sözleşme tasarısı Meclis-i Vükela'da 1 Haziran 1913 tarihinde görüşüldü. Meclis-i Vükela'da tasarının mevcut duruma ve daha önce Meclis kararıyla verilen talimata uygun olduğu kabul edildi ve imzalanmasına karar verildi. Sadece Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde suç işleyerek Kuveyt'e kaçacak kişiler hakkında gereken yasal soruşturmaların yapılması için bu konuda uygun bir çözüm yolunun kararlaştırılarak ek olarak sözleşmeye yazılmasına gayret edilecekti. Eğer bu konuda başarılı olunursa, buna ilişkin eklenen madde veya bendin de bildirilmesi için Hakkı Paşa'ya gerekli tebligat yapılacak ve Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya da bilgi verilecekti.¹⁵²¹

6 Mayıs 1913 tarihinde yapılan ön anlaşmaların ardından eski sadrazam Hakkı Paşa Londra'da diğer meselelerle ilgili görüşmelere 1913 Haziran ayında devam etti. Bu meselelerin başında gümrük resminin yani ithalat vergisinin % 11'den % 15'e çıkarılması ve bu % 15'lik verginin gelecekte tarifeye bağlanması gelmekteydi. Diğer sorunlar Osmanlı topraklarındaki yabancı posta teşkilatlarının ve kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkindi. İngiltere Hükümeti % 4 gümrük vergisi artışı ile gümrük vergisine daha önce yapılmış % 3 zammı yedi senelik bir süre için kabul etmekte, pamuk ürünleri için de istisnai bir muamele talep etmekteydi. Hakkı Paşa 7 Haziran 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, yapılan görüşmelerden sonra İngiltere'nin % 15 vergiyi süresiz kabul etmeye ve istisnai muameleden de feragat hazır olduğunu bildirdi. Ancak İngiliz tarafı buna karşılık bir ödün olarak Şattülarap sözleşmesinin 21. Maddesi'ndeki sürenin yirmi bir yıldan altmış seneye çıkarılmasını talep ediyordu. Hakkı Paşa % 15'lik oranı süresiz olarak

¹⁵¹⁹ James Lyle Mackay Inchcape (1852-1932). 1874 yılında gittiği Hindistan'da uzun yıllar gemicilik ve ticaretin yanı sıra İngiliz koloni yöneticiliği de yapmıştır. Soyluluk unvanı olarak aldığı Inchcape'i soyadı olarak Mackay'ın yerine kullandığı belgelerden anlaşılmaktadır.

¹⁵²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 31 Mayıs 1913 tarihli telgraf).

¹⁵²¹ **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12** (Meclis-i Vükela'nın 19 Mayıs 1329 [1 Haziran 1913] tarihli zabtının sureti).

elde etmek için bu teklifin kabul edilmesi düşüncesinde olduğunu, esas olarak nehir komisyonu imtiyazının uzatılmasının daima zorunlu olacağını belirtti. İmza esnasında bu değişikliği kabul etmek için kendisine izin verilmesini istedi.¹⁵²²

Meclis-i Vükela, 8 Haziran 1913 tarihinde Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletmek üzere kurulacak gemicilik şirketi hakkında Hakkı Paşa ile İngiltere Hükümeti arasında yapılan görüşmeler sonucu düzenlenen ve yine Hakkı Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen beyanname tasarısının imza için uygun bulunduğu karar verdi.¹⁵²³ Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, suikastından iki gün önce 9 Haziran 1913'te Hariciye Nezareti'ne gizli bir yazı gönderdi. Hariciye Nezareti'nden bu konuda Hakkı Paşa'ya gerekli tebligatın yapılmasını ve Sefir Tevfik Paşa'ya da bilgi verilmesini istedi.¹⁵²⁴ Aynı gün Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen telgrafta, 21. Madde'de belirtilen sürenin altmış seneye çıkarılmasına Meclis-i Vükela tarafından karar verildiği bildirildi. Ancak İngiltere'ye karşı Bab-ı Ali tarafından verilen bunca önemli tavizlere ve gösterilen samimi duygulara karşılık gümrük vergisinin % 15'e çıkarılmasından başka, patent ve posta işleriyle ekonomik bağımsızlığa ait başka hususlarda da İngiliz Hükümeti nezdinde kolaylık ve yardım istendiğinin anlatılması talep edildi.¹⁵²⁵

Hakkı Paşa'nın 14 Haziran 1913 tarihinde bildirdiğine göre bu meseleler ile ilgili görüşmeler sonuçlanma aşamasına gelmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Osmanlı Sefareti'ne yazılacak notanın müsveddesi (taslağı) Hakkı Paşa ve İngiliz memur tarafından onaylanmak üzere parafe edilmişti.¹⁵²⁶ Hakkı Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne bir nüshasını gönderdiği bu taslak notanın birinci maddesinde İngiltere Hükümeti ithalat vergisine yeni bir zam teklifini kabul etmekteydi. Bu vergi zaman sınırı olmaksızın kıymet üzerinden % 15'e çıkarılacaktı. Yeni vergi artışı ancak

¹⁵²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 7 Haziran 1913 tarihli telgraf). Büyük Devletler, 1907 yılında Osmanlı gümrüklerini 7 sene için % 8'den % 11'e çıkarmışlardı. Bu süre 1 Temmuz 1914 tarihinde sona erecekti.

¹⁵²³ **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12** (Meclis-i Vükela'nın 26 Mayıs 1329 [8 Haziran 1913] tarihli zabtının sureti).

¹⁵²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Sadrazam Mahmud Şevket Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mayıs 1329 [9 Haziran 1913] tarihli gizli yazı)

¹⁵²⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nden Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya çekilen 9 Haziran 1913 tarihli telgraf).

¹⁵²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:7** (Eski Sadrazam Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Haziran 1913 tarihli yazı ve bu yazıya ekli İngiltere'nin Haziran 1913 tarihli nota taslağı). Bayur, İngiliz arşiv belgelerine dayanarak varılan ön anlaşmayı aktarmaktadır, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.338. Söz konusu belge Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Louis Mallet tarafından 13 Haziran 1913 tarihinde parafe edilmiştir.

bütün yabancı mallar üzerinde yürürlükte olunca İngiliz mallarına uygulanacak ve resmen tebliğ edildikten altı ay sonra alınmaya başlanacaktı. İkinci madde de İngiltere Hükümeti % 15'lik verginin ileride özel bir tarifeye dönüştürülmesini üç şartla kabul ettiğini belirtmekteydi:

- a) Söz konusu tarife karşılıklı uzlaşmayla (birlikte) düzenlenecektir.
- b) Bu tarife ancak ilan tarihinden itibaren bir seneden aşağı olmamak üzere aradan uygun bir zaman geçtikten sonra yürürlüğe konacaktır.
- c) Kıymet üzerinden alınan % 15 vergi gibi bu tarife de her iki ülke arasında bir uzlaşma olmadıkça değiştirilemeyecek ve düzeltilmeyecektir.

Hakkı Paşa'nın yorumuna göre % 3'lük eski zamlar yeni % 4 zammın ayrılması ve yedi sene süreye bağlanması şeklindeki İngiliz talepleri bertaraf edilmişti. % 15'lik oran süresiz olmak üzere tayin edilmiş ve bunun belirli bir tarifeye dönüştürülmesi esası da kabul edilmişti.

Notanın temettü vergisi ile ilgili üçüncü maddesi ertelenerek boş bırakılmıştı. Hakkı Paşa'nın bildirdiğine göre bu konu İstanbul'da ayrıca müzakere edildiğinden dolayı burada ayrı bir şekilde ele alınamayacağı İngiliz memurları tarafından ifade edilmişti. Dördüncü madde de İngiltere Hükümeti Osmanlı Devleti'ndeki postanelerini kaldırmaya esasen itirazı olmadığını bir şartla beyan etmekteydi: Bu tedbir bütün yabancı postaneleri kapsayacaktı ve Osmanlı Posta İdaresi yazışmaların emniyet ve süratle ulaştırılması hususunda garanti verecekti. Postanelerin kaldırılması sürecinde İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz postanelerinde Osmanlı posta pullarının kullanılmasına karşı çıkmayacaktı. Bununla birlikte bu önlem bir ücret artışı ve bazı teknik düzenlemeleri gerektirecekti. İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'nde postaneleri bulunan diğer devletlerin bu değişimleri incelemeye onay vermeleri halinde görüşmelere başlamaya hazırdı.¹⁵²⁷

Beşinci ve son madde kapitülasyonların ve bunlarla ilgili eski antlaşmaların kaldırılması talebine ilişkin İngiltere'nin cevabını içermekteydi. Osmanlı adli idaresinde reformların yapılmasını bekleyen İngiltere Hükümeti, eski antlaşmaların lağvedilmesi zamanının gelmediği inancındaydı. Ancak başka devletler böyle bir işlem hakkında uzlaştıkları takdirde, İngiltere Hükümeti eski antlaşmalardan doğan

¹⁵²⁷ Aynı vesika.

mevcut durumun ne dereceye kadar düzenlenebileceğini belirlemek için memurlar atamaya hazırды.

Hakkı Paşa notanın dördüncü ve beşinci maddeleriyle ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, yabancı postaların ve eski antlaşmaların hemen kaldırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Hakkı Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'ne gereken şey mevcut durumu ıslah için müzakere kapısı açmak ve bu maddeleri değiştirilemez olmaktan çıkarmaktı. Notanın dördüncü ve beşinci maddeleri bu amacı sağlayacak surette kabul ettirilmişti.¹⁵²⁸

Bu arada başka gelişmeler de yaşanmaktaydı. Birkaç Fransız bankası kibrit ve sigara kağıdının tekel altına alınarak, tekel hizmetinin kendilerine verilmesi halinde 3 milyon liralık bir avans vereceklerini ve birkaç ay sonra da 300 milyon frank borç vermeye hazır olduklarını Bab-ı Ali'ye bildirmişlerdi. Bankalar meseleye ilişkin Fransa ve Rusya'nın onayını almayı taahhüt etmekteydiler. Bunun üzerine Hariciye Nezareti Londra'da da gerekli girişimlerin yapılması için Hakkı Paşa'ya durumu ilettili. Hakkı Paşa cevap olarak gönderdiği 14 Haziran 1913 tarihli telgrafta, Osmanlı Hükümeti'nin karma veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla fener vergilerinin değiştirilmesini taahhüt etmesi şartıyla, söz konusu tekelin İngiliz Hükümeti tarafından kabul edildiğini bildirdi. Mesele 18 Haziran 1913 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Fener vergileri tarifesinden uygun indirim yapılması için Osmanlı ve İngiliz memurlarından oluşan karma bir komisyon kurularak, önceki kararlar çerçevesinde incelemeler yapılmasına onay verilebileceğinin Hakkı Paşa'ya cevap olarak yazılması kabul edildi.¹⁵²⁹

Londra'da bulunan ve görüşmelere devam eden eski sadrazam Hakkı Paşa'nın 6 Mayıs 1913 tarihinde yaptığı anlaşmalar Bab-ı Ali tarafından olumlu bulunmuştu. Nitekim Şattularap Komisyonu, Dicle ve Fırat'ta vapur işletilmesi, İran sınırının Muhammara yönünde belirlenmesi, Anadolu Demiryolları ve Mısır Hıdivliği'nin borçlanması meseleleri hakkında düzenlenecek sözleşme ve

¹⁵²⁸ Aynı vesika.

¹⁵²⁹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12 (Meclis-i Vükela'nın 5 Haziran 1329 [18 Haziran 1913] tarihli zabtının sureti).

beyannameleri Hakkı Paşa'nın imzalamasına izin veren ruhsat 16 Haziran 1913'te kendisine gönderildi.¹⁵³⁰

Hakkı Paşa 18 Haziran 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Sir Edward Grey'in kendisinden Fırat ve Dicle'de gemicilik imtiyazının ayrıntılarını Lord Inchcape ile görüşmesini istediğini ve bu konuya dair bir de nota aldığı bildirdi. Bu konuda hükümetin kendisine gerekli talebi süratle yapmasını istedi.¹⁵³¹ İmtiyaz koşullarının Lord Inchcape ile görüşülmesi için Hakkı Paşa'ya izin verilmesi ve Lynch sözleşmesinin de kendisine gönderilmesi Meclis-i Vükela tarafından kısa sürede kabul edildi.¹⁵³² Osmanlı Hükümeti ile Lynch Şirketi arasında daha evvel yapılması düşünülen sözleşmenin müsveddesinin bir sureti Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden temin edilerek 26 Haziran'da Hakkı Paşa'ya gönderildi.¹⁵³³

Haziran sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında neredeyse bütün meselelerle ilgili uzlaşmaya varılmıştı. İngiliz Kraliyet sarayında 26 Haziran 1913 tarihinde verilen baloya Hakkı Paşa da katılmıştı. Kral baloda Hakkı Paşa'ya iki ülke arasında mevcut olan tüm ihtilafı meselelerin halledilmesinden ve çözüme kavuşmasından dolayı pek memnun olduğunu ve anlaşmaların yakında imza edileceğini umduğunu söyledi. Kraliçe de sürüncemede kalmış meselelerin halledilmesinden ötürü Hakkı Paşa'ya memnuniyetini ifade etti.¹⁵³⁴

Hakkı Paşa ile Lord Inchcape arasında ilk görüşme 27 Haziran 1913 tarihinde yapıldı. Lord Inchcape Hakkı Paşa'ya projesini verdi. Hakkı Paşa incelemekte olduğu bu projenin önemli noktalarını ertesi gün telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirdi ve gereken talimatın kendisine verilmesini istedi.¹⁵³⁵ İmtiyazın kendileri yerine Lord Inchcape'e verilmeye çalışılması Lynch ailesini kızdırmıştı. Hakkı Paşa,

¹⁵³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:6.**

¹⁵³¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 18 Haziran 1913 tarihli telgraf).

¹⁵³² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Sadrazam Mehmed Said Halim Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913] tarihli gizli ve acele yazı) ve **BOA. HR. HMŞ. İŞO. Dosya No:234 Gömlek No:12** (Meclis-i Vükela'nın 9 Haziran 1329 [22 Haziran 1913] tarihli zabtının sureti).

¹⁵³³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadarete gönderilen 13 Haziran 1329 [26 Haziran 1913] tarihli çok acele yazı ve Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 26 Haziran 1913 tarihli telgraf).

¹⁵³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:5** ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:49** (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 28 Haziran 1913 tarihli telgraf).

¹⁵³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:49** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 28 Haziran 1913 tarihli telgraf).

2 Temmuz 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Bay Lynch'in Lord Inchcape ile yapılan görüşmeleri protesto etmek için kendisini görmeye geldiğini, birkaç gün önce de aynı maksatla bir avukat gönderdiğini haber verdi. Hakkı Paşa Lynch'e yanıt olarak başka bir imtiyaz sahibi gösterdiğinden dolayı hükümetini (İngiliz Hükümeti'ni) ayıplaması gerektiğini söylemişti. Hakkı Paşa kendi görüşünü ise şöyle ifade etmiştir:

“Kanımca Lynch gürültü patırtı yapacaktır. Bundan dolayı Lord Inchcape ile cereyan eden görüşmelerime son vermeden önce Lynch tarafından yapılabilecek her türlü iddiaya karşı Osmanlı Hükümeti'nin kendini savunabileceğini zannediyorum”.¹⁵³⁶

Hakkı Paşa 4 Temmuz 1913 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Necd yönünde sınır kabul edilen hat içinde bulunduğu öne sürülen El Haba petrol kuyusunun isminin Basra Körfezi Sözleşmesi'nin 7. maddesine eklenmesinin teklif edildiğini bildirdi. Ayrıca demiryolu sözleşmesindeki “Küçük Asya” tabiri Türkiye (Osmanlı) Asyası şeklinde değiştirilecekti. Hakkı Paşa sözleşmenin tamamı ile beraber bu değişiklikler içinde kendisine imza izni verilmesini rica etmiş, söz konusu iznin gecikmeyeceğini umduğunu belirtmiştir.¹⁵³⁷

Osmanlı Devleti'ndeki demiryollarına dair Hakkı Paşa ve İngiliz Hükümeti arasında bir sözleşme projesi kararlaştırılmıştı. Ancak sözleşme hakkında görüşü sorulan Nafia Nezareti 2 Temmuz 1913 tarihinde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmiş ve böylece konu 8 Temmuz'da Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Meclis-i Vükela'da İngiltere Hükümeti'nin fikir ve maksadına ilişilmeden, diğer devletler tarafından başka şekilde yorumlanmayacak şekilde bazı ibarelerde değişiklikler yapılmasına karar verildi. İngiltere Hükümeti'nin de buna itiraz etmesinin beklenmediği ifade edildi. Ayrıca sözleşme projesinin 8. maddesi uyarınca anlaşma hükümleri Anadolu hattına bitişik bulunan tüm hatları kapsamına aldığından, Anadolu Demiryolu Şirketi'nden başka İzmir, Kasaba, Aydın ile Şam-Hama şirketlerinin de meseleden zamanında haberdar edilmeleri zorunluydu. Aksi takdirde bu şirketlerin anlaşmalar dışında olan bazı hüküm ve tedbirlerin kendilerinin onayı alınmadan kabul edildiği bahanesiyle zarar ve ziyan iddiasına kalkışmaları

¹⁵³⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 2 Temmuz 1913 tarihli telgraf).

¹⁵³⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:8 (Hakkı Paşa'dan Londra Sefiri Tevfik Paşa aracılığıyla Said Halim Paşa'ya çekilen 4 Temmuz 1913 tarihli telgraf).

muhtemeldi. Meclis-i Vükela, Nafia Nezareti tarafından belirtilen bu hususların Hakkı Paşa'ya bildirilmesine ve değişikliklerin yapılması mümkün olduğu takdirde sözleşmenin imzalanmasına izin verilmesine karar verdi.¹⁵³⁸

29 Temmuz 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da, Basra Körfezi ve komşu topraklarla Şattularap Komisyonu hakkındaki sözleşmeler ve Muhammara sınırına ilişkin beyannamenin imzalanması ve teatisi için Hakkı Paşa'ya gerekli izin verildi. Hakkı Paşa'ya karar telgrafla bildirilecekti. Ayrıca gerekli iznin verildiğine dair Padişah iradesi de çıkarıldı.¹⁵³⁹

İngiltere ile Haziran ayında varılan mutabakatın ve parafe edilen taslağın ardından 29 Temmuz 1913 tarihinde esas beyanname (nota) Sir Edward Grey tarafından imzalanarak Osmanlı Sefareti'ne sunuldu. Beyannamenin girişinde şöyle denilmekteydi:

“İngiltere Hükümeti, iki hükümet arasında sürüncemede kalmış meselelerin çözümlenmesi için Bab-ı Ali tarafından muhtelif zamanlarda ve sonradan Londra'da cereyan eden görüşmeler esnasında öne sürülmüş olan çeşitli talepleri dikkatlice incelemiş olduğundan, aşağıda imzası bulunan İngiltere Dışişleri Bakanı söz konusu taleplerin konusunu oluşturan beş nokta hakkında hükümeti tarafından kabul edilmiş kararları bu beyanname ile Osmanlı Sefareti'ne tebliğ eder”.¹⁵⁴⁰

Beyannamenin 1, 2, 4 ve 5. maddeleri yukarıda değinilen taslak notayla tamamen aynı olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Beyannamenin yalnız taslakta boş bırakılmış temettü vergisine ilişkin 3. Maddesi'nde İngiltere Hükümeti, daha önce konulmuş bazı çekince koşulları altında söz konusu verginin İngiltere tebaası hakkında uygulanmasına rıza göstermekteydi.¹⁵⁴¹

Sir Edward Grey tarafından Tefvik Paşa'ya aynı gün (29 Temmuz) bu beyanname ile beraber bir nota da gönderildi. Notada Grey başta Türk gümrük

¹⁵³⁸ **BOA. MV. Dosya No:179 Gömlek No:12** (25 Haziran 1329 [8 Temmuz 1913] tarihli gizli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁵³⁹ **BOA. MV. Dosya No:231 Gömlek No:215** (16 Temmuz 1329 [29 Temmuz 1913] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye).

¹⁵⁴⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (29 Temmuz 1913 tarihli ve Edward Grey tarafından imzalanmış beyanname). Bu giriş yukarıda değinilen taslak notada da aynen vardır.

¹⁵⁴¹ **Aynı vesika** (3. Madde). Bayur, Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmet Nabi tarafından 1917 yılında hazırlanmış ilgili risale ve İngiliz belgelerine dayanarak anlaşmadan söz etmiştir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.356-358. Ancak burada taslak metnin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü temettü vergisine ilişkin madde taslaktaki gibi boş bırakılıp ertelenmiş olarak gösterilmiştir.

vergilerinde artışın kabul edilmesi olmak üzere, İngiliz Hükümeti'nin verdiği bu tavizler karşılığında Mısır'ın borç alma yetkisine ilişkin Padişah fermanının çıkarılmasını ve Asya Türkiyesi'ndeki demiryollarına ilişkin taslak anlaşmanın imzalanmasını şart koşmaktaydı. Edward Grey ayrıca demiryollarına ilişkin anlaşmanın Osmanlı Hükümeti ve Bağdat Demiryolu Şirketi arasındaki gerekli görüşmeler sonuçlanmadan yapılamayacağını da belirtti. Bunun yanında İngiliz Hükümeti'nin Mezopotamya petrol imtiyazına ilişkin tatminkar bir düzenlemeye çok büyük önem verdiğini vurguladı ve Osmanlı Hükümeti'nin böyle bir anlaşmayı sağlamak için elinden geleni yapacağına güvendiklerini ifade etti. Grey son olarak imzalanan çeşitli anlaşmaların şimdilik gizli kalmasını önerdi.¹⁵⁴²

Grey'in bu notasına yine aynı gün bir beyanname ile cevap veren İbrahim Hakkı Paşa, söz konusu çekinceler korunduğu sürece imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmeyeceğini, İngiltere Hükümeti bu çekinceleri geri alacağı zaman anlaşmaların geçerli olacağını bildirdi. Bu beyanname Tefik Paşa aracılığıyla Edward Grey'e gönderildi.¹⁵⁴³

29 Temmuz 1913 tarihinde daha önce 6 Mayıs'ta parafe edilen diğer anlaşmalar Hakkı Paşa ve Edward Grey tarafından imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan bu sözleşme ve beyannameler Hakkı Paşa'nın 4 Ağustos 1913 tarihinde Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şöyle sıralanmıştır:¹⁵⁴⁴

- 1) Şattülarap'ın ıslah ve tanzimi için görevlendirilecek komisyona dair sözleşme: 21 Madde ve bir cetvelden oluşan bu sözleşme Edward Grey ile müştereken ve buna ekli bir beyanname de sadece Hakkı Paşa tarafından imzalanmıştır.
- 2) Muhammara sınırına dair beyanname: Edward Grey ile müştereken imzalanmış bu beyannamenin dört adet harita eki vardır.
- 3) Fırat ve Dicle nehirlerinde gemiciliğe dair beyanname: 11 madde ile 4 maddeli bir ekten oluşmaktadır.

¹⁵⁴² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Sir Edward Grey'den Tefik Paşa'ya gönderilen 29 Temmuz 1913 tarihli İngilizce nota).

¹⁵⁴³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Tefik Paşa'dan Sir Edward Grey'e gönderilen 29 Temmuz 1913 tarihli yazı ve İbrahim Hakkı Paşa'nın ekli beyannamesi).

¹⁵⁴⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Ağustos 1913 tarihli yazı). 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan Fransızca sözleşme ve beyannameler ile 21 Ekim 1913'te yapılan ilaveler için bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:32.**

- 4) Basra Körfezi ve civar araziye dair sözleşme: 17 madde, 4 ek, iki harita ve bir gizli beyannameden oluşmaktadır ve Edward Grey ile müştereken imzalanmıştır. Gizli beyanname ilan edilmeyecekti.
- 5) Gümrük vergisinin artırılmasına ve diğer konulara dair İngiltere devletinin beyannamesi: Sadece Edward Grey tarafından imzalanmıştır.¹⁵⁴⁵

Bunlardan başka imzalanan evraklar arasında üç tane onaylanmayacak ve geçici mahiyette olan belge de vardı. Yukarıda bahsedilen bu belgelerden birincisi Edward Grey'in Mısır vergisi ve Bağdat Demiryolu sorunları bitmedikçe İngiltere'nin beyannamesindeki onayın kesin olmadığına dair Osmanlı Sefareti'ne yazdığı notaydı. İkincisi Osmanlı Sefareti'nin cevabı ve üçüncüsü Osmanlı Sefareti'nin cevabına ekli olan Hakkı Paşa'nın kendi beyannamesiydi. Hakkı Paşa yukarıda da değinilen beyannamesinde, İngiltere'nin çekinceleri devam ettiği sürece anlaşmanın yürürlüğe girmeyeceğini Osmanlı Hükümeti adına beyan etmekteydi. Çünkü bu çekincelerin giderilmesi İngiltere'nin tavizlerinin karşılığı olacaktı. Hakkı Paşa imzalanan evraklardan sadece Muhammara sınırına ilişkin beyannamenin onay belgelerinin (tasdiknamelerinin) derhal karşılıklı olarak alınıp verilmesi (teati edilmesi) gerektiğini vurgulayarak bunun acilen yerine getirilmesini, diğer onay belgelerinin de zamanı geldiğinde karşılıklı verilmek (teati edilmek) üzere hazır bulundurulmasını istemiştir. Ayrıca Sir Edward Grey'in isteği nedeniyle imzalanan bütün evrakların şimdilik gizli tutulmasını da talep etmiştir.¹⁵⁴⁶

Bu açıklamaların ardından 29 Temmuz 1913 tarihli esas anlaşmaların içeriklerini 6 Mayıs 1913 tarihli ön anlaşmalar da dikkate alınarak incelemek yerinde olacaktır. Bunların içinde Osmanlı Devleti için hiç şüphesiz en önemlisi yukarıda beş numaralı maddede yer alan ve daha önce açıklanan Edward Grey'in gümrük vergisi ve diğer konulara ilişkin beyannamesidir.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁵ Osmanlı Hükümeti'ni doğrudan ilgilendiren bu en önemli belgeye yukarıda ayrıntılı olarak değinilmiştir.

¹⁵⁴⁶ **Aynı vesika.**

¹⁵⁴⁷ Bu beyanname ile geçici mahiyetteki diğer belgelere yukarıda ayrıntısıyla değinildiğinden tekrar edilmeyecektir. Burada kolaylık ve karşılaştırma bakımından gerekirse dipnotlarda ön (taslak) anlaşma için "6 Mayıs 1913 Anlaşması", esas anlaşma içinse "29 Temmuz 1913 Anlaşması" tabirleri kullanılacaktır.

2.2. BASRA KÖRFEZİ VE CİVAR ARAZİYE DAİR SÖZLEŞME

Osmanlı-İngiliz Antlaşması'nı oluşturan sözleşme ve beyannamelerden ikinci en önemli ve dikkat çekici olanı Basra Körfezi'ne ilişkin anlaşmadır. Sir Edward Grey ile İbrahim Hakkı Paşa arasında 29 Temmuz 1913 tarihinde resmen imzalanmış olan esas anlaşma sonradan eklenen 10. Madde dışında 6 Mayıs 1913 tarihli ön anlaşmanın tıpkısıdır.¹⁵⁴⁸ Bütün sözleşmelerde olduğu gibi burada da aynı genel şablon gözlenmektedir. Anlaşma doğrudan doğruya İngiltere Kralı ve Osmanlı Padişahı arasında yapılmış şekilde hazırlanmıştı. Girişte belirtildiğine göre bir tarafta “Haşmetli Büyük Britanya, İrlanda, denizler ötesindeki İngiliz toprakları Kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri” ile diğer tarafta “yüce Padişah hazretleri”¹⁵⁴⁹ Basra Körfezi ile civar topraklarda karşılıklı menfaatleriyle ilgili bazı meseleleri bir anlaşma ile çözmeye arzusundaydılar. Bu sorunlara dair kendi hükümetleri arasında olması muhtemel her çeşit yanlış anlamının önünü almak amacıyla bir özel sözleşme yapmaya karar vermişlerdi. Bunun için İngiltere Kralı, Dışişleri Bakanı Edward Grey'i ve Padişah da eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'yı delege olarak tayin etmişti. Bu delegeler de anlaşmada maddeler halinde sıralanan hususları kararlaştırmışlardı. Anlaşmanın son maddesinde (18. Madde) belirtildiğine göre iki nüsha olarak Londra'da düzenlenmiş bu sözleşme onaylanacaktı ve onay belgeleri mümkün olan süratle, en çok üç ay içerisinde Londra'da karşılıklı olarak verilecekti. Anlaşmaya katılan tarafların delegeleri kendi imzalarını atıp kendi mühürlerini vurmuşlardı.¹⁵⁵⁰

Osmanlı Hükümeti adına Londra'da görüşmeleri yürüten Hakkı Paşa 6 Mayıs 1913 tarihli taslak anlaşmayı parafe ettikten sonra 15 Mayıs 1913 tarihli yazısına ekli olarak Hariciye Nezareti'ne gönderdiği “Basra Körfezi ve Komşu Arazisine Dair Sözleşme” başlıklı belgede söz konusu anlaşma metninin maddeleri hakkında

¹⁵⁴⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni).

¹⁵⁴⁹ **Aynı vesikalar.** Burada dikkat çekici nokta İngiltere Kralı'nın bu görkemli unvanı karşısında “*Zat-ı şevketsimat-ı hazret-i padişahi*” şeklindeki hitabın oldukça mütevazı ve zayıf kalmasıdır.

¹⁵⁵⁰ **Aynı vesikalar.** Anlaşma Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve İngiltere'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından imzalanmıştır. Bayur, İngiliz belgelerine ve Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmet Nabi'nin 1917 tarihli risalelerine dayanarak bu anlaşmadan bahsetmektedir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.352-356.

(sonradan eklenen 10. madde hariç) yorum ve görüşlerini aktarmıştır.¹⁵⁵¹ Osmanlı ve İngiliz tarafları arasındaki görüşmelerin seyrine ışık tutması açısından anlaşmanın maddeleriyle beraber Hakkı Paşa'nın açıklamalarına da yer verilmesi uygundur.

Anlaşmanın “Kuveyt” başlıklı birinci bölümü ön anlaşmada dokuz maddeden (1-9. Maddeler), esas anlaşmada ise on maddeden (1-10. Maddeler) oluşmaktaydı. Esas anlaşmaya sonradan sadece 10. Madde'nin eklendiği görülmektedir. Bundan dolayı ön anlaşma 17 madde, esas anlaşma ise 18 maddedir.

Birinci madde de Kuveyt'in Osmanlı Hükümeti'nin özerk yönetime sahip bir kazası olduğu kabul edilmekteydi. İkinci madde de Kuveyt Şeyhi'nin eskiden olduğu gibi Osmanlı bayrağı çekeceği, yalnız arzu ettiği takdirde bayrağın bir köşesine “Kuveyt” kelimesini yazabileceği belirtilmişti. Kuveyt Şeyhi (5. ve 7. maddelerde tespit edilen sınırlar dahilinde) yönetimde tam bir özerkliğe sahip olacaktı. Osmanlı Hükümeti veraset meselesi de dahil olmak üzere Kuveyt işlerine müdahaleden, Kuveyt topraklarının idaresine ilişkin bütün işlemlerden, işgal ve askeri harekattan sakınacaktı. Şeyhlik boşaldığı takdirde Osmanlı Hükümeti ölen şeyhin halefini ferman ile kaymakam tayin edecekti. Bab-ı Ali Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinin çıkarlarını ve halkını korumak üzere şeyhin yanına bir komiser atama hakkına sahip olacaktı.¹⁵⁵² Hakkı Paşa'nın birinci maddeye ilişkin olarak yaptığı değerlendirme şöyledir:

“Talimatıma uygun olmakla beraber yazımı hayli zorluklarla meydana gelmiştir. Çünkü burada tarafımdan “Osmanlı hakimiyeti” ve İngiliz memurları tarafından “Osmanlı tabiiyeti”¹⁵⁵³ tabirleri desteklenerek hayli münakaşa neticesinde uzlaşma olmadığından bu şekilde yazılması teklifim üzerine kabul edilmiştir.”

İkinci madde hakkında ise şunları söylemiştir:

“Talimatıma uygundur. Bayrak hususunda “Kuveyt” sözünün yazılmasına iznin bir mahiyeti olmayıp Sisam Eمارeti'nde daha mühim emsali vardır. Israrları üzerine kabul edilmiştir.

¹⁵⁵¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.2-4).

¹⁵⁵² **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 1. ve 2. Maddeler).

¹⁵⁵³ Orijinal metinde “hakimiyet-i Osmaniye” ve “metbuiyyet-i Osmaniye” ifadeleri kullanılmaktadır.

Kuveyt'e bir komiser gönderilmesi yetkisi bize karşı bir izin düşüncesiyle İngiliz memurları tarafından teklif edildi."¹⁵⁵⁴

Üçüncü madde uyarınca Osmanlı Hükümeti, Kuveyt Şeyhi'yle İngiltere Hükümeti arasında önceden yapılmış sözleşmeleri (metinleri anlaşmaya eklenmiş olan 23 Ocak 1899, 24 Mayıs 1900 ve 28 Şubat 1904 tarihli sözleşmeler), Kuveyt Şeyhi tarafından İngiliz Hükümeti'yle İngiltere tebaasına verilen arazi imtiyazlarını ve İngiltere Dışişleri Bakanı (Edward Grey) tarafından Londra Sefareti'ne gönderilmiş 24 Ekim 1911 tarihli notada bulunan taahhütleri koruyacak ve bunlara uyacaktır.¹⁵⁵⁵ Hakkı Paşa bu maddeye ilişkin şu açıklamayı yapmıştır:

*"Mevcut görüşmelere esas olan İngiltere Dışişleri Bakanlığı notasının en mühim noktası olup, Kuveyt'in İngiltere'ye karşı statükosu bunlarla ortaya çıkmış olduğundan, bu madde de en ufak bir değişikliğe teşebbüs bütün görüşmelerin kesilmesi demek olurdu. Talimatımda bu husus hakkında ayrıntılar bulunmamasından dolayı aslında tecavüz edici olmadığı sonucunu çıkardım. Zaten buna itiraz İngiltere ile anlaşmayı istememekten başka bir anlama gelemezdi."*¹⁵⁵⁶

Dördüncü madde de İngiltere Hükümeti, Kuveyt'in bu anlaşmada belirtilen statükosunda Osmanlı Hükümeti tarafından bir değişiklik yapılmadığı takdirde, Kuveyt Hükümeti'yle aralarında mevcut ilişkilerin mahiyetini değiştirmeyeceğini ve Kuveyt Hükümeti'ne ait olan topraklar üzerinde himaye kurmayacağını beyan etmekteydi. Osmanlı Hükümeti bu beyanını senet kabul ediyordu.¹⁵⁵⁷ Hakkı Paşa dördüncü maddeye ilişkin olarak şu yorumda bulunmaktadır:

¹⁵⁵⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının "Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename" başlıklı eki, s.2 [Kuveyt: Birinci ve İkinci Maddeler]).

¹⁵⁵⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 3.Madde). Anlaşmanın dört ekini oluşturan bu sözleşmelerden ve notadan Birinci Bölümde "İngiltere'nin Bağdat Demiryolu ve Basra Körfezi'ne İlişkin Meselelerde Osmanlı Devleti'ne Verdiği Resmi Yanıt" başlıklı kısımda bahsedildiğinden dolayı burada ayrıntıya girilmeyecektir.

¹⁵⁵⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının "Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename" başlıklı eki, s.2 [Üçüncü Madde]).

¹⁵⁵⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 4. Madde). Anlaşmanın tümüne bakıldığında ve İngiltere'nin o zamana kadarki Kuveyt politikası düşünüldüğünde, bu beyanın sadece kağıt üzerinde kalmaya mahkum ve gerçeği yansıtmaktan çok uzak olduğunu anlamak güç değildir. Bu anlaşmanın kendisi bile Kuveyt'in bir İngiliz sömürgesi, Kuveyt Şeyhi'nin de İngilizlerin avucunda bir kukla idareci olduğunu açıkça göstermekteydi.

“İngiltere’nin Kuveyt’te himaye ilan etmemesi önemli olup, zaten kararlaştırılmış olan bu hususun belirsiz bir eski anlaşmada kalmasındansa buraya nakli uygun olduğundan, tarafımdan yapılan teklif üzerine yazılmıştır.”¹⁵⁵⁸

Beşinci, altıncı ve yedinci maddeler özerk Kuveyt’in sınırlarını ve Kuveyt Şeyhi’nin konumunu belirlemekteydi. Kuveyt Şeyhi’nin sahip olduğu özerk yönetim merkezde Kuveyt şehri, kuzey uçta Hor-Zubeyr ve güney uçta Kraine ile beraber yarım bir daire teşkil etmekteydi. Varba, Bubiyan, Maşyan (Machiane), Faylaka, Evha, Kubbar, Karu, Makta, Umm el Maradim gibi adalarla civar adacıklar ve sularda özerk Kuveyt’in sınırları içerisinde yer almıştır.¹⁵⁵⁹ Hakkı Paşa beşinci madde ve yine buna bağlı olarak yedinci madde hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu madde Kuveyt’in doğrudan doğruya şeyhin idare ettiği sınır kısmını içermektedir. Yedinci madde ise asıl Kuveyt kazası sınırıdır ki Kuveyt Şeyhliği’ne bağlı kabilelerin olduğu yerleri de içermektedir. Anlaşma yapılan sınır hattının başlangıcı Horezzubeyr’dir (Hor Zubeyr). Talimatımda beyan edilen خور الصبييه ile bunun bir farkı olup olmadığını خور الصبييه ismi haritalarda görülemediğinden bilmiyorsam da Umm Kasr, Safyan, Cebel-i Sanam kuyularıyla beraber Basra Vilayeti’nde kalacağı ve bu da talimata uygun olduğu için her halde mühim bir fark yok demektir. Batin’dan Hafrelbatin’e kadar sınır hattı talimatın aynıdır. Hafrelbatin’den itibaren İngilizler ilk tekliflerini değiştirerek hattı doğuya doğru kabul etmişler ve talimatımda da son nokta olan Cebel-i Münife’ye uzatmışlardır. Ancak teklif ve ısrarlarıyla kabul edilen güzergah güney yönünde bir kavis teşkil etmektedir. Burada birkaç nokta Kuveyt tarafında kalıyor demektir. Bu değişiklik Hindistan Hükümeti’nden gelen bilgi üzerine orası Kuveyt’e ait olduğu ve daha önceki hatta yanlışlık bulunduğu beyanıyla kesin karar verilerek gerçekleştiğinden ve Necd içinde ufak bir yer için görüşmeleri durdurmak uygun bulunmadığından kabul edilmiştir. Kuveyt’in sınırı bütünüyle kabule değerlidir ve esasen Kuveyt’in sınırlandırılmış olması devletçe pek mühimdir. Bubiyan ve Varba adaları görüşmelerini çok uzattımsa da ısrarları da o oranda şiddetlendiğinden talimatımdaki izne dayanarak daha sonra kabul ettim.”¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütceviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.2 [Dördüncü Madde]).

¹⁵⁵⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 5. Madde).

¹⁵⁶⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütceviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.2-3 [Beşinci Madde]).

Altıncı madde uyarınca anlaşmada belirtilen sınır içerisindeki kabilelerin Kuveyt Şeyhi'ne tabiiyeti onaylanmaktaydı. Şeyh eskiden olduğu gibi bu kabilelerin aşarını alacak ve Osmanlı kaymakamı sıfatıyla yönetim işlerinde sahip olduğu yetkiyi onlara karşı kullanacaktı. Osmanlı Hükümeti bu bölge içerisinde Şeyhten ayrı olarak başlı başına bir idari işlem yapmayacağı gibi, her şeyden önce İngiltere Hükümeti'yle anlaşma yapmadan oralara asker yerleştirmekten ve bir askeri hareket gerçekleştirmekten kaçınacaktı.¹⁵⁶¹ Hakkı Paşa'nın altıncı madde hakkındaki açıklaması ise şöyledir:

“Talimata, mevcut anlaşmalara ve şartlara uygundur. İngiliz memurları, Varba ve Bubiyan'daki jandarmaların geri alınmasını bu maddeye sokarak yazmayı teklif etmişlerse de Kuveyt'in sınırı kararlaştırılınca onun içinde asker, jandarma ve memur varsa geri alınması doğaldı ve Katar hakkında da aynı durum geçerliydi. Madde de zaten asker yerleştirilmeyeceği bulunduğundan dolayı buradan çıkarılmıştır. Makalenin sonuna gerek Kuveyt ve Katar'a ait tahliye maddesini ve gerek Zahnuniye adası için Şeyhe verilecek parayı, yani bu sözleşmeye ilişkin geçici hükümleri içeren bir beyanname konulmuştur. Bu beyanname Şeyhin müdahale edilmeyecek işlerinin gerek iç ve gerek dış işler olduğu hakkında bir bildiridir. Bu ilerde tarafımızdan dışişlerine müdahale yapılmasıyla yeniden ihtilaf çıkmaması için İngiliz memurlarınca pek fazla gerekli görüldüğünden, kabulü zorunlu bulunmuştur. Ancak Şeyhin mevcut sözleşme hükümlerine aykırı bir anlaşma yapamaması için bir önlem fıkrası da ilave ettirilmiştir.”¹⁵⁶²

Sözleşmenin yedinci maddesine göre Umm Kasr, Safvan ve Cebel Sanam'da bulunan petrol kuyuları Basra Vilayeti'nde kalmaktaydı. Bir kısım petrol kuyuları ise (Es Safa, El Garaa, El Haba, Ubra ve Antaa kuyuları) Kuveyt içerisinde bırakılmıştır.¹⁵⁶³

Sekizinci madde Bağdat-Basra Demiryolu hattı ile ilgiliydi. Demiryolu hattının Kuveyt'in son noktasında veya özerk arazisi içindeki diğer bir bitiş noktasında denize ulaşması yönünde Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri arasında uzlaşma olduğu takdirde, iki hükümet hat ve istasyonların korunması,

¹⁵⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 6. Madde).

¹⁵⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Altıncı Madde]).

¹⁵⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34** (6 Mayıs 1913 tarihli ve gizli ibareli taslak anlaşmanın metni) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmanın metni, 7. Madde).

gümrük idareleriyle yük vapurlarının tesisi ve demiryoluna ait diğer tüm işlerin gerçekleştirilmesi için gereken tedbirler hakkında aralarında anlaşma yapacaklardı.¹⁵⁶⁴

Dokuzuncu madde de Kuveyt Şeyhi'nin Basra Vilayeti içinde (yani Osmanlı topraklarında) sahip olduğu özel tasarruf haklarından büyük bir emniyetle yararlanacağı vurgulanmaktaydı. Ancak bu özel tasarruf haklarını Osmanlı yasaları uyarınca kullanacak ve sahip olduğu gayri menkul malların Osmanlı yasalarıyla belirlenmiş vergileri Kuveyt kazasına tabi olacaktı.¹⁵⁶⁵

Hakkı Paşa 15 Mayıs 1913 tarihli yazısında, yedinci madde hakkındaki görüşünü “Beşinci madde de izah edilmiştir” şeklinde belirtmiş, sekizinci ve dokuzuncu maddelere ilişkin olarak da “Talimata uygundur” demekle yetinmiştir.¹⁵⁶⁶

Taslak anlaşmada olmayan ve sonradan 29 Temmuz Anlaşması'na eklendiği anlaşılan onuncu madde uyarınca, Osmanlı Devleti'ne ait komşu vilayetlerin halkından olan suçlular Kuveyt topraklarına kabul edilmeyecek ve Kuveyt'te görüldükleri takdirde kovulacaklardı. Aynı şekilde Kuveyt halkından olan suçlular da komşu vilayetlere kabul edilmeyecek ve görülmeleri halinde uzaklaştırılacaklardı. Bu madde Osmanlı görevlileri tarafından Kuveyt işlerine, Kuveyt Şeyhi tarafından da Osmanlı Devleti'ne ait komşu vilayetlerin işlerine müdahale için bir bahane olamayacaktı.¹⁵⁶⁷

Anlaşmanın “Katar” başlıklı ikinci bölümünde on bir ve on ikinci maddeler yer almaktaydı.¹⁵⁶⁸ On birinci madde de Osmanlı Devleti'nin Necd Sancağı sınırları belirtilerek Katar'dan ayrılmakta ve Osmanlı Devleti Katar Yarımadası üzerindeki tüm haklarından feragat etmekteydi. Katar Yarımadası'nın eskiden olduğu gibi Şeyh Casim bin Sani ile onun halefleri tarafından yönetilmesine İngiltere ve Osmanlı Hükümetleri arasında karar verilmişti. İngiltere Hükümeti, Bahreyn Şeyhi'nin

¹⁵⁶⁴ Aynı vesikalar, 8.Madde.

¹⁵⁶⁵ Aynı vesikalar, 9.Madde.

¹⁵⁶⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3).

¹⁵⁶⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 10. Madde).

¹⁵⁶⁸ Ön anlaşmada 9. maddeden sonraki maddeler bir eksik sırayla devam etmektedir ve esas anlaşmanın maddeleriyle tamamen aynıdır. Aynı durum Hakkı Paşa'nın anlaşma maddeleri hakkında açıklamalar yaptığı 15 Mayıs 1913 tarihli yazısı için de geçerlidir.

Katar'ın içişlerine müdahalesine, özerk yönetimine tecavüz etmesine veya Katar'ı ilhak etmesine izin vermeyecekti.¹⁵⁶⁹ Bu maddeye dair Hakkı Paşa şu yorumda bulunmaktadır:

*“Sınır hattı talimata uygun olup, Zahnuniye Adası karşısındaki körfezin son noktasından güneye doğru gidecek hattın sonunu belirlemek mümkün olmadığından, bunun doğru istikametle Rub el Hali'ye yani Haziretülarab'ın en büyük çölüne gideceğini yazmak uygun görülmüştür. Bu hattın doğusunda Katar yarımadası ve zaten bizimle münasebetleri olmayan Umman kabileleri ve Maskat İmamlığı kalmaktadır. Maddenin ikinci kısmı Casim bin Sani'nin özerkliğine dair teminatı içermektedir.”*¹⁵⁷⁰

On ikinci madde de Bahreyn halkının balık avı için Zahnuniye Adası'na gitmelerine ve değişik mevsimlerde eskiden olduğu gibi serbestçe bu adada ikamet etmelerine izin verileceği, bundan dolayı kendilerine yeni vergiler koyulmayacağı vurgulanmaktaydı.¹⁵⁷¹ Hakkı Paşa bu maddeyi şöyle açıklamaktadır:

*“Zahnuniye Adası neredeyse boş olduğu ve kış mevsiminde Bahreynlilerin oraya gelerek balıkçılık ile meşgul oldukları beyanıyla, bunların (Bahreynlilerin) eskiden olduğu gibi gelmelerine izin verilmesi ve kendilerinden vergi alınmaması teklif edilmiş olup, bunlar zaten bir vergi veriyorlarsa şimdi muafiyete yer olmadığından vergi konusu o şekilde değiştirilerek kabul edildi.”*¹⁵⁷²

Anlaşmanın “Bahreyn” başlıklı üçüncü bölümü 13, 14 ve 15. maddeleri kapsamaktaydı.¹⁵⁷³ On üçüncü madde de Osmanlı Hükümeti, Bahreyn Adaları üzerindeki tüm haklarından feragat etmekte ve Bahreyn'in bağımsızlığını onaylamaktaydı. Buna karşılık İngiltere Hükümeti, Bahreyn Adaları'nı asla kendi

¹⁵⁶⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 Antlaşması, 11. Madde; 6 Mayıs 1913 Anlaşması, 10. Madde). Ayrıca bk. Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.234-235.

¹⁵⁷⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Katar]).

¹⁵⁷¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 Antlaşması, 12. Madde).

¹⁵⁷² **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Katar]).

¹⁵⁷³ Ön anlaşmada 12, 13 ve 14. maddelerdir ve tamamen aynıdır. Anlaşmaya ilişkin Hakkı Paşa'nın 15 Mayıs 1913 tarihli yazısında da aynı durum söz konusudur.

topraklarına ilhak etme niyetinde olmadığını beyan etmekteydi.¹⁵⁷⁴ Hakkı Paşa bu maddenin kendisine verilen talimata uygun olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷⁵

On dördüncü madde de İngiltere Hükümeti, inci ihtiva eden istiridyelerin avlanmasından dolayı Bahreyn Şeyhi tarafından Osmanlı tebaasından daha fazla bir vergi alınmayacağına dikkat edileceğini Osmanlı Hükümeti'ne taahhüt etmekteydi.¹⁵⁷⁶ Hakkı Paşa 14. madde ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

*“Verginin artırılmaması teklifini kabul ettiremedim. Bahreyn Şeyhi bağımsız olduğundan hukukunu bu şekilde sınırlamaya İngiltere'nin hakkı olmadığı cevabı verildi. Fakat Osmanlı tebaasına en ayrıcalıklı ve izin verilen kişilerden farklı muamele edilmemesi için madde o şekilde yazıldı.”*¹⁵⁷⁷

On beşinci maddeye göre Bahreyn Şeyhi'nin maiyetinde bulunanlara Osmanlı topraklarında yabancı uyruklu olarak bakılacak ve bunlar İngiltere Konsolosları tarafından himaye edilebilecekti. Bununla birlikte, Bahreyn halkı eski anlaşmalarla bazı devletler tebaasına tanınan imtiyazlardan (kapitülasyonlardan) yararlanma hakkına sahip olmadıklarından, bu himaye Avrupa devletler hukuku kurallarına uygun olarak gerçekleştirilecekti.¹⁵⁷⁸ Hakkı Paşa Bahreyn Adaları için böyle bir maddenin gerekli olduğunu, Basra'da İngiliz konsoloslarının şimdiye kadar Bahreynliler hakkında eski anlaşmalarla ilgili imtiyazlar iddia ettiklerini, bu nedenle kendisi tarafından son cümlelerin (Bahreynlilerin kapitülasyonlardan yararlanamayacağına ilişkin bendin) eklendiğini ifade etmiştir.¹⁵⁷⁹

29 Temmuz Anlaşması'nda dördüncü bölüm ve 16. madde “Basra Körfezi” başlığını taşımaktaydı. Buna göre İngiltere Hükümeti, gerek kendi özel menfaatlerinin korunması ve gerek insani amaçlı olarak Basra Körfezi'nin serbest sularında ve Katar'ın güney kıyılarında bağımsız şeyhlere ait olup, Hint Okyanusu'na kadar uzanan sahillerde deniz güvenliğini sağlamak için eskiden beri

¹⁵⁷⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 13. Madde).

¹⁵⁷⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Bahreyn]).

¹⁵⁷⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 14. Madde).

¹⁵⁷⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Bahreyn]).

¹⁵⁷⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 15. Madde).

¹⁵⁷⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.3 [Bahreyn]).

gerekli tedbirleri almaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti zaten asırlardan beri devam eden bu çalışmanın önemini takdir etmekte ve İngiltere Hükümeti tarafından Basra Körfezi'nde eskiden olduğu gibi aşağıdaki tedbirlerin alınmasına karşı gelmeyeceğini beyan etmekteydi:

a) İskandil (denizin derinliğini ölçme) uygulanması, fenerler yakılması, şamandıralar konulması, kılavuzluk yapılması.

b) Deniz Güvenliği.

c) Karantinayla ilgili önlemler.

Osmanlı Hükümeti, toprak sahibi devlet sıfatıyla sahilleri ile karasuları üzerinde sahip olduğu tüm haklarını bu vesile ile muhafaza edecekti.¹⁵⁸⁰ Hakkı Paşa bu madde ile ilgili olarak şu kısa açıklamayı yapmıştır:

“Talimattaki birinci şık, yani maddenin tümüyle kaldırılması kabul ettirilemediğinden ikinci şık tarzında, yani Osmanlı'nın egemenlik haklarının korunması şartıyla yazılmıştır.”¹⁵⁸¹

“Taahhid-i Hudud Komisyonu” başlıklı on yedinci madde uyarınca Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri, bu anlaşmada saptanan sınırı arazi üzerinde uygulamak ve ayrıntılı bir plan hazırlamak amacıyla bir komisyon kuracak ve komiserler atayacaktı.¹⁵⁸² Hakkı Paşa bu maddenin adet haline gelen hususlardan olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸³

Bu anlaşmaya ekli olan bir beyanname ile Osmanlı Devleti özerkliklerini elde eden Kuveyt ve Katar'da bulunan mülki ve askeri memurlarıyla asker ve jandarmalarını bir an önce çıkarmayı taahhüt etmekteydi. Aynı beyannamede İngiliz Hükümeti, Necd sancağı kıyılarına yakın ve bu sancağa ait olan Zahnuniye Adası üzerindeki tüm haklarından feragat ediyordu. Ancak buna karşılık Osmanlı Hükümeti tarafından Bahreyn Şeyhi'ne bin İngiliz lirası (sterlin) verilmesini kesin

¹⁵⁸⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 16. Madde).

¹⁵⁸¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.4 [Basra Körfezi]).

¹⁵⁸² BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (29 Temmuz 1913 Anlaşması, 17. Madde).

¹⁵⁸³ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Basra Körfezi ve Arazi-i Mütecaviresine Dair Mukavelename” başlıklı eki, s.4 [Basra Körfezi]).

olarak şart koşmaktaydı. İngiliz Hükümeti feragat beyannamesi karşılığında Şeyhe bu paranın verilmesi için aracılık yapacaktı.¹⁵⁸⁴

2.3. ŞATTÜLARAP'IN ISLAH VE TANZİMİ İÇİN GÖREVLENDİRİLECEK KOMİSYONA DAİR SÖZLEŞME

2.3.1. SÖZLEŞME VE MADDELERİ

29 Temmuz 1913 tarihinde resmen imzalanan bu anlaşma Şattularap'ta gemiciliğin şartlarını düzenlemek için bir komisyon kurulmasına ilişkindi. Bu anlaşma da İngiltere Kralı ve Osmanlı Padişahı arasında yapılmış şekilde düzenlenmişti. Yalnız bu kez iki hükümdar “Şattularap üzerindeki ticari menfaatlerinin önemine dayanarak gemicilik koşullarının ıslahını ve kendi vatandaşlarına ait ticaretin maruz kalabileceği tehlike ve zararların hafiflemesini arzu ettikleri için” Sir Edward Grey ve İbrahim Hakkı Paşa'yı delege olarak tayin etmişlerdi.¹⁵⁸⁵ Hakkı Paşa'nın 15 Mayıs 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği ekli yazılardan biri de “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlığını taşımaktadır. Hakkı Paşa bu belgede 6 Mayıs 1913 tarihinde parafe ettiği ön anlaşmanın maddeleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir. Bu nedenle anlaşmanın maddeleriyle beraber Hakkı Paşa'nın açıklamalarına da yer vermek aydınlatıcı olacaktır.¹⁵⁸⁶

Anlaşmaya göre Şattularap nehri bütün uluslara mensup gemilere açık olacaktı.¹⁵⁸⁷ Kurna'dan denize kadar Şattularap'ta gemiciliğe dair bu anlaşmanın 6. maddesinde saptanmış olan görevleri yerine getirmek için Osmanlı Hükümeti bir

¹⁵⁸⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (29 Temmuz 1913 Anlaşması'na ekli Edward Grey ve İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanmış aynı tarihli gizli beyanname). Bu beyanname 6 Mayıs 1913 tarihli ön anlaşmaya da eklenmiştir, s.21-22.

¹⁵⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24**. Bu esas sözleşmenin 6 Mayıs 1913 tarihinde hazırlanmış ve Edward Grey ile Hakkı Paşa arasında parafe edilmiş taslağı da dosyada mevcuttur. 6 Mayıs tarihli taslak (ön anlaşma) metniyle 29 Temmuz 1913 tarihli asıl mukavele arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Anlaşma toplam 21 Madde ile Şattularap'taki şamandıra ve fenerlerin listesini içeren bir ekten oluşmaktaydı. Bayur, İngiliz belgeleri ile Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi Beyler'in 1917 yılında hazırladıkları “Şattularap” isimli risaleye dayanarak bu anlaşmanın bazı maddelerini aktarmaktadır, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.340-343. Anlaşma için ayrıca bk. Ekinci, **a.g.e.**, s.329-335. Ancak burada 6 Mayıs 1913 tarihli taslak (ön) anlaşma metni dikkate alınmıştır. 29 Temmuz 1913 tarihli esas anlaşma ile 6 Mayıs 1913 tarihli taslak (ön) anlaşma arasındaki tek fark son maddede yer alan geçerlilik süresinin 60 seneye çıkmış olmasıdır.

¹⁵⁸⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki).

¹⁵⁸⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 1. Madde).

komisyon kuracaktı.¹⁵⁸⁸ Bu komisyon Osmanlı Hükümeti tarafından seçilecek ve atanacak iki üyeden oluşacaktı. Osmanlı Hükümeti bu iki üyeden birinin “İngiltere tebaasından olmasını arzu ettiği için” kendisine bazı adaylar göstermesini İngiliz Hükümeti’ne teklif edecek ve komiserlerden birini bunlar arasından seçecekti.¹⁵⁸⁹ Komiserlerden her biri hiçbir indirim tabi olmadan senelik 2000 Osmanlı lirası maaş alacak ve bu maaşlar komisyon tarafından ödenecekti.¹⁵⁹⁰

Hakkı Paşa yaptığı değerlendirmede birinci ve dördüncü maddelerin Meclis-i Vükela’nın 9 Mart 1913 tarihli zabtında kabul edilen asli maddeler olduğunu belirtmiştir. İkinci ve üçüncü maddelerin ise anılan zabıtta belirlendiği şekilde değiştirildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹¹

Anlaşmanın beşinci maddesi uyarınca komisyon gerek göreceği memurları ve hizmetlileri atama yetkisine sahip olacaktı. Ancak “Osmanlı Hükümeti nehir idaresi başmühendisi ile müfettişinin İngiltere tebaasından olmasını arzu ettiği için” kendisine adaylar göstermesini İngiliz Hükümeti’ne teklif edecek ve memurları bunların arasından seçecekti. Komisyon, Osmanlı tebaasından olmak üzere bir mühendis muavini ve bir müfettiş muavini tayin edecek, bu memurlarla hizmetlilerin maaşları komisyon tarafından saptanıp ödenecekti.¹⁵⁹² Hakkı Paşa bu maddenin aldığı son şekil hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bu maddenin yalnız bir müfettişe değil, bir müfettiş ve bir başmühendise ait olduğu görüşme esnasında anlaşıldıktan sonra Meclis-i Vükela’nın yukarıda belirtilen zabtında gösterildiği gibi, bunların Osmanlı uyruğundan olmaları teklif edilmiş ise de bu kabul ettirilemedi. Bizde böyle büyük bir işi üstlenecek tecrübe ve bilgi sahibi kimselerin çokluğu ve hatta varlığı ispatlanması zor bir mesele olduğundan, zabtın gösterdiği ikinci şıkkın teklifine girildi. Bir hayli görüşme neticesinde madde o şekilde değiştirildi.”¹⁵⁹³

¹⁵⁸⁸ Aynı vesika (2. Madde).

¹⁵⁸⁹ Aynı vesika (3. Madde).

¹⁵⁹⁰ Aynı vesika (4. Madde).

¹⁵⁹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattülarap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Birinci-Dördüncü maddeler). Meclis-i Vükela’nın 24 Şubat 1328 (9 Mart 1913) tarihli oturumunda alınan kararlara “Balkan Savaşları’nın İkinci Dönemi ve İngiltere ile Londra Görüşmeleri’nin Başlaması” başlıklı ilk kısımda değinilmiştir.

¹⁵⁹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (Şattülarap Komisyonu Sözleşmesi, 5. Madde).

¹⁵⁹³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattülarap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Beşinci madde).

Anlaşmanın 6. maddesi komisyonun görevlerini 7 alt madde halinde belirtmekteydi.¹⁵⁹⁴

- a) Nehir yatağı ile deniz tarafından nehre ulaşan diğer su yollarının ıslahat gerektirecek tüm işlerinin yapılması.
- b) Her zaman gemiciliğin en uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi için nehir yatağının her çeşit engelden korunması.
- c) Gemicilik, nehrin güvenliği ve komisyon tarafından kullanılan arazi ile inşaaatla ilişkin kuralların düzenlenmesi, hazırlanması ve yayınlanmasıyla, uygulamaya konulması ve gerçekleştirilmesi.
- d) Kılavuzluğun denetim ve kontrol altında bulundurulması.
- e) Şamandıralar konulması, kanalın aydınlatılması ve bu anlaşmanın ekinde gösterildiği gibi, nehre dökülen kanallara yerleştirilmiş fenerlerle şamandıraların koruma ve denetim altında bulundurulması.
- f) Yabancı hükümetlerin sözleşmelere dayanan hukuku saklı kalmak üzere şahıslara ait olan, nehirde veya kıyıları üzerinde bulunan iskelelerle, rıhtım ve dokların bu sözleşmede yazılı hükümlerin uygulanması için gereken derecede denetim ve kontrol altında bulundurulması. Komisyonca uygun görülecek bütün kolaylıkların sağlanması yetkisinin kullanılması.
- g) Osmanlı Hükümeti tarafından şimdiki durumda bir taahhüdü içeren her hangi bir anlaşma gereğince Basra'da bir liman kurulduğu takdirde, söz konusu anlaşma ve şartname ile limanda Osmanlı Hükümeti'ne sağlanacak haklar, yukarıda geçen maddelerle ilgili olduğu müddetçe sadece komisyon tarafından kullanılacaktır.

Hakkı Paşa, son bendin yeni olarak ve kendisi tarafından yapılan öneri üzerine konulduğunu, bunun Sadarettten aldığı uyarıya uygun olduğunu belirtmektedir:

“Bağdat ve Basra arasındaki demiryolu hattının yine Bağdat Şirketi'ne inşa ettirilmesi uygun olacağı ve bu durumda şirketin Basra'da bir liman da inşa edeceği ortaya çıkınca, Şattülarap Komisyonu'nun gerek liman inşaatına mani olamaması ve kendi görevlerini ilgilendiren konularda Bağdat Sözleşmesi'nin hükümete tanıdığı haklardan fazla teftiş ve müdahale hakkı iddiasında bulunmaması için, buradaki koşul yeterlidir. Komisyonun

¹⁵⁹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (Şattülarap Komisyonu Sözleşmesi, 6. Madde).

*görevlerini ilgilendirmeyen konulardaki hükümetin hakları bile komisyonca her koşuldan serbest kalmıştır.*¹⁵⁹⁵

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan bu anlaşma komisyona ceza belirleme ve uygulama yetkisini de vermekteydi. Komisyon, altıncı maddenin “c” bendi uyarınca, kendisi tarafından düzenlenecek kurallara karşı muhalif harekette bulunanlardan alınacak para cezalarını belirleme yetkisine sahip olacaktı. Hatta bu para cezalarının ödenmemesi halinde, Osmanlı yasaları gereğince uygun hapis cezası saptanması hususunda belediye dairelerinin sahip olduğu yetkiyi de elinde bulunduracaktı.¹⁵⁹⁶ Komisyonun yetki sınırı içinde bulunan diğer her çeşit ceza işinde sadece bu komisyona mensup zabıta memurları tutuklama yetkisine sahip olacaktı. Sanıklar daha sonra ilgili memurlara teslim edilecekti. Komisyon, yargılama esnasında davacı sıfatıyla bir vekil bulundurma hakkına da sahip bulunacaktı.¹⁵⁹⁷

Hakkı Paşa'nın açıklamasına göre yedinci ve sekizinci maddeler yeniydi. Meclis-i Vükela tarafından incelenen 17. madde hakkında zabıta yazılı düşünceler ve sakıncalar üzerine Hakkı Paşa İngiliz memurlarıyla günlerce süren görüşmeler yapmıştı. İngilizler tarafından birçok teklif öne sürülmüştü ve Hakkı Paşa'nın bunları kabul etmemesi üzerine kaldırılmıştı. Ancak İngiliz tarafı komisyonun kendisine ait ceza işlerinde asliye mahkemesi sıfatıyla yargılama hakkına sahip olması için çok fazla ısrar etmişti. Buna karşılık Hakkı Paşa idari bir heyete yargı hakkı vermenin imkansızlığını İngilizlere anlatmaya çalışmıştı. Komiserlerin adliye müfettişlerine tabi olmalarındaki ve haklarındaki mahkeme kararına itirazın¹⁵⁹⁸ kabul edilmesindeki güçlüğü dikkat çekmişti. Hakkı Paşa bundan sonrasını şöyle nakletmektedir:

“...nihayet İngiliz memurları ikna ettim. Bu komisyonun benzerleri mesela Tuna Komisyonu, sıhhiye dairesi ve belediye daireleri para cezalarına hükmedip tahsil etmektedirler. Para cezası verilmezse yasal oranda hapse çevrilmesi de belediyelerce bir haktır. Bu nedenle komisyonun yetkisinin bu şekilde sınırlandırılması ve komisyona ait olacak diğer ceza

¹⁵⁹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattılarap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Altıncı madde).

¹⁵⁹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (Şattılarap Komisyonu Sözleşmesi, 7. Madde).

¹⁵⁹⁷ **Aynı vesika** (8. Madde).

¹⁵⁹⁸ Burada “ıştık an'ıl hükkam” (Taraflardan birinin mahkeme başkanı veya üyelerinin hüküm ve kararına itiraz etmesi) tabiri kullanılmaktadır.

konularında şüphelinin ait olduğu mahkemeye teslimi esası sonunda kabul edilmişti. Bu durumda komisyonun mahkemede hak iddiası da esasen görevlerin selameti bakımından uygun olduğu gibi, devlet daireleri kendilerine ait işlerde davacı olabileceklerdi. Hatta böyle bir hak anlaşma ile yabancı memurlara verilebilmektedir. Örneğin, esir ticareti işlerinde İngiliz konsoloslarının ve esir kayıklarını tutan savaş gemileri kaptanlarının Hudeyde ve Cidde mahkemelerinde davacı sıfatında bulunmaları bile anlaşma hükümlerindedir. Şu halde bu hakkın sırf Osmanlı Devleti'nin malı olan bir komisyondan esirgenmesine yer olmadığı için buna ilişkin de bir bent konulmuştur. İşbu yedinci ve sonraki sekizinci maddeler bu görüşmelerin ve kararların ürünüdür.”¹⁵⁹⁹

İmzalanan bu anlaşma ile Osmanlı Hükümeti ayrıca komisyonun kendi sorumluluğuna bırakılacak olan görevleri etkili şekilde yapması için gerekli göreceği her araziyi istimlak etmesini kolaylaştırmayı taahhüt etti. Bu istimlaklar “genel menfaatler amacıyla yapılacak istimlaklarla ilgili Osmanlı kanunu” hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilecek ve bedelleri komisyon tarafından ödenecekti.¹⁶⁰⁰ Yapılan hizmetlerin karşılığı olmadığı sürece, Şattularap'ta gemiler veya mallardan sadece gidiş geliş için Osmanlı Hükümeti ve komisyon tarafından herhangi bir vergi alınmayacaktı.¹⁶⁰¹ Ancak komisyon kendi tarafından yapılan iş ve hizmetlerden doğan masrafların kapatılması için gerekli görülecek vergileri almaya tek yetkili olacaktı. Söz konusu vergilerin miktarı bu amaca ulaşmak için gerekli meblağı aşmayacak ve vergilerden sağlanan gelir sadece bu uğurda harcanacaktı. Her çeşit fazla gelir, verginin miktarını azaltmak için kullanılacaktı. Bu verginin miktarı gemilerin net tonilatosu başına bir frangı asla geçmeyecekti.¹⁶⁰² Komisyon tarafından konulan her çeşit vergi, geminin varacağı liman, yola çıkış yeri, bandırası, sahibi, uyruğu veya yükünün sahibi her ne ve kim olursa olsun her gemiye (sadece nehirlere özgü gemiler hariç) tarafsız ve adil şekilde uygulanacaktı. Kolaylık gösterme hususunda gemilerin bayrakları, sahipleri, varacakları veya hareket ettikleri limanlar ve mal sahiplerinin uyruğu bakımından hiçbir fark gözetilmeyecekti.¹⁶⁰³

¹⁵⁹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Yedinci madde).

¹⁶⁰⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24** (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 9. Madde).

¹⁶⁰¹ **Aynı vesika** (10. Madde).

¹⁶⁰² **Aynı vesika** (11. Madde).

¹⁶⁰³ **Aynı vesika** (12. Madde).

Hakkı Paşa 10. maddeye ilişkin olarak (eski taslağın 8. maddesi) 9 Mart 1913 tarihli Meclis-i Vükela zabtında bu maddenin kaldırılması istenmişse de, görüşmeler sonucunda buna imkan olmadığından “yapılan hizmet” karşılığı verginin tahsiline izin verilmesi şekliyle kabul edildiğini belirtmiştir. 11. maddeyle ilgili olarak da (eski taslağın dokuzuncu maddesi) durumun gerektirmesi şartının kaldırıldığını vurgulamıştır. Madde de vergilerin amacı belirtildiğinden ve İngiliz memurları tarafından vergilerin konulmasında komisyonun tam yetkili olması kesinlikle arzu edildiğinden her hangi bir değişiklik yapılmamıştı. İngiliz Ticaret Bakanlığı şimdiden vergilerin artırılması esasının kabul edilmesine şiddetle karşı geldiğinden, bu hususun da kabul ettirilmesi mümkün olmamıştı.¹⁶⁰⁴

Komisyonun kendi sorumluluğuna bırakılacak olan görevlerin yapılması için sermaye amaçlı olarak borçlanmaya gerekli göreceği tutarlar, İngiltere Hükümeti’yle uzlaşmaya varıldıktan sonra faizi % 5’i geçmemek şartıyla avans şeklinde Osmanlı Hükümeti tarafından verilecekti.¹⁶⁰⁵ Eski taslakta 11. madde olan bu madde hakkında 9 Mart 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında İngiltere’nin kefaletinin sağlanması istenmekteydi. Hakkı Paşa yeni metinde maddenin aldığı son şekil hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

“Zabıtta beyan olunan kefalet konusu uzun uzadıya görüşmeye sebebiyet vermiştir. Sonunda gerekli miktara İngiltere kefil olursa, harcanma biçiminde de İngiltere’nin tek başına hakim olması ve bundan dolayı komiserler arasında ihtilaf durumunda hakemin İngiltere tarafından tek başına belirlenmesinin gerekeceği İngiltere’nin Hazine ve Ticaret Nezaretleri tarafından ileri sürüldü. Bunu kabul edilebilir görmediğimden kefalet konusundan vazgeçtim. Diğer taraftan Basra limanı, demiryolu şirketi tarafından yapılacağı için Şattularap’a ilişkin masrafin büyük kısmı demek olan bu meblağ çıkınca, geri kalan ilk sermayenin pek büyük bir miktara ulaşamayacağı ve bunun için sözleşmeye bir kefalet maddesi alarak ona netice vermenin doğru olamayacağı düşüncesinde bulundum. Madde bu görüşmeler ve düşünceler çerçevesinde yazıldı.”¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Onuncu ve On birinci maddeler).

¹⁶⁰⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 13. Madde).

¹⁶⁰⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti’nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, On üçüncü madde).

14. madde uyarınca komisyon tarafından alınan ve harcanan bütün paraları denetim altında bulundurmak görevi yine sadece komisyona ait olacaktı.¹⁶⁰⁷ Komisyon kendi tarafından alınan, tahsil edilen ve harcanan tutarların miktarını açıklamak üzere here sene hesaplarının mükemmel ve hakiki bilançosunu yayımlayacak ve bu bilanço incelenmek için Divan-ı Muhasebat'a havale edilecekti.¹⁶⁰⁸ Eğer komisyonun gelirleri 11. madde de belli sınır ve orana ulaştığı halde kendi sıradan masraflarına yetmeyecek olursa, mali dengenin sağlanması için iki hükümet arasında bir uzlaşma oluncaya kadar açık Osmanlı Hükümeti tarafından kapatılacaktı.¹⁶⁰⁹ Bu maddelerde görüldüğü gibi komisyonun bütün mali yükü Osmanlı Devleti'nin üzerine kalmaktaydı. Nitekim bununla da yetinilmeyerek ilerde 1914 Şubatı'nda İngiltere Sefiri Mallet, Sir Edward Grey'den aldığı talimat uyarınca gümrük vergisi artışından kaynaklanacak fazlanın komisyonun borçlarına teminat olarak tahsis edilmesini bir nota ile resmen Osmanlı Hükümeti'nden talep etmiştir.¹⁶¹⁰ Hakkı Paşa'nın 16. maddeye (Eski taslakta 14. madde) ilişkin olarak yaptığı değerlendirme şöyledir:

"...Meclis-i Vükela zabtında bulunan değişikliklerin aynen konulması mümkün olmadı. Osmanlı Devleti'nin de kendi memleketinin ihtiyaçlarına ilişkin bir işte İngiltere'ye daha fazla parasal zahmet yükleterek daha fazla müdahale hakkı vermemesi düşüncesi de söz konusu olduğundan, madde uzun uzadıya görüşme neticesinde bu şekle getirilmiştir. Konulmuş vergilerin diğer devletlere kabul ettirilmesinde İngiltere'nin yardımına gelince, Şattularap'a giren gemilerin ton itibarıyla yüzde yetmiş İngiliz bayrağı altındadır. İran'da tümüyle İngiltere nüfuzunda olduğu için başkalarına karşı İngiltere'nin desteği doğal olup, zaten bu husus İngiliz memurlarıyla da söylesildiğinden diğer devletlere karşı kötü mizaçlı düşmemek için sözleşmede ondan bahsedilmemesi uygun görülmüştür."¹⁶¹¹

Anlaşmanın 17. maddesine göre Şattularap'ın ıslahı ve düzenlenmesi için gerçekleştirilecek özel işlerin ne olacağı veya ne şekilde yapılacağı hakkında komisyon üyeleri arasında bir görüş ihtilafı çıktığı takdirde, tartışmalı mesele komisyonda komiserler tarafından birlikte ele alınacaktı. Böyle bir birlikteliğin olmaması halinde, sorun iki hükümet tarafından atanacak uzman ve bilgi sahibi bir

¹⁶⁰⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 14. Madde).

¹⁶⁰⁸ Aynı vesika (15. Madde).

¹⁶⁰⁹ Aynı vesika (16. Madde).

¹⁶¹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:6.

¹⁶¹¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının "Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele" başlıklı eki, On altıncı madde).

mühendise havale edilecek, bu mühendis tarafından verilen karar komisyon tarafından kabul edilecekti.¹⁶¹² Hakkı Paşa'nın bu maddeye (eski taslakta 15. madde) ilişkin açıklaması şöyledir:

“İhtilaf halinde hakemin tayini için bir merciin şimdiden gösterilmesi çok fazla zorluklara yol açtığı ve bu noktada görüşme uzayıp gittiği için, sonunda komisyonda uzlaşma olmazsa hakemin iki hükümet arasında anlaşılarak tayini hususunda görüş birliği sağlanarak o şekilde yazılmıştır.”¹⁶¹³

Komisyon kendisine verilecek görevlere ilişkin tüm hususlar için Osmanlı Hükümeti'ne yerel memurlar yoluyla değil doğrudan doğruya başvuracaktı.¹⁶¹⁴ Yerel memurlar, komisyona ait gayri menkul mallara, inşaat, arazi ve diğer emlak, komisyonun sermayesine ve komisyon tarafından atanan zabıta, kılavuzluk ve diğer hizmetlerle mükellef memurların görevlerini yapmalarına, nehirde veya kıyılar üzerinde bulunup bireylere ait olan iskele, dok ve rıhtımlara ilişkin meselelere hiçbir şekilde müdahale etmeyeceklerdi. Komisyon tarafından istihdam edilecek olan zabıta memurları Osmanlı tebaası arasından ve tercihen daha önce Osmanlı Hükümeti hizmetinde çalışmış olanlardan seçilecekti. Komisyon, teşkilat ve komutaya ait görevleri yerine getirmek üzere yabancı uyruklu büyük rütbeli subayları işe alma yetkisine sahip olacaktı.¹⁶¹⁵

Anlaşma Şattularap'a son bulan kanallarda bulunan şamandıra ve fenerlerin komisyona teslimi hususuna da açıklık getirmekteydi. Bu şamandıra ve fenerlerin konulduğu sulara “memleket sahibi devlet” sıfatıyla Osmanlı Devleti'nin “kaza hakkına”¹⁶¹⁶ kusur getirilmeyecekti. Başka bir deyişle şamandıra ve fenerlerin komisyonun yönetimine bırakılması, Osmanlı egemenlik ve yargılama hakkıyla bağdaşmayan bir durum olarak görülmeyecekti. Ayrıca bu anlaşma hükümlerinden hiçbiri aşağıda belirtilen şekillerde yorumlanamayacaktı:

- Komisyona toprak sahibi olan devletin onayı olmadan bir kaza hakkı kullanma veya kaza görevlerini icra etme hakkı verilmesi.
- Komisyona bir takım vergiler alma hakkının tanınması.

¹⁶¹² BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 17. Madde).

¹⁶¹³ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattularap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, On yedinci madde).

¹⁶¹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:24 (Şattularap Komisyonu Sözleşmesi, 18. Madde).

¹⁶¹⁵ Aynı vesika (19. Madde).

¹⁶¹⁶ Burada geçen “kaza hakkı” tabiri “kadılık, davaları görme, yargı, yargılama hakkı” anlamındadır.

- Komisyona Osmanlı Devleti sınırları dışında bazı toprakları satın alma yetkisinin verilmesi.
- Osmanlı Devleti'nin sınırını tayin eden herhangi bir anlaşmanın hükümlerinin uygulamasını veya anlamını değiştirmesi.¹⁶¹⁷

Anlaşma imzalandıktan itibaren altmış sene süreyle yürürlükte kalacaktı.¹⁶¹⁸

Bu anlaşma ile ilgili aynı gün fakat ayrı bir şekilde İbrahim Hakkı Paşa tarafından bir beyanname imzalandı. Buna göre Muhammara Şeyhi, İran ticaret ve gemiciliğine ait menfaatlerle iştiğal etmesini komiserlerin birinden talep ve rica ettiği takdirde, Bab-ı Ali komiserine izin verecekti. Bu durum komiserin sahip olduğu “Osmanlı komiseri” sıfatına ve anlaşmayla belirlenmiş görevlerine her ne suretle olursa olsun gölge düşürmeyecekti.¹⁶¹⁹ Hakkı Paşa imzaladığı bu beyanname hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

“İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Londra Sefareti'ne gönderdiği ve mevcut görüşmelere esas olan 18 Temmuz 1912 tarihli notanın metninde beyan edilen maddeden ibaret olup, görüşülerek bu şekilde yazılmış ve yazım tarzı orada Osmanlı Devleti'nin İran üzerine üstünlüğünü gösterir bir şekilde düzenlenmiştir.”¹⁶²⁰

2.3.2. ŞATTÜLARAP KOMİSYONU İLE İLGİLİ RUSYA'NIN İTİRAZI VE İNGİLTERE'NİN TUTUMU

Bu meseleye ilişkin olarak Hakkı Paşa, 9 Aralık 1913 tarihinde Londra'dan Said Halim Paşa'ya çektiği telgrafta şöyle yazıyordu:

“Sir Louis Mallet, Rusya Hükümeti'nin Şattülarap Komisyonu tarafından düzenlenecek olan gemicilik vergilerine onay vermesi için öne sürdüğü talepleri zatualinize arz ve tebliğ edecektir. Söz konusu talepler mevcut duruma bir şey ilave etmemekte, fakat her hangi bir itiraz olması ihtimalini ortadan kaldırmak suretiyle mevcut durumu belirleyip açığa kavuşturmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı anılan talepler hakkında fikrimi sorduğunda,

¹⁶¹⁷ Aynı vesika (20. Madde).

¹⁶¹⁸ Aynı vesika (21. Madde). 6 Mayıs 1913 tarihli taslak anlaşmada bu süre yirmi bir yıl olarak belirtilmektedir ve aradaki tek fark budur. Sürenin İngiltere'nin talebiyle 21 yıldan 60 yıla nasıl çıkarıldığına daha önce “Sözleşmelerin İmzalanma Süreci ve Yaşanan Gelişmeler” başlıklı kısımda değinilmişti.

¹⁶¹⁹ Aynı vesika (İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanmış 29 Temmuz 1913 tarihli beyanname).

¹⁶²⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Şattülarap Komisyonu Hakkındaki Mukavele” başlıklı eki, Beyanname).

bendeniz zatualinizin Sir Mallet'i bizzat görebilmeleri için bu konuda kesin bir düşünce ve görüş ileri sürmek istemedim. Diğer taraftan bana söylenildiğine göre eğer İngiltere Hükümeti Rusya'nın talep ettiği teminatı vermeyecek olursa, Rusya vergilerin düzenlenmesine onay vermeyecek ve bu şekilde Şattularap hakkındaki anlaşma sonuçsuz kalacaktır. Anılan taleplerin hukuk müşavirlerimize gösterilmesi uygun olur.”¹⁶²¹

Sir Edward Grey 29 Aralık 1913 tarihinde Hakkı Paşa'ya bir nota verdi. Notada Şattularap Komisyonu'nun zabita ve kazaya dair hakları konusunda İngiltere Hükümeti'nin Rusya Hükümeti'yle temasa geçeceğini, çünkü Rusya'nın 29 Temmuz 1913 tarihli Şattularap komisyonu sözleşmesinin 7. ve 8. maddelerine itiraz ettiğini bildirdi. Rusya bu maddelerle ilgili Edward Grey ve Hakkı Paşa arasında imzalanmış 21 Ekim 1913 tarihli beyannameyi de tatmin edici bulmamıştı. Eğer Osmanlı Devleti'nin imzalayacağı bir deklarasyonla durum düzeltilmezse, Rusya'nın gemileri ve vatandaşları tarafından Şattularap vergilerinin verilmesinin mümkün olmadığı ifade edildi. Grey, ayrıca Rusya tarafından talep edilen hususları reddetmeye Osmanlı Devleti'nin hakkı olmadığını düşündüğünü, Ruslardan vergi almak için başka bir yol olmadığını, dolayısıyla yegane çarenin İngiltere ve Rusya arasında istenilen şekilde karşılıklı notalar verilerek sağlanabileceğini belirtti.¹⁶²² Başka bir deyişle, İngiltere Osmanlı Devleti olmaksızın fakat aynı zamanda onun adına da hareket ederek kendi müttefiki Rusya ile temasa geçecek ve sorunu çözmeye, yani Rusya'yı ikna etmeye çalışacaktı. İngiltere'nin müttefiki Rusya ile beraber Osmanlı Devleti'ne karşı perde arkasında başka planları olduğunu sezmemek de mümkün değildir. Ne var ki Osmanlı Hükümeti itiraz etmeyip bu durumu kabul etmiştir.

Sir Edward Grey 13 Ocak 1914 tarihinde Hakkı Paşa'ya bir nota daha vererek bu meseleyle ilgili Rusya ve İngiltere arasında imzası kararlaştırılan notaların taslaklarını gönderdi. Notalar Petersburg İngiliz Sefiri George W. Buchanan ile Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov arasında düzenlenmişti.¹⁶²³ Buna göre Petersburg İngiliz Sefareti, Rusya'nın talebinin kabul edildiğini bir notayla Rusya Dışişleri'ne

¹⁶²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:34** (Londra Sefareti aracılığıyla Hakkı Paşa tarafından Said Halim Paşa'ya gönderilen 9 Aralık 1913 tarihli Fransızca telgraf ve tercümesi).

¹⁶²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli gizli yazı). Bu mesele Bayur tarafından da İngiliz belgelerine ve 1917 tarihli Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmet Nabi'nin “Şattularap” risalesine dayanılarak incelenmiştir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.344-347.

¹⁶²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli gizli yazı). Ayrıca gönderilen taslak notalar için bk. **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13.**

bildirecekti. Bunun karşılığında Rusya Dışişleri Bakanlığı, Rus vatandaşları ve gemilerinin gemicilik vergilerini ödemesini ve nakdi cezaların konsolos tarafından komisyona verilmesini taahhüt edecekti. Hakkı Paşa'nın bu konudaki uyarısı ve değerlendirmesi dikkat çekicidir:

“Bu notalar şimdilik Osmanlı Devleti'yle ilişkili olmayıp Rusya'nın onayını hazırlamak içindir. Ancak buna şu anda ve gelecekte Osmanlı Hükümeti tarafından muhalefet gösterilirse Şattularap'ta gemicilik vergileri koymaya imkan kalmayacağı, bundan dolayı komisyona dair kararların hükümsüz kalacağı ve bu sorunlar yüzünden İngiltere ile eninde sonunda ortaya çıkan ihtilafların sürekli olacağı aşikardır.”¹⁶²⁴

Hakkı Paşa'nın yorumuna göre Rusya'nın taleplerinin tümü hem Rusya'nın hem de diğer Büyük Devletler'in sürekli olarak anlaşmalara ve teamüle dayanarak iddia ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin de fiilen reddedemediği şeylerdendi. Bu nedenle kabul edilmesinde hiçbir sakınca yoktu.¹⁶²⁵

Bu bağlamda Rusya'nın taleplerine Hakkı Paşa'nın yorumlarıyla beraber kısaca değinmek yararlı olacaktır. İngiltere Rusya'nın bu taleplerinin hepsini kabul etmiştir.¹⁶²⁶ Birinci talep Rusya Konsolosu tercümanının, sanığı Rus uyruklu olan davaların görülmesi sırasında komisyonda hazır bulunma hakkına sahip olmasıydı. Hakkı Paşa'ya göre bu “zaten mahkemelerde geçerli kuralın tekrarıdır” ibaretti.¹⁶²⁷ İkinci talep komisyon tarafından Rus tebaası hakkında saptanan para cezalarının alınması ve gerektiği zaman komisyon tarafından verilen hükümler üzerine Rus tebaanın Rusya Konsolosluğu'nda tutuklanmasına ilişkindi. Bu talebe karşı da İngiltere Hükümeti'nin öne süreceği hiçbir itiraz yoktu. Hakkı Paşa'ya göre bu talep “adli kararların konsolos aracılığıyla gerçekleştirilmesi kuralının uygulanmasından” ibaretti. Üçüncü talep Rus Konsolosu'nun davalardan haberdar edilmesi ve davaların görüşülmesinden önce komisyon ile temasta bulunma hakkına sahip olmasıydı. Hakkı Paşa bunun “birinci talep hükmünün teyidi olduğunu” belirtmiştir.

¹⁶²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli gizli yazı). Hakkı Paşa'ya göre Bab-ı Ali'nin bu konuda olumsuz davranması halinde İngiltere ile ilişkiler ciddi anlamda zedeleneyecekti.

¹⁶²⁵ **Aynı vesika.**

¹⁶²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13** (İngiltere'nin Saint Petersburg Büyükelçisi Sir George W. Buchanan'ın Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği 26 Şubat 1914 tarihli nota). Taslakları önceden Hakkı Paşa aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne ulaştırılan notalar Bab-ı Ali'nin onayından sonra belirtilen tarihlerde resmi olarak İngiltere ve Rusya arasında karşılıklı verilmiştir.

¹⁶²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13** (İngiltere'nin Saint Petersburg Büyükelçisi Sir George W. Buchanan'ın Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a gönderdiği 26 Şubat 1914 tarihli nota) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli gizli yazı).

İngiltere'nin kabul ettiği dördüncü talep şöyleydi: 29 Temmuz 1913 Osmanlı-İngiliz Anlaşması'nın 8. maddesi hükümleri, gerek Şattularap üzerindeki Rus gemileri içindeki, gerekse komisyonun idaresi altında bulunan sahil bölgesindeki Rusya tebaası hakkında, Rus Konsolosu'nun kapitülasyonlar (eski antlaşmalar), usul ve teamül gereğince görevlerini yapma hususunda sahip olduğu haklara asla zarar vermeyecekti. Hakkı Paşa'nın yorumuna göre bu talep Osmanlı zabıtasının suç işleyen seçkin yabancıları tutuklamamaları hakkındaki bütün sefaretlerin tutumuna uygundu. Rusya'nın beşinci ve son talebi uyarınca Rus Konsolosu tarafından istenirse, komisyon aldığı vergilerin miktarı ve bu vergileri gerektiren işler hakkında konsolosa gerekli açıklamaları vermekten kaçınmayacaktı. İngiltere bunu kabul etmekle beraber, Rus Konsolos'un komisyon tarafından gerekli görülen işleri reddetme hakkına sahip olmayacağını vurgulamıştır. Hakkı Paşa'nın bu husustaki değerlendirmesine göre sağlık vergilerinin bile 14 yabancı üyesi olan karma bir meclise bırakıldığı düşünülürse, Rus Konsolos'un vergiler hakkında komisyondan bilgi alma yetkisini içeren, fakat yapılanlara itiraz hakkı olmadığı görülen talebi hafife saymak gerekmektedir.¹⁶²⁸

Hakkı Paşa, İngiltere'nin de onayladığı Rus taleplerinin Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesi için sergilediği ikna edici tavrı şu sözlerle noktalamıştır:

*“Şurası da dikkate değerdir ki bu hususlar Rusya'nın ilk talepleri olmayıp, adı geçen devletin önerileri komisyonda üye bulundurmak talebiyle başlamış ve aylarca süren görüşmeler neticesinde bu hale gelmiştir. Sunulmuş görüşlere bakılırsa, enikonu anlatılmış hususları geçerli anlaşmalara uygun gördüğümüzü ve dolayısıyla kabul ettiğimizi Sir Edward Grey'e yazabilmek için tarafıma izin verilmesi müsaadenize bağlıdır.”*¹⁶²⁹

Hariciye Nezareti Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya 14 Şubat 1914 tarihinde gönderdiği telgrafla taslak notalardaki içerikleri kabul ettiğini bildirdi. Ancak bazı çekinceleri ve düzeltilmesi istenen noktaları dile getirdi. Bunlardan ilki Rus tebaasına ilişkin işlerin incelenmesinde Rusya Konsolosluğu tercümanının hazır bulunacağını öngören hükümle ilgiliydi. Rusya Hükümeti'nin bu hususta sahip olacağı hakkın mümkünse istisna olarak sadece komisyon işlerine özgü olduğunun belirtilmesi istendi. Çünkü Rusya sahip olduğu bu hakkı yorumlayarak belediye dairelerine ait konuları da kapsadığını iddia edebilirdi. İkinci olarak konsoloslukta hapis ve

¹⁶²⁸ Aynı vesikalar.

¹⁶²⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14 (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli gizli yazı).

tutuklama maddesinin mümkün olduğu takdirde kaldırılması, buna imkan olmaması halinde uygulamanın “ıstisnai şekilde komisyon kararıyla mahkum olan kişilere özgü olduğu” ibaresinin eklenmesinin daha uygun görüldüğü ifade edildi.¹⁶³⁰

Hakkı Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne cevabı 20 Şubat 1914 tarihli telgrafla geldi. Hakkı Paşa taslak notadaki 2. maddenin, yani ikinci talebin daha öncede belirttiği gibi sadece komisyona ilişkin olduğunu, yine de kendisinin bu yönü bir kat daha belli etmeye çalıştığını bildirdi. Ayrıca Rusya Hükümeti'nin konsoloslukta hapis konusunu 30 seneden beri çok fazla tartıştığını ve Fransa ile yapılmış son sözleşmenin bile bu hususa dair bir madde içerdiğini hatırlattı. Dolayısıyla bunun kaldırılması ve iptal edilmesi mümkün olmadığından diğer seçeneği gerçekleştirmeye çalıştığını vurguladı.¹⁶³¹

Osmanlı Hükümeti'nin onayının ardından İngiltere, Rusya'nın bu taleplerini kabul ettiğini Sefir Buchanan'ın Sazonov'a yolladığı 26 Şubat 1914 tarihli notayla Rusya'ya resmen ilettili. Sazonov buna yanıt olarak 1 Mart 1914 tarihinde Buchanan'a gönderdiği notada, komisyonun saptayacağı vergilerin Rus gemilerinden de alınmasına Rusya Hükümeti'nin onay verdiğini bildirdi. Ayrıca Rusya Dışişleri Bakanlığı, Rus gemilerinin vergileri ödemekten kaçınmamaları, komisyon tarafından konulacak ve bütün devletlerin gemileri için geçerli olacak kurallara itaat etmeleri için de kendi konsoloslarına uyarıda bulunacaktı. Sözleşmenin 7. maddesi gereğince komisyon tarafından Rusya tebaasından alınacak para cezaları Rusya Konsolosları tarafından komisyona verilecekti.¹⁶³²

İngiltere ve Rusya arasında karşılıklı verilen notalarla Osmanlı Devleti'ne gösterilen taslak notalar arasında önemli hiçbir fark göze çarpmamaktadır. Bu da Osmanlı Hükümeti'nin yapılmasını istediği değişikliklerin kabul edilmediğini göstermektedir. Zaten yukarıda değinildiği gibi Bab-ı Ali, Hakkı Paşa'dan “imkan dahilinde” yani olmasa da olur tarzında bu düzeltmelerin yapılmasını talep etmişti.

¹⁶³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:14** (Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 14 Şubat 1914 tarihli telgraf).

¹⁶³¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Şubat 1914 tarihli telgraf).

¹⁶³² **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13** (Sazonov'dan Buchanan'a gönderilen 1 Mart 1914 tarihli nota). Taslakları daha önce Bab-ı Ali'ye ulaştırılan notalar Osmanlı Hükümeti'nin kabul etmesinden sonra resmen İngiltere ve Rusya arasında karşılıklı verilmiştir. Burada İngiltere ve Rusya daha önce anlaşmaları halde işi resmiyete dökmeyen, yani nota alışverişi yapmadan önce Osmanlı Hükümeti'ni durumdan haberdar etmişler, taslak notaları göstermişler ve Osmanlı Devleti'nin de onayını aldıktan sonra resmi nota alışverişini gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak Hakkı Paşa, Rusya ve İngiltere arasında karşılıklı verilen notaların birer suretini 27 Mart 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndererek gelinen son durumu aktarmıştır.¹⁶³³

2.4. FIRAT VE DICLE NEHİRLERİNDE GEMİCİLİĞE DAİR BEYANNAME

29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmaların dördüncüsü Hakkı Paşa ve Edward Grey arasında imzalanan, Dicle, Fırat ve Şattularap üzerinde vapur işletilmesi ile ilgili beyannameydi.¹⁶³⁴ Buna göre Osmanlı Hükümeti Dicle ve Fırat üzerinde vapur işletilmesi için İngiltere'ye bir imtiyaz vermeye hazır olduğunu açıklamaktaydı. Bu imtiyaz uyarınca Dicle Nehri üzerinde, nehrin Musul'dan aşağı kısmında ve Fırat Nehri üzerinde, nehrin Meskene'den aşağı bölümünde bulunmamak şartıyla,¹⁶³⁵ sonradan tespit edilecek noktalara kadar miktarı sınırsız olarak ve nehirlerin gemiciliğe elverişli bütün kolları üzerinde vapur işletilebilecekti.¹⁶³⁶ Şattularap üzerinde ise Kurna ile deniz arasında veya bütün orta noktalar arasında gidiş geliş hakkı verilmekteydi.¹⁶³⁷ İmtiyaz, onar senelik birbirini izleyen devrelerde uzatılması isteğe bağlı olmak üzere, en az altmış senelik bir zaman için yürürlükte kalacaktı. Bu ayrıcalık, imtiyaz hükümlerini gerçekleştirmek maksadıyla bir Osmanlı şirketi kurmayı taahhüt edecek kişiye verilecekti. Osmanlı Hükümeti, talep edilen vasıflara haiz bir imtiyaz sahibini sunmaya İngiltere Hükümeti'ni davet ediyordu. Şirketin sermayesi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında takriben eşit bir oranda paylaşılacaktı.¹⁶³⁸ Şirketin başkanı Osmanlı tebaasından olacak ve hissedarlar genel toplantısına başkanlık edecekti. Meclis idare başkanı İngiltere tebaasından olacaktı. Şirketin kuralları, imtiyaza ve sürdürülecek hizmete ait bütün ayrıntılar Osmanlı Hükümeti ile İngiliz imtiyaz sahibi arasında birlikte ve mümkün olduğu kadar az

¹⁶³³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:13** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Mart 1914 tarihli gizli telgraf). Hakkı Paşa bu metinlerin Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bu konuda imzalanacak notaların esasını teşkil edeceğini de belirtmiştir.

¹⁶³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1**. İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanan 29 Temmuz 1913 tarihli bu beyanname 11 madde ve 4 maddeli bir ekten oluşmaktadır. Bayur bu anlaşmayı İngiliz belgelerine ve Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmet Nabi'nin 1917 tarihli "Şattularap" risalesine dayanarak özetle açıklamaktadır, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.348-349.

¹⁶³⁵ Burada izin verilmeyen, her iki nehrin belirtilen yerlerden (Meskene ve Musul) Anadolu topraklarına uzanan kısımlarıdır. Yani imtiyaz her iki nehrin birleşerek Şattularap nehrini oluşturdukları Kurna'dan, Fırat için Meskene'ye Dicle içinse Musul'a kadar olan geniş bölgeyi kapsamaktaydı.

¹⁶³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (29 Temmuz 1913 tarihli beyanname, 1. Madde).

¹⁶³⁷ **Aynı vesika** (2. Madde).

¹⁶³⁸ **Aynı vesika** (3. Madde).

gecikme ile kararlaştırılacaktı.¹⁶³⁹ Osmanlı Hükümeti belirtilen şartlar içinde gemicilikle ilgili bütün çıkarlarını yeni şirkete devredecekti.¹⁶⁴⁰ Buna karşın Bağdat Demiryolu Hattı'nın inşaatına mahsus malzemenin nakli hususundaki hakları saklı kalacaktı.¹⁶⁴¹ Bundan başka Osmanlı Hükümeti, imtiyaz belgesi hükümlerinden hiçbirinin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işletilmesi hususunda İngiliz gemilerinin o anda sahip oldukları haklara her ne suretle olursa olsun kusur (eksiklik) getirmeyeceğini, bu hakların tamamen saklı olduğunu ve ekte gösterildiği biçimde devam edeceğini kabul ediyordu.¹⁶⁴²

Bu ayrıcalık İngiliz imtiyaz sahibinin bölgede “tekel” olmasını sağlamaktaydı. İmtiyazın sona ermesinden sonra şirket belirlenmiş sınır dahilinde vapur işletme hakkından yararlanmaya devam edecek, fakat hiçbir tekel hakkına sahip olamayacaktı.¹⁶⁴³ Bu beyanname sadece ticari gemiler için geçerliydi ve “vapur işletilmesi” tabiri elektrikle veya diğer bir hareket ettirici güçle çalışan bütün gemileri içine almaktaydı.¹⁶⁴⁴ Ayrıca Osmanlı Hükümeti bu imtiyaz anlaşmasının yorumlanması veya yürürlüğe konması hususunda bir kavga ve ihtilaf olması halinde, meselenin ilgili taraflardan birinin veya diğerinin talebi üzerine Lahey Uluslararası Hakem Mahkemesi'ne havale edilmesini kabul etmekteydi.¹⁶⁴⁵

Beyannamenin 4 maddeli ekinde İngiliz bayrağı taşıyan iki vapurun (Lynch vapurları) Dicle ve Fırat nehirleri ile Şattülarap üzerinde işlemeye devam edecekleri, bu vapurlardan biri işleyemeyecek durumda bulunduğu takdirde, onun yerine geçmek üzere İngiliz bayrağı taşıyan bir vapurun daha yedek olarak bulundurulacağı belirtilmekteydi. Bu iki vapur eskiden olduğu gibi iki mavna çekme hakkına sahip olacaktı. Bu iki vapura ilaveten aynı zamanda Bay Lynch ve ortaklarının veya onlar tarafından gösterilecek diğer kişilerin gözetimi altında bulundurulacak, fakat liman dışına çıktığı zaman Osmanlı bayrağı çekecek olan bir vapur da işleyecek ve mavna çekme hakkına sahip bulunacaktı.¹⁶⁴⁶

¹⁶³⁹ Aynı vesika (4. Madde).

¹⁶⁴⁰ Aynı vesika (5. Madde).

¹⁶⁴¹ Aynı vesika (6. Madde).

¹⁶⁴² Aynı vesika (7. Madde). Bu madde ve imtiyaz beyannamesinin 4 maddelik eki İngiliz Lynch vapurlarının mevcut statüsünü korumayı amaçlamaktaydı.

¹⁶⁴³ Aynı vesika (8. Madde).

¹⁶⁴⁴ Aynı vesika (9. ve 10. Maddeler).

¹⁶⁴⁵ Aynı vesika (11. Madde).

¹⁶⁴⁶ Aynı vesika. Beyannamenin sonundaki bu ek İbrahim Hakkı Paşa tarafından ayrıca imzalanmıştır.

2.5. MUHAMMARA HUDUDUNA DAİR BEYANNAME

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki tartışmalı güney sınırını (Muhammara hududunu) düzenleyen beyanname 29 Temmuz 1913 Osmanlı-İngiliz Anlaşması'nın beşinci ve son parçasını oluşturmaktaydı. Bu anlaşma son şeklini almadan önce parafe edilen 6 Mayıs 1913 tarihi gizli beyannamede İngiltere Hükümeti, belirtilen hattı (henüz kesinleşmemiştir) kesin sınır olarak kabule İran Hükümeti'ni davet etmeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca bu beyanname ile tespit edilen sınırın arazi üzerinde uygulanmasıyla görevli komiserlerin mümkün olan en kısa sürede atanması için, Osmanlı Hükümeti ile yapılacak anlaşmaya İran Hükümeti'ni yine İngiliz Hükümeti davet edecekti. İran'ın güney bölgesi İngiliz himayesi altında bulunduğundan, Osmanlı Devleti İran ile ilgili sınır meselesinde karşısına resmi ve gerçek muhatap olarak sadece İngiltere'yi almıştır.¹⁶⁴⁷

Hakkı Paşa 15 Mayıs 1913 tarihli yazısına ek olarak Muhammara sınırına ilişkin 6 Mayıs'ta parafe edilen beyanname hakkında kendi görüşlerini de içeren bir açıklamayı Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin İran ile sınırına dair İngiltere ve Osmanlı Devleti bir sözleşme yapmayacakları için, bu konuda verilen kararların bir beyanname şeklinde olması tercih edilmişti. Sınır hattı Osmanlı Devleti tarafından beyan edilecek ve İngiltere aracı sıfatıyla kabul edecekti. Beyannamede belirtilen sınır hattı içinse Hakkı Paşa, sınırı 18 Mart 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında öngörüldüğü şekilde kabul ettirmeye çalıştığını belirtmiştir. Sınır görüşmeleri, her adımında İngiltere'nin Hindistan Bakanlığı ve bazen de Hindistan Hükümeti'yle yazışma gerektirdiğinden bir hayli sürmüştü. Sonuçta İngiliz memurları Bab-ı Ali'nin teklifini kabul etmemekle beraber karadan Osmanlı Devleti lehine bazı değişiklikler yapmaya razı olmuşlardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 18 Temmuz 1912 tarihli notasında belirtilen sınırla kıyaslandığında, sınırın başlangıcı ilk teklif edilen mevkiin daha doğusuna çekilmişti. Yapılan bu değişiklikle İngilizlerin ilk teklifiyle Osmanlı teklifinin ortası denebilecek yeni bir hat meydana getirilmişti. Şattularap'a ilişkin olarak ise Nazeyle (Nazaile) nehri ile

¹⁶⁴⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:111 Gömlek No:34 ve BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:10 (Osmanlı ve İran topraklarını ayıran sınırla ilgili düzenlenmiş 6 Mayıs 1913 tarihli gizli beyanname). Hatırlanacağı gibi İran'ın Basra Körfezi kıyılarını da içinde alan güney kısmı İngiltere'nin, Tahran dahil kuzey kısmı da Rusya'nın etki alanı olarak iki büyük devlet arasında 31 Ağustos 1907 tarihli antlaşmayla kararlaştırılmışti. Osmanlı Devleti adına İbrahim Hakkı Paşa'nın parafe ettiği beyannamede İngiltere adına "A.H." parafı Arthur Hirtzel'e aittir.

Diyaci nehri arasındaki Hayin (Khaiyin) kanalı cephesinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu İngiliz memurlar kesinlikle kabul etmemişler, oranın Muhammara Şeyhi'ne ait olduğunu ve hatta söz konusu kanalın İranlılar tarafından temizlendiğini ileri sürmüşlerdi. İngiliz tarafı sınır hattının Diyaci'de başladığı hususunda ısrarcı olmuş, Hakkı Paşa da bunun üzerine aldığı talimata uygun olarak Diyaci sınırını kabul etmişti. Hakkı Paşa yazısında bundan fazla bir şeyin elde edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca sınırın devletler genel hukuku kurallarına aykırı şekilde ve Osmanlı Devleti lehine olarak Şattularap'ın su akıntısı hattıyla İran ve Osmanlı Devleti arasında ayrıldığını ve böylece bütün nehrin Osmanlı egemenliğinde kaldığını ifade etmiştir.¹⁶⁴⁸

6 Mayıs 1913 tarihli beyannamenin “a” maddesi İran'a bırakılacak olan adaları belirtmekteydi. Hakkı Paşa “Bahriye” isminde iki ada bulunduğunu, İran'a ait olduğu kabul edilen Muhalla adasının kuzeyindeki yine İran'a, güneyindeki ise Osmanlı Devleti'ne ait olacağını vurgulamıştır. Suların çekilmesiyle oluşan ve oluşacak bütün adaların Osmanlı Devleti'ne ait olması teklifinin ise İngilizler tarafından kabul edilme ihtimalinin olmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle “a” maddesinin 3. bendi şu anda mevcut bulunan veya ileride oluşacak, suların çekilmesi nedeniyle Abadan veya Nazail nehrinin döküldüğü yönde İran toprağıyla bağlantılı olan adacıkların İran'a ait olmasını öngörmekteydi. Hakkı Paşa'ya göre maddenin bu şekilde yazılması uygundu.

Beyannamenin “b” maddesine göre Karun nehri ile Şattularap'ın birleştiği yerin yukarı ve aşağı yönünde bulunan yeni Muhammara limanı ile demirleme yeri Erzurum Antlaşması gereği eskiden olduğu gibi İran'ın yargılama bölgesi içinde olacaktı. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin nehrin bu kısmını kullanma hususunda sahip olduğu hakkı bozamayacağı gibi, İran'ın yargılama hakkı da nehrin liman dışında kalan kısımlarını kapsayamayacaktı. Hakkı Paşa Muhammara'nın yeni limanı kısmen Şattularap üzerinde olduğundan bu maddenin kabul edilmesinin zorunlu olduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin hakkını teyit eden cümlenin kendisi tarafından eklendiğini belirtmiştir.

¹⁶⁴⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:10** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Muhammara Ciheti Hududuna Dair Beyanname” başlıklı eki).

Beyannamenin “c” maddesi Şattularap’ın İran sahilinde balıkçılık konusunda mevcut olan hak, örf ve adetlere asla bir zarar gelmeyeceğini, “sahil” kelimesinin suların alçalmasıyla sahile eklenen araziye de içine alacağını kabul etmekteydi. “d” maddesine göre Osmanlı Hükümeti’nin yargılama hakkı, suların yükselmesi veya diğer topraksal nedenlerden ötürü İran sahilinin geçici olarak sular altında bulunabilecek kısımlarını kapsayamayacaktı. Aynı şekilde İran Hükümeti’de yargılama hakkını suların alçalması halinde doğal sınırı aşarak geçici olarak ortaya çıkabilecek arazi üzerinde kullanamayacaktı. Hakkı Paşa doğal olayların kararlarda meydana getirdiği değişimler nedeniyle devletlerin egemenliklerinde değişiklikler olursa, tartışma ve ihtilafların önünün alınamayacağını belirtmiş ve bu sebeple “d” maddesinin yazıldığını ifade etmiştir. Beyannamenin “e” maddesinde Muhammara Şeyhi’nin Osmanlı topraklarında sahip olduğu tasarruf haklarından Osmanlı yasalarına uygun olarak yararlanmaya devam edeceği vurgulanmaktaydı.¹⁶⁴⁹

Bu beyanname aşağıda belirtilecek küçük bir değişiklik dışında 29 Temmuz 1913 tarihinde Hakkı Paşa ve Edward Grey tarafından aynen Londra’da imzalanmıştır. Böylece Havza bölgesinden denize kadar Osmanlı ve İran topraklarını ayıran sınır belirlenmiş ve Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmişti. Beyanname (deklarasyon) şöyledir:

“Osmanlı Hükümeti Havza bölgesinden denize kadar Osmanlı ve İran topraklarını ayıran sınır meselesini incelemiş olduğundan, sınır hattının aşağıda gösterildiği şekilde belirlenmesi gerektiğini beyan eder:

Sınır hattı Hor el Düvel’in Hor el Azim’den ayrıldığı Umm Şir adlı yerden başlar. Umm-Şir, Hor el Muhaysen’in (Muhaisin)¹⁶⁵⁰ Hor el Azim ile Bisaytin’in (Bisaitin)¹⁶⁵¹ dokuz mil kuzeybatısında birleştiği yerin doğusunda, 31° 43’ 29’’ enleminde bulunur. Umm Şir’den itibaren sınır hattı güneybatıya doğru giderek yine Azim ismiyle bilinen ve Hor El Azim dahilinde ve Şuayib’in kuzeybatısına biraz mesafede bulunan küçük bir gölün güney ucunda, 45° boylam derecesine ulaşır. Bu noktadan sınır hattı 31° enlem derecesine kadar bataklık boyunca güneye doğru devam edip Köşk-i Basra mevkiini Osmanlı toprağında bırakarak, Köşk-i Basra’nın kuzeydoğusunda bulunan bir noktaya kadar doğrudan doğruya doğru takip eder. Bu noktadan¹⁶⁵² sınır hattı Hayin (Khaiyin) kanalına kadar güneye doğru gidip Diyaci

¹⁶⁴⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:10 (Osmanlı ve İran topraklarını ayıran sınırla ilgili 6 Mayıs 1913 tarihli gizli beyanname ve Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 15 Mayıs 1913 tarihli gizli yazının “Muhammara Ciheti Hududuna Dair Beyanname” başlıklı eki).

¹⁶⁵⁰ Osmanlıca çevirisinde Hor el Muhazen خور المخازن şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁵¹ Osmanlıca çevirisinde Bizeteyn بزه تين şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁵² 6 Mayıs 1913 tarihli taslak beyannameye buradan sonraki ifadeler biraz farklı ve eksiktir:

(Diaidji) nehri ile Eb'ul Arabid nehri arasında bulunan noktaya varır. Hayin kanalının kara hattının ortasını izleyerek Nazaile nehrinin ağzında, adı geçen kanalın Şattülarap'a bağlandığı noktaya kadar gider. Bu noktadan itibaren sınır denize kadar Şattülarap yatağını izleyerek, nehir ile bu nehir üzerindeki adaların tümünü aşağıdaki şartlar ve istisnalar ile Osmanlı egemenliğinde bırakır:

(a.) İran'a ait: (1) Muhalla adası ve bu ada ile Şattülarap'ın sol kıyısı (Abadan adlı İran sahili) arasında bulunan iki ada; (2) Tümü Abadan adasına bağlı olan Şitaid (Chetait)¹⁶⁵³ ve Maaviye (Maaouiye)¹⁶⁵⁴ arasındaki dört ada ile Menkuhi (Mankouhi) önündeki iki ada. (3) Şu anda mevcut bulunan veya mevcut olmayıp ileride oluşabilecek ve suların alçalması nedeniyle Abadan adasıyla veya Nazaile nehrinin aktığı yöndeki İran toprağıyla bağlantılı olacak her adacık.

(b.) Karun nehri ile Şattülarap'ın kavuştuğu yerin yukarı ve aşağı yönünde bulunan yeni Muhammara limanı ile demirleme yeri Erzurum Antlaşması gereğince eskiden olduğu gibi İran'ın yargı hakkı içerisinde bulunacaktır. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin nehrin bu kısmını kullanma hususunda sahip olduğu hakkı bozmayacağı gibi, İran'ın yargı hakkı da nehrin liman dışında kalan kısımlarını kapsayamayacaktır.

(c.) Şattülarap'ın İran sahili üzerinde balıkçılık hususunda mevcut olan hukuk, örf ve adetlere asla eksiklik getirilmeyecek ve 'sahil' kelimesi suların alçalmasıyla sahile katılan toprakları da içine alacaktır.

(d.) Osmanlı Hükümeti'nin yargı hakkı, İran sahilinin suların yükselmesi veya diğer topraksal nedenlerden ötürü geçici olarak sular altında kalabilecek kısımlarını kapsayamayacağı gibi, İran Hükümeti de yargı hakkını suların alçalması halinde doğal sınırı aşarak geçici ve topraksal olarak ortaya çıkacak olan arazi üzerinde kullanamayacaktır.

(e.) Muhammara Şeyhi Osmanlı toprağı içerisinde sahip olduğu kullanım haklarından Osmanlı kanunlarına uygun olarak yararlanmaya devam edecektir.

Bu beyannamede belirlenen sınır ekli harita üzerinde kırmızı ile gösterilmiştir.

İngiltere Hükümeti, yukarıda ve ekli harita üzerinde gösterilmiş olan hattı Osmanlı Devleti ile güney sınırının kesin güzergahı olmak üzere kabule İran Hükümeti'ni davet etmeyi taahhüt eder.

İngiltere Hükümeti bu beyanname ile saptanan sınırın arazi üzerinde uygulanması göreviyle sorumlu olacak komiserlerin, mümkün olan kısa zaman zarfında belirlenmesi için Osmanlı

"Bu noktadan sınır hattı Şattülarap'a kadar güneye giderek Diyaci nehri ile Ebu'l Arabid arasında bulunan bir yerde Hayin kanalı ile buluştuğu noktaya katılır. Ve bu noktadan sınır Şattülarap yatağını denize kadar izleyerek orada bulunan nehir ile bütün adaları..."

6 Mayıs 1913 tarihli taslak ile 29 Temmuz 1913 tarihli anlaşma arasındaki tek fark bu noktadadır.

¹⁶⁵³ Ekteki 3 numaralı haritada İngilizce şekli olan "Shetait" kelimesi kullanılmıştır.

¹⁶⁵⁴ Ekteki 4 numaralı haritada İngilizce şekli olan "Maawiyeh" kelimesi kullanılmıştır.

Hükümeti ile anlaşmaya İran Hükümeti'ni davet etmeyi de üstlenir. Yukarıda belirtilen Hayin kanalı üzerindeki toprakların geçen Ocak ayının biri tarihinde Osmanlı memurları tarafından bilfiil işgal ve idare edilmiş olduğu, İngiltere Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti tarafından sınırın belirlenmesi esnasında anlaşıldığı takdirde güzergah düzeltilebilecektir.”¹⁶⁵⁵

2.6. ANLAŞMALAR SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

29 Temmuz 1913 tarihli sözleşme ve beyannamelere 21 Ekim ve 10 Aralık 1913 tarihlerinde bazı küçük çapta ilaveler yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki Şattülarap komisyonu anlaşmasına ilişkin olarak Londra’da Sir Edward Grey ile İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanan 21 Ekim 1913 tarihli bir beynamedir. Beyanname, anlaşmanın komisyona verdiği ceza belirleme ve uygulama yetkisiyle ilgili yedinci ve sekizinci maddelerdeki hükümlere açıklık getirmekteydi. Buna göre söz konusu maddeler, bazı devletler vatandaşlarının yürürlükteki anlaşmalar gereğince Osmanlı Devleti’nde sahip oldukları hakları hiçbir şekilde değiştirmeyecekti. Başka bir deyişle komisyonun bu yetkileri, diğer devletlerin vatandaşlarının kapitülasyonlar sayesinde elde etmiş olduğu hakları asla ihlal etmeyecekti.¹⁶⁵⁶

İkinci ilave 10 Aralık 1913 tarihinde Londra’da İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanan beynamedir. Buna göre Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde gemiciliğe ilişkin Osmanlı beyannamesinin üçüncü maddesi gereğince, İngiliz Hükümeti tarafından Osmanlı Hükümeti’nin onayına sunulmuş olan imtiyaz sahibi hastalıktan veya başka bir sebepten dolayı söz konusu imtiyazı işletmek üzere bir şirket kurmayı başaramadığı takdirde, Osmanlı Hükümeti söz konusu imtiyazdan yararlanma hakkını İngiliz Hükümeti tarafından tayin ve Osmanlı Hükümeti’nce kabul edilecek bir halefe devretmeyi taahhüt etmekteydi. Ayrıca imtiyaz belgesinde

¹⁶⁵⁵ **BOA. İ. MMS. Dosya No:167 Gömlek No:1331/N-04** (29 Temmuz 1913 tarihli beyanname). Beyannamenin aslı Fransızca olup Osmanlıca çevirisi de mevcuttur. Parantez içinde belirtilen yer adları Fransızca metinde yazıldığı şekildedir. Beyannamenin ekinde Osmanlı-İran sınırını gösteren dört adet harita mevcuttur. Beyannamenin aksine haritalar İngilizce olarak düzenlenmiştir.

¹⁶⁵⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (21 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1913 tarihli beyanname).

yer alan “imtiyaz sahibi” tabiri, imtiyazdan faydalanma hakkının bu şekilde devredilebileceği her bir halefi kapsayacak şekilde yorumlanacaktı.¹⁶⁵⁷

Üçüncü ilave aynı beyannamenin bu sefer altıncı maddesine (Bağdat Demiryolu Hattı'nın inşaatına mahsus malzemenin nakli hususunda Osmanlı Devleti'nin haklarının saklı kalacağına dair madde) ilişkin Edward Grey ve Hakkı Paşa tarafından yine 10 Aralık 1913 tarihinde imzalanan bir beynamedir. Buna göre taraflar bu maddenin kapsamını yeniden incelemişlerdi ve birlikte bir karara varmışlardı. Söz konusu maddeden amaç, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin sözleşmesinin dokuzuncu hükmünden kaynaklanan haklarının bozulmasını engellemekten ibaretti. Bu nedenle adı geçen maddedeki (6. Madde) çekincenin gerek hat ile şubelerinin işletilmesine mahsus alet ve edevatı, gerekse yalnız hattın inşası süresince demiryolu şirketi tarafından nakledilecek olan memur ve ameleleri kapsadığı vurgulanmıştır.¹⁶⁵⁸

Bunlardan başka Basra Körfezi ve civarına ilişkin sözleşmenin 18. ve son maddesi uyarınca, söz konusu anlaşmanın en fazla üç ay içinde onaylanması ve Londra'da taraflarca karşılıklı olarak verilmesi gerekmekteydi. Ancak bu yapılamadığından 21 Ekim ve 10 Aralık 1913 tarihlerinde öngörülen süreyi uzatan ve böylece 18. maddeyi değiştiren iki ek sözleşme Londra'da Hakkı Paşa ve Edward Grey arasında imzalandı. Bunlardan 21 Ekim'de imzalanan sözleşmede, 18. maddede belirtilen tarihten önce onayların yapılamayacağı belirtilerek sürenin iki ay daha yani 29 Aralık 1913 tarihine kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. Ne var ki onaylı belgelerin bu tarihten önce de karşılıklı verilemeyeceği anlaşıldığından, 10 Aralık 1913'te süre 15 Şubat 1914 tarihine kadar tekrar uzatıldı.¹⁶⁵⁹ Bu sürenin daha sonra önce Mart sonuna, 24 Mart 1914 tarihinde de 30 Haziran 1914 tarihine uzatıldığı anlaşılmaktadır. Hakkı Paşa 25 Mart 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, görüşmelerin mevcut durumuna göre tasdiknamelerin 1914 Mart ayı sonuna kadar teatisi mümkün olmadığından, kararlaştırılan sürenin iki ay daha uzatılması

¹⁶⁵⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanan 10 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1913 tarihli beyanname).

¹⁶⁵⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Edward Grey ve İbrahim Hakkı Paşa tarafından imzalanan 10 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1913 tarihli beyanname).

¹⁶⁵⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (21 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1913 ve 10 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1913 tarihli ek sözleşmeler).

için Sir Edward Grey ile anlaştığını bildirmiş ve değiştirilmiş ek sözleşmeyi göndermiştir.¹⁶⁶⁰

29 Temmuz 1913 Anlaşması'nın hızla onaylanan ve karşılıklı olarak verilen (teati edilen) tek parçası Osmanlı Devleti ve İran topraklarının Havza'dan denize kadar (Muhammara yönüne doğru) güney sınırını belirleyen beyanname olmuştur.¹⁶⁶¹ Hakkı Paşa 11 Ağustos 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, İran sınırının kuzey ve güneyinin İngiliz yetkililerle birlikte kararlaştırıldığını, yakında hudut çizme işlerine başlanmak üzere İngiltere tarafından sınır komiserlerinin atanıp gönderileceğini belirterek, bu konudaki beyannamenin diğerlerinden ayrılıp onay belgesinin İngiltere ile karşılıklı verilmek üzere hemen hazırlanmasını ve Londra Sefareti'ne ulaştırılmasını istemiştir.¹⁶⁶² 19 Ağustos 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında Muhammara sınırına ilişkin kararlaştırılan beyanname uygun bulundu. Tasdiknameler Londra'da karşılıklı verilmek üzere, Padişahın onay belgesinin (tasdiknamesinin) düzenlenip Londra Sefareti'ne gönderilmesine karar verildi ve bu hususta bir de Padişah iradesi tasarısı hazırlandı.¹⁶⁶³ İrade-i seniyye 20 Ağustos 1913 tarihinde çıktı.¹⁶⁶⁴ 2 Eylül'de Sadrazam tasdiknameyi Padişaha gönderdi. Padişah tarafından mühürlenmiş tasdikname Sadarete iade edildi.¹⁶⁶⁵ Tasdikname Hariciye Nezareti'ne 26 Ağustos 1329 (8 Eylül 1913) tarihli sadaret tezkeresiyle ulaştı. Hariciye Nezareti de bunu İngiltere Kralı'nın tasdiknamesi ile değiş tokuş edilmek üzere Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya gönderdi. Ne var ki Büyükelçi Tevfik Paşa, tasdikname-i hümayuna ekli ve onaylanması gereken dört parça harita unutulmuş olduğundan, tasdiknamenin iade edildiğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Bunun üzerine Hariciye Nezareti hemen

¹⁶⁶⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:9** (Hakkı Paşa'nın Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 25 Mart 1914 tarihli yazı ve değiştirilmiş 24 Mart 1914 tarihli ek sözleşmenin 2 nüshası). Ek sözleşmede tarihlerin elle düzeltilmiş olduğu görülmektedir.

¹⁶⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:12.** Hakkı Paşa'nın yukarıda değinilen 4 Ağustos 1913 tarihli yazısında görüldüğü gibi, İngiltere bu beyannamenin öncelikli olarak hızla onaylanmasını istemektedir.

¹⁶⁶² **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:23** (Hakkı Paşa'nın Londra'dan Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 11 Ağustos 1913 tarihli yazı).

¹⁶⁶³ **BOA. MV. Dosya No:231 Gömlek No:259** (6 Ağustos 1329 [19 Ağustos 1913] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye layihası) ve **BOA. İ.MMS. Dosya No:167 Gömlek No:1331/N-04** (6 Ağustos 1329 [19 Ağustos 1913] tarihli Meclis-i Mahsus kararı).

¹⁶⁶⁴ **BOA. İ.MMS. Dosya No:167 Gömlek No:1331/N-04** (7 Ağustos 1329 [20 Ağustos 1913] tarihli irade-i seniyye).

¹⁶⁶⁵ **BOA. İ. HR. Dosya No:432 Gömlek No:1331/L-01** (Sadrazam tarafından Padişaha gönderilen 20 Ağustos 1329 [2 Eylül 1913] tarihli tezkeresi ve bu tezkerenin altına yazılmış Padişah Başkatibi'nin onay yazısı).

haritaları onaylanması ve tasdiknameye eklenmesi için 27 Ekim 1913 tarihinde Sadarete gönderdi.¹⁶⁶⁶ Sadaret 30 Ekim’de onaylı haritaların eklendiği tasdiknameyi Hariciye Nezareti’ne yolladı. Hariciye Nezareti de evrakları aynı gün Londra Sefareti’ne ilettili.¹⁶⁶⁷ Beyannamenin onayları 11 Kasım 1913 tarihinde Londra’da bir araya gelen Hakkı Paşa ve Edward Grey tarafından karşılıklı olarak verildi.¹⁶⁶⁸ 17 Kasım 1913 tarihinde Sadrazam, İngiliz, Rus ve İran Büyükelçileri arasında bir protokol imzalandı ve sınır bir kez daha tanımlandı. 20 Kasım 1913 tarihinde Osmanlı-İran sınırının yerinde belirlenmesi için İngiliz başkomiseri Bay A. C. Wratislaw Muhammara’ya gitmek üzere Londra’dan ayrıldı. 15 Aralık’ta Muhammara’da toplanacak olan komisyon sınırın çizilmesi çalışmalarını yapacak ve pürüzleri giderecekti. Eğer komisyonun Türk ve İranlı üyeleri bir uzlaşmaya varamazlarsa, İngiliz ve Rus komiserler hakem görevini üstlenerek tartışmalı konularda karar vereceklerdi. 1914 yılı başından itibaren komisyonun çalışmasının 18 ayda tamamlanması beklenmekteydi.¹⁶⁶⁹

Sınır düzeltme çalışmaları sonucunda Chia Surkh bölgesinde, Anglo-Persian Oil Company şirketine ait olan ve İngiliz Donanması’nın ihtiyacını karşılayan bazı petrol kuyuları Osmanlı tarafında kalmıştı. Bu durum Avam Kamarası’nda bazı endişelere yol açmış, 24 Haziran 1914 tarihli oturumda İngiliz Denizcilik Bakanı Winston Churchill’e konuyla ilgili sorular yöneltilmişti. Buna karşılık Churchill, petrol kuyularının Osmanlı egemenliğine geçmesinin İngiliz haklarını etkilemeyeceğini açıklamıştı.¹⁶⁷⁰

Londra’da görüşmeleri sürdüren Hakkı Paşa’nın 19 Ağustos 1913 tarihinde bildirdiğine göre İngiliz Dışişleri Bakanlığı, tekeller ile son Osmanlı taleplerinin görüşmeleri sırasında İngiliz Ticaret Bakanı’na refakat etmek üzere İstanbul İngiltere Sefareti Ticari Ataşesi Bay Weakley’i¹⁶⁷¹ Londra’ya davet etmişti. Bu konuların

¹⁶⁶⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:12** (Hariciye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen 27 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1913 tarihli yazı).

¹⁶⁶⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:12** (Sadarettten Hariciye Nezareti’ne ve Hariciye Nezareti’nden Londra Sefiri Tevfik Paşa’ya gönderilen 17 Teşrin-i Evvel 1329 [30 Ekim 1913] tarihli yazılar).

¹⁶⁶⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:113 Gömlek No:12** (Tasdiknamelerin karşılıklı olarak verildiğini belirten Edward Grey ve İbrahim Hakkı imzalı ve 11 Kasım 1913 tarihli İngilizce ve Fransızca sertifika [tutanak belgesi]).

¹⁶⁶⁹ “The Turco-Persian Frontier”, **The Times**, 20 Kasım 1913, s.7.

¹⁶⁷⁰ “Anglo-Persian Oil Wells And New Frontier”, **The Guardian**, 26 Haziran 1914, s.9.

¹⁶⁷¹ Ernest Weakley (1861-1923) 1897-1914 yılları arasında İstanbul İngiliz Ticari Ataşesi olarak görev yapmıştır.

görüülmesine 1 Eylül'de başlanması beklenmekteydi. Hakkı Paşa'ya göre İngiliz Hükümeti bu münasebetle Aydın Demiryolu'nun ve imtiyazının uzatılması ve Suriye ile Kızıldeniz'deki Fersan Adası'nda petrol imtiyazı gibi yeni talepler ileri sürebilecekti. Bu nedenle Hakkı Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin bu konular hakkındaki görüşünü genel olarak bilmek için 1 Eylül'e kadar kendisine özel talimat verilmesini istemiştir. Meseleye ilişkin olarak Meclis-i Vükela'nın 24 Ağustos 1913 tarihli oturumunda, Nafia Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin görüşlerinin sorulmasına ve Suriye'de işletilen petrol madenlerinin yerlerinin iletilmesi için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ayrıca bildirimde bulunulmasına karar verildi.¹⁶⁷² Hakkı Paşa 8 Eylül 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti tarafından yapılan öneriler doğrultusunda tekeller ve diğer taleplere ilişkin İngiliz Hükümeti ile görüşmelerin başladığını bildirmiştir.¹⁶⁷³

Bab-1 Ali'nin Hakkı Paşa ve Sir Edward Grey arasında imzalan anlaşma ve beyannameleri onaylama işlemini ağırdan aldığı anlaşılmaktadır. Hakkı Paşa 16 Ocak 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta ilginç sitemlerde ve uyarılarda bulunmuştur:

“Londra'da kalışım çok fazla uzadı. Diğer taraftan da gelecekte uygulayacağımız ekonomik programımızın ekseni ve bir dereceye kadar istikrarına garanti olan bir siyasi dengenin temel esas olması nedeniyle, devletçe hayati niteliğe sahip kabul ettiğim bir görüşmeyi tamamlanmamış bırakmak istemezdim. Beklediğim cevapların gecikmesinden dolayı Dışişleri Bakanlığı ile gerçekleşen görüşmelerime yavaşlık gelmekte ve bu durum benim de zaman kaybetmeme yol açmaktadır. Almanya ile yapılmakta olan görüşmeler henüz sona ermediği gibi, Fransa ile gerçekleşip zaten sona ermiş olan görüşmelerin de kesin çözüme yaklaşacağı bir zamanda, duraksamaya uğranılmış gibi görünmektedir. Rusya'nın durumun gidişatına göre devam eden kötü niyetinin geri kalan hususların görüşülmesini durdurabilmesinden korkulmaktadır. Taşınabilir mallar vergisinin yabancılara uygulanması ve yayılması hakkında İstanbul'da yapılmakta olan görüşmelerde ilerleme sağlanamamaktadır...Bu görüşmelere ait bütün evrak ve yazışmaların hepsiyle özellikle meşgul olacak ve bunları hızla sonuçlandırmak göreviyle sorumlu olup, bir hukuk müşavirini

¹⁶⁷² BOA. MV. Dosya No:179 Gömlük No:89 (11 Ağustos 1329 [24 Ağustos 1913] tarihli çok gizli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁶⁷³ BOA. MV. Dosya No:180 Gömlük No:40 (12 Eylül 1329 [25 Eylül 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

de barındırarak çok az kişiden oluşan bir komisyon kurulması fikrini takdirinize arz ederim."¹⁶⁷⁴

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Hakkı Paşa'ya cevap olarak 26 Ocak 1914 tarihli kısa bir telgraf çekmiştir:

"Malum meseleler hakkında devletlerle görüşülen anlaşma yollarının sadece incelenmesi ve bu konudaki yazışmaların yönetimi ve hızlandırılması için Şura-yı Devlet Reisi, Maliye Nazırı ve Nafia Nazırı Vekili'nden oluşan bir encümen oluşturulmuştur."¹⁶⁷⁵

Hakkı Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 19 Ocak 1914 tarihli yazısında hükümeti olası gecikmeye karşı şöyle uyarmıştır:

"Ben ve Sir Edward Grey arasında 29 Temmuz, 21 Ekim ve 10 Aralık 1913 tarihlerinde imzalanan sözleşme ve beyannamelerin tasdiknamelerinin (onay belgelerinin) teatisi için son defa saptanan müddet önümüzdeki miladi Şubat'ın on beşinde sona ereceğinden ve İngiltere devleti kendi tasdiknamesini hazırlamakta olduğundan, tasdikname-i hümayunun da anılan tarihten önce Londra'da hazır bulunması gerekmektedir."

Hakkı Paşa'ya göre Osmanlı tasdiknamesi Şubat'ın ilk haftası içinde Londra Sefareti'nde hazır olmalıydı. Bununla birlikte Almanya ve Fransa ile uzlaşma bitmedikçe ve vergi zamları ile yeni vergiler için Rusya'nın onayı alınmadıkça, kendileri için İngiltere ile yapılan anlaşmalardan maddi bir fayda gelmeyecekti. "Almadan vermek akıllı iş olmadığından", Hakkı Paşa bu hususu dikkate aldığını da belirtmektedir. Tasdikname kendisine gelince teati etmeyecek, bunun gelişyle Osmanlı Hükümeti kendi iyi niyet ve gayretini ispat edecekti. Hükümetin verdiği izinlere karşılık sözlü değil fiili izinler alması doğaldı. Bu nedenle Hakkı Paşa daha sonra durumu Sir Edward Grey'e anlatacak ve bir şey alınmamışsa bir şey verilmeyeceği hususunu bildirecekti. Böylece Hakkı Paşa tasdiknamenin hazırlanması gerektiğini belirtmekle beraber, uygun ortam oluşuncaya kadar İngiliz makamlarıyla karşılıklı alıp verme (teati) işini bekletebileceğini açıkça vurgulamaktadır.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:27** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 16 Ocak 1914 tarihli Fransızca yazı ve tercümesi).

¹⁶⁷⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:27** (Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya gönderilen 13 Kanun-ı Sani 1329 [26 Ocak 1914] tarihli telgraf).

¹⁶⁷⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Kanun-ı Sani (Ocak) 1914 tarihli yazı). Hakkı Paşa'nın bu önemli ifadesi aynen şöyledir: "*Kaldı ki Almanya ve Fransa ile itilaf bitmedikçe ve müteaddid telgraflarla akdemce arz eylediğim vechle zamaim-i rusumiyye ve tekalif-i cedide için Rusya'nın muvafakati istihsal olunmadıkça bizim için bu İngiltere itilafatından maddeten bir semere hasil olamayacağından ve almayıp vermek kâr-ı akıl*

Hakkı Paşa'nın uyarısı üzerine söz konusu anlaşma ve beyannamelerin tasdikname-i hümayunlarıyla (padişahın onay belgeleri) beraber Mısır Hıdivliği'nin borç almasına izin veren ferman-ı hümayunun (padişah emrinin) hazırlanıp Hakkı Paşa'ya gönderilmesi hususundaki Hariciye Nezareti yazısı 27 Ocak 1914 tarihinde Sadarete gönderildi.¹⁶⁷⁷ 1 Şubat 1914 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Hakkı Paşa'ya gerekli iznin verilmesine dair karar alınmış ve bir kanun tasarısı hazırlanarak Padişahın onayına sunulmuştur. Meclis-i Vükela zabtında geçici kanunla Padişahın onayına sunulmasına karar verilen anlaşma ve beyannameler aynen şöyle sıralanmıştır:

1. Şattülarap'ta gemicilik şartlarının iyileştirilmesi için bir komisyon oluşturulmasına ilişkin sözleşmeler.
2. Osmanlı Hükümeti'nin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işletilmesi için bir imtiyaz vermeye hazır olduğuna dair beyanname ve bundan yorumlanarak düzenlenen beyannameler.
3. Basra Körfezi ve komşu arazisi hakkındaki sözleşme.
4. Gümrük vergisinin artırılması hususu ve kıymet üzerinden alınacak % 15 verginin özel bir tarifeye dönüştürülme şekli, temettü vergisinin İngiltere tebaasına da uygulanması, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz postanelerinin kaldırılma şekli, adliye işlerine ilişkin eski antlaşmaların (adli kapitülasyonların) kaldırılması için diğer devletlerle uzlaşma durumunda İngiltere Hükümeti'nin de görüşmelere katılması hakkında Sir Edward Grey tarafından imzalanmış beyanname.¹⁶⁷⁸

Bu arada Hakkı Paşa Londra'da İngiliz Hükümeti'yle Aydın Demiryolu hakkında görüşmelere devam etmekteydi. Hakkı Paşa görüşmelerin teknik yönü hususunda kendisine yardımcı olmak üzere Demiryolları Genel Müdürü Muhtar Bey'in Londra'ya gönderilmesini talep etmişti. Ancak Cavid Bey'de Paris'te Fransa ile anlaşmaların imzalanmasında hazır bulunmak üzere Muhtar Bey'in

olmadığından çakerleri bu ciheti nazar-ı dikkatten dur tutmamaktadır. Tasdikname-i hümayun gelince teati edecek değilim. Bunun vürudunda Hükümet-i Seniyye kendi hüsn-i niyet ve azmini ispat etmiş olup yalnız müsaadatına mukabil müsaadat-ı kavliye değil müsaadat-ı filiyye araması emr-i tabii olduğundan, Sir Edward Grey'e anlatarak bir şey almamış isek bir şeyi vermemiş olmamızı temin edecek bir suret-i tesviye ile bu ciheti inşallah muhafaza eyleyeceğim."

¹⁶⁷⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 27 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli yazı).

¹⁶⁷⁸ **BOA. MV. Dosya No:233 Gömlek No:50** (19 Kanun-ı Sani 1329 [1 Şubat 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve ona ekli kanun tasarısı).

gönderilmesini istiyordu. Bu nedenle Muhtar Bey'in önce Paris'e, daha sonra Londra'ya gitmesi için Nafia Nezareti kendisine gidiş dönüş harcırahı olarak 100 lira, Paris'e varışından itibaren de günlük 4 sterlin verilmesini ve 15 günlük yevmiyesinin de geçmişte olduğu gibi harcırahıyla beraber kendisine İstanbul'da peşin ödenmesini talep etti. Meclis-i Vükela 1 Şubat 1914 tarihinde Nafia Nezareti'nin talebini uygun buldu ve anılan harcırah ve yevmiyelerin öngörülme masraflar tertibinden Maliye Nezareti tarafından Muhtar Bey'e süratle ödenmesine karar verdi.¹⁶⁷⁹

Aynı günlerde 29 Temmuz ve 21 Ekim 1913 tarihlerinde İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanmış anlaşmalar ve beyannameler için İngiltere Kralı V. George'un ağzından yazılmış onay belgesi taslağı Bab-ı Ali'ye ulaşmıştı.¹⁶⁸⁰ Sadaret gerekli onay belgesinin gönderildiğini 5 Şubat 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi ve gereğinin yapılmasını istedi.¹⁶⁸¹ Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile her konuda anlaşmaya varmadan ve görüşmeleri tamamen sonuçlandırmadan imzalanmış anlaşmalara ilişkin onay belgelerinin karşılıklı alınıp verilmesi (teati) işlemini gerçekleştirmedi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle de İngiltere ile gerekli teatinin yapılmasına imkan kalmadı ve evraklar Hariciye Nezareti'ne iade edildi.¹⁶⁸² Diğer taraftan İngiltere ve Almanya 15 Haziran 1914 tarihinde Bağdat Demiryolu da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerindeki

¹⁶⁷⁹ **BOA. MV. Dosya No:185 Gömlek No:12** (19 Kanun-ı Sani 1329 [1 Şubat 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

¹⁶⁸⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:3.** Burada Padişaha "Bizim iyi kardeşimiz Türkiye Sultanı (Our Good Brother the Sultan of Turkey)" şeklinde hitap edilmesi dikkat çekicidir. İngilizce belgenin tercümesinde 20 Kanun-ı Sani 1329 [2 Şubat 1914] tarihi vardır. Dolayısıyla bu belge 1914 yılı Ocak sonu ile 2 Şubat tarihi arasında Hariciye Nezareti'ne gelmiş olmalıdır.

¹⁶⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Kanun-ı Sani 1329 [5 Şubat 1914] tarihli yazı).

¹⁶⁸² **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 94391 umumi ve 31 hususi numaralı belgenin üzerinde iki yerde 17 Mart 1333 (1917) tarihi görülmektedir). 5 Şubat 1914 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı anlaşma ve beyannamelerin onay işlemi tamamlanmıştı. Ne var ki bu onay belgelerinin Birinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadar geçen sürede İngiltere'yle teatisi için bekletildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni İngiltere ile görüşmelerin çeşitli konularda devam etmesiydi. Osmanlı Hükümeti tüm görüşmeler sonuçlanmadan ve her konuda tam bir mutabakata varılmadan onay belgelerini teati etmek istememiştir. Örneğin Mayıs ve Haziran 1914'te İngiltere'nin Şattülarap sulama işleri, Dicle'nin iki kıyısında ve Arabistan'da demiryolları inşası, Mezopotamya petroleri imtiyazı konularındaki talepleri üzerine görüşmeler sürmekteydi. Ayrıca 1914 Temmuzunda Bağdat Demiryolu meselesi ile ilgili görüşmelerde devam etmekteydi. Almanlar görüşmelerin sonuçlanmamasından dolayı Cavid Bey'i ve Türk inadını sorumlu tutmuş ve durumu Grey'e bildirerek yardım istemiştir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.406-412.

çıkarları ve ayrıcalıkları paylaşma hususunda anlaşmaya varmıştı.¹⁶⁸³ Ancak Avrupa’da Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bu anlaşma da sonuçsuz kaldı.

3. LONDRA’DA GÖRÜŞÜLEN DİĞER MESELELER VE İMZALANAN ANLAŞMALAR

3.1. LORD INCHCAPE’LE İMZALANAN SÖZLEŞME

3.1.1. SÖZLEŞMENİN İMZALANMA SÜRECİ VE SÖZLEŞME MADDELERİ

29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan ve yukarıda değinilen ilgili beyanname uyarınca Fırat ve Dicle nehirlerinde vapur işletilmek için bir şirket oluşturulması gerekmektedir. Bu beyannamenin taslağı Haziran ayında zaten Meclis-i Vükela’da onaylanmış ve şirketi kurmak için de İngiliz Hükümeti tarafından Lordlar Kamarası üyelerinden Baron James Lyle Inchcape¹⁶⁸⁴ imtiyaz sahibi olarak gösterilmişti. Inchcape ile 23 Haziran 1913 tarihinde başlayan görüşmeler sonuçlandıktan sonra hazırlanan taslak sözleşme Lord Inchcape ve Hakkı Paşa tarafından 12 Ağustos 1913 tarihinde parafe edildi. Londra’da bulunan Hakkı Paşa bu sözleşmeyi 19 Ağustos’ta açıklayıcı bir yazıyla beraber onaylanmak üzere Hariciye Nezareti’ne gönderdi.¹⁶⁸⁵

Taslak sözleşme 36 maddeden ve iki ekten oluşmaktaydı.¹⁶⁸⁶ 1. madde imtiyaz sahibinin hak ve yetkilerini tanımlayan maddeleri işaret etmekteydi ve bir hüküm içermiyordu. 2. ve 3. maddeler imtiyazın hükümlerini gerçekleştirmek için bir Osmanlı şirketi kurulmasına ve imtiyaz haklarının bu şirkete devrine ilişkindi. 4. ve 5. maddeler şirketin gemicilik haklarına dairdi. Şirketin sahip olacağı tekel hakkından hariç kalan işler, yani nehir gezinti gemileri, Lynch’in mevcut hakları ve Bağdat Demiryolu Şirketi’nin sözleşmesi gereğince inşaat malzemelerinin nakli

¹⁶⁸³ Anlaşmanın detayları ile İngiltere ve Almanya’ya getirdiği kazançlar için bk. “The Baghdad Railway”, **The Guardian**, 17 Haziran 1914, s.10; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.401-406; Earle, **a.g.e.**, s.261-265. Anlaşma demiryolları, Fırat, Dicle ve Şattularap’ta gemicilik, gümrük vergisinin % 15’e çıkarılması ve sulama konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

¹⁶⁸⁴ James Lyle Mackay Inchcape (1852-1932).

¹⁶⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen 19 Ağustos 1913 tarihli yazı ve ekleri. Sözleşme taslağı gizli ibaresiyle birinci ektedir).

¹⁶⁸⁶ **Aynı vesika.** Burada hem bu uzun ön anlaşmayı özetleyen ve önemli kısımlarına dikkat çeken, hem de Inchcape ile yapılan görüşmelere ışık tutan Hakkı Paşa’nın Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 19 Ağustos 1913 tarihli yazı esas alınarak bir değerlendirme yapılacaktır.

konusundaki hakları istisna edilmişti. Hakkı Paşa'ya göre Almanlarla gelecekte bir ihtilaf çıkmasına neden olmamak için özel incelemeler sonucunda demiryolu şirketi lehine gerekli düzenlemeler yapılmıştı. 6. madde imtiyaz süresine yönelikti. 7. madde Osmanlı Hükümeti tarafından yardım ve destek verileceğine dair doğal bir hükümdü. 8. madde şirketin gemicilik işlerindeki tam özerkliğini, 9. madde gemiciliğin sınırlarını belirlemeye ilişkindi. 10. madde Fırat ve Dicle'nin gemiciliğe elverişli bir halde korunması için gerekecek üretimi şirketin üstlenmesine dairdi ve ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin şirketi her türlü üretimi gerçekleştirmeye zorlamaması için bazı koşulları içermektedir. 11. madde, nehirlerde gemiciliğe ait işlerin düzenlenmesi şirkete bırakıldığından, Osmanlı Hükümeti'nin askeri işleri ile Bağdat Demiryolu Şirketi'nin ve Lynch'in hakları hususunda bazı gerekli istisnai koşulları içermektedir.¹⁶⁸⁷

12. madde ile ilgili Hakkı Paşa şu açıklamayı yapmaktadır:

“On ikinci madde bir hayli görüşme neticesinde yazıldı. Şirketin imtiyaz süresi sonunda nehrin yatak tanzimi hususundaki haklarının da sona ermesinin gerekip gerekmeyeceği konusu ortaya çıktı. Bu yatak düzenlemesi maddesi bir hak kabul edilirse devamsızlığı, bir sorumluluk olarak kabul edilecekse devamı devletin menfaatine uygun olacağından, işin kabul edilmesine göre bir madde yazmak gerekmiştir. Şu halde Bağdat (Demiryolu) Şirketi daima İngilizler nazarında bir örnek olduğundan ve gemicilik imtiyazı ise demiryolu imtiyazına oranla kısır bulunduğundan, bu yatak düzenleme hakkının veya vazifesinin Bağdat imtiyazı gibi 99 sene için tayini ve bu süreden sonra devamı veya devamsızlığının Osmanlı Hükümeti'nin takdirine bırakılması, bununla birlikte devlet, şirketi bundan men ederse nehirleri gemiciliğe elverişli bir halde bulundurmaya kendisinin üstlenmesi tercih edilmiştir.”¹⁶⁸⁸

Sözleşmenin 13. maddesi vergiler bakımından şirketin muafiyetlerine ilişkindi ve yine “pek çok görüşme sonucunda” mevcut şekle getirilmişti. Hakkı Paşa'ya göre en çok Bağdat sözleşmesi esas kabul edilmişti ve Bağdat Demiryolu Şirketi ile yapılan sözleşmeye oranla bu maddede daha çok devlet lehine bir durum söz konusuydu. Ayrıca bundan ve Bağdat Demiryolu Şirketi'nin mevcut yükümlülüklerinden daha fazla bir teklifi İngilizlerin kabul etmeyecekleri görülmüştü. 14. ve 15. maddeler şirketin içtüzüğünde olması gereken temel hususları

¹⁶⁸⁷ Aynı vesika.

¹⁶⁸⁸ Aynı vesika.

kapsamaktaydı. Şirket hisse senetlerinin Osmanlı ve İngilizlerden başkasının eline geçmemesi ve yönetim kurulu başkanının fiilen ve bağımsız olarak işleri yönetebilmesi için özel hükümler vardı. Hakkı Paşa bu maddelerin uzun uzadıya müzakere edildiğini ve pek farklı şekillerden mevcut duruma geldiğini vurgulayarak, daha başka değişikliğe imkan kalmadığını da belirtmiştir. 16. ve 17. maddeler şimdiki Nehir İdaresi'nin imtiyaz sahibine veya şirkete devir ve teslimine yönelikti. 18-21. maddeler Osmanlı Hükümeti'nin devredeceği malzeme değerinin tespitine ilişkindi. Hakkı Paşa'nın burada dikkat çektiği nokta, bu değer her ne olursa olsun şirketin sermayesinin yarısını oluşturacaktı ve İngiliz sermayedarları tam o miktarda hisse senedi alacaklardı. Şirketin yapacağı iş kıymetli ise Osmanlı Devleti'ne ait hisse senetlerinin değeri ve kazancı da o ölçüde artmış olacaktı. Dolayısıyla tespit sonucu çıkacak değer az veya çok olmasının ekonomik açıdan bir farkı olmayacaktı. 22. madde değer hakem tayin edilerek belirlenmesi durumunda yapılacak işlemlerle ilgiliydi. 23. madde şirketin gerekli işlerinden olan dok, ambar vs. kurmasına dair olup, Hakkı Paşa'nın ifadesiyle Bağdat Demiryolu Şirketi'yle ihtilafa yol açmayacak şekilde yazılmıştı. 24. madde istimlak işlemlerine ve şirketin genel çıkarlardan (menafi-i umumiyyeden) olduğuna, 25. madde devlet hazinesine ait ormanlardan kesime, 26. madde Osmanlı yasalarına tabi olmaya ve 27. madde devletçe desteğe dair genel hükümlere ilişkindi.¹⁶⁸⁹

Sözleşmenin 28. maddesi şirketin bir ülke mal ve eşyalarını diğerinin zararına olarak taşımasına izin verilmemesi için gerekli hükümleri içermekteydi. Hakkı Paşa'nın ifadesine göre bu madde İngilizlerin demiryolu sözleşmesiyle kendi lehlerinde temin etmek istedikleri eşitliğin gemicilik işinde herkese sağlanması amacıyla yazılmış, Almanların ve Bağdat Demiryolu Şirketi'nin istekleri, gemicilik işinin özelliği ve Lynch vapurları rekabetinin etkileri de elverdiği ölçüde dikkate alınmıştı. 29. madde tarifinin belirlenme şekli ve uygulanmasına ilişkindi. Osmanlı Devleti'nin yolcu nakliyatı % 50 ve eşya nakliyatı % 15 oranında bir indirimden faydalanacaktı. Hakkı Paşa % 15'lik indirimin Lord Inchcape'e çok zorlukla kabul ettirildiğini, Lynch'in rekabetinden dolayı yük tarifesi en aşağı derecede bulunacağından bundan fazla bir indirimin kabul edilemeyeceğinde Inchcape'in ısrar ettiğini belirtmiştir. 30. madde şirketin seyrüsefer (gidiş geliş) cetvellerine uymaması halinde göreceği cezaya dairdi. 31. madde imtiyaz sahibinin şirketi kuracağı zamana

¹⁶⁸⁹ Aynı vesika.

kadarki geçici idaresinin süresine yönelik hükümleri içermekteydi. 32. madde memurlar ve hizmetlilere, 33. madde eski eserlere, 34. madde istihkamlara, 35. madde telgraf hatlarına ilişkin hükümleri kapsamaktaydı. 36. madde beyannamedeki tahkim esasını açıklamaktaydı.¹⁶⁹⁰

İngiliz Dışişleri Bakanlığı ayrıca Osmanlı Hükümeti'nden bir beyanname talep etti. Buna göre İngiltere Lord Inchcape'yi imtiyaz sahibi olarak göstermesine rağmen, adı geçen şahıs şirketi kurmakta yetersiz kalırsa veya şirketi kurduktan sonra vefat ederse, imtiyazın yine İngiltere tarafından gösterilecek başka bir kişinin üstüne aynı sözleşmeyle devredilmesi Osmanlı Devleti tarafından garanti edilecekti. Hakkı Paşa tarafından İngiliz Dışişleri'nin bu talebi Bab-ı Ali'ye bildirildi. Talep 29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmaya uygun bulunduğundan, İngiliz Dışişleri'ne verilmek üzere bir beyanname hazırlandı. Lord Inchcape de karşılık olarak Osmanlı Hükümeti'ne hitaben yazdığı bir beyanname taslağını Hakkı Paşa'ya verdi. Buna göre Inchcape, imtiyazın belirtilen şekilde başkasına verilmesi halinde ne kendisinin ve ne de vefat etmişse varislerinin bir hak talebinde ve davasında bulunmayacaklarını beyan etmekteydi.¹⁶⁹¹

Hakkı Paşa, Sir Edward Grey'den aldığı notada bu işin 6 Eylül 1913 tarihine kadar tamamlanması ve imzalanması arzusunun dile getirildiğini belirterek, evrakların hızla incelenip gereğinin yapılmasını Hariciye Nezareti'nden talep etti.¹⁶⁹² Ancak evrakların Meclis-i Vükela'da görüşülmesi için Hariciye Nezareti'nden Sadarete havalesi 5 Eylül 1913 tarihinde gerçekleşti.¹⁶⁹³ 4 Ekim 1913 tarihinde hükümetin Hakkı Paşa'ya talimatı hala gelmemişti.¹⁶⁹⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de Hakkı Paşa'ya bir nota ile sözleşmenin ne zaman imza edileceğini sormuştu.¹⁶⁹⁵ Beyanname ile taslak sözleşmeyi görüşmek üzere Sadrazamın Meclis-i

¹⁶⁹⁰ Aynı vesika.

¹⁶⁹¹ Aynı vesika. Hakkı Paşa bu taslak belgeleri de 19 Ağustos 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiştir.

¹⁶⁹² Aynı vesika.

¹⁶⁹³ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 5 Eylül 1913 tarihli gizli ve acele yazı). Said Halim Paşa Sadrazam ve Hariciye Nazırı olduğundan bu konuda ağır hareket edilmesi dikkat çekicidir.

¹⁶⁹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 4 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1913 tarihli gizli ve acele yazı). Bu yazıda talimatın gecikmesinden dolayı Hakkı Paşa'dan acele edilmesi yönünde bir telgraf alındığı da belirtilmektedir.

¹⁶⁹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1913 tarihli yazı).

Vükela'yı 27 Ekim 1913 tarihinde toplantıya çağırdığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹⁶ Toplantı sonucunda imtiyaz esaslarını belirleyen söz konusu beyanname maddelerinin içeriği hakkında müzakere ve tartışmaya yer olmadığı görülmüştür. Ancak Inchcape ile yapılan sözleşme tasarısının maddelerinde farklı yorumlanabilecek belirsiz, anlaşılması güç ifadeler ve bir hayli karar bulunduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle “*en azından altmış sene yürürlükte olacak ve nehir araçlarından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yararlanmakta olan birçok kişiyi ilgilendirecek bir imtiyaz sözleşmesinin*” kaldırılması ve değiştirilmesi uygun görülen maddeleri açıklanmıştır.¹⁶⁹⁷

Meclis-i Vükela tarafından keyfi yoruma ve her zaman ihtilaf çıkmasına neden olabilecek ifadeler içeren 7. ve 27. maddelerle, yapılan değişiklikler sonucu hükümsüz kalan 12. maddenin kaldırılması uygun bulundu. Önerilen değişiklikler arasında Musul petrol yatakları eğer Osmanlı Hükümeti tarafından bir müteahhide ihale edilirse, sadece petrol nakliyatına mahsus sarnıçlı vapur ve dubaların işletme hakkının petrol müteahhidine ait olması gerektiği vurgulanmaktaydı. Ayrıca şirketin 8. maddede nehir güvenliği, gümrük, karantina yasa hükümlerine ve Bağdat Demiryolu sözleşmesinin 23. maddesi uyarınca Bağdat Demiryolu Şirketi'ne imtiyazı verilmiş olan limanlardaki haklara uyacağı yazılması istendi. Şirkete Şattularap'ta verilecek tekel hakkının yelkenli gemileri kapsamının uygun olmadığı da belirtildi. Sözleşmenin 23. maddesinde gereken inşaat ve istisnalar için her şeyden önce Osmanlı Hükümeti'nin onay vermesi koşul olmalıydı. 30. madde ile ilgili olarak yapılan önemli değerlendirmede, şirketin bu sözleşmeyle birçok hak ve imtiyaz elde etmesine rağmen hiçbir taahhüt kabul etmediği, sözleşmenin hükümlerini gerçekleştirme hususunda sadece ve üstelik pek çok koşula bağlı olarak para cezası ödemekle yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Şimdiki durumda Nehir İdaresi'nin sağlayabildiği kadar taşıma kolaylıkları eğer şirket tarafından gösterilmezse, bunun tüccar ve yerel halk üzerinde kötü etki bırakacağı ifade edilmiş, “şirketin nakliyatı hiç olmazsa mevcut durum derecesinde sağlamayı taahhüt etmesi ve yaptırım gücünün de bu taahhüdü gerçekleştirme için şirketi zorlayacak derecede yeterli olması” istenmiştir. Meclis-i Vükela kararında ayrıca sözleşmenin 34. maddesinde nehir kıyısında devlet tarafından gerekirse istihkam ve tabyalar

¹⁶⁹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlük No:1 (Meclis-i Vükela kararının sureti).

¹⁶⁹⁷ Aynı vesika. Burada dikkat çeken nokta sözleşmede yapılması önerilen değişikliklerin fazlalığıdır. 36 maddenin üçünün kaldırılması ve 13 maddede de değişiklik yapılması istendi.

tesis ve inşası yetkisinin asla bir şarta bağlanamayacağı belirtilerek, bu maddedeki “gemiciliği sekteye uğratmamak” koşulunun kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶⁹⁸

Hakkı Paşa, 1 Kasım 1913 tarihinde Londra’dan Said Halim Paşa’ya gönderdiği telgrafta, kendisine gereken talimatın ve imza atma izninin bir an önce verilmesini rica etmiştir. Ayrıca onayladığı projeleri İstanbul’a göndermesinden beri iki buçuk ayı aşkın bir zaman geçtiğini, İngiliz Dışişleri ile imtiyaz sahibinin (Lord Inchcape) bu konudaki gecikmeye bir anlam veremediğini, kendisine bir takım sorular sorduklarını, bunlara cevap vermekte güçlük çektiğini açık bir şekilde dile getirdi.¹⁶⁹⁹ Diğer taraftan İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet, Dışişleri Bakanı Edward Grey’e gönderdiği telgrafta, 12 Ağustos tarihli imtiyaz sözleşmesine Osmanlı Nafia Nazırı’nın ciddi şekilde itiraz ettiğini bildirdi. Bundan “çok üzülen” Grey, Hakkı Paşa’ya gizli bir nota göndererek sert bir üslupla serzenişte bulundu.¹⁷⁰⁰ Grey bu imtiyaz anlaşmasının onaya bağlı olarak imzalandığını bilmekle beraber her maddenin uzun tartışmalardan sonra büyük bir özenle kararlaştırıldığını vurgulamış, hiç şüphesiz bir çözüm yolu elde edildiğini ve İstanbul’a danışılmasının sadece bir şekil ve esas meselesinden (formaliteden) ibaret olduğunu sanıldığını ifade etmiştir. Bu düşüncesi Osmanlı Hükümeti’nin haftalar geçtiği halde bir itiraz ileri sürmemesi nedeniyle pekişmişti. Gecikme dolayısıyla yalnız Lord Inchcape’in değil İngiliz Hükümeti’nin de maruz kaldığı gittikçe artan zorluklara birçok defa Osmanlı Hükümeti’nin dikkatini çektiğini hatırlatan Grey, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Netice itibariyle Lord Inchcape, Bay Lynch’e karşı gayet fena bir vaziyette kalmış ve İngiltere Hükümeti de diğer taraftan Almanya ile önemli görüşmelere girişmiştir. Öne sürülen itirazların ne olduğunu bilmiyorum. Nafia Nazırı’nın her madde için devletiniz tarafından sarf edilen çaba ve özeni ve hatta hissedar sıfatıyla Osmanlı Hükümeti’nin elde edeceği menfaatleri dikkate almamış olduğu açıkça görülüyor. Osmanlı Hükümeti’nin topraklarının gelişmesi için Lord Inchcape gibi büyük bir sermayedardan edeceği istifade hakkında nazırın bir fikir oluşturamadığını düşünüyorum. Bununla beraber her ne olursa olsun Osmanlı Hükümeti’nin bu sözleşmenin imzasına müsaade etmemesinden dolayı üzgünüm. Ve bunu sizinle İngiltere Dışişleri Bakanlığı arasında gerçekleşen uzun

¹⁶⁹⁸ Aynı vesika.

¹⁶⁹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa’dan Said Halim Paşa’ya gönderilen 1 Kasım 1913 tarihli telgraf).

¹⁷⁰⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa’dan Said Halim Paşa’ya gönderilen 5 Kasım 1913 tarihli telgraf). Hakkı Paşa kendisine gönderilen bu notanın tercümesini aktarmıştır.

görüşmelerin amacını oluşturan, iki hükümet arasında bir genel anlaşma imzalanmasına Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere Hükümeti kadar önem vermemesine bağlıyorum. Bu durumda, Osmanlı Hükümeti'nin görüşmelerin bu önemli noktası hakkındaki gerçek niyetleri tatmin edici bir şekilde ilan edilinceye kadar, tasarlanmış genel anlaşmanın diğer taraflarına dair cereyan eden görüşmelere devam etmenin hiçbir şeye yaramayacağını, 5 Kasım'da Sir Llewellyn Smith ve Bay Parker'la gerçekleşecek toplantının ertelenmesi gerekeceğini bildiririm. Cavid Bey'in % 4 gümrük vergisi artışına onayımızı temin için gereken görüşmelerin, tarafımızdan yeni taleplerde bulunulması üzerine geciktiği hissini taşımakta olduğunu haber alıyoruz. Siz durumun böyle olmadığını biliyorsunuz. Biz yeni taleplerde bulunmuyoruz. İstedığımız şey görüşmelerin tarafınızdan birkaç ay önce onay verilen projeye uygun şekilde tamamlanmasıdır. İleri sürdüğümüz yeni koşullar sizin bazı tekellerle ilgili olarak Temmuz sonunda giriştiğiniz görüşmelere ait olup, gümrük gelirlerinin artışı konusunda alakalı değildir.”¹⁷⁰¹

Hakkı Paşa Sir Edward Grey'in bu tehditkar notasından çok etkilenmiş ve kızgınlığını Sadrazam Said Halim Paşa'ya açıkça ifade etmiştir:

“Ne bendenizi böyle bir notayı alıracak, ne de İngiltere Hükümeti'ni bunu gönderecek hale getirmemek gerekirdi. Her ne ise olan oldu. Ancak eğer İngiltere ile iyi ilişkilere önem veriyorsak bu ilişkilerin bütün ekonomik isteklerimize ve siyasi çıkarlarımıza pek zararlı olacak fena bir şekil alacağını göz önünde bulundururum. Bendeniz şahsım itibariyle çalışmalarımın heba olduğunu görmekle çok fazla üzüliyorum. Eğer uygun surette bu görüşmelere son veremeyeksem memuriyetime son verilmesini rica ederim.”¹⁷⁰²

İngiltere Dışişleri Bakanlığı daha da ileri giderek Büyükelçi Mallet'e tebligatlar gönderdi ve bunlardan birinde Osmanlı Hükümeti'nin kararlaştırılmış hususları bahis konusu yapması halinde, İngiliz Hükümeti'nin de şimdiye kadar onay verdiği ödümleri yeniden gözden geçireceğini ilettili.¹⁷⁰³ Hakkı Paşa'nın bildirdiğine göre İngiltere, nehirde taşımacılık yapma imtiyazı olan İranlı Ağa Cafer'in haklarından da rahatsızdı. İngiliz tarafı, Osmanlı Hükümeti'nin Ağa Cafer'e verdiği iznin feshedilebilir olduğunu, bir imtiyaz olmadığını ve şimdiden iflas ettiğini ileri sürmekteydi. Hakkı Paşa'nın kendi görüşüne göre Ağa Cafer, Almanlardan gördüğü destek sayesinde kalıcı olmakta, buna karşılık İngiltere Lord Inchcape'e verilen hakların Alman çıkarları uğrunda ihlal edildiği düşüncesini ileri sürerek Osmanlı

¹⁷⁰¹ Aynı vesika.

¹⁷⁰² Aynı vesika.

¹⁷⁰³ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 10 Kasım 1913 tarihli telgraf). İngiliz Dışişleri bu tebligatın bir suretini Hakkı Paşa'ya vermişti. Hakkı Paşa bir çeşit tehdit olan bu ifadeden gümrük vergisi artışının kastedildiğini belirtmiştir.

Hükümeti'ne izni kaldırması için baskı yapmaktaydı. Ancak bu durum çok nazikti ve 29 Temmuz tarihinde imza edilen beyannameye aykırıydı. Beyannamenin görüşmeleri esnasında Osmanlı Hükümeti Ağa Cafer hakkında hiçbir şey söylememişti. Dolayısıyla İngiltere Dışişleri bu konuda son derece müşkülpesent bir tutum içindeydi. Hakkı Paşa, Nafia Nezareti'nin bütün yazışmalarını incelemesini isteyerek ne kendisinin ne de İngilizlerin bu konuda bir suçu olmadığını belirtmiştir.

İngiltere'nin Mallet'e ve daha sonra Hakkı Paşa'ya gönderdiği tebligatlardan ikincisinde dikkat çekilen noktalardan birisi Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Basra Limanı üzerindeki hakkının yorumuyla ilgiliydi. Hakkı Paşa'nın düşüncesine göre Bağdat Demiryolu Şirketi gemicilik şirketinin işlemlerine müdahale etme hakkına sahip değildi. Bu durum her şeyi bozacaktı. İngilizler Almanya ile varılan uzlaşma sonucunda Basra Limanı'nda bir azınlık hissesi talep etmekle yetinip, Bağdat Limanı imtiyazını sadece Alman grubuna bırakmaya onay vermişlerdi. Şimdi ise bundan vazgeçip Bağdat Limanı için bile ayrı bir şirket talep ediyorlardı.

Üçüncü tebligat imtiyaz süresinin bitiminden sonra muafiyet verilmemesine dair nezaretten gelen talebe ilişkindi. Hakkı Paşa petrolün tekel altına alınması üzerine yakacak muafiyeti bu gibi girişimler hayati bir mesele olacağından, söz konusu talebin çok fazla endişe yarattığını belirtmiştir. Hakkı Paşa, Büyükelçi Mallet'in bu konuda Sadrazamla görüşeceğini de haber vermiştir. Ayrıca Londra'da hoşnutsuzluk mevcut olduğunu ve kendisine verilecek talimat bir ay önce ulaşsaydı bu duruma gelinmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷⁰⁴

Hakkı Paşa petrol nakliyatı konusunda Bab-ı Ali'nin kaygılarını Said Halim Paşa'ya şöyle değerlendirmiştir:

“...petrol konusu bir yol ile ve boruyla denize ulaştırılacak olursa kimsenin bir diyeceği olamaz ise de bunun özel şekilde kullanılacak vapurlarla sevki aşırı görünür.”

Hakkı Paşa Bağdat Demiryolu Şirketi'nin kendisine ait madenleri taşımasından mahrum edilemeyeceğini, petrolün nakliyatı için İngilizlerden bir takım kolaylıklar talep etmenin daha iyi olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁰⁵

¹⁷⁰⁴ Aynı vesika.

¹⁷⁰⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Londra'da bulunan Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 11 Kasım 1913 tarihli telgraf).

Sonuç olarak Hakkı Paşa, Lord Inchcape imtiyazı ile ilgili itirazların listesini içeren İstanbul'un talimatını İngiliz Dışişleri'ne ilettiler. Ancak Hakkı Paşa, Said Halim Paşa'ya gönderdiği 15 Kasım 1913 tarihli telgrafında, kendisine verilen talimatın İngiliz Dışişlerine tebliğinin çok fazla kötü etki yarattığını belirtti ve daha sonra Edward Grey'in Mallet'e gönderdiği telgrafa bildirdi. Telgrafta şöyle denilmekteydi: *“Hakkı Paşa aldığı talimata dayanarak Lord Inchcape imtiyazı hakkındaki eleştirilerin listesini bildirmiştir. Gayet uzun bir aradan sonra teklif edilen değişikliklerin çok büyük bir kısmı kabule değer değildir. Bu konuda yakında tarafınıza ayrıntılı talimat gönderilecektir. Eleştiriler açık ve kesin olacak yerde genelde belirsizdir. Değişikliklerin geneli üzerinde ısrar edildiği takdirde, gümrük vergisinin artırımı hakkındaki görüşmelerin kesileceğinin tarafınızdan Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesi gerekmektedir.”*¹⁷⁰⁶

İngiltere'nin tehditleri Hakkı Paşa'yı oldukça etkilemiş ve telaşa düşürmüştü. Telgrafında Said Halim Paşa'ya endişesini açık bir dille belli etmiş ve uyarılarda bulunmuştur.

*“Bendeniz bu sinirliliği teskin etmek ve uzlaşmaya varmanın mümkün olduğunu göstermek için elimden geleni yapıyorum. Lord Inchcape ile görüşmeden önce talep edilen değişiklikleri İngiliz delegesiyle birlikte incelemeye başladım. Sir Mallet tarafından yapılacak girişimin tarafınızdan uzlaştırıcı bir şekilde kabul buyurulacağına şüphem yoksa da Osmanlı Hükümeti'nin de bu konudaki çalışmalarına güvenmesi ve elde edeceğim değişikliklerle yetinmesi gerekir. Aksi takdirde bütün görüşmelerimiz yakında kesilecek ve bunca çalışmadan sonra İngiltere ile olan ilişkimiz her zamankinden fazla fenalaşacaktır. Alman grubunun Lord Inchcape işinde bir hisse sahibi olmak arzusunda olduğu ve İngiltere'nin buna onay verdiği yazılarımdan bilginize sunulmuştu. İş Osmanlı Hükümeti'ne ait olacak olan % 50 oranındaki hisselerden % 20'sinin Alman grubuna bırakılmasından ibarettir. Bu işlemin ayrıntıları Cavid Bey tarafından Berlin'de görüşülebilir. Bu işleme Osmanlı Hükümeti'nce esas itibarıyla onay verildiğinin tarafıma bildirilmesini sizden rica ederim. Tarafıma talimat gelmemesi yüzünden Almanya ile İngiltere arasındaki tüm görüşmelerin bu nokta yüzünden durması İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın çok fazla canını sıkmıştır.”*¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 15 Kasım 1913 tarihli ve 154 numaralı telgraf). İngiliz Dışişleri'nin İstanbul Büyükelçisi Mallet'e yolladığı bu gibi telgrafların suretlerini Hakkı Paşa'ya da vermesi anlamlıdır. Bundan amaç hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ni temsil eden Hakkı Paşa'ya gözdağı vermek ve onu korkutarak sindirmektir. Nitekim bunda çok başarılı oldukları görülmektedir.

¹⁷⁰⁷ **Aynı vesika.**

Bundan sonra Hakkı Paşa, Bab-ı Ali'nin imtiyaz sözleşmesi hakkındaki değişiklik talepleri için İngiliz Dışişleri delegeşiyle görüşmelere başladı. İlk görüşmede taleplerin neredeyse tamamı reddedildi. Bunlar arasında 7., 12. ve 27. maddelerin kaldırılmasıyla ilgili olanlar da vardı. İngilizler Ağa Cafer meselesini dinlemek bile istemediler.¹⁷⁰⁸ Ayrıca Lord Inchcape ile talep edilen değişiklikler hakkında görüşen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Mallet aracılığıyla 20 Kasım 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir nota gönderdi. Buna göre Osmanlı Hükümeti tarafından değişiklik yapılması istenen 2. ve 14. maddelerin asla değiştirilmemesi Lord Inchcape tarafından istenmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nden bu iki maddeye ilişkin itirazlarını geri alması, aksi takdirde diğer maddelere ilişkin görüşmelerin başlamasının boşuna olduğu ifade edildi.¹⁷⁰⁹

Lord Inchcape ve Bay Parker ile uzun uzadıya görüşen Hakkı Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin bütün itirazlarını incelediklerini ve büyük bölümü için memnuniyet yaratacak çözümler bulduklarını 21 Kasım 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Hakkı Paşa teklif edeceği son şeklin görüşmelerin kesilmesine yol açmadan mümkün olan her şeyi içereceğini ve daha önce onaylanan sözleşmeyi çok fazla düzeltereğini belirtti. Buna göre Bağdat ve Zor belediyelerinin araç ve gereçleri listeye eklenecek ve bu belediyeler hiçbir zarara maruz kalmayacaklardı. Ağa Cafer konusunda yapılan talep ve iddia 29 Temmuz tarihli beyannameye aykırı olduğundan görüşmeye konulmayacaktı. Ancak Ağa Cafer'e ait gemiler işleyebilecek bir durumdaysa, bu gemilerin sözleşme dışında ayrı bir anlaşma ve uygun bir fiyatla şirket için satın alınması hususunda Lord Inchcape ikna olmak üzereydi.¹⁷¹⁰

Hakkı Paşa 22 Kasım 1913 tarihli telgrafında Said Halim Paşa'ya şöyle diyordu:

"Bendeniz Osmanlı Hükümeti'nin görüşlerini tamamıyla anladım da haklı bir nedene dayandığı ispat edilemeyecek yeni bir gecikmenin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda meydana getireceği kötü etkiye yer vermemek istediğimden, İngilizlerle müzakerelere devam ettim."

Artık yaşanan krize bir son nokta konulması gerektiğini vurgulayan bu ifadenin ardından Hakkı Paşa imtiyaz sözleşmesi ile ilgili yapılan değişiklikleri,

¹⁷⁰⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 15 Kasım 1913 tarihli telgraf).

¹⁷⁰⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (İngiliz Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Kasım 1913 tarihli nota).

¹⁷¹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 21 Kasım 1913 tarihli telgraf).

gerçekleştirilmesine gerek görülmeyen veya imkan bulunmayan düzenlemeleri açıklamıştır. Osmanlı taleplerinin pek çoğunun reddedildiği ve sadece önemsiz birkaç değişiklik yapıldığı görülmektedir. Petrol kaynaklarının gelecekte işletilmesi halinde, ihaleyi alan kişiye nakliyatla ilgili seyrüsefer (gemicilik) hakkı verilmesi İngiltere tarafından kabul edilmedi. Sadece 4. maddeye şu ilavenin yapılmasında uzlaşma sağlandı:

“Osmanlı Hükümeti petrol kaynaklarının işletilmesi imtiyazını başka kişilere verdiği takdirde imtiyaz sahibi, petrolün ihracatı için nehirdeki taşıtlara başvurulduğu zaman kararlaştırılacak şartlar içinde ve uygun süre zarfında sarnıçlı gemiler tahsis etmeği ve talep edilen diğer kolaylıkları göstermeyi taahhüt eder.”¹⁷¹¹

İngiltere 7. ve 27. maddelerin kaldırılmasına da kesinlikle karşı çıkmıştır. Bununla birlikte bu iki maddenin yerine daha özlü ve açık bir madde konulmasına karar verilmişti. Bu madde şuydu:

“Osmanlı Hükümeti, imtiyaz sahibinin işlerini kolaylaştırmak için gereken bütün tedbirlere girişmeyi ve bu sözleşme ile imtiyaz sahibine verilmiş hukuku bozan bir takım hakları başka kişilere vermemeyi ve imtiyaz sahibine ait haklara her çeşit tecavüzün gerçekleşmesini yasaklamayı taahhüt eder.”

Hakkı Paşa'nın açıkladığı yeni düzenlemeye göre, Almanlara bir azınlık hissesi verilse bile Osmanlı hissedarlarının oyu şirket genel meclisine tamamıyla hakim olmaktadır. Tek tek oy verilmesi sayesinde İngilizlerle Almanların oyları birleşse bile Osmanlı hissedarlarının oyu bunlara karşı her zaman üstün olacaktır.¹⁷¹²

İngiltere'yle olan anlaşmazlığı gidermede Hakkı Paşa'ya yardımcı olması ve bazı önemli meselelerin görüşmelerinde hazır bulunması için Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Sason Efendi'nin Londra'ya gönderilmesine 23 Kasım 1913 tarihinde Meclis'i Vükela tarafından karar verildi.¹⁷¹³ Hakkı Paşa, Lord Inchcape ile

¹⁷¹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 22 Kasım 1913 tarihli telgraf). Hakkı Paşa'ya göre Osmanlı Hükümeti'nin talebi imkansızdı ve bu durum 29 Temmuz tarihli beyannameye de bütünüyle karşıydı. Yapılan bu ekleme ise fazlasıyla yeterliydi. Özellikle demiryolunun rekabeti ve denize bir kanal açma imkanı, şirketi petrol kaynaklarını işletenlere en uygun şartları teklif etmeye yöneltecekti.

¹⁷¹² **Aynı vesika.** Hakkı Paşa muhtemelen üstün bir oya sahip şirket başkanının Osmanlı olmasına ve Osmanlı hakkını savunacağı varsayımına dayanarak bu yorumu yapmaktadır.

¹⁷¹³ **BOA. MV. Dosya No:182 Gömlek No:46** (10 Teşrin-i Sani 1329 [23 Kasım 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Sadaretten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Teşrin-i Sani 1329 [24 Kasım 1913] tarihli yazı). Sason Efendi'ye gidiş ve dönüş harcırahı olarak 100 ve Londra'da bulunacağı her gün için de yevmiye olarak 5 Osmanlı altını verilmesi Meclis-i Vükela'da kararlaştırılmıştı. Ayrıca bunların öngörülmemiş masraflar tertibinden ödenmesi için Maliye Nezareti'ne gerekli tebligatın yapılması da kabul edilmişti.

son görüşmenin gelecek Çarşamba günü yapılacağını, Sason Efendi'nin bu görüşmede hazır bulunmak üzere tam vaktinde Londra'ya gelmiş olacağını ve elde edebildiği tüm değişiklikleri Sason Efendi'nin göreceğini 26 Kasım 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne haber verdi. Hakkı Paşa ayrıca kendisinin bu konuda mümkün olan her şeyi yaptığını vurguladı. Değiştirilmiş taslağın bazı noktalarında kendisinin bildirdiği veya Sason Efendi tarafından kendisine tebliğ edilecek şeylerde bir aykırılık bulunduğu takdirde, ne yapması gerektiğini (görüşmeleri kesmesinin mi yoksa yeni metni ilerde kabule tabi olmak şartıyla onaylayıp Sadrazamın takdirine sunmasının mı gerektiğini) sordu ve uyarılarda bulundu. Hakkı Paşa'nın uyarısı dikkat çekicidir:

“Şurasını hükümete şimdiden sunmak ve bildirmek zorundayım ki son bir çatlakta artık görüşmelerle kararlaştırılmış maddelerden kaçınmak mümkün olamayacağı gibi, imtiyaz sözleşmesini imza hususunda çekinmememiz bile şimdiye kadar elde edilmiş olan neticeyi hükümsüz bırakacaktır.”

Sözlerinin devamında Hakkı Paşa'nın, Sason Efendi'nin gönderilmesinden rahatsız olduğu da anlaşılmaktadır:

*“Sunduğum nedenlerden dolayı Sason Efendi'nin bendenize anlatacağı fikir ve görüşlere karşı ne yolda hareket etmem gerektiğini anlamak arzusundayım.”*¹⁷¹⁴

Said Halim Paşa 27 Kasım'da Hakkı Paşa'ya verdiği cevapta, görüşmeleri kesmesinin uygun olmadığını belirtti. Mümkün olan değişiklikleri elde ettikten sonra, yeni metnin ileride kabule tabi olmak suretiyle onaylanabileceğini bildirdi.¹⁷¹⁵

Osmanlı Hükümeti'nin imtiyaz sözleşmesinde şüpheyle baktığı maddelerden birisinin haberleşme araçlarıyla ilgili 35. madde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nezareti 27 Kasım 1913 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne sadece bu maddenin kendisini ve tercümesini göndererek aynı gün içinde görüş bildirilmesini istemiştir.¹⁷¹⁶ Nezaretin aynı gün verdiği cevapta çok önemli uyarılarda bulunulmuştur. Buna göre haberleşme maksadıyla herhangi bir suretle elektrik tesisatı yapmak için tekel hakkı hükümete ait olduğundan, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde gemi işletilmesi için Lord Inchcape tarafından bu nehirler üzerinde telgraf,

¹⁷¹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Kasım 1913 tarihli telgraf).

¹⁷¹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Said Halim Paşa'dan Hakkı Paşa'ya gönderilen 27 Kasım 1913 tarihli telgraf).

¹⁷¹⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hariciye Nezareti'nden Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i Sani [Kasım] 1913 tarihli yazı).

telefon ve bilhassa telsiz telgraf inşaatına izin verilmesinin pek çok maddi zararı gerektirdiği ve uygunsuz olduğu saptanmıştı. Ancak hükümet tarafından bu şekilde izin verilmesi zorunlu olduğu takdirde, bu kişiye nehirlerin güzergahında yalnız telgraf ve telefon hatları kurmasına izin verilmesi gerektiği belirtildi. Çünkü yerleştirilecek telsiz telgraf araç ve gereçleri Osmanlı Hükümeti tarafından Bağdat'ta kurulması kararlaştırılan telsiz telgraf iletişimini ihlal edecekti. Ayrıca resmi haberleşmeyi almayı ve dışarıyla iletişim kurma imkanını sağlayacağından ve hiçbir şekilde denetim altına alınması mümkün olmayacağından, bu araç ve gereçlerin konulmasına kesinlikle izin verilmemesi gerekmekteydi. Bundan başka izin verilecek telgraf ve telefon hatlarının da sadece şirketin işletme muamelelerine ilişkin haberleşmeye tahsis edilmesi ve bu haberleşmenin her zaman nezaretin memur ve müfettişleri yoluyla denetim altında bulundurulması kesin koşullarla sağlanmalıydı.¹⁷¹⁷

Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın bu yazısı aynı gün Hariciye Nezareti tarafından telgrafla Hakkı Paşa'ya bildirildi ve gereğinin yapılması istendi.¹⁷¹⁸ Diğer taraftan Hakkı Paşa, Alman yatırımcıların Osmanlı Hükümeti'ne ait % 50 oranındaki pay içinden olmak üzere % 20 oranında hisse talep ettiklerini (Yani Osmanlı Devleti'nin payı % 30'a düşecekti) ve İngiltere'nin de buna onay verdiğini bildirmişti. Bu durum Hariciye Nezareti tarafından Berlin'de bulunan Cavid Bey'e bildirildi ve buna karşılık mevcut görüşmeler esnasında Almanların bize bazı menfaatler temin edip edemeyecekleri soruldu. Cavid Bey cevabında, Almanların aslında % 20 oranındaki hisseden memnun olmadıklarını ve bu nedenle kendilerinin ne gibi kazançlar elde edebileceklerini kestiremediğini belirtti.¹⁷¹⁹

Hakkı Paşa 10 Aralık 1913 tarihinde Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Lord Inchcape ile iki beyanname imzalanacağını bildirdi. Birinci beyannamede 29

¹⁷¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Teşrin-i Sani 1329 [27 Kasım 1913] tarihli yazı). O zamana kadar ki süreçten haberi olmadığı anlaşılan Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın maddede yeni değişiklikler yapılmasını istemesi dikkat çekicidir. Hükümet, şirkete telgraf ve telefon hatları kurmasına izin vererek tekel hakkından bir hisse sağlamış olacağından, buna karşılık şirket tarafından da posta paketlerinin, evrak çantalarının, görev icabı seyahat edecek memurların, posta ve telgraf gereçlerinin parasız olarak taşınması; hatta taşınacak postalar arasında tazminat ödenmesi gerekenlerin kaybolması veya hasar görmesi halinde, posta yasaları uyarınca belirlenmiş tazminat bedelinin karşılanması gerektiğini belirtmiştir.

¹⁷¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 27 Teşrin-i Sani [Kasım] 1913 tarihli telgraf).

¹⁷¹⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nden Sadrazama gönderilen 2 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913 tarihli yazı).

Temmuz 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanmış olan gemicilik beyannamesi onaylanmadıkça imtiyaz sözleşmesinin yürürlüğe girmeyeceği belirtilmekteydi. Böylece “İngiltere’nin gümrük vergisi artışına onayı bir emri vaki olmadan önce bu sözleşmeyle hiçbir şeyi vermeyecektik”¹⁷²⁰. Diğer beyannamedeki önemli nokta, Lord Inchcape’in Ağa Cafer’e ait vapurları işletmeye uygun halde bulunmaları şartıyla şirket adına satın almayı taahhüt etmesiydi. Eğer fiyat konusunda anlaşma olmazsa, miktar Osmanlı Hükümeti’nin emlakı hususunda olduğu gibi yine hakeme başvurularak tespit edilecekti. Ayrıca Lord Inchcape, Osmanlı Hükümeti ile posta nakliyatı için “uygun şartlarda bir sözleşme” imzalamayı taahhüt etmekteydi. Bu sözleşme uyarınca ayda bir tonilatoya kadar mektup paketleri parasız taşınacak, fakat ayrıca kamaralar tahsisi talep edilirse bunlar için başka ücret alınacaktı. Hakkı Paşa buna karşılık İngiliz Hükümeti’ne bir beyanname vererek Osmanlı Hükümeti’nin şirketin Bağdat ve Basra ile Muhammara arasında İngiliz posta çantalarını taşımasına izin vereceğini, aynı zamanda Osmanlı Hükümeti’nin Lord Inchcape tarafından şirketin içtüzüğüne yazılacak ve makul olacak hükümlere onay vereceğini garanti edecekti.¹⁷²¹

Sonuç olarak Hakkı Paşa ve James Lyle Inchcape arasında anlaşma 12 Aralık 1913 tarihinde imzalandı. “Dicle ve Fırat Üzerinde Gemiciliğe İlişkin İmtiyaz” başlıklı 38 maddelik bu önemli anlaşmanın 3 tane de eki vardı. Anlaşmanın 1. maddesine göre Osmanlı Hükümeti imtiyaz sahibine şu hakları vermektedir:

- a) Anlaşmanın 4., 5. ve 6. maddelerinde belirtildiği şekilde gemicilik yapma hakkı.
- b) Anlaşmanın 8., 9. ve 12. maddelerinde belirtildiği şekilde gemicilik yapma serbestisi.
- c) İşlerin tamamını veya bir kısmını yapma, anlaşmanın 10. ve 12. maddelerinde açıklanan tedbirlerin tümünü veya her hangi birini kabul etme hak ve yetkisini.
- d) Anlaşmanın 11. ve 12. maddelerinde açıklanan kural ve hükümleri düzenleme ve uygulama hak ve yetkisi.
- e) Anlaşmanın 13. maddesinde açıklanan vergi muafiyeti.
- f) İmtiyazdan yararlanmayı 3. madde de gösterildiği şekilde devretme hakkını.¹⁷²²

¹⁷²⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:1 (Hakkı Paşa’dan Said Halim Paşa’ya gönderilen 10 Aralık 1913 tarihli telgraf).

¹⁷²¹ Aynı vesika.

¹⁷²² BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2 (Hakkı Paşa ve James Lyle Inchcape arasında imzalanan 12 Aralık 1913 tarihli “Dicle ve Fırat Üzerinde Gemiciliğe İlişkin İmtiyaz” başlıklı anlaşma, 1. madde). Anlaşmanın maddeleri Fransızca ve Osmanlıca olarak yan yana yazılmıştır.

Anlaşmanın 2. maddesinde imtiyaz sahibi (Inchcape) kendisine tanınan hakları ve ayrıcalıkları uygulamak için uygun hızda ve 3. madde hükümlerine uygun olarak bir Osmanlı şirketi kurmayı taahhüt etmekteydi. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, bu şirketin mümkün olduğu kadar en az gecikmeyle kurulması için gereken tüm kolaylıkları sağlamayı üstlenmekteydi. İmtiyaz sahibi, söz konusu şirketi imtiyaz anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren iki sene içinde kurmakta geciktiği takdirde, iki yıllık sürenin bitimi ile şirketin kurulması arasında geçecek ayların her biri için (Miladi takvime göre) 100 Osmanlı lirası ceza ödeyecekti. Ancak şirketin kurulmaması kısmi ve dolaylı da olsa imtiyaz sahibinin katlanmak zorunda olmadığı bir sebepten kaynaklanıyorsa, böyle bir para cezası talep edilmeyecekti.¹⁷²³

Sözleşmenin 3. maddesi uyarınca Inchcape, şirketin kurulması esnasında meydana gelecek olan tüm masraf ve borçların şirket tarafından kendisine ödettilmesini kabul etmekteydi. Masraf ve borçların ödenmesinden sonra Inchcape imtiyazdan faydalanma hakkını ve bu imtiyaz gereğince elde ettiği tüm hak ve çıkarları şirketin kurulmasından bir sene sonra şirkete devreedecekti. Ancak imtiyazın şirkete devri, -Inchcape'in isteği dışında olan bir sebepten ötürü- şirketin kurulmasından itibaren bir seneden fazla bir zamana gecikirse, imtiyaz sahibi bundan sorumlu tutulmayacak ve anlaşmadan doğan haklarına da hiçbir zarar gelmeyecekti.¹⁷²⁴

4. madde, 1. maddenin 'a' bendinde belirtilen gemicilik hakkının kısmen veya tamamen buhar, yanmalı motor, elektrik veya herhangi bir hareket ettirici, mekanik güçle çalışan her tür gemi ve deniz taşıtlarını içine aldığı belirtmekteydi. Bununla birlikte imtiyaz ticari amaçlı olmayan gemiciliği veya kiralama amaçlı olmayan özel gezi gemilerini kapsamayacaktı. İmtiyaz ayrıca Bay Lynch ile ortaklarının veya ilgili kişilerin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde şu anda sahip oldukları imtiyazlara hiçbir şekilde zarar vermeyecekti. Yine Bağdat Demiryolu Şirketi'nin ana hattıyla kollarının inşası ve işletilmesi için gerekli malzeme ile şirket çalışanlarının ve işçilerinin nakli hususundaki mevcut haklarına da asla zarar

¹⁷²³ Aynı vesika (2. madde).

¹⁷²⁴ Aynı vesika (3. madde).

gelmeyecekti. Aynı durum “Bağdat Limanı Şirketi” ismiyle bir şirket kurulduğu takdirde de geçerli olacaktı.¹⁷²⁵

Anlaşmanın 5. maddesine göre Lord Inchcape’e verilen imtiyazın kapsamı şöyleydi:

- 1) Musul ile Kurna dahil olmak üzere, oralara kadar olan ve onlar arasında bulunan Dicle suları.
- 2) Meskene ve Kurna dahil olmak üzere oralara kadar olan ve onlar arasında bulunan Fırat suları.
- 3) Gemicilik yapılması mümkün olan veya daha sonra olabilecek olan, Musul ile Kurna dahil olduğu halde oralara kadar olan veya onlar arasında bulunan Dicle suları. Meskene ve Kurna dahil olmak üzere oralara kadar olan veya onlar arasında bulunan Fırat suları ve bunlarla irtibatı bulunan veya ileride irtibat kazanabilecek olan bütün sular.¹⁷²⁶

6. madde imtiyazın süresine ilişkindi. İmtiyaz 16. ve 31. maddeler de açıklanan malların devri tarihinden itibaren 60 senelik bir dönem için geçerli olacaktı. Bu dönemden sonra da 10’ar senelik devreler halinde devam edecekti. Osmanlı Hükümeti imtiyaz anlaşmasını yenilemek istemediği takdirde, en az beş yıl öncesinden yazılı olarak şirkete bildirmek zorundaydı.¹⁷²⁷

7. madde Osmanlı Hükümeti’nin imtiyaza ilişkin Inchcape’e taahhüdünü içermekteydi. Buna göre Osmanlı Hükümeti, imtiyaz sahibi ile şirketin işlemlerinin sekteye uğramaması için gereken bütün tedbirlere girişmeyi, imtiyaz sahibine verilen hakları ihlal edecek hakları başka kişilere vermemeyi ve bu haklara herhangi bir şekilde tecavüz edilmesine engel olmayı kesin bir şekilde taahhüt etmekteydi.¹⁷²⁸

Anlaşmanın 8. maddesi imtiyaz sahibi şirkete uygun gördüğü her çeşit gemi ve deniz taşıtını hiçbir kısıtlama ve koşula (cins, miktar, hareket şekli vb.) maruz kalmaksızın 9. madde de belirlenen sulara ve bu suların kapsadığı mevki ve

¹⁷²⁵ Aynı vesika (4. madde). Bu maddede Bağdat Demiryolu Şirketi’nin korunmuş haklarına dair ayrıntılı bilgi verilmektedir.

¹⁷²⁶ Aynı vesika (5. madde) ve **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Hariciye Nezareti Özel Kalemi’nin yazısı ve ona bağlı “Beşinci Madde” ve “Dokuzuncu Madde” ekleri).

¹⁷²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa ve James Lyle Inchcape arasında imzalanan 12 Aralık 1913 tarihli “Dicle ve Fırat Üzerinde Gemiciliğe İlişkin İmtiyaz” başlıklı anlaşma, 6. madde).

¹⁷²⁸ Aynı vesika (7. madde).

limanlarda işletme hakkını vermektedir. Anılan sular üzerindeki her bir yerde şirket tarafından ara sıra bir gemiden diğer gemiye aktarma suretiyle yolcu, eşya veya hayvan da taşınabilecekti. Ancak yolcu, eşya ve hayvanların gemilere bindirme ve karaya indirme işlemleri, bunlar için belirlenen ve gösterilen yerlerde olabilecekti. Şirket daha önce iskele mevcut olmayan bir yerde iskele kurmak isterse, bu isteğini ilk önce Osmanlı Hükümeti'ne usulen bildirmek zorundaydı. Bu durumda Osmanlı Hükümeti polis ve gerektiği takdirde gümrük idaresi ile çalışanlarını belirleyip şirkete sağlayacaktı¹⁷²⁹

Anlaşmanın 9. maddesi ise şu şekilde düzenlenmişti:

*“Yukarıda belirtilen imtiyazın kapsadığı sular, 5. madde de belirlenen sularla Kurna ile denize kadar uzanan ve Kurna ile deniz arasında mevcut olan sulardır.”*¹⁷³⁰

Sözleşmenin 10. maddesine göre Inchcape, imtiyazın kapsamına giren bütün sularda yatak veya güzergahı tarama, derinleştirme ve diğer yöntemlerle düzenleme ve iyileştirme yapma hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca yine bu sularda gemiciliği iyileştirmek, gemiciliğin kolaylık ve emniyet içinde yapılmasını sağlamak için aydınlatmalar yapma, şamandıralar koyma veya başka şekillerde gereken tedbirleri almaya da hak ve yetkisi olacaktı. Ancak şirket, önceden Osmanlı Hükümeti'nden izin almadan şu anda mevcut bulunan veya sulama ihtiyacı için daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak olan kanalların veya suların yataklarını derinleştirmek, düzenlemek ve iyileştirmek hususunda herhangi bir hakka sahip olmayacaktı. İmtiyaz sahibi tarafından yapılan işlerden hiçbiri Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak sulama işlerini sekteye uğratacak bir mahiyette bulunmayacaktı. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti, sulama hizmetini sadece kuraklığın tamamen hüküm sürdüğü zamanlarda, Dicle ile Fırat nehirleri üzerinde gemiciliği sekteye uğratmayacak bir şekilde gerçekleştirecek, hatta böyle zamanlarda bile sulama hizmeti, gemiciliğe ilişkin her tür aksamayı mümkün olduğu kadar asgari düzeye indirecek biçimde yapılacaktı. Ancak tesadüfen ve zorunlu olarak meydana gelen ve

¹⁷²⁹ Aynı vesika (8. madde).

¹⁷³⁰ Aynı vesika (9. madde) ve BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8 (Hariciye Nezareti Özel Kalemi'nin yazısı ve ona bağlı “Beşinci Madde” ve “Dokuzuncu Madde” ekleri).

kısa müddet devam edecek olan aksamalar bu kapsama girmeyecekti. Yine yeterli genişlikte kanal kapılarına sahip bentler de engel teşkil etmeyecekti.¹⁷³¹

İmtiyaz anlaşmasının 11. maddesi, şirkete gerek göreceği kural ve nizamları koyma, düzenleme ve uygulama yetkisini vermekteydi. Bunlar şirket içi hizmete ait olmadıkça, söz konusu kural ve nizamlar ancak Osmanlı Hükümeti'nin onayından geçtikten sonra uygulanacaktı. Onay işlemi için gerektirdiği bütün süratle gerçekleşecekti. Ancak anılan kural ve nizamlar devletin bahri ve askeri ihtiyaçları için Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan gemicilik faaliyetlerini kapsamayacaktı. Yine adı geçen kural ve nizamlar, Bay Lynch ile ortaklarının veya ilgili kişilerin şu anda sahip oldukları hak ve imtiyazlara zarar vermeyecekti.¹⁷³²

Anlaşmanın 12. maddesinde, 10. ve 11. maddelerde belirtilen hakların anlaşmanın imzalanmasından itibaren 99 yıllık bir süre için verildiği, bu sürenin bitiminde söz konusu hakların Osmanlı Hükümeti'nin isteğiyle kararlaştırılacak bir müddet için yenilenebileceği belirtilmekteydi. Osmanlı Hükümeti bu hakları yenilemek istemediği takdirde, hakların sona erdiği tarihte söz konusu sular üzerinde kullanılacak olan şirket gemileri için gereken işleri üstlenecekti.¹⁷³³

İmtiyaz sözleşmesinin 13. maddesi en uzun maddelerden birisidir. Maddede imtiyaz sahibi şirketin vergi yükümlülüklerine ilişkin ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre şirket tarafından ödenmesi gereken vergiler şunlardı:

- 1) Vakıflara ait vergiler.
- 2) Yapılan hizmetler karşılığında konulan belediye vergileri.
- 3) Özel komisyon (Şattülarap Komisyonu) tarafından nehirler üzerinde işleyecek gemilere tarafsız şekilde uygulanacak indirimli tarife uyarınca, şirket gemileri Şattülarap'tan doğrudan doğruya yararlandıkları için belli vergileri ödemek zorunda kalacaklardı. Bu durumda Şattülarap yatağının ıslah masrafları için konulmuş vergiler.
- 4) Şirketin kendi idari ihtiyaçları dışında sahip olacağı her bir mülkle ilgili vergiler.

¹⁷³¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2** (Hakkı Paşa ve James Lyle Inchcape arasında imzalanan 12 Aralık 1913 tarihli "Dicle ve Fırat Üzerinde Gemiciliğe İlişkin İmtiyaz" başlıklı anlaşma, 10. madde).

¹⁷³² **Aynı vesika** (11. madde).

¹⁷³³ **Aynı vesika** (12. madde).

Bunların dışında gerek imtiyaz anlaşması ile verilen haklar ve ayrıcalıkların uygulanması ve gerek arsa, bina, gemi, malzeme, demirbaş eşya ve diğer mallar ile gelirler üzerine, Osmanlı Hükümeti ile yerel görevliler, belediye daireleri, nehir idaresi komisyonları veya her ne şekilde olursa olsun oluşan diğer kurullar tarafından şu anda konulan veya ileride konulacak olan her türlü vergi ve ücretlerden imtiyaz sahibi muaf olacaktı. Başlangıç tesisleri ve nehir hizmetinin iyi durumda korunması için gerekli olup, imtiyaz sahibinin veya şirketin Osmanlı Devleti'nden satın alacağı veya yabancı ülkelerden getireceği araç gereçler ile demir, kereste, kömür, makine, araba, vagon vs. araç gereçler daima her çeşit iç vergi ile bütün gümrük vergilerinden muaf olacaktı. Ara sıra nehir hizmetine gerekli olan her tür gemi ve deniz taşıtı da aynı şekilde iç vergilerle gümrük vergilerinden muaf tutulacaktı. Gümrük vergilerinden muafiyet, imtiyaz anlaşmasının imza tarihinden itibaren 99 senelik bir süreyle sınırlı olacaktı. Osmanlı Hükümeti bu muafiyeti şirketçe yapılan hizmetler dikkate alınarak yenileyebilecekti.

Yakacak üzerindeki gümrük vergisinden muafiyet, imtiyaz anlaşmasının imzasından itibaren 20 senelik bir süre için geçerli olacaktı. Bu sürenin bitiminde (idare, işletme, amortisman masrafları olmak üzere tüm masraflar ve ikramiyeli hisselerle tahviller için ödenecek temettüler belirtildikten sonra) şirketin net karı, kuruluşundan beri geçen her sene için adi hisselerle verilen meblağ üzerinden ortalama olarak yıllık % 9 oranında bir temettü verilmesine yeterli bir miktarı aşmadığı takdirde, şirket bu seneler için de yakacak vergisi gümrüğünden tamamen muaf tutulacaktı. Bununla birlikte belirtilen gümrük vergisi ancak dağıtılacak temettü % 9'dan az bir miktara düşmemek şartıyla alınacaktı. Yine imtiyaz sahibinden imtiyaz sözleşmesi, şirketin içtüzükleri veya diğer ek sözleşme ve belgeler için hiçbir damga vergisi alınmayacaktı. Ancak imtiyaz sahibi hisse senetleri, tahviller, başka senetler ve imtiyazla kendisine tanınan muafiyetin kapsamı içine girmeyen işlemler için damga vergisine tabi tutulacaktı. Yolcu, hayvan ve eşyaların gemilere nakilleri ve şirket kurumlarından geçişleri nedeniyle, gerek girişlerinde gerek çıkışlarında Osmanlı Hükümeti, yerel idare, belediye dairesi, Nehir Komisyonu veya diğer bir kurul tarafından herhangi bir vergi konmayacaktı. Ancak diğer tüm nakliye araçlarıyla taşınan yolcu, eşya ve hayvanlar için alınmakta olan mevcut vergiler bunun dışında kalacaktı.¹⁷³⁴

¹⁷³⁴ Aynı vesika (13. madde).

Hakkı Paşa ve Inchcape arasında imzalanan imtiyaz anlaşmasının en uzun maddesi 14. maddedir. Inchcape tarafından kurulacak şirketin tüzüğüne dair ayrıntılı bilgiye yer verilen bu madde, açıklayıcı kısa bir bilginin ardından 11 ayrı bende (alt maddelere) ayrılmaktadır. Şirketin iç kuralları Osmanlı Hükümeti'nin onayına sunulacaktı. Şirketin içtüzüğü ile ana tüzüğü Osmanlı anonim şirketleri için kabul edilen örneğe mümkün olduğu kadar uyacaktır. Bu örnek (Osmanlı Hükümeti ile imtiyaz sahibi arasında aksi hususa dair bir sözleşme mevcut olmadıkça) 'a'dan 'k'ya kadar olan ve aşağıda özetlenen özel hükümlere ve anlaşmanın diğer hükümlerine uygun olacaktır:

- a) Şirketin bir başkanı olacak ve bu başkan Osmanlı tebaasından olup, Osmanlı Hükümeti tarafından atanacaktır.
- b) Başkan veya onun yokluğu halinde yönetim kurulu başkanı, hissedarların genel toplantılarının tümüne başkanlık edecektir. Oyların eşitliği durumunda hissedar sıfatıyla kendisinin hakkı olan oy galibi gösterecektir.
- c) Başkan, şirket hissedarlarının tek kurul şeklinde oy vereceklerine karar vermediği takdirde hissedarların her genel toplantısında, her bir hissedar sahip olduğu her bir hisse oranında bir oya sahip olacaktır. Bu nedenle İngiliz hissedarlar tek bir heyet ve diğer hissedarlar başka bir heyet oluşturacaklardır. Böylece oluşacak her bir heyet bir oya sahip olacaktır. Her bir heyetin oyu, o heyeti oluşturan üyelerin çoğunluğu tarafından belirlenecektir. Eşitlik bozulmadığı takdirde şirket başkanının kararı belirleyici olacaktır.
- d) Osmanlı Hükümeti şirketin ilk idarecilerinin yarısını atayacaktır. Diğer yarısı ise imtiyaz sahibi tarafından atanacaktır. İlk atamadan sonra Osmanlı Hükümeti tarafından atanan idareciler arasında bir kadro boşalması olduğu takdirde, yine hükümet tarafından belirlenecek yeni bir direktör boş kadroya atanacaktır. Diğer idareciler arasında meydana gelecek bir kadro boşluğuna da yönetim kurulu başkanı tarafından belirlenecek yeni bir direktör atanacaktır. Yönetim kurulu'ndaki oylamada her idareci bir oya sahip olacaktır. Bununla birlikte hissedarlar toplantısında olduğu gibi idareciler de yönetim kurulunda iki ayrı heyete ayrılabilir ve bu heyetlerin her biri tek bir oya sahip olabilecektir. Her bir heyetin oyu, o heyeti oluşturan üyelerin çoğunluğu tarafından belirlenecektir. Oyların eşitliği durumunda yönetim kurulu başkanı veya onun yokluğu halinde vekili kendi mensup olduğu tarafın oyuna ek olarak üstün bir oya sahip

olacaktır.¹⁷³⁵ Yönetim kurulu bir toplantı yapmak için mevcut bulunması gereken üyelerin sayısını belirleyebilecektir. Ancak bu sayının içinde imtiyaz sahibi veya yönetim kurulu başkanı tarafından atanmış idarecilerden ikisinin bulunması her zaman gerekmektedir.

- e) Yönetim kurulu başkanı ve yönetim kurulu başkan vekili daima İngiltere tebaasından olacaktır. Yönetim kurulunun her bir toplantısına mevcutsa başkan tarafından, onun yokluğu halinde başkan vekili tarafından başkanlık edilecektir. Başkan veya başkan vekili, yönetim kurulunun her bir toplantısında oyların eşitliği halinde idareci sıfatıyla sahip olduğu oya ilave olarak üstün bir oya sahip olacaktır. İmtiyaz sahibi, yönetim kurulunun ilk başkanı olacak ve arzu ettiği takdirde bu görevi koruyacaktır. Yönetim kurulu başkanının vefatı durumunda veya istifası halinde başkan vekili onun yerine geçecektir. Vekil mevcut olmadığı takdirde yönetim kurulu başkan vekili, imtiyaz sahibi veya yönetim kurulu başkanı tarafından atanmış idarecilerin oylarıyla seçilecektir. İlk başkan vekili imtiyaz sahibi tarafından belirlenecek ve imtiyaz sahibi istediği zaman başkan vekilini görevden alma yetkisine sahip olacaktır. Daha sonraki başkan vekili yönetim kurulu başkanı tarafından atanacaktır. Yönetim kurulu başkanı istediği zaman bu vekili azletme yetkisine sahip olacaktır.
- f) Şirket, direktör, vekil veya acenteler atanması için onların istihdamından önce, imtiyaz sahibinin şirket adına yapacağı her çeşit geçici sözleşme ve anlaşmaları kabul edecektir.
- g) Bu imtiyaz anlaşmasında yazılı hükümler saklı kalmak üzere, şirket işlerinin tamamıyla idare ve yürütülmesi yönetim kuruluna verilecektir.
- h) Yönetim kurulunun görevleri, ancak şirketin her bir genel toplantısında bizzat kendileri hazır bulunarak veya vekaletname göndererek oy verme yetkisine sahip şirket üyelerinin dörtte üçünden az olmayacak bir çoğunluk tarafından kabul edilen kararla denetlenebilecek, sınırlandırılabilir veya genişletilebilecektir. Şirketin tüzükleri ancak böyle bir karar ile değiştirilebilecektir. Ancak değiştirilecek hükümler bu imtiyaz anlaşmasının madde ve şartlarına ait olduğu takdirde, şirket ile yönetim kurulu başkanı ve

¹⁷³⁵ 14. maddenin “d” bendinde söz konusu idarecilerin oy verme prosedürü detaylı olarak anlatıldığından burada özetlenerek değinilmiştir. Anlaşmada dikkat çeken husus görünüşte Osmanlı uyruklu bir şirket başkanı olmasına rağmen bunun yönetim kuruluna bir etkisi olmaması, etkisinin sadece hissedarlar toplantısıyla sınırlı kalmasıdır.

Osmanlı Hükümeti arasında oluşacak bir uzlaşma üzerine değiştirme yapılabilecektir.

- i)** Şirketin merkez kalemı İstanbul'da olacak ve şirket Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinde veya yabancı ülkelerde bir takım merkezler kurabilecektir. Yönetim kurulu, kendi kararı uyarınca şirketin merkezlerinden birinde toplanacak ve hissedarlar genel kurulunun toplanma yeri her defa yönetim kurulu tarafından belirlenecektir.
- j)** Şirkete ait hisse senetlerinin gerçekleşecek her tür devir ve terk işlemi ilk önce yönetim kurulu tarafından ve devreden İngiliz olduğu takdirde, yönetim kurulu başkanı tarafından da onaylanmadıkça geçerli olmayacaktır. Söz konusu işlem onaylanıp uygulanabileceği gibi reddedilebilecektir. Yönetim kurulu veya başkanı reddedilmenin sebeplerini beyana mecbur tutulmayacaktır. Yapılması düşünülen her tür devir ve terk işleminde devreden Osmanlı tebaasından olmadığı takdirde, söz konusu hisse senetleri İngiltere tebaasından olup, yönetim kurulu başkanının beğeni ve onayına sahip bir veya birçok kişiye ilk önce teklif edilecektir. Bu kişiler tarafından reddedilmesi durumunda, Osmanlı tebaasından olup Osmanlı Hükümeti'nin beğeni ve onayını kazanmış bulunan bir veya birçok kişiye teklif edilinceye kadar anılan devir işlemi yapılmayacaktır. Yapılması düşünülen her çeşit devir işleminde, devreden Osmanlı tebaasından ise söz konusu işlem ancak müşteri de Osmanlı tebaasından olduğu ve Osmanlı Hükümeti'nin beğeni ve onayını aldığı takdirde yapılabilecektir. Arz ve teklif edilecek her bir hisse senedi her çeşit vergi ve taahhütten serbest olacaktır. Arz ve teklif uygun bir fiyatla yapılacak, gerekirse yönetim kurulu tarafından fiyat belirlenecektir. Bu gibi teklifler, duruma göre Osmanlı Hükümeti veya imtiyaz sahibi ya da yönetim kurulu başkanına tebliğ edildikten itibaren bir ay süre içinde kabul edilmediği takdirde reddedilmiş sayılacaktır.
- k)** İç nizamlar imtiyaz sahibinin aşağıdaki maddeler için uygun göreceği hükümleri içerebilecektir:
1. Her topluluğun şirketin hisse senetlerine sahip olmasına izin veren şartların (eğer şartlar mevcutsa) belirlenmesi.
 2. Şirkete ait hisse senetlerinden hiçbirinin, bu senede sahip olan kimse tarafından yönetim kurulunca açıkça onaylanmayan başka bir şahıs veya şahısların ya da gelişigüzel toplulukların adına, hesabına, kullanımına veya denetimine verilmemesinin sağlanması. Tahvillerin sahibi tarafından zorunlu

olarak devredilmesini emretmek suretiyle veya yönetim kurulunca uygun görülecek diğer yöntemlerle, bu hükümlere karşı yapılacak her çeşit itirazın yönetim kurulu tarafından engellenmesinin kolaylaştırılması.¹⁷³⁶

İmtiyaz anlaşmasının 15. maddesi, şirketin hisse senetleri ve tahvillerinin Osmanlı ve İngiliz tebaaları arasında paylaşımına ve bunlarla ilgili ödemelerin nasıl yapılacağına ilişkin prosedürü açıklamaktaydı.¹⁷³⁷ 16. maddede Osmanlı Hükümeti aşağıdaki malların kullanım hakkını şirkete devretmeyi kabul etmekteydi:

- a) İmtiyaz anlaşmasının ikinci ekinin birinci kısmında sayılan ve üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin her çeşit hak ve çıkarı olan mallar.
- b) İmtiyaz sahibinin bu anlaşmanın 17. maddesine uygun olarak seçeceği diğer mallar.
- c) Bu imtiyaz anlaşmasının ikinci ekinin ikinci kısmında sayılan kontratlar arasında olup, imtiyaz sahibi tarafından devredilmek üzere seçilecek olan mallar.

Osmanlı Hükümeti tarafından şirkete devredilecek olan bütün malların şirkete fiilen devredilmesine kadar oluşacak zarar ve ziyan Osmanlı Hükümeti'ne ait olacaktı.¹⁷³⁸

Sözleşmenin 17. maddesine göre, anlaşmanın imzasının ardından Osmanlı Hükümeti ile imtiyaz sahibi tarafından birer memur atanacaktı. Bu şekilde atanan memurlar ayrıca devredilecek malların cetvellerini (çizelgelerini) birlikte hazırlayacaklardı.¹⁷³⁹ 18., 19. ve 20. maddelerde cetvellerde yazılı malların devrinden ötürü Osmanlı Hükümeti'ne ödenmesi gereken uygun bedelin saptanması ve buna ilişkin çeşitli koşullar hakkında bilgi verilmekteydi.¹⁷⁴⁰ 21. madde uyarınca şirkete devredilecek olan malların değeri hakkında uzlaşma olmadığı takdirde, oluşacak her ihtilaf şirket ile Osmanlı Hükümeti arasında karşılıklı sözleşme ile belirlenecek olan bir hakem tarafından çözümlenecekti. Böyle bir sözleşmeden sonuç çıkmadığı takdirde, bu hakem Paris Temyiz Mahkemesi Başkanı tarafından seçilecekti.¹⁷⁴¹ 22. maddeye göre böyle bir ihtilafın devir tarihinde halledilememiş olması, devir işlemini ertelemek için bir sebep oluşturmayacaktı. Devir için ödenecek

¹⁷³⁶ Aynı vesika (14. madde).

¹⁷³⁷ Aynı vesika (15. madde).

¹⁷³⁸ Aynı vesika (16. madde).

¹⁷³⁹ Aynı vesika (17. madde). "A", "B" ve "C" işaretli olmak üzere üç cetvel hazırlanması öngörülmekteydi. Bu maddede söz konusu cetvellerin içeriğine ilişkin bilgiler de verilmiştir.

¹⁷⁴⁰ Aynı vesika (18., 19. ve 20. maddeler). Bu maddelerde bahsedilen teknik detaylara burada yer verilmesine gerek görülmemiştir.

¹⁷⁴¹ Aynı vesika (21. madde).

olan para, tahvil ihracı veya hem tahvil ihracı hem de Osmanlı Hükümeti tarafından devredilen malların değeri olmak üzere gösterilen miktar kadar nakit veya hisse senedinin karşılıklı sözleşme ile belirlenecek bir bankaya yatırılması şeklinde sağlanacaktı. Hakem tarafından saptanacak değer bu şekilde ihraç edilen tahvillerin itibari değerinden aşağıda olduğu takdirde, Osmanlı Hükümeti tahsis edilen fazla tahvilin bedelini nakit olarak ödemeyi taahhüt edecekti.¹⁷⁴²

İmtiyaz anlaşmasının 23. maddesi uyarınca şirket, kendi girişimine ait hususlar için gerek gördüğü veya arzu ettiği takdirde ihtiyaç duyacağı arazi üzerinde doklar, rıhtımlar, mendirekler, eğimli yüzeyler¹⁷⁴³, iskeleler, fenerler, mağazalar, atölyeler (tezgahlar), depolar ve diğer şeyler inşa edip açabilecekti. Bunlar şirket tarafından belirlenebilecek şartlar gereği özel şekilde veya herkes için açık bulundurulabilecekti. Ancak bu imtiyaz anlaşmasında bulunan hususlardan hiçbiri 5 Mart 1903 tarihli Bağdat Demiryolu Sözleşmesi'nin 23. maddesi gereğince Bağdat Demiryolu Şirketi'ne verilen hakları ihlal etmeyecekti. Bu haklar tamamen saklı kalacaktı.¹⁷⁴⁴

Anlaşmanın 24. maddesine göre şirketin 23. maddede belirtilen tesisleri (dok, rıhtım, mendirek vs.) inşa edip açabilmesi için gerekli olan araziyi satın almak hususunda arazi sahipleriyle arasında bir uzlaşma mümkün olmadığı takdirde, Osmanlı Hükümeti'nin onayıyla söz konusu arazinin İstimlak Kanunu'na uygun olarak satın alınacağı belirtilmekteydi. Osmanlı Hükümeti, bu şekilde (istimlak yoluyla) satın alınan araziyi bütün müştemilatıyla beraber şirkete teslim edecekti. Eğer bu araziler içinde sahipsiz devlet arazisi varsa, bunlar şirkete ücretsiz olarak verilecekti. İnşaat esnasında geçici olarak işgali gereken arazi, şirket tarafından sahiplerine tazminat verilmek şartıyla yerel görevliler tarafından şirkete teslim edilecekti.¹⁷⁴⁵

İmtiyaz sözleşmesinin 25. maddesi uyarınca, inşaat ile gemicilik hizmetinin yapılması için gerekli olan kereste Osmanlı Hükümeti'ne ait olacaktı ve civarda bulunan ormanlardan özel kuralları gereğince kesilebilecekti.¹⁷⁴⁶ 26. maddeye göre

¹⁷⁴² Aynı vesika (22. madde).

¹⁷⁴³ Osmanlıca metinde "sath-ı mailler", Fransızca metinde "plans inclinés" şeklinde yazılan bu denizcilik terimi gemileri yana yatırmak için kullanılan eğimli yüzeyler anlamına gelmektedir.

¹⁷⁴⁴ Aynı vesika (23. madde).

¹⁷⁴⁵ Aynı vesika (24. madde).

¹⁷⁴⁶ Aynı vesika (25. madde).

şirket, Osmanlı tebaasından olan bütün şahıs ve toplulukların şu anda tabi oldukları ve bundan sonra da tabi olacakları Osmanlı yasalarının tümüne-imtiyaz anlaşmasında yazılı özel hükümlerin tamamı korunmak şartıyla-bağlı kalacaktı. Ancak şirketin zararına olarak ayrıca hiçbir kanun düzenlenmeyecekti.¹⁷⁴⁷ Anlaşmanın 27. maddesinde ise şöyle denilmektedir:

“Osmanlı Hükümeti petrol kaynaklarının işletilmesi imtiyazını üçüncü şahıslara verdiği ve bu kaynakları işletenler de nakliyatın yapılması için nehir yoluna başvurdukları takdirde, imtiyaz sahibi onlara karşılıklı bir sözleşme ile bu gibi nakliyatın yapılması için tankerler vermeyi ve talep edilen diğer gerekli kolaylıkları yapmayı taahhüt eder.”¹⁷⁴⁸

Sözleşmenin 28. maddesi şirket tarafından herhangi bir ayırım (malların yeri, gönderici veya alıcı olan mal sahibinin uyuğu, malların kaynağı ve gideceği yer vs.) gözetilerek hiçbir şekilde farklı işlem yapılmayacağını düzenlemekteydi. Malların Osmanlı limanlarına taşınması veya bu limanlardan taşıma yapan geminin uyuğu veya kime ait olduğu hakkında da hiçbir ayırım yapılmayacağı gibi, Osmanlı Hükümeti tarafından da böyle farklı bir muamele talep edilmeyecekti. Ancak malların göndereni veya alıcısı Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan bir ülkede ikamet eden veya orada iş gören bir kişiye; imtiyaz anlaşmasında yazılı hususlardan hiçbiri, böyle mallar hakkında Osmanlı Hükümeti’nce uygun görülecek tedbirlerin şirket tarafından kabul edilmesine engel olmayacaktı.¹⁷⁴⁹

Anlaşmanın 29. maddesinde 16. ve 31. maddelerde belirtilen devir işlemi gerçekleşikten hemen sonra, imtiyaz sahibinin nehir üzerinde hiç olmazsa devirden önce mevcut olan gemicilik hizmetine eşit bir hizmeti sağlaması gerektiği vurgulanmaktaydı. Şirketin kurulmasından itibaren altı ayı geçmemek üzere, bu imtiyazın işletilmesi hususunda yatkınlık kazanılacak zaman geçer geçmez şirket, yapılacak gemiciliğin asgari sınırını gösteren bir adet çizelge ile gemiciliğin yapılacağı noktalar arasında mal ve yolcu nakli hakkında azami olarak koyacağı basit tarifeyi açıklayan bir adet çizelgeyi Osmanlı Hükümeti’ne sunacaktı. Söz konusu çizelge ve tarife şirket tarafından Osmanlı Hükümeti’ne sunuluncaya kadar, şirket tarafından konulacak azami basit tarife, malların devredildiği tarihte mevcut olan azami sınırı aşamayacaktı. Eğer anılan çizelgenin sunulmasından itibaren üç ay

¹⁷⁴⁷ Aynı vesika (26. madde).

¹⁷⁴⁸ Aynı vesika (27. madde).

¹⁷⁴⁹ Aynı vesika (28. madde).

zarfında Osmanlı Hükümeti tarafından şirkete karşı herhangi bir itiraz yapılmayacak olursa, bu çizelgeye Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiş olarak bakılacaktı. Şayet Osmanlı Hükümeti tarafından söz konusu çizelge hakkında bir itiraz ileri sürülür ve bu itiraz kabul edilmezse, mesele (21. maddede açıklandığı gibi) hakeme havale edilecekti. Bununla birlikte şirketin gelirleri herhangi bir zamanda adi tahvil sahiplerine en az % 5 oranında bir temettü payı ödemeye yeterli olmadığı takdirde şirket, çizelgede asgari sınır olarak gösterilen gemiciliğin azaltılmasını Osmanlı Hükümeti'nden talep edebilecekti. Osmanlı hükümet memurlarıyla, toplu halde veya tek başlarına gerek savaş sırasında, gerekse barış zamanı seyahat eden kara ve deniz askerlerinin nakilleri % 50 oranında indirim uygulanarak mevcut geçerli tarifeye göre gerçekleştirilecekti. Savaş esirleri ile mahkumların nakilleri de bu şekilde indirimli yapılacaktı. Savaş araç gereçleri ve mühimmat da % 15 oranında indirim yapılarak mevcut geçerli tarifeye göre nakledilecekti. Şirket gerek aciliyet sebebiyle ve gerek başka nedenlerden dolayı, kendisinden yerel askeri ve mülki görevliler tarafından önceden bildirilmek suretiyle talep edilen hizmeti yapamadığı takdirde; Osmanlı Hükümeti, indirilmiş olan bu tarifeyi dikkate almak ve 11. maddenin ikinci bendindeki hükümleri ihlal etmemek kaydıyla, sadece şirkete ait gemi ve araçları yukarıda belirtilen nakliyatta kullanabilecekti.¹⁷⁵⁰

30. maddede, 29. madde hükümlerine göre düzenlenen çizelgeye şirketin uymayan bir kusuru olması durumunda uygulanacak prosedür belirtilmekteydi. Osmanlı Hükümeti'nin uyarısına rağmen şirket altı aydan az olmayan bir süre içinde bu kusurunda kasıtlı olarak ısrar edecek olursa, Osmanlı Hükümeti belirtilen altı ayın bitişinden sonra bu kusurun devam edeceği bir sene zarfında şirket tarafından kazanılan net karın % 5'ini aşmamak şartıyla bir para cezası talep etme hakkına sahip olacaktı. Ancak her hangi bir sene için hiçbir zaman birden fazla para cezası talep edilmeyecekti. Eğer anılan para cezasını talep hakkına karşı şirket tarafından itiraz gerçekleşecek olursa, mesele 21. maddede açıklandığı şekilde bir hakem yoluyla halledilecekti. Bu hakem düzenlenecek para cezası miktarını yukarıda belirtilen şart altında (net karın % 5'ini aşmamak koşuluyla) istediği gibi belirleyecekti.¹⁷⁵¹

İmtiyaz sözleşmesinin 31. maddesine göre imtiyaz sahibi, ikinci ekin birinci ve ikinci kısımlarında belirtilen mülkleri devralacak ve bunların kullanımına ilişkin

¹⁷⁵⁰ Aynı vesika (29. madde).

¹⁷⁵¹ Aynı vesika (30. madde).

tüm hak ve yetkilere her zaman sahip olacaktı. Ancak Bay Lynch ve ortakları ile Bağdat Demiryolu Şirketi'nin korunması için belirtilen koşullara uyacaktı. İmtiyaz sahibi ikinci ekte belirtilen malların kendisine devredilmesini bir ay öncesinden ihtarname ile Osmanlı Hükümeti'ne bildirecekti. Osmanlı Hükümeti de ihtarnamenin bitişiinde veya bitişiinden önce söz konusu hakları ve malları imtiyaz sahibine devretmeye mecbur olacaktı. Bu teminat Osmanlı Bankası'nın Londra şubesinin teminatı olacak ve imtiyaz anlaşmasının üçüncü ekini oluşturan teminat taslağı şeklinde düzenlenecekti. İmtiyaz sahibi şirketin kurulmasından önce devralacağı hak ve malları kendi hesabına geçirmek hususunda hakkını kullandığı takdirde, şirketin kurulmasının ardından imtiyaz anlaşmasının 3. maddesi hükümlerine uygun hareket edecek ve aşağıdaki hususlara uymaya mecbur olacaktı:

- a) Kendisi (imtiyaz sahibi) veya memurları tarafından yapılan sözleşmelerle çözüm yollarının hepsini kabul edip kendi hesabına geçirmeye ve bu imtiyaz anlaşmasıyla şirkete verilen yetkileri gerçek veya itibari bir şekilde kullanması halinde, gerek kendi ve gerek memurları tarafından düzenlenen bütün belgeleri kabul edip onaylamaya.
- b) Kendisiyle memurlarına bu imtiyaz anlaşması ile verilen hukuk, hürriyet ve yetkinin, kendisi ve memurları tarafından gerçek veya itibari bir şekilde kullanılması ve genellikle gemiciliğin yapılması durumunda; önceden ve bundan sonra aleyhlerinde açılan/açılacak davalar, yapılan/yapılacak soruşturmalar, çıkan/çıkacak kararlar, maruz kaldıkları/kalacakları zarar ve ziyan, öne sürülen/sürülecek iddialar ve taleplerle maruz kalınan/kalınacak her çeşit masrafa karşı güvence vermeye.

İmtiyaz sahibi ayrıca gemiciliğin yapılmasından kazanılacak gelirlerin tümünü şirkete bildirmeye mecbur olacaktı.¹⁷⁵²

İmtiyaz anlaşmasının 32. maddesi uyarınca şirket memurları ve çalışanları Osmanlı Hükümeti tarafından belirlenen ve kabul edilen elbiseyi giyeceklerdi. Üst düzey memurlardan başka diğer memur ve çalışanlar mümkün olduğu kadar Osmanlı tebaası arasından seçileceklerdi.¹⁷⁵³ 33. maddeye göre şirket tarafından yapılan işler sırasında ortaya çıkarılan eski eserler ilgili yasa hükümlerine tabi tutulacaktı.¹⁷⁵⁴ 34.

¹⁷⁵² Aynı vesika (31. madde).

¹⁷⁵³ Aynı vesika (32. madde).

¹⁷⁵⁴ Aynı vesika (33. madde).

madde Osmanlı Hükümeti'nin nehir kıyılarında kendi hesabına olarak tabyalar ve istihkamlar inşa ettirmesine izin vermektedir.¹⁷⁵⁵

Sözleşmenin 35. maddesiyle şirketin kendi hesabına olarak telgraf ve telefon direkleri ile telleri kurmasına izin verilmekte, yer altında gerek telgraf ve gerek telefon iletişimi kurabilmesine de imkan sağlanmaktaydı. Bu teller nehirlerin yatağını izleyecek veya şirketin arzusu üzerine düz çizgi olarak bir iskeleden diğer iskeleye geçecekti. Telgraf ve telefon hatları nehirlerdeki gemiciliğe ilişkin olmayan özel haberleşmede kullanılmayacaktı. Osmanlı Hükümeti, şirketin hatlarından geçen telgraf iletişiminin tümünü Posta ve Telgraf Nezareti tarafından görevli müfettişler yoluyla her zaman denetleme hakkını koruyacaktı. Hükümet bir ve gerektiği zaman iki telgraf teli kurulması için şirkete ait telgraf direklerini kullanabilecekti. Ayrıca şirkete ait telgraf direkleri, sonradan eklenecek bu iki tel ile şirketin telgraf tellerini taşıyacak şekilde yapılacaktı. Osmanlı Hükümeti söz konusu hatlar kırılıp bozulduğu takdirde, gerektiği zaman nehirlerde yapılan gemicilik hizmetine herhangi bir sekte gelmemek şartıyla, önemli ve acele olan resmi telgrafların şirkete ait telgraf hatlarıyla çekilmesi için istasyonlara telgraf memurları yerleştirme hakkına sahip olacaktı.¹⁷⁵⁶ 36. maddeye göre şirket, işletme süresinin hiçbir devresinde her şeyden önce Osmanlı Hükümeti'nin iznini almadıkça, hiçbir yabancı posta hizmetini yapmaya teşebbüs edemeyecekti.¹⁷⁵⁷

37. madde uyarınca, 6. maddede açıklanan ve saptanan tekel süresinin bitiminden sonra şirket hiçbir kısıtlayıcı hüküm ve koşula tabi tutulmayacaktı. Ancak bu durum imtiyaz anlaşmasının 9. maddesinde belirlenen ve açıklanan sular üzerindeki diğer ticari gemicilik hizmetlerinin de bu kısıtlayıcı hüküm ve koşullara tabi tutulmaması halinde geçerli olacaktı.

İmtiyaz anlaşmasının 38. ve son maddesi şöyledir:

“Gerek Osmanlı Hükümeti ile imtiyaz sahibi veya şirket ve gerek imtiyaz sahibi ile şirket arasında bu imtiyazın yorumu veya uygulanmasından dolayı çıkabilecek her tür ihtilaf, bu imtiyaz anlaşmasında yazılı kesin hükümler saklı kalmak şartıyla ve ilgili olan taraflardan

¹⁷⁵⁵ Aynı vesika (34. madde).

¹⁷⁵⁶ Aynı vesika (35. madde).

¹⁷⁵⁷ Aynı vesika (36. madde).

*biri veya diğeri tarafından yapılacak talep üzerine uluslararası Lahey Hakem Mahkemesi'ne havale olunacaktır.*¹⁷⁵⁸

Inchcape ve Hakkı Paşa arasında imzalanan imtiyaz anlaşmasının maddelerinin hemen ardından ekler gelmektedir. Lynch vapurlarının haklarını koruyan birinci ek dört maddeye ayrılmaktaydı:

A. İngiliz bayrağını taşıyan iki adet gemi Dicle ve Fırat nehirlerinde gemiciliğe devam edecekler ve Şattularap'ta genel gemicilik hakkından yararlanacaklardı.

B. Yukarıda belirtilen iki gemiden biri sefer yapamayacak hale geldiği zaman, İngiliz bayrağını taşıyan bir gemi, onun yerine konulmak üzere yedek olarak hazır bulundurulacaktı.

C. Şimdiye kadar sefer yapan iki gemiden her biri eskiden olduğu gibi iki mavna çekme yetkisine sahip olacaktı.

D. Bay Lynch ve ortaklarının veya onlar tarafından atanan diğer şahısların idaresine verilen ve limandan çıktıktan sonra Osmanlı bayrağını çeken bir gemi, yukarıda belirtilen diğer iki gemi ile aynı zamanda sefer yapma ve onlar gibi mavnalar çekme yetkisine sahip olacaktı.¹⁷⁵⁹

Sözleşmenin ikinci ekinde yazılı mal ve mülkler 31. madde uyarınca imtiyaz sahibine devredilecekti. İkinci ek iki kısma ayrılmaktaydı. Birinci Kısımda Inchcape'e devredilecek mallar şöyle sıralanmaktaydı:

- 1) Hamidiye, Burhaniye, Fırat, Rusafe, Musul, Bağdat isimlerinde altı vapur ile yeni alınan Basra ve Bağdat vapurları bütün teçhizat, araç gereç ve armalarıyla beraber.
- 2) Bütün gemiler ve diğer deniz taşıtları (gemi, şalopa ve mavnalar dahil) tüm teçhizat, araç gereç ve armalarıyla beraber.
- 3) Araziler, binalar, mendirekler, doklar, rıhtımlar, iskeleler, eğimli yüzeyler, deniz işaretleri (fener, şamandıra vb.), mağazalar, idarehaneler, aletler, edevatlar vs. gibi şimdiye kadar 9. madde de beyan edilen sularda icra edilen gemicilikle ilgili olan şeylerin tamamıyla, bütün düzenek ve ayrıntılar.

¹⁷⁵⁸ Aynı vesika (38. madde).

¹⁷⁵⁹ Aynı vesika (Birinci Ek). Burada belirtilen gemilerin buhar, elektrik veya diğer hareket ettirici güçlerin tümüyle sefer yapma özelliğini içine aldığı vurgulanmaktadır.

- 4) Devir ve feragat tarihinden itibaren yukarıda belirtilen nehirlerin kıyılarında kurulmuş olan depolara yerleştirilmiş yakacaklar, yağlayıcı/kayganlaştırıcı maddeler,¹⁷⁶⁰ yedek aletler, tamir araçları ve diğer benzer maddeler.
- 5) Bağdat ve Zor belediyelerine ait olup, gemiciliğe tahsis edilen ve ileride karşılıklı anlaşmayla düzenlenecek bir listede belirtilecek olan bazı mallar.

İkinci ekin ikinci kısmında devir ve feragat tarihinde sona ermiş olan kontratlar şöyle sıralanmıştır:

- a) Arazi ve binaların kira ve kullanımına,
- b) Memurların kullanılmasına,
- c) Yakacakların, erzak ve levazımın tedarikine,
- d) Şalopaların dolaşmasına, yolcuların ve malların nakline,
- e) Sanat eserleri veya binaların inşasına ilişkin kontratlar.¹⁷⁶¹

İmtiyaz sözleşmesinin hayli uzun olan üçüncü ekini Baron James Lyle Inchcape'in Hakkı Paşa'ya hitaben yazılmış taahhüdü oluşturmaktaydı. Taahhütnamede geçen "imtiyaz sahibi" tabirinin Lord Inchcape ve haleflerini kapsadığı belirtilmektedir. İlk olarak şirketin kurulmasından önce Osmanlı Hükümeti tarafından imtiyaz sahibine devredilecek olan malların devir işlemi uygulamaya konulduktan sonra, imtiyaz sahibinin buna ilişkin taahhütleri iki madde halinde sayılmaktadır:

- a) İmtiyaz sahibi, imtiyaz anlaşmasının 2. maddesinde açıklanan şirketin kurulmasına usulü gereği olanca hızıyla başlayacaktı. Anılan şirket kurulur kurulmaz imtiyaz sahibi, devredilen malların imtiyaz koşulları gereği saptanan uygun değerine eşit bir meblağı gösteren ve tamamen ödenmiş olan şirket tahvillerini Osmanlı Hükümeti'ne veya hükümetin ilgililerine (Bu ilgililer Osmanlı tebaasındandır) devredip bırakacaktı.
- b) İmtiyaz sahibi, kendisine devredilen malların devir işleminin tamamlanması tarihinden itibaren üç sene süre içinde, şirketin tamamen ödenmiş tahvillerini Osmanlı Hükümeti'ne veya hükümetin ilgililerine devretmekte geciktiği takdirde, üç senenin bitiminde devredilen malların imtiyaz koşulları uyarınca belirlenecek uygun değerine eşit bir miktarını hükümete ödeyecekti. Ancak böyle bir kusur

¹⁷⁶⁰ Osmanlıca metinde "mevadd-ı tezlikiyye", Fransızca metinde "lubrifiants" olarak geçmektedir.

¹⁷⁶¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2** (İmtiyaz sözleşmesinin ikinci eki) ve **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Hariciye Nezareti Özel Kalemî'nin yazısı ve ona ekli "İkinci Melfuf [Ek]").

Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı memurları yüzünden, zorlayıcı bir sebepten ya da imtiyaz sahibiyle memur ve çalışanların kontrol ve denetimi dışında olan başka bir husustan kaynaklanırsa, imtiyaz sahibinin ortaya çıkacak durumla ilgili hiçbir sorumluluğu olmayacaktı. İmtiyaz sahibi tarafından böyle durum veya hususlar yazılı olarak Osmanlı Hükümeti'ne veya Londra Sefareti'ne bildirilecekti. Teminatın yorumu veya uygulanması hususunda Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Bankası arasında meydana gelebilecek her bir ihtilaf, ilgili olan iki taraftan birinin talebi üzerine Lahey Uluslararası Hakem Mahkemesi'ne havale edilecekti.

Bundan sonra Inchcape, Hakkı Paşa ile kararlaştırılan hususları üç madde halinde sıralamaktadır. İmtiyazda belirtilen şirketin kurulmasından sonra:

- a) Inchcape şimdiye kadar Dicle nehri üzerinde işlemekte olup şu anda Ağa Cafer'in malı olan üç vapur ile vakfa ait olan motorlu gemiyi (Esterabadi),¹⁷⁶² devir tarihinde nehrin Kurna ile Bağdat arasındaki kısmında etkin şekilde sefere elverişli bir halde bulunmaları şartıyla satın almayı taahhüt etmekteydi. Söz konusu vapurlarla motorlu geminin fiyatı karşılıklı olarak gerçekleşecek bir anlaşma sonucunda kararlaştırılacaktı. Anlaşma olmadığı takdirde imtiyaz anlaşmasının 18. ve 21. maddelerinde yazıldığı gibi, her durumda Osmanlı Hükümeti tarafından gerek Inchcape'e, gerek şirkete devredilecek malların fiyatını belirlemek için hakem yoluyla takdir edilecek uygun bir fiyat kabul edilecekti.
- b) Inchcape, sadece Dicle veya Fırat nehirlerindeki gemicilikle meşgul veya ilgisi olan Osmanlı Hükümet memurlarına ait emeklilik sandığının borç ve alacaklarını (Inchcape tarafından atanacak bir uzman görevli tarafından kendisi ve şirketçe geri alınan paranın miktarını ve şirketçe yapılacak taahhütlerin tümünü içeren bir defter düzenlenmek şartıyla) üzerine almak için bütün gücünü harcayacağını taahhüt etmekteydi. Borçlar alacakları aştığı takdirde, ortaya çıkan açık Osmanlı Hükümeti tarafından Inchcape'e veya şirkete verilecek ya da Inchcape arzu ettiği takdirde söz konusu açık, Osmanlı Hükümeti tarafından imtiyaz gereği Inchcape veya şirkete devredilecek olan malların bedelinden düşülecekti.

¹⁷⁶² Osmanlıca metinde “zatülhareke sefine” (otomatik gemi), Fransızca metinde “bateau automobile” (motorbot) şeklinde yazılan bu terim “motorlu gemi” anlamına gelmelidir. Esterabadi adındaki bu gemi Bağdat-Samara arasında ticaret amaçlı olarak işletilmek için Bağdatlı bazı girişimciler tarafından İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce satın alınmıştı, bk. Ekinci, **a.g.e.**, s.177-178.

c) Posta çantalarının uygun şartlar içerisinde nakli için şirketle Osmanlı Hükümeti arasında bir sözleşme imzalanacaktı. Bu sözleşmede şirketin Osmanlı Hükümeti adına olan mektupları (paketler hariç olmak üzere) her ay (miladi) bir tona kadar ücretsiz taşıyacağı belirtilecekti. Eğer bu nakliye hizmeti bir daire tahsisini veya özel kolaylıklar gösterilmesini gerektirirse, bunların masrafları Osmanlı Hükümeti'ne ait olacaktı.¹⁷⁶³

Üçüncü ek Hakkı Paşa ve Inchcape arasında kararlaştırılan 4 maddelik bir kısım ile son bulmaktaydı. 1. maddeye göre Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gemiciliğe dair Osmanlı Hükümeti tarafından verilen 12 Aralık 1913 tarihli imtiyaz, yine gemiciliğe ilişkin 29 Temmuz 1913 tarihli beyannamenin Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri tarafından onaylanmasından önce yürürlüğe girmeyecekti. 2. maddede imtiyaz anlaşmasında belirtilen tarih ve mühletlerin de yine 29 Temmuz 1913 tarihli beyannamenin onayından itibaren geçerli olacağı ifade edilmekteydi. 3. maddeye göre devredilen malların devir işlemi şirketin kurulmasından önce yapılmış ise, Lord Inchcape'in malları satın alma hususunda bütün gayretini göstereceğine ilişkindi. 4. madde de Osmanlı Hükümeti, Inchcape tarafından satın alınacak malların işletilmesini, her ne şekilde olursa olsun Lord Inchcape tarafından yapılan taahhütlerin şirketçe kabul edilmesini, satın alma ve işletme için Inchcape tarafından sarf edilmiş olan paranın tümünün İngiltere Bankası'nın piyasa faizinden % 1 fazla ve en az yıllık % 5 oranında olmak üzere, şirket tarafından faiz ile birlikte ödenmesini sağlamak için oy vermek suretiyle onay verecek ve bütün gücünü harcayıp kullanacaktı.¹⁷⁶⁴

İmtiyaz anlaşmasını özetleyen bir belge kısa ve net olarak söz konusu imtiyazın ana hatlarını açıkça ortaya koymaktadır:

“Bay Lynch ile ortakları veya ilgili kişilerinin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde sahip oldukları imtiyazlara hiçbir şekilde eksiklik getirmeyecek bir Osmanlı şirketi kurmak üzere, adı geçen nehirlerde gemicilik yapma hakkı İngiltere tebaasından James Lyle Baron Inchcape'e verilmiştir. İmzalanan bu sözleşme hükmünce gerek Bağdat Vilayeti'ne ve gerek İdare-i Nehriyye'ye ait taşıtlar, binalar vs. ile Esterabadi ve İran tebaasından Ağa Cafer'e ve belediyelere ait vapurların da yeni kurulacak bu şirkete devredilmesi

¹⁷⁶³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2** (İmtiyaz sözleşmesinin üçüncü eki). Ekin bu kısmını oluşturan taahhütname Inchcape'in ağzından yazılmış ve sadece onun tarafından imzalanmıştır.

¹⁷⁶⁴ **Aynı vesika.** Ekin bu kısmını oluşturan 4 maddelik deklarasyon İbrahim Hakkı Paşa ve Inchcape tarafından imzalanmıştır.

*üstlenilmiştir...Yukarıda sunulan imtiyaz anlaşması ile Osmanlı Hükümeti, İngiltere devletinin imtiyaz sahibi diye gösterdiği, daha sonra Lord unvanını alan Bay Inchcape'e gemiciliği yalnız başına gerçekleştirme hakkı ile beraber gemicilik serbestisini, işlerin tümünü veya bir kısmını yapma ve buna ilişkin bütün tedbirleri alma, kural ve nizamları düzenleme ve uygulama ve vergi muafiyeti ile bu imtiyazın kullanımını devretme hak ve yetkisini bahşetmiştir.*¹⁷⁶⁵

Anlaşmanın yapıldığı 12 Aralık 1913 tarihinde Inchcape tarafından Osmanlı Hükümeti'ne hitaben bir taahhütname imzalandı. Buna göre Inchcape, kendisinin hastalık ve başka bir nedenden ötürü iş göremez hale gelip, imtiyaz anlaşmasının 2. maddesinde öngörülen Osmanlı Şirketi'ni kuramaması durumunda veya kendisinin ölümünden sonra Osmanlı Hükümeti'nin imtiyazı İngiliz Hükümeti'nin göstereceği bir başka kişiye vermesini kabul etmekteydi. Ayrıca mirasçıları, vasileri veya idarecileri de imtiyazdan kaynaklanan bütün masraf, harcama ve yükümlülükleri ödendikten sonra, bu imtiyazın kendilerine geçmesi için herhangi bir hak veya iddia talebinde bulunamayacaklardı. Bu taahhüt anılan anonim şirket kurulduktan sonra da geçerli olacaktı ve başka bir etkisi olmayacaktı.¹⁷⁶⁶

3.1.2. SÖZLEŞMENİN İMZALANMASINDAN SONRA YAŞANAN GELİŞMELER

Anlaşma imzalandıktan sonra Lord Inchcape, Hakkı Paşa aracılığıyla imtiyaz sözleşmesinin iki numaralı ekine uygun olarak imtiyaz sahibine devredilmesi gereken gemilerin, hükümet ile belediyelere ait diğer tüm malların bir listesinin düzenlenmesini ve Osmanlı Hükümeti'nin her bir mal/mülk için feragat bedeli olmak üzere belirleyeceği fiyatın listeye yazılmasını talep etti. Hakkı Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 15 Aralık 1913 tarihli telgrafında bu talebi ilettikten sonra ayrıca şu istekte bulundu:

“Her ne kadar imtiyaz sözleşmesi henüz yürürlüğe konulmadıysa da Lord Inchcape sözleşme kesinlik kazanır kazanmaz feragat işlemlerine devam edilebilmesi için bu ön bilgilere erişmeyi arzu ediyor. Gereğinin yapılmasını ve imtiyaz sahibinin de liste içeriği ile fiyatları

¹⁷⁶⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:2 (“Lord Inchcape’e Verilen İmtiyaz Meselesi, Hulasa [Özet]” başlıklı yazı).

¹⁷⁶⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (James Lyle Inchcape tarafından imzalanan 12 Aralık 1913 tarihli İngilizce taahhütname).

öğrenmesi ve Bağdat'ta birisini görevlendirebilmesi için ne gibi şeyler yapıldığının tarafıma bildirilmesini zatialinizden rica ederim."¹⁷⁶⁷

Bundan sonra Hariciye Nezareti, Hakkı Paşa'nın telgrafını Maliye Nezareti'ne ileterek gereğinin yapılmasını istedi. Maliye Nezareti, Nehir İdaresi'ne ilişkin gerekli işlemin Hazine tarafından yapıldığını, ancak "hükümet ile belediyelere ait diğer bütün malların" ifadesinin Nehir İdaresi ile ilgisi olmadığını gerekçe göstererek başka bir işlem yapamayacağını belirtti ve meseleyi 22 Aralık 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne havale etti.¹⁷⁶⁸ Bunun üzerine Dahiliye Nezareti 25 Aralık 1913 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne ve Zor Mutasarrıflığı'na ortak metinli iki telgraf çekti. Dahiliye Nezareti durumu bildirerek Lord Inchcape'e devredilecek gemi, bina, dok, kızak, iskele, mağaza, araç ve gereçlerin ve gemicilikle ilgili diğer eşyaların müfredatını ve feragat bedellerini içeren bir defterin süratle düzenlenip gönderilmesini istedi.¹⁷⁶⁹

Zor Mutasarrıfı Celaleddin Bey, Dahiliye Nezareti'ne 3 Ocak 1914 tarihli yazıyla cevap verdi. Buna göre Zor Belediyesi'nin gemicilikle ilgili gemi, bina, iskele, dok, kızak, mağaza, araç gereç ve başka eşyası yoktu. Yalnız merkez liva olan Deyr-i Zor (Deyr-ez-Zor) kasabasıyla Fırat nehri vadisindeki Ebu Kemal, Aşara (Asharah) kazaları ile El Kaim, بصيره Basire? ve سجه Secce? nahiyelerinde gelirleri belediyelere ait olmak üzere Cezire'den Şamiye'ye ve Şamiye'den Cezire yönüne gidiş geliş ve nakliyatı temin eden şahtur (şahtura)¹⁷⁷⁰ isminde kayıklar işletilmekteydi. Ayrıca Zor kasabasının ikinci Fırat kolunda belediye tarafından büyük fedakarlıklarla kısmen kagir ayak, kısmen duba üzerine yeni ve büyük bir köprü yapılmaktaydı ve tamamlanması yakındı. Bunun dışında çiftçi halkın tarım arazileri Fırat nehri boyunda olup, bunları sulamak için Fırat'tan su almakta kullandıkları dolap ve tulum gibi bazı araçlar da vardı. Mutasarrıf Celaleddin Bey, Inchcape'e verilecek imtiyazdan dolayı eskiden beri halkın tamamının yararlandığı bu gibi hususlara zarar gelmemesini istedi. Ayrıca Deyr-i Zor kasabasında

¹⁷⁶⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Hakkı Paşa tarafından Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913 tarihli telgraf). Aynı telgraf **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3**'te de mevcuttur.

¹⁷⁶⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Kanun-ı Evvel 1329 [22 Aralık 1913] tarihli acele yazı).

¹⁷⁶⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne ve Zor Mutasarrıflığı'na çekilen 12 Kanun-ı Evvel 1329 [25 Aralık 1913] tarihli telgrafların metni).

¹⁷⁷⁰ Şahtura/şahtur, teknesi çok ince tahtadan yapılmış, üzeri ziftle örtülü sivri kayıktı. Bu tür kayıklar ırmaklarda taşımacılık yapılırdı.

yapılmakta olan söz konusu köprü gemilerin gidiş gelişi esnasında açılıp kapanmak durumunda kalacağından, bunun için imtiyaz sahibinin belediyeye daimi bir vergi vermesi gerekeceğini belirtti.¹⁷⁷¹

Bundan sonra Dahiliye Nezareti, şahtur adı verilen kayıkların bile adet ve değerlerinin bildirilmesini 15 Ocak 1914 tarihinde Zor Mutasarrıflığı'ndan talep etti. Buna karşılık Zor Sancağı Mutasarrıfı, her yerin belediyesinde mültezime ait olmak üzere ikiden altıya kadar şahtur bulunduğunu, bunların az veya çok olmasının nehir trafiğinin derecesine bağlı olduğunu belirtti. Değerleri ise sekizden on liraya ve bazen on beş liraya kadardı. Bunun yanında kasaba ve köylere odun kömür gibi zorunlu gereksinimlerin naklinde ve nehir boyundaki ekili adalara gidip gelmekte kullanılmak üzere halkın elinde de şahturların bulunduğunu, bunların halk için zorunlu olduğunu, dolayısıyla bunların kullanılmasına ve korunmasına devam edilmesi gerektiğini vurguladı. Bu gibi eskiden beri mevcut olan alışılmış şeylerin imtiyaz kapsamından muaf tutulmasının elzem olduğunu ifade etti.¹⁷⁷² Dahiliye Nezareti, "Lord Inchcape'e ihale edilecek eşya arasında bulunan şahturların adet ve kıymetleri hakkında" Zor Mutasarrıflığı'ndan gelen cevap yazısının suretini 31 Ocak 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi.¹⁷⁷³

Diğer taraftan imtiyazın iç tüzük tasarısı, Sadaret tarafından 3 Ocak 1914 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti müsteşarı, Maliye Nezareti Müsteşar Muavini, Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdürü ve Nafia Nezareti Umur-ı Nafia Müdürü tarafından oluşturulan bir heyete incelenmek üzere sunuldu. Heyetin hazırladığı 10 Ocak 1914 tarihli raporda, şirketin adının "Nehriyye Seyr-i Sefain Şirketi" (Nehir Gemicilik Şirketi) yerine "Enhar-ı Irakiyye Seyr-i Sefain Şirket-i Osmaniyyesi" (Irak Nehirleri Osmanlı Gemicilik Şirketi) şeklinde değiştirilmesi önerildi. Ayrıca şirkete devredilecek deniz araçları ile menkul ve gayri menkullerin tam değeri henüz bilinmese de 200.000 sterlin civarında olduğu anlaşılmıştı. Sözleşme hükmü gereği başlangıç sermayesi bu bedelin iki misli olacağından, tüzük tasarısının 5. maddesinde itibari sermaye olarak gösterilen 200.000 sterlinin 400.000'e yükseltilmesi uygun

¹⁷⁷¹ BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8 (Zor Sancağı Mutasarrıfı Celaleddin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Evvel 1329 [3 Ocak 1914] tarihli yazı).

¹⁷⁷² BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8 (Zor Sancağı Mutasarrıfı Celaleddin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Kanun-ı Sani 1329 [16 Ocak 1914] tarihli yazı).

¹⁷⁷³ BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Ocak 1329 [31 Ocak 1914] tarihli yazı).

bulundu. Raporda ayrıca yönetim kurulu başkanı ve başkan vekili imtiyaz sahibi (Inchcape) tarafından atanacağından dolayı nisap (yetersayı)¹⁷⁷⁴ için bulunmasına gerek görülen müdürün Osmanlı Hükümeti tarafından atanmış biri olması ve Nehir İdaresi'nde şu anda çalışmakta olan memur ve hizmetlilerin yeni şirket tarafından çalıştırılmaya devam edilerek, mağduriyetlerine izin verilmemesi gerektiği de ifade edildi.¹⁷⁷⁵

Hariciye Nezareti, 27 Ocak 1914 tarihinde Maliye Nezareti'ne iki yazı gönderdi. Birinci yazıda Hariciye Nezareti Maliye Nezareti'nden şu isteklerde bulundu:

- Lord Inchcape ile imzalanan sözleşme uyarınca Bağdat Vilayeti'ne ve Nehir İdaresi'ne ait taşıt, bina vs. ile Esterabadi, Ağa Cafer ve belediyelere ait vapurlar yeni kurulan şirkete devredilecekti Bunların listelerinin düzenlenmesi ve değerlerinin tespiti için hızla ve sadece bu işlerle meşgul olmak üzere Bağdat Vilayeti tarafından bir veya birkaç kişinin seçilerek kendilerine gereken emirler verilecekti.
- Bu konuda Lord Inchcape adına Bağdat Vilayeti tarafından seçilecek kişilerle temasta bulunacak ve ismi daha sonra bildirilecek olan kişi evrakların düzenlenmesi esnasında hazır bulunacaktı.
- Bağdat Vilayeti tarafından seçilecek kişilerin isimleri Hakkı Paşa'ya iletilmek üzere hemen bildirilecekti.
- Devredilecek malların tespit edilecek değerlerini içeren listeler dört nüsha olarak düzenlenecek, bunlardan birinin vilayette saklanması ve diğer üçünün İstanbul'a gönderilmesi gerektiği bu işlerle görevli olacak kişilere iletilecekti.¹⁷⁷⁶

İkinci yazıda ise Inchcape ile imzalanan sözleşme gereğince Nehir İdaresi'ne ait taşıtlar vs. yeni kurulacak şirkete devredileceğinden, burada çalışan memurların emeklilikleri hakkında bir sözleşme düzenlenmesinin kararlaştırıldığı

¹⁷⁷⁴ Belgede bu terim için Osmanlıca “meclis-i idare müzakeratı salahiyet-i hadd-i asgarisi” ile bu tabirin Fransızca ve İngilizce karşılığı olan “quorum” kelimesi kullanılmıştır. Türkçe anlamı “bir meclis veya kurulda işin yürütülebilmesi için bulunması gereken üyelerin sayısı, nisap, yetersayı” şeklindedir.

¹⁷⁷⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (28 Kanun-ı Evvel 1329 [10 Ocak 1914] tarihli heyet raporu). Raporun altındaki imzalardan Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı'nın Sason Efendi olduğu görülmektedir. Raporda şirket hisse senetlerinin devir ve feragat işlemlerine, hissedarların vefatı veya iş göremez duruma gelmesi halinde yapılması gereken işlemlere vs. dair iç tüzükte değiştirilmesi önerilen diğer bazı teknik hususlar da belirtilmektedir.

¹⁷⁷⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 14 Kanun-ı Sani 1329 [27 Ocak 1914] tarihli ve 701 numaralı yazı).

bildirilmekteydi. Bu nedenle Hariciye Nezareti, Maliye Nezareti'nden bu sözleşme projesinin bir an önce hazırlanmasını ve Hakkı Paşa'ya gönderilmek üzere kendisine iletilmesini istemiştir.¹⁷⁷⁷

Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'nin ilk yazısına ertesi gün (28 Ocak 1914) cevap verilmiştir. Buna göre yeni şirkete devredilecek söz konusu taşıt ve mülklerin listelerinin düzenlenmesi ve fiyatlarının takdiriyle devir işleminin yapılması için kurulacak heyete Bağdat Defterdarı ve Bağdat Emlak Müdürü İbrahim Paşa ve Nehir İdaresi Müdürü Sevyan Bey Hazine tarafından atanmıştı. Bağdat Vilayeti'ne de bu durum tebliğ edilmişti. Maliye Nezareti, Lord Inchcape adına hareket edecek kişinin de isminin kendisine bildirilmesini talep etti.¹⁷⁷⁸ Bunun üzerine Hariciye Nezareti 28 Ocak 1914 tarihinde Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya bir telgrafla bu gelişmeyi ilettili ve Lord Inchcape adına hareket edecek kişinin isminin araştırılarak bildirilmesini istedi.¹⁷⁷⁹

Diğer taraftan Bağdat Vali ve Kumandanı Cavid Paşa yaşanan gelişmelerden rahatsızdı. 29 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bu durum kendini belli etmektedir:

“Maliye Nezareti'nden alınan 15 Kanun-ı Sani 1329 (28 Ocak 1914) tarihli şifreli telgrafta, Dicle ve Fırat nehirlerinde gemicilik imtiyazının İngiltere tebaasından Lord Inchcape'e verildiğinden bahsedilerek Nehir İdaresi ve belediyelere ait bütün deniz taşıtları, menkul ve gayri menkullerle binaların bir Kanun-ı Sani tarihiyle (14 Ocak 1914) imtiyaz sahibine devredilmesi bildiriliyor. Bu durum eskiden beri halk arasında memnuniyetsizlikle algılanmakta ve üzüntü işaretleri gösterilmekteydi. Bundan başka askeri hareket zamanında Nehir İdaresi vapurlarından yararlanılmaktadır. Geçenlerde Semave'deki olay esnasında Müntefik'ten getirilmiş olan Fırat vapuru görülen lüzum ve önem nedeniyle Basra'dan istenildiği halde Müntefik'e iade edilmeyerek Semave'de alıkonulmuştu. Askeri hareket esnasında sevkıyatın hızlandırılması ve kolaylaştırılmasında, gerektiğinde içine mitralyöz yerleştirip askeri harekate katarak bu vapurlardan yararlanıldığı halde, bunların yeni şirkete devri acele durumlarda ve askeri harekatta zorluklara yol açacaktır. Bu nedenle bu nehirlerde birer adet Bağdat Vilayeti'ne ve iki adet Basra Vilayeti'ne ait olmak üzere Fırat vapuru gibi dört vapurun bulunması yerel gereksinimlerdenidir. Dolayısıyla bu gibi

¹⁷⁷⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 14 Kanun-ı Sani 1329 [27 Ocak 1914] tarihli ve 702 numaralı yazı).

¹⁷⁷⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Kanun-ı Sani 1329 [28 Ocak 1914] tarihli yazı).

¹⁷⁷⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya çekilen 28 Ocak 1914 tarihli telgraf).

*durumlarda kullanılmak ve faydalanılmak üzere anılan sayıda vapurun ayrılarak iki vilayete tahsisini; adı geçen vapurların da yeni şirkete teslimi gerektiği takdirde söz konusu vilayetlere ikişer gambotun tahsis edilerek gönderilmesini; aksi halde askeri hareket ve sevkıyat bakımından pek çok zorluklara ve gecikmelere sebebiyet verilmiş olunacağı için arz edilen durumlar dikkate alınarak gereğinin yapılması ve bildirilmesini; şu sırada devir teslim işinden dolayı Semave'deki Fırat vapurunun da oradan kaldırılamayacağını arz ederim.*¹⁷⁸⁰

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Cavid Paşa'nın bu telgrafını 31 Ocak 1914 tarihli yazıyla Sadarete bildirmiş ve şu yorumda bulunmuştur:

*“Telgraf metninde de belirtildiği üzere askeri sevkıyat için nehir taşıtlarından sağlanan faydanın karşılıklı olarak kesilmesi kabul edilemeyeceğinden ötürü, adı geçen iki vilayet için ikişer gambotun ayrılarak askeriye teslim edilmesinin sağlanması, sonucun bildirilmesini...”*¹⁷⁸¹

Hakkı Paşa 31 Ocak 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, sürmekte olan görüşmeler esnasında Alman ve İngiliz çıkarlarının birbirine temas ettiği noktaları İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla görüşmek üzere Alman grubunun iki delegesinin gelecek Salı günü (3 Şubat 1914) Londra'ya geleceğini haber verdi. Hakkı Paşa'ya göre Alman ve İngiliz çıkarlarının kesiştiği noktalar şunlardı:

1. Bağdat Demiryolu'nun “Elcezire (Irak) Nehirleri Gemicilik Şirketi” ile olan ilişkilerine ve özellikle Bağdat Demiryolu'nun vapur işletmek hususunda sözleşmesi dışında talep ettiği hakka dair meseleler.
2. Bağdat Demiryolu Şirketi meclisine (yönetim kuruluna) iki İngiliz direktörünün kabul şekli.
3. Basra limanı yeni şirketine İngiliz sermayelerinin azınlık olarak katılımı.
4. Gemiciliğin Osmanlı Devleti'ne ait olan kısmına Alman grubunun katılma olasılığı.
5. Aydın Demiryolu tarafından talep edilen genişletmelere Anadolu Demiryolu Şirketi'nin onayı.

Hakkı Paşa bu hususlar hakkında bir uzlaşma olacağı ümidinde olduğunu, gerek Londra'da gerekse Berlin'de bundan önce yapılan anlaşmalar nedeniyle 1., 2. ve 3.

¹⁷⁸⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Bağdat Vali ve Kumandanı Cavid Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 16 Kanun-ı Sani 1329 [29 Ocak 1914] tarihli önemli ve acele telgraf).

¹⁷⁸¹ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Sadarete gönderilen 18 Kanun-ı Sani 1329 [31 Ocak 1914] tarihli yazı).

maddeler hakkında kendileri tarafından özel olarak söylenecek bir şey olmadığını ve 4 numaralı maddeye ilişkin olarak talimat beklediğini belirtti. 5 numaralı madde hakkında İngiltere ile Almanya arasında yapılacak anlaşmanın, Aydın Demiryolu'nun taleplerine ilişkin Osmanlı-İngiliz görüşmelerinde bir rehber olacağını düşündüğünü vurguladı.¹⁷⁸²

1914 Şubat ayı ortalarında yeni şirkete devredilecek mülklerin listelerinin düzenlenmesi, değerlerinin takdiri ve devir işlemlerinin yapılması için kurulan, Bağdat Defterdarı ve Emlak Müdürü İbrahim Paşa ile Nehir İdaresi Müdürü Sevyan Bey'den oluşan heyetle ortaklaşa çalışmak üzere Lord Inchcape tarafından seçilen kişilerin isimleri belli oldu. Bunlardan ilki Basra'da oturan ve Lynch Şirketi'ne mensup Wills de Gray Mackenzie¹⁷⁸³, ikincisi ise Todd'du. İsimler Londra'da bulunan Hakkı Paşa tarafından öğrenilerek Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş, Hariciye Nezareti'de 16 Şubat 1914 tarihinde Maliye Nezareti'ne isimleri ileterek, İbrahim Paşa ve Sevyan Bey'in bu kişilerle temasa geçmeleri için gereken tebligatın hızla yapılmasını istemiştir.¹⁷⁸⁴

% 50- % 50 eşit ortaklıkla Osmanlılar ve İngilizlerin hissedar olacakları Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde gemicilik şirketine Almanların da % 20 oranında katılmak istemesi meseleye yeni bir boyut getirmişti. Almanların talep ettiği % 20 hisseye ancak % 10'u Osmanlı, % 10'u İngiliz hisselerinden bölünmek üzere onay verilebileceğine dair Encümen-i Vükela'dan karar çıkmış ve Hakkı Paşa'ya bu durum bildirilmişti.¹⁷⁸⁵ Oysa İngiltere, Almanya'nın talep ettiği hissenin tamamının Osmanlı hissesinden karşılanmasını talep ediyordu.

Bu konuya ilişkin Hakkı Paşa, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 17 Şubat 1914 tarihli telgrafında yaşanan son gelişmeleri aktarmıştır. Buna göre Sir Mallet, Alman grubunun Osmanlı Devleti'ne düşen

¹⁷⁸² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 31 Ocak (Kanun-ı Sani) 1914 tarihli Fransızca telgraf ve tercümesi).

¹⁷⁸³ Belgede "Wils" şeklinde Latin harfleriyle yazılmasına rağmen doğrusu sonraki belgelerde geçtiği şekilde "Wills" olmalıdır.

¹⁷⁸⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 16 Şubat 1914 tarihli yazı).

¹⁷⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'dan Sadarete gönderilen 9 Şubat 1329 [22 Şubat 1914] tarihli yazı). Bu dönemde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa olmasına rağmen her iki makam arasında ve bu örnekte de görüldüğü gibi bizzat Said Halim Paşa tarafından sadece Hariciye Nazırı unvanı kullanılarak Sadarete (yani yine kendisine) hitaben yazı gönderildiği de görülmektedir.

hisseden bir kısmını almasına esas olarak itiraz edilmeyeceğine dair Sadrazam Said Halim Paşa'dan söz almıştı ve İngiliz Dışişleri'ne de bunu bildirmişti. Almanya Hükümeti'nin bunu temel bir mesele kabul etmesinden dolayı, İngiliz Hükümeti buna itiraz etmeyeceğini zaten Almanya'ya vaat etmiş, görüşülmekte olan İngiliz-Alman Anlaşması'na da bu hususa dair bir madde yazılmıştı. Hakkı Paşa bundan sonra şu açıklamaları yapmaktadır:

“Almanları bu talepten vazgeçirmek ve İngiltere'ye o husustaki vaadini geri aldirmek imkansızdır. Bir de 29 Temmuz tarihli sözleşmede belirlenen İngilizlere ait % 50 hissenin cüzi bir miktarda olsa da azaltılmasının mümkün olmadığını anlıyorum. Bize ait % 50 hisseden % 20'sinin Almanlar tarafından alınması hal ve mevkiimizle nüfuzumuzu hiçbir şekilde düşürüp azaltmayacaktır. Her on hisse için bir müdür atanması halinde, üç Osmanlı müdürüne karşı Almanların iki müdürleri olmuş olacak ve Osmanlı müdürleri ise tek bir heyet halinde oy verme usulü sayesinde yönetim kurulunda oyların daima yarısına sahip olacaklardır. Hissedarların genel toplantısına gelince; Osmanlı olacak olan şirket başkanı, oyları tek bir heyet halinde saptama hak ve yetkisine sahip bulunduğundan, Osmanlılara ait otuz hisse Almanların yirmi hissesine kesinlikle üstün geleceği gibi, tek heyetin oyu bir kere belirlenince, başkanın sahip olduğu oy üstün olduğundan İngilizlere ait hisselerin oluşturacağı tek heyetin oyuna üstünlük sağlayacaktır. Biz bu hususu öyle düzenledik ki genel toplantıda yetmiş oya karşı üstünlük daima Osmanlıların otuz oyunda kalacaktır. Daha doğrusu bu iş mali bir niteliğe sahiptir ve karşılıklı güven esasına dayalı bir meseledir. Almanlar Bağdat Demiryolu Şirketi meclisine iki İngiliz müdürü almakta ve gemicilik meclisinde az miktarda memur bulundurmak istemektedirler. Bu durumun görüşülmekte olan devletlerle ilgili anlaşmaların az bir tamamlayıcısı olduğunun göz önüne alınmasını ve böyle bir feragat karşı çıkmıyorsak da bunu mali ve ekonomik açıdan önemli bir izin olarak kabul ettiğimiz için, Alman grubu ile yapılan görüşmelerimizde de bu şekilde değerlendireceğimizi söylemeye izin verilmesini hükümetten rica ederim. Cavid Bey'e de buna uygun olarak talimat verilmesi duruma uygun olur.”¹⁷⁸⁶

Hakkı Paşa'nın Almanların yeni kurulacak gemicilik şirketinden hisse talebine ilişkin bu telgraftaki düşünce ve önerileri Said Halim Paşa tarafından şu sözlerle özetlenmektedir:

“Anılan Paşa'dan (Hakkı Paşa kastedilmektedir) gelen ve tercümesi ekte sunulan 17 Şubat 1914 tarihli ve 217 numaralı cevabi telgrafta, İngilizlerin hisselerini azaltmanın mümkün olmadığı ve Almanlara da daha önceden Osmanlı Hükümeti'nin bu hisseleri vermeye istekli

¹⁷⁸⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 17 Şubat 1914 tarihli ve 217 numaralı Fransızca telgraf ve tercümesi).

olduğu bildirildiği için, bu hisselerin Osmanlı hisselerinden ayrılması gerektiği tavsiye edilmiş...”

Bundan sonra Hakkı Paşa'nın telgrafının bir sureti Paris'te bulunan Cavid Bey'e gönderildi. Cavid Bey 21 Şubat 1914 tarihli telgrafında, İngilizlerin her durumda çoğunluğu koruyacakları apaçık olduğundan, bu hisselerin Osmanlı hissesinden ayrılmasında büyük sakınca olacağını bildirdi. Ancak hisselerin verilmesine Osmanlı Hükümeti karşı olmamakla beraber, bu meseleyi Almanlarla olan görüşmelerinde halletmek istediklerinin İngilizlere iletilmesinin uygun olacağını belirtti. Bunun üzerine Said Halim Paşa, Meclis-i Vükela'nın toplanarak mesele hakkında bir karar alınması için harekete geçti.¹⁷⁸⁷

Hakkı Paşa aynı gün (17 Şubat) Said Halim Paşa'ya gönderdiği bir başka telgrafında şunları yazmıştır:

“Bağdat Defterdarı, Lord Inchcape tarafından atanan memura devredilecek emlakın listesini düzenlemek için hiçbir emir almadığı cevabını vermiştir. Halbuki 120 numaralı telgrafınız defterdarın anılan komisyona üye tayin edildiğini içermekteydi. Lord Inchcape tarafından atanan üyelere biri olan Bay Todd halen Bağdat'ta olup, Bay Wills (de Gray Mackenzie) ise acele olarak bu şehre hareket edecektir. Defterdarın bu memurlarla zaman kaybetmeden ilişkiye geçmesi için emirlerinizin çıkarılmasını rica ederim.”¹⁷⁸⁸

Hariciye Nezareti, Hakkı Paşa'nın bu telgrafını 19 Şubat'ta Maliye Nezareti'ne bildirerek defterdarlığa tekrardan gereken emirlerin verilmesini istedi.¹⁷⁸⁹

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın meseleyle ilgili Sadarete gönderdiği yazısına, Hariciye Nezareti'nden (yani Sadareten) 26 Şubat 1914 tarihinde cevap verilmiştir. Cevap yazısına göre söz konusu imtiyaz henüz muallaktaydı ve uygulamaya konulmamıştı. İlerde Inchcape tarafından oluşturulacak şirkete devredilecek mal ve mülklerin şimdiden listelerinin düzenlenmesi, şirketin kurulması sırasında dikkate alınması gereken bedel ve tazminat miktarının saptanmasına yönelikti. Dolayısıyla Vilayet tarafından hazırlanacak listenin mevcut durumda nehir üzerinde yapılan gemiciliğe kesinlikle etkisi olmayacaktı. Sözleşmenin 4., 11. ve 29. maddeleri uyarınca Osmanlı Hükümeti, bahriye ve askeriye ihtiyaçları için söz konusu

¹⁷⁸⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın Sadarete gönderdiği 9 Şubat 1329 [22 Şubat 1914] tarihli yazı).

¹⁷⁸⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 17 Şubat 1914 tarihli ve 218 numaralı Fransızca telgraf).

¹⁷⁸⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1914 tarihli yazı). Yazıda Hakkı Paşa'nın telgrafının tercümesi aynen aktarılmıştır.

nehirlerde vapur işletmekte serbest olacaktı. Gelecekte feragat işleminin yapılması sonrasında imtiyaz sahibi, nehir üzerinde hiç değilse bu devir ve feragatin yapılması sırasında mevcut olan gemiciliğe eşit bir hizmeti sağlamakla sorumlu tutulacaktı. Dolayısıyla askeri nakliyatın sekteye uğraması olası değildi. Ayrıca Dahiliye Nazırı, Lord Inchcape tarafından gönderilen memurlar ile ilişkide bulunularak halk arasında hoşnutsuzluk yaratılmaması için, Maliye Nezareti'nce uygun görülmüş olan vilayet görevlilerinin bu İngilizlerle temasta bulunmadan özel şekilde listeleri düzenlemeleri gerektiğini ifade etmişti. Bu nedenle Hariciye Nezareti, Dahiliye Nazırı'nın bu görüşüne uygun olarak Bağdat Vali ve Kumandanı'na gereken talimatın verilmesini Harbiye Nezareti'nden istedi.¹⁷⁹⁰

Aynı gün (26 Şubat 1914) Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya şu telgraf çekildi:

“Lord Inchcape, Almanların İngiliz olmayan üyelerin tek heyet şeklinde oy vermeleri için yönetim kurulunda geçerli olan oy sistemini değiştirmek istediklerini ve kendisinin bu değişikliğe karşı çıkmayacağını bana bildirdi. Ben kendisinin bu ifadesini senet kabul etmekle beraber, Osmanlı Hükümeti'nin düşüncesini beyan etmek hususundaki hakkını tamamiyle koruyarak, eğer Osmanlı Hükümeti hisse senedinden bir kısmını Almanlara bırakmaya onay verecek olursa, bu feragat şartlarını doğrudan doğruya onlarla görüşmek niyetinde bulunduğumu cevap olarak söyledim. Ben bu değişikliğin Almanlar için lüzum ve faydasını anlamadığımı ve imtiyaz belgesinin değiştirilmesi fikrini desteklemediğimi ilave ettim. Görüşmelere tekrar başlanıldığı zaman Almanların Cavid Bey'e bundan bahsedecekleri kesin olduğundan, zamanında zatualinize bilgi arz etmeyi gerek gördüm.”¹⁷⁹¹

Yine 26 Şubat 1914 tarihinde Hakkı Paşa değişiklikler yapılmış olan şirket iç tüzüğü'nün (Enhar-ı Irakiyye Seyr-i Sefain Şirket-i Nizamname-i Dahilisi) taslağını Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. İç tüzük tasarısı Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Sason Efendi, Şura-yı Devlet Üyesi, Nafia Müdürü, Şehremaneti Muavini'nden oluşan dört kişilik özel bir komisyonda incelemeye alınmıştır.¹⁷⁹²

¹⁷⁹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 26 Şubat 1914 tarihli yazı). Daha öncede belirtildiği üzere bu dönemde Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa olduğundan, Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bu yazı aslında Sadarettin (Said Halim Paşa'dan) Harbiye Nezareti'ne (Enver Paşa'ya) gönderilmiştir. Burada sözü geçen Dahiliye Nazırı Talat Bey'dir.

¹⁷⁹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 26 Şubat 1914 tarihli Fransızca telgraf ve tercümesi).

¹⁷⁹² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Londra'da Hakkı Paşa'ya gönderilen 16 Mart 1914 tarihli yazı ve bu yazıya ekli komisyon mazbatasının sureti).

Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Mart 1914 tarihli gizli yazıda, meseleye ilişkin bazı noktalara dikkat çekilmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Şirketin bu tarihte isminin “Irak Nehirleri Gemicilik Şirketi (Enhar-ı Irakiyye Seyr-i Sefain Şirketi)” olarak belirlenmiş olduğu görülmektedir. Hakkı Paşa'ya göre bu şirketin yönetim kurulu en çok Londra'da toplanacaktı. Osmanlı Hükümeti bütün hisselerin % 20'sini Almanlara bıraktığı takdirde, toplam müdür sayısı on olacaktı ve bu müdürlerin üç tanesi Osmanlı Hükümeti tarafından atanacaktı.¹⁷⁹³

Şirketin taslak tüzüğü'nün 29. maddesi uyarınca, yönetim kurulunda her zaman Osmanlı müdürlerinden birinin hazır bulunması gerekmekteydi. Hakkı Paşa yönetim kurulunda her zaman en az bir Osmanlı müdürün bulunmasının ancak Londra'da ikamet eden bir Osmanlı'nın müdürlüğe atanmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. Aksi takdirde yıllık 275 lira ücretle böyle önemli bir şirkette bulunabilecek ehemmiyette bir adamın Londra'da ikamet etmeye gönderilemeyeceğini veya buna talip olabilecek çoluk çocuk ve aç kişilere bu şekilde bir görev verilemeyeceğini belirtti. Hakkı Paşa, İngiltere'de yabancı devlet konsoloslarının tamamen ticaret işleri vekilleri olarak kabul edildiklerini, adeta tüccar derecesinde tutulduklarını, hiçbir imtiyaz ve muafiyete sahip olmadıklarını vurgulayarak, bu nedenle kendi düşüncesine göre Londra Başkonsolosu Münci Bey'in söz konusu müdürlüklerden birine atanmasını önerdi. Hakkı Paşa'nın ifadesine göre Münci Bey, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuş ve konsolosluk mesleğinden yetişmişti. Hayatının on beş senesini Amerika ve İngiltere'de görevli olarak geçirmiş, İngilizce'yi mükemmel bilen, kıymetli bir memurdu. Bu atama ile hem kendisi ödüllendirilmiş ve hem de yönetim kurulunda daima hazır olabilecek, yeterli ve değerli bir Osmanlı Müdürü elde edilmiş olacaktı. Şirketin yönetim kuruluna giren başkonsolos bu şekilde refaha kavuşmuş olacağından, sefaret gibi önemli bir terfi olmadıkça Londra'dan nakile ihtiyaç duymayacaktı. Hakkı Paşa'ya göre diğer iki Osmanlı müdüründen biri aynı zamanda şirketin de başkanı olacaktı. Bu nedenle Osmanlı şirket başkanının sadece İngilizce bilme ve yeterlilik açısından değil, yönetim kurulunun İngiliz başkanından daha küçük bir adam olmaması gerekmekteydi. Aynı zamanda hissedarların genel başkanlığını da yönetebilecek

¹⁷⁹³ Toplam on müdürden 5 tanesinin İngiliz (% 50 hisse), 3 tanesinin Osmanlı (% 30 hisse) ve 2 tanesinin Alman (% 20 hisse) olacağı anlaşılmaktadır.

güce sahip olmalıydı. Inchcape, Lordlar Kamarası üyesiydi ve birinci rütbeden İngiltere ve Hindistan nişanlarına sahipti. Bu sebeple Osmanlı Devleti tarafından belirlenecek başkan da Lord Inchcape'in saygı göstereceği biri olmalıydı. Diğer müdürlüğe ise gemiler hususunda uzman bir kişinin atanması uygun olacaktı. Bahriye subaylarından, örneğin Hamdi Bey gibi özel idare işlerinde bulunması nedeniyle ara sıra İngiltere'ye gelip gitmekte olan ve İngilizcesi yeterli birisini atamak uygundu. Her durumda İngiltere'deki resmi memuriyeti nedeniyle memleket dışında imtiyazlardan yararlanma hakkına sahip olanlar, böyle bir şirket müdürlüğüne atanamazlardı. Hakkı Paşa görüşleri uygun bulunduğu takdirde gereğinin yapılmasını ve kendisine de bilgi verilmesini isteyerek yazısına son vermiştir.¹⁷⁹⁴

Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1914 tarihli yazıda, Nehir İdaresi'nde çalışan memurların emeklilikleri hakkında düzenlenmesi gereken sözleşme projesinin henüz kendilerine gönderilmediği bildirildi. Londra'da bulunan Hakkı Paşa tarafından telgrafla projenin sorulduğu vurgulanarak, söz konusu projenin süratle hazırlanıp gönderilmesine çalışılması istendi.¹⁷⁹⁵

Hariciye Nezareti, 16 Mart 1914 tarihinde yeni kurulacak şirketin iç tüzük taslağına ilişkin olarak komisyon tarafından düzenlenen raporu Hakkı Paşa'ya gönderdi. Tüzükte daha önce yapılması önerilen değişikliklerden şirketin ismine ve başlangıç sermayesinin miktarına ilişkin olanlar imtiyaz sahibi tarafından kabul edilmişti. Ancak bazı değişiklikler yapılarak diğer hususlar olduğu gibi bırakılmıştı. İmtiyaz sahibi (Inchcape), yönetim kurulunda nisap (yetersayı) için gerek görülen müdürün, Osmanlı Hükümeti tarafından atanmış müdürlerden biri olması için yapılan teklifi kabul etmemişti. Buna karşılık 29. maddeye acele durumlar dışında her toplantının yapılmasından en az 24 saat önce müdürlerin Londra'daki adreslerine bildirimde bulunulacağı eklenmişti. Komisyon, Osmanlı Hükümeti'nin teklifinin kabul edilmemesi için imtiyaz sahibinin ileri sürdüğü mazeretin tuhaf olduğunu belirtmiş, bununla beraber bir anlaşmazlık ortaya çıkmasına izin vermemek ve Osmanlı Hükümeti'nin atayacağı müdürlerin yönetim kurulu toplantısında hazır olmasını sağlamak için değişikliğin kabul edilmesine karar vermişti. Ancak bir vapur

¹⁷⁹⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Eski Sadrazam Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Mart 1914 tarihli gizli yazı).

¹⁷⁹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1914 tarihli yazı).

şirketinin 24 saatten daha kısa bir süre içinde görüşme yapacak ve karar alacak derecede acele işi olamayacağından, “acele durumlar dışında” şeklindeki istisna ibaresinin kaldırılması uygun bulunmuştu. Bunun dışında Osmanlı Hükümeti’nin bütün işlemlerinde mali yıl geçerli olduğundan, tüzüğe mali tarihin de yazılması gerektiği belirtilmişti.¹⁷⁹⁶

Diğer taraftan Osmanlı ve İngiliz heyetleri arasında yapılan görüşmeler esnasında İngiliz tarafı, devralacağı mal ve mülklere Osmanlı Hükümeti’nin talep ettiğinin çok altında fiyatlar vermiştir.¹⁷⁹⁷ İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet, Sadrazam Said Halim Paşa’ya 17 Mart 1914 tarihinde acil ibareli bir yazı gönderdi. Mallet, Sir Edward Grey’in kendisine yolladığı telgrafta Osmanlı Hükümeti ve Lord Inchcape arasında yapılan anlaşmanın kesin olarak sonuçlandırılmasını çok arzu ettiğini bildirdi. Bu nedenle şirket tüzüğünün Osmanlı Hükümeti tarafından onayladığına dair gerekli talimatın gecikme olmaksızın Hakkı Paşa’ya verilmesini istedi.¹⁷⁹⁸

Nehir İdaresi vapurlarının yabancı şirkete devri hakkında çıkan söylentiler üzerine Bağdat Ticaret Odası, bunun Irak topraklarının tarım ve ekonomik hayatına yapacağı etkiler nedeniyle sözleşme hükümleri hakkında Ticaret ve Ziraat Nezareti’nden açıklama istemişti. Cevap olarak vilayete çekilen telgrafta, yolcu ve mallar için henüz tarife düzenlenmediği, tarifinin hazırlanmasına kadar mevcut azami tarifinin aşılmayacağı bildirildi. Ancak Bağdat Ticaret Odası’ndan 18 Mart 1914 tarihinde verilen karşılıklı, Nehir İdaresi’nin belirli bir tarifesi olmadığı, Lynch Şirketi’nin değişken olan işlemlerine tabi olduğu belirtilerek, nezaretin tebliğinin güvence vermediği vurgulandı ve sözleşmenin genel şartlarının bildirilmesi istendi. Bunun üzerine Ticaret ve Ziraat Nazırı 22 Mart 1914 tarihinde durumu Sadarete ilettili. Irak topraklarının gelecekteki ekonomik hayatına büyük etkisi olan bu

¹⁷⁹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti’nden Londra’da Hakkı Paşa’ya gönderilen 16 Mart 1914 tarihli yazı ve bu yazıya ekli komisyon mazbatasının sureti). Raporunda bunun dışında diğer bazı teknik hususlara dair itirazlardan da bahsedilmiş ve şu yorum yapılarak rapora son verilmiştir: “Anlatılanlardan malumunuz olacağı üzere imtiyaz sahibi tarafından geçenlerde teklif edilen değişikliklerin gayet önemli olduğu ve haliyle kabul edilmesinin eski şekliyle fazla sakıncalara yol açacağı belirlenmiş olmakla...”

¹⁷⁹⁷ İkinci, **a.g.e.**, s.352-353.

¹⁷⁹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (İngiltere Sefiri Louis Mallet tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa’ya gönderilen 17 Mart 1914 tarihli Fransızca acil yazı).

girişimin esas koşulları hakkında, halk tarafından yanlış anlaşılmaya neden olmamak için Bağdat Vilayeti'ne ve Maliye Nezareti'ne gerekli emirlerin verilmesini istedi.¹⁷⁹⁹

Hakkı Paşa 23 Mart 1914 tarihli yazısında, şirketin iç tüzüğüne ilişkin komisyonun önerdiği değişikliklerden sadece 29. ve 40. maddelere ilişkin olanların desteklenmesine çalışılacağını, diğerlerinin kabul ettirilmesinin ise güç olduğunu belirtmiştir. Hakkı Paşa ayrıca her bir gecikmenin yeni zorluklar ve ihtilaflar doğmasına yol açtığını vurgulamıştır. Hakkı Paşa'ya göre İngiliz Hükümeti Irak nehirlerinde gemicilik hakkına sınırsız şekilde sahip olduğu görüşündeydi. Bu nedenle İngiltere'nin konumunu genişletme ve güçlendirme talebine uygun olacak bir gecikmeye izin verilmemesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine 25 Mart'ta toplanan komisyonda gerekli açıklamaların daha önceki raporlarda yapıldığı hatırlatılarak, meselenin siyasi önemi nedeniyle Sadaret tarafından durumun değerlendirilmesi ve gereğinin yapılarak Hakkı Paşa'ya bildirilmesi yönünde karar alındı.¹⁸⁰⁰

Hariciye Nezareti 23 Mart 1914 tarihinde Maliye Nezareti'ne bir yazı daha göndererek Nehir İdaresi'nde çalışan memurların emeklilikleri hakkında düzenlenip gönderilmesi istenen projenin hala hazırlanıp yollanmadığına dikkat çekti ve acele edilmesini istedi.¹⁸⁰¹ Bu talebin akabinde aynı gün içinde Maliye Nezareti'nden cevap Hariciye Nezareti'ne gönderildi:

*“İdare-i Nehriyye Sandığı'ndan maaş almakta olan emeklilerin, malullerin, yetimlerin, dulların isim ve yaşlarıyla, ayrı ayrı maaş miktarlarını, malullerin maluliyet derecelerini içeren ve yerinden getirilen defter sureti zarf içinde sunulmuştur. Bu konuda bir sözleşme projesi düzenlenmesi, imtiyazı alacak kişinin defteri görüp inceledikten sonra tekliflerde bulunmasına bağlı olduğundan, proje yapılmak üzere ileri sürülecek tekliflerin Hazine'ye bildirilmesi hususunda...”*¹⁸⁰²

¹⁷⁹⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Bağdat Ticaret Odası'ndan Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne çekilen 5 Mart 1330 [18 Mart 1914] tarihli telgrafla Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 9 Mart 1330 [22 Mart 1914] tarihli yazı).

¹⁸⁰⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (12 Mart 1330 [25 Mart 1914] tarihli Ticaret ve Ziraat Nezareti Komisyon Raporu). Raporun altında Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Sason Efendi ile Şura-yı Devlet Üyesi ve Şehremaneti Muavini'nin imzaları vardır. Dördüncü üye Nafia Nezareti Umur-ı Nafia Müdürü Sırrı Bey'in ise toplantıda bulunmadığı belirtilmiştir.

¹⁸⁰¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1914 tarihli yazı).

¹⁸⁰² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Mart 1330 [23 Mart 1914] tarihli acele yazı). Yazıyla beraber gönderilen defter iki sayfalık bir çizelge şeklinde düzenlenmiştir.

Hariciye Nezareti, Maliye Nezareti'nin bu açıklamasını ve söz konusu defterin suretini 25 Mart 1914 tarihli yazıyla Hakkı Paşa'ya göndermiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁸⁰³

Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya çekilen 1 Nisan 1914 tarihli telgrafta, Nehir İdaresi tarafından uygulanmakta olan emeklilik tüzüğü'nün bir kopyasının gönderilmesi, çalışanların maaşlarından yapılan kesintiler toplamıyla idarenin emeklilik sandığında şu anda mevcut para miktarının bildirilmesi istendi. Hakkı Paşa, ayrıca Osmanlı komiserleri tarafından birlikte değer tespit işlemi yaptıkları Lord Inchcape'in vekillerine Nehir İdaresi çalışanlarının aldıkları maaşları, yaşlarını ve hizmete giriş tarihlerini gösteren bir listenin verilmesinin uygun olacağını belirtti. Böyle bir liste mevcut olmadıkça, Inchcape'in uzman bir muhasebecinin düşüncelerini içeren bir rapor alamayacağını ve böyle bir rapor alınmadıkça da Inchcape'in şartlarını ileri süremeyeceğini bildirdi.¹⁸⁰⁴

Hakkı Paşa bu telgrafına ek olarak 4 Nisan 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya şu telgrafi çekmiştir:

“Lord Inchcape İdare-i Nehriyye emeklilik sandığının tüzüğünü, mevcut olan sermayenin toplamını, anılan sandığa emeklilik payı verenlerin listesini ve bunların yararlanma tarzının bildirilmesini benden rica etmiştir. Kendisine tebliğ edilmek üzere söz konusu bilgileri beklemekteyim.”

Bunun üzerine Hariciye Nezareti ertesi gün Maliye Nezareti'ne Hakkı Paşa'nın telgrafını ileterek bir an önce gereğinin yapılmasını istedi.¹⁸⁰⁵ Hakkı Paşa'nın istediklerinin bir kısmı kendisine 11 Nisan 1914 tarihinde gönderilmiştir.¹⁸⁰⁶

Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 8 Nisan 1914 tarihli telgrafta ise meselenin başka boyutlarına ilişkin önemli uyarılarda bulunulmuştur: *“Irak'ın hayat ve tarımını temin eden Dicle ve Fırat nehirleridir. Bu nehirlerde vapur işletme imtiyazının İngilizlere verilmiş olduğu malumdur. Tarımın gelişimi ve büyümesi için Willcocks projesinde gösterilen istikametlerde kanal açmak doğal olacağından, bu*

¹⁸⁰³ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya gönderilen 25 Mart 1914 tarihli yazı).

¹⁸⁰⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hakkı Paşa tarafından Said Halim Paşa'ya çekilen 1 Nisan 1914 tarihli Fransızca telgraf ve tercümesi).

¹⁸⁰⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hakkı Paşa tarafından Said Halim Paşa'ya çekilen 4 Nisan 1914 tarihli Fransızca telgraf ile Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 5 Nisan 1914 tarihli yazı ve Fransızca telgrafın tercümesi).

¹⁸⁰⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 11 Nisan 1914 tarihli yazı).

nehirlerden hem sulama hem de vapur işletilmek suretiyle yararlanılması desteklenmiştir. Willcocks'un raporunda da bahsedildiği gibi, bu nehirlerden tarım için yararlanıldığı takdirde gemiciliğin mümkün olamayacağı ve gemiciliğe tahsis olunduğu takdirde ise arazinin sulanmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Bundan dolayı Emlak Müdürlüğü Başmühendisliği'nden verilen raporda da nehirler gemiciliğe ayrıldığı takdirde, imtiyaz alanlar tarafından nehir sularının etrafa genişletilmeyerek vapurların hareketine engel olunmaması iddia edileceği için bu hususa dikkat çekilmektedir. Fırat nehri Hindiy'e'nin kuzeyinde Hindiy'e ve Hille kollarına, Hindiy'e kolu Kufe'nin kuzeyinde ve Keft nahiyesinin güneyinde Şamiye ve Kufe kollarına ayrıldığından ve bu kollardan çeşitli kanallar vasıtasıyla uzak mesafelere su akıtıldığı için, Fırat nehrinin Bağdat Vilayeti dahilindeki kısmı gemilerin hareketine taşkın zamanlarında bile کافی değildir. Hatta Basra'dan Müntefik'e gönderilmek üzere geçen Şubat'ta Basra'dan hareket ettirilen motorbot Basra ile Sukuş-Şüyuh arasındaki gölcükten geçemeyerek geri dönmüştür. Bundan ötürü suları üç kola ve birçok kanala ayrılan Fırat nehrinde gemicilik mümkün olamayacağı gibi, Dicle nehrinde de ileride açılacak kanallardan dolayı aynı durum meydana gelecektir. Şirketin kanal açtırmamak iddiasına mahal verilmemesi için dikkatinizi bu noktaya çekmeyi vazifeden addederim.¹⁸⁰⁷

Bu esnada Hakkı Paşa'dan Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya çekilen 9 Nisan 1914 tarihli telgraf ise dikkat çekicidir:

"Lord Inchcape, Bağdat'ta bulunan temsilcisinin şu anda geçerli sözleşmelere ait talep ettiği bilgiyi ve ayrıca mülklerin planlarını vermektan yerel memurların kaçındığını bana bildiriyor. Söz konusu temsilci 13 Nisan'da Bağdat'tan ayrılmak zorunda olduğundan, imtiyaz sahibinin taahhütlerini gerçekleştirmeye yardımcı olacak istenilen bilgi ve belgelerin adı geçene verilmesi için gereken kişilere telgrafla talimat verilmesini rica ederim."

Hariciye Nezareti, Hakkı Paşa'nın bu telgrafını 11 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ileterek gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁸⁰⁸ Dahiliye Nezareti, Hakkı Paşa'nın bu telgrafını aynı gün içinde Bağdat Vilayeti'ne bildirdi. Bağdat Valisi Cavid Paşa'dan 13 Nisan'da gelen cevap telgrafı şöyledir:

"Maliye Nezareti'nin 15 Kanun-ı Sani 1329 (28 Ocak 1914) tebligatına göre vapurlar işine ilişkin olmak üzere buradan yapılacak işlem, devredilmesi gerekli vapur ve diğer mallara değer takdirıyla, buna ait dört nüsha defter düzenlenmesinden ibarettir. Bundan dolayı vilayet tarafından da tamamiyle buna uygun hareket edilmiştir. Lord Inchcape'in buradaki

¹⁸⁰⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8 (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Mart 1330 [8 Nisan 1914] tarihli telgraf).

¹⁸⁰⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3 (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 9 Nisan 1914 tarihli Fransızca telgraf ile Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Nisan 1914 tarihli yazı ve Fransızca telgrafın tercümesi).

memuruyla yerel yetkililer arasında emlak planlarına ait bir işlem cereyan etmemiş ve kendilerine her an mümkün olan kolaylık gösterilmiştir efendim.”¹⁸⁰⁹

Cavid Paşa'nın bu telgrafı Hariciye Nezareti tarafından 15 Nisan'da Hakkı Paşa'ya bildirildi.¹⁸¹⁰

Bu gelişmeler yaşanırken kurulacak şirketin taslak tüzüğü Hakkı Paşa ve Inchcape arasında imzalanmıştı. 8 bölüm ve toplam 56 maddeden oluşan 9 sayfalık tüzüğün altına 9 Nisan 1914 (27 Mart 1330) tarihi atılmıştı. Ayrıca şahit olarak Yüksek Mahkeme Hakimliği Avukatı H. J. Johnson'un da tüzüğe imza attığı görülmektedir.¹⁸¹¹

Diğer taraftan 9 Nisan 1914 tarihinde Bağdat'tan bazı tüccarların imzasıyla Maliye Nezareti'ne bir şikayet telgrafı çekildi. Telgrafta Nehir İdaresi vapurlarının yabancı şirkete devrinden ötürü duyulan kaygı bir kez daha açığa vurulmaktaydı. Daha önce Bağdat Ticaret Odası tarafından çekilen 18 Mart 1914 tarihli telgrafta,¹⁸¹² ticaretlerinin yabancıların tehdidi altında olduğu ve korunmaları gerektiği ifade edilmesine karşın, hala rahatlatıcı ve yardımcı bir cevap gelmediği vurgulandı. Yeni yılın başından itibaren (Burada kastedilen mali yılbaşı olup 1 Mart 1914 tarihidir) Basra'dan Bağdat'a kadar kısa nehir mesafesi için Lynch Şirketi tarafından malların taşınma (navlun) ücretlerine yapılan artışlar açıklanarak, bunun ülkenin hayat ve ticaretinde yabancıların sebep olacağı pek çok zarara büyük bir kanıt olduğu belirtildi. Fahiş navlun ücretinin sürekli hale getirilmesine hazırlanıldığı, asıl değeri 5 para bile olmayan mallar için 12 para ücretle halkın perişan hale getirileceği vurgulanarak tarifinin uygun bir düzeye indirilmesi talep edildi. Telgrafta ayrıca son olarak bölgedeki yerel tüccarların haklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınması istendi: “*Vatanımızın irade ve saadetinin yabancıların pençesinden kurtarılması büyük bir istekle arz ve istirham olunur.*”¹⁸¹³

¹⁸⁰⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Bağdat Valisi Cavid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914] tarihli telgraf).

¹⁸¹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 15 Nisan 1914 tarihli yazı).

¹⁸¹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Irak Nehirleri Gemicilik Şirketi taslak tüzüğünün Fransızca düzenlenmiş 9 Nisan 1914 tarihli sureti). Hakkı Paşa 23 Nisan 1914 tarihli yazısıyla taslak tüzüğün imzalandığını Hariciye Nezareti'ne bildirmiş ve bir kopyasını göndermiştir. Bu çalışmanın konusunu doğrudan ilgilendirmediğinden, söz konusu tüzüğün maddelerinden bahsedilmeyecektir.

¹⁸¹² Bu telgrafa yukarıda değinilmişti.

¹⁸¹³ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Bağdat Vilayeti'nden Maliye Nezareti'ne çekilen 27 Mart 1330 [9 Nisan 1914] tarihli telgraf). Telgraf aynı anda Sadarete de gönderilmiştir.

Bağdat'tan gelen bu şikayet telgrafı üzerine harekete geçen Sadaret, 25 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne durumu bildirdikten sonra, navlunun artırılmasına dair yabancı şirketler tarafından yapılan girişimlerin engellenmesi için bölgeye gereken tebligatın yapılmasını istedi.¹⁸¹⁴ Sadarettten gelen talimat üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, Bağdat Vilayeti'ne 29 Nisan'da tüccar Abdülkadir ve arkadaşlarının imzalarıyla Bağdat'tan çekilen bu şikayet telgrafının bir kopyasını gönderdi ve Sadaretin emriyle navlun artışına engel olunması için gerekli tedbirlerin alınmasını bildirdi. Ayrıca Maliye Nezareti'ni de gelişmelerden haberdar ederek gereğinin yapılmasını istedi.¹⁸¹⁵ Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne cevap 3 Mayıs 1914 tarihli telgrafla geldi:

“Bağdat'tan Abdülkadir ve arkadaşları imzasıyla çekilen telgraf, Nehir İdaresi vapurlarının yabancı şirkete devrinden dolayı Lynch Şirketi'nin Basra ve Bombay nakliye tarifesini artırması nedeniyle şimdiden ekonomik ve ticari hayatlarına etki ettiğinden, doğal vatani haklarının korunması ricasından ibarettir. Yabancı bir şirketin navlunun artırılması hakkındaki girişimlerine karşı engelleyici tedbirlerin alınması vilayetin yetkisinin üstünde olduğundan, merkezce buna bir çare aranması gerekeceği arz edilir.”¹⁸¹⁶

Lord Inchcape, Mayıs ayı sonlarında Nehir İdaresi vapurlarından emekli olması muhtemel kişilerin isim, yaş ve görevlerine dair liste ile bunların emekli olmaları durumunda emekli maaşlarının toplam ne kadar olacağını hesabını, bu toplamın şimdiye kadar nasıl hesap edildiğini, emekli maaşı olarak bu memurlardan her birine düşen yıllık payı ve şimdiye kadar verdikleri miktarın toplamını gösteren bir çizelgeyi Hakkı Paşa'dan talep etti. Hakkı Paşa, Inchcape'in bu isteğini 23 Mayıs 1914 tarihli telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Inchcape'in emeklilik sandığı hakkındaki teklifini bildirmeden önce bu bilgilere sahip olmasının zorunlu olduğunu da belirtti. Bundan dolayı istenen bilgilerin elde edilerek kendisine bildirilmesini rica etti. Bunun üzerine harekete geçen Hariciye Nezareti 25 Mayıs'ta Maliye Nezareti'ne Hakkı Paşa'nın bu telgrafını aktardı ve gereğinin yapılmasını istedi.¹⁸¹⁷

¹⁸¹⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Sadarettten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Nisan 1330 [25 Nisan 1914] tarihli yazı).

¹⁸¹⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 16 Nisan 1330 [29 Nisan 1914] tarihli telgraf ve Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1330 [13 Nisan 1914] ve 16 Nisan 1330 [29 Nisan 1914] tarihli yazılar).

¹⁸¹⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Nisan 1330 [3 Mayıs 1914] tarihli telgraf). Dahiliye Nezareti, Bağdat Vilayeti'nin bu cevabını 23 Nisan 1330 [6 Mayıs 1914] tarihli yazıyla Sadarete iletmiştir.

¹⁸¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 25 Mayıs 1914 tarihli yazı).

Bağdat Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Haziran 1914 tarihli telgrafta, Nehir İdaresi'nin bir yabancı şirkete verilmesi hakkındaki haber vilayet içinde kesinlik kazandıkça, adı geçen idare çalışanlarının görevlerini terk ederek birer birer savuştuğu, bu yüzden gemiciliğin yapılmasının doğal olarak sekteye uğradığı ve vapurların da tahribata maruz kaldığı belirtildi. Bu nedenle acele olarak Nehir İdaresi meselesinin bir sonuca ulaştırılması önemle bildirildi.¹⁸¹⁸ Bağdat Vilayeti'nden gelen haberler ve meselenin bir an önce sonlandırılmasına ilişkin bu talep Dahiliye Nezareti tarafından 10 Haziran 1914 tarihinde Sadarete iletilerek gereğinin yapılması istendi.¹⁸¹⁹

Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne cevap 14 Temmuz 1914 tarihinde geldi. Buna göre Irak'ta yapılmakta olan sulama işleri esnasında gerek nehirlerde, gerek açılan su yollarında gemiciliğin sağlanması ve kolaylaştırılması amacıyla bent ve regülatörlere bitişik olmak üzere havuzlar yapılmaktaydı. Nehir İdaresi meselesine gelince; Osmanlı Hükümeti ile Baron Inchcape arasında yapılmış olan sözleşme uyarınca Nehir İdaresi Şirketi'nin Osmanlı, İngiliz ve Alman Gemicilik Şirketi'ne dönüştürüleceği Nafia Nezareti tarafından bildirilmişti.¹⁸²⁰ Dahiliye Nezareti Sadaretin bu cevabını 18 Temmuz 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne ilettili.¹⁸²¹

Hakkı Paşa, Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği 16 Haziran 1914 tarihli yazıda, sözleşme gereği imtiyaz sahibine devredilmesi gereken hükümete ait mallardan bazılarına dair Inchcape'in avukatları tarafından kendisine bazı görüşler bildirildiğini belirtti. Bu görüşler şöyleydi:

“Vapurlar

Fırat ve Rusafe vapurları: Bu vapurlar Fırat nehri üzerinde bulunmakta ve hükümet tarafından asker nakliyatında kullanılmaktadır. Hükümetin bu vapurları devretmeyi asla arzu etmediği Lord Inchcape'in delegelerine bildirilmiş olduğundan, delegeler bu vapurlara ilişmiyorlardı. Vapurların kötü bir halde bulunduğu ve pek de değerli olmadığı söyleniyor. Lord Inchcape vapurların devir işleminin dışında tutulmasına onay veriyor.

¹⁸¹⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 25 Mayıs 1330 [7 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁸¹⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914] tarihli yazı).

¹⁸²⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Temmuz 1330 [14 Temmuz 1914] tarihli yazı).

¹⁸²¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:193 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 5 Temmuz 1330 [18 Temmuz 1914] tarihli yazı).

Bağdat Vapuru: Bu vapur Basra'da bulunmakta olup, birkaç seneden beri kullanılmamıştır. Lord Inchcape bunun oldukça köhne olduğunu ve gemi olarak bir değeri olmadığını, olsa olsa enkaz olarak sınıflandırılabileceğini haber aldığından, devir işleminin dışında tutulmasını teklif ediyor.

Ağa Cafer, Vakıf ve Bağdat Belediyesi'ne Ait Vapurlar: Bu vapurlar hakkında Osmanlı delegelerine talimat verilmemiş olduğu gibi, Lord Inchcape de bunları denetleyememiştir. Anlaşıldığına göre belediyeye ait vapurlar kötü durumdadır ve işlemedikleri gibi, işleyecek halde bulunmaları da şüpheli görünüyor. Bu durumda Lord Inchcape bunları satın almak zorunda olmayacaktır. Eğer Osmanlı Hükümeti vapurların satın alınmasını isterse, Lord Inchcape'in delegelerinin vapurları kontrol edebilmeleri için kolaylık gösterilmelidir.

Emlak

Osmanlı Hükümeti'nden çeşitli yerlere ait planların Lord Inchcape'in delegelerine teslim edilmesi için gereken kişilere emirler vermesini rica ediyoruz. Hükümet delegeleri tarafından bunun reddedildiği anlaşılmaktadır. Planlar olmadan sınırlar ve ölçümlerin doğruluğunu saptayamayız.

Bağdat'ta Ofisler: Hükümetin delegeleri tarafından bildirilen alan ile Lord Inchcape'in delegelerinin bulduğu alan arasında büyük bir fark vardır. Hükümetin delegeleri 472 metrekareden bahsettikleri halde, Lord Inchcape'in delegeleri sadece 280 metrekare buldular. Ayrıca tasarruf senetlerinin gösterilmesi ve Maliye Bakanlığı adına olan kayıt işlemi tamamlanmalıdır.

Bağdat'ta İskele: Tasarruf senetleri ile kayıt işlemi hakkındaki aynı işlem iskele hakkında da vardır. Belediye memurlarının da iskele üzerinde sahiplik iddiasında buldukları söyleniyor. Eğer bu iddianın doğru olduğu belirlenirse, iskele de belediyeye ait mallar arasına sokulmalıdır (Sözleşmenin 2 numaralı ekinin 1, 5. kısmına başvurulması).

Basra'da Ofisler:

Bunların tasarruf senetlerinin gösterilmesi ve

Aşar (Ashar) Körfezi'nde tezgah ve dok: → Maliye Bakanlığı adına kayıtlı olduklarının

Kunduk (Kunduck) Körfezi'nde dok:

ispatlanması gerekir.

Kontratlar:

Lord Inchcape'in delegelerine ne liste ne de yeterli bilgi verilmemiştir. Bütün kontratların gösterilmesi için gereken kişilere Osmanlı Hükümeti tarafından gerekli emirler verilmelidir. Bundan şimdiye kadar kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

Londra 15 Haziran 1914.”

Hakkı Paşa, Inchcape'in avukatları tarafından kendisine verilen bu yazıyı Said Halim Paşa'ya bildirmiş, yazıda belirtilen hususlar da dahil olmak üzere

konunun çözümlenmesi için yerel yetkililere gereken talimatların verilmesini istemiştir.¹⁸²² Hariciye Nezareti’de Hakkı Paşa’nın bu yazısını 28 Haziran’da Maliye Nezareti’ne ileterek gereğinin yapılmasını talep etmiştir.¹⁸²³

Bağdat Defterdarı Ahmed Fehmi Bey tarafından 18 Haziran 1914 tarihinde Maliye Nezareti’ne gönderilen telgrafta, Nehir İdaresi’ne ait bina ve arsalardan Basra ve Basra’ya bağlı yerler ile Bağdat’ta bulunanların değerinin 22.000 kûsur lira olarak belirlendiği bildirildi. Ancak Lord Inchcape’in delegesine de bunlara kendi görüşüne göre bir değer vermiş ve aradaki fark oluşmuştu. Defterdar Ahmed Fehmi Bey bazı mülkler hakkında açıklama yaptıktan sonra şu yorumda bulunmuştur:

“Eğer Inchcape hükümetçe takdir edilen bu yirmi iki bin kûsur lirayı tamamen öderse, yine pek karlı olacağına hakikaten güvenmelidir.”

Ahmed Fehmi Bey, Maliye Nezareti tarafından bildirilen evrakın Inchcape’in delegesine verilmesi için gereken kişilere tebligatta bulunulduğunu da belirtmiştir.¹⁸²⁴

Dahiliye Nezareti 23 Haziran 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti’ne çektiği telgrafta, Lord Inchcape’in delegesine tarafından Nehir İdaresi vapurlarına biçilen fiyatla kendileri tarafından belirlenen fiyat arasındaki farkın nedenlerinin araştırılmasını ve bildirilmesini istedi. Nezaretin bu talebine Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından 25 Haziran 1914 tarihinde cevap verildi. Cavid Paşa’nın bildirdiğine göre Osmanlı heyeti tarafından Nehir İdaresi vapurlarına 11 milyon 885 bin 177 kuruş; emlak ve binalara 2 milyon 252 bin 600 kuruş; mevcut alet, araç ve gereçlere 1 milyon 211 bin kûsur kuruş değer biçilmişti. Buna karşılık Lord Inchcape’in delegesine tarafından 519 bin 796 kuruşluk üç adet eski vapur dahil olmamak üzere, diğer vapur ve dubalar için 6 milyon 170 bin; emlak ve arsalar içinse 961 bin 100 kuruş teklif edilmişti. Diğer araç gereçlerin durum ve kıymetleri bir şekilde azaltılarak bunlar için değer biçilmesine gerek görülmemişti. Hükümet adına görevli heyetin değer tespiti, emlakın bayındırlığı ve konumunun üstünlüğüne dayanılarak yapılmaktaydı. Duba vs.nin değerleri kullanım süresi, şu andaki şekil ve durumları

¹⁸²² **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa’dan Said Halim Paşa’ya gönderilen 16 Haziran 1914 tarihli Fransızca yazı ve tercümesi).

¹⁸²³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti’nden Maliye Nezareti’ne gönderilen 15 Haziran 1330 [28 Haziran 1914] tarihli yazı).

¹⁸²⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Bağdat Defterdarı Ahmed Fehmi Bey’in Maliye Nezareti’ne gönderdiği 5 Haziran 1330 [18 Haziran 1914] tarihli telgraf).

göz önüne alınarak ve bir miktar indirim yapılarak makul olarak belirlenmişti. Ancak yıllık hasılatı 15.000 liradan 25.000 liraya kadar olan vapurlara Inchcape'in delegesi sadece 60.000 kûsur lira değer biçmişti. Vali Cavid Paşa'ya göre bu durum ancak anılan delegenin, müvekkili olan Inchcape'e hizmet etmek için gösterdiği zararlı eğiliminden kaynaklanabilirdi.¹⁸²⁵

Hariciye Nezareti, Bağdat Vilayeti'nden gelen telgrafları 9 Temmuz 1914 tarihli yazıyla Hakkı Paşa'ya gönderdi. Yazıda, telgrafların içeriğinden de açıkça görüleceği gibi Lord Inchcape'e devredilecek mal, mülk ve nehir taşıtlarının değerlerinin tespiti hususunda komisyon tarafından dikkate alınan esasların çok makul ve mutedil olduğu vurgulandı. Bu nedenle Lord Inchcape'in teklifinin kabul edilemeyeceğinin kendisine anlatılması istendi.¹⁸²⁶

Diğer taraftan Lord Inchcape tarafından Nehir İdaresi Emekli Sandığı hakkında incelemeler yapmak üzere Atlas Sigorta Şirketi'nin eksperini seçildi. Ekspert tarafından Hakkı Paşa aracılığıyla şu bilgilerin verilmesi istendi:

- 1- Emekli Sandığı'nın açılış tarihi.
- 2- Emekli Sandığı'nın son üç sene hesapları.
- 3- Tüzüğün 46. maddesine uygun olarak vaktiyle tazminat alan tayfalarla diğer kişilerin tazminata ek olarak emeklilik hakları olup olmadığı.

Hakkı Paşa eksper tarafından talep edilen bu bilgileri 15 Temmuz 1914 tarihli telgrafla Said Halim Paşa'ya bildirdi. Hariciye Nezareti'nde Maliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Temmuz tarihli yazıyla istenilen bilgilerin hızla elde edilerek kendisine iletilmesini istedi.¹⁸²⁷

Lord Inchcape, 1914 yılı Temmuz ayı sonlarında Hakkı Paşa'dan 29 Temmuz 1913 tarihli sözleşmenin onaylanıp karşılıklı olarak verilmesini ve bunun ardından imtiyaz anlaşmasının 31. maddesine uygun olarak nehir taşıtlarını ve devlete ait binaları devralarak işletmeye derhal başlamak istediğini, devir işleminin gecikmeye uğramaması için Osmanlı Hükümeti'nin gereken tedbirleri almasını rica etti.

¹⁸²⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 10 Haziran 1330 [23 Haziran 1914] tarihli telgraf ve Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 12 Haziran 1330 [25 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁸²⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 9 Temmuz 1914 tarihli yazı).

¹⁸²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya çekilen 15 Temmuz 1914 tarihli Fransızca telgraf ve Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 16 Temmuz 1914 tarihli yazı).

Inchcape ayrıca kendisi tarafından teklif edilen para konusunda Osmanlı Hükümeti'nin bir anlaşmayı kabul etmemesinden dolayı, sözleşme hükümleri uyarınca hakeme başvurulması gerektiğini söyledi.¹⁸²⁸

3.2. OSMANLI-İNGİLİZ GÖRÜŞMELERİNDE ADEN SINIRI (YEMEN) MESELESİ

Hakkı Paşa tarafından Londra'da sürdürülen görüşmelerde bu mesele İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Hakkı Paşa'ya gönderdiği 16 Eylül 1913 tarihli notayla gündeme geldi. Notada 20 Nisan 1905 tarihinde Şeyh Said'de imzalanan protokolün Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri tarafından resmen onaylanmadığı hatırlatılarak (Osmanlı Hükümeti sadece 21 Ağustos 1906 tarihinde İngiliz Büyükelçiliği'ne verdiği notada bu anlaşmaya atıfta bulunarak resmi bir kayıt vermişti. İngiliz Büyükelçiliği de 25 Ocak 1907'de benzer bir nota sunmuştu), bunun bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiş, ayrıca Osmanlı Hükümeti'nden Mudariba'dan Şeyh Mirad'a kadar olan sınır hattına bitişik 550 mil kare (yaklaşık 1425 km²) alanı hiçbir şekilde devretmeyeceğine dair yazılı bir teminat talep edilmişti.¹⁸²⁹

Hakkı Paşa hemen ertesi gün (17 Eylül 1913) Hariciye Nezareti'ne gerekli belgeleri göndererek durumu bildirdi. Hakkı Paşa'nın değerlendirmesine göre Şeyh Said Protokolü uzun süren görüşmelerin ve tartışmaların sonucunda Osmanlı ve İngiliz komiserleri tarafından imzalanmıştı. Ancak eski hakan zamanında (II. Abdülhamid kastedilmektedir) onaylanmış belgenin verilmesi güç bir iş olduğundan, bu iş için ikinci defa padişaha başvurulmaktan çekinilmiş ve durum nota alışverişiyle halledilmişti. Hakkı Paşa, İngiltere tarafından anlaşmanın resmen onaylanması talebinin kendilerince de çok uygun olduğunu belirtmiş ve şu yorumda bulunmuştur:

¹⁸²⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:92 Gömlek No:3** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 20 Temmuz 1914 tarihli Fransızca telgraf ve Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 1330 [25 Temmuz 1914] tarihli yazı).

¹⁸²⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (İngiliz Dışişleri'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 16 Eylül 1913 tarihli nota). Notaya 20 Nisan 1905 tarihinde Şeyh Said-Türbe'de "Dokuz Bölge"nin sınırı hakkında İngiliz ve Osmanlı komisyonları tarafından imzalanan protokolün kopyası da eklenmişti. "Nevahi-i Tis'a" olarak da geçen bu Dokuz Bölge (Kanton) İngiltere'nin himayesi altındaydı. İngiltere bu anlaşmanın resmen onaylanmasını ve karşılıklı olarak verilmesini talep etmekteydi.

*“İşin ehemmiyetine ve Yemen hududunda ihtilaf olmaması bizce de pek mühim bir durum olduğuna göre, bu konudaki protokolün bu defa tasdikname alışverişiyle daha kesin bir şekle yaklaştırılması pek münasiptir”.*¹⁸³⁰

Hakkı Paşa’ya göre İngiltere’nin Şeyh Said arazisi hakkında talep ettiği taahhüdün verilmesinde de bir sakınca yoktu. Hakkı Paşa bunu şu sözlerle açıklamıştır:

*“Şeyh Said arazisi hakkında talep olunan taahhüde gelince, vaktiyle Şeyh Said mevkii Sultan Abdülaziz Han hazretleri zamanında Fransızlar tarafından işgal ve hatta tahkim edilip daha sonra terk edilmişti. Buranın Aden bölgesine mi yoksa Yemen Vilayeti’ne mi ait olduğu hakkında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında ihtilaf doğmuş, sonunda sınır tespiti sırasında İngiltere bu arazinin Osmanlı Devleti’nde kalmasına onay vermişti. Ancak Osmanlı Devleti’nin bu toprağı diğer bir devlete terk edememesine İngiltere tarafından büyük önemle bakıldığından, bu konuda bir taahhüt zaten Şeyh Said Protokolü’ne eklenmişti. Bundan dolayı, bu taahhüdün bu sefer resmi notalar alışverişiyle daha resmi bir biçime konulmasında zarar yoktur.”*¹⁸³¹

Hakkı Paşa, İngiltere’nin kabul edilebilir ve devlet menfaatine uygun bu talepleri için söz konusu protokolün ve komiserler tarafından imzalanmış haritanın onaylarının hazırlanmasını ve gönderilmesini, Şeyh Said arazisi hakkında talep edilen yazılı taahhüdün de verilmesi için sefarete gerekli emrin bildirilmesini Hariciye Nezareti’nden istedi.¹⁸³²

İngiliz Hükümeti, Hakkı Paşa Londra’da tekeller meselesini görüşürken Yemen’de Dokuz Bölge sınırıyla ilgili taleplerini ön şartlardan biri olarak ileri sürmüştü. İngiltere’nin bu talepleri önce 5 Ekim 1913 tarihinde Meclis-i Vükela’da ele alındı ve buradan Fransa’nın talebini de inceleyen Encümen-i Vükela’ya havale edildi.¹⁸³³ Sonuçta iki ülke arasında bu meseleyle (Aden sınırıyla) ilgili şimdiki

¹⁸³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hakkı Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne gönderilen 17 Eylül 1913 tarihli yazı).

¹⁸³¹ **Aynı vesika.**

¹⁸³² **Aynı vesika.** Bu belgede Hakkı Paşa, Şeyh Said Protokolü’nün tarihini yanlışlıkla 21 Ağustos 1906 olarak belirtmiştir. Oysa bu Osmanlı Devleti’nin İngiltere’ye verdiği notanın tarihidir. Şeyh Said Protokolü’nün tarihi 20 Nisan 1905’tir. İngiltere notası ve ona ekli protokol suretinde doğru tarihler görülmektedir. Ancak bu yanlışlık daha sonraki Sadaret ve Hariciye Nezareti tezkerelerine de yansımıştır.

¹⁸³³ **BOA. MV. Dosya No:181 Gömlek No:6** (22 Eylül 1329 [5 Ekim 1913] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti’nden Sadarete

kadar yapılan sözleşmelerin tümünün birden onaylanması fikri benimsendi. Said Halim Paşa tarafından bu karar 3 Kasım 1913 tarihinde Hakkı Paşa'ya bildirildi ve durumun İngiltere'ye iletilmesi istendi.¹⁸³⁴ Hakkı Paşa, Londra Sefareti'nden gönderdiği 19 Ocak 1914 tarihli telgrafında, Sir Edward Grey'e bu hususu teklif ettiğini, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu düşünceye katıldığını ve anılan sözleşmeleri toplayıp bir araya getirerek basmak üzere olduklarını bildirdi. Ayrıca İngiliz Dışişleri'nin kendisine telkin ettiği sınır hattını da açıkladı. Buna göre Yemen Vilayeti ile Dokuz Bölge arasındaki sınırın bitişinden itibaren çöle doğru (kuzeydoğuya doğru) 45 derece bir açı oluşturularak ileri gidilecek, Uceyr Körfezi'nin başlangıcından güneye doğru inmiş düz bir hatla Ruba-el-Hali taraflarında kavuşturulacaktı. Hakkı Paşa'ya göre iki hat çölde bulunduğu ve birbirini çölde takip edeceği için bu teklifte araziye ilişkin bir düşünce yoktu. Aksine bu fikrin Yemen'e bağlı bölgelerle, Asir, Hicaz, Riyaz, Hail vs. gibi yerler üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını İngiltere'ye tanıtmak ve ayrıca bu topraklar üzerinde gelecekte ihtilafa açık bir kapı şeklinde, sınırı tespit edilmemiş bir bölge bırakmamak açısından da faydası vardı. Hakkı Paşa, bu kesin hattın doğusunda yani resmen Osmanlı sınırı dışında kalacak olan Umman, Maskat ve Hadramut hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

*"Malumunuz olduğu üzere Hint Okyanusu'nun bu topraklarında müdahalede bulunmaya hiçbir zaman hakkımız olmadığı gibi buna imkan bile bulamadık. Söz konusu topraklar bundan önceki anlaşmalarımız sonucunda etki alanımızın dışında kalmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile beraber bir protokol tasarısı kaleme almak için talimatınızı beklemekteyim. Bu tasarımı görüşümüze sunacağım."*¹⁸³⁵

Said Halim Paşa, 27 Ocak 1914 tarihinde Hakkı Paşa'ya gönderdiği telgrafla İngiltere'nin 550 mil karelik bölge için talep ettiği taahhüdün verilmesine ve sınırın uzatılmasına gerekli izni verdi.¹⁸³⁶

Hakkı Paşa, Aden sınırı hakkında İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile birlikte 13 Şubat 1914 tarihinde parafe ettikleri sözleşme taslağını 15 Şubat'ta

gönderilen 29 Eylül 1913 ve Sadarettin Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Eylül 1329 [9 Ekim 1913] tarihli yazılar).

¹⁸³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Said Halim Paşa'dan Hakkı Paşa'ya gönderilen 3 Kasım 1913 tarihli ve 89 numaralı telgraf).

¹⁸³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hakkı Paşa'dan Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderilen 19 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli telgraf).

¹⁸³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Said Halim Paşa'dan Hakkı Paşa'ya gönderilen 27 Ocak 1914 tarihli ve 117 numaralı telgraf).

Hariciye Nezareti'ne gönderdi. Sözleşme 4 maddeden oluşmaktaydı.¹⁸³⁷ Birinci madde 1903, 1904, 1905 senelerinde Osmanlı ve İngiliz komiserleri tarafından imzalanan protokollerin teyit edilip onaylanmasını öngörmekteydi. Osmanlı Komiseri Miralay (Albay) Mustafa Remzi Bey ile İngiliz komiseri Albay R. A. Wahab tarafından 1903 ve 1904 yıllarında ve yine Albay Mustafa Remzi Bey'le İngiliz Komiser G. H. Fitzmaurice arasında 1905 yılında imzalanan protokoller ve sınır haritaları taslak sözleşmeye eklenmişti. İkinci madde Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz yönünde 550 mil kare topraktan hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğine dair taahhüdü içermekteydi.¹⁸³⁸ Üçüncü madde Arabistan Yarımadası'nda Osmanlı idaresi altında bulunan toprakların geri kalan sınırını tayin edecek hatta ilişkindi. Dördüncü madde onaylanmış sözleşmelerin karşılıklı olarak verilme şekliyle ilgiliydi. Sözleşme her iki devlet tarafından da onaylanacak ve onay belgeleri mümkün olan süratle ve üç ay içinde Londra'da karşılıklı verilecekti. Hakkı Paşa bu sözleşmenin Sir Edward Grey ile imzalanması için kendisine gelecek emri beklediğini Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.¹⁸³⁹

Hakkı Paşa'ya bu sözleşmenin imzalanması ve İngiltere ile karşılıklı olarak verilmesi için gerekli izin Meclis-i Vükela'dan 28 Şubat 1914 tarihinde çıktı ve Padişah tarafından aynı gün onaylanarak Hariciye Nezareti'ne gönderildi.¹⁸⁴⁰ Bundan sonra Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey tarafından söz konusu sözleşme ile buna ekli olan haritalar ve diğer sözleşmeler 9 Mart 1914 tarihinde imzalandı.¹⁸⁴¹ Bunlar hızla Padişah tarafından onaylanıp İngiltere ile karşılıklı verilmek üzere 15 Mart 1914

¹⁸³⁷ Bu taslak sözleşmeyle 9 Mart 1914 tarihinde imzalanacak olan esas sözleşme arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

¹⁸³⁸ Bu taahhüt padişahın ağzından yapılmaktaydı.

¹⁸³⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Şubat 1914 tarihli yazı ve buna ekli taslak sözleşme ile diğer ekler).

¹⁸⁴⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Şubat 1329 [28 Şubat 1914] tarihli yazı ve aynı tarihli Padişah tarafından onaylanmış Meclis-i Vükela kararı). Kararda şöyleydi: "*Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a (Dokuz Bölge) arasındaki sınır hattının güzergahı hakkında 1903, 1904, 1905 senelerinde Osmanlı Devleti ve İngiltere delegeleri tarafından düzenlenmiş ve imzalanmış protokol ve haritalara ve adı geçen sınırın son noktasından Uceyr Körfezi'nden güneye doğru uzanan hattı Ruba-al- Hali mevkiinde kesmek üzere çöle doğru kuzeydoğu istikametinde 45 derecelik bir hat uzatılmasına dair Londra'da bulunan eski sadrazam Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında düzenlenen sözleşmenin imza ve teatisi hakkında adı geçene izin verilmesi Meclis-i Vükela kararıyla uygun görülmüştür. Bu emrin uygulanmasıyla Hariciye Nazırı görevlidir. Kararın altında Padişah, Şura-yı Devlet Reisi, Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Nazırlar ve Şeyhülislam'ın imzaları vardır.*

¹⁸⁴¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a arasındaki sınıra ilişkin 9 Mart 1914 tarihli sözleşme ve ekleri).

tarhinde Sadarete gönderildi.¹⁸⁴² Ne var ki onay belgesinin (tasdikname-i hümayunun) Londra bulunan Hakkı Paşa'ya hemen gönderilmeyip bir süre bekletildiği görülmektedir. Hakkı Paşa 3 Nisan 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çektiği telgrafta, yapılan sözleşmenin devam eden görüşmelerden ayrı olup, on sene önce padişah emri ile imzalanmış protokollerin onay ve pekiştirilmesinden ibaret olduğunu, dolayısıyla tasdiknamelerin hemen teatisi gerektiğini bildirdi. Paskalya yortularının ardından İngiltere ile karşılıklı verilmek üzere onay belgesinin hazırlanarak kendisine gönderilmesini istedi.¹⁸⁴³

Hakkı Paşa'nın bu talebinden sonra tasdikname-i hümayun 20 Nisan'da Mabeyin'den Sadarete,¹⁸⁴⁴ 21 Nisan'da Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne ve 30 Nisan 1914 tarihinde de Hariciye Nezareti tarafından postaya verilerek Hakkı Paşa'ya gönderildi.¹⁸⁴⁵ İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında tasdiknameler 6 Haziran 1914 tarihinde karşılıklı olarak verildi. Böylece bu anlaşma Muhammara sınırına (Osmanlı-İran sınırı) ilişkin beyannameden sonra resmen onaylanan ikinci anlaşma oldu.¹⁸⁴⁶ Bu meseleyle ilgili ilginç bir husus da İngiltere Kralı'nın onay belgesinin Hariciye Nezareti'ne İngiltere ile savaş başladıktan ve siyasi ilişkiler kesildikten sonra ulaşması ve Hariciye Nezareti'nin de bu belgeyi "gereğini yapmak üzere"! Sadarete 30 Kasım 1914 tarihinde göndermesidir.¹⁸⁴⁷

3.3. 3 NİSAN 1914 OSMANLI-İNGİLİZ ANLAŞMASI

Hakkı Paşa ve Edward Grey arasında 3 Nisan 1914 tarihinde Londra'da parafe edilen bu anlaşma 11 maddeden oluşmaktaydı.¹⁸⁴⁸ Anlaşmanın 1. maddesinde

¹⁸⁴² **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 15 Mart 1914 tarihli yazı).

¹⁸⁴³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hakkı Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Nisan 1914 tarihli telgraf).

¹⁸⁴⁴ **BOA. İ. MBH. Dosya No:15 Gömlek No:1332/Ca-022** (Padişah Başkatiibi'nden Sadarete gönderilen 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914] tarihli yazı).

¹⁸⁴⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Sadaretten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Nisan 1330 [21 Nisan 1914] ve Hariciye Nezareti'nden Hakkı Paşa'ya gönderilen 30 Nisan 1914 tarihli yazılar).

¹⁸⁴⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hakkı Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 6 Haziran 1914 tarihli telgraf); "The Baghdad Railway", **The Guardian**, 17 Haziran 1914, s.10. Guardian gazetesi "Aden Anlaşması" tabirini de kullanmaktadır.

¹⁸⁴⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:89 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 30 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli yazı).

¹⁸⁴⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17**. Bu anlaşmanın Fransızca ve Osmanlıca suretlerinin altında 3 Nisan 1914 tarihi vardır. Uçarol ve Bayur parafe edilen anlaşmanın tarihini 9 Nisan olarak vermektedir, bk. Uçarol, **a.g.e.**, s.556; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III s.373-376. Bayur,

İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nde alkol (şarap, bira, likör [alkollü içkiler] ve alkollü ilaçlar hariç olmak üzere), petrol (sadece aydınlatmada kullanılan petrol ve türevlerini kapsamaktaydı), kibrit, kav, sigara ve oyun kağıtlarının tekel altına alınmasına veya bunlara tüketim vergileri konulmasına onay vermektedir. Osmanlı Hükümeti, şeker, şarap, bira ve likörlere (alkollü içkilere) ise bazı şartlarla tüketim vergisi konulmasını kabul etmekteydi. Bu şartlar 3 alt madde halinde sıralanmıştır:

(a.) Tekel konulması durumunda, eğer tekel hükümet tarafından üstlenilirse Osmanlı Hükümeti, bir veya birkaç şirkete ihale olunmuşsa söz konusu şirket veya şirketler, kendilerine gerekli olan malları yabancı ülkelere sağladıkları takdirde; tekelin konulmasından önce üç yıl boyunca yabancı ülkelere Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen malların en az ortalama miktarı kadarını her sene İngiltere'den satın almayı taahhüt edecekti. Tüketim vergilerinin artışı halinde, satın almada İngiliz ticaretine tahsis edilen malların miktarı da İngiltere'nin buna katılım derecesi oranında artırılacaktı.¹⁸⁴⁹

(b.) İthalata ait tekeller tamamen veya kısmen üretim tekellerine dönüştürüldüğü takdirde, yabancı devletlerden gerçekleşen ve zaten her sene üçte bir oranında azalabilecek olan alımlardan üç senelik bir süreden önce feragat edilmeyecekti. Petrole konulacak olan her çeşit tekel, petrolün ancak Osmanlı Devleti'ne ithal ve satımında uygulanacak, bu konuda izlenecek yol ne olursa olsun Osmanlı Devleti'ndeki petrol kaynaklarının serbestçe işletilmesine, rafine edilmesine ve bu kaynaklardan çıkarılan petrolün serbestçe ihraç edilmesine engel olmayacaktı. Petrol tekeline veya petrol tüketim vergilerine ilişkin kurallar, petrolün söz konusu ülkelere nakline veya bu ülkelere transit şeklinde geçirilmesine engel olabilecek hiçbir şey içermeyecekti. Bu nakil veya transit durumu serbest olacak ve her çeşit

Rumbeyoğlu Fahreddin ve M. Nabi'nin 1917-18 yılında basılmış "İnhisarlar" risalesine dayanarak anlaşma metnini nakletmiştir.

¹⁸⁴⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17** (3 Nisan 1914 tarihli ve gizli ibareli Osmanlı-İngiliz Anlaşması'nın Fransızca ve Osmanlıca suretleri, 1. madde). Parafe edilmesine rağmen sözleşmenin ihtilafı ve görüşülmekte olan kısımlarının altları çizilmiş ve yerinde bırakılmıştır. Hakkı Paşa 1. maddeyle ilgili olarak Fransızca metnin birinci sayfasına bir değerlendirme notu düşmüştür. Hakkı Paşa, 1. maddenin kendisine verilen talimata uygun olarak yazıldığını belirtmiştir. Sadece petrol tekeline ilişkin konunun henüz görüşülmekte olduğunu, "*yalnız aydınlatmalarda kullanılan petrol ve ürünlerini kapsamaktadır*" hükmünün İngiliz teklifi olduğunu ve kendisi tarafından kabul edilmediğini vurgulamıştır. İngilizler yakacaktan petrol ürünlerinin istisnası talebinde ısrarcıydı. Osmanlı Hükümeti'nin sanayide, trenlerde, vapurlarda kullanılanların muaf olması kaydıyla yakacak petrolün tekel altına alınması teklifini de İngiltere kabul etmemişti. Bunun uygulamada çok zor ve hazinece yararsız olacağını söylemişlerdi.

suiistimalin veya kaçakçılığın önlenmesi için gümrük kurallarına ilişkin koşullara tabi tutulacaktı. Hakkı Paşa'nın İngilizlerin teklifi olduğunu belirterek kabul etmediği hükme göre, Musul ve Bağdat Vilayetleri'nde bulunan petrol yataklarının işletilmesi hakkında her iki hükümet tarafından kabul edilebilir bir anlaşma imzalanmadan önce bir petrol tekeli konulmayacaktı.¹⁸⁵⁰

(c.) Tüketim vergisi koyulduğu takdirde, bu vergi ile uygulanmasına ilişkin usul ve işlemler tamamen yabancı ülkelerden gelen benzer mallar hakkında da aynı şekilde uygulanacaktı. Aynı vergiler ve aynı muamele Osmanlı Devleti ürünü olan aynı mallar için de geçerli olacaktı.¹⁸⁵¹

Anlaşmanın 2. maddesi uyarınca İngiliz Hükümeti, iki hükümet arasında ortaklaşa düzenlenecek bir listede bulunan ve Osmanlı Devleti'ne gelen kendi ürünlerinden, diğer yerlerden gelenler gibi önemli Osmanlı şehirleri menfaatine olarak oktruva¹⁸⁵² vergisi alınmasına onay vermekteydi. Söz konusu listede ancak genellikle bu vergiye tabi olan içecek, yiyecek, yakacak, ot veya kereste türü maddeler bulunacaktı. Belediyeler iki hükümet arasında ortaklaşa saptanacak olan azami dereceli bir tarifeden yüksek bir tarifeyi uygulayamayacaktı. Bu tarife ithal edilen mal ve eşya (yabancı mallar) ile Osmanlı Devleti'nden çıkan mal ve eşya (yerli mallar) için aynı olacaktı.¹⁸⁵³

Üçüncü maddeye göre İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nde damga yasasının yeniden düzenlenmesini kabul etmekteydi. Bundan başka İngiltere mali ve ticari işlerin gerektirdiği gizlilik içerisinde, Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye İdaresi'nin etkili bir biçimde denetim ve kontrolünün düzenlenmesi için uygun tedbirleri incelemeye hazır olduğunu da beyan etmekteydi.¹⁸⁵⁴

Osmanlı Devleti'nde deniz fenerleri hizmetine ilişkin imtiyaz bir Fransız kartelinin elindeydi ve 1924 yılında sona erecekti. Ancak özellikle Balkan Savaşı'nın

¹⁸⁵⁰ **Aynı vesika.** Altı çizili olarak belirtilen bu son ifadeyle ilgili Hakkı Paşa, Fransızca metnin 2. sayfasına Osmanlıca şu notu düşmüştür: *“Bu teklif İngilizlerindir. Kabul etmedim. Petrol tekeli maddesinin alacağı şekle göre kaldırılacaktır”*.

¹⁸⁵¹ **Aynı vesika.**

¹⁸⁵² Kente giren mallardan alınan vergi.

¹⁸⁵³ **Aynı vesika** (2. madde). Hakkı Paşa Fransızca metnin 3. sayfasında bu maddenin yanına *“Yazışma sonucunda aldığım talimata uygundur”* notunu düşmüştür.

¹⁸⁵⁴ **Aynı vesika** (3. madde). Hakkı Paşa Fransızca metnin 3. sayfasında bu maddenin yanına *“Fransızlarla olan anlaşmanın eşdeğer maddesine uygundur”* notunu yazmıştır.

etkisiyle ciddi bir mali sıkıntı içinde olan Bab-ı Ali, 14 Nisan 1913 tarihinde 500.000 liralık borç karşılığında bu imtiyazı 4 Eylül 1924 tarihinden itibaren yirmi beş senelik bir süre için (3 Eylül 1949 tarihine kadar) yenilemeyi kabul etmişti.¹⁸⁵⁵ Osmanlı Hükümeti'nin bu eylemi İngiltere'deki gemicilik firmalarının sert tepkilerine yol açmıştı. Özellikle The West of England Steamship Owners' Association (Batı İngiltere Vapur Sahipleri Derneği) İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmişti. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri 1913 yılı Mayıs ayı içinde İstanbul Büyükelçisi'ne Bab-ı Ali'ye karşı protestoda bulunma talimatı verdi. Söz konusu imtiyazın uzatılmasının kabul edilmeyeceği bildirildi. Ayrıca genelde İngiliz armatörleri tarafından ödenen aşırı yüksek vergilerde büyük bir indirim yapılması, bu olmadığı takdirde imtiyaz 11 yıl sonra bitince idari reform ve daha düşük ücretler sağlanması yönünde taleplerde bulundu.¹⁸⁵⁶ Böylece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yeni bir sorun baş gösterdi ve Hakkı Paşa'nın Londra'daki görüşmelerinde gündemdeki yerini aldı.

3 Nisan 1914 tarihli anlaşmanın dördüncü maddesi bu sorunun çözümü ile ilgiliydi. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Devleti'nde gemilerden alınan fener vergilerinin indirilmesi hususunu araştırmak için karma bir Osmanlı-İngiliz komisyonu kurulmasına şimdiden onay vermekteydi. Bu indirimin yapılan hizmetlerin haklı bir mükafatı olması, adil ve insafı bir esas üzerine dayanması için inceleme yapılacaktı. İndirim 1924 yılında yürürlüğe girecekti.¹⁸⁵⁷

Beşinci maddede Osmanlı Hükümeti, Mezopotamya'da sulama ve suya kandırma işleri için açık ve tarafsız bir şekilde ihale¹⁸⁵⁸ ilan edeceğini kabul

¹⁸⁵⁵ “Numero 150- Fenerler Müddet-i İmtiyaziyyesinin 25 Sene Temdidiyle 500.000 Liralık Avansa Ait Mukavelenameler hakkında Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:5, 1 Teşrin-i Sani 1328-31 Teşrin-i Evvel 1329, Dersaadet (İstanbul), 1332, s.254-260.

¹⁸⁵⁶ “Britain Objects to A Franco-Turkish Concession”, **The Guardian**, 21 Mayıs 1913, s.7;

“Effective British Protest”, **The Observer**, 25 Mayıs 1913, s.17. Gazetelerin haberinde imtiyazın uzatılma süresi yirmi yıl olarak belirtilmektedir.

¹⁸⁵⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17** (3 Nisan 1914 tarihli ve gizli ibareli Osmanlı-İngiliz Anlaşması (4. madde). Hakkı Paşa bu maddenin de aldığı talimata uygun olduğunu belirtmiştir.

¹⁸⁵⁸ Bu kelimeye karşılık olarak sözleşmenin bu ve sonra gelen maddelerinde Fransızca metinde “adjudication”, Osmanlıca metinde ise “münakasa” kelimesi kullanılmaktadır. Kelime, bir işin kimin tarafından daha ucuz yapılacağını anlaşılması için istekliler arasında açılan fiyat kırma işi, eksiltme anlamına gelmektedir.

etmekteydi. Bu işler Osmanlı Hükümeti'ne en yararlı teklifi verecek olan mültezime ihale edilecekti.¹⁸⁵⁹

Altıncı madde sözleşmenin en uzun maddelerinden birisiydi. Osmanlı Hükümeti 1912 yılı Nisanı'nda gerçekleştirilen ihalelere dahil olan Mezopotamya sulama ve suya kandırma işleri dolayısıyla yeniden ihale yapmaya karar verecek olursa, bu ihale son ihaleye katılmış olan İngiliz şirketlerine verilecekti. Bu durumda ihaleye katılanlar uygun fiyatlar teklif etmeyi ve şartnamelerindeki koşulların yapılmamasından doğacak her tür hasar ve zararın sorumluluğunu on sene süreyle üstlenmeyi kabul edecekti. Ayrıca ihale edilecek işlerin yapılmasına kefil olacak ve Osmanlı Hükümeti tarafından makul bir mali tedbiri kabul etmeye mecbur tutulacaklardı. Eğer ihalenin ilanından sonra ve belirli bir süre zarfında bu şirketler talep edilen taahhütleri yerine getirmezlerse, Osmanlı Hükümeti söz konusu işlerin ihalesini bu şirketlere tahsis etmek hususundaki taahhüdünden serbest kalacaktı. Osmanlı Hükümeti ile İngiliz şirketler arasında çıkacak her tür ihtilaf bir hakem mahkemesine havale edilecekti. Bu hakem mahkemesi, ilgili şirketler adına hareket eden İngiltere Hükümeti ve Osmanlı Hükümeti tarafından ihtilaflı meseleleri incelemek için gerekli teknik vasıflara ve üne sahip ikişer kişinin atanmasıyla kurulacaktı. Bu dört kişilik hakem mahkemesi olağanüstü bir yetki ve güce sahip olacak ve itiraz edilemeyecek bir karar alacaktı. Ancak bu konuda bir uzlaşma yine olmazsa iki hükümet tarafından kesin karar için Felemenk (Hollanda) Kraliçesi'ne başvurulacaktı.¹⁸⁶⁰

Anlaşmanın yedinci maddesi Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz kurumlarının statüsünü saptamaktaydı. Buna göre Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Devleti'nde bulunan İngiliz din, eğitim, hayır vs. kurumların yasal durumlarıyla, bu kurumların yararlanmakta olduğu ayrıcalıkları ve muafiyetleri olduğu gibi korumaya devam edeceğini, bu hususta herhangi bir değişiklik olmayacağını beyan etmekteydi. Bu kurumların genişlemesi ve yeni bir takım müesseselerin kurulması konusunda yapılacak işlemler şu anda yerleşmiş usul ve kurala uygun olarak gerçekleştirilecekti. Eklemeler ve yeni oluşturulacak kurumlar-özellikle vergilerden muafiyet hususunda-

¹⁸⁵⁹ Aynı vesika (5. madde).

¹⁸⁶⁰ Aynı vesika (6. madde). İngiliz Hükümeti Haziran 1913'ten itibaren Hakkı Paşa ile yaptığı müzakerelerde Mezopotamya (Elcezire) bölgesinin sulama işinin İngiliz şirketlerine verilmesini çeşitli zamanlarda dile getirmişti, bk. Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.365-368.

aynı ayrıcalık ve muafiyetlerden faydalanacaklardı. İngiliz Sefareti tarafından bu konuda gerektiği zaman Bab-ı Ali nezdinde yapılacak girişimler “en samimi bir şekilde kabul edilecek ve bütün kolaylıklar yukarıda enikonu açıklanan usul ve kurallara uygun olarak gösterilecekti”. İngiliz kurumları, Osmanlı Devleti’nde en fazla izne sahip millete ait yabancı kurumların yararlanacağı aynı muameleden istifade edecekti.¹⁸⁶¹

Sekizinci maddede Osmanlı Hükümeti, Suriye Vilayeti’ne bağlı Aclun (Ajloun) kazası ile Yemen Vilayeti’ne bağlı Fersan Adası’nda bulunan petrol yatakları imtiyazlarına ilişkin çıkarları, mevcut sözleşmenin 1 numaralı ekinde belirtildiği şekilde ve buradaki şartlara uygun olarak korumayı garanti etmekteydi. Sözleşmenin tek eki olan 1 numaralı ekteki şartlar şöyleydi: İngiliz tebaasından Mr. Edward Thomas Boxall’ın Suriye Vilayeti’ne bağlı Aclun Kazası dahilinde petrol kaynakları araştırması için Süleyman Nazif Bey’le ortaklaşa sahip olduğu 6 parça ruhsatnameden doğan çıkarları, Madenler Nizamnamesi’ne uygun olarak korunacaktı. Nizamname hükümlerini gerçekleştirmeleri, kendi hataları sonucunda ve imtiyaz şartlarına uymamaları nedeniyle haklarını kaybettirecek durum yaratmamaları şartıyla, kendilerine veya yetkili kılacakları kişilere gelecekte kolaylık gösterilecek ve teminat verilecekti. Bundan başka yine İngiltere tebaasından Mr. George Robert Rogers’ın Yemen Vilayeti içinde bulunan Fersan Adası’nda petrol yatakları araştırmasına ait ruhsatlardan kaynaklanan çıkarları Madenler Nizamnamesi’ne uygun olarak korunacak ve bu ruhsatnamelerin Rogers adına intikali Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanacaktı. Yine kendi hataları ve imtiyaz koşullarına uymama nedeniyle haklarını kaybettirecek durum oluşturmamak şartıyla, Rogers’a veya onun yetkili kılacağı kişilere gelecekte kolaylık gösterilecek ve teminat verilecekti. Sözleşmenin imzalandığı tarihte hem Boxall’ın hem de Rogers’ın haklarının düşmediği ve devam ettiği de vurgulanmıştır.¹⁸⁶²

Sözleşmenin 9. maddesi şöyleydi:

¹⁸⁶¹ Aynı vesika (7. madde). Son cümle şu anlama gelmekteydi: Osmanlı Devleti, İngiltere dışında başka bir devlete ait kurumlara daha geniş hak ve ayrıcalıklar tanırsa, bunlar otomatik olarak İngiliz kurumları içinde geçerli olacaktı. En fazla ayrıcalığa sahip olanlar arasında İngiliz müesseseleri her zaman yer alacaktı.

¹⁸⁶² Aynı vesika (8. madde ve Ek 1). Sözleşmeye bağlı tek ek (Ek 1) bu madde ile ilgiliydi. Hakkı Paşa Fransızca metne düştüğü notta, bu maddenin ve onunla ilgili ekin aldığı talimata aykırı bir tarafı olmadığını belirtmiştir. Bayur da bu konuya çok kısaca değinmektedir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.369-370. Volkan Ediger, **a.g.e.**, s.288-289’da Boxall’ın (ismi “Buksal” şeklinde yazılmıştır) petrol arama ruhsatını Temmuz-Ağustos 1913 tarihinde aldığı belirtilmektedir.

*“Bu anlaşmanın 1. ve 2. maddeleri, parasal şikayetlerin tamamen tasfiyesi tarihli Osmanlı-İngiliz sözleşmesi hükümleri gereği hakem kararlarına uygun olarak yapılmadığı takdirde yürürlüğe girmeyecektir”.*¹⁸⁶³

10. madde “İzmir-Aydın Demiryolu” şeklinde sonraki görüşmelere bırakılmıştı.¹⁸⁶⁴ 11. ve son maddede sözleşmenin mümkün olan süratle ve en çok 4 ay içinde onaylanarak Londra’da karşılıklı verilmesi öngörülmekteydi.

Anlaşma üzerine görüşmeler Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve ilişkilerin kesilmesine kadar devam etmiştir. Bunun sonucunda 10 Haziran 1914 tarihli, üzerinde çeşitli değişiklik ve ilaveler yapılmış bir taslak anlaşma metni daha ortaya çıktı. Ancak Hakkı Paşa, anlaşmanın bu yeni halini parafe etmeden Bab-ı Ali’ye göndermiştir.¹⁸⁶⁵ Yeni metinde göze çarpan önemli değişiklikler ve ilaveler şunlardır:

1. maddede petrol için “sadece aydınlatmalarda kullanılan petrol ve türevlerini kapsamaktadır” ifadesi kaldırılmış ve yerine “*aşağıda yazılı ‘c’ işaretli maddenin hükümlerine uygun olarak*” ifadesi konulmuştu.¹⁸⁶⁶ Yeni eklenen “c” maddesi uyarınca sanayi, maden, demiryolu ve denizcilikte kullanılan akaryakıtlar ve makine yağları tüketim vergilerinden ve tekellerden serbest (muaf) olacaktı. Bu muafiyeti uygulamak için özel bir tüzük yürürlüğe konacaktı ve diğer taraftan vergi dairesi kaçakçılığa karşı korunacaktı. Bu maddede sözü geçen yağlar yeni konulan 1. Ek’te belirtilmiştir.¹⁸⁶⁷

3 Nisan 1914 tarihli anlaşmada 1. maddenin “b” bendindeki son paragraf (Musul ve Bağdat Vilayetleri’ndeki petrol yatakları hakkındaki kısım) Hakkı Paşa tarafından kabul edilmemiş ve ihtilafli kalmıştı. Şimdi 1. maddenin en sonunda bu paragrafın üstü çizilmiş ve yanına düşülen notta bu paragrafın yerine sözleşmenin 10.

¹⁸⁶³ Aynı vesika (9. madde). Burada kastedilen parasal şikayetler İngiliz vatandaşlarının alacaklarıdır. İngiltere öncelikle kendi vatandaşlarına ait alacakların ödenmesi için belirlenecek bir tarihte anlaşma imzalanmasını şart koşmaktaydı. Altı çizili bu madde de ihtilafli kalmıştır. Hakkı Paşa aldığı talimata uygun olarak maddeyi bu şekilde kabul etmeyeceğini, ancak bir şekilde ortaya konması gerektiğini Fransızca metne düştüğü notta ifade etmiştir.

¹⁸⁶⁴ Aynı vesika (10. madde). Hakkı Paşa, Fransızca metinde görüşmelerin devam ettiğini ve henüz bu maddenin yazılmadığını belirten bir not düşmüştür.

¹⁸⁶⁵ BOA. HR. SYS. Dosya No:112 Gömlek No:17 (10. 6. 1914 tarihli ve gizli ibareli Osmanlı-İngiliz Anlaşması). Bu 3 Nisan 1914 tarihli anlaşmanın ilave ve değişikliklerle revize edilmiş halidir.

¹⁸⁶⁶ Aynı vesika, (1. madde, s.1).

¹⁸⁶⁷ Aynı vesika, (1.madde, “c” bendi, s.2 ve Ek 1, s.9). 3 Nisan 1914 tarihli anlaşmada yer alan 1. Ek bu yeni taslakta 2. Ek olmuştur.

maddesi tarzında Osmanlı Hükümeti ile Turkish Petroleum Company (Türk Petrol Şirketi) arasındaki uzlaşmaya ilişkin olarak bir madde eklenebileceği belirtilmiştir.¹⁸⁶⁸

Anlaşmanın 2. maddesine her iki hükümetin listede yer almayan şeyleri vergilendirmeyeceği ifadesi eklenmişti.¹⁸⁶⁹

6. madde özünü korumakla beraber üzerinde bazı değişiklik ve ilaveler yapılmıştır. Bunların önemlileri şöyle özetlenebilir: Osmanlı Hükümeti 20 Nisan 1912 tarihli ihaleye dahil edilmiş olan Mezopotamya sulama işini (şu anda tamamlanmış olan Hindiye işleri hariç olmak üzere) yeniden ihaleye koymaya karar verecek olursa, söz konusu ihaleye sadece 20 Nisan 1912 tarihli ihaleye girmiş olan İngiliz şirketleri katılabilecekti.¹⁸⁷⁰

Ancak taahhütlerini yerine getirmediklerinden dolayı haklarını kaybetmiş İngiliz şirketleri tarafından öne sürülen şartlar, Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesi imkansız olarak görülecekti. “e” fıkrası gereğince oluşturulacak hakem mahkemesi, Osmanlı Hükümeti’ne hak verdiği, ancak adı geçen şirketler mahkeme tarafından kabul edilen çözümü reddetmekte ısrar ettiği takdirde de durum değişmeyecekti.¹⁸⁷¹

Uygulamaları destekleyen şirket, ihaleden sonra kendisi tarafından gerekli görülecek her çeşit inceleme ve çalışmayı kesin projeleri düzenlemeden önce yapabilecekti. Bunların masrafları kendisi tarafından karşılanmakla beraber yapılması gerekli görülen ön işlere ait bütün masraflar bir ihale ile saptanacak artışla şirkete teslim edilecekti.¹⁸⁷² Ayrıca şirket önerdiği değişikliklerin Nafia Nezareti tarafından kabul edilmemesi veya (kendi görüşüne aykırı olarak) Nafia Nezareti tarafından önerilen değişiklikler sonucunda oluşan zarar ve ziyandan sorumlu tutulmayacaktı.¹⁸⁷³

¹⁸⁶⁸ Aynı vesika, s.3.

¹⁸⁶⁹ Aynı vesika, (2. madde, s.3).

¹⁸⁷⁰ Aynı vesika, (6. madde, “a” bendi, s.4). Altıncı madde yeniden düzenlenirken 6 alt maddeye ayrılmıştır.

¹⁸⁷¹ Aynı vesika, (6. madde, “b” bendi, s.4).

¹⁸⁷² Aynı vesika, (6. madde, “c” bendi, s.4-5).

¹⁸⁷³ Aynı vesika, (6. madde, “d” bendi, s.5).

6. maddenin “e” fıkrası Osmanlı Hükümeti ile İngiliz şirket(ler) arasında ortaya çıkacak ihtilaf halinde kurulacak hakem mahkemesi ve çözüm sürecine ilişkindi. Burada 3 Nisan 1914 tarihli anlaşma metninden farklı olarak göze çarpan tek nokta, hakem mahkemesine seçilecek olan ikişer kişinin “Nafia Nezareti” ve “ilgili şirket(ler)” tarafından tespit edilmesidir. Burada özellikle rahatsızlık uyandıran “İngiliz Hükümeti” ve “Osmanlı Hükümeti” ibareleri yerine “ilgili şirket veya şirketler” ve “Nafia Nezareti” tabirleri kullanılmıştır.¹⁸⁷⁴

Birçok ekleme ve değişikliğin yapıldığı taslak anlaşmanın 7. maddesi genişletilerek yeniden yazılmıştır.¹⁸⁷⁵ Dolayısıyla maddenin aldığı son şekli önemli kısımlarıyla özetlemek yerinde olacaktır. Buna göre mevcut veya bilfiil görevini yapan İngiliz eğitim, hayır ve din kurumlarına usulden olan fermanlar doğrudan doğruya ve vergisiz verilecekti. Kira altında bulunan kurumlar hakkında Bab-ı Ali, onların yasal varlığının tanınmasından ileri gelen imtiyazlardan yararlanmaları için ilgili memurlarına gerekli emir ve talimatları verecekti. Kirada bulunan emlak söz konusu kurumların malı olmadıkça vergilere tabi kalacaktı.¹⁸⁷⁶

İçinde buldukları emlakın sahibi olsun veya olmasın mevcut bütün İngiliz kurumları için gereken fermanların alınması hususunda İngiliz Sefareti, bu anlaşmanın onay belgelerinin teatisinden itibaren 6 ay zarfında (mülk sahibi kurumlar için planlarla tasarruf senetleri de dahil olmak üzere), usulen verilmesi gereken ve tüm ayrıntıları içeren kapsamlı bir listeyi Osmanlı Hükümeti’ne bildirecekti.¹⁸⁷⁷

Fermanın sefarete verilmesi tarihinden itibaren mülk sahibi kurumlar, altı aylık bir süre içinde tasarruf senetlerinin doğrudan doğruya ve bir masraf olmaksızın kendi adlarına düzeltilmesi için ilgili memurlar nezdinde gereken girişimleri yapacaklardı.¹⁸⁷⁸ Ferman ile tanınmış olan bütün kurumlar, bundan kaynaklanan

¹⁸⁷⁴ Aynı vesika, (6. madde, “e” bendi, s.5).

¹⁸⁷⁵ Aynı vesika, (7. madde, s.6-8). Yedinci madde 10 alt maddeye ayrılmıştır.

¹⁸⁷⁶ Aynı vesika, (7. madde, “a” bendi, s.6).

¹⁸⁷⁷ Aynı vesika, (7. madde, “b” bendi, s.6).

¹⁸⁷⁸ Aynı vesika, (7.madde, “c” bendi, s.6).

vergi, belediye ve gümrük rüsumu muafiyetlerinden faydalanacaklardı.¹⁸⁷⁹ Ayrıca emlak vergisinden muafiyet hususunda da geniş haklara sahip olacaklardı.¹⁸⁸⁰

Osmanlı Hükümeti, İngiliz kurumlarına ait binaları tamir, tadil veya genişletmek, yeni yapılar inşa etmek ya da yeni müesseseler açmak (bu kurumlar sadece Müslümanlar tarafından iskan edilen yerlere kurulamayacaktı) için izin alınması hakkında sefaret tarafından bildirilen isteklere en fazla altı aylık bir müddet içinde cevap verecekti. Eğer cevap verilmezse gereken iznin alındığı kabul edilecekti. Bu süre zarfında Bab-ı Ali tarafından gerekçeleriyle yazılı olarak karşı çıkıldığı takdirde, Hariciye Nezareti ve İngiliz Sefareti itiraz edilen hususları birlikte inceleyerek bir çare bulmaya çalışacaklardı. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra kurulması talep edilecek hastane ve okullar, vergi muafiyetlerinden en azından % 25 oranında ücretsiz hasta bakmak ve öğrenci kabul etmek koşuluyla yararlanacaklardı.¹⁸⁸¹

Osmanlı Hükümeti, arsa veya mülk satın alan İngilizlere hiçbir şekilde mülklerin ayin yapılmasına, eğitime veya hayır işlerine tahsis edilmesi için engel olmayacak ve böyle bir taahhüt talep edemeyecekti. Zaten bu tür İngiliz kurumları izin alınmaksızın açılmayacak ve aksi durumda kapatılacaktı.¹⁸⁸²

Mevcut bulunan veya kurulacak olan İngiliz eğitim kurumlarındaki öğretmen ve öğrenciler askerlik hizmetine ilişkin kurallarda devlet okulları ile aynı muameleye tabi tutulacaklardı. İngiliz okulları talep ettiği takdirde diplomalar da aynı değerde olacaktır. Osmanlı Hükümeti, konsolosluk memurunun yardımıyla bir denetim yapabilecekti. Ancak bu denetim okulların programı ve sınavlarıyla sınırlı kalacaktı.¹⁸⁸³

Sözleşmenin tamamen revize edilen 9. maddesi uyarınca, Osmanlı Hükümeti'ne karşı gerçekleşen bazı parasal iddia ve taleplerin hakem mahkemesine havalesi için mevcut anlaşma ile aynı gün imzalanacak özel bir sözleşme dayanak olarak kabul edilecekti. Osmanlı Hükümeti, 1. maddede belirtilen yeni gelirlerin

¹⁸⁷⁹ Aynı vesika, (7.madde, “d” bendi, s.6).

¹⁸⁸⁰ Aynı vesika, (7.madde, “e” bendi, s.6).

¹⁸⁸¹ Aynı vesika, (7. madde, “h” bendi, s.7).

¹⁸⁸² Aynı vesika, (7. madde, “i” bendi, s.7).

¹⁸⁸³ Aynı vesika, (7. madde, “j” bendi, s.7-8).

hasılatını hakem mahkemesinin vereceği kararlar doğrultusunda davacılara ödenecek paralara tahsis edecekti.¹⁸⁸⁴

Anlaşma metninin daha önce boş bırakılmış 10. maddesine göre Osmanlı Hükümeti, İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu Şirketi ile şirketin imtiyaz süresini uzatan ve ayrıca bazı genişlemeler sağlayan yeni bir anlaşma imzalamayı kabul etmekteydi.¹⁸⁸⁵

3.4. İZMİR-AYDIN OSMANLI DEMİRYOLU ŞİRKETİ İLE YAPILAN ANLAŞMA

Bu şirket isminde “Osmanlı” kelimesi olsa da aslında bir İngiliz şirketi idi.¹⁸⁸⁶ Önemli kazanç elde eden ve gelirlerini her sene artıran bir kurumdu.¹⁸⁸⁷ Şirket Güney ve Batı Anadolu’daki demiryolu imtiyazları için 6 Mart 1914 tarihinde İtalyanlarla anlaşmış ve ortak hareket ederek Osmanlı Hükümeti’ne baskıda bulunmuştu. Taleplerinin başında Aydın demiryolunun uzatılarak Bağdat Demiryolu’na birleştirilmesi ile Eğirdir ve Beyşehir gölleri üzerinde vapur işletme imtiyazı gelmekteydi. Yapılan görüşmeler sonucunda 26 Mart 1914 tarihinde Osmanlı-İngiliz-Alman anlaşması parafe edildi. Anlaşma Osmanlı Devleti adına Hakkı Paşa, Almanya adına Londra Alman Büyükelçiliği Müsteşarı Herr von Kühlmann ve Bağdat Demiryolu Şirketi yetkilisi Kari Bergmann, İngiltere adına İngiliz Dışişleri görevlisi Alwyn Parker ve İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Baron Rathmore tarafından parafe edilmiştir. Buna göre İzmir-Aydın Demiryolu 350 km. daha uzatılacak ve Afyonkarahisar’da Anadolu-Bağdat demiryolu hattı ile birleştirilecekti. İngilizlere ayrıca Eğirdir ve Beyşehir göllerinde gemi işletme ayrıcalıkları verilecekti. İki şirket (Alman Bağdat Demiryolu ve İngiliz İzmir-Aydın Demiryolu şirketleri) farklı tarifeler yaparak birbirleriyle rekabete de girişmeyeceklerdi.¹⁸⁸⁸

¹⁸⁸⁴ Aynı vesika, (9. madde, s.8). İngiltere hakem mahkemesinin vereceği kararların İngiliz davacılar lehine olacağından o denli emindi ki alacakların hızlı ve etkin tahsilini bu maddeyle güvence altına almak istemiştir.

¹⁸⁸⁵ Aynı vesika, (10. madde, s.8). Bu şirket ismi “Osmanlı” olsa da bir İngiliz şirketi idi.

¹⁸⁸⁶ Şirketle ilgili 1912-1913 yılları arasındaki gelişmeler için bk. Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.382-396.

¹⁸⁸⁷ Gelirler üzerinden altı aylık hasılatı 1913 yılı için 282.140 sterlindi. Bu rakam 1912 yılında 246.486 sterlindi. Şirketin 1913 yılı altı aylık net dönem kârı 179.284 sterlindi. 1912 yılının ayn döneminde net kârı ise 155.660 sterlindi. Tüm masraflar çıktığında kalan net geliri ise 1913 yılının ilk altı ayı için 115.634 sterlindi. Bk. “Public Companies”, “Ottoman Railway”, **The Guardian**, 21 Mart 1914, s.13.

¹⁸⁸⁸ Anlaşmanın ayrıntıları için bk. Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.399-400; Earle, a.g.e., s.260-261.

Yapılan anlaşmaya rağmen İngilizler Londra'da devam eden görüşmelerde İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi için yeni hak ve ayrıcalıklar talep ediyorlardı. Sonunda Hakkı Paşa ile şirketin yönetim kurulu başkanı Baron Rathmore arasında 7 Mayıs 1914 tarihinde onaya tabi olmak üzere bir taslak anlaşma ve bu anlaşmaya ekli bir şartname parafe edildi. Taraflardan eski Sadrazam Hakkı Paşa Osmanlı Hükümeti'ni temsil ederken, Baron Rathmore'un şirketin yönetim kurulu başkanı olarak Sultana (Padişaha) ait İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu Şirketi adına hareket ettiğinin anlaşmanın girişinde belirtilmesi ilginçtir. Anlaşma ve şartname her bir sayfasının sol tarafı Fransızca ve sağ tarafı İngilizce olmak üzere iki nüsha halinde düzenlenmiştir. Toplam 63 sayfadır. Anlaşma ve şartname birlikte sayfalandırılmasına karşın ayrı ayrı maddelendirilmiştir. Anlaşmanın kendisi 35 sayfa (1-35. sayfalar) ve 37 madde, şartname ise 27 sayfa (36-63. sayfalar) ve 27 maddeden oluşmaktadır.¹⁸⁸⁹ İlginç olan bir başka husus yan yana yazılmış Fransızca ve İngilizce metinler arasında bazı farklar ve eksikliklerin yer yer olmasıdır. Anlaşmanın Fransızca metni 37 maddedir ve paraf lar bu metnin altına atılmıştır.¹⁸⁹⁰ Anlaşmanın önemli ve dikkat çekici kısımları şöyledir:

Anlaşmanın 1. maddesinde şirketin şimdiye kadar aldığı imtiyazlarla sahip olup işlettiği demiryolu hatları sayılmaktadır. Şirketin 23 Eylül 1856, 16 Temmuz 1879, 30 Nisan 1888 ve 6 Ekim 1906 tarihli imtiyaz anlaşmalarıyla sahip olup işlettiği demiryolu hatları şöyleydi:

1. İzmir-Aydın-Sarayköy-Dinar-Eğirdir.
2. Torbalı-Tire.
3. Çatal- Ödemiş.
4. Balacık-Söke.
5. Sütlüce-Çivril.
6. Gönyeli- Denizli.

¹⁸⁸⁹ **BOA. İ. MMS. Dosya No:187 Gömlek No:1332/Ş-20** (Osmanlı Hükümeti ve İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu Şirketi arasında yapılan taslak anlaşma ve şartname).

¹⁸⁹⁰ Örneğin 1. maddede 3. sayfanın sonunda, 8. maddede ilk paragrafın sonunda, 16. maddenin son kısmında, 20. maddede, 24. maddede, 30. maddede farklılıklar görülmektedir. İngilizce metinde 37. madde yoktur. Fransızca metnin İngilizce olandan daha sonra yazıldığı ve bazı değişiklikler ve ilaveler yapıldığı görülmektedir. Her iki metnin yan yana birbirinin tüpatıp aynısı şeklinde sözleşme taslağı içinde basılmış olması oldukça ilginçtir.

Şirket ayrıca 5 Mart 1870 ve 14 Cemaziyelevvel 1293 [7 Haziran 1876]¹⁸⁹¹ tarihli imtiyaz anlaşmalarıyla aşağıdaki iki şube hattına da sahipti:

1. Paradis İstasyonu'ndan Buca'ya (1902'de satın alındı).
2. Gaziemir-Seydiköy (7 Mart 1908'de satın alındı).

Mevcut anlaşmanın tarihine göre yukarıda sayılan bu anlaşmalar “eski anlaşmalar” ve zaten inşa edilmiş ve işletilmekte olan demiryolu hatları da “eski hatlar” olarak adlandırılacaktı. Osmanlı Hükümeti, şirkete inşa edip işletmesi için aşağıdaki yeni demiryolu hatlarının imtiyazını vermektedir:

(A) Yaklaşık 50 mil/80 kilometre toplam uzunluğunda, Eğirdir Gölü kıyısındaki bir noktadan başlayıp Beyşehir Gölü'nün kuzey veya kuzeybatı kıyısında bir noktaya uzanan bir demiryolu hattı. Hattın başlangıç ve bitiş noktaları Osmanlı Hükümeti ve şirket arasında yapılacak bir anlaşmayla belirlenecekti. Bitiş noktası Kazak Adası enleminin güneyinde olmayacaktı.

(B) Karakuyu'dan Sandıklı'ya toplam uzunluğu yaklaşık 30 mil/48 kilometre olan bir demiryolu hattı.

(C) Toplam uzunluğu yaklaşık 33 mil/53 kilometre olan, şirketin ana hattının üzerindeki bir noktadan başlayıp Aydın çevresine ve Çine'ye kadar uzanan bir demiryolu hattı.

(D) Toplam uzunluğu yaklaşık 8 mil/13 kilometre olan Eski Yer'den¹⁸⁹² Burdur şehrine bir demiryolu hattı.

6 Ekim 1906 tarihli anlaşmayla şirket, Baladız istasyonundan Eski Yer'e kadar bir şube hattı inşa edip işletme hakkını kazanmıştı. Ancak inşasına henüz başlanmadığından, bu demiryolu hattı da mevcut anlaşmadaki “yeni hatlar” arasında kabul edilecekti. Tüm eski ve yeni hatlar şirketin sistemini oluşturduğundan, anlaşma metninde bundan sonra “demiryolu” olarak adlandırılacaktı. Şirket ayrıca 24. maddede belirtilen nedenden dolayı, Burdur'dan Kızılkaya'ya kadar 80 km. ve Çine'den Muğla'ya kadar 60 km. uzunluğunda olmak üzere iki demiryolu hattının da inşa ve işletilmesinden sorumlu tutulmaktaydı.¹⁸⁹³

¹⁸⁹¹ Metinde Hicri tarih miladiye yanlışlıkla “Ağustos 1876” olarak çevrilmiştir.

¹⁸⁹² Günümüzde “Askeriye” olarak geçen Burdur ilinin Merkez ilçesine bağlı köy.

¹⁸⁹³ Aynı vesika (1. madde, s.1-3).

2. maddede belirtildiğine göre eski anlaşmalarla verilen imtiyazların süresi 6 Ekim 1906 tarihli anlaşmayla belirlenmişti ve 15 Ekim 1950 tarihinde sona ermekteydi. Osmanlı Hükümeti 14. Madde'nin (B) fıkrasında belirtilen haller dışında, eski ve mevcut anlaşmayla verdiği tüm imtiyazların süresini 15 Ekim 1999 tarihine kadar uzatmayı kabul etmekteydi.¹⁸⁹⁴

3. madde uyarınca Osmanlı Hükümeti, şirkete Karakuyu-Sandıklı hattını inşa ve işletme koşulları aynı olmak koşuluyla ve mevcut anlaşmanın imza tarihinden itibaren on yıllık bir dönem içinde herhangi bir zamanda, Anadolu Demiryolu Şirketi ve İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi'nin sistemleriyle birleştirmek için Afyonkarahisar'a uzatma hakkını (Sandıklı-Afyonkarahisar demiryolu hattı inşasını) vermekteydi. Şirket eğer bu hat nedeniyle zarara uğrarsa, Osmanlı Hükümeti şirketin net kayıplarını karşılamayı üstlenmekteydi. Üç sistem birleştiği takdirde şirket, diğer ilgili şirketlerle birlikte limanlara yönelik şirket tarifelerinin rekabetçi olmaması, karşılıklı anlaşmaya dayanması ve yine dolaşım için karşılıklı kolaylıkların sağlanması için anlaşmalar yapabilecekti. Bu anlaşmalar Osmanlı Hükümeti'ne onaylanması için sunulmayacaktı ve Osmanlı Hükümeti şimdiden rekabetçi olmayan tarifelere karşı çıkmayacağına söz vermektedir.¹⁸⁹⁵ Bir başka deyişle üç şirket aralarında anlaşıp Osmanlı Devleti'nde istedikleri tarifeyi uygulayabilecek, Osmanlı Hükümeti'de buna itiraz edemeyip durumu kabullenmek zorunda kalacaktı.

Anlaşmanın 4. maddesine göre, mevcut anlaşmanın kesin imzasından itibaren yeni hatların inceleme ve inşa süreleri şöyle olacaktı:

İnceleme:

Aydın-Çine Hattı: 1 yıl.

Eğirdir Gölü-Beyşehir Gölü Hattı: 2 yıl.

Baladız-Burdur Hattı: 3 yıl.

Karakuyu-Sandıklı: 3 yıl.

İnşa:

Aydın-Çine Hattı: 4 yıl.

Eğirdir Gölü-Beyşehir Gölü Hattı: 7 yıl.

Baladız-Burdur Hattı: 7 yıl.

¹⁸⁹⁴ Aynı vesika (2. madde, s.4).

¹⁸⁹⁵ Aynı vesika (3. madde, s.4-5).

Karakuyu-Sandıklı Hattı: 8 yıl.¹⁸⁹⁶

5. madde şirkete yeni hatları zararı, riski ve tehlikesi kendisine ait olmak üzere istediği şekilde inşa etme yetkisini vermekteydi. Şirket ayrıca Eğirdir-Beyşehir hattını ana hatla kıyaslandığında daha ekonomik bir şekilde inşa etme hakkını ve ana hattan çıkaracağı iyi durumdaki eski rayları bu hatta kullanma hakkını da elde etmekteydi. Şirket eski rayları istasyonlar dışında kalan tüm yeni hatlarda da kullanabilecekti.¹⁸⁹⁷ 6. madde Osmanlı Nafia Nezareti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) inşaatın yapımını bir veya daha fazla komiserle denetleme hakkını tanımaktaydı. Şirket, Nezarete denetleme masrafları olarak her yıl aylık olarak eski hatlar için 1060 sterlin ve yeni hatlar için kilometre başı 3 sterlin ödemeyi kabul etmekteydi.¹⁸⁹⁸

Anlaşmanın 8. maddesi, imtiyaz süresinin bitiminden sonra (yani 15 Ekim 1999 tarihinden sonra) Osmanlı Hükümeti'ne eski demiryollarını toplam 4.149.184 ½ sterlin karşılığında satın alabilme hakkını vermekteydi. Osmanlı Hükümeti yine aynı tarihte yeni demiryolu hatlarını ise kilometre başı 4600 sterlin ödeyerek satın alabilecekti. Bununla birlikte yedek parçalar, tamir atölyeleri, taşınabilir her tür alet ve işletme için kullanılan araç gereçler bu fiyata dahil edilmeyecekti. Osmanlı Hükümeti anlaşmanın bitiminde bunları uzman değerlendirmesiyle ayrıca satın alabilecekti.¹⁸⁹⁹

9. ve 10. maddelere göre Osmanlı Hükümeti, şirkete Eğirdir ve Beyşehir gölleri üzerinde her çeşit gemi ve taşıma aracını işletmesi için gemicilik hizmeti kurma hakkını vermekteydi. Şirket gerekli teçhizata sahip her çeşit yapı, bina, iskele, mendirek inşa edebilecekti. Ancak bu hak sadece şirkete ait olmayacaktı ve benzer haklar başka kişilere veya şirketlere de verilebilecekti. İmtiyaz süresinin bitiminde bütün yapılar, iskeleler, mendirekler ve tesislerin üzerinde bulunduğu arsalar ücretsiz olarak Osmanlı Hükümeti'ne geçecekti. Osmanlı Hükümeti, uzman değerlendirmesi sonucunda gemi ve diğer taşıtları, bunların ekipmanını, binalardaki ve diğer tesislerdeki taşınabilir alet, araç ve gereçleri satın almayı üstlenecekti.¹⁹⁰⁰

¹⁸⁹⁶ Aynı vesika (4. madde, s.5-7). Bu maddede ayrıca başlangıçta saptanan inşa süresini uzatabilecek durumlar ve inşa süresinin ne kadar uzayabileceğine dair hususlar sayılmaktadır.

¹⁸⁹⁷ Aynı vesika (5. madde, s.7-8).

¹⁸⁹⁸ Aynı vesika (6. madde, s.8).

¹⁸⁹⁹ Aynı vesika (8. madde, s.10-11).

¹⁹⁰⁰ Aynı vesika (9. ve 10. maddeler, s.11-12).

11. madde şirkete İzmir La Pointe'de bulunan tüm arazilere 15 Ekim 1999 tarihine kadar barışçıl olarak sahip olma hakkını tanımaktaydı. Şirket aslında bu topraklara sahip olma imtiyazını 1859 yılında eline geçirmişti ve o tarihten beri ödemekte olduğu yıllık 100 sterlin işletme ücretini Evkaf Nezareti'ne ödemeye devam edecekti.¹⁹⁰¹

Anlaşmanın 15. maddesi kamu girişimi olması nedeniyle, yeni hatların inşası esnasında ihtiyaç duyulan özel kişilere ait bütün toprakların, taş ve kum ocaklarının istimlak kanunu uyarınca alınmasına imkan sağlamaktaydı. Eğer toprak sahipleriyle şirket satın alma konusunda anlaşamazlarsa, Osmanlı Hükümeti söz konusu toprakların istimlakını ve şirkete transferini emredecekti. Hükümet bu transferi iki aylık bir süre içinde uygulayacaktı. Çalışma esnasında geçici olarak ihtiyaç duyulan topraklar ise yerel yöneticiler tarafından şirkete teslim edilecek ve şirket mülk sahiplerinin zararını karşılayacaktı. İhtiyaç duyulan devlet arazileri ise ücretsiz olarak şirkete verilecekti. Hattın her iki tarafından 15 kilometrelik bir bölgede bulunan devlet arazilerinde taş ve kum ocaklarının bulunması durumunda, şirket inşaat süresince bunları ücretsiz olarak işletecekti. İnşaat biter bitmez şirket bunları kapatmak zorundaydı. Eğer şirket hattın işleme sırasında da bunlardan yararlanmak isterse, kurallara uymak ve tespit edilmiş işletme ücretini ödemek zorunda olacaktı. Demiryolunun inşası için gerekli odun ve kereste devlete ait komşu bölgelerdeki ormanlardan ücretsiz olarak kesilecekti.¹⁹⁰²

16. maddeye göre yeni ve eski bütün demiryolu hatlarıyla müstemilatlarının inşası ve geliştirilmesi esnasında şirket, ihtiyaç duyacağı demir, kereste, kömür, makine, vagon ve diğer malzemeler için ister Osmanlı Devleti içinde satın alsın, ister yurtdışından ithal etsin bütün vergilerden (gümrük vergileri dahil) muaf olacaktı.¹⁹⁰³ Ayrıca şirket, 18. madde uyarınca şartnamede yer alan tarifelere uygun olarak vergi toplama hakkına sahip bulunacaktı.¹⁹⁰⁴ 21. maddede şirketin tek bir hat inşa edeceği belirtilmekle beraber, ihtiyaç duyulduğu takdirde demiryolunun tüm kısımlarında ikinci bir hat inşa etmeyi üstleneceği vurgulanmaktaydı. Ancak şirketin ikinci bir hat inşa etme yükümlülüğü 15 Ekim 1950 tarihinden sonra kalkacaktı.¹⁹⁰⁵

¹⁹⁰¹ Aynı vesika (11. madde, s.12-13).

¹⁹⁰² Aynı vesika (15. madde, s.20-21).

¹⁹⁰³ Aynı vesika (16. madde, s.21).

¹⁹⁰⁴ Aynı vesika (18. madde, s.22).

¹⁹⁰⁵ Aynı vesika (21. madde, s.24).

Anlaşmanın 22. maddesi imtiyaz süresi boyunca demiryolu ve müstemilatının arazi, bina, gemi, fon ve gelirleri üzerine hiçbir vergi konamayacağını hükme bağlamaktaydı. Şirket, ayrıca mevcut sözleşme ve bu sözleşmeden kaynaklanan her türlü işleme ilişkin damga vergisinden muaf olacaktı.¹⁹⁰⁶

24. madde uyarınca Osmanlı Hükümeti, Antalya'dan Kızılkaya'ya ve Geyve ile Mekri¹⁹⁰⁷ arasında bir noktadan Muğla'ya demiryolu inşa ve işletme hakkını üçüncü kişilere verdiğiinden, şirkete de bu demiryollarıyla birleşmeyi sağlaması için Burdur'dan Kızılkaya'ya ve Çine'den Muğla'ya demiryolları inşa ve işletme imtiyazını vermekteydi.¹⁹⁰⁸

25. madde personel seçimine ilişkin şartları düzenlemekteydi. Şirket demiryolunun düzgün işlemlerini etkilememek şartıyla ve yüksek memurlar hariç olmak üzere, gelecekte işe alacağı tüm çalışanları Osmanlı vatandaşları arasından tamamen özgürce seçme hakkına sahip olacaktı. Diğer koşullar eşit tutularak şirket tarafından süresi dolmuş demiryolu taburlarındaki askerlere öncelik tanınacaktı. İstasyon ve trenlerdeki çalışanlar ve insanlarla temas halindeki memurlar, şirket tarafından kabul edilen veya Osmanlı Hükümeti'nce uygun görülecek herhangi bir üniformayı giyeceklerdi.¹⁹⁰⁹

Anlaşmanın 26. maddesine göre Osmanlı Hükümeti, şirketin rızası olmadan hiçbir kimse veya şirkete eski hatlarla veya Baldız'dan Burdur'a uzanan yeni hatla rekabet edebilecek (hatların herhangi bir yönünden itibaren 40 kilometrelik bir alanda) demiryolu hattı inşa veya işletme imtiyazı veremeyecekti. Bu koşuldan tüm Gediz vadisi ile şu hatlar muaf tutulacaktı: İzmir'den Nif'e¹⁹¹⁰ doğru bir hat ve İzmir'den İzmir Körfezi kıyısı boyunca bir hat. Aynı şekilde Osmanlı Hükümeti hiçbir kişi veya şirkete Antalya'dan başlayan ve şirketin ya da Anadolu veya Bağdat Demiryolu Şirketleri'nin hatlarında son bulan bir demiryolu hattının inşa veya işletme imtiyazını veremeyecekti.¹⁹¹¹

¹⁹⁰⁶ Aynı vesika (22. madde, s.25).

¹⁹⁰⁷ Sonradan ismi Fethiye olarak değiştirilen kaza.

¹⁹⁰⁸ Aynı vesika (24. madde, s.25-26).

¹⁹⁰⁹ Aynı vesika (25. madde, s.29-30).

¹⁹¹⁰ Günümüzde Kemalpaşa olarak bilinen kaza.

¹⁹¹¹ Aynı vesika (26. madde, s.30).

30. maddeye göre, şirkete eski hatların ve Baladız-Eski Yer hattının her iki yanından 50 kilometre genişliğinde bir alanda bulunan, kendisine verilmemiş ormanların ve taş ocaklarının imtiyazı ve işletmesinde öncelik tanınacaktı.¹⁹¹²

31. madde şirket tarafından İzmir’de inşa edilen özel rıhtım ve müştemilatına ilişkindi. Şirket bu rıhtımı imtiyaz süresince her tür malın nakliyatını kolaylaştırmak amacıyla, yolcuların, bagajların ve her tür eşyanın yükleme ve indirilmesinde kullanacaktı. Trafiğin gerekli kılacağı tüm donanım bu rıhtımda bulundurulacaktı. Gidiş gelişin düzgün işlemesi için şirketin rıhtımı gerektiği kadar uzatmaya hakkı olacaktı. Osmanlı Hükümeti, şirket tarafından taşınan bagaj ve malların incelenmesi ve verginin toplanması amacıyla, şirketin İzmir’deki istasyon veya rıhtımına gümrük müfettişleri yerleştirecekti.¹⁹¹³

Şirket 33. madde uyarınca Osmanlı Hükümeti tarafından belirtilen noktalarda, Osmanlı demiryolu komiserlerinin, gümrük, posta ve polis memurlarının ofisleri için ücretsiz olarak yer sağlayacaktı. 34. maddeye göre şirket, kendi taşıma araçlarıyla sadece demiryolu hizmetine ait mektup ve çantaları Osmanlı Posta İdaresi’ne hiçbir vergi ödmeden taşıma hakkına sahip olacaktı. Ancak şirket yabancı posta ofislerinin posta çantalarını taşımayacaktı. 35. madde şirkete demiryolu boyunca telgraf direkleri ve telleri kurma hakkını sağlamaktaydı. Ancak söz konusu telgraf hattı, demiryolunun işletimi ile ilgisi olmayan özel haberleşme için kullanılmayacaktı. Osmanlı Hükümeti, Posta ve Telgraf Nezareti’nin atayacağı müfettişlerle şirketin telgraf hattında sürdürülen tüm haberleşmeyi denetleme hakkına sahip olacaktı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, telgraf direklerini bir telgraf hattı kurmak için kullanma hakkına sahip bulunacak ve her iki hattı da taşımak için demiryolu direkleri inşa edilecekti. İhtiyaç halinde Osmanlı Hükümeti, kendi hesabına hat üzerinde başka direkler dikebilecek, kendi hattının arızalanması durumunda önemli ve acil resmi iletiler için demiryolu hizmetine hiçbir şekilde karışmadan, istasyonlara telgraf operatörleri yerleştirip şirketin telgraf hatlarını kullanabilecekti.¹⁹¹⁴

Anlaşmanın 36. maddesi ihtilaf hallerinde bir hakem mahkemesi kurulmasını öngörüyordu. Mahkeme şu şekilde oluşturulacaktı: Osmanlı Hükümeti ve şirket birer hakem atayacaktı. Bu şekilde atanan iki hakem anlaşarak üçüncü bir hakem

¹⁹¹² Aynı vesika (30. madde, s.31).

¹⁹¹³ Aynı vesika (31. madde, s.32).

¹⁹¹⁴ Aynı vesika (33-35. maddeler, s.33-34).

atayacaklardı. Osmanlı veya İngiliz uyruklu olmayacak bu üçüncü hakem mahkemede başkanlık edecek ve başkanlık oyunu verecekti. Eğer iki hakem aralarında üçüncü hakemin atanması hususunda anlaşamazlarsa, iki taraf üçüncü hakemin atanması için İsviçre Cumhuriyeti Başkanı'na başvuracaktı. Hakem mahkemesinin kararları her iki taraf üzerinde bağlayıcı olacaktı.¹⁹¹⁵

Anlaşmaya ekli olan şartname devam eden maddeler halinde bölümlere ayrılmaktaydı:

- Bölüm I : Projeler ve Planlar, İşler ve Ekipman (1.-15. maddeler).
Bölüm II : Bakım ve İşletme (16.-17. maddeler).
Bölüm III : İmtiyazın Kaybedilmesi (18. madde).
Bölüm IV : Tarifeler, Yolcular ve Eşyaların Taşınmasına İlişkin Koşullar (19.-20. maddeler).
Bölüm V : Çeşitli Hizmetlere İlişkin Şartlar (21-27. maddeler).

Şartnamenin dikkat çekici kısımları şöyledir:

Şirket demiryolu hattını her noktasında saatte 60 kilometre hıza dayanacak şekilde inşa edecekti.¹⁹¹⁶ İstasyonlar arasındaki mesafe 20 kilometreden fazla olmayacaktı.¹⁹¹⁷ Şirket her zaman kendi hesabına olarak hattı, müştemilatını, demiryolu araçlarını iyi durumda tutacaktı. Hattın tümünde ulaşım daima kolay ve güvenilir olacaktı. Şirket kazalara neden olabilecek bütün etmenleri ortadan kaldırmak için sürekli özen gösterecekti. Şirket bu işleri yapmada ihmalcı davranır veya gecikirse, Osmanlı Hükümeti tarafından çağrılıp uyarılacak; eğer çağrı sonrası da durum değişmezse, çağrının yapıldığı tarihten itibaren bir ay içinde Osmanlı Hükümeti şirketi dikkate almayarak gereken iş ve tamirleri yapacaktı. Yapılan işlerin masrafı hattın gelirinden alınacak; eğer hattın geliri yeterli olmazsa, şirket masrafı karşılamak zorunda olacaktı.¹⁹¹⁸ Şirket her ay hattın sağladığı her tür kazancı gösterir bir beyan hazırlayacak ve bunu Osmanlı Nafia Nezareti'ne sunacaktı. Brüt hasılatı gösteren bu beyan yolcuların, eşyaların ve diğer ürünlerin taşınmasından elde edilen brüt kazançları gösterecekti.¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁵ Aynı vesika (36. madde, s.34-35).

¹⁹¹⁶ Aynı vesika (İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu Şartnamesi, 1. madde, s.36).

¹⁹¹⁷ Aynı vesika (8. madde, s.39).

¹⁹¹⁸ Aynı vesika (16. madde, s.45-46).

¹⁹¹⁹ Aynı vesika (17. madde, s.46).

Şartnamenin 19. maddesinde şirket tarafından uygulanacak tarifelere ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bunlardan “Yolcular” başlıklı 1. Tarife, yolculardan alınacak ücretleri göstermekteydi:

Birinci sınıf : Kişi başı ve kilometre başı 27 para.

İkinci sınıf : Kişi başı ve kilometre başı 20 para.

Üçüncü sınıf : Kişi başı ve kilometre başı 13 para.

3 yaşın altında, kucakta taşınan çocuklar ücretsiz olacaktır. 3-7 yaş arası çocuklar ücretin yarısını ödeyip, bir tam koltuk işgal edecekti. İki çocuk bir kompartımanda bir tam koltuktan fazlasını işgal etmeyecekti.

“Bagaj” başlıklı 2. Tarife’ye göre bilet sahibi her yolcu 30 kilograama kadar ücretsiz bagaj taşıma hakkına sahipti. Yarım ücret ödeyen çocuklar ise 20 kilograama kadar ücretsiz bagaj taşıyabileceklerdi. Ancak çok yer kaplayan ve 7 kilogramdan az nesnelere için tarifede belirtilen ücretin iki katı ödenecekti. Bunun dışında ek ücretler de vardı. Örneğin 30 kilogramın altı veya üstü olsun herhangi bir bagaj için 20 para kayıt ücreti alınacaktı. Yine tren gideceği yere vardıktan sonra, sahibi tarafından alınmayan her paket için günlük 5 para depo ücreti kesilecekti.¹⁹²⁰

Şartnamede belirtilen diğer tarifeler şöyledir:

3. Tarife : Köpekler.

4. Tarife : Yolcu Trenleriyle Gönderilen 25 Kilogramdan Az Paket ve Nesnelere.

5. Tarife : Tahviller, Külçe (Altın ve Gümüş) ve Değerli Nesnelere.

6. Tarife : Arabalar.

7. Tarife : Çiftlik Hayvanları.

8. Tarife : Özel Trenler.

9. Tarife : Mallar.¹⁹²¹

20. madde şirketin yürürlükteki tarifelerde indirim amaçlı özel anlaşmalar yapmasını resmi olarak yasaklamaktaydı. Ancak bu yasak Osmanlı Hükümeti ile yapılacak anlaşmalara uygulanmayacaktı. Şirket, taşıyacağı tüm mallara hiçbir ayırım yapmadan ve farklılık gözetmeden aynı işlemleri uygulayacaktı. Hiçbir gemicilik şirketi veya gemi sahibiyle özel anlaşmalar yapmayacaktı.

¹⁹²⁰ Aynı vesika (19. madde, s.48-49).

¹⁹²¹ Aynı vesika (19. madde, s.49-57).

Şartnamenin 21. maddesine göre şirket, barış ve savaş zamanı askeri yetkililerin yazılı talebi üzerine asker ve her tür askeri malzemenin nakli için Osmanlı Hükümeti'nin kullanımına bütün taşıma araçlarını verecekti. Askerler maksimum tarife ücretinin üçte birine ve bir yerine en az sekiz kilometre taşınacaklardı. Bagajları, hayvanları, erzakları, her çeşit silah ve cephaneleri yürürlükteki ücretin yarısına taşınacaktı. 22. madde uyarınca Osmanlı Hükümeti jandarma, polis, esir ve tutuklular ile bunların muhafızlarını tarife ücretinin yarısına taşıyabilecekti. Şirket talep edildiğinde gerekli sayıda kompartımanı üçüncü sınıf vagonlarda Osmanlı Hükümeti'nin kullanımına verecekti. 23. maddeye göre Osmanlı Hükümeti, istediği takdirde esirlerin taşınması için ücretsiz olarak özel vagonlar kullanabilecekti. Ancak bu durumda memurlar, muhafızlar ve tutsaklar üçüncü sınıf ücretleri ödeyeceklerdi.¹⁹²²

Şartnamenin 25. maddesine göre demiryolunun denetim ve kontrolü ile gümrük ve diğer vergileri toplamak için Osmanlı Hükümeti tarafından görevlendirilen memurlar ve Osmanlı telgraf hatlarının bakımı için seyahat eden telgraf memurları şirket vagonlarında ücretsiz olarak taşınacaklardı. 27. ve son madde ise tüm yolcu trenlerinde bayanlar için kompartımanlar bulunacağını belirtmekteydi.¹⁹²³

Hakkı Paşa tarafından Osmanlı Hükümeti'nin onaylanması için İstanbul'a gönderilen taslak anlaşma ve şartname Nafia Nezareti'nce incelenmiş ve 17 Mayıs 1914 tarihli bir yazı hazırlanarak Sadarete gönderilmiştir. Bizzat Nafia Nazırı'nın imzasıyla kaleme alınan yazıda, imtiyaz süresinin 15 Ekim 1999 tarihine kadar uzatılması şöyle açıklanmıştır:

“Şu anda mevcut olup işletilmekte olan Aydın Demiryolu'nun imtiyazı 15 Ekim 1950 tarihinde sona ereceğinden, bu tarihe kadar bütün hasılatı önceki sözleşmelere uygun olarak şirkete ait olacaktır. Anılan tarihte Osmanlı Hükümeti bütün hatları belirlenmiş bedel ile satın almaya mecbur olduğundan, imtiyaz süresi 15 Ekim 1999 tarihine kadar uzatılmış ve bu sürenin sonunda bütün hatlar bedelsiz olarak hükümete devir teslim edilecektir. Bundan başka hasılat fazlasından hükümete bir pay ayrılması sağlanmıştır.”

Askeri nakliyat konusunda ise şu açıklama yapılmıştır:

¹⁹²² Aynı vesika (21-23. maddeler, s.59-60).

¹⁹²³ Aynı vesika (25. ve 27. maddeler, s.60-61).

“Aydın Demiryolu Şirketi’nin sözleşmelerinde askeri nakliyat hakkında açık bir madde olmamasından dolayı birçok zorlukla karşılaşıldığından, şimdi düzenlenen anlaşma ve şartnamede bu husus açıkça belirtilmiş ve askeri ulaşım için yürürlükte olan tarifedeki ücretlerin yarısının alınmasına şirketin onay vermesi sağlanmıştır. Bu esas üzerine alınacak ücret, mevcut demiryollarında askeri nakliyattan alınan ücretlere oranla en ucuzudur.

Nafia Nazırı tarafından şartname ile ilgili olarak yapılan açıklama ise şöyledir:

“Aydın Demiryolu Şirketi’nin şartname hükümleri teknolojinin mevcut gelişmeleriyle uyumsuz olduğundan, bu defa yapılan şartname en son imtiyazı verilen demiryollarında uygulanmakta olan teknolojik kurallara göre düzenlenmiş ve bu şekilde yeni yapılacak hatların daha sağlam ve dayanıklı olmasının gerekleri sağlanmıştır.”

Nafia Nazırı söz konusu anlaşma ve şartnamenin şirket ile yapılacak uzlaşma için Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanan ve izin verilenden daha hafif şartlar içerdiğini belirttikten sonra sözlerini şöyle noktalamıştır:

“Şimdiye kadar çok sayıda sözleşmeye tabi olan ve bazı sözleşmelerin maddelerinin daha sonra yapılanlarla feshedilmesi yüzünden birçok karışıklığın meydana geldiği Aydın Demiryolu için, sunulduğu şekilde açık ve muntazam tek bir sözleşme ve şartname meydana getirilmiş olması ayrıca bir fayda daha temin etmiştir. Dolayısıyla bunların onayı ve teatisi nezaretçe uygun görülmüş ve nezarete verilen nüshada görülen bazı basım hataları kırmızı ile düzeltilerek zarf içinde takdim edilmiştir.”¹⁹²⁴

Bundan sonra söz konusu anlaşma ve şartname Meclis-i Vükela ve Meclis-i Mahsus’ta onaylanmış ve daha sonra hazırlanmış olan irade Padişah tarafından 9 Temmuz 1914 tarihinde imzalanmıştır. Padişah iradesi şöyledir:

“Osmanlı Hükümeti delegeleri ile Aydın Demiryolu Şirketi arasında Londra’da cereyan eden görüşmeler sonucunda uzlaşarak düzenlenen ve anılan hükümetin (Osmanlı Hükümeti kastedilmektedir) kabulüne bırakılarak “yanlışı yok” yazılmış olan¹⁹²⁵ sözleşme ve şartnamenin imzası için Meclis-i Vükela kararıyla izin verilmiştir. Bu iradenin uygulanmasıyla Nafia Nazırı görevlendirilmiştir.”¹⁹²⁶

¹⁹²⁴ Aynı vesika (Nafia Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 4 Mayıs 1330 [17 Mayıs 1914] tarihli yazı).

¹⁹²⁵ Esas metinde “sah keşide kılınmış olan” denilmektedir.

¹⁹²⁶ Aynı vesika (Haziran 1330 tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve 26 Haziran 1330 [9 Temmuz 1914] tarihli irade-i seniyye).

3 Ekim 1914 tarihinde Burdur ve Isparta civarında meydana gelen şiddetli deprem büyük can ve mal kaybına yol açtı. İzmir Aydın Demiryolu Şirketi'nin de 33 millik (yaklaşık 53,11 km) hattı tamamen tahrip oldu.¹⁹²⁷

B. ORTADOĞU EKSENİNDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. İNGİLİZLERİN ARAP AŞİRET LİDERLERİYLE TEMASLARI VE ARABİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ

1.1. İNGİLTERE'NİN ADEN VALİSİ'NİN FAALİYETLERİ

Yemen'de İngiliz egemenliğinde olan Aden'in Valisi dikkat çekici davranışlar içindeydi. İngiliz Vali, Yemen'de Osmanlı hakimiyetinin tamamen yok edilmesi için yerel Arap şeyhlerini elde etmeye çalışmaktaydı. Sana'da 14. Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'nden Erkan-ı Harbiye'ye gönderilen 3 Mart 1913 tarihli telgraf şöyleydi:

“Aden Hükümeti'nin Lahic Emiri'ne verdiği bir emre itaat etmemesi üzerine Hintli ve İngiliz askerlerinden oluşan üç yüz neferlik bir müfrezenin Lahic'e gelip İngiliz bayrağını dikerek oralarının genel olarak İngiltere devletine ait olduğunu bildiren bir senet alıp Aden'e döndüğünün Kataba Müfreze Kumandanı'nın haberine atfen Taiz'den bildirildiğini arz ederim.”¹⁹²⁸

Harbiye Nezareti bu telgrafı 8 Mart 1913 tarihinde Sadarete iletmiştir.¹⁹²⁹

Ancak Yemen Vilayeti, 15 Mart 1913 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bu haberin doğru olmadığını, yalnız Aden Valisi'nin bir müfreze ile Lahic'e gelip iki gün kaldıktan sonra gittiğini, Lahic ve Haşib? حواشب emirlerinin şu anda Aden'de bulduklarını Taiz Mutasarrıflığı'ndan gelen bilgiye dayanarak bildirdi. Aden Valisi'nin nedeni belirsiz bir şekilde Mart'ın üçünde (Miladi 16 Mart) bu emirlerle beraber bir kuvveti yanında bulundurarak sınıra gideceği de haber alınmıştı. Yemen

¹⁹²⁷ “3000 Killed in Asia Minor Earthquake”, **The Guardian**, 21 Ekim 1914, s.3.

¹⁹²⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Sana'da 14. Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'nden Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderilen 18 Şubat 1328 [3 Mart 1913] tarihli telgraf).

¹⁹²⁹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Harbiye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 23 Şubat 1328 [8 Mart 1913] tarihli yazı).

Vilayeti bunun üzerine İngilizlerin hareketlerini yakından araştırması ve izlemesi için Lahic'te özel bir adam bulundurulmasını, sezdirmeyecek surette vasıtalar kullanılmasını ve yapılan araştırmaların peyderpey kendisine bildirilmesini Taiz Mutasarrıflığı'ndan istemişti.¹⁹³⁰

Harbiye Nezareti'nin yazısı üzerine mesele 18 Mart 1913 tarihinde Meclis-i Vükela'da da görüşülmüştür. Yemen ile Aden arasındaki sınır hakkında gerekli incelemelerin yapılarak, ihtilafı taraf olduğu takdirde Bab-ı Ali'ye hızla bildirilmesinin Harbiye Nezareti'nden istenmesine karar verildi.¹⁹³¹ Harbiye Nezareti'de konuyu 14. Kolordu Kumandan Vekili Hüseyin Paşa'ya bildirdi ve bilgi istedi. Hüseyin Paşa'dan 5 Nisan 1913 tarihinde gelen cevapta, vaktiyle sınır belirlenmesi sırasında tarafların komiserlerince kime ait olduğu hususunda bir karar verilemeyen Reda (Rida) kazasına bağlı bazı yerlerin İngiltere'nin iddiası üzerine ihtilafı kaldığı belirtildi. Bunun dışında mevcut durumda iki taraf arasında ihtilafı bir mesele olmadığı ve eski durumun korunduğu bildirildi.¹⁹³² Harbiye Nezareti 14. Kolordu Kumandanı'ndan aldığı bu telgrafi 9 Nisan 1913 tarihinde cevaben Sadarete ilettili.¹⁹³³

Dahiliye Nazırı Adil Bey, 20 Nisan 1913 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda bölgedeki son gelişmeleri aktarmıştır. Taiz Mutasarrıflığı'nın bildirdiğine göre Aden Valisi, refakatinde epeyce askerle beraber Kamaara kazası sınırına gelerek bazı hudut meselelerini halletmek için Kaza Kaymakamı Hamid Nasır Paşa'yı nezdine çağırmişti. Ayrıca eğer kaymakam gelmezse kendisinin Kamaara'ya geleceğini bildirmişti. Bunun üzerine Yemen Vilayeti devreye girdi. Kaymakam'dan sınır meselelerinin devletler arasında çözülecek konulardan olduğu, bu hususa karışmayacağı ve halkın bedevilik (göçebelik) durumundan bahsederek Kamaara'ya gelme zahmetinde bulunmaması şeklinde Aden Valisi'ne özür beyan etmesini istedi.

¹⁹³⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:90 Gömlek No:27** ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Mart 1329 [15 Mart 1913] tarihli telgrafın sureti). Yemen Vilayeti bu bilgiyi Taiz Mutasarrıflığı'ndan aldığını belirtmiştir.

¹⁹³¹ **BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:48** (5 Mart 1329 [18 Mart 1913] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı) ve **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Sadareten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 6 Mart 1329 [19 Mart 1913] tarihli yazı).

¹⁹³² **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (14. Kolordu Kumandan Vekili Hüseyin Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1329 [5 Nisan 1913] tarihli telgraf).

¹⁹³³ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Harbiye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 27 Mart 1329 [9 Nisan 1913] tarihli yazı).

Vilayet ayrıca Taiz Mutasarrıflığı'ndan önlemler almasını ve kendisine bilgi vermesini talep etti. Orduya da durumu haber verdi.¹⁹³⁴

Bundan sonra teftiş için sınıra gelen Aden Vali Muavini'nin eşiyle beraber 23 Nisan 1913 tarihinde Aden'e döndüğü haber alınmıştı.¹⁹³⁵ Aden Valisi ise 29 Nisan'da refakatinde Lahic Emiri Ahmed Fazl, Genel Askeri Kumandanı Bay Ward? وارد , Hint askerleri kumandanı Waren? وارن , Lahicli Seyyid Ulvi, tercümanları Ali Cafer ve birkaç subay ile beraber vapurla Muha'ya gelip Osmanlı Hükümet binasını ziyaret etti. Vali şehrin fotoğrafını çektikten sonra vapura döndü.¹⁹³⁶

1.2. BAĞDAT İNGİLİZ KONSOLOSU'NUN FAALİYETLERİ

Bir müddetten beri izinli olarak Hindistan'da bulunan Bağdat Başkonsolosu Lorimer'in Basra'ya geldikten sonra konsolosluk vapuruyla Bağdat'a dönerken yolculuk esnasında yaptığı ziyaret ve davranışlar Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmiştir.¹⁹³⁷ Basra Vilayeti'nin 24 Mart 1913 tarihli telgrafla bildirdiğine göre Lorimer, Amara Sancağı, Şatra ile Ali Garbi kazalarının merkezlerine ve av bahanesiyle birçok yerlere uğramıştı. Arap aşiretlerinin durumu ile mevcut askeri kuvvetler hakkında ona buna sorular sormuştu.¹⁹³⁸

Bağdat 13. Kolordu Kumandanı Şükrü Paşa 29 Mart 1913 tarihli telgrafında Lorimer'in faaliyetlerine ilişkin daha detaylı bilgiler verdi. Bağdat Başkonsolosu bir buçuk ay önce (Şubat ortası) Basra'ya gelmiş, konsolosluk vapurunu Basra'ya aldırarak binmiş ve Bağdat'a hareket etmişti. Dönüş yolunda Amara'da bir gün kalmıştı. Amara'dan hareketle Kumeyt nahiyesine gelmiş ve burada mültezim Necm al Abdullah'ın evine gitmişti. Daha sonra tahsilat için orada bulunan 111. Alay 10.

¹⁹³⁴ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:3** (Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Sadarete gönderdiği 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli acele yazı).

¹⁹³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:90 Gömlek No:27** (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Nisan 1329 [3 Mayıs 1913] tarihli telgrafın sureti).

¹⁹³⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:90 Gömlek No:27** (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Nisan 1329 [1 Mayıs 1913] tarihli telgrafın sureti). Bu bilgi Taiz Mutasarrıflığı'ndan Yemen Vilayeti'ne ulaşmıştı.

¹⁹³⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:93 Gömlek No:13.** Lorimer'in yaptıklarıyla ilgili bilgiler Bağdat ve Basra Vilayetleri'nden gelen telgraflarla Bab-ı Ali'ye ulaşmıştır (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 11 Mart 1329 [24 Mart 1913], Bağdat'ta 13. Kolordu Kumandanı Şükrü Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gelen 16 Mart 1329 [29 Mart 1913] ve Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 18 Mart 1329 [31 Mart 1913] tarihli telgraflar).

¹⁹³⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:93 Gömlek No:13.** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Mart 1329 [24 Mart 1913] tarihli telgrafın sureti).

Tabur çadırlarına gelmiş ve tabur kumandanıyla beraber nahiye müdürünü ziyaret etmişti. Sohbet esnasında Kumeyt ve Amara'daki askerin mevcudunu, Müslim ve gayri Müslim efradın miktarını ve Ali Garbi'deki süvari müfrezesini, aşiretlerin Osmanlı Hükümeti'ne karşı vaziyet ve düşüncelerini, Beni Lam reisinin nerelerde bulunduğunu ve hükümete karşı olan itaat derecesini, kendisine başka şeyhler gibi mukata'a verilip verilmediğini, Kumeyt'ten Necef'e ve Kerbela'ya doğru yol olup olmadığını sormuştu. Lorimer bu bölgede çok seyahat ettiğini belirttikten sonra, 93 Harbi'nde buradan savaşa katılım olmuşken Birinci Balkan Savaşı'na neden katılım olmadığını da öğrenmek istemişti. Şükrü Paşa, İngiliz Konsolos'un sorularına gereken ve uygun yanıtlarla karşılık verildiğini Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Lorimer daha sonra başka bir mültezimin çadırına uğrayıp avcılıktan bahsetmişti.¹⁹³⁹

Bağdat Vilayeti'nin 31 Mart 1913 tarihli telgrafla bildirdiğine göre Lorimer'in içinde olduğu konsolosluk gemisi birçok yerde durmuştu ve kendisi de dışarı çıkarak dolaşmıştı. Özellikle Kutulamare kazasına bağlı ve Dicle sahilinde bulunan Şeyh Said karyesine de uğramış ve burada منطام ? aşireti şeyhini çağırarak Müntefik ve Amara aşiretleriyle arasının açık olup olmadığına dair sorular sormuştu.¹⁹⁴⁰

Bağdat İngiltere Başkonsolosu Lorimer, Hindistan'dan Basra'ya Şubat ortasında varmasına rağmen, 14 Mart 1329 (27 Mart 1913) akşamı Bağdat'a gelmişti. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra 5 Nisan 1913 tarihinde ise İngiltere Bender Büşir Konsolosu'nun İbnüssuud'la görüşmek üzere maiyetinde Araplardan on asker ve elli deve ile Kuveyt'ten Necd'e doğru hareket ettiği haberi alınmıştı.¹⁹⁴¹

Lorimer'in ziyaretleri esnasında Arap şeyhleriyle yaptığı görüşmelerin küçük boyutlu yansımaları 1913 Nisan ayı başında ortaya çıkmıştır. Londra'da bulunan İbrahim Hakkı Paşa Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 4 Nisan 1913 tarihli yazıda, geçen günkü toplantılarında Müsteşar Sir Louis Mallet'in kendisine söylediklerini bildirmiştir. Mallet, İngiltere'nin Bağdat Konsolosu'ndan aldıkları bilgiye göre bazı aşar mültezim ve mukataacılarının iltizam ve mukataaların eskiden olduğu gibi 10-15

¹⁹³⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:93 Gömlek No:13** (Bağdat'ta 13. Kolordu Kumandanı Şükrü Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 1329 [29 Mart 1913] tarihli yazı).

¹⁹⁴⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:93 Gömlek No:13** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mart 1329 [31 Mart 1913] tarihli yazı).

¹⁹⁴¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:104 Gömlek No:42** (Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Mart 1329 [5 Nisan 1913] tarihli telgrafın sureti).

sene müddetle üzerlerinde bırakılması için İngiltere devletinin aracılığını talep etmek üzere konsolosluga başvurduklarını belirtmişti. Buna karşılık Bağdat İngiliz Konsolosu bu işlerin devletin işlerinden olduğunu, kendisinin aracılığa hak ve yetkisi olmadığı cevabını vermişti. Ancak Müsteşar Louis Mallet, başvuran adamların nüfuzlu kimseler olduğunu, hoşnut edilmedikleri takdirde şahsi menfaatleri sebebiyle asayişin bozulmasına yol açacak yersiz eylemlere girişebileceklerinden korkulduğunu Hakka Paşa'ya söylemişti. Mallet'in bu sözlerini ileten Hakkı Paşa, konuyla ilgili Hariciye Nezareti'ne şu yorumda bulunmuştur:

“İfade tarzına göre başvuran kimselerin eskiden beri düşük bedel ile mukataaları toplayanlardan olması gerekir. Bunların şahsi menfaatle uygunsuz durumlara girişmeleri şaşırtıcı olmayacaktır. Mevcut durum o tarafların yönetimince ve özellikle mali idaresince temel ıslahat girişimlerine müsait olmadığı için, o taraflarda mesele yaratacak bir şey yapılmamasının yerinde olacağı arz olunur.”¹⁹⁴²

Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Hakkı Paşa'nın bu yazısını 10 Nisan 1913 tarihinde Sadarete bildirdi.¹⁹⁴³ Sadarete yerinden sorulması için aynı gün konuyu Dahiliye Nezareti'ne ilettili. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti meseleyi Bağdat Vilayeti'nden sordu. Bağdat Vilayeti'nden gelen cevapta, vilayet içinde aşar mültezim ve mukataacılarından 10-15 sene müddetle vergi toplamaya talep olmadığı belirtildi. Sadece Emlak-ı Müdevvere'ye¹⁹⁴⁴ ait ve Bağdat civarında bulunan arazinin biri altı bin, diğeri üç bin dönüm kadar cüzi bir kısmı on sene müddetle eşraftan iki kişi tarafından istenmiş ve işlemleri tamamlanarak kendilerine verilmişti. Bağdat İngiltere Konsolosu, geçenlerde Hindistan'dan dönerken İngiliz Konsoloslugu'na mahsus vapuru yolda durdurarak Amara'daki aşiret reisleri ile görüşmeye ve ağızlarından bazı sözler kapmaya çalışmıştı. Mukataa sahiplerinden bir kısmının konsolosun soru ve merakına cevap olarak dertleşme tarzında söyledikleri sözleri, konsolosun merciine o şekilde bildirmiş olması akla gelmekteydi. *“Aksi takdirde dini sağlamlığı ve hükümete güçlü bağlılığı meşhur olan Irak halkından doğrudan doğruya konsolosa başvurup aracılık talebinde bulunacak bir kimse düşünülemediği”* vurgulandı.

¹⁹⁴² BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:12 (Eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Nisan 1913 tarihli yazının sureti). Bayur kaynak göstermeden bu meseleye ilişkin iki belgeyi nakletmiştir, bk. Bayur, a.g.e., s. C.II, K.III, s.371-373.

¹⁹⁴³ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:12 (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Sadarete gönderilen 28 Mart 1329 [10 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

¹⁹⁴⁴ İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Hazine-i Hassa'dan Maliye'ye devrolunan emlak.

Dahiliye Nazırı Adil Bey, Bağdat Vilayeti'nden gelen bu açıklamayı Sadarete naklettikten sonra, Amara'daki bir takım mukataa mültezimlerinin diğerleriyle aralarındaki ihtilaftan dolayı bazı başvuru ve isteklerin olduğunu, bu konuda hem Hazine'nin hem de bunların haklarını korumak amacıyla gereken işlemlerin yapılması için Basra Vilayeti ve Maliye Nezareti'ne yazıldığını belirtti.¹⁹⁴⁵ Sadaret, Dahiliye Nezareti'nden gelen bu yazıyı Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya iletilmek üzere Hariciye Nezareti'ne 17 Nisan 1913 tarihinde bildirdi.¹⁹⁴⁶

Bağdat İngiliz Konsolosluğu'na ilişkin ilginç bir gelişmede 16 Ekim 1914 tarihinde yaşanmıştır. İngiltere'nin Hindistan Hükümeti tarafından Simla'dan Bağdat İngiliz Konsolosluğu'na çekilen bir telgraf Osmanlı askeri makamları tarafından ele geçirilmişti. Telgrafta Bağdat İngiliz Konsolosluğu'ndan Osmanlı topraklarında yaşayan Necd eşrafından Mevlevi Said Nazir Hüseyin oğlu Said Muhammed Nusayr'ın durumu hakkında delege Lucknois'e bilgi verilmesi istenmekteydi. Ayrıca adı geçen delegenin göstereceği şekilde ödemelerde bulunulması talep ediliyordu. Bu ödemeler konsolosluk hazinesinden yapılacak, hesapları ve masrafı Hindistan hazinesine geçirilecekti.¹⁹⁴⁷ Osmanlı Başkumandanlık Vekaleti, dikkat çekici bulunduğu bu telgrafta ismi geçen Muhammed Nusayr hakkında gerekli takibatın yapılmasını Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı'na bildirmiş, Dahiliye Nezareti'ni de durumdan haberdar etmiştir.¹⁹⁴⁸

1.3. MUHAMMARA, KATAR VE YEMEN'DEKİ BAZI GELİŞMELER

Basra Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne 10 Ocak 1913 tarihinde bildirdiğine göre Kuveyt Emiri, Basra'ya yaptığı ziyaretin ardından dönüşte Muhammara Şeyhi Hazal'ı ziyaret etmişti. Bu esnada Muhammara İngiliz Konsolosu da her iki şeyhin ziyaretine gelmişti. Konsolos, Balkan Savaşı'nın etkisiyle Yemen ve Necd bölgesinde Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarını ilan

¹⁹⁴⁵ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:12** (Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından Sadarete gönderilen 3 Nisan 1329 [16 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

¹⁹⁴⁶ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:12** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 Nisan 1329 [17 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

¹⁹⁴⁷ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:58** (İngiltere'nin Hindistan Hükümeti tarafından Simla'dan Bağdat İngiliz Konsolosluğu'na gönderilen 16 Ekim 1914 tarihli telgrafın sureti).

¹⁹⁴⁸ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:58** (Başkumandanlık Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrin-i Evvel 1330 [17 Ekim 1914] tarihli yazı).

edeceklerini tahmin ettiğini şeyhlere açıkladı. Buna karşın Kuveyt Şeyhi ise Arapların Hilafete sadık olduklarını ve harekete geçmek için onun emrini beklediklerini Konsolosa söyledi.¹⁹⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Katar üzerinde zayıf da olsa devam eden hakimiyeti artık yok olma noktasına gelmişti. İngilizler Katar'ı artık kendi sömürge toprağı gibi görmekte ve buna göre davranmakta tereddüt etmemekteydi. Bir İngiliz savaş gemisi Osmanlı Devleti'nin bir kazası olan Katar'a 5 Şubat 1913 tarihinde geldi. Binbaşı rütbesinde olan kumandanıyla, diğer iki kaptan, üç sivil ve beş bahriye askeri hiçbir izin almadan karaya çıktılar. Çarşıdan ihtiyaçlarını aldırdıktan sonra vapura döndüler ve o gece vapur hareket etti. Olayı sadece izlemekle yetinen Katar Nizamiye Kumandanlığı ise durumu Basra Vilayeti'ne bildirdi. İngilizlerin bu kadar rahat davranmasında Şeyh Casim El Sani'nin rolü de büyüktü. Kolordu Komutanlığı Şeyh Casim'in hizmet ve yetki derecesini Basra Vilayeti'nden sormuştu. Basra Vilayeti'nden gelen cevapta Casim'in Katar Kaymakamı ve Katar aşiretlerinin şeyhi ile kapıcıbaşı rütbesine sahip olduğu, kendisiyle iyi münasebet ve muamelede bulunulması gerektiğı ifade edilmişti.¹⁹⁵⁰

Kısa bir süre sonra Katar'a gene bir İngiliz savaş gemisi gelmiş ve Kaymakam Casim El Sani'nin¹⁹⁵¹ oğlu Abdullah'la görüşmesi için bir İngiliz subay özel bir mektupla gönderilmişti. Daha sonra bu subay Casim El Sani'nin bulunduğu yere giderek kendisiyle görüşmüş ve Casim'in oğullarıyla beraber fotoğraflarını Bender Büşir Konsolosu aracılığıyla aldırılmıştı.¹⁹⁵²

Diğer taraftan Yemen'de Seyyid İdris'in (El İdrisi)¹⁹⁵³ Fersan'daki gaz (petrol) madeninin işletilmesi için İngiliz Stern Petrol Şirketi'yle sözleşme

¹⁹⁴⁹ Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.196 (BOA. DH. SYS. 25/64'te yer alan belgeden nakledilmektedir).

¹⁹⁵⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:29** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 1329 [29 Mart 1913] tarihli telgraf).

¹⁹⁵¹ Belgede yanlışlıkla El Kasım denilmiştir.

¹⁹⁵² **BOA. HR. SYS. Dosya No:108 Gömlek No:29** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Mart 1329 [1 Nisan 1913] tarihli telgraf). Basra Vilayeti İngilizlerle böyle sıkı ve özel surette görüşmesinin nedenlerinin Şeyh Casim'den sorulacağını belirtmiş ve İngilizlerin bu konudaki hareketlerine karşı alınması gereken tedbirleri Dahiliye Nezareti'ne sormuştur. Bundan sonra muhtemelen Ağustos 1913'te Casim El Sani'nin ölümünün ardından Katar'daki çok zayıflamış Osmanlı egemenliğinin 1914 ortalarına doğru tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Bk. Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, s.150-151.

¹⁹⁵³ Yemen Vilayeti'nin Asir sancağında nüfuz sahibi olan ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı sık sık ayaklanan (özellikle Trablusgarp Savaşı esnasında İtalyanlarla işbirliği yapmıştır) ve kontrol altında

imzaladığı anlaşılmıştı. Yemen Vilayeti “vesaitin (araçların) bulunmamasından dolayı” İdris’in engellenmesi mümkün olmadığından, Bab-ı Ali’den gereken tedbirlerin alınmasını ve gözlem için vapurların acilen gönderilmesini 15 Nisan 1913 tarihli telgrafla istedi.¹⁹⁵⁴ Yemen Vilayeti’nden gelen bir başka telgrafta, Hamidiye kruvazörünün o sırada Kızıldeniz’de bulunduğu ve orada kalması istenmekte, bu olmazsa İdris ile anlaşma görüşmelerinin yapılması esnasında iyi etkilere yol açması ve vilayet tarafından gözlemlerde bulunulması için barışın ardından birkaç vapurun gönderilmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Dahiliye Nezareti durumu ve Yemen Vilayeti’nin bu talebini 19 Nisan’da Sadarete bildirdi.¹⁹⁵⁵ Sadaretin cevabı ertesi gün Dahiliye Nezareti’ne ulaştı. Hamidiye kruvazörünün şimdilik Kızıldeniz’de kalacağına, barıştan sonra o bölgeye birkaç vapur gönderilmesi için gerekli tedbirlere girişildiğinin Yemen Vilayeti’ne bildirilmesi istendi.¹⁹⁵⁶

1.4. HUDEYDE’DE AÇILAN OKULUN YARATTIĞI SORUN

Bu mesele Hudeyde Mutasarrıfı’nın Yemen Valisi’ne bildirmesiyle 1914 yılı Ocak ayında ortaya çıkmış ve altı aya yakın bir süre devam etmiştir. Mutasarrıfın bildirdiğine göre, Hudeyde’de okul açmak ve yerli çocuklara yabancı dil eğitimi vermek üzere geçende İngiltere vatandaşı iki bayan gelmişti. Fransız Konsolosu tarafından açılması düşünülen okul için de yakında iki bayan ve bir bay gelecekti. Okul yapılmak için iki ev kiralanmıştı. Yemen Valisi Nedim Bey, İngiliz ve Fransızların kimsesiz çocukların küçük ve çaresiz olmalarından ve bazı saf kimselerin gafletinden yararlanarak, bu okullar aracılığıyla gelecek umudu olan gençlerin fikirlerini zehirlemeye ve kalplerini kazanmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Neredeyse genel olarak yerel halkın dini sağlamlığı ve İslami duyguları aslında bu gibi kurumlara uygun değildi. Bu nedenle aksi yönde çok fena bir mesele çıkma ihtimali de vardı. Vali Nedim Bey, Dahiliye Nezareti’nden anılan okulların açılmasına izin verilmemesini istedi ve bu yönde cevap beklediğini bildirdi.¹⁹⁵⁷

tutulamayan dini lider. İdris’in faaliyetleri hakkında bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I, s.45-46, C.II, K.III, s.203-205.

¹⁹⁵⁴ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:20** (Yemen Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913] tarihli telgraf).

¹⁹⁵⁵ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:20** (Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından Sadarete gönderilen 6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913] tarihli acele yazı).

¹⁹⁵⁶ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:20** (Sadareten Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

¹⁹⁵⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Yemen Valisi Nedim Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 9 Kanun-ı Sani 1329 [22 Ocak 1914] tarihli telgraf). Telgrafın Beyrut yoluyla ve 17 gün

Yemen Valisi'nin telgrafı 17 gün gibi uzun bir gecikme ile Dahiliye Nezareti'ne ulaştı. Dahiliye Nezareti telgrafı gereği yapılmak üzere 10 Şubat 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletildi.¹⁹⁵⁸ Ancak aradan 15 gün geçmesine rağmen Hariciye Nezareti'nden bir cevap gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 25 Şubat 1914 tarihinde Yemen Valisi Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf daha çekti. Hudeyde'ye gelen bayanların bazı çocukları çağırarak kiraladıkları evlerinde özel olarak Arapça-İngilizce öğretimine ve terzilik eğitimine başladıkları mutasarrıflıktan bildirilmişti. Vali ne yapılması gerektiğinin süratle bildirilmesini istedi.¹⁹⁵⁹ Dahiliye Nezareti Yemen Valisi'nin bu ikinci telgrafını da Hariciye Nezareti'ne göndererek ve ilk telgrafı da hatırlatarak acele cevap verilmesi gerektiğini iletildi.¹⁹⁶⁰ Ancak Hariciye Nezareti'nden yine cevap gelmeyince Dahiliye Nezareti 9 Mart 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir yazı daha göndererek meseleye ilişkin daha önce göndermiş olduğu yazıları tekrar hatırlattı ve cevabın hızla verilmesini istedi.¹⁹⁶¹

Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne cevap 6 Nisan 1914 tarihli yazıyla gelmiştir. Cevapta Dahiliye Nezareti'nin 10 Şubat 1914 tarihli yazısının ardından Fransa ve İngiltere sefaretlerine sözlü olarak gerekli uyarıların yapıldığı belirtilmekteydi. Ancak Dahiliye Nezareti'nden daha sonra gelen yazıdan Hudeyde'ye gelen kadınların bazı çocukları evlerine getirerek eğitime başladıkları anlaşıldığından, yapılan uyarıların resmi tebligat ve yazı ile de pekiştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte her ne kadar Hudeyde şehri mahallelerinde çoğunlukla Müslüman halk yaşasa da, okul açılması düşünülen mahallenin çoğunluk halkının Müslüman olup olmadığının araştırılması, gayri Müslim halkla Fransız ve İngiliz vatandaşlarının sayısının, şehirde şu anda Fransız ve İngiliz okulları mevcut olup olmadığının, mevcutsa bu okullarda eğitim yapan öğrencilerin sayısının bilinmesi gerekiyordu. Dolayısıyla bu hususların Yemen Vilayeti'nden sorulması ve Hudeyde'de ihtiyaca yeterli resmi Osmanlı okulları mevcut değilse, kurulması hakkında Maarif Nezareti'ne talimat verilmesi de lazımdı. Diğer taraftan özel de

gibi oldukça gecikmeli sayılacak bir zaman geçtikten sonra, 27 Kanun-ı Sani'de (9 Şubat'ta) Dahiliye Nezareti'ne ulaştığı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁵⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 28 Kanun-ı Sani 1329 [10 Şubat 1914] tarihli gizli yazı).

¹⁹⁵⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Yemen Valisi Nedim Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 12 Şubat 1329 [25 Şubat 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁶⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 15 Şubat 1329 [28 Şubat 1914] tarihli yazı).

¹⁹⁶¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 24 Şubat 1329 [9 Mart 1914] tarihli yazı).

olsa, sürekli niteliğe sahip olmasa da okul açılması ve eğitim verilmesi için devletin kanunlarına ve kararlarına uygun hareket edilmesi zorunluydu. Hariciye Nezareti bu zorunluluğun mutasarrıflık tarafından Hudeyde'deki Fransız ve İngiliz konsoloslarına anlatılmasını ve uzun süre ruhsatsız eğitime devam edilmemesi için girişimde bulunulmasını istedi.¹⁹⁶²

Bu cevap üzerine hareket geçen Dahiliye Nezareti, ertesi gün (7 Nisan 1914) Maarif Nezareti'ne bir yazı gönderdi. Hudeyde'de yerel ihtiyaca yeterli resmi okul yoksa, bir an önce açılması gerektiği yönünde Hariciye Nezareti'nin isteğini ileterek gereğinin yapılmasını talep etti.¹⁹⁶³ Aynı gün (7 Nisan) Yemen Vilayeti'ne de bir telgraf çekilerek sefaretler nezdinde girişimde bulunulması için Hariciye Nezareti'nin cevap istediği sorular iletildi. Ayrıca Hariciye Nezareti'nin talebi doğrultusunda özel ve geçici okulların açılması için devletin kanunları ve kararlarına uygun hareket edilmesi gerektiğinin Hudeyde Mutasarrıflığı tarafından Fransız ve İngiliz konsoloslarına anlatılması ve ruhsatsız eğitime izin verilmemesi istendi.¹⁹⁶⁴

Bundan sonra yaşanan gelişmeler Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 30 Mayıs 1914 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Hudeyde'de bulunan İngiliz Viskonsülü resmi ruhsat olmaksızın kendi talimatı ve girişimiyle okulu açtırmıştı. Hudeyde Mutasarrıflığı, İngiliz Viskonsülü'nü defalarca uyararak Osmanlı yasalarına uygun hareket etmesi gerektiğini bildirmişse de viskonsül, gelecekte okul hakkı iddiasında bulunmak düşüncesiyle konuşarak vakit geçirmekteydi. Bu durum ilerde kötü bir örnek oluşturacağı gibi, şayet okul güç kullanılarak kapatılacak olursa önemli bir mesele yaratılacağı da anlaşılmıştı. Hudeyde Mutasarrıflığı, Yemen Vilayeti'nden bu konuda hükümetin tebligatına aykırı hareket etmemesi için viskonsüle kendi merciinden gerekli ve acil uyarıların yapılmasını istedi. Yemen Vilayeti'de bu isteği Dahiliye Nezareti'ne aynen ilettili ve gereğinin yapılmasını talep etti.¹⁹⁶⁵ Bir başka deyişle yerel Osmanlı idarecileri İngiliz viskonsülüne söz

¹⁹⁶² BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Hariciye Nezareti Müsteşarı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Mart 1330 [6 Nisan 1914] tarihli yazı). Böylece 10 Şubat 1914 tarihinden beri Hariciye Nezareti'nden yanıt bekleyen Dahiliye Nezareti'ne 55 gün sonra cevap verilmiştir.

¹⁹⁶³ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 25 Mart 1330 [7 Nisan 1914] tarihli yazı).

¹⁹⁶⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Dahiliye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne çekilen 25 Mart 1330 [7 Nisan 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁶⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Yemen Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Mayıs 1330 [30 Mayıs 1914] tarihli yazı).

geçiremedikleri için, İngiliz Sefareti aracılığıyla viskonsüle gerekli uyarının yapılmasını Bab-ı Ali'ye önermişlerdi.

Yemen Valisi Nedim Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Haziran 1914 tarihli telgrafta kendisinden istenen bilgileri bildirmiştir:

*"Hudeyde'de daha önce de arz edildiği gibi bütün halk Müslüman'dır. Ticaretle meşgul Avrupalı birkaç kişiyle Müslüman Hintli elli kişi vardır. İngiltere Konsolosu, mutasarrıflıktan yapılan tebligata İngiliz kadınlarının resmi ruhsat gerektirir şekilde okul açmadıklarını, yalnız özel şekilde başvuran yabancı çocuklarını eğitmekte olduklarını, kapanma sebebini kabul etmeyeceği cevabını vermiştir. Devam eden çocuklardan altısının küçük yaşta Müslüman, beşinin de Rum oldukları ve yetim iki Müslüman çocuğunun Hıristiyan yapılarak Aden'e göndermek istedikleri mutasarrıflığın bildiriminden anlaşılmaktadır. Emrinizin hükümlerinin uygulanması cevaben bildirilmişse de İngiliz Konsolosu'nun eskiden beri bu gibi işlerde hiçbir kanuna tabi olmak istemediği örnekleriyle sabittir. Bu nedenle adı geçenin kararlara uyması hususunda gereğinin yapılması ve halkın taassubu yüzünden bir fenalık olmasına imkan verilmeme yollarının mümkün olan hızla tamamlanması ve emir buyurulması."*¹⁹⁶⁶

Vali Nedim Bey bu telgrafına ek olarak ertesi gün (6 Haziran 1914) Dahiliye Nezareti'ne şu kısa telgrafi çekmiştir:

*"Hıristiyan yapılacağı Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan bildirilen iki çocuk hakkında derinlemesine araştırma gerçekleştirilmesi yerine yazılmıştır. Neticesi arz olunacaktır."*¹⁹⁶⁷

Yemen Valisi adına Kamil Bey tarafından Sana'dan Dahiliye Nezareti'ne çekilen 10 Haziran 1914 tarihli telgrafta ise Hudeyde'deki okula birer ikişer öğretmenlerin geldiği belirtilerek, bu konuda ne yapılması gerektiği hakkında süratle emir verilmesi istenmiştir.¹⁹⁶⁸

Dahiliye Nezareti, Yemen Vilayeti'nden aldığı bilgileri Hariciye Nezareti'ne 11 Haziran 1914 tarihinde bildirmiş, önemli ve dikkat çekici bu mesele hakkında gereğinin hızla yapılmasını istemiştir.¹⁹⁶⁹ Bundan sonra Yemen Valisi'nin bir telgrafi daha 12 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaştı. Okulu kapatması için

¹⁹⁶⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Yemen Valisi Nedim Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 23 Mayıs 1330 [5 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁶⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Yemen Valisi Nedim Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 24 Mayıs 1330 [6 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁶⁸ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Yemen Valisi adına Kamil Bey'in Sana'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 28 Mayıs 1330 [10 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁶⁹ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs 1330 [11 Haziran 1914] tarihli acele yazı).

kendisine tekrar tekrar yapılan başvurulara rağmen İngiliz Konsolos'un vakit geçirdiği anlaşıldığından, Vali harekete geçmişti. Hudeyde Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek Osmanlı tebaasından olan çocukların velilerine gerekli talimatların verilmesini, dinlemeyenlerin tutuklanmasını ve çocukların alıkonulmasını istemişti. Ayrıca okula devam eden çocuklardan Abdullah ve Raşid isiminde iki yetimin nereli olduklarının araştırılmasını ve Osmanlı okullarından birine yerleştirilmelerini talep etmişti. Hıristiyan yapılmak istenilen iki çocuğun Somali (Somalili) olduğu ve birinin geçenlerde Aden'e gönderildiği de anlaşılmıştı. Vali eğer bu tedbirler de fayda etmezse, kadınların Hudeyde'den memleketlerine çıkarılmasından başka çare olmayacağını ifade etmiş ve İngiliz Sefareti aracılığıyla konsolosa kesin tebligatta bulunulmasını istemiştir. Vali'nin bu telgrafı yine oldukça gecikmeli olarak 2 Temmuz 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaşmıştır.¹⁹⁷⁰

Henüz bu telgraf Dahiliye Nezareti'ne ulaşmamışken Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 22 Haziran 1914 tarihli yazıyla Yemen Vilayeti'nin İngiliz Konsolos'un emre uymadığı yönündeki açıklamasını ve konsolosa merciinden gerekli ve acil uyarıların yapılması hususundaki talebini iletmış, gereğinin süratle yapılmasını istemiştir.¹⁹⁷¹

Bundan sonra Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne 1 Temmuz 1914 tarihli bir cevap yazısı geldi. Buna göre Hudeyde'de açılan İngiliz okulu için İngiliz Sefareti'ne gerekli tebligatta bulunulmuş, bu gibi kurumların açılmasının resmi ruhsat alınmasına bağlı olduğu belirtilmişti. Hıristiyan yaptırıldığı bildirilen iki çocuk hakkındaki işlemin vahim sonuçlarından bahsedilerek, konsolosa gereken talimatın verilmesi de İngiliz Sefareti'nden istenmişti. Hariciye Nezareti, İngiliz Sefareti'nden alınacak cevabın beklenmesinin uygun olacağını Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.¹⁹⁷² Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti'nin bu cevabını Yemen Vilayeti'ne 4 Temmuz 1914 tarihli telgrafla ilettili ve aynı gün Hariciye Nezareti'ne de Yemen

¹⁹⁷⁰ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen 30 Mayıs 1330 [12 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁷¹ BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Haziran 1330 [22 Haziran 1914] tarihli acele yazı).

¹⁹⁷² BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Haziran 1330 [1 Temmuz 1914] tarihli yazı).

Vilayeti'nden aldığı son haberleri aktardı.¹⁹⁷³ Bundan sonra muhtemelen olayın daha fazla üstüne gidilmemiştir.

1.5. İBNÜSSUUD MESELESİ VE HİCAZ BÖLGESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

İngiliz ajanları Leachman ve Shakespear'la yaptığı görüşmelerin ardından İngiltere'nin tepkisini çekmeyeceğini anlayan ve büyük ihtimalle onayını da alan İbnüssuud, Balkan Savaşı nedeniyle bölgedeki Osmanlı birliklerinin geri çekilmesini fırsat bilip Nisan 1913 başlarında Ahsa'ya saldırarak işgal etti.¹⁹⁷⁴

Hariciye Nezareti'nden 18 Mayıs 1913 tarihinde Londra Sefareti'ne çekilen acele telgrafta, İbnüssuud'un Ahsa sancağının merkezi olan El Hufuf kasabasını ele geçirdiği ve çok sayıda bedevinin desteğiyle Katif'e saldırmak üzere olduğu haber verildi. Hariciye Nezareti'ne göre Katif halkı Şafii mezhebinden olduğundan İbnüssuud'un hepsini kılıçtan geçirmesi kesindi. Osmanlı Devleti'nin bir gambotu tamir için Bombay'da bulunmaktaydı. Tamirat bittiği halde İngiliz Hükümeti Balkan Savaşı'nda "tarafsızlık" nedeniyle gambotun Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesine engel olmaktaydı. Oysa Basra'nın savaşa bir ilgisi olmadığı gibi barışta imzalanmak üzereydi. Bu nedenle söz konusu gambotun Katif'e gönderilerek çok sayıda masum insanın hayatının korunması amacıyla Hariciye Nezareti, Londra Sefareti'nden gambotun teslimi için İngiliz Hükümeti nezdinde dostane girişimlerde bulunulmasını istedi.¹⁹⁷⁵ Bombay'da bulunan ve İngiltere'nin teslim etmediği gambot Marmaris'ti. Söz konusu gambotun ancak Mayıs ayı sonunda Bombay'dan hareket etmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷³ **BOA. DH. İD. Dosya No:154 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Haziran 1330 [4 Temmuz 1914] tarihli yazı ve Dahiliye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne çekilen 21 Haziran 1330 [4 Temmuz 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁷⁴ Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.200-201. Osmanlı çevrelerinde İngilizlerin müdahalesine sebep olur endişesiyle İbnüssuud'a karşı askeri hareket istemeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbnüssuud Osmanlı Devleti'nin baskısına karşı destek almak için Necd'e bağlı Demmam'ı İngilizlere kiralamaya kalkışmıştır, bk. **A.e.**, s.205, 206.

¹⁹⁷⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:11** (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne çekilen 18 Mayıs 1913 tarihli acele telgraf).

¹⁹⁷⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:11** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli telgrafın sureti). Burada Basra Komodoru'nun tahminine göre Bombay'da bulunan Marmaris gambotunun yarın veya öbür gün Bombay'dan gelmesinin umulduğu belirtilmektedir.

Suriye Valisi'nin 10 Aralık 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, Bayan Bell¹⁹⁷⁷ adında İngiliz bir kadın İbnürreşid ile İbnüssuud'un bulunduğu taraflara gitmek üzere Şam'dan yirmi deve satın almış, kendisine kılavuz ve koruma kiralamıştı. Yarın veya öbür gün hareket etme düşüncesindeydi ve gideceği yönü de gizlemekteydi. Vali'nin ifadesine göre bu kadının İngiltere devletinden 5000 sterlin maaş alan hafiyelerden (gizli ajanlardan) biri olduğu güvenilir şekilde doğrulanmıştı. Çölden katedeceği büyük mesafede birçok Arap kabileleri bulunmaktaydı ve saldırıya uğraması muhtemeldi. Vali bu nedenle ilerde Osmanlı Hükümeti'ne sorumluluk yüklenmemesi için sefaret aracılığıyla Bell'in gitmesinin önlenmesini istedi.¹⁹⁷⁸ Dahiliye Nezareti'nin Suriye Vilayeti'ne cevaben çektiği 18 Aralık 1913 tarihli telgrafta, yapılan girişimler sonucunda İngiltere Sefiri'nin Bayan Bell'in seyahatten vazgeçmesi için Şam'daki konsolosuna telgrafla emir vermeyi vaat ettiği bildirildi.¹⁹⁷⁹

Arabistan'daki gelişmeler Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya da aksetmekteydi. Hakkı Paşa'nın 6 Mart 1914 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya çektiği telgraf içeriği bakımından dikkat çekicidir:

“Ebusuud ve Necd sancağı ile olan ilişkilerimizin mevcut durumuna dair tarafıma bir an evvel bilgi verilmesini zattalınızden rica ederim. Ebusuud galiba Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkilerine müdahaleye İngiltere Hükümeti'ni zorlamak maksadıyla Umman Arap kabilelerine ve Maskat Hükümeti'ne baskıda bulunmaktadır. Eğer 29 Temmuz tarihli sözleşme imzalanmamış olsaydı bu müdahale çoktan beri bir emrivaki şeklini alırdı. Onaya yakınlaşmamış bu sözleşme Ebusuud'un emel ve amaçlarına yegane engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte Necd sahillerinde nüfuz ve iktidar sahibinin yalnız İngiltere olması, bizim orada artık ne askerimiz ne de memurlarımızın bulunması ve Katif'de mevcut yegane ticari menfaatlerin yalnız İngilizlerle himayesindekilerin ticari çıkarlarından ibaret olması

¹⁹⁷⁷ İngiliz yazar, seyyah, arkeolog ve araştırmacı Gertrude Bell'in (1868-1926) 1915 yılından itibaren İngiliz istihbarat ajanı olarak görev yaptığı bilinmektedir. Bu dönemde ajan olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

¹⁹⁷⁸ **BOA. DH. KMS. Dosya No:9 Gömlek No:3** (Suriye Valisi Arif Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i Sani 1329 [10 Aralık 1913] tarihli çok acele ve gizli telgraf).

¹⁹⁷⁹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:9 Gömlek No:3** (Dahiliye Nezareti'nden Hasan Fehmi Bey tarafından Suriye Vilayeti'ne çekilen 5 Kanun-ı Evvel 1329 [18 Aralık 1913] tarihli gizli telgraf). Suriye Valisi'nin bu girişimlerine rağmen Gertrude Bell'in yola çıktığı annesine yazdığı 19 Aralık 1913 tarihli mektuptan ve 15-20 Aralık 1913 tarihlerinde günlüğüne yazdığı notlardan anlaşılmaktadır. Bk. (Çevrimiçi) http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=24 ve <http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1913&month=12>

düşündürücüdür. Necd'in durum ve konumu bir çözüme kavuşturulmayıp böyle sonsuza kadar keşmekeşte kalacak olursa, çıkarlarımızı pek fazla sekteye uğratacağı aşikardır."¹⁹⁸⁰

Hakkı Paşa'nın telgrafı istediği bilgi üzerine Fransızca'dan tercüme edilerek Dahiliye Nezareti'ne havale edildi. Hakkı Paşa'ya iletilmek üzere tercüme metnin altına Dahiliye Nezareti Özel Kaleminden 10 Mart 1914 tarihli bir bilgi notu yazıldı:

*"Necd şu anda İbnüssuud'un işgal ve idaresi altındadır. Kendisinin geçenlerde Bahreyn ve Kuveyt İngiliz Konsolosları'yla Uceyr'de görüşerek Katif ve Ahsa'ya gelecek İngiliz tüccar ve gemilerinin korunması için konsoloslar tarafından yapılan teklifi kabul ettiği, fakat Katar ve Umman meseleleri hakkında konsoloslara bir söz vermeyip, görüşmesini daha sonraki zamana ertelediği Basra mebusu Talib Bey'e gönderdiği mektuptan anlaşılmıştır. Necd'in geri alınması için yeni Vali ve Kumandan Süleyman Paşa ile gönderilen kuvvet iki üç gün önce Basra'ya ulaştı. Yolculuk masrafı kendisine ait olmak üzere bu kuvvetle veya hükümetin koşullarını kabul etmek şartıyla, barış yoluyla Necd'in geri alınması Talib Bey tarafından taahhüt edilmekte olduğu gibi, bu hizmet hükümetçe Talib Bey'e verilmediği takdirde, Mübarek El Sabah ile Muhammara Hakimi Hazal Han'ın da yardıma girişecekleri Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın bildiriminden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda Basra Vilayeti ile yapılmakta olan yazışmaların neticesine göre gerekli kesin kararın kabul edileceği şeklinde cevap yazılması..."*¹⁹⁸¹

Bu esnada Hakkı Paşa, Said Halim Paşa'ya çektiği 10 Mart 1914 tarihli telgrafla meseleye ilişkin Londra'daki yeni gelişmeleri aktarmıştır:

"Hindistan İdaresi'ne mensup Sir Hirtzel ve Hindistan İdaresi Siyasi Müdürü olup, birkaç güne kadar görev yerine dönecek olan Sir Cox ile dün büyük bir ciddiyetle görüştim. Hindistan Hükümeti'ne ulaşan bilgiye göre aşağıda belirtilen şartlar altında özerkliği onaylayacağımız tarafımızdan İbnüssuud'a teklif edilmiş imiş: 1) El Hassa sancağı sahillerine Osmanlı askerleri yerleştirilmesi; 2) Padişah fermanı ile kadı ve hakimler atanması; 3) Yıllık 3000 lira miktarında bir vergi verilmesi; 4) Yabancı hükümetlerle memurları tarafından yapılacak bütün bildirimlerin bir çözüm yolu düşünülme üzere Osmanlı memurlarına iletilmesi; 5) Bütün tüccarlarla yabancı memurların sancaktan

¹⁹⁸⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:20** (İbrahim Hakkı Paşa tarafından Said Halim Paşa'ya gönderilen 6 Mart 1914 tarihli telgraf).

¹⁹⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nde Hasan Fehmi Bey tarafından kaleme alınmış 25 Şubat 1329 [10 Mart 1914] tarihli yazı). Bu yazı Hakkı Paşa'nın Said Halim Paşa'ya gönderdiği 6 Mart 1914 tarihli telgraf tercümesinin altındadır. Said Halim Paşa, Hakkı Paşa'ya gönderdiği 11 Mart 1914 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'nin bu açıklamasını iletmiştir.

çıkarılması; 6) Yabancılara hiçbir demiryolu veya otomobil imtiyazı verilmeyeceğinin taahhüt edilmesi.

Dahiye Nazırımız, Osmanlı Hükümeti'nin İbnüssuud'u Necd Mutasarrıflığı'na atamak suretiyle emrivakii kabul ve onaya karar vermiş olduğunu uygun şekilde İngiltere Sefiri'ne ifade etmiş imiş. İngilizler kısaca kendileri 29 Temmuz tarihli sözleşme ile Necd'i bir Osmanlı toprağı olarak tanımış oldukları için verdikleri karardan vazgeçmek istemediklerini, fakat yeni bir durum oluştuğu için menfaatlerini korumaya mecbur olduklarını beyan etmektedirler."¹⁹⁸²

Hakkı Paşa telgrafının geri kalan kısmında İngilizlerin sayılan maddelerden son üçüne (4., 5. ve 6. maddeler) itiraz ettiklerini anlatmaktadır. İngilizler, 4. maddeye ilişkin olarak Padişah adına ülkeyi yönetecek olan memur tarafından kendilerine (İngilizlere) ait işlerin yerinde çözülememesini kabul edemeyeceklerini belirtmişlerdi. Gerek bu memurun ve gerekse atanacak diğerrinin, hükümet memurlarının Osmanlı vilayetlerinde sahip oldukları yürütme yetkisine tamamiyle sahip olmaları gerektiğini söylemişlerdi. İngiliz tarafı, 5. maddenin mevcut antlaşmaların hükümlerine aykırı olması nedeniyle asla kabul edilmeyeceğini Hakkı Paşa'ya ifade etmişti. Hakkı Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin düşünce ve amaçlarından haberdar olmadığı için resmi şekilde konuya ve görüşmeye girişmediğini, sadece İngilizlerin görüş ve amaçlarının neden ibaret olduğunu anlamaya çalıştığını, özellikle Osmanlı Hükümeti'nin imtiyaz verme yetkisini ve hakkını savunduğunu Said Halim Paşa'ya bildirmiştir. Hakkı Paşa meseleye ilişkin olarak Said Halim Paşa'ya kendi görüşünü ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'nden istediklerini şu sözlerle açıklamıştır:

"İşin gerçeğı şudur ki beşinci nokta asla savunulabilir olmayıp, ticaret erbabıyla yabancı memurların Necd sahillerine girişlerini yasaklamaya bizim yetkimiz yoktur. Altıncı nokta savunulabiliridir. Dördüncü noktaya gelince, yabancılara ait her gün meydana gelecek olan pek çok iş ve meselenin de sonsuza kadar sürüncemede bırakılması uygun olmayıp, ya mutasarrıfın veya mutasarrıfa kabul ettirilebilirse bir çeşit yabancı işler müdürünün yabancılara ait işlemlerle ilgilenmesi ve antlaşma hükümlerinin (kapitülasyonlar kastedilmektedir) uygulanmasını üstlenmesi mutlaka gerekir. Osmanlı askerlerinin dönüşü hususuna gelince, duruma bakılırsa Şeyh bunu kabul etmemekte ve İngilizler de bir Osmanlı askeri müfrezesinin gönderilmesini Bahreyn arazisi ile sularının tarafsızlığını ihlal etmesinden korkuyor gibi görünmektedir. Bendeniz bu hususu ansızın bir durum yaratmaya

¹⁹⁸² **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:20** (Hakkı Paşa tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 10 Mart 1914 tarihli telgraf).

elverişli, nazik bir nokta görüyorum. İngilizler bizce reddedilmesi olanaksız olan aşağıda belirtilen dört temel şartı öne sürüyorlar:

- 1) Necd Hükümeti, Kabileler ve Katar da dahil olmak üzere Basra Körfezi'ndeki Arap emaretlerinin topraklarıyla siyasetine müdahale etmeyecektir.
- 2) Yeni hükümet deniz barışına, yani korsanlığın kaldırılmasına ve silahlı sanbuklar tarafından deniz yoluyla yapılan savaşların yasaklanmasına yardım edecektir.
- 3) Mutasarrıf silah ticaretinin kaldırılmasına yardım edecektir.
- 4) İngiltere tebaasından olan tüccarlar Katif'e serbestçe kabul edilerek, haklarında layık olan muamele yapılacaktır.¹⁹⁸³

Hakkı Paşa'nın telgrafında bildirdiğine göre, İngilizler (Hirtzel ve Cox) tarafından kendilerine şu sözler söylenmişti:

"Bu şartlar İngiltere için pek mühim ve hayati niteliğe sahiptir. El Hassa'da fiilen mevcut olan yegane hakim ve nüfuz sahibi İbnüssuud'dur. İngiltere Hükümeti bu işin Osmanlı Hükümeti tarafından çözümlenmesini kendi menfaatlerine pek aykırı olduğu halde sekiz aydan beri beklemiş olduğundan, artık sabredip gecikemez. Bundan dolayı mevcut olan yegane hükümet ile ilişkilere girmeye mecbur olacaktır."

İngiliz görevliler, ayrıca Bab-ı Ali ile İbnüssuud arasında geçmişte teklif ettikleri aracılık hususunu da tekrarlamışlar ve tehditkar bir tavır takınmışlardı. Hakkı Paşa, Hirtzel ve Cox ile yaptığı görüşmenin kalanını ve kendi görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

"...ve bir gün zoraki tedbirlere kalkışılmadan önce bu aracılığa başvurmamız tavsiye edilmiştir. Söyleşimiz esnasında Dicle kıyıları üzerinde bile egemenlik ve fiili nüfuzumuzun bulunmamasından şikayet edilerek, Arapların orada gemi içinde bulunan bir İngiliz'i katlettikleri beyan edilmiştir. Sir Cox, kendisine tarafımdan bazı tebligatta bulunulup bulunulmayacağını anlamak üzere Hindistan'a dönüşünü birkaç gün daha ertelemiştir. İşte bu anlatılanlardan malumunuz olacağı üzere mesele ciddi olduğundan, düşünceme göre şimdiki kararsızlık devam ettiği takdirde Hindistan Hükümeti, İngiltere Hükümeti'ni bize karşı uygunsuz davranmaya yöneltmek için çalışacaktır. Özellikle 29 Temmuz tarihli sözleşme onaylanmadığı gibi daha da onaylanamaz. Hatta onaylansa bile artık Katif'de fiilen bir hiçbir egemenlik ve nüfuza sahip olmadığımız için bir takım kuruntulu haklara dayanarak İngiliz çıkarlarının himayesini engellemek bizce zor olacaktır. Dicle'ye ait olan şikayetlere gelince, anılan nehrin sahillerinde yaşayan Arap kabilelerinin genelde isyan durumunda buldukları ne yazık ki bir gerçektir. Bu da Necd veya Kuveyt meselelerinden daha fazla tehlikeli bir şeydir. Fikrime göre bütün bu meselenin Meclis-i Vükela'nın ilk

¹⁹⁸³ Aynı vesika.

toplantısında gündeme alınması ve alınacak kararlara dayanarak tarafıma gerekli talimatın verilmesi duruma uygun olur."¹⁹⁸⁴

Hakkı Paşa'nın bu telgrafına cevap Dahiliye Nezareti tarafından 14 Mart 1914 tarihinde Londra'ya gönderildi. Dahiliye Nezareti'nin açıklamasına göre İbnüssuud'a şimdiye kadar devlet tarafından hiçbir teklifte bulunulmamıştı. İbnüssuud bundan birkaç ay önce sabit miktarda vergi vermek¹⁹⁸⁵ ve emir tanınmak şartıyla itaat edeceğini Basra Valisi aracılığıyla bildirmişti. "*Şu sırada askeri hareket yapılarak mesele yaratılmak uygun görünmediğinden*" merkezden bir kurmay binbaşısı Necd'e gönderilmişti. Bu binbaşı sahilin tamamıyla eskiden olduğu gibi Osmanlı askerinin işgali altına alınması, El Hufuf ile civarını içine alan Necd sancağı mutasarrıflığına evladına intikal etmek üzere İbnüssuud'un atanması ve sancağın eski durumunun kesinlikle bozulmaması ile görevlendirilmişti. Ancak kendisinden şimdiye kadar hiçbir bilgi gelmemişti. Diğer taraftan Basra mebusu Talib Bey, valinin beraberinde askeri kuvvet ile vardığını görmesi üzerine, Bağdat'tan gönderilmiş olan kurmay binbaşısı Bahaddin Bey'e başvurarak Necd meselesini barış yoluyla ve devletin arzusuna uygun olarak çözeceğini, bu hususta Şeyh Hazal Han ile Mübarek El Sabah'ın da kendisine yardım edeceğini söylemiş ve teklifte bulunmuştu. Şeyh Hazal ve Mübarek El Sabah'ta Talib Bey'i doğrulamış olduklarından, "*hiçbir sakıncası olmayan bu girişim hakkında da yeni Basra Valisi'ne talimat verilmişti*". Meselenin aşamaları bundan ibaretti. İngilizleri alakadar eden teklifler olmamıştı. Necd sancağının eski haline mümkün mertebe zarar getirilmeyerek meselenin kan dökülmeden çözümüne çalışılmaktaydı. Ne karar alınırsa alınsın Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu antlaşmalara kesinlikle zarar gelmeyecekti. Dahiliye Nezareti'ne göre eğer İngilizlerden bir etki ve fayda düşünülüyorsa, İngiliz yetkililer Osmanlı Hükümeti'ne itaat etmesi için İbnüssuud'a nasihatte bulunmaya teşvik edilmeliydi.¹⁹⁸⁶

Hakkı Paşa 18 Mart 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Necd'e gönderilmek üzere sekiz yüz kişilik bir kuvvetin Basra'dan yola çıkarıldığına dair İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın haber aldığını yazdı. Gerçekten askeri sevkıyat yapıp yapılmadığının ve meselenin silahla çözülmesine karar verilip

¹⁹⁸⁴ Aynı vesika.

¹⁹⁸⁵ Metinde "tekalif-i maktua vermek" şeklinde geçmektedir.

¹⁹⁸⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:20 (Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya gönderilmek üzere Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 14 Mart 1914 tarihli yazı).

verilmediğinin kendisine bildirilmesini rica ettikten sonra, bu şekilde çözümün Londra’da hoş karşılanmadığını belirtti. Barışçıl çözüm yolu tercih edildiği takdirde, İbnüsuud’a teklif edilen şartların kabul edilmesi için gerekli nasihati verdirmek üzere İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunacağını vurguladı ve anılan şartların bir an önce kendisine bildirilmesini istedi.¹⁹⁸⁷

Hakkı Paşa aynı gün (18 Mart) bir telgraf daha çekerek, İbnüsuud’a teklif edilmesini önerdiği şartları bildirdi ve hemen görüşmelerin başlatılmasını istedi. Hakkı Paşa, İngilizlerden arabulucu olmaksızın İbnüsuud’a anlaşmaya yanaşması için tavsiyede bulunmalarını isteyeceğini de belirtti.¹⁹⁸⁸

Hakkı Paşa, İngilizler nezdinde gerekli girişimde bulundu ve olumlu karşılandı. Ancak İngilizler Osmanlı Hükümeti’nin hangi koşullarla anlaşma yapmak istediğini bilmek istemişlerdi.¹⁹⁸⁹ İbnüsuud ile görüşmek üzere Enver Paşa tarafından görevlendirilen Binbaşı Ömer Fevzi Bey’in de İngiliz karşıtı ve Pan-İslamist görüşleri dikkat çekiciydi. Fevzi Bey, Katar’ın İngilizlere verilmesine tamamen karşı çıkmakta, İbnüsuud, Mübarek El Sabah ve Şeyh Hazal ile anlaşarak İngilizlere karşı bütün Müslümanların birlik halinde ortak bir mücadele başlatması gerektiğini savunmaktaydı.¹⁹⁹⁰

Sadrazam Said Halim Paşa, 21 Mart 1914 tarihli telgrafla hükümetin Necd’e asker gönderilmesine ilişkin Hakkı Paşa’nın 18 Mart’ta çektiği ilk telgrafa cevap verdi. Said Halim Paşa’nın ifadesine göre Basra’ya gönderilen askeri kuvvet, yine Basra’da oldukça zayıflamış olan hükümetin otoritesini sağlamlaştırmak içindi. Necd meselesini barış yoluyla halletmek düşüncesindeydiler. Daha önce bildirilenin dışında da bir girişim yoktu. Said Halim Paşa, İbnüsuud’un sadece Osmanlı

¹⁹⁸⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:22** (Hakkı Paşa’dan Sadrazam Said Halim Paşa’ya gönderilen 18 Mart 1914 tarihli telgraf).

¹⁹⁸⁸ Kurşun, **Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hakimiyeti**, s.207-208.

¹⁹⁸⁹ **A.e.**, s.214.

¹⁹⁹⁰ Ömer Fevzi Bey’in Harbiye Nezareti’ne gönderdiği 13 Nisan 1914 tarihli çok gizli telgraf için bk. **A.e.**, s.215-216. Ömer Fevzi Bey’in bazı saptamaları doğru olsa da ve düşünceleri kulağa hoş gelse de, mevcut durumda yaptığı öneri Osmanlı Devleti’nin zayıflığı nedeniyle gerçeklerden son derece uzak ve ihtimal dışıydı. Ömer Fevzi Bey eğer İngilizlerin nüfuzundaki adı geçen şeyhlerle yaptığı görüşmelerde bu planını dile getirmişse, İngiltere’nin de haberdar olması ve Osmanlı Devleti’ne karşı daha sert bir tutum alması ihtimal dahilindedir.

Hükümeti'ne itaat etmesini sağlamak için gereken girişimlerde bulunulmasını da Hakkı Paşa'dan rica etti.¹⁹⁹¹

Medayin-i Salih'de bulunan Yüzbaşı Aziz Bey'den 30 Mart 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne ulaşan telgrafta belirtildiğine göre, İbnüssuud'un talebi üzerine İbnüssabah (Mübarek El Sabah) tarafından 250 deve gönderildiği doğrulanmıştır. Ayrıca Kuveyt İngiliz memurlarından birisinin İbnüssuud'un adamları refakatinde 25 gün önce Kasım'a gelerek Cevf'le Şam arasında, Şam veya Akabe'ye doğru gittiği ve İngiliz memurun dolaştığı bazı yerlerde üzeri İngilizce yazı ile özel olarak üretilmiş demir parçaları gömüldüğü anlaşılmıştır. Yüzbaşı Aziz Bey'e göre İngilizler tarafından ilerde ortaya konulacak bir sınır davasına temel belge olmak düşüncesiyle söz konusu demir parçalarının gömülmesi muhtemeldi. Bu demir parçalarından birisinin elde edilmesi için kendisinin çalıştığını, ancak Suriye ve Basra Vilayetleri tarafından da gereğinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Yüzbaşı Aziz Bey'den aldığı bu telgrafı 31 Mayıs 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir.¹⁹⁹² Dahiliye Nezareti'de 6 Haziran'da Basra ve Suriye Vilayetleri'ne çektiği ortak metinli telgraflarla durumu bildirmiş ve gerekli çalışma ve araştırmaların yapılarak sonuç hakkında bilgi verilmesini istemiştir.¹⁹⁹³

Basra Valisi Süleyman Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne cevap 7 Haziran 1914 tarihli telgrafla verilmiştir. Buna göre Kuveyt ve Necd içerisinden geçerek Suriye'ye doğru bir İngiliz memurun hareket ettiği önceden bilinmekteydi. Kasım İbnüssuud'a değil İbnürreşid'e aitti. İngiliz memur hem İbnüssuud'dan hem İbnürreşid'den izin alarak geçmişti. Vali, Arabistan yarımadasında yere yazılı demir gömmenin gelecekte İngilizlerle bir sınır meselesi yaratamayacağını vurguladı. Anılan demirlerin bir hatıra veya en fazla İngilizler tarafından tasarlanmış Kuveyt-Akabe güzergahına bir işaret olarak konulduğunu öne sürdü. Necd-Kasım topraklarında Basra ve Suriye Vilayetleri'nin nüfuzu geçerli değildi. Dolayısıyla konulmuş ve konulacak bu gibi işaretlere engel olamadıklarını, hatta haberleri bile

¹⁹⁹¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:22** (Sadrazam Said Halim Paşa'dan Hakkı Paşa'ya gönderilen 21 Mart 1914 tarihli telgraf).

¹⁹⁹² **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Medayin-i Salih'de bulunan Yüzbaşı Aziz Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen 17 Mart 1330 [30 Mart 1914] tarihli telgraf ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Mayıs 1330 [31 Mayıs 1914] tarihli yazı). Enver Paşa yazısında Yüzbaşı Aziz Bey'in Hail'de olduğunu belirtmektedir.

¹⁹⁹³ **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Dahiliye Nezareti'nden Suriye ve Basra Vilayetleri'ne gönderilen 24 Mayıs 1330 [6 Haziran 1914] tarihli telgraf metni).

olmadığını belirten Vali, merkezin bu bölgedeki etkisi ne kadarsa, bölgeye komşu vilayetlerin de etkisinin aynı olduğunu vurguladı. Yine de mümkün olduğu kadar araştırma yapıp elde edeceği bilgileri sunacağını bildirdi.¹⁹⁹⁴ Aynı gün Dahiliye Nezareti'ne telgraf çeken Suriye Valisi Arif Bey ise gereken incelemelerin yapılması için anılan demir parçalarının nerelerde gömüldüğünün sorulup bildirilmesini istedi.¹⁹⁹⁵ Dahiliye Nezareti 9 Haziran'da Suriye Vilayeti'ne cevap olarak Yüzbaşı Aziz Bey'in verdiği istihbaratı ve bu konuda fazla bilgi olmadığını bildirdi.¹⁹⁹⁶

29 Nisan 1914 tarihinde Bab-ı Ali ve İbnüsuud arasında bir anlaşmaya varılmıştır. İbnüsuud anlaşmanın gizli tutulmasını istemiş, buna gerekçe olarak İngilizlerin ve bazı Arap şeyhlerin kendisinden tam bağımsızlık kazanmadan Osmanlı Devleti ile anlaşmasını istememelerini göstermiştir.¹⁹⁹⁷

1914 yılı Nisan ayında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah Kahire'yi ziyaret etti. Bab-ı Ali'nin babasını devirmeye kalkışması ihtimaline karşı İngiltere'den yardım istedi. İngiliz komiseri Lord Kitchener ile görüştü ve Osmanlı idaresini suçlayarak babasının bölgede kurmak istediği özerk yönetim için destek istedi. Arabistan'ın Osmanlılara karşı isyan için uygun hale geldiğini belirtti.¹⁹⁹⁸ Mekke Emiri'nin hareketleri Osmanlı yerel yöneticilerini de kuşkulandırmıştı. Nitekim Hicaz Valisi Vehib Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Ağustos 1914 tarihli telgraf şöyledir:

*“Emir'in Mısır'daki İngiliz Hükümeti'yle bilhassa şu sıralarda sıkı ve ciddi iletişim kurduğunu çeşitli kaynaklardan anladım. Mebus olan oğulları Mısır'dan yarın buraya hareket edeceklerinden, orada geçirdikleri on gün kadar bir sürenin şüpheleri doğruladığını arz ederim.”*¹⁹⁹⁹

Diğer taraftan 1914 yılı Temmuz ayı içinde Cidde İngiliz Konsolosu'nun Hicaz hakkındaki raporu Hindistan gazetelerinde yayınlandı. Raporda geçen sene zarfında Hicaz'a giden Hindistan hacılarının sayısı 13.401 olarak gösterildi ve

¹⁹⁹⁴ **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Basra Valisi Süleyman Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Mayıs 1330 [7 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁹⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Suriye Valisi Arif Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Mayıs 1330 [7 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁹⁶ **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Dahiliye Nezareti'nden Suriye Vilayeti'ne çekilen 27 Mayıs 1330 [9 Haziran 1914] tarihli telgraf).

¹⁹⁹⁷ Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.222.

¹⁹⁹⁸ Fromkin, **a.g.e.**, s.86; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.196.

¹⁹⁹⁹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:2/-2 Gömlek No:1** (Hicaz Valisi Vehib Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

Mekke'deki suların temiz olmamasından dolayı her yıl hacıların çeşitli hastalıklara yakalandığı iddia edildi.²⁰⁰⁰

2. BASRA, ŞATTÜLARAP VE FAV BOĞAZI'NDA İNGİLTERE İLE YAŞANAN MUHTELİF MESELELER

2.1. BASRA'DAKİ İNGİLİZ TELEFON HATTI MESELESİ

Basra'da İngiliz şirketlerinden Gray Mackenzie ve Strick Scott arasında izinsiz olarak kurulmuş mevcut telefon hattının kaldırılması için Posta, Telefon ve Telgraf Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne 2 Aralık 1912 tarihli yazıyla başvurulmuştur:

“Basra'da Şattülarap'ta oturan İngiliz tüccarından Gray Mackenzie ve Strick Scott adlı kişilerin şirketleri arasında resmi izin alınmaksızın telefon hattı uzatıldığı ve söz konusu hattın diğer şahıslara ait arsadan geçtiği Bağdat Başmüdürlüğü'nden bildirilmiştir. Bunun üzerine hattın yerinde bırakılması veya kaldırılması nezaretim Maliye Nezareti'ne bağlı olduğu esnada bu nezaretten (Maliye Nezareti'nden) sorulmuştur. Cevap olarak gelen yazıda, söz konusu telefon hattının kaldırılması gereğinin kendilerine (Mackenzie ve Strick Scott şirketlerine) bildirilmesi için Basra Vilayeti'ne tebligat yapıldığı beyan edilmiştir. Daha sonra Başmüdürlükten alınan yazıda, anılan hattın kaldırılması hükümet tarafından adı geçen şirketlere tebliğ edilmesine karşın, bahane bulunarak kaldırılmadığı bildirilmiş ve bunun üzerine durum Basra Vilayeti'ne yazılmıştır. Cevap olarak gelen yazıda bazı sert ifadelerle beraber, sahibinin rızası olmaksızın söz konusu telefon hattının kaldırılması uygunsuz olacağından, kullanılması hakkında izin verilmesi beyan edilmiştir. Bununla birlikte izinsiz uzatılan hatların kaldırılmasına imkan görülemeyerek izin verilmesi uygun olmayacağından, her durumda söz konusu telefon hattının kaldırılması için Basra Vilayeti'ne tebligat yapılarak sonuç hakkında tarafıma bilgi verilmesi rica olunur.”²⁰⁰¹

Dahiliye Nezareti 5 Aralık 1912 tarihinde Basra Vilayeti'ne meseleyi bildirdi ve gereğinin yapılmasını istedi.²⁰⁰² Basra Vilayeti de İngiliz Konsolosluğu'na durumu tebliğ etti. İngiliz Konsolosluğu'ndan alınan cevap yazısında, adı geçen şirketler arasında gerçekleşen ticari işlemlerin kolaylaştırılması için söz konusu

²⁰⁰⁰ “İslam Havadisı”, “Cidde”, **İslam Mecmuası**, Yıl:1, Sayı:13, 17 Temmuz 1330 (30 Temmuz 1914), s.412.

²⁰⁰¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:145/-2 Gömlek No:30** (Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Teşrin-i Sani 1328 [2 Aralık 1912] tarihli yazı).

²⁰⁰² **BOA. DH. İD. Dosya No:145/-2 Gömlek No:30** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti Vekaleti'ne gönderilen 22 Teşrin-i Sani 1328 [5 Aralık 1912] tarihli yazı).

telefonun 20 seneden beri kullanıldığı, telefon hattının sadece İngiltere tebaasına ait mülklerin üzerinden geçtiği, Osmanlı Hükümeti tarafından telefon hatları uzatıldığında kaldırılacağı ve hükümet tarafından yapılacak girişimlere de yardım edileceği ifade edildi. Ayrıca ticarete yararlı olan bu özel hattın kullanılmaya devam edilmesi için Bab-ı Ali'den gereken ruhsat belgesinin de alınması gerektiği vurgulandı. Basra Vilayeti tarafından yapılan incelemeler sonucunda, yaklaşık 250 metre uzunluğunda olan bu hattın Şattularap sahilinde aynı hizada olan Gray Mackenzie, Lynch ve Scott şirketleriyle İngiliz Konsolosluğu arasında uzandığı anlaşılmıştı. Basra Vali Vekili olarak görevini sürdüren 13. Kolordu Kumandanı durumu 2 Şubat 1913 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirdi ve ne yapılması gerektiğini sordu. Dahiliye Nezareti'de Basra Vilayeti'nden aldığı bu cevabı 11 Mart 1913 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne ilette.²⁰⁰³

Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı 19 Mart 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne cevap verdi. Cevap yazısına ekli olarak 15 Mart 1913 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanmış geçici kanun ve bunun uygulanmasına ilişkin tüzük hükümlerini bildirdi. Bu hükümlere uygun olarak gerekli izin alınıp vergisi verildiği takdirde, söz konusu hattın kalmasının uygun olacağını belirtti. Aynı zamanda söz konusu kanun ve tüzüğün nüshaları vilayet başmüdürlüklerine gönderilmişti. Dolayısıyla ilgililerin bağlı oldukları başmüdürlüklere başvurarak gerekli işlemi yapmaları hususunun Basra Vilayeti tarafından (Basra) İngiliz Konsolosluğu'na bildirilmesi istendi.²⁰⁰⁴ Dahiliye Nezareti 22 Mart 1913 tarihli yazıyla Basra Vilayeti'ne bu isteği iletmiştir.²⁰⁰⁵

2.2. İNGİLİZ GAMBOTUN YARATTIĞI TEDİRGİNLİK

5 Mayıs 1913 tarihinde İngiltere'nin Alert²⁰⁰⁶ gambotu Basra Limanı'na geldi. Özellikle Basra Vilayeti ve Dahiliye Nezareti'nde rahatsızlık uyandırdığı anlaşılan gambotun uzunca bir süre limanda kalacağı Basra Vilayeti'nin kaptanla

²⁰⁰³ **BOA. DH. İD. Dosya No:145/-2 Gömlek No:30** (Basra Vali Vekili ve On Üçüncü Kolordu Kumandanı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 20 Kanun-ı Sani 1328 [2 Şubat 1913] ve Dahiliye Nezareti'nden Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne gönderilen 26 Şubat 1328 [11 Mart 1913] tarihli yazılar).

²⁰⁰⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:145/-2 Gömlek No:30** (Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Mart 1329 [19 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰⁰⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:145/-2 Gömlek No:30** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti Vekaleti'ne gönderilen 9 Mart 1329 [22 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰⁰⁶ Belgelerde ألرت/الرت şeklinde yazılmıştır.

gerçekleşen kabul ve iade-i ziyaret merasiminden anlaşılmıştı. Basra Vilayeti, Basra Limanı'na 1904 yılından beri bazen bir senede, bazen iki senede bir yalnız İngiltere devletinin savaş gemilerinin geldiğini ve İngiliz savaş gemilerinin nehre girişine göz yumulması sonucu Osmanlı aleyhine teamül oluştuğunu bildirmişti. Ancak Hariciye Nezareti İstişare Odası, İngiltere ile mevcut siyasi ilişkilerin etkilenmemesi için hem İngiliz savaş gemilerinin Şattularap'a girişinin görmezden gelinmesini, hem de bu gambotun Basra Limanı'nda bulunması ile ilgili olarak "ileride münasip bir zamanda girişimlerde bulunulmak üzere" şimdilik sessiz kalınmasını tavsiye etti.²⁰⁰⁷

Hariciye Nezareti bu tavsiyeyi 29 Haziran'da Sadarete, Sadarete Dahiliye Nezareti'ne ilettiler. Ancak Dahiliye Nezareti 3 Temmuz 1913 tarihinde verdiği yanıtta, adı geçen gambotun Basra Limanı'na gelmesi karşısında sessiz kalınması yönündeki görüşe katılmayacağını bildirdi.²⁰⁰⁸ Bunun üzerine meseleyi yeniden değerlendiren Hariciye Nezareti İstişare Odası'ndan Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Ahmed Reşid Bey, 1874 yılından beri Basra'ya yabancı savaş gemilerinin, özellikle de İngiliz savaş gemilerinin gidip geldiğini belirterek bazı örnekler vermiştir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı başvurulara karşılık olarak İngiliz Hükümeti'nden savaş gemilerinin bazen Hindistan gemilerinin korunması, bazen de deniz hırsızlığının engellenmesi için yardım etmek amacıyla geldikleri cevabı verilmişti. Bununla birlikte bu savaş gemileri konsolosları nakil ve başka nedenlerden dolayı da gidip gelmişlerdi. Dolayısıyla Ahmed Reşid Bey'e göre sessiz kalınması gerektiği yönünde alınan önceki karar doğrudur. Ahmed Reşid Bey, yine de son kararı Hariciye Nazırı'nın takdirine bıraktı. Bundan sonra Hariciye Nazırı, bu meseleyle ilgili İngiliz Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasına gerek görülmediğinin Sadarete cevap olarak yazılmasına karar verdi ve 9 Ağustos 1913 tarihinde bu kararı Sadarete bildirdi.²⁰⁰⁹

²⁰⁰⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Haziran 1329 [16 Haziran 1913] tarihli gizli yazı ve Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 8 Haziran 1329 [21 Haziran 1913] tarihli yazısı). İstişare Odası'nın yazısında Şattularap'ın Muhammara'ya kadar olan kısmının Osmanlı toprakları içinde kaldığı, Muhammara'dan denize döküldüğü yere kadar olan kısmın ise Osmanlı Devleti ve İran arasında sınır teşkil ettiği açıklanmıştır.

²⁰⁰⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Haziran 1329 [6 Temmuz 1913] tarihli gizli yazı).

²⁰⁰⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:20** (Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 11 Temmuz 1329 [24 Temmuz 1913] tarihli yazısı ve Hariciye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 9 Ağustos 1913 tarihli yazı).

Diğer taraftan bu yazışmalar sürerken İngiliz gambot iki ayı aşkın bir süre kaldıktan sonra 14 Temmuz 1913 sabahı limandan hareket etmişti.²⁰¹⁰

2.3. BİR İNGİLİZ ŞİRKETİNİN YARATTIĞI ÇEVRE KİRLİLİĞİ

İlk olarak 1913 senesi Şubat ayı sonlarında gündeme gelen bu olay, Şattularap üzerinde ve Muhammara dahilinde, Abadan'ın "Braim" mevkiinde bir İngiliz şirketi aracılığıyla çıkarılan petrolün Şattularap suyuna karışarak Devasir ve civarındaki Osmanlı topraklarını kirletmesiyle patlak verdi. Petrolün kokusu gittikçe kuzeye ve güneye doğru yayılmaya başlayıp, bu bölge sahilindeki halk da petrol suları içmek zorunda kalınca durum Basra Vilayeti'ne bildirildi. Basra Vali Vekili Ali Rıza Paşa halkın sağlığına, ekinlere ve hurmalıklara gelen zararın ortadan kaldırılması ve petrolün Şattularap suyuna karışmaması için gereken tedbirlerin alınmasını 20 Şubat 1913 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.²⁰¹¹

Dahiliye Nezareti meseleyi 24 Şubat'ta Nafia Nezareti'ne ilettili.²⁰¹² Nafia Nezareti'nden 11 Mart 1913 tarihinde gelen cevapta, Şattularap suyunu içilemez ve kullanılamaz bir hale getirdiği anlaşılan petrolün Osmanlı sınırı dışında bir nehre bırakılmakta olduğu belirtildi. Bu hususta gereken önlemlerin alınması için her şeyden önce iki hükümet toprağından geçen bir nehrin, bu hükümetlerden biri tarafından diğerinin zararına olarak kullanılıp kullanılmayacağıнын devletler hukuku açısından saptanması gerektiği ifade edildi. Bu ancak Hariciye Nezareti aracılığıyla halledildikten ve söz konusu petrolün Şattularap'a karıştırılmaması hususunun devletler hukuku kurallarına uygunluğu anlaşıldıktan sonra olabilirdi. Bundan sonra Basra'da bir mühendis, bir tarım ve iki sağlık görevlisi ve bir hukukçudan oluşan bir komisyon oluşturularak, incelemeler sonucunda hazırlanacak raporlara göre mesele çözümlenebilirdi.²⁰¹³

²⁰¹⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:12** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 1 Temmuz 1329 [14 Temmuz 1913] tarihli telgraf).

²⁰¹¹ **BOA. DH. İD. Dosya No:168 Gömlek No:5** (Basra Vali Vakili Ali Rıza Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 7 Şubat 1328 [20 Şubat 1913] tarihli telgraf).

²⁰¹² **BOA. DH. İD. Dosya No:168 Gömlek No:5** (Dahiliye Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne gönderilen 11 Şubat 1328 [24 Şubat 1913] tarihli yazı).

²⁰¹³ **BOA. DH. İD. Dosya No:168 Gömlek No:5** (Nafia Nazırı Besarya Efendi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Şubat 1328 [11 Mart 1913] tarihli yazı).

Dahiliye Nezareti konuyla ilgili Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'ne de başvurarak görüş istemiş, buna karşılık gelen 18 Mart 1913 tarihli yazıda bilhassa İran Sefareti ve Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması önerilmiştir. Bununla beraber Muhammara bölgesinin İngiltere himaye ve nüfuzu altına girmiş olduğu, İngiltere ile bu bölgenin sınırı hakkında görüşmeler yapıldığı ve şikayetin asıl nedeninin bir İngiliz şirketi olduğu belirtildikten sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde de “şifahi ve özel” olmak kaydıyla girişimlerde bulunulabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Nafia Nezareti'nin bir komisyon kurulması yönünde yaptığı öneri de olumluydu.²⁰¹⁴ Bunun üzerine Dahiliye Nezareti 25 Mart'ta bu sefer Hariciye Nezareti'ne başvurarak meseleyi aktardı ve gereğinin yapılmasını istedi.²⁰¹⁵

Ancak Hariciye Nezareti 21 Nisan 1913 tarihinde harekete geçti ve Tahran'la Londra Sefaretleri'ne gerekli yazıyı göndererek durumu bildirdi.²⁰¹⁶ Tahran Büyükelçisi'nin yanıtı 22 Mayıs'ta geldi. Sefir, İran Dışişleri'ne gerekli tebligatı yaptığını vurguladı. İran Dışişleri Vezareti'nden kendisine cevap olarak hasar ve zararların giderilmesi için gerek yerel İran memurlarına, gerekse нефти ihraç eden şirkette komiser olup, şimdi Londra'da bulunan Sıddık es Saltanat'a telgrafla gereken talimatların verildiği bildirildi.²⁰¹⁷ Hariciye Nezareti, Tahran Sefareti'nin bu yazısını 10 Haziran 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.²⁰¹⁸ Gelişmeler Dahiliye Nezareti tarafından Basra Vilayeti'ne de iletildi.²⁰¹⁹

Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın cevabı ise 24 Aralık 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ulaştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde gerekli girişimlerin yapıldığını belirten Tevfik Paşa, kendisine cevap olarak gelen 22 Eylül 1913 tarihli açıklamanın suretini göndermiştir. İngiliz Dışişleri'nin bu yazısına göre, şirketin (The Anglo-Persian Oil Company) incelemeleri ve Muhammara'daki İngiliz Konsolosu'nun raporu gelmişti. Alınan bilgiye göre şirketin petrol tesisleriyle nehre

²⁰¹⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:168 Gömlek No:5** (Bab-ı Ali Hukuk Müşavirleri Ahmed Reşid Bey ve Hırant Bey tarafından kaleme alınan 5 Mart 1329 [18 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Mart 1329 [25 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰¹⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** (Hariciye Nezareti'nin Tahran ve Londra Sefaretleri'ne gönderdiği 21 Nisan 1913 tarihli telgraf sureti).

²⁰¹⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** (Tahran Büyükelçisi tarafından Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 22 Mayıs 1913 tarihli telgraf).

²⁰¹⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1913 tarihli yazı).

²⁰¹⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:168 Gömlek No:5** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 30 Mayıs 1329 [12 Haziran 1913] tarihli yazı).

olan her çıkışı özel petrol ayırıcılarla donatılmıştı. Bundan dolayı petrolün tesislerden Şattularap'a ulaşması imkansızdı. Ancak yakın zamanda şirketin rafinerisinde bir kaza olmuştu. Braim'deki şirket tesislerinin karşısında 60 bin galon petrol yüklü bir mavna batmıştı. Büyük bir olasılıkla şikayet edilen kirlenme batık kargodan sızan petrolden kaynaklanmaktaydı. Söz konusu kazadan beri başka bir şikayetin olmaması bu olasılığı güçlendirmekteydi. Avrupalı, Hintli ve Arap şirket çalışanları bütün içme suyu ihtiyaçlarını Braim'deki Şattularap'tan karşılamakta olup, suyun kalitesinden de memnundular.²⁰²⁰ İngiliz Dışişleri'nin bu açıklaması Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne 11 Ocak 1914 tarihinde aktarıldı.²⁰²¹ Dahiliye Nezareti'de alınan bu cevabı 13 Ocak 1914 tarihli yazıyla Basra Vilayeti'ne bildirdi.²⁰²²

2.4. İNGİLİZ KAPTAN CİNAYETİ MESELESİ

Basra Vali Vekili İzzet Bey'in 9 Şubat 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre olay şöyle gelişti: Basra limanında Şattularap'ta demirli olan Strick Şirketi'ne²⁰²³ ait "Raithwaite Hall" adlı buharlı bir geminin²⁰²⁴ İngiliz kaptanı Butterworth önceki gece gemide kamarasında öldürülmüştü. Cinayetin haber alınması üzerine derhal jandarma komutanı, polis komiseri, sağlık işleri müdürü, adliye sorgu hakimi olay yerine gitmişlerdi. Şirketin müdürü, İngiltere Konsolosu ve tercümanının da hazır buldukları ortamda keşif yapılmıştı. Maktulun elleri bağlı, yüzü battaniye ile sarılıydı. Kesici aletle öldürüldüğü görülmüştü. Soruşturma sonucunda yedi kişiden ibaret gemi tayfaları zanlı olarak gözaltına alınmışlardı.²⁰²⁵ İngiliz kaptanın öldürülmesi olayı İngiliz Sefareti tarafından Bab-ı Ali'ye de

²⁰²⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 24 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1913 tarihli yazı ve bu yazının eki olan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Eylül 1913 tarihli yazısının sureti).

²⁰²¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:14** ve **BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:46** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli yazı).

²⁰²² **BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:46** (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1914] tarihli yazı). Meseleye çok daha kısa bir şekilde ve ana hatlarıyla Ediger, **a.g.e.**, s.316 ve 417'de BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:46'da bulunan iki belge kullanılarak değinilmiştir. Burada iki küçük hata yapılmıştır. Birincisi Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkerenin tarihi 13 Ocak 1914 değil 11 Ocak 1914 olmalıdır. İkincisi ise belge çevirisindeki "sahra dahilinde" tabirinin doğrusu "Muhammara dahilinde" olmalıdır.²⁰²³ İsmi belgelerde مشترك şeklinde yazılan bu şirket daha önce de adı geçen İngiliz Strick Line Ltd. olmalıdır.

²⁰²⁴ Gemi bazı belgelerde "mavna" ve "buharlı mavna" olarak tanımlanmaktadır.

²⁰²⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38** (Basra Vali Vekili İzzet Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Kanun-ı Sani 1330 [9 Şubat 1914] tarihli telgraf); "The Murder of Captain Butterworth", **The Times**, 21 Şubat 1914, s.7.

bildirilmiş, bunun üzerine Dahiliye Nezareti Basra Vilayeti'ne çektiği telgrafla sorumluların derhal bulunmasını ve haklarında gereken cezai işlemin uygulanmasını istemiştir.²⁰²⁶

Bundan sonra geçen dört ayı aşkın sürede soruşturmanın pek de önemli bir gelişme olmadan devam ettiği anlaşılmaktadır. İngiliz kaptan 6 Şubat'ı 7 Şubat'a bağlayan gece öldürülmüştü. Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 11 Haziran 1914 tarihli yazısında, İngiliz Sefareti'nin kaptanın öldürülmesi meselesini yeniden ele aldığını ve İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'den aldığı emre uyararak maktul kaptanın ailesi için 4000 sterlin tazminat talep ettiğini bildirdi. Hariciye Nezareti'ne göre *"hiçbir ülkede yerel yönetimin işlenen her cinayetten dolayı tazminat vermeye mecbur olacak derecede genel emniyet sağlamakla sorumlu tutulamayacağı"* şeklinde İngiliz Sefareti'ne cevap verilmesi mümkündü. Ancak sefarete verilecek cevapta gerekli ayrıntıların yazılması ve soruşturma sonucu hakkında detaylı bilginin edinilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Basra Vilayeti'nden acilen ayrıntılı bilgi alınması istendi.²⁰²⁷

Dahiliye Nezareti, Basra Vilayeti'ne aynı gün (11 Haziran 1914) çektiği telgrafta, İngiliz Hükümeti'nin maktul kaptanın ailesi için Osmanlı Devleti'nden 4000 sterlin tazminat istediğini bildirdi. Bu talebin Hariciye Nezareti tarafından usulen ve delil gösterilerek reddedilmesi için şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonucunun ve tayfaların sorgusundan elde edilen bilginin süratle bildirilmesini istedi.²⁰²⁸

Basra Valisi, cinayet soruşturması hakkında Basra Merkez Savcılığı'ndan aldığı 17 Haziran 1914 tarihli raporu aynen 18 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Cinayet mahalinin detayları hakkında bilgi verilen rapora göre, İngiliz Konsolos tercümanı 7 Şubat 1914 Cumartesi günü kaptanın öldürüldüğünü merkez sorgu hakimliğine bildirmişti. Bunun üzerine Jandarma Alay Kumandanı Hacı Namık, jandarma mülazımları Reşid ve Nuri, komiser muavinleri Tevfik ve Abdülhamid Beyler tarafından tercümanla birlikte vapura gidilmişti.

²⁰²⁶ BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 27 Kanun-ı Sani 1330 [9 Şubat 1914] tarihli fevkalade acele telgraf).

²⁰²⁷ BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs 1330 [11 Haziran 1914] tarihli acele yazı).

²⁰²⁸ BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 29 Mayıs 1330 [11 Haziran 1914] tarihli çok acele telgraf).

Kaptanın öldürüldüğü kamaranın kapısı açık bulunmuştu. Maktulun üzerinde iki fanila, gömlek ve bir ayak donu vardı ve vücudu kana bulanmıştı. Kaptan kamaradaki karyolanın önünde, yerde sağ tarafı üstüne yatılı şekilde bulunmuştu. Kapı tarafında olan karyolası üzerinde serilmiş minderin üstünde ve yerde yattığı yerde çok miktarda kan vardı. Minderin üzerine yakın duvarda da kan lekeleri vardı. Bu duruma göre kaptanın karyolasında kesici aletle vurulduktan sonra yere düştüğü ve ellerinin bir kendir ile bağlandığı anlaşılmıştı. Kamaradaki iki adet masa üzerindeki kitap ve şişeler yere düşmüştü. Şişesi kırılmış olan lamba ve kağıt zarfları gibi ufak tefek şeyler yere dökülmüştü ve ortalık karmakarışık bir haldeydi. Kamarada vapurun demirbaş eşyasından olan mavzer tüfek de görülmüştü. Bütün bunlar kaptanın kamarada katledildiğine şüphe bırakmamaktaydı. Salona inilecek merdiven basamaklarının yukarı tarafında, ilerde bulunan tahtada, ambar güvertesi üstüne örtülmüş olan muşambanın üzerinde, vapurun kenarındaki döşemelerde ve vapurun zincirinde kan lekeleri görülmüştü. Bu nedenle kanlı bir elin zincir mahaline temas ettiği anlaşılmıştı. Ayrıca vapurun dış tarafındaki duvarda kurumuş biraz çamur görülmüştü. Bunun bir ayak izi olup, oradan bir kişinin vapurdan nehre indiği akla gelmişti. Bu esnada Sağlık Müdürü Ahmed Bey de vapura gelmiş ve usulen yemin ettirildikten sonra cesedi muayene etmişti. Kaptanın battaniye ile sarılı olan yüzünün iki tarafında birer, boynunun çeşitli yerlerinde toplam beş yerde hançer, yani ucu sivri kesici alet yaraları tespit edilmişti. Kamarada büyük bir dikkatle aranmış ve bir şeyin çalındığı anlaşılmamıştı. Ancak bir çekmecenin bir gözünün önündeki tahtasının kırılmış olduğu görülmüş, bunun özel bir aletle değil büyük ihtimalle elle kırıldığı belirlenmişti. Maktulun başının yanında kahverengi bir deve bağı görülmüştü. Olay gecesini vapurda kalan tayfalardan kaptanın sofracı ve aşçısı olduğunu söyleyen İran uyruklu 50 yaşında Rüstem bin Şecaaddin, İran uyruklu 20 yaşında Hüseyin bin Yusuf, Basra Osmanlı tebaasından 25 yaşında İbrahim bin Salih, İran uyruklu 50 yaşında Abdürrahim bin Hacı Muhammed sorgulanmıştı. Bunlar cinayet hakkında bilgileri olmadığını, olay gecesinde vapurda patırtı ve ses işitmediklerini, bir kimsenin vapura geldiğini görmediklerini ve kaptanın kimseyle düşmanlığı olmadığını söylediler. Diğer tayfalar İran uyruklu İbrahim bin Ali, Basra Osmanlı tebaasından 27 yaşında Hızır²⁰²⁹ bin Hacı Hüseyin ve İranlı 30 yaşında Ali bin Salim'de bilgileri olmadığını ve olay gecesinde izinli olarak evlerine giderek

²⁰²⁹ Belgede خيضر şeklinde yazılmıştır.

gecelediklerini ifade etmişlerdi. Tayfaların evleri de aranıp kontrol edilmiş, kesici ve yaralayıcı bir alet görülmemişti. Kahverengi yünden üretilmiş deve bağı tayfalara gösterilmiş, hiçbiri deve bağını tanımamış ve kimin olduğunu bilmediklerini söylemişlerdi. Ayrıca olay gecesini gemide bulunmayan tayfaların evlerinde de arama yapılmış ve suç delili olarak hiçbir şey bulunamamıştı.

Bundan sonra Basra İngiliz Konsolosluğu'ndan 11 Şubat 1914, 16 ve 19 Mart 1914 tarihli üç adet yazı geldi. İngiliz Konsolosluğu tarafından daha önce işten çıkartılan ve kaptanla kavga eden bazı şüpheli kişilerin isimleri verilerek bunlar hakkında soruşturma yapılması istenmekteydi. Zanlıların haklarında yapılan soruşturmalar neticesinde, Rüstem ve Ali bin Salim ile Seyyid Nasrallah hakkındaki deliller yeterli görülerek cinayetle yargılanmalarına karar verilmişti. Tutuklu ve tutuksuz diğer zanlıların ise yargılanmalarına gerek görülmemişti. Mahkeme tarihi 19 Mayıs 1914 olarak belirlenmişse de ertelenmek zorunda kalınmıştı. Zanlılardan Ali bin Salim ile Seyyid Nasrallah'ın suçlanmalarındaki kanıt her birinin evinde bulunan ve yabancıların giydiği şapkalardı. İngiliz Konsolosluğu'nun da doğrulaması ile bu şapkaların öldürülen kaptanın şapkasına benzemesi, Ali bin Salim'in şapkanın isim ve kimliğini bilmediği bir kişinin malı olduğunu söylemesi ve Seyyid Nasrallah'ın ise şapkanın sahibini gösterememesi şüpheleri artırmıştı. Öldürülen kaptanın şapkası gemide bulunamamıştı.²⁰³⁰

Bundan sonra Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Aralık 1914 tarihli bir yazıda, İngiltere ile savaş hali geçerli olduğundan ve zaten kapitülasyonlar da kaldırıldığından dolayı, sanıklar arasında yabancı bulunsun da, vilayette yabancı konsolosluk tercümanına başvurulmadan doğrudan doğruya kanuni işlemlerde bulunulması gerektiği ifade edildi.²⁰³¹

²⁰³⁰ BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38 (Basra Merkez Savcılığı'nın 4 Haziran 1330 [17 Haziran 1914] tarihli raporu).

²⁰³¹ BOA. DH. KMS. Dosya No:14 Gömlek No:38 (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Teşrin-i Sani 1330 [13 Aralık 1914] tarihli yazı).

3. IRAK'LA İLGİLİ İNGİLTERE İLE YAŞANAN MESELELER

3.1. IRAK PETROLLERİ MESELESİ

Bab-1 Ali, Meşrutiyetin ilanından itibaren İngiliz Hükümeti'nin petrol imtiyazı hususundaki taleplerini oyalama taktiğine başvurarak geçiştirmiş ve öncelikle Bağdat Demiryolu meselesinin çözümünü öne sürerek sürüncemede bırakmıştı.²⁰³² Maliye Nezareti 1911 Şubat ayı sonlarında petrolün tekel altına alınmasından vazgeçtiğini, ayrıca petrol sarfiyatı üzerine bir vergi konulmasına karar verdiğini Hariciye Nezareti'ne bildirerek yabancı hükümetlere bilgi verilmesini istemişti.²⁰³³ Bununla birlikte İngiliz Hükümeti zaman zaman petrol imtiyazı talebini tekrarlamıştır. Örneğin, İngiltere 28 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Bağdat ve Musul Vilayetleri'ndeki petrol kaynakları imtiyazının Bay D'Archy'den başkasına verilmemesini istemişti. Yine 23 Mayıs 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri tarafından Londra'da bulunan Hakkı Paşa'ya verilen bir notada, Irak petrol kuyuları üzerindeki denetimin İngilizlere verilmesi talep edilmişti.²⁰³⁴ Almanya'nın petrol imtiyazında ortak olmak istemesi Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz taleplerini sürüncemede bırakmasına yardımcı olmuştur.

İngiltere'nin artan baskısının bir sonucu olarak 18 Ocak 1914 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Irak (Musul, Bağdat ve Basra Vilayetleri dahil olmak üzere) ve Arabistan yarımadasındaki petrol kaynaklarının işletilmesi ve kazanç sağlanması için alınacak tedbirler yeniden gündeme geldi. O zamana kadar gerçekleşmiş olan işlemlerin ve yazışmaların tekrar incelenip değerlendirilmesi için Maliye, Ticaret, Ziraat Nazırlarıyla Şura-yı Devlet Reisi ve İngiliz Richard Crawford'tan oluşan bir komisyonun kurulmasına ve ilgili evrakların bu komisyona teslim edilmesine karar verildi.²⁰³⁵

Bununla beraber Bağdat Valisi'nden 10 Şubat 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen bir telgraf içeriği açısından dikkat çekicidir:

²⁰³² Kocatürk, **a.g.e.**, s.264-272.

²⁰³³ "Havadis-i Mühimme Hulasası", **Hak Yolu**, 17 Şubat 1326 (2 Mart 1911), s.8.

²⁰³⁴ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.360-361.

²⁰³⁵ **BOA. MV. Dosya No:184 Gömlük No:42** (5 Kanun-ı Sani 1329 [18 Ocak 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

*“Bu bölgedeki petrol kaynakları imtiyazının da bir İngiliz şirketine verileceği hakkında yayılan haberler Irak halkının, özellikle toprak sahipleri ve tarımla uğraşanların sert tepkisine neden olmaktadır. Gerçekten birkaç seneden beri çiftçiler toprağın sulanması için nehirler üzerinde petrol ile işleyen birçok makine yerleştirerek bu şekilde toprağı sulamaktadır. Bu makinelerin gözlemlenerek halk gözünde beliren yararları ve güzel işleri nedeniyle, henüz makine işletmeyen bir kısım çiftçiler de birer makine tedarikini ifade etmişlerdi. Dolayısıyla bu söylentinin ortaya çıkmasından halka ve hükümete düşecek zararlar pek büyüktür. Çünkü mevcut petrol kaynakları imtiyazının yabancılara verilmesi, bu bölgenin zaruri tarım gereçlerinin en önemlisini yabancuların tekeline vermek demektir. Bu durumun servet ve ekonomi bakımından memlekete açacağı zarar gayet müthiş olacaktır. Anılan kaynakları işletecek bir yerel Osmanlı şirketinin kurulması ise zor değildir. Bundan dolayı hakikaten petrol kaynakları hakkında öyle teklif ve düşünce varsa, şimdiden reddettirilip vazgeçirilerek halkın memnuniyeti için durumun bildirilmesi...”*²⁰³⁶

Bu telgraf 11 Şubat 1914 tarihinde Şura-yı Devlet Reisi Halil Bey’e havale edilmiş, muhtemelen Halil Bey tarafından da telgrafın altına 12 Şubat 1914 tarihli bir not düşülmüştü. Bu notta petrol kaynakları için hükümetin bir şirkete karşı taahhüde girişmediği vurgulanmıştır. Eğer petrol işletilmesi imtiyazının hazine ve devletin menfaatlerine uygun şartlarla başvuracak şirketlere ihale edilmesi kararlaştırılırsa, yerli şirketlerin tercih edilip, yerel çıkarların dikkate alınmasının doğal olacağı belirtilmiştir. Nezaretten de vilayete bu şekilde cevap verilmesi tavsiye edilmiştir.²⁰³⁷

Dahiliye Nezareti bu açıklamayı 14 Şubat 1914 tarihli telgrafla Bağdat Vilayeti’ne bildirmiştir. Bağdat Valisi Cavid Paşa, Dahiliye Nezaretine 22 Mart 1914 tarihinde bir telgraf daha çekmiştir. Vali, telgrafında Bağdat’ta arazinin sulaması için işleyen su makinelerinin bölgenin sosyal ve ekonomik hayatını oluşturduğunu belirtmiş, Bağdat’a gaz getiren iki şirketin sendika (birlik) oluşturup fiyatı artırdığını açıklamıştır. Mevcut ihtiyaçlar göz önüne alındığında, söz konusu şirketlerin vurgunculuğu halkın yoksulluk çekmesine sebep olacaktı. Ayrıca yine bu şekilde halkın bayındırlığına yardım eden makinelerin de yok olmasına izin verilmemesi gerekmektedir. Vali, bu nedenle vilayette bulunan petrol, zift ve nefit yataklarının işletilmesi için başvuran kişilerin işlemlerinin takip edilerek, yalnız yerli şirketlere imtiyaz verilmesini istedi. Bunun vatan için yaşamsal öneme sahip olduğunu

²⁰³⁶ BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:48 (Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 28 Kanun-ı Sani 1329 [10 Şubat 1914] tarihli telgraf).

²⁰³⁷ BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:48 (Cavid Paşa’nın telgrafının altındaki 30 Kanun-ı Sani 1329 [12 Şubat 1914] tarihli yazı).

vurguladı. Böylece Irak halkının tekrar eden başvuru ve şikayetlerine de son verileceğini önemle bildirdi.²⁰³⁸

Uzun görüşmelerden sonra Almanya ve İngiltere, Irak petroleri konusunda 19 Mart 1914 tarihinde anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra aynı gün Edward Grey, Londra'daki Alman Büyükelçisi Lichnowsky'e Bağdat Demiryolu'nun Basra'ya kadar uzatılmasına itiraz etmeyeceklerini bildirdi. Bu anlaşmaya göre Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company) kuruldu ve hisse dağılımı şöyle oldu: % 50 D'Archy Grubu, % 25 Deutsche Bank, %25 Anglo-Saxon Petroleum Company (Royal-Dutch Shell).²⁰³⁹

İngiltere ve Almanya anlaşmaya vardıktan sonra, Türk Petrol Şirketi'ne Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunan petrolerin imtiyazını vermesi için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaya başladılar. 18 ve 19 Haziran 1914'te İngiliz ve Alman büyükelçileri, Bab-ı Ali'ye nota vererek petrol imtiyazının bu ortaklığa verilmesini talep ettiler. Osmanlı Hükümeti 25 Haziran'da imtiyazı vereceğini bildirdi.²⁰⁴⁰ İstanbul'daki İngiliz ve Alman büyükelçilerinin baskısıyla Padişah, 28 Haziran 1914 tarihinde Musul'dan Bağdat'a kadar Mezopotamya vadisindeki petrol yataklarının işletilmesi ayrıcalığını Türk Petrol Şirketi'ne verdi. Aynı gün Sadrazam Said Halim Paşa, İngiliz ve Alman Büyükelçilikleri'ne yolladığı mektupla bunu bildirdi. Ancak bu mektubun öngördüğü imtiyaz hiçbir zaman Meclis-i Mebusan'da onaylanmadı. Savaş başladıktan sonrada onayın verilmesi imkansız hale geldi ve Kasım 1915'te Osmanlı Hükümeti, D'Archy Grubu'na imtiyaz sözünün geçersiz olduğunu bildirdi. Zaten savaş başladıktan sonra İngiliz Hükümeti Deutsche Bank'ın % 25 hissesine el koymuştu.²⁰⁴¹

²⁰³⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:105/-2 Gömlek No:48** (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 1 Şubat 1329 [14 Şubat 1914] ve Bağdat Valisi Cavid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Mart 1330 [22 Mart 1914] tarihli telgraflar).

²⁰³⁹ Anlaşmanın maddeleri için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.362-363.

²⁰⁴⁰ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.364.

²⁰⁴¹ Earle, **a.g.e.**, s.261; Can, **a.g.e.**, s.162-163; Ediger, **a.g.e.**, s.311-312.

3.2. IRAK'TA İNGİLİZLER TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN SULAMA VE BATAKLIK KURUTMA ÇALIŞMALARI

Bağdat Vilayeti, 1913 Martı'nda Irak'ın sulama işlerine ait alet ve edevatı Hindiyeye Barajı'na taşımak için gönderilecek Bülbül römorkörünün hareketine engel olunmaması gerektiğini Basra Vilayeti'ne bildirdi. Bunun üzerine Liman Başkanlığı, araç gereçin Nafia Nezareti adına satın alınan gemilerle nakledilebileceğini ve römorkörün hareketinin verilen izne aykırı olduğunu açıkladı. Durum Basra Vilayeti tarafından Bağdat Vilayeti'ne ve Basra İngiliz Konsolosu'na bildirilmesine rağmen, anılan vapur Bağdat Vilayeti'nin izniyle Hindiyeye Barajı'na gitmişti. Basra Vali Vekili 17 Mart 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla durumu bildirdi ve bundan sonra römorkörün engellenip engellenmeyeceğini sordu.²⁰⁴²

Dahiliye Nezareti durumu 24 Mart 1913 tarihinde Nafia Nezareti'ne ilettili ve görüşünü sordu.²⁰⁴³ Nafia Nezareti'nden cevap 2 Nisan 1913 tarihli yazıyla geldi. Buna göre imtiyazı Lynch Şirketi'ne verilmiş olan üç vapurdan başka yabancı gemilerin Dicle'de ve özellikle Fırat'ta çalışması kesinlikle yasaktı. Bundan dolayı sözleşmenin hükümlerine göre Jackson şirketi tarafından getirilecek alet edevatın Nehir İdaresi vapurlarıyla nakledilmesi ve bu vapurların yetersizliği halinde herhangi bir imtiyaz ve tekel içermemek, işlerin bitimine kadar devam etmek şartıyla Osmanlı bayrağını taşıyan özel vapurlarla nakliyatın yapılması gerekmekteydi. Aslında Nehir İdaresi vapurlarının da artırılmasına çalışılıyordu. Bu yüzden bir iki seneden beri devam eden nakliyata eskiden olduğu gibi engel olunmaması gerektiği telgrafla 24 Mart'ta Basra Vilayeti'ne bildirilmiş ve Bağdat Vilayeti de durumdan haberdar edilmişti.²⁰⁴⁴ Dahiliye Nezareti, 5 Nisan 1911 tarihinde Basra Vilayeti'ne gönderdiği yazıyla Nafia Nezareti'nin bu açıklamasını ilettili.²⁰⁴⁵

Bu konuyla ilgili olarak yaşanan önemli bir gelişme Nafia Nezareti'nin 29 Mayıs 1913 tarihinde Maliye Nezareti'ne başvurusuyla başladı. Nafia Nezareti, Rumi

²⁰⁴² BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Basra Vali Vekili Ali Rıza Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 4 Mart 1329 [17 Mart 1913] tarihli telgraf).

²⁰⁴³ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Nafia Nezareti'ne gönderilen 11 Mart 1329 [24 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰⁴⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Nafia Nazırı adına Müsteşar tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Mart 1329 [2 Nisan 1913] tarihli yazı).

²⁰⁴⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:130 Gömlek No:6 (Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 23 Mart 1329 [5 Nisan 1913] tarihli yazı).

1329 senesi bütçesinin 13. Bölümü'nün "Irak Sulama ve Kurutma İşleri Masrafları ve Teknik Görevliler Ödeneği"²⁰⁴⁶ başlıklı 3. maddesine 12 milyon 312 bin kuruş ek tahsisat yapılması gerektiğini bildirmiş ve bu yönde talepte bulunmuştu. Nafia Nezareti, tezkeresiyle beraber bir de gerekçe yazısı göndermiş ve bu yazının ilk kısmında 26 Şubat 1911 tarihinde Bağdat Vilayeti ile John Jackson arasında yapılan sözleşmeden itibaren yaşanan gelişmeleri kısaca özetlemişti.²⁰⁴⁷

Gerekçe yazısının ikinci kısmında belirtildiğine göre Meclis-i Mebusan toplanmadığından ötürü, geçmiş 1328 yılı bütçesinin mevcut yıl için de hükümlerinin uzatılması Meclis-i Vükela kararıyla ve Padişah iradesiyle sağlanmıştı. Hindiye barajı ve Habbaniye savakı için bütçede ödenek olarak ayrılan 50.000 liranın büyük kısmı İngiliz şirket tarafından yapılan işler için birkaç ayda harcanmıştı ve bu nedenle ödenek yetersiz kalmıştı. Oysa Irak için hayati derecede olan bu işlerin gecikmesi ve kısıtlanması, inşaata hem şimdiye kadar harcanan büyük emeğin ve masrafın boşa gitmesine, hem de halkın haklı olarak şikayet etmesine ve istenmeyen olayların meydana gelmesine neden olacaktı. İş mevsiminin geçip gitmesiyle bir sene daha gecikme olduğu takdirde, Hazine'nin 60-70 bin lira zarara uğrayacağı da bilinmekteydi. İnşaatin tamamlanması için bu senelik 120.000 liraya daha ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Bundan başka söz konusu işler için geçen sene dışarıdan talip bulunamadığı gibi, Jackson ve Pearson şirketleriyle yapılan görüşmeler sonuçlanamamış ve ihale gerçekleşmemişti. Şimdiye kadar anılan işlerin önemli bir kısmı Jackson şirketi aracılığıyla yapılmış olduğundan, bu şirket aracılığıyla işlerin sürdürülmesi ve tamamlanması için mevcut senenin Nafia Bütçesi'nin yukarıda belirtilen 13. bölümünün 3. maddesine 12 milyon 312 bin kuruşluk ilavenin yapılması isteniyordu.²⁰⁴⁸

Maliye Nezareti, Nafia Nezareti'nin talebini olumlu bulmuş ve hazırladığı geçici bir kanun tasarısı ile beraber durumu Sadarete 7 Haziran 1913 tarihinde bildirmişti. İki maddeden oluşan söz konusu kanun tasarısı 1329 yılı bütçesi için (14 Mart 1913-13 Mart 1914) geçerli olacaktı. Maddeler şu şekilde düzenlenmişti:

²⁰⁴⁶ Belgede 3. Maddenin orijinal başlığı "Elcezire İska ve Teybis Ameliyatı Masarif ve Memurin-i Fenniye Muhassasatı" olarak belirtilmektedir.

²⁰⁴⁷ 1913 yılına kadar olan gelişmelere ilişkin bu bilgilere Birinci Bölüm'de yer verilmiştir.

²⁰⁴⁸ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:27** (Maliye Nazırı'ndan Sadarete gönderilen 25 Mayıs 1329 [7 Haziran 1913] tarihli yazı ve bu yazıya ekli Nafia Nazırı'nın Maliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913] tarihli Esbab-ı Mucibe [Gerekçe] Layihası).

“Madde 1: Nafia'nın üç yüz yirmi dokuz senesi bütçesinin on üçüncü bölümü olan 'Irak Sulama ve Kurutma İşleri Masrafı ve Teknik Memurlar Ödeneği' başlıklı üçüncü maddesine on iki milyon üç yüz on iki bin kuruşun ek ödenek şeklinde ilavesiyle harcanmasına Nafia ve Maliye Nazırları izinlidir.”

Madde 2: Bu kanun yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir.”

Hazırlanan bu kanun tasarısı 22 Haziran 1913 tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından uygun bulundu ve Padişahın onayına gönderildi. Kanun tasarısı 24 Haziran 1913 tarihinde Padişah tarafından da onaylanarak imzalandı.²⁰⁴⁹

Ancak mali sıkıntılar nedeniyle Hindiye barajı ve Habaniye savakının müteahhidi olan alacaklı Jackson şirketine ödemeler yapılamıyordu. Sonunda bazı tahvillerin Türkiye Milli Bankası'na rehin bırakılarak, bu sayede sağlanacak 35.000 liralık avansla ödemenin yapılmasına Meclis-i Vükela tarafından karar verildi.²⁰⁵⁰

Fırat nehri üzerindeki Hindiye Barajı'nın tamamlanarak 12 Aralık 1913 tarihinde açılış seremonisi yapılmıştır. Baraj Bağdat Valisi tarafından açılmıştır.²⁰⁵¹

Nafia Nezareti'nin 28 Ekim 1914 tarihli yazısına göre, Irak'ta Jackson şirketi aracılığıyla yapılmakta olan sulama işlerine ait ödemelerin son zamanlarda sekteye uğradığı şirketin İstanbul temsilcisi tarafından bildirilmişti. İşlerin durması halinde şimdiye kadar yapılan harcamaların mahvolması ve boşa gitmesi olasıydı. Bu nedenle işin durmaması için mevcut yılın kalan ayları için en az altmış bin liranın ödenmesi gerekmektedir. Mesele Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, 22 Kasım 1914 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında görüşüldü. Jackson şirketinin İngiliz uyruklu olması nedeniyle müteahhidi olduğu işlere devam etmesi uygun görülmedi. Şirket ile imzalanan sözleşmelerin feshedilmesine ve İngilizlerin ülke dışına çıkarılmasına karar verildi. Söz konusu işlerin hükümet tarafından emaneten yapılması ve talep edilen paraya karşılık olarak da hiç olmazsa yirmi bin liranın ödenmesi kabul edildi.²⁰⁵²

²⁰⁴⁹ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:27** (9 Haziran 1329 [22 Haziran 1913] tarihli Meclis-i Mahsus kararı; “Nafia Nezareti'nin Üç Yüz Yirmi Dokuz Senesi Bütçesine Zammı İcab Eden Meblağa Dair Madde-i Kanuniye Layihası” başlıklı yasa tasarısı ve bunun altına eklenmiş 11 Haziran 1329 [24 Haziran 1913] tarihli Padişah iradesi).

²⁰⁵⁰ **BOA. MV. Dosya No:231 Gömlek No:210** (14 Temmuz 1329 [27 Temmuz 1913] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası).

²⁰⁵¹ “New Irrigation Works in Mesopotamia”, **The Times**, 13 Aralık 1913, s.8; “Waters of Babylon”, **The Guardian**, 20 Aralık 1913, s.9.

²⁰⁵² **BOA. MV. Dosya No:195 Gömlek No:1** (9 Teşrin-i Sani 1330 [22 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

3.3. KERBELA'DAKİ SETLERE İLİŞKİN İNGİLTERE'NİN ŞİKAYETİ

İngiliz Sefareti tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 11 Ocak 1914 tarihinde bir nota verildi. Konu Kerbela civarındaki setlere ilişkindi. Bağdat Başkonsolosluğu'nun raporlarına göre şimdiye kadar setlerde yapılan tamirat bölgedeki toprakları taşkına karşı korumak için yeterli değildi. Hatta tamirat o denli yetersiz kalmıştı ki Feriha, Kerbela, Layih ve Hayreddin isimleriyle bilinen setler hattı 1913 yılında meydana gelen taşkından dolayı neredeyse tamamen harap olmuştu. Ayrıca bu setlerin diğer tarafında bulunan arazinin oldukça büyük bir kısmı Ekim ayında bile Hindiye'den taşmış olan sular altında kalmıştı. Bu nedenle İngiliz emlak sahiplerinden hiçbir faydası olmayan ve sefaretçe bilinen hiçbir kanuna da dayanmayan tamirat masraflarını talep etmek adaletli ve haklı bir uygulama değildi. Bu meseleyi uzun uzadıya incelemiş olan Bağdat Başkonsolosu'nun görüşüne göre taşkının engellenmesi için tek çare, sadece Şattülhindiye sahili sağ yüzeyini yükseltmekten ve nehrin sağ tarafındaki kollarının yatağını düzenlemekten ibaretti. İngiliz Sefareti, bu açıklamasının ardından emlak sahipleri ve Kerbela şehrinin daimi şekilde korunmasını sağlamaya yönelik söz konusu tedbirlerin alınması için yerel görevlilere gereken emirlerin verilmesini Hariciye Nezareti'nden istedi.²⁰⁵³ Hariciye Nezareti'de İngiliz Sefareti'nin bu notasını 31 Ocak 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne iletti.²⁰⁵⁴ Dahiliye Nezareti, 3 Şubat 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne gönderdiği yazıyla durumu aktardı. Gereken araştırma ve soruşturmaların yapılarak sonucunun bildirilmesini istedi.²⁰⁵⁵

3.4. AMARA'DA GERÇEKLEŞEN HIRSIZLIK OLAYI

5 Mayıs 1913 tarihinde Amara'ya ulaşan Lynch Şirketi'nin Mecidiye vapuru Şatra kazası içinde Muvazine²⁰⁵⁶ isimli yere gelince, nehrin dar olması nedeniyle aşiret üyeleri fırsattan yararlanarak vapura sıçramış, yolculardan bir polisin yorganını

²⁰⁵³ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Kanun-ı Sani [Ocak] 1914 tarihli notanın tercümesi).

²⁰⁵⁴ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanun-ı Sani 1329 [31 Ocak 1914] tarihli yazı).

²⁰⁵⁵ BOA. DH. İD. Dosya No:6 Gömlek No:56 (Dahiliye Nezareti'nden Bağdat Vilayeti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani 1329 [3 Şubat 1914] tarihli yazı).

²⁰⁵⁶ موازينه şeklinde yazılmıştır.

ve tayfaların ufak tefek eşyalarını almışlardı. Vapurun kaptanı tarafından durumun bildirilmesi üzerine aşiretlerin bu gibi hareketlerinin tekrarlanmaması, gereken tedbirlerin alınması ve takibatın yapılması için Amara Mutasarrıflığı'ndan Şatra Kaymakamlığı'na yazılmıştı. Ayrıca Basra Vilayeti, Amara Mutasarrıflığı'na bu olaya kalkışanların kesinlikle ortaya çıkarılarak yakalanmaları gerektiğini tebliğ etmişti.²⁰⁵⁷

C. İSTANBUL VE ANADOLU EKSENLİ GELİŞMELERDE OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. POLİS GENEL MÜFETTİŞLİĞİ MESELESİ

Balkan Savaşı'nın sürdüğü bir ortamda Bab-ı Ali İngiltere'ye sempatik görünmek için bir hamle daha yaptı. İstanbul'daki Polis Genel Müdürlüğü'nün devletin başkenti İstanbul'un asayiş ve güvenliğini eksiksiz ve sürekli bir şekilde sağlamaya yeterli olmadığı vurgulandı. Bu nedenle Polis Genel Müdürlüğü'nün mevcut teşkilatını Avrupa merkezlerindeki polis idareleri derecesinde, faal ve mükemmel bir hale getirmek için Nolan²⁰⁵⁸ adında İngiliz bir polis memurunun "Genel Müfettiş" unvanıyla ve aylık 8000 kuruş ödenekle işe alınmasına karar verildi. Kendisi önceden Mısır Polis İdaresi'ni düzenleme işinde iyi hizmet vermiş ve başarılı bulunmuştu. Ayrıca kendisi ile işbirliği yapıp kabul edilen tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmesi için de eski Mısır Emniyet-i Umumiye memurlarından Cafer Fahri Bey aylık 5000 kuruş maaşla Polis Genel Müşavirliği'ne atandı.²⁰⁵⁹ Meclis-i Vükela'da 31 Aralık 1912 tarihinde onaylanan karar, Sadrazam Kamil Paşa tarafından 1 Ocak 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirildi.²⁰⁶⁰

8 Mart 1913 tarihli kendi beyanına göre Nolan 1873 Liverpool doğumluydu. İngiltere'de fabrikacılık yapan babası vefat etmişti. İlköğrenimini Liverpool'da

²⁰⁵⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:94 Gömlek No:29** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Nisan 1329 [7 Mayıs 1913] tarihli telgrafın sureti).

²⁰⁵⁸ Belgelerde ismi نولان şeklinde yazılan ve Beyrut'tan Fransızca kendi el yazısı ile gönderdiği bir mektubun altını da "Nolan" şeklinde imzalayan bu polis memurunun tam adına rastlanmamıştır.

²⁰⁵⁹ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 8 Kanun-ı Evvel 1328 [21 Aralık 1912] tarihli yazı ve **BOA. MV. Dosya No:172 Gömlek No:24** (18 Kanun-ı Evvel 1328 [31 Aralık 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁰⁶⁰ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Sadrazam Kamil Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Kanun-ı Evvel 1328 [1 Ocak 1913] tarihli yazı).

tamamladıktan sonra Londra Üniversitesi'ne devam etmiş ve Tıp, Hukuk ve Fen Fakülteleri'nden Doktora derecesi ve diploma almıştı. Anadili İngilizce'nin yanında Fransızca, Arapça ve Türkçe'yi konuşup yazabilmekteydi. 1897 yılında Mısır Hükümeti'nde yasal doktor sıfatıyla çalışmaya başlamış ve 12 sene devam eden memuriyeti esnasında Mısır Adliye Nezareti'nde ve Mısır Genel Naibi ile beraber çalışarak teknik görevlerde ve bir de yasal görevde bulunmuştu. 1909 yılında Mısır Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atanmıştı. 1912 yılında istifa ederek Osmanlı uyruğunu kabul etmiş ve 31 Aralık 1912 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatını düzenlemek ve iyileştirmek için Polis Genel Müfettişliği'ne atanmıştı.²⁰⁶¹

Bab-1 Ali baskını sonrası işbaşına gelen yeni hükümet, İstanbul Polis Genel Müfettişliği'ne getirilen İngiliz Nolan ve Müşavir Cafer Fahri Bey'in görevlerini yeniden gözden geçirmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Paşa'ya çekilen 2 Şubat 1913 tarihli telgrafta şöyle denilmekteydi:

“...Daha sonra belirlenecek duruma göre ya idari işlerde, yahut teftiş görevinde istihdam olunmak üzere, bir polis genel müfettişi ve bununla ortak çalışarak kabul edilen tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek üzere bir polis müşaviri atanmasına selefim tarafından gerek görülerek girişimlerde bulunulmuştu. Genel müfettişliğe İngiltere polis memurlarından olup, eskiden Mısır Polis İdaresi düzenlemelerinde iyi hizmet ve başarısı görüldüğü anlaşılan Bay Nolan'ın, genel müşavirliğe de Mısır Emniyet Genel Müdürü eski memurlarından Cafer Fahri Bey'in atanmaları yapılmıştır. Ancak başkentin güvenliğinin sağlanması açısından her iki memuriyet olağanüstü öneme sahip olup birine aylık sekiz bin ve diğerine beş bin kuruş derecesinde ağır maaşlar tahsisi kararlaştırılmıştır. Bundan dolayı selefim tarafından yapılan ve tarafımda da uygun görülen bu girişimin Allah'ın yardımıyla başarıyla sonuçlanabilmesi ve adı geçenlerin böyle ağır maaşlarla işe alınmalarından bir fayda sağlanabilmesi için polis mesleğinde geçen hizmetlerinin derecelerinin ve kimlikleriyle Mısır'daki sosyal mevkilerinin belirlenmesi zorunlu görülmüştür. Bu konuda nezarettime özel yardımda bulunabileceğinizi ümit ederek tarafınıza başvuruyorum. Bu iki kişi Mısır Polis İdaresi'nde ne şekilde ve hangi görevde çalıştırılmış, asgari ve azami olarak aylık ne kadar maaş almış ve hizmetlerinden somut olarak ne dereceye kadar yarar sağlanmıştır? Bay Nolan'ın orada yaptığı düzenleme hizmeti başarı sağlayacak bir netice vermiş midir? Her

²⁰⁶¹ BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6 (23 Şubat 1328 [8 Mart 1913] tarihli Nolan'ın özgeçmiş varakası)

*ikisinin sosyal konumları ve haklarındaki genel kanının mahiyeti neden ibarettir? Araştırılarak bildirilmesini temenni ederim.*²⁰⁶²

Dahiliye Nazırı, Nolan ve Cafer Fahri Bey hakkında Emniyet Genel Müdürü'nden de bilgi istemişti. Durumu haber alıp rahatsız olduğu anlaşılan Polis Genel Müşaviri Cafer Fahri Bey, Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe vererek Balkan Savaşı'nın sonuna kadar maaşının Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne bırakılmasını talep etti. Dahiliye Nezareti'de Cafer Fahri Bey'in dilekçesini Emniyet Genel Müdürlüğü Muhasebe Müdürlüğü'ne havale etti. Emniyet Genel Müdürü Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Şubat 1913 tarihli yazıda, Cafer Fahri Bey ve Doktor Nolan'ın Polis İdaresi'nde kendilerine ayrılmış bir oda olduğunun anlaşıldığını, ancak maaşları, memuriyetlerinin niteliği ve becerilerinin neden ibaret olduğuna dair hiçbir resmi bildirim olmadığını belirtti. Ayrıca şu anda uygulanmakta olan Emniyet-i Umumiye bütçesi içerisinde tahsis edilecek maaşın ödenme imkanı da olmayabilirdi. Emniyet Genel Müdürü, Dahiliye Nezareti'nden her iki kişi hakkında mevcut bütün bilgilerin toplanmasını ve gereğinin bildirilmesini istedi.²⁰⁶³

Diğer taraftan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Genel Merkezi, 23 Şubat 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı gönderdi. Cafer Fahri Bey'in 5000 kuruşluk maaşını savaşın yeniden başladığı 3 Şubat 1913 tarihinden savaşın kesin olarak sona ereceği ve barışın yapılacağı tarihe kadar kendilerine bağış olarak bıraktığını, maaşın gönderilecek tahsildar vasıtasıyla teslim alınacağını bildirerek gereğinin yapılmasını istedi.²⁰⁶⁴

Emniyet Genel Müdürlüğü'nden 4 Mart 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Polis Genel Müşavirliği ve Katipliği gibi memuriyetlerin oluşturulmasının ve bunlara fazla fazla maaşlar verilmesinin değiştirilmiş ve düzenlenmiş olan Emniyet Genel Müdürlüğü'nün tekrar eski haline gelmesine yol açacağı vurgulanmıştır. Ayrıca içinde bulunulan sıkıntılı dönemde Hazine yararsız şekilde büyük bir yükü karşı karşıya kalacaktı. Dolayısıyla bundan vazgeçilmesi ve bunlara ayrılmış paranın görevlerini yapmada eksik ve yetersiz kalan polis sayısının

²⁰⁶² **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Paşa'ya gönderilen 20 Kanun-ı Sani 1328 [2 Şubat 1913] tarihli yazı).

²⁰⁶³ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Emniyet-i Umumiye Müdürü tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Şubat 1328 [18 Şubat 1913] tarihli yazı).

²⁰⁶⁴ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 10 Şubat 1328 [23 Şubat 1913] tarihli yazı).

artırılmasında kullanılması daha faydalı ve doğru olacaktı. Böylece asayiş ve güvenliğin istenilen düzeye gelmesi sağlanabilecekti.²⁰⁶⁵

Mısır Fevkalade Komiserliği'nden Nolan ve Cafer Fahri Bey hakkında Dahiliye Nezareti'ne gelen cevapta, Nolan'ın Mısır'da aylık 50 lira maaşla Adliye Hekimliği'nde çalışmış olduğu, yeterlilik göstermişse de daha sonra atandığı Dahiliye Cinayetler Kısmı Müfettişliği'nde başarı elde edemediği belirtilmekteydi. Cafer Fahri Bey'in ise dava vekaletiyle (avukatlıkla) meşgul olarak hükümet hizmetlerinde çalışmadığı bildirilmişti. Bunun üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, Nolan ve Cafer Fahri Bey hakkında 13 Mart 1913 tarihinde Sadarete bir yazı gönderdi. Yazıda Mısır Komiserliği'nden gelen bilgi iletdikten sonra, *“her ne kadar polis teşkilatı ve düzenlemelerinin Avrupa polis idarelerinde görülen mükemmeliyet derecesine ulaştırılması için dışardan memur getirilmesi ve çalıştırılmasındaki yararlar belli ise de”* Nolan ve Cafer Fahri Bey'in memuriyetlerini yapmalarına bütçe kanunu hükümlerinin elverişli olmadığı ifade edildi. Bunun yanında getirtilecek memurların şu anda hükümetin idari işlerinin bazı kısım ve şubelerinde olduğu gibi, kendilerine verilecek görevde daha önce gerçekten yeterlilik ve yararlılık göstermiş yetenekli, tanınmış ve uzman kimseler arasından seçilmesi gerektiği belirtildi. Oysa adı geçen iki kişiden Bay Nolan'ın Mısır'da Adliye Hekimlik Encümeni'nde kullanıldığı, Cafer Fahri Bey'in ise güvenlik işlerinde asla hizmeti geçmediği Mısır Komiserliği tarafından bildirilmişti. Bu nedenle kendilerinin söz konusu memuriyetlere atanmalarında nezaretçe bir fayda görülmemekteydi.²⁰⁶⁶ Dahiliye Nezareti meselenin Meclis-i Vükela'da tekrar ele alınmasını ve anılan kişilerin Meclis-i Vükela'nın 31 Aralık 1912 tarihinde aldığı karardan itibaren şimdiye kadar tahakkuk eden maaşlarının ödenme şekline dair işlemin de görüşülerek bir karara bağlanmasını istedi²⁰⁶⁷ Dahiliye Nezareti'nin aksi yöndeki tavrına rağmen 24 Mart 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da Nolan'ın görevine devam etmesine karar verildi.²⁰⁶⁸

²⁰⁶⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Emniyet-i Umumiye'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1328 [4 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰⁶⁶ Dahiliye Nezareti'nin yazısında bu noktada *“Bay Nolan'ın şu anda İngiltere uyuğunda bulunmasının da ayrıca düşünülmesi gerektiği”* yazılmış, ancak daha sonra üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

²⁰⁶⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:150 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 28 Şubat 1328 [13 Mart 1913] tarihli yazı).

²⁰⁶⁸ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:14** (Maliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli esbab-ı mucibe layihası).

2 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda, Müfettiş Nolan ve Müşavir Cafer Fahri Bey'in hizmetlerinin başlangıcından Rumi Şubat ayı sonuna kadar (13 Mart 1913) birikmiş maaşlarının Maliye Hazinesi'nin öngörülmemiş masraflar tertibinden ödenmesine karar verildi. Nolan'ın birikmiş maaşı aylık sekiz bin kuruştan 15493 kuruş, Cafer Fahri Bey'in maaşı aylık beş bin kuruştan 9676 kuruş 10 paraydı. Toplam ödenecek miktar olan 25169 kuruş 10 paranın 1328 senesi öngörülmemiş masraflar tertibinden ödenecekti. Ayrıca Cafer Fahri Bey'e görevinin bitiş tarihi olan Rumi 1329 Martı'nın 13. gününe kadar (26 Mart 1913) almaya hak kazandığı 1935 kuruşun 1329 senesi öngörülmemiş masraflar tertibinden ödenmesi de kabul edildi.²⁰⁶⁹

Görevini sürdürmesi kararlaştırılan Nolan'a verilecek aylık 8000 kuruş maaşın yıllık toplam miktarı olan 96.000 kuruşun, 1329 yılı Emniyet-i Umumiye Bütçesi'nin 1. Bölümünün "Müdürlük Görevlileri Maaşları" başlıklı 2. maddesine eklenmesi için Dahiliye Nezareti tarafından 14 Nisan 1913 tarihinde Maliye Nezareti'ne başvuruldu. Maliye Nezareti'de bunun üzerine gerekçe ile geçici kanun tasarılarını düzenledi ve 20 Nisan'da Sadarete sundu.²⁰⁷⁰ Nolan için özel olarak hazırlanan bu geçici kanun tasarısı şöyledir:

Polis Genel Müfettişliği Oluşturulmasına ve Yıllık Ödeneğinin Emniyet Genel Müdürlüğü'nün İçinde Bulunulan Sene Bütçesine Eklenmesine Dair Geçici Kanun Tasarısıdır.

Birinci Madde: Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı bulunmak üzere aylık sekiz bin kuruş maaşla bir Polis Müfettişliği oluşturulmuştur.

İkinci madde: Anılan Polis Müfettişliği'nin yıllık ödeneği olan doksan altı bin kuruş 1329 senesi Emniyet-i Umumiye Bütçesi'nin birinci bölümünün "Müdüriyet Görevlileri Maaşları" başlıklı ikinci maddesine ilave edilmiştir.

Üçüncü Madde: Bu kanunun hükümlerinin uygulanmasına Dahiliye ve Maliye Nazırları iznlidir.

Dördüncü Madde: Bu kanun 1 Mart 1329 (14 Mart 1913) tarihinden itibaren yürürlüktedir.

Yine Nolan için hazırlanan bu kanun tasarısının gerekçe yazısında ise şöyle deniliyordu:

²⁰⁶⁹ BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:118 (20 Mart 1329 [2 Nisan 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı). Cafer Fahri Bey'in görevine son verildiği bu belgeden anlaşılmaktadır.

²⁰⁷⁰ BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:14 (Maliye Nazırı'nın Sadarete gönderdiği 7 Nisan 1329 [20 Nisan 1913] tarihli yazı ve bu yazıya ekli geçici kanun maddesi ve gerekçe layihaları).

“Polis görevlerinin iyi şekilde gerçekleşmesini, emniyet ve asayişin tam olarak korunmasını temin edecek tedbirlerden olmak ve Emniyet Genel Müdürlüğü’ne bağlı bulunmak üzere Genel Müfettişlikte çalıştırılmakta olan Bay Nolan’a 11 Mart 1329 (24 Mart 1913) tarih ve altmış bir numaralı Sadaret tezkeresiyle tebliğ edilen Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararı gereğince verilmesi gereken aylık sekiz bin kuruşun yıllığı olan doksan altı bin kuruşun Emniyet-i Umumiye Bütçesi’nin birinci bölümünün “Müdüriyet Görevlileri Maaşları” (başlıklı) ikinci maddesine ilavesi için gereken geçici kanun tasarısının düzenlenmesi Dahiliye Nezareti’nin 1 Nisan 1329 (14 Nisan 1913) tarihli tezkeresinde bildirilmiş olduğundan o şekilde geçici kanun tasarısı düzenlenmiştir.”²⁰⁷¹

Nolan için hazırlanan geçici kanun tasarısı 23 Nisan 1913 tarihinde Meclis-i Mahsus’ta kabul edildi ve Padişahın onayına sunuldu. Kanun tasarısı 26 Nisan 1913 tarihinde Padişah tarafından imzalanarak onaylandı.²⁰⁷²

Nolan’la ilgili bir başka gelişme kendisinin 1913 yılı Ekim ayında denetim için Beyrut’a gitmesiyle yaşandı. Nolan buradan Hasan Bey’e²⁰⁷³ hitaben yazdığı 24 Ekim 1913 tarihli bir mektupta tespit ettiği hususları maddeler halinde bildirdi. Bu mektubun 4. maddesinde Nolan ilginç iddialarda bulunmaktadır:

“Şu anda burada olağanüstü nüfuz sahibi bir çete mevcuttur ki hükümet hakkındaki görüşün birden bire değişmesine de sebep budur. Anılan çete bütün güç ve iktidarı eline geçirmiş, cezasız her istediğini yapıyor. Düşünceme göre, varlığı hakkında artık şüphe kalmayan bu cemiyet çok kalabalık değildir. Ancak her yönetime nüfuzunu kullanıp bu şekilde şehri korkutmakta başarılı olmuştur. Zaman zaman cinayetler işleniyor. Polis bunların faillerini çok iyi bildiği halde, adı geçen gizli cemiyete bağlılıklarından dolayı suçluları tutuklamaya cesaret edemiyor.”

Nolan mektubunun 5. ve son maddesinde belediyenin de çok kötü bir halde bulunduğunu, söz konusu cemiyetin burada da hakim olduğunu ileri sürmektedir. Nolan’a göre Belediye Sandığı’na girdikten sonra çalınan paranın yanında, belediye

²⁰⁷¹ BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:14 (Geçici kanun maddesi ve gerekçe layihaları).

²⁰⁷² BOA. İ. DUİT. Dosya No:84 Gömlek No:14 (10 Nisan 1329 [23 Nisan 1913] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve geçici kanun maddesinin altına eklenen 13 Nisan 1329 [26 Nisan 1913] tarihli Padişah iradesi).

²⁰⁷³ Muhtemelen Dahiliye Nezareti Özel Kalem-i’nde (Kalem-i Mahsus) müdür olarak görevli Hasan Fehmi Bey olmalıdır. Fransızca kaleme alınmış olan bu mektubun 4. ve 5. maddelerinin çevirisinin Dahiliye Nezareti Özel Kalem-i’ne ait bir kağıda yapılmış olması ve daha sonra Beyrut Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gelen bir telgrafın Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Fehmi Bey’e havale edilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir.

gelirlerinin neredeyse yarısı sandığa bile girmemekteydi (Nolan burada paranın doğrudan doğruya bu gizli cemiyete aktarıldığını üstü kapalı ima etmektedir).²⁰⁷⁴

Nolan'ın verdiği bu bilgi üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, Nolan'ın ismini vermeden almış olduğu bu istihbaratı yerel yönetimi ve polisleri suçlayıcı ifadeler yumuşatılmış bir şekilde Beyrut Vilayeti'ne bildirdi. Dikkat çekici bu ihbar hakkında vilayetten konuyu araştırması ve sonucu iletmesi talep edildi. Ayrıca gerçekten böyle bir cemiyet varsa, üyelerinin yakalanıp haklarında sert yasal işlem yapılması gerektiği vurgulanarak, bu konuda nasıl bir tedbir alınması gerektiğinin süratle bildirilmesi istendi.²⁰⁷⁵

Bu konuya ilişkin olarak Beyrut Valisi Bekir Sami Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 1 Aralık 1913 tarihli bir telgrafta şöyle denilmektedir:

*“Buraya gelmiş olan İngiliz Polis Müfettişi aradan bir buçuk ay geçtiği halde hiçbir şey yapmadığı gibi, bazı eleştirilecek durumları görülmüyor. Kendisinin merkeze tayini ve diğer vilayetlere gönderilmesinin uygun olacağı...”*²⁰⁷⁶

Bundan sonra Dahiliye Nezareti'nin 6 Aralık'ta Beyrut Vilayeti'ne çok kısa bir telgraf çektiği görülmektedir:

*“İstanbul'a hareket etmesi hususunun Nolan Bey'e tebliği”*²⁰⁷⁷

Böylece İngiliz Müfettiş Nolan'ın Beyrut'taki görevine son verildiği anlaşılmaktadır.

2. ERMENİ MESELESİ VE İNGİLTERE

Balkan Savaşı'ndan iyice cesaret alan Ermeniler 1913 senesinden itibaren başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere Büyük Devletler'in desteğiyle faaliyetlerini ve girişimlerini artırmışlardı. Merkezi Londra'da bulunan ve İngilizler tarafından kurulmuş Balkan Komitesi Ermeni meselesini ısıtan teşkilatların başında

²⁰⁷⁴ **BOA. DH. KMS. Dosya No:3 Gömlek No:20** (Nolan imzasıyla Beyrut'tan Hasan Bey'e gönderilen 24 Ekim 1911 tarihli Fransızca elyazısı mektup ile bu mektubun 4. ve 5. maddelerinin Dahiliye Nezareti Özel Kalem-i evrakında çevirisi).

²⁰⁷⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:3 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen 26 Teşrin-i Evvel 1329 [8 Kasım 1913] tarihli yazı). Beyrut Vilayeti'nden meseleye ilişkin olarak Dahiliye Nezareti'ne verilmesi gereken cevap hakkında bir belgeye rastlanmamıştır.

²⁰⁷⁶ **BOA. DH. KMS. Dosya No:3 Gömlek No:20** (Beyrut Valisi Bekir Sami Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 18 Teşrin-i Sani 1329 [1 Aralık 1913] tarihli telgraf). Bu telgraf Kalem-i Mahsus Müdürü Hasan Fehmi Bey'e havale edilmiştir.

²⁰⁷⁷ **BOA. DH. KMS. Dosya No:3 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne çekilen 23 Teşrin-i Sani 1329 [6 Aralık 1913] tarihli telgraf).

gelmekteydi ve “Londra Ermeni Komitesi” adıyla bir de örgüt kurmuştu.²⁰⁷⁸ Osmanlı sefirlerinin bildirdiklerine göre Büyük Devletler, Ermeni meselesini yeniden gündeme getirmeye hazırlanmaktaydı.²⁰⁷⁹ Bundan başka İngiltere’de işçiler tarafından kurulan ve başkanlığını Lady Frederick Cavendish’in yaptığı “The Friends of Armenia (Ermenistan’ın Dostları)” adlı etkin bir yardım örgütü de vardı.²⁰⁸⁰

Washington Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 20 Ocak 1913 tarihli gizli yazıda, Balkan Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu sıkıntılı ortamdaki faydalanıp yabancı bir müdahaleyi davet etmek üzere, Amerika’daki Ermeni grupları delegesi Doktor Gabriel’in Londra’ya gittiği haber verildi. Doktor Gabriel, Amerika’da Worcester Massachusetts’de toplanan Ermeni grupları tarafından delege olarak belirlenmiş ve Londra’da toplanacak olan Sefirler Konferansı’nda Ermenilerin şikayetini dile getirmek üzere Mauretania isimli vapurla 17 Aralık 1912 tarihinde Londra’ya hareket etmişti. Gabriel’in yanında Adana Olayı’na karışması nedeniyle mahkum olup, Amerika’ya kaçan eski piskopos Moşinh’de vardı. New York Başkonsolosu’nun ifadesine göre, New York’taki Osmanlı Ermenileri arasındaki önemli şahsiyetler bu girişimi bozguncu cemiyetlerin keyfi bir hareketi olarak kabul edip ayıplamışlardı.²⁰⁸¹ Hariciye Nezareti, aldığı bu haber üzerine harekete geçip konuyla ilgili olarak Sadareti bilgilendirdi ve Londra Sefareti’ne gerekli talimatı verdi.²⁰⁸²

Balkan Komitesi 26 Mart 1913 tarihinde Avam Kamarası’nda yaptığı toplantı sonucunda İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey’e bir önerge sunmuştu. Bu önergenin üçüncü ve son maddesi Osmanlı Devleti’ne mali yardım yapılmasını veya

²⁰⁷⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.47-52, 138-139. Buxton kardeşlerin kitabında “The British Armenia Committee (İngiliz Ermenistan Komitesi)” olarak geçen örgüt olmalıdır. Adresi “41 Tothill Street, Westminster, S.W.” olarak belirtilmektedir. Bk. Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **Travel and Politics in Armenia**, London, 1914, s.139.

²⁰⁷⁹ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.78-80.

²⁰⁸⁰ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.124.

²⁰⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2789 Gömlek No:34** (Washington Sefiri’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 20 Kanun-ı Sani [Ocak] 1913 tarihli gizli yazı ve bu yazıya ekli New York Başkonsolosu’nun Washington Sefareti’ne gönderdiği yazının sureti).

²⁰⁸² **BOA. HR. SYS. Dosya No:2789 Gömlek No:35** (Hariciye Nezareti’nden Sadarete gönderilen 1 Şubat 1913 tarihli yazı).

gümrük vergisinin artırılmasını, Ermenilerin durumunun düzeltilmesi için gerekli garantinin Bab-1 Ali'den alınması koşuluna bağlamaktaydı.²⁰⁸³

Ermeni meselesini bir çözüme ulaştırmak ve Büyük Devletler'in baskısını önlemek amacıyla Osmanlı Hükümeti, 1913 yılı Mart ve Nisan aylarında yerel yönetimin yetkilerini artıran düzenlemeler yapmış, 24 Nisan 1913 tarihinde Doğu Anadolu'da ve Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nda çalışmak üzere İngiltere'den uzman ve jandarma subaylar talep etmiştir. Bab-1 Ali, resmen bu talebini yapmadan önce İngiliz Hükümeti'nden genel müfettiş olarak bir kişinin seçilmesini ve bu kişinin istediği uzmanlarla beraber gelerek çalışmalar yapmasını istedi. Bab-1 Ali bu talebini 4 Temmuz 1878 tarihli Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırdı. Verilecek raporun kabul edilip uygulanacağı da belirtildi. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu talebi başta çok iyi karşıladı ve Lord Milner'in seçildiğini bildirdi. Reform çalışması yapacak İngiliz uzmanlar arasında Robert Graves'in de ismi geçmekteydi. Osmanlı Hükümeti de buna çok sevindi ve teşekkür etti.²⁰⁸⁴

Osmanlı Hükümeti, 24 Nisan 1913 tarihinde müfettişler ve jandarmalar yanında Dahiliye Nezareti için bir müşavir hususundaki resmi talebini de ayrıntılı bir nota ile İngiliz Dışişleri'ne ilettili.²⁰⁸⁵ Tevfik Paşa 15 Mayıs 1913'te Grey ve Nicolson'dan İzmir, Bursa ve İstanbul vilayetleri için de İngiliz memurlar istedi. İngiltere aynı gün Rusya'yı Osmanlı taleplerinden haberdar etti. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey 24 Mayıs 1913 tarihinde Bab-1 Ali'nin her iki talebine de karşılık verdi. Şimdilik sadece 7 Doğu vilayetine jandarma müfettişi ve subaylar yollamanın doğru olduğunu, Dahiliye Nezareti'ne ise müşavire gerek duyulmadığını, yalnız bir genel müfettişin yeterli bulunduğunu bildirdi. Ne var ki 26 ve 27 Mayıs'ta Rusya, İngiltere'ye şiddetle itiraz etti ve kendisinin katılımı olmadan yapılacak hiçbir girişimi kabul etmeyeceğini sert ve kesin bir dille açıkladı. İslahat işinin İstanbul'daki Rus, İngiliz ve Fransız büyükelçileri arasında görüşülmesini istedi. Bunun üzerine 28 Mayıs'ta İngiltere geri adım attı ve ıslahat tasarısının hazırlanma işini Rusya'ya bıraktı. Edward Grey, Osmanlı Hükümeti'nin teklifini reddederek Rusya'nın itirazı ve önerisi doğrultusunda uluslararası bir ıslahat yapılması

²⁰⁸³ Balkan Komitesi'nin 26 Mart 1913 tarihli bu teklifine "Balkan Savaşları'nın İkinci Dönemi ve İngiltere ile Londra Görüşmelerinin Başlaması" başlıklı bölümde ayrıntılı olarak değinilmiştir.

²⁰⁸⁴ Valyi, **a.g.e.**, s.213-214; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.52-54; **Talât Paşa'nın Anıları**, s.58-59.

²⁰⁸⁵ Notanın ayrıntıları için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.60-63. Notanın ikinci ekinde getirilmesi istenen İngiliz askeri ve sivil memurların sayısı 21'i bulmaktaydı.

gerekeceğini açıkladı. Böylece Rusya bundan böyle ıslahat işinde en ön plana geçti ve Ermeni meselesi yine uluslararası bir boyut kazanmış oldu.²⁰⁸⁶

Diğer taraftan 19 Mayıs 1913 tarihinde Londra Sefiri Tevfik Paşa, Ermeni Komitesi adıyla son zamanlarda yeniden canlandırılan eski Balkan Komitesi'nin Ermeni sorunu hakkında aldığı kararları Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bildirdi. Avam Kamarası'nın bir salonunda toplanan komitede İngiliz delegeler de hazır bulunmuştu. Tevfik Paşa bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in dikkatini çekmiş, buna karşılık Grey bu komitenin oluşmasına İngiliz Hükümeti'nin karışmadığı yönünde cevap vermişti. Tevfik Paşa ciddi bir ıslahat yapılarak doğu sınırlarımızda yeni bir Makedonya oluşmasına engel olunması gerektiğini de vurguladı.²⁰⁸⁷

Ermeni meselesi Avam Kamarası'nın 29 Mayıs 1913 tarihli oturumunda da gündeme geldi. Dışişleri Bakanı Edward Grey, Türkiye'nin Asya topraklarında reform sorununun burada çıkarları olan tüm Büyük Devletleri ilgilendirdiğini, bu nedenle Türk Hükümeti'yle görüşülerek ele alınması gerektiğini belirtti. Türkiye'nin gerekli reformları yapmasına yardım etmek için bütün Büyük Devletlerin işbirliği içinde olmaları gerektiğini söyledi. Ancak her şeyden önce Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan savaşı sona ermeliydi. Daha sonra söz alan Noel Buxton ise

²⁰⁸⁶ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.64-65, 68, 75-80; **Talât Paşa'nın Anıları**, s.58-59. Altı sene sonra o günleri anımsayan Yunus Nadi şöyle yazmaktadır: *"Bizim İngiltere'ye müracaatlarımız arasında, özellikle Doğu Anadolu meselesinde destek istememiz hiçte ıslahat yapmaktan kaçınmak için değildi. Biz bilakis ıslahat yapmaya olanca kesinlik ve samimiyetimizle taraftar bulunuyor ve hatta bu ıslahata en yüksek payeli İngilizlerin görevlendirilmesini istiyorduk. Bizim bertaraf etmek istediğimiz şey, Doğu Anadolu'da ıslahattan bambaşka gayeler hedefleyen Çarlık Rusyası'nın gizli fikirleri, amaçları ve açık ihtiraslarıydı. Ermeniler bu ihtirasların pek farkında değillerdi. Fakat biz hakikati olanca dehşet ve vahameti ile görmekteydik. Londra görüşmelerinde İngiltere, görüşümüze eğilim göstermiş gibi görünmüş, Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahata yetkili İngiliz memurlarının gönderilmesine onay verir gibi olmuştu. Hatta bu arada Lord Milner gibi bu tip ıslahat işlerinin belki bütün dünyada en anlayanlarından biri olmak şöhretiyle tanınmış kişilerin isimleri bile dolaşmaya başlamıştı. Genç Türkiye, donanmasını İngiltere'ye düzenliyor, gemilerini İngiltere'ye sipariş etmiş bulunuyordu...Başlangıçta İngiltere bizim makul ve samimi, hatta Kıbrıs Antlaşması'na dayandığı için biraz da ahdi olan taleplerimize uyuyor görüldüğü halde, Çarlık Rusyası'nın karşı gelmesiyle bu eğilim ve onayından geri çekilmekte ne tereddüt etti, ne de gecikti. Rusya'nın amacı Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması değildi. Öyle olsaydı bu işin İngiliz müfettişleri ile yapılmasına rıza göstermesi gerekirdi. Sonradan İngiltere tarafından da kabul edilmek mecburiyetinde kalan Rus projesi ise doğu vilayetlerimizi aşağı yukarı Rus konsoloslarının idareleri altına geçirecek bir niteliğe sahip bulunuyordu".* Bk. Yunus Nadi, "İngiltere ve Biz", **Yeni Gün**, 8 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919.

²⁰⁸⁷ Komitenin aldığı kararlar için bk. Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.80-82, 894-895 (BOA. 1866-6/15'deki gizli belge aynen yayınlanmıştır).

“Ermenistan’da tek memnun edici siyasetin Avrupa idari kontrolü” olacağını belirtti.²⁰⁸⁸

Rusya’nın itirazı ve tepkisi karşısında geri adım atmaya karar veren İngiltere, 4 Haziran 1913 tarihinde İngiliz subayı göndermenin doğru olmayacağını, ancak kısa süreli olarak jandarmayı düzenlemek için birkaç subayını yollayabileceğini Osmanlı Devleti’ne bildirdi. 9 Haziran’da İstanbul’daki Rus Büyükelçisi Giers, Fransız ve İngiliz büyükelçileriyle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Rus büyükelçilik tercümanı Mandelstam tarafından hazırlanan bir ıslahat tasarısının incelenmesine karar verildi.²⁰⁸⁹ Londra’da bulunan Hakkı Paşa İngiliz uzmanların getirtilmesi hususunda gelinen noktayı 23 Haziran 1913 tarihli telgrafında şu sözlerle ifade etmektedir:

*“İngiliz uzmanları atanması meselesi bir emrivaki olarak sunulması gerekirken öyle yapılmadı ve İngiltere Hükümeti bile bu yüzden müşkül konumda kaldı. Bununla birlikte Sefir Paşa hazretleri talep edilen memurların hizmetimize verilecekleri hususunda teminat aldı. Paşa ile beraber fikir birliği ederek memleketin menfaatlerine uygun, imkan dahilinde çalışma yapmaktan geri durmayacağız.”*²⁰⁹⁰

Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından 25 Haziran 1913 tarihinde Büyük Devletler’in Osmanlı sefirlerine birer telgraf gönderilerek yapılan ıslahatlar anlatıldı ve bunların ilgili devletlerin Dışişleri Bakanlarına uygun bir biçimde iletilmesi istendi.²⁰⁹¹ Londra Sefiri Tevfik Paşa, Hariciye Nezareti’ne çektiği 27 Haziran 1913 tarihli telgrafında, İngiliz memurlarının atanması için yeniden girişimde bulunduğunu, İngiliz Dışişleri Müsteşarı’nın seçilen kişilerin isimlerini kendisine yakında yazılı olarak bildireceğini söylediğini haber verdi.²⁰⁹² Ertesi gün (28 Haziran) toplanan Meclis-i Vükela’da Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz bölgesi ile Trabzon, Erzurum ve Sivas bölgesi için daha önce İngiltere’den talep edilen iki genel müfettişin İngiliz Hükümeti tarafından bazı sebepler ileri sürülerek vermekten kaçınıldığı belirtildi. Bu iki genel müfettişlik için İngiltere tarafından tanınmış, nüfuzlu ve bilgili iki kişinin Londra Sefareti tarafından araştırılarak bulunan isimlerin süratle bildirilmesi, özellikle vaktiyle Erzurum’da İngiltere

²⁰⁸⁸ “House of Commons”, **The Guardian**, 30 Mayıs 1913, s.6.

²⁰⁸⁹ Karacakaya, **Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça**, s.33, 243; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.96.

²⁰⁹⁰ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:49** (Londra’da bulunan Hakkı Paşa’dan

Hariciye Nazırı’na çekilen 23 Haziran 1913 tarihli telgrafın tercümesi).

²⁰⁹¹ Bu telgrafın içeriği için bk. Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.85-87, 921-932 (BOA. HR. SYS. 1866-6/40, 45, 50, 51’deki belgeler aynen yayınlanmıştır).

²⁰⁹² **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:745 Gömlek No:49** (Londra Sefiri Tevfik Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne gönderilen 27 Haziran 1913 tarihli telgrafın tercümesi).

Konsolosluğu ve Avustralya’da Valilik görevlerini yapmış olan emekli korgenerallerden Sir Herbert Chermside²⁰⁹³ gibi birinci derecede tanınmış kişilere başvurulması için Londra Sefiri Tevfik Paşa ve görevli olarak Londra’da bulunan eski Sadrazam Hakkı Paşa’ya Hariciye Nezareti aracılığıyla telgraf çekilmesi kabul edildi.²⁰⁹⁴

Büyük Devletlerin İstanbul’daki elçileri 30 Haziran 1913 tarihinde Doğu Anadolu’da yapılacak ıslahat ve Ermeni meselesini görüşmek üzere toplandılar. Aynı gün Rus Büyükelçilik Baştercümanı Mandelstam’ın projesi Rusya Sefiri tarafından altı devletin sefirlerinden oluşan komisyona verildi. Osmanlı Devleti de kendi karşı tasarısını sundu. Bu aşamada İngiltere, Almanya’nın yanında yer alarak Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına ve paylaşılmasına yol açacak Mandelstam projesine karşı Osmanlı tasarısını desteklemeye karar verdi.²⁰⁹⁵

3-24 Temmuz 1913’te Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında İstanbul’da Büyükelçiler Konferansı (Yeniköy Konferansı) yapıldı. Konferans devam ederken 4 Temmuz’da Nicolson, Tevfik Paşa’ya şimdilik İngiliz subay gönderilemeyeceğini, diğer Büyük Devletlerle görüşmelerin sürdüğü bir ortamda bunun yanlış anlamalara neden olabileceğini bildirdi.²⁰⁹⁶ Konferansta Ermeni sorunuyla ilgili olarak Doğu Anadolu’da yapılması öngörülen ıslahat projeleri görüşüldü. Ancak Rusya’nın kendi isteklerinde ısrarı ve Osmanlı Devleti’nin karşı görüşlerinden dolayı konferans bir uzlaşma sağlanamadan dağıldı.²⁰⁹⁷

Doğu Vilayetleri’ndeki iki bölge için İngiltere’den talep edilen memurların seçilip gönderilmesi geciktiğinden, 22 Temmuz 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela’da konu gündeme alındı. Alınan kararda İngiltere tarafından bu müfettişlerin seçilmesi bir süre daha uzayacak olursa, “daha fazla gecikmeye tahammül

²⁰⁹³ Sir Herbert Chermside (1850-1929) 1876 yılında Osmanlı Devleti’ne gönderildi ve 1882 yılında Mısır’da görevlendirilinceye kadar askeri ataşelik ve askeri konsolos vekilliği görevlerinde bulundu. 1888 yılında tekrar Osmanlı Devleti’ne döndü ve bir yıl Doğu’da, yedi yılda askeri ataşe olarak İstanbul’da görev yaptı. Daha sonra Girit’te jandarmanın yeniden düzenlemesi için görevlendirildi. Girit’teki İngiliz askerlerinin idaresini alarak askeri komiser olarak hizmet yaptı. 1899’da İngiltere’ye döndü. 1902-1904 arası Avustralya’da Queensland Valiliği görevini yürüttü.

²⁰⁹⁴ **BOA. MV. Dosya No:178 Gömlek No:60** (15 Haziran 1329 [28 Haziran 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁰⁹⁵ Ayrıntılar için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.108-111, 116-123.

²⁰⁹⁶ **A.e.**, s.84.

²⁰⁹⁷ Yeniköy Konferansı’nın ayrıntıları için bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.121-135.

olmadığından” talep edilen memurların aranması ve ne gibi şartlarla gelebileceklerinin incelenerek işin bir an önce sonuçlandırılması için Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa’nın görevli olarak Londra’ya gönderilmesi uygun bulundu. Ayrıca istenilen memurların İngiltere’den getirilmesine imkan bulunamayacağı anlaşılırsa, diğer devletlerin yöneticilerine başvurması için Osman Nizami Paşa’ya gerekli yetki de verildi.²⁰⁹⁸ Diğer taraftan İngiliz Times gazetesi 23 Temmuz 1913 tarihli nüshasında, Ermeni Patrikliği’nin Rodosto (Tekirdağ) yakınlarındaki köylerde Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğine dair iddiasına yer verdi. Öldürülen 22 Ermeni’nin cesetlerinin şehir dışında yerel yetkililer tarafından gömdürüldüğü öne sürüldü.²⁰⁹⁹

Bu arada Anadolu’nun doğu vilayetlerinde meydana geldiği iddia edilen bazı cinayet olaylarına ilişkin Londra basınına bir cetvel gönderilmiş, ancak Osmanlı Sefiri Tefik Paşa’nın girişimleriyle yayınlanmamıştı. Tefik Paşa bu cetveli 1 Ağustos 1913 tarihinde Hariciye Nezareti’ne bildirirken şu açıklamayı yaptı:

“Buradaki basına ulaşıp, teşebbüslerimin sonucu olarak şimdiye kadar yayınlanmamış ve cinayet olaylarını ayrıntılı olarak anlatan bir adet cetvel nezaretinize sunuldu. Anılan olaylar hakkında nezaretinizin dikkatini ciddi şekilde çekip, suçluların cezalandırılmasını ve halkımızın huzur ve asayişini sağlamak için en etkin tedbirlerin alınmasını nezaretinizden talep edeceğimi vaat etmek suretiyle ancak elde edebilmiş olduğum adı geçen cetvelin gönderilmesi münasebetiyle...”

Tefik Paşa yazısının geri kalanında bu ve benzeri haberlerden duyduğu endişeyi dile getirmiştir:

...devam ettiği takdirde göyü halkımız arasında huzur ve asayişini geri getirmek üzere toprağımıza saldırmada menfaati olan bir komşu devlet için bahane oluşturarak, Osmanlı Hükümeti’nin selameti için büyük tehlikeler getirebilecek bu duruma çare bulmanın acil bir gereklilik olduğunda ısrar etmekten kendimi alamam”

Tefik Paşa’nın son sözlerinde isim vermeden kastettiği ülkenin Rusya olduğunu anlamak zor değildir.²¹⁰⁰

²⁰⁹⁸ **BOA. MV. Dosya No:179 Gömlek No:27** (9 Temmuz 1329 [22 Temmuz 1913] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı).

²⁰⁹⁹ “The Turks at Adrianople”, **The Times**, 23 Temmuz 1913, s.8.

²¹⁰⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:76** (Londra Sefiri Tefik Paşa’nın Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa’ya gönderdiği 1 Ağustos 1913 tarihli gizli yazı ve söz konusu cetvelin Fransızca aslı ve tercümesi); **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:32 Gömlek No:6** (Londra Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 1 Ağustos 1913 tarihli gizli yazının tercümesi).

Tevfik Paşa'nın bu yazısı Sadrazam ve aynı zamanda Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından 18 Ağustos 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve gereğinin yapılması şu sözlerle istenmiştir:

"...Madde madde acilen mükemmel soruşturmalar yapılarak yazılı rivayetlerin gerçekleri neden ibaret ise bildirilmesi, suçluların hemen arkasından yakalanıp adli makamlara teslimleriyle diğerlerine ibret olması, etkin tedbirlerin kabul edilerek asayişin yerleştirilip sürdürülmesine özen gösterilmesi için gereken vilayetlere hızlı ve kesin talimatlar verilmesi, soruşturmaların sonuçlarına ilişkin alınacak cevapların peyderpey iletilmesi ve ekli belgelerin iadesi hususlarına gayret edilmesi..."²¹⁰¹

Dahiliye Nezareti cetvelde yer alan suçlar hakkında inceleme başlatmış ve bunun sonucunda 23 Ağustos 1913 tarihinde anılan cetvelde yer alan bazı suçlara ilişkin Sadarete bir açıklama yazısı göndermiştir. Ayrıca diğerleri için de Erzurum ve Bitlis başta olmak üzere ilgili vilayetlerden açıklama istenmiş, bunlarla ilgili olarak da 18 Kasım 1913 tarihli bir tezkere Sadarete ulaştırılmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde söz konusu cetvelde yazan olaylardan bazılarının suç bile teşkil etmeyecek kadar önemsiz olduğu, bazılarının da Osmanlı vilayetlerinin asayışı hakkında Avrupa tarafından kötü düşünce yaratmak maksadıyla uydurulmuş ve yakıştırılmış asılsız ve yalan ihbarlardan oluştuğu anlaşılmıştı. Bir kısmı da hiçbir unsura karşı saldırı düşüncesi içermeyen ve her ülkede olması doğal görülen adi suçlardan ibaretti. Bölgedeki insanlar arasında kavga nedeni olacak asayışı bozucu olaylar da mevcut değildi. Bazı kesimler doğu vilayetlerinin asayişini bozuk göstererek ve en önemsiz suç olaylarını bile büyütüp bir siyasi nitelik kazandırarak insanları heyecana sevk etmeye çalışmaktaydılar. Doğu vilayetlerindeki Ermeni piskoposlarının bildirimlerine dayanarak Patrikhane'den sürekli bu tip şikayetler ve başvurular yapılmaktaydı. Dolayısıyla somut kanıtlarla bunların yalanlanıp, gerçekdışı bildirimlerden kaçınılması gerektiğinin Ermeni piskoposluklarına tebliğ edilmesi için, her gün Patrikhane'ye ihtar da bulunulmaktaydı. Yine Ermeniler tarafından şikayet edilen saldırılar İslam halkının da onlar kadar usandığı birkaç haydudun eylemlerinden ibaretti. Müslüman halkın diğer unsurlara karşı hiçbir saldırı düşüncesi beslemediği çok açık bir gerçektir. Buna rağmen eşkıya tarafından işlenen adi suç niteliğindeki cinayet olaylarının Ermeni unsuruna karşı yapılmış bir saldırı şeklinde gösterilmesi pek haksız bir iftiraydı. Doğu vilayetlerinde alınan

²¹⁰¹ **DH. EUM. EMN. Dosya No:32 Gömlek No:6** (Sadrazam Said Halim Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 1329 [18 Ağustos 1913] tarihli yazı).

güvenlik tedbirlerinin sonucu olarak, her gün gazetelerin özel kısımlarında duyurulduğu gibi, son zamanlarda suçlulardan birçoğu ele geçirilmişti. En fazla etkilenen Van ve Bitlis vilayetlerinde huzur ve asayiş geçmişe oranla memnuniyet uyandıracak ölçüde sağlanmıştı. Balkan Savaşı'nın yol açtığı sıkıntılara ve savaş yüzünden güvenlik güçlerinin eksikliğine rağmen, uzun yıllardan beri bölge asayişini bozan ve Ermenilerin en fazla şikayet ettiği Mahmes? Kopas, Mir Mahi, Kiravili Şakir Ağa gibi şöhretli eşkıyaların cezalandırılıp kökünün kurutulması bu gerçeğin önemli kanıtlarıydı. Ayrıca Sadarete sunulan geçici kanun uyarınca harcanmasına izin verilen tahsisatla vilayetlerdeki jandarma kuvvetleri düzenlenip artırılacaktı. Böylece emniyet ve asayiş bir kat daha sağlanmış olacaktı. Dahiliye Nezareti, Sadarete sunduğu tezkeresinde bu hususların ve Londra basınına ulaşan ihbarların sefaret tarafından uygun bir şekilde açıklanıp düzeltilmesini istemiştir.²¹⁰²

Sadaret tarafından Dahiliye Nezareti'nin 28 Ağustos 1913 tarihli yazısı 8 Eylül 1913 tarihinde, 18 Kasım 1913 tarihli yazısı ise 22 Kasım 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir. Hariciye Nezareti'de Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği 18 Eylül 1913 ve 1 Aralık 1913 tarihli yazılarla durumu bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.²¹⁰³

İstanbul'daki Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan Efendi, 5 Eylül 1913 tarihinde Büyük Devletler'in İstanbul büyükelçiliklerine çok gizli bir bildiri gönderdi. Rus görüşünü destekler mahiyette yazılmış olan bildiri Doğu'daki altı vilayetin Avrupalı, Bab-ı Ali'den bağımsız ve tam yetkili tek bir genel valinin yönetime altına bırakılması istenmekteydi. Ayrıca yerel meclislerde ve memurlar arasında Müslümanlarla Müslüman olmayanların eşit olması talep edilmiştir.²¹⁰⁴

Diğer taraftan Londra Sefareti Müsteşarı tarafından imzalanan bir tavsiye mektubu Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'e ulaşmıştı. Mektupta İngiltere Avam

²¹⁰² **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:32 Gömlek No:6** (Dahiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 15 Ağustos 1329 [28 Ağustos 1913] tarihli yazı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:83** (Dahiliye Nezareti'nin 5 Teşrin-i Sani 1329 [18 Kasım 1913] tarihli tezkeresi ve eki).

²¹⁰³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:77** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Ağustos 1329 [8 Eylül 1913] tarihli yazı ve ekleri ile Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 18 Eylül 1913 tarihli yazı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:84 Gömlek No:83** (Sadareten Hariciye Nezareti'ne yollanan 9 Teşrin-i Sani 1329 [22 Kasım 1913] ve Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen 1 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1913 tarihli yazılar).

²¹⁰⁴ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.140.

Kamarası üyelerinden Bay Walter Guinness adında bir kişi²¹⁰⁵ Erzurum ve Bitlis taraflarında avlanmak için Trabzon'a geleceğinden, Osmanlı Devleti'nin dostu olan bu kişi hakkında mümkün olan kolaylıkların gösterilmesi tavsiye edilmekteydi. Trabzon Valisi Samih Rifat tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Eylül 1913 tarihli telgrafta, Guinness'in birkaç kişiden oluşan adamlarıyla yüklerinin üç gün önce geldiği, şehir dışında hazırladıkları çadırlarda kaldıkları ve bugün (11 Eylül'de) Maçka'ya doğru hareket ettikleri yazılmıştı. Guinness eşiyile beraber bu hafta İstanbul'dan gelerek adamlarına katılacaktı. Alınan bilgiye göre kendisi Trabzon'a geldikten sonra Maçka'daki Meryem Ana Manastırı'nı ziyaret edecek, ardından Erzurum ve Bitlis taraflarına gidecekti. Bunun dışında bilgi almak mümkün olmamıştı. Bu dönemde Erzurum ve Bitlis taraflarına yapılan böyle bir seyahat kesinlikle dikkat çekici olduğundan, kendisinin hal ve hareketleri uygun vasıtalarla araştırılmaktaydı. Vali bundan sonra alacağı bilgileri de hızla aktaracağını ifade etmiştir.²¹⁰⁶ Vali Samih Rifat'a ait telgrafın altına düşülen notlardan Walter Guinness'in ziyaretinden Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nin haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nezareti, Londra Sefareti'nden adı geçen kişi hakkında bilgi talep etmiştir.²¹⁰⁷

Londra Sefareti'nden cevap beklendiği esnada Dahiliye Nezareti'ne Vali Samih Rifat Bey'den 13 Eylül 1913 tarihli bir telgraf daha gelmiştir. Buna göre Sir Walter Guinness 13 Eylül'de Pake vapuruyla Trabzon'a ulaşmış, burada durmadan tekrar hareket etmişti. Vali'ye göre Guinness'in Erzurum ve Bitlis vilayetlerine yapacağı ziyaretin amacı olarak iki ihtimal akla gelmekteydi: Bunlardan ilki doğrudan doğruya kişisel arzusuyla veya Ermeni komitelerinin teşvik ve isteğiyle Ermenilerin durumunu bilfiil soruşturarak bu konuda bir kitap yayınlamaktı. Ya da ikinci ihtimal İngiliz Avam Kamarası'nda Ermeni meselesi görüşmeye konulduğu zaman kendi özel düşünce ve incelemelerini açıklamaktı. Vali Samih Rifat Bey Guinness'in seyahatine ilişkin şu yorumu yapmıştır:

²¹⁰⁵ Walter Edward Guinness (1880-1944) İngiliz Avam Kamarası'nda 1907-1931 yılları arası Muhafazakar Parti milletvekili olarak görev yapmıştır. Guinness, 6 Kasım 1944 tarihinde Kahire'de iki Yahudi'nin silahlı saldırısı sonucu hayatını kaybetmiştir.

²¹⁰⁶ **BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23** (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 29 Ağustos 1329 [11 Eylül 1913] tarihli telgraf).

²¹⁰⁷ **Aynı vesika.** Telgraf 13 Eylül 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaşmış, nezaret bu konuda resmi bilgi olup olmadığını öğrenmek üzere aynı gün içinde telgrafi Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Hariciye Nezareti'de yine aynı gün içinde telgrafın altına düştüğü bir bilgi notuyla telgrafi Dahiliye Nezareti'ne geri yollamıştır. Notta bu konuda nezaretin resmi bilgisi olmadığı, bu adamın kimliği ve siyasi eğilimleri hakkında Londra Sefareti'nden bilgi talep edildiği yazılmıştır.

“Bu gibi sözü geçen kişilerin seyahatleri esnasında hükümet tarafından kendilerine gereği gibi önem verilmemesi, çoğu zaman gücenmelerine yol açmakta ve hükümet lehine olan gerçekleri gizleyerek aksini desteklemelerine sebep olmaktadır. Şimdiye kadar bu yüzden birçok zararlar görülmüştür. Böyle sıra dışı zamanda Osmanlı vilayetlerini ziyaret eden ve miktarı sınırlı olan yabancı siyaset adamları bir vilayetten geçtikçe, valiler tarafından kendileri için ziyafetler verilerek ve diğer şekillerde haklarında gönül alıcı davranışlarda bulunulması, (onların) devletin menfaatlerine uygun söz söylemelerini ve nedensiz yere hükümet aleyhinde bulunmalarını bir dereceye kadar sağlar zannedirim.”

Vali, Trabzon’da durmadığından Guinness için başka bir muamele yapılmadığını, diğer yerlerde ise kalma süresinin bir hayli uzayacağını belirtmiştir. Bu nedenle kendi görüşünün dikkate alınarak geçeceği Erzurum, Bitlis ve Van vilayetleri valileriyle belediyeleri tarafından Guinness’e özel ziyafetler ve hatta mümkünse av eğlenceleri düzenlenip konukseverlik gösterilmesinin şimdiden vilayetlere bildirilmesini önermiştir.²¹⁰⁸ Ertesi gün (14 Eylül) Dahiliye Nezareti’nden Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine çekilen telgrafta durum bildirildi ve Guinness’in geçtiği yerlerde kendisine ziyafetler ve av eğlenceleri düzenlenmesi ve gönül alıcı davranılması istendi.²¹⁰⁹

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa 14 Eylül 1913 tarihinde Hariciye Nezareti’ne çektiği telgrafta, Walter Guinness’in son Avam Kamarası görüşmeleri esnasında pek çok kez Türklere karşı sevgi göstermekle tanınmış bir İngiliz milletvekili olduğunu vurguladı. Ayrıca kendisine verilen tavsiye yazısının sefaret müsteşarı tarafından imzalandığını belirterek, Guinness’e mümkün olduğu kadar iyi davranılmasını ve şayet bir nezaketsizliğe maruz kalırsa durumun düzeltilmesini istedi.²¹¹⁰ Dahiliye Nezareti, Tevfik Paşa’nın bu telgrafını da Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine 16 Eylül 1913 tarihinde bildirmiştir.²¹¹¹

²¹⁰⁸ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Trabzon Valisi Samih Rifat’ın Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 31 Ağustos 1329 [13 Eylül 1913] tarihli telgraf).

²¹⁰⁹ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Dahiliye Nezareti’nden Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerine çekilen 1 Eylül 1329 [14 Eylül 1913] tarihli telgraf). Bu belge **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.96, 343’de de yayınlanmıştır. Dahiliye Nezareti’nin vilayetlere çektiği telgrafta Trabzon Valisi Samih Rifat’ın görüş ve önerilerini aynen dikkate aldığı görülmektedir.

²¹¹⁰ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Londra Sefiri Tevfik Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne çekilen 14 Eylül 1913 tarihli telgrafın tercümesi). Bu belge **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.95-96, 342’de de yayınlanmıştır.

²¹¹¹ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Dahiliye Nezareti’nden Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetleri’ne çekilen 3 Eylül 1329 [16 Eylül 1913 tarihli] telgraf).

Walter Guinness 13 Eylül 1913 tarihinde Trabzon'un Maçka kazasına gelmiş, burada Yorfil mevkiinde kendisi için bir gün önce hazırlanan çadırda bir süre beklemişti. Bu esnada Kaymakam tarafından hoş geldin töreni gerçekleştirilmişti. Daha sonra Guinness, Meryem Ana deresini izleyip yola çıkarak Meryem Ana Manastırı'na bir buçuk saat mesafede gecelemişti. Ertesi gün Meryem Ana Manastırı'na gidip iki saat kaldıktan sonra yayla yoluyla Gümüşhane'nin Maden Hanları tarafına gitmişti. Guinness'in Maçka Kaymakamlığı'na söylediği sözlerden geçen sene Adana, Sivas ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) ve Giresun yoluyla bir seyahat gerçekleştirdiği, bu konuda İngilizce bir kitap yayınladığı öğrenilmişti.²¹¹² Bu defa ki seyahatinde ise Erzurum, Muş, Bitlis, Mutki, Siirt, Musul yolunu izleyerek Suriye ve Beyrut'a geçeceği anlaşılmaktaydı. Vali Samih Rifat Dahiliye Nezareti'ne çektiği 20 Eylül 1913 tarihli telgrafında, Guinness'in asıl amacının yerel durumu bizzat görmekten, Ermeni ve Kürtlerin yaşadıkları yerler hakkında özel incelemelerde bulunmaktan ibaret olduğunu tekrar bildirmişti.²¹¹³

Guinness 21 Eylül 1913 tarihinde Erzurum'a gelmişti. 23 Eylül'de sabah erkenden Hınıs'a doğru hareket etmişti. Hınıs'ın Arus köyünde eşinin hastalanması nedeniyle iki gün kadar beklemek zorunda kalmıştı. Tedavi ve durumunun sorulması için Hınıs'tan belediye doktoru bir polis refakatiyle kendisine gönderilmişti. Gerekirse Muş'tan da doktor gönderilmesi için harekete geçilmesine karşın, eşinin iyileşmesiyle Guinness Varto'ya hareket etmişti. Guinness'in ifadesine göre kendisinin sırasıyla Varto, Muş, Kabilcevaz, Mutki, Bitlis, Siirt, Amadiye, Musul, Ebu Kemal, Tedmür'e gideceği anlaşılmıştı. Erzurum Valisi Reşid Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Eylül 1913 tarihli telgrafta, Guinness'in vilayete girişinden Bitlis vilayetine geçinceye kadar kendisine konukseverlik ve hürmet gösterildiğini, gereken kolaylıkların yapıldığını, sevgi ve memnuniyetinin sağlandığını bildirdi.²¹¹⁴

²¹¹² Guinness'in biyografisinde bu tarihlerde yayınlanan bir kitabına rastlanmamıştır.

²¹¹³ **BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23** (Trabzon Valisi Samih Rifat'ın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Eylül 1329 [20 Eylül 1913] tarihli telgraf). Bu belge **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.96-97, 344'de de yayınlanmıştır.

²¹¹⁴ **BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23** (Bitlis Valisi Mazhar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen 15 Eylül 1329 [28 Eylül 1913] ve Erzurum Valisi Reşid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Eylül 1329 [30 Eylül 1913] tarihli telgraflar). Vali Reşid Bey'in telgrafı **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.97-98, 345'de de yayınlanmıştır.

Guinness, Muş'tan vilayetin en sarp kısmında olan Mutki kazasına geçerek birkaç gün bölgede kaldıktan sonra Siirt'e geçmiştir. Kendisiyle görüşen memurlar ve halka İngiliz Avam Kamarası'nda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti programının destekçisi olan muhalif partiye mensup olduğunu, Balkan meselelerinde Osmanlı haklarını savunduklarını, İngiliz kabinesinin gelecek Ocak ayında Doğu Vilayetleri meselesi hakkında bazı açıklamalarda bulunması ihtimaline karşı, bunların öncekiler gibi gerçeğe aykırı görünecek kısımlarına karşı delil göstererek savunmada bulunmak için bu seyahati yaptığını söylemişti. Bunun yanında ortada bir Ermeni ve Kürt meselesi olmadığını, idare meclisleri ile mahkemelerde Ermeni üyelerin olduğunu, diğer sınıf memurlar arasında da Ermenilerin çalıştırıldığını yakından görüp anladığından bunlarla iftihar ettiğini belirtmişti. Ayrıca mümkün mertebe Ermenilerin memurluğa alınmasının Osmanlı'nın menfaatine uygun olacağını iyi niyetli bir düşünce olarak ifade etmişti.²¹¹⁵

Guinness'in Siirt'ten Erüh ve Şırnak taraflarına ve oradan Van Vilayeti'nin Dikvan ve Musul Vilayeti'nin Amadiye taraflarına uğrayarak Musul içine geçeceği Siirt Mutasarrıflığı'ndan bildirildi. Bitlis Valisi Mazhar Bey, Dahiliye Nezareti'ne çektiği 19 Ekim 1913 tarihli telgrafta, oralarda da yeteri kadar jandarmanın Guinness'e eşlik etmesinin Musul Vilayeti'ne iletildiğini belirtti.²¹¹⁶

Guinness'in gezisi devam ederken Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton, erkek kardeşi ve tercümanları Aram 3 Ekim 1913 tarihinde İran'ın Selmas tarafından sınırı geçerek Van'a geldiler. Vali Tahsin Bey²¹¹⁷, Buxton'u Rumeli'den yakından tanımaktaydı ve seyahatinin sebebini sormuştu. Buxton, Vali'ye beş haftadır İran'da dolaştığını, İstanbul'a dönüş için Erzurum-Trabzon yolunu tercih ettiğini ve bir görevi olmadığını söyledi. Van bölgesini umduğundan daha fazla gelişmiş ve sakin bulunduğunu belirtmesine rağmen, kendisi bütün Ermeni okullarını gezmiş ve bazı komite reisleriyle de görüşmüştü. Gerçekten Osmanlı dostu olan Alman ve Fransız konsoloslarına doğu vilayetlerinin durumunu sormuş, karşılık olarak kendisine Osmanlı Hükümeti'nin pek doğru davrandığı, asayişin mükemmel olduğu ve gelişme

²¹¹⁵ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Muş'ta bulunan Bitlis Valisi Mazhar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Evvel 1329 [15 Ekim 1913] tarihli telgraf). Vali, Siirt taraflarında da Guinness'e saygı gösterilmesinin mutasarrıflığa yazıldığını belirtmiştir. Bu belge, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.98, 346'da da yayınlanmıştır.

²¹¹⁶ BOA. DH. KMS. Dosya No:1 Gömlek No:23 (Bitlis Valisi Mazhar Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 1329 [19 Ekim 1913] tarihli telgraf).

²¹¹⁷ Hasan Tahsin Uzer (1878-1939).

görüldüğü, Ermenilerin değersiz ve beceriksiz bir millet oldukları söylenmişti. Bunun üzerine Buxton “Siz de Baron Marschall²¹¹⁸ gibi iyimsersiniz. İngiltere Rusya’nın teklifini kabul ederek bu meseleyi neticelendirmedi. Fakat pişman olacaktır.”²¹¹⁹ demişti. Buxton ve beraberindekiler 4 Ekim’de Erzurum’a hareket etmiştir. Van Valisi Tahsin Bey, “İslam ve Osmanlı düşmanı” olan bu kişinin parlamento soruşturması için dolaştığının sezildiğini, Van’da sadece 12 saat kaldığını, takip ettiği güzergahta Ermeni olmadığını, sadece Türkler ve Kürtlerin olduğunu, sağını ve solunu bile doğru dürüst görmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla kendisinin doğu vilayetlerinin durumunu bilmesine veya ülkenin tarih ve yönetimine ilişkin konuşmasına imkan yoktu. Vali, daha 4 Ekim 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta durumu aktarmış ve şimdiden Buxton’ın olası konuşma, rapor ve demeçlerine karşı sefaretin dikkatinin çekilmesinin uygun olacağını ifade etmişti.²¹²⁰

Balkan Komitesi Başkanı ve İngiliz milletvekili Noel Buxton, erkek kardeşi rahip Harold Buxton ve tercümanları Aram Raffi’nin gerçekleştirdiği bu geziye ilişkin olarak Buxton kardeşler tarafından 1914 yılında “Travel and Politics in Armenia (Ermenistan’da Seyahat ve Siyaset)” adında bir de kitap yayınlanmıştır. Kitabın Nisan 1914 tarihli önsözünde seyahatin Rus ve Türk Ermenistanı ile İran’a 1913 sonbaharında yapıldığı belirtilmektedir. Seyahat esnasında Türk Ermenistanı’na Tebriz’den giriş yapıldığı ifade edilmektedir.²¹²¹ Buxtonlar’ın Van bölgesindeki

²¹¹⁸ Orijinal metinde Baron Mareşal şeklinde yazılmasına rağmen burada kastedilen kişi 1912 yılına kadar Almanya’nın İstanbul büyükelçisi olan, daha sonra Londra Büyükelçiliği’ne getirilen Baron Marschall von Bieberstein olmalıdır.

²¹¹⁹ Buradaki ifade şöyle anlaşılmalıdır: “İngiltere Rusya’nın teklifini kabul etmeyip meseleyi sonuçsuz bıraktı. Bu yüzden pişman olacaktır.”

²¹²⁰ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913] tarihli gizli telgraf). Bu belge **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV**, s.99-100, 347-348’de de yayınlanmıştır.

²¹²¹ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.xiii, 2. “Armenian History, Culture and Characteristics (Ermeni Tarihi, Kültürü ve Özellikleri)” başlıklı kitabın son bölümü (s.163-268) Aram Raffi tarafından yazılmıştır. Osmanlı topraklarındaki gezinin daha çok Van ve yakın çevresinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitapta genelde olumsuz bir üslup ve anlatımla Kürtlere de geniş yer verilmiş, bölgede hakim ve baskın unsur oldukları belirtilmiştir (Örneğin bk. s.1-29). Buna karşın Ermenilerden övgüyle söz edilmektedir (Örneğin bk. s.30-34). Türkler hakkında ise kitabın muhtelif yerlerinde tıpkı Kürtler gibi çok ağır ve suçlayıcı ifadeler kullanılmaktadır. İngiltere’nin geçmişteki Türkiye’yi koruma siyaseti ve yaptıkları (Kırım Savaşı gibi) yanlış bulunup eleştirilmekte, Rus Çarı Nikola’nın Türkiye’nin paylaşılması yönünde 1844 ve 1853 yıllarında İngiltere’ye yaptığı tekliflerin kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Gladstone’un Türk karşıtı siyaseti yüceltilirken Rus korkusunun ve Rus karşıtı siyasetin yersiz ve yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Eğer “Rusya’nın önerdiği gibi Türkiye işgal edilip Büyük Devletler arasında paylaşılsaydı, devletlerarası ilişkiler ve genel durum çok daha olumlu bir hale gelmiş ve Ermenilere karşı katliamlar da önlenmiş olurdu” şeklinde bir sonuca da varılmaktadır (Örneğin bk. s.124-125, 129-130, 132-139). İçindekiler kısmında kitabın

gezileri sırasında bölgedeki önemli Kürt liderlerden Hasan Ağa ile de temas kurdukları ve onun tarafından ağırlandıkları anlaşılmaktadır.²¹²²

Buxton'ın ziyaretine ilişkin Vali Tahsin Bey'in yazısıyla aynı tarihli (4 Ekim) bir başka telgraf Van'da 11. Kolordu Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne çekilmiştir. 11. Kolordu Kumandanı, telgrafında İngiltere Parlamentosu üyelerinden Balkan Komitesi başkanı Buxton'ın İran'dan birkaç gün önce Van'a geldiğini belirtmekteydi. Kumandan, bu yaz Van'a gelmiş olan Musul Alman Konsolosu Bay Holstein? ile dün (3 Ekim) gerçekleştirdiği görüşmesinde, Alman Konsolos'un kendisine anlattıklarını yazmıştır. Bay Buxton, Alman Konsolos'u ziyaret etmiş ve kendisine Ermenilerin genel durumu hakkında gördüklerini ve düşüncelerini sormuştu. Alman Konsolos cevap olarak Ermenilerin durumunda güzel bir iyileşmenin görüldüğünü, hükümetin her tarafa sevk ettiği askerlerin en azılı haydutları yok etmekte olduğunu ve hatta bu durumu sefirlerine bildirdiğini söylemişti. Bunun üzerine Buxton tebessüm ederek "Sizde müteveffa Baron Marschall gibi Türkiye hakkında iyimser bulunuyorsunuz. İngiltere Hükümeti'nin Rusya'nın teklifini kabul etmediğine üzgünüm" cevabını vermişti. Alman Konsolos, 11. Kolordu Kumandanı'na Buxton ile arasında geçen bu konuşmayı gizli şekilde söylemişti.²¹²³

Van Valisi Tahsin Bey, 6 Ekim 1913 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf daha çekerek yeni gelişmeleri bildirdi. Balkan Komitesi Başkanı Buxton Erciş'e gitmek üzere Van'dan ayrıldığı halde, Ermeni komitesinin merkezi olan Ahtamar (Akdamar) adasına Katogikos Zenik'in yanına gitmişti. Buxton ve beraberindekiler orada bulunduğu anlaşılan komite liderlerinden Aram, İşhan ve Rusya'dan gelen Kahresyan? ile görüşmüşlerdi. Yine 6 Ekim tarihli Eşhadank gazetesinde Lord Buxton ile Londra Ermeni Komitesi'ne mensup erkek kardeşi

bölümlerinin Buxton kardeşlerden hangisi tarafından kaleme alındığı baş harflerle belirtilmektedir. Buna göre s.1-29 ve s.123-162 arasını kapsayan bölümler Noel Edward Buxton (N. E. B.), s.30-51 arasındaki bölüm ise Harold Jocelyn Buxton (H. J. B.) tarafından yazılmıştır. Kitabın en sonuna da Anadolu'nun büyük bir bölümünü Ermenistan ve Kürdistan olarak gösteren bir harita konulmuştur.

²¹²² A.e., s.11-15. Kitapta Hasan Ağa ve Buxtonlar arasında önemli bir görüşme olmadığı izlenimi verilse de, buna kesin gözüyle bakmak doğru değildir.

²¹²³ BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5 (Van'da Onbirinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderilen 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913] tarihli özel telgrafın sureti). Harbiye Nezareti bu telgrafın suretini 8 Ekim'de gizli ve özel olarak Sadarete göndermiştir.

Harold Buxton²¹²⁴, şair راقسافينك Raksafin'in? dostu Aram'ın Petersburg, Moskova, Tiflis'e uğrayarak Tebriz yoluyla Van'a geldikleri, seyahatlerinden amacın Ermenilerin yaşadığı vilayetleri gezip mevcut durumu incelemek ve Ermeni ihtilalinde hareketli olan yerleri görmek olduğu yazılmıştı. Tahsin Bey telgrafında yol üzerinden geçip giden bir adamın memleketin idari hayatı ve tarihçesi hakkında ilgilenip konuşamayacağını vurgulamış, İslam ve Osmanlı düşmanı olan Buxton'ın Avrupa'da ve Londra'da hareketlerinin takip edilmesi gerektiğini bildirmiştir.²¹²⁵

Buxton kardeşler, kendi anlatımlarına göre ilk olarak üç mil karşısında Ahtamar adasının bulunduğu Van Gölü kıyısındaki Ermeni Akhavank Manastırı'nı ziyaret etmişlerdi. Manastıra yaklaştıklarında başrahip bizzat dışarı çıkarak kendilerini karşılamış, ellerini tutarak onları kucaklamıştı. Başrahip daha sonra onları kalacakları odalara (binanın en iyi odalarıydı) çıkarmıştı.²¹²⁶ Buxtonlar daha sonra Varag Manastırı'ndaki bir Ermeni ortaokulunu ziyaret etmişti.²¹²⁷ Buxtonlar sabahleyin ayrılırken okuldaki öğrenciler iki sıra halinde dizilerek büyük bir coşkuyla yurtsever şarkılar söylemişlerdi. Şarkılardan biri "Vatanımız çaresizdir. Düşman tarafından ezilmiştir" şeklinde başlamaktaydı. Diğer bir şarkı ise aslında Jön Türkler tarafından Meşrutiyetin ilanı sürecinde bestelenmişti ve "Kahrolsun tüm despotlar" diye başlıyordu.²¹²⁸

Vali Tahsin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 8 Ekim 1913 tarihli telgrafta yeni bilgilere yer verilmiştir:

"Buxton ile arkadaşları Erzurum yoluyla dönmek üzere hareket ettikleri halde, daha sonra yönlerini değiştirerek Rusya yolunu tercih ettikleri anlaşılmıştır. Van konsoloslarının ifadelerine göre Ermenilere bazı vaatlerde bulunmuş, fakat Ermenilerce sözlerine pek de itimat edilmemişti. Bundan dolayı Van'da bir gün kalıp gittiğinden, hiçbir yeri ve kimseyi

²¹²⁴ Muhtemelen şifreli telgrafın çözülmesi esnasındaki hata nedeniyle belgede Mr. Har خار şeklinde yazılan bu isim daha sonraki belgede Rahip هرايد şeklinde yazılmıştır. Burada bahsedilen kişi Rev.(Rahip) Harold Jocelyn Buxton (1880-1976)'dur.

²¹²⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Van Valisi Tahsin Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 23 Eylül 1329 [6 Ekim 1913] tarihli telgraf).

²¹²⁶ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.34.

²¹²⁷ **A.e.**, s.39-40. Okulda 70 erkek çocuk ve 7 öğretmenin bulunduğu belirtilmektedir. Kitapta "1909 katliamları" sırasında çocukların ve öğretmenlerin dağlara kaçmak zorunda kaldığı, kilise hariç okul binalarının tamamen yakılarak yok edildiği ileri sürülmektedir. Yeniden inşaata başlanarak üç yeni binanın tamamlanması vurgulanmaktadır. İkinci bir avlu da tamamlanmak üzereydi. Kitapta üç yıldan az bir süre kadar önce 100 kişilik bir grubun okula yeniden saldırdığı ve beş Ermeni devrimci tarafından bunların püskürtüldüğü de iddia edilmektedir.

²¹²⁸ **A.e.**, s.41. Buradaki şarkıda kastedilen vatan bağımsız Ermenistan, düşman ise Osmanlı Devleti'dir.

görmediğinden bahsedilerek Londra Sefareti'ne tebligat yapılması ve daha sonra (Buxton) gazetelere açıklamalarda bulunursa, bu şekilde ret ve tekzip edilmesini arz ederim."²¹²⁹

14 Ekim 1913 tarihinde bizzat "Noel Buxton, Londra" imzasıyla Dahiliye Nazırı Talat Bey'e İngilizce kısa bir telgraf çekildi. Telgraf aynen şöyledir:

*"Kürtlerin Van'daki yöneticiler tarafından köylerdeki Ermenilerin evlerine yerleştirildiğini öğrendim. Başarılı olmanızı arzu ettiğinden sizi bilgilendirmek isterim ki bu İngiltere'de kötü izlenim yaratacaktır."*²¹³⁰

Gerçekten de Vali Tahsin Bey'in öngörüsü bir süre sonra gerçekleşmiştir. Tahsin Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği 8 Ocak 1914 tarihli telgraf üslubu ve içeriği açısından oldukça dikkat çekicidir:

*"21 Eylül 1329 (4 Ekim 1913) tarihli telgrafımla Buxton'ın çirkefliğe bulaşmış olan geçmişini kesin olarak bildiğinden,²¹³¹ Van Vilayeti'nde bir günlük seyahat ve gördükleri üzerine Avrupa basınına beyanlarda veyahut resmi ve gayri resmi yayınlarda bulunursa Londra Sefareti vasıtasıyla derhal inceleme ve seyahat süresinin yüzüne çarpılmasını rica etmiştim. Buxton'ın ve bilhassa biraderi rahip Harold'un Times ve Daily News adındaki İngiliz gazetelerine ve Tan muhabirine yapılan beyanları bu tahminimi doğrulamıştır. Yalnız Tasvir-i Efkar'da gözle görülemeyecek bir yerde Buxton'ın Van Vilayeti'nde sadece bir günlük seyahati olduğu yazılmış, sefaretçe hiçbir tekzip ve girişim yapılmamıştır. Buxton'ın Makedonya'daki hayatı ve girişimlerinden, alçaklık ve hainliğinden ve bu defa Petersburg, Moskova, Tiflis, Batı İran yoluyla Van'a ne zaman, ne şekilde, ne için geldiğinden, tercümanının kim olduğundan, burada İngiliz Konsolosu Bay Sarnil?, Musul Almanya Konsolosu Bay Holstein ve Van Fransız Konsolosu Bay Zazeski? ve diğer Taşnak liderleri tarafından kendisine ne şekilde cevap verildiğinden; kısacası hayatının tarihçesinden başlayarak bugün Ermeni meselesiyle alakadar olmasına kadar bütün canice girişimlerinden bahsederek Osmanlı Ajansı aracılığıyla bütün basın alemine ücretli ve ayrıntılı bir telgraf yazdım. Burada telgrafın Makedonya'ya ait kısmını Makedonyalı, Ermeni meselesine ait taraflarını da bir memur olmak itibarıyla düzenledim. Bu hain adama vicdanımda söndürülmez bir volkan yaşamaktadır. Ancak bu şekilde ıstırap teskin edebiliyorum ve bunda bir sakınca düşünemiyorum. İradeniz ne merkezdedir?"*²¹³²

²¹²⁹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 25 Eylül 1329 [8 Ekim 1913] tarihli telgraf).

²¹³⁰ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** ("Noel Buxton, Londra" imzasıyla Talat Bey'e çekilen 14 Ekim 1913 tarihli İngilizce telgraf).

²¹³¹ Orijinal metinde "Buxton'ın alude-i çirkab olan mazisini yakinen bildiğinden" tabiri kullanılmaktadır.

²¹³² **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Van Valisi Tahsin Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Kanun-ı Evvel 1329 [8 Ocak 1914] tarihli telgraf).

Dahiliye Nezareti Vali Tahsin Bey'in bu sorusuna 11 Ocak 1914 tarihli telgrafla kısa bir cevap vermiştir: “*Buxton'ın seyahati hakkındaki telgrafi nezarete yazınız. Buraca basına ve sefaretlere yazarız.*”²¹³³

Bundan sonra Vali Tahsin Bey, Dahiliye Nezareti'ne 14 Ocak 1914 tarihli bir telgraf daha çekmiştir. Balkan Komitesi Başkanı Buxton'ın İslamiyet karşıtlarının lideri olduğunu, Van'da sadece 12 saat kaldığını, kaldığı kısa süre içinde görüştüğü Fransa ve Almanya konsoloslarından Osmanlı Hükümeti'nin bu bölgedeki yeni çalışmaları, girişimleri ve asayişin mükemmelliğine dair bilgi aldığını belirtmektedir. Buna rağmen düşmanca bir tavırla Times gazetesinde Kürtlük ve Ermenilik hakkında yanlış ve saçma sapan bir mektup yazdığı İkdam gazetesinin 27 Kasım 1913 tarihli nüshasında görülmüştü. Tahsin Bey, Buxton'ın Taşnak liderlerinden Aram ve İşhan ile görüşüğünü ve onlardan da ret cevabı aldığını yazmıştır. Ülkeye incelemek için gelmediği gibi sağını ve solunu bile görmeden, bir manzara seyriden bile daha hızlı şekilde Erzurum yolunu da bırakarak Rusya yönünden çıkıp gitmişti. Vali bu kişinin bölgeyle ilgili olarak Osmanlı Devleti aleyhine yapacağı bütün açıklamaların asılsız, hayal ve kin ürünü olacağını, bu nedenle hükümet tarafından hızla tekzip edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.²¹³⁴

Noel Buxton kardeşi ile beraber 1914 yılında yayınladığı kitabında Türkiye'deki “tüm Ermeni katliamlarının (1895-1896 katliamları, Mart 1908'de Van'da yapılan katliam ve 1909'da Adana ve Kilikya katliamları)” Osmanlı Hükümeti'nin emri ve onayıyla gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür.²¹³⁵ Buxtonlar ayrıca Türklerin Bizans İmparatorluğu'nun zenginliğini ve kültürünü miras olarak almasına rağmen beceriksiz, barbar ve zalim bir yönetimle Anadolu topraklarını yoksulluk, cehalet ve kanunsuzluğun hüküm sürdüğü bir hale getirdiğini, başta

²¹³³ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen 29 Kanun-ı Evvel 1329 [11 Ocak 1914] tarihli telgraf).

²¹³⁴ **BOA. DH. KMS. Dosya No:12 Gömlek No:5** (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 1 Kanun-ı Sani 1329 [14 Ocak 1914] tarihli telgraf). Bu belge **Osmanlı**

Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, s.100-101, 350'de de yayınlanmıştır. Tahsin Bey telgrafın sonunda basının birazda kendileri tarafından iyi kullanılması gereğine dikkat çekmiştir.

²¹³⁵ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.43. Kitapta Buxtonlar “arkadaşlarının anlattıklarına ve duyduklarına dayanarak” Türkler tarafından Ermenilere yapılan sözde zulüm ve katliamların bazılarını belirtmişlerdir (s.43-45). Bu yapılırken hiçbir isim belirtilmemesi ve bilginin alındığı kişi ve kaynakların da gösterilmemesi dikkat çekicidir. İçindekiler kısmında kitabın bu bölümünün Harold Jocelyn Buxton (H. J. B.) tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir.

Ermeniler olmak üzere Hıristiyanların Türkler ve Kürtler tarafından zulüm görüp ezildiğini iddia etmektedir.²¹³⁶

Buxtonlar'ın kitabında Jön Türkler tarafından söz verilen reformların asla yapılmadığı vurgulandıktan sonra “sabrın sonuna gelindiği, Ermeni partilerinin şimdi silahlı direnişin gerekliliği hususunda birleştikleri” ifade edilmektedir. Buxtonlar köylülerle ve örgütlü grupların liderleriyle görüştiklerini, Osmanlı Devleti'nin artık kendi başına reform yapacağına olan inancın kalmadığını, Büyük Devletler'in müdahalesi ve kontrolü altında reformların yapılmasının istendiğini belirtmektedir. Bu “en iyi çözüm” olacak, Türkiye'nin parçalanmasını gerektirmeyecekti. Bölgedeki Vali veya idari meclis sadece Büyük Devletlere sorumlu olacak, atanma ve görev süresi için Bab-ı Ali'ye bağlı bulunmayacaktı. Eğer Ermeniler böyle bir kontrolün gerçekleşmesinden umutlarını keserlerse geriye tek bir alternatif kalacaktı:

“Nereye gittiysek onları (Ermenileri) yeni arzu ve şevkle Rus çözümüne başvurmakta bulduk. Önlerinde her zaman Rus ve Türk Ermenistanı arasındaki tezat var. Onlar Rusya'nın düzen, güvenlik ve temel adaleti sağlayacaklarını biliyorlar. Bu nedenle köylüler Ermeni platosunun Rus askerleri tarafından tekrar işgal edilmesinden memnun olacaklardır. Rusya fırsatının gelmesini bekliyor. Fırsat geldiğinde kim onun (Rusya'nın) önünde duracaktır?”²¹³⁷

Bu gelişmeler yaşanırken 6 Ekim 1913 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Bey, Osmanlı Maliye Müşaviri İngiliz Richard Crawford ve yine Osmanlı maliyesinde çalışan Robert Graves'i çağırılmış ve onlara Doğu Anadolu'nun iki kesiminde genel müfettiş olmalarını önermişti. Ancak bu teklif İngiliz Hükümeti tarafından reddedildi.²¹³⁸ Kasım ayı başlarında Osmanlı jandarmasında bulunan İngiliz subay Albay Hawker Osmanlı Hükümeti tarafından Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu vilayetleri Jandarma Teftiş Kurulu Başkanlığı'na atandı. Merkez Trabzon olacaktı. Rusya bu atamaya geçici olmak koşuluyla itiraz etmemeye karar verdi.²¹³⁹

²¹³⁶ A.e., s.47-49.

²¹³⁷ A.e., s.50-51. Kitabın başka bir bölümünde (s.140) bölgede kontrolün bir Vali, bir Konsey veya Mısır'daki İngiliz memurların yaptığı gibi kukla Türkler kullanılarak sağlanabileceği belirtilmektedir. Ancak gerçek otoriteyi elinde bulunduracak kişinin bir Avrupa vatandaşı olması, bu kişinin bir Avrupa Hükümeti'ne veya Avrupa Hükümetleri'ne sorumlu bulunması ve Bab-ı Ali'ye atanma, görev süresi ve maaş için bağlı olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

²¹³⁸ Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.149-150. Bayur'un eserinde “Bay Grev” olarak adlandırılan kişi “Robert Graves”tir. Bk. Graves, a.g.e., s.127 (Yazar Philip Graves amcasına [Robert Graves] söz konusu görevin teklif edildiğini, ancak İngiliz Dışişleri'nin tavsiyesi üzerine kendisinin kabul etmediğini belirtmektedir).

²¹³⁹ Bayur, a.g.e., C.II, K.III, s.84.

İngiliz Ermeni Komitesi, 25 Kasım 1913 tarihinde Sir Edward Grey'e bir dilekçe vererek "Ermenistan'da teklif edilen reformların uygulanmasında Avrupa kontrolünün gereğini" vurguladı. Ayrıca Bab-ı Ali reform planını ve bu planın etkin şekilde uygulanması için yeterli mekanizmayı işleme koymadığı takdirde, Türkiye'ye mali yardımda bulunulmamasını istedi.²¹⁴⁰

Albay Hawker, Trabzon'da Vilayat-ı Şarkiyye Jandarma Müfettiş-i Umumisi (Doğu Vilayetleri Jandarma Genel Müfettişi) unvanıyla göreve başlamış ve hatta "miralay" rütbesinden "paşa" rütbesine yükseltilmişti. Ancak Albay Hawker'ın bazı kaygıları vardı ve 3 Aralık 1913 tarihinde Trabzon'dan Dahiliye Nazırı Talat Bey'e şu telgrafi çekti:

*"Paşalığım hakkındaki tebrikleriniz üzerine durumu Genel Müfettişlik ve Sefarete arz etmiştim. Ancak bu konuda henüz resmi bir emir gelmedi. Harbiye Nezareti'nin buna dair olan cevabı da kesin değildir. Üç haftadan önce İngiltere'ye gitmek veya burada büyük bir memnuniyetle uygulamak istediğim projenizde görev yapmak şıklarından birine karar vereceğimden, bu terfi işiyle beş ay sonra bitecek olan sözleşmemin yenilenip yenilenmeyeceğinin bilinmesi lazımdır. Telgrafla durumun bildirilmesini rica eder saygılarımı sunarım."*²¹⁴¹

Bunun üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey, Hawker'a 7 Aralık 1913 tarihinde kısa bir cevap telgrafi çekti: *"Paşalığınız arz edilmektedir. Sözleşmeniz yenilenecektir."*²¹⁴² Bundan sonra Hawker'ın 20 Aralık 1913 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Bey'e kısa bir telgraf çektiği görülmektedir: *"Paşalığım hakkındaki tebriklerinize teşekkür ederim."* Hawker'ın telgrafın altını "Mirliva" rütbesini kullanarak imzalaması "paşalık" rütbesini resmen aldığını göstermektedir.²¹⁴³

1 Aralık 1913 tarihinde İngiltere, İrlanda, Almanya, Macaristan, Rusya, İtalya ve İsviçre'den özel olarak Paris'e gelen bazı kişilerle birkaç Fransız'dan ve Mısırlı Boghos (Bogos) Nubar Paşa ile oğlundan oluşan "Comité de l'Asie Française" (Azı Fransenz-Asya Fransız Komitesi) adlı cemiyet Paris merkezinde General Lacroix'in başkanlığında bir toplantı yaptı. Katılımcılar arasında Rus Miliukoff, Alman

²¹⁴⁰ "Armenian Reform", **The Times**, 27 Kasım 1913, s.7.

²¹⁴¹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:7 Gömlek No:9** (Müfettiş Miralay Hawker tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey'e Trabzon'dan çekilen 20 Teşrin-i Sani 1329 [3 Aralık 1913] tarihli telgraf).

²¹⁴² **BOA. DH. KMS. Dosya No:7 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Albay Hawker'a çekilen 24 Teşrin-i Sani 1329 [7 Aralık 1913] tarihli telgraf).

²¹⁴³ **BOA. DH. KMS. Dosya No:7 Gömlek No:9** (Mirliva Hawker tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey'e Trabzon'dan çekilen 7 Kanun-ı Evvel 1329 [20 Aralık 1913] tarihli telgraf).

Leipsius, İngiliz Rahip Buxton,²¹⁴⁴ İngiltere Avam Kamarası'nda İrlandalı vekillerin başkanı O'Connor gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Toplantıda Ermenilerin yaşamakta oldukları vilayetlerde ıslahat yapılması hakkında gizli görüşmelerde bulunuldu. Rifat Paşa'nın özel olarak edindiği bilgilere göre toplantıda Vilayat-ı Şarkıyye'deki (Doğu Vilayetleri'ndeki) ıslahatın Avrupa kontrolü altında yapılması gerektiğini en çok ısrar edenler İngiliz ve Rus delegelerdi. Hatta O'Connor ile Buxton, Doğu vilayetlerinde Osmanlı Hükümeti aracılığıyla ıslahat yapma zamanının geçtiği iddiasıyla bölgenin Rus işgali altına girmesi gerektiğini savunmuşlardı. Bu toplantıyı Hariciye Nezareti'ne bildiren Paris Sefiri Rifat Paşa'ya göre işlerin çok daha kötüye gitmemesi ve ülkenin yalnız kalarak büyük tehlike içine atılmaması için Büyük Devletler'in ortak önerilerini kabul etmek gerekmektedir. Aksi durumda hiçbir Osmanlı Devleti'nin yanında olmayacaktı. Dolayısıyla Rifat Paşa, İstanbul'da sefirlerle devam eden görüşmelerin asla kesilmemesini ve ilkbahara kadar bir sonuca varılması gerektiğini belirtmiştir:

“Şu son aylarda memleketimizin maruz kalmış olduğu felaketler içinde devlet gemisini büyük ustalıklarla idare eden kabinemiz ve ona zihin açıklığıyla²¹⁴⁵ başkanlık eden sadaretiniz bu meselede de ancak memleketin gerçek ve asli menfaatlerini dikkate alarak İstanbul'daki sefirlerle yapılan görüşmeleri kesintiye uğratmayıp, ne olursa olsun ilkbahara kadar bir sonuca ulaştırması gerekeceği fikrindeyim. İhtimal ki bu netice tamamen arzumıza uymayacak, izzet-i nefsimizi bir dereceye kadar kıracak ve Osmanlılık onurumuzu biraz da zedeleyecek, lakin memleketi muhakkak bir felaketten kurtarmış olacaktır.”²¹⁴⁶

Toplantıya katılan İngiliz parlamenterlerden Buxton, Whyte ve Williams Ermenilerin korunması gerektiğini savunurken Rus Miliukoff'tan aşağı kalmamışlardı. Anadolu gezisinden henüz dönmüş olan iki Buxton kardeşten Harold Buxton, Rus ordularının sınırı geçmeleri halinde dost ve kurtarıcı

²¹⁴⁴ Harold Buxton.

²¹⁴⁵ Osmanlıca metinde “fetanetle” sözcüğü kullanılmıştır.

²¹⁴⁶ Münir Süreyya Bey, **a.g.e.**, s.1006-1008 (BOA. HR. SYS. 1900-5/233-235'de Paris Sefiri Rifat Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne [Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya] gönderdiği 6 Aralık 1913 tarihli gizli yazı aynen [Osmanlıca] ve tercümesiz yayınlanmıştır). Rifat Paşa'ya göre “şayet devletler ile yakında bir anlaşma yolu bulunamazsa, ilkbahara doğru Rusya komşumuzun yardımıyla Doğu Vilayetleri'nde bir ihtilal olması ve maazallah gelecekte bir savaşın takip etmesi pek olasıydı.” Rifat Paşa'nın İngiltere ve Fransa'ya ilişkin şu yorumu da dikkat çekmektedir: “İngiltere ve Fransa'nın gerek halklarının malum olan hislerinin zorlamasıyla ve gerek müttelikleri olan Rusya ile birlikte hareket etmeğe mecbur olmaları nedeniyle bize yardım etmeyecekleri şüphesizdir.” Söz konusu toplantının 1 Aralık 1913 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplantı sonunda ıslahat yürürlüğe girinceye kadar Osmanlı Hükümeti'ne borç verilmemesinin, gümrük artışına ve bazı yeni vergilerin konulmasına razı olunmamasının Büyük Devletler'den istenmesi kararı alınmıştı, bk. **A.e.**, s.95; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.163-164.

olarak karşılanacaklarını açıkça belirtti.²¹⁴⁷ Diğer taraftan İngiliz Hükümeti, Ermeniler konusunda yapacağı önerileri Türkleri korumak şeklinde göstermeyi amaçlamıştı.²¹⁴⁸

Ancak diğer taraftan Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde öldürülmesinden sonra Sadrazam ve Hariciye Nazırı olan Said Halim Paşa'nın bizzat kendi ağzıyla itiraf ettiği siyaset, Osmanlı idarecilerinin bu meselede içine düştükleri yanlıgı ve çaresizliğı gözler önüne sermektedir:

*"...Sadarete geldiğimde Vilayat-ı Sitte'nin (Altı Vilayetin) ıslahatına teşebbüs ettim. Adı geçen vilayetlere iki İngiliz Genel Vali tayini için İngiltere Hükümeti'ne yapılan başvurumuz sonuçsuz kaldıktan sonra biri Hollandalı, diğeri İsveçli iki kişi Vilayat-ı Sitte Genel Valilikleri'ne tayin edildi. Bunların uygulayacakları kanunlar hakkında yabancı sefirlerle bir müddet devam eden görüşmeler olumlu sonuçlanmak üzereyken Genel Savaş başladı. Bu suretle Osmanlı Hükümeti'nin pek ciddi olan ıslahatı sekteye uğradı."*²¹⁴⁹

Osmanlı Hükümeti mülkiye ve teftiş işlerinde çalıştırılmak üzere Avrupa'dan uzman müşavirler getirilmesine karar vermişti. Dahiliye Nezareti, İstanbul Jandarma Mıntıkası Teftiş Heyeti'nde görevli İngiliz Yüzbaşı Wyndham Deedes'i mülkiye müfettişi olarak kendi bünyesinde işe almak istedi ve bu isteğini 31 Aralık 1913 tarihinde Sadarete ilettili. Yüzbaşı Deedes'in geçmişte İngiltere'den getirtilip uzun zamandan beri jandarma subayı sıfatıyla İstanbul'da ve çoğu vilayette iyi hizmet ettiğı, Osmanlı dilini, ülkenin durumunu ve ihtiyaçlarını mükemmel şekilde öğrenmiş olduğı belirtildi. Ayrıca mülkiye işlerinde hizmetinden daha fazla yararlanılacağıının

²¹⁴⁷ Valyi, **a.g.e.**, s.210-211. Buxtonlar'ın bu görüşü kitaplarında da açıkça belli olmaktadır. Kıbrıs ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin doğu sınırının Rusya'ya karşı Büyük Devletler ve özellikle de İngiltere tarafından garanti altına alındığı vurgulanarak bunun yanlış olduğı, Ermenistan'da (Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları bölge kastedilmektedir) reformların Rusya'nın denetiminde ve yaptırım gücü altında yapılması gerektiğı savunulmaktadır. Bk. Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.144-145. Noel Buxton "Türkiye Ermenistanı'nın Rusya tarafından işgal edilmesinin" de iyi bir çözüm yolu olacağını açıkça belirtmekte ve Ermenilerin bundan endişe duymaması gerektiğini sebepleriyle açıklamaktadır (s.153-156). Kitapta ayrıca Rusya'nın İngiltere tarafından bir tehdit olarak görülmemesi gerektiğı ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumanın önemli ve gerekli olmadığı maddeler halinde açıklanmaya çalışılmaktadır (s.146-156). İçindekiler kısmında kitabın bu bölümlerinin Noel Edward Buxton (N. E. B.) tarafından yazıldığı belirtilmektedir.

²¹⁴⁸ Sir Edward Grey'in Mallet'e 23 Aralık 1913 tarihli bu yöndeki ifadesi için bk. Uğurlu, **a.g.e.**, s.208; Ulubelen, **a.g.e.**, s.143.

²¹⁴⁹ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**: Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabineleri'nin Divan-ı Ali'ye Sevklere Hakkında Divaniye Mebusu Fuad Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Bera-yı Tahkikat Kur'a İsalet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zabt Edilen İfadatı Muhtevidir, İstanbul, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334 (1918), s.29-30 (9 Teşrin-i Sani 1334 [9 Kasım 1918] tarihli celse).

kesin olduğu ifade edildi.²¹⁵⁰ Sadarettin Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Ocak 1914 tarihli cevap yazısında, Yüzbaşı Deedes Bey'in Dahiliye Nezareti'nde mülkiye müfettişi olarak görevlendirilmesinin Meclis-i Vükela'da uygun görüldüğü, Harbiye Nezareti'ne de konuyla ilgili bilgi verildiği bildirildi.²¹⁵¹ Bunun üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, Jandarma Genel Komutanlığı'na durumu aktardı. Mülkiye Teftiş Heyeti teşkilatının göreve başlaması sırasında Deedes'in maaşına ait işlem de yapılacaktı. O zamana kadar mevcut maaşını eskiden olduğu gibi jandarma bütçesinden alması ve yeni görevine başlaması için de gerekenin yapılması istendi.²¹⁵²

1914 başında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 18.500.000'e düşmüştü ve nüfusun % 81'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı.²¹⁵³ 1914 nüfus sayımına göre Ermenilerin sayısı 1.212.973, toplam nüfusa oranları ise % 7.55 idi. Aynı nüfus sayımına göre Müslümanların sayısı 12.997.459, toplam nüfusa oranları % 80.91'di.²¹⁵⁴

Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasında Ermeni meselesine ilişkin yürütülen görüşmelerde Boghos Nubar Paşa önemli bir rol oynamıştır. Boghos Nubar Paşa, Ecmiyazin Katolikosu (Ermeni Kilisesi'nin Başkanı) tarafından atanmıştı ve onun Avrupa'daki temsilcisiydi. Aynı zamanda görüşmelerde Ermeni taleplerini dile getiren Ermeni Ulusal Heyeti'nin de başkanıydı.²¹⁵⁵

Büyük Devletler, 8 Şubat 1914 tarihinde Doğu Anadolu'da Ermeniler için yapılacak ıslahatlarda Rusların önerisi doğrultusunda anlaşmaya vardılar ve hazırlanan ortak metin Bab-ı Ali tarafından da kabul edildi. Anlaşma Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa ve Rusya Maslahatgüzarı Gulkeviç (Goulkevitch) tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Buna göre Doğu Anadolu iki kesime ayrılarak başına iki yabancı genel müfettiş getirilecekti ve idare meclisleri yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacaktı. Bu kesimlerden ilki Erzurum, Trabzon

²¹⁵⁰ **BOA. DH. KMS. Dosya No:5 Gömlek No:28** (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 18 Kanun-ı Evvel 1329 [31 Aralık 1913] tarihli yazı).

²¹⁵¹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:5 Gömlek No:28** (Sadaret Müsteşarının Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 25 Kanun-ı Evvel 1329 [7 Ocak 1914] tarihli yazı).

²¹⁵² **BOA. DH. KMS. Dosya No:5 Gömlek No:28** (Dahiliye Nezareti'nden Jandarma Genel Kumandanlığı'na gönderilen 30 Kanun-ı Evvel 1329 [12 Ocak 1914] tarihli yazı. Yazının altında Hasan Fehmi imzası görülmektedir).

²¹⁵³ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, İstanbul, 2003, s.3.

²¹⁵⁴ Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923**, s.30-31.

²¹⁵⁵ "The Coming Reforms in Armenia", **The Guardian**, 18 Şubat 1914, s.16.

ve Sivas; ikincisi Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerini kapsamaktaydı.²¹⁵⁶ Ermenileri temsil eden Boghos Nubar Paşa, 14 Şubat 1914 tarihinde kendisiyle yapılan bir mülakatta Bab-ı Ali'ye verilen bazı "tavizlere" rağmen yapılan anlaşmadan genel olarak memnun olduklarını açıklamıştır.²¹⁵⁷

Müfettişlik görevleri için Büyük Devletler büyükelçileri tarafından Bab-ı Ali'ye adaylar gösterildi. Bu adaylar hakkında Hariciye Nezareti tarafından yapılan soruşturmalar neticesinde Hollandalı Westenenk ile Norveçli Nicholas Hoff'un isimleri ön plana çıktı. Müfettişlerin 12 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Lahey ve Stockholm sefaretleri aracılığıyla çağrılmasına karar verildi.²¹⁵⁸ İki müfettişle Osmanlı Hükümeti arasında 25 Mayıs 1914 tarihinde sözleşmeler imzalandı. Bu müfettişlerin görevine Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Hükümet tarafından 31 Aralık 1914'te resmen son verilmiştir.²¹⁵⁹

Noel Buxton'ın 1914 Nisanı'nda kendi kitabında yaptığı yorum eğer sözde reform programı devam etseydi gelecekte neler olacağını açıkça göstermektedir. Buxton'a göre Osmanlı Devleti'nin "Ermeni vilayetlerinde" statükonun değişmesi Türkiye'nin sonu olmayacaktı:

"Değişime karşı ayrıca kullanılan belirsiz bir argüman da 'Bunun Türkiye'nin sonu olacağıdır.' Fakat bu doğru değildir. Barbar bir devlet medeni bir devletten daha az incinebilir ve hassastır. Rusya Kars'ı aldığında ve elinde tuttuğunda Türkiye yok edilmedi. Avrupa'daki bütün Türkiye'yi kaybetmesi bile onu sona erdirmeydi. Tam tersine Türk olmayan ve düzensiz vilayetlerin elden çıkmasıyla güçlendi. Ermeni vilayetlerinin kaybıyla olacak takviye (Bay Disraeli'nin tabiri) ne kendisine ve ne de Büyük Devletlere stratejik bir değişiklik verecektir. Arnavutluk ve Makedonya'nın ona (Türkiye'ye) Hazinesi'ne

²¹⁵⁶ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.169-177 (Anlaşmanın tamamı verilmektedir). Burada adı geçen Osmanlı vilayetleri günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin Erzurum, Erzincan, Ağrı, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Sivas, Tokat, Amasya, Van, Hakkari, Siirt, Bitlis, Muş, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Mardin illerini içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı, bk. **A.e.**, s.61.

²¹⁵⁷ "The Coming Reforms in Armenia", **The Guardian**, 18 Şubat 1914, s.16. İngiliz gazetesinin muhabiri Boghos Nubar Paşa ile Paris'te yaptığı mülakatı nakletmiştir. Görüşme 14 Şubat'ta Nubar Paşa'nın Avenue du Trocadéro caddesindeki dairesinde yapılmıştır. Boghos Nubar Paşa kendisi ve hemşehrileri adına Ermenistan'a yönelik tutumundan dolayı gazeteye teşekkür etmiştir. Nubar Paşa, görüşmede geçmişe atıfta bulunduğu esnada Gladstone'dan da övgüyle bahsetmiştir.

²¹⁵⁸ **BOA. MV. Dosya No:187 Gömlek No:48** (30 Mart 1330 [12 Nisan 1914] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

²¹⁵⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.186-187.

ödediklerinden çok daha fazlasına mal oldukları biliniyor. Acemi asker sağladılar fakat ilave kolordular gerektirdiler. Ermenistan Arnavutluk'a benzemektedir."²¹⁶⁰

Noel Buxton, Avam Kamarası'nın 29 Haziran 1914 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada Ermeni meselesine ilişkin olarak görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

"İngiliz Hükümeti'nin Ermeni reform planını desteklemiş olması sevindirici bir şeydir. Başarı için umut ve dua etseler de, planın Ermeni nüfusuna yakın gelecekte her hangi bir güvenlik sağlaması son derece ihtimal dışıdır. Biz büyük silah firmalarının Türkiye'de muazzam siyasi öneme sahip imtiyazlar almalarına destek vererek anlaşılan Türkiye'ye yardım etmeye karar verdik. Ancak Türk İmparatorluğu'nun ömrünü ve prestijini uzatmak için faal bir şey yapmanın bu zaman olup olmadığı çok fazla şüpheli bir husus olabilir. Eğer reform planı gerçekten gerekli sonuçları vermede başarısız olursa, olaylar çok hızlı bir şekilde diğer Büyük Devletlere serbest hareket imkanı vermeye doğru dönecektir. Onlara planla ilgili kesinlikle her yardımı vermelerine izin verin. Fakat başarısız olursa, diğer Büyük Devletler'in nüfuz etmekte serbest kalmalarına izin verin. Siyasi nüfuz çok yakında bu vahşi kısımlara şimdikinden daha fazla düzen getirecektir."²¹⁶¹

Ermeni meselesi bundan sonra da İngiliz Avam Kamarası'nda gündeme zaman zaman geldi. 10 Temmuz 1914 tarihli oturumda Liberal Kuzeypatı Durham milletvekili Bay A. Williams Ermenistan olarak adlandırdığı bölgeyi Balkanlara benzetmiş, Ermenistan'da can ve mal güvenliği olmadığını, son yıllarda kasıtlı olarak İstanbul'dan organize edilen katliamlar yapıldığını iddia etmiştir. Bazı Ermenilerin Rusya'ya yöneldiğini belirterek gelecekte Rusya'nın sınırı geçebileceğini ve bu olduğu takdirde, Türkiye Asyası'nın parçalanmasının İngiltere'nin İslam imparatorluğu üzerinde önemli etkisi olacağını söylemiştir.²¹⁶²

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girişinden sonra İngiltere'deki tüm Osmanlı vatandaşları, Ermeniler de dahil olmak üzere yabancı düşman olarak kabul edilmişlerdi. İngiliz Guardian gazetesinin 6 Kasım 1914 tarihli haberine göre Manchester'da bulunan Ermeniler Türklerden ve Türk Hükümeti'nden nefret

²¹⁶⁰ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.151. Kitabın içindekiler kısmından bu satırların yer aldığı bölümün Noel Buxton tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

²¹⁶¹ "House of Commons", "The Armenian Question", **The Guardian**, 30 Haziran 1914, s.5. Buxton aslında burada isim vermeden Rusya'nın Osmanlı topraklarına müdahalesine izin verilmesi gerektiğini kastetmektedir.

²¹⁶² "House of Commons", **The Guardian**, 11 Temmuz 1914, s.5.

ediyorlardı. İtilaf Devletleri'ne tam destek veren Osmanlı vatandaşı Ermeniler, İngiliz Hükümeti tarafından “yabancı düşman” olarak sınıflandırılmalarından dolayı çok gücünmüşlerdi ve konuyla ilgili İngiliz İçişleri Bakanlığı'na dilekçe ile başvuracaklardı.²¹⁶³ Manchester'daki Ermeniler ayrıca aralarında topladıkları 461 poundu Belediye Başkanı'na yardım amaçlı olarak vermişlerdi. Buna rağmen düşman olarak kaydedilmekten kurtulamamışlardı.²¹⁶⁴

3. OSMANLI BAHRİYESİ'NDE İNGİLİZ NÜFUZU VE İNGİLİZ BAHRİYE MİSYONU'NUN SONU

1913 yılı başlarında Osmanlı Bahriyesi'ndeki İngiliz nüfuzu etkinliğini artırarak sürdürmekteydi. Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri için gerekli cephanenin İngiliz Armstrong Fabrikası'na sipariş edilmesi kararlaştırılmış ve bu husus sözleşmede düzenlenmişti. Sözleşme uyarınca söz konusu cephanenin toplam fiyatı olan 21.500 sterlinin yarısı olan 10.750 sterlin sözleşmenin karşılıklı alınıp verilmesi (teatisi) esnasında peşin olarak ödenecekti. Bu paranın ödenmesinden itibaren Hamidiye kruvazörü cephanesi dört ve Mecidiye kruvazörü cephanesi de beş ayda teslim hazırlanacaktı. Para Hazine tarafından hazırlandı ve sözleşmenin teatisi 31 Mart 1913 tarihinde Sadrazamın onayına sunuldu. Ancak Sadrazam tarafından cephanenin Krupp veya Ehrhardt²¹⁶⁵ fabrikalarına sipariş edilmesinin mümkün olup olmadığı soruldu. Gerekçe olarak bu fabrikaların söz konusu cephaneyi daha erken teslim etmesinin beklendiği ifade edildi. Bunun üzerine iki Alman şirketinin temsilcileriyle görüşüldü. Fakat cephanenin ebat ve resimleri fabrikalara verilmiş olsa da, bu fabrikaların Hamidiye ve Mecidiye kruvazörlerinin toplarını imal eden fabrikadan ne daha iyi ve ne de daha az zaman zarfında cephaneyi teslim edemeyecekleri anlaşıldı. Bu durum Bahriye Nezareti Müsteşarı Rüstem Bey tarafından Sadarete 2 Nisan 1913 tarihli yazıyla bildirildi ve gereğinin yapılması için izin istendi.²¹⁶⁶

²¹⁶³ “Manchester And The War”, “War with The Turk”, **The Guardian**, 6.11.1914, s.4. Gazetenin haberine göre Manchester'da yaklaşık 3000 Osmanlı vatandaşı bulunuyordu. Kadın ve çocuklar dahil Ermenilerin toplam sayısı 700'ü geçmekteydi.

6 Kasım 1914, s.4.

²¹⁶⁴ “More Alien Enemies”, **The Guardian**, 7 Kasım 1914, s.10.

²¹⁶⁵ Her ikisi de Alman şirketi.

²¹⁶⁶ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:22** (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem Bey tarafından Sadarete gönderilen 20 Mart 1329 [2 Nisan 1913] tarihli acele yazı).

Bahriye Nezareti'nin bu yazısı Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Söz konusu cephanenin Armstrong firmasından alınması kararı onandı. Gerekli 10750 sterlinin gelecek hafta Hazine tarafından ödenerek sözleşmenin imzalanıp teati edilmesi uygun bulundu. Karar 5 Nisan 1913 tarihinde Sadaret tarafından Bahriye ve Maliye Nezaretleri'ne bildirildi.²¹⁶⁷

Adalar (Ege) Denizi'nde Osmanlı hakimiyetinin sağlanması ve deniz kuvvetlerinin artırılması için Balkan Savaşı'ndan sonra satın alınmak üzere İngiltere'de son sistem dretnot, skavut, destroyer, denizaltı bulunup bulunmadığının şimdiden araştırılması Hariciye Nezareti tarafından Londra Sefareti'nden 2 Mart 1913 tarihli yazıyla istenmişti. Londra Sefareti'nden Nezarete cevap 9 Nisan 1913 tarihli yazıyla geldi. Yazıda gerçekten devletin ilerde devamlılığını sağlamlaştırmak hususunda deniz kuvvetlerinin artırılmasına özen gösterilmesi gerektiği vurgulandı ve bu konuda araştırmalar yapılarak sonuç alınmaya çalışılacağı bildirildi.²¹⁶⁸ Bununla birlikte Sefir Tevfik Paşa'nın bazı çekinceleri ve önerileri vardı:

“Ancak mutat telgraflarımda arz ettiğim gibi barışın yapılmasından önce savaş gemileri satın alınması acele olduğundan, şimdiden araştırmalara girişmenin de verimli olamayacağı bu ana değin yapılan çalışmaların başarıyla sonuçlanmamasıyla sabittir. Bununla birlikte söz konusu mühim mesele karşısında aklıma gelen bazı düşünceleri hükümetin dikkatine sunmayı görev addederim. Malumunuz olduğu üzere askerlik gibi gemicilik de bugün birçok bilimde ilim ve ihtisas edinmeye bağlıdır. Şu anda her çeşit yeni geminin ve özellikle bir dretnotun idaresi ve istenilen sonuçların alınması, bu şekilde eğitilmiş birkaç yüz subay ile hakıyla talim ve terbiye görmüş bireylerin ortak ve uyumlu çalışmasını gerektirmektedir. Geminin sevk ve idaresi için gerekli olan bu unsurlar mevcut olmadığı halde, zengin halli zırhlı alınmasının amacı gerçekleştirmeyeceği gibi zarar ve tehlike yaratacağı anlaşılır. Hal böyleyken, bir taraftan savaş gemileri tedarik ve satın alınmasına çalışmakla beraber, diğer taraftan onların idaresine kabiliyetli, uzmanlık sahibi subaylar ve öğretmenler yetiştirilmesi yoluna yeni bir şekilde girişilmesi gereklidir. Mekteb-i Bahriye'den henüz yetişen ve yetişecek olan genç efendiler arasından en yetenekli ve nispeten iyi İngilizce bilenlerden her sene otuz kırk kadarının İngiltere'ye gönderilmesiyle bilgilerini artırmaları ve iyice uzmanlaşmalarının sağlanmasını; bunların en azından beş altı sene gerek okullar ve

²¹⁶⁷ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:22** (Sadareten Bahriye ve Maliye Nezaretleri'ne gönderilen 23 Mart 1329 (5 Nisan 1913) tarihli gizli ve acele yazılar) ve **BOA. MV. Dosya No:175 Gömlek No:130** (21 Mart 1329 [3 Nisan 1913] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

²¹⁶⁸ Sefir Tevfik Paşa'nın ifadesi aynen şöyledi: *“Filhakika devletin atiyen tarsin-i bekası sadedinde tezyid-i kuva-i bahriye keyfiyetine atf-ı itina olunması bir emr-i müberhen olmakla işar-ı devletleri vechle icra-yı tahkikata bezl-i mahasal olunacağı varest-i tezkardır.”*

fabrikalarda, gerek İngiltere Bahriyesi'nde hakkıyla yatkınlık kazandıktan sonra memleketimize çağrılmalarını en güvenilir yol olarak kabul ederim. Gemicilik sanatı günden güne o derece çeşitlenmekte ve derinleşmektedir ki Tsushima²¹⁶⁹ savaşında teknik ve yeteneklerini ispat etmiş olan Japonlar bile bu sanatın günlük araştırma ve gelişmeleri için Avrupa ve bilhassa İngiltere'ye subaylar göndermekten doymamakta, yüzlerce Japon öğrenci İngiltere'nin çeşitli yerlerinde sürekli çalışmaktadır. Bu durum dikkate alınırsa bizim ne kadar zorlayıcı bir ihtiyaç ile aynı yolu izlemeye mecbur olduğumuz bir kat daha ortaya çıkar. Özel önem verdiğim enikonu anlatılmış bu fikirlerin hükümetçe gerektiği gibi incelenmesi ve karar verilmesi için tarafınızdan yol gösterilmesini temenni ederim.²¹⁷⁰

Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın bu cevabı Hariciye Nazırı tarafından 16 Nisan 1913 tarihli gizli yazıyla Sadarete iletildi. Yazıda Sefirin İngiltere'ye subaylar gönderilmesi hakkındaki düşüncelerinin isabetli olduğu vurgulandı.²¹⁷¹ Sadaret tarafından Bahriye Nezareti'ne 17 Nisan 1913 tarihinde "içeriği önemli bulunan" Londra Sefareti'nin yazısı iletildi ve görüşü soruldu.²¹⁷² Bahriye Nezareti'nin cevabı 21 Nisan 1913 tarihli yazıyla Sadarete ulaştı. Buna göre gelecekte alınacak savaş gemilerini iyi idare edecek subayların yetiştirilmesi hususu Bahriye Dairesi tarafından daha önce dikkate alınmıştı. İngiltere'den Amiral, subaylar ve diğer görevliler getirtildiği gibi, genç ve kendilerinden fayda sağlanabilecek İngilizce'ye vakıf subaylardan, İngiliz Hükümeti'nin resmi kurs ve okullarıyla donanmasına şimdiye kadar 40 tanesi gönderilmişti. Resmi olmayan okullarla özel fabrikalara da 35 kadar subay yollanmıştı. Bu sene de savaştan²¹⁷³ sonra İngiliz Hükümeti'nin kurslarıyla donanma ve tersanesinde bilgilerini artırmak amacıyla Bahriye'nin çeşitli sınıflarına mensup 30 subayın gönderilmesi için şimdiden girişimlerde bulunulmaktaydı. Bu şekilde subayların seçilme şekline ve tahsillerine dair düzenlenen talimat yayınlanmış, eğitim arzusunda olan subaylar peyderpey başvurmaya başlamışlardı. Subayların eğitimleri için Bahriye İşleri Müşaviri Limpus Paşa tarafından bir program da hazırlanmıştı. Subayların kabul edilmeleri hakkında İngiliz Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulması için bu program Londra

²¹⁶⁹ Belgede چوشیما şeklinde yazılmıştır. 27 Mayıs 1905 tarihinde Tsushima Boğazı'nda Japon Donanması'nın Rus Donanması'nı ağır bir yenilgiye uğrattığı baskın kastedilmektedir.

²¹⁷⁰ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:13 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 9 Nisan 1913 tarihli gizli yazı).

²¹⁷¹ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:13 (Hariciye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 3 Nisan 1329 [16 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

²¹⁷² BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:13 (Sadareten Bahriye Nezareti'ne gönderilen 4 Nisan 1329 [17 Nisan 1913] tarihli gizli yazı).

²¹⁷³ Balkan Savaşı kastedilmektedir.

Sefareti'ne ulaştırılmak üzere Hariciye Nezareti'ne yollanmıştı. Bu girişimlerin sonuç vermesi halinde belirtilen sayıda subay hemen gönderilecekti. Bahriye Bütçesi'nin izin vermemesinden dolayı mevcut sene için bu kadar subayla yetinilmekteydi.²¹⁷⁴

Savaşın sonra tahsil için İngiltere'ye gönderilecek subaylara mahsus talimatname 17 Nisan 1913 tarihli Ceride-i Bahriye gazetesinde bir genelge ile yayınlanmıştır. Toplam 10 maddeden oluşan bu talimatnamenin Bahriye Birinci Dairesi'nin 26 Mart 1913 tarihli kararı üzerine ilan edildiği belirtilmektedir. Genelgenin altında ise 31 Mart 1913 tarihi vardır. Talimatnamenin 1. maddesinde Bahriyenin çeşitli sınıflarına mensup 30 subayın gönderileceği açıklandıktan sonra bunların sayıları, hangi sınıflara mensup olacakları ve hangi eğitimi alacakları belirtilmekteydi. 5. madde ise aynen şöyleydi:

*“Tahsile gönderilecek subaylar Bahriye İşleri Müşaviri Limpus Paşa'nın savaş maiyet erkânı tarafından açılacak üç haftalık özel bir kurstan geçirilerek bunlar arasında biraz ehliyet ve kıfayet edenler seçilecektir.”*²¹⁷⁵

²¹⁷⁴ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:13** (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem Bey tarafından Sadarete gönderilen 8 Nisan 1329 [21 Nisan 1913] tarihli yazı).

²¹⁷⁵ Talimatnamenin tamamı için bk. “Tamim”, “Badelharb Tahsil İçin İngiltere'ye İzam Kılınacak Zabitanaya Mahsus Talimatdır”, **Ceride-i Bahriye**, 4 Nisan 1329 (17 Nisan 1913), s.1873-1875. Talimatnamenin diğer maddelerinde gönderilecek subayların seçilme şartları açıklanmaktaydı. 2. maddede gönderilecek subayların sahip olmaları gereken rütbeleri (yüzbaşı, mülazım veya diğer sınıflardan eşdeğer rütbelerde bulunmaları) ve yaş sınırı belirtilmekteydi. Subaylar 24-30 yaş arası olmak zorundaydı. Ayrıca subayların İngilizce'yi bilmesi şart koşuluyordu. 3. maddede Osmanlı Donanması'yla denizde fiilen hizmet edenlerin öncelikli olarak tercih edileceği vurgulanmaktaydı. 4. maddede subayların seçiminde sağlık ve fiziki dış görünüşle süvari veya amirlerinin bir raporuyla geçerlilik kazanacak iyi sicillerinin etkili olacağı açıklanmaktaydı. 6. madde uyarınca subaylar eğitimlerini bir senede tamamlayıp dönmek zorundaydı. Döndüklerinde ait oldukları mesleklerde eğitim derecelerine dair bir belge göstermeye mecburdular.(7. madde). Eğitimde bulunan subaylar uygunsuz hal ve davranış göstermeleri durumunda İstanbul'a aldırılarak haklarında sert kanuni işlem uygulanacaktı (8. madde). Subaylar eğitimlerine engel olacak bir hastalık dışında hiçbir mazeretle eğitimlerini tamamlamadan İstanbul'a dönemeyeceklerdi (9. madde). Talimatnamenin 10. ve son maddesinde eğitimlerini tamamladıktan sonra İngiltere'den dönecek subayların hangi görevlerde bulunacakları belirtilmekteydi. Yayınlanan bu talimatnamenin geçerlilik kazanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yerine yabancı ülkelere eğitim için gönderilecek subayların vasıflarını ve seçilme şartlarını kesin olarak tespit eden 24 maddelik bir tüzük (nizamname) birçok değişiklik ve ilavelerle 11 Mayıs 1913 tarihinde Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tüzükte talimatnamedeki 5. madde de revize edilmiş, Limpus'un ismi anılmadan adayların uzman subaylardan oluşan bir komisyon tarafından müsabaka imtihanlarına tabi tutulacağı hükmü getirilmiştir. Bk. “Memalik-i Ecnebiye İçin Muhasasat-ı Fevkalade ile İzam Olunacak Bahriye Zabitanı Hakkında Olup Meriyyetülâhkâmı Hususuna 4 Cemaziyelahir Sene 331 ve 28 Nisan Sene 1329 Tarihli İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi Şerefsudur Buyurulan Nizamnamedir”, 1329 Mayıs, **Ceride-i Bahriye**, 9 Mayıs 1329 (22 Mayıs 1913), s.1-3. Tüzük gazetesinin ortasında ayrı olarak numaralandırılmış üç sayfa (s.1-3) halindedir.

İnşası devam eden Reşadiye savaş gemisi için İngiltere’de Armstrong Whitworth Ltd.&Vickers Ltd. şirketine sipariş edilen cephane hakkında imzalanan 31 Mart 1913 tarihli sözleşme İngiliz müteahhitlerle teati edilmişti. Bu sözleşmeye göre cephanelerin fiyatına mahsuben birinci taksit olarak 95.000 sterlin ödenmesi gerekmektedir. Ancak bu paranın ödenememesinden dolayı, adı geçen taksite karşılık olarak 3.000.008 liralık hazine tahvillerinden 125.400 liralığının rehin bırakılması için Armstrong şirketinin temsilcisiyle bir sözleşme daha imzalanmasına karar verildi. Maliye Nazırı Rifat Bey, Sadarete gönderdiği bir yazıyla sözleşmenin imzalanması ve onaylanması için Padişah iradesinin çıkarılmasını istedi.²¹⁷⁶ Meclis-i Mahsus tarafından bu talep 19 Haziran 1913 tarihinde Padişahın onayına sunuldu ve 22 Haziran 1913 tarihinde de gerekli Padişah iradesi çıktı.²¹⁷⁷

Siparişi geçerli kılacak olan sözleşme Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Rifat Bey ve Bahriye Nazırı Mahmud Paşa ile anılan şirket adına hareket eden A. (Arthur) Vere ve H. (Harry) Vere arasında düzenlenmişti. İngiliz şirketi ödemenin yapılmamasının cezasını fazlasıyla Bab-ı Ali’nin üstüne yıkmaktaydı. Sözleşmenin 1. maddesine göre 31 Mart 1913 tarihli anlaşmada imza gününde ödenmesi kararlaştırılan ve ödenmeyen 95.000 sterline bu anlaşma tarihinden itibaren % 6 oranında ve Sir W. G. Armstrong Whitworth Co. Ltd. ve Vickers Ltd. adına faiz işleyecekti. Osmanlı Hükümeti, teminat olarak 21 Kasım 1912 tarihli kanuna uygun şekilde ihraç edilmiş olan % 6 faizli hazine tahvillerinin bir kısmını rehin olarak Arthur ve Harry Vere Beylere teslim edecekti. Bu tahvillerin varsayılan değeri mevcut değeri üzerinden 95.000 sterlin ve % 20 yıllık faizle toplam 114.000 sterline yahut 125.400 Osmanlı lirasına denk olacaktı. Yani Maliye Nazırı rehin olarak Bay Arthur ve Harry Vere’ye 16.13.4 sterlinlik kuponları çıkarılmış her biri “100” sterlin değerinde % 6 faizli, 1328 tarihli hazine tahvillerinden 1368 adet verecekti. Kuponları kesilmiş olan bu tahvillerin her birinin varsayılan değeri 83.6.8 sterlini. Buna karşılık İngiliz şirket “peşinen ödenmesi kararlaştırılmış olan 95.000 sterlinin

²¹⁷⁶ **BOA. İ. MMS. Dosya No:165 Gömlek No:1331/B-23** (Maliye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen Mayıs 1329 [1913] tarihli yazı). Sözleşmenin taslağı da yazıya eklenmiştir. Burada yazılana göre cephanelerin toplam fiyatı 285.000 sterlini ve her biri 95.000 sterlinlik üç taksitle ödenecekti. Birinci taksitin sözleşmenin imzalandığı gün ödenmesi gerekmektedir ve bu ödeme yapılamadığından siparişte gecikme meydana gelmişti.

²¹⁷⁷ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:13** (6 Haziran 1329 [19 Haziran 1913] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve 9 Haziran 1329 [22 Haziran 1913] tarihli irade) ve **BOA. MV. Dosya No:231 Gömlek No:165** (Meclis-i Vükela mazbatası ve irade-i seniyye layihası).

alınmasını beklemezsiniz sipariş edilmiş olan cephanenin imaline başlamayı” üstlenmekteydi.²¹⁷⁸

Sözleşmenin ikinci maddesi ise daha da dikkat çekiciydi:

“Barışın sağlanmasından sonra²¹⁷⁹ Osmanlı Hükümeti tarafından yapılacak birinci büyük borçlanmadan elde edilecek paradan 1. maddede belirtilen 95,000 sterlinin anaparası ile faizinin ödenmesi özellikle şart koşulur. Borç alınır alınmaz Osmanlı Hükümeti bu şekilde elde edilen paradan yukarıda bahsedilen 95,000 sterlinin ödenmemiş kısmının tamamına eşdeğer bir miktarı derhal ayıracak ve Bay A. ve H. Vere’ye verecektir. Buna karşılık Bay A. ve H. Vere de ellerinde rehin olarak bulunan tahvilleri Osmanlı Hükümeti’ne iade edeceklerdir.”²¹⁸⁰

Sözleşmenin üçüncü maddesinde birinci taksiti ve faizini zamanında ödemediği takdirde Osmanlı Hükümeti’nin başına gelecek olanlar belirtilmekteydi. Buna göre on bir ay geçtikten sonra anılan 95.000 sterlin anapara ve faizi tamamen ödenmediği takdirde, İngiliz şirket hiç beklemeye, protesto çekmeye veya başka yasal işlemlere gerek görmeksizin 1. madde hükümlerine uygun olarak kendisine rehin olarak verilmiş hazine tahvillerini alarak veya borsada Osmanlı Hazinesi için en uygun şartlarla satacaktı. Bu şekilde elde edilecek paradan anapara ve faizi, simsarlık ücreti ve diğer masraflar alındıktan sonra şayet fazla meblağ kalırsa, şirket bunu Osmanlı Hazinesi’ne iade etme hakkına sahip olacaktı. Ancak hazine tahvillerinin bu şekilde satışı sonucunda elde edilecek para şirketin anapara ve faizi ile diğer masrafları karşılamaya yeterli olmazsa, tahsil edilemeyen kalan miktarı Osmanlı Hazinesi’nin ödemesi şarttı. Bu suretle tahsil edilmemiş olan paranın miktarı belirlendikten sonra bir ay içinde Osmanlı Hükümeti kalan kısmı ödemediği takdirde, bu paraya denk gelecek yeterli bir oranda mühimmat miktarını alıkoymaya İngiliz şirketin hakkı olacaktı.²¹⁸¹

Balkan Savaşı esnasında Osmanlı Donanması’na Amiral Limpus’un kumanda etmemesi ve yerini dolduracak birisinin de bulunamaması çok önemli bir sorun oluşturdu. Oysa Yunanistan’da bulunan İngiliz bahriye misyonunun savaş sırasında Yunan Donanması’na Osmanlı Devleti’ne karşı aktif bir şekilde hizmet ettiğine dair

²¹⁷⁸ BOA. İ. MMS. Dosya No:165 Gömlek No:1331/B-23 (Taslak sözleşmenin 1. maddesi).

²¹⁷⁹ Balkan Savaşı kastedilmektedir.

²¹⁸⁰ Aynı vesika (2. madde). Bu madde Osmanlı Devleti’ni çöküşe götüren etmenlerin başında gelen “borcu borçla kapatma siyasetinin” güzel bir göstergesidir.

²¹⁸¹ Aynı vesika (3. madde).

söylentiler vardı. Nitekim İngiliz Times gazetesinin 3 Ocak 1913 tarihli nüshasında yayınlanan bir mektup bu söylentileri doğrular niteliktedir. 2 Ocak 1913 tarihli mektup Yunanistan İngiliz bahriye misyonu üyesi ve Yunan Donanması Savaş Gereçleri Müfettişi unvanıyla K. Gofton Salmond tarafından Times gazetesi editörüne hitaben yazılmıştı. Salmond mektubunda, 16 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı ve Yunan Donanmaları arasında meydana gelen çarpışma hakkında İngiliz gazetelerinde yanlış anlatımların olduğunu belirterek, söz konusu çarpışma hakkında resmi olarak doğrulandığını ileri sürdüğü “gerçekleri” aktarmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, Salmond çarpışmayı Yunan Donanması'nın tam bir başarısı olarak nakletmekte, Osmanlı Donanması'nın ciddi anlamda zarar gördüğünü ve kayıplar verdiğini bazı detaylarla anlatmaktadır. Mektubunu da şu yorumla bitirmektedir:

“Yukarıdaki gerçeklerden görülecektir ki, Yunan Donanması Ege Denizi'nin hakimiyetini elinde tutmaya devam etmektedir ve Çanakkale Boğazı'nın ablukası eskiden olduğu gibi etkilidir. Çarpışmanın sonucu Türk Donanması'nın hasara uğratılması ve hasarsız kalan Yunan Donanması'nın denize hakimiyetinin daha güvenli hale gelmesi olmuştur.”²¹⁸²

Burada önemli olan Salmond'un söylediklerinin doğru olup olmadığı değildir. Önemli olan husus, İngiliz subayın Yunanlı bir askeri yetkili gibi İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden birisine bu taraflı açıklamayı yapmasıdır. Oysa savaş başladığında İngiliz Hükümeti, savaşan devletlerin hizmetinde olan İngiliz asker ve subayların tamamen tarafsız kalacağını, hiçbir suretle savaşa etki ve müdahalede bulunmayacaklarını ilan etmişti. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Bahriye Misyonu'nun gerek Trablusgarp ve gerekse Balkan Savaşları sırasında İngiliz Hükümeti'nden aldığı bu emre neredeyse tam olarak uyduğu gözlenmektedir. Oysa yukarıda anılan mektup, Yunanistan Donanması'nda görevli İngiliz subayların aktif bir şekilde ve Yunanlıların yanında Osmanlı Devleti'ne karşı taraf olduklarını göstermektedir.

Sadarettin Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 14 Nisan 1913 tarihli telgrafta, Osmanlı Donanması'nın başına bir yabancı kumandan getirilmesine Amiral Limpus ile görüşülerek karar verildiği ifade edilmekteydi:

“Donanma için bir ecnebi kumandan getirilmesi Limpus Paşa ile görüşülerek kararlaştırılmıştır. Fakat Amiral gelinceye kadar olacak olur. Buna daha önce

²¹⁸² “The Naval Skirmish Outside The Dardanelles”, **The Times**, 3 Ocak 1913, s.5.

*kalkışmalıydık. Yunanlılarla şimdi uyuşmamıza gelince, daha önce de belirtildiği üzere buna Venizelos engeldir. Kendisi henüz nüfuz sahibi olup iktidardadır. Bunun için bu da hayaldir.”*²¹⁸³

Bununla beraber İngiliz Hükümeti'nin yasağına rağmen, Amiral Limpus'un savaşa ilgili istihbarat konularında Bab-ı Ali'ye bir ölçüde yardımcı olmaya çalıştığına da rastlanmaktadır. Örneğin 10 Nisan 1913 tarihinde Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Yunanlıların en önemli savaş gemisi Averof'un Pire'den ayrıldıktan sonra, tahminen Bozcaada civarlarında, ancak tam olarak bilinmeyen bir adada karaya oturduğunu haber vermişti:

*“Almanya'nın Goeben kruvazörü subaylarından birinin geçenlerde Viyana'dan geçerken Averof'un iki aydır denizlerde görülmediğini, Pire'de tamir olduktan sonra hareket etmişse de, su almaya başladığından civardaki adaların birinde karaya oturmak zorunda kaldığını, tamirata gerektiren tahribatın son deniz savaşından veya başka bir sebepten ve kazadan olmuş olacağını beyan ettiği Avusturya Bahriye Dairesi'nden gizli şekilde ifade edilmiştir.”*²¹⁸⁴

Bunun üzerine Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'dan Averof'un kurtarılmasına fırsat verilmeden yok edilmesi için donanmayı harekete geçirmesini istemişti:

*“Averof zırhlısının Bozcaada yakınlarında karaya oturduğu şimdi haber alınmıştır. Batacak olursa adalara asker sevk etmemiz imkanı olur mu? Acaba bahriyelilerimiz içinde bu halde bulunan bir gemi üzerine bir gece hücumu yapılmasıyla tahribata gayret edecek fedakarlar yok mudur? Bu hususları kumandanlığınızın dikkatine arz ederim.”*²¹⁸⁵

Ancak Ahmed İzzet Paşa haberin kaynağını öğrenmiş ve inandırıcı bulmayarak verilen emrin değiştirilmesi yönünde görüş belirtmişti.²¹⁸⁶ Nitekim bunun üzerine Sadrazam, ilk önce Mecidiye kruvazörü veya torpidobotlar aracılığıyla keşif yapılmasını ve haberin gerçek olduğu anlaşıldığı takdirde donanmanın çıkarılmasını

²¹⁸³ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:744 Gömlek No:5 (Sadarettin Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 1 Nisan 1329 [14 Nisan 1913] tarihli telgraf).

²¹⁸⁴ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25 (Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gelen 10 Nisan 1913 tarihli telgraf).

²¹⁸⁵ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25 (Sadrazam Mahmud Şevket Paşa tarafından Başkumandanlık Vekaleti'ne çekilen 28 Mart 1329 [10 Nisan 1913] tarihli çok acele telgraf).

²¹⁸⁶ BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa tarafından Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya gönderilen fevkalade acele ibareli ve 29 Mart 1329 [11 Nisan 1913] tarihli telgrafta şöyle denilmekteydi: “...meselenin sıhhati pek şüpheli görülmekle verilen kesin emir ona göre değiştirilmek üzere, daha önceki tebliğinizin başka bir doğru kaynağa dayanıp dayanmadığının bildirilmesi rica olunur.”

tavsiye etmişti.²¹⁸⁷ Ne yapılacağı konusunda belirsizlik sürerken 12 Nisan 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa tarafından Başkumandanlık Vekaleti'ne şu telgraf çekildi:

*“Averof’un kazazede olduğunu şimdi Limpus Paşa da haber verdi. Havadisın sıhhatini anlamak için hafif gemilerle keşifler yapılmasını tavsiye ediyor. Averof’un Mondros ağzında karaya oturmuş olmasını ümit ediyor. Bu durumda ilk önce Limni Adası’na bir miktar asker gönderilmesini ve Averof’un üzerine ateş ederek güverte üzerindeki askerlerin orada durmalarını engellemek içinde küçük parça bir iki topun da askere verilmesini tavsiye etmektedir.”*²¹⁸⁸

Ne var ki karaya oturduğu söylenen Averof’un izine rastlanmadı. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa gerekli keşiflerin yapılarak Averof’un yok edilmesini Donanma Kumandanlığı’na bildirmişti. Ahmed İzzet Paşa 12 Nisan 1913 tarihinde Sadarete gönderdiği telgrafta, Donanma Kumandanlığı’ndan aynı gün içinde gelmiş olan telgrafı nakletti. Telgrafta Osmanlı hafif filosu tarafından düşman torpidolarından başka bir savaş gemisine rastlanmadığı, bunların süratli olmaları nedeniyle temastan kaçındıkları ifade edilmekteydi.²¹⁸⁹

Balkan Savaşı sırasında İngiltere’de Osmanlı Devleti için inşa edilen iki savaş gemisinin İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından satın alınacağı haberleri zaman zaman çıkmış ve Avam Kamarası’nda da gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki Kasım 1912’de Dulwich milletvekili Frederick Hall’un, ikincisi 30 Nisan 1913 tarihinde North Kensington milletvekili Bay Alan Hughes Borgoyne’un sorularıyla gerçekleşmişti. Her iki soruya da cevap veren İngiliz Deniz Bakanı Winston Churchill, bahsedilen güçlü gemilerin en son varış yerinin İngiliz Deniz Kuvvetleri’ni ilgilendiren bir mesele olduğunu belirtmiş, konunun zaman zaman dikkate alınacağını söylemişti.²¹⁹⁰ Bununla birlikte Bab-ı Ali, iki geminin İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından satın alınacağı iddiasını basına gönderdiği bir bildiriyle

²¹⁸⁷ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25** (Sadareten Başkumandanlık Vekaleti’ne çekilen 29 Mart 1329 [11 Nisan 1913] tarihli çok acele telgraf).

²¹⁸⁸ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25** (Sadareten Başkumandanlık Vekaleti’ne çekilen 30 Mart 1329 [12 Nisan 1913] tarihli telgraf).

²¹⁸⁹ **BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:743 Gömlek No:25** (Baskumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa’dan Sadarete gelen 30 Mart 1329 [12 Nisan 1913] tarihli telgraf).

²¹⁹⁰ “The New Turkish Battleships”, **The Guardian**, 1 Mayıs 1913, s.9. Winston Churchill’in henüz Balkan Savaşı yıllarında Osmanlı Savaş gemilerini İngiliz Donanması’na katmayı düşünmesi dikkat çekicidir.

yalanlamıştı.²¹⁹¹ Ancak İngiliz Donanması'nın 1916 yılı sonunda üç gemi eksikliği olacağı gerekçesiyle Osmanlı gemilerinin satın alınması konusu 1913 Temmuz ayı ortalarında yine gündeme gelmiş, Churchill'in bu yönde girişimde bulunacağı şeklinde haberler İngiliz basınında yer bulmuştur.²¹⁹²

İzmit'e başlangıçta sadece yüzen bir havuz ve ufak tamirat için gerekli imalathaneleri bulunduracak, ilerde her çeşit imalat ve inşaatı da yapabilecek hale getirilecek bir tersane inşası ile Haliç'teki havuz ve tersanelerin ıslahı için Amiral Limpus Paşa Londra'ya gönderildi. Kendisi İngiltere'deki en saygın bahriye inşaat şirketlerinden talep araştırması yapacaktı. Amiral Limpus'un yaptığı girişimler sonucunda Armstrong-Vickers fabrikalarından oluşan grup direktörleri tarafından projeler hazırlandı. Limpus bu projeleri İstanbul'a gönderdi. Bahriye Yüksek Şurası tarafından yapılan incelemeler ışığında Bahriye Nezareti, 22 Haziran 1913 tarihinde bir tezkereyle Bab-ı Ali'ye durumu aktardı. 1 Temmuz 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla tezkerede bahsedilen küçük çaptaki "A Projesi" kabul edildi. Bu projeye göre İzmit'te dretnotların bakım ve onarımı için 40.000 ton kaldırma gücüne sahip bir yüzen havuz inşa edilecek, Haliç'teki havuzlarla müştemilatı olan fabrikalar savaş ve ticaret gemilerini mükemmel şekilde onarabilecek hale dönüştürülecekti. Ayrıca projede yazılı olan ve olmayan özel ve çeşitli şartların, işletme, teslim işlemleri, tarifeler ve diğer konuların kesin şekilde kararlaştırılması ve bir sonuca bağlanması için görüşmelerde bulunulmak üzere adı geçen grubun yetkili memurunun acilen çağrılmasına karar verildi.²¹⁹³

Reşadiye savaş gemisi, Messrs. Vickers Limitet şirketi tarafından 3 Eylül 1913 tarihinde Barrow'daki tersanesinde suya indirildi. Reşadiye, Messrs. Vickers Limitet, Messrs. Armstrong-Whitworth ve Messrs. John Brown şirketlerinin katıldığı konsorsiyum tarafından inşa edilmişti. Gelecek sene içinde tamamlanması beklenen geminin Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmeyip, İngiliz Donanması'na katılabileceği yönünde söylentiler devam etmekteydi. Geminin suya indirilme seremonisini Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın kızı Naile Hanım şarap şişesi yerine bir gülsuyu şişesi

²¹⁹¹ "Reported British Purchase of Warships", **The Guardian**, 5 Mayıs 1913, s.10.

²¹⁹² "Mr. Churchill's Choice", **The Observer**, 13 Temmuz 1913, s.13. Churchill'in 17 Temmuz 1913 Perşembe günü büyük ihtimalle Osmanlı savaş gemilerinin İngiltere tarafından satın alındığını ilan edeceği yazılmıştır.

²¹⁹³ **BOA. MV. Dosya No:178 Gömlek No:79** (18 Haziran 1329 [1 Temmuz 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

kırarak gerçekleştirdi. Geminin suya indirilmesi çok başarılıydı ve 45 saniye sürdü. Gemi suya düzgün bir şekilde inerken binlerce izleyici tarafından alkışlandı. Şirketin yöneticilerinden biri olan Sir Trevor Dawson'un başkanlığında öğle yemeğine geçildi. Yemekte Trevor Dawson, gemiyi suya indiren Naile Hanım ve babası Tefvik Paşa'nın sağlığına kadeh kaldırdı ve Naile Hanıma elmas bir gerdanlık sundu. Daha sonra sırasıyla Tefvik ve Hakkı Paşalar kısa konuşmalar yaptılar. Tefvik Paşa, önce verilen hediye için kızı adına teşekkür etti ve daha sonra konuşmasına başladı. Seremoniden çok etkilendiğini, çünkü bu geminin hem Osmanlı Donanması'na eklenen ilk dretnot olduğunu, hem de Padişahın saygıdeğer ismini taşıdığını belirtti. Böyle muazzam bir çelik kütlesinin indirilmesine şahit olmaktan duyduğu sevinç ve hazzı dile getirdi. Geminin ülkesinin kendisini daha etkili şekilde korumasına ve sonuç olarak barış içinde daha fazla gelişmesine ve refaha ulaşmasında yardımcı olacağını söyledi. Türkiye'nin gayesinin barış içinde kalmak ve geniş topraklarının manevi ve maddi gelişimini başararak sağlamlaştırmak olduğunu, bu asil görevi gerçekleştirmek için de Türkiye'nin İngiltere'nin yardımına başvurduğunu ifade etti. Bu mutlu olayın İngiliz ve Osmanlı İmparatorlukları arasında her zaman varolan çok eski dostluğun bir başka ve değerli kanıtı olduğunu vurguladı. Türkiye'nin her zaman İngilizleri gerçek ve samimi dost olarak gördüğünü belirten Tefvik Paşa, Osmanlı donanma subaylarının büyük ölçüde İngiltere'deki donanma okullarında eğitim aldığını ve onların daima İngiliz Donanması'nın asil ders ve misallerinden esinleneceğini umduğunu söyledi. Hakkı Paşa ise Reşadiye'nin sözleşmesinin bu kadar iyi şekilde kendi sadareti zamanında yapılmasından ötürü her zaman gurur duyduğunu söyledi. Sir Gerard Lowther'ın kendisine bu hususta (Reşadiye'nin siparişi hakkında) verdiği çok akıllıca tavsiyeden ötürü teşekkür etti. Yeni Osmanlı Donanması gemilerinin inşasının da Reşadiye'den sorumlu aynı üç şirkete verilmesi umudunda ve arzusunda olduğunu belirtti.²¹⁹⁴

Osmanlı Donanması ile Bahriye kurumlarında istihdam edilecek 34 İngiliz subayının yıllık maaşları vs.nin ödenme şeklinin belirlenmesi, bunlardan Bahriye Mektebi ve Yeni Askerler Mektebi öğretmenleriyle levazım memurlarının şimdiden

²¹⁹⁴ "New Turkish Battleship", **The Times**, 2 Eylül 1913, s.3; "The Launch of The Reshadieh", 4 Eylül 1913, s.3; "Turkey's First Dreadnought Launched at Barrow", **The Guardian**, 4 Eylül 1913, s.5. Naile Hanıma verilen hediye hakkında Times ve Guardian gazetelerinin haberleri farklıdır. Times gazetesinin haberinde Naile Hanıma "elmaslarla süslü platin bir gerdanlık seti" geminin suya indiriliş töreni sırasında verilmişti. Guardian gazetesinin haberinde ise Trevor Dawson tarafından öğle yemeğinde "elmas bir gerdanlık" Naile Hanıma sunulmuştu.

ve diğerlerinin daha sonra getirilip işe alınmaları gerekmekteydi. Bahriye Nezareti'nin 1 Ekim 1913 tarihli tezkeresiyle konu Meclis-i Vükela gündemine geldi. 5 Ekim 1913 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda alınan kararla söz konusu İngiliz subaylarının getirilmeleri ve işe alınmaları uygun görüldü. Bunlara verilecek senelik maaş ile diğer masrafların seferberlik tahsisatı içinde yer alması gerektiğine karar verildi. Subayların getirilmesi hususunda Hariciye Nezareti'nin İngiliz Hükümeti nezdinde gereken girişimlerde bulunması da kabul edildi.²¹⁹⁵

Yüzen havuzun inşa işi Kasım 1913'te Krupp ve Orlando Works'un rekabetine rağmen oldukça uygun koşullarla İngiliz Armstrong Vickers Şirketi'ne verildi. Yapılan sözleşmeye göre sadece Türk ve İngiliz işçiler tersanelerde çalıştırılacaktı. Ayrıca Osmanlı Donanması'nın yapım ve bakım işleri 30 sene müddetle İngilizlerin tekeline verilmekteydi. İngiliz kamuoyunda bu gelişme İstanbul'daki nüfuz mücadelesinde İngiltere'nin dönüm noktası bir zaferi olarak görüldü. Ancak Limpus'un İstanbul Büyükelçisi Mallet'e gönderdiği bir yazıyla buna sert tepki göstermesi ilginçtir:

*"Bu başarıya Türkler için muazzam bir kazanç olarak (bu aslında böyledir) değil de, sadece dolap çeviren İngiliz Hükümeti'nin diğer Büyük Devletlere karşı kazandığı bir puan olarak bakılmasına hayret ediyorum! Elbette Türkler böyle birisini talep ettiğinde beni bahriye danışmanı olarak göndermesinin dışında, İngiliz Hükümeti'nin bu işte hiçbir etkisi olmadığını biliyorum."*²¹⁹⁶

Meclis-i Vükela'da 25 Kasım 1913 tarihinde alınan kararla, iki senelik hizmet süresi 14 Ağustos 1913 tarihinde sona ermiş olan Mekteb-i Bahriye Ders Müdürü Horace Herbert Holland Bey'in "görülen lüzumdan" ve "iyi hizmetinden" bir sene daha görevinde kalması kabul edildi. Holland'ın sözleşmesi bitiş tarihinden (14 Ağustos 1913) itibaren bir sene daha (14 Ağustos 1914 tarihine kadar) uzatılacaktı ve yıllık maaşı eskiden olduğu gibi mevcut bütçeden karşılanacaktı.²¹⁹⁷

²¹⁹⁵ BOA. MV. Dosya No:181 Gömlek No:5 (22 Eylül 1329 [5 Ekim 1913] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²¹⁹⁶ Rooney, a.g.m, s.13.

²¹⁹⁷ BOA. MV. Dosya No:230 Gömlek No:113 (26 Zilhicce 1331 [25 Kasım 1913] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası ve buna ekli irade-i seniyye layihası). İrade-i seniyye layihasında önce yazılan fakat daha sonra üstü çizilerek iptal edilen ifadede Holland'ın yıllık maaşının 900 Osmanlı lirası olduğu belirtilmektedir.

1 Aralık 1913 tarihinde çıkarılan geçici bir kanunla İngiliz Armstrong ve Vickers bahriye inşaat şirketleri ile Bahriye Nezareti'nin katılımıyla Osmanlı Hükümeti'nden oluşan grup tarafından "Müşterekülmenfa'a Havuzlar ve Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi"²¹⁹⁸ unvanı altında bir anonim şirket kuruldu. 2 Aralık 1913 tarihinde de Osmanlı Hükümeti ile Armstrong Whitworth Company Ltd. ve Vickers Ltd. arasında sözleşme imzalanıp karşılıklı olarak verildi ve sözleşme hükümlerinin uygulaması yeni kurulan şirkete devredildi. Bu şirket İstanbul'da Haliç'te bulunan havuzlarla tersaneyi en son gelişmelere uygun olarak düzenleyip ıslah edecek, İzmit Körfezi'nde yüzen bir havuz ile imalathane ve diğer unsurları sahilde inşa edecekti. Şirketin süresi iç tüzüğünün onay tarihinden itibaren otuz yıl olacaktı. Bununla beraber yirmi yıl sonra Osmanlı Hükümeti'nin şirketi satın alma hakkı bulunacaktı. Şirketin sermayesi 1.485.000 Osmanlı lirasıydı. Şirket 220.000 Osmanlı liralık adi ve 55.000 liralık mümtaz (seçkin) hisse senetleri ile 1.210.000 liralık tahvil çıkaracaktı. Seçkin hisse senetleri ile tahvillerin anapara ve faizine teminat olarak demiryolları teminatı olan aşar gibi tahsil edilmek üzere, Sivas Vilayeti aşar gelirlerinin Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılması da kararlaştırıldı. Meclis-i Vükela'da alınan bu karar, Meclis-i Umumi'nin açılışında yasalaşması teklif edilmek üzere geçici olarak yürürlüğe kondu. Şirket, mümkün mertebe işçilerin ustalıklarına göre Türk işgücü kullanacaktı. İşçilerin eğitimine özel önem verilecekti. İngilizlerin dışında yabancılar işe alınmayacaktı. Kurulan yeni şirketin ana tüzüğünün onayı için kaleme alınan kanun tasarısı da, geçici olarak 26 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla kabul edildi.²¹⁹⁹

Toplam sekiz bölüm ve 48 maddeden oluşan şirketin ana tüzüğü Osmanlı Hükümeti adına Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa, Armstrong-Whitworth şirketi adına Charles Ottley ve Vickers şirketi adına Vincent Caillard tarafından 28 Nisan

²¹⁹⁸ Bazı belgelerde "Havuzlar" yerine "Doklar" denilmektedir. Şirketin İngilizce ismi "Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Constructions Company" idi.

²¹⁹⁹ **BOA. MV. Dosya No:232 Gömlek No:10** (18 Teşrin-i Sani 1329 [1 Aralık 1913] tarihli gizli ve acele ibareli Meclis-i Vükela mazbatası ve ona ekli gizli kanun tasarısı); **BOA. MV. Dosya No:237 Gömlek No:124 ve BOA. MV. Dosya No:234 Gömlek No:186** (13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası); **BOA. İ. MMS. Dosya No:186 Gömlek No:1332/B-17** (İstanbul'da Müşterekülmenfa'a Doklar Şirket-i Şahanesi adına Adam Block tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen 15 Haziran 1914 tarihli mektubun tercümesi ve Maliye Nazırı'ndan Sadarete gönderilen 4 Haziran 1330 [17 Haziran 1914] tarihli yazı); **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:115 Gömlek No:8** (Osmanlı Hükümeti tarafından Beyoğlu Noterliği'ne gönderilen 12 Teşrin-i Sani 1330 [25 Kasım 1914] tarihli ihtarname yazısı); "Turkish Naval Dockyards", **The Times**, 3 Aralık 1913, s.2; "British Contract with Turkey", **The Guardian**, 3 Aralık 1913, s.10; "Havuzlar ve Tersanelerin Islahı", **Ceride-i Bahriye**, 28 Teşrin-i Sani 1329 (11 Aralık 1913), s.2129-2131.

1914 tarihinde imzalandı. Padişah tarafından da aynı gün onaylandı ve Meclisten geçerek 2 Mayıs 1914 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.²²⁰⁰

Tüzüğün 1. maddesinde şirketin amacı 2 Aralık 1913 tarihli sözleşme ve şartnameye uygun şekilde makineleri, kazanları ve genel olarak her çeşit diğer ayrıntılarıyla savaş ve ticaret gemilerinin tamir ve inşası, bu gibi tamirat ve inşaat için gerekli fabrika ve tesislerin kurulması olarak belirtilmekteydi. Şirketin merkezi İstanbul'da olacaktı (Madde 3).²²⁰¹ Şirketin yönetim kurulunda yedi veya dokuz üye bulunacaktı. Bu üyelerden yedide üçü veya dokuzda dördü Osmanlı Hükümeti tarafından atanacaktı. Yönetim Kurulu'nun merkezi de İstanbul'da bulunacaktı. Yönetim Kurulu'ndan başka şirketin Londra'da ikamet edecek ve Armstrong ile Vickers şirketlerinin dört yönetim kurulu üyesinden oluşacak bir mali ve teknik danışma heyeti de olacaktı (Madde 11).²²⁰² Yönetim Kurulu'na ilk beş sene süresince İngiliz üyelerden birisi başkanlık edecekti. Sonraki beş yıl zarfında başkanlık Osmanlı üyelerinden birine geçecekti. Daha sonra başkanlık her sene dönüşümlü olarak bir İngiliz ve bir Osmanlı üyesi tarafından yapılacaktı (Madde 16).²²⁰³ Şirketin yönetim kurulunda Osmanlı olmayan İngiliz üyeler dışında kalan tüm memurları, işçileri ve çalışanları fes giyeceklerdi (Madde 24). Şirketin hükümet daireleriyle gerçekleştirecek resmi yazışmaları Türkçe olacaktı. Tarifname, cetvel, plan vs. gibi sadece teknik evrak İngilizce olarak sunulabilecekti (Madde 25). Mevcut durumda havuz ve tersanelerde çalışan subaylar yeterlilik gösterdikleri takdirde şirketin hizmetinde istihdam edileceklerdi. Bundan başka şirket, çeşitli hizmetlerin eğitimini alması için stajyer olarak subay kabul edip, onlar için gereken kolaylıkları sağlayacaktı. (Madde 26).²²⁰⁴

Şirketin Genel Kurulu vekaleten veya asaleten en az 50 adi veya seçkin hisse senedi sahibi olan tüm hissedarlardan oluşacaktı. Her sene Nisan ayı içinde İstanbul'da toplanacaktı. Bundan başka Yönetim Kurulu gerektiği takdirde Genel

²²⁰⁰ “Numero 262- <Müşterekül Menfa'a Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyyesi> Nizamname-i Esasisini Musaddık Kanun-ı Muvakkat”, **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:6, 1 Teşrin-i Sani 1329-31 Teşrin-i Evvel 1330, Dersaadet (İstanbul), 1334, s.551-566. Ayrıca tüzüğün tamamı **Düstür**'de yayınlanmıştır. Bu çalışmada şirketin 48 maddeden oluşan tüzüğünde sadece daha önce değinilmeyen ve önemli görülen hususlara yer verilecektir.

²²⁰¹ **A.e.**, s.552.

²²⁰² **A.e.**, s.555.

²²⁰³ **A.e.**, s.557.

²²⁰⁴ **A.e.**, s.559-560.

Kurulu olağanüstü toplantıya davet edebilecekti. Bir hissedarın her 50 hisse için bir oy hakkı olacaktı. Ancak bir hissedar yirmiden fazla oya sahip olamayacaktı. (Madde 30-31). Genel Kurul her sene şirketin hesaplarına dair kendi belirleyeceği komiserler tarafından hazırlanan raporu görüşüp kabul veya reddedecek, temettü payını belirleyecekti (Madde 36-37). Şirket, gelirleri ve masraflarını içeren altı aylık hesaplarını Bahriye Nezareti'ne sunacak ve bu hesabın düzenlenme şeklini Bahriye Nezareti ile kararlaştıracaktı. Bu hesaplar incelenmek üzere istenilen zamanda şirket tarafından Osmanlı Hükümeti komiserlerine teslim edilecekti (Madde 41).²²⁰⁵

Şirketin yönetim kurulu 22 Temmuz 1914 tarihinde şu isimlerden oluşmaktaydı:

Osmanlı Hükümeti tarafından atanan üyeler: Bedros Hallaçyan Efendi (Mebus), Ahmed Nesimi Bey (Mebus), Deniz Albayı Mustafa Zekai Bey, Deniz Albayı İbrahim Aşki Bey.

Sir W. G. Armstrong-Whitworth ile Vickers konsorsiyumu tarafından atanan üyeler: Yönetim Kurulu Başkanı Sir Adam Block (Düyun-ı Umumiye İdaresi İngiliz delegesi ve vekil başkanı), F. E. Whittall (İstanbul J. W. Whittall and Co. şirketinin kıdemli ortağı), Arthur Vere ve Harry Vere (Sir W. G. Armstrong-Whitworth ve Vickers konsorsiyumunun İstanbul temsilcileri), Mısırlı Michel Efendi (Düyun-ı Umumiye İdaresi Üyesi).

Görüldüğü gibi 7 veya 9 kişiden oluşacak şirketin yönetim kurulunda İngiliz konsorsiyumunun atayacağı üyeler Osmanlı Hükümeti'nin atayacağından daima bir fazlaydı. İlk beş yıl boyunca yönetim kurulu başkanı bir İngiliz olacaktı. Şirkete mali ve teknik konularda yardımcı olacak Danışma Komitesi'nde (tamamı İngiliz şirketlerinin idarecileri olmak zorundaydı) ise şu isimler vardı: Albay Sir Edouard Percy Cranwill Girouard, Tuğamiral Sir Charles Langdale Ottley (Sir W. G. Armstrong-Whitworth şirketi yöneticileri), Sir Vincent Caillard ve Francis H. Barker (Vickers şirketi yöneticileri). Bu durumda şirket idaresinin mali ve teknik kontrolü Osmanlı Hükümeti'nin değil, Armstrong-Whitworth ve Vickers ortaklığının elinde olacaktı.

²²⁰⁵ A.e., s.560-563.

Armstrong-Whitworth ve Vickers tarafından Türkiye Milli Bankası'na gönderilen 20 Temmuz 1914 tarihli bir mektupta, şirketin amaçları ve yapacakları şöyle belirtilmekteydi:

- a) Haliç'te Osmanlı Hükümeti'ne ait mevcut dokları, silah depolarını ve atölyeleri en modern ve çağdaş bir şekilde donatmak.
- b) İzmit Körfezi'ne yerleştirilmek üzere en geniş savaş gemilerini alabilecek kapasitede bir yüzen havuz (dok) inşa etmek ve gerekli tersaneleri, atölyeleri vs. sağlamak.

Ayrıca son zamanlarda İstinye'de inşa edilmiş olan ve ticari gemilerin kullanımına yönelik dokların kontrolü de bir anlaşmayla şirkete verilmişti. Şirket donanma işi olmadığı zaman tesislerinde ticari gemilerin onarım ve inşa işini yapmakta özgürdü. İstatistiklere göre İstanbul Limanı'nda ortalama yıllık deniz nakliyatı 16 milyon tonun üzerindeydi. Bu durum şirkete çok önemli gelir elde etme imkanı sunmaktaydı. Şirket ithal edeceği her tür makine, araç gereç ve gerekli ekipman için gümrük vergilerinden muaf olacaktı.²²⁰⁶

Şirket ilk iş olarak küçük çaptaki "Birinci Bahri Proje"yi uygulayacaktı. Bunun ardından daha büyük ölçekli "İkinci Proje"nin uygulanmasına geçilecekti. İkinci Proje ile İzmit'te kurulacak zamanın ihtiyaçlarına uygun ve büyük tesis sayesinde Osmanlı Devleti her çeşit savaş gemisinin tekne ve malzemelerini burada inşa ettirip hazırlatabilecekti. Böylece Osmanlı Bahriyesi için gerekli tüm gemiler devletin sınırları içinde inşa edilip donatılacaktı. Şirket Osmanlı teknisyen ve ustalarını işe dahil etmenin yanı sıra Osmanlı işçilerini istihdam edecekti. İngiltere'den getirilmesi gereken mühendis ve ustabaşlarının dışında İngiliz işçilerinin sayısı yüzü geçemeyecekti. Bu bağlamda şirket aynı zamanda tesislerde düzgün şekilde faaliyet gösterecek Osmanlı işçi ve memurlarını da süratle yetiştirecekti. Ayrıca şirket 14-17 yaş aralığında olmak üzere çırak kabul edecek ve bunlar için gece dersleri düzenleyecekti. İçtüzüğü onaylanması tarihinden itibaren on senelik bir sürenin sonunda tekne, on beş sene sonra ise makine inşaatında çalışan teknisyenlerin en az yüzde ellisi Osmanlı vatandaşı olacaktı. İç tüzük onaylandıktan sonra şirketten belli süreler içinde bazı işleri başarması istenmekteydi. Örneğin şirket

²²⁰⁶ "Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Constructions Company", **The Times**, 22 Temmuz 1914, s.18. Şirket, £600.000 değerinde yüzde 5 ½ garantili bonoların satışı için gazeteye verdiği bu ilanda detaylı bilgilere yer vermiştir. Bonoların satışı Lloyds Bank ve National Bank of Turkey (Türkiye Milli Bankası) tarafından yapılacaktı.

birinci sene sonunda destroyer teknelerini, bir buçuk sene sonunda keşif gemilerinin teknelerini, üçüncü yıl sonunda muhrip ve kruvazör makinelerini ve on iki sene bitiminde herhangi bir büyüklükte savaş gemisinin tekne ve makinelerini inşa ve imal edecekti. Bir savaş çıkması durumunda Osmanlı Hükümeti şirketin tüm tesislerine el koyabilecekti.²²⁰⁷

Armstrong ve Vickers şirketleriyle Bahriye Nezareti arasında 15 Aralık 1913 tarihinde yaklaşık dört milyon liralık gemi ve savaş mühimmatı siparişi için bir anlaşma daha imzalanmıştır. Anlaşma bir genel sipariş sözleşmesi ile ona ekli dört çeşit geminin siparişine ait özel sözleşmelerden oluşmaktaydı. Sözleşme İngiliz şirketlerin yönetim kurulu üyeleri olan Sir Vincent Caillard ve Amiral Charles Ottley²²⁰⁸ ile Bahriye Nezareti arasında imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma muhtemelen mali sıkıntılar nedeniyle onaylanıp yürürlüğe bir türlü giremeyecektir. Bunun sonucu olarak 26 Nisan 1914 tarihinde taraflar arasında parafe edilen ve Fatih drenotu ile diğer savaş gemileri inşası için yapılan benzer başka bir sözleşme bunun yerini alarak yürürlüğe konacaktır.²²⁰⁹

Hamidiye kruvazörünün kumandanı Rauf Bey, 1913 Ekim ayı başlarında Roma ve Londra'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. Amacı Osmanlı Donanması için yeni gemiler satın alınması, subay ve görevliler işe alınması için görüşmelerde bulunmaktı. 1914 Ocak ayının başında Rauf Bey hala Londra'daydı.²²¹⁰

Bab-ı Ali, 8 Aralık 1913 tarihinde Londra Sefiri Tevfik Paşa aracılığıyla İngiliz Dışişleri'nden çok önemli bir istekte bulundu. Osmanlı Donanması için 16 tane İngiliz deniz subayı talep edilmekteydi. Bunlar içinde birisi donanmayı ve diğeri torpido filosunu savaş ve barış zamanı yönetecek iki yüksek rütbeli subay da vardı.

²²⁰⁷ “Havuzlar ve Tersanelerin Islahı”, **Ceride-i Bahriye**, 28 Teşrin-i Sani 1329 (11 Aralık 1913), s.2130-2132. Gazetenin haberinde proje ve keşif raporuna uygun olarak kurulacak yüzen havuzun 32.000 tona kadar büyük gemileri alacak şekilde yabancı ülkelerde inşa edileceği ve daha sonra İzmit'e getirileceği belirtilmektedir.

²²⁰⁸ Sir Vincent Henry Penalver Caillard (1856-1930) Vickers, Amiral Charles Langdale Ottley (1858-1932) Armstrong Whitworth şirketine mensuptu.

²²⁰⁹ **BOA. MV. Dosya No:234 Gömlek No:184** (13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası) ve **BOA. İ. MMS. Dosya No:185 Gömlek No:1332/C-75** (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Sadarete gönderdiği 13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli gizli yazı). Bu anlaşmanın yerini almak üzere taraflarca parafe ve teati edilmiş olan “Genel Sipariş Sözleşmesi” adlı anlaşma 26 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla kesinleşecektir.

²²¹⁰ “A Stronger Turkish Navy”, **The Guardian**, 7 Ekim 1913, s.10; “Turkey's Dreadnought”, **The Guardian**, 2 Ocak 1914, s.7.

Tevfik Paşa bu talebin Amiral Limpus'un projesiyle uyumlu olduğunu da belirtti. Ancak proje hakkında hiçbir bilgisi olmayan İngiliz Dışişleri bu isteğin kanunen imkansız ve siyaseten uygunsuz olduğunu bildirdi. Sonuç olarak Amiral Limpus'un emekli veya Türk uyruğuna geçmiş İngiliz subaylarının Osmanlı Donanması'nın başına savaş zamanında getirilmesini önerdiği ve böyle bir proje hazırladığı ortaya çıktı. Limpus aslında 15 Kasım 1913 tarihinde İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na durumu bildirmiş ve görüş istemişti. İngiliz Dışişleri, Deniz Kuvvetleri'nin bunu kendisine iletmede gecikmesi nedeniyle meseleyi Tevfik Paşa'dan öğrenmişti. Limpus savaş zamanı Osmanlı Donanması'ndaki İngiliz vatandaşlarının Yabancı Askere Alınma Yasası'ndan kurtulmak için Türk vatandaşı mı veya emekli mi olmaları gerektiğini ve ayrıca Türk hizmetinde geçici görevle atanıp atanmayacaklarını sormuştu. Limpus bu hareketinden ötürü İngiliz Hükümeti tarafından sert bir şekilde uyarıldı. Ancak İngiliz Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'ni hayal kırıklığına uğratmamak için projeyi kesin bir dile reddetmedi ve rafa kaldırdı.²²¹¹

Bahriye Nazırı 14 Aralık 1913 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda, Amiral Limpus ve Osmanlı hizmetindeki İngiliz subaylarla sivil mühendis Macfarlane Bey'in görevlerini yapmada görülen girişim ve gayretlerinden dolayı usul ve teamüle uygun olarak nişanlarla ödüllendirilmelerinin uygun bulunduğunu bildirdi. Ayrıca verilecek nişanları gösteren bir pusulayı da gönderdi. Pusulada verilecek nişanlar şöyle belirtilmişti:

Umur-ı Bahriye Müşaviri Liva Amiral Arthur Limpus Paşa: Birinci (Rütbeden) Mecidi

Fabrikalar Müdürü Kalyon Çarkçısı Blake Bey: Üçüncü (Rütbeden) Osmani

Umur-ı Bahriye Müşavirliği Erkan-ı Harbiyesi Reisi Firkateyn Kaptanı Ashby Bey: Üçüncü (Rütbeden) Osmani

Sivil Mühendis Macfarlane Bey: Üçüncü (Rütbeden) Osmani

Umur-ı Bahriye Müşaviri Katibi İkinci Sınıf Katip Stack Bey: Üçüncü (Rütbeden) Mecidi

Umur-ı Bahriye Müşavirliği Erkan-ı Harbiyesi'nden Korvet Kaptanı Hallifax Bey: Üçüncü (Rütbeden) Mecidi

²²¹¹ Rooney, a.g.m, s.19.

Umur-ı Bahriye Müşavirliği Erkan-ı Harbiyesi'nden Korvet Çarkçısı Moore Bey:
Üçüncü (Rütbeden) Mecidi

Umur-ı Bahriye Müşavirliği Erkan-ı Harbiyesi'nden Korvet Kaptanı Elliott Bey:
Dördüncü (Rütbeden) Osmani

Fabrikalar Müdür Muavini Korvet Çarkçısı Page Bey: Dördüncü (Rütbeden)
Osmani²²¹²

Nişanların verilmesine dair hazırlanan irade 17 Aralık 1913 tarihinde Padişah tarafından imzalanmıştır.²²¹³ Ancak aynı gün içinde Blake, Elliott ve Page Beylere verilen nişanların derecelerinde yanlışlık olduğu belirtilerek yeni bir irade çıkarıldı. Yeni iradede Blake Bey'e İkinci Rütbeden Mecidi, Elliott ve Page Beylere de Üçüncü Rütbeden Mecidi nişanları verildi.²²¹⁴ İngiliz Bahriye Misyonu üyelerine verilen nişanlar bu son haliyle İngiltere Kralı tarafından da 22 Mayıs 1914 tarihinde onaylanmıştır.²²¹⁵

Amiral Arthur Limpus, görev süresi boyunca elinden geleni yapmaya çalıştı ve başarılı oldu. Osmanlı Donanması'ndaki gelişim fark edilir düzeye geldi. Zaten göreve geldikten altı ay sonra, 3 Ekim 1912 tarihinde Bahriye Nezareti'ne verdiği rapor²²¹⁶ ve Büyükelçi Mallet'e gönderdiği 11 Aralık 1913 tarihli yazıdaki düşünceleri²²¹⁷ onun iyi niyetini açıkça göstermektedir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa da Limpus ve misyonun diğer İngiliz üyeleri hakkında çok olumlu düşünmekteydi ve onlara çok güveniyordu.²²¹⁸ Bunun sonucu olarak sözleşme süresi bitime yaklaştığında Sadrazam Said Halim Paşa 5 Mart 1914'te bir mektupla resmen görev süresinin uzatılmasını İngiliz Hükümeti'nden istedi. Amiral Limpus İstanbul'daki

²²¹² **BOA. İ. TAL. Dosya No:488 Gömlek No:1332/M-34** (Bahriye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen 1 Kanun-ı Evvel 1329 [14 Aralık 1913] tarihli yazı ve pusula); "Nişan", **Ceride-i Bahriye**, 19 Kanun-ı Evvel 1329 (1 Ocak 1914), s.2153. Ceride-i Bahriye'nin haberinde muhtemelen yanlışlıkla Elliott ve Page Beylere verilen nişan "Birinci Rütbeden Osmani" olarak yazılmıştır.

²²¹³ **BOA. İ. TAL. Dosya No:488 Gömlek No:1332/M-34** (4 Kanun-ı Evvel 1329 [17 Aralık 1913] tarihli Padişah iradesi).

²²¹⁴ "İrade-i Seniyye Suretidir", **Ceride-i Bahriye**, 2 Kanun-ı Sani 1329 (15 Ocak 1914), s.2169.

²²¹⁵ **The London Gazette**, 22 Mayıs 1914, s.4119.

²²¹⁶ Bu rapordan Birinci Bölüm'de "Osmanlı Bahriyesi'nde İngiliz Nüfuzu ve Yansımaları" başlıklı kısımda ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

²²¹⁷ Mallet'e gönderdiği yazıdaki söylemleri için bk. Rooney, **a.g.m.**, s.20. Limpus'a göre İngiltere "fena halde hasta olan bir ulusun sağlığını ve refahını yeniden kazanmasına" yardım etmek edemeyeceklerini belirtti. Limpus görevi süresince karşılaştığı zorluklardan bahsederken "doğu zihniyetinin yoğun şekilde muhafazakar olduğunu" ve spesifik değişimleri kabule istekli olmadığını vurguladı. Türk memurların düşük ücret nedeniyle düşmanlaştırıldıklarını ve dolayısıyla düşük moralle verimsiz hale geldiklerini ifade etti.

²²¹⁸ Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.93-94.

görevine devam etmeyi Kraliyet Donanması'ndaki kariyeri açısından olumsuz gördüğünden isteksizdi. Buna rağmen İngiliz Hükümeti tarafından ikna edildi.²²¹⁹

Armstrong-Vickers grubuyla imzalanan sözleşmenin uygulamaya konulması zaman alacaktı ve Osmanlı Donanması'nı oluşturan gemilerin hızla tamiri çok önemli ve gerekliydi. Gereken onarımlara hemen başlanması amacıyla Armstrong ve Vickers şirketlerinden ustabaşı ve usta olarak 55 kişi getirilecekti. Bunların ücretlerinin amele tertibi olarak Bahriye bütçesinden ödenmesine karar verildi ve hazırlanan sözleşme Bahriye Nezareti tarafından 11 Ocak 1914 tarihinde Bab-ı Ali'ye sunularak gereğinin yapılması istendi. Ertesi gün (12 Ocak 1914) toplanan Meclis-i Vükela sözleşmeyi uygun buldu ve imzalanması için Bahriye Nezareti'ne gerekli izni verdi.²²²⁰

Osmanlı Hükümeti'nin bahriye reformu kapsamında İngiltere ile kurduğu yakın ilişkilerin bir başka önemli sonucu da Brezilya Hükümeti tarafından sipariş edilmiş "Rio de Janeiro" drenotunun 9 Ocak 1914 tarihinde satın alınması oldu. Geminin satın alınmasına ilişkin olarak 19 Aralık 1913 tarihinde başlayan görüşmeler aynı ayın sonlarında büyük ölçüde tamamlanmış, İngiliz basınında geminin Osmanlı Devleti tarafından satın alındığına dair haberler çıkmıştı. Osmanlı Hükümeti gemiyi satın almak için çok istekliydi. Henüz görüşmeler devam ederken ilk taksitin hemen ödenmesi için 1.000.000 liranın telgrafla Londra'ya transfer edilmesi talimatını Perrier Bankası'na vermişti. Bunda Yunanistan'ın da söz konusu gemiyi satın almak için girişimde bulunması etkili olmuştur. İstanbul'dan pek çok tanınmış Rum, gönüllü bağış yoluyla Rio de Janeiro'nun satın alınması için Atina'ya gitmişlerdi. Ancak Yunanistan Hükümeti istenen parayı bulamayınca Armstrong şirketi, gemiyi talep ettiği koşulları kabul eden Türkiye'ye satmaya sonunda karar vermişti. Paris şehrinde faaliyet gösteren Fransız Perrier şirketi Osmanlı hazine bonolarının satışından sorumluydu. Hazine bonolarının satışından elde edilen gelir, geminin 1.200.000 sterlin tutarındaki ilk taksitinin ödenmesi için kullanıldı. Bu durum Fransız kamuoyunda Türkiye'nin Avrupa'nın öğütlerine aldırış etmediği ve barışı tehlikeye attığı şeklinde bir izlenim yarattı. Sir W. G. Armstrong, Whitworth, and Co. Limitet şirketi tarafından geminin yeni dizayna göre yapımına Eylül 1911'de

²²¹⁹ A.e., s.21-22.

²²²⁰ BOA. MV. Dosya No:184 Gömlek No:33 (30 Kanun-ı Evvel 1329 [12 Ocak 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

başlanmıştı. Gemi, Elswick Newcastle-on-Tyne'deki tersanede 22 Ocak 1913 tarihinde kızaktan suya indirilmişti. Osmanlı Hükümeti tarafından geminin ismi devletin kurucusu adına "Sultan Osman-ı Evvel (Sultan I. Osman)" olarak değiştirildi. Sultan I. Osman ve Reşadiye savaş gemilerinin en geç 1914 yılı Temmuz ayı sonunda tamamen bitmiş olmaları bekleniyordu.²²²¹

Sultan Osman dretnotunun Osmanlı Hükümeti'ne toplam maliyeti torpil ücretleriyle beraber 2.978.000 sterlindi. Buna karşılık olarak 338.747.500 kuruşun bahriyenin on senelik fevkalade bütçesine ilaveten ödenmesi için bir kanun tasarısı hazırlandı. Bu taslak Maliye Nazırı Rifat Bey tarafından satışın gerçekleşmesinden sonra Sadarete sunuldu.²²²² Kanun tasarısı 18 Ocak 1914 tarihli Meclis-i Mahsus toplantısında görüşüldü. Tasarının Meclis-i Umumi'nin açılışında yasalaşması teklif edilmek üzere geçici olarak yürürlüğe konulmasına karar verildi ve Padişahın onayına sunuldu. Padişah V. Mehmed Reşad 20 Ocak 1914 tarihinde tasarıyı onaylayarak imzaladı.²²²³

Söz konusu kanun 4 maddeden oluşmaktaydı:

Madde:1 - Sultan Osman-ı Evvel dretnotunun satın alınma bedeli olan 338 milyon 747 bin 500 (338.747.500) kuruş, 15 Şubat 1325 (28 Şubat 1910) tarihli kanun gereğince tahsis edilen bahriyenin on senelik fevkalade masraflarına ilaveten sözleşmesi çerçevesinde ödenecektir.

Madde:2 – Bu masraftan dolayı yukarıda anılan fevkalade bütçeden yıllık verilecek miktarın toplamı beş yüz bin (500.000) lirayı aşabilecektir.

Madde:3 – Bu kanunun uygulamasına Bahriye ve Maliye Nezaretleri görevlidir.

Madde:4 – Bu kanunun hükmü yayın tarihinden itibaren geçerli olacaktır.

²²²¹ "The Ottoman Fleet", **The Times**, 30 Aralık 1913, s.6; "Turco-Greek Relations. French Dissatisfaction", 1 Ocak 1914, s.7; "Sale of The Battleship Rio de Janeiro", **The Times**, 2 Ocak 1914, s.5; "Greek Attempt to Buy The Ship", **The Guardian**, 3 Ocak 1914, s.9; Gülerüz, Langensiepen, **a.g.e.**, s.97; "Haftalık Havadis", **Halka Doğru**, Yıl:1, Sayı:38, 26 Kanun-ı Evvel 1329 (8 Ocak 1914), s.304.

²²²² **BOA. İ. DUİT. Dosya No:85 Gömlek No:11** (Maliye Nazırı Rifat Bey tarafından Sadarete gönderilen yazı ve ona ekli kanun layihası). Belgenin üzerinde tarih olarak sadece Kanun-ı Evvel (Aralık) 1329 yazılmıştır.

²²²³ **BOA. İ. DUİT. Dosya No:85 Gömlek No:11** (5 Kanun-ı Sani 1329 [18 Ocak 1914] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve kanun layihasının altına yazılmış ve imzalanmış 7 Kanun-ı Sani 1329 [20 Ocak 1914] tarihli Padişah iradesi). Layihanın altındaki Padişah iradesi şöyledir: "Meclis-i Mebusan'ın inikadında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu layiha-i kanuniyenin muvakkaten mevki-i icraya vazını ve kavanin-i devlete ilavesini irade ederim." Layihanın altında Sadrazam, Bahriye Nazırı ve Maliye Nazırı'nın da imzaları vardır.

Kanun 23 Ocak 1914 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.²²²⁴

Diğer taraftan Armstrong-Vickers grubuyla yapılan sözleşme uyarınca İzmit Değirmendere civarında inşası kararlaştırılan tersane için yapılması gereken arazi istimlakının kesin mevkii ve miktarı da belli oldu. 6 Ocak 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği tezkere ve ona ekli bir haritayla süreç başladı.²²²⁵ Dahiliye Nezareti'nden 15 Ocak 1914 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen yazı ve haritayla, istimlak kararname hükümlerine uygun olarak gereken işlemlerin hızla yapılması istendi.²²²⁶ Tersanenin inşa edileceği yerden itibaren gerek sahil boyunca, gerekse içeriden beşer kilometre kadar mesafe içinde kalan arazinin yabancıların mülkiyetine geçmesine kesinlikle izin verilmeyecekti. Bu daha sonra gerektikçe tersane civarındaki arazinin sorunsuzca istimlak edilmesi için de çok önemliydi.²²²⁷ Ayrıca yeni yapılacak tersanenin hisse senetlerinin tedavüle çıkarılması planlanmaktaydı. Hatta hisse senetlerinden birkaç yüz bin liralığının satın alınması düşünüldüğünden, Osmanlı Donanma Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne bir yazı da gönderilmişti.²²²⁸

İzmit'te inşa edilecek yüzen havuzun kaldırma kapasitesi 33,000 ton olacaktı. Haliç'teki mevcut havuzların ve inşa yerlerinin yeniden donanımı için bir araştırma yapıldı. Bunların Armstrong ve Vickers şirketlerinin İngiltere'de sahip oldukları tersanelerle eşdeğer hale getirilmesi planlanmaktaydı. İstanbul'daki tersaneler için çalışmalar başlamıştı ve 1914 Temmuz ayı itibariyle devam etmekteydi. Bu iş için İngiltere'den tecrübeli usta ve mühendisler atanmıştı. İstanbul'daki tersanelerin düzenlenmesi ticaret gemileri için çok önemliydi, çünkü mevcut durumda İstanbul

²²²⁴ **BOA. İ. DÜİT. Dosya No:85 Gömlek No:11** ("Sultan Osman-ı Evvel Dretnotunun Bedel-i Müşterası Olan Akçenin Bahriye'nin On Senelik Fevkalade Bütçesine İlavesi Hakkında <Madde-i Muvakkate-i Kanuniye Layihası>" başlıklı kanun tasarısı); "Numero 79- <Sultan Osman-ı Evvel> Dretnotunun Bedel-i İştirası Olan 338.747.500 Kuruşun Bahriye'nin On Senelik Fevkalade Bütçesine İlaveten Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:6, 1 Teşrin-i Sani 1329-31 Teşrin-i Evvel 1330, Dersaadet (İstanbul), 1334, s.164-165.

²²²⁵ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Sadareten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Kanun-ı Evvel 1329 [13 Ocak 1914] tarihli yazı).

²²²⁶ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 2 Kanun-ı Sani 1329 [15 Ocak 1914] tarihli yazı).

²²²⁷ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Bahriye Nazırı adına Müsteşar Rüstem Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Kanun-ı Sani 1329 [19 Ocak 1914] tarihli yazı).

²²²⁸ **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Dahiliye Nezareti'nin Bahriye Nezareti'ne gönderdiği 18 Kanun-ı Sani 1329 [31 Ocak 1914] tarihli yazı). Bahriye Nezareti'ne Donanma Cemiyeti'nin yazısı iletilerek mümkün olduğu takdirde gereğinin yapılması istenmiştir.

yakınında gemilere geniş çaplı tamir uygulama imkanı yoktu. Oysa İstanbul'a gelen veya Boğazlar'dan geçen gemilerin yıllık toplam tonajı 16.000.000'u buluyordu.²²²⁹

Diğer taraftan İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Osmanlı hizmetinde gönüllü olarak çalışmak isteyen bir miktar donanma emeklisine izin verdi. Osmanlı Devleti'nde yeni kurulmaya başlayan muhtelif gemi yapım şirketlerinde birçok donanma emeklisi zaten çalıştırılmaktaydı. Emekliler eğer Osmanlı Hükümeti'nden daha yüksek oranda maaş alırlarsa, İngiltere'deki emekli maaşlarını çekemeyeceklerdi. Kraliyet Donanması'nın yedeklerine mensup olanlar da İngiltere'den ayrılmadan önce yedeklikten çıkışlarını almak zorundaydılar.²²³⁰

Bab-1 Ali, Osmanlı Donanması'nda hizmet etmek üzere daha fazla İngiliz subayı isteğini sürdürüyordu. Osmanlı Sefiri Tevfik Paşa 9 Mart 1914 tarihinde İngiliz Deniz Kuvvetleri'ni ziyaret etti ve konuyla ilgili Denizcilik Bakanı Winston Churchill ile uzun bir görüşme yaptı.²²³¹

1914 Nisan ayında tersane inşası için istimlak işleri başlama aşamasına gelmişti. Hatta tersane inşası için istimlak edilecek yere gönderilecek memur ve işçilere ödenecek 2500 kuruş Bahriye Nezareti tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilmiş ve istimlak işine süratle başlanması istenmişti.²²³² Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile müttefiklerine karşı savaşa girmesi tersanenin yapım sürecini sona erdirecektir.

Donanma Cemiyeti tarafından 2 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Osmanlı deniz kuvvetinin gelişimi ve ilerlemesi için otuzar bin kuruş veren İngiliz Vickers ve Armstrong şirketlerine iki, 72 sandık "Reşadiye levhası" hediye etmiş olan adı geçen şirketlerin İstanbul genel temsilcisi Arthur Vere'a da bir adet altın donanma madalyası verilmesi gerektiği bildirildi.²²³³ Dahiliye

²²²⁹ "Making a Fleet", "British Companies' Work in Turkey", **The Guardian**, 17 Temmuz 1914, s.5.

²²³⁰ "News of The Navy", **The Observer**, 15 Şubat 1914, s.20.

²²³¹ "Turkey Asks for More British Officers", **The Guardian**, 10 Mart 1914, s.18. Osmanlı Donanması'nda şimdilik dokuz İngiliz subayı görevli olduğu belirtilmektedir.

²²³² **BOA. DH. İD. Dosya No:151 Gömlek No:12** (Bahriye Nazırı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Nisan 1330 [18 Nisan 1914] ve Dahiliye Nezareti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 7 Nisan 1330 [20 Nisan 1914] tarihli yazılar).

²²³³ **BOA. DH. KMS. Dosya No:20 Gömlek No:15** (Donanma Cemiyeti Genel Merkezi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Mart 1330 [2 Nisan 1914] tarihli yazı).

Nezareti, Donanma Cemiyeti'nin bu isteğini 5 Nisan'da Sadarete iletti.²²³⁴ Madalyaların verilmesine dair irade Meclis-i Vükela'da 8 Nisan 1914 tarihinde kararlaştırıldı.²²³⁵ İrade Padişahın onaylamasıyla 9 Nisan 1914 tarihinde resmiyet kazandı.²²³⁶ Teşrifat-ı Umumiye Dairesi Müdürü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Nisan 1914 tarihli yazıyla söz konusu madalyaların verilmesi için gerekli Padişah iradesinin çıktığı bildirildi. Dahiliye Nezareti'de bu bilgiyi 12 Nisan'da Donanma Cemiyeti Başkanlığı'na iletti.²²³⁷

2 Nisan 1914 tarihinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile İngiltere'de Sheffield şehrinde bulunan Hadfield Ltd. Şirketi'nin İstanbul temsilcisi, Dilsizzade Hanı'nda oturan William George Middleton Edwards arasında, Mesudiye zırhlısının topları için imal edilecek cephane hakkında bir sözleşme imzalandı. Yine 21 Nisan 1914 tarihinde Mesudiye zırhlısının baş ve kış taretlerinin yenilenmesi için İngiliz Vickers şirketiyle de bir sözleşme yapıldı. Bu sözleşme Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa ile Vickers şirketinin İstanbul temsilcisi Mr. Stone? ایستون arasında imzalandı.²²³⁸

Diğer taraftan 15 Aralık 1913 tarihinde Bahriye Nezareti ve Armstrong-Vickers şirketleri arasında imzalanmış olan yaklaşık 4 milyon liralık gemi ve cephane alım sözleşmesi yürürlüğe girememişti. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, bu sözleşmenin yerine geçmek üzere Maliye Nezareti'nin de onay verdiği "Genel Sipariş Sözleşmesi"ni ve bu sözleşmeye ekli olarak dört çeşit savaş gemisinin siparişine ait özel sözleşmeleri şirket yetkilileriyle parafe etti. Cemal Paşa, parafe edilmiş olan bu sözleşmeleri 26 Nisan 1914 tarihinde Sadarete göndererek kesin olarak imza ve teati edilmesine izin verilmesini istedi.²²³⁹ Bunun üzerine süratle aynı gün içinde (26 Nisan 1914) Meclis-i Vükela ve Meclis-i Mahsus'tan gerekli karar

²²³⁴ BOA. DH. KMS. Dosya No:20 Gömlek No:15 ve BOA. İ. TAL. Dosya No:492 Gömlek No:1332/Ca-16 (Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen 23 Mart 1330 [5 Nisan 1914] tarihli yazı).

²²³⁵ BOA. MV. Dosya No:234 Gömlek No:107.

²²³⁶ BOA. İ. TAL. Dosya No:492 Gömlek No:1332/Ca-16 (27 Mart 1330 [9 Nisan 1914] tarihli irade-i seniyye). Mehmed Reşad imzalı irade aynen şöyledir: "Kuvve-i bahriye-i Osmanıyye'nin tealisi için ianatta bulunulmasından dolayı İngiltere'de Vickers ve Armstrong fabrikaları namlarına iki kıta ve mezkur fabrikaların Dersaadet Vekil-i Umumisi Mr. Arthur Vere'a bir kıta altın donanma madalyası ita olunmuştur."

²²³⁷ BOA. DH. KMS. Dosya No:20 Gömlek No:15 (Teşrifat-ı Umumiye Müdürü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Mart 1330 [11 Nisan 1914] tarihli ve Dahiliye Nezareti'nden Osmanlı Donanma Cemiyeti Başkanlığı'na gönderilen 30 Mart 1330 [12 Nisan 1914] tarihli yazılar).

²²³⁸ BOA. HR. HMF. İŞO Dosya No:115 Gömlek No:17 (İlgili sözleşmelerin suretleri).

²²³⁹ BOA. İ. MMS. Dosya No:185 Gömlek No:1332/C-75 (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Sadarete gönderdiği 13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli gizli yazı).

çıktı. Hazırlanan irade de Padişah tarafından 28 Nisan 1914 tarihinde imzalandı.²²⁴⁰ Yapılan bu sözleşme ile Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmet (Kısaca “Fatih” olarak da adlandırılmaktadır) adını verdiği yeni süper bir dretnot sipariş etmişti. Sözleşme Armstrong-Whitworth şirketi adına yöneticilerden Amiral Sir Charles Ottley tarafından imzalanmıştı. Sözleşme uyarınca Osmanlı Devleti için ayrıca iki hafif kruvazör ve altı destroyer inşa edilecekti. Fatih dretnotunun 21 ay içinde tamamlanması öngörülmekteydi.²²⁴¹ Binbaşı Hamdi Bey, Fatih dretnotunun inşasını denetlemekle görevlendirildi.²²⁴²

Bahriye Nezareti ile Vickers Ltd. şirketi İstanbul Vekili Mr. Stock ستوق arasında yapılmış olan 7 Ocak 1910 tarihli sözleşme gereğince nezarete verilmesi taahhüt edilen cephane sandıkları teslim edilmemişti. Bu yüzden oluşan davanın barış yoluyla sonuçlandırılması uygun görüldü. Adı geçen vekilin sulh bedeli olarak ödemeyi kabul ettiği 2000 sterlinin Mesudiye gemisinin toplarının tamiri için ödenecek 2800 sterlinden düşülmesi gerektiği 26 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla kabul edildi.²²⁴³

Amiral Limpus’un sözleşmesi 30 Nisan 1914 tarihinde sona ermekteydi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 8 Nisan 1914 tarihinde Sadarete başvurarak Limpus’un sözleşmesinin bitiş tarihinden itibaren on iki ay süreyle uzatılmasının uygun bulunduğunu bildirdi. Ertesi gün (9 Nisan) Limpus’un sözleşmesini resmen 12 ay daha uzatan Padişah iradesi çıktı.²²⁴⁴ Uzatılmanın ardından Limpus, sözleşmesine uygun olarak 18 Mayıs 1914 tarihinden itibaren altı hafta süreyle izin talebinde bulundu. Talep Bahriye Nezareti tarafından kabul edildi ve Nazır Cemal Paşa 2

²²⁴⁰ **BOA. MV. Dosya No:234 Gömlek No:184** (13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası) ve **BOA. İ. MMS. Dosya No:185 Gömlek No:1332/C-75** (13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Mahsus kararı ve 15 Nisan 1330 [28 Nisan 1914] tarihli Padişah iradesi).

²²⁴¹ “New Turkish Dreadnought”, **The Times**, 29 Nisan 1914, s.7; “Rival Forces in The Aegean”, **The Times**, 16 Haziran 1914, s.7; “Turkey Orders Another Dreadnought”, **The Guardian**, 29 Nisan 1914, s.9.

²²⁴² Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.95. Cemal Paşa yapılan bu anlaşmada iki denizaltının da sipariş edildiğini belirtmektedir, bk. **A.e.**, s.94.

²²⁴³ **BOA. MV. Dosya No:187 Gömlek No:75** (13 Nisan 1330 [26 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²²⁴⁴ **BOA. İ. BH. Dosya No:12 Gömlek No:1332/Ca-07** (Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın Sadarete gönderdiği 26 Mart 1330 [8 Nisan 1914] tarihli yazı ve 27 Mart 1330 [9 Nisan 1914] tarihli Padişah iradesi). Her iki belgede Amiral Limpus’un unvanı olarak sadece “umur-ı bahriye müşaviri (bahriye işleri müşaviri)” denilmiştir.

Mayıs 1914 tarihinde gerekli Padişah iradesinin alınması için Sadarete başvurdu.²²⁴⁵
İznin verilmesine ilişkin Padişah iradesi 4 Mayıs 1914 tarihinde çıktı.²²⁴⁶

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 27 Mayıs 1914 tarihinde Amiral Limpus Paşa ile kurmay subaylarının rütbelerinin birer derece terfi edilmeleri hususunda gerekli Padişah iradesinin çıkarılması için Sadarete bir yazıyla başvurdu. İçeriği açısından önemli bu yazı şöyledir:

“Bahriye işleri müşaviri Amiral Limpus Paşa ile maiyeti kurmay subaylarının Osmanlı Devleti hizmetine girdiklerinden beri görülen ciddi ve samimi hizmetlerinden ötürü, sabit olan maaşları artırılmamak şartıyla rütbelerinin birer derece terfisi uygun bulunup, bu hususta kaleme alınan irade-i seniyye layihası zarf içinde arz edilmiştir. Gerçi adı geçen (Limpus) ile yapılan sözleşmenin altıncı maddesinde, Osmanlı Devleti hizmetinde buldukları sürece terfi edemeyip, sadece olağanüstü iyi hizmet ve yararlılıkları görüldüğü takdirde usulen nişan ile ödüllendirilecekleri açıkça belirtilmişse de, esasen yapmış oldukları çalışmalar terfi edilerek mükafatlandırılmalarını uygun gösterecek derecede bulunduğundan, gereğinin yapılması izninize bağlıdır.”²²⁴⁷

Cemal Paşa'nın Sadarete sunduğu irade taslağı Padişah tarafından 28 Mayıs 1914 tarihinde imzalanarak kesinlik kazanmıştır. Bu irade şöyledir:

“Bahriye işleri müşaviri Liva Amiral (Tuğamiral) Limpus Paşa'nın Ferik Amiralliğe (Koramiralliğe), Firkateyn Kaptanı Ashby Bey'in Kalyon Kaptanlığı'na, Korvet Kaptanı Elliott Bey'in Firkateyn Kaptanlığı'na, Korvet Kaptanı Hallifax Bey'in Firkateyn Kaptanlığı'na, Korvet Çarkçısı Moore Bey'in Firkateyn Çarkçılığı'na, Korvet Katibi Stack Bey'in Firkateyn Katipliği'ne terfileri uygun bulunmuştur. Bu iradenin uygulanmasıyla Bahriye Nezareti görevlidir.”²²⁴⁸

1914 Mayıs'ında birçok Osmanlı bahriye subayı yeni satın alınacak Sultan Osman dretnotunun karışık olan mekanizmasını yerinde incelemek için Plymouth'a gitti. Mayıs sonunda Sultan Osman dretnotu New Castle'a gidecekti. Armstrong

²²⁴⁵ **BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/C-3** (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Sadarete gönderdiği 19 Nisan 1330 [2 Mayıs 1914] tarihli yazı).

²²⁴⁶ **BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/C-3** (21 Nisan 1330 [4 Mayıs 1914] tarihli Padişah iradesi). Hem Cemal Paşa'nın yazısında hem de Padişah iradesinde Amiral Limpus'un unvanı “umur-ı bahriye müşaviri ve donanma-yı hümayun kumandanı” olarak belirtilmektedir.

²²⁴⁷ **BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/B-4** (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Sadarete gönderdiği 14 Mayıs 1330 [27 Mayıs 1914] tarihli yazı). Bu yazıda Amiral Limpus için “donanma kumandanı” unvanının kullanılmadığı görülmektedir.

²²⁴⁸ **BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/B-4** (15 Mayıs 1330 [28 Mayıs 1914] tarihli Padişah iradesi).

şirketi zırhlının manevralarına Osmanlı bahriyelilerini alıştırmak için 25 subay ile bir miktar mürettebat tayin etmişti.²²⁴⁹

1914 Haziran ayı ortalarında Müşterekülmenfa'a Doklar Şirketi, tersane inşaatına başlanması için gerekli parayı sağlamak amacıyla sözleşmenin 10. maddesinde belirtilen tahvilleri tedavüle çıkarmak için harekete geçti. Şirket adına Maliye Nezareti'ne 15 Haziran 1914 tarihli bir mektup gönderen Adam Block, tahvillerin ihracını gerçekleştirmek için sözleşme şartlarının bazılarını açıklık getirilmesini istedi. Sözleşmenin 10. maddesine göre 1.210.000 Osmanlı lirası tahvil ile 55.000 Osmanlı lirası mümtaz (ayrıcalıklı) hisse senedi itfası yapılacaktı. Daha önce Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından Sivas Vilayeti aşar gelirinden ayrılacak olan 88.550 Osmanlı lirası, şirketin sermayesi ile tahvil ve hisse senetlerinin faiz (kupon) ödemelerinde kullanılacaktı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti tarafından şirketin hasılatından ve hatta gerekirse devletin diğer bütün mallarından bu sermaye ve faiz için gerekli paranın ödenmesi hususunda yapılmış olan taahhüt, doğrudan doğruya tahvil sahiplerine de yapılmış sayılacaktı. Bu taahhüt Osmanlı Hükümeti ve şirket arasındaki ilişkiler ve anlaşmazlıklar nedeniyle zarar görmeyecekti. Şirkete verilen imtiyaz geçerliliğini kaybetse veya şirket feshedilse bile söz konusu taahhüt kalıcı olacaktı. Adam Block'un ifadesine göre bu noktalara açıklık getirilmesi nedeniyle sözleşme hiçbir değişikliğe uğramayacaktı. Ancak sözleşmenin hükümleri bu şekilde yorumlanacaktı. Block, mektupta belirtilen hususlarda hemfikir olduklarının Maliye Nezareti tarafından kendilerine bildirilmesini ve konunun aynı şekilde Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne de iletilmesini rica etmiştir.²²⁵⁰

Bundan sonra Adam Block'un mektubu 17 Haziran 1914'te Maliye Nazırı tarafından Sadarete iletildi. Aynı gün toplanan Meclis-i Vükela ve Meclis-i Mahsus'ta mektubun içeriği uygun görüldü ve Padişah tarafından imzalanacak irade taslağı da kabul edildi. Kısa bir şekilde kaleme alınmış olan irade Padişah tarafından 20 Haziran 1914 tarihinde imzalandı.²²⁵¹

²²⁴⁹ "Sultan Osman Dretnotu", **Alemdar**, 4 Ağustos 1920, s.3.

²²⁵⁰ **BOA. İ. MMS. Dosya No:186 Gömlek No:1332/B-17** (Müşterekülmenfa'a Doklar Şirketi adına Adam Block tarafından Maliye Nezareti'ne gönderilen 15 Haziran 1914 tarihli mektubun tercümesi). Mektupta ayrıca tahvil ve hisse senetlerinin ihracına ilişkin diğer bazı teknik konular hakkında istenenler belirtilmiştir.

²²⁵¹ **BOA. MV. Dosya No:235 Gömlek No:118** (4 Haziran 1330 [17 Haziran 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası) ve **BOA. İ. MMS. Dosya No:186 Gömlek No:1332/B-17** (Maliye Nazırı

1914 Haziran ayı sonlarında İngiltere'nin Akdeniz filosu kumandanı Amiral Berkeley Milne²²⁵² İstanbul'a gelecekti. Amiral Milne'nin mihmandarlığına Teşrifat Müdür Yardımcısı Fuad Bey atanmıştı. 24 Haziran 1914 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Fuad Bey'e zorunlu masraflara karşılık olarak bir maaş oranında 2500 kuruş verilmesi uygun görüldü.²²⁵³ Amiral Sir Berkeley Milne'i taşıyan İngiltere'nin Akdeniz Filosu amiral gemisi Inflexible 26 Haziran 1914 sabahı İstanbul'a geldi. Amiral Milne, İngiliz Büyükelçisi ile beraber ertesi gün (27 Haziran) Padişah tarafından kabul edilecek, bu kabul esnasında Padişaha İngiltere Kralı George tarafından gönderilen el yazısı bir mektubu sunacaktı. Padişah 28 Haziran Pazar günü Amiral'in onuruna bir akşam yemeği verecekti. Ayrıca İstanbul'da yaşayan İngilizler, gemiyle gelen İngiliz subay ve askerler için eğlenceler hazırlamışlardı.²²⁵⁴

Bu arada İngiltere'nin Newcastle şehrinde 26 Haziran 1914 Cuma gecesi ilginç bir olay yaşandı. Sultan Osman-ı Evvel (I. Osman) zırhlısı mürettebatından olan güverte yüzbaşısı Selanikli İsmail Hulusi bin Mehmed ve çarkçı mülazım-ı evvel (birinci mülazımı) Varnalı İbrahim bin Mehmed Emin efendiler, West Moreland²²⁵⁵ caddesinde oturdukları evde birbirlerinin başını yüzünü yaralayacak derecede kavga ettiler. Kavganın nedeni hizmetçi bir kızı "kıskanmak" olarak açıklandı. Bu olay nedeniyle her ikisi de gemi süvarisi (kaptanı) tarafından İstanbul'a geri gönderildiler. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 26 Temmuz 1914 tarihinde Sadarete bir yazı göndererek durumu bildirdi. Her iki kişinin de sahip oldukları askeri şeref ve haysiyeti yabancı ülkede korumayı düşünmeyerek çiğnemeleri nedeniyle, askeriyede görevlerine devam etmelerinin uygun bulunmadığını ve ilişkilerinin kesilmesine karar verildiğini belirtti. Cemal Paşa bu hususta hazırlanan Padişah iradesi taslağını da Sadarete sundu ve gereğinin yapılmasını istedi.²²⁵⁶ Söz konusu irade 1 Ağustos 1914 tarihinde Padişah tarafından imzalandı. İrade şöyledir:

tarafından Sadarete gönderilen 4 Haziran 1330 [17 Haziran 1914] tarihli yazı ve aynı tarihli Meclis-i Mahsus kararı ile 7 Haziran 1330 [20 Haziran 1914] tarihli Padişah iradesi). İrade şöyledir: "*Osmanlı Hükümeti ile Sir W. G. Armstrong Whitworth Company Ltd. arasında imzalanan ve teati edilen sözleşmenin bazı şartlarının açıklanmasına Meclis-i Vükela kararı ile izin verilmiştir. Bu iradenin uygulanmasında Maliye Nezareti görevlidir.*"

²²⁵² Amiral Archibald Berkeley Milne (1855-1938).

²²⁵³ **BOA. MV. Dosya No:189 Gömlek No:80** (11 Haziran 1330 [24 Haziran 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²²⁵⁴ "King George and The Sultan", **The Times**, 27 Haziran 1914, s.7.

²²⁵⁵ Metinde مورله ند şeklinde yazılmıştır.

²²⁵⁶ **BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/N-02** (Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Sadarete gönderilen 13 Temmuz 1330 [26 Temmuz 1914] tarihli yazı).

“Sultan Osman-ı Evvel zırhlısı mürettebatından olup, Newcastle’da buldukları esnada askeri şeref ve haysiyetlerini tamamen bozan ve yakışmayan durumlara cüret etmiş olan güverte yüzbaşı Selanikli İsmail Hulusi bin Mehmed ve çarkçı mülazım-ı evvel Varnalı İbrahim bin Mehmed Emin efendilerin askerlik ilgilerinin kesilmesi uygun bulunmuştur. Bu iradenin uygulanmasıyla Bahriye Nezareti görevlidir.”²²⁵⁷

16 Temmuz 1914 tarihinde İngiliz filosunun bir kısmı Beyrut’a gelmiş ve geri kalanının da ertesi gün gelmesi beklenmekteydi. İngiliz Donanması Salı gününe kadar limanda kalacaktı. Eskiden beri limana gelen amirallere hükümet adına ziyafet verilmesi adet haline gelmişti. Ancak Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, ödeneğin kesilmesinden dolayı buna imkan olmayacağını ve İngiliz Amirale daha öncekiler gibi bir ziyafet verilmezse çirkin duruma düşüleceğini aynı gün telgrafla Dahiliye Nezareti’ne bildirdi. Ayrıca eğer ziyafet verilecekse gereken ödeneğin bir an önce gönderilmesini istedi.²²⁵⁸ Dahiliye Nezareti bunun üzerine 19 Temmuz 1914 tarihinde Beyrut Vilayeti’ne bir telgraf çekerek ziyafet verilmesinin uygun olduğunu ve 10.000 kuruşluk havalenin gönderildiğini bildirdi.²²⁵⁹

31 Temmuz 1914 tarihinde İngiliz Hükümeti’nin Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasını gerekçe göstererek Sultan I. Osman ve Reşadiye savaş gemilerine el koyması, sadece Osmanlı Bahriyesi’ndeki İngiliz nüfuzuna değil, iki ülke arasındaki ilişkilere çok büyük bir darbe indirdi.²²⁶⁰

İngiliz Hükümeti, 1914 yılı Eylül ayı ortalarında Amiral Limpus komutasındaki İngiliz Bahriye Misyonu’nu geri çağırdı. Misyon 15 Eylül 1914 tarihinde ayrılacaktı. Karar İstanbul’daki İngiliz nüfusu ve İngiliz dostu Türkler üzerinde üzücü bir etki yarattı. İngiliz misyonun geri çağrılmasında Goeben ve Breslau gemilerindeki Alman mürettebatın yerinde bırakılması, her Osmanlı savaş gemisine bir Alman subayı verilmesi ve Amiral Limpus ile subaylarının konumlarının hiçe sayılması etkili oldu. Frankfurter Zeitung gazetesinin haberine

²²⁵⁷ BOA. İ. BH. Dosya No:13 Gömlek No:1332/N-02 (19 Temmuz 1330 [1 Ağustos 1914] tarihli Padişah iradesi).

²²⁵⁸ BOA. DH. KMS. Dosya No:25 Gömlek No:35 (Beyrut Valisi Bekir Sami Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 3 Temmuz 1330 [16 Temmuz 1914] tarihli telgraf).

²²⁵⁹ BOA. DH. KMS. Dosya No:25 Gömlek No:35 (Dahiliye Nezareti’nden Beyrut Vilayeti’ne çekilen 6 Temmuz 1330 [19 Temmuz 1914] tarihli telgraf).

²²⁶⁰ Bu konu ilerde ayrı bir başlık altında ele alındığından burada detaylara girilmeyecektir.

göre İngiliz Bahriye Misyonu haftalardır aktif hizmetten uzaklaştırılmış ve sadece ofis işine verilmişti. Bu nedenle misyonun üyeleri istifa etme kararı almışlardı.²²⁶¹

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye karşı savaşa girmesi doğal olarak Müsterekülmenfa'a Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi'nin de sonunu getirdi. Şirketin İngiliz memurlarıyla ortağı olan Armstrong ve Vickers kuruluşlarının yönetim kurulundaki üyeler, iki ülke arasında savaş başlaması nedeniyle ve İngiltere kanunlarına göre Osmanlı Hükümeti'nin fiili askeri hizmetinde kalamayacaklarından ötürü görevlerini terk ettiler. Yönetim Kurulu üyelerinden beşi, şirketin genel müdürü, birçok makinist ve mühendis, işçilerden yüzü aşkın ustabaşı İngiliz uyrukluymdu. İki ülke arasındaki savaş hali nedeniyle bunların görevlerine devam etmesi uygun görülmemeyerek kendilerine izin verilmişti. Yönetim Kurulu Başkanı Sir Adam Block, İstanbul'dan ayrılmış ve İngiliz üyelerden üçü de üyelikten istifa etmişlerdi. Bu durum Şirket Yönetim Kurulu tarafından 6 Kasım 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'ne tebliğ edildi. Dolayısıyla şirketin bu durumda sözleşme hükümlerine uygun olarak işlemlerini devam ettirme imkanı kalmamıştı. Bahriye Nezareti tarafından da şirketin işlerine el koyulması zorunlu ve doğal hale gelmişti. Önce Bab-ı Ali'de kurulan karma komisyon tarafından 18 Kasım 1914 tarihinde şirketin feshedilmesi kabul edildi. Daha sonra 22 Kasım 1914 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da şirketin fesih işleminin gerçekleştirilmesi kararı alındı. 24 Kasım 1914 tarihli Padişah iradesi ile şirketin feshi kararı onaylandı ve 2 Aralık 1914 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Yine 2 Aralık 1914 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da, şirketin kendi kendine feshi nedeniyle Osmanlı Hükümeti'nin imtiyazlı hisse senetleriyle tahvillerin faiz ve anaparaları için ödeme yapması hususunda hiçbir yükümlülüğü kalmadığı vurgulandı. Bu nedenle söz konusu ödemeler için karşılık gösterilip tahsili Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılmış olan Sivas aşar gelirlerinin Düyun-ı Umumiye İdaresi rehininden kurtarılması kabul edildi. Ayrıca şirket tarafından ihraç olunan 600.000 sterlinlik tahvillerin bedelinden müşteriler tarafından ödendiği anlaşılan % 15'lik oranın Armstrong ve Vickers kurumlarınca müşterilere iade ettirilmesi uygun bulundu. Bu nedenle Maliye Nezareti tarafından noterlik aracılığıyla ilgililere gönderilecek ihbarname ve resmi bildirinın içerikleri de kabul edildi. İhbarnamenin usulüne göre gereken kişilere, resmi bildirinın ise basına gönderilmesi kararı alındı.

²²⁶¹ "British Mission Leaves Turkey", **The Guardian**, 19 Eylül 1914, s.6.

Şirketin feshedildiğini bildiren 3 Aralık 1914 tarihli ihbarname yazısı ilgili makamlara gönderilmek üzere Bahriye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından Beyoğlu Noterliği'ne iletildi. İhbarnamede mevcut savaş dolayısıyla söz konusu ihbarnamenin İngiliz şirketlere tebliğinde ve Londra gazetelerinde ilan edilmesinde oluşabilecek engeller ve gecikmelerden dolayı Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceği vurgulandı. İhbarnamenin gönderildiği yerler arasında Düyun-ı Umumiye İdaresi, İstanbul Selanik Bankası ve İstanbul'daki Türkiye Milli Bankası'nın yer aldığı da görülmektedir.²²⁶²

İngiliz yetkili makamları savaş çıktıktan sonra harekete geçmiş ve 600.000 sterlinlik ihraçta tahvil satın alan katılımcılara paralarının geri ödenmesini şirketten istemişti. Sonuçta tahvil satın alanlara paralarının geri ödenmesi için gerekli resmi işlemler başlatılmıştı.²²⁶³

İki ülke arasında çıkan savaş nedeniyle Fatih drenotu ve diğer savaş gemilerinin inşası için Bahriye Nezareti ile Armstrong Whitworth ve Vickers şirketleri arasında imzalanan sipariş sözleşmeleri de feshedildi. Fesih nedenleri Osmanlı Hükümeti'nin Beyoğlu Noteri aracılığıyla Armstrong ve Vickers şirketlerine gönderdiği 25 Kasım 1914 tarihli ihtarname yazısında şöyle belirtilmekteydi:

1) Bahriye Nezareti'yle Vickers ve Armstrong kurumları temsilcileri arasında 2 Aralık 1913 tarihinde teati edilen mektuplar gereğince sipariş sözleşmelerinin uygulama mahiyeti, aynı tarihte yapılan Müşterekülmenfa'a Doklar, Tersaneler ve

²²⁶² **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:208 Gömlek No:75** (Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 28 Teşrin-i Evvel 1330 [10 Kasım 1914] tarihli yazı). Ahmed Cemal Paşa şirketin durumunu görüşmek üzere kurulacak karma komisyonda, mesele hakkında bilgi sahibi olması sebebiyle şirketin yönetim kurulunda Osmanlı üyesi olan Hallaçyan Efendi'nin de bulunmasını istemiştir; **BOA. MV. Dosya No:237 Gömlek No:125** (9 Teşrin-i Sani 1330 [22 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası); **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:115 Gömlek No:10**

(Müşterekülmenfa'a Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi hakkında yapılması gereken işleme dair Bab-ı Ali'de oluşturulmuş Karma Komisyon'un 5 Teşrin-i Sani 1330 [18 Kasım 1914] tarihli kararı ve Beyoğlu Noterliği'ne gönderilen 20 Teşrin-i Sani 1330 [3 Aralık 1914] tarihli ihbarname). Adı geçen şirketlerin adresleri şöyle belirtilmektedir: Müşterekülmenfa'a Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye şirketi İstanbul Galata'da Voyvoda Han; Sir W. G. Armstrong Whitworth and Company Limited şirketi Londra Westminster'da Great George Caddesi 8 numara; Vickers Limited şirketi Londra'da Westminster'da Vicker's House; **BOA. MV. Dosya No:195 Gömlek No:34** (19 Teşrin-i Sani 1330 [2 Aralık 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı); "Numero 18-İnfisah Etmış Olan Müşterekülmenfa'a Doklar, Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi'ne Ait Muamelatın İcrası Hakkında İrade-i Seniyye", **Düstur**, Tertib-i Sani Cilt:7, 1 Teşrin-i Sani 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Dersaadet(İstanbul), 1336, s.93-94.

²²⁶³ "Public Companies", "Ottoman Docks Company And The War", **The Guardian**, 9 Kasım 1914, s.11.

İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniyesi sözleşmesinin uygulama mahiyeti ile ilişkili ve bağlantılıydı. Bundan dolayı birinin hükümsüz kalması diğerinin de iptalini doğurmaktaydı. Müşterekülmenfa'a Şirketi sözleşmesi feshedildiği için sipariş sözleşmeleri de iptal olmuştu.

2) Sipariş sözleşmeleri Osmanlı Devleti'ne ait savaş gemilerinin inşasına ilişkindi. Oysa şu anda İngiltere ile savaş hali geçerliydi ve Armstrong ile Vickers İngiliz şirketleriydi. Düşman bir devlete ait şirketle savaş araçlarına ilişkin bu tür sözleşmeler hükümsüz olduğundan, söz konusu sipariş sözleşmeleri de iptal edilmişti.

3) Savaş gemilerinin inşaatına Osmanlı Bahriye Nezareti'nin tayin edeceği müfettişlerden başka İngiltere Denizcilik Bakanlığı'ndan atanmış İngiliz müfettişlerin de nezaret etmesi şarttı. Halbuki savaş sebebiyle İngiltere'de Osmanlı memurları bulunamayacağı gibi İngiliz memurları da düşman devlet savaş gemilerine nezaret edemezdi. Kaldı ki nezaret etse bile Osmanlı Hükümeti tarafından güvenilir olmayacağından sipariş sözleşmeleri bu sebepten ötürü de iptal edilmişti.

İhtarname yazısının sonunda sipariş sözleşmelerinin feshinden ötürü Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir mesuliyet kabul etmediği vurgulanmış, şimdiye kadar ödenen paranın faizi ile beraber geri verilmesi ve zararın karşılanması da İngiliz şirketlerden talep edilmişti.²²⁶⁴

4. OSMANLI-İNGİLİZ SPORTİF İLİŞKİLERİ

Osmanlı ve İngiliz takımları arasında özellikle futbol ve hokey branşlarında zaman zaman müsabakalar yapılmaktaydı. 17 Mayıs 1913 tarihinde Galatasaray hokey takımı İngiliz Weymouth ve Zealandia savaş gemilerinin askerlerinden oluşan takımı 10-0 mağlup etti. Bu galibiyetin ödülü olarak Galatasaray spor kulübü bir kupa kazandı.²²⁶⁵

²²⁶⁴ **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:115 Gömlek No:8** (Beyoğlu Noterliği'ne sunulan 12 Teşrin-i Sani 1330 [25 Kasım 1914] tarihli ihtarname yazısı). İhtarname yazısı Dahiliye Müsteşarı, Hariciye Siyasi İşler Genel Müdürü (Ahmed Reşid), Hariciye ve İdari İşler Genel Müdürü, iki Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri ve Bahriye Nezareti Muhasebe Müdürü tarafından imzalanmıştır.

²²⁶⁵ "Hokey Müsabakası", **İdman**, Numero:1, 15 Mayıs 1329 (28 Mayıs 1913), s.16; "Galatasaray Kulübü'nün Kazanmış Olduğu Kupalar", **İdman**, Numero:2, 1 Haziran 1329 (14 Haziran 1913), s.23. Derginin haberinde bu kupanın Galatasaray'ın kazanmış olduğu diğer kupalarla beraber bir fotoğrafı da mevcuttur. Ayrıca Galatasaray Birinci Hokey Takımı'nın bir fotoğrafına ve takımda yer alanların isimlerine de yer verilmiştir (s.31).

Genç Türk boksörü Sabri Mahir Bey'in İngiltere'de Dick Baily ile bir boks maçı yapması kararlaştırılmıştı. Ancak Sabri Mahir Bey son dakikaya kadar rakibi hazır olmadığından Goung Johnson ile dövüşmeye mecbur kaldı. Sabri Mahir Bey, Goung Johnson'ın sikleti birkaç kilo daha fazla olmasına rağmen dövüşmekten kaçınmadı. On raunt süren maçta rakibine çok büyük üstünlük kurdu. Maç boyunca İngiliz boksör elinden geldiği kadar Sabri Mahir Bey'in yumruklarından kendisini korumaya çalışmaktan başka bir şey yapamadı. Sabri Mahir Bey bu galibiyete kadar Londra boks aleminde kendisinden bahsettirmemişti. Rakibi yenilgi sonrasında Sabri Mahir Bey'e tekrar dövüş teklifinde bulundu. Sabri Mahir Bey 15 raunt üzerinden yapılacak bu maç teklifini de kabul etti.²²⁶⁶

Fenerbahçe futbol takımı 1 Şubat 1914 tarihinde Union Club Çayırı'nda²²⁶⁷ yapılan lig maçında Rumlbers takımıyla karşılaştı. Rumlbers takımının iskeletini İngilizler oluşturmakla beraber Rum futbolcular da vardı. Daha önceki maçlarının hepsini kazanan Fenerbahçe favori olarak görülüyordu. Maç çok soğuk havada ve oldukça çamurlu bir sahada oynandı. Buna rağmen önemli miktarda seyirci maçı izledi. Sahaya önce İngilizler, biraz sonra Fenerbahçe çıktı. İngilizler eksik ve dokuz kişiydi. Fenerbahçe de daha zayıf bir takımla sahadaydı. Kale seçiminin ardından futbolcular ayaklarının tutukluğunu gidermek için birkaç dakika egzersiz yaptıktan sonra maç başladı. İlk golü Fenerbahçe bulduktan sonra İngilizlerin kalesine yeni bir kaleci geçti. Kaledeki oyuncu da savunmaya geçince İngiliz takımı on kişiye ulaştı. Fenerbahçe iki defa öne geçmesine rağmen devre 2-2 berabere bitti. İlk yarı İngilizlerin lehine olan rüzgar ikinci yarı Fenerbahçe'nin avantajındaydı. Bu nedenle herkes Fenerbahçe'nin birkaç gol atacağını umuyordu. Ancak İngilizler ikinci yarıda buldukları golle 3-2 öne geçti. Şampiyonluğun tehlikeye düştüğünü anlayan Fenerbahçe rüzgarı da arkasına alarak rakibi üzerinde büyük bir baskı kurdu. İngiliz kaleci ve futbolcular yaptıkları takdire değer savunmayla Fenerbahçe'nin pek çok hücumunu sonuçsuz bıraktılar. Maç bitime doğru yaklaşırken Fenerbahçe'nin baskısı daha da artmıştı ve top sürekli İngilizlerin kalesi önünde oynanıyordu. Yoğun çamur Fenerbahçe'nin delici şutlarına engel oluyordu. Bir karışıklık (karambol) esnasında Hikmet Bey'in kafa oyunuyla Fenerbahçe üçüncü golü buldu. Fenerbahçe'nin sol

²²⁶⁶ "Sabri Mahir Bey", **İdman**, Numero:11, 21 Teşrin-i Sani 1329 (4 Aralık 1913), s.164. Derginin haberinin üzerinde Sabri Mahir Bey'in boks kıyafetiyle Londra'da çekildiği anlaşılan büyük bir fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğrafın altını Sabri Mahir Bey "Küçük Biraderim Aziz'e" yazıp imzalamış ve "Londra" ibaresini düşmüştür.

²²⁶⁷ Bugün Fenerbahçe Stadyumu'nun bulunduğu yer.

kanadı iyi işlemiyordu ve uyumsuzdu. Sağ kanat ise sürekli hücum yaptığından yorgun düşmüştü. Kalan sürede Fenerbahçe tek kale oynamasına rağmen golü bulamadı ve maç 3-3 berabere bitti. Özellikle Fenerbahçe kalecisi hiç iyi oynamadı. Uygunsuz çıkışlar yaptı ve havadan gelen üç topu da tutamayarak gol olmasına neden oldu. Fenerbahçe savunma hattının da biraz ileride olması gollerin yenilmesinde rol oynadı. Rumlbers'ın kalecisi ise sahanın en iyi oyuncusuydu. Fenerbahçe bu beraberliğe rağmen 9 puanla Pazar Ligi'nin liderliğini sürdürdü.²²⁶⁸

Fenerbahçe Spor Kulübü 20 Mart 1914 tarihinde Kuşdili'nde eski Uhuvvet (Kardeşlik) Kulübü'nü devralarak yeni binasına taşındı ve açılışını yaptı. Açılış günü kulüp içerden spor aletleriyle süslendi. Dışarı da alay bayraklarıyla donatıldı. Saat iki buçukta bütün davetliler gelmeye başladı. Saat üçe doğru Fenerbahçe Kulübü Genel Başkanı ve Hicaz Demiryolu Genel Müdürü Hulusi Bey davete gelenlere teşekkür etti ve kısa bir konuşma yaptı. Davetliler arasında bulunan İngiliz Reggie Whittall²²⁶⁹ Fenerbahçe Kulübü'ne değerli kitaplar ve spor takımları armağan etti.²²⁷⁰

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığı altında kurulmuş olan izcilik teşkilatının öğretmenliğine ve başkanlık vekilliğine İngiliz Harold Parfitt'in getirilmesine karar verildi. Parfitt 21 Nisan 1914 tarihinde İstanbul'a gelecekti.²²⁷¹

Parfitt "İzciler Cemiyeti Muallim (Öğretmen) ve Kalgayı (Kumandanı)" unvanıyla İstanbul'a geldi. Osmanlı Devleti'nde beş sene müddetle hizmet edecekti. Parfitt 1913 yılında Hollanda'da yapılan İzcilik Kongresi'nde 1914 senesi uluslararası izcilik başkanlığına seçilmişti. Osmanlı Devleti'nde ciddi olarak izcilik teşkilatının kurulmasında görev yapacaktı. O zamana değin izcilik sadece kıyafetten ve gezinti yapmaktan ibaretti. Oysa izciliğin daha birçok eğitimleri, işleri vs.'si vardı ve bunlar bilgisizlik yüzünden şimdiye kadar uygulanamıyordu. Parfitt'in gelişiyle beraber Osmanlı Devleti'nde "bundan sonra artık mükemmel teşkilata sahip izci

²²⁶⁸ "Futbol Müsabakaları", **İdman**, Numero:19, 23 Kanun-ı Sani 1329 (5 Şubat 1914), s.296-299. Haberde maçın ayrıntılı yorumuna yer verilmiştir. Ayrıca derginin kapağında ve iç sayfalarında (s.286, 292, 293 ve 298) maçla ilgili beş adet fotoğraf vardır.

²²⁶⁹ Reginald La Fontaine Whittall (1872-1952).

²²⁷⁰ "Fenerbahçe Kulübü'nün Resm-i Küşadı", **İdman**, Numero:25, 13 Mart 1330 (26 Mart 1914), s.399; "Zenginlere Bir Ders-i Emsal", **İdman**, Numero:26, 24 Mart 1330 (6 Nisan 1914), s.401. İdman dergisi Whittall'ın bu davranışı hakkında şu yorumda bulunmuştur: "*Şüphesiz ki; İngiliz dostumuzun şu hareketi hakikaten alicenabane ve şayan-ı teşekkürdür.*"

²²⁷¹ "İdman Havadisleri", "İzcilik Muallimi", **İdman**, Numero:27, 6 Nisan 1330 (19 Nisan 1914), s.428. Haberde Parfitt'in Belçikalı olduğu yazılmasına rağmen aslında kendisi İngilizdi ve Belçika'da izcilik teşkilatının kurucusuydu.

orduları ve sonuç olarak mükemmel insanlar yetişecekti”.²²⁷² Bundan sonra “İzciler Ocağı Başbuğu” unvanlı Enver Paşa’nın ardından Harold Parfitt “İzciler Ocağı Kalgayı” unvanıyla teşkilatın iki numaralı ismi oldu.²²⁷³ Parfitt göreve başladıktan kısa bir süre sonra Darümuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) öğrencileriyle Kağıthane’de izcilik tatbikatı yapmıştır.²²⁷⁴

İstanbul’daki Haliç Tersanesi’nin yeniden düzenlenmesi ve İzmit’teki yeni tersanenin yapım işini üstlenen İngiliz Armstrong şirketinin futbol takımı ile Galatasaray arasında Union Club Çayırı’nda ilginç bir maç oynandı. Armstrong takımı İngiliz işçilerden oluşmaktaydı. Galatasaray’ın onbiri ise şöyleydi:

Kaleci: Ahmed Robinson Bey

Savunma: Adnan Bey ve Hüseyin Bey

Muavin: Hasnun Galib Bey, Celal Bey, Bay Şıram

Hücum: Nasreddin Bey, Bay Jozef (Joseph) Oberle, Bay Emil Oberle, Muzaffer Bey, Prens Muhsin Yeğen Bey.

Maçın hakemi birinci devrede Altın Ordu’dan Sedad Bey, ikinci devrede ise İngiliz Sefareti maiyet gemisi Imogene (İmojen)’den gedikli bir subaydı. Müsabakanın birinci devresini Galatasaray çok iyi bir oyunla 3-0 önde geçti. Gollerin ikisini Jozef Oberle, üçüncüsünü ise Muzaffer Bey atmıştı. Armstrong’un kalecisi epey beceri göstererek kalesini birkaç golden kurtarmıştı. Devre arasında seyirciler arasında bulunan Armstrong işçileri Sedad Bey’in hakemliğine gürültülü bir şekilde itiraz ettiler. Aslında maçtan önce de hakemin İngiliz ve hatta kendilerinden olmasında ısrar etmişlerdi. Galatasaraylılar daha fazla gürültüye izin vermemek için rakiplerinin teklifini kabul etti. İngiliz bahriyeli, hakem konumuna geçti ve böylece Union Club Çayırı “*on seneden beri asla göremediği bir hakemle teşerrüf etmiş oldu.*” İngiliz hakem son derece taraflı ve futbol kurallarını bilmezden gelen bir yönetim göstererek müsabakayı “berbat etti”. Hakem Galatasaraylı oyuncuların bütün hücumlarını kuraldışı şekilde ofsayt sayarak ve hemen düşük çalarak durdurdu. Bu durum o kadar tekrar etti ki artık seyirciler bağırarak hakemi

²²⁷² “Kalgay Mösyö Parfitt”, **İdman**, Numero:28, 14 Nisan 1330 (27 Nisan 1914), s.437.

²²⁷³ “İzcilik Ocağı Başbuğu Enver Paşa Hazretleri”, “İzcilik Ocağı Kalgayı Mösyö Parfitt”, **İdman**, Numero:29, 21 Nisan 1330 (4 Mayıs 1914). Enver Paşa’nın dış ve Harold Parfitt’in iç kapakta büyük boy fotoğraflarına yer verilmiştir.

²²⁷⁴ **İdman**, Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.475 (Harold Parfitt ile Darümuallimin öğrencilerinin izcilik tatbikatı esnasında çekilmiş iki fotoğrafı).

protesto etmeye başladılar. Hakem ise bunlara hiç aldırmadan alakasız ve kurallara aykırı şekilde ofsayt düdüğü çalmaya devam etti. Galatasaray takımının kaptanı bu uygunsuz müdahalelerinden dolayı hakemin dikkatini çekmek istediye de “*İngiliz gemici kendi bildiğinden şaşmıyordu*”. Bundan dolayı oyun büsbütün önem ve ciddiyetini kaybetti. Galatasaraylı futbolcular böyle bir hakem varken değil gol atmak, topu ileriye göndermenin bile mümkün olmadığını görerek boş yere gayret göstermekten kaçınmaya başladılar. Osmanlı seyircilerinin alayları ise devam etti. Tek ses şeklinde ofsayt diye bağırarak hakemle ve Armstrong takımının oyuncularıyla alay ettiler. Bunun üzerine İngiliz futbolcular çok fazla sinirlendi. Özellikle bütün hücumlarının Galatasaray savunma hattı karşısında etkisiz kalması üzerine hakemin himayesine sığınarak çelme takmaya, tekme atmaya, topu el ile tutmaya, yasak çarpma yapmaya başladılar. Bir defasında Galatasaraylı futbolculardan birine çok açık bir çelme takılmasına rağmen hakem ceza atışını Galatasaray aleyhine verdi. Hakemin bu insafsızca taraf tutuşu karşısında Galatasaraylılar da Armstrong oyuncularının şiddetli çarpmalarına karşılık vermeye başladı. “*Adnan ve Celal Beyler’in kuvvetli omuzları İngilizleri bir iki defa yere serince iş daha da kızıştı.*” İngilizler oyunun başından beri ara sıra aldıkları boks duruşlarından birini Adnan Bey’e uygulamaya cesaret ettiler. Kavga büyüdü. Celal Bey, saldıran İngiliz’i ensesinden tuttuğu gibi yere çarptı. Gerek oynayan, gerek seyreden Armstrong işçileri de sahanın o noktasına koşular. Bunun üzerine Osmanlı seyircileri de onları takip etti. Olay güçlkle bastırıldı. Seyirciler arasında bulunan Armstrong işçileri Osmanlı seyircileriyle birkaç defa kavgaya tutuştu. Sonuçta maç Galatasaray’ın 3-0 galibiyetiyle sonuçlandı. “*Armstrong takımında bazı çok iyi oyuncular vardı, fakat daha ilk müsabakada dövüşmeye başlamak suretiyle kötü bir etki bıraktılar.*”²²⁷⁵

İngiliz Armstrong futbol takımı 8 Mayıs 1914 tarihinde Cuma Ligi’nin şampiyonu olan Anadolu Kulübü ile karşılaştı. Armstrong takımı Galatasaray’a karşı mağlup olması nedeniyle bu defa en çok güvendiği oyuncularla sahaya çıktı. Anadolu Kulübü ise şu kadroyla sahaya çıktı:

Akıncı: Hüdai, Kemal, Yusuf, Halid, Rasim Beyler.

Yardımcı: Hüsni, Hasan, Macid Beyler.

Arkacı: Atıf, Yusuf Beyler

²²⁷⁵ “Futbol Müsabakaları”, **İdman**, Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.468-469.

Kaleci: Şemsi Bey.

Oyundan önce halledilmesi gereken hakem meselesi İngilizlerden birinin düdüğü alıp duruvermesi üzerine bir emrivaki olarak kabul edildi. Maçın ilk yarısında İngiliz takımı daha etkili bir futbol oynadı. Bir atakta İngiliz futbolcu önünde hiç kimse olmadan kaleye doğru ilerlerken Hasan Bey beline sarılarak ve faul yaparak onu durdu. Kazanılan penaltı atışını İngiliz futbolcu dışarı attı. Bundan sonra İngiliz hakemin taraflı kararlar vermesi de eklenince zaten etkili oynayan Armstrong takımı bir gol buldu ve devre 1-0 sona erdi. İkinci devrede hakem değiştirilerek Altın Ordu'dan Sedad Bey hakem oldu. Bu devrede Anadolu takımı çok etkili ataklar yapmaya başladı ve İngiliz futbolcunun kendi kalesine attığı golle beraberliği yakaladı. Seyircilerin de yoğun desteğini alan Anadolu takımının atakları sonucunda İngilizler bir golü daha kendi kalelerine attılar. 2-1 yenik duruma düşen Armstrong takımı son derece kızıp sinirlendi. Tekme, çelme, hatta yumruk bile atmaktan çekinmediler. Anadolu takımının bir hatası sonucunda kazanılan serbest vuruştan beraberlik golünü attılar. Bundan sonra Anadolu takımı kurduğu baskıyla maçın sonuna doğru bir gol daha buldu ve müsabakayı 3-2 kazandı. Böylece Anadolu Kulübü oyuncuları *“futbolun mucidi olan İngilizlere karşı sırf Türklerden ve Müslümanlardan oluşan bir takımla galip gelmişlerdir.”*²²⁷⁶

5. İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NDE GÖREV DEĞİŞİMİ

1913 yılında gerçekleşen dikkat çekici önemli bir gelişme görev süresi biten İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'ın yerini Sir Louis Mallet'in²²⁷⁷ almasıdır. İstanbul'dan ayrılacak olan Lowther'ın Padişaha veda etmesi ve saygılarını sunması için 28 Haziran 1913 Cumartesi günü öğleden sonra saat 4'te saraya kabulüne karar verilmişti.²²⁷⁸

Yeni İngiliz büyükelçisi Sir Louis Mallet'i Çanakkale Boğazı'na kadar Black Prince isimli İngiliz kruvazörü getirecekti. İstanbul'dan yola çıkacak ve Çanakkale

²²⁷⁶ “Anadolu'nun Müsameresi”, **İdman**, Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.470-472.

²²⁷⁷ Sir Louis du Pan Mallet 1913 Temmuz ayında 49 yaşına girecekti. Evli değildi. İngiliz Dışişleri'nde çalışmaya 1888 yılında başlamıştı. Mallet'in İstanbul büyükelçiliğine atanması İngiliz kamuoyunda biraz sürpriz olarak karşılanmıştı. Çünkü büyükelçilik görevinin İstanbul'da tecrübesi olan bir diplomata verilmesi beklenmekteydi. Bk. “New Ambassador to The Porte”, **The Times**, 17 Haziran 1913, s.8.

²²⁷⁸ **BOA. İ. MBH. Dosya No:12 Gömlek No:1331/B-028** (Padişah Başkatibi'nin Sadarete gönderdiği 10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913] tarihli yazı).

Boğazı'ndan geçecek Imogene isimli sefaret vapuru ise Mallet'i bu gemiden alıp İstanbul'a ulaştıracaktı. İngiltere Sefareti, Hariciye Nezareti'ne bir notayla başvurarak Imogene için gerekli iznin verilmesini istedi. Bunun üzerine geminin geçişine izin verilmesi için Hariciye Nezareti tarafından hazırlanan Padişah iradesi taslağı 16 Ekim 1913 tarihinde Sadarete sunuldu.²²⁷⁹ Imogene'nin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi için gerekli Padişah emri 18 Ekim'de çıktı²²⁸⁰ ve İngiliz Sefareti'ne de gereken tebligat yapıldı. Ancak sefaretten Hariciye Nezareti'ne gelen telgrafta Çanakkale Boğazı'ndaki ilgili görevlilere gereken emirlerin verilmediği belirtildi ve ayrıca boğazın girişi çok dalgalı olduğundan dolayı Imogene vapurunun Çanakkale Boğazı'na gidemeyeceği ifade edildi. Bu nedenle Mallet'i taşıyan İngiliz savaş gemisinin gelişi ve dönüşünde boğazdan geçmesi için gerekli iznin süratle verilmesi istendi. Kruvazörün 23 Ekim 1913 günü öğleden önce Çanakkale Boğazı'na ulaşması beklenmekteydi. Bu nedenle hızla harekete geçen Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa İngiliz kruvazörün geçişine izin verilmesi için hazırlattığı Padişah iradesinin 22 Ekim 1913 tarihinde çıkartılmasını sağladı.²²⁸¹

Yeni büyükelçi Mallet 30 Ekim 1913 tarihinde Padişah tarafından kabul edildi ve itimatnamesini sundu. Mallet, Padişaha böyle bir görevi bu kadar hayırlı bir anda,-Londra'da Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında devam eden görüşmelerin çözüme ulaştığı bir anda,- aldığı için şanslı olduğunu söyledi. Bu uzlaşmanın iki ülkeyi birleştiren bağları güçlendirdiğini belirtti. Padişah, cevap olarak iki ülke arasında bu denli mutlu şekilde var olup, iki hükümet arasındaki son görüşmelerin sonuçlarında yeni ve sağlam bir temel bulan geleneksel dostluk ilişkilerini kendisinin ve hükümetinin güçlendirmek istediğini ifade etti.²²⁸²

Louis Mallet'in üç sekreteri vardı. Bunlar Büyükelçi Müşaviri Bay Beaumont, Birinci Sekreter Bay Ovey ve İkinci sekreter Lord Gerald Wellesley'di.

²²⁷⁹ **BOA. İ. HR. Dosya No:432 Gömlek No:1331/Za-10** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Sadarete gönderilen 3 Teşrin-i Evvel 1329 [16 Ekim 1913] tarihli yazı). Hariciye Nazırlığı'nı üstlenen Said Halim Paşa aynı zamanda Sadrazam olmasına rağmen yine de usulen bu tür yazışmalar yapılmaktaydı.

²²⁸⁰ **BOA. İ. HR. Dosya No:432 Gömlek No:1331/Za-10** (5 Teşrin-i Evvel 1329 [18 Ekim 1913] tarihli irade-i seniyye).

²²⁸¹ **BOA. İ. HR. Dosya No:432 Gömlek No:1331/Za-17** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Sadarete gönderilen 9 Teşrin-i Evvel 1329 [22 Ekim 1913] tarihli acele yazı ve yine aynı tarihli Padişah tarafından imzalanmış irade-i seniyye). Padişah iradesi aynen şöyledir: "*Dersaadet İngiltere Sefir-i Kebiri Sir Louis Mallet cenablarını Dersaadet'e isal edecek olan Black Prince zırhlı kruvazörünün Kala-i Sultaniye Boğazı'ndan duhul ve müruruna müsaade olunmuştur. İşbu irade-i seniyyenin icrasına Hariciye ve Bahriye Nazırları memurdur.*"

²²⁸² "The New Ambassador at Constantinople", **The Times**, 31 Ekim 1913.

Büyükelçilik baştercümanı Bay Fitzmaurice'in sağlığı bozulunca kendisine izin verilmiş ve Lous Mallet'le İngiltere'ye gitmişti. Ancak Fitzmaurice 1914 Şubat ayında İstanbul'a gelmesi gerekirken dönmedi. Louis Mallet tek başına İstanbul'a döndü. Fitzmaurice'in Londra'daki Osmanlı büyükelçisinin talebi üzerine dönmediği söylentisi ortaya çıktı.²²⁸³ Cemal Paşa hatıratında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

*“Bizim siyasi partimizin İngiltere’de beğenilmemesini Birinci Tercüman Fitzmaurice ve Askeri Ataşe Tyrell’in Büyükelçi Sir Gerard Lowther zamanındaki entrikalarına bağladığımızdan, Prens Said Paşa derhal yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet’ten bu beyefendileri İstanbul’dan nakletmesini istedi. Büyükelçi bunun hemen yapılacağına söz verdi ve her ikisi de bir ay kadar sonra ülkemizden ayrıldılar. Bundan sonra özellikle iyi, tamamen dürüst ve çok nazık bir kişi olan Sir Louis Mallet’le en aktif ve dostane ilişkiler içinde olduk.”*²²⁸⁴

6. KAMİL PAŞA’NIN VEFATI

İngilizlere yakınlığı ile tanınan Kamil Paşa, Bab-ı Ali Baskını’ndan sonra dinlenme amaçlı olarak kendi isteğiyle 9 Şubat 1913 tarihinde Mısır’ın İskenderiye şehrine gitmiş ve daha sonra İstanbul’a dönmesine izin verilmemişti. Kamil Paşa 1 Mayıs 1913 tarihinde Kıbrıs’a geldi ve Lefkoşe’ye yerleşti.²²⁸⁵

Kamil Paşa’nın 1913 yılı Haziran ayı başlarında deniz yoluyla İstanbul’a geldiği, İngiliz Büyükelçiliği’nin girişimlerine rağmen İstanbul Askeri Valisi Cemal Bey’in emriyle evinde polis tarafından göz hapsine alındığı ve kısa süre içinde tekrar geri dönmek zorunda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kamil Paşa ayrılmak üzere evinden gemiye giderken İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther kendisine eşlik etmiştir.²²⁸⁶

²²⁸³ Pears, **a.g.e.**, s.344-345. Edwin Pears, yeni büyükelçi ve yardımcılarının tecrübesiz olduklarını, ayrıca Mallet, Beaumont ve Ovey’in Türkçe bilmediklerini, özellikle Fitzmaurice’in ayrılmasından sonra büyükelçiliğin içler acısı bir hale geldiğini, tecrübeli Alman Büyükelçiliği’yle başa çıkamayarak çok etkisiz kaldığını ve Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesinde bunun çok önemli bir etken olduğunu anlatmaktadır (s.344-347).

²²⁸⁴ Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.100. Cemal Paşa’nın burada Prens Said Paşa olarak kastettiği Sadrazam Said Halim Paşa’dır.

²²⁸⁵ Mehmet Demiryürek, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa’nın Terekesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:XXV, Sayı:40, Eylül 2006, s.63-64.

²²⁸⁶ Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.29-34. Cemal Paşa’nın anlattığına göre İngiliz Büyükelçilik Birinci Tercümanı Fitzmaurice Kamil Paşa’yı evinde ziyaret etmek istemiş, polis tarafından izin verilmeyince Sadrazam Mahmud Şevket Paşa’ya durumu şikayet etmişti. Bunun üzerine İngiltere ile ilişkilerin bozulmasını istemeyen Sadrazam başlangıçta Cemal Bey’i yanına çağırıp kızarak ev hapsinin kaldırılmasını ve Kamil Paşa’nın serbest kalmasını talep etmiş, ancak daha sonra istifasını sunan

Kamil Paşa 14 Kasım 1913 tarihinde geçirdiği kalp rahatsızlığı sonucu vefat etti. Kamil Paşa aynı gün Lefkoşe'deki Arap Ahmed Paşa Camii'nin avlusunda törenle defnedildi. Cenaze töreninde Kıbrıs'ın tüm İngiliz, Müslüman ve Rum ileri gelenleri hazır bulundu.²²⁸⁷ İngiltere Kralı V. George, Kıbrıs'ın İngiliz Valisi Sir Hamilton Gold Adams aracılığıyla Kamil Paşa'nın Kıbrıs'ta bulunan ailesine telgrafla taziyede bulundu.²²⁸⁸

7. LİMAN VON SANDERS'İN YARATTIĞI TEPKİ

Osmanlı Devleti, Almanya'dan resmen 22 Mayıs 1913 tarihinde subay talep etmişti. Aynı ay içinde Kayser durumu İngiliz Kralı ve Rus Çarı'na bildirdi ve kendisine bir itirazda bulunulmadı. 15 Haziran'da Liman von Sanders bu görev için seçildi. Almanya, 17 Temmuz 1913 tarihinde Osmanlı talebinin kabul edildiğini Bab-ı Ali'ye bildirdi. General Liman von Sanders bir Alman askeri heyetinin başında Türk Ordusu'nu yeniden yapılandırmak ve Osmanlı savunma sistemini güçlendirmek için İstanbul'a gelecekti. 27 Ekim 1913 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Alman Generali arasında beş yıl süreli bir sözleşme imzalandı.²²⁸⁹

Liman von Sanders misyonu İstanbul'da bir kriz yarattı.²²⁹⁰ İngiliz, Fransız ve Rus elçileri, İtilaf Devletleri'nin çıkarları için açık bir tehlike olarak gördükleri bu askeri misyonun İstanbul'da bulunmasını hemen protesto ettiler. Protesto eyleminin başını Rusya'nın çektiği, İngiltere ve Fransa'ya da telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.²²⁹¹ Ancak protesto hareketinin başını İngiltere'nin çektiğini ileri süren bir görüşte vardır. Bu görüşe göre Alman Generali Sanders'in İstanbul'daki Osmanlı Kolordusu'na kumanda etmesi İngiliz Amirali'nin konumunu sarsmakta ve İngiltere'nin faaliyetlerine bir tehlike teşkil etmekteydi. Ancak İngiltere, Almanya'nın kendisine düşmanlık beslemesine yol açmamak ve iyi niyetli görünmek

Cemal Bey tarafından Kamil Paşa'nın gönderilmesi için ikna edilmişti. Cemal Paşa, anılarında Kamil Paşa'nın hükümet aleyhine düzenlenmek istenen bir darbenin ve gerçekleştirilmesi planlanan Mahmud Şevket Paşa suikastinin içinde bulunduğunu ve kendisinin de önceden haberdar olduğunu ileri sürmektedir. Cemal Paşa'nın kendisine sonradan yöneltilecek suçlamalara karşı savunma niteliğinde yazdığı anılarına şüpheyle yaklaşılmalıdır.

²²⁸⁷ "Death of Kiamil Pasha", **The Times**, 17 Kasım 1913, s.8.

²²⁸⁸ Demiryürek, **a.g.m.**, s.70.

²²⁸⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.286-287; "German Military Mission to Turkey", **The Times**, 31 Ekim 1913. Liman von Sanders İstanbul'a geldiğinde 57 yaşındaydı.

²²⁹⁰ Bayur bu meseleye geniş yer ayırmıştır. Bk. Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.276-306. Burada sorun sadece İngiltere ile olan ilişkiler bağlamında ele alınacaktır.

²²⁹¹ **Kader Yılları S. Sazonov'un Anıları**, s.145; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.288-295.

için Rusya'yı ön plana çıkartmıştı.²²⁹² Bununla birlikte mevcut belgeler ışığında İngiltere'nin müttefiki Rusya'nın baskısına rağmen fazla ileri gitmediği ve Büyükelçi Mallet'in protesto etmeye karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Mallet buna gerekçe olarak Limpus'un resmen Osmanlı Donanması'na kumanda etmesini göstermiştir.²²⁹³

13 ve 15 Aralık 1913 tarihlerinde İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçileri ayrı ayrı Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyaret ettiler ve Liman von Sanders'in yetkileri hakkında bilgi talep ettiler.²²⁹⁴ 14 Aralık 1913 sabahı saat 10'da Sanders ve beraberindekiler İstanbul'a geldi. Sanders'in karargahı İstanbul'da bulunan 1. Ordu Komutanlığı'na getirilmek istenmesi üç devleti çileden çıkardı ve sözleşmenin değiştirilmesini istediler. Osmanlı Devleti bu atamanın İngiltere ve Fransa'ya karşı bir hareket olmadığını, Türkiye'nin askeri politikasının da Rusya'nın keyfine göre düzenlenemeyeceğini bildirdi. 14 Aralık'ta toplanan Meclis-i Vükela'da üç devletin büyükelçilerine verilecek cevap belirlendi. Buna göre yabancı danışmanların işe alınmasının tatminkar sonuçlar vermediğini fark eden Mahmud Şevket Paşa'nın tavsiyesi ve isteğiyle bu tedbir uygulamaya konulmuştu. Mahmud Şevket Paşa yabancı subayların gerçek komuta gücüyle tamamen Osmanlı hizmetine girmesi gerektiğini önermişti. Nitekim donanmanın komutasındaki İngiliz Amiral Limpus ve doğuda Ermenilerin yaşadığı vilayetlerdeki jandarmaya komuta eden Albay Hawker için de aynı yöntem benimsenmişti. Osmanlı Donanması'nın bir İngiliz askeri heyeti, Jandarmasının da bir Fransız generali tarafından düzenlenmekte olduğuna da dikkat çekildi. Üç devletin girişimleri Osmanlı Devleti'nde kırgınlık ve öfke yarattı.²²⁹⁵

Sonunda 1914 yılı Ocak ayının ikinci haftasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın girişim ve baskılarının etkisiyle rütbesi yükseltilmekle beraber Liman von Sanders Ordu Genel Müfettişliği'ne atandı. Yani 1. Ordu Komutanlığı'ndan alındı. Bu olayda Almanya açık olarak yenilgiye uğramış, İngiliz diplomasisi tam anlamıyla bir başarı kazanmıştır.²²⁹⁶

²²⁹² Rohde, **a.g.e.**, s.71.

²²⁹³ Rooney, **a.g.e.**, s.14.

²²⁹⁴ "The Constantinople Command", **The Times**, 15 Aralık 1913, s.8; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.295-297

²²⁹⁵ "Second Edition", "Special Morning Express", "Turkey Offended", "Turkey Indignant", **The Guardian**, 15 Aralık 1913, s.16; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.298-302; Earle, **a.g.e.**, s.269; Uçarol, **a.g.e.**, s.549-550; Tokay, **a.g.e.**, s.49.

²²⁹⁶ "German General's Position in Turkey Changed", **The Guardian**, 12 Ocak 1914, s.16; Uçarol, **a.g.e.**, s.549-550; Rohde, **a.g.e.**, s.71-72; Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III, s.303.

Liman von Sanders için koparılan fırtına 1914 Şubatı'na kadar yatıştıysa da Osmanlı Devleti'nin bu üç devlete olan kuşku ve güvensizliği arttı. Aynı zamanda Almanya ile etkinlik ve yakınlaşma da hızla yükselmeye başladı.

8. OSMANLI DERNEĞİ (THE OTTOMAN ASSOCIATION)

Londra'da bir süreden beri "Osmanlı Komitesi (The Ottoman Committee)" olarak bilinen ve çok fazla etkin olmayan bir örgüt vardı. 1913 yılı Aralık ayı sonlarında Ernest Nathaniel Bennett, Lord Lamington, Bay P. Molteno, Bay Aubrey Herbert ve diğer Türk dostu İngilizlerin girişimleriyle bu örgüt ismini "Osmanlı Derneği" olarak değiştirmeye karar verdi ve kendi ofisleriyle gerçekten etkin bir kurum olabilmek için çalışmalara başladı.²²⁹⁷

Türk dostu ve taraftarı İngilizlerin girişimiyle Balkan Savaşları sonrası İngiltere ve diğer Büyük Devletler'in Doğu Anadolu ve Ege Adaları siyasetini eleştirmek, Osmanlı Devleti'nin haklı isteklerini kamuoyuna duyurmak ve kabul ettirmek için 21 Ocak 1914 tarihinde Londra'da "Osmanlı Derneği (The Ottoman Association)" kuruldu. Derneğin kurucu üyeleri arasında Lord Lamington, Sir Thomas Barclay, Bay Harold Cox, Bay Aubrey Herbert, Milletvekili Bay Walter Guinness, Dr. Gaster, Bay Marmaduke Pickthall, Bay Diosy, Profesör Browne, Yüzbaşı Dixon Jones ve Ernest Nathaniel Bennett dikkat çekmekteydi. Derneği kuranlar Osmanlı Devleti'nin yaşamasını ve toprak bütünlüğünün korunmasını uluslararası barış, dünya pazarları ve İngiliz İmparatorluğu'nun menfaatleri için çok önemli olduğunu düşünüyorlar, İngiliz Hükümeti'nin izlediği siyasetin yanlışlığını kamuoyuna anlatmak istiyorlardı.

21 Ocak 1914 Çarşamba günü öğleden sonra Albemarle Caddesi'ndeki İran Komitesi (Persia Committee) odalarında davetli olarak bir araya gelen Osmanlı yanlısı İngilizler, Lord Lamington'un başkanlığında "Osmanlı Derneği"ni kurdular. Üyelik ücreti yıllık 1 sterlin olarak belirlendi. Ernest Nathaniel Bennett onursal sekreter olarak atandı ve derneğin ofisi olarak 44 Dover Caddesi belirlendi.

Dernek adına yukarıda adı geçen üyeler yine Ocak ayı içinde Doğu Anadolu vilayetleri ile Ege Adalarına ilişkin olarak Edward Grey'e bir bildiri göndermişti.

²²⁹⁷ "The Ottoman Association", *The Guardian*, 23 Aralık 1913, s.8.

Bildiride Ermeni ve Kaldean (Chaldean) Hıristiyanları'nın zaten sahip oldukları tam dini özgürlüğe ilaveten, Kürtlerin şiddetine ve kötülüğüne karşı güçlü sivil idare altında gerçek güvenliklerinin garanti edilmesi halinde, genel olarak Osmanlı Devleti'nin bünyesinde kalmak istedikleri belirtildi. Yabancı ajanlar tarafından Doğu Anadolu'da sivil itaatsizliği kışkırtmak için kasıtlı olarak çaba gösterildiği vurgulanarak, Osmanlı Devleti'nin Ermeni vilayetlerinde adil ve düzenli bir yönetim kurmak için gösterdiği samimi gayretin engellendiği ifade edildi. Bu vilayetlerde asayişin sağlanması ve sürdürülmesi için yetenekli ve tecrübeli İngilizlerin işe alınması yönünde Bab-ı Ali'nin yaptığı teklifin İngiltere Hükümeti tarafından kabul edilmemesi ise üzücü bulundu. Türkiye'nin acil ve mantıklı önerisi kabul edilirse, İngiltere sadece Osmanlı ulusuna karşı iyi niyetini göstermekle kalmayacaktı. Aynı zamanda Hindistan'da ve İngiliz İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde milyonlarca Müslüman vatandaşının minnetle onayını alacaktı. Bildiride Ege Adaları meselesinde anlaşmanın Türkiye için adil ve tatminkar olması gerektiği de ifade edildi. Bunun için İngiltere, diğer Büyük Devletlerle birlikte İtalya üzerinde baskı kurarak Oniki Ada'nın boşaltılmasını sağlamalıydı. Osmanlı Derneği'nin bu bildirisinin İngiliz Hükümeti tarafından fazla ciddiye alınmadığı anlaşılmaktadır. Edward Grey adına Sir Eyre Crowe, söz konusu kaygıların dikkate alındığı yönünde bir cevap vermiştir.

Osmanlı Derneği 11 Şubat 1914 Çarşamba günü Londra'da Cannon Street Otelinde bir toplantı düzenledi. Dernek başkanı Lord Lamington'un yokluğu nedeniyle toplantıya Sir Thomas Barclay başkanlık etti ve bir de konuşma yaptı. Toplantıda söz alan Barclay, Büyük Devletler'in Türkiye içişlerine karışmasının dünyanın mali ve ticari pazarları ile uluslararası barışın devamı için çok olumsuz etki yarattığını savundu. İngiltere'nin kendi menfaatleri için Türkiye ile yakın dost olarak kalması ve onun toprak bütünlüğünü koruması gerektiğini belirtti. Barclay'e göre Türkiye ve İngiltere karşılıklı olarak birbirlerine muhtaçtı. Türkiye, Hindistan İmparatorluğu'nun savunulması ve takviyesi için gerekli tarafsız bölgenin bir parçasıydı. İngiltere, Türkiye'yi kabul edemeyeceği şartlara kesinlikle zorlamamalıydı. Milletvekili Sir J. D. Rees'de²²⁹⁸ kısa bir konuşma yaparak Türkleri övdü ve Barclay'in görüşlerine katıldı. Derneğin diğer üyeleri Bay Tristram Harper ve Bay Barrett'da Barclay'e destek verdi.

²²⁹⁸ John David Rees (1854-1922) muhalefetteki Muhafazakar Parti milletvekiliydi.

Daha sonra Müslüman yazar Bay Marmaduke Pickthall, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve haklı isteklerini savunan bir konuşma yaptı. Pickthall Türkiye'ye gerekli mali desteğin verilmemesini eleştirerek, İngiltere tarafından mali yönden desteklenmesi durumunda Türkiye'nin yeniden Hindistan İmparatorluğu'nun en güçlü siperi haline geleceğini belirtti. İngiltere'nin antlaşma gereği Türkiye'nin Asya'daki toprak bütünlüğünü koruması gerektiğini, fakat Türkiye'nin bunu kendi başına yapmaya çalıştığını vurgulayarak, "Türkiye'nin bağımsızlığının Müslüman izlenimi için gerekli bir emniyet sübabı olduğunu" ifade etti. Pickthall'dan sonra konuşan Bay Harold Cox, İngiltere'nin ve özellikle Sir Edward Grey'in Türkiye karşıtı ve Rusya yanlısı siyasetini sert bir şekilde eleştirdi. Edward Grey'in göreve geldiğinden beri St. Petersburg'dan aldığı talimatlarla hareket ettiğini, Türkiye'yi Rusya'nın istediği zaman yutabilmesi için zayıf bırakmayı amaçladığını söyledi. Bu yanlısı siyaset nedeniyle en büyük Müslüman nüfusa sahip İngiltere'nin sadece Hindistan'daki değil tüm dünyadaki Müslümanları hayal kırıklığına uğrattığını savundu.

Toplantıda konuşan milletvekili Bay Walter Guinness, Ege Adaları konusunda İngiltere'nin Yunan taleplerini desteklemesini eleştirdi. Wight Adası nasıl İngiltere'nin bir parçasıysa Ege Adaları'nın da Anadolu'nun bir parçası olduğunu söyledi. Eğer Yunanistan bu adaları elde ederse, anakara üzerinde propaganda için üs olarak kullanacaktı. Guinness'e göre İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düşmanca siyaseti, Türkiye'yi destek için İngiltere'nin ticari rakiplerine yöneltmekteydi. Guinness'ten sonra söz alan Profesör E. G. Browne'da İngiltere'nin Rusya yerine Almanya ile ittifak yapmasının daha doğru olduğunu savunan bir konuşma yaptı.²²⁹⁹

Dernek üyeleri tamamen İngiliz vatandaşlarından oluşmaktaydı. Derneğin geliri sadece üyeleri tarafından karşılanmaktaydı. Dernek hiçbir Türk kaynaktan yardım almıyordu. Derneğin sekreterliğini yapan Bay William H. Seed, Albay Grimshaw Haywood tarafından 29 Haziran 1914 tarihli Guardian gazetesinde "İngiliz-Türk memuru" şeklinde tanımlanıp eleştirilince, aynı gazetede derneğin amacını şöyle açıklamıştır:

²²⁹⁹ "Our London Correspondence", "The Otoman Association", **The Guardian**, 22 Ocak 1914, s.6; "British Help to Turkey", 30 Ocak 1914, s.4; "The Future of Turkey", **The Guardian**, 12 Şubat 1914, s.6; "The Powers And Turkey", **The Islamic Review**, February (Şubat) 1914, s.61-64.

“Biz sadece çoğu Türk sorunlarıyla ilgili birinci el bilgi sahibi İngiliz erkek ve kadınlardan oluşan bir kuruluşuz. Tek isteğimiz Türklere tarafsızca davranılmasıdır. İnaniyoruz ki fırsat verildiğinde onlar kendilerine kalan toprakları mevcut durumda kurulabilecek başka bir hükümetten daha iyi şekilde yönetecekler.”²³⁰⁰

Dernek adına 12 Haziran 1914 tarihli yazılı bir açıklama yapan Sekreter William H. Seed, birbirlerine karşı korkunç antipati hissedilen farklı milletlerin gelecekte barış içinde yan yana yaşamalarının çok düşük bir olasılık olduğunu belirtti. Dolayısıyla mevcut durumda olduğu gibi bu halkların kendi devletlerinin idaresi altındaki topraklara göç etmesinin en iyi çözüm olduğunu, tüm hükümetlerin bu şekilde topyekün göçleri desteklemesi gerektiğini ifade etti.²³⁰¹

Osmanlı Derneği'nin bir yansıması da İstanbul'da Osmanlı-İngiliz Cemiyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Cemiyetin 17 asli ve bir geçici maddeden oluşan tüzüğü 1914 yılında basılmıştır. Cemiyetin amaçları 2. madde de şöyle açıklanmaktadır:

- Osmanlı Devleti'nin temel hakları aleyhinde olacak saldırılara direnmek ve iki devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarını genişletmek ve yaymak.
- İki devlet arasında samimi bir uzlaşma meydana getirmek üzere Londra'da kurulmuş cemiyetlerle ilişki kurup, söz konusu amacı gerçekleştirmek için gerekli belgelerin hazırlanmasına ve her türlü yardımın yapılmasına gayret etmek.
- Bazı çevreler tarafından İngiltere kamuoyunu aldatacak surette Osmanlılar aleyhinde kasten yayılan yakıştırmaya ve iftiraları reddetmek, mevcut gerçekleri gerektiği gibi anlatmak. İngiltere'de bu çevreler tarafından ortalığa saçılan iftiraların İngiliz kamuoyunun hisleri olmayıp, küçük bir topluluğun yapmakta olduğu yaygaradan ibaret bulunduğu duyurulması ve yayılması için Osmanlı Devleti'nde gerekli vasıtalara başvurmaktır.
- İki devlet arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin büyümesine çalışarak taraflar arasında esaslı ve güçlü bir bağ oluşturmak. Bunun sonucu olarak iki devlet siyasi ilişkilerinin iyi uyuşmasını sağlamak.

²³⁰⁰ “Correspondence”, “The Aims of The Ottoman Association”, **The Guardian**, 3 Temmuz 1914, s.3. William H. Seed'in mektubu 1 Temmuz 1914 tarihlidir. Adres olarak “44 Dover Street (Dover Caddesi), London (Londra)” verilmiştir.

²³⁰¹ “Correspondence”, “A Plea For Co-Operation”, **The Guardian**, 17 Haziran 1914, s.7.

Üyelik siyasi parti dikkate alınmaksızın Osmanlılara ve Osmanlı dostlarına açık olacaktı. Her üyenin vereceği katılım payı yıllık peşin ödenecek olan en az bir Osmanlı lirasından ibaretti. Bağışlar ayrıca kabul edilecekti.²³⁰²

9. RICHARD CRAWFORD'A İKRAMİYE VERİLMESİ

Maliye Nezareti'nin tezkeresi üzerine 5 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela'da ilginç bir karar alındı. Beş sene önce Rüşumat (Vergiler) Müşavirliği'ne getirilmiş olan Richard Crawford'a yıllık 3000 sterlin ödenmekteydi. Geçici bir müddet için getirilmiş olmasına rağmen hizmetlerinden devletçe yararlandığı için çalışma süresi uzatılmıştı. Ancak kendisi geçenlerde İngiliz Hükümeti tarafından ülkesine davet edildiğini, dönmediği takdirde terfi ve emeklilik haklarından mahrum kalması gerektiğini açıklamıştı. Bunun üzerine Crawford'un beş sene daha Osmanlı hizmetinde kalması sağlandığı halde, ülkesindeki terfisini ve emeklilik hakkını temin etmek ve gelecekteki hizmetlerine karşılık olmak üzere, Bab-ı Ali tarafından kendisine tazminat ve nakit ikramiye ödenmesine karar verildi. Böylece kendisine eskiden olduğu gibi yıllık 3000 sterlin verilmek şartıyla, bir defaya mahsus olarak maliye öngörülmemiş masraflar tertibinden 5400 sterlinin vergi gelirlerinden Crawford'a ödenmesi kabul edildi.²³⁰³

10. MUSUL VALİSİ'NİN İLGİNÇ BİR UYARISI

Musul Valisi Nazif Bey, 13 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekti. Telgrafında Van Vilayeti'nin Hakkari sancağında yaşayan ve üyeleri Hıristiyan olan Tayyari Aşireti'nin Osmanlı Hükümeti'nin vergilerine ve emirlerine dikbaşlılıkla itaatsizlik göstererek bir nevi bağımsızlık içinde yaşadığını ve son zamanlarda okullar açmak bahanesiyle İngilizlerin bu aşirete sokulduğunu bildirdi. Bu yüzden yakın gelecekte devlet için karşı konulması güç sıkıntıların doğması kesindi. Tayyariler bu durumda kaldıkça bölgenin şimdi ve gelecekte emniyet ve huzurunu sağlamak mümkün olmayacaktı. Vali Nazif Bey, eşkıya olarak

²³⁰² Osmanlı-İngiliz Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, 1330 (1914), s.3-5 (2. ve 3. maddeler).

²³⁰³ BOA. MV. Dosya No:187 Gömlek No:28 (23 Mart 1330 [5 Nisan 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

nitelendirdiği Tayyari Aşireti'nin sakin ve itaatli bir hale getirilmesi için Van Vilayeti'ne gereken emirlerin verilmesini istedi.²³⁰⁴

Dahiliye Nezareti 14 Haziran 1914 tarihinde Van Vilayeti'ne çektiği telgrafla Musul Valisi'nin açıklamalarını ve talebini bildirdi.²³⁰⁵ Van Vilayeti'nden cevap ise 25 Haziran 1914 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'ne ulaştı. Telgrafta Musul Vilayeti'nin söz konusu bölgede bulunan Nesturilerin durumu hakkında bilgi sahibi olmadığı, şu anda Tayyarilerin cezalandırılmasının aslında gereksiz olduğu, bunun yapılmasının devletin başına bir sorun çıkaracağı açıklandı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin eskiden beri Nesturileri ihmal ederek şu anki bağımsız yaşamlarına zemin hazırladığı, bütün Nesturilerin gönülden İslam dinine ve Osmanlı Hükümeti'ne eğilimli oldukları belirtildi.²³⁰⁶

D. İNGİLTERE'DEN SATIN ALINAN İKİ SAVAŞ GEMİSİNE EL KONULMASI OLAYI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER VE OSMANLI SAVAŞ GEMİLERİNE EL KONULMASI OLAYI

İngiltere'den satın alınan Sultan I. Osman ve Reşadiye savaş gemilerinin teslim tarihi yaklaştıkça Osmanlı Devleti'ndeki heyecan artmaktaydı. 1913 sonlarında satın alınan zırhlılara asılacak olan bayraklardan birinin Kastamonu Vilayeti'ne yaptırılmasına karar verilmişti. Kastamonu Valisi Reşid Bey Dahiliye Nezareti'ne çektiği 3 Ocak 1914 tarihli telgrafta, zırhlı için yapılacak sancağın eni ve boyunun bildirilmesini istedi.²³⁰⁷ Buna cevaben 6 Ocak'ta Kastamonu Vilayeti'ne

²³⁰⁴ **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:83 Gömlek No:29** (Musul Valisi Nazif Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 31 Mayıs 1330 [13 Haziran 1914] tarihli telgraf).

²³⁰⁵ **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:83 Gömlek No:29** (Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne gönderilen 1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914] tarihli telgraf).

²³⁰⁶ **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:83 Gömlek No:29** (Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 12 Haziran 1330 [25 Haziran 1914] tarihli telgraf). Yıpranmalar nedeniyle bu belgenin sadece bir kısmı okunabilmektedir.

²³⁰⁷ **BOA. DH. KMS. Dosya No:11 Gömlek No:20** (Vali Reşid Bey'in Kastamonu'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği 21 Kanun-ı Evvel 1329 [3 Ocak 1914] tarihli telgraf).

çekilen telgrafta, Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarına çekilecek milli sancağın ebadını açıklayan resmin gönderildiği bildirildi.²³⁰⁸ Gönderilen ölçü çerçevesinde Sultan Osman dretnotuna asılmak üzere Kastamonu halkı tarafından Kız Sanayi Mektebi'nde (Kız Sanat Okulu) saf ipekten büyük bir sancak dokutturuldu.²³⁰⁹

Bu arada ilginç söylentiler de ortaya çıkmaktaydı. İngiliz basınında yeni savaş gemilerinin Osmanlı Devleti tarafından Ege Adaları'nın, özellikle Bab-ı Ali'nin üzerinde ısrarcı olduğu Midilli ve Sakız adalarını geri almak için Yunanistan'a karşı kullanılacağı yönünde yayınlar yapılmaktaydı.²³¹⁰ Novoie Vremya gazetesinin 24 Nisan 1914 tarihli sayısında, gazetenin İstanbul muhabiri tarafından Petersburg'a çekilen bir telgraf yayınlanmıştır. Yunanlıların Adalar meselesinden korktuklarından dolayı Sultan Osman dretnotunu yolda havaya uçurarak veya Türkiye'ye savaş ilan edip İngiltere'yi tarafsız bir devlet sıfatıyla zırhlının hareketine engel olmaya zorlayarak, ne olursa olsun dretnotun Osmanlı sularına ulaşmasına engel olmaya karar verdiği ileri sürülmektedir. Reşadiye dretnotunun da iki aya kadar İstanbul'a gelmesinin beklendiği belirtilmektedir. Gazetede yayınlanan bu haber 9 Mayıs 1914 tarihinde sefir vekili Fahreddin Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderildi. Hariciye Nezareti'de Dahiliye, Bahriye ve Harbiye Nezaretleri'ne durumu bildirdi.²³¹¹

Gemileri teslim almak üzere Rauf Bey ve Vasıf Bey Londra'da bulunuyorlardı. Rauf Bey Sultan Osman'ı, Vasıf Bey Reşadiye'yi teslim alacaktı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa gemilerin teslimini hızlandırmak için kendilerini İstanbul'a çağırıp son bilgileri aldı. Amiral Arthur Limpus ve diğer uzmanların da katılımıyla mevcut belgelerin ışığında bir durum değerlendirilmesi yapıldı. Daha fazla gecikmeye izin verilmemesi için İngiliz şirketlerinden artık yeni değişiklik

²³⁰⁸ **BOA. DH. KMS. Dosya No:11 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti'nden Kastamonu Vilayeti'ne çekilen 24 Kanun-ı Evvel 1329 [6 Ocak 1914] tarihli telgraf).

²³⁰⁹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:11 Gömlek No:20** (Kastamonu Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914] tarihli yazı).

²³¹⁰ "Turkey's Dreadnought", **The Guardian**, 2 Ocak 1914, s.7; "Naval Problem for Greece", **The Guardian**, 3 Ocak 1914, s.9; "Turkish Army Changes", **The Guardian**, 8 Ocak 1914, s.8.

²³¹¹ **BOA. DH. EUM. EMN. Dosya No:89 Gömlek No:35** (Hariciye Nazırı adına Umur-ı Siyasi Müdür-i Umumisi [Siyasi İşler Genel Müdürü] Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Mayıs 1330 [24 Mayıs 1914] tarihli yazı ve Novoie Vremya gazetesinin 24 Nisan 1914 tarihli haberinin Fransızca kopyası). Bahriye Nazırı Cemal Paşa da anlarında Mayıs 1914'de İstanbul'u ziyaret eden İngiliz Amiral John de Robeck'in kendisine Yunanlıların Sultan Osman dretnotunu İstanbul'a gelmeden batırmak için neler planladıklarını söylediğini aktarmaktadır. Ayrıca Rauf Bey komutasındaki Sultan Osman'ın İstanbul'a güvenli bir şekilde ulaşması için Amiral Limpus'la beraber yaptıkları planı da anlatmaktadır. Bk. Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.96-97.

talepleri yapılmamasını istedi. Rauf ve Vasıf Beyler daha sonra Londra'ya geri döndü.²³¹² Temmuz ayı başında Rauf ve Vasıf Beylerle Paris'te buluşan Cemal Paşa, Rauf Bey'den İngilizlerin Sultan Osman'ı zamanında teslim etmemek ve gecikme yaratmak için sürekli yeni bahaneler öne sürdüklerini öğrendi. Şirket geminin 14 topundan ikisini teslim tarihine kadar kuramayacağını öne sürmüştü. Bunun üzerine Cemal Paşa denemelerin iki top olmadan yapılmaya devam etmesini, iki topun sonradan İstanbul'da gemiye takılabileceğini Rauf Bey'e söyledi.²³¹³

New Castle'da Sultan Osman'ın son hazırlıkları tamamlandı. Gemi tamamlandıktan birkaç gün sonra sürat denemeleri yapıldı. Denemeler esnasında geminin saatte 24 mil sürati olduğu anlaşıldı. Bu sürat satış sözleşmesindeki süratten bir mil fazlaydı. Bu durum Armstrong tezgahları için bir başarıydı. Artık geminin yeni sahiplerine teslimi için başka bir engel kalmamıştı ve teslim töreninin tarihi belirlendi. Haliç Komodoru Kaptan İsmail Paşa komutasındaki Reşid Paşa vapuru nispeten iyi eğitim ve öğretim görmüş 1300 bahriyeli ile kurmay subaylar heyetini taşıyarak İstanbul'dan İngiltere'ye hareket etti. Gemi bir ay içinde İngiltere'ye ulaştı ve Sultan Osman yakınında demirledi.²³¹⁴

İki geminin İstanbul'a gelişi ülkenin her tarafında dört gözle beklenmekteydi. Örneğin, gemilerin İstanbul'a varışında karşılama için hazır bulunmak üzere Trabzon Vilayeti'ne bağlı bazı yerlerde içlerinden bir kısmı milli kıyafetlerini giyen heyetler oluşturulmuştu. Buraların halkı tarafından da yaklaşık 20.000 lira yardım toplanması taahhüt edilmiş, bunun beşte birini de İstanbul'a beraberlerinde götürmek üzere nakit olarak toplamayı başarmışlardı.²³¹⁵

²³¹² Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.91. Cemal Paşa, Sultan Osman dretnotunun 1914 Temmuz ayı sonunda, Reşadiye'nin ise 1915 yılı başında Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesinin kararlaştırıldığını yazmaktadır (s.95).

²³¹³ **A.e.**, s.104.

²³¹⁴ "Sultan Osman Dretnotu", **Alemdar**, 4 Ağustos 1920, s.3; Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.91.

²³¹⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:25 Gömlek No:44** (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Haziran 1330 [11 Temmuz 1914] tarihli telgraf). Vali, "Vilayetin her tarafında gösterilen bu genel çabayı teşviksiz bırakmayı uygun görmediğinden" başlangıçta İstanbul'a gönderilecek özel heyetin başkanlığı için kendisine yapılan başvuruyu reddetmediğini ifade etmektedir. Trabzon'dan ayrılmasının hiçbir sorun yaratmayacağını belirttikten sonra Dahiliye Nezareti'nden heyetle beraber gitmek için izin istemiş ve şu istekte bulunmuştur: "*Dretnotların varışı sırasında vilayet halkı adına gösterilen vatanperver hareket diğer taraflar için de teşvik vesilesi olacağı gibi, Osmanlı Donanması için maddi olarak yarar sağlaması çok beklenen bir milli ve aleni dayanışma şeklinde de gerçekleşeceğinden; yüz kişilik bir heyetin yarım navlunla (ücretle) nakli için Seyr-i Sefain Kumpanyası'na emrinizin tebliği ve bu konudaki izninizle beraber dretnotların varışından önce İstanbul'da bulunmak üzere buradan hareket edilecek günün bildirilmesi*". Trabzon

Amiral Sir Arthur Limpus, 27 Temmuz 1914 tarihinde İstanbul'dan Osmanlı Donanması'na ait gemilerle Sultan I. Osman ve Reşadiye'yi karşılamak üzere Çanakkale'ye gitti. Başkent İstanbul'da İngiliz-Osmanlı dostluğu onuruna bir donanma haftası düzenlendi.²³¹⁶ 1920 yılı basınındaki bir gözlem ve değerlendirmeye göre “O sıralarda bütün Müslümanlar tarafından dört gözle beklenen Reşadiye ve Sultan Osman drenotlarının savaş dolayısıyla İstanbul sularına gönderilemeyeceğine dair ağızdan ağza dolaşan haberler veya Çanakkale Boğazı dışında bir torpidomuzun geriye dönmesi için bir İngiliz kumandanının emir verdiğiine dair sızan söylentiler İngiliz aleyhtarlığını; Kafkas hududumuzda Rusların faal hareketlerde bulduklarına ve Karadeniz'de dolaşan Rus gemilerinin müteceviz bir vaziyet aldığına dair çıkan rivayetler Rus aleyhtarlığını güçlendiriyor, bu suretle Müslümanların hissiyatı yavaş yavaş değişiyor ve doğal olarak bütün bu durum artık savaşı kaçınılmaz bir hale getiriyordu .”²³¹⁷

9 Temmuz 1914 tarihinde Sultan I. Osman drenotu Devonport'a geldi ve burada İstanbul'a yola çıkmadan önce su altındaki tertibatının incelenmesi için havuza alındı.²³¹⁸ Ancak Devounport'ta bulunan Sultan I. Osman savaş gemisinin istem denemeleri için Vickers şirketi tarafından işe alınan ateşçiler tarafından grev başlatıldı. İşçiler günlük yirmi dört saat üzerinden kendilerine ödeme yapılmasını talep ediyorlardı. Buna karşılık şirket işçilere sadece normal çalışma saatleri için ödeme yapmayı ve haftalık 17s. (shilling/şilin) 6d. (pence/peni) barınma yardımıyla bulunmayı kabul ediyordu. İşçiler bu teklifi kabul etmeyerek 10 Temmuz 1914 Cuma günü greve gitmişlerdi.²³¹⁹

Bu arada 10 Temmuz 1914 tarihinde İzmir Körfezi'nde bir İngiliz vatandaşına ait Makronisi adasında kanlı bir olay yaşandı. İngilizlerin iddiasına göre silahsız Yunanlı (Rum) işçiler Osmanlı askerleri tarafından öldürüldü. Öldürülen işçilerden bazıları Yunanistan vatandaşıydı. 15 Temmuz'da İngiliz maslahatgüzarı Bab-ı Ali'ye bir nota vererek olayı protesto etti ve suçluların cezalandırılmasını istedi. Osmanlı basınına göre olay haydutları silahsızlandırmak için yapılan bir müdahaleden kaynaklanmıştı. İzmir'de oturan İngilizlerin ifadelerine göre haydut

Valisi'ne cevap olarak Dahiliye Nezareti'nden 13 Temmuz 1914 tarihinde kısa bir telgraf çekildi. Telgrafta Sultan Osman zırhlısının İstanbul'a geliş gününün daha sonra bildirileceği yazılıydı.

²³¹⁶ Fromkin, **a.g.e.**, s.52.

²³¹⁷ “Harb-i Umumiye Nasıl Girdik?”, **İleri**, 21 Kanun-ı Sani (Ocak) 1920, s.5.

²³¹⁸ “New Brazilian Battleship”, **The Times**, 10 Temmuz 1914, s.14.

²³¹⁹ “Strike on The Osman I”, **The Guardian**, 13 Temmuz 1914, s.12.

denilen kişiler sadece Mr. Edward'ın kiracılarıydı. Silahları ise yasak olmayan av tüfekleriydi.²³²⁰

28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etti ve Belgrad'ı bombardıman etmeye başladı. Rusya ve Almanya'nın da karışmasıyla boyutları genişleyen sorunu İngiltere diplomatik yollarla önlemek istedi, ancak bir sonuç elde edemedi. 29 Temmuz'da İngiliz Denizcilik Bakanı Churchill yapımı tamamlanan iki Türk savaş gemisinin hareket etmemesi, Türk denizcilerinin binmemesi ve Osmanlı bayrağı çekilmemesi için emir verdi.²³²¹ İngiliz Hükümeti Churchill'in iki Türk gemisinin donanmaya katılması görüşünü benimsedi ve 31 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından paraları ödenerek satın alınmış olan Sultan Osman ve Reşadiye savaş gemilerine el koydu. Bahriye Nezareti'nin 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) tarihli yazısına göre İngiliz Denizcilik Bakanlığı, Armstrong fabrikasına yazılı bir tebligat göndererek Sultan Osman'ın Tyne nehrinden çıkmasının engellenmesini talep etmiş ve bu hususta gereken işlemleri yapacağını bildirmişti.²³²² Reşadiye HMS Erin, Sultan Osman'da HMS Agincourt adlarıyla İngiliz Kraliyet Donanması'na dahil edildiler. Yine Nisan 1914'de sipariş edilmiş ve kızağa konmuş Fatih dretnotunun da inşası durduruldu. İngiliz denizcileri Sultan Osman'a çıktılar. Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa İngiliz Dışişleri'ne giderek açıklama istedi, ancak kendisine sadece gemiye genel tedbir olarak bir süre için el konulduğu, bunun İngiliz tersanelerindeki bütün yabancı gemiler için geçerli olduğu söylendi.²³²³

Gemilere el konulmasını ve sonrasında yaşananları Sultan Osman Süvarisi (Kaptanı) olarak Londra'da bulunan Rauf Bey anılarında şöyle anlatmaktadır:

“Sultan Osman Süvarisi olarak üç aydır Londra'da bulunuyordum...Sultan Osman ismi verilen bu dretnotu teslim alıp memlekete götüreceğ olan bin kişilik mürettebat ve askerim de Reşid Paşa vapuruyla İngiltere'ye gelmişti. Geminin son taksiti olan yedi yüz bin lira da ödenmişti. İşleri bir an evvel bitirmek için –denemelerin bir kısmından da vazgeçerek-fabrika ile 2 Ağustos 1914 günü geminin bize teslimi konusunda mutabık kalmıştık. Fakat

²³²⁰ “Greeks Murdered on British Property”, **The Times**, 17 Temmuz 1914, s.7.

²³²¹ Fromkin, **a.g.e.**, s.53.

²³²² **BOA. MV. Dosya No:191 Gömlek No:22** (27 Temmuz 1330 [9 Ağustos 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

²³²³ Fromkin, **a.g.e.**, s.53-54; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.72. Bir rivayete göre, gemileri teslim alacak heyetin başında bulunan Rauf (Orbay) Bey, Sultan Osman dretnotuna el konulmadan önce gemiye Osmanlı bayrağı çekerek kaçırmayı planlamış, fakat bunda başarılı olamamıştı. Bk. “Sultan Osman Dretnotu”, **Alemdar**, 4 Ağustos 1920, s.3.

parayı verişimizin ertesi günü için kararlaştırılan sancağımızı çekme töreni zamanından yarım saat evvel İngilizler Sultan Osman'a el koydular...Birdenbire içine düşülen bu karışık durumu bahane eden İngiltere Sultan Osman'dan sonra Vickers tezgahlarında inşası tamamlanmış Reşadiye dretnotumuzla, gene orada Şili Hükümeti adına inşa edilmişken hükümetimiz tarafından satın alınması kararlaştırılıp pazarlığı da yapılmış olan iki torpedo destroyerine de el koydu. Gerektiği şekilde şiddetle protesto edildiyse de fayda etmedi. İngilizler yayınladıkları bir beyanname ile hangi devlete ait olursa olsun İngiliz tezgahlarında inşa edilmekte olan savaş gemilerinden hiçbirinin hiçbir vesileyle İngiltere kıyılarından uzaklaştırılmayacağını tebliğ ederek gemilerimize ambargo koymakta ısrar ettiler. Biz de çaresiz Reşid Paşa vapuru ile İstanbul'a dönmek üzere hareket ettik. İngiliz Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine torpillenmiş olduğu anlaşılan Dover Boğazı'ndan geçmeyip, İrlanda'nın kuzeyinden bir devir yapmak suretiyle yolu uzatarak seyrediyorduk. Yolda Lizbon'da iken Goeben ve Breslau isimli Alman kruvazörlerinin Çanakkale Boğazı'ndan girdiklerini duyduk. Çanakkale önüne varışımızda Boğaz'ın bu Alman kruvazörleri çıkar diye İngilizler tarafından abluka edilmiş olduğunu gördük. Fakat İngilizler bize dokunmadılar...’’²³²⁴

İngiliz Hükümeti'nin iki gemiye el koyması Osmanlı kamuoyunda çok büyük bir hayal kırıklığı ve öfke yarattı. İstanbul basını ve İstanbul'da yayınlanan Alman gazetesi Osmanisher Lloyd İngiltere aleyhine sürekli yayınlar yaptılar. İngiliz Hükümeti'nin hareketini korsanlık ve zorbalık olarak nitelendirdiler.²³²⁵ Buna karşılık İngiliz Hükümeti yabancı devletler için inşa edilen gemilere el koymaya mecbur olduğunu ve eksiksiz tazminat vereceğini açıklamakla yetindi.²³²⁶

Bu gelişmeler yaşanırken İngiltere Sefareti Müsteşarı Henry Beaumont, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e 30 Temmuz 1914 tarihli bir not gönderdi. Gloucester isimli İngiliz savaş gemisinin geçende Mersin limanını ziyareti esnasında gemi kaptanına karşı mutasarrıf tarafından misafirperverliğe aykırı davranışta bulunulduğunu bildirdi ve mutasarrıfa gerekli uyarının yapılmasını rica etti. Beaumont'un anlatımına göre İngiliz gemisi limana vardıktan sonra Kaptan Kelly'nin ziyaret vakti mutasarrıfla birlikte belirlenmiş olmasına rağmen, mutasarrıf hiç hazırlıkta bulunmamıştı. Resmî üniformasıyla hükümet binasına gelen kaptan mutasarrıfın yanına kabul edildiği esnada, salonda adet ve nezakete aykırı olarak

²³²⁴ Rauf Orbay, “Cehennem Değirmeni”, C.1, İstanbul, 1993, s.15-16.

²³²⁵ Pears, a.g.e., s.350-351.

²³²⁶ “To Soothe Ottoman Irritation”, **The Guardian**, 13 Ağustos 1914, s.6.

başka ziyaretçilerde bulunmuştu. Kısa süre sonra Adana Valisi'nin İngiliz kaptana gösterdiği iyi karşılama ve konukseverlik mutasarrıfın davranışı ile tezat teşkil etmişti. Henry Beaumont'un bu yazısı üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey üzüntüsünü beyan eden ve soruşturma yapılacağını belirten bir yazıyı cevaben İngiliz Sefareti'ne gönderdi.²³²⁷

Talat Bey 2 Ağustos 1914 tarihinde Adana Vilayeti'ne bir telgraf göndererek durumu bildirdi ve gerekli açıklamanın yapılmasını istedi. Adana Valisi bunun üzerine meseleyi 4 Ağustos'ta Mersin Mutasarrıfı'ndan sordu. Mersin Mutasarrıflığı'ndan Adana Vilayeti'ne 8 Ağustos 1914 tarihli ayrıntılı bir cevap yazısı gönderildi. Buna göre Gloucester isimindeki İngiliz savaş gemisinin Mersin'i ziyaretinde gerçekleşen resmi ziyaret, İngiliz konsolos vekilinin usul ve protokol merasimine bilgisizliğinden dolayı kaptanıyla veya konsoloslukla kurallar çerçevesinde ortaklaşa kararlaştırılmamıştı. Söz konusu savaş gemisinin alafrağa saat üçte Mersin'e geleceği ve gemi kumandanının hükümeti ziyaret ederek ertesi gün Adana'ya gideceği konsolosluk tercümanı tarafından bizzat bildirilmişti. Hatta kumandanın Adana Konsolosluğu'na aynı şekilde çektiği bir telgraf da gösterilmişti. Ancak ertesi gün alafrağa saat dört civarında işi olan birkaç kişi mutasarrıfın yanında bulunduğu esnada, İngiliz konsolos vekilinin tercümanı ve savaş gemisinin kumandanı ansızın ziyarete gelmişlerdi. Bu durum mutasarrıfı fevkalade şaşırtmıştı. Yarım saat kadar süren söyleşi sırasında mutasarrıf, yapılan bu ziyarette saat ve giyilecek kıyafetin daha önceden kararlaştırılmamasından dolayı, hakkında saygı merasimi yapılamadığına üzüldüğünü kumandana söylemişti. Bunun üzerine gemi kumandanı Mersin'de çok az duracağını ve kasabayı hemen gezip ertesi gün erkenden Adana'ya gideceğini söyleyerek, zaman kaybetmemek amacıyla ziyaret için saat belirlemediğini cevap olarak beyan etmişti.

Mersin Mutasarrıfı, Adana Vilayeti'ne gönderdiği yazısında bu gibi resmi ziyaretlerde kabul saati ve giyilecek kıyafetin daha önce konsoloslarla yapılan görüşmeler veya yazışmayla belirlendiğini, daha sonra karşılıklı ziyaretlerin yapıldığını hatırlatmıştır. İngiltere'nin Mersin'deki konsolos vekili eskiden beri dışılık yapmaktayken, iki ay önce bu işi bırakmış ve konsolosluk mesleğinde

²³²⁷ BOA. DH. KMS. Dosya No:26 Gömlek No:40 (Henry Beaumont tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen Tarabya: 30 Temmuz 1914 tarihli Fransızca yazı). Beaumont'un yazısının altına düşülen 19 Temmuz 1330 (1 Ağustos 1914) tarihli kısa notta "beyan-ı teessüf ve tahkikat icra edileceğini mübeyyin bir tezkere mümaileyh nazır bey tarafından gönderildi" denilmiştir.

çalışmaya başlayarak protokol töreni ile siyasi ve resmi işlere kayıtsız kalmıştı. Bu nedenle yapmış olduğu hatayı mutasarrıfa yüklemek için İngiliz Sefareti'ne şikayette bulunduğu açıktı. Mersin Mutasarrıfı sözlerine şöyle son vermiştir:

“Konsolosluk tercümanı tarafından bana gösterilen ve yukarıda da bahsedilen telgraf sefaret veya mümkünse nezaretçe görüldüğünde, meydana gelen kusurun konsolos vekiline mi veya bendenize mi ait olduğu ortaya çıkacaktır. Misafirler geldiğinde yanımda bulunan kişiler hemen odamdan çıkarıldıkları için ansızın yapılan bu ziyaret esnasında dışarıdan kimse bulunmadığını da arz ederim.”²³²⁸

1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Aynı gün Büyükelçi Tevfik Paşa gemiyi yapan Armstrong şirketine paranın geri verilmesi için bir protesto telgrafi çekti.²³²⁹

2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ve Almanya arasında gizli bir ittifak anlaşması imzalandı.²³³⁰ Cavid Bey anlaşmanın imzalandığı zamanı açıkça belirtmiştir:

“İşte bizimle Almanya Hükümeti arasında imzalanan ittifak antlaşması da bugünün ertesinde, yani Temmuzun yirminci günü²³³¹, Almanya Rusya ile savaş halinde olduğunu ilan ettikten sonra imza olunmuştur.”²³³²

Sadrazam Said Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim arasında imzalanan bu anlaşmaya göre taraflar Rusya'ya karşı karşılıklı askeri yardım mükellefiyeti altına girdiler. Osmanlı Devleti genel seferberlik kararı aldı ve Mebusan Meclisi'ni dağıttı. Bu olaydan 4 yılı aşkın bir süre sonra eski sadrazam Said Halim Paşa'nın Beşinci Şube'ye yazılı olarak verdiği 17 Kasım 1918 tarihli ifade hem İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'yla işbirliği

²³²⁸ **BOA. DH. KMS. Dosya No:26 Gömlek No:40** (Mersin Mutasarrıflığı'nın Adana Vilayeti'ne gönderdiği 26 Temmuz 1330 [8 Ağustos 1914] tarihli yazının sureti). Adana Valisi, Mersin Mutasarrıflığı'nın bu yazısını 13 Ağustos 1914 tarihli yazısıyla beraber Dahiliye Nezareti'ne ilemiştir.

²³²⁹ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.72.

²³³⁰ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.195 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Anlaşmanın ayrıntıları için bk. Veli Yılmaz, **1nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993, s.64-68, 248-250.

²³³¹ Rumi tarihtir. Miladi 2 Ağustos 1914 tarihine denk gelmektedir.

²³³² **A.e.**, s.196. O zaman Maliye Nazırı olan Cavid Bey bu açıklamayı “Biga mebusu” olarak Meclis-i Mebusan Beşinci Şube'de 24 Kasım 1918 tarihinde yapmıştır. Cavid Bey anlaşmanın imzalandığı Pazar sabahı moratoryum ilanı hakkındaki kanun tasarısını imza ettirmek için tesadüfen Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısına gittiğinde olaya şahit olduğunu ve fikri sorulduğunda karşı çıktığını ayrıntılarıyla anlatmaktadır (s.196-197).

politikalarına, hem de Osmanlı Devleti'nin neden bir müttefik bulundurmamak zorunda olduğuna ışık tutuyordu:

“Malum olduğu üzere Avrupa genel dengesinin iki ittifak grubu şeklinde ortaya çıktığı günden beri Fransa ile İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı mevcut olan dostane siyasetlerinden ayrılmak zorunda kaldılar. 'Entente Cordiale'²³³³ ile Fransa'ya yaklaşan İngiltere doğuda asırlardan beri sürdürdüğü siyasetini terk etmiş ve gerek İran'da, gerek Yakındoğu'da Fransa'nın aracılığıyla Rusya ile uzlaşmıştı. Bu meseleyi daha açık bir şekilde ortaya çıkaracak birçok kanıt arasında ancak bir iki tanesini zikrediyoruz ki onlar da İngiltere'nin bizim hakkımızdaki siyasetinin değişimini gayet açık bir surette gösterir. Balkan Savaşı'nın başlangıcında Balkanlar'da statükonun değişmeyeceği ilan edildiği halde, bizim mağlubiyetimizin ardından hemen bu prensibin aleyhimize değiştirilmesi ve Londra Konferansı kararlarının uygunsuz bulunması;²³³⁴ keza Vilayat-ı Sitte ıslahatı meselesinde İngiltere'den talep ettiğimiz memurların gönderilmemesi Rusya'nın Üçlü İtilaf devletleri arasındaki nüfuzunun önem derecesini ispata yeterlidir. Fransa ise Rusya ile gerçekleşen ittifakından sonra büsbütün Rus çıkarlarını ve gayretini desteklemekteydi. Elbette eski dostumuz olan Fransa'da Türkiye'ye ilişkin meselelerde Rusya'nın çıkarlarını ihlal edecek hiçbir harekette bulunamazdı ve bulunamıyordu. En güçlü ve muazzam devletlerin ittifaksız yaşamadıkları bir devirde Osmanlı Devleti'nin yalnız kalması kendisini kesinlikle gayet tehlikeli bir konumda bulunduruyor ve Rusya'nın sürekli saldırılarına karşı memleketimiz kendini savunmadan aciz kalıyordu. Bundan dolayı bu iki gruptan birini seçip onunla hayati menfaatlerini savunmak ve korumak Osmanlı Devleti için kesin bir mecburiyetti. Rusya'nın dahil bulunduğu gruba girmek bizim için imkansızdı. Hatta o arzuyu göstersek bile onlar tarafından kabul edilemezdi.²³³⁵

3 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Fransa'ya savaş ilan etti. 4 Ağustos'ta askerlerinin topraklarından geçmesine izin vermeyince Almanya, Belçika'ya da savaş açtı ve topraklarını işgale başladı. Aynı gün İngiltere Almanya'ya karşı savaş ilan etti. Sefir Tevfik Paşa, Osmanlı seferberliğinin sadece devletin topraklarını korumak için yapıldığını ve hükümetin kesin bir tarafsızlık durumunu korumaya karar verdiğini İngiliz Hükümeti'ne 4 Ağustos 1914 tarihinde bildirdi. Daha önce 2 Ağustos'ta Sadrazam Said Halim Paşa, 3 Ağustos'ta da Enver Paşa İstanbul'daki İngiliz makamlarına benzer şekilde açıklamalarda bulunmuşlardı.²³³⁶ Londra Sefareti

²³³³ 8 Nisan 1904 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan antlaşma.

²³³⁴ Burada Osmanlı Hükümeti'nin Londra Konferansı'nda ileri sürdüğü ve Büyük Devletler tarafından kabul görmeyen şartlar kastedilmektedir.

²³³⁵ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.41.

²³³⁶ Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.IV, s.655-658.

ayrıca Reuters Haber Ajansı'na da bir mesaj göndererek İngiliz kamuoyunu basında çıkan yanlış söylentilere karşı uyardı ve Osmanlı Hükümeti'nin kesin tarafsızlık tutumundan ayrılmadığını vurguladı.²³³⁷ Ancak Almanya Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için acele etmekteydi. Kafkas Cephesi'ne Rus kuvvetlerinin bir kısmını çekmek suretiyle kendisinin ve Avusturya'nın cephelerdeki yükünü hafifletmek, Süveyş su yolunu kapamak veya en azından o bölgede büyük İngiliz kuvvetlerini tutmak, Hilafetin manevi gücünden yararlanarak İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanlarla Rusya'da yaşayan Türk ve Müslümanları ayaklandırmak Almanya'nın bundan beklediği başlıca yararları.²³³⁸

Tevfik Paşa 3 Ağustos 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, Mareşal Roberts'ın Osmanlı sefaret memurlarından birine söylediklerini bildirdi. Roberts'a göre Osmanlı Devleti'nin mevcut durumda büyük bir özenle tarafsızlığını koruması kendisi için en iyi strateji olacaktı. Roberts ayrıca Osmanlı Ordusu'nun seferber edilmesinin toprakların savunulması amacına yönelik olması gerektiğini de ifade etmişti.²³³⁹

5 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz Dışişleri Müsteşarı ile görüşen Tevfik Paşa, İngiltere'nin tedbir olarak el koyduğu gemileri ilerde satın almakta veya uygun göreceği bir zamanda geri vermekte serbest olduğu yanıtını aldı.²³⁴⁰ 9 Ağustos 1914 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da alınan kararda, İngiltere'nin Sultan Osman zırhlısını ambargo ettiği vurgulandı. Bu işlemin devletler hukuku kurallarına aykırı olmasından ötürü, İngiliz Hükümeti nezdinde etkin şekilde protestoda bulunularak 5 milyon lira bedel ve bir milyon lira zarar ziyan talep edilmesine karar verildi.²³⁴¹

Gemiler halktan toplanan yardımlarla satın alınmıştı. Osmanlı kamuoyu son taksitin de ödendiği bu gemilere el konmasına çok sert tepki gösterdi. Olay Osmanlı Devleti'nin Adalar (Ege) Denizi'nde Yunanistan'a karşı hakimiyetine engel olmak ve Rusya'nın Karadeniz yönünden yapacağı olası saldırılara zemin hazırlamak

²³³⁷ "Turkey's Neutrality", *The Guardian*, 7 Ağustos 1914, s.9.

²³³⁸ Gencer-Özel, *a.g.e.*, s.55.

²³³⁹ **BOA. DH. EUM. VRK. Dosya No:13 Gömlek No:17** (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Temmuz 1330 [8 Ağustos 1914] tarihli yazı).

²³⁴⁰ Bayur, *a.g.e.*, C.III, K.I, s.73.

²³⁴¹ **BOA. MV. Dosya No:191 Gömlek No:22** (27 Temmuz 1330 [9 Ağustos 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

olarak kabul edildi.²³⁴² Öfkeli okul öğrencileri İstanbul sokaklarına dökülerek İngiliz Hükümeti'nin kararını protesto ettiler. İngiltere-Osmanlı ilişkileri bu dönemde kopma noktasına geldi. Maliye Nazırı Cavid Bey, dretnotların son taksiti olan ve İngiltere'ye gönderilmeye çalışılan yaklaşık 650.000 lirayı kendi ifadesiyle "Gemilerin zabtı üzerine Osmanlı Bankası ile yaptığı bir muamele neticesinde" geri aldı.²³⁴³

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki gerginliğin başka alanlarda da yansımaları oldu. Örneğin Aydın Vilayeti tarafından yol inşaatında kullanılmak üzere İngiltere'ye sipariş edilen iki adet buharlı silindir İskenderiye'ye kadar getirilmişse de savaşın başlaması üzerine İzmir'e getirilmesi mümkün olmadı.²³⁴⁴

10 Ağustos 1914 tarihinde Akdeniz'deki İngiliz Donanması'ndan kaçan Almanya'nın Goeben ve Breslau savaş gemileri Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiler. Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği 10 Ağustos 1914 tarihli "gayet acele ve gizli" telgraf bu önemli olayı şöyle haber veriyordu:

*"Almanya'nın Goeben zırhlısıyla Breslau kruvazörü Boğazdan içeri girerek şimdi ezani saat on ikide Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'nın iskelesi önüne ulaştığı bilginize arz olunur."*²³⁴⁵

Fuad Bey'in ertesi gün (11 Ağustos 1914'te) çektiği telgraf ise şöyleydi:

"İngiliz filosunun Boğaz girişi karşısında dolaşmakta olduğu şimdi Bahr-i Sefid Boğazı Umum Kumandanlığı tarafından verilen şifahi bilgi üzerine arz olunur".²³⁴⁶

Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey'in Dahiliye Nezareti'ne çektiği 12 Ağustos 1914 tarihli telgrafa göre İngiliz Donanması Çanakkale Boğazı girişinin

²³⁴² Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s.244-246.

²³⁴³ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.224 (25 Kasım 1918 tarihli oturum).

²³⁴⁴ **Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi'nin 330 Senesinde Vuku Bulan İctimama Ait Zabıtnamedir**, Birinci İctima-i Umumi, İkinci Celse, 25 Kanun-ı Sani 1330 (7 Şubat 1915), İzmir, 1331 (1915), s.8.

²³⁴⁵ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31** (Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Temmuz 1330 [10 Ağustos 1914] tarihli gayet acele ve gizli telgraf).

²³⁴⁶ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31** (Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Temmuz 1330 [11 Ağustos 1914] tarihli gayet acele telgraf). Fuad Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bu iki telgrafın transkripsiyonu için ayrıca bk. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:71, Ankara, 2005, s.7.

karşısında ve Bozcaada civarında dolaşmaktaydı.²³⁴⁷ Edirne Vilayeti'nin 13 Ağustos'ta Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre sabah saat dört civarında İmroz'un (Gökçeada) batı tarafında dört İngiliz zırhlısı görülmüştü. Öğlen üçte bunlardan üçü Boğaza doğru gelerek işaretle memur talep etmişlerdi. Bunun üzerine Seddülbahir'de ağır topçuya mensup bir projektör subayı gönderilmişti. İngilizler Goeben ve Breslau zırhlıları dışarıya çıkarılmadığı takdirde Boğazı topa tutacaklarını gönderilen subaya söylemişlerdi. Subay bunun üzerine zırhlıların Osmanlı Hükümeti tarafından satın alındığını belirtmişti. Bundan sonra İngiliz savaş gemilerinin birbirinden uzaklaşarak Boğaza yakın bir yerde konuşlandıkları Ağır Topçu Beşinci Alay Kumandanlığı aracılığıyla anlaşılmıştı.²³⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı sonrası tam bir yıkımın hüküm sürdüğü dönemin bakış açısıyla, 16 Ocak 1920 tarihli İleri gazetesinde bu olayın akabindeki gelişmeler şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Gerçekten 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914) tarihinde Tanin hariç olmak üzere payitahtta çıkan diğer gazeteler büyük bir ganimet elde edilmiş gibi koca koca başlıklarla şu resmi bildiriye yayınlamışlar ve Sultan Osman ile Reşadiye'nin gelmeyişinden dolayı kan ağlayan Müslüman kalplerini sevindirmek istemişlerdi: 'Almanya Hükümeti'nin Goeben ve Breslau zırhlıları Osmanlı Hükümeti tarafından 80 milyon marka satın alınmıştır. Dün akşam Kala'dan (Çanakkale)'den içeri girmişlerdir. Bugünde İstanbul'a geleceklerdir.' Elbette bu bildiri üzerine bütün İstanbul halkı Marmara sahiline, Sarayburnu ve civarına toplanmış, bugün felaket sebebimiz olan bu iki uğursuz geminin gelişini hayretle ve sevinçle karşılamıştı. Halbuki Alman Hükümeti henüz bu hususta bir onay cevabı vermemişti. Fakat o zamanki devletin ileri gelenleri Fransa, İngiltere ve Rusya sefirlerine güven telkin etmek için böyle bir yalancılık yapmakta bir mahzur görmemişlerdi. Halbuki bu devletler bizim daha sonra takip edeceğimiz hareket tarzını pek iyi tahmin ettikleri için daha gemilerin limanımıza varışlarından önce sefirlerine sert emirler vermeyi unutmamışlardı.”*²³⁴⁹

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir ülke olarak Alman gemilerini geri göndermek ya da enterne etmek zorunda olduğunu bir protestoyla bildirdi.²³⁵⁰ Bu durum 13 Temmuz 1841 tarihinde imzalanan Londra Boğazlar Antlaşması'na da

²³⁴⁷ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:11** (Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Temmuz 1330 [12 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²³⁴⁸ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:1 Gömlek No: 12** (Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 31 Temmuz 1330 [13 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²³⁴⁹ “Harb-i Umumiye Nasıl Girdik”, **İleri**, 16 Kanun-ı Sani (Ocak) 1920, s.4.

²³⁵⁰ Fromkin, **a.g.e.**, s.59.

aykırıydı.²³⁵¹ Osmanlı Hükümeti bunların ikisini de yapmadı. Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın ifadesine göre İtilaf Devletleri, Bab-ı Ali'ye birçok defa tebligatta bulunmuş ve bunun üzerine hükümette bu gemileri satın aldığını ve mürettebatının çıkartılacağını bildirmişti. İtilaf Devletleri aldıkları bu söz üzerine beklemeye geçerek tebligatlara son vermişlerdi. Çünkü Bab-ı Ali tebligatını sefaretlere bildirirken Sultan Osman ve Reşadiye dretnotları için gönderilen mürettebatın Londra'dan dönüşünün ardından söz konusu gemilere (Goeben ve Breslau'ya) aktarılacaklarını belirtmişti.²³⁵² Ayrıca İngiltere ve Rusya'nın olayın hemen ardından iki geminin Amiral Limpus'un komutası altına verileceği ve Alman mürettebatın da Türklerle değiştirileceği vaadiyle oyalandığı anlaşılmaktadır.²³⁵³ Cavid Bey'de bu durumu doğrulamaktadır. Bir ay boyunca İtilaf Devletleri'nin sefirleri Bab-ı Ali'ye başvurarak gemilerin mürettebatının değişmesini, Alman subaylar yerine Osmanlıların yerleştirilmesini talep ettiler.²³⁵⁴ Bahriye Nazırı Cemal Paşa da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tepkisine karşı izlenen oyalama ve zaman kazanma siyasetini hatıratında açıklıkla anlatmaktadır.²³⁵⁵

14 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz Deniz Askeri Heyeti'nde bulunan subaylar komutanlık görevlerinden alındılar. İngiltere'de bu kararı destekledi. Alman Amiral Souchon Osmanlı Donanması'nın birinci komutanı yapıldı.²³⁵⁶ Maliye Nazırı Cavid Bey'in anlatımına göre bu olayda da Osmanlı Devleti suçluydu:

²³⁵¹ Uçarol, **a.g.e.**, s.210-212. Antlaşmayla Boğazların ticaret gemilerine açık, fakat yabancı savaş gemilerine kapalılığı uluslararası bir statüye dönüşmüştü.

²³⁵² **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.54 (10 Kasım 1918 tarihli celse). Mahmud Paşa sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Fakat bu vaat Meclis-i Vükela kararıyla olmamıştı. Bundan başka sefirlere yapılan bu gibi vaatler gerçekleştirilemedi. Sonunda Karadeniz olayı meydana geldi*"

²³⁵³ "Goeben as a Turkish Cruiser", **The Times**, 15 Ağustos 1914, s.6; "German Cruisers in The Dardanelles", **The Guardian**, 15 Ağustos 1914, s.7. Gazetelerin haberlerinde Goeben ve Breslau'nun Yavuz Sultan Selim ve Midilli şeklinde yeniden adlandırıldığı ve Türk Hükümeti adına Amiral Limpus'un komutasına verileceği yazılmaktaydı. Türk Hükümeti gemileri Rusya'ya karşı kullanmayacağını ilan etmişti. Alman mürettebatın durumu hakkında henüz somut bilgi olmasa da Romanya üzerinden Almanya'ya gönderileceği yönünde doğrulanmamış haberler geldiği belirtilmekteydi.

²³⁵⁴ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.199, 202 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). "*Gemilerin mürettebatının değiştirileceği birçok kez vaat olundu, fakat bu vaatler gerçekleştirilmedi. Mürettebatımız Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarını almak için İngiltere'ye gitti. Onlar dönmeden bu gemilere yerleştirecek subay ve askerimiz yoktur*' denildi. Onlar bunu da beklediler, fakat mürettebat geldikten sonra yine değiştirilmedi."

²³⁵⁵ Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.120-123. Cemal Paşa'ya göre Osmanlı Devleti Almanya ile imzaladığı gizli ittifak anlaşması nedeniyle zaten savaşa girmek zorundaydı. Ancak mevcut durumda savaş hazırlıklarının tamamlanabilmesi için böyle bir oyalama taktiği gerekliydi ve tarafsızlık ilanı da bunun bir parçasıydı.

²³⁵⁶ Graves, **a.g.e.**, s.128; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.87.

“Sonra o zaman burada bulunan ‘İngiliz bahriye ıslah heyetinin ülkelerine dönmelerine lüzum yoktur’ denilmişti ve Goeben ile Breslau katıldığı halde bütün donanmaya nüfuz ve idare edecekleri fikri İngilizlere hissettirilmişti. Ancak bunu da yapmadan günün birinde Amiral Limpus ile maiyetine ‘Sizin işiniz Bahriye Nezareti’ndedir. Oraya devam ediniz’ denilerek onurları yaralandı. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti, İngiliz bahriye heyetini geri çekmek mecburiyetini hissetti.”²³⁵⁷

16 Ağustos 1914 tarihinde iki Alman gemisine Osmanlı bayrağı çekildi. Ayrıca gemilerin tayfalarına fes giydirildi ve Goeben’e “Yavuz Sultan Selim (kısaca Yavuz da denilmektedir)”, Breslau’ya “Midilli” adı verildi. Gemiler komutanları Souchon ve mürettebatıyla Osmanlı Donanması’na katıldı.²³⁵⁸ Kastamonu Kız Sanat Okulu’nda Sultan Osman dretnotuna asılmak üzere hazırlanmış ipek sancağın da Yavuz zırhlısına asılmasına karar verildi.²³⁵⁹

İngiltere’nin paraları peşinen ödenmiş iki gemiye el koyması Türk kamuoyunda bu ülkeye karşı büyük bir öfke ve düşmanlık doğururken, bu olayın ardından Alman gemilerinin İstanbul’a gelmeleri adeta ayağa gelen kısmet olarak görüldü. Almanya’nın bunları İngilizler tarafından el konulmuş iki gemimizin yerine gönderdiği propagandası yapıldı ve bu propaganda kamuoyunu Almanya lehinde oluşturmada etkili oldu.²³⁶⁰ İngiltere ve müttefikleri ise Alman gemilerinin satın

²³⁵⁷ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.202 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Cemal Paşa da Amiral Limpus ve İngiliz subayları donanmadan uzaklaştırmak için yapılan eylemi anlarında anlatmaktadır. Buna göre Amiral Limpus’a Tarabya’da kıızıyla vakit geçirmesi için izin verildikten ve diğer İngiliz subayları da Nezarete alırdıldıktan sonra çıkarılan bir irade ile Amiral Souchon Osmanlı Donanması’nın kumandasına atanmıştı. Bk. Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.120-122.

²³⁵⁸ **A.e.**, s.199.

²³⁵⁹ Kastamonu Kız Sanat Okulu’nda Sultan Osman dretnotu için saf ipekten dokutturulan ipek sancak teslim edilip gönderilmek üzereyken, söz konusu girişim “ne yazık ki İngilizlerin adı geçen gemiye el koyması nedeniyle zorunlu olarak ertelenmişti.” Kastamonu Valisi tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 16 Ağustos 1914 tarihli yazıda şu istekte bulunuldu:

“Bu kez büyük bir övünç ve şükranla müjdelendiğine göre Osmanlı Hükümeti’nce Almanya’dan iki zırhlının satın alındığı anlaşılmıştır. Bu sebeple nezaretinizce de uygun görülecek şekilde, adı geçen sancağın bunlardan Sultan Selim yüce ismiyle adlandırılan dretnota asılmak üzere sunulması düşünülmektedir. Gereğinin yapılması için izin verilmesi hususunda...” Bk. **BOA. DH. KMS. Dosya No:11 Gömlek No:20** (Kastamonu Valisi’nin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 3 Ağustos 1330 [16 Ağustos 1914] tarihli yazı).

Dahiliye Nezareti, Kastamonu Vilayeti’nin bu talebini 30 Ağustos 1914 tarihinde Bahriye Nezareti’ne iletti ve görüşünü sordu. Bahriye Nezareti’nden 5 Eylül 1914 tarihinde gelen cevapta, Yavuz Sultan Selim dretnotuna asılmak üzere söz konusu sancağın gönderilmesinin uygun olacağını vilayete bildirilmesi istendi. Dahiliye Nezareti’de 7 Eylül’de Kastamonu Vilayeti’ne çektiği telgrafla durumu bildirdi. Bk. **BOA. DH. KMS. Dosya No:11 Gömlek No:20** (Dahiliye Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne gönderilen 17 Ağustos 1330 [30 Ağustos 1914], Bahriye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 23 Ağustos 1330 [5 Eylül 1914] tarihli yazılar ve Dahiliye Nezareti’nden Kastamonu Vilayeti’ne çekilen 25 Ağustos 1330 [7 Eylül 1914] tarihli telgraf).

²³⁶⁰ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s.52; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.83-84.

alınması ve bayraklarının değiştirilmesi işlemlerinin savaş hali nedeniyle yok hükmünde olduğunu savundular. Hatta Paris'te yayınlanan Tan gazetesinde bunu savunan Fransız bir hukukçunun makalesi yayınlandı.²³⁶¹

Bab-1 Ali'nin kapılarını aşındıran İngiliz, Rus ve Fransız elçileri hükümeti dost olduklarına inandırmaya çalıştılar. İngiliz elçisi Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin gerçek bir düşmanı olduğunu kabul etmekte, ancak savaş sonrasında ülkesinin Rusya aleyhine döneceği vaadinde bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti özellikle bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması konusunda bu devletlerle münferit anlaşmalar yapmak istiyor, fakat hiçbiri buna yanaşmıyordu. Tevfik Paşa'nın belirttiğine göre İtilaf Devletleri "Eğer Osmanlı Devleti tarafsızlığını korursa toprak bütünlüğünüz bize karşı saklıdır, borç için de düşünüyoruz" gibi şifahi sözler vermekten öteye gitmediler.²³⁶² Osmanlı Hükümeti'nin tamamıyla tarafsızlığını koruyacağı açıklamasına karşılık olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 15 Ağustos 1914 tarihinde Londra Sefareti'ne gönderdiği cevabi notada büyük memnuniyet duyduğunu bildirdi.²³⁶³

17 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere Sefiri Louis Mallet tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir yazı gönderildi. Mallet, İskenderun İngiliz Viskonsülü'nden aldığı habere dayanarak Osmanlı Dahiliye Nezareti'nden çekilen bir telgrafta İngiltere hakkında hakaret içeren ifadeler kullanıldığını, özellikle "melun" (lanet olası)²³⁶⁴ denildiğini belirterek şikayette bulundu. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını tamamıyla koruyacağından emin olduğunu vurgulayarak, Talat Bey tarafından böyle bir telgraf yollanmadığının ve bu tür bir propagandanın hükümetçe desteklenmediğinin yerel halka açıklanması için yetkililere talimat verilmesini rica etti.²³⁶⁵

Bu yazı üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, Halep Vilayeti'ne gönderdiği 19 Ağustos 1914 tarihli telgrafla durumu ilettiler. İngiliz Konsolosu'ndan

²³⁶¹ **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:120 Gömlek No:17** (Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği'nin 17 Ağustos 1330 [30 Ağustos 1914] tarihli yazısı).

²³⁶² **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.75 (10 Kasım 1918 tarihli oturum). Eski Adliye Nazırı İbrahim Bey, Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştır.

²³⁶³ **BOA. DH. EUM. VRK. Dosya No:13 Gömlek No:31**(Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Ağustos 1330 [22 Ağustos 1914] tarihli yazı).

²³⁶⁴ Fransızca orijinal metinde "maudite" kelimesi kullanılmıştır.

²³⁶⁵ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:9** (İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet'in Said Halim Paşa'ya gönderdiği 17 Ağustos 1914 tarihli Fransızca yazı ve tercümesi).

hakaret içeren söz konusu telgrafı nereden, ne şekilde haber aldığı ve bu telgrafın ne zaman kime yazıldığı öğrenilmesini istedi.²³⁶⁶ Halep Valisi Celal Bey'den aynı gün bir cevap telgrafı geldi. Vali, söz konusu tabirin Goeben ve Breslau gemilerinin satın alındığını müjdeleyip halkı başışa teşvik için Donanma Cemiyeti Genel Merkezi İkinci Başkanı tarafından tüm cemiyet şubelerine çekilen 11 Ağustos 1914 tarihli telgrafta bulunduğunu ve bu telgrafın Halep'ten aynen merkeze bağlı birimlere bildirildiğini belirtti.²³⁶⁷

İngiltere ile gerginleşen ilişkilerin bir başka yansıması da tahıl yüklü İngiliz gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmeyerek bekletilmesi oldu. İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet 16 Ağustos 1914 gecesini İstanbul'a döndükten sonra zaman kaybetmeden Bab-ı Ali nezdinde konuyla ilgili girişimlerde bulundu. İngiltere'nin bir ultiatom vereceği şeklinde söylentiler de ortaya çıkmıştı. Sonuç olarak İngiliz gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi için gerekli fermanlar yayınlandı ve sorun daha da büyümeden çözümlenmiş oldu.²³⁶⁸

Osmanlı Hükümeti'nin büyük önem verdiği diğeri bir husus kapitülasyonların kaldırılmasıydı.²³⁶⁹ Ayrıca Ege Adaları'nın geri verilmesine ve Mısır sorununun çözümlenmesine ilişkin taleplerde bulundu. Ancak başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri bu istekleri kabul etmedi. Üstelik İngiltere ve Fransa, Boğazlar'ın Osmanlı'nın haklı olarak en çok çekindiği ülke olan Rusya'ya açılmasını talep etti. İngiltere ve Fransa olası bir savaşta aşırı ölçüde zayıflamış Osmanlı Devleti'ni taşıyacak bir yük olarak görüp önemsemiyor, ayrıca müttefikleri olan Rusya'yı da kızdırmak istemiyorlardı. Genel bir savaşın gündeminde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması da yer alacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaşta tarafsız kalmasının önemini kavrayamadıklarından ve zaferlerinin kesin ve yakın olduğuna inandıklarından bir oyalama politikası izlediler. Osmanlı Devleti'nin tarafsız konumunu sürdürmeye çalıştılar. Cemal Paşa'nın İngiliz askeri ataşesiyle yaptığı görüşmeler sonuç vermedi. Alman gemilerinin İstanbul'a gelişinin ardından

²³⁶⁶ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:9** (Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilayeti'ne çekilen 6 Ağustos 1330 [19 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²³⁶⁷ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:9** (Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Ağustos 1330 [19 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²³⁶⁸ "Grain Ships Held up in The Dardanelles", **The Guardian**, 20 Ağustos 1914, s.5.

²³⁶⁹ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.23 (9 Kasım 1918 tarihli oturum). Said Halim Paşa kapitülasyonları kendi inisiyatifleriyle kaldırdıklarını, İtilaf Devletleri'nin bunu kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin kendisine yaptığı yarı resmi ittifak önerisi üzerine Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etmeyi sonunda kabul etmiş, ancak İngiltere ve Fransa bunu kabul etmemişlerdi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu hususta teklif ettiği en son çözüm Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün yalnız Almanya ve müttefiklerine karşı garanti edilmesiydi.²³⁷⁰ Said Halim Paşa bu teklif hakkında şunları söylemektedir:

*"...Esasen bu şifahi olmuştu ve söyledikleri sözlere göre diğer devletler bize saldırırsa toprak bütünlüğümüzü temin edeceklerdi...Tarafsız kaldığımızdan dolayı müttefiklerimiz bize saldırırlarsa onlar savunacaklardı. Lakin toprak bütünlüğümüz hakkında kendilerine karşı bir teminat oluşturuyordu."*²³⁷¹

*"...yalnız İtilaf sefirleri 'tarafsız kalırsanız ve müttefikleriniz tarafından saldırıya maruz kalırsanız bütünlüğünüzü koruruz' dediler ve bu teminat şifahen gerçekleşmiştir...asıl bunu söyleyen Rusya Sefiri'dir. Diğer sefirler de onun sözüne iştirak etti...fakat şurasını söyleyeyim ki bizim asıl korkumuz Moskoflardı."*²³⁷²

Kabinede savaşa girmeye karşı olanların ve İtilaf Devletleri'ne sempatiyle yaklaşanların başında Maliye Nazırı Cavid Bey gelmekteydi. Cavid Bey 24 Kasım 1918 tarihinde yaptığı açıklamada, savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığa aykırı pek çok hareketlerde bulunduğunu, İtilaf Devletleri'nin bunların hepsini hemen hemen sükut ile veya hafif bir itiraz ile geçiştirdiğini ve Türkiye ile bir savaş nedeni yaratmama siyasetini takip ettiklerini belirtmiştir. Cavid Bey daha sonra şu ilginç yorumda bulunmuştur:

*"Bizim içimizde bu siyaseti korkaklığa taşıyanlar bile vardı. Şüphe yok ki o devletlerin bu hareketleri Türkiye'ye sevgilerinden kaynaklanmıyordu. Kendi siyasi ve hayati çıkarları gereği olarak yeni yeni savaş alanları oluşturmamak ve savaşı Balkanlar'a sirayet ettirmemek istiyorlardı. İşte bundan dolayıdır ki bizim her hareketimize karşı Hazret-i Eyüb sabrı denilecek bir surette sabır ve tahammül gösteriyorlardı."*²³⁷³

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki gerilim Yemen ve Basra'daki gelişmelerle hızla tırmanışa geçti. İngiltere Sefareti tarafından 15 Ağustos 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir nota verildi. Buna göre Hudeyde'deki İngiliz

²³⁷⁰ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s.49-52. Cemal Paşa da hatıralarında Osmanlı Devleti'nin isteklerine İngiltere'nin büyükelçi Mallet aracılığıyla verdiği cevapları yazmakta ve bunların tatminkar olmaktan çok uzak ve kabul edilemez olduğunu savunmaktadır. Bk. Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.122-127.

²³⁷¹ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.15 (9 Kasım 1918 tarihli oturum).

²³⁷² **A.e.**, s.21-22.

²³⁷³ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.202 (24 Kasım 1918 tarihli oturum).

Konsolos Vekili'nin İngiltere Sefareti'ne bildirdiğine göre bir hafta içinde Kızıldeniz'de İngiliz bayraklı sanbuklara karşı üç defa saldırı gerçekleştirilmişti. Bunlar içerisinde özellikle 25 Temmuz gecesi Hudeyde Limanı'nda bulunan İngiliz bayraklı bir sanbuk liman içerisinde silahlı bedeviler tarafından saldırıya uğramıştı. Bunun üzerine Hudeyde Konsolos Vekili saldırganların tutuklanması ve cezalandırılması için yerel hükümet yetkililerine başvurmuş, ancak şikayetleri sonuçsuz kalmıştı. Üstelik bu saldırıların iki Osmanlı gambotu Kamaran'da bulunduğu halde yapıldığı anlaşılmıştı. İngiltere Sefareti Hariciye Nezareti'ne verdiği notada, bu gibi saldırıların tekrarlanmaması ve güvenliğin sağlanması için etkin tedbirlerin alınmasını istedi.²³⁷⁴ Bu istek karşısında hareket geçen Hariciye Nezareti meseleyi 22 Ağustos 1914 tarihli yazıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirerek gerekenin yapılmasını talep etti.²³⁷⁵

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginliğin yansıması olarak devam eden olaylar Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne ulaşan 18 Ağustos 1914 tarihli telgrafta görülmektedir.²³⁷⁶ Fav Liman Reisi'nin verdiği bilgi ışığında Kuveyt İngiliz Konsolosu'nun Fav'a ve daha sonra Muhammara'ya gittiği, Muhammara İngiliz Konsolosu'nun da Basra'ya gidip, geri dönmediği komodorluktan bildirilmişti. Basra Vilayeti'nin araştırmaları sonucunda İngiliz konsolosların 16 Ağustos 1914 tarihinde Kuveyt Kaymakamı Mübarek El Sabah Paşa ve Muhammara hakimi Hazal Han ile uzun uzadıya Hazal Han'ın ikametgahı önünde, vapur içinde görüşmeler yaptıkları anlaşıldı. Bunun üzerine ertesi gün (17 Ağustos) Basra'dan Mübarek El Sabah ve Hazal Han'ın yanına bir kişi gönderilerek soruşturma yapıldı. İngiliz konsoloslar şu sırada İngiltere Osmanlı Devleti ile bir savaşa girerse, Mübarek El Sabah Paşa ile Hazal Han'ın ne şekilde hareket edeceklerini ve hangi tarafı destekleyeceklerini sormuşlardı. Her iki şeyhin tarafsız kalıp İngiltere ile olan ilişkilerine devam edeceklerini söylemesi üzerine, konsoloslar tarafından bunun yazılı olarak beyanı ve imza altına alınması teklif edilmişti. Şeyhler bu teklifi mecburen kabul ederek kendilerinden istenileni yapmışlardı. Mübarek El Sabah ve Hazal Han, böyle bir savaşta İngiltere'ye karşı savunma yapmalarının mümkün

²³⁷⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:102 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Ağustos 1914 tarihli İngiliz notası).

²³⁷⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:102 Gömlek No:1** (Hariciye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Ağustos 1914 tarihli yazı).

²³⁷⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:16** (Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 1330 [18 Ağustos 1914] tarihli telgrafın sureti).

olmamasını ve Osmanlı Devleti'ne yararlı bir harekette bulunamayacaklarını gerekçe olarak göstermişlerdi. Bununla birlikte İslam toplumundan olmaları dolayısıyla gizli olarak Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımda kusur etmeyeceklerini ifade etmişlerdi.²³⁷⁷

Mübarek El Sabah ile Hazal Han'ın verdikleri bu cevap hemen ertesi gün, 18 Ağustos'ta, Basra Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirildi. Dahiliye Nezareti'de 27 Ağustos 1914 tarihinde durumu Hariciye Nezareti'ne iletti.²³⁷⁸ Hariciye Nezareti, 31 Ağustos 1914'te olayı bilgilendirme amaçlı olarak Londra Sefareti'ne aktardı.²³⁷⁹

17 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri sadrazamı tek tek görüşüp sözlü olarak savaş süresince müştereken Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve her türlü saldırıya karşı savunulacağı yönünde güvence verdiler.²³⁸⁰ Bunun üzerine Sadrazam Said Halim Paşa, Cavid Bey'i sefirlerle müzakere yapmak için görevlendirdi. 19 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçisi Mallet ile görüşen Cavid Bey, Sadrazam Said Halim Paşa'ya verdiği beyanatını yazılı olarak vermesini talep etti. Ayrıca bu talebin sadece mevcut durum için değil, uzun bir müddet için geçerli olmasını, müşterek bir teminat yerine her devlet tarafından münferit bir teminat verilmesini, Rusya'nın saldırı olasılığına karşı kendilerini savunacaklarını açıkça belirtmelerini teklif etti. Bunun yanında ekonomik ve adli kapitülasyonların kaldırılmasını istedi.²³⁸¹ İtilaf sefirleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü için yazılı beyanatta bulunacaklarını, fakat adli kapitülasyonların kaldırılması için birdenbire bir kabul cevabı verilemeyeceğini söylediler. Bunun için öncelikle Osmanlı Hükümeti tarafından bazı değişiklikler ve reformlar yapılması gereğinden bahsettiler.²³⁸²

²³⁷⁷ Aynı vesika.

²³⁷⁸ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:16 (Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 14 Ağustos 1330 [27 Ağustos 1914] tarihli gizli yazı ve eki).

²³⁷⁹ BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:16 (Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 31 Ağustos 1914 tarihli yazı).

²³⁸⁰ Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.147-149. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan ve yeni gelen iki Alman savaş gemisiyle Karadeniz'den kendisine tehdit oluşturmasından çekinen Rusya, bu önerinin getirilmesinde etkili olmuştu. Sadrazam Said Halim Paşa bundan oldukça memnun kalmıştı. Cavid Bey'de Beşinci Şube'ye verdiği ifadesinde bunu doğrulamaktadır, bk. Meclis-i Mebusan Numero: 521, s.207.

²³⁸¹ Meclis-i Mebusan Numero: 521, s.207 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Burada Cavid Bey'in verdiği 6 Ağustos tarihi Rumi'dir. Ayrıca bk. Bayur, a.g.e., C.III, K.I, s.151-152.

²³⁸² Meclis-i Mebusan Numero: 521, s.207 (24 Kasım 1918 tarihli oturum).

Bu gelişmeler yaşanırken Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yardımıyla 19 Ağustos 1914 tarihinde Sofya'da Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında bir dostluk anlaşması imzalandı.²³⁸³

20 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz büyükelçisiyle görüşen Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafsız kalmanın karşılığında kapitülasyonların kaldırılmasını, el konulan savaş gemilerinin süratle teslim edilmesini, Yunanlıların ele geçirdiği adaların iadesini, Mısır meselesinin çözümlenmesini, Rusya tarafından Osmanlı içişlerine kesinlikle müdahale edilmemesini ve olası Rus saldırısının İngiltere ve Fransa tarafından engellenmesini istedi.²³⁸⁴ Aynı gün (20 Ağustos) Cavid Bey'le görüşen İngiliz büyükelçisi, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'la birlikte Yunanistan'a saldırması halinde İngiltere'nin kendilerine savaş ilan edeceğini söyledi ve gerekçe olarak da Yunanistan'ın İngiltere'nin müttefiki olmasını gösterdi.²³⁸⁵ Ayrıca Cemal Paşa'nın teklifinin ağırlığından şikayet etti ve itirazlarda bulundu. Ancak Cavid Bey'de tekliflerin ağır olmadığını, Almanların kendilerine yaptıklarının yanında çok hafif olduğunu vurgulayarak Cemal Paşa'nın taleplerine destek oldu ve ısrar etti.²³⁸⁶ Bu esnada İngiliz büyükelçi Mallet, Cavid Bey'e Boğazlar'ın İngiliz ve Rus donanmalarına açılmasını önerse de gördüğü şiddetli itiraz üzerine konuyu kapadı.²³⁸⁷

Diğer taraftan Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, 11 Ağustos 1914 sabahı iki İngiliz torpidosunun Hayfa'ya gelerek demirlediğini, İngiliz Konsolos'un kayıkla bunlara gittiğini ve limanda ayrıca Alman bandıralı iki ticaret gemisinin bulunduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Hayfa İngiliz Konsolosu'nun Beyrut Konsolosu'na bildirdiğine göre bu iki torpido, 12 Ağustos'ta öğleden sonra Beyrut'a gelecekti ve karşılama için konsolos vekili vapurla gönderilecekti.²³⁸⁸ Bu olay Dahiliye Nezareti'nin hoşuna gitmemişti. 26 Ağustos 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda olay aktarıldıktan sonra, İngiliz savaş gemilerinin şu sırada Osmanlı sahilleri sularında dolaşması ve özellikle limanlara demirlemesinin kesinlikle uygunsuz olduğu belirtildi. Ayrıca yabancı devletlere ait bölgede bulunan

²³⁸³ Uçarol, **a.g.e.**, s.569-570.

²³⁸⁴ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.153, Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s.234-235.

²³⁸⁵ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.126-127.

²³⁸⁶ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.153-155; Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s.236-237.

²³⁸⁷ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.177.

²³⁸⁸ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:49** (Beyrut Valisi Bekir Sami Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen 11 Ağustos 1330 [24 Ağustos 1914] tarihli ve biri acele ibareli iki telgraf).

ticari gemilerin yükünün ganimet olarak alınmasına teşebbüs edilmesi de Osmanlı Hükümeti'ni güç durumda bırakacaktı. Bu nedenle hiçbir savaş gemisinin Osmanlı limanlarına uğratılmaması için yabancı büyükelçilere uygun tebligat yapılması ve alınacak sonuçla beraber, bir mesele çıkması durumunda hükümetçe izlenecek stratejinin süratle belirlenip bildirilmesi istendi.²³⁸⁹

Tahran Sefiri Asım Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 23 Ağustos 1914 tarihli telgrafında bölgede yaşanan gelişmeler hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktaydı:

“İngiltere Sefiri, Bağdat ve Basra şehirleri resmi çevrelerinde Türkiye'nin İngiltere'ye savaş ilan edeceği yayıldığı için bu şehirlerde bulunan bütün İngilizlerin oralardan ayrıldıklarını Lynch Şirketi'nin bir telgrafında okuduğunu söyledi. İngiliz Sefire Hanikin'den gelen diğer bir telgrafta, Bağdat Valisi'nin halkı telgraf emri ile Rusya ve İngiltere'ye karşı cihada yönlendirdiği yazılıdır. Aynı telgraf Hindistan'a bile gönderilmiştir. Bu söylentilerin boş olduğunu kendisine belli etmeye çalıştığım İngiltere Sefiri, söz konusu söylentilerin İngiliz kamuoyunu oldukça endişelendirecek niteliğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Rusların, İran'ın açgözlü memurlarının müsamahalarıyla zaten önemli şekilde sarsıntıya uğrattıkları ticaretimizi yok etmek üzere, Kirmanşah'a asker göndermeyi haklı göstermek için bu söylentilerden faydalanacakları düşüncesindeyim. Osmanlı Hükümeti ve Bağdat Valisi'nin kesin ve genel bir beyanname ile bu kötü niyetli söylentilerin önüne geçmesi uygun olur.”²³⁹⁰

Hariciye Nezareti, Tahran Sefiri Asım Bey'den aldığı bu telgrafi 27 Ağustos 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ileterek durumun Bağdat Vilayeti'nden telgrafla sorulmasını ve alınacak cevabın süratle bildirilmesini istedi.²³⁹¹ Buna karşılık Dahiliye Nezareti'nden 29 Ağustos'ta kısa bir cevap yazısı Hariciye Nezareti'ne gönderildi: *“Bağdat Valisi'ne isnat edilen ifade ve beyanların kesinlikle aslı olmadığı arz olunur”²³⁹²*

Hariciye Nezareti 30 Ağustos 1914 tarihinde Tahran Sefareti'ne çektiği telgrafla bu cevabı bildirdi.²³⁹³

²³⁸⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:16** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 1330 [26 Ağustos 1914] tarihli acele yazı).

²³⁹⁰ **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:1 Gömlek No:29** ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:2402 Gömlek No:47** (Hariciye Nazırı Müsteşarı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 14 Ağustos 1330 [27 Ağustos 1914] tarihli çok acele yazı).

²³⁹¹ **Aynı vesika.**

²³⁹² **Aynı vesika** ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:2402 Gömlek No:53** (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Ağustos 1330 [29 Ağustos 1914] tarihli yazı).

²³⁹³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2402 Gömlek No:53** (Hariciye Nezareti'nden Tahran Sefareti'ne çekilen 17 Ağustos 1330 [30 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

Bu arada Bağdat ve Basra arasında eskiden beri çalışmakta olan İngiliz Lynch Şirketi vapurları ile Bağdat'taki İngiliz postanesi faaliyet ve işlemlerini durdurdu.²³⁹⁴ Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 26 Ağustos 1914 tarihli telgrafta, Nehir İdaresi vapurlarının askeri nakliyatta görevli oldukları ve bilinmeyen sebeplerden ötürü Lynch Şirketi'ne ait vapurların nakliyat işini durdurdukları ifade edildi. Amara Mutasarrıflığı'nın bildirdiğine göre İngiliz bayrağını taşıyan bir motorbot Amara'dan geçtiği sırada, sorulması üzerine Bağdat İngiliz Konsolosu'na posta götürdüğünü beyan etmiş ve yoluna devam etmişti. Vali Cavid Bey, İngiliz bayrağı taşıyan ufak savaş vapurlarının gelip gitmelerinin Basra'da kötü etki bıraktığını belirtti. Lynch vapurlarının Basra ile Bağdat arasında nakliyata devam etmelerinin sağlanmasını veya İngiliz postalarının Basra'dan gelecek Nehir İdaresi vapurlarına verilerek donanımlı motorbotlarla posta nakliyatının yasaklanmasına izin verilmesini talep etti.²³⁹⁵ Buna karşılık Hariciye Nezareti'nden cevap olarak 31 Ağustos'ta Bağdat Vilayeti'ne çekilen telgrafta şu sorulara cevap istendi:

*“Şimdiye kadar Dicle'de böyle İngiltere bayraklı motorbot işlediğinin emsali var mıdır? Donanımlı motordan maksat nedir? Top ve silahlarla mı donatılmıştır? Bu bir İngiliz savaş gemisine mi aittir? Yoksa konsololuğa veya kişilere mi aittir? Büyüklüğü nedir? Bildirilmesi.”*²³⁹⁶

İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri 30 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü hakkında Bab-ı Ali'ye yazılı bir nota şeklinde ortak teminat verdiler. Bu yazılı teminat Osmanlı Hükümeti'nin isteklerini karşılamaktan son derece uzaktı. Cavid Bey bu notayı Beşinci Şube'de şöyle aktarmaktadır:

“Fransa, Rusya ve İngiltere sefirleri mevcut durumda, Avrupa'yı ayıran savaş esnasında Osmanlı Hükümeti'ne, tam bir tarafsızlığa uymayı taahhüt etmek şartıyla, Üçlü İttifak Devletleri'ne (karşı) Osmanlı toprağının bütünlüğünü temin etmeye ve Osmanlı Hükümeti tarafından ekonomik ve adli sorunlar hakkında kendilerine

²³⁹⁴ BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:18 Gömlek No:31/N (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Ağustos 1330 [1 Eylül 1914] tarihli yazı).

²³⁹⁵ BOA. HR. HMs. İŞO. Dosya No:83 Gömlek No:18 (Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 1330 [26 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²³⁹⁶ BOA. HR. HMs. İŞO. Dosya No:83 Gömlek No:18 (Hariciye Nezareti Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 18 Ağustos 1330 [31 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

gelecek teklifleri dostane bir fikir ile incelemeye hazır olduklarını hükümetleri adına beyan ederler.”²³⁹⁷

Bu teminat Osmanlı Hükümeti için tatminkar ve yeterli olmaktan çok uzaktı. Teminat Birinci Dünya Savaşı'nın süresi ile sınırlıydı ve İttifak Devletleri'nin bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı olabilecek saldırılarına karşı bir taahhüdü içermektedir. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin bu girişimi yalnız yetersiz değil samimiyetten de çok uzaktı. Nitekim teklifin yapıldığı günlerde Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmek için bu ülkeye Edirne ile Enez-Midyne hattına kadar olan Trakya topraklarını vaat etmekte, İngiltere'de ise Churchill'in girişimiyle Yunanistan'la birlikte Gelibolu Yarımadası ve Boğazları ele geçirme planları tartışılmaktaydı.²³⁹⁸

İtilaf Devletleri büyükelçilerinin 30 Ağustos 1914 tarihinde verdikleri bu nota İngiliz basınına farklı şekilde yansdı. Buna göre İtilaf Devletleri, mevcut savaşta kesin tarafsızlığa uyması şartıyla Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti etmekteydi.²³⁹⁹ Diğer taraftan İtilaf Devletleri'nin büyükelçileri, Goeben ve Breslau'nun Alman mürettebatının geri gönderilmesi için çaba göstermeye devam ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girme olasılığı karşısında İngiliz, Fransız ve

²³⁹⁷ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.207 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Sorulan bir soru üzerine Cavid Bey bu notanın 1330 senesi Ağustos'unun 16. veya 17. günü (29 veya 30 Ağustos 1914) verildiğini söylemektedir. Ancak daha sonra (s.208) 17 Ağustos'ta (30 Ağustos) verildiğini belirtmektedir. Ayrıca İngiltere Sefiri'nin bu notaya “*mevcut savaştan istifade etmek isteyecek her hangi bir düşmana karşı*” ifadesini koydurmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Bayur, Cavid Bey'in 1944'te Tanin Gazetesi'nde yayınlanan hatıralarına ve Pingaud'a dayanarak bu notayı naklederken “Üçlü İttifak Devletleri” tabirinin olmadığı görülmektedir. Ancak “*Avrupa'yı ikiye ayıran savaş esnasında*” tabirinin kullanılması zaten söz konusu güvenceyi bu anlama getirerek oldukça yetersiz ve sınırlı kılmaktaydı. Ayrıca (aynı hatıra ve Bompard'a dayanarak) İngiltere Büyükelçisi'nin “*bugünkü savaştan faydalanmaya kalkışacak her hangi bir düşmana karşı*” ifadesini aynı gün koydurduğunu yazmıştır. Notanın veriliş tarihini de 30 Ağustos olarak belirtmektedir, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.156-157. Cavid Bey, Beşinci Şube'de yaptığı konuşmada (s.208) İtilaf Devletleri'ni sürekli ikna etmeye çalıştığını ve bunda başarılı olamadığını açıkça itiraf etmektedir: “*Ne yazık ki İtilaf Hükümetleri'nin de görüşmelerde zamanın ve durumun icap ettiği kadar fedakarlık yapmak lüzumunu hissetmedikleri fikrindeyim. Benim kanaatime göre eğer İtilaf Devletleri sefirleri uzun tartışmalara neden olmaksızın kapitülasyonların kaldırılması konusundaki taleplerimizi kabul etmiş olsalardı, tabii kabinede bulunan savaş taraftarı olmayan nazırların eline daha kuvvetli bir silah vermiş olacaktı. Ben bu silahı daima kendilerinden istedim ve bu kuvveti bizden esirgememelerini rica ettim. Almanların her gün muhtelif suretlerde gerçekleşen tekliflerine, vaatlerine karşı bizim bir şey söyleyemediğimizi ve elimizde kendilerinden henüz elde edilmiş bir şey olmadığını birçok kez tekrar ettim. Bu böyle olmakla beraber şuna da inanmaktaydım ki eğer bu görüşmelere samimi olarak devam etseydik, her halde günün birinde arzularımızın, taleplerimizin büyük kısmını yerine getirebilecektik.*”

²³⁹⁸ Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.157-158, 209-211.

²³⁹⁹ “The Wooing of Turkey”, **The Observer**, 6 Eylül 1914, s.9. Haberde ayrıca daha önce 17 Ağustos'ta Sadrazama verilen bildirin yenilenerek daha resmi hale getirildiği belirtilmektedir.

Rus vatandaşları ailelerini göndermeye başlamışlardı. İzmir'deki birkaç İngiliz ailesi de daha fazla güvenlik için Midilli adasına gitmişlerdi.²⁴⁰⁰

Bağdat Valisi Cavid Paşa Dahiliye Nezareti'ne çektiği 30 Ağustos 1914 tarihli telgrafta, İran'daki son durum hakkında şu bilgileri vermekteydi: Gelhur, Guran (Güran), Sincabi aşiretlerinden özellikle Sincabilerle Gelhurlar'ın bir kısmı İngiliz; Kalhani? قالخانی , Guran ve Gelhurların diğer bir kısmı Rus emellerine bağlıydı. Rus ve İngiliz memurlar tarafından bazı kötü niyetli haberler etrafa yayılmakta ve bu sayede halk Osmanlılar aleyhine kışkırtılmaktaydı. Bunlar Osmanlıların Hanikin'den on beş bin askerle İran'a saldıracakları ve Irak'ta kargaşa olduğundan Şii ziyaretçilerin kutsal mekanlara gitmelerinin erteleneceği şeklindeydi. Bu faaliyetlere karşılık halkın genel kanısının düzeltilmesi için İran'a gizli görevliler gönderilmesi gerektiği Valilik tarafından Hanikin Kaymakamlığı'na yazılmıştı. Ayrıca vilayette bulunan bazı İran ulemasından fetva alınarak İran aşiretlerine gönderilecekti. Bunun yanında sınır bölüğünün civardaki İran halkına güvence verecek duyurularda bulunması gerektiği bildirilmişti. Musul Vilayeti'de durumdan haberdar edilmişti.²⁴⁰¹ Ancak Musul Valisi Nazif Bey, ertesi gün (31 Ağustos) Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta durumu izah etmiş, sınırın derinlemesine araştırılması fevkalade gerekliyse de oluşacak masraflar için elinde tahsisat bulunmadığını belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir. Musul Valisi'nin bu yazısı Emniyet Genel Müdürlüğü'ne havale edilmiştir. Yazının altına Emniyet Genel Müdürü İsmail imzasıyla düşülen 7 Eylül 1914 tarihli bir notta, bu hususta yapılacak girişimin şu sırada olağanüstü önemli ve gerekli olduğu vurgulanarak iki yüz lira tahsis edilmesi istenmiş ve yazı vilayete bildirilmek üzere Özel Kalem Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Bu notun altına daha sonra kırmızı kalemle "yüz lira verilmesi" yazılmış olduğundan, sonuçta ödenek olarak Dahiliye Nezareti tarafından Musul Vilayeti'ne bu miktarın (100 liranın) tahsis edildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁰²

Maliye Nezareti Muhasebe Müdüriyeti'nden 2 Eylül 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Londra'da bulunan Hakkı Paşa'nın 1 Ağustos-10 Ekim 1914 arası döneme ait yevmiyelerinin kendisine ulaştırılmak üzere Osmanlı

²⁴⁰⁰ Aynı yer.

²⁴⁰¹ BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:31 (Bağdat Valisi ve Irak Genel Kumandanı Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği 17 Ağustos 1330 [30 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

²⁴⁰² BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:31 (Musul Valisi Nazif Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Ağustos 1330 [31 Ağustos 1914] tarihli telgraf).

Bankası'na yatırıldığı, ancak mevcut durum dolayısıyla bu paranın ödenme imkanı bulunmadığından Hazine'ye iade edildiği bildirildi. Bu durumda Hakkı Paşa'nın Londra'da kalmaya devam etmesi gerektiği takdirde ne yapılması gerektiği soruldu.²⁴⁰³

Bunun üzerine hükümet harekete geçti. Görevli olarak Londra'da bulunan Hakkı Paşa'nın mevcut durum nedeniyle görüşmelere devam etmesi mümkün olmadığından, görüşmelerin kesilmesine ve İstanbul'a dönmesine 5 Eylül 1914 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından karar verildi. Bu karar Hakkı Paşa'ya 7 Eylül 1914 tarihinde telgrafla tebliğ edildi. Ertesi gün Hariciye Nezareti, Maliye Nezareti'ne bir yazıyla durumu bildirdi. Bundan sonra meydana gelen olay gerçekten ilginçtir. Hakkı Paşa ertesi gün cevaben Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya yazdığı telgrafta, otuz günlük yevmiyesi ödenmediğinden Londra'dan ayrılmasının mümkün olmadığını bildirdi. Yani parasızlık nedeniyle Hakkı Paşa Londra Sefareti'nde mahsur kalmıştı ve geri dönemiyordu. Bunun üzerine 13 Eylül'de Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda durum iletildi ve söz konusu yevmiyelerin Hakkı Paşa'ya mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde gönderilmesi istendi. Maliye Nazırı Cavid Bey tarafından Londra Sefiri Tefvik Paşa'ya 30 Eylül 1914 tarihinde gönderilen telgrafta sorunun hala çözümlenemediği anlaşılmaktadır. Cavid Bey bankaya 25 günlük yevmiyenin yatırıldığını bildirdi. Ancak Hakkı Paşa Londra'daki Osmanlı Bankası'ndan 300 lira borç almış olduğundan banka, Londra Şubesi'nin bildirmesiyle bu miktarda parayı İstanbul'da alıkoymuştu. Bu nedenle gecikmenin sorumlusu Hazine değildi. Cavid Bey, 30 Eylül 1914 tarihi itibarıyla bankaya tekrar 15 günlük yevmiyenin yatırıldığını haber verdi. Böylece Hakkı Paşa'nın İstanbul'a dönmesi hususunda bir engel kalmadı.²⁴⁰⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Tüm Hindistan Müslüman Birliği (All-India Muslim League)²⁴⁰⁵ başkanının isteği üzerine büyük ve genel bir miting düzenledi ve iki karar aldı. Osmanlı Londra Sefareti, 4 Eylül 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne birliğin aldığı bu kararları bildirdi. Kararların ilkinde, Hindistan askerlerinin ortaya çıkan fırsattan yararlanarak İngiltere İmparatorluğu'nun savunulması için

²⁴⁰³ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:32 (Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ağustos 1330 [2 Eylül 1914] tarihli yazı).

²⁴⁰⁴ BOA. HR. SYS. Dosya No:114 Gömlek No:32 (İlgili yazışmalar).

²⁴⁰⁵ Eski Türkçe metinde bu kuruluşun adı "Umum Hindistan Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiyyesi" şeklinde geçmektedir.

Avrupa'daki savaş meydanlarında İngiliz silah arkadaşlarıyla birlikte savaşmak istedikleri ilan edildi. Tüm Hindistan Müslüman Birliği Londra Şubesi, bu kararın haşmetli İngiliz Kralı'na bildirilmesi için İngiltere'nin Hindistan Bakanı'nın aracılığını rica etmişti. İkinci kararda Tüm Hindistan Müslüman Birliği Londra Şubesi, Müslüman devletlerin Avrupa ulusları arasında başlayan savaş girdabına kapılmaktan kaçınmak için tüm güçleriyle çalışacaklarına, Türk (Osmanlı) Hükümeti'nin şimdiye kadar sadık kaldığı tarafsızlığı hakkıyla koruyacağına ve Osmanlı halkının taahhütlerine tamamiyle sadık kalarak yapılan kışkırtma ve teşviklere kapılmayacağına inandığını duyurdu.²⁴⁰⁶

1914 Eylül ayı içinde Hindistan Genel Valisi'nin Meclis üyesi ve Bengal Müslümanları'nın liderlerinden Bay A. K. Ghuznavi, Simla'da yaptığı bir konuşmada Hint Müslümanları üzerindeki İngiliz egemenliğini övdü ve Müslümanların İngiltere'ye sadakatlerinin tam olduğu mesajını verdi.²⁴⁰⁷ Hindistan Genel Valisi'nin 8 Eylül 1914 tarihinde Simla'daki mecliste yaptığı açıklamaya göre Hindistan savaş masrafları için bir milyon sterlin katkıda bulunmaktaydı. Ayrıca 70.000'nin üstünde asker de İngiltere için savaşmak üzere gönderilmişti.²⁴⁰⁸

9 Eylül 1914 tarihinde Hindistan Müsteşarı Charles Roberts Avam Kamarası'nda Hindistan Genel Valisi'nden gelen mesajı alkışlar arasında okudu. Mesajda toplam sayıları yaklaşık 700 olan Hindistan yerel eyaletleri liderlerinin İngiliz İmparatorluğu'na tam destek verdiği bildirilerek, ayrıntılara yer verilmekteydi. İngiltere'ye destek Hindistan sınırlarını da aşmış Nepal'in tüm askeri ve maddi kaynakları İngiltere'nin hizmetine sunulmuştu. Hatta Tibet'te Dalai Lama, tüm Tibetli keşişlerin İngiliz Ordusu'nun başarısı için dua ettiklerini belirterek İngiliz Hükümeti'ne 1000 asker göndermeyi teklif etmişti.²⁴⁰⁹

²⁴⁰⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2402 Gömlek No:84** (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 4 Eylül 1914 tarihli Fransızca/İngilizce telgraf ve tercümesi) ve **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:32** (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 4 Eylül 1914 tarihli telgrafın tercümesi). Hariciye Nezareti bu haberi 7 Eylül 1914 tarihli yazıyla Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'ne de iletmıştır. Tüm Hindistan Müslüman Birliği'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı bu çağrı İngiliz basınına da yansımıştır, bk. "All India Muslim League's Good Wishes", **The Guardian**, 10 Eylül 1914, s.6.

²⁴⁰⁷ "Indian Moslems And The War", **The Guardian**, 27 Ekim 1914, s.8.

²⁴⁰⁸ "Over 70.000 Indian Troops Sent", **The Guardian**, 10 Eylül 1914, s.6.

²⁴⁰⁹ "India's Splendid Rally", **The Guardian**, 10 Eylül 1914, s.6. Genel Vali'nin mesajında İngiliz Ordusu'na Hint liderleri tarafından yapılan askeri ve maddi yardımlar hakkında örnekler verilmektedir.

4 Eylül 1914 tarihinde Muhammara Şeyhi Hazal Han, İngilizlerin Muhammara'ya ve Abadan'a asker çıkarmak için kendisine baskı yaptığını, tarafsız kalmak için bir çare bulunmasını gizli olarak Basra Vilayeti'ne bildirdi. İzleyeceği hareket tarzı hakkında sözde bağlı olduğu İran Hükümeti'nden kendisine şimdiye kadar hiçbir şey söylenmediğini de vurguladı. Basra Vali Vekili Subhi Paşa, bu gelişmeyi aynı gün Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.²⁴¹⁰ Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'nden 6 Eylül'de çekilen cevap telgrafında, İngiltere Sefiri ile görüşme esnasında konunun kendisine sorulduğu, sefirin böyle bir düşünce olmadığı yönünde cevap verdiği belirtildi.²⁴¹¹

8 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldıran Padişah iradesi çıkarıldı ve ertesi gün (9 Eylül) Hariciye Nezareti'nin sefaretlere gönderdiği yazıyla alınan bu karar tebliğ edildi. Kaldırma kararı 1 Ekim 1914 tarihinde yürürlüğe girecekti. Ertesi gün Bab-ı Ali Büyük Devletler'in büyükelçilerine gönderdiği mesajda, alınan kararın ülke menfaatleri adına sadece adli, ekonomik ve mali bağımsızlık için alındığını, hiçbir yabancı devlete karşı düşmanca amaç güdülmediğini ve uluslararası hukuk prensipleri doğrultusunda ticari anlaşmalar yapmaya hazır olduğunu bildirdi.²⁴¹² Londra Sefareti'nde görevli Ragıp Raif Bey'de İngiliz Reuters haber ajansına konuyla ilgili açıklamalarda bulundu. Ragıp Raif Bey'e göre Türkiye'nin hareketinin düşmanca bir tavır olarak kabul edilmesi yanlıştı ve böyle iddiaları şiddetle protesto ediyordu. Türkiye'nin diğer bağımsız devletlerle aynı statüye sahip olma zamanı gelmişti. Örneğin daha geçen

²⁴¹⁰ **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:2 Gömlek No:7** (Basra Vali Vekili Subhi Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Ağustos 1330 [4 Eylül 1914] tarihli acele telgraf).

²⁴¹¹ **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:2 Gömlek No:7** (Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 24 Ağustos 1330 [6 Eylül 1914] tarihli telgraf). İngiltere Sefiri ile görüşme yapan kişinin Dahiliye Nazırı Talat Bey olma ihtimali yüksektir. Çünkü Basra Vilayeti'nin telgrafının altına kırmızı kalemle birinci ağızdan aynı şekilde bir bilgi notu düşülmüştür.

²⁴¹² **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.208-209 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Cavid Bey Rumi tarihle 27 Ağustos (9 Eylül) günü kapitülasyonların kaldırılması kararının büyükelçilere bildirildiğini, büyükelçilerin bundan elbette memnun olmadıklarını, ancak İtilaf Devletleri sefirleri büyük bir sakinlikle davranmasına rağmen Almanya büyükelçisinin çok büyük tepki gösterdiğini anlatmaktadır. Üçlü İtilaf sefirlerinin ise bu mesele karşısında yalnız bir protesto notası göndermekle yetindiklerini ve daha ileriye gitmediklerini belirtmektedir (s.209); "Sudden Stroke by Turkey", **The Times**, 12 Eylül 1914, s.7. Times gazetesi kapitülasyonların kaldırılması haberini Büyük Devletler'in temsilcilerine Cavid Bey'in 9 Eylül 1914 tarihinde öğleden sonra bildirdiğini yazmaktadır; "Turkey's Declaration", **The Guardian**, 12 Eylül 1914, s.6; "Numero 530- İmtiyazat-ı Ecnebiyenin (Kapitülasyon) İlgası Hakkında İrade-i Seniyye", **Düstur**, Tertib-i Sani, Cilt:6, 1 Teşrin-i Sani 1329 (14 Kasım 1913)-31 Teşrin-i Evvel 1330 (13 Kasım 1914), Dersaadet (İstanbul), 1334, s.1273. Kapitülasyonların kaldırılmasına dair irade 17 Eylül 1914 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.

hafta İngiltere ve Avusturya, Yunanistan tarafından ele geçirilen eski Osmanlı topraklarındaki kapitülasyonları kaldırmayı kabul etmişlerdi. Bunun yanında Karadağ gibi bir hükümet bile ekonomik ve siyasi bağımsızlığa sahipti. Kapitülasyonların kaldırılması İngiltere dahil hiçbir devlete karşı önyargıdan kaynaklanmıyordu ve Türkiye'nin kesin tarafsızlık ilanından en ufak bir sapma işareti de değildi.²⁴¹³

Kapitülasyonların kaldırılması karşısında İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya büyükelçileri birleşerek Babıali'ye ortak bir protesto notası verdiler. Notada Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyon rejiminin bağımsız bir kurum olmadığı, uluslararası anlaşmalar, diplomatik uyuşmalar ve çeşitli sözleşmelerin sonucu olduğu vurgulandı. Dolayısıyla bu rejimin sadece imzacı devletlerle anlaşma yoluyla değiştirilebileceği belirtildi. Böyle bir anlaşmanın 1 Ekim'den önce olmaması durumunda Bab-ı Ali'nin tek tarafı olarak aynı tarihte başlatacağı kaldırma kararının yürürlüğünün tanınmayacağı bildirildi. Almanya ve Avusturya'da farklı ifadelerle kaleme alınmış benzer bir notayı Osmanlı Hükümeti'ne verdi.²⁴¹⁴

Kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin olarak İngiltere Sefiri Mallet, 10 Eylül 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya yine benzer ifadeler içeren bir yazı göndermiştir. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararı hükümetine bildireceğini belirten Mallet, kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsız müessesesi olmadığını, uluslararası anlaşmaların sonucu olduğunu ve bu nedenle anlaşmalara imza koyan devletlerle uzlaşmadan hiçbirinin Osmanlı Hükümeti tarafından kaldırılıp değiştirilemeyeceğini vurguladı. Eğer Osmanlı Hükümeti 1 Ekim'den önce İngiliz Hükümeti'yle bir anlaşmaya varamazsa, kapitülasyonların kaldırılması kararının tek tarafı olarak uygulanabilmesini imkansız gördüğünü de ifade etti.²⁴¹⁵ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırmasını haklı ve doğru gören yazılar da İngiliz basınında çıkmıştır.²⁴¹⁶

²⁴¹³ “Turkish Embassy Statement”, **The Guardian**, 12 Eylül 1914, s.6.

²⁴¹⁴ “Turkey's Abrogation of The Capitulations”, **The Guardian**, 14 Eylül 1914, s.7. İngiliz Büyükelçi Mallet, Sadrazama İngiliz vatandaşlarının Alman subayların üye buldukları divan-ı harplerde yargılanacağını söyleyerek tepki göstermişti, bk. Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.166.

²⁴¹⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2276 Gömlek No:13** (Louis Mallet tarafından Said Halim Paşa'ya gönderilen 10 Eylül 1914 tarihli Fransızca yazı).

²⁴¹⁶ “Turkey and The Capitulations”, **The Guardian**, 12 Eylül 1914, s.6.

İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet, 16 Eylül 1914 tarihinde Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa'ya kendi el yazısıyla bir mesaj gönderdi. Mesajda Kudüs Mutasarrıfı'nın İngiliz ve Fransız kaynaklarından gelen telgrafların yayınlanmasına zorluk çıkardığı, Beyrut Valisi'nin de söz konusu telgrafların yayınlanmasını yasakladığı belirtilerek şikayette bulunuluyordu. Mallet, ayrıca “*bizim telgraflarımızdan niçin korkuyorlar? Niçin Almanları bu derece destekliyorlar?*” diyerek gerekli emirlerin verilmesini rica etmekteydi.²⁴¹⁷ Bunun üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, 19 Eylül'de Kudüs Mutasarrıflığı'na İngiliz Sefiri'nin şikayetini ilettili. Sefaretler Resmi Tebligatı'nın bunu gerektirmediği vurgulanarak gereken işlemin yapılması istendi.²⁴¹⁸ Ertesi gün Kudüs Mutasarrıfı Macid Bey'den Dahiliye Nezareti'ne cevap telgrafı gönderildi. Telgrafta şu açıklama yapılmaktaydı:

*“İngiliz ve Fransız Sefaretleri'nden gelen savaş haberlerinin kendi dilleriyle vatandaşları arasında yayını ve ilan edilmesi yasaklanmayıp, ancak Hindistan ve Mısır'daki Müslümanların İngilizlerin yönetiminden memnun ve İngiltere'ye dost olduklarına dair geçende İngiltere Sefareti'nden gelen bir telgrafın buradaki konsolosluk tarafından Arapça'ya tercüme ettirilerek Kudüslü bazı Müslüman eşrafa kapalı zarflar içinde dağıtılması üzerine, İslamiyet hislerine dokunacak bu tarzdaki dağıtımlarından dolayı konsolosun dikkati çekilmiş ve tekrar edilmemesi talep edilmişti. Geçenlerde Osmanlı Ajansı'nın Hindistan'da isyan olduğuna dair verdiği haberi yalanlayan bir ilan yine Araplara yapılmış ve oradaki Müslümanların Türkiye'nin tarafsızlığını talep ettikleri haberleri de yayınlanmıştır. Konumu gereği Müslümanlar üzerinde etki yapacak olan bu gibi ilanlar hakkında yapılacak işlemin saptanmasını ve bildirilmesini arz ederim.”*²⁴¹⁹

Kudüs Mutasarrıfı'nın bu telgrafına Dahiliye Nezareti'nden 23 Eylül 1914 tarihinde verilen kısa yanıtta, “konsolosların duyurularının bir müddet idare edilmesi” istendi.²⁴²⁰

21 Eylül 1914 tarihinde İngiltere Büyükelçisi'ni huzuruna kabul eden Padişah V. Mehmed Reşad, İngiltere'ye karşı iyi niyetini ve barışçıl duygularını

²⁴¹⁷ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:37** (İngiliz Sefiri Louis Mallet'in Hariciye Nazırı'na gönderdiği 16 Eylül 1914 tarihli mesaj notu). Mesaj Fransızca el yazısıyla İngiliz Büyükelçiliği'nin soğuk mührü ve isminin bulunduğu bir not kağıdına yazılmıştır.

²⁴¹⁸ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:37** (Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderilen 6 Eylül 1330 [19 Eylül 1914] tarihli telgraf).

²⁴¹⁹ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:37** (Kudüs Mutasarrıfı Macid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Eylül 1330 [20 Eylül 1914] tarihli telgraf).

²⁴²⁰ **BOA. DH. KMS. Dosya No:27 Gömlek No:37** (Dahiliye Nezareti'nden Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914] tarihli telgraf).

vurgulamakla beraber, büyük bir devlet olan İngiltere'nin geniş bir donanması olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne ait iki gemiye ihtiyacı olmadığını söylemiştir.²⁴²¹

Diğer taraftan 1914 Eylül ayı başlarında İngilizler Mısır'da savaş hali ilan etmişlerdi. Gerekçe olarak oradaki İngiliz işgal kuvvetlerinin Almanların saldırısına maruz kalabileceğini göstermişlerdi. İngiltere ile artan gerilimin bir yansıması da Mısır'da Alman ve Avusturya konsolosları ve vatandaşlarının çıkarılması sonucunda oldu. Bunun üzerine İstanbul'daki Alman ve Avusturya Sefirleri Osmanlı Hükümeti'ne başvurular. Mesele Meclis-i Vükela'da ele alındı. Sonuçta bu işlemlerin düzeltilmesi yönünde tebligat yapılmasına karar verildi. Cemal Paşa bu kararın uygulanması için 4. Suriye Ordusu'nun görevlendirilmesini teklif etti. Enver Paşa'da buna onay verdi. Ancak İngiltere ile savaşa neden olabilecek bu hareketten çoğunluk kaçındı ve sadece tebligatla yetinildi.²⁴²²

Bu gelişmeler yaşanırken Enver Paşa'nın girişimiyle Mısır sınırında askeri hazırlık ve yığınak yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁴²³ Bu nedenle İngiltere Sefiri Bab-ı Ali'ye başvurmuş, ancak sonuç alamamıştır.²⁴²⁴ İngiliz basınında savaş başladığından beri Alman ve Türk gizli ajanlarının Mısır'a giderek buradaki halkı İngiliz işgaline karşı kışkırtmaya çalıştıkları yönünde haberler çıkmaktaydı.²⁴²⁵

²⁴²¹ Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s.246.

²⁴²² **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.63 (10 Kasım 1918 tarihli oturum). Bu olay Nafia Nazırı Mahmud Paşa tarafından anlatılmaktadır.

²⁴²³ **A.e.**, s.58. Nafia Nazırı Mahmud Paşa bu tedbirlerin düşmanlık çekmekten başka bir sonuç vermeyeceğini ve Mısır'ın işgalinin mümkün olmadığını söyleyince, Enver Paşa'nın gücenerek "Görürler" dediğini ve Talat Paşa'ya bakarak "İşitiyor musun Mahmud Paşa ne diyor? Ben orduyu Mısır'a nasıl sevk ederim?" dediğini anlatmaktadır.

²⁴²⁴ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.203-204 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Zamanın Maliye Nazırı Cavid Bey Beşinci Şube'ye yaptığı açıklamada, İngiltere Büyükelçisi'nin 10 Eylül tarihinde (Miladi 23 Eylül 1914) Mısır sınırında yapılan hazırlıklara ilişkin olarak Sadrazamın dikkatini bir notayla çektiğini, notanın bir suretinin de ayrıca kendisine gönderildiğini söylemekte ve içeriği hakkında bilgi vermektedir: "*Bu notada deniliyor ki: 'Suriye'de Mısır'a karşı yapılmakta olan askeri hazırlıklar hakkındaki endişelerimi şifahen size arz etmişim. Bu hazırlıklar seferberlik neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin her tarafında yapılan hazırlıklarla kıyaslanabilir olsaydı ses çıkarmayacaktım. Halbuki İngiltere'nin düşmanlarının Osmanlı Hükümeti'ni ansızın yapılacak bir saldırı ile Süveyş Kanalı'ndan gidiş gelişi imkansız kılacak çılginca bir girişime sevk etmekte olduklarını işitiyor ve bunlara asılsız söylentiler gibi önem vermiyordum. Fakat son aldığım raporlar işin ciddi olduğunu bana göstermektedir. Hatta Musul'dan bile Mısır hududuna doğru asker getirtiliyor. Şam'dan Maan'a kadar her tarafta genel bir faaliyet hüküm sürüyor. Kudüs'teki konsolosumuz birçok işareten pek yakın bir zamanda Mısır'a karşı ciddi bir askeri hareket meydana geleceğini öngörmektedir. Mısır'a karşı bir saldırı ile Almanya'nın ortağı olmak gibi Türkiye'nin çıkarlarına bu kadar aykırı bir tutum takınmaktan doğacak sonuçlara zatualinizin bilhassa dikkatini çekmek isterim.*"

²⁴²⁵ Örneğin bk. "The Choice of The Turks", **The Times**, 29 Ağustos 1914, s.9, "Efforts to Embroider The Porte", 6 Eylül 1914, s.2, "Egypt's Part", 5 Ekim 1914, s.7. Gazetenin 5 Ekim 1914 tarihli

Diğer taraftan Londra’da ilginç gelişmeler yaşanmaktaydı. Armstrong ve Vickers fabrikalarına havale edilmiş gemi inşaatlarını Osmanlı Hükümeti adına denetleyen İngiliz memurlar, Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarından sonra sipariş edilmiş olan gemi inşaatlarını da denetleme işiyle görevlendirilmişti. İngiliz memurlar aylık yaklaşık 200 lira tutan Temmuz ve Ağustos harcırahlarını ve yaklaşık 800 liraya ulaşan Ağustos ayı maaşlarını alamadıkları için Londra Sefareti’ne sürekli başvurarak paralarının ödenmesini talep ediyorlardı. Ayrıca komisyon başkanı sıfatıyla inşaatlara nezaret etmek üzere bir Osmanlı subayı bulundurulması gerektiğini de söylüyorlardı. Londra Sefareti ve Deniz Ataşeliği durumu Bahriye Nezareti’ne bildirdi. Bahriye Nezareti’nin 19 Eylül 1914 tarihli tezkeresiyle mesele Meclis-i Vükela’nın gündemine gelerek görüşüldü. 23 Eylül 1914 tarihinde alınan kararda, Reşadiye ve Sultan Osman drenotlarının uğradıkları akıbete dikkat çekildi. Mevcut durum devam ettikçe, gemilerin inşaatları sona erdiğinde Osmanlı Hükümeti’ne teslim edilmesine engel olunacağına pek muhtemel olduğu vurgulandı. Söz konusu gemiler için ödeme yapılması, bilhassa devletin mali sıkıntı içinde bulunduğu şu sıralarda doğru olmayacaktı. Dolayısıyla mevcut halin ortadan kalkmasından sonra belirecek duruma göre hareket edilmesi uygundu. Bu nedenle gelecekte tazminat vs. talebine maruz kalmayacak bir şekilde, hukuki yönünün de incelenerek inşaatların durdurulmasına ve müfettişlerin de görevlerine son verilmesi gerektiğine karar verildi.²⁴²⁶

Bu arada Osmanlı Devleti’nin satın aldığı ilan ettiği Alman zırhlıları meselesi de sıcaklığını korumaktaydı. Hariciye Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne gönderilen 20 Eylül 1914 tarihli gizli yazıda şu açıklama ve uyarılarda bulunulmaktadır:

“Birkaç günden beri Moda önünde demirli bulunan ‘Yavuz Sultan Selim’ zırhlısında eski ‘Goeben’ mürettebatından subaylar ve askerlerin milli kıyafet, özellikle milli başlıklarıyla bulunmakta oldukları görülmektedir. Halbuki adı geçen zırhlının Almanlar elinde bulunması durumuna sefirimizin dikkatini çeken Sir Edward Grey ‘Alman subaylar ve tayfaların iadeleri’ hakkında acilen teminat istemişti. Bunun üzerine Tevfik Paşa hazretlerine gönderilen 21 Ağustos 1914 tarihli telgrafta, ‘Sultan Osman’ın subayları ve tayfaları İstanbul’a ulaşınca Alman subay ve tayfaların yerine konulacakları’ taahhüt edilmişti. Bu

nüşhasında yayınlanan haberde, Alman ve Türk ajanlarının çabalarının boşa çıktığı, Mısırlıların onları dinlemediği ve İngiliz Ordusu’na önemli miktarda bağış yapıp destek oldukları anlatılmaktadır.

²⁴²⁶ BOA. MV. Dosya No:193 Gömlük No:8 (10 Eylül 1330 [23 Eylül 1914] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

taahhüt anılan bakan (Edward Grey) tarafından senet kabul edilmiştir. Sultan Osman zırhlısına ayrılmış subay ve askerlerimizin hayli zamandan beri İstanbul'a dönmüş oldukları haber alınmış olduğuna göre, Yavuz Sultan Selim'deki subay ve askerlerimiz arasında Almanların yukarıda belirtilen durumda herkesin bakışlarına maruz kalmaları anılan taahhüt ile tam bir tezat teşkil etmektedir. Osmanlı Hükümeti her tarafa resmen ve güvence vererek beyan etmekte olduğu tarafsız durumda kaldıkça ve bu gibi taahhütlerin uygulanmasına mecbur olduğukça; bu durumu hiç olmazsa görünüşte korumaya çalışmak, dışarıdaki kamuoyuna ilgisiz davranmamak veya ilgisiz davranıyormuş gibi görünmemek, bize düşman gibi görünen bir takım devletlerin- ki İslam aleminin İslam hilafetine karşı sevgisini azaltmak için her türlü yola başvurmaya büyük bir gayret göstermektedirler- zaten topladıkları şikayet sebeplerini boş yere artırmaya neden olmamak gerçek menfaatlerimiz gereklerindedir. Bundan dolayı tarafsızlığımızı açıktan açığa ihlal eden ve taahhütlerimizi bozan hallerin imkan elverdiği ölçüde engellenmesi nezaretinizin gayretlerine bırakılmıştır efendim.”²⁴²⁷

İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet 23 Eylül 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'ya içeriği dikkate değer bir nota verdi:

“Dün sabahki görüşmemizde Suriye’de Mısır ülkesine karşı yapılan savaş hazırlıkları ile gizli düzenlemelere dair Suriye’den aldığım haberlerin beni endişelendirdiğini arz etmiştim. Gerçi Mısır sınırına yakın yerlerde yapılan hazırlıklara özel bir önem verilmesi mümkünse de genel seferberlik ilanı üzerine imparatorluğun her tarafında yapılmış olan askeri hazırlıklara benzeyen hazırlıklar hakkında şimdiye kadar zatıalimize bir şey söylemedim. Aynı şekilde Süveyş Kanalı’ndan gidiş gelişi büsbütün imkansız kılmak üzere söz konusu kanala ani bir hücum yapılacağı hakkında bana gelen haberlere -İngiltere düşmanlarının Osmanlı Devleti’ni bu gibi delice ve hatta daha çılgınca maceralara sevk için entrikalar çevirmekte olduklarına dair bilgime rağmen- asılsız ve makul olmayan bir takım dedikodulardan ibaret olduğunu farz ederek şimdiye kadar önem vermemiştim.

Bununla birlikte geçenlerde aldığım raporların içeriğinden sizi haberdar etmediğim takdirde gerek mensup olduğum hükümete ve gerek zatıalimize karşı görevimde umursamazlık etmiş olurum.

Bu raporlardan Osmanlı Hükümeti tarafından cesaretlendirilip teşvik edilen memurlar aracılığıyla bedevilerin (aşiretlerin) düşüncelerinin İngiltere aleyhine tahrik edildiği

²⁴²⁷ BOA. HR. SYS. Dosya No:2269 Gömlek No:2 (Hariciye Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne gönderilen 7 Eylül 1330 [20 Eylül 1914] tarihli gizli yazı). Bu yazı Hariciye Nazırı adına Müsteşar tarafından imzalanmıştır. Dönemin Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa’nın meseleye bakışını göstermesi açısından önemli bir belgedir. Ancak Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa’nın bu yazıyı hiçte hoş karşılamadığı bizzat kendisi tarafından belgenin altına düşülen nottan anlaşılmaktadır: “Bu gibi meseleler Meclis-i Mahsus-ı Vükela’ca görüşülmekte olduğundan Hariciye Müsteşarlığı’ndan böyle görüşlerin yazılmasına mahal ve mana yoktur.”

anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin diğer taraflarında yapılan askeri hazırlıklardan -bir zamana kadar- pek farklı olmayan askeri hazırlıklar geçenlerde güneye doğru değiştirilmiş ve yöneltmiştir. Musul gibi gayet uzak bir merkezden birlikler getirilmekte ve Şam'dan Maan'a kadar genel bir faaliyet hüküm sürmektedir. Birbirine eklenen bir takım işaretler Kudüs'teki konsolosuma bugünlerde Mısır'a düzenli bir sefer yapılacağı kanısını vermiştir. Zatialinize yukarıda özetlediğim raporların aslında tartışılması mümkün olmayan olayları yanlış yorumladıklarını ümit ederim. Fakat tekrar ederim ki adı geçen olayların bana verdiği düşünceleri ve İngiltere Hükümeti'ne yaptığı etkileri zatialinize duyurmazsam ve bir de Almanya ile ortaklık etmiş gibi Mısır'a saldırarak Osmanlı Hükümeti'nin şahsi menfaatlerine aykırı bir strateji izlenmesi suretiyle, Osmanlı Hükümeti için doğacak vahim sonuçları aynı şekilde zatialinize bildirmesem görevimden kaçınmış olacağım.

Osmanlı Hükümeti tam ve kesin bir tarafsızlık izledikçe ve beklenmeyen durumlar olmadıkça, İngiltere Hükümeti'nin Mısır'ı ne ilhak, ne de her ne şekilde olursa olsun yönetim biçimini değiştirmek fikir ve arzusunda bulunmadığını açıklamakla, mevcut savaşın başlangıcında Sir Edward Grey'in Bay Beaumont'u²⁴²⁸ görevlendirdiğini zatialiniz hatırlarlar. İstanbul'a dönüşümden biraz sonra ben de bu teminatı teyit etmiştim.

Osmanlı Hükümeti ile her türlü yanlış anlama ihtimallerini kaldırmak için Sir Edward Grey tarafından verilen teminatın yazılı ve koşullu şekilde verilmesi hususuna o vakitten beri birçok kez dikkatinizi çekmiştim.

Şimdi ilkin Alman gemileri üzerinde Alman subayları ve mürettebatının bırakılması ve geçenlerde aynı askeri beceriye sahip diğer Almanların da Osmanlı hizmetine alınması suretiyle emsali hiç görülmemiş bir şekilde tarafsızlığın ihlal edilmiş olmasını, hükümetimin gayet ciddi ve önemli gördüğünü zatialinize bir daha tekrar etmeyi görevden sayarım.

Büyük Britanya'nın düşmanları lehinde olarak Osmanlı Hükümeti'nce tarafsızlıktan uzaklaşmayı gerektiren ve şimdiye kadar gerçekleşen olayların ayrıntılarını burada tekrar etmeyi çok gerekli görmüyorum. Aynı şekilde zaten son derece vahim olan durumu son derecesine ulaştırmak için Osmanlı Hükümeti'nin gerçekten Mısır'a karşı bir saldırı ve tecavüz düşüncesinde olduğuna, Süveyş Kanalı'nın emniyetine veya Mısır'ın idare şekline karşı yasadışı tahriklerde bulunduğu hükümetim kanaat getirdiği takdirde, bundan doğacak sonuçlar hakkında ısrara gerek görmem. Zatialiniz bu sonuçların önem derecesini ve sahasını bizzat takdir edebilirler.

²⁴²⁸ Orijinal metinde بومن şeklinde yazılan bu kişi Sir Henry Hammond Dawson Beaumont'dur (1867-1949). Kendisi 1914 yılında İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'nde danışman ve maslahatgüzar olarak görev yapmıştır.

Mısır'a karşı bir saldırı başlangıcı sayılabilecek olan durum ve olayların ayrıntılarını içeren raporu zatîalınız bu notaya ekli bulacaktır."²⁴²⁹

Mallet'in verdiği bu notaya ekli olan belgede, İngiliz Sefareti'ne değişik tarihlerde gelen raporlardaki haberler özetlenmektedir. Bunlardan 18 Eylül 1914 tarihli olana göre İslam düşmanı gösterilmek suretiyle bedevileri (aşiretleri) İngiltere aleyhine kışkırtmak için Osmanlı Devleti görevlileri olağanüstü çalışmaktaydı. Bu aşiretlerden 30.000 kişinin isyana hazır oldukları ve kışkırtıcılar arasında subaylardan Mümtaz Bey, eski veya yeni mebuslardan Esad El Şakir ve Bahaddin Bey'in olduğu, bunlara yerel askeri ve mülki memurlar tarafından yardım edildiği belirtilmekteydi. Aşiretlerin Mısır'a yürümek üzere derhal silahlanmaya hazır oldukları da raporda bildirilmekteydi. 18 Eylül tarihli başka bir raporda ise 20 Eylül'e doğru Osmanlı Devleti tarafından Şam'dan güneye bir askeri hareket yapılmasının beklendiği, Musul birliklerinin Şam'a doğru yola çıktığı, çok miktarda erzak ve yiyeceğin hazırlandığı ve Maan'da üç bin deve toplandığı yazılıydı. Ayrıca çölde bir hareketin yapılması için keşifler yapıldıktan sonra Akabe'den iki kurmay subay geri dönmüştü. Bir başka raporda 20-23 Eylül arasında Humus'tan Şam'a pek çok asker gönderilmesinin tasarlandığı, bu şekilde güneye doğru önemli bir yığınak yapılacağı ifade edilmekteydi. İngiliz Sefareti'ne ulaşan diğer bir raporda Maan'da askeriye tarafından beş bin adet deve daha alındığı, Hicaz hattının bütün hareketli kısımlarının Der'a da toplandığı ve Musul askeri birliklerinin Halep civarında Tel Abyad adlı yere ulaştıkları haber verilmekteydi. 21 Eylül tarihli bir rapor, çok yakın bir zamanda Mısır'a karşı geniş çapta bir saldırı yapılmasını kesin olarak gösteren bir takım işaretlerin olduğunu, askeri birliklerin Akabe ve El Ariş olmak üzere iki yönden yürüyeceklerini ve bu askeri birliklerin çölden geçirilmesi için birçok aracın sağlanıp hazırlandığını bildirmekteydi. Yine 21 Eylül tarihli bir başka raporda, Humus'dan Şam'a asker ve develerin geldiği, bu hafta içinde otuz taburun ulaşmasının beklendiği, Şam Erkan-ı Harbiye Başkanı'nın Maan'a geldiği, aşiret liderlerinin Vali ile görüşükten sonra güneye doğru hareket ettikleri belirtilmişti.²⁴³⁰

Bu konuyla ilgili olarak İngiltere Halep Konsolosu, sefaretinden aldığı telgrafın bir suretini Halep Valisi'ne de tebliğ etmişti. Telgrafta Afganistan,

²⁴²⁹ BOA. HSD. CB. Dosya No:3 Gömlek No:74 (Louis Mallet tarafından Sadarete gönderilen Tarabya: 23 Eylül 1914 tarihli nota).

²⁴³⁰ BOA. HSD. CB. Dosya No:3 Gömlek No:74 (Louis Mallet'in notasına ekli Tarabya: 23 Eylül 1914 tarihli belge).

Hindistan, Mısır ve Fas'ta sükunetin devam ettiği, çıkan isyan söylentilerinin Berlin kaynaklı dedikodudan ibaret olduğu, Osmanlı Devleti'nin ordu ve donanmasında 3000'den fazla Alman subayının bulunması nedeniyle İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Donanması'nı Alman Donanması'nın bir parçası olarak kabul etmek zorunda kaldığı bildirilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin Mısır hududunda asker toplaması ve Maan'da savaş mühimmatı ve dinamit depolamasının İngiltere kamuoyunda kötü etki yarattığı yazılıydı. Halep Valisi, İngiliz Konsolos'un bu telgrafi Arapça'ya tercüme ettirerek yayınlanmak üzere Et'takaddüm adında bir matbaaya verdiğini, ancak Vilayet'in girişimiyle söz konusu matbaaya bu gibi evrakın tercüme edilip basılması için izin verilmediğini Dahiliye Nezareti'ne 6 Ekim 1914 tarihinde bildirdi.²⁴³¹

İngiliz Sefareti 21 Eylül 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya gönderdiği yazıda, "daha öncede pek çok defa ifade ettiği gibi" Yavuz Sultan Selim (Goeben) ve Midilli (Breslau) savaş gemilerinin Alman subayları ve mürettebatı gemilerde olduğu sürece, İngiliz Hükümeti'nin bu gemileri ve bunlara eşlik eden Osmanlı gemilerini düşman olarak kabul edeceğini ve hepsine aynı muameleyi yapacağını bildirdi.²⁴³²

1914 Eylül ayı içinde Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton erkek kardeşi Charles Roden Buxton ile beraber Sofya'ya gelmişti.²⁴³³ Noel Buxton, 19 Eylül akşamı Sofya'da bir konferans verdi. Buxton geliş sebebini şöyle açıklamıştır:

"Londra'da çok nüfuzlu bazı kişiler benim buraya gelmemi rica ettiler. Zira Bulgaristan'ın nasıl hareket ettiğine İngiltere Hükümeti çok fazla ilgi duyuyor. Ben buraya size İngilizlerin yakınlığını sunmak üzere geldim. Ben Bulgaristan'ın dostu olduğumdan sanıyorum Bulgarlar bu kriz esnasında ilgilerini İngiltere üzerinden eksik etmeyeceklerdir. İngilizler daima çeşitli milletlerin hakları ve hürriyeti için çalışmışlardır. Bugünkü en büyük savaşta da özellikle küçük milletlerin hakları için mücadele etmektedirler."

Buxton, İngiliz siyasetçilerin çoğunluğunun bir Bulgar meselesi olmadığını düşündüğünü, gelecekte kalıcı bir barışın sağlanmasını, savaş ihtimalinin ortadan kalkmasını, sağlam sınırlar istediklerini, bunun içinde Balkan uluslarının ittifakını

²⁴³¹ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:19** (Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 23 Eylül 1330 [6 Ekim 1914] tarihli telgraf); "German Gold for Turkey", **The Times**, 19 Ekim 1914, s.7. İngiliz Büyükelçisi Mallet söz konusu telgrafi Osmanlı Devleti'ndeki tüm İngiliz konsoloslarına göndermişti. Telgrafta ayrıca Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasının İngiliz menfaatlerini büyük ölçüde etkilemeyeceği, çünkü İngiliz ticaretinin zaten birkaç haftadır askeri gereklerden dolayı durmuş olduğu belirtilmekteydi.

²⁴³² **BOA. HSD. CB. Dosya No:4 Gömlek No:79** (İngiliz Sefareti'nden Said Halim Paşa'ya gönderilen 21 Eylül 1914 tarihli Fransızca yazı).

²⁴³³ "Bulgaria and The War", **The Guardian**, 14 Eylül 1914, s.7. Reuters'in Sofya muhabiri Buxton kardeşlerin Sofya'ya geldiğini Cumartesi günü (12 Eylül 1914) telgrafla bildirmişti.

desteklediklerini belirtmiştir. Buxton'ın ifadesiyle İngiliz siyasetçilerin çoğunluğuna göre Balkan devletleri için kötülüğün asıl kökeni sınırlarının dar olmasında yatmaktaydı. Eğer Balkan devletleri kendi gerçek etnografik sınırlarına kadar genişlerlerse, barış ve mutluluk içinde yaşamaları mümkündür. Buxton konuşmasının geri kalanında İngiltere ve müttefiklerinin savaşı mutlaka kazanacağını, zaferden sonra Balkan devletlerinin sınırlarını iyileştirme konusunu sadece İtilaf Devletleri'nin ele alacağını, bu nedenle Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne katılıp desteklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Noel Buxton'ın yapmış olduğu konuşmanın özeti Sofya Sefiri tarafından 21 Eylül 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya bildirilmiştir.²⁴³⁴ Hariciye Nezareti, Buxton'ın konuşmasını 27 Eylül'de Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne de iletmiştir.²⁴³⁵

Her ne kadar Osmanlı Devleti bu tarihte henüz savaşa girmemiş olsa da, Buxton kardeşlerin 1915 yılı Nisan ayında yayınlanan görüşlerinin bu tarihte de geçerli olma ihtimali oldukça yüksektir:

“Türk egemenliğinin Avrupa'dan yok olmasıyla, son aylarda Yunanlılar ve Bulgarların Türkler tarafından kovulması sonucunda neredeyse boş hale gelmiş olan Trakya Bulgar eline geçmelidir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın geleceği ne olursa olsun, Bulgaristan için Marmara Denizi'ne bir çıkış yeri mümkün olmalıdır. Rodosto,²⁴³⁶ Çorlu ve Lüleburgaz çevresindeki zengin hinterland için doğal ekonomik bir çıkış yeridir.”²⁴³⁷

Buxton kardeşler Bükreş'te buldukları esnada 15 Ekim 1914 tarihinde Hasan Tahsin²⁴³⁸ takma ismini kullanan Teşkilat-ı Mahsusa²⁴³⁹ üyesi bir Türk tarafından silahlı saldırıya uğradılar. Olay sırasında Buxton kardeşler Bulgaristan Başbakanı M. Gueshoff'un oğlu ile beraber otomobille Romanya Kralı Carol'un

²⁴³⁴ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2403 Gömlek No:11** (Sofya Sefiri tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 21 Eylül 1914 tarihli yazı ve bu yazıya ekli Noel Buxton'ın konuşmasının özeti). Burada dikkat çekici husus İngiltere adına hareket eden Buxton'ın Balkan devletlerinin sınırlarını genişletme sözü vermesi ve Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri'ne katılmaya çağırmasıdır. Osmanlı Hükümeti uzun süredir sadece mevcut toprak bütünlüğünü korumak için İngiltere ve müttefikleriyle ittifak yapmak istemesine rağmen bu talebi hiçbir zaman yerine getirilmeyecektir.

²⁴³⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2403 Gömlek No:11** (Hariciye Nezareti'nden Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne gönderilen 14 Eylül 1330 [27 Eylül 1914] tarihli yazı).

²⁴³⁶ Rodoscuk ve Tekfurdağı olarak da adlandırılan bugünkü Tekirdağ şehridir.

²⁴³⁷ Noel Buxton, Charles Roden Buxton, **a.g.e.**, s.96.

²⁴³⁸ (Selanik 1888- İzmir 15 Mayıs 1919). 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu atan ve şehit edilen kişi olarak tanınmaktadır. Gerçek ismi Osman Nevres'tir. Suikast girişiminden sonra Hasan Tahsin ismini benimsemiştir. 1916 Aralık ayında Bükreş'in Almanlar tarafından işgal edilmesi sonucunda cezaevinden kurtulup İstanbul'a dönmüştür.

²⁴³⁹ Osmanlı Gizli İstihbarat Teşkilatı'dır.

cenazesine gidiyorlardı. Hasan Tahsin tabancayla dört el ateş etmişti. Noel Buxton hafif yaralanırken, kardeşinin akciğerine bir kurşun isabet etmişti.²⁴⁴⁰ 17 Ekim’de tanınmış Romanyalı cerrah Dr. Thomas Jonescu, ciddi yaralanmalarına rağmen Buxton kardeşlerin hayati tehlikelerinin bulunmadığını açıkladı.²⁴⁴¹ Berlin kaynaklı bir habere göre Bükreş’teki duruşmasında Hasan Tahsin, Buxton kardeşleri Türkiye’nin en büyük düşmanı olarak gördüğünü ve onların Türkiye’ye karşı yeni bir Balkan İttifakı kurmaya çalıştıklarını söylemişti.²⁴⁴² İkdam ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri Buxtonlar’ın Türk ve Müslüman düşmanı olduklarını vurgulayarak suikast girişimini mazur gösteren haberler yayınladılar.²⁴⁴³

Noel ve Charles Buxton kardeşlerin yaraları çok ciddi değildi. Nitekim her ikisi de 30 Kasım 1914 tarihi itibariyle tamamen iyileşmiş ve Niş’e gitmek üzere Sofya’dan ayrılmışlardı. Sofya’dan ayrılmadan hemen önce içlerinde pek çok tanınmış kişinin de bulunduğu büyük bir kalabalık istasyonda toplanmıştı. İstasyonda Belediye Başkanı, Buxton kardeşlere çiçek buketi sundu. Sofya’da bir caddeye de onların ismi verildi.²⁴⁴⁴

27 Eylül 1914 tarihinde İngilizler tarafından bir Osmanlı torpidosunun durdurularak geri dönmek zorunda bırakılması nedeniyle Osmanlı Donanma Komutanlığı, Boğazı mayınlamak suretiyle tamamen trafiğe kapadı ve yabancı ticaret gemilerinin geçişini yasakladı. Çanakkale Mevki Müstahkem Kumandanlığı’nın bildirdiğine göre keşfe giden Osmanlı torpidosuna gelen bir İngiliz subayı Osmanlı bayrağını taşıyan vapurlara ateş etme emrini aldıklarını açıklamıştı. Bunun üzerine torpido geri dönmüş ve gerekli tedbirlerin alınması için hızla harekete geçilerek Boğazın hemen kapanacağı bildirilmişti. Ayrıca Fransız zırhlılarıyla birlikte 24 adet İngiliz zırhlısı Seddülbahir Boğazı önünde adeta resmi geçit yaparcasına seyretmişlerdi. Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü’nün 28 Eylül 1914 tarihinde tüm vilayetlere gönderdiği genelgede, Boğazların kapatıldığı haberi şu şekilde duyurulmuştur:

“Akdeniz boğazının önünde yirmi dört parça İngiliz ve Fransız zırhlısı resmi geçit yaparcasına dolaşmaktadır. Önceki gün keşfe giden bir torpidomuza gelen İngiliz subayı,

²⁴⁴⁰ “Mr. Noel And Mr. C. R. Buxton”, **The Guardian**, 16 Ekim 1914, s.6.

²⁴⁴¹ “The Attempted Murder of Messrs. Buxton”, **The Guardian**, 19 Ekim 1914, s.4.

²⁴⁴² “Berlin Account of Criminal’s Motives”, **The Guardian**, 19 Ekim 1914, s.4.

²⁴⁴³ “Turkish Papers Excuse The Deed”, **The Guardian**, 19 Ekim 1914, s.4.

²⁴⁴⁴ “Messrs. Buxton’s Recovery”, **The Guardian**, 2 Aralık 1914, s.8. Haberde suikast girişiminin bir Türk casus tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

Almanya'dan alınan gemilerden dolayı bunlara ve diğer donanmamıza Osmanlı bayrağını taşıyacaklar bile ateş açma emrini aldıklarını tebliğ etmiştir. İngiliz gemilerinin boğaz girişini terk etmesi ve gemilerimizin serbestçe dolaşmasına engel olunmayacağı temin edilinceye değin ihtiyaten boğazın kapatıldığı bilgi olarak bildiriliyor."²⁴⁴⁵

Dahiliye Nezareti tarafından Aydın Valisi Rahmi Bey'e cevaben gönderilen 28 Eylül 1914 tarihli bir telgrafta, Boğazın kapatılma sebebi olarak İngiliz savaş gemileri gösterilmekte ve bu tedbir sayesinde İngiliz gemilerinin uzaklaşacaklarının umulduğu belirtilmektedir.²⁴⁴⁶,

Osmanlı Hariciye Nezareti, 28 Eylül 1914 tarihinde İngiliz Sefareti'ne bir nota göndererek savaşan ülke gemilerinin tarafsız ülke konumundaki Osmanlı Devleti limanları ve sularında uyması gereken kuralları 14 madde halinde ayrıntılı bir şekilde bildirdi. Bu notaya cevap olarak İngiliz Sefareti'nden 4 Ekim 1914 tarihli uzun bir nota Hariciye Nezareti'ne iletildi. İngiliz notasında Osmanlı Hükümeti'nin kendi notasında bildirdiği maddelere ve kurallara uymadığı tek tek örneklerle açıklanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti'ne yöneltilen tarafsızlığı ihlal suçlamaları çoğunlukla Goeben ve Breslau savaş gemilerine ilişkindi. Bunların başında her iki geminin de Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmasına dair hiçbir kanıt olmaması gösterildi. Breslau'nun gelişinden kısa bir süre sonra Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz

²⁴⁴⁵ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:72** (Vali adına Mektupçu İbrahim imzasıyla Edirne Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Eylül 1330 [27 Eylül 1914] tarihli telgraf); **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:80 Gömlek No:15** (Aydın Valisi Rahmi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 15 Eylül 1330 [28 Eylül 1914] tarihli telgraf); **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:2 Gömlek No:38** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin vilayetlere gönderdiği 15 Eylül 1330 [28 Eylül 1914] tarihli genelge). Ayrıca bk. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s.8-9; Fromkin, **a.g.e.**, s.60-61; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.93-94. Boğazi mayınlatarak tamamen kapatma emrini Osmanlı komutasını yürüten Weber Paşa adlı Alman subayı vermiştir.

²⁴⁴⁶ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:80 Gömlek No:15** (Dahiliye Nezareti'nden Aydın Valisi Rahmi Bey'e gönderilen 15 Eylül 1330 [28 Eylül 1914] tarihli telgraf). Zamanın Maliye Nazırı Cavid Bey, bu olayı dört sene sonra şöyle anlatmaktadır: "*Eylül'ün on dördüncü günü* (Rumi tarihle 14 Eylül Miladi 27 Eylül'e denk gelmektedir) *mühim bir hadise oldu. Çanakkale Boğazı'ndan çıkan bir torpidomuz İngiliz kumandanı, Boğaz'dan çıkacak Osmanlı bayrağını taşıyan her gemiye ateş edeceklerini bildirmiş. Esasen bize birçok kez tebligatta bulunmuşlar ve 'Alman subay ve askerler donanmanızda bulunduğu müddetçe donanmanızı tarafsız kabul etmeyeceğiz' demişlerdi. İngiliz kumandanın torpidomuz kumandanına yaptığı bu bildirimden Boğaz kumandanı haberdar olunca –ki o kumandan Osmanlı mı Alman mı bilmiyorum- torpilleri dökerek Boğazı kapadı. Daha sonradan işittiğimize göre Boğaz kumandanı, Boğazları olağanüstü durumlar olduğunda kapamak hususunda kendisine verilen yetkiye dayanarak bunu yapmıştı. İtilaf sefirleri alışıldığı gibi Boğazın kapanmasından dolayı şikayet ettiler, fakat bunu da bir mesele haline getirmediler.*" Bk. **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.203 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Cavid Bey, ayrıca İngilizlerin yayınladığı Mavi Kitap'ta yazan 23 Eylül tarihli ve 108 numaralı telgrafta, İngiltere Sefiri Mallet'in Dışişleri Bakanı Edward Grey'e Çanakkale'nin kapalı kalmasının kendileri için pek önemli olmadığından bahsettiğini ve bunun sorumluluğunu Almanlara yüklediğini belirtmiştir.

gemilerini durdurup araması da sert bir şekilde eleştirildi. Goeben ve Breslau'nun Alman resmi memurlarının denetiminde tamir edildiği, Alman kumandası altında sefer yaptığı ve Karadeniz'e yaptıkları çeşitli seferlerden döndüklerinde Alman Hükümeti hesabına olarak (masrafları Alman Hükümeti'nce ödenerek) donanımlarını tamamladıkları öne sürüldü. Bunların dışında Osmanlı limanlarında faaliyet gösteren bazı Alman gemilerinin de (The General, The Lily Rickmers ve Corcovado gibi) söz konusu kuralları ihlal ettiği ileri sürüldü. Notada ayrıca Boğazlar'ın uluslararası statüsüne aykırı olarak İngiliz ticaret gemilerine kapatıldığı vurgulandı ve Osmanlı Hükümeti'nden tarafsız konumuna tamamen aykırı bu eylemlere derhal son vermesi istendi.²⁴⁴⁷ İngiliz Büyükelçisi Mallet, Rus ve Fransız büyükelçileriyle beraber hareket ederek özellikle Tarabya'da Alman Büyükelçiliği'nin karşısında demirlemiş olan Corcovado gemisinin telsiz telgraf da denilen kablosuz cihaza sahip olduğunu ve savaşın başlangıcından beri Alman Genelkurmayı'na istihbarat sağladığını ileri sürdü. Anılan sefirler bu konuda Osmanlı Hükümeti'ne birçok defa şikayette bulunmuşlardı.²⁴⁴⁸

Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'ne 29 Eylül 1914 tarihinde çekilen gizli telgraf içeriği açısından dikkat çekiciydi:

*“Lütfedilen bilgiye hepimiz teşekkürlerimizi sunarız. İngiltere'ye karşı İslamiyet gibi kuvvetli bir silahla zaferimiz şüphesizdir. Yalnız cesaret ve teşebbüs gösterelim. Allah bizimledir. İki günde bir kısa bir şifre ile durumu bildirmenizi tekrar rica ederiz.”*²⁴⁴⁹

Boğazların kapatılmasına ilişkin olarak Osmanlı basınında da çeşitli yorumlar yapıldı. Bunlardan Ağaoğlu Ahmed'in (Ahmed Ağaoğlu) başyazarı olduğu Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 29 Eylül 1914 tarihli nüshasında çıkan “Siyaset”

²⁴⁴⁷ “The German Plot in Turkey”, **The Times**, 1 Kasım 1914, s.4, “Warning to the Porte”, 2 Kasım 1914, s.10; “A Note from The Porte And The Reply”, **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.12. Gazetelerin haberlerinde hem Osmanlı Hariciye Nezareti'nin 28 Eylül 1914 tarihli, hem de İngiliz Büyükelçiliği'nin 4 Ekim 1914 tarihli notaları aynen yayınlanmıştır. İngiliz notası nedeniyle Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği tarafından bir rapor hazırlanmıştır, bk. **BOA. HR. HMS. İŞO. Dosya No:120 Gömlek No:17** (4 Teşrin-i Evvel 1330 [17 Ekim 1914] tarihli gizli ve acele ibareli Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği yazısı ve buna ekli Bahriye Nezareti'ne yazılması gereken tezkere taslağı). Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği gerçekten de her iki geminin satın alınmasıyla ilgili olarak Bahriye dairesinde bir kayıt işlemi gerçekleşmediğini belirtmektedir.

²⁴⁴⁸ “The Rupture with Turkey”, **The Times**, 11 Aralık 1914, s.7.

²⁴⁴⁹ **BOA. DH. EUM. KLH. Dosya No:5 Gömlek No:6** (Van Valisi Tahsin Bey'in Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne gönderdiği 16 Eylül 1330 [29 Eylül 1914] tarihli gizli telgraf).

başlıklı köşe yazısı dikkat çekicidir. İngiliz Sefareti'nin tepkisine de yol açan yazının önemli kısımları şöyleydi:

"...Şu tedbirin olağanüstü önemi aşıkardır. Bununla Fransa, İngiltere ve Rusya arasında Akdeniz ve Karadeniz yoluyla yapılmakta olan ulaşım da kesilmiş oluyor. Bundan sonra adı geçen devletler arasında ulaşım yalnız iki yolla sınırlı kalmış bulunuyor. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve İtalya; ve Kuzey Buz Denizi. Bu iki yolun ne kadar güç ve çarpık oldukları da bellidir. Kuzey Buz Denizi bu ayın sonuna kadar tamamen donar ve Rusya'nın kuzey yoluyla yapılan ulaşımı tamamen kesilir. Bulgaristan-İtalya yoluna gelince, Bulgaristan'ın daha önce bu hususa ait çıkardığı güçlükler herkesçe malumdur. Bundan başka şu anda karışıklıkta olan Makedonya'nın durumu bu yoldan yararlanma konusunu pek uygun bir halde bulunduruyor.²⁴⁵⁰ Bundan dolayı Çanakkale Boğazı'nın kapatılması, gerçek durumda batı ile doğu arasında varolan ilgiye ve ilişkilere geçici bir zaman için son vermektedir...Osmanlı Hükümeti böyle bir tedbire başvurmak için çok önemli ve esaslı sebeplere dayanmaktadır. Durup dururken ve sırf keyif için hiçbir hükümet bu gibi önlemlere müracaat etmez. Hakikaten ikinci gün, yani bu sabahki gazetelerde Osmanlı Hükümeti kendisini bu tedbiri almaya mecbur eden sebepleri izah etti. Anılan sebepler bütün Osmanlılarca ta öteden beri malumdu. Hepimiz biliyorduk ki Çanakkale günlerden beri hakiki bir abluka altında bulunuyor. Birleşik İngiliz, Fransız Donanması'nın önemli bir kısmı Çanakkale etrafında dolaşarak, halkın deyimiyle bir kuşun uçmasına bile fırsat vermiyordu. Boğaz'dan giren ve çıkan bütün gemiler şiddetli bir gözlem altına alınarak, araştırma ve denetimlere maruz kalıyorlardı. Memleketimiz için hiçbir şeyin sokulmasına izin verilmiyordu. Avrupa'dan artık Osmanlı Devleti için bir okka mal gelmiyordu. Rusya'ya gelince, Rus Hükümeti zaten bir ay önce resmen ve alenen Osmanlı toprağına her çeşit ihracatı yasaklamıştı. Demek ki ticaret serbestisi için açık bulunan Boğazlar'dan, o Boğazlar'ın sahibi olan ülke, her tür faydalanma imkanından fiilen mahrum edilmişti. Aslında İngiliz ve Fransız Donanması'nın almış olduğu durum bu ticaret serbestisini tamamen ihlal etmişti...Çanakkale Boğazı açık bulunduğu müddetçe biz hiçbir zaman kendimizi güven içinde sayamazdık. Her tür tehlikenin meydana gelmesi olasıdır...Osmanlı Hükümeti'nin Çanakkale'yi kapatması kimseye karşı bir düşmanlık göstergesi kabul edilemez. Bu yalnız ihtiyati bir tedbirdir...Bununla Osmanlılar kendi tarafsızlıklarını güçlendirmek ve ona daha çok uymak için kendilerini hazırlıklı bulundurmışlardır. Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını başka şekilde açıklamaya kalkışanlar kendi içlerindeki

²⁴⁵⁰ Yazarın bu ifadesinden Makedonya'daki karışıklık halinin bu yolu kullanmayı güç kıldığı ve bu durumun Osmanlı Hükümeti'nin Çanakkale Boğazını kapatma hareketine uygun düştüğü anlaşılmalıdır.

düşünce ve hislerini göstermekten başka bir şey yapmayacaklardır. Biz kendi hukukumuzu korumak istiyoruz. Bunu başka şekilde anlamak isteyenlere de bir şey diyemeyiz."²⁴⁵¹

Ağaoğlu Ahmed 2 Ekim 1914 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki aynı köşesinde İngiltere'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini şiddetle eleştirmiş ve İngiltere karşıtı görüş ve ifadeleri yine İngiliz Büyükelçisi Mallet'in tepkisine yol açmıştır. Ağaoğlu Ahmed'e göre İngiltere'nin savaşa girmesinin nedeni, İngilizlerin Alman ticaretiyle, Alman sanayisiyle rekabet edememelerinden ibaretti. Ağaoğlu Ahmed sözlerine şöyle devam etmişti:

"...bu sebebi halkın gözünde gizlemek amacıyla İngilizler Başbakanlarından başlayarak ta gazetecilerine kadar İngiltere'nin amaçlarına bir yücelik ve soyluluk rengi vermek istediler. Bunlar İngiltere'nin savaşa katılmasını güya milliyetleri savunma, küçük ve zayıf ulusları koruma fikri ile açıklamaya kalkıştılar. Biz İngilizlerin bu iddiaları hakkında çeşitli defalar fikrimizi beyan ettik. Bu iddia ile gerçek arasında ne kadar büyük bir mesafe ve zıtlık olduğunu izah ettik."

Makaleye göre İngiltere sadece Almanya'ya karşı olan, kendisiyle beraber Almanya'ya karşı savaşmayı kabul eden Belçika gibi küçük devletleri seviyordu. Bunu kabul etmeyen Danimarka ve Hollanda gibi küçük devletleri ise düşman olarak görüyordu. İngiltere ayrıca bütün İslam aleminin silahlı olarak Almanya'ya karşı çıkmasını, bir cihat ilan etmesini istiyordu. İslam alemi bunu yapmadığından, İngiltere'nin sevgisinden mahrumdu. İngiliz Büyükelçisi'ni kızdıran sözler şu ifadelerle sürdürülmüştü:

"Bizim Sultan Osman ve Reşadiye drenotlarımıza neden el konuldu? Neden İngiliz gemileri gece gündüz Çanakkale Boğazı'nı abluka ediyorlar? Neden İngiliz basını bize karşı ateşler püskürüyor? Şüphesiz ki hep aynı kurala bağlı kalarak bizim kendi siyasetimiz, kendi düşüncemiz, kendi menfaatlerimiz olamazmış. Biz şu siyaseti, şu düşünceleri, şu menfaatleri korumak için tarafsız kalamazmışız! Tarafsız kaldığımız ve kendi menfaatlerimizi düşündüğümüz günden itibaren İngiltere'nin sevgisinden artık ümitli olmamız gerekmiş! Aynı şekilde diğer İslam devletleri ve milletleri de bu haldedir. Mısır'da şimdi cereyan eden durum bu hususta pek manidardır. Milletlerin hukuk ve bekası için savaş yapan o asil ve soylu İngiltere bugün Mısır'ı boğazlıyor. Mısır'ın yoksun hakimi olan kişi Mısır'ın yüzünü görmek hakkından mahrumdur. Hıdivlik ailesine mensup en muhterem kişiler gurbetlerde

²⁴⁵¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2288 Gömlek No:3** (29 Eylül 1914 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ilk sayfasında bulunan Ağaoğlu Ahmed'in "Siyaset" başlıklı yazısı. Gazetenin ilk iki sayfası gömlek içindedir). Ağaoğlu Ahmed yazısında Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını zorunlu kılan diğer nedenlere (Danimarka'nın Büyük Belt Boğazı'nı açmaya zorlanması, Balkanlar'daki durum ve Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine propagandalar ve vaatler gibi) de değinmiştir.

sürünmek zorundadırlar. Mısır'ın en aydın gençleri, en yüksek beyinleri ya ülkeyi terk etmek, ya da evden dışarı çıkmamak vaziyetine sokulmuştur. Mısır'ın meşru ve kanuni hükümeti yerine keyfi ve askeri bir idare konuluyor. Mısır yabancı askerleri ile istila ettiriliyor. Özetle Belçika'nın tarafsızlığının ihlalini savaş sebebi gösteren bir devlet, diğer yerlerde aynı tarafsızlığa uyma fikri için bile elinden gelen baskıları ve takibatı esirgemiyor. Bununla Londra'daki beyinler, bütün cihani kendilerine çekmek hülyasını besliyorlar. Evet! Eskiden beri şu beyinlerde bu düşünce sabittir. Doğu milletleri kuvvete, zorbalığa taparlar ve bundan dolayı kim bu kuvvet ve zorbalığı fazla gösterirse, güya onu yüceleştirirlermiş! Fakat şu beyinler bir kere de şu hakikati kestirmelidir ki doğuda da bir zamandan beri önemli değişimler olmuştur. Bu değişimler dış görünümde olduğu kadar içeriye de yayılmıştır. Manevi kıymetlerin doğuda da yükseldiklerini bunlar anlamalıydılar. Bugün İslam aleminde sırf kuvvete tapanlar yoktur. Herkesi kendi manevi değeriyle ölçerler ve zannediyoruz ki böyle bir ölçüde İngilizler pek ağır gelsinler!"²⁴⁵²

İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet, Osmanlı basınında çıkan İngiltere karşıtı haberlere karşı Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya 5 Ekim 1914 tarihli uzun ve sert ifadeler içeren bir şikayet notası gönderdi. Notanın dikkat çekici kısmı şöyleydi:

"Ekselansa bir çok defalar Osmanlı basınının İngiltere ve İngiliz menfaatlerine karşı düşmanca tonunu şikayet ettim. Ekselansa ve İçişleri Bakanı'na sık sık Majesteleri Hükümeti'nin (İngiliz Hükümeti), kamuoyu organlarındaki kasıtlı yalanlar ve kötü niyetli suçlamalar karşısında Osmanlı Hükümeti'nin görüşlerinden aldığı olumsuz izlenimi anlattım. Ekselans bana basının ülkeme ve silaha sarılma amacımıza karşı bu kadar düşmanca bir tavır sergilemesinden ötürü üzgün olduğunu zaman zaman söyledi. Ekselansın müdahalesi nedeniyle, seve seve itiraf ediyorum ki basının hakaret hacmi ve sıklığında çok daha fazla bir ılımlılık olan kısa dönemler oldu. Ekselans gazetelerin kamuoyunu hissedilir ölçüde etkilemediğini ve bu nedenle ciddi bir ilgiyi hak etmediğini bana temin ederek, çok fazla önem vermememi ayrıca benden rica etti. Bu sorumsuz yazarların yaptığı zararın boyutu hariç tutulmak kaydıyla ki benim bunu yargılamaya yetkim yoktur, olağan koşullarda Ekselansla aynı görüşte olmalıydım. Ancak hatırlanmalıdır ki Osmanlı İmparatorluğu şu anda sıkıyönetim altında yaşıyor ve şiddetli bir basın sansürü uygulanıyor. Bu sansür anlaşılabilir Almanların çıkarlarıdır ve İngiliz kaynaklarından haberlerin yayınlanmasını zorlaştırmakta, İngiltere'ye karşı olumlu kamu düşüncesinin ifadesini hem İstanbul'da hem de vilayetlerde imkansız kılmaktadır. Şikayet ettiğim basın makaleleri bu nedenle basın

²⁴⁵² BOA. HR. SYS. Dosya No:2288 Gömlek No:3 (2 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1914 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ilk sayfasında bulunan Ağaoğlu Ahmed'in "Siyaset" başlıklı yazısı. Gazetenin ilk iki sayfası gömlek içindedir).

sansürü veya bir başka deyişle görüşlerini belirtmek zorunda oldukları Osmanlı Hükümeti tarafından izin verilip onaylanmaktadır. Bazı gazetelerin temel amaçlarından birisinin bu ülkedeki kamuoyunu Hindistan'daki İngiliz idaresinin ve Mısır'daki İngiliz kontrolünün gerçek karakteri ile bu ülkelerin halklarının İngiltere'ye karşı tutumu hakkında yanlış bilgilendirmek olması durumu daha ciddi yapmaktadır. Bununla birlikte bu düşmanca sözleri Ekselansın bana her zaman söylediği Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı dostane hisleriyle ve Majestelerinin Hükümeti'yle iyi ilişkileri sürdürme amacı ve arzusuyla bağdaştırmak güçtür. Bu koşullarda Osmanlı Hükümeti'nin eğer düşünceleri iyi niyetliyse, neden bu kışkırtıcı makalelerin yayınına izin verdiğini öğrenmek isteyecek olan hükümete ne rapor edeceğimi bilemez haldeyim. Ekselansın özel dikkatini ekte gönderdiğim 29 Eylül ve 2 Ekim tarihli Tercüman-ı Hakikat'te çıkan iki makaleye dikkat çekmek istiyorum. Bu makalelerden ilki Çanakkale Boğazı dışındaki İngiliz Donanması'nın hareketi hakkında tamamen yanlış bir açıklama vermektedir ve İngiliz Donanması'nı limana mal gelmesini engellemekle suçlamaktadır. Bu suçlamaların hedefi kamuoyunu İngiltere'nin amaçlarına ilişkin yanıltmak ve İngiliz Donanması'nın bulunmasının gerçek sebebini gizlemektir. Ekselansın çok iyi bildiği gibi gerçek sebep, Alman subayları ve tayfalarının alıkonulmasıdır.²⁴⁵³ İlişikte gönderdiğim ikinci makale sadece hükümetimi mevcut savaşa başlamaya teşvik eden nedenleri yanlış anlatmakla kalmıyor. Ayrıca İngiltere'yi küçük ulusların düşmanı olarak tanımlayarak onun Müslüman devletleri Almanya'ya karşı cihada çekmek istediğini ilan ediyor ve Mısır'daki İngiliz kontrolünün niteliğini karalıyor. Her iki makale de Tercüman-ı Hakikat ve diğer gazetelerin benzer şekildeki sayısız ifadelerinin sadece örnekleridir. Ekselansı Türkçe diğer örneklerle yormayacağım. Fakat basından sorumlu yetkililerin kesin onayıyla ülkeme ve hükümete yapılan saldırıların ne kadar çeşitli olduğunu göstermek için ayrıca 'Defense Nationale' adında özellikle İngiltere'ye karşı şiddetli ve iftiracı saldırılarıyla tanınan Fransızca bir gazetenin nüshasını ilişikte gönderiyorum. Bu yayın organı yetkili askeri görüşü temsil ettiğini iddia ederken, gerçekte Ekselansın şüphesiz farkında olduğu üzere, Osmanlı ve Müslüman asıllı olmayan ve en haysiyetsiz soya sahip bir kişi tarafından çıkarılmaktadır.²⁴⁵⁴ Durmaksızın ve fedakarca barışın yararına çalışan Ekselanstan, defalarca Osmanlı Hükümeti'nin izlediğini iddia ettiği siyasetle tamamiyle uyumsuz olan böyle yayınlara gelecekte izin vermemeleri için, sorumlu yetkililere talimat vermesini rica ederim.”

Louis Mallet ayrıca 4 numaralı ekte gönderdiği “son zamanlarda yayınlanan en spesifik iftiraldan birini düzeltmek için hazırladığı bir beyanatın” kamuoyuna

²⁴⁵³ Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) savaş gemilerinin Alman subay ve mürettebatı kastedilmektedir.

²⁴⁵⁴ Mallet'in bu şekilde suçladığı gazetenin editörü Mehmed Zeki Bey, sorumlu idarecisi ise Hasan Fikret'tir.

duyurulmasını Said Halim Paşa'dan rica etmiştir. 4 numaralı ekteki bu açıklama şöyledir:

“29 Eylül tarihli Tercüman-ı Hakikat'te yapılan Çanakkale Boğazı dışındaki İngiliz ve Fransız Donanmaları'nın İstanbul Limanı'na mal ithalini engelledikleri açıklaması tamamen bir yalandır. Müttefik Donanması, bu ülkenin ihracat veya ithalat ticaretine asla bir defa bile engel olmadı.

Müttefik Donanmaların Boğazların girişi yakınında tutulması, sadece geçenlerde Türkiye'ye satılan savaş gemilerinde Alman Amiralinin, subayların ve tayfaların bulunmasından ve Türk Donanması'nın geri kalanında Almanların görevlendirilmesinden dolayıdır.”²⁴⁵⁵

1914 Eylül ayı ortalarında İngiliz bayraklı ve telsiz telgraf cihazı taşıyan Odin gambotu Şattularap'a girmişti. Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa Dahiliye Nezareti'ne çektiği 18 Eylül 1914 tarihli telgrafta meseleyi şöyle bildirmiştir:

“İngiltere'nin Odin gambotu dört buçuk gündür Şattularap içinde Osmanlı sularında bulunuyor. Buradaki İngiltere Konsolosu, tekrar tekrar yapılan tebligat ve uyarılara karşı 'Bizim bilgimiz olmayarak adı geçen gemi (İngiliz) Bahriye Bakanlığı'ndan emir alarak gelmiş olup durumu İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'ne yazdım ve tekrar yazdım. Henüz bir cevap alamadım. Beni mazur görünüz' diyor. Bugün kendisi görüşme esnasında ağzından şu sözleri kaçırdı: 'Nasıl Goeben ve Breslau gemileri Çanakkale'ye girmekle tarafsızlığı ihlal ettilerse, bu gemi de aynı şekilde tarafsızlık hukukuna onlar kadar uyuyor' dedi. Bu durumda geminin burada, bizim askeri mevkiimizden yetmiş kilometre²⁴⁵⁶ mesafede bulunuşu ve telsiz telgraflarının haberleşmeye devam edişi bir amaca yöneliktir. Geminin yeri Şattularap'ı kapamak üzere tertibat alınan yere yakındır. Biraz ötede Büşir İngiltere Konsolosu'nun Lorans? ismindeki yatı da Abadan denilen gaz tasfiye fabrikası önündedir. Lorans dört adet elli yedi milimetrelilik seri ateşli top ve dört mitralyözle silahlı, bin yüz elli dört tonluk bir gemidir. Büşir'den Muhammara'ya her zaman Hindistan postasını getirip götürmektedir. Fakat bu defa dönmeyerek Abadan'da nehirde kalmıştır. Odin ise Marmaris'ten iki kat kuvvetli ve altı adet on santimetrelilik, dört adet kırk yedi milimetrelilik olmak üzere toplam on tane seri ateşli top ve üç mitralyözle silahlıdır. Sürati on üç mil ve büyüklüğü bin yetmiş tondur. Burada şimdilik bir mesele çıkarmak arzu edilmiyorsa, gemilerin sefaret aracılığıyla bir an evvel nehirden çıkarılması gereği önemle arz edilir.”²⁴⁵⁷

²⁴⁵⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2288 Gömlek No:3** (İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet'in Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği Pera, 5 Ekim 1914 tarihli İngilizce nota ve ekleri).

²⁴⁵⁶ Belgede yanlışlıkla “yedi yüz” şeklinde yazılmıştır. Şifreli telgrafın çözümü esnasında yedi rakamının doğru olduğu farzedilirse, en mantıklı rakam 70 olmalıdır.

²⁴⁵⁷ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Eylül 1330 [18 Eylül 1914] tarihli acele telgraf).

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Basra Vali Vekili'nden aldığı bu telgrafı 19 Eylül 1914 tarihinde Sadarete iletmiştir.²⁴⁵⁸ Aynı gün Subhi Paşa, Dahiliye Nezareti'ne başka bir telgraf çekti. Basra İngiliz Konsolosu'nun kendisine şimdi bildirdiğine göre Odin gambotu hakkında İngiltere İstanbul Sefareti, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'yla haberleşmekteydi. Anılan gambot dün Kutüzzeyn'den²⁴⁵⁹ hareket ederek beş dakika mesafede bulunan Muhammara'ya gitmişti. Bu nedenle kapatma yerindeki askeri mevkiye bir az daha yaklaşmıştı.²⁴⁶⁰ Dahiliye Nezareti, Basra Vali Vekili'nin verdiği bu bilgiyi 21 Eylül'de Sadarete iletmiştir.²⁴⁶¹

Basra Valisi Subhi Paşa'nın 24 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraf da içeriği açısından oldukça dikkat çekiciydi:

“İngiliz ticari gemileri seferberlik başlangıcından beri Basra limanına gelmemekte ve hurma yüklemek üzere bu mevsimde gelmesi alışılmış olan yelkenli gemilerin de Muhammara'dan bu yöne geçmesine İngiltere Konsolosu tarafından engel olunmaktadır. Devletler arasındaki doğal ve dostane ilişkilere rağmen ticari gemilerin ve taşıtların girişini yasaklamak, Şattülarap girişinde üç savaş gemisi bulundurmakla tarafsızlığı ihlal etmek, adeta devletler hukukunda emsali hiç görülmemiş bir tarzda Basra Limanı'na karşı savaş ilansız bir abluka kurmak suretiyle yapılan muameleden dolayı Basra İngiliz Konsolosluğu'na tekrar tebligatta bulunulmuştur. Ticari gemilerin serbest girişi için üstelenerek durum bildirilmiştir. Bu konuda İngiltere devletinin İstanbul Sefiri'yle görüşülerek, anılan konsolosa sert ve acele tebligat yapıp, bu usulsüz hallere artık son verilmesi gereği önemle arz edilir.”²⁴⁶²

Dahiliye Nezareti, Subhi Paşa'nın bu bildirimini 26 Eylül'de bir yazıyla Sadarete ilettili. Gambotların Şattülarap içerisinde bulunması ve ticari gemilerin Basra'ya gitmesine engel olunmasının iki devlet arasındaki ilişkilere aykırı olduğu, ayrıca Osmanlı Devleti'nin genel savaş esnasında izlediği tarafsızlığı da bozduğu vurgulanarak, bu konuda acil bir karar alınması gerektiği ifade edildi. Bu yazıda

²⁴⁵⁸ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sadarete gönderilen 6 Eylül 1330 [19 Eylül 1914] tarihli gizli ve acele yazı).

²⁴⁵⁹ Belgede كوت الزين şeklinde yazılmıştır.

²⁴⁶⁰ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Eylül 1330 [19 Eylül 1914] tarihli acele telgraf).

²⁴⁶¹ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sadarete gönderilen 8 Eylül 1330 [21 Eylül 1914] tarihli yazı).

²⁴⁶² BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Basra Valisi Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 11 Eylül 1330 [24 Eylül 1914] tarihli telgraf).

Odin'in yanı sıra Dalhousie isimli bir başka İngiliz gambotunun da Osmanlı karasularındaki nehir içinde bulunduğu belirtilmektedir.²⁴⁶³

Subhi Paşa 29 Eylül 1914 günü öğleden önce, yaklaşık olarak saat 10'a çeyrek kala İngilizlerin üç direkli, dört toplu, projektörlü ve telsiz telgraf cihazına sahip ismi bilinmeyen bir gambotunun Fav Boğazı'ndan içeriye girdiğini Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Ayrıca Kutüzzeyn'de bulunan Odin gambotunun ise dün gece Fav'dan denize açılıp gittiğini, Basra'ya İngilizlerin Sistan? سیستان yük vapurundan başka bir vapur daha getirildiğini ve telsiz telgraf cihazının da olaysız olarak kapatılıp bağlandığını haber verdi.²⁴⁶⁴

Hariciye Nezareti, Osmanlı karasularına giren gambotların Şattülarap'tan çıkması için İngiliz Hükümeti nezdinde girişimlerde bulundu. Basra Vilayeti gambotun çıkmakta gecikmesi halinde içerisine silahlı askerlerin yerleştirilmek zorunda kalacağını bildirmişti. Hariciye Nazırı ve Sadrazam Said Halim Paşa 29 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, 1907 tarihli 13. Lahey Anlaşması'nın 12. maddesi'ni hatırlatmış, savaşıyan tarafın bir savaş gemisinin zorlayıcı sebepler dışında tarafsız bir limanda en fazla 24 saat bulunabileceğini, bundan fazla kalacak olursa savaşın devamı süresince denize açılmayacak bir duruma getirmek için gerekli tedbirlerin alınması gerekeceğini vurgulamıştır. Bu durumda geminin silahları ve mühimmatının yerel hükümete teslim edilmesi zorunluydu, fakat gemiye silahlı askerlerin yerleştirilmesine gerek yoktu. Said Halim Paşa, ayrıca İngiliz Hükümeti nezdinde yapılan girişimler bir sonuca ulaşmıyaya kadar anılan gemilere karşı herhangi bir işlem yapılmaması gerektiğinin Basra Vilayeti'ne bildirilmesini istedi.²⁴⁶⁵

Ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 30 Eylül 1914 tarihli yazıda katı tutumunu sürdürmüştür. Enver Paşa'nın açıklamasına göre girişleri gerek denizaltı torpilleriyle, gerekse diğer savunma araçlarıyla kapatılmış olan iç sulara, savaşıyan devletlere ait savaş gemilerinin girmesi yasaktı. Bu durum

²⁴⁶³ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sadarete gönderilen 13 Eylül 1330 [26 Eylül 1914] tarihli yazı).

²⁴⁶⁴ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Basra Vali Vekili Subhi Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gelen 16 Eylül 1330 [29 Eylül 1914] tarihli iki adet telgraf ve Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin Sadarete gönderdiği 18 Eylül 1330 [1 Ekim 1914] tarihli yazı).

²⁴⁶⁵ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:49** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Eylül 1330 [29 Eylül 1914] tarihli acele yazı).

Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanan resmi yazıyla (3. madde) savaşan devletlerin sefaretlerine de tebliğ edilmişti. Şattularap'ın girişindeki Fav istihkamları top ile donatılmıştı. Nehrin Fav yakınındaki girişinde bulunan topraklar tamamen Osmanlı Hükümeti'ne aitti. Enver Paşa, ayrıca Şattularap nehrinin 29 Eylül 1914 tarihinde tamamen yasak bölge ilan edildiğini belirterek, nehre giren İngiliz gambotlarının hemen nehri terk ederek dışarı çıkarılmalarının sağlanması gerektiğini vurgulamış ve sonucun bildirilmesini istemiştir. Bunun yanında eğer İngiliz gambotlarının amacı sığınmaksa, usul gereğince silahlarının çıkarılmasına izin verilmesini talep etmiştir.²⁴⁶⁶

Bu gelişmelerin ardından Şattularap içerisine giren İngiliz gemileri hakkında Hariciye Nezareti tarafından Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya bir telgraf çekildi. Telgrafta mevcut anlaşmazlıklarda Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı nedeniyle İngiliz bayraklı savaş gemilerinin Osmanlı karasularında bulunmalarına müsamaha edilemeyeceği vurgulandı. Bu yüzden Şattularap'ta bulunan İngiliz gemilerinin bir an önce bölgeden uzaklaşmaları için İngiliz makamları tarafından emir verilmesi istendi. Aksi takdirde milletlerarası kuralların gerektirdiği tedbirlerin söz konusu İngiliz gemileri hakkında alınmak zorunda kalınacağına İngiliz Hükümeti'ne iletilmesi talep edildi. Bundan başka savaşan devletler gemilerine karşı Osmanlı liman ve karasularında uyulması gerekli kural ve hükümleri açıklayan bir genelge bu devletlerin sefaretlerine tebliğ edilmişti. Söz konusu genelge Dahiliye Nezareti'ne de iletilmişti. Sadaret 3 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, bu genelgenin içeriğine uygun olarak gereken kişilere tebligat yapılmasını ve talimat verilmesini istedi.²⁴⁶⁷

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda diğer ülkelere kıyasla sınırsız kaynaklara sahipti. Londra Sefiri Tevfik Paşa, hükümete de bu gerçeği hatırlatmak ve muhtemelen İngiltere'ye karşı savaştan kaçınmanın gereğini göstermek için 1 Ekim 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya Londra'da Kraliyet tarafından bastırılan ve satılan bir kitapçığı gönderdi. 12 sayfalık bu kitapçıkta sadece Ağustos ve Eylül ayı

²⁴⁶⁶ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3** (Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Eylül 1330 [30 Eylül 1914] tarihli yazı).

²⁴⁶⁷ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Sadareten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1330 [3 Ekim 1914] tarihli yazı).

başlarında İngiltere'ye bazı denizaşırı dominyon ve kolonilerinden hediye olarak gelen gıda ve diğer malzemelerle ilgili yazışmalar basılmıştı.²⁴⁶⁸

İngiliz Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 1 Ekim 1914 tarihinde bir nota gönderildi. Notada İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin protestosu bir kez daha vurgulandı ve Osmanlı Hükümeti'nin kapitülasyonları tek taraflı bir hareketle kaldıramayacağı ileri sürüldü. Ayrıca Osmanlı yöneticilerinin kapitülasyonların ihlaline yönelik tedbirlerine karşı İngiliz Hükümeti'nin eylemde bulunma hakkını saklı tuttuğu ve vatandaşlarının bu tip tedbirler nedeniyle uğrayacağı zarar için gereken tazminatı talep edeceği belirtildi. İngiliz Hükümeti'nin şimdiye kadar Osmanlı Devleti'yle varolan dostane ilişkileri sürdürmek istediği de ifade edildi. Ancak Bab-ı Ali'nin yeni siyaseti (kapitülasyonların kaldırılması siyaseti kastedilmektedir) benimsemeye başlamış görüldüğü, İngiliz Hükümeti'nin bunun olabilecek sonuçlarına Bab-ı Ali'nin ciddi şekilde dikkatini çekmek zorunda kaldığı vurgulandı. Notanın sonunda şu uyarı yapıldı:

“Mevcut sakinliğin bir garantisini teşkil eden ve gelecekteki desteğin bir güvencesi olan İngiltere'nin sempatisini uzaklaştırmak Osmanlı Hükümeti'nin menfaatlerine değildir.”²⁴⁶⁹

İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet 4 Ekim 1914 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir yazı daha gönderdi. Bu yazı Şattularap'taki İngiliz savaş gemileri meselesine ilişkindi. Enver Paşa'nın girişimi sonuç vermiş, Basra Valisi'ne Şattularap'taki İngiliz savaş gemisi 24 saat içinde ayrılmazsa alınacak tedbirler bildirilmişti. Bunun üzerine harekete geçen Vali, Basra İngiliz Konsolosu'na yazılı olarak durumu bildirmişti. Ayrıca Fav'dan Kurna'ya kadar Şattularap'ın Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kaldığını ve yabancı savaş gemilerine kapalı olduğunu iletmişti. Mallet, Said Halim Paşa'ya gönderdiği yazıyla bu gelişmeler karşısında şöyle tepki vermiştir:

²⁴⁶⁸ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2336 Gömlek No:3** (Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gönderilen 1 Ekim 1914 tarihli yazı ve **“European War, Correspondence Relating to Gifts of Food-Stuffs and Other Supplies to His Majesty's Government from the Oversea Dominions and Colonies”**, London, September 1914 künyeli kitapçık). Kitapçıkta İngiltere'ye yardım gelen yerler şöyle sayılmaktadır: Kanada, Avustralya, Barbados, İngiliz Guyanası, Falkland Adaları, Jamaika, Leeward Adaları (St. Kitts ve Nevis), Mauritius, Güney Rodezya. En çok yardımın Kanada ve Avustralya'dan geldiği görülmektedir. Kitapçıkta Hindistan'a yer verilmemiştir. Yazışmaların en eski tarihli 7 Ağustos 1914, en son tarihli olanı ise 10 Eylül 1914'tür. Kitapçıkta yardım miktarları Hariciye Nezareti tarafından özetlenerek tercümesi Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne gönderilmiştir.

²⁴⁶⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2276 Gömlek No:50** (Tarabya'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Ekim 1914 tarihli İngilizce nota).

“Majesteleri'nin (İngiltere Kralı) Dışişleri Bakanı, bana Osmanlı Hükümeti'nin hangi esaslar üzerine bir İran limanı olan Muhammara'da Majestelerinin gemisinin kalmasına itiraz ettiğini soruşturma talimatı verdi. Bu arada Ekselansın zaman kaybetmeden Vali'ye bu kritik dönemde ciddi sonuçlara yol açabilecek olan, bir İngiliz savaş gemisine karşı tedbir almaktan kaçınması talimatını vereceğini umuyorum. Aslında Majesteleri'nin gemisi 'Odin' Şattularap'tan birkaç gün önce ayrıldı ve hangi geminin onun yerini aldığını bilmiyorum. Bu fırsattan istifade ederek Ekselansa en yüksek saygılarımı sunuyorum.”²⁴⁷⁰

Böylece İngiliz savaş gemilerinin Ekim ayı başlarında Muhammara limanına girmesiyle yeni bir kriz baş göstermişti. Dahiliye Nezareti 6 Ekim 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tezkereyle ne yapılması gerektiğini sordu. Bunun üzerine Hariciye Nezareti'de konuyu Hukuk Müşavirliği'ne havale etti.²⁴⁷¹ Ancak Dahiliye Nezareti'ne şimdilik yapılması gereken hakkında bir cevap verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Dahiliye Nezareti ertesi gün (7 Ekim 1914) Basra Vilayeti'ne çok acele bir telgraf çekmiştir. Buna göre Muhammara limanı İran Hükümeti'nin yargılama hakkına tabi olduğundan, İngiliz gambotlar bu limanda buldukları müddetçe silahlarının alınmasının uygun olmayacağı anlaşılmıştı. Şattularap nehri Osmanlı Devleti'nin karasularında ve yasak bölge olduğundan, gambotlar belirlenecek bir mühletin bitiminden sonra dönmek istemedikleri takdirde, bombardıman edilmek veya silahları alınmak şıklarından hangisinin uygulanacağını veya gambotların çıkmalarına izin verilmesi gerekip gerekmeyeceğinin Hariciye Nezareti tarafından incelenmekte olduğu ifade edildi. Alınacak kararın acilen vilayete bildirileceği vurgulanarak bir iki gün daha beklenilmesi istendi.²⁴⁷²

Bu esnada Subhi Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Ekim 1914 tarihli telgrafta son gelişmeleri aktardı. İngiliz gambotların durumunda hiçbir değişme yoktu. Gambotlardan Dalhousie nehir üzerinde, Abadan önündeydi. Odin büyüklüğünde olan Espiegle gambotu da iki gün önce sözde Muhammara önünde ve Şattularap üzerinde bulunmamak düşüncesiyle Karun nehrine sokulmuştu. Çünkü Muhammara'nın limanı Osmanlı suyu olan Şattularap'tı. Muhammara'ya gelen bütün vapurlar nehirde durarak Muhammara için yük alıp veriyorlardı. Her iki

²⁴⁷⁰ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3** (İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen Tarabya, 4 Ekim 1914 tarihli İngilizce yazı).

²⁴⁷¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli yazı).

²⁴⁷² **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 24 Eylül 1330 [7 Ekim 1914] tarihli çok acele telgraf).

gambot piyade ateşine karşı korunmak için bordalarına kum dolu torbalar koymuşlar ve kömür ikmali yapmışlardı. Odin gambotu Fav'dan 23 mil mesafede açık denizde demirliydi. Gerektiği zaman içerdeki gambotların telsiz telgrafla vereceği işaretle yardıma yetişmek için orda bulunmaktaydı. Geceleri her çeşit geminin Şattülarap'a girişi yasaklandığından, Fav feneriyle sahilten 18 mil mesafede bulunan fener gemisinin ışıkları söndürülmüştü. 900 lira kira ile tutulan ve üç haftaya kadar kiralama süresi sona erecek olan bu fener vapuru Osmanlı bayraklı olduğundan, çekilerek limana getirilecekti. Nehir İdaresi'ne 3700 ton kömür yüküyle gelen, Sistan ve Basra için ticari mal getiren diğer bir İngiliz vapuru, Subhi Paşa'nın vapurların acentelerine verdiği teminat üzerine Basra'ya gelerek yüklerini boşaltmış ve 200.000 sandık hurma yüküyle limandan hareket etmişlerdi. Subhi Paşa hurma yüklemek üzere biri Amerika ve ikisi İngiliz bandıralı olmak üzere üç vapur daha beklediğini belirtmiştir. Genel ihtiyaçlar için hububat yükleyecek olan Hemdem adındaki vapur da hala gelmemişti.²⁴⁷³ Dahiliye Nezareti, Basra Vali Vekili'nden aldığı bu bilgiyi 11 Ekim'de Hariciye Nezareti'ne ilettiler. Ayrıca 6 Ekim tarihli yazısına da henüz cevap almadığını hatırlatarak bir an önce cevap verilmesi için acele edilmesini istedi.²⁴⁷⁴

Subhi Paşa 11 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta yeni gelişmeleri bildirdi. Abadan önünde bulunan Dalhousie gambotu Fav'dan geçerek nehirden çıkmıştı. Muhammara'daki Espiegle gambotu halen orada ve kalkmaya hazır durumdaydı. Espiegle gambotu bir saldırıdan korkarak nöbetçilerini artırmış ve geminin etrafını çepeçevre piyade ateşine karşı toprak dolu torbalarla kapamıştı. Şattülarap'ın savaş gemileri için kapalı olmasına karşılık vermek için Basra İngiliz Konsolosu, Hindistan'la Basra arasında işlemekte olan vapurların Muhammara'dan ileriye geçmesine izin vermiyordu. Artık posta çantaları da nakledilmemekteydi. Basra'ya gelmek üzere mal ile dolu birkaç vapur Muhammara'ya gelmişlerse de, İngiliz Konsolos'un ısrarı üzerine orada durarak yüklerini Muhammara'ya çıkarmak zorunda kalmışlardı. Bu vapurlar Amerika için hurma yükleyeceklerdi. Subhi Paşa, memleketin zarar görmemesi için zorunlu olarak

²⁴⁷³ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Basra Vali Vekili Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Eylül 1330 [9 Ekim 1914] tarihli telgraf).

²⁴⁷⁴ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli gizli yazı).

hurma sandıklarının mavnalarla Muhammara önüne kadar gönderileceğini ve orada vapurlara yükleneceğini belirtti.²⁴⁷⁵

Bu gelişmeler karşısında Hariciye Nezareti duruma müdahale etti ve Dahiliye Nezareti'ne 11 Ekim 1914 tarihinde yolladığı yazıyla ne yapılması gerektiğini bildirdi.²⁴⁷⁶ Buna göre İngiliz savaş gemileri kısa bir süre içinde Muhammara'dan çıkmadıkları takdirde, Lahey Sözleşmesi gereğince savaş sonuna kadar limandan çıkarılmamaları gerekmekteydi. İkinci Lahey Konferansı'nda düzenlenen ve kabul edilen bu sözleşmeye göre, savaşan bir devlete ait savaş gemisinin tarafsız bir ülkenin liman ve karasularında 24 saatten fazla kalması yasaklanmıştı. Tarafsız devlet, uyarılara rağmen limandan çıkmayan gemiyi savaş süresince denize açılmayacak hale getirmek üzere gerekli göreceği tedbirleri almaya yetkiliydi. Ayrıca liman dışındaki sularda dolaştıkları takdirde devletlerarası anlaşmalar ve kuralların izin verdiği önleyici tedbirlere Osmanlı Devleti başvurabilecekti. Hariciye Nezareti aynı gün (11 Ekim) bir nota ile Muhammara Limanı'na giren İngiliz gemilerinin sekiz gün içinde limanı terk ederek açığa çıkmaları gerektiğini İstanbul'daki İngiliz Sefareti'ne bildirmişti.²⁴⁷⁷ Hariciye Nezareti bu bildirimi 11 Ekim 1914 tarihinde yapmış ve yaparken 8 Ekim 1914 tarihli İstişare Odası'nın raporunu da dikkate almıştı. Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın raporuna göre "1263 tarihli Erzurum Antlaşması" ve "29 Temmuz 1913 tarihli İran Hududu Hakkında İngiltere'yle İmzalanmış Beyanname" uyarınca Muhammara İran'a aitti. Ne var ki bazı adalarla nehrin Muhammara önündeki kenarı hariç olmak üzere Şattularap suları Osmanlı egemenlik haklarına tabiiydi. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin İran dahil olmak üzere tüm yabancı gemilerin girişini yasaklamaya ve bu yasağa rağmen giren gemilerin de İran'a ait bir mevkiye olsa bile çıkmasını talep etmeye hakkı vardı.²⁴⁷⁸

²⁴⁷⁵ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:33** (Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli telgraf).

²⁴⁷⁶ Bu sırada Hariciye Nazırı'nın aynı zamanda Sadrazam Said Halim Paşa olduğu unutulmamalıdır. Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Harbiye Nazırı'da Enver Paşa'ydı.

²⁴⁷⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3; BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:33** (Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli yazı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:17** (Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 4 Teşrin-i Evvel 1330 [17 Ekim 1914] tarihli yazı).

²⁴⁷⁸ **HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 9 Teşrin-i Evvel 1330 [22 Ekim 1914] tarihli yazısı) ve **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli yazı). 8 Ekim 1914 tarihli İstişare Odası'nın raporuna göre şu anda Muhammara Limanı'nda bulunan İngiliz gemilerine çıkmaları için bir mühlet verilecek, bu süre zarfında çıkmadıkları takdirde İkinci Lahey

Hariciye Nezareti, meseleye ilişkin olarak Başkumandanlık Vekaleti'ni de aynı gün içinde bilgilendirdi:

“Şattularap'tan geçerek İran'ın Muhammara limanına girmiş olan İngiliz gambotların tebliğ tarihinden itibaren sekiz gün içinde, adı geçen limanı terk ederek açık denize çıkmaları gerektiği bugünkü tarihli bir notayla buradaki İngiltere Sefareti'ne bildirilmiştir...”²⁴⁷⁹

Diğer taraftan Dahiliye Nezareti'de alınan bu kararı yine aynı gün içinde (11 Ekim 1914) Basra Vilayeti'ne bildirdi. Ayrıca sekiz günlük mühlet zarfında savaş gemilerinin nehirden çıkmalarına izin verileceğinin ve bu süre içinde çıkmadıkları takdirde, sürenin bitiminden sonra çıkmak isteyen gemilerin geçişine engel olacak tedbirler alınacağına Basra İngiliz Konsolosu'na anlatılması istendi.²⁴⁸⁰

Bundan sonra İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet'ten 14 Ekim 1914 tarihli bir nota Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderildi. Sert bir üslupla yazıldığı görülen notada şöyle denilmekteydi:

“Muhammara Limanı'ndaki İngiliz gemilerinin ayrılmasını istediğiniz 11 Ekim tarihli notanızı Hükümetime iletmemezlik etmedim. Sir E. Grey'den bugün aldığım bir telgrafta şunu açıklama talimatı aldım: İngiltere Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin Osmanlı toprağı olmayan Muhammara'dan İngiliz savaş gemilerinin ayrılmasını talep etme hakkını tanımamaktadır. Bu konu Osmanlı Hükümeti'ni hiçbir şekilde ilgilendirmese de şu anda Muhammara'da kalan tek İngiliz gemisi orada düşmanca bir amaçla bulunmamaktadır ve görevleri tamamen barışçıldır.

Şattularap yoluyla gemilerin Muhammara'ya giriş çıkışına gelince, İngiliz Hükümeti bu geçişin yasal olduğu ilkesine bağlıdır. Bab-ı Ali tarafsız bir ülkenin vazifelerini sadakatle yerine getirirse, (İngiliz Hükümeti) yine de dostane bir tutumla Osmanlı Hükümeti'nin bu konudaki her notasını incelemeye istekli olacaktır. Bu vazifeler tüm teminatlara ve sözlere rağmen Goeben ve Breslau'nun Alman subayları ile mürettebatının alıkonulmasıyla ciddi şekilde ihmal edildi. Bab-ı Ali tarafsız bir ülke olarak tutumunu, tarafsızların görevlerini belirleyen Milletlerarası Hukuk kuralları ile daha uyumlu hale getirir getirmez İngiliz

Konferansı'nın 13. sözleşmesinin özel maddesi uyarınca savaş sonuna kadar çıkmalarına izin verilmeyecekti. Ayrıca liman dışındaki sulara dolaştıkları takdirde Osmanlı Hükümeti bunların silahlarını çıkartma tedbirine başvuracaktı. İstişare Odası'nın 22 Ekim 1914 tarihli yazısındaki eleştirel yorumunda, Hariciye Nezareti 11 Ekim'de İngiltere Sefareti'ne bunu bildirirken kesin olmayan bir ifade kullanmış ve silahların çıkartılacağını belirtmemişti.

²⁴⁷⁹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3** (Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli yazı).

²⁴⁸⁰ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:33** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 28 Eylül 1330 [11 Ekim 1914] tarihli telgraf).

*Hükümeti uzlaşmacı bir tavır ile cevap vermeye hazır olacaktır. Zatialinize en derin saygılarımı sunarım”.*²⁴⁸¹

Hariciye Nezareti'nin verdiği bilgiler ışığında Dahiliye Nezareti durumu Basra Vilayeti'ne aktarmıştı. Basra Vali Vekili Subhi Paşa 16 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla ne yapılması gerektiği hususuna açıklık getirmek istedi:

*“...Muhammara'daki İngiliz gambotuna verilen sekiz günlük mühlet iki gün sonra, yani Pazar günü akşamı son bulacağı için, anılan gemi bu süre zarfında çıkmadığı takdirde ne yapılacağı ve sürenin bitiminden sonra çıkmak isterse, telgrafınızın son bölümündeki 'geçişine engel olacak gerekli tedbirlerin alınması gerekeceği beyan olunur' cümlesine dayanarak, nehrin asker bulunan yerlerinden top ve tüfek ateşi kullanılarak savaş halinde bulunuyormuş gibi hareket edilip edilmeyeceği...”*²⁴⁸²

Sekiz günlük mühletin bitmesine bir gün kala Basra Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf daha geldi. Telgrafta sekiz günlük sürenin yarın (Pazar günü) akşam sona ereceği hatırlatıldıktan sonra, bu zaman zarfında gemiler limandan çıkmadıkları takdirde, daha sonra çıkışlarının top kullanılarak engelleneceği bildirildi. Hariciye Nezareti 1 Eylül 1914 tarihinde yasak bölgeler ve karasuları hakkında yabancı sefaretlere gerekli talimatnameyi bildirmişti. Buna göre Şattularap yasak bölge olarak kabul edilmişti ve gece gündüz bu sahaya giren yabancı savaş gemileri üzerine ateş edilmesi öngörülmekteydi. Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Hariciye Nezareti'ne bildirdiğine göre, Basra Vilayeti'nin de bu talimata uygun olarak İngiliz savaş gemilerine karşı girişimde bulunacağı anlaşılmaktaydı. Ancak Talat Bey, Basra Vilayeti'nin önemli konumunun ve şu sırada o civarda bulunan İngiliz savaş gemileriyle Osmanlı askeri kuvvetleri arasında meydana gelecek bir çarpışmanın, zaten devletlerarası nazik durumda olan karşılıklı siyasi ilişkiler üzerinde yaratacağı mühim etkilerin dikkate alınması gerektiğini belirtti. Gelecekte

²⁴⁸¹ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:17** (İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya Pera'dan gönderilen 14 Ekim 1914 tarihli nota). Mallet'in bu ifadesi Said Halim Paşa'nın 9 Kasım 1918 tarihinde iki Alman savaş gemisinin İstanbul'a gelişiyle ilgili Meclis-i Mebusan'da kendisini savunurken söylediği şu sözlerle örtüşmemektedir: *“Bunun üzerine İtilaf sefirlerine başvurdum. 'Böyle bir şey oldu; fakat biz bunları satın aldık' dedim. Onlar da bunu, meselenin mahiyetini bildikleri halde, kabul ettiler ve bu suretle tarafsızlıktan çıkmamamıza destekte bulundular.”*, bk. **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.9. Said Halim Paşa bu yorumu yaparken İngiltere ve müttefiklerinin söz konusu gemilerin Alman mürettebatının çıkarılması için koydukları şartı ve Bab-ı Ali'ye bu hususta yaptıkları sürekli başvuruları gözardı etmiştir.

²⁴⁸² **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Basra Vali Vekili Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Teşrin-i Evvel 1330 [16 Ekim 1914] tarihli telgraf).

siyasi mesele çıkmaması için bir kez daha İngiltere Sefareti'ne resmi tebliğde bulunulmasını istedi.²⁴⁸³

Dahiliye Nezareti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 18 Ekim 1914 tarihli acele telgraf Bab-ı Ali'nin bu soruna ilişkin almış olduğu son kararı bildirmekteydi. Telgraf şöyledir:

“İngiltere Sefareti'yle cereyan eden siyasi görüşmeler henüz neticelenmemiş olup, şu sırada devletlerarası savaş doğurabilecek bir olayın gerçekleşmesine izin vermemek arzu edildiğinden, adı geçen gemiler nehirden çıkmak istedikleri surette çıkışlarına göz yumulması ve şu kadar ki gerek çıkmış olanların tekrar dönmelerine ve yeniden diğer savaş gemilerinin nehirden içeriye girmesine izin verilmeyerek talimatın tamamıyla uygulanması...”²⁴⁸⁴

Bu gelişmeler üzerine Hariciye Nezareti İstişare Odası 22 Ekim 1914 tarihinde bir rapor daha hazırladı. Buna göre Osmanlı Hükümeti'nin mevcut durumda tercih edebileceği iki şık vardı. Birincisi Osmanlı suları kabul edilen Şattülarap'a giren İngiliz savaş gemileri üzerine Basra Vilayeti'nin ateş açmasına engel olmamak, ikincisi diplomatik girişimlere başlanarak daha sonra bildirilene kadar sert tedbirlere kalkışmaması talimatının Basra Vilayeti'ne iletilmesiydi.²⁴⁸⁵

Dahiliye Nazırı Talat Bey 24 Ekim 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Basra Vilayeti tarafından Basra İngiliz Konsolos Vekili'nin eylemlerinden şikayet edildiğini bildirdi. Basra İngiltere Konsolosu Bay Crow uzun bir izin almıştı. Yerine vekaleten görev yapmak üzere Bay Bolaro? بولارو gönderilmişti. Basra Vilayeti bu kişi hakkında şu suçlamalarda bulunmaktaydı:

- İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında geçerli iyi ilişkilere rağmen, seferberlik başlangıcından beri “yarın savaş ilanı olacaktı gibi” İngiltere gemilerinin Basra'dan çıkarılması.
- Lynch vapurlarının Muhammara'ya gönderilmesi, İngiliz ticarethanelerinin kapatılması, gelmekte olan ticari mallarla yüklü gemilerin Bender Büşir ve Muhammara'da alıkonulması.

²⁴⁸³ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:17** (Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 4 Teşrin-i Evvel 1330 [17 Ekim 1914] tarihli yazı).

²⁴⁸⁴ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Basra Vilayeti'ne gönderilen 5 Teşrin-i Evvel 1330 [18 Ekim 1914] tarihli acele telgraf).

²⁴⁸⁵ **BOA. HR. SYS. Dosya No:96 Gömlek No:17** (Hariciye Nezareti İstişare Odası'nın 9 Teşrin-i Evvel 1330 [22 Ekim 1914] tarihli yazısı).

- Özellikle hurma ihracat mevsimi olan mevcut zamanda Osmanlı ve yabancı uyruklular tarafından kiralanın vapurların ve yelkenli gemilerin kaptan ve acentelerini tehdit ederek limana gelmesine açıkça ve gizli olarak engel olmak.
- Hindistan postalarının aylarca durdurulmasına ve hala Basra'ya gelmemesine sebebiyet vererek yerel ticareti belki bir milyon lira zarara uğratmak.

Özellikle hurma ihracatına verdiği zorluklar ve kesintiden dolayı 500-600 bin lira zarara uğrayan Basra'nın itibarlı tüccar ve mal sahipleri, İngiliz Konsolos'un değiştirilmesi ve ticari gemilerin Basra limanına gelmesine İngiltere konsolosları tarafından engel olunmaması gerektiğini bir dilekçe ile Basra Vilayeti'nden talep etmişlerdi. İngiliz Konsolos Vekili iki ülke arasındaki ticari ilişkileri teşvik edip kolaylaştıracağı yerde, elinden gelen zorluk ve engelleri çıkarmaktan kaçınmıyordu. Konsolos Vekili'nin bu konuda İngiltere'nin Muhammara ve Bender Büşir konsoloslarıyla gizli ortaklık yapması da dikkat çekiciydi. Bu nedenle Basra'ya iki devlet arasındaki ilişkilere zarar verecek siyasi girişimler peşinden koşmayıp, tarafların ticaretinin gelişimine hizmet ve yardım edecek bir konsolos tayin ettirilmesi tüccar ve mal sahipleri tarafından Basra Vilayeti'nden isteniyordu.²⁴⁸⁶

Basra Vali Vekili Subhi Paşa, 26 Ekim 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne iki telgraf çekerek son gelişmeleri bildirdi. Bağdat İngiliz Konsolosluk gemisi olan ve Bağdat'ta bulunan Comet vapuru, gece Basra'ya bir saat mesafeye kadar gelip demirlemişti. Gemi yandan çarklı olup, 144 ton büyüklüğünde ve 8 mil süratindeydi. İki küçük topu vardı. Muhammara ile Basra arasında, nehir üzerinde top konulmuş ve asker yerleştirilmiş bir Osmanlı askeri mevki bulunmaktaydı. Gemi eğer Muhammara'ya giderse, savaş gemisi olması nedeniyle dönmesi uygun olmayacaktı. Bu nedenle Bağdat'a yeni atanan konsolos almak düşüncesi varsa, geminin konsolosu Basra'da beklemesi gerektiği İngiltere Konsolos Vekili'ne bildirildi. Espiegle gambotu ise Fav'dan 23 mil açıktaki denizde demirlemiş vaziyette durmaktaydı. Basra İngiliz Konsolosu, geceyi Comet gemisinde geçirdikten sonra sabahleyin Basra Valisi Subhi Paşa'ya geldi. Gemi Muhammara'ya giderse, dönüşte askeri mevkiden Basra yönüne geçemeyeceğinden dolayı, Basra'da kalacağını ve burada Bağdat Konsolosu'nu bekleyeceğini söyledi. Ancak buna rağmen Comet gemisinin öğleden sonra Muhammara'ya gittiği görüldü. Eğer gemi yeni Bağdat

²⁴⁸⁶ BOA. HR. SYS. Dosya No:2167 Gömlek No:10 (Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Teşrin-i Evvel 1330 [24 Ekim 1914] tarihli gizli yazı).

Konsolosu'nu alarak Basra tarafına dönecek olursa, askeri mevkiden geçmesi şimdiye kadar verilen emirler uyarınca mümkün değildi ve topla engel olunacaktı. Diğer taraftan Fav girişindeki Osmanlı fener gemisinden beş mil açıktaki İngiliz fener dubası dünden itibaren ışığını söndürmüştü. Bazı İngiliz ailelerini taşıyan ve Bağdat'tan gelen Lynch Şirketi'nin Mecidiye vapuru, içinde salgın hastalık varken karantina evine gitmeyip, Basra'ya çıkacak 5-6 yolcuyu bir dubaya bırakarak durmaksızın Muhammara'ya gitmişti. Vali Vekili Subhi Paşa, İngilizlerin bu hareketlerinin şüphe uyandırdığını Dahiliye Nezareti'ne bildirdi.²⁴⁸⁷

Diğer taraftan Tahran Sefiri Asım Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 25 Ekim 1914 tarihli telgrafında bölgedeki yeni gelişmeleri bildirdi. Asım Bey'in güvenilir bir kaynaktan aldığı habere göre, Muhammara halkından pek de emin olmayan İngilizler, Şeyh Hazal'ı teşvik ederek gerektiği zaman Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmak üzere Burucird Valisi Nizamüssultan kumandasındaki askeri birliğin bu amaçla Muhammara'ya gönderilmesini İran merkezi hükümetinden talep ettirmişti. Asım Bey, gerekli girişimlerde bulunarak Şeyh Hazal'ın talebini reddettirdiğini vurguladıktan sonra şu açıklamayı yapmıştır:

“Vaktiyle elden kaçırılan Şeyh Hazal'ın her ne vasıta ile olursa olsun süratle tatmin ve temin edilerek avutulmasını elzem görürüm. Bir savaş olursa İngilizlerin bu yönden bizi önemli surette işgal edecekleri kuvvetli şekilde muhtemeldir. Yine aynı kaynaktan işitiyorum ki, savaş olduğunda Hamedan yoluyla Kirmanşah'a bir Rus kuvveti gönderilmesi düşünüyor ve şimdiden çevrenin hazırlanmasıyla uğraşılıyor. Burası da askeri bakımdan dikkatten uzak tutulmamalıdır.”²⁴⁸⁸

Meseleye ilişkin olarak Dahiliye Nezareti, Basra Vilayeti'ne 29 Ekim 1914 tarihinde şu telgrafi çekti:

“İngilizler Şeyh Hazal'ın hareketlerinden şüphe ettiklerinden kendisini emirlerine itaate mecbur etmek için Muhammara'ya birkaç gambot gönderdikleri gibi, Tahran Hükümeti nezdinde de girişimlerde bulunarak Burucird Valisi Nizamüssultan kumandasındaki askeri birliği Muhammara'ya sevk etmeye gayret ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Hükümeti böyle sadık bir Müslüman'ı saldırıdan korumak amacıyla söz konusu gambotları çıkarmaya teşebbüsle beraber Tahran'daki asker sevki girişimini de sonuçsuz bıraktırmıştır. Şeyh

²⁴⁸⁷ BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:57 (Basra Vali Vekili Subhi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 13 Teşrin-i Evvel 1330 [26 Ekim 1914] tarihli iki adet telgraf).

²⁴⁸⁸ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Tahran Büyükelçisi Asım Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1914 tarihli gizli telgraf). Telgrafın bir sureti Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya da sunulmuştur.

*Hazal'ın tetikte ve uyanık bulunmasının Osmanlı Hükümeti tarafından temenni edilmekte olduğunun ve durumun gerçeklerinin bizzat veya güvenilir bir aracı ile Şeyhe anlatılması...*²⁴⁸⁹

Enver Paşa'da 31 Ekim 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yani Sadrazama gönderdiği gizli yazıda meselenin sonlandırılması için şu açıklamayı yapmıştır:

*“Şimdilik memleketin selameti tehlikede görülmedikçe Şattülarap kapatılmayacaktır. Böyle bir tehlike hissedildiği takdirde memleketin savunulması hususunda alınacak tedbirlerden olmak üzere, nehrin kapatılması doğaldır. Osmanlı Hükümeti kendi arazisinde ve karasularında her tür savunma tedbirini almakta serbesttir.”*²⁴⁹⁰

Ancak bu aşamadan sonra Osmanlı Hükümeti, herhangi bir tedbir almasına gerek kalmadan kendisini savaşın içinde bulacaktı.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRİŞİ VE YIL SONUNA KADAR YAŞANAN GELİŞMELER

1914 Ekim ayı sonlarında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki gerginlik tırmanmaktaydı. Goeben ve Breslau'daki Alman mürettebatın ülkelerine iade edilecekleri yönünde İngiliz Hükümeti'ne sürekli teminat veren Bab-ı Ali, sonunda İngiltere'nin talebine bunun “iç mesele olduğu” karşılığını vermişti. İngiltere bunun üzerine Çanakkale Boğazı'ndaki gemilerde Alman mürettebatlar bulunduğu sürece Osmanlı savaş gemilerinin “Alman” olarak kabul edileceğini ve Akdeniz'in Osmanlı Donanması'na kapalı tutulacağını ilan etmişti.²⁴⁹¹ Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa da aylardır Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında savaşa sokmak için gizli plan ve hazırlıklar yapıyordu. Goeben ve Breslau'ya Boğazların açılması emrini her iki gemi daha Sicilya açıklarındayken 4 Ağustos 1914 tarihinde vermişti.²⁴⁹² Yine bu bağlamda Afganlıları İngilizler aleyhine savaşa hazırlaması için Rauf Bey başkanlığındaki bir askeri heyeti Afganistan'a göndermişti. Ancak askeri heyet

²⁴⁸⁹ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:28 (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Basra Vilayeti'ne çekilen 16 Teşrin-i Evvel 1330 [29 Ekim 1914] tarihli telgraf).

²⁴⁹⁰ BOA. HR. SYS. Dosya No:2312 Gömlek No:3 (Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 1330 [31 Ekim 1914] tarihli gizli yazı).

²⁴⁹¹ “Allied Progress Continued”, *The Guardian*, 20 Ekim 1914, s.7; “Turkey's Position”, *The Guardian*, 20 Ekim 1914, s.9.

²⁴⁹² Gencer-Özel, a.g.e., s.51.

Halep'te bulunduğu esnada Osmanlı Devleti savaş girince, Rauf Bey Afganistan'a geçme imkanının kalmadığını görüp görevi iptal etmiştir.²⁴⁹³

İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet hükümetinden aldığı talimat uyarınca eğer Türk askerleri Mısır sınırını geçerse, bunun İtilaf Devletleri'yle savaş demek olacağını 26 Ekim 1914 tarihinde Sadrazama bildirdi.²⁴⁹⁴

Maliye Nezareti Müşaviri Crawford, 29 Ekim 1914 sabahı nezarete Cavid Bey'i gördü ve Osmanlı Devleti tarafından Mısır sınırına tecavüz edildiğinden İngiltere Sefiri'nin bütün İngiliz tebaasına hazır olmaları için emir verdiğini söyledi.²⁴⁹⁵ Aynı gün (28-29 Ekim'de) Almanlardan alınan iki geminin (Goeben [Yavuz] ve Breslau [Midilli]) de katıldığı Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'e çıkararak Rusya'nın Odessa ve Sivastopol gibi limanlarını bombalaması zerine Osmanlı Devleti l İtilaf ile fiilen savaşa girmiş oldu. Bu olay Enver Paşa'nın bilgisi, onayı ve emri ile gerçekleşmiştir. Muhtemelen Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın da bu plandan haberi vardı. Enver Paşa 22 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Donanması'na Karadeniz'e açılması ve Rus Donanması'na saldırmaları için emir vermişti. Padişah ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın ise haberi olmadı.²⁴⁹⁶ Sadrazam Said Halim Paşa olayı öğrenmeden bir gün önce İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus büyükelçilerine Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyacağına dair teminat vermişti. Said Halim Paşa'nın ifadesine göre, İngilizler son dakikaya kadar savaşa girmemek şartıyla Osmanlı Devleti'ne verecekleri tavizlerin şeklini düşünüyorlardı. Hatta bu hususta müzakereye bile girişmek istemişlerdi. Osmanlı Devleti ancak saldıraya maruz kaldığı takdirde savaşa girecekti.²⁴⁹⁷ Nafia Nazırı Çürüksulu

²⁴⁹³ Orbay, **a.g.e.**, s.17-23. Rauf Bey, bir yıl İran'da kalarak emrindeki birliklerle bölgeyi savunduğunu anlatmaktadır.

²⁴⁹⁴ "More Acts of War By Turkey", "British Ambassador's Warning", **The Guardian**, 31 Ekim 1914, s.7.

²⁴⁹⁵ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.213 (24 Kasım 1918 tarihli oturum).

²⁴⁹⁶ Gencer-zel, **a.g.e.**, s.56; Yılmaz, **a.g.e.**, s.88-94; **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.15-16 (9 Kasım 1918 tarihli oturum). Said Halim Paşa bu olayın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için bir emri vaki olduğunu belirtmektedir. Cemal Paşa, anılarında Amiral Souchon'un raporuna göre Rus Donanması'nın Karadeniz'e çıkan Osmanlı Donanması'na saldırdığını ve bu nedenle Osmanlı Donanması'nın da karşılık verdiğini belirtmektedir. Ancak anıların ilgili bölümleri dikkatle incelendiğinde Cemal Paşa'nın bu gerekdişi senaryoya inanıp olayın iyznden habersiz olma ihtimalinin çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.127-133. Talat Bey de olayı önceden bilmediğini , fakat "herkes gibi" kendisinin de Enver Paşa'nın haberi olduğuna inandığını yazmaktadır. Ancak daha sonra Enver Paşa'nın kendisine hiçbir haberi olmadığına dair yeminle teminat verdiğini belirtmektedir. Bk. **Talāt Paşa'nın Anıları**, s.36.

²⁴⁹⁷ Sırrı (Bey), "Türkiye Harb-i Umumiye Girerken Neler Gördüm, Neler İşittim?", **Haftalık Mecmua**, No:70, 15 Teşrin-i Sani (Kasım) 1926, s.5. Said Halim Paşa'nın mühürdarı Sırrı Bey'in

Mahmud Paşa'da 1918 Kasımı'nda Meclis-i Mebusan'da kendini savunurken verdiği beyanatta *“Memleketimizin vaziyetinden dolayı bilhassa İngilizlerle harp etmeyi rüyamda bile tasavvur etmezdim”*²⁴⁹⁸ demiştir.

Osmanlı Donanması'nın ortada hiçbir şey yokken Rusya'ya saldırması kamuoyunda olumsuz karşılanacağından, Osmanlı Ordusu Başkumandanlığı gerçek durumu saklama ve çarpıtma yoluna gitti. Başkumandanlıktan Dahiliye Nezareti'ne 29 Ekim 1914 tarihinde gönderilen gizli yazıda olay şu şekilde bildirildi:

*“Ruslar eğitim için Karadeniz'de bulunan filomuza bugün saldırdılar. Şimdiye kadar Ruslardan bir gambot ile bir torpil gemisi batmış ve üç subay ile seksen üç asker esir alınmıştır. Bizden hiç zayıat yoktur.”*²⁴⁹⁹

Dahiliye Nezareti tarafından 30 Ekim 1914 tarihinde vilayetlere çekilen telgrafta da olay yine aynı şekilde aktarılmıştır. Osmanlı Donanması'nın “Rus saldırısına karşılık olarak” Odessa, Sivastopol, Kefe, Novorossiysk ve Kerç limanlarına ateş açtığı vurgulanmış ve Ruslara verdirilen kayıplardan söz edilmiştir. Daha sonra ise şu isteklerde bulunulmuştur:

*“Rus Hükümeti'yle henüz münasebetlerimiz kesilmiş değilse de, savaş ilan edilmesi ve bu takdirde müttefikleri olan Fransa ve İngiltere'nin de aleyhimize olarak savaşa katılmaları olası bulunduğundan her türlü ihtimale karşı uyanık olunması tavsiye edilir...Novorossiysk'de bulunan şebenderimizin Rusya Hükümeti'nce tutuklandığı anlaşıldığından Rus konsoloslarının buldukları şehirlerden uzaklaşmalarına hemen izin verilmemesi...”*²⁵⁰⁰

Bu açıklamaya doğal olarak toplumun hemen her kesimi tarafından inanıldı. Hemen ertesi gün (30 Ekim 1914) Halep Valisi Celal Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf bunun güzel örneklerinden birisidir:

hikaye tarzında yazdığı hatıralarına göre olaydan Said Halim Paşa'nın kesinlikle önceden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Sırrı Bey burada Said Halim Paşa'nın telefonda Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'ya söylediklerini nakletmektedir.

²⁴⁹⁸ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.53 (10 Kasım 1918 tarihli oturum). Mahmud Paşa'da olaydan haberdar olmadığını anlatmaktadır (s.55). Ayrıca Sadrazamın da olaydan haberdar olmadığı fikrindedir (s.61).

²⁴⁹⁹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31** (Başkumandanlık Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Teşrin-i Evvel 1330 [29 Ekim 1914] tarihli gizli yazı).

²⁵⁰⁰ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31** (Dahiliye Nezareti'nden 17 Teşrin-i Evvel 1330 [30 Ekim 1914] tarihinde vilayetlere çekilen telgrafın metni). Telgrafa göre Ruslara verdirilen zarar şöyleydi: 1 Rus gambotu, 1 torpil nakliye gemisi ve 15 adet boş asker nakil gemisi batırılmış, 2 gambot, 2 torpil ve 5 nakliye gemisi tahrip edilmiş, bir kömür gemisi ele geçirilerek batırılmış, 3 subay ile 72 asker esir alınmıştı. “Hamdolsun Osmanlı Donanması hiçbir zarara uğramamıştı”.

*“Donanmamızın parlak başarısından dolayı vilayet ahalisi adına tebrik arz ederek bütün vilayet sakinlerinin azimkar ve metin hükümetimizin her türlü emirlerine boyun eğdiklerini ve her türlü fedakarlığa hazır olduklarını temin ederim. Cenab-ı Hak şu savaşın başlangıcı gibi sonunu da hakkımızda hayırlı eylesin.”*²⁵⁰¹

Yine 31 Ekim’de Canik Mutasarrıfı Süleyman Necmi Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne aşağıdaki telgraf çekildi:

*“Rusya Konsolosluğu işlerinin kendisine devri ve konsolosun kara ve deniz bulacağı ilk vasıta ile hemen hareketi sefaretinden tebliğ edildiği için, kendisine izin verilmesi ve yardım edilmesinin İtalya Konsolosluğu’ndan bildirilmesi üzerine gereken gözlemlerin yapılması ilgili memurlara bildirildi. Kurban Bayramı münasebetiyle usul gereğince yapılan merasime diğer konsoloslarla beraber Fransa ve İngiltere konsoloslarının da katıldıkları arz olunur ve yapılacak muamele sorulur.”*²⁵⁰²

Asir Mutasarrıfı ve Kumandanı’nın Osmanlı Devleti resmen savaşa girdikten sonra Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 26 Kasım 1914 tarihli yazısında kullandığı ifadeler de dikkat çekicidir:

*“...bilhassa Osmanlı Donanması’nın şu ilk başarısı bütün askeri ümera ve zabitan, mülki memurlar ve İslam ahalisini büyük sevince boğmuştur. Savaşa bilfiil iştirak edilemediğinden hepimizin içi kan ağlamış, fakat boyun borcu olan bütün silah ve vatan arkadaşlarımızın başarısının devamı ve zaferlerinin yükselmesi duasını ettiğimizi arz ederim.”*²⁵⁰³

İngiltere Büyükelçisi Sir Louis Mallet olay duyulur duyulmaz otomobiliyle Sadrazam Said Halim Paşa’nın Yeniköy’deki yalısına gitti. Vakit geceydi ve saat 11’i geçiyordu. Said Halim Paşa kendisine sefirin geldiğini haber veren mühürdarı Sırrı Bey’e *“Sir Mallet’e söylersiniz Sadrazam Paşa istifa etmiştir. Kendilerini kabul etmekte mazurdurlar”* dedi. Sırrı Bey, Mallet’in yanına giderek bunu haber verdi. Haberi soğukkanlılıkla karşılayan Mallet, *“Paşa istifa etmiş olabilir, fakat beni kabul etmeyeceğini zannetmiyorum. Çünkü bu diplomasinin nezaketsizlik sınırını da aşan bir şey olur”* dedi ve ayrılmadan önce yalının bahçesine giderek o sırada gelmiş olan Fransız ve İtalyan büyükelçileriyle başbaşa bir süre görüştü.²⁵⁰⁴ Yalıdan ayrılıp otomobiline binmek üzereyken Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın otomobili geldi. Bunu

²⁵⁰¹ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31 (Halep Valisi Celal Bey’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 17 Teşrin-i Evvel 1330 [30 Ekim 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁰² BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31 (Mutasarrıf Süleyman Necmi Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 1330 [31 Ekim 1914] tarihli acele telgraf).

²⁵⁰³ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:31 (Yemen’de Asir Sancağı Mutasarrıfı ve Kumandanı tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 13 Teşrin-i Sani 1330 [26 Kasım 1914] tarihli yazı).

²⁵⁰⁴ Sırrı (Bey), “Türkiye Harb-i Umumiye Girerken Neler Gördüm, Neler İşittim?”, **Haftalık Mecmua**, No:72, 29 Teşrin-i Sani (Kasım) 1926, s.4.

gören Mallet otomobiline binmekten vazgeçerek Enver Paşa'nın yanına gitti. Mallet Enver Paşa'ya "Nihayet başardınız Paşa, fakat nereye gittiğinizi düşündünüz mü?" dedi. Bunun üzerine Enver Paşa sinirli bir şekilde "Hayır ekselans, henüz başarılı olamadık. Daha başlangıçtayız" dedi. Mallet buna karşılık "O halde size tam bir başarı temenni ederim Paşa" dedi ve geriye dönerek uzaklaştı.²⁵⁰⁵ Aynı gece Londra Sefiri Tevfik Paşa, Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta İngiltere Başbakanı ile yaptığı görüşmeyi bildirdi. Buna göre Başbakan, Sefir Tevfik Paşa'ya Osmanlı Hükümeti eğer savaşa katılmayıp tarafsızlığını korumaya devam ederse, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi her türlü teklifini azami derecede iyi karşılayacağını İngiltere adına resmi şekilde vaat etmiş ve bu hususta Osmanlı Hükümeti'nden yapılacak teklifleri beklediğini söylemişti. Sefir Tevfik Paşa'da daha önce Said Halim Paşa'dan aldığı talimat uyarınca Osmanlı Hükümeti'nin kesinlikle tarafsızlığını korumaya kararlı olduğunu belirtmişti. Sefir Tevfik Paşa telgrafta ayrıca şu yorumda bulundu:

*"Fakat bu sözlerimin Başbakana ikna edici olmadığını anladım. Çünkü tarafsız kalacağımızı garanti ettiğimiz halde ordunun her an faaliyette olması, Almanların İstanbul'daki durumları İngiliz diplomatlarını fena halde kuşkulandırmaktadır. Bir gün ani olarak Türkiye'nin de savaşa karıştığını göreceklerini hemen hemen açık bir dille ifade etmektedirler. Durum sizce de malum olduğu üzere çok naziktir. İngilizler harbe girmemek şartıyla bize her türlü tavizde bulunmaya razıdırlar. Bu durumdan istifade etmek ve bugüne kadar sürüncemede kalan siyasi meseleleri halletmek imkanı mevcuttur. Aksi siyasetin Osmanlı Devleti'ni uçuruma götüreceği de kesindir."*²⁵⁰⁶

Sadrazam Said Halim Paşa kısa süre içinde kendisini görmeye gelen Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey tarafından ikna edildi ve istifasını geri aldı. Büyük Devletler'in sefirlerini görüşmek üzere yalığa davet etti. Önce Rus Büyükelçisi ile hararetli bir şekilde görüşen Sadrazam, hemen ardından İngiliz Büyükelçisi Mallet ile yalısında 15 dakikalık bir görüşme yaptı.²⁵⁰⁷

Bu arada 2000-3000 civarında Osmanlı bedevi askerinin sınırı geçerek Mısır topraklarına girdiği ve Osmanlı Ordusu'nun Mısır'ı işgal etmeye hazırlandığı

²⁵⁰⁵ Sırrı (Bey), **a.g.e.**, No:73, 6 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1926, s.7.

²⁵⁰⁶ Sırrı (Bey), **a.g.e.**, No:74, 13 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1926, s.4. Sefir Tevfik Paşa'nın bu telgrafta olayı duymadan önce gönderdiği anlaşılmaktadır.

²⁵⁰⁷ Sırrı (Bey), **a.g.e.**, No:78, 13 Kanun-ı Sani (Ocak) 1927, s.5, 7. Said Halim Paşa'ya yapılan açıklamada saldırgan ve sorumlu tarafın Rusya olduğu, Goeben ve Breslau'nun sadece kendilerini savunmak için ateş açtığı söylenmiş ve böylece kendisi ikna edilmişti.

yönünde haberler çıkması Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki gerginliği iyice tırmandırdı.²⁵⁰⁸

Bundan sonraki gelişmeler hakkında iki farklı hikaye göze çarpmaktadır. Said Halim Paşa'nın mühürdarı Sırrı Bey anılarında, Osmanlı Devleti savaş ilan ettikten sonra Rusya Sefiri Giers'in suçlamayı kabul etmese de Sadrazamın yalısına gelerek özür dilediğini, sorunların halledilmesi ve bir anlaşmaya varılması için müzakere teklif ettiğini, buna karşın Said Halim Paşa'nın bu teklifi geri çevirdiğini belirtmektedir. Yine Rus Sefiri'nin Sadrazam tarafından geri çevrilmesinin ve yalıdan ayrılmasının hemen ardından İngiltere Büyükelçisi Mallet'ın yalıya geldiğini ve Sadrazamla görüştüğünü anlatmaktadır. Bu görüşmede de Mallet'ın Said Halim Paşa'ya Rus Sefiri'ninkilere benzer tekliflerde bulunduğunu, hatta fazla olarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul edeceklerini ilettiğini vurgulamaktadır. Ancak Sırrı Bey'in anılarında en dikkat çekici nokta, Mallet'ın şimdi Başbakan'dan aldığını söylediği bir telgrafta "Osmanlı Hükümeti savaş ilanından vazgeçer ve yine silahlı tarafsızlığını korumaya devam ederse bütün İngiliz kasalarının Osmanlı Hükümeti'ne açılacağını" temin etmesiydi. Sırrı Bey, bunun üzerine çok sinirlenen Sadrazamın büyükelçiye şu sözleri söylediğini ileri sürmektedir:

"Sefir cenapları siz ve temsil ettiğiniz Büyük Britanya İmparatorluğu Osmanlı Hükümeti'ni ve onun başında bulunanları para ile satın alınır adamlar mı zannettiniz? Eğer bu amaç ve düşünce ile bu sözleri söylüyorsanız Rusların Karadeniz'deki saldırıları değil, İngiltere İmparatorluğu'nun yalnız bu teklifi savaş ilanı için yeterli bir sebep teşkil eder."

İngiltere Sefiri ise buna karşılık şu cevabı vermişti:

"Çok yanlış düşünüyorsunuz. Ben ve temsil ettiğim hükümetim sizler için böyle bir düşünceden çok uzaktırlar. Sözlerim sizi yeterli derecede temin ve tatmin etmiyorsa, yalnız Türkiye ile İngiltere arasında kalmak ve diğer müttefikimiz olan Fransa ile Rusya haberdar olmamak şartıyla devletinizle gizli bir ittifak anlaşması yapalım. Bu ittifak anlaşmasına her arzunuzu tatmin edecek koşulları koyalım. Yeter ki hükümet silahlı tarafsızlıkta devam etsin. Zaten Almanlar Fransızlara karşı fena bir durumdadır. Ashında Genel Savaş'ın hangi tarafa döneceği anlaşılmıştır. Siz bir müddet daha bekleyiniz. Neticenin, galibiyetin hangi tarafta kalacağını anlayacaksınız. Evet dün akşam ilan edilmiş bir savaş kararı karşısında müşkül durumda bulunduğunuzu takdir ediyorum. Fakat bunu da şu şekilde hal ve telafi edebilirsiniz. Osmanlı Hükümeti savaş ilan etti değil mi? Sebep Rusların Karadeniz'deki saldırıları..! Rus İmparatorluğu biraz önce size yaptığı sözlü özrü alenen yapar ve bütün

²⁵⁰⁸ "Raid on Egypt", **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.7; "Turkey's Acts of Hostility", 2 Kasım 1914, s.12.

dünyaya ilan ederse mesele kapanmış olabilir. Osmanlı Hükümeti zaten tarafsızlığı koruyordu. Rus İmparatorluğu'nun bu özrü üzerine mesele anlaşılmalı ve her zaman silahlı tarafsızlığını korumakta menfaati olan Osmanlı Hükümeti Genel Savaş'a karışmamak için savaş ilanı kararından vazgeçmiştir. Bu çözüm yolu sizin için de uygundur. Çünkü zaten şahsen zatıalınız savaşa taraftar değildiniz ve bizi her zaman bu şekilde temin ve tatmin ederdiniz.”

Sadrazam, Mallet'ın bu teklifine verdiği tepkiyi daha sonra Sırrı Bey'e şöyle anlatmıştır:

“İngiliz Sefiri'nin adam aldatmada becerikli olduğu sözlerinden anlaşılıyordu. Bu teklifleri Meclis-i Vükela'nın kararını almaya bile lüzum görmeden reddettim. Çünkü her şeyin üstünde devletin bir siyasi haysiyeti vardı. Bu karardan caymak asırlardan beri verdiği sözlere sebat etmekle tanınmış olan Osmanlı Devleti'nin geleneğiyle bağdaşmaz bir hareket olurdu.”

Sırrı Bey, Said Halim Paşa'nın kendisine anlattıklarını bu şekilde naklettikten sonra şu yorumda bulunmaktadır:

“...artık savaş bir emri vaki idi. İngiliz ve Rus Sefirleri'nin yukarıya naklettiğim son teklifleri de Sadrazam tarafından reddedilmişti. Said Halim Paşa o zamanlar kabinenin başkanlığında hakim bir vaziyette idi. Yani söylediği sözler diğerleri üzerinde etkili bulunuyordu. Bu bakımdan Talat Bey'in, Enver ve Cemal Paşalar'ın görüşünü almadan bu teklifleri reddetmişti. Zaten onlar da savaşın doğrudan doğruya taraftarı idi. İşte Türkiye Dünya Savaşı'na girerken gözümle gördüklerim ve kulağımla işittiklerim...”²⁵⁰⁹

Sırrı Bey'in Mallet ve Said Halim Paşa arasındaki son görüşmeye ilişkin olarak yukarıda anlattıklarının doğru olma olasılığı çok düşüktür.²⁵¹⁰ İngiliz Büyükelçisi Mallet, Sir Edward Grey'e gönderdiği 20 Kasım 1914 tarihli bir yazıda Sadrazam Said Halim Paşa ile olan son görüşmesini ve sonrasını anlatmaktadır. Bu görüşme 28 Ekim 1914 tarihinde yapılmış olmalıdır. Buna göre Sadrazam, Mallet'e olaydan tamamen habersiz olduğunu söylemiş, yine de mevcut durumun geri döndürülemez olmadığını vurgulamıştı. Mallet, bunun üzerine artık teminat verme zamanının geçtiğini, Alman askeri misyonları derhal uzaklaştırılmadığı takdirde

²⁵⁰⁹ Sırrı (Bey), **a.g.e.**, No: 80, 24 Kanun-ı Sani (Ocak) 1927, s.4,7. Sırrı Bey, Sadrazam Said Halim Paşa'nın bütün bunları kendisine anlattığını belirtmektedir. Yaygın görüşle kıyaslandığında doğru olma olasılığı oldukça düşük görünmesine rağmen, Sadrazamın en yakınındaki bir resmi yetkilinin yaklaşık 13 yıl sonra anılarında bunları yazmış olması ilgi çekicidir.

²⁵¹⁰ Kesin olarak bilinemesi de muhtemelen Said Halim Paşa, kendisini üstün ve etkin göstermek için Sırrı Bey'e Mallet'le arasındaki görüşmeyi bu şekilde nakletmiş olmalıdır.

savaşın kaçınılmaz olacağını belirtmişti. Sadrazam ise şimdiki durumda bile meseleyi çözebileceğini, partideki savaş yanlılarını alt edebileceğini Mallet'e söylemişti. Akşam evinde bir meclis toplantısı olacağını, savaştan kaçınılması için elinden geleni yapacağını da sözlerine eklemişti. Nitekim akşam yapılan meclis toplantısında Said Halim Paşa nazırların çoğunun desteğini alarak barış halinin devamını savunmuş, fakat Alman subay ve askerlerin görevlerine son verilmesi hususunda bir karar alınamamıştı. Olaydan Rusya'nın sorumlu olduğuna dair Osmanlı Başkumandanlığı'ndan yapılan asılsız açıklama da alınan kararda etkili olmuştu.²⁵¹¹

Bundan sonra olaylar şöyle gelişmiştir: 30 Ekim 1914 tarihinden itibaren İstanbul'daki İngiliz vatandaşları şehri terk etmeye başladılar.²⁵¹² Aynı gün İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet, büyükelçilik arşivindeki belgeleri şöminede yaktı.²⁵¹³ 31 Ekim 1914 Cumartesi geceyarısı İngiliz Dışişleri bir duyuru yayınladı. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığa aykırı hareketlerinin açıklanarak suçlandığı bu bildirin en başındaki ifade dikkat çekicidir:

*“Savaşın başında İngiliz Hükümeti, eğer Türkiye tarafsız kalırsa savaş esnasında ve barış koşullarında bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı gösterileceği şeklinde kesin teminatlar verdi. Buna Fransa ve Rusya'da onay verdi. İstanbul'daki Türk Hükümeti'nin Boğazlar'daki Alman gemileri olayında artan tarafsızlık ihlallerine rağmen, İngiliz Hükümeti o zamandan beri en büyük sabır ve hoşgörü ile dostane ilişkileri korumaya çalıştı.”*²⁵¹⁴

Osmanlı Devleti 31 Ekim 1914 tarihinde Rusya'ya verdiği nota ile özür diledi. Nota İngiltere ve Fransa'ya da bildirildi ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmak istediği hususunda teminat verildi. Notanın olayın gerçekleşmesinden üç gün sonra verilmesi dikkat çekicidir.²⁵¹⁵ Buna sebep notanın yazılmasında Halil Bey'le

²⁵¹¹ “The Rupture with Turkey”, **The Times**, 11 Aralık 1914, s.7; “Emphatic Assurances”, **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.7.

²⁵¹² “British Subjects Leaving Constantinople”, **The Times**, 2 Kasım 1914, s.9; “Ambassadors Given Their Passports”, **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.7. Guardian gazetesinin haberinde polis bazı İngiliz vatandaşlarının ayrılmasını engellediği, bunların Amerikan Büyükelçiliği'nin koruması altına girdiği belirtilmiştir.

²⁵¹³ Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, 1919, s.127-128. Amerikan Büyükelçisi Morgenthau, Mallet'in belgeleri şöminede yaktığına bizzat tanık olduğunu anlatmaktadır.

²⁵¹⁴ “Turkey's Acts of Hostility”, **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.12.

²⁵¹⁵ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.73 (10 Kasım 1918 tarihli oturum). (Eski) Adliye Nazırı İbrahim Bey'in ifadesi bu yöndedir. Osmanlı Hükümeti'nin özrü İngiliz basınına da yansımıştır, bk. “Turkey's Reported Apology”, **The Guardian**, 3 Kasım 1914, s.7.

birlikte görevlendirilen Cavid Bey'in bunu gereksiz görerek vazgeçmesidir.²⁵¹⁶ Aynı gün (31 Ekim 1914) İngiliz, Rus ve Fransız büyükelçileri pasaportlarını aldılar.²⁵¹⁷ Sadrazam Said Halim Paşa'nın girişimiyle İtilaf Devletleri'nin sefaretlerine başvurularak olay nedeniyle tazminat ödenebileceği bildirildi.²⁵¹⁸ Said Halim Paşa'nın 1918 Kasımı'nda Beşinci Şube'ye verdiği ifadelerle göre kendisi İtilaf Devletleri nezdinde barışın korunması için girişimlerde bulunmuş, ancak bunlar sonuçsuz kalmıştı.²⁵¹⁹ Bununla birlikte İtilaf Devletleri'nin olayın hemen ardından Osmanlı Hükümeti'ne tarafsız kalması için son bir şans daha verdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Osmanlı hizmetinde olan tüm Alman asker ve subaylarının derhal görevden alınması ve ülkelerine gönderilmesi istendi. Ancak Bab-ı Ali bunu yapmayınca savaş kaçınılmaz oldu.²⁵²⁰

Karesi Mutasarrıfı Nazım Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen 31 Ekim 1914 tarihli telgrafta, İngiliz ve Fransız Donanmaları'nın muhtemel saldırısına karşı hazırlıklı olunması gerektiğinin merkeze bağlı birimlere ve ilgili kişilere önemle bildirildiği vurgulanmaktaydı. Söz konusu donanmaların saldırması halinde, verilen emirler çerçevesinde evraklar vs. nakledilecek ve diğer tedbirler alınacaktı. Ancak Mutasarrıf Nazım Bey başka bir tehlikeye de dikkat çekmekteydi. Rumlar ve adalar halkından Fransız üniformasını giymiş 20-30 bin kişinin Midilli ve Sakız adalarında toplandığı yönünde söylenti vardı. Bunların intikam amacıyla saldırımları doğaldı. Bu büyük kuvvetin saldırısı gerçekleştiği takdirde, sahilleri seyyar jandarma kuvveti koruyamayacaktı. Ayrıca iç kesimlere ve demiryolu hatlarına kadar saldırılara engel olacak bir kuvvette mevcut değildi. Dolayısıyla büyük kayıplar verileceği gibi bölgenin İstanbul'la olan bağlantısının kesilmesine de mani olunamayacaktı. Nazım

²⁵¹⁶ **Meclis-i Mebusan Numero: 521**, s.217-218 (24 Kasım 1918 tarihli oturum). Cavid Bey yazılacak notaya Rusların güleceğini ve savaştan bu şekilde kaçınmanın imkansız olduğunu, tek çarenin bütün Alman askeri heyetinin görevine son verilmesi ve geri gönderilmesi ile mümkün olabileceğini ifade etmişti. Cavid Bey Maliye Nezareti'nden 20 Teşrin-i Evvel 1330 (2 Kasım 1914) tarihinde çekildiğini belirtmektedir (s.230). Ancak istifası kendi ifadesiyle şifahi olmuştu ve savaş sonrası da çalışmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Hiçbir resmi yetkisi olmadığı ve nezarete bulunmadığı halde borç anlaşması için Berlin'e gittiğini ve görüşmelerde aktif rol oynadığını söylemektedir, bk. **A.g.e**, s.233 (25 Kasım 1914 tarihli oturum). Cavid Bey, ayrıca daha sonra kurulan Talat Paşa Hükümeti'nde Maliye Nazırı olarak görev yapmıştır (s.239-240).

²⁵¹⁷ "Ambassadors Given Their Passports", **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.7.

²⁵¹⁸ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.19 (9 Kasım 1918 tarihli oturum). Said Halim Paşa memleketi felakete düşürmemek ve bu işi halletmek için istifasını bile geri aldığı ileri sürmektedir.

²⁵¹⁹ **Meclis-i Mebusan, Numero: 521**, s.43.

²⁵²⁰ "The Allies' Proposals", **The Guardian**, 3 Kasım 1914, s.7.

Bey her ihtimale karşı ciddi tedbirler alınmasını ve büyük askeri kuvvetler bulundurulması gerektiğini önemle bildirmiştir.²⁵²¹

1 Kasım 1914 tarihinde İngiliz ve Fransız büyükelçileri İstanbul'dan ayrıldı. İngiliz Büyükelçisi ve elçilik personeli "Erman Ernest Simmons" isimli buharlı vapurla Dedeoğaç'a gittiler. Buradan Pire, Malta ve Marsilya üzerinden Londra'ya döneceklerdi.²⁵²² İngiliz Dışişleri'nin iddiasına göre Osmanlı Hükümeti tarafından ikaz edilmeden ve resmi işlem yapılmadan 30 Ekim 1914 tarihinde İngiliz Büyükelçiliği'nin İngiltere ile olan telgraf haberleşmesi kesilmişti. Osmanlı idaresindeki bedevi kuvvetleri de Mısır'ın doğu sınırını geçerek hareket başlatmışlardı. Bundan başka Akabe Körfezi'ne döşenmek üzere bölgeye mayın sevk edilmişti. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere karşıtı dokümanları Suriye, Mısır ve Hindistan'da yaydığı, İngiltere'den nefret edilmesini sağlamak için de bir Alman ajanını Suriye'ye gönderdiği ileri sürülmüştür. İngiliz Dışişleri yayınladığı bildiride özellikle Şeyh Aziz (Abdülaziz) Shawish (Şaviş) ve Alman Büyükelçiliği'ne bağlı çalışan Dr. Prueffer'ı suçlamıştır.²⁵²³

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Osmanlı ordularının bulunduğu bölgelerdeki 50 yaşına kadar askerliğe elverişli bütün İngiliz, Rus, Fransız ve Belçika vatandaşlarının tutuklanmasını, bunların sefaret ve konsolosluk binalarıyla özel mülklerinin aranmasını ve işgal edilmesini, mağazalarına, şirketlerinin yönetimlerine ve limanlarda bulunan tüm İngiliz, Rus, Fransız ve Belçika deniz taşıtlarına el konulmasını ordu kumandanlarına emretti. Ayrıca Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, İstanbul'da ve diğer vilayetlerde bulunan söz konusu ülke vatandaşlarına ait bankalara da kurallara uygun olarak el konulmasının zorunlu olduğunu belirtti. Enver Paşa, bütün bu hususlarda askeri makamlara yardım edilmesi gerektiğinin

²⁵²¹ **BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:42** (Karesi Mutasarrıfı Nazım Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Teşrin-i Evvel 1330 [31 Ekim 1914] tarihli telgraf).

²⁵²² "Turkey's Acts of War", **The Times**, 2 Kasım 1914, s.9, "British Residents Detained", **The Times**, 4 Kasım 1914, s.7, "Sir Louis Mallet's Return", **The Times**, 5 Kasım 1914, s.9; Graves, **a.g.e.**, s.129. Graves, Sadrazam Said Halim Paşa'nın Mallet'le acıklı bir görüşme yaptığını, elçiye ağlayarak "Beni bırakma" dediğini ve bu olayın kendisine Büyükelçi Mallet tarafından anlatıldığını yazmaktadır. Amerikan Büyükelçisi Morgenthau da anılarında aynı olayı benzer şekilde anlatmaktadır. Mallet, Fransız Büyükelçisi Bompard ile beraber pasaportunu istemek için kendisini ziyaret ettiğinde Said Halim Paşa'nın gözyaşlarına boğulduğunu, onlardan oyalanmalarını istediğini ve sorunun halledileceğinden emin olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Bk. Henry Morgenthau, **a.g.e.**, s.126.

²⁵²³ "Egypt Invaded", **The Times** (Sunday Night Edition), 1 Kasım 1914, s.1; "Turkey's Acts of Hostility", **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.12.

vilayetlere genelge ile bildirilmesini ve asker bulunmayan yerlerde de bu el koyma işlemlerinin doğrudan doğruya mülki memurlar tarafından yapılmasını istedi.²⁵²⁴

Enver Paşa'nın bu tavrına rağmen Dahiliye Nezareti, 2 Kasım'da Rusya dahil İtilaf Devletleri vatandaşlarının serbest bırakılmasını ve gitmelerine izin verilmesini vilayetlere bildirmiştir. Bunun üzerine Bağdat Valisi Cavid Paşa, Başkumandanlık Vekaleti'nden gelen ve bölge kumandanlıklarına iletilen telgrafta, İtilaf Devletleri nezdindeki Osmanlı siyasi memurlarının dönüşlerine kadar bu devletlerin konsoloslarıyla siyasi memurlarının hareketlerinin ertelenmesinin emredildiğini hatırlattı ve ne yapılması gerektiğini 3 Kasım 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden tekrar sordu.²⁵²⁵ Dahiliye Nezareti aynı gün verdiği cevapta tebligatı doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini, bu hususta Dahiliye Nezareti'nin kararlarına uyulması için Harbiye Nezareti tarafından da kumandanlıklara tebligat yapıldığını bildirdi.²⁵²⁶

2 Kasım 1914 tarihinde Amerika Büyükelçisi Morgenthau tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bir nota gönderildi. Notada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz ve Fransız menfaatlerinin Amerikan Büyükelçiliği'ne ve Amerikan konsolosluklarına emanet edildiği bildirildi. Sadece Filistin'deki Fransız menfaatleri İspanya Bakanı'na emanet edilmişti. Morgenthau, hükümeti tarafından Fransız ve İngiliz menfaatlerinin sorumluluğunu üstlenmek için görevlendirildiğini, Türkiye'deki Amerikan konsoloslarının da kendi konsolosluk bölgelerinde aynı görevi üstlenmeleri için talimat verdiğini belirtmiştir.²⁵²⁷

Bu gelişmeler yaşanırken İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ilk saldırısı 1 Kasım 1914 tarihinde Akabe'ye gerçekleşti. Akabe Kaymakamlığı'ndan Medine Muhafızlığı'na çekilen 1 Kasım 1914 tarihli telgrafta bildirildiğine göre, devlete ait

²⁵²⁴ **BOA. DH. EUM. VRK. Dosya No:13 Gömlek No:69** (Baskumandan Vekili Enver Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli yazı). Yazının altına kurşun kalemle ve silik bir şekilde muhtemelen Dahiliye Nazırı veya Dahiliye Nezareti'nde yetkili bir memur tarafından şu not düşülmüştür:

1-Savaşanlar tebaası serbest bırakılacak.

2- Sefarethaneler işgal olunmayacak. Konsoloshaneler işgal edilebilir ancak uygulaması Hariciye yoluyla yapılır.

²⁵²⁵ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:65** (Bağdat Valisi Cavid Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli acele telgraf). Aşağıda görüleceği üzere bu esnada Cavid Paşa Rusya Konsolosu'nu Bağdat'ta alıkoymaktaydı.

²⁵²⁶ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:65** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Bağdat Vilayeti'ne çekilen 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵²⁷ **BOA. HR. SYS. Dosya No:2167 Gömlek No:13** (Amerika Büyükelçisi Morgenthau tarafından Said Halim Paşa'ya gönderilen 2 Kasım 1914 tarihli İngilizce nota).

mekanlarla kasaba İngiliz savaş gemileri tarafından üç saat aralıksız bombardıman edilmişti. Saldırı sonucunda Akabe'deki Osmanlı jandarma kumandanı elinden hafif şekilde yaralandı. İngilizler şiddetli top ateşi altında karaya bir sandal ile görüşme memuru çıkarttılar. Silahların, cephanenin ve askerlerin teslimini talep ettiler. Jandarma Kumandanı kaymakamlığa durumu ilettiğinde, kaymakamlık İngilizlere “kanımızın son damlasına kadar direneceğimiz” şeklinde cevap verilmesini istedi. Akabe'de sadece 20 jandarma bulunmaktaydı. Akabe Kaymakamlığı, Medine Muhafızlığı'na durumu bildirerek “20 jandarma ile direnmenin ve savunmanın mümkün olup olmadığı kestirilemediğinden” acilen kuvvet gönderilmesini istedi. Medine Muhafızlığı cevap olarak kuvvet varıncaya kadar karşılık vermeye elverişli noktaların elde tutulmasını, inatla savunma yapılarak fedakarlık gösterilmesini bildirdi. Kuvvetin gönderilmesi hususunu ise orduya iletti.²⁵²⁸

Ancak Akabe'deki durumun çok kritik olduğu Dahiliye Nezareti'ne aynı gün (1 Kasım 1914) içinde ulaşan telgraflardan anlaşılmaktadır. Bombardıman altındaki Akabe Maan'dan da imdat istemişti. Maan'da bulunan alayın birinci tabur ikinci bölük yüzbaşı tarafından bu imdat talebinin bildirilmesi üzerine, Maan Kaymakamlığı hemen erzak ve sevk araçlarının sağlanmasına girişmişti. Ayrıca Sekizinci Kolordu Kumandanı'yla görüşülerek kumandanlıktan Maan'a gerekli talimatın verilmesi sağlanmış, Harbiye Nezareti'ne de bilgi verilmişti.²⁵²⁹

Akabe Kaymakamlığı'nın bildirdiğine göre 1 Kasım sabahı saat yarımda kasaba şiddetle bombardıman edilmeye başlamıştı. Aileler derhal gönderilmişti. Telgraf makinesi alınamadığı için yeni bir makinenin Vadi-i Eytam? وادی ایتم isimli yere süratle gönderilmesi ve düşmanın karaya asker çıkarması halinde 20 jandarma ile karşı konulamayacağından, gerekli kuvvetin hemen hareket ettirilmesi istendi. Telgraf gönderildiği anda bombardıman devam etmekteydi. Medine Muhafızlığı bunun üzerine askeri tedbir ve kuvvetler için orduya tekrar başvurdu.²⁵³⁰ Aynı gün içinde Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne gelen telgrafı Dahiliye Nezareti'ne aynen bildirdi:

²⁵²⁸ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Medine'den Muhafız Basri imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli acele telgraf).

²⁵²⁹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Suriye Valisi Hulusi Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli çok acele telgraf).

²⁵³⁰ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Medine Muhafızlığı'ndan Muhafız Basri imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gelen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli çok acele telgraf).

“Şimdi Akabe Kaymakamı tarafından gönderilen bir jandarma, İngilizlerin üç savaş gemisinin Akabe’yi bombardıman ederek telgrafhaneyi, hükümet konağını ve birçok evi tahrip ettiğini ifade etmektedir. Telgraf aletlerinin kurtarılmadığını vergi memuru yazıyla bildiriyor. Bir makine, bir manivela vesairenin hızla gönderilmesinin gerekenlere emredilmesi.”²⁵³¹

Akabe’ye saldırı gerçekleştiren İngiliz savaş gemilerinden birisinin Kaptan Percival H. Warleigh komutasındaki Minerva olduğu anlaşılmaktadır.²⁵³² Akabe bombardımanı sonrası İngiltere’nin Şam Konsolosu Bay Devey, Osmanlı Devleti’nden ayrılmadan önce Fransız ve Rus konsoloslarla birlikte Şam’daki kuvvetlerin başında olan Alman subay tarafından çağrıldı. Savunmasız bir yer olan Akabe’nin bombalandığı konsoloslara söylendikten sonra, böyle savunmasız kıyı kentlerinin bombalanmasının tekrarı halinde üç İngiliz, Fransız veya Rus vatandaşının bombardımanda yaralanan her kişi için vurulacağı bildirildi. Üç konsolos bu duyurunun dikkate alındığına dair bir belgeyi de imzalamak zorunda kaldı.²⁵³³

Akabe saldırısı devam ederken 1 Kasım 1914 sabahı saat beş buçuk civarında İngiliz bandıralı, ikişer direkli ve üçer bacalı iki torpidobot Urla önlerine gelip dolaşmaya başladılar. Bir süre sonra İngiliz torpidobotları limanda bulunan Birun gambotu kaptanını davet ederek, Kınalıada vapuruyla gambotun teslim edilmesini istediler ve on dakika süre verdiler. Bunun üzerine gambot ve vapur kaptanları tarafından ateşe verildi. Mürettebatları karaya çıktıktan sonra da İngiliz torpidolar top ateşiyle gambot ve vapuru tahrip ettiler. Urla’ya gelen Kınalıada kaptanı durumu Kaymakam Tahir Bey’e ilettiler. Kaymakam Tahir Bey’de durumu İzmir ve Havalisi Kumandanlığı’na ve Valiliğe bildirdi. Valilik, Dahiliye Nazırı Talat Bey’e durumu haber verdikten sonra bölgede hiçbir heyecan olmadığını, sükunet ve güvenliğin mükemmel olduğunu aktardı.²⁵³⁴

²⁵³¹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Beyrut Valisi Bekir Sami Bey’den Dahiliye Nezareti’ne gelen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli çok acele telgraf).

²⁵³² “Bombardment of Dardanelles”, **The Times**, 4 Kasım 1914, s.8; “British Cruiser Shells Red Sea Fort”, **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.7. İngiliz Deniz Kuvvetleri’nin açıklamasına göre İngilizler kayıp vermemişti.

²⁵³³ “Turks’ Treatment of British Subjects”, **The Guardian**, 31 Aralık 1914, s.11.

²⁵³⁴ **BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:46** (Urla Kaymakamı Tahir Bey’in İzmir Valiliği’ne çektiği 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli iki telgraf ve Vali Vekili adına İzmir Mektupçusu Kamil Bey tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey’e çekilen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli çok acele telgraf).

Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'nın 1 Kasım 1914 tarihinde güvenilir bir kaynaktan bildirdiğine göre, İngilizler Kuveyt yakınlarında, sahilden sekiz mil mesafede olan Faylaka adasına 4000 asker çıkarmış, Bender Büşir'e de 6000 asker nakletmişlerdi.²⁵³⁵ Aynı gün (1 Kasım 1914) saat dokuzda Fav Boğazı dışında şimdiye kadar durmakta olan İngiliz Odin gambotuna beş gambotla bir nakliye gemisi daha katılmıştı. Biraz sonra diğer gambotlar denize açılmış, sadece nakliye gemisi Odin gambotunun yanında kalmıştı.²⁵³⁶

Aynı tarihte (1 Kasım 1914) Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, Bağdat İngiltere Konsolosu hareket etmek üzere hazırlandığı esnada, konsoloslukta bulunan fişek sandıklarını motora doldurarak Dicle'ye atmıştı. Bunun üzerine derhal görevliler ve dalgıçlar gönderilerek şimdiye kadar beş sandık tüfek ve bir sandık revolver cephanesudan çıkarılmıştı. İngiliz Konsolos, etraf denetim altında olduğu için tüfek sandıklarını atamamıştı ve konsoloslukta saklamaktaydı. Vali, konsolosluk tercümanına bir memur göndererek tüfek sandıklarının teslim edilmesini, teslim edilmediği takdirde zorlayıcı güç kullanılarak bu sandıkların konsolosluktan alınacağını bildirdi. Ayrıca cephanesandıklarını taşıyan motora da el konuldu.²⁵³⁷ Cavid Paşa, ertesi gün (2 Kasım 1914) Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, İngiltere Konsolosu'nun Dicle'ye attığı cephanesandıklarından şimdiye kadar dokuz sandık çıkarıldığını, atılamayıp ellerinde kalan diğer dokuz sandık ile 35 İngiliz askerinin kullandığı cephanenin de alındığını bildirdi. Dün gece İngiliz Konsolos Vekili Bay Scott ile Fransız Konsolos Vekili bir motorbotla Basra'ya gitmişlerdi. Rus Konsolos ise Bağdat'ta alıkonulmaktaydı.²⁵³⁸

Muhammara İngiliz Konsolosu'nun 2 Kasım 1914 tarihli telgrafla İngiliz Hükümeti'ne bildirdiğine göre, Basra İngiliz Konsolosu Bay F. E. Crow ile İngiliz

²⁵³⁵ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:8** (Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gelen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli çok acele telgraf).

²⁵³⁶ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:8** (Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gelen 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli telgraf). Subhi Paşa bu haberin Fav'daki Tabur Kumandanlığı'ndan kendisine bildirildiğini belirtmektedir. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Basra Valisi'nin bu telgrafını ertesi gün (2 Kasım 1914) gizli ve acele bir yazıyla Başkumandanlığa bildirmiştir.

²⁵³⁷ **BOA. DH. EUM. 4.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:14** (Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 19 Teşrin-i Evvel 1330 [1 Kasım 1914] tarihli telgraf). Dahiliye Nezareti, Cavid Paşa'nın bu telgrafını 20 Teşrin-i Evvel 1330 [2 Kasım 1914] tarihli gizli yazıyla Sadarete ve 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli gizli yazıyla Başkumandanlık Vekaleti'ne iletmıştır.

²⁵³⁸ **BOA. DH. EUM. 4.Şb. Dosya No:1 Gömlek No:14** (Bağdat Valisi Cavid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 20 Teşrin-i Evvel 1330 [2 Kasım 1914] tarihli telgraf).

tüccarlar Türkler tarafından alıkonulmuştu.²⁵³⁹ Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Bender Büşir Şehbender Vekili'nden gelen habere göre, İngilizler denizden önemli bir askeri kuvveti karaya çıkarmışlardı. Tahran Sefareti, aldığı bu bilgiyi 2 Kasım 1914 tarihli telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirdi.²⁵⁴⁰

Dahiliye Nezareti 2 Kasım 1914 tarihinde Posta ve Telgraf Nezareti'ne bir yazı göndererek Akabe'nin bombardımanı esnasında kurtarılamayan telgraf makinesiyle, bir manivela vs. diğer alet ve edevatın bölgeye gönderilmesi için hızla gerekenin yapılmasını bildirdi.²⁵⁴¹ Aynı gün Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Suriye Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla Akabe'nin bombardımanı nedeniyle Maan kazasına sığınmış olan halkın beslenme ihtiyaçlarının süratle karşılanmasını istedi.²⁵⁴² Ertesi gün Suriye Valisi Hulusi Bey'den bu talebe cevap olarak gelen telgrafta, olayın öğrenilmesinin ardından zaten halkın beslenmesinin sağlanması gereğinin ve ayrıntıların Maan Kaymakamlığı'na bildirildiği ifade edildi.²⁵⁴³

2 Kasım 1914 tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve 3 Kasım'da İngiliz ve Fransız gemileri Çanakkale'nin dış mevzilerini bombalamıştı. Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gelen telgrafta bu olay şöyle aktarılmıştır:

*"Bu sabah yaklaşık saat yediye çeyrek kala İngiliz olduğu muhtemel olan altı düşman gemisi Boğaz girişini bombardıman ettiğinden, karşılık verilerek on dakika kadar devam ettikten sonra hamdolsun önemli hiçbir durum olmadan gemilerin uzaklaştığı, şimdi Güvenlik Bölge Kumandanlığı kurmayından telefonla alınan bilgi üzerine arz olunur."*²⁵⁴⁴

İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin verdiği bilgiye göre 3 Kasım'da şafak vakti uzun menzilden İngiliz ve Fransız ortak filosu Çanakkale Boğazı istihkamlarını bombalamıştı. İstihkamlar ateşe yanıt vermiş, fakat hiçbir gemi vurulmamıştı. Sadece

²⁵³⁹ "Persian Gulf Incident", **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.8.

²⁵⁴⁰ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:18** (Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli telgraf).

²⁵⁴¹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Dahiliye Nezareti'nden Posta ve Telgraf Nezareti'ne gönderilen 20 Teşrin-i Evvel 1330 [2 Kasım 1914] tarihli gizli ve çok acele yazı).

²⁵⁴² **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Suriye Vilayeti'ne çekilen 20 Teşrin-i Evvel 1330 [2 Kasım 1914] tarihli acele telgraf).

²⁵⁴³ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Suriye Valisi Hulusi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁴⁴ **BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:48** (Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Fuad Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli telgraf). Belgenin transkripsiyonu için bk. **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s.11-12.

bir top güllesi yakına düşmüştü. Saldırı sonucunda istihkamların birinde (Helles) büyük bir patlama meydana gelmiş ve yoğun şekilde siyah duman gözlenmişti.²⁵⁴⁵

Akabe'nin kuzeyinde bir saat mesafede bulunan kaymakamlıktan Medine Muhafızlığı'na 3 Kasım 1914 tarihli bir telgraf çekildi ve son gelişmeler bildirildi. Akabe'de bulunan jandarmaların kazanın doğusunda keşif ve gözlem için dağlarda bulunduğu sabah vakti düşman karaya bir keşif müfrezesi çıkarmıştı. İngiliz askerlerle jandarmalar arasında çıkan çatışma sonucu dört İngiliz askeri ölmüş ve kalan İngiliz askerleri tekrar kasabaya geri dönmüştü. Beş tane düşman vapuru ikinci zamanı kasabayı tekrar bombardıman etmişti. Telgrafta halka erzakın ve jandarmaya cephanenin yetiştirilmesi istenmekteydi. Medine Muhafızlığı, orduya erzakın Maan'dan yetiştirilmesini Suriye'ye bildirdi ve durumu Dahiliye Nezareti'ne de ileterek Suriye'ye bu yönde kesin emir verilmesini talep etti.²⁵⁴⁶

Suriye Valisi Hulusi Bey, Dahiliye Nezareti'ne çektiği 3 Kasım 1914 tarihli telgrafta Akabe'ye ilişkin aldığı son haberleri iletmişti. Buna göre Akabe'ye atılan mermilerin miktarı belli değilse de hükümet ve jandarma daireleri ile halkın evlerinden yarısı tahrip olmuştu. Düşmanın karaya çıkardığı askerler Osmanlı jandarmalarıyla önemli bir çarpışmadan sonra gemilere geri dönmüşlerdi. Akabe'ye saldıran donanma İngiltere'ye ait beş gemiden oluşmaktaydı. Halen bölgedeydi ve karaya asker çıkarma girişiminde bulunuyorlardı.²⁵⁴⁷ Bununla birlikte aynı gün içinde Başkumandanlık Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne ilginç bir yazı gönderildi:

*“Askeriye memleketin savunması için gerekli tedbirleri ve tertibatı almış olduğundan, mülki memurların da her meydana gelen olayda telaşa düşerek askeri kuvvet talebine kalkışmayıp metanet ve sükunet göstermeleri ve zaman kaybetmeksizin en yakın mevki kumandanlığına durumu bildirmeleri (gerekmektedir). Aksi halde bu telaşlarıyla memleketi fenalık edeceklerinden, telaşları oranında sonradan sorumlu tutulacaklarının gerekenlere emir ve tebliğ edilmesi hususunda...”*²⁵⁴⁸

²⁵⁴⁵ “Bombardment of Dardanelles”, **The Times**, 4 Kasım 1914, s.8; “Dardanelles Forts Bombarded”, **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.7.

²⁵⁴⁶ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:12** (Medine'den Muhafız Basri imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 22 Teşrin-i Evvel 1330 [4 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁴⁷ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Suriye Valisi Hulusi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli telgraf). Bu bilgi Maan Kaymakamlığı'ndan Kerek Mutasarrıflığı'na ve oradan da Suriye Valisi Hulusi Bey'e bildirilmiştir.

²⁵⁴⁸ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Teşrin-i Evvel 1330 [3 Kasım 1914] tarihli yazı).

Akabe'den Medine Muhafızlığı'na gelen 4 Kasım 1914 tarihli telgrafta bildirildiğine göre, 3 Kasım 1914 tarihinde Akabe kazasının kuzey yönüne ve bir saat mesafeye kadar gelen düşman askerleriyle jandarmalar ve halktan bazıları arasında çatışma meydana gelmişti. Düşman askerleri geri püskürtülmüş ve öldürülen bir subayı da sırtlarında taşımışlardı.²⁵⁴⁹ Bu olayla ilgili olarak Suriye Valisi Hulusi Bey, Ordu Kumandanlığı'ndan aldığı bilgiyi şöyle nakletmiştir:

*“İngiliz savaş gemileri 21 Teşrin-i Evvel 1330'da (3 Kasım 1914) tekrar Akabe'ye asker çıkarmış ve ilerlemek istemişse de başarılı olamayarak gemilere dönmeye mecbur olmuşlardır. Bir subayın öldüğü ve bizden ölüm olmadığı Ordu Kumandanlığı'nın bildirimini üzerine arz olunur.”*²⁵⁵⁰

Bu arada İngiliz basınının önde gelen yayın organlarından Times gazetesinin 3 Kasım 1914 tarihli sayısında çıkan bir makalede sert olduğu kadar ilginç ve dikkat çekici yorum ve öngörülerde bulunulmuştur:

“Türkiye Sadrazamı'nın Odessa ve diğer Karadeniz limanlarının bombardımanı için bir özür sunduğu bildiriliyor. Türk Ordusu'nda 750.000 asker var. Türk Hükümeti, Ordusuna Türkiye'nin kontrolünü cesaretle ele geçiren ve ülkeyi bir Alman eyaletine çeviren 3000 Alman subay ve askerini kovmayı söyledi mi? Bunu yaptıkları zaman özürlerine inanacağız, fakat o zamana kadar inanmayacağız. Şu anda Türkiye tüm Müslümanların gözündeki küçük düşmüş ve mahcup durumdadır...Almanya'nın ülküsü adına ve Almanya'nın altını karşılığında kılıç çekerek Türkler, İslam dünyası tarafından kendilerine verilen kutsal güvene de ihanet ettiler. İslam'ın menfaatlerini birkaç kruvazör ve birkaç milyon pound karşılığı sattılar. İstanbul'u tüm dünyanın rızasıyla ellerinde tuttular...İslam alemi, savaşçı imanlarının geçmiş şanlarını temsil eden bağımsız bir Müslüman devletin, hala Avrupa ve Asya arasındaki dar boğazlar üzerinde kurulu olmasından gururluydu. Bazıları milyonlarca Müslüman vatandaşa sahip Büyük Devletler, İslam gururuna duydukları saygıdan dolayı Türkleri İstanbul'da bırakmaya istekli oldular. Türklerin bu şekilde sahip oldukları iyi niyet delicesine yok edildi...İki savaş gemisi tarafından desteklenen bir avuç Alman subayı kontrolü ele geçirdiler. Türkiye sorumlu olduğu davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşmelidir ve böyle ısrar ederse, İslam dünyasının onun liderliğini ebediyen reddedeceğini fark etmelidir. Türkiye'nin şu anda girdiği bir gaza (kutsal savaş) değildir...Sultan savaşa girmek istemiyor, çünkü sonuç olarak hanedanına gelecek yıkımı fark ediyor. Ailesi savaşa girmek istemiyor. Türkiye'nin yok oluşun kenarında durduğunu açıkça gören samimi Türk devlet

²⁵⁴⁹ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:14 (Medine'den Muhafız Basri imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 23 Teşrin-i Evvel 1330 [5 Kasım 1914] tarihli telgraf). Bu telgrafta 4 düşman askerinin öldürülmesinden bahsedilmemektedir.

²⁵⁵⁰ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11 (Suriye Valisi Hulusi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 23 Teşrin-i Evvel 1330 [5 Kasım 1914] tarihli telgraf).

adamları, hala felaketi önlemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Sultan ve bakanlarının acıklı durumuna üzüliyoruz. Ancak Türk Ordusu'na kendisini Alman esaretinden kurtarmasını emretmeyeceklerse, onları bekleyen kadere razı olmalılar. Bu en son akılsız hareketten, yani Türkiye'nin feci akıbetinden kim sorumludur? Esas suçlular gizli Yahudi veya ateist olan İttihat ve Terakki Komitesi üyeleridir. Ülkelerine ve kendilerine ait olmayan bir imana ihanet etmeleri için onlara Almanya tarafından rüşvet verildi. Başlangıcından sonuna kadar, kendini aşırı beğenmiş Enver Bey dışında çok az Müslüman bu intihar hareketinde açık bir pay sahibi oldu. Farz edelim Türkler ve onların kurnaz kışkırtıcıları biraz başarı kazandılar. Hatta varsayalım ki bu savaşı Almanya kazansın. Türkiye'nin kaderi o zaman ne olacak? Anadolu'yu kolonileştirme planlarını bu kadar sık açıklamış olan Almanlar Türkleri kavradıkları pençelerinden serbest bırakacaklar mı? Muzaffer bir Almanya Türkiye için yeni zincirler dövecektir. Kayzer, İslam dünyasını kendisini kutsal şehirlerin koruyucusu olarak kabul etmeye davet edecektir. Farz edelim Almanlar kaybedecekleri kesinlikle kaybedeceklerdir. O zaman Türkiye'ye ne olacak? Büyük Britanya, Rusya ve Fransa müttefik olarak dünyadaki en büyük Müslüman gücü oluşturmaktadır. Türkiye'yi İstanbul'dan süpürecekler ve ebediyen ezecekler. Çünkü o (Türkiye) güvenlerine ihanet etti. Bir nokta daha. Türkler Arap kabileleriyle anlaşılıyorlar ve onları kendileriyle birlik olmaya davet ediyorlar. Bunu farz edecek kadar Arapları bu kadar az mı tanıyorlar? Asırlarca Türk boyunduruğuna kırgın kaldıktan sonra, Araplar ilk uygun anda onu parçalamayacak mıdır? Müttefikler tarafından desteklenen Araplar başının çaresine bakacaklar, Türkler Arabistan'dan çıkarılacak ve İslam dünyasının hegemonyası geri kazanılmamak üzere onlardan (Türklerden) gidecektir. Türkiye için üzgünüz, çünkü hükümdar ve insanlar istek ve sağduyularına karşı olarak savaşa çekiliyorlar. İstanbul ve kutsal şehirler olmadan Türkler ve hükümdarları için ne kalacak? Sultan, Hilafete yönelik iddialarının ne kadar zayıf ve tartışmalı olduğunu herkesten çok iyi biliyor. Peygamberin çıktığı Kureyş kabilesinden değildir. Zaten çürük olan iddiasının temeli tahta çıkış koşullarıyla daha da belirsiz olmaktadır. Milyonlarca tebaası Şeyhülislam fetvasının geçerliliğinden şüphe duymakta ve kalplerinde hala Abdülhamid'i halife olarak düşünmektedir. Başkentinden ve Arabistan'dan atılmış Sultan her şeyini kaybedecek ve Osmanlı hükümdarlarının sonuncusu rezil şekilde ortadan yok olacaktır. İnanıyoruz ki Almanların, gizli Yahudilerin ve birkaç akılsız genç Müslüman'ın liderliğinde Türkiye'nin sokulduğu macera hareketine İslam dünyasının hükmü açık ve birlik içinde olacaktır: 'Türkler ve onların Sultanı İslam dünyasının liderliği iddiasını kaybettiler. Başka bağımsız liderler bulunmalıdır ve İslam dünyası asla Alman siyasetine alet olamaz'...Türklerin tek bir menfaati bile saldırıya uğramadı. Bilakis Müttefikler, Türkiye'ye devamlı olarak bütünlüğüne ve çıkarlarına her bakımdan saygı

gösterileceğine dair en ciddi teminatları verdiler. İslam'a da bir tehdit olmadı. Bunun en güzel kanıtı olarak binlerce Müslüman cesurca Kral-İmparator,²⁵⁵¹ Çar ve Fransa için dövüşürken Almanya'nın saflarında tek bir Müslüman bile kılıç çekmiyor. Müttefiklerin Müslüman tebaalarından aldıkları cevap bir kez daha Berlin'in hesaplarının ne kadar boş olduğunu gösteriyor. İslam dünyası Alman rüşvetlerini almadı ve dünyadaki tüm Müslümanlar dünyevi bağlılıklarına sadık kalacaklar. Türkiye Müttefiklere nedensiz savaş açarak İslam'ın çıkarlarına ihanete etti ve bu şekilde kendi ölüm cezasını ilan etti.”²⁵⁵²

Diğer taraftan Ayvalık limanında ele geçirilen bir İngiliz vapurunun Osmanlı Hükümet yetkilileri tarafından yine aynı limanda batırıldığı haberi 4 Kasım 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ulaşmıştır.²⁵⁵³

Londra Sefiri Tevfik Paşa, 4 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'den ayrılmak üzere pasaportunu aldı. İngiliz Dışişleri'ni ziyaret etti ve yaklaşık 45 dakika kaldı.²⁵⁵⁴ 5 Kasım sabahı Sefir Tevfik Paşa, ailesi ve maiyeti İstanbul'a gitmek üzere Charing Cross'tan Folkestone sürat ekspresiyle yola çıktı. Toplam 19 kişiden oluşan büyükelçi ve beraberindekiler için trene özel vagonlar eklendi. Sir Edward Grey'in özel sekreterlerinden biri olan Mr. Walford Selby, İngiliz Dışişleri adına istasyonda hazır bulundu. Tevfik Paşa ayrılmadan önce Bay Selby'e maiyetinin rahatlığı için İngiliz Hükümeti tarafından yapılan düzenlemelerden ötürü minnettarlığını ifade etti. Tevfik Paşa ayrıca Sir Edward Grey'e de bir mesaj göndererek görevi süresince kendisine gösterilen büyük konukseverlikten ötürü en derin minnettarlığının Krala sunulmasını rica etti. Aynı zamanda Edward Grey'e hitaben şunları yazdı:

“Sizden aynı zamanda şuna inanmanızı rica ediyorum. Ekselansları ve kadrosu ile aramda mevcut olan ve güç durumlarda yeterince ağır olan bir görevi benim için kolaylaştıran dostane ilişkilerin mutlu bir hatırasını muhafaza ediyorum.”

Tevfik Paşa ve maiyetinin ayrılmasıyla Osmanlı Sefareti kapandı ve işleri Amerikan Sefareti'ne devredildi.²⁵⁵⁵ Aynı şekilde Viskonsül Rasim Hüsni Bey'in idaresinde Manchester'da Princess Caddesi'nde bulunan Osmanlı Konsolosluğu da 5 Kasım 1914 tarihinde kapandı. Rasim Hüsni Bey birkaç gün önce istifasını büyükelçiliğe

²⁵⁵¹ İngiltere Kralı kastedilmektedir.

²⁵⁵² “The Betrayal of Islam”, **The Times**, 3 Kasım 1914, s.7.

²⁵⁵³ **BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:52** (Karesi Mutasarrıfı Nazım Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 22 Teşrin-i Evvel 1330 [4 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁵⁴ “Sir Louis Mallet's Return”, **The Times**, 5.11.1914, s.9. Haberde Tevfik Paşa'nın İngiltere ile bağıni koparmaktan dolayı gerçekten üzgün olduğu ifade edilmekteydi.

²⁵⁵⁵ “Departure of The Turkish Ambassador”, **The Times**, 6 Kasım 1914, s.8; “War Declared on Turkey”, “Tewfik Pasha's Farewell”, **The Guardian**, 6 Kasım 1914, s.7.

sunmuş, fakat yanıt alamamıştı. Bu nedenle 5 Kasım sabahına kadar görevini sürdürmüştü. Bu tarihte Rasim Hüsni Bey büyükelçilikten bir telgraf almış ve konsolosluğun “pirinç levhası” kaldırılmıştı.²⁵⁵⁶

İngiltere ve Fransa, 5 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Aynı gün İngiltere Kıbrıs’ın ilhak edildiğini, adada yaşayanların İngiliz uyruğuna geçtiğini açıkladı.²⁵⁵⁷ Yine bu tarihte Kudüs Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gelen telgrafta, Arapların Mısır sınırına saldırmak üzere kışkırtılıp adım adım sevk edildiklerinin Birüsseb Kaymakamlığı’ndan bildirildiği haber verildi.²⁵⁵⁸

İngiliz İçişleri Bakanlığı, 6 Kasım 1914 tarihinde İngiltere’de yaşayan Osmanlı vatandaşlarının düşman ülke vatandaşı statüsünde olduklarını duyurarak İngiliz Polisi’ne kayıt yaptırmaları zorunluluğunu getirdi. Ayrıca yasak bölgelere girişleri men edildi ve ikametgahlarından polis izni olmadan beş mil öteye seyahat etmemeleri kararı alındı.²⁵⁵⁹ Bundan başka İngiliz İçişleri Bakanlığı, Türkiye Milli Bankası’nın (The National Bank of Turkey) kapısına bir duyuru astı ve kurumun İngiltere’deki işlemlerinin Hazine tarafından atanacak bir kişinin denetim ve kontrolünde yapılabileceğini ilan etti.²⁵⁶⁰

Kıbrıs Rumları daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde adanın Yunanistan’a katılması için İngiltere nezdinde girişimde bulunmuştu. Kıbrıs Başpiskoposu ve Rum mebusları buna dair dilekçelerini, doğum gününe rastlayan 3 Haziran 1914 tarihinde İngiltere Kralı V. George’a sunulmak üzere Kıbrıs Valisi Hamilton Gold Adams’a vermişlerdi. Ancak Vali olumsuz yanıtını 16 Temmuz’da Başpiskoposa, 4 Ağustos’ta da talebi üzerine Osmanlı temsilcisi Musa İrfan’a gönderdi. İngiliz Hükümeti’nin cevabında Kıbrıs’ın siyasi durumunda bir değişiklik düşünülmediği bildirilmişti. Savaşın başlamasından ve 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere’nin Kıbrıs’ı resmen ilhak etmesinden sonra, İngilizler savaş boyunca Kıbrıs Türkleri üzerinde büyük bir baskı uyguladılar. Göç etmek isteyenlerden adadaki mal ve mülklerinden vazgeçmelerini şart koşular. Bu göç etmek isteyen Türkler üzerinde caydırıcı bir etki yarattı.

²⁵⁵⁶ “War with The Turk”, **The Guardian**, 6 Kasım 1914, s.4.

²⁵⁵⁷ “War with Turkey”, **The Times**, 6 Kasım 1914, s.8; “War Declared on Turkey”, **The Guardian**, 6 Kasım 1914, s.7; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.405.

²⁵⁵⁸ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Kudüs Mutasarrıfı Macid Bey tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 23 Teşrin-i Evvel 1330 [5 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁵⁹ “Turks in Great Britain”, **The Times**, 6 Kasım 1914, s.8.

²⁵⁶⁰ “The National Bank of Turkey”, **The Guardian**, 7 Kasım 1914, s.4.

Mağazalardaki fesleri toplatarak ithalini yasakladılar. Şikayet amacıyla yerel hükümete başvuran sekiz kişilik bir heyeti tutuklayarak Malta Adası'na sürdüler. Kıbrıs Rumları'ndan devamlı asker kaydettiler ve bunu desteklemek için de Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği propagandasını yaptılar. İngilizler Lefkoşe'de asker kaydettikleri 800 Rum'a resmi bir geçit yaptırdılar ve ardından Malta Adası'na sevk ettiler.²⁵⁶¹

6 Kasım 1914 tarihinde Roma Sefiri tarafından Hariciye Nezareti'ne çok gizli bir telgraf çekildi. Sefir güvenilir bir kaynaktan aldığı bilgiye dayanarak, İngiltere ve Fransa'nın Tunus'un doğusunda Müslümanları galeyana getirip, bu hareketi Trablusgarp'a sirayet ettirmeye çalıştıklarını ve bunun sorumlusu olarak da Osmanlı Devleti'ni göstererek İtalya'yı Osmanlı aleyhine çevirmeye gayret ettiklerini bildirdi. Sefir, İtalya Hükümeti'ni dostane şekilde ikaz ettiğini, verdiği teminatın iyi etki bıraktığını belirtti. Ancak bunu büsbütün pekiştirmek ve Osmanlı Devleti tarafından fiilen iyi niyet kanıtı göstermek üzere Şeyh Sünusi nezdinde gereken girişimlerde bulunulmasını istedi. Özellikle Sünusi'nin elinde bulunan İtalyan esirlerin iade edilmesinin İtalya'da olağanüstü etki bırakacağını vurguladı.²⁵⁶²

Şam'da Dördüncü Ordu Kumandanı Zeki Paşa, 7 Kasım 1914 tarihinde Beyrut Vilayeti'nden aldığı ve önemli gördüğü bir telgrafı Başkumandanlığa aynen bildirdi. Telgrafta şimdi alınan gizli bilgiye göre, Dürzilerden bir takım kişilerle Hıristiyan ileri gelenlerinin Deyr'el Acz'de gizlice görüşmeler yaptıkları belirtiliyordu. Bunun İngiliz Konsolosluğu'nun teşvikleriyle gerçekleştiğinden şüphe yoktu. Vilayette İngiliz baştercümanın kalması sakıncalıydı. Kendisinin ailesiyle beraber vilayet içerisine sevk edilmesi zorunluydu. Şuf Kaymakamı Tevfik Şilahi? شعيلاحى ve Cebel İstinaf Ceza Reisi Mustafa Bey, İngilizlerin menfaatlerine hizmet etmekteydi. Beyrut Vilayeti, bunların kötülüklerini ve bozguncu görüşlerini defalarca

²⁵⁶¹ Sabahattin Özel, "Birinci Dünya ve Milli Kurtuluş Savaşları ile Sonrasında Kıbrıs Türklerinin Genel Durumu", **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, İstanbul 2001, s.160-161. Kıbrıs'ta 1911 nüfus sayımına göre 56428 Müslüman, 214.480 Rum ve 3200 diğer uyruklardan insanlar yaşamaktaydı, bk. "Cyprus", **The Guardian**, 6 Kasım 1914, s.12.

²⁵⁶² **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:3 Gömlek No:18** (Roma Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli çok gizli telgraf).

arz ettiğini, dolayısıyla bir felaketin olmaması adına bu kişilerin bir an önce ve kesinlikle azledilmeleri gerektiğini vurgulayarak cevap beklediğini yazmıştı.²⁵⁶³

Zeki Paşa'dan gelen bu haber üzerine harekete geçen Enver Paşa, içeriğini “çok fazla önemli ve dikkat çekici gördüğü” bu telgrafı 8 Kasım 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne iletti ve gereğinin hızla yapılarak sonucun bildirilmesini istedi.²⁵⁶⁴

Osmanlı jandarmaları 8 Kasım 1914 tarihinde Akabe'ye girmişlerdi. Halka ait mevcut eşya taşınmış ve kasaba içinde devriyeler bırakılmıştı. Durumu Medine Muhafızlığı'na telgrafla bildiren Jandarma Kumandanlığı, yakılan ve yıkılan evlerin sayılarak daha sonra bildirileceğini belirtti.²⁵⁶⁵ 9 Kasım'da Maan Kaymakamlığı, Suriye Valisi Hulusi Bey'e Akabe bombardımanı sonrası son gelişmeleri haber verdi. Akabe Kaymakamı'nın daha önce istediği eşya Maan Belediyesi'nden sağlanarak gönderilmişti. Akabe halkının büyük kısmı zamanında mallarını kaçırmayı başarmıştı. Bu nedenle bakılmaya ihtiyaçları olmadığı gibi aslında çiftçilik ve tarımla alışık olmayıp, eskiden beri gerekli olan yiyeceklerini satın alma yoluyla sağlıyorlardı. Dolayısıyla kaybedilecek hububatları da yoktu. Maan halkı sayısı 400'den fazla olan Akabelilerin beslenmelerini üstlenmişti. Dün (8 Kasım 1914) Akabe jandarmalarının idaresine yeterli miktarda erzak ve halka da Maan ambarından elli çuval un, üç çuval pirinç, sekiz çuval arpa, dört çuval tuz ve altı çuval bulgur gönderilmişti. Bu erzak muhtaç halde olanların gereksinimlerini gidermeye yeterliydi. Ayrıca merkez ve merkeze bağlı yerlerden bağış suretiyle yiyecek sağlanması ve Maan Kaymakamlığı aracılığıyla Akabelilere dağıtılması için harekete geçilmişti.²⁵⁶⁶

Bu gelişmeler yaşanırken Cathcart R. Wason komutasındaki Odin gambotu ile Sirdar silahlı motoru ve The Ocean isimli savaş gemisinin de katıldığı

²⁵⁶³ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:17** (Şam'da Dördüncü Ordu Kumandanı Zeki Paşa'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen 25 Teşrin-i Evvel 1330 [7 Kasım 1914] tarihli acele telgraf).

²⁵⁶⁴ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:17** (Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Teşrin-i Evvel 1330 [8 Kasım 1914] tarihli yazı).

²⁵⁶⁵ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Medine'den Muhafız Basri imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen 27 Teşrin-i Evvel 1330 [9 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁵⁶⁶ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:11** (Suriye Valisi Hulusi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Teşrin-i Evvel 1330 [9 Kasım 1914] tarihli telgraf).

Hindistan'dan gelen İngiliz bir kuvvet Fav'a saldırmış ve burayı ele geçirmişti.²⁵⁶⁷ Hindistan'dan gelen bu tugayın başında Tuğgeneral W. S. Delamain bulunuyordu. 14 Kasım 1914 tarihinde Hindistan'dan Korgeneral Sir A. Barrett komutasında yeni askerler bölgeye ulaşmıştı. Basra Körfezi'nin başında Şattularap'ın sağ kıyısını kontrol eden bu birlikler ile Osmanlı kuvvetleri arasında 11 ve 15 Kasım 1914 tarihlerinde çarpışmalar meydana geldi. İngiliz Espiegle ve Odin gambotları da çarpışmalara katıldı. Espiegle gambotu Wilfrid Nunn'ın komutasındaydı.²⁵⁶⁸

Diğer taraftan 9 Kasım 1914 tarihinde Selanik Başkonsolosluğu'ndan alınan bilgiye göre, Makedonya Yunan çetecilerinden 150 kadarı gönüllü kaydedilmek üzere Selanik İngiltere Konsolosluğu'na başvurmuşlardı. Ancak bunların kabul edilmeleri için henüz bir cevap verilmemişti. Çeteciler Selanik'te beklemekteydi ve söylentiye göre Anadolu kıyılarına çıkarılacaklardı.²⁵⁶⁹

Aynı tarihte (9 Kasım 1914) Tahran Büyükelçisi Asım Bey, Hariciye Nezareti'ne çektiği çok gizli telgrafta, bölgede cihada destek için sürdürdüğü çalışmalar hakkında bilgi verdi. Asım Bey, Şeyh Hazal'ın dostluğunu tamamiyle temin edememekle beraber daha emin olduğunu belirtti. Talebi üzerine “büyük dostlarının” kendi oğlunu Şeyh Hazal'ın yanına göndermekte tereddüt etmediğini ve bu gayretten tam başarı ümit edebileceklerini ifade etti. Asım Bey ayrıca Buhara Emiri'ne kendi adına bir mektup göndererek girişimde bulunmaya davet ettiğini, Türkmenlere bile adamlar gönderdiğini bildirdi.²⁵⁷⁰

Asım Bey'den yine aynı tarihte (9 Kasım 1914) Hariciye Nezareti'ne gelen bir başka telgrafta bölgedeki diğer gelişmeler aktarıldı:

“İngilizler Kaşkay ve Bahtiyarilere on bin tüfek ve bir buçuk milyon fişek dağıtmak niyetindeymiş. Bununla birlikte, bunlar Osmanlı Devleti aleyhinde hiçbir şeye teşebbüs

²⁵⁶⁷ “The Turkish Campaign”, **The Times**, 9 Kasım 1914, s.7; “The War with Turkey”, **The Guardian**, 9 Kasım 1914, s.7. İngiliz gazeteleri Fav'ın kayıp verilmeden alındığını iddia etmişlerdir.

²⁵⁶⁸ “Indian Troops' Success on Persian Gulf”, **The Guardian**, 17 Kasım 1914, s.7. Gazetenin haberine göre 11 Kasım'daki çarpışmada Türk kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratılmış ve en az 80 kayıp vermişti. İngiliz kayıplarının ise az olduğu belirtilmiştir. 15 Kasım'daki çarpışmada da aynı şekilde Osmanlı kuvvetleri çok ağır kayıplar vermiş, bir Türk binbaşı dahil pek çok esir alınmıştı.

²⁵⁶⁹ **BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:63** (Hariciye Nazırı adına Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi [Siyasi İşler Genel Müdürü] Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sani 1330 [14 Kasım 1914] tarihli yazı).

²⁵⁷⁰ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:47** (Tahran Büyükelçisi Asım Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 9 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli çok gizli telgrafın tercümesi). Asım Bey “büyük dost” olarak adlandırdığı bu kişinin kimliği hakkında başka bilgi vermemektedir.

etmeyeceklerini, fakat bedava silah elde etmek için bu fırsattan yararlandıklarını bana temin ediyorlar. Ancak tedbirli davranmak gerekmektedir.”

Asım Bey, Bağdat sınırındaki Osmanlı memurlarının İranlı hacılar ve پست کوه Peşt-Kuh Valisi ile dostane ilişkilerde bulunmalarını, eğer Vali kabalık gösterirse oğlu ve komşu İran kabileleriyle iyi ilişkiler kurulması gerektiğini belirtti. Ayrıca Necd müçtehitlerini faal bir şekilde çalıştırmaları gerektiğini vurgulayarak Bağdat Vilayeti’ne bu hususta gereken emirlerin verilmesini rica etti. Asım Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bunlar (Müçtehitler) Osmanlı Hükümeti aleyhinde her tür düşmanca hareketten sakınmalı ve bilakis İslam’ın kurtuluşunu güvence vererek, bizimle beraber silaha sarılıp bu son cihad-ı ekbere katılmaları için sürekli olarak Şah hazretlerine, nazırlara, mebuslara, kabile başkanlarına, ulemaya, siyasi ileri gelenlere ve İran eşrafına gerek açık, gerek şifreli telgraflar göndererek tekfir fetvasıyla²⁵⁷¹ tehdit etmelidirler. Müçtehitlerin sert kelimeleriyle çıkacak fetvaların bize çok yardımı dokunacaktır. Başarılı olmak uğrunda, ben kulunuz mümkün olanı yapacağım. Büşir Şehbender Vekili, Bahreyn’e çıkan İngiliz kuvvetlerinin Basra’ya hareket ettiklerine dair bir söylenti dolaştığını bildiriyor.”²⁵⁷²

Dahiliye Nezareti, Asım Bey’in bu isteği ve önerileri doğrultusunda 12 Kasım 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti’ne şu telgrafı çekmiştir:

“İslamların Hıristiyan esaret zincirinden kurtulmasını sağlamak için Şiiler ve Caferilerin de bizimle beraber silaha sarılarak bu son cihad-ı ekbere katılmaları ve katılmayacakların kafir sayılacağına dair müçtehitlerin verecekleri fetvaların sürekli olarak telgrafla İran Şahı’na, nazırlara, mebuslara, kabile liderlerine, siyasi ileri gelenlere, eşrafa ve basına bildirilmesi; Hanikin, Necef, Kerbela, Samara, Azamiye kazalarındaki hükümet memurlarının İran hacıları ve Peşt-Kuh Valisi ile dostane ilişkilerde bulunmaları, eğer anılan Vali kabalık gösterirse oğlu ve komşu İran kabileleriyle iyi ilişkiler kurmaları için gereken emirlerin verilmesi son derece zorunludur.”²⁵⁷³

9 Kasım 1914 tarihinde Londra’da, Belediye Başkanı Günü nedeniyle düzenlenen Guildhall Ziyafeti’nde İngiltere Başbakanı Herbert Asquith Osmanlı Devleti hakkında çok sert açıklamalarda bulundu. Yaptığı konuşmada İngiltere ve müttefiklerinin aksi yöndeki umutlarına ve çabalarına rağmen istemeyerek nasıl

²⁵⁷¹ Kafırlıkla suçlayan fetva. Burada cihada katılmak istemeyenlerin fetvalarda kafırlıkla suçlanması gerektiği belirtilmektedir.

²⁵⁷² BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:45 (Tahran Büyükelçisi Asım Bey’in Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 9 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli gizli telgrafın tercümesi).

²⁵⁷³ BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:45 (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Bağdat Vilayeti’ne çekilen 30 Teşrin-i Evvel 1330 [12 Kasım 1914] tarihli telgraf).

Türkiye’yi düşman olarak kabul etmek zorunda kaldıklarını anlattı. Kılıcı çekenin Türk halkı değil Osmanlı Hükümeti olduğunu ve yine kılıçla yok olacağını belirtti. Padişahın Müslüman tebaasıyla bir kavgalarının olmadığını, onların inancına karşı bir haçlı seferi başlatma düşüncesi taşımadıklarını vurguladı. Kutsal mekanları ihlal etmeden eğer ihtiyaç olursa tüm işgalcilere karşı savunmaya hazır olduklarını söyledi. Etkileyici bir ses tonuyla şu dikkat çekici ifadeleri kullandı:

*“Biz değil onlar, Osmanlı egemenliğinin sadece Avrupa’da değil Asya’da da matem çanını çaldılar. Fetheden ve mahveden bir kastın bu yok oluşuyla, umuyorum ve inanıyorum dünyanın en güzel bölgelerinin bazılarını geçmiş nesiller boyunca kurutan afet ortadan kalkacaktır...Türk İmparatorluğu intihar etti ve kendi eliyle mezarını kazdı.”*²⁵⁷⁴

10 Kasım 1914 tarihinde İngiltere’nin müstakbel başbakanı Lloyd George’un²⁵⁷⁵ ifadeleri Asquith’in yukarıdaki sözleriyle kıyaslanamayacak ölçüde ağırdı. Maliye Bakanı Lloyd George orduya gönüllü asker toplamak için City Temple’da düzenlenen özgür kiliseler toplantısına katılmıştı. Burada yaptığı konuşmada önce Almanya’yı eleştirdikten sonra, Türkiye’nin savaşa girmesiyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Biz daha yüksek medeniyetin başka bir ulusal sembolü tarafından saldırıya uğradık-Türkiye. (Kahkahalar) Aynı özellikleri, uluslararası savaşın unsurları ve edebi için aynı saygısızlığı fark ediyorum. Bir kavgadan kaçınmak için elimizden geleni yaptık. Saatlerce size ayrıntıyla aktarabileceğim hakaretler ve haksızlıklar karşısında hiç kimse daha fazla sabır gösteremezdi. Boğazdaki bu sefil, alçak, aşağılık imparatorluk tarafından bize yapılan muamele karşısında Büyük Britanya bunu yaptı. (Alkışlar) Fakat kavga bizim elimizden alındı. Biz kaderin elindeydik, ve Türk’le hesabı görmek için kaderin büyük saati üzerinde zaman vurdu. Türk, kendi inancının en büyük düşmanıdır çünkü onu yanlış yöneterek itibarını sarstı. Türkler medeniyete, sanata veya insanlık gelişiminin düşünebildiğiniz her hangi bir yönüne ne katkıda bulundu? Onlar bir insanlık kanseri (Alkışlar), kötü yönettikleri

²⁵⁷⁴ “Ministers at The Guildhall”, “The Prime Minister”, **The Guardian**, 10 Kasım 1914, s.8; “Ministers on The War”, **The Times**, 10.11.1914, s.9 (‘The Prime Minister’ alt başlıklı paragraf). Bazı kaynaklarda hatalı veya eksik verilen Başbakan Asquith’in bu son sözlerinin İngilizce aslı şöyledir: “It is they, not we who have rung the death-knell of Ottoman dominion, not only in Europe, but in Asia. With this disappearance of a conquering and devastating caste will disappear, as I hope and believe, the blight which for generations past has withered some of the fairest regions of the earth...The Turkish Empire has comitted suicide and dug its grave with its own hand.” Asquith’in bu sözleri söylediği ziyafet, İngiltere’de “Lord Mayor’s Day (Belediye Başkanı Günü)” olarak bilinen günde, yeni Londra Belediye Başkanı’nın Guildhall’da (Belediye Binası’nda) göreve başlaması nedeniyle geleneksel olarak yapılmaktaydı. Ziyafete Kral dahil devletin tüm yöneticileri ve ileri gelenleri davet edilmişti.

²⁵⁷⁵ David Lloyd George (1863-1945) Maliye Bakanı ve Liberal Parti milletvekiliydi. 1916-1922 yılları arasında başbakanlık görevinde bulunmuştur.

topraklar üzerinde yayılan bir ıstırap ve yaşamın her unsurunu çürütüyorlar. Ve şimdi bu ulus için büyük hesap günü geldi ve memnunum. Doğru ve yanlış arasındaki bu muazzam savaşta, Türk'ün insanlığa karşı yaptığı uzun alçaklık sicili için son bir hesap vermeye çağrılacak olmasından memnunum. Türklerin Belçika'yı mahvedenlerle omuz omuza harekete geçmesi uygundur. Kendilerini uygun yoldaş yaptılar. Ermenistan'ın yıkıcıları ve Flanders'in tahripçileri. Doğu'nun Türk'ü ve Batı'nın Türk'ü,²⁵⁷⁶ her ikisi de tek bir tanrıları bulunan ve o da şiddet olan acımasız askeri imparatorluklar. Çöküşleri onların korkunç varlıklarıyla nesiller boyunca ezilen ve karartılan bir dünyaya memnuniyet, emniyet ve barış getirecek."²⁵⁷⁷

Aynı gün (10 Kasım 1914) Meclis-i Vükela'da Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaş ilanı kararı alındı:

"İçinde bulunulan ayın 16. Perşembe günü²⁵⁷⁸ Osmanlı Donanması'nın bir kısmı Karadeniz'de manevra icra etmekte iken, Karadeniz Boğazı'na torpil dökmek vazifesiyle hareket ettiği sonradan anlaşılan Rusya Donanması'ndan bir takımı, Osmanlı Donanması'nın icra etmekte olduğu manevraları ihlal ve arkasından savaş ilanı ile Boğazlara doğru hareket ettiğinden Osmanlı Donanması tarafından karşılık verilmişti. Bu üzücü olay hakkında Rusya devletine başvurularak soruşturma yapılması ve olayın nedenlerinin ortaya çıkarılması teklif edilmiş ve bu suretle tarafsızlığımızı korumaya özen gösterdiğimiz halde, Rusya devleti başvuruya cevap vermeksizin sefirini geri çağırdığı gibi askeri kuvvetleri de Erzurum hududunu çeşitli noktalardan tecavüz etmişti. Bu esnada Fransa ve İngiltere devletleri de sefirlerini geri çağırmanın yanında, İngiliz ve Fransız

²⁵⁷⁶ Burada Flanders olarak kastedilen Belçika'dır. "Flanders'in tahripçileri" ve "Batı'nın Türk'ü" olarak tanımlanan da Almanya'dır.

²⁵⁷⁷ "The Need For Recruits", "Mr. Lloyd George's Appeal to Free Churchmen", **The Times**, 11.11.1914 (Turkey's Action alt başlıklı paragraf). Lloyd George'un konuşmasının Türkiye'ye ilişkin bu bölümünün İngilizce aslı şöyledir: "We have been assailed by another national exponent of the higher culture-Turkey. (Laughter) I notice the same characteristics, the same contempt for the elements, for the decencies of international war. We did our best to avoid a quarrel. No one could have shown more patience in the face of insults and injuries that I could detail to you by the hour. This Great Britain did in the face of the treatment which was accorded to us by this miserable, wretched, contemptible Empire on the Bosphorus. (Cheers.) But the quarrel has been taken out of our hands. We were in the hands of fate, and the hour has struck on the great clock of destiny for settling accounts with the Turk. The Turk is the greatest enemy of his own faith because he has discredited it by misgovernment. What have the Turks contributed either to culture, to art, or to any aspect of human progress that you can think of? They are a human cancer (cheers), a creeping agony in the flesh of the lands which they misgoverned, and rotting every fibre of life. And now that the great day of reckoning has come upon the nation I am glad. (Cheers.) I am glad the Turk is to be called to a final account for his long record of infamy against humanity in this gigantic battle between right and wrong. It is meet that the Turks should march into action shoulder to shoulder with the devastators of Belgium. They have made themselves fit comrades. The ravagers of Armenia and the desolators of Flanders. The Turk of the East, and the Turk of the West, both ruthless military Empires with only one god, and that is violence. Their downfall will bring gladness, security and peace to a world which for generations has been oppressed and darkened by their grim presence."

²⁵⁷⁸ Miladi takvime göre 29 Ekim 1914 tarihine denk gelmektedir.

*Donanmaları ortaklaşa Çanakkale'ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe'ye top atmak suretiyle bilfiil düşmanlıklara başlamıştı. Geçenlerde de Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulduklarını ilan ettikleri için, buna dayanarak Osmanlı Hükümeti'nce de Allah'ın yardımıyla adı geçen üç devletle savaş hali ilanı hususuna Meclisimiz tarafından karar verilerek bu konuda düzenlenen irade-i seniyye layihası arz ve takdim kılınmış olmakla...*²⁵⁷⁹

İngiltere Kralı V. George, 11 Kasım 1914 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

*"Size en son hitap ettiğimden beri savaşın alanı Osmanlı İmparatorluğu'nun mücadeleye katılımıyla genişletildi. Müttefiklerimle birlikte, tekrarlanan ve sürekli provokasyonlara rağmen, Türkiye'ye ilişkin olarak dostane bir tarafsızlığı korumaya uğraştım. Kötü tavsiyeler ve yabancı etkiler onu sebepsiz ve meydan okuyan bir saldırganlık siyasetine yöneltti ve şimdi aramızda savaş hali mevcuttur. Müslüman tebaam iyi biliyor ki Türkiye'yle bir kırılma arzumu dışında bana zorlandı ve onların sunmakta acele ettikleri sadık bağlılık ve desteklerinin kanıtlarını takdirle ve minnetle fark ediyorum."*²⁵⁸⁰

İran'daki Müslümanların desteğini kazanmak için çalışmalar yapan Tahran Sefiri Asım Bey, Hariciye Nezareti'ne çektiği 11 Kasım 1914 tarihli telgrafında şu bilgiyi vermiştir:

*"Aleyhimizde hareket etmeyeceklerine dair büyük kısmından teminat aldığım Bahtiyarilerin İngilizler tarafından Hazal aleyhine çalıştırılmaları muhtemel olmamakla beraber, hükümet nezdinde de gerekli girişimlerde bulundum. Gerek Hazal, gerek Bahtiyarilere gereken emirler gönderildi. Hükümetin nüfuzuna kesin olarak güvenemediğimden, daha emin bildiğim araçlar ile doğrudan doğruya Bahtiyarilere haberci gönderdim. Hazal nezdinde de her zaman etki yapmaktan geri durmuyorum."*²⁵⁸¹

Yine 11 Kasım 1914 tarihinde Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerine karşı savaş ilanı nedeniyle Padişahın ağzından Osmanlı Ordusu ve Donanması'na hitaben kaleme alınıp hazırlanan bir deklarasyon (beyanname) Sadaret tarafından saraya

²⁵⁷⁹ **BOA. MV. Dosya No:237 Gömlek No:90** (28 Teşrin-i Evvel 1330 [10 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası) ve **BOA. İ. MMS. Dosya No:189 Gömlek No:1332/Z-07** (28 Teşrin-i Evvel 1330 [10 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Mahsus zabtı ve 29 Teşrin-i Evvel 1330 [11 Kasım 1914] tarihli Padişah iradesi). Padişah iradesi de aynı ifadelerle yazılmış ve uygulanmasıyla Heyet-i Vükela'nın görevli olduğu belirtilmiştir.

²⁵⁸⁰ "Parliament and The War", "Fixed Determination of The Empire", **The Guardian**, 12 Kasım 1914, s.6.

²⁵⁸¹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:24** (Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 11 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli telgraf).

gönderildi. Sultan Mehmed Reşad bu deklarasyonu aynı gün (11 Kasım 1914) imzaladı. Deklarasyon şöyledir:

“Orduma, Donamama

Büyük Devletler arasında savaş ilan edilmesi üzerine sürekli ani ve haksız saldırılara uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve varlığını fırsatçı düşmanlara karşı gereğinde savunabilmek üzere sizleri silah altına çağırıştım. Bu suretle silahlanmış bir tarafsızlık içinde yaşamaktayken Karadeniz Boğazı'na torpil koymak üzere yola çıkan Rusya Donanması eğitimle meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Uluslararası hukuka aykırı olan bu haksız saldırının Rusya tarafından düzeltilmesini beklerken gerek adı geçen devlet, gerek müttefikleri İngiltere ve Fransa devletleri sefirlerini geri çağırarak suretiyle devletimizle siyasi ilişkilerini kestiler. Ardından Rusya askeri doğu sınırımıza saldırdı. Fransa, İngiltere donanmaları ortaklaşa Çanakkale Boğazı'na, İngiliz gemileri Akabe'ye top attılar. Böyle birbirini izleyen haince düşmanlık işaretleri üzerine eskiden beri arzu ettiğimiz barışı terk ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle birlikte meşru menfaatlerimizi savunmak için silaha sarılmaya mecbur olduk. Rusya devleti üç asırdan beri devletimizi toprak bakımından pek çok zararlara uğratmış, milli görkem ve kuvvetimizi artıracak uyanış ve yenilik eserlerini savaşla ve bin türlü hile ve entrika ile her defasında yok etmeye çalışmıştır. Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri zalimce bir idare altında inlettikleri milyonlarca Müslüman'ın dinen ve kalben bağlı oldukları büyük hilafetimize karşı hiçbir zaman kötü düşünce beslemekten vazgeçmemişler ve bize yönelen her musibet ve felaketin müsebbibi ve tahrikçisi olmuşlardır. İşte bu defa giriştiğimiz en büyük cihat²⁵⁸² ile bir taraftan hilafetimizin şanına, bir taraftan saltanat hukukumuzla karşı yapılmakta olan saldırılara yüce Allah isterse ilelebet son vereceğiz. Tanrı'nın yardımı ve lutfuyla ve Peygamberliğin medet ve ruhaniyeti ile donanmamızın Karadeniz'de ve cesur askerlerimin Çanakkale ve Akabe ile Kafkas sınırında düşmanlara vurdukları ilk darbeler Hak yolundaki gazamızın zaferle taçlanacağı hakkındaki kanaatimizi artırmıştır. Bugün düşmanlarımızın memleket ve ordularının müttefiklerimizin yiğitlik gücü altında ezilmekte olması, bu kanaatimizi pekiştiren hallerdendir.

Kahraman askerlerim: İslam dinimize ve aziz vatanımıza kasteden düşmanlara açtığımız bu mübarek gaza ve cihat yolunda bir an kararlılıktan, fedakarlıktan ayrılmayınız. Düşmana aslanlar gibi saldırınız. Zira hem devletimizin, hem kutsal fetva ile en büyük cihada davet ettiğim üç yüz milyon Müslüman'ın hayat ve bekası sizlerin zaferine bağlıdır. Mescitlerde, camilerde, Kabe'de alemlerin Rabbi'nin huzuruna büyük bir coşku ve hazla yönelmiş üç yüz milyon masum ve mazlum mümin kalbinin dua ve teminatı sizinle beraberdir.

²⁵⁸² Orijinal metinde “cihad-ı ekber” ifadesi kullanılmaktadır.

Asker evlatlarım: Bugün sorumluluğunuza düşen vazife şimdiye kadar dünyada hiçbir orduya nasip olmamıştır. Bu vazifeyi yaparken bir zamanlar dünyayı titretmiş olan Osmanlı ordularının hayırlı evlatları olduğunuzu gösteriniz ki, din ve devlet düşmanı bir daha mukaddes topraklarımıza ayak basmaya, Kabe'yi ve Peygamber'in nurlu mezarını bulunduran mübarek Hicaz topraklarının rahatını bozmaya cüret edemesin. Dinini, vatanını, askeri namusunu silahıyla savunmayı, Padişahı uğrunda ölümü hiçe saymayı bilir bir Osmanlı ordu ve donanması mevcut olduğunu düşmanlara etkin bir şekilde gösteriniz. Hak ve adalet bizde, zulüm ve düşmanlık düşmanlarımızda olduğundan, düşmanlarımızı kahretmek için Allah'ın ilahi lütfu ve şanlı Peygamberimizin manevi yardımının bize arkadaş ve yardımcı olacağından şüphe yoktur. Bu cihattan geçmişinin zararlarını telafi etmiş, şanlı ve güçlü bir devlet olarak çıkacağımıza eminim. Bugünkü savaşta birlikte hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve muhteşem iki ordusuyla silah arkadaşlığı ettiğinizi unutmayınız. Şehitleriniz, geçmiş şehitlere zafer müjdesi götürsün. Sağ kalanlarınızın gazası mübarek, kılıcı keskin olsun.”

Padişah tarafından imzalanan bu deklarasyon ertesi gün (12 Kasım 1914) Mabeyin Başkatibi tarafından Sadarete iade edilmiştir.²⁵⁸³

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında başlayan savaş Osmanlı hizmetinde çalışan İngilizlerin görevlerine son verilmesine yol açmıştır. Bunlardan birisi de okullarda izcilik eğitimi için getirilmiş olan İngiliz Harold Parfitt oldu. 11 Kasım 1914 tarihinde Meclis-i Vükela'da alınan kararda, Parfitt'ten gereken bilginin elde edildiği ve kendisinin 15 kadar öğrenci yetiştirdiği ifade edildi. İngiliz olması yüzünden mevcut durumda okullarda eğitime devam etmesinin sakıncalı olduğu vurgulanarak, kendisine üç maaş oranında 90 lira tazminat ve aynı miktarda yolluk verilerek ilişığının kesilmesi kabul edildi.²⁵⁸⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Selanik Başkonsolosluğu'ndan 12 Kasım 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda şu bilgiye yer verildi:

“Bugün birçok güvenilir kaynaktan alınan bilgiye göre, Epir çetelerinden sekiz yüz kişi kadarı Anadolu'nun Çeşme ve komşu sahillerine çıkıp faaliyet göstermek üzere buradan hareket etmişlerdir. Bu eşkıya ismi gizli tutulan bir adada toplanacak. Sonra karaya çıkarılacak. İngilizlerin bu hususta müdahaleci oldukları Selanik İngiltere Konsolosu'nun

²⁵⁸³ **BOA. İ. MBH. Dosya No:16 Gömlek No:1332/Z-027** (Padişah Başkatibi'nin Sadarete gönderdiği 30 Teşrin-i Evvel 1330 [12 Kasım 1914] tarihli yazı ve bu yazıya ekli Padişah Mehmed Reşad'ın imzaladığı 29 Teşrin-i Evvel 1330 [11 Kasım 1914] tarihli beyanname). Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini çarpıtarak yansıtan ifadeler bu beyanname de açıkça görülmektedir.

²⁵⁸⁴ **BOA. MV. Dosya No:194 Gömlek No:34** (29 Teşrin-i Evvel 1330 [11 Kasım 1914] tarihli Meclis-i Vükela kararı).

yaptığı yoğun çalışmalardan anlaşılıyor. Bir söylentiye göre söz konusu eşkıya Mısır'a gitmek üzere gönüllü kaydedilmiştir. Her durumda Midilli ve Sakız'ın karşısındaki Osmanlı sahillerinde hızlı ve etkin tedbirlere girişilmesi rica olunur. Epir'de işleri kalmamış olan çeteciler peş peşe buraya geliyorlar. Bunlardan bir kısmı sonradan komitecilere katılmak ve bir kısmı Mısır'a gönderilmek üzere İngiltere Konsolosluğu'nda gönüllü kaydedilmektedir. İşittiklerime göre Pire İngiliz Konsolosluğu'nda da Mısır için gönüllü kayıt ve kabul olunuyor.²⁵⁸⁵

Osmanlı Devleti, 14 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı cihat ilan etti. Padişahın cihat fetvasının dikkat çekici bölümleri şöyledir:

“Bu surette şimdi İslam hilafeti makamına ve Osmanlı Devleti'ne savaş gemileri ve kara askerleriyle hücum etmek suretiyle İslam Hilafeti'ne düşman ve Allah korusun İslamiyet'in ışığını söndürmeye ve yok etmeye çalıştıkları kesin olan Rusya, İngiltere ve Fransa ile onlara yardımcı olan hükümetlerin yönetiminde bulunan tüm Müslümanlar da adı geçen hükümetlerin aleyhine cihat ilan ederek bilfiil gazaya girişmeleri farz olur mu?

Cevap: Olur...

“Bu surette mevcut savaşta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ Hükümetleriyle destekçilerinin yönetiminde olan Müslümanların Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine savaşmaları İslam Hilafeti'nin zararına neden olacağından büyük günah olmakla elim azaba müstahak olurlar mı?

Cevap: Olurlar”

Cihat fetvasının geri kalan kısımlarında tüm Müslümanların topyekun cihada girişmelerinin farz olduğu, buna aykırı davrananların, her ne sebeple olursa olsun Osmanlı Devleti'ne karşı savaşanların çok büyük günah işleyip ilahi gazaba uğrayacakları ve cehennem ateşine müstahak olacakları vurgulanmaktaydı.²⁵⁸⁶

Cihat ilanıyla özellikle Mısır ve Hindistan'da yaratılacak ayaklanmalarla İngiltere'nin sarsılması amaçlandı. Ancak Müslümanları harekete geçirmeyi amaçlayan bu teşebbüs tam anlamıyla başarısızlıkla sonuçlandı. Halife'nin yani Padişahın cihat ilan etmesi dünya Müslümanları üzerinde beklenen etkiyi yapmadı. Sömürgeci İngiltere ve müttefiklerinin esaretinde yaşayan Müslümanları ayaklandırmak şöyle dursun, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Müslümanların sadakatini sağlamaya bile yetmedi. Osmanlı Devleti bu savaşta bir taraftan düşmanlarıyla savaşırken, diğer taraftan İngiltere'nin kışkırttığı Arap tebaasının

²⁵⁸⁵ BOA. DH. EUM. 3.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:75 (Selanik Başşehbenderlik Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 12 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli şifreli yazının sureti).

²⁵⁸⁶ İslam Mecmuası, Yıl:1, Sayı:15, 6 Teşrin-i Sani 1330 (19 Kasım 1914), s.440-441.

isyanlarıyla uğraştı.²⁵⁸⁷ Bunların başında gelen Muhammara hakimi Şeyh Hazal hemen İngilizlerin safına geçerek bölgede Osmanlı askerlerine karşı savaşa başlamıştır. Oysa Osmanlı Devleti savaşa girmeden kısa bir süre önce (muhtemelen Ekim ayı içinde) Şeyh Hazal, Basra Vali Vekili ve Kumandanı Subhi Paşa'ya Osmanlı Devleti'ne ve Hilafete duyduğu sevgiyi göstererek Osmanlı hizmetine girmeye hazır olduğunu söylemiş, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında bir savaş çıkması halinde görünüşte mecburen tarafsız kalacağını, fakat gizli olarak Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımı yapacağını ifade etmişti.²⁵⁸⁸ Aynı şekilde 24 Kasım 1914 tarihinde İbnüsuud'a gönderilen telgraf ve cihat fetvası da sonuçsuz kalmıştır.²⁵⁸⁹

Tahran Sefiri Asım Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 21 Kasım 1914 tarihli telgraf aslında yakında olacakların, yani cihat çağrısının başarısızlıkla sonuçlanacağını bir bakıma göstergesiydi:

“Şeyh Hazal'ın İngilizlere alet olmayacağına dair teminat alıyorum. Bununla birlikte henüz kesinlikle emin değilim. Adı geçenin lehimize hareket etmesi için tarafımızdan baskı yapılmıyormuş. Hatta baskının Muhammara toprağına Osmanlı askerleri girmesi suretiyle yapılması düşünülüyormuş. Doğru ise uygun değildir. Aksi sonuç elde edilir. Kendisi pek hassas ve hileci bir adamdır. Mülayimlikle izzet-i nefsi okşanarak elde edilmesi lazımdır. Her ne kadar orada kendisi tatmin edilip gönü alınırsa alenen müdahaleye cüret edemese bile el altından hayli yardım edeceği kuvvetle beklenir. Osmanlı Hükümeti'nce yapılan girişimlerin neticesinden haberdar edilirse buradaki çalışmalara daha verimli bir şekilde devam ederim. Burada bu konuda imkanın son derecesine kadar çalışıyorum. Bahtiyarilerden, Kaşkaylardan²⁵⁹⁰ emin olabiliriz. İran Hükümeti aleyhimize hareket etmedikçe, Salarrüdevle²⁵⁹¹ sınıra gelip Rusların hükümet ve Şah üzerine baskı yapması için görünüşte bir sebep olmadıkça, en yakın yerel aşiretlerin ayaklanmaları bertaraf edilmiş demektir. Hükümeti canlandırmak için gece gündüz, hiçbir araç ve fırsatı kaçırmayarak çalışıyorum. Çok ümidim yoktur. İran yöneticileri cidden yalancıymışlar. Fakat henüz ümitsiz değilim.”²⁵⁹²

²⁵⁸⁷ Gencer-Özel, a.g.e., s.33, 57; Rohde, a.g.e., s.74-75.

²⁵⁸⁸ Sadık Sarısamam, Vahdet Keleşyılmaz, “Şeyh Hazal Meselesi”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, İzmir, 1997, s.99.

²⁵⁸⁹ İbnüsuud'a ulaştırılmak üzere 24 Kasım 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne çekilen telgraf için bk. Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, s.237-238.

²⁵⁹⁰ Kaşkaylar ya da metinde geçtiği şekilde Kaşkayiler o zaman Güney İran'ın Fars eyaletinde yaşayan yarı göçebe Türk kavmidir.

²⁵⁹¹ Kaynaklarda İran Şahı Muhammed Ali'nin erkek kardeşi olarak geçmektedir.

²⁵⁹² **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:34** (Tahran Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 21 Teşrin-i Sani [Kasım] 1914 tarihli telgraf).

Hindistan Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine ve cihat ilanına Genel Vali Hardinge ve UP (United Provinces of India) Eyalet Valisi Meston'un aldıkları tedbirler neticesinde son derece tepkisiz kaldılar ve birçok önde gelen şahsiyet İngiltere'ye bağlılık ve sadakatlerini bile açıkladı. Geri kalanlarda dua etmekten başka bir eylemde bulunmadı.²⁵⁹³ İngiltere'nin egemenliği altındaki topraklarda yaşayan geniş Müslüman kitleleri kontrol etme yöntemi aslında çok basitti. Bu yöntem Müslüman nüfus üzerinde etkili ve nüfuz sahibi kişileri elde etmek ve onların İngiliz çıkarlarına uygun şekilde kitleleri yönlendirici mesajlar vermelerini sağlamak olarak özetlenebilir. İngiltere ayrıca bu Müslüman liderlere özellikle Hindistan'da bazı örgütler kurdurarak etkisini daha geniş alanlara yaymayı başarmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin hemen ardından Hindistan'da bu durum hemen kendisini belli etmiş, Hint Müslümanlarının ileri gelenleri gecikmeden Osmanlı Devleti aleyhine ve İngiltere lehine açıklamalarda bulunmuşlardır.²⁵⁹⁴ Bunlar arasında özellikle "Hoca" adlı cemaatin ruhani lideri ve "All-India Moslem League"nin başkanı Ağa Han vardır. Ağa Han "Grand Commander of The Star of India" şövalyelik nişanına da sahipti. Ağa Han'ın Hindistan ve İngiltere'nin diğer kolonilerindeki Müslümanlara hitaben Londra'dan yazdığı 2 Kasım 1914 tarihli bir mesaj İngiliz basınında hemen boy gösterdi ve ilan edildi. İngiltere'nin savaş sırasında Müslümanlar üzerindeki önemli propaganda araçlarından biri olacak olan bu mesaj aynen şöyledir:

"Türk Hükümeti'nin Almanya ile birlik olduğunu ve Alman emirleri altında Kral-İmparator ve Rusya Çarı gibi kudretli hükümdarlara karşı delicesine asla kıskırtılmamış bir savaş yaptığını derin üzüntüyle öğreniyorum. Bu Sultanın gerçek ve özgür isteği değildir. Bu, onu emirlerini yapmaya zorlayan Alman subayları ve diğer gayri Müslimlerin isteğidir.

Almanya ve Avusturya İslam'ın tarafsız dostları olmadılar. Biri Bosna'yı alırken, diğeri uzun süredir Küçük Asya ve Kerbela, Necef ve Bağdat dahil Mezopotamya'nın hükümdarı olmayı gizlice planlamaktadır. Allah korusun eğer Almanya başarılı olursa, Türkiye sadece Almanya'nın bir kölesi olacak ve Kayzer Türkiye'nin gerçek hükümdarı olup, kutsal şehirleri yönetecektir.

Bu savaşta hiçbir İslam menfaati tehdit edilmedi ve dinimiz tehlikede değildi. Türkiye'de tehlikede değildi, çünkü İngiliz ve Rus İmparatorlukları eğer barış içinde kaldığı takdirde

²⁵⁹³ Özcan, **a.g.e.**, s.222-231. Özcan, İngilizlerin aldıkları tedbirleri, Hindistan Müslümanlarının maddi imkansızlıklarını ve güçsüzlüklerini, 1857 ayaklanmasının ağır faturasını ve hafızalardaki etkisini, bazı Müslüman liderler ve teşkilatlar vasıtasıyla İngilizlere bağlı kalmaya şartlandırılmalarını, Osmanlıların gerekli girişimleri yapmamasını ve geç kalmasını, Hindistan Pan-İslamizmi'nin barışçıl ve uysal bir karakter taşımasını bu tepkisizliğin başlıca nedenleri olarak saymaktadır (s.229-231).

²⁵⁹⁴ Örneğin bk. "Indian Moslem Loyalty", **The Times**, 4 Kasım 1914, s.7.

tüm topraklarının tam bağımsızlığını ciddiyetle Türkiye'ye garanti etmeyi teklif etmişlerdi. Türkiye İslam aleminin mutemediydi ve tüm dünya kutsal şehirlerimizi elinde tutmasına izin vermekten hoşnuttu. Şimdi Türkiye kendisini Almanya'nın elinde bir alet olduğunu feci şekilde gösterdi. Sadece kendisini mahvetmekle kalmadı, ayrıca İslam aleminin mutemedi konumunu da kaybetti. Kötülük onun üstüne çökecektir. Türkiye kutsal olmayan bir savaş için kılıç çekmeye ikna edildi ve başına mahvolmaktan başka bir şey gelemez. Çünkü Kral-İmparator ve Çar gibi kudretli hükümdarlar asla mağlup edilemez. Binlerce Müslüman zaten hükümdarları için savaşıyorlar ve tüm insanlar şunu görmelidir ki Türkiye savaşa İslam'ın davası için veya bağımsızlığını savunmak için girmedir. Bundan dolayı Müslümanlar olarak bizim tek vazifemiz dünyevi ve çok eski bağlılığımıza sadık, vefalı ve itaatkar kalmaktır."²⁵⁹⁵

Ayrıca 30 Ekim 1914 tarihinde başlayan Kurban Bayramı boyunca Hindistan'ın tüm bölgelerindeki camilerde İngiliz ordularının başarısı için ibadetler düzenlendi. Mollalar verdikleri vaazlarda Türkiye'nin tarafsız kalması veya İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi gerektiğini duyurdular.²⁵⁹⁶ Ağa Han'ın yanında Haydarabad Nizamı da bir bildiri yayınlayarak İngiltere'ye olan sadakat ve bağlılığını ilan etmiş, Hindistan'daki tüm Müslümanları da İngiliz Hükümeti'ne itaatkar ve sadık olmaya çağırmıştır. Ayrıca Kalat²⁵⁹⁷ Hanı da Hindistan Valisi'ne gönderdiği telgrafta Türkiye'nin eylemini kesinlikle onaylamadığını belirterek tekrar sadakatini garanti etmiş ve hizmete hazır olduğunu bildirmiştir.²⁵⁹⁸ Böylece Hindistan'daki Pan-İslamist faaliyetlerin ne kadar etkisiz ve küçük boyutta olduğu açıkça ortaya çıkmış oldu. Müslümanlar İngiliz yöneticilerin yasaklarına ve isteklerine tam manasıyla itaat ettiler ve sözlerinden de çıkmadılar. Muhtemelen İngiltere bile Müslümanların bu kadar kolay pasivize edilip yönlendirilebileceğini düşünmemişti ve önceden duyduğu endişelerin gereksiz olduğunu anlamıştı.

Hindistan'daki bu durum Mısır içinde geçerliydi. 1 Kasım 1914 tarihinde Mısır'ın tüm bölgelerinden Kahire'ye gelen bedevi liderleri hükümete ve İngiliz Temsilciliği'ne sadakatlerini garanti ettiler.²⁵⁹⁹ 2 Kasım'da çok sayıda Bedevi şeyhi İngiliz Temsilciliği'ne çağrıldı. Burada Korgeneral Sir John Maxwell onlara bir

²⁵⁹⁵ "The Aga Khan's Message to Moslems", **The Times**, 4 Kasım 1914, s.8; "India", "Turkey's Sword Drawn in Unholy Cause", **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.7.

²⁵⁹⁶ "Indian Mahometans And Turkey", **The Guardian**, 2 Kasım 1914, s.12.

²⁵⁹⁷ Pakistan'ın Belucistan eyaletinde bir bölge. Bölgenin aynı isimli bir başkenti de vardır.

²⁵⁹⁸ "Nizam of Hyderabad's Manifesto", **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.7; "Mahometan Loyalty", **The Guardian**, 7 Kasım 1914, s.9.

²⁵⁹⁹ "Beduin Invade Egypt", **The Times**, 2 Kasım 1914, s.9. Haberde Mısır'ın her yerinde sükunet hüküm sürmesine karşın tedbir olarak basın sansürünün uygulamaya konulduğu belirtilmekteydi.

konuşma yaptı. Almanya'nın çabalarıyla Türkiye'nin savaşa sokulduğunu belirten Maxwell, şeyhlerden sakin olmalarını ve barış içinde kalmalarını istedi. Mısır Hükümeti'nin gerek görürse ülkeye hizmet için şeyhlere başvuracağını ve bu başvurusuna da onay alacağından tamamen emin olduğunu belirtti. Şeyhler de kendilerine duyulan güvenden ötürü hükümete teşekkür ettiler ve Maxwell'e sadakatlerini garanti ettiler. Ertesi gün (3 Kasım) Maxwell, İngiliz Hükümeti'nden aldığı emir üzerine Mısır'daki askeri kontrolü ele aldığını ve sıkıyönetim ilan edildiğini duyurdu.²⁶⁰⁰ Yine Mısır Başbakanı ve Naibi Hüseyin Rüşdi Paşa, kendisiyle yapılan bir mülakatta Mısırlı yetkililerle İngiliz işgal temsilcilerinin mükemmel ve tam bir uyum içinde çalıştıklarını, halkın savaş fonlarına çok önemli bağış yaptığını söylemiştir. Ayrıca Mısırlı askerlerin ve sivil halkın İngiltere'ye sadık olduklarını vurgulayarak, pek çok kişinin gönüllü olarak İngilizlerle yan yana savaşmak için askere yazıldığını ifade etmiştir.²⁶⁰¹ Mısır Liberal Partisi Başkanı Muhammed Vahid Bey'de İngiltere'ye olan bağlılıklarını ve desteklerini dile getiren bir açıklama yaptı.²⁶⁰² Hüseyin Rüşdi Paşa 30 Kasım 1914 tarihinde İngiliz Guardian gazetesi muhabiri W. T. Massey'e verdiği röportajda, Mısır üzerindeki İngiliz himayesinden ve Hindistan'da uzun süre görev yaptıktan sonra Savaş Bakanı olup İngiltere'ye dönen Lord Kitchener'den büyük övgüyle söz etti.²⁶⁰³

Mısır'da Osmanlı Devleti'ni destekleyen bedevi savaşçılar ile İngiliz Bikaner (Bikanir) Deve Birlikleri'ne (Camel Corps) idare eden Yüzbaşı Chope arasında Süveyş Kanalı'nın 30 mil doğusunda (Katya ile Bir el Nus arasındaki bölgede) 20 Kasım 1914 tarihinde çatışmalar meydana geldi. Çatışmalarda Chope'un yanında bulunan Mısırlı Teğmen Muhammed Anis ve Subadhar Abdukhan ile 12 asker öldü.²⁶⁰⁴

Hindistan ve Mısır'ın dışında diğer bölgelerde de Müslümanlar genel olarak Osmanlı Devleti'ne destek vermemişlerdir. Örneğin İslamiyet'in egemen olduğu

²⁶⁰⁰ "Egypt", "Bedouin Sheiks' Loyalty", "Egypt Under Martial Law", **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.8.

²⁶⁰¹ "Outlook in Egypt", **The Times**, 5 Kasım 1914, s.9; "War with Turkey", "Egypt", **The Guardian**, 5 Kasım 1914, s.8. Hüseyin Rüşdi Paşa ile yapılan mülakat İtalyan gazetesi "Giornale d'Italia" tarafından yayınlanmış, Reuter Ajansı tarafından dış basına aktarılmıştı.

²⁶⁰² "Attitude of Egyptian Liberals", **The Guardian**, 4 Kasım 1914, s.8.

²⁶⁰³ "Egypt's Reliance on Great Britain", **The Guardian**, 2 Aralık 1914, s.7.

²⁶⁰⁴ "The Attack on Egypt", **The Guardian**, 25 Kasım 1914, s.8; "Turks and Egypt", "The Camelmen's Fight", **The Guardian**, 15 Aralık 1914, s.8.

Malay Yarımadası'ndaki²⁶⁰⁵ en güçlü liderlerden Perak Sultanı, İngiltere Kralı'na olan bağlılığını ilan etti.²⁶⁰⁶ Cezayir'de yerel halkı temsil eden Belediye Meclisi üyelerinden M. L admiral, 6 Kasım 1914 tarihli oturumda diğer üyelerin de adına konuşarak halkın Fransa'ya karşı değişmez sadakatini ve kesin bağlılığını duyurdu. Durban'daki²⁶⁰⁷ Müslüman liderler de kendileriyle yapılan mülakatlarda İngiliz Kralı ve İmparatorluğu'na olan bağlılıklarını belirtmişler, Türkiye'nin savaşını cihat olarak saymadıklarını, çünkü İslamiyet'in hiçbir şekilde saldırıya uğramadığını açıklamışlardı.²⁶⁰⁸ Yine Sudan'daki kabile başkanlarının çoğu İngiliz Hükümeti'ne sadakatlerini bildirerek Osmanlı Devleti'nin hareketini onaylamadıklarını ve İngiltere ile birlikte savaşmaya hazır olduklarını ilan ettiler. Sudan'daki İngiliz Genel Valisi Reginald Wingate 13 Kasım 1914 tarihinde Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği yazıda, Sudan'ın bütününde yüzün üzerinde yerel liderin İngiltere'ye sadakatlerini bildirdiğini ilettiler. Wingate, bunlar arasında El Seyyid Ali El Morgani, erkek kardeşi Seyyid Ahmed, Şerif Yusuf El Hindi'nin isimlerini özellikle belirtti.²⁶⁰⁹

Yemen sevkıyat ve nakliyatında görevli olarak eskiden beri Mısır'da Port Said'de bulundurulmuş piyade binbaşı Bahaddin Bey ve bahriye yüzbaşlarından Tahsin Efendi İngilizler tarafından savaş esiri olarak tutuklanmışlardı. Mısır Fevkalade Komiserliği'nde görevli olup Mısır'dan dönen Erkan-ı Harp Kolağası Yusuf Bey tarafından bu haber Harbiye Nezareti'ne ulaştırıldı. Başkumandan Vekili Enver Paşa bunun üzerine harekete geçerek Dahiliye Nezareti'nden 22 Kasım 1914 tarihinde iki Osmanlı subayının tutuklanmasına misilleme olarak İstanbul'da bulunan itibarlı İngiliz vatandaşlarından iki önemli kişinin tutuklanmasını istedi.²⁶¹⁰ Bundan sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul Polis Genel Müdürlüğü'ne 24 Kasım'da durumu ilettiler. İki saygın ve önemli İngiliz'in

²⁶⁰⁵ Güneydoğu Asya'da, günümüzde Tayland, Birmanya, Malezya ve Singapur topraklarının yer aldığı yarım adadır.

²⁶⁰⁶ "Heavy Attacks on British", **The Guardian**, 6 Kasım 1914, s.7.

²⁶⁰⁷ Güney Afrika'nın Doğusunda Hint Okyanusu sahilinde önemli bir ticaret merkezi olan şehir.

²⁶⁰⁸ "Moslem Loyalty", **The Observer**, 8 Kasım 1914, s.11.

²⁶⁰⁹ "Turks And Egypt", "Loyalty of Soudanese Tribes", **The Guardian**, 15 Aralık 1914, s.8; "The Sudan's Loyalty", **The Guardian**, 31 Aralık 1914, s.8.

²⁶¹⁰ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:4 Gömlek No:41** (Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Teşrin-i Sani 1330 [22 Kasım 1914] tarihli yazı).

tutuklanmadan önce isimlerinin bildirilmesini istedi.²⁶¹¹ İstanbul Polis Genel Müdürü, Dahiliye Nezareti'ne 26 Kasım 1914 tarihinde cevap verdi. Tutuklanması gereken iki İngiliz'in iyi şekilde belirlenip seçilmesi için, o anda İstanbul'da bulunan İngiliz vatandaşlarının ileri gelenlerinden bir kısmının isimlerini, görevlerini veya sıfatlarını ve oturdukları adresleri gösteren bir çizelgeyi ekte gönderdi.²⁶¹² Çizelgede William Whittall, Edwin Whittall,²⁶¹³ Arthur Nias,²⁶¹⁴ William Wigram²⁶¹⁵ gibi isimler göze çarpmaktadır. Bundan sonra iki Osmanlı subayı serbest bırakılmadığı takdirde, karşılık olarak iki saygın İngiliz'in hapse atılacağına dair 30 Kasım 1914

²⁶¹¹ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:4 Gömlek No:41** (Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Polis Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 11 Teşrin-i Sani 1330 [24 Kasım 1914] tarihli gizli yazı).

²⁶¹² **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:4 Gömlek No:41** (Polis Genel Müdürü tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i Sani 1330 [26 Kasım 1914] tarihli gizli yazı ve bu yazıya ekli çizelge). İstanbul'da yaşayan İngilizlerin bir kısmını gösteren çizelge üç sütun halinde düzenlenmiştir. Bu sütunların başlıkları sırasıyla "İsim", "Memuriyet veya Sıfatı" ve "Mahal-i İkameti" (Adres) şeklindedir. Çizelge Osmanlıca olarak düzenlendiğinden özel isimleri gerçek şekliyle anlamak zordur. Çizelgede bulunan İngilizlerin birçoğunun Rum ve Ermeni asıllı olduğu görülmektedir. Listelenen meslekleri ise şöyledir: Sigorta direktörü, makine müfettişi, telefon şirketi genel müdürü, şişe tüccarı, Reji idaresi muhafaza şube müdürü, Cibali Reji fabrikası direktörü, Galata'da komisyoncu, Bahçekapı'da lokantacı, Beyoğlu'nda terzi, Büyükdere'de otel kiracısı, Reji başkanlığında veznedar, deniz inşaat mühendisi, Osmanlı Bankası müdürü, Türkiye Bankası müdür yardımcısı, Rumeli Demiryolu'nda görevli, elektrikçi, halı tüccarı, Armstrong fabrikası vekili, Galata'da Monitor gazetesinde görevli, İngiltere kançılırya başkatibi, Osmanlı Bankası havale kalemi katibi, Galatasaray Reji dairesi muhasebecisi, Tersane-i Amire çarçkı miraylığından emekli, silahçı, Harbiye ve Bahriye nezaretleri tuğla vs. müteahhidi, sigorta şirketinde direktör yardımcısı, Sirkeci'de komisyoncu, Beyoğlu'nda mağazada katip, mağaza sahibi, İstanbul'da Dilsizzade hanında komisyoncu, deri ve iplik fabrikası sahibi, iplik fabrikasında makinist, tabakhane fabrikası sahibi, tüccar, emlak sahibi, sigortacı, Duyun-ı Umumiye memuru, eski İngiliz tercümanı, Nafia'da mühendis, demiryolu direktörü, Osmanlı Bankası müfettişi, Fener'de gemi tamir ve imalathanesi sahibi, İngiliz vapur şirketinde müteahhit, Tersane'de Dok şirketinde görevli, jandarma miralay ve eski polis müfettişi, İngiliz hapisanesi müdürü ve bekçiler direktörü, Reji idaresinde basmahane muavini, Galata'da Osmanlı Bankası veznedarı, Osmanlı Bankası memuru, papaz, terzihanede terzi, vapurlarda makinist, Tophane'de tüfek ustası, dava vekili (avukat), Monitor Oriental'de düzeltmen, banker, yol şirketinde makinist, Tünel kontrol memuru, eski Trabzon Vilayeti başmühendisi, çuha tüccarı, hububat tüccarı, vapur müteahhidi, servet sahibi, tütün tüccarı, Levant Herald gazetesinin imtiyaz sahibi, Osmanlı Bankası Beyoğlu Şube Müdürü, İngiliz Telgraf Kablosu direktörü, Osmanlı Bankası'ndan emekli, makine mühendisi, Hıdivlik posa vapuru vekili.

²⁶¹³ William Whittall'un meslek hanesi boş bırakılmış olmakla beraber Whittall'lar Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren tanınmış bir tüccar ailesiydi. Adresi Sahrayıcedid'de Kayışdağı Kadıköy 36 numara olarak gösterilmiştir. Kendisinin 31 Mart Olayı sırasında Harbiye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'yı evinde saklayıp isyancılardan kaçırdığı söylenmektedir. Edwin Whittall'un mesleği zahire tüccarı olarak yazılmıştır. Adres olarak Minare Sokağı 8 numarada Woods Paşa'nın evinde oturduğu belirtilmiştir.

²⁶¹⁴ Çizelgede mesleği Osmanlı Bankası Müdürü olarak belirtilmektedir. Adres olarak Ayas Paşa Caddesi'nde numaratsız evde oturduğu yazılıdır.

²⁶¹⁵ Mesleği "papaz" olarak belirtilen Wigram'ın adresi Yazıcı Sokak İngiliz Kilisesi olarak geçmektedir. Wigram hakkında daha detaylı bilgi ve kendisinin 1910-1911 yıllarında Amadiye'de bir okul kurma girişimi nedeniyle yaşanan gelişmeler için bk. Kocaturk, **a.g.e.**, s.254-264.

tarifli mektup bizzat Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Amerika Sefiri'ne verilmiştir.²⁶¹⁶

22 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Basra'yı işgal etti. Burası İngilizlerin Irak'taki harekatı için doğal üs vazifesi gören kilit bir noktaydı. Ayrıca Basra'nın ele geçirilmesi İngiltere için başlıca petrol üretim kaynağının kontrol altına alınması anlamına geliyordu. 23 Kasım'da İngiliz askerleri Basra sokaklarından şehrin ileri gelenlerinin toplandığı merkezi bir noktaya kadar gösteri yürüyüşü yaptılar. Önemli binalara İngiliz bayrağı çekildi. 9 Aralık 1914'te İngilizler Kurna'yı ele geçirdi ve böylece Şattularap'ın diğer ucuna ulaştılar.²⁶¹⁷

Dahiliye Nezareti, 25 Kasım 1914 tarihinde Bağdat Vilayeti'ne bazı talimatlar gönderdi ve bunların gerçekleştirilmesi için büyük gayret gösterilmesini istedi. Bunlardan ilki Necef'teki Seyyid Kazım ve Seyyid Haydar tarafından Şeyh Hazal'a, Şeyh Hüseyin tarafından da Arap aşiretlerine özel mektuplar yazılması için ehil ve uygun kişilere başvurulmasıydı. Ancak mektupların teşvik eseri olduğu kesinlikle hissettirilmemeliydi. İkinci olarak bilgi sahibi kişiler tarafından İngilizler aleyhine beyanname yazılmasına çalışılmalıydı.²⁶¹⁸

1914 Kasım ayı sonlarında Cemal Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu, Mısır ve Süveyş Kanalı'na doğru harekete geçti. Alman kaynaklarına göre harekate katılan asker sayısı 76.000 idi. İngiliz Times gazetesi Cemal Paşa'nın Mısır'a karşı saplantısı olduğunu, Süveyş Kanalı'na bir hareket yaparak İngiltere'den Osmanlı savaş gemileri (Sultan I. Osman ve Reşadiye) üzerine ambargo koyduğu için intikam almak istediğini ileri sürdü.²⁶¹⁹

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra ailesiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmayan İngilizlerden birisi 79 yaşındaki Sir Edwin Pears'tı. İstanbul'daki Avrupa

²⁶¹⁶ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:4 Gömlek No:41** (Başkumandanlık Vekaleti'nin 18 Teşrin-i Sani 1330 [1 Aralık 1914] tarihli gizli kenar yazısı).

²⁶¹⁷ "In Mesopotamia", **The Guardian**, 25 Kasım 1914, s.7; Bayur, **a.g.e.**, C.III, K.I, s.399. Kurna'da 38. Tümen Komutanı Subhi Paşa, bin kadar subay ve erle birlikte dört top İngilizlerin eline geçti.

²⁶¹⁸ **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:5 Gömlek No:8** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Bağdat Vilayeti Vekaleti'ne çekilen 12 Teşrin-i Sani 1330 [25 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁶¹⁹ "Turkish March on Egypt", **The Times**, 29 Kasım 1914, s.1. Aynı haber gazetenin 30 Kasım 1914 tarihli sayısının 7. sayfasında da yayınlanmıştır. Cemal Paşa hatıralarında Kanal harekatı için 1914 yılı Ekim ayından beri yani Osmanlı Devleti resmen savaşa girmeden önce hazırlıklara başladığını belirtmektedir. Harekatın başarısız olmasının temel sebebini ise Şerif Hüseyin'in ihanetine bağlamaktadır. Bk. Djemal Pasha, **a.g.e.**, s.137-139.

Barosu'nun başkanı olan Edwin Pears, özellikle İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleriyle olan ve geçmişten gelen iyi ilişkilerine güveniyordu. Ancak 30 Kasım 1914 tarihinde Pears'ın ev ve işyeri polis tarafından basılmış, kasada bulunanlar dahil olmak üzere tüm özel eşyaları çuvallara doldurulmuş ve kendisi de hapisane olarak kullanılan bir binaya götürülerek gözaltına alınmıştı. Pears, birkaç saat içinde Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun bizzat Talat Bey'e giderek yaptığı ısrarlı girişimle ülkeyi on beş gün içinde terk etmek şartıyla serbest bırakıldı. Pears, 9 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı. Eşi ve kızı ise İstanbul'da kalmayı tercih etti.²⁶²⁰

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra Robert Frew'un başında olduğu Episcopal (Piskoposluk) Kilisesi de arandı. Frew'un anlatımına göre kendisinin geçmiş on beş yıl içinde verdiği vaazların kopyaları da dahil olmak üzere tüm kilise belgeleri alındı.²⁶²¹ Yine İngiliz Levant Herald gazetesinin sahibi İngiliz vatandaşı, 70 yaşındaki Maltalı avukat Dr. Mizzi de 30 Kasım 1914 tarihinde gece yatağından kaldırılarak Harbiye Nezareti'ne götürüldü. Buradan kendisinin Ankara'ya nakledilmesine karar verildi ve trenle yola çıkarıldı. Ancak ertesi gün olayı öğrenen Morgenthau yine devreye girdi. Ankara'da tifüs salgını olduğunu belirterek Talat Bey nezdinde girişimde bulundu. Bunun üzerine Mizzi ertesi gün Konya'ya gönderildi. Burada Amerikan misyonerlerinden Dr. Dodd'un mükemmel hastanesinde kendisine bir oda tahsis edildi. Sağlıklı ve güzel bir ortamda aylarca burada yaşadı.²⁶²²

Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü, 30 Kasım 1914 tarihinde İzmit Mutasarrıflığı'na bir telgraf çekti. İzmit Reji Amerikan Şirketi'nde çalışan iki

²⁶²⁰ "Turkish Truculence", **The Observer**, 6 Aralık 1914, s.11; Morgenthau, **a.g.e.**, s.254-257; Pears, **a.g.e.**, s.357-358. Pears, kitabında devletin ileri gelenleriyle olan iyi ilişkilerine iki örnek vermektedir: Sadrazam Said Halim Paşa'nın babasına ölümüne kadar hukuki danışmanlık yaptığını belirtmektedir. 1914 yazının başında Büyükada'da (Pears, adanın Rumca "Prinkipo" ismini kullanmaktadır) küçük oğluyla yürüyüş yaparken Talat Bey ve Senatör (Meclis-i Ayan üyesi) Dilber Efendi'yle karşılaştığını, Talat Bey ve Dilber Efendi'nin arabadan inerek kendisini selamladıklarını ve dostane sohbet ettiklerini yazmaktadır. Bk. Pears, **a.g.e.**, s.355. Morgenthau ise anılarında İstanbul Polisi'nin başında olan Bedri Bey ve Dahiliye Nazırı Talat Bey'in savaş başladıktan sonra Edwin Pears'ın rahatsız edilmeyeceğine dair kendisine söz verdiklerini ancak bu sözü tutmadıklarını belirtmektedir. Bk. Morgenthau, **a.g.e.**, s.254.

²⁶²¹ "Turkey in War-Time", **The Guardian**, 8 Aralık 1914, s.7.

²⁶²² "Turkey in War-Time", "Turks And Sir Edwin Pears", **The Guardian**, 8 Aralık 1914, s.7; Morgenthau, **a.g.e.**, s.257-258. Morgenthau, Edwin Pears'ın serbest bırakılması nedeniyle kendisine kızan Polis Müdürü Bedri Bey'in aynı gün gece saat 11'de bu sefer Mizzi'yi tutukladığını ve kendisinin (Morgenthau'nun) uykuda olmasını fırsat bilerek onu trenle Ankara'ya doğru yola çıkardığını yazmıştır.

İngiliz'in Ankara'ya gönderileceği bildirildiğinden, bu iki kişinin şüpheli ve casusluk edebilecek karakterde olup olmadıkları hakkında bilgi istendi.²⁶²³ İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'den ertesi gün (1 Aralık 1914) Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta, İzmit'in kara ve denizden sevkıyat merkezi olması ve özellikle demiryolunun ülke içinden geçmesi nedeniyle askeri sevkıyatın düşmanın gözlerinden gizlenmesi gerektiği ifade edildi. Dolayısıyla düşman devlet tebaasından bir kişinin bile bulunması sakıncalıydı. Anılan İngilizler tütüncülükten başka işlerle de her tarafa sokulmakta olduklarından, hareketleri sürekli şüpheli görülerek sevk edilmişlerdi.²⁶²⁴ Yine İstanbul Büyükdere'de İspanya Sokağı'nda oturan Babuşçuzade İbrahim Bey hakkında da casusluk yapabileceği şüphesiyle gizli araştırılma yapılması için harekete geçilmişti. Edirne Vilayeti Polis Müdürlüğü'ne gönderilen 1 Aralık 1914 tarihli bir yazıda İbrahim Bey hakkında şu bilgi verilmektedir:

*...Meşrutiyetin ilanından önce İstanbul Belediye Başkanlığı'nda bulunduğu sırada kapitülasyonlardan faydalanarak pek çok fenalık yapmış ve Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'dan Girit'e firar ederek İngiliz uyuğuna geçmiştir. Kandiye İngiliz Konsolosluğu tercümanlığına atandıktan sonra İstanbul'a döndü. Kendisinin ahlaksızlığı yüzünden istibdat döneminde babasını bile jurnal etmiş Babuşçuzade İbrahim Bey'in...araştırılması ve kendisi şu anda Kandiye İngiliz Konsolosu tercümanı olduğundan, savaşan ve düşman devletlere casusluk etmesinin de öngörüldüğü...*²⁶²⁵

Bu gelişmeler yaşanırken Port Said'de kömür sevkıyatında görevli Binbaşı Baha ve katibi İsmail Beyler İngilizler tarafından savaş esiri olarak İskenderiye'ye gönderildiler. Aileleri de 4 Aralık 1914 tarihinde İtalyan vapuruyla Port Said'den Hayfa'ya yollandı.²⁶²⁶

Diğer taraftan Tuna boylarındaki Müslümanlara İngiliz konsolosları aracılığıyla Ağa Han'ın Osmanlı ve cihat karşıtı beyannamesi dağıtılmaktaydı. Örneğin Burgaz İngiliz Konsolosu, hükümetinin emrine dayanarak bu beyannameyi görev sahası içinde yayınlayıp dağıtmaktaydı. Burgaz Osmanlı Konsolosu

²⁶²³ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:5 Gömlek No:5** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Teşrin-i Sani 1330 [30 Kasım 1914] tarihli telgraf).

²⁶²⁴ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:5 Gömlek No:5** (İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 18 Teşrin-i Sani 1330 [1 Aralık 1914] tarihli telgraf).

²⁶²⁵ **BOA. DH. EUM. MTK. Dosya No:79 Gömlek No:6** (Kırkkilise Polis Müdürlüğü'nden Edirne Vilayeti Polis Müdüriyeti'ne gönderilen 18 Teşrin-i Sani 1330 [1 Aralık 1914] tarihli yazı).

²⁶²⁶ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:5 Gömlek No:45** (Beyrut Valisi Bekir Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Teşrin-i Sani 1330 [5 Aralık 1914] tarihli telgraf).

aracılığıyla beyannamenin dağıtımından haberdar olan Sofya Sefareti, bu beyannamenin bölgede etkisi olmayacağını ve önemsiz olduğunu düşünmekteydi. Ancak Burgaz Konsolosu Hüseyin Hayri Bey, Bombay’da kaçılar²⁶²⁷ olarak bulunduğu sırada Ağa Han’ın “Hoca” denilen özel bir mezhebe²⁶²⁸ mensup Müslümanlar üzerinde olağanüstü nüfuzu olduğunu bizzat görmüş ve dolayısıyla Ağa Han’ın beyannamesinin bu mezhep taraftarları arasında önemle kabul göreceğini bildirmişti. Sofya Sefareti’nin durumu iletmesi üzerine Hariciye Nezareti, Ağa Han tarafından yayınlanan beyannamenin etkilerini gidermek amacıyla 5 Aralık 1914 tarihinde Şeyhülislam’dan bir cevap beyannamesi yayınlamasını istedi.²⁶²⁹

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdikten sonra, 1914 yılı içinde Osmanlı Donanması’nın yaşadığı en önemli kayıp Çanakkale’de demirli halde yüzen batarya olarak mayın tarlasını korumak için kullanılan Mesudiye zırhlısının 13 Aralık 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı’na giren B-11 isimdeki bir İngiliz denizaltısı tarafından torpidolanarak batırılması oldu. Önyüzbaşı Norman D. Holbrook komutasındaki İngiliz denizaltısı açılan top ateşine ve torpidobotlar tarafından izlenmesine rağmen geri dönmeyi başarmıştı.²⁶³⁰

15 Aralık 1914 tarihinde İngiliz savaş gemisinden sandal ile sahile asker çıkarılarak Akabe kalesine İngiliz bayrağı çekildi.²⁶³¹ Akabe’den 16 Aralık’ta Medine Muhafızlığı’na bildirildiğine göre olay şöyle gelişti: Bir gün önce (14 Aralık 1914) Akabe açıklarındaki İngiliz savaş gemisinden sabah erkenden uçak havalanarak Akabe’nin batısına ve daha sonra Vadi-i Arab’a²⁶³² gitmişti. Uçak halen geri gelmemişti. Gece yedi askerlik İngilizlik müfrezesi kasabaya girerek Osmanlı

²⁶²⁷ Elçiliklerde, konsolosluklarda yazı ve evrak işlerini yürüten görevli.

²⁶²⁸ Burada “mezhep” olarak söylene de aslında “Hoca” günümüzde de varlığını sürdüren, özellikle Sind, Kachh ve Guccerat bölgelerinde rastlanan bir Hint-Müslüman kastının adıdır. Kast içinde İsmaili, Sünni ve Şii mezhebine üye olanlar vardır.

²⁶²⁹ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:5 Gömlek No:34** (Hariciye Nezareti’nden Şeyhülislamlığa gönderilen 22 Teşrin-i Sani 1330 [5 Aralık 1914] tarihli yazının sureti ve Hariciye Nezareti Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey’in Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği 24 Teşrin-i Sani 1330 [7 Aralık 1914] tarihli yazı). Burgaz Konsolosu’nun ardından Kalas Konsolosu da Ağa Cafer’in beyannamesini Hariciye Nezareti’ne iletmiştir.

²⁶³⁰ “Lieutenant Commander Holbrook’s Brilliant Exploit”, **The Guardian**, 15 Aralık 1914, s.7.

²⁶³¹ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:51** (Muhafız Basri imzasıyla Medine Muhafızlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gelen 2 Kanun-ı Evvel 1330 [15 Aralık 1914] tarihli telgraf ve Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nin Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekaleti’ne gönderdiği 3 Kanun-ı Evvel 1330 [16 Aralık 1914] tarihli gizli yazı). Medine Muhafızı Basri Bey, bu olayın Akabe Kaymakamı ve Jandarma Kumandanlığı’ndan bildirildiğini ve orduya da haber verildiğini belirtmiştir.

²⁶³² İngilizce “Wadi al Arabah” olarak yazılan Akabe’nin kuzeyindeki vadi.

sancağını ve askerlerini gemiye almışlardı. İskeledeki sandalda bulunan birkaç Osmanlı askerine ateş ederek hepsini denize döküp kaçmışlardı. Sabahleyin (15 Aralık 1914) dört sandal asker karaya çıkararak İngiliz bayrağını çekmişlerdi.²⁶³³

Dahiliye Nezareti'nin Yemen Vilayeti'ne gönderdiği 16 Aralık 1914 tarihli telgrafta yaptığı açıklamalara göre İngiltere, Osmanlı sahillerinin zayıf gördüğü noktalarına saldırarak Osmanlı Devleti'ni meşgul etmeye çalışmaktaydı. Bu nedenle Mısır ve İran hudutlarında İngiliz askerleriyle çarpışma yapılarak karşılık verilmeliydi. İngiliz savaş gemilerinin önemli bir hareket üssü olan Aden kalesinin ele geçirilmesi de çok önemliydi. Bu mümkün oluncaya kadar civar bölgenin ele geçirilerek İngilizlerin meşgul edilmesi Osmanlı Devleti'ne çok büyük siyasi ve askeri yarar sağlayacaktı. Aden civarında ve Aden'e 30 kilometre uzaklıkta Şafi mezhebinden olan kasabaları içine alan Lahic Sultanlığı'nda yaşayan Araplar savaşçı ve çok güçlü dini hislere sahipti. Kataba kazasındaki dindaşları Müslümanlarla iyi ilişkiler içindeydiler. Buna rağmen İngiliz Hükümeti Lahic Sultanı'na aylık 1000 lira vererek ve Aden'e ziyareti esnasında 21 pare top atışı yaptırma gibi bozguncu ve aldatıcı yollara başvurarak sultanlığa nüfuz etmekteydi. İngiltere Cebel ahalisine göndermek istediği silah ve cephaneye sevkiyatını bile Lahic sultanlığı aracılığıyla yapmaktaydı. Mevcut durumda İngiliz Hükümeti, yalnız Osmanlı Hükümeti'nin değil, üç yüz milyon Müslüman'ın dayanağı olan İslam Halifeliği'nin çökmesine ve yok olmasına çalışmaktaydı. Bu yüzden Halife tarafından yayınlanıp ilan edilen cihat emrine uyularak din düşmanlarına karşı bütün Müslümanların birleşerek mücadele etmesi dini bir vecibeydi. Bu vecibenin hakkıyla anlatılması ve telkin edilmesi halinde Lahic Sultanı'nın doğru yolu görmesi ve 50-60 bin kişilik kuvvetle Aden'in kuşatılması ve hatta ele geçirilmesi mümkün olacaktı. Dolayısıyla Kataba ve civar şeyhlerine bunların anlatılıp telkin etmesi gerekmekteydi. Dahiliye Nezareti bu açıklama ve bilgilerin ışığında civar kabile ve şeyhlerin Aden üzerine hareket geçirilmesi ve cihada katılmalarının sağlanması için Yemen Vilayeti'nden her yolu kullanarak olağanüstü gayret göstermesini istedi.²⁶³⁴

²⁶³³ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:51** (Muhafız Basri imzasıyla Medine Muhafızlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gelen 3 Kanun-ı Evvel 1330 [16 Aralık 1914] tarihli telgraf). Medine Muhafızı Basri Bey, bu olayın Akabe'den bugün bildirildiğini ve orduya da haber verildiğini belirtmiştir.

²⁶³⁴ **BOA. DH. EUM. KLU. Dosya No:5 Gömlek No:52** (Dahiliye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne gönderilen 3 Kanun-ı Evvel 1330 [16 Aralık 1914] tarihli telgraf).

İngiltere 17 Aralık 1914 tarihinde Mısır üzerindeki himayesini ve Osmanlı egemenliğinin kaldırıldığını ilan etti. Kral tarafından Yarbay Arthur Henry McMahon Mısır'a Yüksek Komiser olarak atandı.²⁶³⁵ Reuter Haber Ajansı, İngiliz Hükümeti'nin Mısır üzerinde himaye ilan ettiğini tüm dünyaya duyurdu. İngiltere Hükümeti Osmanlı hilafetinin egemenlik haklarını da kaldırdı.²⁶³⁶ Fransa Hükümeti de İngiltere tarafından Mısır üzerinde ilan edilen himayeyi onayladı.²⁶³⁷ Mısır üzerinde İngiliz himayesi ilan edildiği için Kahire ve İskenderiye'de 101 pare top atışı yapıldı. Ayrıca Kahire'deki İngiliz Temsilciliği'nin üzerine İngiliz bayrağı çekildi.²⁶³⁸

İngiliz Hükümeti, 18-19 Aralık 1914 gecesi Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'yı görevinden aldı. Gerekçe olarak İngiltere Kralı'nın düşmanlarına bağlılık göstermesi açıklandı. İngiliz Hükümeti tarafından Hüseyin Kamil Paşa "Mısır Sultanı" unvanıyla ve yeni hıdiv olarak tahta çıkarıldı. Hüseyin Kamil Paşa, azledilen Abbas Hilmi Paşa'nın en yaşlı amcası ve Mehmed Ali ailesinin yaşayan en yaşlı üyesiydi. Mısır'da vekaleten görev yapan İngiliz Yüksek Komiseri Milne Cheetham tarafından Hüseyin Kamil Paşa'ya gönderilen 19 Aralık 1914 tarihli yazıyla yeni durum bildirildi. İngiltere Kralı tarafından Hüseyin Kamil Paşa'ya ve Başbakan Hüseyin Rüşdi Paşa'ya yüksek dereceden nişanlar verildi. Dahiliye Nezareti Emniyet Genel Müdürlüğü 23 Aralık 1914 tarihinde Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta, "Mısır Sultanı" unvanıyla İsmail Paşazade Hüseyin Kamil Paşa'nın İngiliz himayesini kabul etmek suretiyle ihanet edip isyan suçunu işlediğini ve hakkında Şeriata uygun gerekli işlemin yapıldığını bildirdi. Ayrıca Mısır, Dördüncü Ordu'nun hareket yeri içinde olduğundan, Dördüncü Ordu Divan-ı Harbi tarafından Kamil Paşa'nın aynen yargılanıp hakkında gereken hükmün verilmesi ve ilan edilmesi

²⁶³⁵ "Egypt A Protectorate", **The Guardian**, 18 Aralık 1914, s.6. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın duyurusu Londra Basın Bürosu tarafından 17 Aralık 1914 gecesi yayınlanmıştır.

²⁶³⁶ **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:59** (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Kanun-ı Evvel 1330 [21 Aralık 1914] tarihli yazı).

²⁶³⁷ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:6 Gömlek No:60** (Hariciye Nazırı adına Siyasi İşler Genel Müdürü Ahmed Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Kanun-ı Evvel 1330 [22 Aralık 1914] tarihli yazı).

²⁶³⁸ "The Union Jack Hoisted", **The Guardian**, 19 Aralık 1914, s.6.

istendi.²⁶³⁹ İngiltere'nin kontrolündeki Mısır Hükümeti, Padişah tarafından atanmış olan Büyük Kadı'yı da görevden aldı ve yerine başkasını getirdi.²⁶⁴⁰

Şam'da bulunan Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 20 Aralık 1914 tarihinde İtalya ve Amerika konsoloslarını davet ederek düşman devletlere bildirilmek üzere kendilerine sert ve uyarıcı bir tebligat sundu. Buna göre düşman devletlere mensup savaş gemileri birkaç günden beri gece gündüz Suriye kıyılarında dolaşmaktaydı. Sık sık savunmasız ve mevzisiz limanların önüne gelip dolaşıyorlar ve sahilin çeşitli noktalarına sandallarla asker çıkarıyorlardı. Cemal Paşa'ya göre açık ve kesin bir savaş maksadına yönelik olmayan bu hareketler kıyı halkını heyecanlandırıyordu. Bu nedenle halk arasında ani ve şiddetli bir galeyen olması muhtemeldi. Düşman devletler gemilerinin devletler hukuku kurallarına tecavüz ederek sahildeki savunmasız ve açık şehirleri bombardıman etmesi ve savunmadan mahrum halkın hayatlarına kastetmesi de akla gelmekteydi. Cemal Paşa tebligatında ilk olarak (1. Madde) böyle bir olay olduğu takdirde, bombardımanı yapan gemi veya gemiler hangi devlete aitse, Osmanlı Devleti'nde o devlete ait rehinelere belli sayıda olanını idam edeceğini vurguladı. İkinci olarak (2. madde) bombardıman esnasında özel veya halka ait emlak ve binalara gelecek olan saldırı ve tahribata karşılık, düşman devletlere ait genel veya özel kurumların belli miktarını derhal tahrip ve imha edeceğini belirtti. Üçüncü olarak (3. madde) düşman devletler filoları, devletler hukukunun belirlediği usul ve kurallara uygun olmak şartıyla bir abluka yapabileceklerdi. Yine savaş hukuku içinde olarak ciddi yerde barikat kurabilirlerdi. Ancak Cemal Paşa böyle bir abluka veya barikat yapılmayıp, bilakis şimdiye kadar yapıldığı gibi geceli gündüzlü taciz edici ve heyecan veren hareketlere devam edildiği veya herhangi bir top ateşiyle zarar ve ziyan olduğu takdirde, bu yüzden oluşacak heyecanla düşman devletler tebaasına karşı halk tarafından yapılacak saldırıların sorumluluğunu kabul etmeyeceğini vurguladı. İtilaf Devletleri Yunanlıların yeminli koruyucusu sıfatını taşımaktaydı. İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemilerinin Yunan sahillerindeki hareketleri, Yunanlıların onlara yardım ettiği şüphesini haklı olarak Osmanlı halkı arasında yaratmaktaydı. Cemal Paşa, bundan dolayı yaşamı ve ölümü için mücadele eden milletin bazı heyecanlı unsurları

²⁶³⁹ "A Sultan of Egypt", **The Guardian**, 19 Aralık 1914, s.6; **BOA. DH. EUM. 7.Şb. Dosya No:2 Gömlek No:59** (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na çekilen 10 Kanun-ı Evvel 1330 [23 Aralık 1914] tarihli önemli ve acele telgraf).

²⁶⁴⁰ "Allied Movement Develops", **The Guardian**, 23 Aralık 1914, s.5.

tarafından, bu gibi hareketlerin sonucu olarak Hıristiyan Yunan halkına karşı gerçekleşecek saldırıların sorumluluğunu da kabul etmeyeceğini belirtti. Cemal Paşa üzücü ve yararsız bir kan dökmenin gerçekleşmesine engel olmak arzusunda bulunduğunu, uzman ve insanları seven bir kumandan sıfatıyla İtalyan ve Amerikan konsoloslarının dikkatini çekmeyi görev saydığını açıkladı. Ayrıca düşman devletlerin hareketlerinden dolayı kişisel hakların ve hayatın tehlikeye maruz kaldığını vurguladı. İtalyan ve Amerikan konsoloslarından bu karar ve düşüncelerinin sefaretlere bildirilmesine aracılık etmelerini istedi ve 28 Aralık 1914 tarihinden itibaren yukarıda bahsettiği 1. ve 2. maddelerdeki kararlarını uygulamaya geçireceğini de ekledi. Cemal Paşa aynı gün (20 Aralık 1914) Dahiliye Nezareti'ne İtalyan ve Amerikan konsoloslarına yaptığı bu tebligatı aynen bildirmiştir.²⁶⁴¹

Dahiliye Nazırı Talat Bey, Cemal Paşa'nın bu telgrafına ertesi gün (21 Aralık 1914) çektiği gizli ve çok acele telgrafla cevap vermiştir:

*“Tebliğiniz üzerine olacak, İngiliz gemisi bombardıman yapmayarak şimdi İskenderun’u terk etmiştir. Ben de burada aynı şekilde Amerika Sefiri’ne tebligatta bulundum. O da işe müdahale ederek tebaa meselesi Bab-ı Ali ile Londra ve Paris arasında halledilmek üzere görüşülmekte olduğundan, bombardımandan vazgeçilmesini İngiliz gemi kumandanına telgrafla yazdı. Tebligatınızın birinci maddesi söylenebilirse de uygulanamaz kanısındayım. Hele ruhbanla ilişmek bütün Hıristiyan alemine savaş ilan etmek demektir. Amerika Sefiri Suriye kıyılarının bombardımandan korunması için ayrıca İngiltere ve Fransa devletleri nezdinde girişimlerde bulunduğundan, yazışma sonuçlanmadıkça maddelerin uygulamaya konulmamasını rica ederim. Sadrazam Paşa hazretlerinin de bu düşüncede olduğunu arz ederim.”*²⁶⁴²

Cemal Paşa Talat Bey'in bu telgrafına karşılık olarak aynı gün içinde kısa bir yanıt vermiştir: *“Tabii ki sizin fikrinizdeyim. Hele ruhbanlığa hiç ilişmiyorum.”*²⁶⁴³

30 Aralık 1914 tarihinde Meclis-i Vükela'da alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin parçası olan Mısır eyaletinde, hilafetin kutsal hakimiyetini bozmaya ve eyaleti İngiltere'nin egemenliği altına sokmaya neden olacak iğrenç hareketinden

²⁶⁴¹ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:6 Gömlek No:54** (Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Şam karargahından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 7 Kanun-ı Evvel 1330 [20 Aralık 1914] tarihli telgraf).

²⁶⁴² **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:6 Gömlek No:54** (Dahiliye Nezareti'nden Dördüncü Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderilen 8 Kanun-ı Evvel 1330 [21 Aralık 1914] tarihli gizli ve çok acele telgraf).

²⁶⁴³ **BOA. DH. EUM. 5.Şb. Dosya No:6 Gömlek No:54** (Cemal Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 8 Kanun-ı Evvel 1330 [21 Aralık 1914] tarihli çok acele telgraf).

dolayı Hıdiv Hüseyin Kamil Paşa'nın rütbe ve nişanlarının sökülerek iptal edilmesi kabul edildi.²⁶⁴⁴

İngiliz Guardian gazetesinde çıkan bir habere göre 1914 yılı sonunda Osmanlı Devleti'nde fazla İngiliz vatandaşı kalmamıştı. Geride kalanların çoğunluğu da sert bir muameleye maruz kalmamaktaydı. Sadece çok az sayıda İngiliz İstanbul'dan Konya'daki bir toplama kampına gönderilmişti. İzmir'de kalan az sayıda İngiliz ailenin şikayet edecek bir durumu yoktu. Suriye kıyısındaki birkaç misyoner de Beyrut'ta toplanmıştı ve Amerika Birleşik Devletleri kruvazörü Tennessee'nin himayesinde kendilerini güvende hissediyorlardı.²⁶⁴⁵

Balkan Komitesi'nin başkanı ve İngiliz milletvekili Noel Buxton, 1914 Nisan ayında rahip kardeşi Harold Buxton'la yayınladığı bir kitapta Türkiye'nin şimdiye kadar yaşatılmasının çok büyük bir hata olduğunu savunmaktadır. Bu hata nedeniyle Almanya ile rekabet içine girmek zorunda kaldıklarını ve aslında genişlemek isteyen Almanya'nın da önünü kestiklerini ileri sürerek şu ifadeleri kullanmaktadır:

*“Biz Türkiye'yi muhafaza ettik...Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar ve Ermeniler yoksullaştı, soyuldu, tecavüze uğradı ve gelişimden mahrum edildiler. Böylece yalnız sayıları geri kalmadı, fakat katliamla azaltıldı. Bu katliam değişik şekillerde 1894-6'da 100.000'den 200.000'e ve 1909 için de 15.000 olarak tahmin edilmektedir.”*²⁶⁴⁶

Noel Buxton'ın kardeşi Charles Roden Buxton ile beraber yazıp ilk kez Nisan 1915'te yayınladığı bir başka kitapta, Yunanistan'ın gerçek genişleme sahası olarak Ege'nin diğer yakasını, Batı Anadolu bölgesini göstermesi ve İzmir merkez olmak üzere kabaca Çanakkale Boğazı'ndan Antalya'nın batısındaki bir noktaya kadar uzanacak hat içinde kalan bölgenin Yunanistan'a katılması gerektiğini belirtmesi adeta gelecekte olacakları önceden haber vermektedir.²⁶⁴⁷ Aynı kitapta Bay Asquith'in tabiriyle Türkiye “intihar ettiğinden” ve topraklarını tasfiyeye soktuğundan dolayı, İtalya'nın zaten demiryolu imtiyazları elde ettiği ve uzun

²⁶⁴⁴ **BOA. MV. Dosya No:237 Gömlek No:212** (17 Kanun-ı Evvel 1330 [30 Aralık 1914] tarihli Meclis-i Vükela zabtı ve irade-i seniyye layihası).

²⁶⁴⁵ “Turks' Treatment of British Subjects”, **The Guardian**, 31 Aralık 1914, s.11.

²⁶⁴⁶ Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, **a.g.e.**, s.134-135. Kitapta ayrıca Makedonya'nın bağımsızlığı Ocak 1878'de Rusya tarafından başarılmışken, İngiltere ve Almanya tarafından bunun revize edildiği (Berlin Antlaşması kastedilmektedir) ve sonuçta 1912 yılındaki Balkan Savaşı ile yaralanma ve mal kayıpları bir kenara bırakıldığında 400.000'nin üzerinde asker ve sivil can kaybına yol açıldığı yazılmıştır. Yani Balkan Savaşı'nın sorumlusu olarak da Türkiye'nin yaşatılması siyaseti gösterilmiştir.

²⁶⁴⁷ Noel Buxton, Charles Roden Buxton, **a.g.e.**, s.95.

zamandır göz diktiği Antalya bölgesini de alması gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Buxton kardeşlere göre Türklerin çoğunlukta olmadığı yerler “gerçek sahiplerine”! verildikten sonra, bir Türk devleti bırakılmalıydı. Bu yeni Türk devletinin sınırları Bursa, Konya, Ankara ve Kastamonu vilayetlerini içine almalıydı. Anadolu’nun hiçbir kıyası belirgin şekilde Türk değildi, fakat bu devlet denize bir çıkış noktasına sahip olmalıydı. Bu çıkış İzmit Körfezi’nde, Bursa’nın Marmara limanında olabilirdi. Bağdat Demiryolu’nun çıkarları ise korunmalıydı. Bu durum gerçek Türk nüfusunun kendi fikirlerine göre sessiz pastoral bir devlet içinde teşkilatlanmasına engel olmayacaktı. Geçen beş asrın fırtınalı ve başarısız emperyalizminden sonra bu devlet, birkaç milyon gerçek Türk için mutlu bir gelecek olacaktı.²⁶⁴⁸

Görüldüğü gibi Buxton kardeşler henüz 1914 ve 1915’te yayınladıkları kitaplarda, savaş sonunda Türk milletinin başına getirilmek istenen felaketi büyük ölçüde tasarlamış ve ilan etmişlerdi. Tahmin edemedikleri ise Türk milletinin kendisine reva görülen bu küçük düşürücü planı yine savaşıarak ve mücadele ederek sonuçsuz bırakacağıydı.

²⁶⁴⁸ A.e., s.98-100.

SONUÇ

1911 yılından itibaren Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bozulma ve krizler ciddi olarak başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası iki yılı aşkın dönemde (1908-1910) yaşanan sorunların gittikçe ağırlaşan sonuç ve yansımaları hissedilmeye başlanmış, bunlara yeni ve daha ağırlarının da eklenmesiyle ilişkilerin bozulması ve gerginleşmesi kaçınılmaz olmuştur. İngiltere'nin Basra Körfezi ve Arabistan'daki faaliyetleri, Bağdat Demiryolu ve gümrük vergisinin artırılması meseleleri, Makedonya ve Arnavutluk sorunlarının İngiliz Hükümeti ve Balkan Komitesi tarafından yeniden alevlendirilip İngiliz kamuoyunda Türk düşmanlığının körüklenmesi, İngiliz Bahriye Misyonu'nun başında bulunan Amiral Williams'ın yarattığı huzursuzluk 1911-1912 yıllarına damgasını vurmuştur. Bütün bunların yanında Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda İngiltere'nin takındığı tavır ve izlediği siyaset Osmanlı Devleti'nde büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu dönemde Londra'daki Ermeni gruplarının girişimleri sonucunda, İngiltere ve müttefiklerinin Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere yönelik müdahaleleri de hissedilir derecede artmıştı. 1912 Nisan ayında İngiliz Bahriye Misyonu'nun başına Amiral Limpus'un gelmesi ve onun yaptığı çalışmalar Bab-ı Ali gözünde tamamen bozulan İngiliz imajını biraz olsun düzeltmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ilişkilerin son devresi 1913-1914 yıllarıdır. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu güçsüz ve yalnız konumda İngiltere dahil hiçbir büyük devletin zor durumda kendisine yardım eli uzatmayacağını anlamıştı. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti geri kalan topraklarını korumak ve uzun süreli bir barış ortamı yaratarak, devletin özellikle askeri ve mali açıdan güçlenmesini sağlamak için bir strateji belirlemek zorunda olduğunun bilincindeydi. Mevcut durumda Balkan Savaşı'nın bir an önce sona ermesi ve devletin çıkarlarına uygun bir barışın yapılması gerekmekteydi. Diğer taraftan devletin varlığına en büyük tehdit Rusya'ydı. Balkan Savaşı'na son verecek ve Rusya'nın emellerine engel olabilecek en önemli ülkeler öncelikle İngiltere ve daha sonra yakın müttefiki Fransa'ydı. Osmanlı Hükümeti eğer İngiltere ile mevcut sorunlarını tamamen çözümlüyüp onu memnun edecek adımlar attığı takdirde, hem

mümkün olan en az zararlar bir barış antlaşması imzalanabileceğini, hem de Rusya'nın bundan sonraki dönemde saldırgan ve yayılcı politikalarının engellenebileceğini, hatta İngiltere ile bir ittifak anlaşması bile yapılabileceğini düşünmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, İngiltere ve müttefiki Fransa'yla ilişkilerini yeniden düzenlemek ve iyileştirmek için harekete geçti. Balkan Savaşı'nın en kritik döneminde, 1913 Şubatı'nda ilk olarak İngiltere ile anlaşması için eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'yı Londra'ya, birkaç hafta sonra da Cavid Bey'i Fransa ile görüşmeler yapmak üzere Paris'e gönderdi. Böylece İngiltere ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamış oldu.

Osmanlı Devleti'nin kendi istediği koşullarla Balkan Savaşı'nı sona erdirmek için gerek İngiltere, gerekse diğer Büyük Devletler nezdinde yaptığı girişimler sonuç vermedi. İngiltere açıkça Balkan devletlerinin tarafını tuttu. Hatta Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasına bile şiddetle karşı çıktı ve protesto etti. Ancak uğradığı ağır toprak kayıplarına rağmen Bab-ı Ali savaş esnasında belirlemiş olduğu stratejiden vazgeçmedi. İngiltere ve Fransa ile her konuda anlaşmaya varmadan, bir başka deyişle bu iki ülke memnun edilmeden, devletin bundan sonra yaşatılmasının ve barış ortamının korunmasının çok zor olduğu düşünüldü. İbrahim Hakkı Paşa Londra'da İngiliz Dışişleri yetkilileriyle anlaşmazlık olan her konuda görüşmeler yaptı. Uzlaşmaya varılan sorunlar hakkında ilk imzalar 29 Temmuz 1913 tarihinde atıldı. 1914 Mart ve Nisan aylarında da bazı anlaşmalar yapıldı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Hakkı Paşa Londra'da görüşmelere devam etmekteydi. Yapılan bu anlaşmaların ikisi dışında hiçbirisi onaylanarak yürürlüğe girmemiş, savaşın başlamasıyla da kağıt üzerinde kalmıştır.

Bu dönemde İngiltere ve müttefiki Rusya'nın başını çektiği Büyük Devletler, Ermeni meselesine ilişkin olarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskı ortamını artırmıştı. İngilizler tarafından kurulan Londra merkezli Balkan Komitesi, Makedonya misyonunu Balkan Savaşı ile tamamladıktan sonra bütün dikkatini Ermenilere yöneltmişti. Osmanlı Hükümeti'nin izlediği yanlış dış siyaset aslında ciddi boyutlarda olmayan Ermeni meselesinin Osmanlı Devleti aleyhine vahim bir hale gelmesine yol açtı. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı, fakat yine de genel nüfus içinde oldukça azınlıkta kaldıkları doğu vilayetlerinin Makedonya gibi elinden çıkmasından korkmaktaydı. Bu nedenle

Büyük Devletler tarafından kendisine dayatılmak istenen sözde reformları gerçekleştirmek ve böylece baskıları hafifletmek için İngiltere'nin yardımına başvurdu. Ancak bundan sonraki gelişmeler Rusya'nın çok daha aktif ve müdahaleci bir şekilde ön plana çıkmasını kolaylaştırdı ve sonuç olarak sözde reform maskesi altında Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetleri kendisinden kopma noktasına geldi. Yaşanan bu süreçte Osmanlı Hükümeti'nin güçsüz ve aciz durumunu değerlendiren İngiltere ve Rusya baş rolü oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kendisiyle anlaşma zemini aradığı bu dönemde, İngiltere'nin Arabistan ve Basra Körfezi bölgesinde nüfuzunu artırmak ve aynı şekilde Osmanlı etki ve egemenliğini zayıflatmak amaçlı faaliyetleri bütün hızıyla sürmüştür. İngilizlerin gizli faaliyetleri arasında özellikle bölgede etkili Arap aşiretlerinin başkanlarını kendi yanına çekip Osmanlı Hükümeti aleyhine kışkırtmak önemli bir yer tutmaktaydı. Bölgedeki İngiliz konsoloslar ve diğer görevliler tarafından yürütülen bu tür gizli faaliyetler hakkında fazla açık ve detaylı bilgi mevcut değildir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin cihat ilanının etkisiz kalması ve yine pek çok Arap aşiretinin İngilizlerin yanında Osmanlı ordularına karşı savaşması, İngilizlerin uzun yıllar boyunca sürdürdükleri bu gizli faaliyetlerde ne denli başarılı olduklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca Atatürk'ün de yanlış ve emperyalist bir politika olarak tanımlayarak gerçekçi bulmadığı Panislamizm kavramının hayalciliğe dayandığı böylece kanıtlanmış oldu.

İstanbul'daki İngiliz Bahriye Misyonu'nun başında bulunan Amiral Limpus'un içinde bulunulan zor şartlara rağmen özverili çalışmaları, Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'ye bakışını olumlu yönde etkileyen faktörlerin başında gelmekteydi. Ancak devletlerarası kutuplaşma ve düşmanlıkların genel savaşa doğru gittiği bu dönemde, özellikle Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllardır süregelen Alman nüfuzu da etkisini gittikçe artırmaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yöneldiği ve her konuda anlaşmak istediği bu dönemde, nihai sonucun iki ülke arasında savaş hali olması üzerinde durulması gereken bir gelişmedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı-İngiliz ilişkileri zaten bozulma sürecine girmişti. İmzalanan anlaşmalara, cömertçe verilen imtiyazlara ve Ermeni meselesine ilişkin bütün taleplerin yerine getirilmesine rağmen, İngiltere çökmek üzere olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü güvence altına alacak bir ittifak

anlaşması yapmaya yanaşmıyordu. Bu durum bir taraftan siyasi yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere ve müttefikleri hakkındaki kuşklarını artırmakta, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni Almanya ile yakınlaşmaya ve ittifak arayışına yöneltmekteydi. Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri açıkça bilinen Rusya'nın İngiltere'nin müttefiki olması ve son zamanlarda Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konularda iki müttefik ülkenin çok yakın ve ortak hareket etmesi endişeleri daha da artırmaktaydı. Savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin halktan topladığı yardımlarla İngiltere'den satın aldığı iki yeni ve modern savaş gemisine İngiliz Hükümeti tarafından el konulması iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Osmanlı Devleti ve halkı için bu iki savaş gemisinin anlamı gerçekten çok büyüktü. Gemilerin teslim edilmeyeceğine ve el konulacağına dair söylentilerin bir süredir ortalıkta dolaşması sınırları zaten germişti. Gemilerin teslimi öncesi yeniden canlandırılmış olan göreceli "Osmanlı-İngiliz dostluğu" yerini toplumun hemen her kesiminde İngiltere'ye karşı büyük bir öfke ve kızgınlığa bıraktı. Osmanlı kamuoyu tarafından bu olay haklı olarak İngiltere'nin müttefiki Rusya ve yakın ilişki kurmak istediği Yunanistan'ın Osmanlı Devleti üzerindeki saldırgan emellerine zemin hazırlaması şeklinde yorumlandı. Bu gelişmeler yaşanırken Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşması imzalamaya hazır olduğu unutulmamalıdır. Nitekim gemilere el konulması olayından iki gün sonra, Enver ve Talat Paşalar gibi iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin Alman yanlısı ileri gelenlerinin girişimleriyle Osmanlı Devleti ve Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak anlaşması imzalandı.

Bundan sonra Osmanlı Devleti bir süre daha tarafsız konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Ancak Goeben ve Breslau savaş gemilerinin İstanbul'a gelişinden ve bunların mürettebatıyla beraber Osmanlı hizmetine alınmasından sonra tarafsızlığın çok uzun sürmeyeceği belli olmuştu. Yine de Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesine kadar geçen bu üç aylık gerilimi yüksek dönemde, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın savaşa girme yönündeki baskısı her geçen gün artarken Bab-ı Ali, İngiltere ve müttefikleri ile toprak bütünlüğünü garanti altına alacak ve mali durumunu güçlendirecek anlaşma yolları aramış fakat sonuç alamamıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı Hükümeti'nde savaşa Almanya'nın yanında girmeyi savunanların etkisi daha da güçlenmiş ve kamuoyunda Almanya'ya duyulan sempati artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında ve İngiltere'nin karşısında savaşa girmesini savunanların dayandığı birçok nokta ve görüş vardı. Bunların temelinde savaşın sonucu ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin tarafsız ve yalnız kaldığı takdirde Büyük Devletler tarafından parçalanarak yok olmasına izin verileceği düşüncesi yatmaktaydı. Özellikle İngiltere ve müttefikleri Rusya ile Fransa'nın uzun zamandan beri Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri siyaset ortada bir imha projesi olduğunu açıkça göstermekteydi. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etmemeleri bunu doğrulamaktaydı. Diğer taraftan Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne sunduğu tatlı vaatler pek inandırıcı olmasa da, savaşa İttifak Devletleri'nin yanında girmek devletin yaşaması için tek seçenek olarak görülmüştü.

Bununla birlikte üst üste gelen savaşların getirdiği ağır yıkım ve devletin içinde bulunduğu zayıf durum nedeniyle, halkın ve idarecilerin genelinde Osmanlı Devleti'nin mecbur kalmadığı sürece savaşa girmeyip tarafsız konumunu sürdürmesi görüşü ağır basmaktaydı. Bu durum beklemenin ve yalnız kalmanın ergeç devletin yok olmasına yol açacağını düşünen ve savaşa Almanya yanında bir an önce girilmesini savunan kesimin görüşüyle tamamen çatışmaktaydı. İşte bu çatışmanın sonucu olarak Osmanlı Devleti kendisine yakışmayacak derecede sorumsuz ve onursuz bir şekilde, haksız ve saldırgan taraf olarak savaşa sürüklenmiştir. Savaşa girmenin kaçınılmaz bir hal aldığı dönemde Osmanlı kamuoyunun, saldırgan taraf Rusya gibi gösterilerek aldatılmaya çalışılması ve gerçeklerin saptırılarak örtbas edilmesi de bu sorumsuzluğun vardığı boyutları göstermesi açısından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde savaşa girmesi, İngiltere ve müttefiklerinde Alman zırhlılarının İstanbul'a gelişinden beri zaten yükselmiş olan Türk düşmanlığı ve karşıtlığını varabilecek son haddine çıkarmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin savaşa girmemek ve tarafsız kalmak için yaptığı son girişimler de etkili olmamış, önce Rusya ve ardından İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edip saldırıya geçmesiyle ilişkiler 1914 Kasım ayının ilk haftasında tamamen kopmuştur.

KAYNAKÇA

A) ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA.)

İlk numara dosya numarası, ikinci numara gömlek (vesika) numarasıdır. Her gömleğin (vesikanın) içinde bulunan belge sayısı ve bu belgelerin tarihleri, boyutları, içerikleri farklılık ve çeşitlilik gösterebilmektedir.

I. HARİCİYE NEZARETİ BELGELERİ (HR.)

1) HARİCİYE NEZARETİ SİYASİ KISIM (HR. SYS.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
23	3
24	8
83	71
84	2
84	11
84	17
84	20
84	26
84	28
84	33
84	35
84	56
84	63
84	76
84	77
84	83
87	39
87	41
87	42
89	17
90	25
90	27

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
91	4
91	5
91	6
91	10
92	1
92	2
92	3
93	13
94	2
94	3
94	5
94	9
94	19
94	20
94	23
94	24
94	29
95	24
95	29
95	32
95	33
95	35
95	36
95	37
96	2
96	3
96	4
96	8
96	11
96	12
96	14
96	16
96	17

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
102	1
104	17
104	18
104	19
104	20
104	21
104	26
104	33
104	40
104	42
106	14
107	24
107	36
108	17
108	23
108	25
108	29
109	2
109	16
109	18
109	20
109	22
109	25
109	28
109	30
109	31
109	32
109	34
109	36
109	43
109	45
109	46
110	3

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
110	4
110	5
110	6
110	15
110	16
110	17
110	21
110	22
110	23
110	25
110	29
110	30
110	32
110	33
110	37
111	1
111	3
111	5
111	7
111	8
111	9
111	12
111	13
111	14
111	16
111	21
111	23
111	24
111	25
111	28
111	33
111	34
112	5

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
112	17
113	1
113	2
113	6
113	7
113	8
113	10
113	12
113	23
113	24
113	32
113	34
114	2
114	3
114	6
114	9
114	13
114	14
114	20
114	22
114	27
114	32
114	40
142	16
142	23
142	49
142	65
143	1
145	29
145	39
145	46
145	49
145	50

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
146	1
146	32
146	52
147	2
147	16
147	33
147	54
147	70
148	11
148	59
148	74
149	2
149	23
149	32
149	59
150	1
150	3
150	6
150	20
150	66
151	11
151	18
151	88
152	17
152	24
152	56
2167	10
2167	13
2269	2
2276	13
2276	50
2288	3
2312	3

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
2336	3
2402	47
2402	53
2402	84
2403	11
2776	65
2789	34
2789	35
2799	30
2818	1

**2) HARİCİYE NEZARETİ HUKUK MÜŞAVİRLİĞİ İSTİŞARE ODASI
(HR. HMŞ. İŞO.)**

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
31	11
52	19
59	23
83	18
103	20
115	8
115	10
115	17
120	17
204	69
205	41
205	60
208	75
234	12

3) HARİCİYE NEZARETİ TERCÜME ODASI (HR. TO.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
386	29
386	41

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
401	30
401	34

II. YILDIZ SARAYI ARŞİVİ BELGELERİ

1) YILDIZ PERAKENDE EVRAKI HARİCİYE NEZARETİ MARUZATI (Y. PRK. HR.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
36	35
36	36

2) YILDIZ PERAKENDE EVRAKI KOMİSYONLAR MARUZATI (Y. PRK. KOM.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
16	19

3) YILDIZ ESAS EVRAKI (Y. EE.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
8	17

4) YILDIZ ESAS SADRAZAM KAMİL PAŞA EVRAKI (Y. EE. KP.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
34	3302

III. İRADELER

1. İRADELER- HARİCİYE (İ. HR.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
425	1329/Ra-01
427	1329/Za-10
428	1330/Ra-01
432	1331/L-01
432	1331/Za-10

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
432	1331/Za-17
437	107

2. İRADELER- BAHİRİYE (İ. BH.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
10	1329/R-2
10	1329/R-3
10	1329/R-5
11	1330/C-1
11	1330/C-2
12	1332/Ca-07
13	1332/B-4
13	1332/C-3
13	1332/N-02

3. İRADELER-EYALET-İ MÜMTAZE MİSİR (İ. MTZ. 05)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
34	2002

4. İRADELER- EYALET-İ MÜMTAZE GİRİT (İ. MTZ. GR.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
34	1489

5. İRADELER- MECLİS-İ MAHSUS (İ. MMS.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
142	1329/L-06
145	1330/S-67
145	1330/Ra-09
147 (145)	1330/Ra-05
150	1330/C-21
151	1330/C-03

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
153	1330/Za-03
156	1330/Z-06
165	1331/B-23
167	1331/N-04
168	1331/Ş-20
185	1332/C-75
186	1332/B-17
187	1332/Ş-20
189	1332/Z-07

6. İRADELER- TALTİFAT (İ. TAL.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
470	1329/Ra-09
470	1329/Ra-15
472	1329/Ca-13
477	1330/S-06
477	1330/S-09
478	1330/Ca-01
478	1330/Ca-09
479	1330/Ş-22
483	1331/Ca-19
485	1331/L-17
486	1331/Z-14
488	1332/M-34
492	1332/Ca-16

7. İRADELER- MABEYN-İ HÜMAYUN (İ. MBH.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
5	1329/S-011
7	1329/Za-008
7	1329/Za-012
9	1330/C-009

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
9	1330/B-007
10	1330/Z-011
11	1331/M-012
12	1331/B-028
15	1332/Ca-022
16	1332/Z-027

8. İRADELER-MALİYE (İ. ML.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
92	1330/L-10

9. İRADELER- DOSYA USULÜ (İ. DÜİT.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
4	16
8	38
78	4
84	14
84	27
85	11

V. MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI (MV.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
151	70
152	14
152	30
153	46
154	79
155	40
155	55
155	78
157	22
158	4
158	19

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
158	27
159	43
159	124
160	10
160	21
161	22
161	28
161	64
161	66
162	5
162	15
162	30
162	39
162	87
162	90
163	9
163	21
163	31
164	5
164	32
165	1
165	12
165	82
165	83
165	86
166	37
166	53
166	87
168	50
168	58
169	3
169	22
169	36

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
169	73
170	4
170	40
170	77
171	44
171	50
171	73
171	97
172	19
172	24
173	15
173	25
174	15
174	129
175	25
175	30
175	42
175	48
175	50
175	64
175	118
175	130
176	23
176	40
178	60
178	79
179	5
179	12
179	27
179	89
180	40
181	5
181	6

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
182	46
184	33
184	42
185	12
187	28
187	48
187	75
189	80
191	22
193	8
194	34
195	1
195	34
226	99
226	119
226	152
227	36
227	120
227	270
230	113
231	64
231	165
231	215
231	210
231	259
232	10
233	50
234	107
234	184
234	186
235	118
237	90
237	124

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
237	125
237	212

VI. DAHİLİYE NEZARETİ BELGELERİ (DH.)

1. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ EMNİYET KALEMİ (DH. EUM. EMN.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
32	6
83	29
89	35

2. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ KALEM-İ HUSUSİ (DH. EUM. KLH.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
5	6

3. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ KALEM-İ UMUMİ (DH. EUM. KLU.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	29
2	7
2	38
5	8
5	52

4. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ MUHABERAT VE TENSİKAT MÜDÜRİYETİ BELGELERİ (DH. EUM. MTK.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
79	6

5. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ EVRAK ODASI BELGELERİ (DH. EUM. VRK.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
13	17
13	31
13	69

6. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ 3. ŞUBE (DH. EUM. 3.Şb.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
2	42
2	46
2	48
2	52
2	63
2	75

7. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ 4. ŞUBE (DH. EUM. 4.Şb.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	14

8. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ 5. ŞUBE (DH. EUM. 5.Şb.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	11
1	12
1	72
2	19
2	33
2	57
2	65
3	18
4	41

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
5	5
5	34
5	45
6	54
6	60
18	31/N
80	15

**9. DAHİLİYE NEZARETİ EMNİYET-İ UMUMİYE MÜDÜRİYETİ 7. ŞUBE
(DH. EUM. 7.Şb.)**

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	32
1	49
1	58
2	8
2	11
2	12
2	14
2	17
2	18
2	24
2	28
2	31
2	34
2	45
2	47
2	51
2	59

10. DAHİLİYE NEZARETİ İDARİ KISIM (DH. İD.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
6	35
6	56

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlük No</u>
16/1	49
28/-1	36
47/-1	17
47/-2	4
50/-2	22
52	8
65	36
66	8
67/-2	7
74	29
75/1	13
75/1	25
105/-2	46
105/-2	48
112/-1	15
119/2	11
127	3
129/-1	9
130	2
130	4
130	6
130	7
145/-1	4
145/-2	30
150	6
151	12
152	6
154	12
160/-1	16
168	5
193	8

11. DAHİLİYE NEZARETİ KALEM-İ MAHSUS MÜDÜRİYETİ (DH. KMS.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	23
1	29
2/-1	30
2/-2	1
3	20
4	13
5	28
7	9
9	3
11	20
12	5
14	38
20	15
25	35
25	44
26	40
27	9
27	31
27	37

VII. SADARET MEKTUBÎ KALEMİ BELGELERİ (A. MKT.)

1. SADARET MEKTUBÎ KALEMİ-MÜHİMME ODASI (KALEMİ) EVRAKI (A. MKT. MHM.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
734	10
734	25
735	8
736	19
736	24
737	4
737	31

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
737	47
738	8
738	27
739	15
740	10
742	15
742	23
743	22
743	25
744	3
744	5
744	6
744	8
744	12
744	13
744	20
745	6
745	7
745	25
745	29
745	32
745	33
745	39
745	49

VIII. SATIN ALINAN EVRAK (HSD.)

1. CAVİT BAYSUN EVRAKI (HSD. CB.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
3	74
4	79

B) SÜRELİ YAYINLAR, SALNAMESLER VE MECLİS ZABITLARI

Adl, “Süfera Bab-ı Ali’de”, “Yüzde Dört Gümrük Resmi”, 26 Teşrin-i Evvel 1328 (8 Kasım 1912), s.2.

Ahenk, “Telgraf”, 4 Kanun-ı Sani (Ocak) 1911, s.2.
_____ “Girit Meselesi”, 6 Kanun-ı Sani (Ocak) 1911, s.1.

Alemdar, “Sultan Osman Dretnotu”, 4 Ağustos 1920, s.3.

Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi’nin 330 Senesinde Vuku Bulan İctimama Ait Zabıtnamedir, Birinci İctima-i Umumi, İkinci Celse, 25 Kanun-ı Sani 1330 (7 Şubat 1915), İzmir, 1331 (1915), s.8.

Barbaros, “Girit Meclis-i Millisi’nin Açılması”, 28 Eylül 1327 (11 Ekim 1911), s.3.

Ceride-i Bahriye, “Tamim”, “Badelharb Tahsil İçin İngiltere’ye İzam Kılınacak Zabıtana Mahsus Talimattır”, 4 Nisan 1329 (17 Nisan 1913), s.1873-1875.

_____ “Memalik-i Ecnebiye İçin Muhassasat-ı Fevkalade ile İzam Olunacak Bahriye Zabıtanı Hakkında Olup Meriyetülahkamı Hususuna 4 Cemaziyelahire Sene 331 ve 28 Nisan Sene 1329 Tarihli İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi Şerefsudur Buyurulan Nizamnamedir”, 1329 Mayıs, 9 Mayıs 1329 (22 Mayıs 1913), s.1-3.

_____ “İlan”, “Mekteb-i Bahriye’ye Talebe Namzedi Kabul Edilmek İsteyen Efendilere”, 14 Teşrin-i Sani 1329 (27 Kasım 1913), s.2119.

_____ “Havuzlar ve Tersanelerin Islahı”, 28 Teşrin-i Sani 1329 (11 Aralık 1913), s.2129-2132.

_____ “Nişan”, 19 Kanun-ı Evvel 1329 (1 Ocak 1914), s.2153.

_____ “Mühim Bir Ders Tarihi”, 19 Kanun-ı Evvel 1329 (1 Ocak 1914), s.2160.

_____ “İrade-i Seniyye Suretidir”, **Ceride-i Bahriye**, 2 Kanun-ı Sani 1329 (15 Ocak 1914), s.2169.

Çığır, “İhsan-ı Şahane”, 14 Şubat 1912, s.2.

_____ “Tersanenin Nakli”, 14 Şubat 1912, s.3.

Düstur, Tertib-i Sani (İkinci Tertip), Cilt:3, 1 Teşrin-i Sani 1326 (14 Kasım 1910)-1 Teşrin-i Evvel 1327 (14 Ekim 1911), Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Osmaniyye, 1330.

_____ Tertib-i Sani (İkinci Tertip), Cilt:4, 1 Teşrin-i Evvel 1327 (14 Ekim 1911)-31 Teşrin-i Evvel 1328 (13 Kasım 1912), Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Amire, 1331.

_____ Tertib-i Sani (İkinci Tertip), Cilt:5, 1 Teşrin-i Sani 1328 (14 Kasım 1912)-31 Teşrin-i Evvel 1329 (13 Kasım 1913), Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Amire, 1332.

_____Tertib-i Sani (İkinci Tertip), Cilt:6, 1 Teşrin-i Sani 1329 (14 Kasım 1913)-31 Teşrin-i Evvel 1330 (13 Kasım 1914), Dersaadet (İstanbul), Matbaa-i Amire, 1334.

_____Tertib-i Sani (İkinci Tertip), Cilt:7, 1 Teşrin-i Sani 1330 (14 Kasım 1914)-31 Teşrin-i Evvel 1331 (13 Kasım 1915), Dersaadet(İstanbul), Matbaa-i Amire, 1336.

Hak Yolu, “Havadis-i Mühimme Hulasası”, 17 Şubat 1326 (2 Mart 1911), s.8.
_____“Havadis-i Mühimme Hulasası”, 24 Şubat 1326 (9 Mart 1911), s.7.
_____“Bir Mihman-ı Aziz”, 3 Mart 1327 (16 Mart 1911), s.8.
_____“Londra Camii-i Şerifi”, 10 Mart 1327 (23 Mart 1911), s.6-7.
_____“Hafta”, 10 Mart 1327 (23 Mart 1911), s.8.

Halka Doğru, “Haftalık Havadis”, Yıl:1, Sayı:38, 26 Kanun-ı Evvel 1329 (8 Ocak 1914), s.304.
_____“Haftalık Havadis”, Yıl:1, Sayı:47, 27 Şubat 1329 (12 Mart 1914), s.376.

Hikmet, “Bir Haftalık Vukuat”, 6 Kanun-ı Sani 1326 (19 Ocak 1911), s.8.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 13 Kanun-ı Sani 1326 (26 Ocak 1911), s.8.
_____“Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup”, 2 Şubat 1911, s.1.
_____“İntikadat”, “Hürmetli Buxton”, 9 Şubat 1911, s.3.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 24 Şubat 1911, s.10.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 2 Mart 1911, s.8.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 30 Mart 1911, s.8.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 13 Nisan 1911 s.8.
_____“Bir Haftalık Vukuat”, 21 Nisan 1327 (4 Mayıs 1911), s.8.

İctihad (İşhad), “Bir Takriz”, No:61, 11 Nisan 1329 (24 Nisan 1913), s.1336.
_____“Haftaneme”, No:75, 8 Ağustos 1329 (21 Ağustos 1913), s.1662.
_____“Bank-ı Osmani-i Şahane, Banque Impériale Ottomane”, No:116, 24 Temmuz 1330 (6 Ağustos 1914), s.3 (Reklam sayfası).

İdman, “Hokey Müsabakası”, Numero:1, 15 Mayıs 1329 (28 Mayıs 1913), s.16.
_____“Galatasaray Kulübü’nün Kazanmış Olduğu Kupalar”, Numero:2, 1 Haziran 1329 (14 Haziran 1913), s.23.
_____“Sabri Mahir Bey”, Numero:11, 21 Teşrin-i Sani 1329 (4 Aralık 1913), s.164.
_____“Futbol Müsabakaları”, Numero:19, 23 Kanun-ı Sani 1329 (5 Şubat 1914), s.296-299.
_____“Fenerbahçe Kulübü’nün Resm-i Küşadı”, Numero:25, 13 Mart 1330 (26 Mart 1914), s.399.
_____“Zenginlere Bir Ders-i Emsal”, Numero:26, 24 Mart 1330 (6 Nisan 1914), s.401.
_____“İdman Havadisleri”, “İzcilik Muallimi”, Numero:27, 6 Nisan 1330 (19 Nisan 1914), s.428.
_____“Kalgay Mösyö Parfitt”, Numero:28, 14 Nisan 1330 (27 Nisan 1914), s.437.
_____“İzcilik Ocağı Başbuğu Enver Paşa Hazretleri”, “İzcilik Ocağı Kalgayı Mösyö Parfitt”, Numero:29, 21 Nisan 1330 (4 Mayıs 1914) (Dış ve iç kapaklardaki fotoğraflar).

_____ “Futbol Müsabakaları”, Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.468-469.

_____ “Anadolu’nun Müsameresi”, Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.470-472.

_____ Numero:30, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), s.475 (Harold Parfitt ile Darülmualimin öğrencilerinin izcilik tatbikatı esnasında çekilmiş iki fotoğrafı).

İleri, “Harb-i Umumiye Nasıl Girdik?”, 16 Kanun-ı Sani (Ocak) 1920, 21 Kanun-ı Sani 1920.

İslam Mecmuası, “İslam Havadisi”, “Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi’nin Beyanâtı”, Yıl:1, Sayı:8, 8 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914), s.253-254.

_____ “Muhammara Hakimi’nin Seyahati”, Yıl:1, Sayı:11, 19 Haziran 1330 (2 Temmuz 1914), s.350-351.

_____ “İslam Havadisi”, “Cidde”, Yıl:1, Sayı:13, 17 Temmuz 1330 (30 Temmuz 1914), s.412.

_____ “Cihad-ı Ekber İlanı ve Fetva-i Şerif”, Yıl:1, Sayı:15, 6 Teşrin-i Sani 1330 (19 Kasım 1914), s.440-441.

Meclis-i Mebusan Numero: 521: Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabineleri’nin Divan-ı Ali’ye Sevkleri Hakkında Divaniye Mebusu Fuad Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Bera-yı Tahkikat Kur’a İsbet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zabt Edilen İfadatı Muhtevidir, İstanbul, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1334 (1918).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 3. Devre, Cilt: 2, İnikad: 32, 30 Haziran 1330 [13 Temmuz 1914], Celse: 1, Ankara, 1991, s.182.

Nadi Yunus, “İngiltere ve Biz”, **Yeni Gün**, 3 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919, 8 Kanun-ı Sani 1919, 10 Kanun-ı Sani 1919.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmış Beşinci Sene, Dersaadet (İstanbul), Selanik Matbaası, 1326.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmış Altıncı Sene, Dersaadet (İstanbul), Selanik Matbaası, 1327.

Sırrı (Bey), “Türkiye Harb-i Umumiye Girenken Neler Gördüm, Neler İşittim?”, **Haftalık Mecmua**, No:70, 15 Teşrin-i Sani (Kasım) 1926, No:72, 29 Teşrin-i Sani 1926, No:73, 6 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1926, No:74, 13 Kanun-ı Evvel 1926, No:78, 13 Kanun-ı Sani (Ocak) 1927, No:80, 24 Kanun-ı Sani 1927.

Süngü, “İngiliz Parmağı”, 28 Nisan 1327 (11 Mayıs 1911), s.4.

_____ “Kim Mesul Olmalı”, “Kudüs’teki Camii-i Hazret-i Faruk’tan Aşırılan Asar-ı Atika’dan”, 5 Mayıs 1327 (18 Mayıs 1911), s.2.

_____ “Neler İşitiyoruz?”, “Kudüs’ten Aşırılan Eşya”, 12 Mayıs 1327 (25 Mayıs 1911), s.2-3.

The Guardian, "House of Commons", "Committee of Supply", "Foreign Secretary's Reply", 9.3.1911, s.9.
 _____ "Great Britain and The Bagdad Railway", 23.3.1911, s.8.
 _____ "House of Commons", 24.3.1911, s.8.
 _____ "Turkish Dreadnoughts", 10.4.1911, s.7.
 _____ "Turkish Dreadnoughts", 14.4.1911, s.5.
 _____ "The British Excavators in Jerusalem", "Turkish Minister's Charges", 10.5.1911, s.6.
 _____ "Second Edition", "Special Morning Express", "British Explorer Arrested in Yemen", 16.6.1911, s.14.
 _____ "The Reform Movement in Turkey", 5.7.1911, s.5.
 _____ "The Turks in Albania", 5.7.1911, s.10.
 _____ "A Deadlock in Albania", 6.7.1911, s.9,
 _____ "The Albanian Rising", 11.7.1911, s.9.
 _____ "Albanian Sufferings", 20.7.1911, s.9.
 _____ "Ottoman Reform", 26.7.1911, s.4.
 _____ "Foreign Subjects in Tripoli", 27.9.1911, s.7.
 _____ "Surprise in London", 30.9.1911, s.9.
 _____ "Turkey's Appeals to The Powers", 2.10.1911, s.7.
 _____ "Turco-Italian Conflict", 3.10.1911, s.9.
 _____ "Second Edition", "Indian Moslems' Protest", 3.10.1911, s.16.
 _____ "Latest Turkish Appeal for Mediation", 4.10.1911, s.7.
 _____ "London Moslems and The War", 5.10.1911, s.5.
 _____ "England's Opportunity", "Ottoman Gratitude to England", 5.10.1911, s.9.
 _____ "Egypt and The War", 9.10.1911, s.7.
 _____ "The Turco-Italian Conflict", "A British Protest", 14.10.1911, s.9.
 _____ "The Anti-Italian Campaign", 16.10.1911, s.7.
 _____ "The Mediation Outlook", "Growing Anti-Italian Feeling in Egypt", 17.10.1911, s.7.
 _____ "Italy's Peace Terms", 19.10.1911, s.7.
 _____ "Turkey and An Alliance", 21.10.1911, s.9.
 _____ "A Dark Outlook in Turkey", 23.10.1911, s.7.
 _____ "After The Revolt in Albania", 23.10.1911, s.14.
 _____ "Ruthless Measures at Tripoli", "Precautionary Measure by Egypt", 26.10.1911, s.7.
 _____ "Fate of The Oasis", 31.10.1911, s.9.
 _____ "Turkey's Mission to Europe", 31.10.1911, s.16.
 _____ "Charges Against Italy", "Atrocities Described by a British Officer", 4.11.1911, s.9.
 _____ "British Subjects in Tripoli", 7.11.1911, s.9.
 _____ "The Tripoli Massacre", 8.11.1911, s.9.
 _____ "The Foreign Policy of Sir Edward Grey", 15.11.1911, s.4.
 _____ "New Issues", "The Constantinople Telephone Company", 19.11.1911, s.2, 20.11.1911, s.3.
 _____ "The Debate", "The War in Tripoli", 28.11.1911, s.9.
 _____ "Under Fire Near Tripoli", 27.12.1911, s.5.
 _____ "Christmas in The Gharian Mountains", 15.1.1912, s.14.
 _____ "Italian Action at Sea", 22.1.1912, s.7.

- _____ “Mesopotamian Irrigation Scheme”, 22.1.1912, s.14.
- _____ “British Admirals and Turkey”, 16.2.1912, s.13.
- _____ “England and The Turkish Navy”, 20.3.1912, s.14.
- _____ “Commercial Markets”, “British and Italian Cotton Exports to Turkey”, 25.3.1912, s.12.
- _____ “The State of Macedonia”, 4.4.1912, s.4.
- _____ “Turkish Rule”, “Balkan Committee’s Manifesto”, 6.4.1912, s.8.
- _____ “Italian Attack on The Dardanelles”, 19.4.1912, s.6.
- _____ “The Attack on The Dardanelles”, 20.4.1912, s.8.
- _____ “Italy and Turkey”, “The Ottoman Reply”, 24 Nisan 1912, s.6.
- _____ “Turkey and The Dardanelles”, “Hartlepool Shipowners’ Protest”, 27.4.1912, s.8.
- _____ “The Position in The Aegean”, “The Cretan Deputies”, 29.4.1912, s.7; “The Arrest of Cretan Deputies”, 30.4.1912, s.6.
- _____ “The Dardanelles Difficulty”, “Sir E. Grey’s Proposal”, “Another Obstacle to Reopening”, “The Expulsion of Italians”, 1.5.1912, s.9.
- _____ “Britain and The Opening of The Dardanelles”, 1.5.1912, s.16.
- _____ “The Dardanelles”, “Porte Decides for Reopening”; 2.5.1912, s.7.
- _____ “The Tanin’s Advice”, 2.5.1912, s.7.
- _____ “The Dardanelles Open”, 20.5.1912, s.9.
- _____ “The Cretan Deputies”, 7.6.1912, s.9.
- _____ “Turkish Rule”, 20.6.1912, s.11.
- _____ “House of Commons”, 2.8.1912, s.6.
- _____ “The Butchery at Kotchana 12.8.1912, s.7.
- _____ “Our London Correspondence”, “Messrs. Lynch and the Bagdad Railway”, 24.8.1912, s.6.
- _____ “The All-India Moslem League”, 9.10.1912, s.10.
- _____ “Future of Macedonia”, 15.10.1912, s.10.
- _____ “Turkish Red Crescent Society’s Appeal for Funds”, 22.10.1912, s.11.
- _____ “The Responsibility of England”, 30.10.1912, s.10.
- _____ “The Servian Progress”, “Clothing for Turkish Soldiers”, 4.11.1912, s.8.
- _____ “The War”, 5.11.1912, s.9.
- _____ “Questions in The House”, 6.11.1912, s.10.
- _____ “Bombay Moslem’s Contributions”, 9.11.1912, s.12.
- _____ “The Turks and Their Position”, “Lady Lowther’s Turkish Relief Fund”, 16.11.1912, s.10.
- _____ “The War”, “The Peace Delegates”, 9.12.1912, s.9.
- _____ “The London Peace Conference”, 14.12.1912, s.9.
- _____ “The Balkan Peace Conference”, “Final Preparations”, 16.12.1912, s.9.
- _____ “Peace Conference Opened”, 17.12.1912, s.9.
- _____ “Peace Conference”, “The Foreign Office Conversations”, 18.12.1912, s.9.
- _____ “War-Stricken Region”, 18.12.1912, s.5.
- _____ “The Balkan Committee”, 18.12.1912, s.9.
- _____ “Peace Conference”, 19.12.1912, s.8.
- _____ “Peace Conference”, “A Further Delay in The Negotiations” 20.12.1912, s.9.

_____ "Fourth Meeting of The Conference", 23.12.1912, s.7.
 _____ "Peace Conference", "The Peace Terms", 24.12.1912, s.7.
 _____ "Relief Work at Constantinople", 31.12.1912, s.10.
 _____ "A Big Step Towards Peace", 2.1.1913, s.7.
 _____ "Another Turkish Offer", 4.1.1913, s.9.
 _____ "Peace Conference", 7.1.1913, s.9.
 _____ "Moslem Complaint of British Partiality", 8.1.1913, s.8.
 _____ "Turkey Decides for Peace", "The Porte's Surrender", "The Grand
 Council Meets", 23.1.1913, s.9.
 _____ "Peace Again in Doubt", 24.1.1913, s.9.
 _____ "Nazım Pasha", 25.1.1913, s.13.
 _____ "Peace Conference Broken Off", 30.1.1913, s.9.
 _____ "The Allies Declare War", 31.1.1913, s.9.
 _____ "Turkey's Appeal to Europe", 22.2.1913, s.9.
 _____ "The Foreign Colonies in Constantinople", 3.3.1913, s.8.
 _____ "The Powers' Mediation in The Balkans", 6.3.1913, s.8.
 _____ "The Allies' Reply to The Powers", 15.3.1913, s.11.
 _____ "Our London Correspondence", "The Balkan Committee",
 27.3.1913, s.6.
 _____ "A Last Bid for Scutari", 31.3.1913, s.7.
 _____ "Fall of Scutari", 24.4.1913, s.9.
 _____ "The New Turkish Battleships", 1.5.1913, s.9.
 _____ "Reported British Purchase of Warships", 5.5.1913, s.10.
 _____ "Britain Objects to a Franco-Turkish Concession", 21.5.1913, s.7.
 _____ "House of Commons", 30.5.1913, s.6.
 _____ "The Concert of Europe", 15.7.1913, s.9.
 _____ "Turks Retake Adrianople", "Along The Maritza", 21.7.1913, s.7.
 _____ "Europe and Peace Terms", "Speech by Mr. Asquith", 22.7.1913,
 s.9.
 _____ "The Powers & The Turkish Frontier", 22.7.1913, s.9.
 _____ "The Turk out of Europe", "Balkan Committee Meeting at
 Westminster", 28.7.1913, s.5.
 _____ "The Turks' Right to Adrianople", 8.8.1913, s.8.
 _____ "The Reconquest of Thrace", "Adrianople Demands Turkish Rule",
 19.8.1913, s.8.
 _____ "Turkish Advance in Thrace", "The Future of Adrianople", "Foreign
 Office And Pro-Ottoman Delegation", 21.8.1913, s.9.
 _____ "Turkey's First Dreadnought Launched at Barrow", 4.9.1913, s.5.
 _____ "A Stronger Turkish Navy", 7.10.1913, s.10.
 _____ "British Contract with Turkey", 3.12.1913, s.10.
 _____ "Second Edition", "Special Morning Express", "Turkey Offended",
 "Turkey Indignant", 15.12.1913, s.16.
 _____ "King of Greece Annexes Crete", 15.12.1913, s.16.
 _____ "Waters of Babylon", 20.12.1913, s.9.
 _____ "The Ottoman Association", 23.12.1913, s.8.
 _____ "Turkey's Dreadnought", 2.1.1914, s.7.
 _____ "Naval Problem for Greece", 3.1.1914, s.9.
 _____ "Greek Attempt to Buy The Ship", 3.1.1914, s.9.
 _____ "Turkish Army Changes", 8.1.1914, s.8.
 _____ "German General's Position in Turkey Changed", 12.1.1914, s.16.

- _____ “Our London Correspondence”, “The Ottoman Association”,
22.1.1914, s.6
- _____ “The Future of Turkey”, 12.2.1914, s.6.
- _____ “Second Edition”, “The Balkan Settlement”, 14.2.1914, s.6.
- _____ “The Coming Reforms in Armenia”, 18.2.1914, s.16.
- _____ “Turkey Asks for More British Officers”, 10.3.1914, s.18.
- _____ “Public Companies”, “Ottoman Railway”, 21.3.1914, s.13.
- _____ “The Armaments Network”, 23.3.1914, s.16.
- _____ “Turkey Orders Another Dreadnought”, 29.4.1914, s.9.
- _____ “Correspondence”, “A Plea For Co-Operation”, 17.6.1914, s.7.
- _____ “The Baghdad Railway”, 17.6.1914, s.10.
- _____ “Anglo-Persian Oil Wells And New Frontier”, 26.6.1914, s.9.
- _____ “House of Commons”, “The Armenian Question”, 30.6.1914, s.5.
- _____ “Balkan Charges and Counter-Charges”, 2.7.1914, s.18.
- _____ “Correspondence”, “The Aims of The Ottoman Association”,
3.7.1914, s.3.
- _____ “House of Commons”, 11.7.1914, s.5.
- _____ “Strike on The Osman I”, 13.7.1914, s.12.
- _____ “Oppression in The Balkans”, 16.7.1914, s.10.
- _____ “Making a Fleet”, “British Companies’ Work in Turkey”, 17.7.1914,
s.5.
- _____ “Island Greeks Killed”, 21.7.1914, s.9.
- _____ “Turkey’s Neutrality”, 7.8.1914, s.9.
- _____ “To Soothe Ottoman Irritation”, 13.8.1914, s.6.
- _____ “German Cruisers in The Dardanelles”, 15.8.1914, s.7.
- _____ “Grain Ships Held up in The Dardanelles”, 20.8.1914, s.5.
- _____ “India’s Splendid Rally”, 10.9.1914, s.6.
- _____ “Over 70.000 Indian Troops Sent”, 10.9.1914, s.6.
- _____ “All-India Muslim League’s Good Wishes”, 10.9.1914, s.6.
- _____ “Turkey’s Declaration”, 12.9.1914, s.6.
- _____ “Turkish Embassy Statement”, 12.9.1914, s.6.
- _____ “Turkey and The Capitulations”, 12.9.1914, s.6.
- _____ “Turkey’s Abrogation of The Capitulations”, 14.9.1914, s.7.
- _____ “Bulgaria and The War”, 14.9.1914, s.7.
- _____ “British Mission Leaves Turkey”, 19.9.1914, s.6.
- _____ “Mr. Noel And Mr. C. R. Buxton”, 16.10.1914, s.6.
- _____ “The Attempted Murder of Messrs. Buxton”, 19.10.1914, s.4.
- _____ “Turkish Papers Excuse The Deed”, 19.10.1914, s.4.
- _____ “Berlin Account of Criminal’s Motives”, 19.10.1914, s.4.
- _____ “Allied Progress Continued”, 20.10.1914, s.7.
- _____ “Turkey’s Position”, 20.10.1914, s.9.
- _____ “3000 Killed in Asia Minor Earthquake”, 21.10.1914, s.3.
- _____ “Indian Moslems And The War”, 27.10.1914, s.8.
- _____ “More Acts of War By Turkey”, “British Ambassador’s Warning”,
31.10.1914, s.7.
- _____ “Raid on Egypt”, 2.11.1914, s.7.
- _____ “Ambassadors Given Their Passports”, 2.11.1914, s.7.
- _____ “Emphatic Assurances”, 2.11.1914, s.7.
- _____ “Turkey’s Acts of Hostility”, 2.11.1914, s.12.
- _____ “A Note from The Porte And The Reply”, 2.11.1914, s.12.

- _____ “Indian Mahometans And Turkey”, 2.11.1914, s.12.
- _____ “Turkey’s Reported Apology”, 3.11.1914, s.7.
- _____ “The Allies’ Proposals”, 3.11.1914, s.7.
- _____ “Dardanelles Forts Bombarded”, 4.11.1914, s.7.
- _____ “British Cruiser Shells Red Sea Fort”, 4.11.1914, s.7.
- _____ “India”, “Turkey’s Sword Drawn in Unholy Cause”, 4.11.1914, s.7.
- _____ “Nizam of Hyderabad’s Manifesto”, 4.11.1914, s.7.
- _____ “Persian Gulf Incident”, 4.11.1914, s.8.
- _____ “Egypt”, “Bedouin Sheiks’ Loyalty”, “Egypt Under Martial Law”, 4.11.1914, s.8.
- _____ “Attitude of Egyptian Liberals”, 4.11.1914, s.8.
- _____ “War with Turkey”, “Egypt”, 5.11.1914, s.8.
- _____ “War Declared on Turkey”, “Tewfik Pasha’s Farewell”, 6.11.1914, s.7.
- _____ “Manchester And The War”, 6.11.1914, s.4.
- _____ “War with The Turk”, 6.11.1914, s.4.
- _____ “Heavy Attacks on British”, 6.11.1914, s.7.
- _____ “Cyprus”, 6.11.1914, s.12.
- _____ “The National Bank of Turkey”, 7.11.1914, s.4.
- _____ “Mahometan Loyalty”, 7.11.1914, s.9.
- _____ “More Alien Enemies”, 7.11.1914, s.10.
- _____ “The War with Turkey”, 9.11.1914, s.7.
- _____ “Public Companies”, “Ottoman Docks Company And The War”, 9.11.1914, s.11.
- _____ “Ministers at The Guildhall”, “The Prime Minister”, 10.11.1914, s.8.
- _____ “Parliament and The War”, “Fixed Determination of The Empire”, 12.11.1914, s.6.
- _____ “Indian Troops’ Success on Persian Gulf”, 17.11.1914, s.7.
- _____ “In Mesopotamia”, 25.11.1914, s.7.
- _____ “The Attack on Egypt”, 25.11.1914, s.8.
- _____ “Messrs. Buxton’s Recovery”, 2.12.1914, s.8.
- _____ “Egypt’s Reliance on Great Britain”, 2.12.1914, s.7.
- _____ “Turkey in War-Time”, 8.12.1914, s.7.
- _____ “Turkey in War-Time”, “Turks And Sir Edwin Pears”, 8.12.1914, s.7.
- _____ “Lieutenant Commander Holbrook’s Brilliant Exploit”, 15.12.1914, s.7.
- _____ “Turks And Egypt”, “Loyalty of Soudanese Tribes”; “The Camelmen’s Fight”, 15.12.1914, s.8.
- _____ “Egypt a Protectorate”, 18.12.1914, s.6.
- _____ “A Sultan of Egypt”, 19.12.1914, s.6.
- _____ “The Union Jack Hoisted”, 19.12.1914, s.6.
- _____ “Allied Movement Develops”, 23.12.1914, s.5.
- _____ “The Sudan’s Loyalty”, 31.12.1914, s.8.
- _____ “Turks’ Treatment of British Subjects”, 31.12.1914, s.11.

The Islamic Review, “The Powers and Turkey”, February (Şubat) 1914, s.61-64.

The London Gazette, 22 Mayıs 1914, s.4119.

The New York Times, "Pool of Siloam", 12.12.1909.
 _____ "Fear Diggers Took Ark of Covenant", 4.5.1911.
 _____ "Gone with Treasure that was Solomon's", 5.5.1911.
 _____ "\$25,000 to Mosque Keeper", 7.5.1911.
 _____ "Have Englishmen Found the Ark of the Covenant",
 7.5.1911.
 _____ "Mysterious Bags Taken from Mosque", 14.5.1911.
 _____ "The Governor of Jerusalem Recalled", 16.5.1911
 _____ "Tells of More Atrocities, Ex-Lieut. Montagu Depicts Scenes
 to Prove Charges Against Italians", 13.1.1912.
 _____ "Says Italian Airmen Shelled a Hospital", 14.1.1912.

The Observer, "The Turkish Navy", "Big Contract for British Firm", 26.2.1911, s.9.
 _____ "Europe and The Crisis", 1.10.1911, s.8.
 _____ "The Descent on Tripoli", 1.10.1911, s.9.
 _____ "British Officers in Turkish Navy", 1.10.1911, s.10.
 _____ "Turkish Entente with England!", 22.10.1911, s.11.
 _____ "Deadlock at St. James's", 22.12.1912, s.9.
 _____ "New Issues", 2.2.1913, s.3.
 _____ "Greek Flag Hoisted in Crete", 16.2.1913, s.9.
 _____ "Effective British Protest", 25.5.1913, s.17.
 _____ "Mr. Churchill's Choice", 13.7.1913, s.13.
 _____ "The Aegean Islands", 15.2.1914, s.11.
 _____ "News of The Navy", 15.2.1914, s.20.
 _____ "The Wooing of Turkey", 6.9.1914, s.9.
 _____ "Moslem Loyalty", 8.11.1914, s.11.
 _____ "Turkish Truculence", 6.12.1914, s.11.

The Times, "The Work of The Macedonian Financial Commission", 1.10.1909, s.3.
 _____ "Turkey and Koweit", 28.1.1911, s.7.
 _____ "Turkey and Great Britain", 11.2.1911, s.9.
 _____ "The Turkish Navy", 27.2.1911, s.5.
 _____ "Turkey and British Guns", 2.5.1911, s.8.
 _____ "Telephone System for Constantinople", 14.6.1911, s.25.
 _____ "British Explorer Arrested in Arabia", 16.6.1911.
 _____ "Imperial and Foreign Intelligence", "Turkish Severity in Albania",
 24.6.1911, s.5.
 _____ "The Turkish Outrages", 26.6.1911, s.5.
 _____ "Return of The Sultan", 27.6.1911, s.5.
 _____ "Turkish Policy in Rebel Districts", 29.6.1911, s.5.
 _____ "British Explorer Arrested in Yemen", 4.7.1911.
 _____ "The Constantinople Fire", 26.7.1911, s.5.
 _____ "The Great Fire at Constantinople", 10.8.1911, s.3.
 _____ "The Constantinople Fire", 11.8.1911, s.3.
 _____ "Position of British Naval Officers", 16.10.1911, s.5.
 _____ "The British Embassy in Turkey", 14.12.1911, s.5.
 _____ "The Financial Adviser to The Porte", 18.12.1911, s.5.
 _____ "Kiamil Pasha and The Young Turks", 20.2.1912, s.5.
 _____ "Protest by The Turkish Government", 27.2.1912, s.5.

- _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “Manifesto from The Balkan Committee”, 6.4.1912, s.3.
- _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “The Reopening of The Dardanelles”, 3.5.1912, s.5.
- _____ “The Turkish Reform Commission”, 30.5.1912, s.3.
- _____ “The Balkan Committee and The Young Turks”, 20.6.1912, s.5.
- _____ “The Earthquake at The Dardanelles”, 23.8.1912, s.3.
- _____ “Pan-Islamism in India”, 3.9.1912, s.3.
- _____ “The Danger from Pan-Islamism”, 3.9.1912, s.5.
- _____ “The Earthquake in Turkey”, 3.10.1912, s.11.
- _____ “Turkish Troops Withdrawn from Samos”, 5.10.1912, s.6.
- _____ “The Turkish and Greek Navies”, 7.10.1912, s.8.
- _____ “Sir Edward Grey’s Statement”, 8.10.1912, s.7.
- _____ “Turkish Appeal to the Powers”, 5.11.1912, s.8.
- _____ “Indian Moslems and The War”, 11.11.1912, s.7.
- _____ “Mr. Asquith on The Balkan War”, 11.11.1912, s.9.
- _____ “Warship Movements in the Aegean”, 12.11.1912, s.7.
- _____ “Parliament”, “House of Commons”, 20.11.1912, s.12.
- _____ “House of Commons”, 29.11.1912, s.12.
- _____ “The Porte and Peace”, 10.12.1912, s.7.
- _____ “Adjournment of the Conference”, 18.12.1912, s.6.
- _____ “The Peace Conference”, 20.12.1912, s.6.
- _____ “An Agreement of The Powers”, 21.12.1912, s.6.
- _____ “British Relief Work at Constantinople”, 25.12.1912, s.5.
- _____ “The Naval Skirmish Outside The Dardanelles”, 3.1.1913, s.5.
- _____ “Peace Delayed”, 7.1.1913, s.6.
- _____ “Action of The Powers”, 18.1.1913, s.6.
- _____ “Awaiting Turkey’s Reply”, 22.1.1913, s.7.
- _____ “Turkish Reply to The Powers”, 31.1.1913, s.6.
- _____ “The Turco-Balkan Relief Fund”, 27.2.1913, s.5.
- _____ “Help for Starving Horses”, 5.3.1913, s.7.
- _____ “Sir Edward Grey on The War”, 26.3.1913, s.6.
- _____ “Balkan Committee and The Terms of Peace”, 27.3.1913, s.5.
- _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “Porte’s Reply to The Powers”, 2.4.1913, s.5.
- _____ “Faked Atrocities”, 9.4.1913, s.7.
- _____ “Faked Atrocities”, 10.4.1913, s.5.
- _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “New Peace Conference in London”, 2.5.1913, s.5.
- _____ “British Relief Work in Constantinople”, 13.5.1913, s.5.
- _____ “Suppression of The Levant Herald”, 28.5.1913, s.7.
- _____ “Peace Signed”, 31.5.1913, s.5.
- _____ “New Ambassador to The Porte”, 17.6.1913, s.8.
- _____ “The Limits of Turkish Action”, 15.7.1913, s.7.
- _____ “Turkish Invasion of Thrace”, 17.7.1913, s.6.
- _____ “Turkey and The Powers”, 17.7.1913, s.6.
- _____ “Adrianople Retaken”, “Turkish Note to The Powers”, 21.7.1913, s.8.
- _____ “Mr. Asquith on The War”, “Mr. Asquith on the Outlook”, 22.7.1913, s.8.

- _____ “The Turks at Adrianople”, 23.7.1913, s.8.
 _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “The Occupation of Adrianople”,
 _____ 25.7.1913, s.7.
 _____ “British Policy in The Near East”, 13.8.1913, s.6.
 _____ “The Turks in Thrace”, 22.8.1913, s.4.
 _____ “New Turkish Battleship”, 2.9.1913, s.3.
 _____ “The Launch of The Reshadieh”, 4.9.1913, s.3.
 _____ “Lady Lowther’s War Relief Fund”, 29.10.1913, s.7.
 _____ “German Military Mission to Turkey”, 31.10.1913.
 _____ “The New Ambassador at Constantinople”, 31.10.1913.
 _____ “Death of Kiamil Pasha”, 17.11.1913, s.8.
 _____ “The Turco-Persian Frontier”, 20.11.1913, s.7.
 _____ “Armenian Reform”, 27.11.1913, s.7.
 _____ “Turkish Naval Dockyards”, 3.12.1913, s.2.
 _____ “New Irrigation Works in Mesopotamia, 13.12.1913, s.8.
 _____ “The Constantinople Command”, 15.12.1913, s.8.
 _____ “The Ottoman Fleet”, 30.12.1913, s.6.
 _____ “Turco-Greek Relations. French Dissatisfaction”, 1.1.1914, s.7.
 _____ “Sale of The Battleship Rio de Janeiro”, 2.1.1914, s.5.
 _____ “Imperial and Foreign Intelligence”, “The Replies to The Note”,
 _____ 16.2.1914, s.7.
 _____ “The Murder of Captain Butterworth”, 21.2.1914, s.7.
 _____ “New Turkish Dreadnought”, 29.4.1914, s.7.
 _____ “Rival Forces in The Aegean”, 16.6.1914, s.7.
 _____ “King George and The Sultan”, 27.6.1914, s.7.
 _____ “New Brazilian Battleship”, 10.7.1914, s.14.
 _____ “Greeks Murdered on British Property”, 17.7.1914, s.7.
 _____ “Imperial Ottoman Docks, Arsenals and Naval Constructions
 _____ Company”, 22.7.1914, s.18.
 _____ “Goeben as a Turkish Cruiser”, 15.8.1914, s.6.
 _____ “The Choice of The Turks”, 29.8.1914, s.9.
 _____ “Efforts to Embroil The Porte”, 6.9.1914, s.2.
 _____ “Sudden Stroke by Turkey”, 12.9.1914, s.7.
 _____ “Egypt’s Part”, 5.10.1914, s.7.
 _____ “German Gold for Turkey”, 19.10.1914, s.7.
 _____ “The German Plot in Turkey”, 1.11.1914, s.4.
 _____ “Egypt Invaded”, 1.11.1914, s.1.
 _____ “Turkey’s Acts of War”, 2.11.1914, s.9.
 _____ “British Subjects Leaving Constantinople”, 2.11.1914, s.9.
 _____ “Beduin Invade Egypt”, 2.11.1914, s.9.
 _____ “Warning to The Porte”, 2.11.1914, s.10.
 _____ “The Betrayal of Islam”, 3.11.1914, s.7.
 _____ “Indian Moslem Loyalty”, 4.11.1914, s.7.
 _____ “British Residents Detained”, 4.11.1914, s.7.
 _____ “Bombardment of Dardanelles”, 4.11.1914, s.8.
 _____ “The Aga Khan’s Message to Moslems”, 4.11.1914, s.8.
 _____ “Sir Louis Mallet’s Return”, 5.11.1914, s.9.
 _____ “Outlook in Egypt”, 5.11.1914, s.9.
 _____ “War with Turkey”, 6.11.1914, s.8.
 _____ “Departure of The Turkish Ambassador, 6.11.1914, s.8.

- _____ “Turks in Great Britain”, 6.11.1914, s.8.
_____ “The Turkish Campaign”, 9.11.1914, s.7.
_____ “Ministers on The War”, 10.11.1914, s.9.
_____ “The Need for Recruits” “Mr. Lloyd George’s Appeal to Free
Churchmen”, 11.11.1914.
_____ “Turkish March on Egypt, 29.11.1914, s.1.
_____ “The Rupture with Turkey”, 11.12.1914, s.7.

C) KİTAPLAR, MAKALELER VE TEZLER

Abbott, G. F. : **The Holy War in Tripoli**, London, Edward Arnold, 1912.

Ahmad, Feroz : **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

Armaoğlu, Fahir : **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.

Barclay, Sir Thomas : **The Turco-Italian War and Its Problems**, London, Constable & Company Ltd., 1912.

Ashmead-Bartlett, Ellis : **With The Turks in Thrace**, New York, George H. Doran Company, 1913.

Bayur, Yusuf Hikmet : **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt I-III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Belchem, John, Richard Price : **The Penguin Dictionary of Nineteenth-Century History**, London, Penguin Books, 1996.

Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920), Haz. T. Cengiz Göncü, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2010.

Bennett, Ernest N. : **With The Turks in Tripoli**, London, Methuen & Co., Ltd., 1912.

Buxton, Noel : **With The Bulgarian Staff**, New York, The Macmillan Company, 1913.

Buxton, Noel, Rev. Harold Buxton : **Travel and Politics in Armenia**, London, Smith, Elder & Co., 1914.

Buxton, Noel, Charles Roden Buxton : **The War and The Balkans**, London, George Allen & Unwin Ltd., December 1915.

Cohen, Stuart A. : “Sir Arthur Nicolson and Russia: The Case of The Baghdad Railway”, **The Historical Journal**, Vol. 18, No:4, December 1975, s.863-872.

Çelik, Bilgin : **II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, 2003.

Demirci, Sevtap : **British Public Opinion Towards The Ottoman Empire During The Two Crises: Bosnia-Herzegovina (1908-1909) The Balkan Wars (1912-1913)**, İstanbul, The Isis Press, 2006.

Demirel, Muammer : **Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri(1896-1918): British Documents on Armenians**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Demiryürek, Mehmet : “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa'nın Terekesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:XXV, Sayı:40, Eylül 2006, s.59-105.

Djermal Pasha : **Memories of A Turkish Statesman 1913-1919**, London, Hutchinson Co., 1922.

Durham, M. Edith : **The Struggle for Scutari**, London, Edward Arnold, 1914.

Earle, Edward Mead : **Turkey, The Great Powers, and The Bagdad Railway**, New York, The Macmillan Company, 1924.

Ediger, Volkan Ş. : **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2003.

Ekinci, İlhan : **Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti**, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2007.

Fromkin, David : **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, İstanbul, Epsilon Yayıncılık, 1993.

Gencer, Ali İhsan, Sabahattin Özel : **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2009.

Graves, Philip P. : **İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.

Güleryüz, Ahmet, Bernd Langensiepen : **1828-1923 Osmanlı Donanması**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2007.

Hale, William : **Türk Dış Politikası 1774-2000**, İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003.

Issawi, Charles : **The Fertile Crescent 1800-1914**, Oxford University Press, New York, 1988.

Karacakaya, Recep : **Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça**, İstanbul, Gökkuşbuca Yayınları, 2005.

_____ **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Nisan 2005.

Karal, Enver Ziya : **Osmanlı Tarihi IX.Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

Kocatürk, Önder : **Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

_____ : Hacı Ali (Wavell) Olayı, **Türkoloji Kültürü**, Cilt:III, No:6, Erzurum Yaz 2010, s.87-99.

Koloğlu, Orhan : **The Islamic Public Opinion During The Libyan War 1911-1912**, Tripoli (Trablus), Libyan Studies Center, 1988.

Kurat, Akdes Nimet : **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953.

_____ **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952.

Kurşun, Zekeriya : **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

_____ **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi : Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Kurtcephe, İsrail : **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Kütükoğlu, Mübahat.S. : **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I : (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974.

Mahmud Muhtar : **Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.

Mason, D. M. : **Six Years of Politics 1910-1916**, London, John Murray, Albemarle Street, W., 1917.

McCullagh, Francis : **Italy's War for A Desert**, London, Herbert and Daniel, 1912.

Meram, Ali Kemal : **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitap Yayınları, 1969.

Mithat, Ali Haydar : **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, Mithat Akçit Yayını, Güler Basımevi, 1946.

Morgenthau, Henry : **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, Doubleday, Page & Company, 1919.

Münir Süreyya Bey : **Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:53, 2001.

N.M.S. : **Harb-i Umumide Türkiye**, Trabzon, İkbâl Matbaası, 1338 (1922).

Orbay, Rauf : **Cehennem Değirmeni**, Cilt:1, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:71, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Osmanlı-İngiliz Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1330 (1914).

Ostler, Alan: **The Arabs in Tripoli**, London, John Murray, Albemarle Street, W., 1912.

Örenç, Ali Fuat : **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2006.

Özcan, Azmi : **Pan-İslamizm : Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Özçelik, Selahittin : **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Özel, Sabahattin : **Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları, 2008.

_____ “Birinci Dünya ve Milli Kurtuluş Savaşları ile Sonrasında Kıbrıs Türklerinin Genel Durumu”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001, s.159-170.

Pears, Edwin : **Forty Years in Constantinople**, London, Herbert Jenkins Limited, 1916.

Pugh, Martin : **Britain Since 1789: A Concise History**, London, Macmillan Press Ltd., 1999.

Rankin, Reginald : **The Inner History of The Balkan War**, London, Constable and Company Ltd., 1914.

Rohde, Hans : **Asya İçin Mücadele I. Kitap Şark Meselesi**, Çev. Binb. Nihat, İstanbul, Askeri Matbaa, 1932.

Rooney, Chris B. : “The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-1914”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 34, No. 1, January (Ocak) 1998, s.1-29.

Sarısamam, Sadık, Vahdet Keleşyılmaz : “Şeyh Hazal Meselesi”, İzmir: **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 1997, s.97-102.

Sazonov, S. : **Kader Yılları S. Sazonov’un Anıları**, Çeviren: Betil Önuçak, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Sabahattin Özel, İstanbul, Derin Yayınları, 2002.

Sönmez, Banu İşlet : **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Seppings Wright, H. C. : **Two Years Under Crescent**, Boston, Small, Maynard and Company, 1913.

Stead, William T. : **Tripoli and The Treaties**, London, Stead’s Publishing House, Kasım 1911.

Stobart, M. A. St. Clair : **War and Women**, London, G. Bell & Sons Ltd., 1913.

_____ “Women and War”, **World Peace Foundation Pamphlet Series**, Vol.III, No.2, Boston, World Peace Foundation, February 1913, s.11-18.

Talât Paşa’nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.27.

Tokay, A. Gül : “II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri 1908-1914”, **Türk Dış Politikasının Analizi** (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.33-53.

Uçarol, Rifat : **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2008.

Uğurlu, Ö. Andaç (Editör) : **İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri: Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası 1900-1920**, İstanbul, Örgün Yayınları, 2005.

Ulubelen, Erol : **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009.

Valyi, Felix : **Spiritual and Political Revolutions in Islam**, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., 1925.

Wavell, A. J. B. : **A Modern Pilgrim in Mecca and A Siege in Sanaa**, London, Constable & Company, Ltd., 1913.

_____ **A Modern Pilgrim in Mecca**, London, Constable & Company, Ltd., 1918.

Yavuz, Celalettin : **Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar**, İstanbul, Deniz İkmal Grup. Komutanlığı Basımevi, [t.y.].

Yılmaz, Veli : **1nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi, 1993.

D) İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.eastlondonmosque.org.uk/history>

http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=24

<http://www.gerty.ncl.ac.uk/diaries.php?year=1913&month=12>

ÖNDER KOCATÜRK'ÜN ÖZGEÇMİŞİ

Önder Kocatürk 3 Aralık 1976 tarihinde İstanbul'da doğdu. 1994 yılında birinci tercihi olan Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandı. 1998 yılında bu bölümden birincilikle ve Onur Derecesiyle mezun oldu. Yüksek Lisansı'nı da aynı bölümde yüksek dereceyle (3,69 Genel Ortalama) tamamladı. "Poverty and The Poor in Victorian Britain (1837-1901)" (Victoria Devri İngilteresi'nde Yoksulluk ve Yoksul Sınıf 1837-1901) başlıklı İngilizce Yüksek Lisans Tezi'ni yazdı. 2003 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Doktora eğitimine başladı. Bir yıl sonra sınavı kazanarak aynı enstitüde Araştırma Görevlisi oldu. Önder Kocatürk geç Osmanlı dönemi ve özellikle 1908-1914 dönemi Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine Osmanlı Arşivi ve kütüphanelerde çalışmalar yapmaktadır. Çok iyi derecede İngilizce ve Osmanlıca bilmektedir.

KİTAPLAR:

1. Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2009.

MAKALELER:

1. II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2009 (Prof. Dr. Sabahattin Özel ile birlikte yazılmıştır. Basımı tamamlanmak üzeredir).

YÜKSEK LİSANS TEZİ:

Poverty and The Poor in Victorian Britain 1837-1901, Boğaziçi University, İstanbul, 2003.

DOKTORA TEZİ:

Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ALDIĞI ÖDÜLLER:

1. Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Birincisi Ödülü, 3 Temmuz 1998.
2. Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Onur Belgesi (3,49 Genel Ortalama).

YABANCI DİL BİLGİSİ:

1. İNGİLİZCE

KPDS: 97 (100 üzerinden).

IELTS: Tüm alanlarda 7 (9 Üzerinden).

2. OSMANLICA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerini Çok İyi Derecede Okuyup Anlayacak Derecededir.